

23. | 2. | 2023
cilt | sayı | temmuz
volume | issue | july

e-ISSN: 2757-9425

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of
Abant Social Sciences

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

ASBİ

Cilt: 23 Sayı: 2, Temmuz 2023

E-ISSN: 2757-9425

SAHİBİ

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rektör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

BİLİMSEL YAYIN VE DERGİLER KOORDİNATORLÜĞÜ

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

Koordinatör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

SORUMLU MÜDÜR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Müdür, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu-Türkiye

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Muammer İSKENDERÖĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Dr. Kasım TİMUR
Arş. Gör. Dr. Melis Sezen GÜNEŞ
YILMAZ

Arş. Gör. Mehmet Akif DOĞAN
Arş. Gör. Serkan ÇELİK
Dr. Tamer GÜVEN
Arş. Gör. Dr. Veysi TANRIVERDİ
Arş. Gör. Yunus UĞUR

Çukurova Üniversitesi, İİBF, Adana-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, LEE, Bolu-Türkiye

Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Uyg. Bil. Fak., Kırklareli-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kariyer Merkezi, Bolu-Türkiye

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, FEF, Zonguldak-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Üzeyir OK
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK
Doç. Dr. Reşat SADIK
Doç. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU
Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER
Doç. Dr. Aliye AKIN
Doç. Dr. Gökhan TELATAR
Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM
Doç. Dr. Kılıç Aslan MAVİL
Doç. Dr. Mehmet SÜME
Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BİRİ
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk AKBEN
Doç. Dr. Hüsametdin AKAR
Doç. Dr. Murat ÖZCAN
Doç. Dr. Orhan EROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN
Doç. Dr. Uluhan ÖZALAN
Dr. Öğr. Üyesi Özgür BAŞYİĞİT

İbn Haldun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türkiye

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Türkiye

Düzce Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerente Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Bolu-Türkiye

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Fatma Demiray AKBULUT
Arş. Gör. Gülderen TOKMAK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yük., Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

SAYFA DÜZENLEME

Arş. Gör. Dr. Melis Sezen GÜNEŞ
YILMAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

HAKEM KURULU

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır

ADRES

Yazışma Adresi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Müdürlüğü, 14280 Bolu-Türkiye

Telefon

0374 253 49 70

E-Posta

sbedergi@ibu.edu.tr

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali BALCI

Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Asım SALDAMLI

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Bilal GÖKKIR

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Fatih KONUR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Fatma TÛTÛNCÛ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hakan KİTAPÇI

Gebze Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hamit COŞKUN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hasan Birol YALÇIN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hatice YUTRSEVER

Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet DALAR

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Muhsin HALİS

Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ruziye COP

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Samettin GÛNDÛZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selami ÖZSOY

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selda AYDIN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Suat ÜNLÛ

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şaban KAYIHAN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÛDÛNOV

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan

Prof. Dr. Cahid KARA

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Ergin Jable

University of Pristina, Kosova

Doç. Dr. Faris AHMADOV

Azerbaijan State Economic University, Azerbaycan

Doç. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Mehmet SÛME

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ömer BAŞKAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye

Dr. Gulzhanat TAYAUOVA

Turan University, Kazakistan

DİZİNLENME BİLGİLERİ

“**Abant Sosyal Bilimler Dergisi [ASBİ]**” yılda üç kez (Mart – Temmuz– Kasım) yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. ASBİ’de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayımlanmaktadır. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları ASBİ’ye ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur. Ayrıca Abant Sosyal Bilimler Dergisi Dergipark üyesidir.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİ);

TÛBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor ve Asos İndeks tarafından taranmaktadır.

Journal of Abant Social Sciences

ASBİ

Volume: 23 Issue: 2, July 2023

E-ISSN: 2757-9425

OWNER

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rector, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

SCIENTIFIC PUBLICATIONS AND JOURNALS COORDINATOR

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr
Coordinator, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assist. Prof. Dr. Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

RESPONSIBLE MANAGING EDITOR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Manager, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, The Institute of Graduate Studies, Bolu-Türkiye

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Muammer İSKENDERÖĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu-Türkiye

CO-EDITORS

RA Dr. Kasım TİMUR

RA Dr. Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ

RA Mehmet Akif DOĞAN

RA Serkan ÇELİK

Dr. Tamer GÜVEN

RA Dr. Veysi TANRIVERDİ

RA Yunus UĞUR

Çukurova Uni., Faculty of Eco. And Adm. Sci., Adana-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., The Ins. of Graduate Studies, Bolu-Türkiye
Kırklareli Uni., Lüleburgaz Fac. of Applied Sci., Kırklareli -Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Career Center, Bolu-Türkiye
Zonguldak Bülent Ecevit Uni., F. of Arts and Sci., Zonguldak-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Üzeyir OK

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Assoc. Prof. Dr. Reşat SADIK

Assoc. Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER

Assoc. Prof. Dr. Aliye AKIN

Assoc. Prof. Dr. Gökhan TELATAR

Assoc. Prof. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Assoc. Prof. Dr. Kılıç Aslan MAVİL

Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÜME

Assoc. Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK

Assist. Prof. Dr. İbrahim BİRİ

Assist. Prof. Dr. Cantürk AKBEN

Assoc. Prof. Dr. Hüsamettin AKAR

Assoc. Prof. Dr. Murat ÖZCAN

Assoc. Prof. Dr. Orhan EROĞLU

Assist. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN

Assoc. Prof. Dr. Uluhan ÖZALAN

Assist. Prof. Dr. Özgür BAŞYİĞİT

İbn Haldun University, Faculty of Humanities and Social Sciences
Sakarya University, Faculty of Business, Türkiye
Düzce University, Faculty of Sport Sciences, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Gerede Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Tourism Faculty, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Theology, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Communication, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
İstanbul 29 Mayıs Uni., Faculty of Law, İstanbul-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Faculty of Law, Bolu-Türkiye

TURKISH/ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Fatma Demiray
AKBULUT
RA Gülderen TOKMAK

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., School of Foreign Languages, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

PAGE EDITING

RA Dr. Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

REFEREE BOARD

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

ADDRESS

Correspondence Adress

Phone
E-Mail

Bolu Abant İzzet Baysal University, The Institution of Graduate Studies,
14280 Bolu-Türkiye
0374 253 49 70
sbedergi@ibu.edu.tr

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali BALCI
Prof. Dr. Asım SALDAMLI
Prof. Dr. Bilal GÖKKIR
Prof. Dr. Fatih KONUR
Prof. Dr. Fatma TÛTÛNCÛ
Prof. Dr. Hakan KİTAPÇI
Prof. Dr. Hamit COŞKUN
Prof. Dr. Hasan Birol YALÇIN
Prof. Dr. Hatice YUTRSEVER
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV
Prof. Dr. Mehmet DALAR
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN
Prof. Dr. Ruziye COP
Prof. Dr. Samettin GÛNDÛZ
Prof. Dr. Selami ÖZSOY
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Suat ÜNLÛ
Prof. Dr. Şaban KAYIHAN
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER
Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÛDÛNOV
Prof. Dr. Cahid KARA
Assoc. Prof. Dr. Ergin Jable
Assoc. Prof. Dr. Faris AHMADOV
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN
Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÛME
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN
Assist. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN
Dr. Gulzhanat TAYAUOVA

Sakarya University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
İstanbul University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Gebze Technical University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Celal Bayar University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kocaeli University, Türkiye
Karadeniz Technical University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Akdeniz University, Türkiye
İstanbul Medeniyet University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
University of Pristina, Kosova
Azerbaijan State Economic University, Azerbaijan
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Turan University, Kazakistan

ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

“**Journal of Abant Social Sciences [ASBİ]**” is a peer-reviewed, international journal published three times a year (March-July-October). The scientific and legal responsibility of the articles published in **ASBİ** belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to **ASBİ** and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles.

Journal of Abant Social Sciences (ASBİ); indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor and Asos İndeks

İçindekiler / Contents

i-viii | Jenerik / Generic

Makaleler / Articles

- 690-705 Haluk TANRIVERDİ, Kartal Doğukan ÇIKI
Tütün Eksperlerinin ve Tütün Teknolojisi Mühendislerinin Yazdıkları Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi
Bibliometric Analysis of Graduate Theses Written by Tobacco Experts and Tobacco Technology Engineers
- 706-736 Faruk DAYI, Özlem TAŞ, Mehmet Yaser GENCAN
Ölümün Belirsizliğinin Yatırım Kararları Üzerine Etkisinin İncelenmesi
Investigation of the Effect of Death Uncertainty on Investment Decisions
- 737-752 Hakan BAKKAL
Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler ile İşsizlik Arasındaki İlişkide Covid-19 Pandemisinin Etkisi
The Impact of the Covid-19 Pandemic on the Relationship between Selected Macroeconomic Variables and Unemployment in Turkey
- 753-771 Hümeysra TÜREDİ
Modernist Hareketler ve Türk Aydınları: Nüdzizm Örneği (1931)
Modernist Movements and Turkish Intellectuals: The Example of Nudism (1931)
- 772-782 Aslıhan TURGUT
Soğuk Zincir Lojistiğinde Yeni Nesil Teknolojilerin Kullanımı
Use of New Generation Technologies in Cold Chain Logistics
- 783-801 Özgehan ÖZKAN, Ebru ÇİTİL
Levi-Strauss'un Eksik İletişim Yaklaşımı Temelinde Didim Yoran Köyü Mübadilleri ve Didim'in Yerleşik Toplum İlişkilerinde Yemek Kültürü
Culinary Culture in the Relations Between Exchangeimmigrants of Yoran Village and Settled Population of Didim on The Basis of Levi-Strauss' Incomplete Communication Approach
- 802-812 Ramazan LEVENT
Abdulhamid el Katib ve Abdullah ibnu'l-Mukaffa'nın Siyasetnamelerinde Siyasal İktidarın Meşruluk Kaynağına Dair Bir Değerlendirme
An Evaluation on the Source of Legality of Political Power in Abdulhamid al Katib and Abdullah ibnu'l-Mukaffa

- 813-826 Dinçer ÇEVİK
Avusturya İş Çevrim Modelinden Hareketle Ekonomik Modellerin Ontolojisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme
A Critical Examination of the Ontology of Economic Models Based on the Case of Austrian Business Cycle Model
- 827-841 Ali DOĞANTEKİN
Türkiye’de Turizm Alanında Yapılan İş Güvencesizliği Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz
A Bibliometric Analysis of Job Insecurity Studies Conducted in the Field of Tourism in Turkey
- 842-867 Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ
Covid-19 Küresel Salgınının Üniversite Eğitimine Yansımaları: Fenomenolojik Bir Çalışma
Reflections of Covid-19 Pandemic on University Education: A Phenomenologic Study
- 868-891 Damla ÇEVİK AKA, Samet GÜNER
A System Dynamics Framework for Analyzing The Impacts of Industrial Solid Waste Recycling on Sustainable Supply Chain Performance
Endüstriyel Katı Atık Geri Dönüşümünün Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkilerinin Analizi için Bir Sistem Dinamiği Çerçevesi
- 892-903 Başak ÖZARSLAN DOĞAN, Cengizhan GÜLER
The Importance of Green Tax in Reducing Carbon Emissions: The Case of G-7 Countries
Karbon Emisyonlarının Azaltılmasında Yeşil Vergilerin Önemi: G-7 Ülkeleri Örneği
- 904-922 Sebiha DÜZ, Nedret ÇAĞLAR
Dijital Çağ’da “Yeni Mahalleler”: Mahalle Muhtarlarının Sosyal Medya Kullanımları Üzerinden Isparta İli Özelinde Bir Araştırma
“New Neighborhoods” in the Digital Age: A Study on Social Media Use of Neighborhood Headmen in Isparta Province
- 923-938 İlhan ÇAM
Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Finansal Başarısızlık: BİST’te Bir Uygulama
Corporate Social Responsibility and Financial Failure: An Application in BIST
- 939-953 Yavuz DEMİR, Muammer ÖZTÜRK
Tarihsel Süreçte “Çevrimiçi Taciz”: Bibliyometrik Bir Analiz
“Online Harassment” in the Historical Process: A Bibliometric Analysis

- 954-968 Uğur UZUNKAYA
Budist Uygur Edebiyatından Muhtevası Belirlenemeyen Metin Parçaları Üzerine Bir İnceleme
A Study on Unidentified Fragments of Uyghur Buddhist Literature
- 969-982 Salih TİRYAKİ, Melis KARAKUŞ
Türkiye’de Kadın Futbolcuların Instagram’da Benlik Sunumu
Self-Presentation of Female Football Players in Turkey on Instagram
- 983-999 Tuğçe ALIN KARACA, Sümeyye DERİN
An Investigation of the Fear of Covid-19 Levels of Adults in Terms of Psychological Symptoms and Some Demographic Variables
Yetişkinlerin Covid-19 Korku Düzeylerinin Psikolojik Belirtiler ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi
- 1000-1016 Cumali ÖGEL, Sedat AVCI
Gaziantep İmalat Sanayinin Yoğunlaşma Katsayısı ile Analizi
Analysis of Gaziantep Manufacturing Industry with the Location Quotient
- 1017-1027 Mehmet KAYAKUŞ, Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ
Twitter’da Makine Öğrenmesi Yöntemleriyle Sahte Haber Tespiti
Fake News Detection on Twitter with Machine Learning Methods
- 1028-1045 Leyla BEZGİN EDİŞ
Pazarlama Araştırmalarında Göz İzleme Yöntemine İlişkin Bibliyometrik Bir Analiz
A Bibliometric Analysis of Eye-Tracking Method in Marketing Research
- 1046-1065 Mortaza OJAGHLOU, Özge DEMİRKALE
Bitcoin ile Borsa Endeksleri ve Seçili Finansal Varlıklar Arasındaki Uzun Dönem Asimetrik İlişki: Kırılgan Beşli Ülkeler Örneği
Long-Term Asymmetric Relationship Between Bitcoin and Stock Indexes And Selected Financial Assets: The Example of Fragile Five Countries
- 1066-1083 Ayşe Nihan ARIBAŞ
İş Becerikliliğinin, Çalışmaya Tutkunluk Üzerindeki Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü
The Mediating Role of Job Satisfaction in the Effect of Job Crafting on Work Engagement

- 1084-1097 Gökhan TEKİR
Türk Devletleri Teşkilatının Yeni-İşlevselcilik ve Devletlerarasıcılık Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi
The Evaluation of Organization of Turkic States In Terms of Neo-Functionalism and Intergovernmentalism
- 1098-1113 Şenay SARAÇ, Orhan Kemal KAPLAN
Ulusal Varlık Fonlarının Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği
The Impact of Sovereign Wealth Funds on Growth: The Case of Turkey
- 1114-1128 Orhan Orçun BITRAK
Banka Dışı Finansal Kurumlarda Piyasa Yapısı: Faktoring Sektörünün Piyasa Yoğunlaşma Analizi
Market Structure in Non-Bank Financial Institutions: Market Concentration Analysis of Factoring Sector
- 1129-1145 Selda GEYİK YILDIRIM
Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar
Social Exclusion and Asylum Seekers
- 1146-1164 Ceyhan MUTLU
Kültürel Zekâ Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi
Bibliometric Analysis of Graduate Dissertations on Cultural Intelligence
- 1165-1180 Semin PAKSOY, Hande ŞAHİN
Mevduat Bankalarının Piyasa Riskine Karşı Duyarlılıkları
Sensitivity Analysis of Deposit Banks to The Market Risk
- 1081-1199 Şükrü BALCI, Hamide SARITAŞ
Sosyal Kaygı Düzeyi ile Dijital Bağımlılık Arasındaki İlişkide Kullanım Süresinin Aracılık Rolü: Üniversite Gençliği Üzerine Bir İnceleme
The Mediating Role of Duration of Use in the Relationship between Level of Social Anxiety and Digital Addiction: A Study on University Youth
- 1200-1210 Ahmet KADİROĞLU
Enflasyon ve Kamu Borçlarının İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama
The Effect of Inflation and Public Debt on Unemployment: An Application on Türkiye
- 1211-1229 Nilüfer GEYSİ, Ümit Laçın YALÇINKAYA
City Branding in #stayhome Era: Impact of COVID-19 Pandemic on Official Tourism Instagram Account Uses of New York City and London
#evdekal Döneminde Şehir Markalama: COVID-19 Pandemisinin New York ve Londra Şehirlerinin Resmi Turizm Instagram Hesabı Kullanımlarına Etkisi

1230-1241 Neslihan KILIÇ

Rusya Türklerinin İlk Siyasî Temsilcisi Abdürreşid İbrahim'in Sırâtmüstakim Dergisindeki Çin İzlenimleri

The First Political Representative of the Russian Turks Abdürreşid İbrahim's Impressions of China in Sırâtmüstakim Magazine

1242-1260 Salih AYDIN

Katılım Bankalarının Hizmet Kalitesi İle Katılım Bankası Müşterilerinin Banka Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolünün Analizi

Analysis of the Intermediary Role of Customer Satisfaction in the Relationship between Service Quality of Participation Banks and Bank Loyalty of Participation Bank Customers

1261-1281 Can SAĞIR

Anadolu Ağzlarında Evlilik ile İlgili Söz Varlığı Üzerine Tematik Bir Tasnif Denemesi

A Thematic Classification Study on the Vocabulary Related to Marriage in Anatolian Dialects

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 690-705, doi: 10.11616/asbi.1205169

Tütün Ekspertlerinin ve Tütün Teknolojisi Mühendislerinin Yazdıkları Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Graduate Theses Written by Tobacco Experts and Tobacco Technology Engineers

Haluk TANRIVERDİ¹, Kartal Doğukan ÇIKI²

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 15.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu araştırmada, ülkemizde tütün ve teknolojisi ile ilgili tek uzmanlık kolu olan tütün eksperliği meslek mensuplarının yaptıkları lisansüstü tez çalışmaları hakkında bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye’de tütün eksperliği mesleğinin tarihi geçmişi 1875’lere dayanmaktadır. Tütün eksperliği eğitiminde ise, 1928 Yılından itibaren önceleri kurs şeklinde başlayan süreç, daha sonra 1975 yılında yüksekokulu bünyesinde devam etmiştir. Tütün eksperliği mesleğinin lisans düzeyinde eğitimi 1984 yılında başlamış, ilk yüksek lisans eğitimi 1987 yılında, doktora eğitimi ise 1990 yılında elde edilmiştir. 1987-2020 Yıllarını kapsayan süreçte 52 tütün eksperleri-tütün teknolojisi mühendisi lisansüstü eğitim yapmışlardır. Araştırmada tütün eksperlerinin fen ve sosyal bilim enstitülerinde 4 temel bilim alanının farklı programlarında farklı bilim dallarında lisansüstü çalışması yaparak bilim alanına katkı sundukları ortaya çıkmıştır. Araştırma sonunda gelecekte yapılacak çalışmalar için bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tütün Ekspertleri, Tütün Teknoloji Mühendisleri, Lisansüstü Eğitim Faaliyetleri, Bibliyometrik Analiz.

&

Abstract: In this research, it is aimed to obtain information about the postgraduate thesis studies of tobacco experts, the only specialization branch related to tobacco and its technology in our country. The history of the tobacco expert profession in Turkey dates back to 1875. In tobacco expertise education, the process, which started as a course in 1928, continued in 1975 within the structure of the college. The undergraduate education of the tobacco expert profession started in 1984, the first graduate education was obtained in 1987 and the doctorate education was obtained in 1990. During the period covering the years 1987-2020, 52 tobacco experts-tobacco technology engineers completed postgraduate education. In the research, it was revealed that tobacco experts contributed to the field of science by doing postgraduate studies in different programs of 4 basic science fields in science and social science institutes. At the end of the research, some suggestions for future studies are presented.

Keywords: Tobacco Experts, Tobacco Technological Engineers, Postgraduate Education Activities, Bibliometric Analysis.

Atf/Cite as: Tanrıverdi, H., Çıkı, K.D. (2023). Tütün Ekspertlerinin ve Tütün Teknoloji Mühendislerinin Yazdıkları Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 690-705. doi: 10.11616/asbi.1205169

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Haluk Tanrıverdi, İstanbul Üniversitesi, haluk.tanriverdi@istanbul.edu.tr.

² Arş. Gör., Kartal Doğukan Çıkı, İstanbul Gelişim Üniversitesi, kdciki@gelisim.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Dünyada giderek yayılan tütün ve tütün ürünlerinin üretim miktarı da doğru orantılı olacak şekilde artış göstermiştir. 1971 yılı içinde 4.2 milyon ton yaprak üretimi gerçekleşmiştir. Söz konusu üretim 1997 yılında 5.9 milyona, 2018 yılında ise 6.7 milyona kadar yükselmiştir. Tütün üretiminde Çin, Brezilya, Hindistan, Endonezya ve ABD önde gelen ülkelerden bazılarıdır (Statista, 2021). Türkiye de yıllık tütün üretimi başlığı altında çeşitli kuruluşlar tarafından hazırlanan istatistikli listelerde yer bulmakta ve yıllık olarak sırası değişecek şekilde söz konusu listelere girmektedir. Türkiye 2021 yılında 71.496.951 kg sözleşmeli tütün üretimi gerçekleştirmiştir (TAPDK, 2022).

Büyüyen pazar hacmiyle birlikte ilgili konuda uzmanların önemi giderek artmıştır. Tütün ve tütün teknolojisinde uzman, bilirkişi olarak ifade edilen tütün eksperlerine olan ihtiyaç bu doğrultuda ivme kazanmıştır. Bağlantılı olarak tütün ve tütün eksperliği konusunda yapılan çalışmaların sayısı da artış göstermiştir. 1987 yılından günümüze kadar gelişen süreçte önem kazanan ilgili yerli literatürü anlamak ve konuyla ilgili olası boşlukları belirlemek için bu makalede, 61 tezlik örneklem analiz edilmiştir. Literatürdeki boşluğu ortaya çıkarmak ve gelecekte yapılacak çalışmalara ipuçları sağlamak amacıyla bibliyometrik analizden faydalanılmıştır.

'Bibliyometri' terimi, Pritchard (1969) tarafından 'matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması' olarak tanımlanmıştır (Merigo vd., 2019). Bibliyometrik analizler, bir konuya ilişkin eğilimleri özetleyen, doygunluğa ulaşmış veya eksik kalmış noktalara kolayca ulaşılmasını sağlayan analizlerdir (Davis, 2015; Sanchez vd.; 2021). Belirli zaman dilimlerini kapsayarak hazırlanan bu çalışmalar ilgili literatüre katkı sağlamanın yollarını açmaktadır (Meyer & Winer, 2014; Zhang vd., 2019). Bibliyometrik analizler tipik olarak standart veri tabanlarının (Web of Knowledge, Scopus ve Google Scholar) yanı sıra ülkelerin tez tabanları kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Belter vd., 2013; Bhowmik, 2021). Bu çalışmada Ulusal Tez Merkezi olarak bilinen YÖKTEZ'den faydalanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de tütün eksperliği ve tütün teknoloji mühendisliği unvanı almış olan kişilerin hazırladıkları lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik analizlerinin yapılmasıdır. Araştırmanın amacına göre bu makale aşağıdaki gibi yapılandırılmıştır. Makalenin ilk bölümünde, tütün ve tütün eksperliği mesleği ile tütün ve sağlık hakkında literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölüm, araştırma için uygulanan yöntem ve süreci açıklamaktadır. Üçüncü bölüm analiz sonucunda elde edilen araştırma bulgularını sunmaktadır. Son bölümde ise sonuçlar yorumlanmış ve araştırmanın sınırlılıkları ortaya koyulmuş ve gelecekte yapılacak çalışmalar için bazı öneriler sunulmuştur.

2. Literatür

2.1. Tütün ve Tütün Eksperliği Mesleğinin Gelişimi

Tütün genellikle bir yıllık bir bitki, bazı türler için çok yıllık bitki olarak bilinmekle birlikte solanaceae familyasının 'nicotina' cinsi içerisinde bulunmaktadır (Proctor, 2006) ve bu cins içerisinde 65 civarı tür barındırmaktadır. Söz konusu türler içerisinde "nicotiana tabacum" ve "nicotiana rustica" türleri dışında kalan türler sigara benzeri tütün ürünlerinin yapımında kullanılmamaktadır (Otan ve Apti, 1989). Keyif verici özelliğine sahip olduğu için kullanımı yeni değildir ve uzun zamandır kullanılmaktadır (Karabacak, 2017). Bu kullanımın uzunluğuyla ilgili tartışmalar olsa da, tütünün ilk olarak Christopher Columbus'un gemileriyle Avrupa'ya doğru götürüldüğü bilinmektedir (Seydioğulları, 2010; Şahin ve Taşlıgil, 2013)). Tütünün ilk defa Türkiye ile buluşmasının ise Avrupalı tacirler vasıtasıyla vuku bulduğu bilinmektedir (Seydioğulları, 2010; Tanrıverdi, 1987).

Tütün ve tütün teknolojisinde uzmanlaşmış bireyler tütün eksperleri olarak tanımlanmakta ve tütün eksperliği mesleğini icra etmektedirler. Tütün eksperleri kalitesine göre tütünü değerlendiren ve fiyatını belirleyen alanında uzman bireyler olarak kısaca ifade edilebilir (Kavak, 2010). Bir başka tanıma göre tütün eksperleri; "iç ve dış tütüncülük alanında tütünün tohum duman analiz safhası da dahil tüm evrelerde; üretim, pazarlama, bakım, işleme, endüstri, araştırma, teknoloji, mesleki eğitim ve tepe yönetim

konularında, teknik, mesleki, mali, sosyal ve idari sorumlulukla yükümlü hizmetleri ifa eden akademik bir öğrenim ve uzmanlık niteliğine ve ehliyetine sahip teknik bir elemandır” (Tanrıverdi ve Koçaslan, 2018: 249).

09/01/2002 tarihinde yürürlüğe giren 4733 sayılı ‘Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 6’ncı maddesinin son fıkrasında “...Türkiye’de tütün eksperliği yapmak için, tütün eksperliği yüksek okullarından veya muadili yerli ve yabancı okullardan lisans düzeyinde yüksek öğrenim diploması alarak mezun olmak şarttır. Tütün eksperleri unvanına sahip olmayanlar, tütün alım ve satım muayenelerini, tütün vasıf, değer ve nevelerinin belirlenmesini ve tütün işleme, bakım, fabrikasyon eksperliği yapamazlar, tütün işlerinde bilirkişi ve hakem olamazlar...” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete, 2002).

Tütün eksperliği mesleğinin profesyonel anlamda belli bir eğitim formasyonu ile elde edilmesi 1875’li yıllara dayanmaktadır (Tanrıverdi ve Koçaslan, 2018: 249). Tütün eksperliği mesleği 1988 yılına kadar Gümrük ve Tekel Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü bünyesinde mecburi hizmet karşılığı ifa edilen bir meslek iken, 2002 yılından itibaren Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nün lağvedilmesiyle birlikte istihdam imkanları oldukça azalmış olmakla beraber, günümüzde tütün eksperleri Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığına bağlı İl Tarım Müdürlükleri, özel sektör temsilcisi yaprak tütün ve sigara işletmelerinde, yaprak tütün ticareti yapan işletmelerde, çeşitli bakanlıklara bağlı kurumlarda ve akademik kurumlarda istihdam edilmektedirler (Tanrıverdi ve Koçaslan, 2018: 249). Tütün Eksperi yetiştiren kurumlar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir (Tanrıverdi ve Seydioğulları, 2017):

- a) Tekel Enstitüleri Öncesi Dönem kurumları (Reji ve Sonrası Dönem - 1889-1928),
 - b) Tekel Tütün Enstitüsü Dönemi TE Yetiştirme Kurumu (Eksper Kursu Dönemi - 1929-1975),
 - c) Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Tütün Eksperleri Yüksekokulu Dönemi (1975-1995),
 - d) YÖK Kurumu bünyesine alınan Tütün Eksperleri Yüksek Okulu Dönemleri,
 - İstanbul Üniversitesi, Orman Fakültesi, Tütün Eksperleri Yüksekokulu (1975-1995),
 - Ege Üniversitesi, Tütün Eksperleri Yüksekokulu (Yasayla da olsa bağlandığı fakat fiili olarak işlevsiz kalan dönem kurum - 1987- 1992),
 - Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tütün Eksperliği Yüksekokulu dönemleri (1995-devam ediyor)
- olarak sınıflandırılabilir (Tanrıverdi, 1988: 516-529; Tanrıverdi, 1989: 74-77).

2.1. Tütün ve Sağlık

Dünya Sağlık Örgütü’nün güncel verilerine göre dünyada 1,3 milyar tütün kullanıcısı bulunmaktadır ve bunların %80’inden fazlası düşük ve orta gelirli ülkelerde ikamet etmektedir. 2020 yılının verileri incelendiğinde dünya nüfusunun %22,3’ü, dünyadaki tüm erkeklerin %36,7’si ve dünyadaki kadınların ise %7,8’inin tütün kullandığı görülmüştür (WHO, 2022). Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ-WHO) verilerine göre, her yıl 8 milyondan fazla insan tütün ve tütün ürünleri yüzünden yaşamını kaybetmektedir.

Yüksek ölüm oranlarının yanı sıra tütün ve tütün ürünlerinin kullanımı ağır sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Tütün ve tütün ürünleri kullanan insanların vücudundaki neredeyse tüm organlar önemli ölçüde zarar görmektedir. Tütün ve tütün ürünlerinin 70’den fazla kanserojen ve yedi binden fazla toksik madde içerdiği ve 4.000’den fazla içerik mutajenik etkiye sahip olduğu bilinmektedir (The Tobacco Atlas, 2018). Bu gerçeklerden hareketle, tütün ürünleri kullanımının ani ölümle sonuçlanmayan birçok kronik hastalığa neden olduğu görülmektedir. İnsanlar üzerinde bıraktığı etki ve hastalıkların tedavisine harcanan maddi kayıp, neden olduğu iş kayıpları ve verimlilik kayıpları gibi olumsuzlukların yılda en az 1 trilyon ABD Doları düzeyinde maddi zararı beraberinde getirmektedir (NIH, 2016).

Tütün ürünleri sadece doğrudan sigara içenler için değil pasif içiciler için de insan sağlığına zararlıdır. Tütün ve tütün ürünleri kaynaklı ölümlerin 1,2 milyonu pasif içicilikten kaynaklanmaktadır. Tütün dumanında 4000’den fazla kimyasal tanımlanmıştır ve dolayısıyla tütüne maruz kalmanın güvenli bir düzeyi yoktur. Tütün dumanına maruz kalma süresi ve sıklığı pasif içicileri etkileyen temel kriterlerin

başında gelmektedir. Çocuklar, hamileler ve bebekler tütün ürünlerinin zararlı etkilerine karşı daha hassastır (WHO, 2022).

Tütün salgını ele almak için Dünya Sağlık Örgütü'ne üye devletler, 2003 yılında Dünya Sağlık Örgütü Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesini (WHO-FCTC) imzalamıştır. Güncel olarak 182 ülke söz konusu anlaşmayı onaylamış durumdadır (WHO, 2022). Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi, Dünya Sağlık Örgütü bünyesinde görüşülen ve imzalanan ilk halk sağlığı anlaşması olarak tarihe geçmiştir. Türkiye de 182 ülkeden bir tanesidir ve 2004 yılında anlaşmayı imzalayarak taraf olmuştur. Söz konusu anlaşmaya taraf olunduğunu beyan eden kanun, 30/11/2004 tarihli ve 25656 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Tanrıverdi ve Seydioğulları, 2017).

3. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de tütün eksperliği ve tütün teknoloji mühendisliği unvanı almış olan kişilerin Türkiye'de ve yurt dışındaki üniversitelerde yaptıkları lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik analizlerinin yapılmasıdır. Bibliyometrik çalışmaların önemi son zamanlarda tüm dünyada artmaya başlamıştır (Evren ve Kozak, 2014). Genel olarak, bir bibliyometrik analiz, akademik yayınları analiz etmenin istatistiksel yöntemlerine odaklanır (Çıkkı, 2022; Echchakoui, 2020). Ayrıca bu yöntem, makaleleri, tezleri, kongre bildirimlerini, kitap ve gri literatür olarak sınıflandırılan raporlara kadar çeşitli kategorileri ve aralıkları birleştirmek için kullanılmaktadır (Ellegaard ve Wallin, 2015).

Bibliyometrik yöntem kullanılarak birçok alandaki çalışmalar bir araya getirilerek araştırmacılara konuyla ilgili ipuçları sağlanmıştır. Bibliyometrik yöntem yeşil tedarik zinciri yönetimi (Fahimnia vd., 2015), turizm çalışmaları (Merigo vd., 2019; Ulker vd., 2022; Yılmaz, 2019), Covid-19 (Chahrour et al., 2020), sağlık hizmetlerinde yapay zeka (Guo vd., 2020) ve bazı önde gelen dergilerin incelemesi (Donthu et al., 2020; Ogretmenoglu vd., 2022) gibi çeşitli alanlarda uygulanmıştır. Özetle çalışmaların bibliyometrik analizi, belirli bir alanın gelişimi hakkında ipuçları sağlamaktadır (Xiao ve Smith, 2006). Bu bağlamda mevcut çalışmadan elde edilecek bulgular, konuyla ilgili gelecekte yapılacak çalışmalara ve tütün teknolojisi mühendisliği mesleğinin gelişimine destek sağlanması hedeflenmiştir.

Araştırmanın evrenini tütün eksperleri ve tütün teknolojisi mühendisi unvanlı kişiler oluşturmaktadır. Araştırmada örnekleme gidilmemiş, tespit edilebilen tüm kişiler araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Tütün eksperleri ve tütün teknolojisi mühendislerinin lisansüstü eğitim çalışmalarının tespitinde öncelikle Tütün Ekspertleri Derneği üye ve eksper listesi veri tabanlarına kayıtlı tüm kişiler YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından taratılarak tezli yüksek lisans ve doktora düzeyinde lisansüstü eğitim alan/almış kişiler tespit edilerek veri tabanı elde edilmiştir. Ulusal Tez merkezinde özgeçmiş bulunmayan kişilerle bizzat görüşülerek tezlere ilişkin verilerin teyidi sağlanmıştır. Tezsiz yüksek lisans yapan kişilere ait veriler ise, dernek web sayfalarında duyuru yapılmak suretiyle kişiler tespit edilmiş, tezsiz yüksek lisans veri tabanı bilgileri ise bizzat kişilere müracaat edilerek verdikleri bilgi doğrultusunda özgün bir veri tabanı elde edilmiştir.

Veri toplama, bibliyometrik çalışmaların önemli bir parçasıdır (Koseoglu vd., 2016; Modak vd., 2020). Çalışmada Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'nin web adresinden ulaşılan kayıtlar ve 10.03.2021 ve 17.06.2021 tarihleri arasında yapılan taramaların sonuçları temel alınmıştır. Ulaşılan tez çalışmalarının bibliyometrik analizlerinin yapılması için tez künyelerinde bulunan "yayınlandığı yıl", "tezin dili", "tez türü", "yayınlandığı üniversite", "yayınlandığı anabilim dalı", "tezin çalışma konusu" ve "sıklıkla kullanılan ana kelimeler" şeklinde parametreler belirlenmiştir. Bu verilere ilave olarak Tütün Ekspertleri Derneği üye listelerinden ve eksper listesinden; kişilerin yaş, cinsiyet, lisans bitirme okulu, ve mezuniyet yılı, lisans bitirme dönemine ilişkin veriler veri tabanına ilave edilmiştir. Tarama yapılarak tespit edilen ve teyidi sağlanan 52 tütün eksperleri, tütün teknolojisi mühendisi araştırma kapsamına alınmıştır.

Kişilerin yaş gruplarının belirlenmesinde lisansüstü eğitime başlama yaşı aralıkları en küçük ve en büyük yaş düzeyine göre belirlenmiş ve dört yaş grubu içinde analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde yüzde ve frekans analizi kullanılmıştır. Ayrıca tezlere yönelik çıkarımsamalarda

İçerik analizi yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca lisansüstü tezlerde incelenen ölçütler ve araştırma sorularına aşağıda yer verilmiştir:

1. Lisansüstü tezlerin yaş gruplarına göre dağılımları nasıldır?
2. Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
3. Lisansüstü tezlerin türlerine ve mezunların lisans eğitimi aldıkları okullara göre dağılımı nasıldır?
4. Lisansüstü tezlerin türlerine göre yayınlandığı dil dağılımı nasıldır?
5. Lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
6. Lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı nasıldır?
7. Lisansüstü tezlerin temel alanlara göre dağılımı nasıldır?
8. Sosyal bilimler alanındaki lisansüstü tezlerin enstitü anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
9. Fen bilimler alanındaki lisansüstü tezlerin enstitü anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
10. Sosyal bilimler alanında yazılan tezlerin çalışma konularına göre dağılımı nasıldır?
11. Fen bilimler alanında yazılan tezlerin çalışma konularına göre dağılımı nasıldır?
12. Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
13. Lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin sıklığı nasıldır?

4. Bulgular

Tütün eksperleri (TE) ve tütün teknolojisi mühendislerinin (TTM) lisansüstü eğitim çalışmaları ilk defa 1987 yılında başlamıştır. Yüksek lisans eğitimi ilk defa, 26.10.1987 Yılında Haluk Tanrıverdi tarafından İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Organizasyon ve İşletme Politikası yüksek lisans programında Bilim dalında yapılan "Türk Tütüncülüğünün Yabancı Tütün ve Sektöre Açılmasıyla Türk Tütüncülüğü ve Geleceğine İlişkin Tütün Politikası" adlı yüksek lisans teziyle başlamıştır. Yine ilk doktora eğitimi de, 02.11.1990 Tarihinde Haluk Tanrıverdi tarafından İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Organizasyon ve İşletme Politikası yüksek lisans programında Bilim dalında yapılan "Türk Tütün Politikasının Avrupa Topluluğu Ortak Tütün politikasıyla Bütünleşmesi" adlı çalışmasıyla başlamıştır. Aradan geçen 33 Yıl içinde ilgili meslek mensupları 25 farklı üniversitenin fen ve sosyal bilimler enstitülerinde 51 yüksek lisans tezi (40'ı tezli yüksek lisans çalışması) ve 8 doktora eğitimini başarıyla sonuçlandırmışlardır. Halen ilgili meslek mensubu olan 3 yüksek lisans öğrencisi ile 4 doktora öğrencisi de eğitimlerine devam etmektedirler.

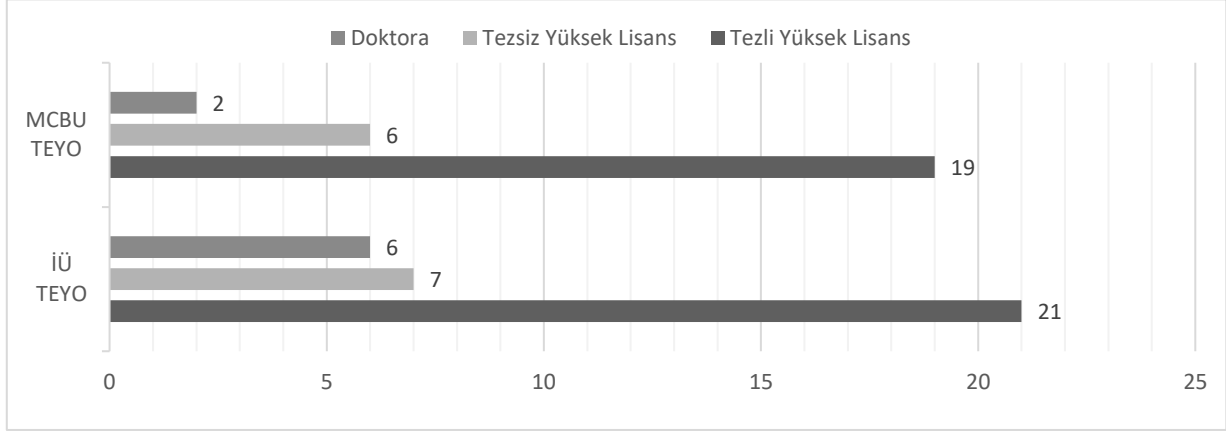
Lisansüstü eğitim alan tütün eksperleri ve tütün teknolojisi mühendislerinin mezun oldukları okullara göre dağılımı incelendiğinde, 52 kişinin (bir kişinin iki tez çalışması yürüttüğü tespit edilmiş) yüksek lisans tezi ve 8 kişinin doktora tezi olmak üzere toplamda 61 tezin hazırladığı tespit edilmiştir. Bu 53 Yüksek lisans çalışmasının 40 tanesi tezli, 13 tanesi ise tezsiz yüksek lisans çalışmasıdır. Söz konusu lisansüstü tezlere danışmanlık yapan akademisyenlerin dağılımı incelendiğinde profesörlerin (36) ağırlıkta olduğu görülmektedir. Araştırma kapsamında incelenen 61 lisansüstü mezun arasında sadece 1 kadın bulunmaktadır. Yaş Gruplarına Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir. "31-38" yaş grubunda olan bireylerin ağırlıkta olduğu görülürken (n=25), en az lisansüstü mezunun olduğu yaş grubu ise "47 ve üzeri" yaş grubudur.

Tablo 1: Yaş Gruplarına Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Yaş Grupları	Tez Türü							
	Tezli Yüksek Lisans		Tezsiz Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
23-30	11	27,5	2	15,38	3	37,5	16	26,22
31-38	16	40	5	38,46	4	50	25	40,98
39-46	9	22,5	5	38,46	1	12,5	15	24,59
47 ve üzeri	4	10	1	7,69	-	-	5	8,19
Toplam	40	100	13	100	8	100	61	100

1984 yılında lisans düzeyinde eğitimi başlayan tütün eksperliği alanında lisansüstü eğitim alan bireylerin lisans eğitimi aldıkları üniversitelerin dağılımı Grafik 1’de yer almaktadır. Lisansüstü eğitim alan tütün eksperlerinin 27 tanesi lisans eğitimini Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tütün Ekspertliği Yüksekokulu’nda tamamlamıştır. 34 tütün eksperisi ise 1975 yılında İstanbul’da kurulan ve Manisa’ya bağlanmadan önce İstanbul’da eğitim öğretim faaliyetlerine devam ettiği süreçte buradan mezun olmuştur.

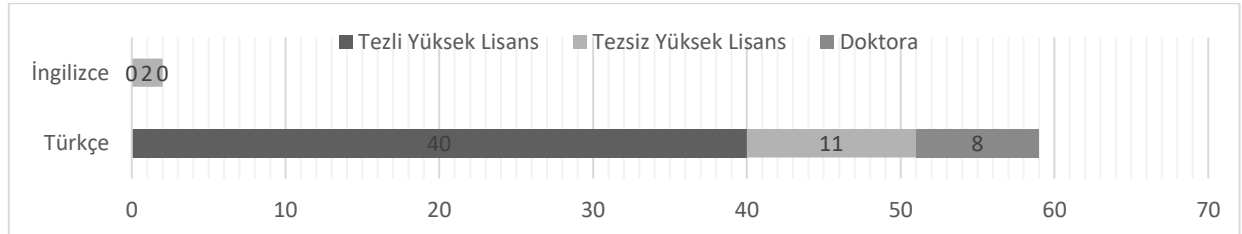
Grafik 1: Lisansüstü Tezlerin Türlerine ve Mezunların Lisans Eğitimi Aldıkları Okullara Göre Dağılımı

Grafik 2 lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımını göstermektedir. Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere lisansüstü tezlerin 1987-2020 yılları arasında yayınlanmıştır. Tez türü toplam verileri tabloda verilmiştir. En fazla tezin yayınlandığı yıl 2010 yılı olarak dikkat çekmektedir. 2010 yılı içerisinde 4 tezli yüksek lisans, 2 tezsiz yüksek lisans olmak üzere toplamda 6 lisansüstü tez yayınlanmıştır. 2010 yılını 5 lisansüstü tez ile 2011 yılı takip etmektedir (3 tezli, 1 tezsiz yüksek lisans, 1 doktora tezi). İlk iki sırayı 4’er tez ile 2008, 2009, 2015, 2016 ve 2019 yılları takip etmektedir.

Grafik 2: Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

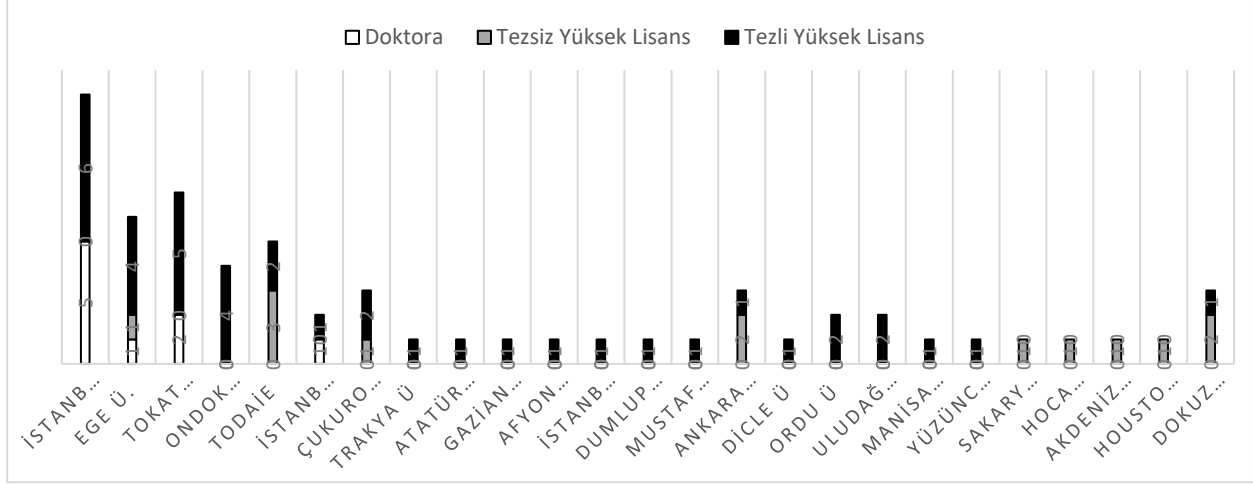
Lisansüstü tezlerin türlerine göre yayınlandığı dil dağılımı Grafik 3'te gösterilmiştir. Grafik 3'ten anlaşılacağı üzere bütün eksperliği meslek mensuplarının yaptıkları lisansüstü tez çalışmalarında Türkçe dilinin (59) ağırlıklı olarak tercih edilmiştir. Sadece 2 lisansüstü tezi İngilizce dilinde yazıldığı görülmektedir.

Grafik 3: Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Yayınlandığı Dil Dağılımı

Lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı hazırlandığı üniversiteler Grafik 4'te incelenmiştir. Buna göre; 25 farklı üniversitede toplamda 61 tez tamamlanmıştır. En fazla lisansüstü tezin yayınlandığı üniversite 11 tez ile İstanbul Üniversitesi'dir. İstanbul Üniversitesi'ni 7 lisansüstü tez ile Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi takip etmektedir. Bu iki üniversiteyi ise 6 lisansüstü tez ile Ege Üniversitesi takip etmektedir.

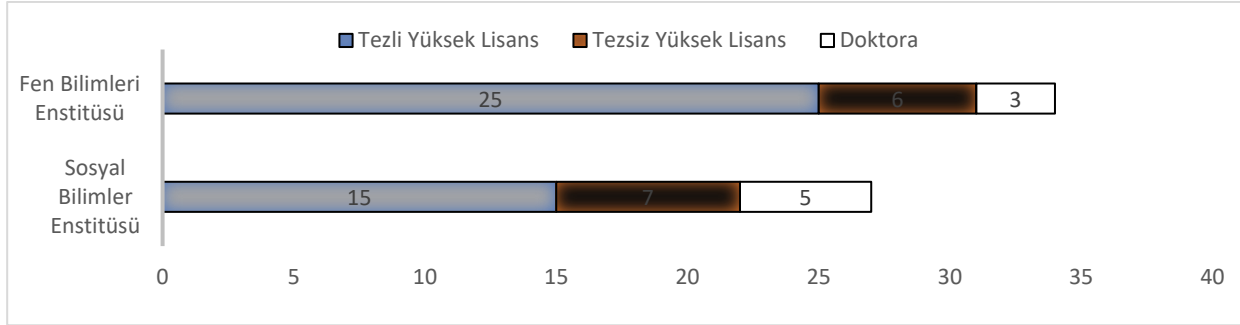
Ardından ise TODAİE (5), Ondokuz Mayıs Üniversitesi (4), Çukurova Üniversite (3), Dokuz Eylül Üniversitesi (3), Ankara Üniversitesi (3), İstanbul Teknik Üniversitesi (2), Ordu Üniversitesi (2), Uludağ Üniversitesi (2) gelmektedir. Geriye kalan üniversitelerde ise birer adet lisansüstü tez yayınlanmıştır: Trakya Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Houston Üniversitesi.

Grafik 4: Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

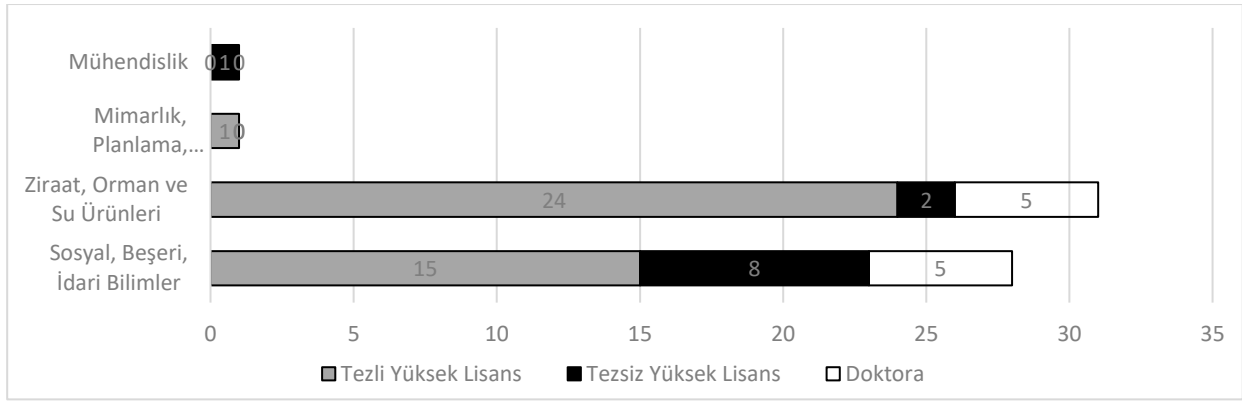

Lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı Grafik 5'te verilmiştir. Tütün eksperleri ve tütün teknolojisi mühendislerinin hazırladığı lisansüstü çalışmaların 34'ü fen bilimleri alanında, 27 tanesi ise sosyal bilimler alanında yayınlanmıştır. İstanbul Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi ve TODAİE'dir. Fen Bilimleri alanında lisansüstü çalışmalar yaptıran üniversiteler; Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi'dir. Hem sosyal bilimler ve hem de fen bilimleri alanında lisansüstü eğitim imkanı sunan üniversite ise Dokuz Eylül Üniversitesi'dir.

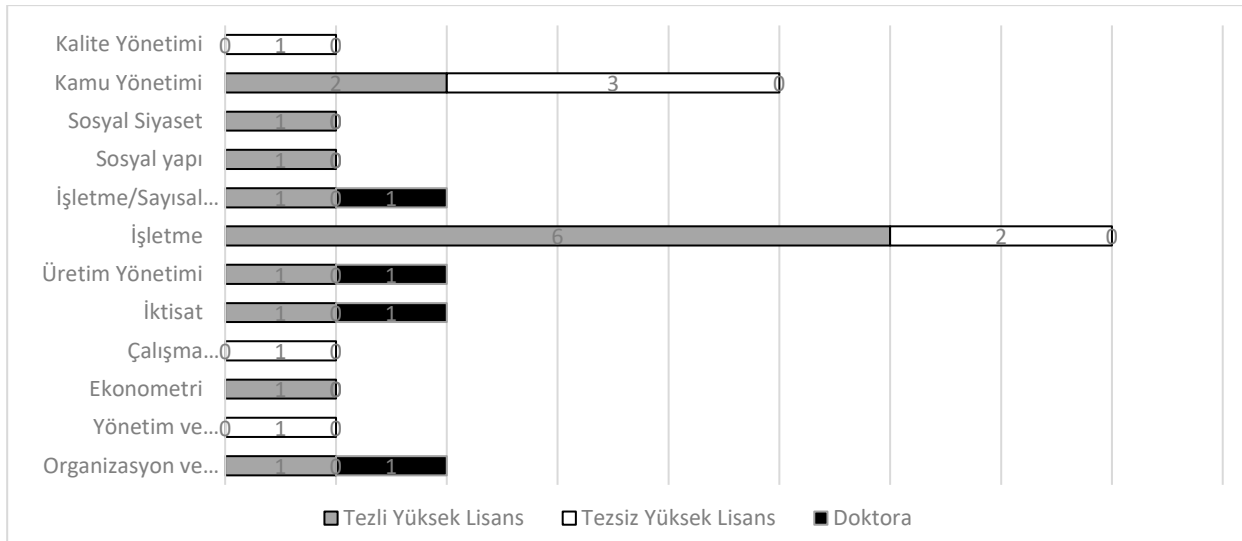
Grafik 5: Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Lisansüstü tezlerin temel alanlara göre dağılımı Grafik 6'da verilmiştir. Buna göre en fazla tez yayınlanan alan ziraat, orman ve su ürünleri alanıdır (31). İkinci sırada ise 28 tez ile sosyal, beşeri, ve idari bilimler yer almaktadır. İlk iki sıradaki alanları birer tez ile mimarlık ve mühendislik takip etmektedir.

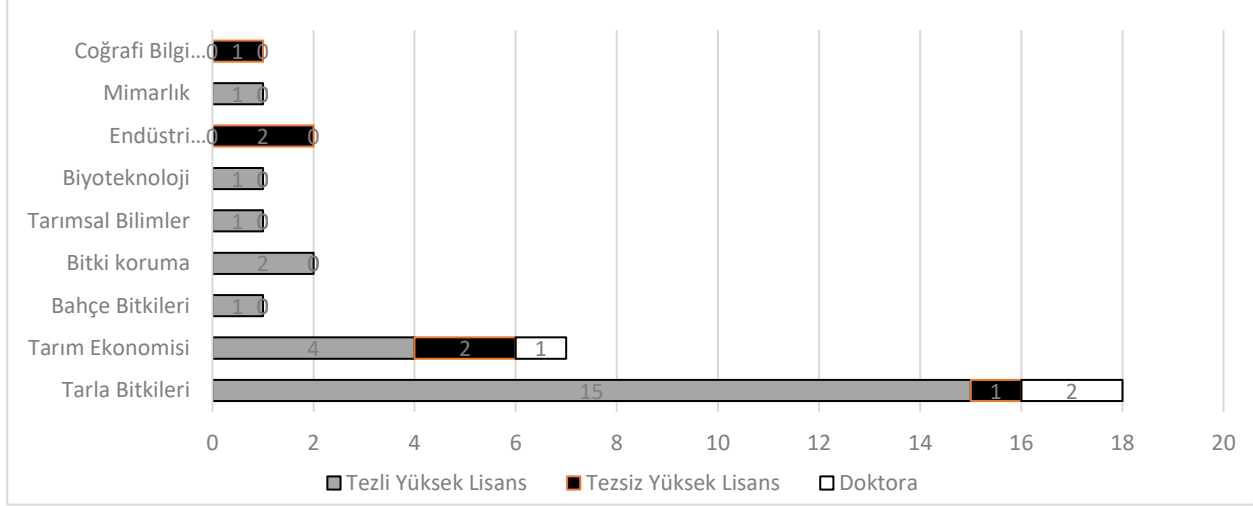
Grafik 6: Lisansüstü Tezlerin Temel Alanlara Göre Dağılımı

Elde edilen verilere göre, sosyal bilimlerde en fazla tezin yazılan anabilim dalı işletme anabilim dalıdır (8). İşletme anabilim dalında yazılan tezleri kamu yönetimi anabilim dalında yazılan tezler (5) takip etmiştir. Ardından ise ikişer tez ile organizasyon ve işletme politikası, işletme/sayısal yöntemler, iktisat, üretim yönetimi ana bilim dalları gelmektedir. Sosyal bilimlerde 12 farklı anabilim dalında tez yazılmıştır (Bkz. Grafik 7).

Grafik 7: Sosyal Bilimler Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Enstitü Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

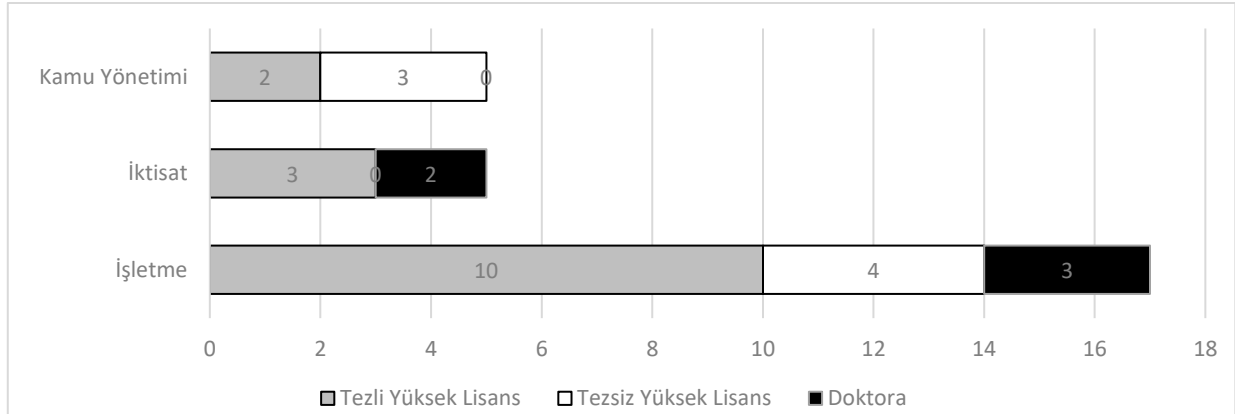
Fen bilimleri alanında ise en fazla tarla bitkileri anabilim dalında (18) lisansüstü tez yazılmıştır. Tarla bitkileri anabilim dalında yazılan tezleri tarım ekonomisi anabilim dalında yazılan tezler (7) takip etmiştir. Ardından ise ikişer tez ile endüstri mühendisliği ve bitki koruma ana bilim dalları gelmektedir. Fen bilimleri alanında 9 farklı anabilim dalında tez yazılmıştır (Bkz. Grafik 8).

Grafik 8: Fen Bilimler Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Enstitü Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

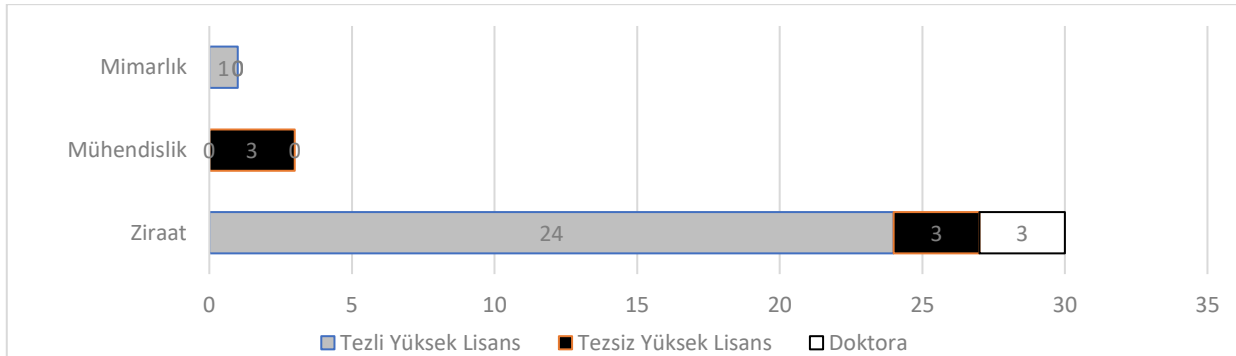
Sosyal bilimler alanında yazılan lisansüstü tezlerin çalışma konularına göre dağılımı aşağıda (Grafik 9) verilmiştir. Elde edilen verilere göre tütün eksperleri, tütün teknoloji mühendislerinin yazdıkları lisansüstü tezlerde en fazla işletme konusu temel alınmıştır. Ardından ise beşer tez ile iktisat ve kamu yönetimi konuları gelmektedir.

Grafik 9: Sosyal Bilimler Alanında Yazılan Tezlerin Çalışma Konularına Göre Dağılımı

Fen bilimleri alanında tütün eksperleri, tütün teknoloji mühendislerinin yazdıkları lisansüstü tezler incelendiğinde en fazla tezin ziraat (30) konusu temelinde yazıldığı görülmektedir (Bkz. Grafik 9).

Grafik 10: Fen Bilimleri Alanında Yazılan Tezlerin Çalışma Konularına Göre Dağılımı

Tütün eksperleri, tütün teknoloji mühendislerinin yazdıkları lisansüstü tezler incelendiğinde nitel araştırma yöntemlerinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir (Bkz. Tablo 2). Toplamda 42 lisansüstü

Lisansüstü eğitim almış tütün eksperleri (TE)-tütün teknolojisi mühendislerinden (TTM) 52'si tespit edilmiştir. Bu TE-TTM'leri 53 yüksek lisans ve 8 doktora eğitiminden mezun olmuşlardır. Bu öğrencilerden bir tanesi, iki yüksek lisans eğitimini başarıyla tamamlamıştır. Söz konusu 51 öğrenciden sadece biri kadındır. Geri kalan 51 öğrenci ise erkektir. TE ve TTM'lerinin 34'ü İstanbul Üniversitesi TEYO; 27'si de Manisa CBU TEYO çıkışlıdır. Söz konusu lisansüstü öğrencilerin mezuniyet tarihleri 1987 ile 2020 arasında gerçekleşmiştir. Araştırma kapsamında değerlendirilen TE-TTM'leri lisansüstü eğitimlerini 25 farklı üniversitede yapmışlardır. 61 adet tez çalışmasının 40 tanesi tezli yüksek lisans, 13 tanesi tezsiz yüksek lisans ve 8 tanesi ise doktora eğitimi kapsamında tamamlanmıştır.

Lisansüstü tez öğrencilerinin zaman içerisinde elde ettikleri unvanlar incelendiğinde; 1 Profesör, 2 Doçent, 3 Dr. Öğretim Üyesi halen akademik kurumlarda akademisyen olarak çalışmaktadır. Daha önceden akademisyenlik yapmış olan 1 profesör ve 1 doktor unvanlı tez öğrencisi ise özel kurumlarda kariyerine devam etmektedir. Ayrıca yüksek lisans mezunu olan 2 lisansüstü tez öğrencisi de akademik kurumlarda uzman kadrolarında görev yapmaktadır. Güncel olarak 4 tütün eksperleri-tütün teknolojisi mühendisleri doktora eğitimine, 1 TE-TTM de yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. TE-TTM'lerin bir kısmı da emeklilik yaşama adım atmışlardır.

TE ve TTM'lerinden ikisi ziraat mühendisi unvanına sahiptir. Ayrıca lisansüstü öğrencilerin bir tanesi öğretmen, bir tanesi hukukçu, bir tanesi mimardır. Lisansüstü eğitim almış kişiler arasında, biyoteknoloji, bahçe bitkileri, bitki koruma, tarla bitkileri, tarımsal bilimler, tarım ekonomisi, mimarlık, endüstri mühendisliği, coğrafi bilgi sistemleri, tedarik zinciri yönetimi, üretim yönetimi, işletme sayısal bilimler, işletme, organizasyon ve işletme politikası, ekonometri, sosyal yapı, sosyal siyaset, iktisat, kamu yönetimi, yönetim ve organizasyon gibi hem sosyal bilimler enstitüsü ve hem de fen bilimleri enstitülerinden mezun olmuşlardır. Lisansüstü eğitim alan kişiler kamu ve özel tütüncülük ve teknolojisi firmalarında, tarım, ziraat, araştırma enstitüleri, bakanlıklar, eğitim, mühendislik, mimarlık, özel kurumlarda iş insanı gibi mesleğiyle doğrudan veya dolaylı ilişkili olan veya farklı iş kollarında çalışmaktadırlar.

Elde edilen bulgular doğrultusunda literatürde ampirik çalışma eksikliği görülmüştür. Literatürde sınırlı sayıdaki ampirik çalışmalardan biri tütün eksperleri ve tütün teknolojisi mühendislerinin mesleki ve duygusal bağlılıkları arasındaki ilişkileri incelemiştir (Tanrıverdi ve Koçaslan, 2018). Ancak birkaç çalışma haricinde tütün eksperleri ve tütün teknolojisi mühendisleriyle ilgili yerli literatürde büyük boşluklar bulunmaktadır. TE ve TTM'lerin iş-yaşam dengeleri, öznel iyi oluşları, kadın TE ve TTM'lerin sektörde ve özel yaşamında yaşadığı zorluklar, lisans düzeyindeki TE ve TTM'lerin mesleğe bakış açıları, tükenmişlik, motivasyon-performans ilişkileri ve memnuniyet düzeylerini belirlemeye yönelik çalışmalara rastlanamamıştır. Ayrıca tütün üretiminin yapıldığı bir bölgedeki yerel halkın tütün üretimine bakış açıları incelenebilir ve diğer paydaşlar da araştırmalara dahil edilebilir. Bununla birlikte tütün eksperliği kanununun meslek uzmanlar tarafından değerlendirilmesine yönelik bir araştırma yapılabilir.

Mevcut araştırmanın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Öncelikle bu çalışmada sadece tütün ve teknolojisi ile ilgili olarak hazırlanmış lisansüstü tezler dikkate alınmıştır. Dolayısıyla konuyla ilgili yerli veya uluslararası alanda yayınlanan makale, bildiri, kitap ve kitap bölümleri gibi materyaller araştırmaya dahil edilmemiştir. Bu bağlamda bu tür çalışmalar ve çeşitli veri tabanları gelecekte yapılacak araştırmaların kapsamına dahil edilebilir. Araştırma bulguları tütün ve teknolojisi ile ilgili mevcut literatürü kısmen gözler önüne serse de, diğer araştırmaların dahil edilmemesi ilgili literatürün tam olarak temsil edemez. Son olarak bu çalışmada yapılan analizler araştırmacılar tarafından manuel olarak gerçekleştirilmiş olup, gelecekte yapılacak çalışmalarda çeşitli yazılımlardan faydalanılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alıcı, S. (2010). *Tütün Tarımı ve Endüstrisine Serbest Piyasa Uygulamalarının Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aytaç, B. (2016). *Bafranın Farklı Lokasyonlarında Nail Tütün Hattı Performanslarının Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Belter, C. W. ve Seidel, D. J. (2013). A Bibliometric Analysis of Climate Engineering Research, *WIREs Climate Change*, 4(5), s.417–427.
- Bhowmik, P. (2021). Heritage Tourism: A Bibliometric Review, *Anatolia*, 32(3), s.387-403.
- Bulgur, F. S. (2018). *Bazı Organik Gübrelerin Tütün (Nicotiana Tabacum) Gelişimi Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.
- Chahrour, M., Assi, S., Bejjani, M., Nasrallah, A. A., Salhab, H., Fares, M. ve Khachfe, H. H. (2020). A Bibliometric Analysis of COVID-19 Research Activity: A Call for Increased Output, *Cureus*, 12(3), <https://doi.org/10.7759/cureus.7357>
- Çıki, K. D. (2022). Bibliometric Analysis of Diaspora Tourism Studies, *The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 14(2), s.62-81. <https://doi.org/10.32725/det.2022.014>
- Davis, G. F. (2015). Editorial Essay: What is Organizational Research for? *Administrative Science Quarterly*, 60(2), s.179–188.
- Dikmen, N. (1988). *Sigara Sanayi Yatırım Projeleri Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Donthu, N., Kumar, S. ve Pattnaik, D. (2020). Forty-Five Years of Journal of Business Research: A Bibliometric Analysis, *Journal of Business Research*, 109, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.10.039>
- Dürüst, A. (2019). *Karadeniz Bölgesinde Yetiştirilen Bazı Tütün Çeşitlerinde Farklı Azot ve Sulama Seviyelerinin Verim ve Randıman Üzerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

- Echchakoui, S. (2020). Why and How to Merge Scopus and Web of Science during Bibliometric Analysis: The Case of Sales Force Literature from 1912 to 2019, *Journal of Marketing Analytics*, 8, s.165-184. <https://doi.org/10.1057/s41270-020-00081-9>
- Ellegaard, O. ve Wallin, J. A. (2015). The Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great is The Impact? *Scientometrics*, 1809-1831.
- Erdoğan, M. (1993). *Türkiye’de Tütüncülük Siyaseti ve İstihdam*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Evren, S. ve Kozak, N. (2014). Bibliometric Analysis of Tourism and Hospitality Related Articles Published in Turkey, *Anatolia*, 25(1), s.61–80.
- Fahimnia, B., Sarkis, J. ve Davarzani, H. (2015). Green supply chain management: A review and bibliometric analysis. *International Journal of Production Economics*, 162, 101–114. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2015.01.003>
- Gümüş, A. H. (2009). *Türkiye’de Tütün Üretiminde Pazarlama Durumu, Sorunları ve Alternatif Pazarlama Model Önerileri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Guo, Y., Hao, Z., Zhao, S., Gong, J. ve Yang, F. (2020). Artificial Intelligence in Health Care: Bibliometric Analysis, *Journal of Medical Internet Research*, 22(7), 18228. <https://doi.org/10.2196/18228>
- Karabacak, K. (2017). Türkiye’de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1), 27-48.
- Kavak, S. (2010). *Struggling for Survival in The Village after The Disturbance of Tobaccoland: Tracing New Rurality Behind The Footprints of Tobacco Farmers*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi University Atatürk Yeni Türk Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Kınay, A. (2014). *Bazı Oriental Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Melezlerinde Verim ve Kalite Özellikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koseoglu, A., Rahimi, R., Okumus, F. ve Liu, J. (2016). Bibliometric Studies in Tourism, *Annals of Tourism Research*, 61, s.180-198.
- Kulcu, A. (2020). *Akhisar ve çevresindeki Tütün Fideliklerinde Görülen Çökerten Hastalığına Neden Olan Etmelerin Belirlenmesi ve Hastalık Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kurt, D. (2011). *Organik Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Üretiminde Farklı Gübre Kaynakları ve Dozlarının Verim ve Kaliteye Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Mercimek, H. V. (2016). *Oryantal Tütünde (Nicotiana Tabacum L.) Hasat Sonrası Farklı Kurutma Sistemlerinin Verim ve Kalite Özelliklerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Merigo, J. M., Pedrycz, W., Weber, R. ve Sotta, C. (2018). Fifty Years of Information Sciences: A Bibliometric Overview, *Information Sciences*, 432, s.245–268.
- Meyer, R., ve Winer, R. S. (2014). Introduction to the JMR 50 Anniversary Special Section. *Journal of Marketing Research*, 51(1), s.83–83.
- Modak, N. M., Lobos, V., Merigó, J. M., Gabrys, B. ve Lee, J. H. (2020). Forty Years of Computers & Chemical Engineering: A bibliometric Analysis, *Computers & Chemical Engineering*, 106978.
- National Cancer Institute (NIH). (2016). The Economics of Tobacco and Tobacco Control. Erişim tarihi: 24.04.2017 <https://cancercontrol.cancer.gov/brp/tcrb/monographs/21/index.html>

- Ogretmenoglu, M., Goktepe, S. ve Atsiz, O. (2022). A Bibliometric Analysis of Food Studies: Evidence from British Food Journal, *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 7(1), s.67-79.
- Öner, M. (1988). *Toplam Kalite Kontrolunun Sigara Teknolojisinde Uygulama Olanaklarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oral, H. S. (2010). *Bursa Tütünlerinin Bazı Verim ve Kalite Özelliklerinin Varyasyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Otan, H. ve Aпти, R. (1989). *Tütün*, 1. Baskı. İzmir: ETAEM yayıncılık.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25, s.348-349.
- Proctor, R. N. (2006). "Everyone Knew But No One Had Proof": Tobacco Industry Use of Medical History Expertise in US Courts, 1990-2002, *Tobacco Control*, 15, s.117-125.
- Resmi Gazete. (2002). Yasama Bölümü. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/01/20020109.htm>
- Şahin, G. ve Taşgil, N. (2014). Türkiye’de Tütün (Nicotiana Tabacum L.) Yetiştiriciliğinin Tarihsel Gelişimi ve Coğrafi Dağılımı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), 71-102.
- Sanchez, E. B., Deegan, J. ve Perez Ricardo, E. C. (2022). Influence of Internet on Tourism Consumer Behaviour: A Systematic Review. *Advances in Hospitality and Tourism Research*, 10(1), s.130-156.
- Sapan, H. (1997). *Türk Tütününde Fiyatlandırma Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Seydioğulları, M. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları*. Türk Toraks Derneği. Z. A. Aytemur, Ş. Akçay ve O. Elbek (Ed.), Tütün ve Tütün Kontrolü (s. 3-20) içinde. İstanbul: Aves Yayıncılık.
- Tanrıverdi, H. (1987). *Türk Tütüncülüğünün Yabancı Tütün ve Sektöre Açılmasıyla Türk Tütüncülüğü ve Geleceğe İlişkin Tütün Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tanrıverdi, H. (1988, Haziran). *Tütün Dünyasında Eksperlikten Mühendisliğe Geçiş*, Ülkemizin Kalkınmasında Mühendisliğin Rolü Sempozyumu, Yıldız Üniversitesi Mühendislik Fakültesi.
- Tanrıverdi, H. (1989). Bir Asırlık Meslek: Tütün Eksperliği, *Tekel Dergisi*, 3, s.74-77.
- Tanrıverdi, H. (1990). *Türk Tütün Politikasının Avrupa Topluluğu Ortak Tütün Politikasıyla Bütünleşmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tanrıverdi, H. ve Koçaslan, G. (2018). Mesleki ve Örgütsel Duygusal Bağlılık Arasındaki İlişki: Tütün Eksperleri ve Tütün Teknolojisi Mühendisleri Üzerine Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), s.248-261.
- Tanrıverdi, H. ve Seydioğulları, M. (2017). Tütün Eksperleri ve Tütün Teknolojisi Mühendislerinin; Tütüncülük ve Değişimi ile İktisat, Sağlık, Kültür ve Turizm Konularıyla İlişisine Ait Görüşlerinin İncelenmesi, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, s.11-39.
- Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK) (2021). <https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi>
- Ulker, P., Ulker, M. ve Karamustafa, K. (2022). Bibliometric Analysis of Bibliometric Studies in The Field of Tourism and Hospitality, *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, (6)2, s.797-818. <https://doi.org/10.1108/JHTI-10-2021-0291>
- Williams, W., Parkes, E.L. ve Davies, P. (2013). Wordle: A Method for Analysing MBA Student Induction Experience. *The International Journal of Management Education*, 11(1), s.44-53.

- World Health Organization (WHO). (2022). Fact Sheets-Details. [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco#:~:text=Over%2080%25%20of%20the%20world's,\(WHO%20FCTC\)%20in%202003](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco#:~:text=Over%2080%25%20of%20the%20world's,(WHO%20FCTC)%20in%202003).
- Xiao, H. ve Smith, S. L. J. (2006). The Making of Tourism Research Insights from A Social Sciences Journal, *Annals of Tourism Research*, 33(2), 490-507.
- Yılmaz, I. (2019). Bibliometric Analysis of Bibliometric Studies on Tourism Published in Turkey, *Anais Brasileiros de Estudos Turísticos*, 9, s.1-9.
- Zhang, X., Estoque, R.C., Xie, H., Murayama, Y. ve Ranagalage, M. (2019). Bibliometric Analysis of Highly Cited Articles on Ecosystem Services, *PLoS ONE*, 14(2), s.1-16.
- Zorba, T. (2008). *Karadeniz Bölgesine En Uygun Tütün Çeşit ve Hatlarının Tespiti ile Ürünlerin Ekspertiz Değerleri Üzerine Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Ölümün Belirsizliğinin Yatırım Kararları Üzerine Etkisinin İncelenmesi

Investigation of the Effect of Death Uncertainty on Investment Decisions

Faruk DAYI¹, Özlem TAŞ², Mehmet Yaser GENCAN³

Geliş Tarihi (Received): 15.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 25.04.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Tarih boyunca ölüm insanların hayatlarında var olan bir gerçek olup, insanların yaşam tarzını, tutum ve davranışlarını etkileyen önemli bir kavram olmuştur. Kişisel, çevresel ve finansal faktörlerin yanı sıra ölüm ve ölüme karşı duyulan kaygısında insanların yatırım kararlarını etkilemesi beklenmektedir. Bu çalışmada bireylerinin ölüm kaygılarının yatırım kararları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Anket yöntemiyle 394 katılımcıdan toplanan veriler ile SPSS 22 ve AMOS 23 programlarında analizler yapılmıştır. Çalışmanın uygulamasında geçerlik ve güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik modeli ve farklılık analizleri ile hipotezler test edilmiştir. Analiz sonucunda ölümün belirsizliğinin bireylerin aşırı iyimserlik, kayıptan kaçınma ve tutuculuk eğilimleri arasında ilişkisi test edilmemiştir. Ölümün belirsizliğinin bireylerin aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma ve sürü psikolojisi davranış gösterme eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Kadınların ölümün belirsizliği algılarının erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ölümün belirsizliğinin bireylerin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm Kaygısı, Yatırım Kararı, Bireysel Yatırımcı, Davranışsal Finans, Yapısal Eşitlik Modeli

&

Abstract: Throughout history, death has been an important fact that significantly affects people's lifestyles, attitudes, and behaviors. Personal, environmental, and financial factors, as well as death and anxiety about death, are expected to influence people's investment decisions. This study examined the effect of death anxiety on investment decisions. The sample consisted of 394 participants. Data were collected using a survey method. The data were analyzed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) and Analysis of Moment Structures (AMOS). Validity and reliability analyzes, and confirmatory factor analyzes were performed with the obtained data. The hypotheses of the study were tested with the structural equation model and difference analysis. Uncertainty about death could not be tested relationship between individuals' excessive optimism, loss aversion and conservatism tendencies. Uncertainty about death had a significant effect on participants' tendency to show overconfidence, avoidance of regret, and herd behavior. It was found that the uncertainty of death did not differ significantly according to the age of the individuals.

Keywords: Death Anxiety, Investment Decision, Individual Investor, Behavioral Finance, Structural Equation Modeling

Atıf/Cite as: Dayı, F., Taş, Ö., Gencan, M. Y. (2023). Ölümün Belirsizliğinin Yatırım Kararları Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 706-736. doi: 10.11616/asbi.1205380

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Faruk Dayı, Kastamonu Üniversitesi, fdayi@kastamonu.edu.tr.

² Doktora öğrencisi, Özlem Taş, Kastamonu Üniversitesi, ozlemtas93@outlook.com. (Sorumlu Yazar)

³ Doktora öğrencisi, Mehmet Yaser Gencan, Kastamonu Üniversitesi, mehmetgencan10@gmail.com.

1. Giriş

İnsanlığın ölüm karşısında gösterdikleri tutum ve davranışlar farklı yollarla (yazılı/sözlü gibi) anlatılmaya çalışılmıştır. Tarih boyunca ölümün anlatılmaya ve açıklanmaya çalışılması, insanların ölümü basit bir durum olarak görmediklerinin bir kanıtıdır. Bu nedenle ölüm kavramı din, felsefe, psikoloji, sanat, tıp ve edebiyat gibi birçok farklı disiplinde araştırılan bir konu olmuştur. Ölüm, insanın kendi elinde olmayan, kontrol edilemeyen ve insan hayatının en önemli safhası olarak görülmektedir (Erdoğan ve Özkan, 2007: 172). Ölüm her ne kadar insanın istemediği ve kaçtığı bir durum olsa da her insanın yaşayacağı bir gerçektir. Ölüme yön vermek insanın kendisinden olmayan bir durum olup ölüm her varlık için farklılık göstermektedir (Gashi, 2011: 45).

İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan ölüm insanın varoluşundan bu yana dinsel anlamda bir lanet ya da insana verilen bir ceza olarak düşünülmüştür (Spellman, 2017: 382). Bu durumda ortaya çıkan ölümlülük duygusu sürekli olarak ölümü düşünme gibi dürtüsel bir takıntıya dönüşmüştür. Bazı insanlar ölüm kaygısı ile yaşarken bazıları ölümü düşünmeden yaşamaktadır (Mohammadzadeh vd., 2018: 395). Ölüm kaygısının insanı birçok yönden etkisi altına aldığını ve ölüme yönelik kaygının en çok insanın kendi ölümünden dolayı ortaya çıktığı görülmektedir. İnsanın ölümü iyi ya da kötü algılaması, insanların yaşamları, tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Kalyoncu, 2011: 35-50). Bu nedenle ölümün, insanın yaşamı boyunca yaptığı her işte ve verdiği her kararda yönlendirici bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Ölüm kavramı bir yerde görüldüğünde hangi duyguların zihnimizde canlanacağı daha önceden zihnimizde yer edinen ölüm kaygısı ile ilişkilendirilerek ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Olumsuz anlamda bir ölüm düşüncesi ölüm korkusunun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep olarak görülmektedir. Bu nedenle ölüm korkusu kişinin davranışlarını, yaşam biçimini ve karakterini etkileyen önemli bir faktördür. Ölüm korkusu daha birçok korkunun temel nedeni olarak kabul edilmektedir (Kalyoncu, 2011: 31). İnsanda ölüm kaygısı çocukluk, ergenlik veya sonraki dönemlerde bilinçaltında oluşan düşüncelerden oluştuğu görüşü genel olarak kabul edilmiştir. Ölüm kaygısının ortaya çıkmasına etkili olan faktörlerden bazıları da ölümü algılama biçimi, cezalandırılma korkusu ve dinlerin ölüme ilişkin tanımlarıdır. Amerika'da yapılan araştırmaya göre ölüm kaygısının ortaya çıkmasında etkili olan bir faktöründe psikolojik faktörler olduğu ifade edilmektedir. Depresyon ve kaygı seviyesi gibi psikolojik faktörlerin bireylerde ölüm kaygısını arttırdığı belirtilmiştir (Erdoğan ve Özkan, 2007: 173). Bu nedenle ölüm kaygısının bireylerin yatırım kararını olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir.

Yatırım kararı bireylere göre değişkenlik göstermektedir. Karar verirken bireyler çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Yatırımcılar risk, belirsizlik ve tercih seçenekleri gibi karmaşık birçok faktörle karşı karşıya kalmaktadır (Awais vd., 2016: 73). Ekonomik ve finansal faktörlerin yanı sıra bireylerin düşünceleri, geçmişte kazandıkları deneyimler ve fırsatları değerlendirme gibi birçok faktörden etkilendikleri görülmektedir (Taner ve Akkaya, 2005: 47). Dolayısıyla bireysel yatırımcıların deneyimleri, kaygı ve endişeleri yatırım kararlarını etkileyebilmektedir. Bu amaçla çalışmada ölümün belirsizliğinin bireylerin yatırım kararları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Benzer nitelikte bir çalışmaya rastlanılmadığı için çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın bu bölümünde ölüm ve ölüm kaygısı, yatırım kararları ve yatırım tercihleri kavramları açıklanmaktadır.

2.1. Ölüm ve Ölüm Kaygısı

İnsanoğlunun var oluşundan bu zamana ölümlü bir varlık olduğunu bilmesine rağmen ölümsüzlüğü isteyerek hayatta kalmaya yaşamaya çalışmıştır (Kandemir, 2020: 126). Yaşam ve ölüm kavramları birbirinden ayrı olarak düşünülse de yaşam ve ölüm kavramları bir bütün olarak görülmektedir. Ölüm yaşamın bir sebebidir ve yaşamı tamamlamaktadır (Karakuş vd., 2012: 42). Ölüm, insanın sinirsel hareketlerinin ve beyinsel fonksiyonlarının kaybedilmesi ve insan vücudundaki biyolojik işleyişin tamamen sonlanması olarak tanımlanmaktadır. İnsanın kendi ölümüne bir anlam yükleyebilmesi için hayattaki yeri ve konumunun farkına varması gerekmektedir. Ölüme yönelik gösterilen davranışlar insanın hayata karşı olan tutumunu şekillendirmesinin yanı sıra toplumun ahlaki değerlerinin ortaya koyulmasına da bir temel oluşturmaktadır (Spellman, 2017: 15).

Ölüm deneyimlenemeyen bir kavram olmasına rağmen elbet bir gün gerçekleşecektir. İnsan bir gün öleceğini bilmesine rağmen, onu kabullenmesi zordur (Dastur, 2019: 31). İnsanın dünyayı anlayabilmek için çabalaması sadece yaşamı merak etme amacıyla değil aynı zamanda hayatının devamlılığını sağlamak içindir. İnsan varoluşundan itibaren varlığını anlamaya çalışarak onu sürdürebilmek için çabalamaktadır. Çünkü insanın hayatındaki temel amacı yaşamının devamlılığını sağlayabilmektir. Bu nedenle insanın hayatının her döneminde yaşamsal faaliyetlere odaklanması, ölümü kabullenme gerçeğini daha çok zorlaştırmaktadır (Sezer ve Saya, 2019: 151). Bu durum insanın varlığının sürekliliğini sağlamaya çalışmak amacıyla çeşitli yol ve yöntemler bulma arayışına girmesine neden olmuştur. Bu arayışlar kültürden kültüre, inançtan inanca göre farklılık göstermektedir. Nirvana'ya ulaşmak ya da ölümden sonraki hayata inanarak ölümsüzlüğe ulaşmaya çalışmak bu farklılıklara örnek olarak gösterilebilir. Bazı insanlar ise dünyadaki varlıklarını sürdürmek ve ölümsüzleşmek için çeşitli eserler ortaya koymuşlardır. Ölümsüzlüğe ulaşmak için çabalanan yollar ne kadar farklı olsa da ortak amaç "ölümsüzlüğe ulaşma arzusudur". İnsanların tarih boyunca ebedi bir hayat için "ab-ı hayat suyu" arayışı da bu durumun en güzel örneğidir (Kandemir, 2020: 126).

Ölüm ve yaşam birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki kavramdır. Yaşam, anlamını ölümün kaçınılmaz olduğu gerçeğinden alır. İnsanın ölümün ne zaman, nerede ve ne şekilde gerçekleşeceğini bilmemesi ve elbet bir gün ölümün geleceğini bilmesi, insanın sahip olduğu hayatın anlamını ve şekillenmesini etkilemektedir. Örneğin başarılar-başarısızlıklar, zorluklar, mücadeleler ve yaşam koşullarındaki değişimler insanın ölüme karşı bakış açısını etkilemektedir. İnsanın ölüme yüklediği anlam ile ölüm korkusu çocukluktan ergenliğe, yetişkinliğe ve yaşlılık dönemine kadar değişiklik gösterebilmektedir (Cicerelli, 1998: 715). Bu nedenle ölüm kaygısı kavramı sadece yaşlı bireyleri etkilemekle kalmamış her yaş grubundaki bireylerin hayatını ve hayat kalitesini önemli ölçüde etkilediği belirtilmektedir (Öztürk vd., 2011: 43).

Kaygı kavramı ile ilgili farklı tanımların olması, ölüm kaygısı kavramında ortak bir tanımın yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu sebepten dolayı ölüm kaygısı kavramıyla ilgili farklı görüş ve düşünceler ortaya çıkmıştır (Erdoğan ve Özkan, 2007: 172). Ölüm kaygısı, basit bir kavram gibi görünse de karmaşık bir yapıya sahiptir. Dünyayı, çevreyi ve yaşamın anlamını kavrayabilmek için ölüm kaygısı hakkında birçok fikrin edinilmesi gerekmektedir (Zilboorg, 1943: 466). Ölüm kaygısının ortaya çıkmasındaki sebepleri açıklamak için çeşitli fikir ve görüşler ortaya atılsa da net bir sonuca ulaşılamamıştır. Ölüm kaygısını etkileyen faktörler ve bu faktörlerin etkileme düzeylerine yönelik ortaya çıkan sonuçlar da birbirleri ile çelişmektedir. Her ne kadar ölüm kaygısı ile ilgili ortak bir tanımlama yapılmış olmasına rağmen ölüm kaygısı bireylerin psikolojisini etkilediği görülmektedir (Karakuş vd., 2012: 72).

Benton vd. (2007) iki tür ölüm kaygısından bahsetmektedir. Bunlardan birincisi; varoluşsal yani bilinmeyen ölüm kaygısıdır. Varoluşsal ölüm kaygısı insanların ölümünden sonra ne olduğu ile ilgilidir. İkincisi ise somut yani bilinen ölüm kaygısıdır. Somut ölüm kaygısı insanın ölümlü ya da öldükten sonra

vücudunda olabilecek değişikliklerden kaynaklanan kaygıdır. Yapılan araştırmalar sonucunda içsel kontrol odağına ve yüksek düzeyde içsel bir dindarlığa sahip olan insanlarda varoluşsal ve somut ölüm kaygısı düzeylerinin diğer insanlardan daha az olduğu tespit edilmiştir (Benton vd., 2007: 338).

Bazı toplumlar hasta ve yaşlı insanları, diğer insanlardan gizlemekle suçlanmaktadır. Çünkü bu durum insanların ölüme karşı olan duyarlılığını azaltmaktadır. Böyle bir uygulamanın yapılması insanda ölüm kaygısını iki şekilde etkilemektedir. Bunlardan birincisi insanların günlük gerçeklikten uzaklaşmasının ölüm konusunda daha fazla kaygı duyulmasına sebep olmasıdır. İkincisi ise insanın olağan ölüm sürecinden uzaklaşması dolayısıyla insanları ölüm algısının duygusal sonuçlarından uzaklaştırmasıdır (Schumaker vd., 1988: 42). Kişisel belirsizlik, ölümlle ilgili belirsizlik ve kontrol kaybı gibi birçok faktör insanın sosyal ilişkilerine, amaçlarına ve dünya görüşlerine bağlılığını artırmaktadır (Jonas vd., 2014: 220). Bu nedenle insanı ölümün varlığından uzaklaştırmak yerine, insanın yaşamını, tercihlerini ve sosyal ilişkilerini ölümün varlığını göz önüne alarak şekillendirmesinin daha doğru bir karar olacağı düşünülmektedir.

2.2. Yatırım Kararları

Yatırım kararlarını etkileyen birçok faktör vardır. Ekonomik ve finansal faktörler yatırım kararları üzerinde etkili olabilmektedir. Bunun yanı sıra bireylerin düşünceleri, deneyimleri ve fırsatları değerlendirme gibi faktörlerden de etkilendiği ifade edilmektedir (Taner ve Akkaya, 2005: 47). Yatırım kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biri de belirsizliktir. Belirsizlik koşulları altında yatırım kararı alınarak gelecek ile ilgili bir öngöründe bulunmaktadır (Hespos ve Strassmann, 1965: 244). Bireyler belirsizlik durumunda risk olarak yatırım kararını vermektedir. Bireylerin yatırım araçlarının getirisi ile riskinin birbirleriyle paralellik gösterdiğini düşünerek tercihlerini belirlemelidir. Çünkü finansal aracın riski ne kadar yüksekse getirisinin de o kadar yüksek; riski ne kadar düşükse getirisinin de o kadar düşük olacağını dikkate alarak karar vermelidirler (Demireli, 2007: 123-124).

Bireysel yatırımcı, kendi adına ve hesabına işlem yapan yatırımcılara denilmektedir. Bireysel yatırımcıların riski algılamaları ve yatırım tercihleri kurumsal yatırımcılardan farklılık göstermektedir. Çünkü bireylerin yatırım tercihlerinde psikolojik, demografik ve çevresel faktörler etkili olmaktadır (Cihangir vd., 2016: 130). Bireylerin yatırım kararı ve tercihlerini etkileyen faktörleri kişisel, finansal ve çevresel faktörler olmak üzere üç başlık altında sınıflandırmak mümkündür. Yatırımcıların yaşı, cinsiyeti, gelir ve eğitim durumu gibi demografik özellikleri ile sağlık durumu, yaşam tarzı, psikolojik durumu gibi kişisel özelliklerin yatırım kararlarında etkili olduğu ifade edilmektedir. Bireysel yatırımcıların yatırım kararlarında etkili olan bir diğer faktör ise finansal faktörlerdir. Finansal faktörler; birikimi koruma isteği, birikimi değerlendirme ve arttırma isteği ve sürekli olarak gelir elde etme isteğidir. Bireysel yatırım kararlarını etkileyen son faktör ise çevresel faktörlerdir. Çevresel faktörler, yatırım yapacak bireyin yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel yapısı, referans aldığı grup ve aile ilişkilerini içermektedir (Özaltın vd., 2015: 402-404).

Bireysel yatırımcıların amacı getiri elde etmek olup en doğru yatırım aracını seçmeleri gerekmektedir. Yatırım aşamasında karşılaşılan olumsuz faktörler rasyonel karar vermeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Hayta, 2014: 345). Günümüzde bireysel yatırımcıların çoğu karar verme aşamasında hislerine göre seçim yapmaktadır. Yatırımcıların hislerine güvenerek karar alması, karmaşık durumlarda karar vermesini kolaylaştıran basit ve temel bir yöntemdir. Bireylerin sezgisel kararlar alması deneyimlerine ve psikolojik nedenlere dayanmaktadır (Kesbiç ve Yiğit, 2016: 81). Bireylerin psikolojik ve rasyonel olmayan davranışlarının yatırım kararları üzerinde etkisi olduğu belirtilmektedir (Sever vd., 2020: 11). Çünkü bireysel yatırımcılar rasyonel davranarak riski minimize etmek isteseler de bu durumun genellikle gerçekleşmediği belirtilmektedir. Bu nedenle bireylerin davranışları, geleneksel finansın

öngördüğü ölçüde mantık ve rasyonellikten uzaklaşarak hatalı tercih yapmalarına neden olabilmektedir (Hayta, 2014: 329).

2.3. Yatırımcı Eğilimleri

Bireylerin yatırım kararlarında hangi faktörlerin etkili olduğu finans biliminde son zamanlarda en çok araştırılan konulardan biri olmuştur. Bireysel yatırımcıların karar verme davranışları hakkında çeşitli teorik yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Geleneksel finans yaklaşımı bireylerin rasyonel davrandıklarını varsaymaktadır (Tekin, 2018: 159). Yapılan araştırmalar sonucunda ise bireylerin yatırım kararı verirken bazı tercihlerinde rasyonel davranmadıkları; bilişsel, sosyal, psikolojik ve çevresel faktörlerden etkilendikleri belirtilmektedir (Yürekli ve Yılmaz, 2021: 2). Dolayısıyla bireysel yatırımcıların yatırım kararı aşamasında sınırlı rasyonelliğin egemen olduğu görülmektedir. Sınırlı rasyonellik sonucunda ortaya çıkan aşırı güven, iyimserlik, pişmanlıktan kaçınma, kayıptan kaçınma, sürü davranışı ve tutuculuk eğilimlerinin en çok araştırılan konular olduğu ifade edilmektedir (Atasever ve Baydur, 2021: 34). Bu nedenle yatırım kararlarında bilişsel ve duygusal faktörlerin diğer faktörler kadar önemli olduğu göz ardı edilmemelidir (Aygün ve Aytekin, 2016: 155).

Aşırı güven, bireylerin sezgilerine, deneyimlerine ve yeteneklerine duydukları inanç olarak tanımlanmaktadır. Kendilerine aşırı güven duyan bireyler normalden daha fazla zekâ ve bilgiye sahip olduklarını düşünerek kendi tahmin ve kararlarının doğruluğuna inanmaktadırlar (Pompian, 2006: 51). Kendi tahmin ve kararlarının doğruluğuna diğer bireylerin kararlarından daha fazla güvenirlere. Yatırımlardan elde edecekleri kazancı kendi deneyim ve bilgi birikimlerine dayandırırken, olası kayıpları ise çevresel faktörlere dayandırmaktadır (Çiftçi, 2017: 53). Bireyler başarılarını gereğinden fazla önemsediklerinden daha yüksek tutarlarda işlem yapmaktadırlar (Pailer ve Yıldız, 2021: 26). Bireyler kararlarının doğruluğuna çok güvendikleri için ortaya çıkabilecek risklerin farkına varamazlar. Bunun neticesinde bireyler riski yanlış değerlendirerek hatalı yatırım kararı verebilmektedirler (Sansar, 2016:141).

Bireylerin hayal ettikleri veya çok fazla istedikleri bir şeyin kendi istekleri doğrultusunda olacağını düşünmeleri aşırı iyimserlik olarak ifade edilmektedir (Öztopçu, 2016: 34). Aşırı iyimserlik durumunda bireyler geleceğe yönelik beklentilerinde çok fazla iyimser davranırlar. Çünkü aşırı iyimser bireyler geçmiş dönemlerde yaşayan bireylerin karşılaştıkları durumdan daha iyi bir durum ile karşılaşacaklarına inanırlar (Yıldız vd., 2009: 95). Aşırı iyimserlik eğilimi bireyleri rasyonel yatırım kararı vermekten uzaklaştırmaktadır. Oysa yatırımcıların rasyonel davranması beklendiği için iyimser düşüncelerden kaçınarak başarılı ve başarısız olduğu yatırımları göz önünde bulundurarak yatırım kararı vermeleri beklenmektedir (Sansar, 2016: 141-142).

Kayıptan kaçınma eğilimi bireylerin yatırım kararlarında sahip olduğu bilgilerle karar vermeleridir. Bu eğilimde olan bireyler yeni bilgiler edinmeleri durumunda yatırım kararlarını değiştirme veya yeniden revize etme konusunda diğer bireylere göre daha az istekli olabilmektedirler (Çiftçi, 2017: 60). Kayıptan kaçınma eğilimde olan bireyler mevcut kaynaklarını kaybetme korkusu yaşamaktadır. Bireyler kazanç elde ettiklerinde duydukları sevinç ve mutluluktan daha çok kaybetme korkusundan etkilendikleri ifade edilmektedir. Bu nedenle bireyler mevcut varlıklarını kaybetmemek için kayıptan kaçınma eğilimi gösterdikleri görülmektedir (Paksoy ve Aykut, 2021: 53). Araştırmalar neticesinde bireylerin kayıptan kaçınma eğilimlerinin eskiden elde edilmiş kazanımlara veya kayıplara bağlı olarak değişiklik gösterdiği belirtilmektedir (Çiftçi, 2017: 59).

Pişmanlık, bireylerin yanlış karar vermeleri durumunda ortaya çıkan olumsuz duygu, düşünce ve üzüntü olarak tanımlanmaktadır. Bireyler hatalı kararlarından dolayı pişmanlık duygusu yaşayabilmektedir. Bireylerin hatalı yatırım tercihlerinden dolayı karşılaştıkları kayıplardan pişmanlık duymaları olağan bir durum olarak ifade edilmektedir (Öztopçu, 2016: 45). Pişmanlıktan kaçınma eğilimi bireylerin yatırım kararları sonucunda ortaya çıkabilecek olumsuz durumlarda yaşadıkları pişman olma duygusunu en aza

indirmeye çalışmaları, pişman olmamak ve doğru yatırım kararı verebilmek için çaba sarf etmeleri olarak tanımlanmaktadır (Özan, 2010: 85). Bireyler pişmanlık duymamak için karar verme aşamasında daha dikkatli davranırlar (Pailer ve Yıldız, 2021: 40). Bireylerin hatalı tercihlerden kaçınarak doğru tercihlerde bulunmaya çalışmaları pişmanlıktan kaçınma eğiliminde olduklarını göstermektedir (Tufan ve Sarıççek, 2013: 172).

Bireysel yatırımcıların yatırım kararlarında etkili olan diğer bir faktör ise sürü psikolojisi gösterme eğiliminde olmalarıdır. Bireylerin kendi bilgi ve deneyimlerinden çok diğer bireylerin bilgi ve deneyimlerine daha fazla önem verip, yatırım kararlarını bu bireylerin bilgi ve deneyimleri doğrultusunda yapmalarına sürü psikolojisi denilmektedir (Elmas ve Aydın, 2022: 21). Sürü psikolojisi, bireyin dâhil olduğu grubun etkisi altında kalarak grup kararlarına paralel olarak kendi fikirlerini yeniden oluşturmasıdır (Doğukanlı ve Ergün, 2011: 227). Bireysel yatırımcıların yatırım kararlarında diğer bireyleri taklit etmeleri veya en çok tercih edilen yatırımları seçmeleri sürü psikolojisine örnek olarak gösterilebilir (Çiftçi, 2017: 66). Sürü psikolojisi davranışı, rasyonel ve irrasyonel olmak üzere iki başlıkta değerlendirilmektedir. Rasyonel sürü psikolojisi davranışı, yatırım kararı verecek kadar yeterli zamanı bulunmayan veya yatırım analizinin maliyetli olduğunu düşünen, başka bireylerin yatırımlarının daha yüksek getirili olduğunu düşünerek onların yatırımlarını taklit eden bireylerin gösterdikleri davranışlardır. Bir grubun üyesi olmak, başarısız olacağını düşündüğü yatırımlardan kaçınmak, bir topluluğa veya gruba uymak ve başarısız olduğunda başarısızlığını üyesi olduğu gruba atfetmek irrasyonel sürü psikolojisi davranışı olarak ifade edilmektedir (Özçelik, 2018: 60).

Tutuculuk, yatırım kararı verme sürecinde bireylerin yeni bilgi ve kaynaklardan yararlanırken daha önce kendilerinde var olan inanç ve tutumları terk edememesi durumu olarak tanımlanmaktadır (Barak, 2006: 111). Tutucu bireyler eski görüş ve tahminlerini benimsediklerinden yeni bir görüş ya da bilgiyi kabul etmeyerek kendi inandıkları doğrultusunda hareket etmeye veya karar almaya çalışmakta ısrarcı bir tutum sergilerler. Bu nedenle tutuculuk eğiliminde olan bireyler güncel bilgileri kullanarak yatırım kararı vermek yerine, eski bilgilerinin doğruluğuna inanarak yatırım kararını vermektedirler (Pompian, 2006: 119). Tutuculuk eğilimi, bireylerin kendi düşüncelerini destekleyebilecek kanıtları kabul ederek kendi düşünceleriyle çelişen tüm kanıtları yok sayma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durumdaki bireyler düşüncelerinden vazgeçemediğinden yatırım kararlarında yanılarak kayıplarla karşılaşabilmektedirler (Özan, 2010: 91).

3. Literatür Taraması

Araştırmanın bu bölümünde ölüm kaygısının yatırım kararları üzerine etkisini inceleyen benzer bir çalışmaya rastlanılmadığından ölüm kaygısı ve yatırım kararları ile ilgili münferit çalışmalara yer verilmiştir.

3.1. Ölüm Kaygısına İlişkin Çalışmalar

Kandemir (2020), bireylerin dini tutumlarının ve ölüme karşı kaygılarının Covid 19 pandemi süreci ile ilişkisini araştırmıştır. Çalışmanın örneklemini 660 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılardan elde edilen veriler ile t-testi, ANOVA, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda bireylerin dini tutumları ve ölüme karşı duydukları kaygı ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin dini tutum ve ölüme karşı duydukları kaygı ile ekonomik durumları arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Bireylerin ölüm kaygısı ile dini tutumları arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğu bulgulanmıştır.

Boeuf (2019), bireylerin ölüm kaygısının ürün inovasyon direncine yol açtığını ifade ederek bu etkinin tüm yenilikçi ürünlerde de görülebileceğini vurgulamıştır. Çalışmada 4 deneysel araştırma yapılmıştır. Birinci araştırmada bireylerin ölümlülük algısının ürün yeniliğine yönelik tutumlarını nasıl etkilediği

ölçülmüştür. İkinci araştırmada bireylerin yenilikçi anlayışının düzenleyici rolü ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Üçüncü araştırmada prosedürel olarak ortaya çıkan yenilikler tanıtılmıştır. Böylece yenilikçi ürün ile nostaljik anıların arasındaki ilişki ve bireylerin tepkisi ölçülmüştür. Dördüncü ve son araştırmada ise ölümlülük kaygısının yeniliğin benimsenmesi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda ölümlülük kaygısının yenilikçi olmayan ürünlerin değerlendirilmesi üzerinde olumlu bir etkisi olmasına rağmen, ölüm kaygısının yenilikçi ürünlerin değerlendirilmesi üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ölüm kaygısı olan bireyleri ürün inovasyonunun benimsenmesini desteklemek amacıyla ileriye dönük düşünmek yerine geriye dönük düşündükleri ifade edilmektedir.

Bilge vd. (2013), öğrencilerin ölümle ilgili tutumları ve ölüme karşı duydukları kaygıyı ele alarak aralarındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın örneklemini Ege Üniversitesinde öğrenim gören 456 öğrenciden oluşmaktadır. Elde edilen veriler ile güvenirlilik, korelasyon ve t testleri yapılmıştır. Ölçek ortalamaları sayı ve yüzdesel olarak hesaplanarak yorumlanmıştır. Analiz sonucunda kadınların ölümü kabullenmediği ve erkeklerin ölümü daha fazla kabullenerek kadınlardan daha çok ölüm kaygısı yaşadığı tespit edilmiştir.

Üstüner Top vd. (2010), bireylerin depresyon seviyeleri, ölüm kaygıları ve yaşamsal faaliyetlerini huzurevindeki bireyler üzerinde incelemiştir. Araştırma 2019 tarihinde Ordu huzurevinde yapılmıştır. Çalışmanın örneklemini 98 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Elde edilen verilere T-testi, ANOVA ve Tukey HSD testi yapılmıştır. Analiz sonucunda örneklemdedekilerin çoğunluğunda depresyon olduğu belirtilmiştir. Ayrıca örneklemdedeki bireylerin orta düzeyde ölüm kaygısı yaşadıkları bulgulanmıştır.

Suhail ve Akram (2002), cinsiyet, yaş ve dindarlık faktörlerinin ölüm kaygısı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmanın örneklemini kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 132 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmada gruplar arası farklılıkları ortaya koymak için T-Testi ve ANOVA testleri yapılmıştır. Analiz sonucunda kadınların, daha yaşlı bireylerin ve daha az dindar olan bireylerin ölümden daha fazla korktukları bulgulanmıştır. Kadınların, yaşlıların ve daha az dindar olan bireylerin kendi meslektaşlarına göre ölüm kaygısını geliştirme olasılıklarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Cicerelli (1998), yetişkinlerin ölüme verdikleri anlamı, yetişkinlerin ölüm korkularını ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada yetişkinlerin ölüme verdikleri anlam ve ölüm korkuları arasındaki ilişki yaş ve cinsiyet faktörlerine göre değişip değişmediği ortaya koyulmuştur. Çalışmanın örneklemini 265 (19-55 yaş arası) üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ile ölüm zamanı, grup ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için ki-kare testleri yapılmıştır. Analiz sonucunda katılımcıların cinsiyet ve yaşlarının ölüm korkusunu etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca genç katılımcıların ve kadınlarda daha fazla ölüm korkusu olduğu bulgulanmıştır.

Alvarado vd. (1995), dini değişkenler ile ölüm depresyonu ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın örneklemini 200 katılımcı oluşturmaktadır. Anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ile regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ölüm depresyonu ve ölüm kaygısı daha az olan bireylerin inançlarının daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Ölüm kaygısı ile dini faktörler arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Ölümden sonra yaşamın varlığına inananlarda ölüm depresyonu ve kaygısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tharson ve Powell (1988), kadınların erkeklerden daha fazla; yaşlılarında gençlerden daha fazla ölüm kaygısına sahip olduğuna ilişkin hipotezleri araştırmışlardır. Çalışmanın örneklemini genç ve yetişkinler olmak üzere 599 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılardan elde edilen veriler ile istatistiki analizler yapılarak hipotezler test edilmiştir. Analiz sonucunda daha yaşlı bireylerin ölümden sonraki yaşamın varlığı ve kişisel kontrolün kaybı konusuna odaklandıkları tespit edilmiştir.

Collet ve Lester (1969), ölüm korkusu ve ölüm süreci korkusunu ayırt etmeye, ölüm ve ölüm süreci korkularının kendileri için mi yoksa bir başkası için mi olduğunu araştırarak ölüm korkusu ölçeği tasarlamaya çalışmışlardır. Araştırmada dört tür ölüm korkusundan bahsedilmiş olup bunlar; kendi ölüm korkusu, kendi kendine ölme korkusu, başkalarının ölüm korkusu ve başkalarının ölmesinden korkma korkusudur. Yapılan araştırma sonucunda bu dört ölüm korkusu türünden en az korkulan türün başkalarının ölmesinden korkma korkusu olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Yatırım Kararlarına İlişkin Çalışmalar

Koroğlu vd. (2022), bireylerin Covid 19 sürecindeki yatırımlarını davranışsal finans eğilimi ve sosyo-demografik özellikler boyutuyla incelemiştir. Çalışmada 384 bireysel yatırımcıdan çevrimiçi anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Elde edilen veriler ile istatistiki analizler yapılmıştır. Covid-19 pandemi sürecinde yatırımcıların belirsizlik ve riskten kaçındıkları; düşük riskli ve güvenilir yatırımları tercih ettikleri tespit edilmiştir. Kadınlar, 56 yaş üstü bireyler, emekliler ve ailesi ile yaşayan bireylerin riskten kaçınan gruplar olduğu belirlenmiştir. Bireysel yatırımcıların gelirlerinin küçük bir kısmını yatırıma yönlendirdikleri özelliklerde altın yatırımı yaptıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bireysel yatırımcılarda riski değerlendirme, riskten ve belirsizlikten kaçınma ve kayıptan kaçınma gibi davranışların ortaya çıktığı ifade edilmiştir.

Atak ve Kutukız (2021), bireysel yatırımcıların finansal eğilimlerinin yatırım tercihlerine ve faydalanacakları kaynak durumuna göre farklılıklarını araştırmıştır. Muğla'da turizm sektöründe faaliyet gösteren seyahat acentalarının, otellerin ve butik otellerin yöneticilerinden oluşan 548 katılımcı çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler ile istatistiki yöntemler kullanılarak analizler yapılmıştır. Bireylerin yatırım kaynakları ve yatırım tercihleri eğilimlerinin farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Bireylerin risksiz ve uzun vadede kar elde edeceklerine inandıkları döviz ve altını tercih ettikleri belirlenmiştir.

Sattar vd. (2020), davranışsal önyargıların belirsizlik altında yatırım kararlarını etkileyip etkilemediğini incelemiştir. Beklenti, kişilik özellikleri, yatırımcıların psikolojik davranışları, duygu ve ruh halleri gibi birçok faktörün yatırım kararları üzerine etkisi davranışsal finans boyutuyla araştırılmıştır. 195 katılımcıdan anket yöntemiyle toplanan veriler ile regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda davranışsal önyargıların yatırım kararları üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yatırım kararı aşamasında beklentilerden ve kişilik özelliklerinden daha çok buluşsal davranışların daha etkili olduğu belirtilmiştir.

Akal ve Kılıç (2020), bireylerin yatırım kararı verme aşamasında hangi faktörlerden etkilendiklerini, duygu ve davranışlarının bireylerin yatırım tercihlerine etkisini araştırmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesinde mali hizmetler biriminde görev yapan 350 kişiden yüz yüze görüşme yöntemi ile toplanan verilerle ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda bireylerin yatırım için ayıracakları bütçelerinin çok az olduğu; yeni finansal yatırım araçları yerine altın gibi geleneksel yatırım araçlarına yöneldikleri tespit edilmiştir. Bireysel yatırımcıların riske dikkat ettikleri özelliklerde riski düşük yatırım araçlarını tercih ettikleri belirlenmiştir. Bireylerin finansal yatırım kararlarında dışsal ve çevresel faktörlerin diğer faktörlerden daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir.

Sever vd. (2020), bireysel yatırımcıların davranışsal finans eğilimlerini incelemiştir. Çalışmanın örneklemini 175 katılımcı oluşturmaktadır. Elde edilen veriler ile Anova, Ki-kare ve t-testi yapılmıştır. Bireysel yatırımcıların hisse senedi, yatırım fonu ve vadeli mevduat tercihleri arasında davranışsal finans eğilimleri açısından anlamlı istatistiksel bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Tutuculuk ve temsiliyet eğilimleri ile hisse senedi tercihleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Çetiner vd. (2019), bireysel yatırımcıların irrasyonel davranışlarını demografik boyutlar açısından araştırmıştır. Çalışmada 115 katılımcıdan anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Elde edilen veriler ile geçerlilik, güvenilirlik, normal dağılım ve ki-kare testleri yapılmıştır. Analiz sonucunda 6 boyuttan sadece iki tanesi ile anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Akılsal muhasebe ile yaş ve cinsiyet değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu belirtilmiştir. Ayrıca belirsizlikten kaçınma ile gelir ve yaş değişkenleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir.

Alalwani ve Dayı (2019), Irak Menkul Kıymetler Borsasındaki bireysel yatırımcıların yatırım kararlarına etki eden faktörleri incelemişlerdir. Çalışmanın örneklemini 400 bireysel yatırımcıdan oluşmaktadır. Anket yöntemi ile elde edilen verilerle analizler yapılmıştır. Bireylerin yatırım kararlarını birçok faktörün etkilediği belirtilmiştir. Genç bireylerin diğer bireylere göre finansal konular ve finansal piyasalarla daha ilgili oldukları, gençlerin risk alma konusunda diğer bireylere göre daha cesur davrandıkları ve gençlerin risk alarak daha yüksek getiri elde edebilecekleri yatırımları tercih ettikleri ifade edilmiştir.

Abul (2019), Kuveyt Menkul Kıymetler Borsasında (KSE) yatırım yapan bireysel yatırımcıların psikolojik faktörlerinin yatırım kararları ve yatırımcı davranışlarına etkisini araştırmıştır. KSE'de işlem yapan ve rastgele seçilen 389 yatırımcı çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmada anket yöntemi ile elde edilen verilerle istatistiksel analizler yapılmıştır. Analiz sonucunda psikolojik faktörlerin yatırımcıların kararlarında önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sürü davranışı, iyimserlik, karamsarlık ve risk gibi faktörlerin kararları önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir. Aşırı güven faktörünün ise Kuveytli yatırımcıların yatırım kararlarında etkili olmadığı bulgulanmıştır.

Küçüksille ve Usul (2012), bilişsel önyargıların yatırımcıların karar verme sürecine etkisini bilişsel önyargılar boyutuyla incelemişlerdir. Bireylerin yeteneklerinin sınırlı olduğu, yatırımcıların yatırım kararlarında sezgilerinden etkilendiği ifade edilmiştir. Davranışsal finans teorisi açısından yapılan değerlendirmeye göre bilişsel önyargı nedeniyle yatırımcıların bilgi sahibi olduğu şirketlere yatırım yaptıkları, yeni bilgileri öğrenmeye kapalı oldukları ve sadece kendi fikirlerine benzer fikir ve önerileri kabul ettikleri tespit edilmiştir. Bireyin önyargıları tamamıyla kaldırılamasa da önyargıların azaltılması için deneyim, öğrenme, uzmanlaşma ve disiplinli yatırım kararı alma davranışlarını göstermeleri gerektiği ifade edilmektedir.

Sultana ve Pardhasaradhi (2012), Hintli yatırımcıların hisse senedi yatırımlarında nasıl davrandıklarını incelemişlerdir. Çalışmanın örneklemini 891 bireysel yatırımcı oluşturmaktadır. Anket yöntemi kullanılarak elde edilen verilerle faktör analizi yapılmıştır. Bireysel yatırımcıların hisse senedi seçiminde ve satın alma kararında etkili olan faktörler 10 boyutta toplanmıştır. Şirketlerin muhasebe bilgilerini paylaşmalarının yatırım kararlarında en çok etkili olan faktör olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca söz konusu faktörün bireylerin yatırım kararı aşamasında önemli olduğu belirtilmiştir.

Böyükaslan (2012), yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen sosyal etkileşim faktörlerinin Afyonkarahisar ili içinde geçerliliğini araştırmıştır. Çalışmanın örneklemini Afyonkarahisar ilinde yaşayan 460 katılımcı oluşturmaktadır. Anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Elde edilen veriler ile istatistiksel analizler yapılmıştır. Finansal piyasalarda yatırım yapan bireylerin her zaman rasyonel kararlar almadığı, bireylerin sosyal çevresi ve psikolojik faktörlerinin de yatırım kararlarında etkili olduğu tespit edilmiştir. Afyonkarahisar'da yatırım yapan bireylerin yatırım kararlarında davranışsal finans eğilimlerinin de etkisi olduğu bulgulanmıştır.

Al-Tamimi (2006), Birleşik Arap Emirlikleri'nde yatırım yapan bireysel yatırımcıların davranışlarını etkileyen faktörleri incelemiştir. Dubai ve Abu Dabi Menkul Kıymetler Borsası'nda yatırım yapan ve rastgele seçilen 343 yatırımcı çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Katılımcılardan 5 boyutlu 34 maddeden oluşan anket ile veri toplanmıştır. Yerel yatırımlarda oluşabilecek kayıplar, risk durumunun minimuma indirilmesi, uluslararası finansal piyasalarda beklenen kayıplar, aile bireylerinin görüşleri ve

bireylerin içgüdülerinin yatırım kararlarında en az etkili olan faktörler olduğu tespit edilmiştir. Muhasebe bilgisi, öz imaj-işletme imajı, tarafsız ve tesadüfi olarak elde edilen bilgi ve tavsiyelerin bireylerin yatırım kararlarını en fazla etkileyen faktörler oldukları bulgulanmıştır.

4. Çalışmanın Metodolojisi ve Yöntemi

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın amacı, hipotezleri, yöntemi ve ölçekleri verilmektedir.

4.1. Çalışmanın Amacı ve Hipotezleri

Bireysel yatırımcılar kişisel, finansal ve çevresel birçok faktörden etkilenecek yatırım kararı vermektedir. Bireylerin yatırım kararlarında etkili olabilecek faktörlerden biri de ölümün belirsizliğidir. Çalışmanın amacı ölümün belirsizliğinin bireylerin yatırım kararlarına etkisini incelemektir. Ölümün belirsizliği ile ilgili ölüm kaygısı ölçeği kullanılmıştır. Yatırımcıların kararlarını değerlendirmek için yatırımcı eğilimleri ölçeği kullanılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak geliştirilen hipotezler aşağıda verilmiştir.

H₁: Ölümün belirsizliğinin bireylerin aşırı güven eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Ölümün belirsizliğinin bireylerin pişmanlıktan kaçınma eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Ölümün belirsizliğinin bireylerin sürü psikolojisi gösterme eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Ölümün belirsizliğinin bireylerin aşırı iyimserlik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₅: Ölümün belirsizliğinin bireylerin kayıptan kaçınma eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₆: Ölümün belirsizliğinin bireylerin tutuculuk eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₇: Ölümün belirsizliği bireylerin cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₈: Ölümün belirsizliği bireylerin medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₉: Ölümün belirsizliği bireylerin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₀: Aşırı güven gösterme eğilimi bireylerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₁: Pişmanlıktan kaçınma eğilimi bireylerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₂: Sürü psikolojisi gösterme eğilimi bireylerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

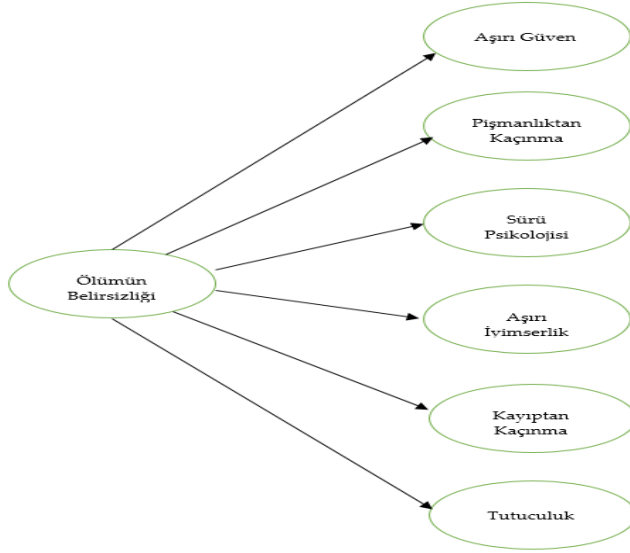
H₁₃: Ölümün belirsizliği bireylerin en çok tercih ettikleri finansal araca göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₄: Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım tutarının büyüklüğüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H₁₅: Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım risklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda ölümün belirsizliğinin bireylerin cinsiyet, medeni durum ve yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmektedir. Bireylerin yatırım tercihlerinden aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma ve sürü psikolojisi gösterme eğilimlerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmaktadır. Ayrıca ölümün belirsizliği bireylerin en çok tercih ettikleri finansal araca, yatırım tutarının büyüklüğüne ve yatırım risklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği de incelenmektedir.

Çalışmanın modeli ise Şekil 1’de verilmektedir.

Şekil 1: Çalışmanın Modeli

Ölümün belirsizliği ile yatırımcı eğilimleri arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir. Ölümün belirsizliğinin yatırımcıların aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma, sürü psikolojisi, aşırı iyimserlik, kayıptan kaçınma ve tutuculuk eğilimlerini etkilemesi beklenmektedir. Çalışmanın modelindeki hipotezler Yapısal Eşitlik Modeli, t testi ve ANOVA testleri ile analiz edilmektedir.

4.2. Çalışmanın Ölçekleri ve Yöntemi

Çalışmada anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. Katılımcıların demografik özellikleri ve Gökmen (2021) tarafından hazırlanan yatırımcıların yatırım kararlarına ilişkin bilgilerinin (tercih edilen yatırım aracı, yatırım tutarının büyüklüğü ve yatırımın risk derecesi) olduğu sorular anketin birinci bölümünde yer almaktadır. İkinci bölümde ise bireylerin ölüm kaygısının değerlendirilmesine ilişkin Sarıkaya (2013) tarafından hazırlanan 20 maddeden oluşan ölüm kaygısı ölçeği kullanılmıştır. Ölüm kaygısı ölçeği; “Ölümün Belirsizliği (OB)”, “Ölümü Düşünme ve Tanıklık (ODT)” ve “Acı Çekme (AC)” boyutlarından oluşmaktadır. Çalışmanın amacı ölümün belirsizliğinin bireysel yatırımcıların kararlarına etkisini incelemektir. Anket bütünlüğünün bozulmaması için diğer boyutlar çıkarılmadan *Ölüm Kaygısı Ölçeği* kullanılmıştır. Anket formunun üçüncü ve son bölümünde ise bireylerin yatırım kararları üzerinde etkisi olan davranışlar yatırımcı eğilimi boyutuyla değerlendirilmektedir. Yatırım kararlarına ilişkin Keskin (2019) tarafından hazırlanan 25 maddeden oluşan yatırımcı eğilim ölçeği kullanılmıştır. Yatırımcı eğilim ölçeği; “Aşırı Güven (AG)”, “Sürü Psikolojisi (SP)”, “Pişmanlıktan Kaçınma (PK)”, “Aşırı İyimserlik (İ)”, “Kayıptan Kaçınma (KK)” ve “Tutuculuk (T)” olmak üzere 6 boyuttan oluşmaktadır. Anket formu 1 Nisan-31 Mayıs 2022 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak sosyal medya kullanıcılarına çevrimiçi olarak gönderilmiştir. Ankette 5’li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Yatırımcıların anket maddelerini “Kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevapları istenmiştir. Anketi 400 katılımcı doldurmuş olup 6 anketin verisi eksik olduğu için çalışmaya dahil edilmemiştir. SPSS 22 ve AMOS 23 programlarında 394 anketin verisi kullanılarak analizler yapılmıştır.

Çalışmanın uygulamasında Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmaktadır. Yöntemin kullanılmasının çeşitli avantajları vardır. En önemli avantajlarından biri gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki dolaylı veya direkt ilişkiyi tek bir model üzerinden ölçümleyebilmesidir. Yapısal Eşitlik Modeli gözlenen değişkenlerde oluşan ölçüm hatalarını ve hatalar arasında ilişkileri hesaplayarak en aza indirmektedir. Geleneksel regresyon analizinde ise ölçüm hataları ihmal edildiği için hesaplanmamaktadır. Yapısal Eşitlik Modelinde

kovaryans matrisi; regresyon analizinde ise korelasyon matrisi ile analiz yapılmaktadır. Ayrıca Yapısal Eşitlik Modeli doğrulayıcı bir yöntem olup regresyon analizinde ise bu işlev yoktur (Civelek, 2018: 5-7). Yapısal Eşitlik Modelinin sosyal bilimlerde son zamanlarda sıkça kullanılması, regresyon analizine göre birçok avantajının olması ve klasik regresyon analizinde çalışmanın modeli için birden çok analizi gerektirdiği için Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak analizler yapılmıştır.

5. Bulgular

Bu bölümde demografik bulgular, tanımlayıcı istatistikler, açıklayıcı faktör analizi bulguları, güvenilirlik analizi bulguları, doğrulayıcı faktör analizi bulguları, Yapısal Eşitlik Modeli bulguları ve farklılık analizi bulguları verilmektedir.

5.1. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik bilgileri ile en çok tercih ettikleri finansal araçlar, yatırım tutarı büyüklükleri ve yatırımlarının yatırım riski görüşlerine ait bulguları Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Demografik Verilerin Analiz Bulguları

		Gözlem Sayısı	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	278	70,6
	Erkek	116	29,4
	Toplam	394	100
Medeni Durum	Bekâr	192	48,7
	Evli	202	51,3
	Toplam	394	100
Yaş	18-25 arası	88	22,3
	26-35 arası	199	50,5
	36-45 arası	58	14,8
	46-55 arası	34	8,6
	56 yaş ve üzeri	15	3,8
	Toplam	394	100
Eğitim Durumu	İlköğretim	19	4,8
	Ortaöğretim	75	19,1
	Üniversite	244	61,9
	Lisansüstü	56	14,2
	Toplam	394	100
Gelir Durumu	4.250₺ ve altı	158	40,1
	4.251₺ – 8.500₺ arası	142	36,0
	8.501₺ – 12.750₺ arası	67	17,0
	12.751₺ – 17.000₺ arası	18	4,6
	17.001₺ ve üzeri	9	2,3
	Toplam	394	100
Çalışma Durumu	Kamu Sektörü	93	23,6
	Özel Sektör	108	27,4
	Serbest Meslek	11	2,8
	Esnaf/Tacir	18	4,6
	Emekli	12	3,0
	Ev Hanımı	36	9,2
	Öğrenci	47	11,9

	Çalışmıyor	52	13,2
	Diğer	17	4,3
	Toplam	394	100
En Çok Tercih Edilen Finansal Araç	Vadeli - Vadesiz Mevduat	68	17,3
	Döviz	31	7,9
	Tahvil	2	0,5
	Hisse Senedi	24	6,0
	Bono	5	1,3
	Yatırım Fonları	7	1,8
	Altın	153	38,8
	Kripto Paralar	23	5,8
	Diğer	81	20,6
	Toplam	394	100
Yatırım Büyüklüğü	10.000₺ ve altı	218	55,3
	10.001₺ - 50.000₺	83	21,1
	50.001₺ - 100.000₺	48	12,2
	100.001₺ - 500.000₺	30	7,6
	500.001₺ - 1.000.000₺	8	2,0
	1.000.000₺ ve üzeri	7	1,8
	Toplam	394	100
Yatırım Riski	Çok Düşük	87	22,1
	Düşük	108	27,4
	Normal	161	40,9
	Yüksek	23	5,8
	Çok Yüksek	15	3,8
	Toplam	394	100

Analiz sonuçları incelendiğinde katılımcıların %70,6'sını (278) kadınlar ve %29,4'ünü (116) erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların cinsiyet durumlarının dağılımına bakıldığında kadın katılımcıların erkek katılımcılardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde %51,3'ü (202) evli, %48,7'sinin ise bekârlardan (192) oluştuğu bulgulanmıştır. Araştırmaya katılanların yaşları incelendiğinde %50,5'i (199) 26-35 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında %61,9'unun (244) üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir. Gelir durumları incelendiğinde katılımcıların %40'nun (158) aylık 4.250₺ ve altında gelire sahip oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların çalışma durumları incelendiğinde %27,4' ü (108) özel sektörde çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların finansal araç tercihlerine bakıldığında %38,8'inin (153) en çok tercih ettiği finansal aracın altın olduğu bulgulanmıştır. Katılımcıların yatırım tutarlarının büyüklüğü incelendiğinde %55,3'ünün (218) yatırım büyüklüğünün 10.000₺ ve altında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların portföy risklerine ilişkin görüşleri incelendiğinde %40,9'unun portföy riskinin normal olduğunu ifade ettiği belirlenmiştir.

5.2. Tanımlayıcı İstatistiksel Bulgular

Ölüm kaygısı ve yatırımcı eğilim ölçeklerinin ve maddelerinin gözlem sayısı, ortalama değeri, standart sapma, çarpıklık ve basıklık katsayılarından oluşan tanımlayıcı istatistiksel bulguları Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Ölçeklerin ve Maddelerin Tanımlayıcı İstatistikleri Bulgular

Ölçekler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
<i>Ölüm Kaygısı Ölçeği (O)</i>	394	2,99	0,931	-,158	-,637
O1-Ölümün nasıl bir şey olacağını bilememek beni kaygılandırır. (OB1)	394	2,92	1,292	-,036	-1,228
O2-Ölümün belirsizliği beni kaygılandırır. (OB2)	394	2,99	1,259	-,124	-1,226
O3-Ölümcül bir hastalığa yakalanmaktan endişe duyarım. (AC1)	394	3,40	1,268	-,468	-,941
O4-Bir tabut görmek beni kaygılandırır. (ODT1)	394	2,83	1,286	,044	-1,250
O5-Ölürken yanımda kimsenin olmaması düşüncesi beni kaygılandırır. (OB3)	394	3,16	1,333	-,252	-1,191
O6-Öldükten sonra bana ne olacağı konusunda kaygılanıyorum. (OB4)	394	3,14	1,341	-,157	-1,233
O7-Ölümden sonra ne olacağını bilmemek beni endişelendirir. (OB5)	394	3,04	1,322	-,095	-1,250
O8-Ölüm hakkında konuşmak beni kaygılandırır. (ODT2)	394	2,65	1,289	,261	-1,152
O9-Ölümün yalnızlığı beni kaygılandırır. (OB6)	394	2,94	1,330	-,073	-1,271
O10-Nasıl öleceğimi bilmemek beni kaygılandırır. (OB7)	394	3,16	1,271	-,206	-1,082
O11-Ölmenin nasıl bir his olduğunu bilmemek beni endişelendirir. (OB8)	394	3,13	1,286	-,236	-1,158
O12-Ölümlle ilgili bir televizyon programı izlemek beni kaygılandırır. (ODT3)	394	2,69	1,293	,178	-1,244
O13-Yolda ilerleyen bir cenaze alayını görmek beni kaygılandırır. (ODT4)	394	2,76	1,261	,055	-1,285
O14-Taziye ziyaretlerine gitmek beni kaygılandırır. (ODT5)	394	2,72	1,263	,074	-1,312
O15-Ölürken canımın yanacağı fikri beni kaygılandırır. (AC2)	394	3,22	1,244	-,359	-,949
O16-Ölümlle ilgili bir yazı okumak beni kaygılandırır. (ODT6)	394	2,72	1,269	,141	-1,191
O17-Ne zaman öleceğimi bilmemek beni kaygılandırır. (OB9)	394	2,96	1,325	-,059	-1,263
O18-Yavaş yavaş ölmekten endişelenirim. (AC3)	394	3,37	1,225	-,534	-,730
O19-Ölmüş birinin arkasından ağlayanları görmek beni kaygılandırır. (ODT7)	394	3,01	1,269	-,255	-1,239
O20-Ölüme karşı elimden bir şey gelmemesi beni kaygılandırır. (OB10)	394	2,97	1,345	-,063	-1,313
<i>Yatırımcı Eğilim Ölçeği (YE)*</i>	394	3,15	0,634	-,797	+2,082
YE1-Finansal yatırım aşamasında sahip olduğum bilgilerin diğer yatırımcıların bilgilerine göre daha değerli olduğunu düşünüyorum. (AG1)	394	2,78	1,104	,156	-,709
YE4-Başarılı olmuş yatırımcıları takip etmek, en başarılı yatırım taktiğidir. (SP1)	394	3,03	1,113	-,143	-,795
YE5-Zarar ettiğim bir yatırım aracını zararımı karşılayana kadar bekleyip daha sonra satarım. (PK1)	394	3,45	1,045	-,697	-,183

YE6-Finansal yatırımlarımın gelecek dönemde kazandıracığına olan beklentim güçlüdür. (AG2)	394	3,44	1,048	-,699	,044
YE9-Piyasadaki diğer yatırımcıların kararları benim için önemlidir ve çoğunluğun kararlarını izlerim. (SP2)	394	3,16	1,056	-,282	-,666
YE10-Önümüzdeki 12 ayda yatırımlarım piyasa ortalamasından daha yüksek getiri sağlayacak. (AG3)	394	3,10	1,032	-,154	-,312
YE11-Benim için kazanan bir finansal varlığı satmak, kaybeden bir finansal varlığı satmaktan daha zordur. (PK2)	394	3,29	1,099	-,506	-,544
YE12-Yatırım araçları seçiminde başkalarına göre yetenekli olduğumu düşünüyorum. (AG4)	394	2,88	1,011	-,116	-,550
YE15-Finansal yatırımlarım konusunda doğru ve sağlıklı kararlar aldığuma dair kendime güvenim tamdır. (AG5)	394	3,27	1,011	-,500	-,075
YE21-Zarar eden bir yatırım aracını, alış maliyetini karşıladığında elimden çıkarırım. (PK3)	394	3,26	1,061	-,499	-,546
YE24-Borsada kurumsal yatırımcıları takip eden kazanır. (SP3)	394	3,02	1,015	-,222	-,325
YE25-Düşüşlerde dahi kazandıran yatırım araçlarını bulurum. (AG6)	394	3,06	1,034	-,122	-,438
Gözlem Sayısı	394				

Not: *Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda Yatırımcı Eğilim Ölçeğinde faktör yükleri düşük olan veya herhangi bir faktör yükü altında toplanmayan 2, 3, 7, 8, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22 ve 23. maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Yatırımcı Eğilimi Ölçeğinin tanımlayıcı istatistiki bulguları maddeler çıkarıldıktan sonra hesaplanmıştır.

Basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde ölçeklerin ve maddelerinin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Ölüm kaygısı ölçeğinde “Ölümcül bir hastalığa yakalanmaktan endişe duyarım.” ifadesi (3,40) en yüksek ortalamaya sahiptir. Yatırımcı eğilim ölçeğinde “Zarar ettiğim bir yatırım aracını zararımı karşılayana kadar bekleyip daha sonra satarım.” ifadesi (3,45) en yüksek ortalama değere sahiptir. Ölüm kaygısı ve yatırımcı eğilim ölçeklerindeki boyutların tanımlayıcı istatistiki bulguları Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3: Ölçek Boyutlarının Tanımlayıcı İstatistiki Bulguları

Ölçekler / Boyutlar		Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Ölüm Kaygısı Ölçeği	Ölümün Belirsizliği	394	3,041	1,021	-,174	-,825
	Ölümü Düşünme ve Tanıklık	394	2,769	1,029	,008	-,949
	Acı Çekme	394	3,328	1,003	-,503	-,362
Yatırımcı Eğilim Ölçeği	Aşırı Güven	394	3,090	,714	-,410	,910
	Sürü Psikolojisi	394	3,073	,828	-,331	,020
	Pişmanlıktan Kaçınma	394	3,332	,787	-,643	,636

Ölçeklerin alt boyutlarının basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Ölüm kaygısı ölçeğinde “Acı Çekme” boyutu en yüksek; “Ölümü Düşünme ve Tanıklık” boyutunun en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Yatırım Eğilimi ölçeğinde ortalama değerler birbirlerine daha yakın olup “Pişmanlıktan Kaçınma” boyutu en yüksek; “Aşırı Güven” boyutu ise en düşük ortalama değere sahiptir.

5.3. Açıklayıcı Faktör Analizi Bulguları

Ölçeklerin yapı geçerliliğini değerlendirmek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılarak analiz bulguları Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4: AFA Bulguları

Ölçek ve Boyutlar	Madde Sayısı	Varyanslı Birikimli Açıklama Yüzdesi (%)	KMO	Barlett’s Küresellik Testi (Ki Kare Değeri)	Serbestlik Derecesi (df)	Sig.
Ölüm Kaygısı Ölçeği	20	65,14	0,944	5387,92	190	0,000
Yatırımcı Eğilim Ölçeği	12	53,54	0,867	1246,58	66	0,000

Not: KMO: Kaisen-Meyer-Olkin Testi, Sig: (Significance) Anlamlılık testi.

AFA sonuçları incelendiğinde ölçeklerin KMO değerlerinin yeterli, varyanslı birikimli açıklama yüzdelerinin %50’den fazla ve istatistiksel olarak ölçeklerin anlamlı oldukları görülmektedir. Her iki ölçekte de maddeler 3 alt boyutta toplanmıştır. Ölüm kaygısı ölçeği 20 maddeden, yatırımcı eğilim ölçeği ise 12 maddeden oluşmaktadır. Analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde her iki ölçeğe AFA yapılmasının mümkün olduğu görülmektedir. Ölüm kaygısı ölçeğinin faktör yükleri Tablo 5’de; yatırımcı eğilimi ölçeğinin faktör yükleri ise Tablo 6’da verilmektedir.

Tablo 5: Ölüm Kaygısı Ölçeği AFA Faktör Yüklerinin Dağılımı

Maddeler	Faktör Yükleri		
	Ölümün Belirsizliği	Ölümü Düşünme ve Tanıklık	Acı Çekme
OB1	,736		
OB2	,789		
OB3	,441		
OB4	,747		
OB5	,762		
OB6	,570		
OB7	,525		
OB8	,597		
OB9	,481		
OB10	,494		
ODT1		,626	
ODT2		,702	
ODT3		,708	
ODT4		,808	
ODT5		,813	
ODT6		,767	
ODT7		,597	
AC1			,533
AC2			,638
AC3			,805

Not: OB: Ölüm Belirsizliği, ODT: Ölümü Düşünme ve Tanıklık Etme, AC: Acı Çekme.

AFA sonuçlarına göre ölüm kaygısı ölçeğinin ölümün belirsizliği, ölümü düşünme ve tanıklık ve acı çekme alt boyutlarında toplandığı görülmektedir. Ölümün belirsizliği boyutunda faktör yüklerinin 0,441 ile 0,789 arasında, ölümü düşünme ve tanıklık boyutunda faktör yüklerinin 0,597 ile 0,803 arasında ve acı çekme boyutunda ise faktör yüklerinin 0,533 ile 0,805 arasında dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir.

Tablo 6: Yatırımcı Eğilim Ölçeği AFA Faktör Yüklerinin Dağılımı

Maddeler	Faktör Yükleri		
	Aşırı Güven Eğilimi	Sürü Psikolojisi	Pişmanlıktan Kaçınma
AG1	,694		
AG2	,765		
AG3	,406		
AG4	,729		
AG5	,637		
AG6	,682		
SP1		,708	
SP2		,758	
SP3		,699	
PK1			,780
PK2			,510
PK3			,508

Not: AG: Aşırı Güven, SP:Sürü Psikolojisi, PK:Pişmanlıktan Kaçınma.

Keskin (2019) tarafından hazırlanan 25 soru ve 6 boyuttan oluşan Yatırımcı Eğilimi Ölçeğinin AFA sonucunda maddelerin çoğunun faktör yüklerinin 0,40'ın altında kaldığı ve bazı maddelerin dağılımlarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. AFA sonucunda faktör yükü düşük olan maddeler analizden çıkarılmıştır. Faktör yükü 0,40 üzerinde olan iki maddenin ise *Aşırı İyimserlik Eğilimi* boyutu yerine *Aşırı Güven Eğilimi* boyutunda toplandığı; iki madde incelendiğinde farklı bir boyutta toplanmalarının mümkün olabileceği belirlenmiştir. Bazı soruların faktör yüklerinin düşük olması ve bir boyutta yeterince faktör olmaması nedeniyle *Kayıptan Kaçınma Eğilimi*, *Tutuculuk Eğilimi* ve *Aşırı İyimserlik Eğilimi* boyutları analizden çıkarılmıştır. Dolayısıyla ilgili boyutlar H_4 , H_5 , H_6 analizden çıkarıldığı için hipotezler test edilememiştir. AFA sonucunda *Yatırımcı Eğilimi Ölçeği* 3 boyuttan ve 12 maddeden oluşmaktadır.

5.4. Güvenilirlik Analizi Bulguları

Ölçeklerin güvenilirliklerinin değerlendirilmesi için Cronbach Alfa testi yapılarak ölçeklerin madde sayıları ile güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Güvenilirlik Analizi Bulguları

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach Alfa (α)
Ölüm Kaygısı Ölçeği	20	0,952
Yatırımcı Eğilim Ölçeği	12	0,818

Analiz sonuçları incelendiğinde ölüm kaygısı ölçeğinin Cronbach Alfa değeri 0,952 ve yatırımcı eğilim ölçeğinin Cronbach Alfa değerinin 0,818 olduğu tespit edilmiştir. Cronbach Alfa değerinin 0,81 ve üzeri olması ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2016: 48). Cronbach Alfa değerleri birlikte değerlendirildiğinde her iki ölçeğinde güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

5.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile AFA sonucunda faktör dağılımlarının doğru boyutlarda toplanıp toplanmadığı incelenmektedir. Ölüm Kaygısı Ölçeği AFA sonucunda analizden herhangi bir madde

çıkarılmadığından maddelerin aynı boyutlarda toplanması beklenmektedir. Ölüm Kaygısı ve Yatırımcı Eğilim Ölçeklerinin DFA sonucu uyum iyiliği değerleri Tablo 8’de verilmektedir.

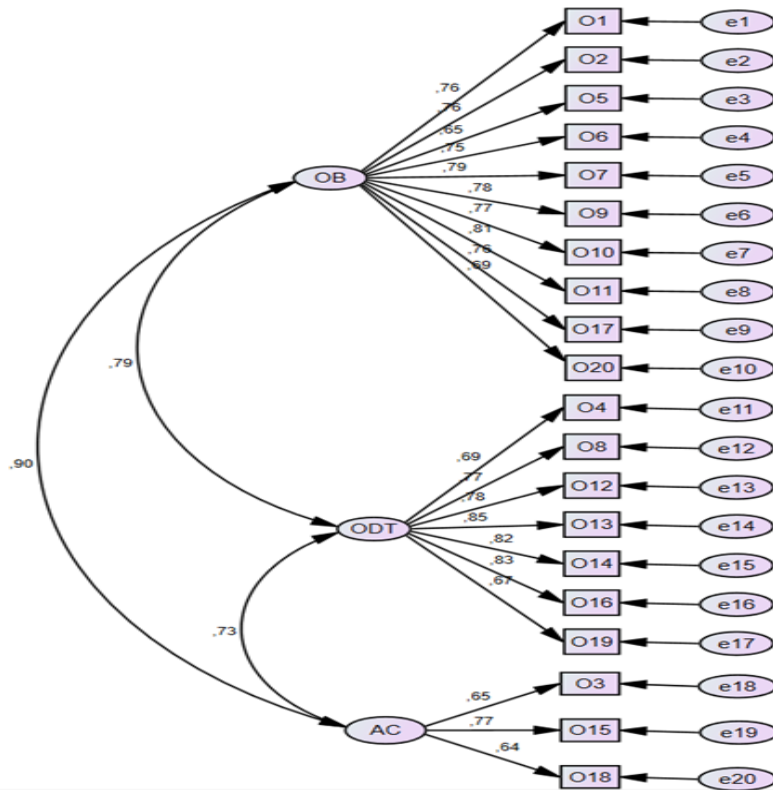
Tablo 8: DFA Uyum İyiliği Değerleri

Model İndeksleri	Uyum	Ölüm Kaygısı Ölçeği	Yatırımcı Eğilim Ölçeği	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	İyi/Çok İyi Uyum Değerleri
χ^2/df		2,831	2,423	$0 \leq \chi^2/df \leq 5$	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$
RMSEA		0,068	0,060	$0,00 \leq RMSEA \leq 0,10$	$0,00 \leq RMSEA \leq 0,05$
SRMR		0,043	0,042	$0,00 \leq SRMR \leq 0,10$	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$
AGFI		0,869	0,927	$0,85 \leq AGFI \leq 1,0$	$0,95 \leq AGFI \leq 1,0$
GFI		0,900	0,953	$0,85 \leq GFI \leq 1,0$	$0,95 \leq GFI \leq 1,0$
IFI		0,944	0,941	$0,90 \leq IFI \leq 1,0$	$0,95 \leq IFI \leq 1,0$
TLI		0,934	0,921	$0,90 \leq TLI \leq 1,0$	$0,95 \leq TLI \leq 1,0$
CFI		0,944	0,944	$0,90 \leq CFI \leq 1,0$	$0,95 \leq CFI \leq 1,0$

Not: χ^2 : ki-kare, df: serbestlik derecesi, RMSEA: Tahminin kök hataları kareler ortalaması, SRMR: Standartlaştırılmış kök artık kareler ortalaması, AGFI: Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi, GFI: Uyum iyiliği indeksi, IFI: Artan uyum indeksi, TLI: Ölçeklendirilmemiş uyum indeksi, CFI: Karşılaştırmalı uyum indeksi

Ölüm kaygısı ölçeğinin uyum iyiliği değerlerinin χ^2 /df 2,831, RMSEA 0,068, SRMR 0,043, AGFI 0,869, GFI 0,900, IFI 0,944, TLI 0,934, CFI 0,944 olduğu belirlenmiştir. Yatırımcı eğilim ölçeğinin uyum iyiliği değerlerinin χ^2 /df 2,423, RMSEA 0,06, SRMR 0,042, AGFI 0,927, GFI 0,953, IFI 0,941, TLI 0,921 ve CFI 0,944 olduğu bulgulanmıştır. Analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde her iki ölçeğin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeyde oldukları tespit edilmiştir (Çelik ve Yıldız, 2018: 61).

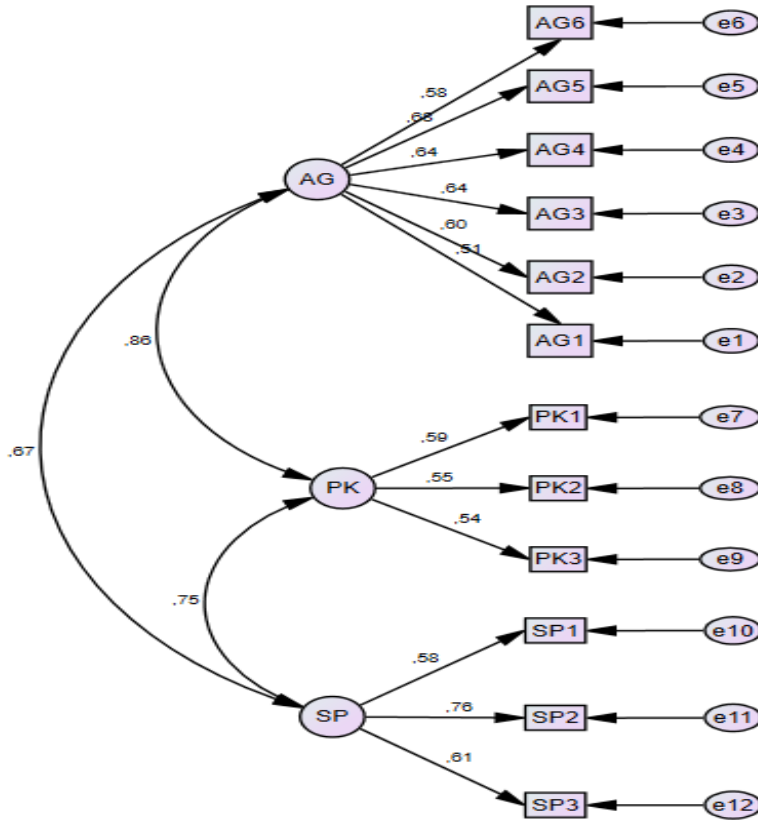
Ölüm kaygısı ölçeğinin DFA faktör yük diyagramı Şekil 2’de verilmektedir.

Şekil 2: Ölüm Kaygısı Ölçeğinin DFA Faktör Yük Diyagramı

Ölüm kaygısı ölçeğinin faktör yüklerinin dağılımları incelendiğinde ölümün belirsizliği, ölümü düşünme ve tanıklık ve acı çekme olmak üzere maddelerin 3 boyutta toplandığı görülmektedir. Ölümün belirsizliği boyutunun faktör yükleri 0,65 ile 0,81 arasında dağıldığı görülmektedir. Ölümün belirsizliği boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,65 faktör ağırlığı ile O5 maddesinde; en yüksek faktör yükünün 0,81 faktör ağırlığı ile O11 maddesinde olduğu tespit edilmiştir. Ölümü düşünme ve tanıklık boyutunun faktör yükleri 0,67 ile 0,85 arasında dağıldığı görülmektedir. Ölümü düşünme ve tanıklık boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,67 faktör ağırlığı ile O19 maddesinde; en yüksek faktör yükünün 0,85 faktör ağırlığı ile O13 maddesinde olduğu belirlenmiştir. Acı çekme boyutunun faktör yükleri 0,64 ile 0,77 arasında dağıldığı görülmektedir. Acı çekme boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,64 faktör ağırlığı ile O18 maddesinde; en yüksek faktör yükünün ise 0,77 faktör ağırlığı ile O15 maddesinde olduğu bulgulanmıştır.

Yatırımcı eğilim ölçeğinin DFA faktör yük diyagramı Şekil 3’de verilmektedir.

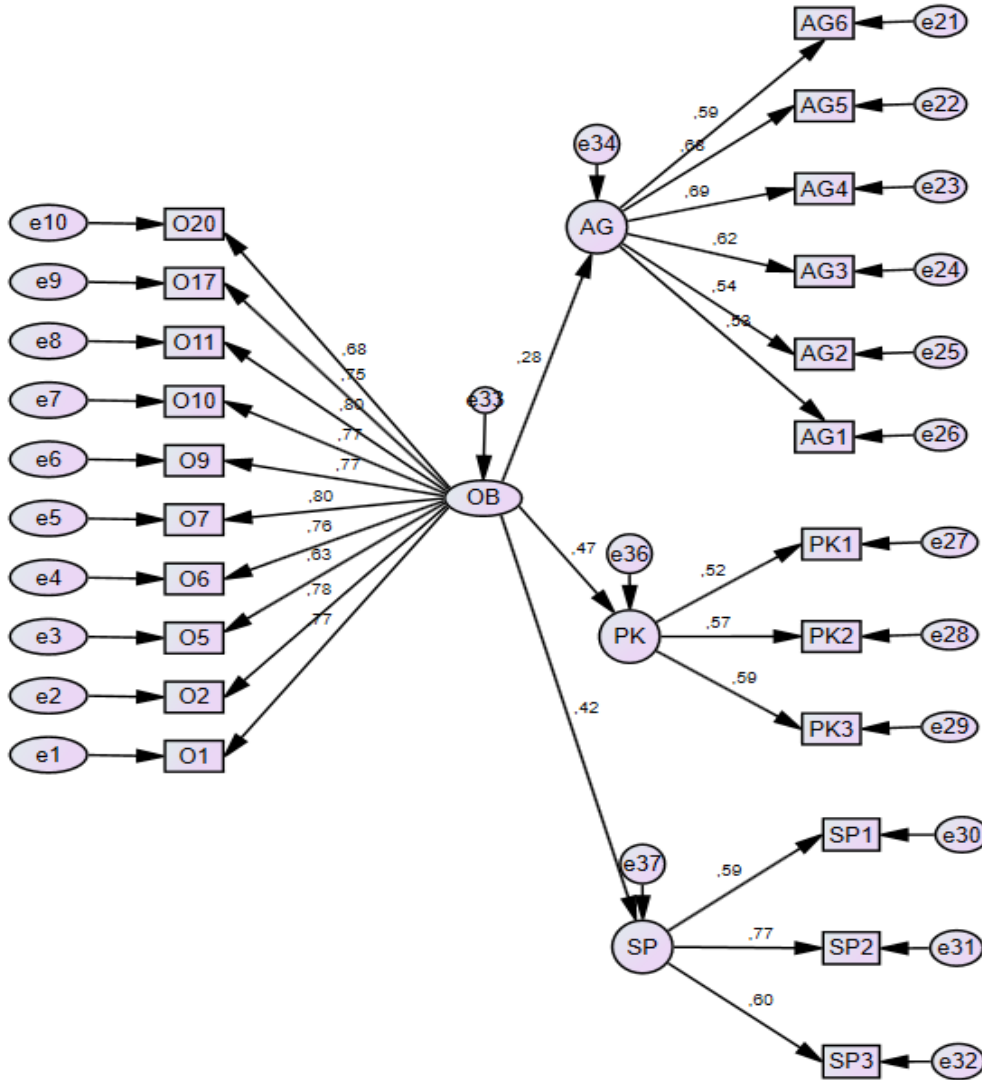
Şekil 3:Yatırımcı Eğilim Ölçeğinin DFA Faktör Yükü Diyagramları

Yatırımcı eğilim ölçeğinin faktör yüklerinin dağılımları incelendiğinde aşırı güven eğilimi, pişmanlıktan kaçınma ve sürü psikolojisi eğilimi olmak üzere 3 boyutta toplandığı görülmektedir. Aşırı güven eğilimi boyutunun faktör yükleri 0,51 ile 0,68 arasında dağıldığı görülmektedir. Aşırı güven eğilimi boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,51 faktör ağırlığı ile AG1 maddesinde; en yüksek faktör yükünün ise 0,68 faktör ağırlığı ile AG5 maddesinde olduğu tespit edilmiştir. Pişmanlıktan kaçınma eğilimi boyutunun faktör yükleri 0,54 ile 0,59 arasında dağıldığı görülmektedir. Pişmanlıktan kaçınma eğilimi boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,54 faktör ağırlığı ile PK3 maddesinde; en yüksek faktör yükünün ise 0,59 faktör ağırlığı ile PK1 maddesinde olduğu tespit edilmiştir. Sürü psikolojisi eğilimi boyutunun faktör yükleri 0,58 ile 0,76 arasında dağıldığı görülmektedir. Sürü psikolojisi eğilimi boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,58 faktör ağırlığı

ile SP1 maddesinde; en yüksek faktör yükünün ise 0,76 faktör ağırlığı ile SP2 maddesinde olduğu tespit edilmiştir.

5.6. Yapısal Eşitlik Modeli

Çalışmanın hipotezleri Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile analiz edilmiştir. Çalışmanın YEM yük diyagramı Şekil 4'de verilmektedir.

Şekil 4: YEM Yük Diyagramı

Yük diyagramı incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinde önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Ölümün belirsizliği ölçeğinin faktör yükleri 0,63 ile 0,80 arasında dağılım göstermektedir. Ölümün belirsizliği ölçeğinin faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,63 faktör ağırlığı ile O5 maddesinde; en yüksek faktör yükünün ise 0,80 faktör ağırlığı ile O11 maddesinde olduğu tespit edilmiştir. Yatırımcı eğilim ölçeğinin faktör yükleri 0,52 ile 0,77 arasında dağılım göstermektedir. Aşırı güven eğilimi boyutunun faktör yükleri 0,52 ile 0,69 arasında dağılım göstermektedir. Aşırı güven eğilimi boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,52 faktör ağırlığı ile AG2 maddesinde; en yüksek faktör yükünün 0,69 faktör ağırlığı ile AG4 maddesinde olduğu belirlenmiştir. Pişmanlıktan kaçınma eğilimi boyutunun faktör yükleri 0,52 ile 0,59 arasında dağılım göstermektedir.

Pişmanlıktan kaçınma eğilimi boyutunun faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,52 faktör ağırlığı ile PK1 maddesinde; en yüksek faktör yükünün 0,59 faktör ağırlığı ile PK3 maddesinde olduğu tespit edilmiştir. Sürü psikolojisi gösterme eğilimi boyutunun faktör yükleri 0,59 ile 0,77 arasında dağılım göstermektedir. Sürü psikolojisi gösterme eğiliminin faktör yükleri incelendiğinde en düşük faktör yükünün 0,59 faktör ağırlığı ile SP1 maddesinde; en yüksek faktör yükünün ise 0,77 faktör ağırlığı ile SP2 maddesinde olduğu bulgulanmıştır. Analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde ölçeklerin faktör yüklerinin ağırlıklarında önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

YEM uyum iyiliği değerleri Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9: YEM Uyum İyiliği Değerleri

Model Uyum İndeksleri	Yapısal Eşitlik Modeli	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	İyi/Çok İyi Uyum Değerleri
χ^2/df	2,428	$0 \leq \chi^2/df \leq 5$	$0 \leq \chi^2/df \leq 3$
RMSEA	0,060	$0,00 \leq RMSEA \leq 0,10$	$0,00 \leq RMSEA \leq 0,05$
SRMR	0,040	$0,00 \leq SRMR \leq 0,10$	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$
AGFI	0,880	$0,85 \leq AGFI \leq 1,0$	$0,95 \leq AGFI \leq 1,0$
GFI	0,904	$0,85 \leq GFI \leq 1,0$	$0,95 \leq GFI \leq 1,0$
IFI	0,926	$0,90 \leq IFI \leq 1,0$	$0,95 \leq IFI \leq 1,0$
TLI	0,914	$0,90 \leq TLI \leq 1,0$	$0,95 \leq TLI \leq 1,0$
CFI	0,926	$0,90 \leq CFI \leq 1,0$	$0,95 \leq CFI \leq 1,0$

Not: χ^2 : ki-kare, df: serbestlik derecesi, RMSEA: Tahminin kök hataları kareler ortalaması, SRMR: Standartlaştırılmış kök artık kareler ortalaması, AGFI: Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi, GFI: Uyum iyiliği indeksi, IFI: Artan uyum indeksi, TLI: Ölçeklendirilmemiş uyum indeksi, CFI: Karşılaştırmalı uyum indeksi.

YEM uyum iyiliği değerlerinin χ^2/df 2,428, RMSEA 0,06, SRMR 0,04, AGFI 0,88, GFI 0,904, IFI 0,926, TLI 0,914 ve CFI 0,926 ve p değerinin 0,000 olduğu görülmektedir. YEM uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir uyum değerlerini karşıladığı ve modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgulanmaktadır (Çelik ve Yıldız, 2018). YEM analizinde uyum iyiliği değerleri sağlandığından hipotezlerin test edilmesi için yol analizi sonuçlarının incelenmesi gerekmektedir. Yol analizi bulguları Tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 10: YEM Yol Analizi Sonuçları

Test Edilen Yol		Tahmin	S.E.	C.R.	p	
Aşırı Güven Eğilimi	<---	Ölümün Belirsizliği	0,205	0,045	4,506	0,000
Pişmanlıktan Kaçınma Eğilimi	<---	Ölümün Belirsizliği	0,290	0,047	6,141	0,000
Sürü Psikolojisi	<---	Ölümün Belirsizliği	0,286	0,049	5,780	0,000

Not: S.E.: (Standart Estimates) Standart Tahmin, C.R.: Critical Ratio: Kritik Oran.

H_1 , H_2 , H_3 hipotezleri YEM ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda H_1 , H_2 , H_3 hipotezleri kabul edilmiştir. Ölümün belirsizliğinin bireylerin yatırım kararlarında aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma ve sürü psikolojisi gösterme eğilimleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu bulgulanmıştır. Ölümün belirsizliği bireysel yatırımcıların aşırı güven eğilimlerini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bireyler yatırım tahminlerinin iyi olduğuna inandıklarından portföy beklentilerine aşırı güven duymaktadırlar. Ölümün belirsizliği altında bireyler kendi bilgi ve yetenekleri ile güvenilir yatırım araçlarını tercih ettiklerini düşünmektedirler. Bireylerin yatırım kararlarında ölümün belirsizliğini dikkate almaları kendilerine olan aşırı güvenlerini pozitif yönde etkilediği düşünülmektedir.

Ölümün belirsizliği bireylerin pişmanlıktan kaçınma eğilimlerini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bireyler portföyleri değer kaybettiğinde genellikle zarar etmemek için tutmaya devam ederler. Portföy değer kazandığında ise kar etmek ve kazanma keyfini yaşamak adına finansal varlığı biran önce satmak isterler. Ölümün belirsizliği bireylerin pişmanlıktan kaçınma eğilimini kar edecekleri yatırım aracını satmalarında, zarar edecekleri yatırım aracını ise tutmalarında pozitif yönde etkilediği düşünülmektedir.

Ölümün belirsizliği bireylerin sürü psikolojisi eğilimini pozitif yönde etkilediği bulgulanmıştır. Bireysel yatırımcılar içgüdüleri gereği diğer yatırımcıları taklit edebilmektedir. Bu durum davranışsal finans literatüründe sürü psikolojisi eğilimi olarak ifade edilmektedir. Finansal piyasalarda yatırım yapan bireyler birbirlerinden etkilenecek aynı anda satın alma veya satma eğilimi göstererek fiyatları düşürebilmekte veya yükseltebilmektedir. Bireysel yatırımcıların ölümün belirsizliği altında kar edecekleri yatırım aracını satın alma eğilimi ile gösterdikleri sürü davranışı yatırım tercihlerini pozitif yönde etkilediği düşünülmektedir.

5.7.Farklılık Analizi Bulguları

Çalışmanın bu kısımda farklılık analizleri yapılmaktadır. Ölçeklerin tanımlayıcı istatistikleri (Bakınız: Tablo 2) incelendiğinde normal dağılım gösterdikleri görülmektedir. Ölçekler normal dağılım gösterdikleri için H_7 , H_8 , H_{10} , H_{11} ve H_{12} hipotezleri t-testi; H_9 , H_{13} , H_{14} ve H_{15} hipotezleri ise ANOVA testi ile analiz edilerek bulgular verilmiştir.

" H_7 : Ölümün belirsizliği bireylerin cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir" hipotezinin t testi analiz bulguları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Ölümün Belirsizliği ile Bireylerin Cinsiyetleri Arasındaki t Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	Ortalama	F	Sig.	t	Sig.(2-kuyruk)
Ölümün Belirsizliği	Kadın	278	3,101	0,074	0,786	3,783	0,000
	Erkek	116	2,719			3,805	

Not: N: Gözlem Sayısı, F: F skoru, t: t istatistiği.

Analiz bulguları incelendiğinde (F: 0,074 ve Sig.: 0,786) varyansın homojen dağıldığı modelin (Sig.2 kuyruk:0,00<0,05) anlamlı olduğu görülmektedir. H_7 hipotezi kabul edilmiştir. Ölümün belirsizliğinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ölümün belirsizliği algısının hangi cinsiyette daha yüksek olduğunu değerlendirmek için ortalama değerlere bakılması gerekmektedir. Kadınların (Ortalama=3,101) erkeklerden (Ortalama=2,719) daha yüksek ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kadınlarda ölümün belirsizliği algısının daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Literatürde de benzer çalışmalarda Bilge vd. (2013), Suhail ve Akram (2002) ve Cicerelli (1998) kadınların ölüm kaygılarının erkeklerden daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

" H_8 : Ölümün belirsizliği bireylerin medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir" hipotezinin t testi analiz bulguları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Ölümün Belirsizliği ile Bireylerin Medeni Durumları Arasındaki t Testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	Ortalama	F	Sig.	t	Sig.(2-kuyruk)
Ölümün Belirsizliği	Bekâr	192	2,9505	0,587	0,444	-0,801	0,423
	Evli	202	3,0257			-0,800	

Analiz bulguları incelendiğinde (F: 0,074 ve Sig.: 0,786) varyansın homojen dağıldığı ancak modelin (Sig.2 kuyruk:0423>0,05) anlamı olmadığı görülmektedir. H_0 hipotezi red edilmiştir. Ölümün belirsizliğinin medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatürdeki çalışmalarda ölümün belirsizliği veya ölüm kaygısının medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterdiği herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

“ H_9 : Ölümün belirsizliği bireylerin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” hipotezinin ANOVA testi analiz bulguları Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13: Ölümün Belirsizliği ile Bireylerin Yaşları Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Boyut		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Ölümün Belirsizliği	Gruplar Arası	2,837	4	0,709	0,817	0,515
	Gruplar İçi	337,786	389	0,868		
	Toplam	340,623	393			

ANOVA testi sonuçları incelendiğinde Sig.: 0,515>0,05 olduğu için model anlamsız çıkmıştır. H_0 hipotezi red edilmiştir. Ölümün belirsizliği bireylerin yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Oysa literatürdeki çalışmalarda farklı bulgulara rastlanılmıştır. Suhail ve Akram (2002) yaşlıların ölüm kaygılarının daha yüksek; Cicerelli (1998) gençlerin ölüm kaygılarının daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.

“ H_{10} : Aşırı güven gösterme eğilimi bireylerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir”, “ H_{11} : Pişmanlıktan kaçınma eğilimi bireylerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” ve “ H_{12} : Sürü psikolojisi gösterme eğilimi bireylerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” hipotezlerinin t testi sonuçları Tablo 14’de verilmektedir.

Tablo 14: Aşırı Güven, Pişmanlıktan Kaçınma ve Sürü Psikolojisi Gösterme Eğilimleri ile Cinsiyet Arasındaki t Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	Gözlem Sayısı	Ortalama	F	Sig.	t	Sig.(2-kuyruk)
Aşırı Güven	Kadın	278	3,117	2,533	0,112	1,179	0,239
	Erkek	116	3,024			1,139	
Pişmanlıktan Kaçınma	Kadın	278	3,416	1,262	0,262	3,303	0,001
	Erkek	116	3,132			3,217	
Sürü Psikolojisi	Kadın	278	3,143	0,815	0,367	2,626	0,009
	Erkek	116	2,905			2,547	

Not: N: Gözlem Sayısı, F: F skoru, t: t istatistiği.

Analiz bulguları incelendiğinde aşırı güven eğiliminin (Sig.2 kuyruk:0,239>0,05) olduğu için model anlamsız çıkmıştır. H_{10} hipotezi red edilmiştir. Pişmanlıktan Kaçınma eğiliminin (F: 1,262 ve Sig.: 0,262) varyansının homojen dağıldığı ve Sig.2 kuyruk: 0,001<0,05 olduğu için modelin anlamlı olduğu tespit

edilmiştir. Kadınların (Ortalama:3,416) pişmanlıktan kaçınma eğilimlerinin erkeklerden (Ortalama: 3,132) daha fazla olduğu belirlenmiştir. H_{11} hipotezi kabul edilmiştir. Sürü Psikolojisi eğiliminin (F: 0,815 ve Sig.: 0,367) varyansının homojen dağıldığı ve Sig.2 kuyruk:0,009<0,05 olduğu için modelin anlamlı olduğu bulgulanmıştır. Kadınların (Ortalama: 3,143) sürü psikolojisi gösterme eğilimlerinin erkeklerden (2,905) daha fazla olduğu tespit edilmiştir. H_{12} hipotezi kabul edilmiştir.

“ H_{13} : Ölümün belirsizliği bireylerin en çok tercih ettikleri finansal araca göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” hipotezinin ANOVA testi analiz bulguları Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15: Ölümün Belirsizliği ile Bireylerin En Çok Tercih Ettikleri Finansal Araç Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Boyut		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Ölümün Belirsizliği	Gruplar Arası	8,562	8	1,070	1,241	0,274
	Gruplar İçi	332,061	385	0,862		
	Toplam	340,623	393			

ANOVA testi sonuçları incelendiğinde Sig.: 0,274>0,05 olduğu için model anlamsız çıkmıştır. H_{13} hipotezi red edilmiştir. Ölümün belirsizliği bireylerin en çok tercih ettikleri finansal araca göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

“ H_{14} : Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım tutarının büyüklüğüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” hipotezinin ANOVA testi analiz bulguları Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16: Ölümün Belirsizliği ile Bireylerin Yatırım Büyüklüğü Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Boyut		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Ölümün Belirsizliği	Gruplar Arası	7,894	5	1,579	1,841	0,104
	Gruplar İçi	332,730	388	0,858		
	Toplam	340,623	393			

ANOVA testi sonuçları incelendiğinde Sig.: 0,104>0,05 olduğu için model anlamsız çıkmıştır. H_{14} hipotezi red edilmiştir. Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım tutarının büyüklüğüne göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

“ H_{15} : Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım risklerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” hipotezinin ANOVA testi analiz bulguları Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17: Ölümün Belirsizliği ile Bireylerin Yatırım Riskleri Arasındaki ANOVA Testi Sonuçları

Boyut		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Ölümün Belirsizliği	Gruplar Arası	4,037	4	1,009	1,166	0,325
	Gruplar İçi	336,586	389	0,865		
	Toplam	340,623	393			

ANOVA testi sonuçları incelendiğinde Sig.: 0,325>0,05 olduğu için model anlamsız çıkmıştır. H_{15} hipotezi red edilmiştir. Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım risklerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Literatürdeki benzer çalışmalar incelendiğinde Akal ve Kılıç (2020) ve Ata ve Kutukız (2021) bireylerin riski düşük yatırım araçlarını tercih ettikleri belirtmektedir. Alalwani ve Dayı (2019) gençlerin daha çok risk alma eğiliminde olduklarını ifade etmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada bireylerinin ölüm kaygılarının yatırım tercihleri üzerindeki etkisini incelenmiştir. Kadın, evli, ağırlıklı olarak 26-35 yaş aralığındaki gençler ve lisans ve üstü eğitim mezunu olan katılımcıların ağırlıklı olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların % 40'nun aylık 4250₺ ve altında geliri olduğu ve %27,4'ünün özel sektörde çalıştıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların en çok altını tercih ettikleri, portföy büyüklüklerinin 10.000₺ ve altında olduğu ve %40'ı portföy risklerinin normal düzeyde olduğunu belirttikleri görülmektedir. $H_1, H_2, H_3, H_7, H_{11}, H_{12}$ hipotezleri kabul edilmiş, maddeler ilgili boyutta toplanamadığı için H_4, H_5, H_6 hipotezleri test edilememiş ve $H_8, H_9, H_{10}, H_{13}, H_{14}$ ve H_{15} hipotezleri ise reddedilmiştir.

Ölümün belirsizliğinin bireylerin aşırı güven, pişmanlıktan kaçınma ve sürü psikolojisi gösterme eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin yatırım tahminlerinin diğer yatırımcılardan daha iyi olduğuna olan inançlarından dolayı kendi tahmin ve beklentilerine duydukları aşırı güven onların yatırım kararlarını doğrudan etkileyebileceği düşünülmektedir. Bireyler ölümün belirsizliği altında bilgi ve yetenekleri ile güvenilir yatırım araçlarını tercih ettiklerini düşünmektedirler. Analiz sonucunda bireylerin alım-satım kararlarında sergiledikleri davranışlarda pişmanlıktan kaçınma eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Bireyler finansal piyasalarda işlem yaparken içgüdüleri gereği diğer bireylerin yatırım kararlarını taklit etmeleri beklenmektedir. Bireyler finansal piyasalarda işlem yaparken birbirlerinden etkilenerek aynı anda satın alma veya aynı anda satma eğilimi göstererek fiyatları düşürebilmekte veya yükseltebilmektedir. Dolayısıyla bireylerin kar edebileceklerini düşündükleri bir finansal varlığı satın alma eğilimi göstererek sergiledikleri sürü davranışının yatırım tercihlerini pozitif yönde etkilediği düşünülmektedir.

Farklılık analizi bulguları incelendiğinde ölümün belirsizliğinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kadınların ölümün belirsizliği algılarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Ölümün belirsizliği kadınların yatırım tercihleri erkeklerden daha fazla etkilediği düşünülmektedir. Ölümün belirsizliği medeni duruma göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ölümün belirsizliği ile bireylerin evli veya bekar olmaları arasında bir ilişki olmadığı görülmektedir. Ölümün belirsizliği yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Kadınların pişmanlıktan kaçınma eğilimlerinin erkeklerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Kadınların sürü psikolojisi gösterme eğilimlerinin erkeklerden daha fazla olduğu belirlenmiştir. Kadınların pişmanlık duyacağı yatırımları yapmama eğilimlerinin olduğu, diğer yatırımcıların tercihlerinden etkilenerek sürü psikolojisi eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Ölümün belirsizliği bireylerin en çok tercih ettikleri finansal araca göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulgulanmaktadır. Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım tutarının büyüklüğüne göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ölümün belirsizliği bireylerin yatırım risklerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Bireysel yatırımcılar yatırım kararlarında demografik, sosyo-kültürel, psikolojik birçok faktörden etkilenmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda bireylerin ölümü düşünme ve tanıklık ile acı çekme durumlarının yatırım kararlarına etkisinin incelenmesi önerilmektedir. Bireylerin ölüm kaygıları ile risk algıları arasında herhangi bir ilişki olup olmadığının incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Finansman/ Grant Support

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Yazar-3 (%0)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Author-3 (%0)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50), Yazar-3 (%0)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Author-3 (%0)

Veri Analizi: Yazar-1 (%33,4), Yazar-2 (%33,3), Yazar-3 (%33,3)

Data Analysis: Author-1 (%33,4), Author-2 (%33,3), Author-3 (%33,3)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%33,4), Yazar-2 (%33,3), Yazar-3 (%33,3)

Writing Up: Author-1 (%33,4), Author-2 (%33,3), Author-3 (%33,3)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%33,4), Yazar-2 (%33,3), Yazar-3 (%33,3)

Submission and Revision: Author-1 (%33,4), Author-2 (%33,3), Author-3 (%33,3)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynakça

- Abul, S. J. (2019). Factors Influencing Individual Investor Behaviour: Evidence From The Kuwait Stock Exchange. *Asian Social Science*, 15(3), 27-39.
- Akal, M. ve Kılıç, E. (2020). Bireylerin Finansal Yatırım Kararlarını Etkileyen Davranışsal Faktörler: İ.B.B Mali Hizmetler Birimi Çalışanları Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 131-154.
- Alalwani, M. ve Dayı, F. (2019). Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Irak Menkul Kıymetler Borsası'nda Bir Uygulama. *Journal Of The Human & Social Science Researches (ITOBİAD)*, 8(4), 3289-3313.
- Al-Tamimi, H. A. (2006). Factors Influencing Individual Investor Behavior: An Empirical Study Of The UAE Financial Markets. *The Business Review*, 5(2), 225-233.
- Alvarado, K., Templar, D. I., Bresler, C. and Thomas- Dobson , S. (1995). The Relationship of Religious Variables To Death Depression and Death Anxiety. *Journal of clinical psychology*, 51(2), 202-204.
- Atak, O. ve Kutukız , D. (2021). Davranışsal Finans Eğilimlerinin, Bireysel Yatırımcıların Yatırım Tercihlerine ve Yatırımlarda Yararlandıkları Bilgi Kaynaklarına Göre Karşılaştırılması: Muğla İlindeki Turizm İşletme Yöneticileri Üzerinde Bir Uygulama. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(1), 231-248.
- Atasever, G. ve Baydur, C. M. (2021). Muğla Konut Piyasasında Yatırımcı Psikolojisinin Analizi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 34-51.
- Awais, M., Laber, M. F., Rasheed, N. and Khurshed, A. (2016). Impact of Financial Literacy and Investment Experience on Risk Tolerance and Investment Decisions: Empirical Evidence from Pakistan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1), 73-79.
- Aygün, Y. E. ve AYTEKİN, M. (2016). Finansta Yeni Bir Alan "Davranışsal Finans". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 143-156.
- Barak, O. (2006). *Hisse Senedi Piyasalarında Anomaliler ve Bunları Açıklamak Üzere Geliştirilen Davranışsal Finans Modelleri-İMKB'de Bir Uygulama*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Benton, J. P., Christopher, A. N. and Walter, M. I. (2007). Death Anxiety As A Function of Aging Anxiety. *Death Studies*, 31(4), 337-350.

- Bilge, A., Embel , N. ve Kaya, F. G. (2013). Sağlık Profesyoneli Olacak Öğrencilerin Ölümüne Karşı Tutumları, Ölüm Kaygıları Arasındaki İlişki ve Bunları Etkileyen Değişkenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 4(3), 119-124.
- Boeuf, B. (2019). The Impact of Mortality Anxiety on Attitude Toward Product Innovation. *Journal of Business Research*(104), 44-60.
- Böyükaslan, A. (2012). *Bireysel Yatırımcıları Finansal Yatırım Kararına Yönlendiren Faktörlerin Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Afyonkarahisar Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Cicerelli, V. G. (1998). Personal Meanings Of Death In Relation To Fear Of Death. *Death Studies*, 22(8), 713-733.
- Cihangir, M., Şak , N. ve Bilgin , Ş. (2016). Bireysel Yatırımcı Demografileri: Osmaniye İlinde Risk Getiri Tercihlerinin Multinomial Probit Modeliyle İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(70), 129-142.
- Civelek, M. E. (2018). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Metodolojisi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Collet, L. J. and Lester, D. (1969). The fear of Death and The Fear of Dying. 72(2), 179-181.
- Çelik, M. ve Yıldız, B. (2018). Hemşirelerde Mesleki Bağlılık, Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Kamu Sektörü ve Özel Sektör Karşılaştırması. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 47-75.
- Çetiner, M., Ayhan Gökçek, H. ve Turp Gölbaşı, B. (2019). Davranışsal Finans Perspektifinden Yatırımcı Davranışları Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-30.
- Çiftçi, A. (2017). *Finansal Yatırım Kararlarında Davranışsal Eğilimlerin Davranışsal Finans Açısından İncelenmesi: Şanlıurfa İli Merkez İlçeleri Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Dastur, F. (2019). *Ölümlle Yüzleşmek: Felsefi Bir Soruşturma* (2 b.). (S. Oruç, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Demireli, E. (2007). Finansal Yatırım ve Kararlarında Risk Unsuru ve Riske Maruz Değer. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 122-134.
- Doğukanlı, H. ve Ergün, B. (2011). İMKB’de Sürü Davranışı: Yatay Kesit Değişkenlik Temelinde Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 12(2), 227-242.
- Elmas, B. ve Aydın, S. (2022). Hisse Senedi Piyasalarında Sürü Davranışı. H. Çalışkan Terzioğlu, N. Kırıcı Çevik, & E. İ. Çevik içinde, *Davranışsal Finans: Yatırımcı Tercihleri, Piyasa Anomalileri Kısayollar ve Yanlılıklar* (s. 1-31). Ankara: Özgür Yayınları.
- Erdoğan, M. Y. ve Özkan, M. (2007). Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları ile Rusal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(3), 171-179.
- Gashi, F. (2011). Türk ve Kosovalı Öğrencilerin Ölüm Kaygısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 45-65.
- Gökmen, M. S. (2021). *Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarını Etkileyen Etmenlerin Davranışsal Finans Teorisi İle İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hayta, A. B. (2014). Bireysel Yatırımcıların Finansal Risk Algısına Etki Eden Psikolojik Önyargular. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 183(183), 329-352.
- Hespos, R. F. and Strassmann, P. A. (1965). Stochastic Decision Trees For The Analysis of Investment Decisions. *Management Science*, 11(10), 244-259.

- Jonas, E., McGregor, I., Klackl, J., Agroskin, D., Fritsche, I., Holbrook, C., . . . Quirin, M. (2014). Threat and Defense: From Anxiety to Approach. *Advances in Experimental Social Psychology*(49), 219-286.
- Kalyoncu, H. (2011). *Ölüm Korkusu ve Panik Atak* (1 b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kandemir, F. (2020). Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(1), 99-129.
- Karakuş, G., Öztürk, Z. ve Tamam, L. (2012). Ölüm ve Ölüm Kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.
- Kesbiç, C. Y. ve Yiğit, M. (2016). Bireysel Yatırım Tercihlerinde Risk Faktörünün Önemi; Manisa İli Yatırımcı Profili Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(613), 79-94.
- Keskin, T. (2019). *Davranışsal Finans Perspektifinde Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenirlik Katsayısı. *Journal of Mood Disorders (JMOOD)*, 6(1), 47-48.
- Köroğlu, Ç., Gökbulut Kazan, H. ve Temel , E. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinde Finansal Yatırım Alışkanlıkları ve Davranışsal Finans Eğilimleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(1), 1-25.
- Küçükşille, E. ve Usul, H. (2012). Bilişsel Önyargular ve Yatırımcı Kararlarına Etkileri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 24-35.
- Mohammadzadeh, A., Ashouri, A., Vahedi, M. and Asgharipour, N. (2018). Death Distress Dimensions: Death Anxiety, Death Depression, and Death Obsession. *Fundamentals of Mental Health*, 20(6), 395-404.
- Özaltın, S., Ersoy, E. ve Bekçi, İ. (2015). Kar Dağıtım Politikasının Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararları Üzerine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 397-411.
- Özan, M. H. (2010). *İşletmelerde Alınan Finansal Kararların Yatırımcı Davranışları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özçelik, H. (2018). *Bireysel Yatırımcıların Finansal Yatırım Tercihlerinin Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztopçu, D. (2016). *Bireysel Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Öztürk, Z., Karakuş, G. ve Tamam, L. (2011). Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 37-43.
- Pailer, M. K. ve Yıldız, B. (2021). *Davranışsal Finansın Temel Psikolojik Eğilimleri ve Z Kuşağı*. Ankara: İKSAD Publishing House.
- Paksoy, S. ve Aykut, M. (2021). Yatırımcı Davranışlarının Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 50-56.
- Pompian, M. M. (2006). *Behavioral Finance and Wealth Management How to Build Optimal Portfolios That Account for Investor Biases*. Canada: John Wiley & Sons, Inc.
- Sansar, N. G. (2016). Değişen Finansal Akımlar: Rasyonalizmden Davranışsal Finans Yaklaşımına. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 135-150.

- Sarıkaya, Y. (2013). *Ölüm Kaygısı Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Sattar, M. A., Toseef, M. and Sattar, M. F. (2020). Behavioral Finance Biases in Investment Decision Making. *International Journal of Accounting, Finance and Risk Management*, 5(2), 69-75.
- Schumaker, J. F., Barraclough, R. A. and Vagg, L. M. (1988). Death Anxiety in Malaysian and Australian University Students. *The Journal of social psychology*, 128(1), 41-47.
- Sever, E., Çetiner, M. ve Paksoy, M. (2020). Bireysel Yatırım Kararları ile Davranışsal Finans Eğilimlerinin İlişkisi: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(49), 9-40.
- Sezer, S. ve Saya, P. (2019). Gelişimsel Açından Ölüm Kavramı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 151-165.
- Spellman, W. M. (2017). *Ölümün Kısa Bir Tarihi* (1 b.). (A. B. Pekiner, Çev.) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Suhail, K. and Akram, S. (2002). Correlates of Death Anxiety in Pakistan. *Death studies*, 26(1), 39-50.
- Sultana, S. T. and Pardhasaradh, S. (2012). An Empirical Analysis of Factors Influencing Indian Individual Equity Investors' Decision Making And Behavior. *European Journal of Business and Management*, 4(18), 50-61.
- Taner, B. ve Akkaya, C. (2005). Yatırımcı Psikolojisi ve Davranışsal Finans Yaklaşımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 27, 47-54.
- Tekin, B. (2018). Firmaların Finansman ve Yatırım Kararları Üzerinde İyimserlik Önyargısının Etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 158-171.
- Tharson, J. A. and Powell, F. C. (1988). Elements of Death Anxiety And Meanings of Death. *Journal of Clinical Psychology*, 44(5), 691-701.
- Tufan, C. ve Sarıççek, R. (2013). Davranışsal Finans Modelleri, Etkin Piyasa Hipotezi ve Anomalilerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 159-182.
- Üstüner Top, F., Saraç, A. ve Yaşar, G. (2010). Huzurevinde Yaşayan Bireylerde Depresyon Düzeyi, Ölüm Kaygısı ve Günlük Yaşam İşlevlerinin Belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 13(1), 14-22.
- Yıldız, S. B., Demir, Y., Kalaycı, Ş. ve Göksu, A. (2009). Yatırımcıların Psikolojik Önyargıları: İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(537), 91-106.
- Yürekli, A. ve Yılmaz, H. (2021). Bireysel Yatırımcıların Finansal Davranış Eğilimleri ve Bu Eğilimlere Etki Eden Faktörler. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(1), 1-21.
- Zilboorg, G. (1943). Fear of death. *The Psychoanalytic Quarterly*, 12(4), 465-475.

EK: Anket Formu

Sayın Katılımcı,

Anket, “Ölümün Belirsizliğinin Bireylerin Yatırım Kararları Üzerine Etkisi” başlıklı bilimsel bir çalışma için hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, bireylerin yatırım kararları üzerinde ölümün belirsizliğinin etkisini ortaya koymaktır. Anketten elde edilen bilgiler bilimsel yayın dışında hiçbir amaçla kullanılmayacaktır. Ankete katılım gönüllülük esasına dayanmakta ve hiçbir şekilde anket katılımcısının adı ve soyadı talep edilmemektedir. Verdiğiniz destekten dolayı teşekkür ederiz.

1. Yaşınızı belirtiniz.

18-25 arası 26-35 arası 36-45 arası 46-55 arası 56 ve üstü

2. Cinsiyetinizi belirtiniz.

Kadın Erkek

3. Eğitim durumunuzu belirtiniz.

İlköğretim Ortaöğretim (Lise) Üniversite (Ön lisans- Lisans) Lisansüstü (Yüksek Lisans –Doktora)

4. Ortalama aylık gelirini belirtiniz.

4.250₺ ve altı 4.251₺ -8.500₺ 8.501₺ -12.750₺ 12.751₺ -17.000₺ 17.001₺ ve üzeri

5. Medeni durumunuzu belirtiniz.

Bekâr Evli

6. Çalıştığınız sektörü belirtiniz.

Kamu Özel Serbest Meslek Esnaf Tacir Emekli Ev hanımı Öğrenci
 Çalışmıyor Diğer

7. Yatırımlarınızı EN ÇOK hangi finansal araçta (varlıkta) değerlendirirsiniz?

Vadeli – Vadesiz Mevduat Döviz Tahvil Hisse Senedi Bono
 Yatırım Fonları Altın Kripto paralar Diğer

8. Yatırım tutarınızın büyüklüğü (Toplam Portföy) ne kadardır (TL)?

10.000₺ ve altı 10.001₺ -50.000₺ 50.001₺ -100.000₺ 100.001₺ -500.000₺
 500.001₺ -1.000.000₺ 1.000.000₺ ve üzeri

9. Yatırımlarınızın (portföyünüzün) riskini nasıl tanımlarsınız?

Çok düşük Düşük Normal Yüksek Çok yüksek

Açıklama: Anketin bu bölümünde bireylerin ölüm kaygılarını belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Her bir soruyu görüşünüze ve tercihlerinize göre “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden size en uygun olanı işaretleyiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1- Ölümün nasıl bir şey olacağını bilememek beni kaygılandırır.					
2- Ölümün belirsizliği beni kaygılandırır.					
3- Ölümcül bir hastalığa yakalanmaktan endişe duyarım.					
4- Bir tabut görmek beni kaygılandırır.					
5- Ölürken yanımda kimsenin olmaması düşüncesi beni kaygılandırır.					
6- Öldükten sonra bana ne olacağı konusunda kaygılanıyorum.					
7- Ölümünden sonra ne olacağını bilememek beni endişelendirir.					
8- Ölüm hakkında konuşmak beni kaygılandırır.					
9- Ölümün yalnızlığı beni kaygılandırır.					
10- Nasıl öleceğimi bilememek beni kaygılandırır.					
11- Ölmenin nasıl bir his olduğunu bilmemek beni endişelendirir.					
12- Ölümle ilgili bir televizyon programı izlemek beni kaygılandırır.					
13- Yolda ilerleyen bir cenaze alayını görmek beni kaygılandırır.					
14- Taziye ziyaretlerine gitmek beni kaygılandırır.					
15- Ölürken canımın yanacağı fikri beni kaygılandırır.					

16- Ölümle ilgili bir yazı okumak beni kaygılandırır.					
17- Ne zaman öleceğimi bilememek beni kaygılandırır.					
18- Yavaş yavaş ölmekten endişelenirim.					
19- Ölmüş birinin arkasından ağlayanları görmek beni kaygılandırır.					
20- Ölümüne karşı elimden bir şey gelmemesi beni kaygılandırır.					
21- Finansal yatırım aşamasında sahip olduğum bilgilerin diğer yatırımcıların bilgilerine göre daha değerli olduğunu düşünüyorum.					
22- Riski düşük yatırım araçlarını, getirisi yüksek yatırım araçlarına göre daha çok tercih ederim.					
23- Kendi kendime aldığım finansal kararların sonucunda zarar etme ihtimalim düşüktür.					
24- Başarılı olmuş yatırımcıları takip etmek, en başarılı yatırım taktiğidir.					
25- Zarar ettiğim bir yatırım aracını zararımı karşılayana kadar bekleyip daha sonra satırım.					
26- Finansal yatırımlarımın gelecek dönemde kazandıracağına olan beklentim güçlüdür.					
27- Yeni bir yatırım aracına yönelmek beni tedirgin eder.					
28- Yatırımlarımdaki kayıplar sonucu oluşan üzüntü, beni kazançlar sonucu oluşan sevinçten daha fazla etkiler.					
29- Piyasadaki diğer yatırımcıların kararları benim için önemlidir ve çoğunluğun kararlarını izlerim.					
30- Önümüzdeki 12 ayda yatırımlarım piyasa ortalamasından daha yüksek getiri sağlayacak.					
31- Benim için kazanan bir finansal varlığı satmak, kaybeden bir finansal varlığı satmaktan daha zordur.					
32- Yatırım araçları seçiminde başkalarına göre yetenekli olduğumu düşünüyorum.					
33- Nakit ihtiyacımda aynı maliyete sahip %15 kaybettiren A yatırımı yerine %15 kazandıran B yatırımını satırım.					
34- Yatırımlarımda (portföyümde) en ufak bir kayıp olduğunda yatırım stratejimi hemen değiştiririm.					
35- Finansal yatırımlarım konusunda doğru ve sağlıklı kararlar aldığımı dair kendime güvenim tamdır.					
36- Gelecekte ekonomik gelişmelerin pozitif yönlü olacağını düşünüyorum.					
37- %100 olasılıkla 3000 TL kaybetmek yerine %80 olasılıkla 4000 TL kaybetmeyi tercih ederim.					
38- Gelecek dönemde yatırımlarımın (portföyüm) dışındaki finansal araçların kaybedeceğini düşünüyorum.					
39- Yatırım stratejimin çok sağlam olduğuna inanıyorsam, yeni gelen kafa karıştırıcı bilgilere çok itibar etmem.					
40- Kazanacağına kuvvetle inandığım bir yatırımım kaybetmeye başlasa dahi paniklemem ve orijinal stratejime sadık kalırım.					
41- Zarar eden bir yatırım aracını, alış maliyetini karşıladığında elimden çıkarırım.					
42- %80 olasılıkla 4.000 TL kazanmak yerine %100 olasılıkla 3.000 TL kazanmayı tercih ederim.					
43- Ekonomik krizlerin, içinde büyük fırsatlar barındırdığına inanandanım.					
44- Borsada kurumsal yatırımcıları takip eden kazanır.					
45- Düşüşlerde dahi kazandıran yatırım araçlarını bulurum.					

Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler ile İşsizlik Arasındaki İlişkide Covid-19 Pandemisinin Etkisi

The Impact of the Covid-19 Pandemic on the Relationship between Selected Macroeconomic Variables and Unemployment in Turkey

Hakan BAKKAL¹

Geliş Tarihi (Received): 16.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 08.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışmanın amacı Türkiye için seçilmiş temel makroekonomik değişkenler ile işsizlik ilişkisini ve bu ilişkide COVID-19 pandemisinin rolünü araştırmaktır. Bu amaçla 2006Q1-2022Q1 için üçer aylık verilerle ekonomik büyüme, ticari açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri ve işsizlik arasındaki ilişki incelenmektedir. Çalışmada ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yanısıra pandemi dönemine ilişkin etkileşimli kukla değişkenlerin katsayı tahminleri test edilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde yalnızca işsizlik ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmakta ve ekonomik büyüme işsizliği artırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de Okun yasası geçerli değildir. Öte yandan COVID-19 döneminde, büyümenin işsizlik artırıcı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa açıklığın işsizlik azaltıcı etkisi tespit edilmiştir. Bu dönemde, covid-19 tek başına işsizliği artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Ticari Açıklık, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Türkiye, Covid-19

&

Abstract: The purpose of this study is to investigate the relationship between the selected key macroeconomic variables and unemployment for Turkey and the role of the covid-19 pandemic in this relationship. To that end, the relationship between economic growth, trade openness, foreign direct investment inflows, and unemployment is analyzed with quarterly data for 2006Q1-2022Q1. In the study, the ARDL bounds test method is used to test the coefficient estimates of the interactive dummy variables for the pandemic period as well as the long-run relationship between the variables. According to the results obtained, there is only a relationship between unemployment and economic growth in the long run, and economic growth increases unemployment. Therefore, Okun's law is invalid in Turkey. On the other hand, it is also determined that growth had rising effect, foreign direct investment and trade openness had a dampening effect on the unemployment in covid-19 period. In the period, the covid-19 alone increases unemployment.

Keywords: Unemployment, Trade Openness, Foreign Direct Investment, Turkey, Covid-19

Atıf/Cite as: Bakkal, H. (2023). Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler ile İşsizlik Arasındaki İlişkide Covid-19 Pandemisinin Etkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 737-752. doi: 10.11616/asbi.1205692

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Hakan Bakkal, Yalova Üniversitesi, hakan.bakkal@yalova.edu.tr.

1. Giriş

İşsizlik iktisadi ve sosyal bakımdan olumsuz sonuçlar doğuran en önemli toplumsal olgulardan biridir. Günümüzde, ülke ekonomilerinin neredeyse tümü makul kabul edilebilecek seviyenin üzerinde işsizlik oranlarına sahiptir. İktisadi krizlerin etkisini gösterdiği daralma dönemlerinde işsizlik rakamları dramatik şekilde artmakta, toplumda düşük nitelikliler, kadınlar, gençler vb. dezavantajlı kesimler diğer kesimlere nazaran krizlerden daha olumsuz etkilenmektedir. Ekonomi yazınında işsizlik başlıca iktisadi büyüme ile ilişkilendirilmekte, büyüme ile işsizliğin azalacağı kabul edilmektedir. Ekonomik büyümenin işsizliği azalttığına dair ön kabulün temelini Arthur Okun tarafından ABD için 1962 yılında yapılan ve Okun Yasası olarak bilinen çalışma oluşturmaktadır. Bu çalışmada, belirli bir büyüme oranından sonra ilave büyüme oranının işsizlik üzerinde negatif yönde bir değişime yol açtığı belirtilmektedir. Literatürdeki çalışmaların büyük bölümünde Okun yasasının geçerliliği kabul edilmekte, ekonomik büyüme ile işsizliğin azalacağına dair yaygın görüş bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda böyle bir ilişkinin olmayabileceği, özellikle devrevi dalgalanmalarda farklılık gösterebileceği ileri sürülmektedir (Beaton, 2010). Çünkü finansal ya da ekonomik kriz sonrası, canlanma uzun zaman almakta, bu süre boyunca ekonomik büyümeye rağmen yüksek işsizlik oranı görülmektedir (Gelfer, 2020: 5; Elsyby vd. 2010). İşsizlik oranı ile ekonomik büyüme arasında Okun yasasının aksine ortaya çıkan bu ilişki, büyük ölçüde işgücü verimliliğinden kaynaklanmaktadır (Elsby vd. 2010:9; Levine, 2003:1). Ekonomik durgunluktan sonra ekonomide bir iyileşmeyle birlikte artan talebe karşılık firmalar üretimi ilave işçi ile karşılamak yerine mevcut çalışanların verimliliğini artırarak sağlayabilmektedir. Bu durumda, ekonomik büyüme istihdam oluşturmamaktadır. Dolayısıyla, Okun yasasının geçerli olabilmesi için işgücü verimlilik oranı ve ayrıca işgücü büyüme oranından daha yüksek bir ekonomik büyüme oranının yakalanması gerekmektedir (Levine, 2003: 1-2). İşsizlik üzerinde etkili olan bir diğer faktör dış ticarettir. Dış ticaret önündeki engellerin minimize edilerek üretimde ve ticarete serbestleşmenin sağlandığı günümüzde dış ticaretin işsizlik üzerinde kaçınılmaz etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte, dış ticaretin işsizlik üzerinde hangi yönde etkide bulunduğu hakkında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Dış ticaret ekonomistleri uluslararası ticaretin verimliliği artırıcı rolüne odaklanarak orta ve uzun dönemde işsizlik üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını belirtmektedir. Politika yapıcılar ve hükümetler özellikle ihracat yoluyla istihdam artırıcı etkiye sahip olduğuna inanmakta, ancak artan ithalatın işsizliği artırdığı yönünde toplumda yaygın inanış bulunmaktadır (Mohler vd. 2018: 1). Dış ticaret ile işsizlik arasındaki ilişkinin temelinde Ricardocu teoremi ile Heckscher Ohlin teoremi yatmaktadır. Ricardocu teorem, ticari serbestleşme neticesinde işsizliğin azaldığını kabul etmektedir. Heckser Ohlin teoremi ise, ülkelerin emek yoğun ve sermaye yoğun yapısına bağlı olarak dış ticaretin işsizliği etkileyebileceğini kabul etmektedir. Bu teoremde, dış ticaretteki serbestleşme, sermaye yoğun ülkelerde işsizliği artırırken, emek yoğun ülkelerde işsizliği azaltmaktadır (Dutt vd. 2009: 33). Dış ticaret ile işsizlik arasındaki ilişki çeşitli çalışmalarla teorik çerçevede ele alınmıştır. Matusz (1996), ara malları üretiminde monopolistik rekabet ile etkin ücret hipotezini birleştirerek kurduğu modelde, uluslararası ticaretin gerek ihracatçı gerek ithalatçı ülkelerde istihdamı artırdığını belirtmektedir. Helpman ve Itskhoki (2010), arama eşleşme yaklaşımına vurguda bulunarak, farklılaştırılmış ürünlere sahip sektörün bulunduğu aynı zamanda işgücü piyasası katılığı yüksek olan ülkede dış ticaretin işsizliği azalttığını, işgücü katılığının nispeten düşük olduğu ülkede ise işsizliği artırdığını belirtmektedir. Brecher & Chen (2010), nitelikli işgücünün yoğun olduğu mal ticaretinde her iki ülkede de dış ticaretin nitelikli işsizliği azaltacağını belirtmektedir. Felbermayr vd. (2011), uzun dönemde ticari açıklığın düşük yapısal işsizlik oranı ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Suwanprasert (2020), Heckscher Ohlin modeli ile friksiyonel işgücü piyasasını bir arada ele aldığı modelinde emek yoğun malların fiyatlarının artması durumunda denge işsizliğin azalacağını belirtmektedir. Ayrıca, istihdamı artırma ya da işsizlik oranını düşürmenin ihracat sektörünü destekleme ya da ithalat sektörüne uyumlu sektörleri korumadan değil, sektörün emek yoğunluğunu artırma yoluyla başarılacağını vurgulamaktadır. Öte yandan, dış ticaretin faktör donanımına ya da teknolojik farklılıklara bağlı olarak üretim ve ticaretteki etkileri doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında da hareketlere neden olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sermaye girişi ve teknoloji transferinin yanı sıra ihracatta artışa yol açabilmesi nedeniyle ülkeler açısından önem taşımaktadır (Yapraklı, 2006: 23). Bununla birlikte işsizlik üzerindeki etkisi, yapılan yatırımın türüne ve ekonominin yapısına bağlı olarak ülkeden ülkeye değişmektedir (Strat vd. 2015: 636). Doğrudan yabancı

sermaye girişi ile mevcut sektörlerin dışında yeni sektörler için yapılan yatırımlar ve bu yatırımları gerçekleştiren firmaların artan işgücü talepleri denge işsizliği azaltmaktadır. Buna karşın ülkede mevcut sektör ve ürünlere özgü doğrudan yabancı sermaye yatırımları işgücü talebini etkilememekte, yalnızca sermaye maliyetini azaltmaktadır (Schmerer, 2011: 3) Ayrıca, ülkeye gelen firmaların yerel firmalarla yoğun rekabeti neticesinde mevcut sektörlerde yurtiçi firmaların kapanması sonucu işsizliğin arttığı durum sözkonusu olabilmektedir (Pinn vd. 2011: 78).

Türkiye’de 24 Ocak 1980’de alınan kararlar ile ekonomide liberalleşme ve ihracata dayalı büyüme stratejisi benimsenmiştir. 2000’li yılların başında, ekonomik istikrarın sağlanması ve mali disiplinin oluşturulması amacıyla kamu finansmanı ve kamu mali yönetimi ile bankacılık sisteminde düzenlemelere gidilmiş, merkez bankası bağımsızlığa kavuşturulmuş ve enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Son yirmi yıllık dönemde ülkede istikrarlı bir büyüme trendi yakalanmıştır. Ekonomide dış ticarete serbestleşme neticesinde ihracat ve ithalatın toplamının GDP içerisindeki payı 1980 yılında %9 iken, 2002 yılında %48’e, 2009 yılında %47’ye, 2019 yılında %63’e ve 2021 yılında %71’e yükselmiştir. Ayrıca dışa açık büyüme hedefi doğrultusunda yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için çalışmalar yapılmış ancak bu konuda arzu edilen sonuçlara ulaşılamamıştır. 1980-2000 dönemi içerisindeki tüm yıllarda doğrudan yabancı sermayenin gayrisafi yurtiçi hâsıla içerisindeki payı % 0,5’in altında kalmıştır. 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yabancı yatırımların özendirilmesi ve artırılmasına yönelik hükümler uygulamaya konulmuştur. Ekonomi, kamu mali ve finansman alanındaki yapısal reformlarla birlikte özelleştirme politikaları sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerinde 2000’li yıllara kıyasla önemli artışlar yaşanmış, 2005 yılından bugüne kadar yabancı sermaye girişlerinin gayrisafi yurtiçi hâsıla içerisindeki payı %1’in üzerinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de 2002 yılına kadar yaklaşık 15 milyar USD tutarında gerçekleşen toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 2003-2020 döneminde 225 milyar USD’ye ulaşmıştır. Aynı dönemde yabancı sermayeli şirket sayısı 5.600’den 73.675’e yükselmiştir (TCCB, 2022). Büyüme ve dış ticaret hacminde yaşanan artışlara rağmen işsizlik yüksek seviyelerde kalmış, işgücüne katılım oranlarında önemli bir değişiklik olmamasına karşın işsizlik oranları çift hanelerde gerçekleşmiştir. İşsizliğin beş yıllık kalkınma plan ve programlarında hedeflenen düzeye çekilememesinde iktisadi krizlerin büyük etkisi olmuştur. Petrol fiyat şoklarının yaşandığı 1970’li yıllardan günümüze kadar küresel çapta yaşanan krizlerin yanısıra son yıllarda covid-19 pandemisi ülkeler için ağır sonuçlar doğurmuş ve en fazla etkilenen ülkeler arasında Türkiye’de yerini almıştır. Covid-19 döneminde neredeyse ekonomideki tüm sektörler olumsuz etkilenmiş, finansal piyasalarda büyük aksaklıklar görülmüştür. Salgının getirdiği kırılganlık ve belirsizlik durumu küresel çapta yaygın hale gelmiş ve etkileri tüm dünyayı sarmıştır (Su vd. 2022: 1753). İlk olarak 2019 yılı sonlarında Çin’in Wuhan şehrinde patlak veren ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan covid-19, 2020 yılı Mart ayından itibaren ülke genelinde etkisini göstermiştir. Bu dönemde, Türkiye’de işsizlik oranları 2009 krizinden daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2009 yılında ortalama %13 oranında seyreden işsizlik oranları, sokağa çıkma yasakları, bazı sektörlerde faaliyetlerin geçici olarak durdurulması neticesinde mal ve hizmet üretiminde azalma sonucu 2019 yılının üçüncü çeyreğinde %14’lük oran ile en yüksek düzeye sahip olmuştur. Normalleşme adımlarına paralel olarak düşmeye başlayan işsizlik oranlarının pandemi öncesi dönemle karşılaştırıldığında yüksek seviyelerde kalmaya devam ettiği görülmektedir. Türkiye ekonomisinde bir taraftan ekonomik büyüme ve dış ticarete serbestleşme hareketlerine rağmen işsizlik oranlarında hedeflenen seviyenin yakalanamaması, diğer taraftan covid-19’un olumsuz etkileri göz önünde bulundurulduğunda, ilgili değişkenler ile işsizlik arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasının işsizlikle mücadele kapsamında alınacak politika ve kararların başarısı için önem taşıyacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma 2006Q1-2022Q1 dönemi için ekonomik büyüme, dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye girişlerinin işsizlik üzerindeki etkisini ve bu ilişkide covid-19’un rolünü inceleme amacını taşımaktadır. Bu doğrultuda covid-19 dönemi için dışa açıklık, büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin etkileşimli kukla değişkenler kullanılarak işsizlik etkileri ayrıca ele alınmakta ve değişkenler ile işsizlik arasındaki ilişkinin pandemi döneminde farklılaşıp-farklılaşmadığı tespit edilmektedir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, ekonomik büyüme, dışa açıklık ve

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik ilişkisi teorik çerçevede kısaca ele alınmaktadır. Seçilmiş literatür başlığını taşıyan ikinci bölümde, konu hakkında yapılmış ampirik çalışmalara kısaca yer verilmektedir. Ampirik analiz başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise, değişkenler arasındaki ilişki ve pandeminin bu ilişkideki etkisi ARDL sınır testi yöntemiyle analiz edilmektedir. Son olarak sonuç bölümü ile analizden elde edilen bulgulara ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

2. Seçilmiş Literatür

Literatürde ekonomik büyüme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ticari açıklık ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmında değişkenler ile işsizlik arasındaki ilişkinin ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Çalışmalarda ampirik analiz sonuçları ve bulgular ele alınan ülke ve dönem açısından farklılık taşımaktadır. Bu konuda Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda da benzer durumun sözkonusu olduğu anlaşılmaktadır.

2.1. Ekonomik Büyüme ve İşsizlik

Literatürde işsizlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki büyük ölçüde Okun yasasının geçerliliğine ilişkin yapılan çalışmalarla incelenmiştir. Okun tarafından 1962 yılında ABD için 1947-1960 dönemini kapsayan verilerle yapılan çalışmada ABD ekonomisinde %2,25 in üzerinde bir büyüme oranında meydana gelen her %1'lik bir artışın işsizlik oranında %0.5'lik bir azalmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Okun tarafından ortaya konulan bu ampirik ilişki, birçok çalışma ile farklı ülkeler ve dönemler açısından ele alınmıştır. Hjazeen vd. (2021), Ürdün için 1991-2019 dönemi işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL bootstrap eşbütünleşme testi ile incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuca göre ekonomik büyüme ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Mutascu & Sokic (2021), Okun yasasının kısa dönemde sadece kriz dönemlerinde, orta ve uzun dönemde ise genel olarak geçerli olduğunu ve zamana bağlı olarak değiştiğini belirtmektedir. Huang vd. (2020), 66 ülke için iki aşamalı en küçük kareler yöntemiyle 1960-2016 dönemi yıllık verileri ile çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma ile Okun yasasının geçerli olduğunu ve sıradan OLS yöntemine göre iki aşamalı OLS yöntemi neticesinde işsizlik ile büyüme oranı arasında daha güçlü bir negatif ilişkin bulunduğunu belirlemişlerdir. Üzar ve Akyazı (2018), OECD ülkeleri üzerinde 2000-2016 dönemini Dumitrescu Hurlin panel nedensellik yöntemini inceledikleri çalışmalarında Okun yasasının geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Soylu vd. (2018), Doğu Avrupa ülkelerinde 1992-2014 dönemi için panel OLS ve Johansen eşbütünleşme testleri ile yaptıkları çalışmada, büyümede meydana gelen %1'lik bir artış karşısında işsizlik oranının %0.08 oranında azaldığını belirlemişlerdir. Rahman & Mustafa (2017), seçilmiş 13 gelişmiş ülke için 1970-2013 dönemini Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve DOLS yöntemi yoluyla, Okun yasasının ABD ve Güney Kore için güçlü formda, Kanada, Finlandiya, Fransa, Japonya, İtalya, Hollanda, Yeni Zelanda, İsveç, İngiltere ve Avusturalya için ise zayıf formda geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşın Almanya'da değişkenler arasında bu yönde bir ilişkinin bulunmadığını belirtmektedirler. Yüksek ve Oktar (2017), ekonomik büyüme oranı en yüksek gelişmiş ve gelişmekte olan yirmi ülke için 1993-2015 dönemi yıllık verilerini Dumitrescu Hurlin panel nedensellik yöntemiyle analiz ederek Okun yasasının geçerliliğini incelemişlerdir. Elde edilen bulgular Okun yasasının geçerliliğini desteklemektedir. Pehlivanoglu & Tanga (2016), 1990-2014 dönemi yıllık verilerle Engle-Granger eşbütünleşme testi ve FMOLS testi ile Türkiye ve BRICS ülkeleri üzerinde yaptıkları çalışmaları ile Türkiye, Brezilya ve Güney Afrika'da Okun kanununun geçerli olmadığını belirlemişlerdir. Türkiye ve Güney Afrika'da değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişki sözkonusudur. Valadkhani & Smyth (2015), ABD'de ikinci dünya savaşı sonrası döneme ilişkin 1948:Q1-2015:Q1 verileriyle ve hibrit Markov rejim modeliyle dört farklı modelle inceledikleri çalışmalarında resesyon dönemleri hariç, konjonktürel işsizlik açısından Okun yasasının güçlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kargı (2014), OECD ülkeleri için 1987-2012 dönemini Engle-Granger eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli yoluyla yaptığı çalışmasında, büyüme ile işsizlik arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının yanısıra değişkenler arasında ters yönlü bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmiştir. Çalışma, OECD ülkelerinin tümünde Okun Yasasının geçerli olduğunu belirtmektedir. Huang & Yeh (2013), seçilmiş 21 OECD ve 32 OECD üyesi olmayan ülke olmak üzere toplam 53 ülke için 1980-2005 ve 1976-2006 dönemleri verileriyle heterojen panel ARDL yöntemi ve PMG tahmincisi yoluyla elde ettikleri sonuçlara göre, kısa ve uzun dönemde Okun yasası geçerlidir. Kreishan (2011), Ürdün için 1970-2008 dönemi yıllık

verilerle Durbin-Watson eşbütünleşme testi neticesinde, değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını ileri sürmektedir. Lal vd. (2010), Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Sri Lanka ve Çin ‘den oluşan Asya ülkeleri için 1980-2016 dönemini FMOLS, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi ile inceledikleri çalışmalarında bu ülkeler için Okun yasasının geçerliliğini desteklemeyen sonuçlara ulaşmışlardır. Beaton (2010), Kanada için 1961:1-2009:II, ABD için 1948-2009:II çeyreklik verilerle ve zamanla değişen parametre modeli yöntemiyle yaptığı çalışmada, Okun yasasının geçerli olduğunu, ancak durgunluk dönemlerinde değişkenler arasında daha güçlü bir ilişkinin bulunduğunu belirlemiştir. Okun yasasının geçerliliğinin Türkiye açısından ele alındığı birçok çalışma mevcuttur. Özer (2022), 2005-2021 dönemi üçer aylık veriler ve kesirli frekanslı fourier ARDL yöntemi; Kolcu ve Yamak (2022), 2005:1-2020:3 dönemi regresyon denklemi; Tüzün vd. (2020), 1990-2017 dönemi MIDAS regresyon yöntemi; Öztürk ve Sezen (2018), 2005Q1-2017Q3 dönemi ve Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri; Ümit ve Karataş (2018), 2000Q1-2013Q4 dönemi ve VAR yöntemi; Yalçınkaya vd. (2018), 2000:Q1-2017:Q4 dönemi ve fark, aralık ve dinamik OLS denklemleri yoluyla Okun yasasının Türkiye için geçerli olduğunu belirlemişlerdir. Çevik ve Sungur (2021), 2000-2018 dönemi ve Markow rejim değişim modeli; Dayıoğlu ve Aydın (2020), 2000Q1-2020Q4 dönemi ve Hatemi-J asimetrik eşbütünleşme testi; Akay vd. (2016), 1969-2014 dönemi ve Markow değişim yöntemi ile Okun yasasının geçerli olduğunu, bununla birlikte daralma dönemlerinde değişkenler arasında daha güçlü bir negatif ilişkinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Taşdoğan (2019), 2000-2016 dönemi ve ARDL sınır test yöntemi; Apaydın ve Bayrak (2019), 2005-2017 dönemi üç aylık veriler ve Maki çoklu kırılmalı eşbütünleşme testi; Kızılgöl (2006), 1988-2006 dönemi ve Johansen eşbütünleşme yöntemi ile büyümenin işsizliği artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Özçelik ve Erdem (2020), 1990-2019 dönemi VAR yöntemi ve Granger nedensellik testi; Uçan ve Çebe (2018), 2000-2016 dönemi üçer aylık veriler ve ARDL yöntemi; Altunöz, (2015), 2000-2014 dönemi Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemi; Arı (2016), 1980-2014 dönemi Bayer ve Hanck eşbütünleşme ve Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi; Yılmaz (2005), 1978-2004 dönemi standart Granger ve Hsiao Granger nedensellik testi yöntemiyle değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İşsizlik

Nguyen (2022), 5 Güney Asya ülkelerinde büyüme oranı, doğrudan yabancı sermaye girişi, ticari açıklık ve işsizlik değişkenleri arasındaki ilişkileri 1998-2017 dönemi yıllık verileriyle VAR modeli, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri yardımıyla araştırmıştır. Ampirik bulgular değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. Ayrıca, işsizlik ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmış, işsizliğe doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur. Alfalih & Hadj (2021), Suudi Arabistan için 1984-2015 dönemi NARDL yöntemiyle doğrudan yabancı sermaye girişlerinin kısa dönemde istihdam oluşturmada herhangi bir etkisinin bulunmadığı, uzun dönemde işsizliği artırıcı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Değişkende negatif yönde bir değişimin ise kısa ve uzun dönemde işsizlik etkisine sahip olduğunu belirlemişlerdir. Mukit vd. (2020), Bangladeş için 1991-2019 dönemi yıllık verilerle ve Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme yöntemi ile yaptıkları çalışmalarında kısa dönemde gayri safi yurtiçi hâsıla ve enflasyon ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizliği azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bayar & Sasmaz (2017), gelişmekte olan 21 ülke için 1994-2014 dönemi yıllık verileriyle Westerlund-Durbin-Hausman eşbütünleşme testi ve genişletilmiş ortalama grup tahmincisi ile yaptıkları çalışmalarında doğrudan yabancı sermaye girişlerinin işsizlik oranını artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Irpan vd. (2016), Malezya için 1980-2012 dönemi yıllık veriler ve ARDL sınır testi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizliği azalttığını belirlemişlerdir. Şahin (2016), Güneydoğu Afrika Kalkınma Birliği üye ülkeleri için 1992-2013 dönemini ele aldığı çalışmada Pedroni ve Kao panel eşbütünleşme testleri neticesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında pozitif ilişkinin olduğunu belirlemiştir. Schmerer (2014), 19 OECD ülkesine ait 1980-2003 dönemi verileriyle Benchmark regresyon yöntemini kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışa daha düşük toplam işsizlik oranlarının eşlik ettiği bulgusuna ulaşmıştır. Strat vd. (2015), 13 AB üye ülke ekonomileri üzerinde 1991-2012 ve 1993-2013 dönemi yıllık verileri ve Toda-Yamamoto testi ile elde ettikleri sonuçlara göre, Macaristan, Malta, Bulgaristan ve Estonya’da

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından işsizliğe doğru, Romanya, Çekya ve Slovakya'da ise işsizlikten doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Yaylı ve Değer (2012), gelişmekte olan 27 ülkede, 1991-2008 dönemi yıllık verileriyle dinamik panel veri nedensellik analizi ile kısa dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından istihdama doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığını ve bu değişkenin istihdamın önemli belirleyicisi olduğunu tespit etmişlerdir. Balcerzak and Zurek (2011), Polonya için, 1995-2009 dönemi yıllık verileriyle ve VAR yöntemini uygulayarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki bir birimlik etkiye işsizliğin tepkisinin negatif olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda bakıldığında diğer çalışmalara benzer şekilde ampirik olarak farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Balı ve Aydın (2022), 2006:Q1-2021:Q2 dönemi ARDL ve Toda-Yamamoto yöntemi ile uzun dönemde olmak üzere; Duman (2019), 2000-2018 dönemi ve Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme katsayısı modeli; Erçakar ve Güvenoğlu (2018), 1980-2016 dönemi ve Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ve Göçer vd. (2013), 2000-2011 dönemi üçer aylık veriler ve ARDL sınır testi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizliği azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşın, Canbay ve Kırca (2020), 1991-2016 dönemi, ARDL sınır testi, hata düzeltmeye modeli ve Granger nedensellik yöntemi; Bayar (2014), Türkiye için 2000Q1-2013Q3 dönemi ARDL sınır testi, Peker ve Göçer (2010), 2000-2009 dönemi, ARDL sınır testi yöntemiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik oranını artırdığını belirlemişlerdir. Değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı, Korkmaz ve Daştan (2020), 2005:Q4-2019Q1 dönemi, Maki eşbütünleşme testi; Yalman ve Koşaroğlu (2017), 1988-2016 dönemi Toda-Yamamoto yöntemi ve Ümit ve Karataş (2018), 2000Q1-2013Q4 dönemi VAR yöntemi yoluyla yaptıkları çalışmalar sonucunda ortaya konulmuştur.

2.3.Dışa Açıklık ve İşsizlik

Ali vd. (2022), ticari açıklık, beşeri sermaye, kamu harcamaları ve kurumsal performansın işsizlik üzerindeki etkilerini, İslam İşbirliği Örgütüne üye çeşitli gelir gruplarına sahip 49 ülke için 1991-2018 dönemi yıllık verileri ve dinamik yaygın ilişkili etkiler (Dynamic common correlated effects) yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışma sonucunda düşük gelirli ülkelerde ticari açıklık ve beşeri sermayenin işsizlikle pozitif yönlü olduğu, ancak yüksek gelirli ülkelerde ticari açıklığın ve beşeri sermayenin işsizliği azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Liu vd. (2022), ticari açıklık, kamu harcamaları, kurumsal performans ve işsizlik arasındaki ilişkileri İslam İşbirliği Örgütü üye ülkelerini gelir seviyelerine göre sınıflandırarak 45 ülke için 1991-2018 dönemi verileri ve dinamik yaygın ilişkili etkiler yöntemi ile analiz etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre ticari açıklık ile genel işsizlik ve genç işsizlik oranları arasında düşük gelirli üye ülkeler için negatif, buna karşın yüksek gelirli üye ülkeler için pozitif yönlü ilişki sözkonusudur. Nessa vd. (2021), ticari açıklık ile işsizlik arasındaki ilişkiyi gelişmemiş 12 ülke için 1995-2016 dönemini dinamik panel regresyon modeli yöntemiyle incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, ele alınan ülkelerde ticari açıklık işsizliği artırmaktadır. Kpognon vd. (2020), Sahra altı Afrika ülkelerinde ticari açıklığın genç istihdam üzerindeki etkisini 2002-2017 dönemini panel OLS ve iki aşamalı OLS yöntemiyle incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre, ticari açıklık işsizliği azaltmakta, bununla birlikte katı işgücü piyasasına sahip ülkelerde işsizliği artırmaktadır. Warrad (2018), işsizlik ile ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasındaki ilişkiyi 1990-2015 dönemi için panel OLS ve WLS yöntemiyle, seçilmiş Arap ülkeleri (Cezayir, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Umman, Suudi Arabistan ve Tunus) için incelemiştir. Çalışma ile ticari açıklık ve büyümenin işsizlik oranlarını azaltıcı yönde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kılıç ve Kutlu (2017), 17 geçiş ekonomisi için 1998-2014 dönemi yıllık verileri ve dinamik heterojen panel veri yöntemiyle yaptıkları çalışmada, ticari açıklığın işsizliği azaltıcı etkisinin bulunduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Gozgor (2014), G7 ülkeleri için dengesiz panel veri yöntemi yoluyla yaptığı çalışmasında, ticari açıklığın ve küreselleşmenin daha düşük işsizlik oranına yol açtığını belirlemiş, bu sonucun Heckscher-Ohlin modelindeki öngörülerle aynı paralellikte olduğunu ileri sürmüştür. Hasan vd. (2012), 19867-1988, 1993-1994, 1999-2000 ve 2004-2005 yılları saha araştırmalarına dayanarak regresyon analizi ile Hindistan'da ticari serbestleşmenin işsizlik üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını belirlemişlerdir. Gül ve Kamacı (2012), gelişmiş ve gelişmekte olan seçili 19 ülke için sırasıyla 1980 – 2010; 1993 – 2010 dönem verileriyle dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini Pedroni eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ihracat ve ithalattan işsizliğe doğru tek yönlü bir nedenselliği göstermektedir. Nawaka vd. (2015), ticari açıklık ile işsizlik arasındaki ilişkiyi Nijerya

açısından 1970-2010 dönemi için VAR analizi ile incelediği çalışmalarında ticari açıklığın işsizlik ile pozitif yönlü ilişkili olduğunu belirlemiştir. Felbermayr vd. (2011), seçilmiş 20 OECD Ülkesi için 1983-2003 dönemi 5 yıllık ortalama verileri ve Benchmark panel regresyon yöntemi ile toplam ticarete %10’luk bir artışın seçili ülkelerde işsizlik oranında %0.75’lik bir azalmaya yol açtığını belirlemiştirlerdir. Literatürde dışa açıklık ve işsizlik değişkenleri arasındaki ilişkileri Türkiye bağlamında dikkate alındığında bu konuda yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Şimşek ve Hepaktan (2019), 2005Q1-2018Q1 dönemini VAR etki tepki analizi ve Johansen eşbütünleşme yöntemleriyle ele aldıkları çalışmalarında dışa açıklık ile işsizlik arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu, dolayısıyla dışa açıklığın işsizliği artırdığını tespit etmişlerdir. Ekinci vd. (2017), seçilmiş AB ülkeleri ile birlikte Türkiye için 2001Q1-2015Q4 dönemini zamanla değişen parametrelili VAR analizi ile yaptıkları çalışmalarında, İspanya ve Fransa’nın yanı sıra Türkiye’de dışa açıklığın işsizliği artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Sandalcılar ve Yalman (2012), 1980-2010 dönemi için eşbütünleşme ve Hsiao ve Geanger nedensellik testleri sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını, ancak dışa açıklıktan istihdama doğru negatif ve tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu belirtmektedir. Buna karşın, Güvenoğlu (2019), 2008:01-2018:08 dönemi, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi; Ercan ve Kılıç (2019), 2004-2014 dönemi, dinamik doğrusal panel veri analizi yöntemleri; Güney ve Balkaya (2018), 2006Q1-2017Q3 dönemi, ARDL sınır testi; Özel ve Sezgin (2013), 2005:1- 2012:1 dönemi, VAR analizi; ve Gözgör ve Pişkin (2011), 2004-2009 dönemi, sabit etkili panel veri yöntemi sonucunda dışa açıklığın işsizlik oranını azalttığını belirlemiştirlerdir.

3. Ekonometrik Yöntem ve Analiz

Bu çalışmada Türkiye’de seçilmiş makroekonomik değişkenlerin işsizlik üzerindeki etkisini ve bu ilişkide covid-19 pandemisinin rolünü tespit etmek için aşağıda yer alan eşitlik oluşturulmuştur.

$$unemp = \mu_0 + \mu_1 growth + \mu_2 lnfdi + \mu_3 to + du + dugrowth + dufdi + duto + u \quad (1)$$

Eşitlik (1)’de, *unemp* işsizliği, *growth* ekonomik büyümeyi, *lnfdi* doğrudan yabancı sermaye girişlerini, *to* dışa açıklık endeksini ve *u* hata terimini göstermektedir. Büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksi verileri kullanılmış, dışa açıklık değişkeni literatüre uygun şekilde ihracat ve ithalat toplamının gayrisafi yurtiçi hâsılaya oranı olarak eşitliğe dâhil edilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları efektif döviz kuruna göre Türk lirası değerine çevrilmiş ve 2003 baz yılı tüketici fiyat endeksi ile reelleştirilmiştir. İşsizlik oranları işgücüne dâhil olan 15 yaş üstü kesimi kapsamaktadır. Serilerin tümü TramoSeats yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır. Ayrıca, pandeminin ülkenin tümüne yayıldığı dönemden kısıtlamaların kaldırıldığı döneme kadar 1 değerini alan, diğer dönemlerde ise 0 değerini alan kukla değişken *du* ve kukla değişkene bağlı bağımsız değişkenlerin etkileşimli kukla değerleri *dugrowth*, *dufdi* ve *duto* belirlenerek işsizlik ilişkileri araştırılmıştır. İşsizlik verileri TÜİK’ten, diğer veriler ise T.C. Merkez Bankasının EVDS sisteminden elde edilmiştir. Analiz e-views programı yoluyla gerçekleştirilmiştir. Literatür dikkate alındığında *unemp* ile *growth* arasında negatif, *fdi* ve *to* arasında ise pozitif yönlü bir ilişki öngörülmektedir. Pandemi döneminde ise *fdi* ve *to* ile *unemp* arasında negatif yönlü bir ilişki beklenmektedir.

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi ile serilerin aynı düzeyde birim kök özellikleri göstermedikleri, I(0) ya da I(1) olmaları durumunda da eşbütünleşme ilişkilerinde sağlam sonuçlar üretilmektedir. Bununla birlikte, herhangi bir değişkenin ikinci mertebeden durağan (I(2)) olması halinde ARDL sınır testi sonuçları güvenilir olmamaktadır. Testte öncelikle bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişki sınanmaktadır. Uzun dönemli ilişkinin varlığı halinde, uzun dönem ve kısa dönem katsayıları tahmin edilmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinde, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını belirten yokluk hipotezine karşılık, alternatif hipotez test edilmektedir. Hesaplanan F istatistiğinin, Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından asimptotik olarak üretilen, küçük örneklerde ise Narayan (2005) tarafından geliştirilen üst sınır I(1) kritik değerinden büyük olması halinde alternatif hipotez kabul edilmektedir. ARDL sınır testine geçmeden önce değişkenlerin birim kök özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle değişkenlerin birim kök özellikleri Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testleri ile sınımaya tabi tutulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Seviye Değeri	Birinci Fark	Seviye Değeri	Birinci Fark
Sabitli Model				
Unemp	-2.813490***	---	-1.973884	-4.310667*
Growth	0.486248	-11.20344*	0.479552	-11.54848*
To	0.859882	-7.641116*	1.317889	-7.640125*
Fdi	-6.885944*	---	-7.204223*	---
Değişken	Seviye Değeri	Birinci Fark	Seviye Değeri	Birinci Fark
Sabitli ve Trendli Model				
Unemp	-3.024148	-4.246212*	-2.207703	-4.246212*
Growth	-3.461122***	---	-3.336979***	---
To	-0.623598	-7.989226*	-0.409042	-7.990912*
Fdi	-7.261944*	---	-7.456095*	---

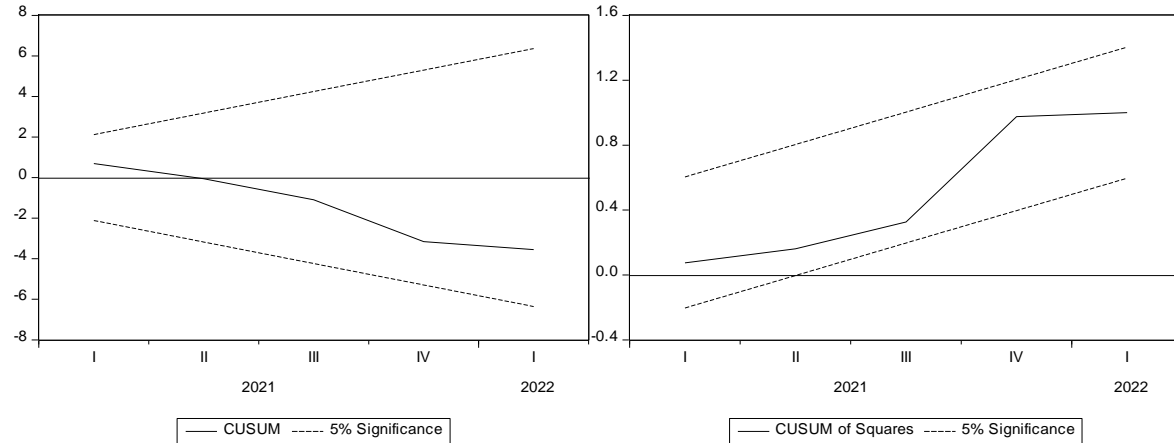
Not: Tablodaki * ve *** sırasıyla %1 ve %10 önem düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

Birim kök test sonuçları doğrultusunda, sabitli modelde ve sabitli ve trendli modelde değişkenlerden hiçbirinin I(2) olmadığı görülmektedir. Sabitli modelde *unemp* ve *fdi* I(0), diğer değişkenler I(1) iken, sabitli ve trendli modelde *growth* ve *fdi* I(0), diğer değişkenler I(1)'dir. ARDL testinde gecikme uzunluğunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Verilerin üçer aylık olması nedeniyle maksimum gecikme uzunluğu dört olarak seçilmiş ve uygun gecikme sayısı Akaike bilgi kriteri yardımıyla belirlenmiştir. Ayrıca, kukla değişken ve etkileşimli kukla değişkenler dışsal değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Tanısal testler de dikkate alınarak uygun modelin ARDL (1, 0, 0, 4) olduğu tespit edilmiştir. Modeldeki hata terimleri normal dağılıma sahiptir. Otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatası bulunmamaktadır (Tablo 2). Ayrıca, CUSUM ve CUSUMQ analizleri sonucunda katsayıların istikrarlı olduğu görülmektedir (Şekil 1).

Tablo 2: Tanımlayıcı Test İstatistikleri

İstatistik ve Olasılık Değerleri							
R ²	\bar{R}^2	F ist.	DW	X ² _{JBN}	X ² _{BGO}	X ² _{BPGO}	X ² _{RR}
0.978216	0.972769	179.6173 (0.00)	2.4166	4.474 (0.1067)	2.5834 (0.0864)	1,2776 (0.2624)	1.6369 (0.1083)

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup-olmadığını saptamak için sınır testi yapılmıştır. Elde edilen F istatistik değeri tüm önem seviyelerinde alt ve üst sınır kritik değerlerden büyük olduğu için ($6.4947 > I(0):4.49, I(1):6.143$, %1 önem seviyesinde), “seriler arasında eşbütünlük yoktur” şeklindeki yokluk hipotezi reddedilerek, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı kabul edilmiştir (Tablo 3). Öte yandan katsayıların anlamlılığına ilişkin yapılan t testinde, hesaplanan değer tüm önem seviyelerindeki kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğu ($5.253811 > I(0):-3.43, I(1): -4.37$, %1 önem seviyesinde) gözlemlenmiştir. Elde edilen bu sonuç sınır değer test sonuçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: ARDL Eşbütünlük Testi Sonuçları

Tahmin Edilen Eşitlik: ($unemp = f(growth, logfdi, to)$)					
ARDL Modeli (1, 0, 0, 4)					
F istatistiği: 6.494713*	I(0)	I(1)	t istatistiği: -5.253811*	I(0)	I(1)
%1	4.69	6.143	1%	-3.43	-4.37
%5	3.435	4.583	5%	-2.86	-3.78
%10	2.843	3.923	10%	-2.57	-3.46

Eşbütünlük ilişkisinin varlığında, bağımsız değişkenlerin katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Uzun dönem katsayı tahminleri sonucunda, büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile işsizlik arasında pozitif yönlü, dışa açıklık ve işsizlik arasında ise negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, yalnızca büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki istatistikî olarak anlamlıdır. Elde edilen sonuca göre, uzun dönemde büyümede meydana gelen %1’lik bir artış işsizliği %0.09 oranında artırmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Değişken	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
To	-0.109181	-0.984966	0.3296
Fdi	0.241104	0.267108	0.7905
Growth	0.097368	2.547643	0.0141

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki hata düzeltme modeline dayanarak ARDL modeli doğrultusunda tahmin edilmiş ve sonuçlara tablo 5’de yer verilmiştir. Öncelikle hata düzeltme katsayısına bakıldığında, katsayı değerinin -0.110623 olduğu, dolayısıyla 0 ile 1 arasında ve negatif bir değere sahip olması nedeniyle hata düzeltme katsayısının anlamlı ve katsayı tahminlerinin güvenilir olduğu görülmektedir. Hata düzeltme katsayısı (-0.110623) kısa dönemdeki sapmaların yaklaşık üç dönem sonunda giderilerek uzun dönemde dengeye geleceğini göstermektedir. Öte yandan, kısa dönemde büyüme, kukla değişken ve etkileşimli kukla değişkenlerin işsizlikle ilişkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda değişkenlerin katsayılarının tümü istatistikî olarak anlamlıdır. Büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkiye göre büyüme, gecikmeli değerleri de dâhil işsizliği negatif yönde etkilemektedir. Covid-19 dönemi ilişkileri incelendiğinde ise, pandemiyi temsil eden kukla değişkenin işsizliği pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde etkileşimli kukla değişkenlerine ait katsayılardan işsizlik ile büyüme arasında pozitif, işsizlik ile dışa açıklık ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla pandemi döneminde, büyüme işsizliği artırırken, dışa açıklık ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları işsizliği azaltmaktadır.

Tablo 5: Kısa Dönem Katsayı Tahmini ve Hata Düzeltme Katsayısı

	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
C	0.769313	8.552979	0.0000
D(growth)	-0.088003	-9.619417	0.0000
D(growth(-1))	-0.094040	-11.48613	0.0000
D(growth(-2))	-0.088063	-10.13958	0.0000
D(growth(-3))	-0.041585	-5.821974	0.0000
DU	18.10719	4.385189	0.0001
DUto	-0.104967	-4.859251	0.0000
DUfdi	-1.545682	-5.772993	0.0000
DUGrowth	0.121410	6.480147	0.0000
CointEq(-1)*	-0.110623	-5.253811	0.0000
R ² 0.803004	\bar{R}^2 0.768240	F ist. 23.09872 Olasılık 0.000000	DW 2.416653

4. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de seçilmiş makro iktisadi değişkenler ile işsizlik arasındaki ilişkiyi ve covid-19’un bu ilişkideki rolünü ortaya koyma amacını taşımaktadır. Bu amaçla, 2006Q1-2021Q1 dönemi verileriyle ekonomik büyüme, dış açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve işsizlik arasındaki ilişkinin yanı sıra bu dönem içerisindeki covid-19 pandemi dönemi ele alınarak analiz edilmiştir. Öncelikle, değişkenlerin birim kök özellikleri ADF ve PP testleri ile araştırılmıştır. Belirlenen birim kök özellikleri dikkate alınarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini araştırmaya olanak sağlayan ARDL yöntemi kullanılmıştır. ARDL yöntemi ile elde edilen temel sonuçlar, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğunu ve kısa dönemde sapmaların belirli bir dönem sonrasında dengeye geldiğini göstermektedir. Uzun dönemde, yalnızca büyüme ile işsizlik arasında anlamlı bir ilişki söz konusu iken, kısa dönemde tüm değişkenlerin katsayı sonuçları anlamlıdır. Buna göre, uzun dönemde büyüme meydana gelen artış işsizlikte bir artışa yol açmaktadır. Bu bulgu, Taşdoğan (2019), Apaydın ve Bayrak (2019) ve Kızılgöl (2006)’ün çalışmalarıyla tutarlılık taşımaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde ele alınan dönem için Okun yasasının geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Buna karşın kısa dönemde değişkenler arasındaki ilişkinin negatif yönde olduğu, büyümenin gecikmeli değerleri ile birlikte işsizliği azalttığı belirlenmiştir. Covid-19 döneminde işsizlik ilişkilerine bakıldığında, pandeminin işsizliği artırdığı, bu dönemde değişkenler ve işsizlik arasında farklı yönde ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde, büyüme ve işsizlik arasında pozitif yönlü, ticari açıklık, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve işsizlik arasında ise negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Pandemi dönemi de dâhil olmak üzere ekonomik büyüme işsizlik üzerinde arzu edilen etkiye sahip değildir. Aynı dönemde, dış ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ise işsizlik oranlarındaki artışları azaltıcı mahiyette etkisi olmuştur. Ekonomik büyümeye rağmen yüksek işsizlik oranları, (Gelfer, 2020) ve Elsbey vd. (2010)’in açıklamalarını destekler niteliktedir. Bu doğrultuda, ekonomik büyümenin işgücü verimliğindeki artışlardan kaynaklandığı ve ekonomik büyümenin istihdam yaratmayan, potansiyel seviyesinden daha düşük gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik üzerindeki etkisine ilişkin sonuçlar ise, Duman (2019), Erçakar ve Güvenoğlu (2018) ve Göçer vd. (2013)’in yabancı sermaye yatırımlarının işsizliği azalttığı bulgularıyla uyum taşımaktadır. Ayrıca, ticari açıklığa ilişkin çalışma sonuçları Güney ve Balkaya (2018), Özel ve Sezgin (2013), Gözgör ve Pişkin (2011)’in dış açıklığın işsizlik oranını azalttığı yönündeki sonuçlarla örtüşmektedir.

Elde edilen sonuçlardan hareketle, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile dış ticaretin işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunduğunu, ekonomik büyümenin işsizlik azaltıcı etkisini göstermede de önemli role sahip olacaklarını söylemek mümkündür. Doğrudan yabancı sermaye girişlerinde selektif sektörlerin cazip hale getirilmesinin yanı sıra ülkede ihracat düzeyinin ve niteliğinin artırılması işsizliğin azaltılması için önemlidir. Türkiye’de faaliyet gösteren şirketlerin yarısından fazlasının küçük ve orta büyüklükte (KOBİ) oldukları gözünde bulundurulduğunda, bu şirketlerin önemli bir kısmının yabancı sermayeli ve çok uluslu

şirketlerle rekabet etme kapasiteleri yetersiz kalmaktadır. Yapılacak düzenlemelerle sözkonusu şirketlere hammadde/yarı madde tedarigi, üretim ve satış faaliyetlerinde yeterli finansman olanakları sağlanmalıdır. Katma değeri yüksek ve yenilikçi endüstri ve sektörler desteklenmeli, işgücü 4 ve 5. sanayi devrimine uyum sağlayabilecek donanım kavuşturulmalı, ekonominin üretken kapasitesi ve küresel rekabet gücü artırılmalıdır. Aynı zamanda, ihracat birim değeri yüksek, bilgi yoğun, sofistike ürünlerin sayısı ve çeşitliliğinin artırılması için firmalar özendirilmeli ve teşvik mekanizmaları işletilerek dış ticaret yoluyla yeni iş ve istihdam yaratma kapasiteleri geliştirilmelidir. Sıfırdan yatırım formunda olan, üretken bilginin bulunduğu sektörlerin gelişime katkı sağlayacak nitelikteki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ülkedeki yatırım ortamı cazip hale getirilmelidir. Öte yandan küresel rekabet gücünün sağlanması açısından üretim maliyetlerinin düşürülmesi de önem taşımaktadır. Bu bağlamda, birincil enerji kaynaklarına olan bağımlılık azaltılmalı, enerji kaynaklarında çeşitlendirme artırılmalıdır. Türkiye’de ulusal strateji ve politika uygulamaları ile yenilebilir enerji alanında sıfırdan yatırım (greenfield) niteliğinde doğrudan yabancı yatırımlara odaklanılmalı ve yeşil ekonominin istihdam yaratıcı yönünden faydalanılmalıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Akay, H., Aklan, N. ve Çınar M. (2016), Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik, *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), s.209-226.
- Akcan, A. T. ve Ener, M. (2018), Makroekonomik Değişkenlerin İşsizlik ile İlişkisi: Türkiye Örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), s.263-285.
- Alfalih, A., A. & Hadj, T., B. (2021), Asymmetric effects of foreign direct investment on employment in an oil producing country: Do human capital, institutions and oil rents matter?, *Resources Policy*, 70, s.1-11.
- Ali, S., Yusop, Z., Kaliappan, S., R. , Chin, L. ve Meo, M., S. (2022), Impact of Trade Openness, Human Capital, Public Expenditure and Institutional Performance on Unemployment: Evidence From OIC Countries, *International Journal of Manpower*, 43(5), s.1108-1125.
- Altunöz, U. (2015), Reel Büyüme Ve İşsizlik Bağlamında Türkiye İçin Okun Yasasının Analizi, *Kamu İş Dergisi*, 14, s.29-44.
- Apaydın, Ş. ve Taşdoğan, C. (2019), Yapısal Ve Konjonktürel İşsizlik Çerçevesinde Okun Yasası Üzerine Bir Gözlem, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1), s.61-76.
- Apergis, N. ve Rezitis, A. (2003), An Examination of Okun's Law: Evidence from Regional Areas in Greece, *Applied Economics*, 35, s.1147-1151
- Arı, A. (2016), Türkiye’deki Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Analizi: Yeni Bir Eşbütünleşme Testi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s.57-67.
- Balcerzak A. P. ve Żurek, M. (2011), Foreign Direct Investment and Unemployment: VAR Analysis for Poland in the Years 1995-2009, *European Research Studies*, 24(1), s.3-14.

- Ballı, P. E. ve Aydın, A. (2022), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi, *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 4 (2), s. 39-60.
- Bayar (2014), Effects of Economic Growth, Export, and Foreign Direct Investment Inflows On Unemployment in Turkey, *Investment Management and Financial Innovations*, 11(2), s.20-27.
- Bayar Y. ve Sasmaz, M. U. (2017), Impact of Foreign Direct Investments on Unemployment in Emerging Market Economies: A Co-integration Analysis, *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 10(3), s.90-96.
- Bayrak, S. (2019), Ekonomik Büyüme, İstihdam ve İşsizlik İlişkisi: Geniş Tanımlı İşsizlik Oranları ile Türkiye Üzerine Bir Araştırma, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), s.301-310.
- Billington, N. (1999), The Location of Foreign Direct Investment: An Empirical Analysis, *Applied Economics*, 31(1), s.65-76.
- Brecher, R., A. ve Chen, Z. (2010), Unemployment of Skilled and Unskilled Labor in an Open Economy: International Trade, Migration, and Outsourcing, *Review of International Economics*, 18(5), s.990–1000.
- Canbay, Ş. ve Kırca, M. (2020), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşsizlik Üzerine Etkileri :1991-2016 Dönemi, *Süleyman Demirel University, Vizyoner Dergisi*, 11(26), s.154-163.
- Chang, S. C. (2007), The interactions among foreign direct investment, economic growth, degree of openness and unemployment in Taiwan, *Applied Economics*, 39(13), s.1647-1661.
- Çevik, E. İ. ve Sungur, M. (2021), Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(2) , s. 308-320.
- Dayıoğlu, T. ve Aydın Y. (2020), *Relationship Between Economic Growth, Unemployment, Inflation and Current Account Balance: Theory and Case of Turkey*, Linear And Non-Linear Financial Econometrics - Theory and Practice, Intechopen, s.1-16, [Http://Dx.Doi.Org/10.5772/Intechopen.93833](http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.93833).
- Duman, E. (2019), Doğrudan Yabancı Yatırımların Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerine Etkilerinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (2000-2018), *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 5(19), s.239-248.
- Dutt, P., Mitra, D. ve Ranjan, P. (2009), International Trade and Unemployment: Theory and Cross-National Evidence, *Journal Of International Economics*, 78(1), s.32-44.
- Ekinci, R., Tüzün, O., Ceylan, F. Ve Kahyaoğlu, H. (2017), Dışa Açıklık ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Seçilmiş AB Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Zamana Göre Değişen Parametrelili Bir Analiz, *Sosyoekonomi*, 25(31), s.45-73.
- Elsby, M. W. L., Hobijn, B. ve Şahin, A. (2010), The Labor Market in The Great Recession, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1-69.
- Ercan, O. ve Kılıç, E. (2019), Ticari Dışa Açıklığın Bölgesel İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), s. 153-170.
- Erçakar, E.E. ve Güvenoğlu, H. (2018), Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2016), *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, s.349-356.
- Felbermayr, G., Prat, J. ve Schmerer, H.J. (2011), Trade and Unemployment: What Do the Data Say?, *European Economic Review*, 55, s.741–758.
- Gelfer, S.(2020), Re-Evaluating Okun’s Law: Why All Recessions and Recoveries are “Different”, *Economics Letters*, 196, s.1-6, <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2020.109497>.
- Gozgor, G. (2014) The Impact Of Trade Openness On The Unemployment Rate İn G7 Countries, *The Journal Of International Trade & Economic Development*, 23(7), 1018-1037.

- Göçer, İ., Mercan, M. ve Peker, O. (2013). ‘İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Türkiye Örneği, *Business and Economics Research Journal*, 4(1), s.103-120.
- Gözcü, G. ve Pişkin, A. (2011), İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye’deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı, *Business and Economics Research Journal*, 2(3), s.121-138.
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012), Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), s.23-32.
- Güney, A. ve Balkaya, E. (2018), Kamu Harcamaları ve Ticari Açıklığın İşsizlik ve Genç İşsizliğe Etkisi, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), s.49-74.
- Güvenoğlu, H. (2018), *Enflasyon Ve Dış Ticaretin İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması (2008-2018)*, ICOAEF’18 IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended With Social Sciences, Kuşadası, Türkiye.
- Hasan, R., Mitra, D., Ranjan, P. & Ahsan, R., N. (2012), Trade liberalization and unemployment: Theory and evidence from India, *Journal of Development Economics*, 97(2), s.269-280.
- Helpman, E. ve Itshkoki, O. (2010), Labour Market Rigidities, Trade and Unemployment, *The Review of Economic Studies*, 77(3), s.1100-1137.
- Hjazeen H., Seraj, M. ve Ozdeser, H. (2021), The Nexus Between The Economic Growth and Unemployment in Jordan, *Future Business Journal*, 7(42), s.1-8.
- Huang, G., Huang, H. C. ve Liu, X. (2020), Endogeneity in Okun’s Law, *Applied Economic Letters*, 27(11), s.910-914.
- Huang, H., C. & Yeh, C.,C. (2013), Okun's law in panels of countries and states, *Applied Economics*, 45(2), s. 191-199.
- Irpan H., M., Saad, R., M., Nor, H.,S., M., Noor, H., M. ve Ibrahim, N. (2016), Impact of Foreign Direct Investment on the Unemployment Rate in Malaysia, *Journal Of Physics: Conference Series*, 710, s.1-10.
- Kargi, B. (2014), Okun's Law and Long Term Co-Integration Analysis for OECD Countries (1987-2012), *International Research Journal of Finance and Economics*, 119, s. 77-85.
- Kılıç, E. ve Kutlu, E. (2017), *Trade Openness and Unemployment in Transition Economies*, Handbook Of Research On Unemployment And Labor Market Sustainability in the Era of Globalization, IGI Global Book Series Advances in Finance, Accounting, And Economics, s. 371-384, Hershey, USA: IGI.
- Kimberly, B. (2010), *Time Variation in Okun’s Law: A Canada and US Comparison*, Working Paper, 2010-7. Bank of Canada, s. 1-17, <https://www.bankofcanada.ca/2010/02/working-paper-2010-7> (Erişim Tarihi:21.07.2022).
- Kolcu, F. ve Yamak, N. (2022), Türkiye’de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(65), s.134-148.
- Korkmaz Ö. ve Daştan, B. (2020), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki (2005-2019), *International Journal Of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3(4), s.260-279.
- Kpognon, K., Ondoa, H., A. ve Bah, M. (2020), Trade Openness and Youth Employment in Sub-Saharan Africa, *Journal Of Economic Integration*, 35(4), s.751-777.
- Kreishan, F. M. (2011), Economic Growth and Unemployment: An Empirical Analysis, *Journal of Social Sciences*, 7(2), s.228-231.

- Lal, I., Muhammad, S., D., Anwar, J., M. & Adnan, H. (2010), Test of Okun's Law in Some Asian Countries Co-Integration Approach, *European Journal of Scientific Research*, 40(1), s. 73 -80.
- Liu, Z., Ngo, T., Q, Saydaliev, H., B. He, H. & Ali, S. (2022), How do trade openness, public expenditure and institutional performance affect unemployment in OIC countries? Evidence from the DCCE approach, *Economic Systems*, 46(4), s.1-15.
- Levine, L. (2013), *Economic Growth and the Unemployment Rate*, Congressional Research Service CRS Report For Congress, s.1-7, [sgp.fas.org/crs/misc/R42063.pdf](https://www.fas.org/crs/misc/R42063.pdf), (Erişim Tarihi: 15.04.2022).
- Matusz, S., J.(1996), International Trade, the Division of Labor, and Unemployment, *International Economic Review*, 37(1), s.71-84.
- Mckibbin, W. J. ve Fernando, R. (2020), *The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios*. Brookings Institution Report, Brookings Institution, s. 1-43, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/03/20200302_COVID19.Pdf, (Erişim Tarihi: 23.08.2022).
- Mohler, L., Weder, R. ve Wyss, S.(2018), International Trade and Unemployment: Towards an Investigation of the Swiss Case, *Swiss Journal Of Economics and Statistics*, 154(10), s.1-12.
- Mukit, M.M.H., Abdel-Razzaq A.I. ve Islam M.S. (2020), Relationship Between Unemployment and Macroeconomics Aggregates: Evidence from Bangladesh, *Journal of Economics and Financial Analysis*, 4(2), s.45-61.
- Mutascu, M. ve Sokic, A. (2021), Okun's Law in the US: New Insights in Time and Frequency, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 82, s.207-222.
- Narayan, P. K. (2005), The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests, *Applied Economics*, 37, s.1979-1990.
- Nessa, H. T., Alauddin, Md. ve Khan, R.H. (2021), Effects of Trade Openness on Unemployment Rate: Evidence from Selected Least Developed Countries, *Journal of Business Administration*, 42(1), s.59-76.
- Nguyen, A. T. (2022), The Relationship Between Economic Growth, Foreign Direct Investment, Trade Openness, and Unemployment in South Asia. *Asian Academy of Management Journal*, s.1-15, <https://ejournal.usm.my/aamj/article/view/386>.
- Nwaka, I. D., Uma, K. E., & Gölçay, T. (2015), Trade Openness and Unemployment: Empirical Evidence for Nigeria, *The Economic and Labour Relations Review*, 26(1), s. 117-136.
- OECD. (2022), *Tackling the Cost-of-Living Crisis, Employment Outlook*, <https://www.oecd.org/employment-outlook/2022>, (Erişim Tarihi: 21.10.2022).
- OECD, (2022), *Employment Outlook 2022*, <https://www.oecd.org/employment-outlook/2022>, (Erişim Tarihi:13.09.2022).
- Özçelik, Ö. ve Erdem, C. (2020), İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Türkiye İçin Okun Yasası ile İncelenmesi, *Econder International Academic Journal*, 4(2), s.326-341.
- Özel, H., A. ve Sezgin, F. H. (2013), Türkiye'de Ekonomik Açıklık ve İşsizlik İlişkisinin Zaman Serisi Analiziyle İncelenmesi, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 2(2), s.26-46.
- Özer, M., O. (2022). Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki: Kesirli Frekanslı Fourier ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *İstanbul İktisat Dergisi*, 72, s.269-292.
- Öztürk, S. ve Sezen, S. (2018), Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(41), s.1-14.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16, s.289-326.
- Pehlivanoğlu, F. ve Tanga, M. (2016), An Analysis on the Validity of Okun's Law: Case of Turkey and BRICS, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), s.31-44.

- Peker O. ve Göçer, İ. (2010), Yabancı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye’deki İşsizliğe Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, *Ege Akademik Bakış*, 10, s.1187-1194.
- Petrosky, N. N. ve Valletta, R., G.(2020), *Unemployment Paths in A Pandemic Economy*, Federal Reserve Bank of San Francisco, Working Paper Series, 2020-18, s. 1-20, <https://www.frbsf.org/economic-research/publications/working-papers/2020/18/>, (Erişim Tarihi:13.04.2022).
- Pinn, S.L.S., Ching, K. S. ve Kogid, M. (2011), Empirical Analysis of Employment and Foreign Direct Investment in Malaysia: An ARDL Bounds Testing Approach to Cointegration, *Advances in Management & Applied Economics*, 1(3), s.77-91.
- Rahman, M. & Mustafa, M. (2017), Okun’s law: evidence of 13 selected developed countries, *Journal of Economics and Finance*, 41, s. 297–310.
- Sandalcılar, A. ve Yalman, İ. N., (2012), Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), s. 49-65.
- Schmerer, H., J. (2011), Foreign Direct Investment, Search Unemployment, and the Role of Labor Market Institutions, *Econstor*, s. 1-54, https://www.econstor.eu/bitstream/10419/48730/1/VfS_2011_pid_743.pdf.
- Schmerer, H., J. (2014), Foreign direct investment and search unemployment: Theory and evidence, *International Review of Economics and Finance*, 30, s.41-56.
- Soylu, Ö. B., Çakmak, I., ve Okur, F. (2018), Economic Growth and Unemployment Issue: Panel Data Analysis in Eastern European Countries, *Journal Of International Studies*, 11(1), s.93-107.
- Strat, V. A., Davidescu, A. ve Paul, A. M. (2015), FDI and the Unemployment-A Causality Analysis for the Latest EU Members, *Procedia Economics and Finance*, 23, s.635–643.
- Su, C., W., Ullah, K., D., S. ve Andlib, Z. (2022), COVID-19 Pandemic and Unemployment Dynamics in European Economies, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), s.1752-1764.
- Suwanprasert, W.(2020), Optimal Trade Policy, Equilibrium Unemployment, and Labor Market Inefficiency, *Review of International Economics*, 28(5), s.1232–1268.
- Şahin, L. (2016), Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisinin Ampirik Analizi: SADC Ülkeleri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), s. 103-118.
- Şimşek, D. ve Hepaktan, C. E. (2019), Ticari Açıklık, İstihdam ve Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), s.316-336.
- TCCB. (2022), Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırım, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx>, (Erişim Tarihi: 18.07.2022).
- Tüzün, O. , Ekinci, R. ve Ceylan, F. (2020), Okun Yasasının MIDAS Regresyon ile Analizi: Türkiye Örneği, *İzmir İktisat Dergisi*, 35(1), s.53-60.
- Uçan, O. ve Çebe G. N. (2018), 2008 Krizi Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), s.6-17.
- Uysal, D. ve Alptekin, V. (2009), Türkiye Ekonomisinde Büyüme-İşsizlik İlişkisinin VAR Modeli Yardımıyla Sınanması (1980-2007), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, s.69-78.
- Ümit, A. Ö. ve Karataş, Ö. (2018), Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 14(2), s.311-333.

- Üzar, U. ve Akyazı, H. (2018), Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin OECD Ülkeleri Düzeyinde Ekonometrik Bir Analizi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), s. 463-479.
- Valadkhani, A., & Smyth, R. (2015), Switching and asymmetric behaviour of the Okun coefficient in the US: Evidence for the 1948–2015 period, *Economic Modelling*, 50, s.281-290.
- Warrad, T., A. (2018), Trade Openness, Economic Growth and Unemployment Reduction in Arab Region, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(1), s.179-183.
- Yalçınkaya, Ö., Daştan, M. ve Karabulut, K. (2018), Okun Yasası Bağlamında Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Ekonomisinden Kanıtlar (2000:Q1-2017:Q4), *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), s.8-27.
- Yalman, İ., Noyan, K. ve Merve, Ş. (2017), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Ekonomik Büyüme Ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 1(2), s.191-205.
- Yapraklı, S. (2006), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), s.23-48.
- Yaylı, Ş. ve Değer, M.K. (2012), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ve İstihdam Arası İlişkiler: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Dinamik Panel Veri Nedensellik Analizleri: (1991-2008). *Finans, Politik Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 49(568), s.43-51.
- Yılmaz, B. (2014), Effects of Economic Growth, Export and Foreign Direct Investment Inflows On Unemployment in Turkey. *Investment Management and Financial Innovations*, 11(2), s.20-27.
- Yılmaz, Ö, G. (2015), Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Ekonometri ve İstatistik*, 2, s.11-29.
- Yüksel, S. ve Oktar, S. (2017), Okun Yasasının Farklı Gelişme Düzeyindeki Ülkelere İlişkin Ekonometrik Analizi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), s. 323-332.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 753-771, doi: 10.11616/asbi.1207641

Modernist Hareketler ve Türk Aydınları: Nüdzizm Örneği (1931)

Modernist Movements and Turkish Intellectuals: The Example of Nudism (1931)

Hümevra TÜREDİ^{ID}

Geliş Tarihi (Received): 20.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 23.04.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: 19. yüzyılda Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayileşme gibi gelişmelerin neticesinde ortaya çıkan Modernizmin beraberinde getirdiği sorunlar, insanların yeni yaşamlarını anlamlandırmak için farklı akımlar başlatmaları sonucunu doğurur. Fovizm, Kübizm, Fütürizm, Konstrüktivizm, Nüdzizm, Bauhaus, Ekspresyonizm, Dada, Sürrealizm gibi akımlar, değişen dünyayı anlamlandırma çabaları olarak değerlendirilebilir. Aynı dönemde yükselişe geçen ulus-devletlerin, çeşitli bio-politikalarla insan bedenini kontrol etme isteği de dikkat çeker. Bu çalışmada, hem bio-politik unsurlar içeren hem de modernizme karşı gelişen Nüdzizm üzerine odaklanılmış ve Nüdzizm bağlamında Türk aydınlarının 20.yüzyılın başındaki değişen modernizme yönelik aldığı tutum değerlendirilmiştir. Çalışmanın araştırma sorusu şöyledir: "20.yüzyılın başında Avrupa'da ortaya çıkan Nüdzizm hareketi karşısında Türk aydınları ne düşünmüşlerdir?". Bu amaçla, Cumhuriyet gazetesinde 1931 yılında dönemin otuz Türk aydınıyla yapılan bir anket, söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme sonucunda, dönemin aydınlarının Nüdzizmi şekilsel olarak değerlendirdikleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Batılılaşma, Cumhuriyet, Modernizm, Nüdzizm.

&

Abstract: Modernism, which emerged as a result of developments such as Renaissance, Reformation, Enlightenment, and Industrialization, causes radical changes in people's lives. Movements such as Fauvism, Cubism, Futurism, Nudism, Bauhaus, Dada, and Surrealism can be considered as efforts to make sense of this new world. The rise of the nation-state and its desire to control human bodies turn the attention to Nudism. This study evaluates the attitude of Turkish intellectuals toward the changing modernism of the early 20th century through Nudism. The research question is as follows: "What attitude did Turkish intellectuals take against Nudism?". For this purpose, a survey made in 1931 with thirty Turkish intellectuals of the period in Cumhuriyet newspaper was analyzed by discourse analysis method. It was understood that Turkish intellectuals approached the problems of modernism superficially.

Keywords: Europe, Westernization, Republic, Modernism, Nudism.

Atıf/Cite as: Türedi, H. (2023). Modernist Hareketler ve Türk Aydınları: Nüdzizm Örneği (1931). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 753-771. doi: 10.11616/asbi.1207641

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Hümevra Türedi, Milli Eğitim Bakanlığı, humevraturedi@hotmail.com.

1. Giriş

19. yüzyılda başlayan modernizm; Avrupa'nın Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Endüstrileşme aşamalarından geçerek ulaştığı bir dönem olarak ifade edilebilir. Modernizm; geleneği zamanın koşullarına uyarlayarak, kapitalizm ile ilintili yeni bir dünya anlayışı geliştirir (Demirok 2017:2). Dolayısıyla modernizmi tanımlayan en önemli unsur "düzene karşı duyulan öfke" olarak ifadelendirilebilir (Şimşek, 2010: 19). Ancak karşı olunan geleneksel düzen yıkılmış olsa da, modernizmin getirdiği yeni düzende de sorunlar bitmiş değildir.

Modernizmin doğuşuna öncülük eden sanayileşme/endüstrileşme çağının getirdiği etkiler özellikle 20.yüzyılın başlarında şiddetli bir biçimde hissedilmeye başlanır. Sanayileşme nedeniyle, demografik yapılar alt-üst olmuş, düzensiz ve plansız kentleşmeler başlamış, kitlesel toplum hareketleri ortaya çıkmış, "kapitalist dünya pazarı" gibi kavramlar konuşulur olmuştur (Berman, 1999: 28). Modernizm; metropole dönüşen şehirler, fabrikalar, insanların sefaleti, üretim toplumundan tüketim topluma geçiş gibi pek çok özelliği içinde barındırır hale gelmiştir.

Modernleşmenin getirdiği sorunlara yönelik cevapların temelinde ise *özgürleşme* düşüncesinin yer aldığı görülür. 20.yüzyılın başında sanatta, mimaride ve düşüncede; kalıpların kırılması ve özgürleşme eğilimi, Endüstri Devrimi'nin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, endüstri çağının sadece üretim ve fabrikalaşmadan ibaret olmadığını, yeni bir düşünce sisteminin doğuşuna öncülük ettiğini söylemek gerekir. Kendisini doğadan, kalıplardan, kurallardan, Viktoryan anlayıştan ve erkek egemenliğinden özgürleştirmeye çalışan bir anlayış, 20. yüzyılın başlarında ivme kazanır. 1910'lar ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki bu dönem; Fovistler, Sürrealistler, Kübisler, Konstrüktivistler, Dadacılar, Nüdistler, Fütüristler, Nabililer, Bauhaus gibi özgürlükçü akımlarla büyük bir hareketlilik yaşamıştır. Bu dönemde yaşanan bahsi geçen hareketlilikler, modern yaşamın sıkıntılarını yaşayan insanların kendilerini ifade etme biçimleri olarak okunmalıdır. Zira modernizm hem olumlu manada gelişimi hem de bu gelişimin getirdiği sancuları kendi içerisinde barındırmıştır (Köksal, 2019: 243).

Bahsi geçen tüm bu hareketler arasından, Nüdzizm bu çalışmanın odak noktası olmuştur. Şehirleşmenin ve fabrikalaşmanın neden olduğu sıkıntılara insan bedeni üzerinden verilen en çarpıcı tepkilerden biri olarak ortaya çıkan Nüdzizm, Sylt adası örneğinde olduğu gibi bugün dahi etkisini sürdüren bir akımdır (Krüger, 1991: 152). Bu bağlamda, Nüdzizm'i 1920'li ve 30'lu yılların en dikkat çeken akımlarından biri olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Zira bu dönem aynı zamanda ulus-devletlerin yükselişte olduğu, iktidarların bio-politik anlayışla hareket edebildiği bir zaman dilimidir. Nüdzizm; öjenizm, bio-politik ve modernizm gibi hususlarla yakın ilintisi konunun önemini artırmaktadır. Nüdzizm'in de dahil olduğu Avrupa'daki bu değişimin, Türk modernleşmesinin en hızlı yaşandığı Cumhuriyet'in erken dönemine ne yönde etki ettiğini bulmak; Cumhuriyet aydınlarının Batı'daki gelişmeleri ne oranda takip ettiği, ne oranda benimsediği, ülkedeki bio-politik uygulamalar konusunda bilgilendirici olacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın araştırma sorusu "20.yüzyılın başında Avrupa'da ortaya çıkan Nüdzizm hareketi karşısında Türk aydınları nasıl bir tavır takınmıştır?" şeklinde ifade edilebilir. Böylece Nüdzizm örneğinde, modernizmin bu farklı biçimlerini Türk aydınlarının ne şekilde algıladığı anlaşılabilir. Türk aydınlarının modernist mantığı yakalaması sorunsalı daha iyi kavranabilir ki bu durum ülkede yapılan ya da yapılamayan reformalara ve bio-politik uygulamalara ışık tutabilir. Dolayısıyla Türk düşünce tarihinin evrimi, 20.yüzyılın erken dönemleri için anlamlandırılabilir. Bu noktada, 20.yüzyılın başındaki Nüdzizm anlayışı ve bu anlayışın Türk aydınları üzerindeki etkileri konusunda literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmadığını belirtmek gerekir.

Bu araştırma sorusuna cevap bulabilmek adına, 1931 yılında Cumhuriyet gazetesi tarafından dönemin Türk aydınları ile yapılan bir anket, söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ankete 30 kişi katılmıştır ki bu kişilerin arasında Reşat Nuri Güntekin, Selim Sırrı Tarcan, Nazım Hikmet, Peyami Safa, Sabiha Sertel, Aka Gündüz, Halit Ziya Uşaklıgil, Vecihi Hürkuş, Mazhar Osman gibi döneme ve hatta sonraki dönemlere de etki eden simalar yer almıştır. Bu kişilerden çoğunun hem iktidar kanonu içerisinde yer almaları hem de toplumu yönlendirecek konumda olmaları, o dönemde Batı'da cereyan eden fikrîsel değişim konusunda ne düşündüklerini önemli hale getirmektedir.

1. Literatür

2.1.Modernizm, Ulus-Devlet ve Beden Politikaları

Avrupa'da modernizmi hazırlayan yol; Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Endüstrileşme gibi önemli aşamalardan geçer (Becer, 2016: 14). Ancak modernizmi tetikleyen belki de en önemli aşamanın endüstrileşme ile geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Endüstri Devrimi öncesinde insan, toprağa bağlı yaşayan ve bastığı yere ait kültürü benimseyen bir varlıktır. Ancak endüstrileşme ile başlayan şehirlere göç, tarımcılık kültürünü temellerinden sarsar. İnsan topraktan ayrılarak, büyük yığınlar halinde kentlere yerleşir. Fabrikalarda çalışır, dükkanlardan alışveriş yapar. Küçük tezgahında kumaşını dokuyan, yıllık yiyeceğini eken-biçen, kısacası pek çok ihtiyacını köyünde kendi üretmeye çalışan insan profili azalır ve *tüketim toplumu* oluşur. Tüketme ve yeniden üretme mantığı üzerine kurulan bu yeni sistemin, bir anlamda modernizmin ekonomik ayağını oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz (Şimşek, 2010: 7).

Sosyal konutları, marketleri, otomobil yolları, yüzme havuzlarıyla Avrupa kentlerinde yeni bir yaşam tarzı oluşur. Tüketim kültürüyle bezeli kentlerde, yeni yaşam düzenine anlam vermeye çabalayan insanlar, eski düzenin bağlılıklarından kendilerini kurtarmaya çalışır (İpşiroğlu ve İpşiroğlu, 2017a). Ancak aynı zamanda modernizmin getirdiği sıkıntılarla da uğraşmaktadırlar. Bu dönemde, özellikle de yaşanan büyük savaşın etkisiyle; eski değerler sorgulanmış, fiziksel koşullar değişmiş, siyasal sistemler altüst olmuştur (Kayserilioğlu, 2017). Yine bu dönemde, ortaya çıkan endüstrileşme ve kentleşme karşısında hayatı yeniden anlamlandırmaya yönelik bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalar, yenilik arayışları, eskiye başkaldırı ve çatışma hakimdir. Kısacası, 20.yüzyılın başında oluşan tüm bu bilimsel, teknik-endüstriyel, kültürel ve siyasal değişimler; yeni değerler sisteminin oluşmasına neden olur.

Bu yeni dönemin en önemli özelliği *özgürleşme* kavramı üzerinden anlatılabilir. Sanat alanında ortaya çıkan özgürleşme hareketi, diğer alanlardaki özgürleşme hareketleriyle birlikte ya da onları etkileyerek devam eder. Örneğin, kadınlardaki özgürleşme özellikle kıyafet, makyaj, saç gibi görseleğe ve evlilik hayatına yöneliktir (Vigarello, 2013). Bundan başka, edebiyatta Fütüristler kendilerini dil bilgisi kurallarından özgürleştirmeye çalışırlar (Cebe, 2014: 313; Ayaydın, 2016: 191). Nüdistler, kendilerini kıyafetlerden özgürleştirirken; Bauhaus süslemeden özgürleşmiş tasarımlar üretir (Morris, 2009; Kantoğlu, 1982: 45; Biçer, 2006: 37). Bu dönemdeki tüm özgürleşme hareketlerinin, birbirlerini tetikleyen ve geliştiren bir yapıda evrildikleri söylenebilir. Makineleşme ile gelen toplumsal ruhsuzlaşmaya karşı yeni bir anlayış geliştirilmeye çalışılır ve bu yeni anlayış, kentte sıkışan insanı kurtarmayı amaçlar (Kayserilioğlu, 2017: 102). Yeni dönemde özellikle Almanya'nın öncü rol üstlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Becer, 2016: 28, 34). Rusya, Hollanda, İtalya, Polonya, Çekoslovakya, İsviçre, Fransa, Avusturya ise farklı modern düşüncelerin etkileşim alanı olurlar (Kinross, 1997: 85).

Bu dönemde, Darwinizm ve Sosyal Darwinizmin beden ve beden sağlığı üzerindeki iddiaları, Batı toplumlarını derinden etkiler (Körlü, 2015: 8-10). Herbert Spencer'in (1820-1903) ortaya koymuş olduğu Sosyal Darwinizm, evrim anlayışını biyolojik alandan çıkarıp sosyal olana uygularken, iktidarların güçlü ve sağlıklı toplum isteği devlet politikası haline gelmeye başlar (Şenel, 1984: 30). Hayatta kalan bireylerin, türün en güçlüleri olduğu yönündeki Sosyal Darwinci düşünce, zayıf ve hastalıklı bireylerin toplumda azalması gerektiği fikrini yaygınlaştırır (Doğan,2003: 42). Bedenin politik bir nesne haline gelmesi hakkında Foucault'un tespitleri bu noktada kayda değerdir. Bio-politik kavramını ortaya atan Foucault'a göre "artık savaş anlamında çarpışma değil, biyolojik anlamda mücadele vardır" (Foucault, 2002: 91; Gambetti, 2009). Foucault, bu biyolojik mücadelenin sanayi toplumuna geçiş süreciyle başladığını düşünmektedir (Boyne, 2009: 162). Bu noktada, modernizm ile bio-politikalar arasındaki ilinti ortaya çıkmaktadır. Sanayileşmenin ortaya çıkardığı hızlı kentleşme, üst-orta ve alt sınıfları şehirlerde karşı karşıya getirmiş, özellikle alt sınıfların sağlık sorunları ve hijyen konusundaki eksiklikleri, üst ve orta sınıfları endişeye sevk etmiştir (Childs, 2001:1). Zira salgın hastalıklar ve sağlıklı iş gücüne olan ihtiyaç alt-sınıflara yönelik beden politikalarını önemli hale getirir. İnsan bedenlerinin güçlendirilmesi halinde, çalışma hayatında üretimin daha güçlü hale geleceğinin düşünülmesiyle, modern dönemlerde insan ve insan bedeni, iktidarların politikalarıyla kontrol edilen ve edilmesi gereken bir nesne haline gelir (Gambetti, 2009: 153). Foucault, bio-

politikanın hem insan bedenini güçlendirme ve yaşatma hem de zayıf olanı öldürme şeklinde tezahür edebileceğini bildirmektedir (Koç, 2018: 217). Bu bağlamda, nüdizmin pozitif bir biyolojik-tıbbi hareket olduğu düşünülebilir ki zira nüdist hareket insan bedeninin güçlenmesi, güneş ışığının yaydığı sağlıktan yararlanılması ve bu nedenle giysilerden arınması gerektiğini söylemektedir.

Yine bu dönemde öjenik düşüncelerin de yükselişe geçtiği, ulus-devlet mantığı çerçevesinde kendisine yer bulduğu görülür (Alemdaroğlu, 2015). Sanılanın aksine öjenik düşünce Almanya dışında, İngiltere’de doğar (Körlü, 2015: 30). Örneğin, 1907 yılında İngiltere’de amacı öjenik düşünceyi yaymak olan Öjenik Eğitim Topluluğu kurulur. Ayrıca 1912 yılında ilk uluslararası Öjenizm Konferansı yine İngiltere’de düzenlenmiştir. Bedensel olarak zayıf ve güçsüz olanların, zamanla Avrupa ırkını zayıflatarak Batı medeniyetinin çökmesine neden olacağı ihtimali üzerinde durulur. Bundan başka, 1909-1968 yılları arasında *Eugenic Review* isimli bir dergi de çıkarılır ki, bu öjenik çalışmaların dönemin önemli kesimlerinden destek aldığı görülür (Mazumder, 2000).

Bu noktada, öjenizmin sadece ırkçı ve faşist uygulamalara değil, aynı zamanda sağlık politikalarının olumlu yönde değişmesine de neden olduğunu söylemek gerekir. Başka bir ifadeyle, ırkın mükemmelleştirilmesi için iktidarlar tarafından uygulanan bio-politikaların, tıbbın ilerlemesine yardımcı olduğu görülür. Örneğin, kalıtsal hastalıkları tedavi etmek için araştırmalar yapılmış, insan sağlığını güçlendirici politikalara önem verilmiştir. Bedenin sağlıklı ve güçlü olması için spor yapılması teşvik edilmiş, sağlıklı beslenme kürleri uygulanmış, kaplıcalar ve deniz banyoları gibi doğal tedavi yöntemlerinin bedene iyi geleceği düşünülmüştür (Lupton, 1995: 14). Kötü ev koşullarının iyileştirilmesi, hamilelikte iyi beslenme, alkol tüketiminin azaltılması amacıyla da çalışmalar yapılmıştır (Ladd-Taylor, 1995). Tam da bu noktada, nüdizmin kentlerde sıkışmış olan insanların sağlıklı bedenlere kavuşabilmesi amacıyla alternatif bir yol sunduğu görülür. Dolayısıyla nüdist hareket, sadece Sosyal Darwinist değil, aynı zamanda pozitif bir öjenik hareket olarak da düşünülebilir.

Özellikle 19. yüzyılda önem kazanan iktidarın beden ile ilgili politikaları, bireyin yaşamına hükmetmeye başlamıştır (Lupton, 1995: 8). Bireylerin bedensel sağlığı ulusun sağlığı ile aynı görülmüş, halkın kendisinin ve çocuklarının sağlığına dikkat etmeleri ulusal bir göreve dönüşmüştür. Vatandaşlık görevi olarak sunulan sağlıklı bedene sahip olmak, ulusun geleceği ile ilişkilendirilmiştir. Sağlıklı ve güçlü olanın hayatta kalacağı düşüncesi, bir devletin diğer devletlere oranla daha güçlü olacağı fikrini desteklemiştir (Körlü, 2015: 68). Özellikle Nazilerin iktidara gelmesiyle Almanya’da artış gösteren öjenik düşüncenin önceleri pozitif ve daha sonrasında ise negatif yönde politikalara yansıtıldığı görülür. İlk başlarda Alman halkının genetiğini “düzeltmek” amacıyla geliştirilen politikalar, sporun teşviki, annelerin eğitilmesini, yenidoğan bakımı, alkolizm, tüberküloz, kronik ya da cinsel hastalıklarla mücadele, tıbbi araştırmaları teşvik etmiştir (Lemke, 2013; Wendling, 1989).

Ernst Haeckel (1834-1919), Alfred Ploetz (1860 – 1940), Dr. Wilhelm Schallmayer (1857 – 1919) gibi uzmanlar, Alman ulusunun ırksal gelişimi üzerine çalışmış, bu konuda biopolitikalar oluşturulmasına yardımcı olmuşlardır (Körlü, 2015). I. Dünya Savaşından sonra nüfusun artması ve ailenin iyileştirilmesi konusunda endişeler mevcuttur. “Volk ohne Jugend” (Gençliği Olmayan Halk) gibi söylemler ortaya çıkmış, bu dönemde doktorlar ırkın geliştirilmesi ve halkın bedeninin iyileştirilmesi için öncüler haline gelmiştir (Wendling, 1989). Dolayısıyla nüdizm fikrini, Almanya’da ulusal bedeni yeniden şekillendirmeye yönelik eğilimin öncülerinden biri olarak görmek yanlış olmayacaktır. Naziler tarafından önceleri dışlansa da, nüdizmin sonraları kabul görmeye başladığı görülür. Zira modernleşmenin getirdiği yozlaşmanın, fiziksel ve psikolojik olarak Almanları geriletmediği düşünülmektedir. Bu yüzden nüdizm, Alman ırkının kendisini düzeltebileceği bir araç olarak anlamlı bulunur. Güneş ışığı ve hava yoluyla hastalıkları, aynı zamanda da ahlaki düzeltemeyi sağlamak amaç edinilir. Sonrasında da evlilikler yoluyla, atalarına benzeyen saf ve doğal bir ırk yaratılabilecektir (Ross, 2005).

2.2.Nüdizm

Kökeni 19.yüzyıla dayandırılabilen Nüdizm, kişilerin kıyafetten özgürleşmesini ifade eder. Ancak bu özgürleşmenin ardındaki düşünceyi iyi tahlil etmek gerekir ki zira bu hareketin Avrupa’nın içinde bulunduğu toplumsal koşulların sonucu doğduğu iyi anlaşılmalıdır. Nüdizm, 19.yüzyılın sonlarında

Almanya'da vücut bulan ve 1930'larda popülerleşen bir hareket olarak tanımlanabilir. Almanya'da, Heinrich Pudor'un (1865-1943) *Cult of the Nude* ve Richard Ungewitter'in (1869-1958) *Nakedness* (1908) adlı eserleri, bu hareketin öncü kitapları olarak değerlendirilebilir (Ross, 2005; Morris, 2009: 3). Devamında Ungewitter'ın 1920'li yıllarda nüdzizm ile ilgili beş kitap daha yayınladığı görülür² (Krüger, 1991: 151). Ungewitter, 1908 yılında *Vereinigung für hygienische, ethische und ästhetische Kultur* (Organization for hygienic, ethical and aesthetic culture) adlı çıplaklar için bir kulüp de kurar ki bu kulüp 1898 senesinde Essex'de kurulan ve 50 üyeli benzer bir kulübün ardından ikinci konumdadır (Hau, 2003). Bu kulüpler zamanla çoğalır ve gelir durumuna göre ayrılmaya da başlar.

1890'lardan 1930'lara kadar Almanya'da, mükemmel sağlık ve güzellik için vücutlarını disipline etmeye çalışan insanlar görülür. Bu kişilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Hatta bu durumu "kişisel sağlık ve zindelik saplantısı" olarak yorumlayanlar da vardır (Hau, 2003). Saplantı olsun ya da olmasın Alman halkında meydana gelen bu eğilimin modernleşmenin sağladığı ilerlemeden ve yine neden olduğu korkulardan kaynaklandığı söylenebilir. Zira 19.yüzyıl ile birlikte Alman toplumunda zenginlik artmış, tıp alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Hastalıkları yenebilme gücünü artırmak ve vücutlarını güçlendirmek isterler. Bu amaca yönelik sunulan kaplıca banyoları ya da güneş ışığıyla yapılan egzersizler gibi birçok doğal terapi yöntemi ilgi çekmeye başlar. Bazıları vejetaryenliği tercih ederken, vücut geliştirme akımı da popüler olur (Ross, 2005; Williams, 2007). Father Kneipp'ın 1921 yılından önce, açık hava banyolarıyla ilgili yazdığı kitap iki milyondan fazla satar (Park, 1990: 129). F. E. Bilz'in doğal yollardan iyileşmeye dair kitabı ise yüzden fazla tekrar basım yapar (Krüger, 1991: 142). İsviçreli fizikçi Arnold Rikli (1823-1904), göğüs iltihabına karşı kişisel olarak çıplak güneş banyosu yapılabilecek çitlerle örülmüş bir sanatoryum (1852) açmıştır ki Rikli nüdzizmin takipçisi olduğu *güneş ve ışık kültürünün* öncülerinden kabul edilir. 1882'den itibaren birçok şehir; spor sahaları, halka açık yüzme banyoları inşa ederken, bedenine güneş ışığı alabilmesi için dağlarda ve deniz kıyılarında çeşitli organizasyonlar düzenlenir. 1904 yılında, egzersiz ve açık havanın sağlıklı vücut oluşturmada en önemli ikili olduğu ve bunu giysi olmadan yapmanın faydalarını anlattığı J. P. Müller'in *Mein System* adlı kitabı 24 dile çevrilir (Krüger, 1991). 1913 yılına gelindiğinde doğal tedavi uygulayan merkezlerin sayısı 885'i bulmuştur (Krüger, 1991: 142). Muhafazakâr kesimden tepki toplasa da yine de doğal tedavi yöntemleri ve buna bağlı olan nüdzizmin popüler bir desteği oluşur (Pfister, 1990).

Böyle bir dönemde, nüdist hareketin popüler olması şaşırtıcı değildir. Bu hareket, modernleşmenin neden olduğu şehirleşmenin insan vücuduna yönelik olumsuz etkilerine dikkat çekerek, sağlıklı ve uzun yaşam için güneş ışığının önemine vurgu yapar. Nüdzizm, modernizmin tıp alanında getirdiği gelişmeleri kullanarak, yine modernizmin neden olduğu sağlık sorunlarına çözüm bulmaya çalışan bir alternatif akım olarak değerlendirilebilir (Hau, 2003: 1).

Almanya'da bu hareket tarafından yayımlanan dergilerde görünen çıplak erkek ve kadın bedenleri, bu anlayışı normalleştirirken, beden güzelliğinin önemini de gündeme taşımış olurlar. Bedensel sağlığa kavuşmak adına tavsiye edilen doğal tedaviler, nüdzizmi tetiklerken; nüdzizm de bu doğallık anlayışını tetiklemektedir. Yine Almanya'daki *Bildungsbürger* adı verilen eğitilmiş üst sınıf arasında daha çok popüler olan nüdzizm, daha sonra alt sınıflara da yayılmaya başlar (Krüger, 1991: 138).

1924 yılında güneş, doğa ve insan sağlığı arasındaki ilişkiyi irdeleyerek nüdzizmi öne çıkaran *Der Mensch und die Sonne* (*Man and Sunlight*) adlı bir kitap yayımlanır. Alman Hans Suren tarafından yayımlanan bu kitap, ilk yıl 250.000 nüsha satar. Kitap, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar da her yıl basılmaya devam eder. Suren'in kitabı Almanya'dan sonra 1927 yılında İngiltere'de yayımlanarak, bu ülkede de nüdist hareketin öncülüğünü yapar (Hau, 2003; Morris, 2009: 2-3). Sonrasında 1930'ların İngilteresinde, nüdist hareketle anılan *Diogenes Sun Club* ve *Sun Bathing Society* adlı topluluklar kurulur. Güneş ve açık havanın

² Nackt (1909), Kultur und Nacktheit (1911), Nacktheit und Kultur (1913), Nacktheit und Aufstieg (1919) ve Nacktheit und Moral (1925). Her biri yüz bin kopyadan fazla satan bu kitaplarda Ungewitter'in doğada ya da masasında çalışırken kendi çıplak fotoğraflarıyla yayınladığı bu kitaplar Almanya için hem skandal hem de merak kaynağı olurlar (Krüger, 1991: 151)

vücuda yararlı olduğu düşüncesi İngiltere’de çabuk yankı bulmuş, açık hava okulları kurulmuştur. Yine bu dönemde nüdizm düşüncesini savunan dergiler ve kitaplar da yayımlanır³ (Morris, 2009: 2-3).

Nüdistler, doğal dünya ile fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı bir ilişki sürdürmenin yolunu bulduklarını düşünürler. Beden ve doğa arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmaya ve anlam yüklemeye çalışırlar (Morris, 2009: 2-3). Hans Surèn, kitabında doğaya ve dolayısıyla insan bedenine uygun olmayan tedavi şekillerini eleştirerek, güneş ışığı ve taze havanın insan vücuduna olumlu etkisinden bahseder. Doğada çıplak olarak yaşadığı deneyimleri anlatan Suren, kıyafetlerin doğa ile olan bütünleşmeye bir engel olduğunu ileri sürer (Toepfer, 2007; Morris, 2009: 6). Ona göre insanlar giyinik doğmazlar, giyinme onlara sonradan öğretilmiştir. Dolayısıyla insanların giyinik olmadıkları zaman da birbirlerine temiz düşüncelere bakması gerektiğine inanır (Krüger, 1991: 145).

Nüdistlerin özellikle Albercht Husserl (1859-1938) ve Martin Heidegger’ın fikirlerinden etkilendiği iddia edilir (Simmel, 1997). Zira iki düşünür de “burjuva medeniyetini” eleştirmektedir. Modernitenin hedefsizliğinden şikâyet ederek, modernliğin bir değerler kümesine sahip olması gerektiği inancındadırlar (Feenberg, 2005). Burjuvanın zevkine, menfaatine ve isteğine göre kurulan şehirler, yine burjuvanın kazancına hizmet etmektedir. Buna göre insanlar, kendi doğalarına aykırı bir şekilde güneş ışığından uzakta kapalı alanlarda para kazanmak için çalışırlar. Bu bakımdan şehir hayatı, insanı kısıtlamakta ve ulusların fiziksel anlamda düşüşe geçmesine neden olmaktadır (Simmel, 1997: 178; Burt, 1998). Medeniyetin yükselmesine rağmen bireyin fiziksel olarak güçsüzleşerek düşüşe geçmesinin engellenmesi gerektiğine inanırlar. Bu noktada, nüdist öncülerden Richard Ungewitter’ın kent yaşamı ve şehirleşmeye karşı olduğunu hatırlatmak gerekir (Hau, 2003)

Nüdistlere göre çıplak olmak ve doğa ile bütünleşmek, yalnızca kişisel gelişim için değil, aynı zamanda toplumun gelişimi için de önemlidir. Doğayla iç içe daha fazla zaman geçirmenin bir sonucu olarak, bireyler içgüdüsel vücut ritimlerine uyum sağlayacak; böylece daha iyi, daha uyumlu ve daha az yozlaşmış bir toplum ortaya çıkacaktır. Toplumsal huzurun sağlanmasında, çiftlerin ya da ailelerin birbirlerini hiçbir şey saklamadan görmeleri de etkilidir (Pile, 1996; Butler ve Parr, 1999).

Bu mantık çerçevesi içinde Almanya’da başlayan nüdizm, zamanla İngiltere ve sonrasında diğer Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşır. 1929 yılında ilk defa Amerika’da görülür (Krüger, 1991: 136). En fazla Almanya’da yaygınlaşmasının nedeni, Sosyal Darwinizm’in ülkedeki güçlü konumu olarak gösterilebilir. Buna göre en güçlü olan hayatta kalacaktır ki bu güç de beden sağlığı ile ilintilidir. Dolayısıyla ülkede tıp alanındaki gelişmelerin ve bedenin sağlığına ilişkin ilginin diğer ülkelere göre daha yüksek olması şaşırtıcı değildir (Krüger, 1991: 153-155). Nitekim ilk defa Almanya’da çıplaklara özel parklar ve plajlar hazırlanır. 1930’ların sonuna kadar iyi bir tatilin güneş ışığı altında olduğu ve tatil zamanının güneş banyosu yapılarak geçirilmesi gerektiği düşüncesi tüm Avrupa’ya hâkim hale gelir. Bu anlayışa göre vücudun güneş görmediği kış döneminden çıkıldığında, beden giysilerden tamamen arındırılarak güneş banyolarıyla tamir edilmelidir (Turner, 1972: 58-60; Bryder, 1992: 72-95; Hughes, 2004: 443-461). Dolayısıyla *deniz, kum, güneş* anlayışıyla tatil yapmak gerektiği düşüncesi bu dönemde yaygınlaşmaya başlar. Bu dönemdeki anlayışa göre denize girmek, vücudun giysilerden arındırılarak güneş ışığı ve doğayla bütünleşmesini sağlamak, beden sağlığı açısından son derece önemlidir. Korsenin ve diğer kısıtlayıcı giysilerin reddi, doğa yürüyüşleri, güneş banyoları, açık hava egzersizleri ve kaplıcalara olan ilginin artışı, geleneksel baskı düzeninden kopuşu da ifade eder (Vigarello, 2013). Bu yeni yaşam şekliyle, bedensel ve zihinsel performansların artacağına, insanların yaşamları üzerinde daha fazla kontrol kazanacaklarına inanılır.

Tüm bu düşünceler ışığında nüdizm; modernizmin getirdiği kültürden, sanayileşmenin getirdiği sağlıksız koşullardan insanın kendini kurtarma çabası olarak ifadelendirilebilir. Sosyal Darwinizm, öjenizm ve modern tıbbın pozitif bir karışımı gibidir. Kıyafetlerinden özgürleşen insan, kendisini ifade etmenin

³ *Sun Bathing Review, Gymnos, Dawn, Verity*, J. M Seitz’in *Back to Nature*, Clarence Norwood’un *Nudism in England* ve Maurice Parmelee’nin *Nudism in Modern Life* adlı eserleri bunlardan bazılarıdır (Morris, 2009: 2-3).

yollarını bulmaya çalışır. Bu bağlamda, Nüdzizm, yıkıcı modernizme karşı Batılı insanın kendisini ve doğayı yeniden konumlandırma isteği olarak yorumlanabilir (Williams, 2007; Morris, 2009: 20-21).

2.3. Cumhuriyet, Modernizm ve Beden

Avrupa'da modernizmin sancuları 20. yüzyılın başlarında bu şekilde cereyan ederken, Türkiye'de neler olduğuna kısaca göz atmak gerekir. 20. yüzyılda değişen modernizmin etkilerini Türkiye Cumhuriyeti bağlamında değerlendirmek için Cumhuriyet'in imparatorluk geçmişi göz ardı etmemek gerekir. Dolayısıyla, Cumhuriyet'i kuran kadroların 19. yüzyılın ikinci yarısında, yani modernizmin doğmuş olduğu yıllarda dünyaya geldikleri, Batılı düşünceleri takip ettikleri, Avrupa'ya gittikleri, yabancı dil bildikleri gerçeği hatırdan tutulmalıdır (Zürcher, 2009; Türedi, 2019). Cumhuriyet'i kuran kadrolar, modernleşmeye çalışan bir imparatorluğun içinde büyürler. Hatta Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde başlayan modernleşmenin, bazı elit kesimlerde Batı hayranlığı derecesine vardığı görülür. M. Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar, sonrasında Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Ahmet Muhtar, Ali Kemal gibi dönemin ünlü simaları bu anlayışa örnek olarak verilebilir (Ülken, 2019).

Avrupa'da iktidarlar ve uyguladıkları bio-politikalar düşünüldüğünde, 1923 yılında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu gelişmelerden etkilendiğini söylemek gerekir. Zira Sosyal Darwinizm'in, Cumhuriyet kurulmadan çok önce Osmanlı düşünürleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Karpat, 2009). Nitekim Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat, Abdullah Cevdet, Ahmet Şuayıp, Bedi Nuri ve sonraki dönemlerde de Cenap Şahabettin, Hakkı Behiç, Rıza Tevfik; Sosyal Darwinizm'den etkilenen önemli Osmanlı ve sonrasında Cumhuriyet şahsiyetlerinden bazılarıdır⁴ (Doğan, 2003).

Osmanlı Devleti döneminde bedene verilen önem, Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiş, Alman ve İtalyan gençlerin eğitimleri örnek alınarak, sporun milli savunmadaki önemi dile getirilmiştir (Akın, 2014: 152-153). Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında milliyetçi söylemin ve beden politikalarının eklenmeye çalışıldığı da görülür (Şepitçi, 2019: 45). Zira yeni kurulan devletin; devlete sadık, modern ve milliyetçi bir "yeni insan" tipi oluşturulmasına ihtiyacı vardır. Bu yeni insan tipinin bedensel açıdan "gürbüz" ve "çevik" olması istenmektedir (Türedi, 2018). Yeni devletin "genç" ve "sağlıklı" olduğu gösterilmelidir. Nitekim dönemin Yurt Bilgisi dersine ait kitaplarda gençlere hareketli olmaları ve spor yapmaları önerilmektedir (Akın, 2018: 154). Sadece okul kitaplarında değil, Gürbüz Türk Çocuğu, Çalışkan Çocuk, Şen Çocuk gibi dergilerde "güneşli dünyaya adım atan, spor yapan, sağlıklı, gürbüz Türk çocuğu; genç Cumhuriyetin de timsali" olarak anlatılır (Şepitçi: 2019: 55). Denize girmek, güneş banyosu almak, izci kamplarına katılmak, yaz kamplarına gitmek, tabiatın içine girmek; sağlıklı ve gürbüz olabilmek için yapılması gerekenler de vurgulanır. Ancak tüm bunlar, yani sağlıklı ve gürbüz olmak, son kertede Türk çocuğunun vatanına karşı bir vazifesi olarak telakki edilir (Türedi, 2018). Bu dönemde, Alman ve İsveç sporunu takip eden Selim Sırrı Tarcan'ın çalışmaları dikkate değerdir (Geri ve Sarıyar, 2021). Ülkede görülen bu gelişmelerin, Avrupa'da yaşanan öjenik faaliyetler ve özellikle Almanya'da baş gösteren saf, üstün ve sağlam vücutlu Alman vatandaşları oluşturma hareketinden etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Akın, 2018). Bu noktada, Cumhuriyet'in bir çeşit militarist modernleşme yaşadığına dair iddialar da vardır ki bu militarizm beden politikaları ile ilintilendirilmektedir (Belge, 2012).

Beden Eğitimi Derslerinin okutulmasının şart koşulması, Halk Evleri'nin birer spor merkezi haline getirilmesi, 19 Mayıs'ın 1935 yılında Gençlik ve Spor Bayramı olarak kutlanmaya başlanması gibi gelişmeler, Avrupa'daki bio-politiklar dikkate alındığında şaşırtıcı değildir (Erbaşan, 1992). 1930'lardan sonra artarak devam eden Antropolojik araştırmalar; Şevket Aziz Kansu'nun (1903-1983) çalışmaları, Türk Antropoloji Dergisi'nin yayımlanması (1925), Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması (1935), Türk Antropoloji Enstitüsü'nün kurulması (1933), Afet İnan'ın 64.000 kafatası üzerinde yaptığı ölçümler, bio-politik düşüncelerin birer ürünü olarak değerlendirilebilir (Kaya, 2015). Ayrıca bu dönemde, bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı mücadele edilmiş, özellikle sıtma, verem ve frengiye karşı mücadele

⁴ Bu noktada, Hakkı Behiç'in 1920 yılında kurulan Türkiye Komünist Partisinin umumi katipliğini yaptığını, Cenap Şahabettin'in de Cumhuriyet'in kurucu kadrolarıyla inşili çıkışlı ilişkilerine rağmen dönemin önemli edebi kişiliklerinden olduğunu unutmamak gerekir (Aydemir, 2010).

başlatılmıştır ki bu faaliyetler pozitif beden kontrolü olarak değerlendirilebilir⁵ (Nesipoğlu, 2018). Bu bağlamda, 1930'larda Türkiye'deki öjenik eğilimlerin ırkçı negatif beden politikalarına neden olmadığını söylemek gerekir (Yıldız, 2013).

1930'ların başında, Cumhuriyet'i modernleştirmeye yönelik bu çalışmalar devam ederken, Avrupa'da modernizmin sancıları çoktan başlamıştır. Marcel Duchamp, *Çeşme* (1917) adlı eserini çoktan yapmış, Bauhaus kurulu 14 yıl olmuş, Picasso ise Kübizm'in öncüleri arasında yerini almıştır. Ancak 1920'li ve 30'lu yılların Türkiye'sinde, Osmanlı Dönemi'nde de var olan bir tartışmanın hala yapılmakta olduğu görülür. Bu tartışma, Avrupa'daki sanayinin sadece mekaniğini değil kültürünü de alıp almama sorunsalıyla ilgilidir (Berkes, 1997: 56).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden aydınların, Batı'yı ve modernleşmeyi ne yönde anladıkları ile ilgili bu tartışmalar bugün de hala önemsenen bir noktadır. Zira dönemin elitlerinin modernizmi algılayışları, ülkenin modernleşme yönünü belirlemektedir. Cumhuriyet'in bu erken döneminde, aydınların Batı'daki modernizmle ilgili gelişmeleri ne ölçüde takip ettikleri konusundaki görüşleri ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre birinci gruptaki düşünürler, dönemin aydınlarını Batı'yı ve modernleşme süreçlerini yakından takip eden kişiler olarak görürken; diğer gruptaki düşünürler ise dönemin Türk aydınlarını gerçek modernleşme misyonundan uzak görmektedir.

Avrupalı akımları yakından takip eden Türk aydınların varlığından bahseden Duygu Köksal; Nazım Hikmet, Necip Fazıl ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nu örnek olarak göstermektedir. Ona göre adı geçen yazarların metinlerinde, modernizmle ilgili "buhran, kriz" gibi kelimelerin görülmesi bu anlayışa işaret etmektedir. Mesela Necip Fazıl; modernist sanatı, harpten sonra yaşanan buhranlar bağlamında açıklamaktadır. Ayrıca Batı'daki yeni sanat anlayışının yıkıcılık üzerine kuruluyor olması yeni inşa edilen Cumhuriyet'te bir sorun teşkil etmektedir. Bu yeni sanatın Cumhuriyet'in düşünsel yapısına uymadığına dair yazıların Malik Aksel, Cemil Sena Ongun gibi yazarlarca *Varlık* ve *Ar* dergilerinde yayımlandığı görülür. Bundan başka; İ. H. Baltacıoğlu'nun açık hava kültürü ve özgür eğitimi savunduğu eğitim modelinin de yine Batı'daki gelişmelerin takip edilerek ulaşılan bir proje olduğu kanaati vardır (Köksal, 2019: 242).

Ahmet Oktay da modernitenin Cumhuriyet'te tereddütlü bir biçimde benimsendiğinden bahseder. Zira elitler, modernitenin dilemmalarının farkındadırlar (Oktay, 1987: 401-402). Hatta *Ülkü* ve *Kadro* dergilerinin de bu tereddüdü gösteren yönde yayınlar yaptığı yönünde tespitler de vardır (Köksal, 2019: 250). Bir başka düşünür Nilüfer Göle, çoğul-modernleşme anlayışını ortaya koyar ki buna göre her toplum kendi dinamiklerine göre modernleşebilir. Tek bir tane modernleşme tanımı yapılamaz ki bu yaklaşıma göre Türk modernleşmesi kendisi özelinde biriciktir (Göle, 2004). Benzer şekilde Ali Artun da farklı kültürlerde farklı modernlikler olabileceği kanaatini taşır ki bu görüş de Türk modernleşmesini yine kendine has yapar (Artun, 2021).

Cumhuriyet aydınlarının modernizmin sıkıntılarını "samimi olarak hissettikleri" yönünde iddialar olsa da, önde gelen düşünürlerin bu iddiaya sıcak bakmadıkları görülür (Köksal, 2019: 249). İkinci gruptaki bu yazarlardan biri olan T. Z. Tunaya, Batılılaşmaya hazırlıksız yakalanan bir toplumdan bahseder (Tunaya, 1995). Benzer şekilde, Ahmet Hamdi Tanpınar, Batı'nın yeterince iyi tanınmadığından bahsettiği *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı kitabında, Batı'nın teknolojisi yerine sadece yaşam biçiminin alındığını, Batı'daki medeniyetin ne kültürel ne de ekonomik bakımdan anlaşılmadığını yazmaktadır (Tanpınar, 2011: 146). Batı'dan aktarılan kültür, sanat ve fikirler; Tanpınar'a göre Osmanlı şiiirini, musikisini, inançlarını, yaşayışlarını yok etmiş, ancak yenilerini üretememiştir. Bu üretemeyişte, modernleşmenin arka planının anlaşılmasının payı büyüktür. Bu anlaşılmayışın nedenlerine ışık

⁵ Frenginin Kaldırılması ve İlerlemesinin Yayılmasına Dair Kanun (1921), Sular Hakkında Kanun (1926), Sıtma Mücadele Kanunu (1926), Seriri ve Gıdaı Araştırma Yapılan Bakteriyoloji ve Kimya Laboratuvarları Kanunu (1927), Sıtma ve Frengi İlaçları için Kanun (1935), Çeltik Ekim Kanunu (1936); tüzük olarsa Kinin Tedarikine Dair Kanununun Uygulanması Hakkında Tüzük, Zührevi Hastalıklarla Savaş Tüzüğü, Sular Hakkında Tüzük, Çiçek Aşısı Tüzüğü bu mücadelelere örnektir (Nesipoğlu, 2018)

tutmaya çalışan Taner Timur, o dönemde Türkiye'deki kültürel dünyanın Batı'yı anlamaya yardımcı olacak kuram ve kavramlara sahip olmadığını belirtmektedir (Timur, 2017: 10).

Farklı kavram haritalarına vurgu yapan Taner Timur gibi Hasan Aksakal da Avrupalılar ve Türkler arasındaki düşünce farklılıklarını vurgular. Avrupa'nın ve Türklerin dünyayı algılayışı, sivil toplum anlayışı, insan-doğa ilişkisi gibi konularda "kapatılmayacak kadar büyük bir fark"a sahip olduklarını ifade eder (Aksakal, 2017: 73). Bu farklılıklardan en önemli unsurların bilim ve hürriyet olduğu söylenebilir ki nitekim Mümtaz Turhan, Batılılaşmanın ana unsurlarını bilim, teknik, hukuk ve hürriyet olarak sıralamaktadır (Turhan, 2015). Bu unsurları Türk modernleşmesinde göremeyen Turhan'ın da belirttiği gibi dönemin Türk aydınlarının hukuk ve hürriyetin gelişimi için mücadele ettiği söylenemez.

Şerif Mardin de Batı kültürünün görünen yüzünün yanlış yorumlanarak aktarıldığı kanısındadır (Mardin, 2013: 21-35). Benzer şekilde Hilmi Ziya Ülken de, modernleştirici elitlerin Batı'da yaşananların sadece sonuçlarına odaklandığını ve bu sonuçların ardında yatan temel felsefi nedenleri göremediği düşüncesindedir. Ülken'e göre Batı'nın sadece tekniğini değil; ilmini, sanatını, felsefesini de almak gerekir ki aksi durumda Batı'yı yakalamak mümkün olmayacak ve "yüzüstü Batılılaşma" yaşanmış olacaktır (Ülken, 2019: 125).

Konuya toplumsal açıdan bakılacak olursa Niyazi Berkes'in tespitlerini hatırlamak yerinde olacaktır. Niyazi Berkes'e göre 1940'lara gelindiğinde dahi nüfusunun %80'i "ilkel tarım ekonomisi"yle geçinen, "şehirleşmemiş, işçi sınıfı gelişmemiş, meslekî yapısı Ortaçağ görünümünde, çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen" bir toplum vardır (Berkes, 2019: 114-115). Böyle bir toplumun, şehirlerde yapılan reformlarla gelişmesi pek de mümkün değildir. Nitekim Berkes, Ankara şehrinde yaşanan büyük değişimin Ankara'nın köylerine sirayet etmediğinden yakınlı (Türkislamoğlu, 2019: 294). Tüm bu karamsar tabloya rağmen, devlet eliyle modernleşme çabalarına hız kesmeden devam edilir. Cumhuriyet'in bu erken dönemlerinde gerçekleşen modernleşme çabaları, Batı ile eşit konuma yükselmeye çalışmanın bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Bozdoğan, 2001: 150). Bu noktada, kurucu kadroların, modernleşmek için geç kalındığını düşünerek, modernizmin en azından şekil açısından taklit edilmesi taraftarı olduğunu söylemek gerekir (Bozdoğan, 2001: 72). Bundan dolayıdır ki Cumhuriyet dönemi modernleşmesinin sonraki dönemlerde eleştirildiği görülür. Zira modernleşme şekilsel değil zihinsel bir değişim olmalıdır (Yavuz, 2009: 215). Modernleşmenin ardında yatan düşünce anlaşılmadan, yapılan değişimin sadece görüntüde kalacağı dile getirilir. Nitekim N. Berkes ve H. Z. Ülken de geleneği koruyarak Batılılaşamayacağını savunmuşlar ve modernleşmeyi sağlayan dünya görüşünü de edinmek gerektiğini iddia etmişlerdir (Ülken, 2019; Berkes, 2019).

Bu noktada, Berkes'in Türk aydınları konusundaki görüşüne de değinmek gerekir. Ona göre sadece okuyup yazmakla aydın olunamaz. Zihninde bir "aydınlanma" yaşayan, gelenekselden koparak rasyonel düşüncüyü benimseyenler "aydın" sıfatını alabilirler (Berkes, 2017: 294). Berkes'e göre aydınlar, Türk modernleşmesine yön veren konumdadır. Ancak bu aydınların, bireylerin hak ve özgürlüklerini geliştirme peşinde koşmadıklarını belirten Tanpınar, Türk aydınlarını devletçi bulur (Tanpınar, 2006: 303). Hatta Tanpınar'a göre "Türkiye'de düşünce hayatı genellikle günlük gazetelerin elinde"dir (Tanpınar, 2013: 52). Batılılaşma için atılan her adımın gerçek modernleşmeye varamayacağını düşünen Cemil Meriç'in de belirttiği gibi aydınların "şuursuz birer aktör" değil, gerçek modernleşmeye doğru toplumu yönlendiren unsur olmaları gerekir (Meriç, 2014c: 176-177). Cemil Meriç de bir aydının dünyadaki belli başlı düşünce akımlarını tanınması gerektiğini, eleştirel olmasını ve "zamanının irfanını" bilmesi gerektiğini düşünmektedir (Meriç, 2014b: 24). Türk aydınlar tarafından yeterince anlaşılmayan modernizm, yine bu anlaşılama nedeniyle toplumla bütünleşmeye varamamış; sonunda da aydınla halkın arası açılmıştır (İlhan, 2015: 277).

Batılılaşma sancularına neden olduğu düşünülen Doğu-Batı ikilemi, iki medeniyetin nü beden anlayışında da görülmektedir. Nitekim çıplak beden olgusunun Batı kültürüne ait bir anlayış olduğu, antik Yunan heykellerinde dahi bunun görülebileceği ancak Doğu kültüründe çıplaklık anlayışının daha farklı tezahür ettiği yönünde yorumlar vardır (Duman, 2018). Yunanlıların bedenlerini teşhir etmekten çekinmemelerinde hatta bu teşhiri gurur verici bir durum olarak algılamalarında; bunu, kendilerini

barbarlardan ya da Doğululardan ayıran bir özellik olarak görmelerinin etkisi vardır (Açan, 2003: 8). Doğu'da resim sanatında dahi perspektifin kullanılmayarak bedenün hükmedici yanının vurgulanmaması, bedeni merkeze koymayan Doğulu anlayışın bir tezahürü olarak kabul edilir. Nitekim Doğu sanatındaki minyatür hakimiyeti bu minvalde değerlendirilebilir (Kantar, 2007: 51). Dolayısıyla, Doğu-Batı ikilemi olarak düşünüldüğünde, iki dünya arasındaki dini ve kültürel farklılıkların nü beden konusunun farklı değerlendirilmesine neden olabileceği görülür (Kantar, 2007). Ancak Batılılaşma olgusuyla tanışan diğer Doğu toplumlarında, nüdizmin farklı tezahür edebileceği de unutulmamalıdır. Örneğin, 1930'larda Beyrut'ta nüdizm, siyasal çürümeye ve sosyal problemlere bir protesto olarak güç kazanır. Harekete, Fouad Hobeiche öncülük eder ve kurduğu gazete ile hem ulusal elitlere hem de sömürgeci Fransızlara karşı yayınlar yapar. Öncülüğünü yaptığı nüdizm, kültürel geriliğe, kadınların ezilmesine ve siyasal yozlaşmaya bir tepki halini alır (Scheid, 2021).

Bu farklılıkları hatırd tutarak, Cumhuriyet döneminde nü beden konusundaki yaklaşımlara bazı ipuçları kullanılarak ulaşılmaya çalışılabilir. Örneğin, Peyami Safa'nın 1933 yılında yayımlanan *Bir Tereddütün Romanı* adlı eserinde, çıplaklığın kaosu temsil ederken, giyinmenin düzeni temsil ettiği görülür (Aras, 2019). Bundan başka, Refik Ahmet Sevengil'in 1936 yılına ait *Çıplaklar* adlı romanında, amaçsız bir yaşam süren gençler, Serbest Vücut Terbiyesi Birliği, diğer adıyla Çıplaklar Birliği adlı bir oluşuma katılırlar. Bu birliğin amacı spor yapmaktır. Alman hocaların eşliğinde yapılan ve tüm güne yapılan sportif aktiviteler, kadınların vücudunu güzelleştirdikçe, sporu bir *din* gibi görmeye başlarlar (Sevinç, 2009).

Nü resimler konusundaki dönemin anlayışı da bu noktada önem arz eder. Öncelikle 1901-1902 yıllarında İstanbul'daki sergilerde çıplak kadın figürüne dair resmi yasakların bulunduğu bilgisiyle karşılaşılır (Antmen, 2007: 4). Ancak Çallı kuşağı gibi Avrupa'da eğitim alarak ülkeye geri dönen öğrencilerin, nü beden konusuna Avrupalı gözle bakmaya başladığı söylenebilir. Örneğin, 1922 yılındaki Galatasaray Sergisi'nde, Namık İsmail'in "Üryan" adlı nü resmi, büyük tepki toplamasına rağmen bir başlangıca imza atar. Fakat, Namık İsmail'den de önce 1916'daki ilk Galatasaray Sergisinde İzzet Ziya'nın erkek nü figürler sergilediği de bilinmektedir (Keskin, 2014; Şen ve Gürpınar, 2019). Bu noktada, 1939 yılında İzmit'te açılan sergiden nü resimlerin kaldırıldığını da not etmek gerekir (Antmen, 2007: 7). Dolayısıyla nü bedenler konusunda, ne kadar Batılılaşmak istense de, bir tereddütün varlığından bahsedilebilir.

Sonuç olarak, toplumu modernleştirmeye çalışan aydınların modernleşmeden ne anladıkları sorunlu görünmektedir. Modernleşmeyi sadece teknolojiden ya da kültürden ibaret gören veya bunların her ikisini de birlikte almayı düşünen kafaları karışık bir aydınlar topluluğunun varlığı söz konusudur. Bu karmaşıklığın nü beden anlayışına da yansımaları söylemek yanlış olmayacaktır. Kafası karışmış aydınların toplumu nereye yönlendirdiği, Avrupa'daki güncel gelişmeleri nasıl anlamlandırdığı ise hala soru işaretleriyle doludur. Bir medeniyetten başka bir medeniyete geçilemeyeceği savı, Avrupa'nın geçtiği aşamaları geçmeden gerçek anlamda modernleşilemeyeceği düşüncesi, Doğu'nun gelişmemişliği fikri gibi daha pek çok yorumun da dahil edilebileceği Türk modernleşmesi ve nü bedenler hususu, hiç bitmeyecek bir araştırma konusu gibi görünmektedir (Meriç, 2014a: 384).

3.Yöntem

1931 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde dünyadaki gelişmeler ile ilgili dönemin önemli şahsiyetleriyle bir anket yapıldığı görülür. Anket; Almanya'daki nüdizm, Rusya'daki serbest izdivaç, yeni kübik evler, kadınların saç, makyaj, kılık kıyafetleriyle ilgili sorular odağında yapılır. 10 soruluk bu ankette Nüdizm sorusuna verilen cevaplara odaklanmış olan bu ankette, bahsi geçen soru şu şekildedir: "Almanya'daki çıplaklar hakkında ne düşünüyorsunuz?" (5 Teşrinisani 1931)

Bu çalışmaya konu olan anket, 5 Teşrinisani 1931 ve 4 Kanunvevel 1931 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Ankete katılan tüm ünlü simaların her soruya cevap vermediklerini belirtmek gerekir. Dolayısıyla çalışmanın odağındaki soruya Nazım Hikmet, Mazhar Osman gibi cevap vermeyen ünlüler mevcuttur. Soruya cevap veren ve bu çalışmada adı geçecek olan ünlü simaların isimleri ise şöyle sıralanabilir:

Tiyatrocu Şadi Bey⁶ (Karagözoğlu) (1881-1941), Ressam Ali Sami Bey (Boyar)⁷ (1880-1967), Reşat Nuri (Güntekin)⁸ (1889-1956), Halit Ziya (Uşaklıgil)⁹ (1866-1945), Hüseyin Cahit (Yalçın)¹⁰ (1875-1957), Aka Gündüz¹¹ (1886-1958), Abdülfeyyaz Tevfik¹² (Yergök) (1870-1947), Mahmut Yesari¹³ (1895-1945), Cemal Nadir¹⁴ (Güler) (1902-1947), Zekeriya Bey (Sertel)¹⁵ (1890-1980), Selim Sırrı Bey (Tarcan)¹⁶ (1874-1957), Bedia Muvahhit Hanım¹⁷ (1896-1994), Şukufe Nihal Hanım¹⁸ (Başar) (1896-1973), Hududat Şakir Hanım¹⁹, Şaziye Berin Hanım²⁰. Bu çalışmada, bahsi geçen soruya verilen cevaplar, söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Söylem analizi; bir ifadenin arka planını keşfetme ve onu tefsir etme şeklinde düşünülebilir (Atay, 2007).

4. Cumhuriyet Gazetesi Anketinden Elde Edilen Bulgular

Cumhuriyet gazetesinde, Almanya'daki Nüdzizm hareketiyle ilgili görüş bildiren aydınları dört gruba ayırarak cevaplarını incelemek mümkündür. Birinci grupta, Şadi Bey ve Ali Sami Bey'in bulunduğu sanatçılar; ikinci grupta Reşat Nuri, Halit Ziya, Aka Gündüz gibi yazar ve edebiyatçılar vardır. Üçüncü gruba Zekeriya Sertel ve İbrahim Müştak gibi gazeteciler ve sporcu Selim Sırrı Bey konulabilirken, dördüncü grup ise tüm hanımları kapsayabilir. İlk olarak sanatçı grubunun cevaplarına bakılacak olunursa, gazetede "sanat aleminin en tanınmış en sevimli siması" olarak tanıtılan Tiyatrocu Şadi Bey'in, "Ben kendi kendime bile olsam çıplaklıktan hicap duyarım, sıkılırım" dediği görülür. Sanatçı, Almanya'daki çıplaklık akımını tasvip etmediğini kısaca belirterek, diğer soruları cevaplamayı tercih eder (17 Teşrinisani 1931). Diğer bir sanatçı ressam Ali Sami Bey ise çıplak gezme fikrinin "plajlardan azma bir iptila" olduğunu düşünmektedir. Bu konuda oldukça net ifadeler kullanan sanatçı, Almanlarda çıplak gezmeye heves edenlerin Afrika'ya hicret etmesi gerektiğini söyler. Ayrıca kıyafetin insanların yaşadığı tecrübeler sonunda gerekli olduğunun anlaşıldığını da ifade eder ve şöyle der: "Beşer her icadı acı tecrübelerden almıştır. Onları gene tecrübe etmek epeyce pahalıya oturur" (11 Teşrinisani 1931).

Dönemin önemli yazarlarına bakıldığında, Reşat Nuri'nin konuyla ilgili en uzun mülahazayı yapan edebiyatçı olduğu görülür. Reşat Nuri, insana giysinin daha doğar doğmaz giydirildiğini hatırlatır. Ona göre insanlar tilkiler gibi analarından kürkle doğmazlar ve bu dünyaya gelenler hemen kundaklara sarıp sarmalanırlar. Eğer hayata yeni gelenleri "upuryan bırakmış olaydılar", onların yaşayamayacağını ifade

⁶ [Türk sinemasının](#) ilk komedi filmlerinden *Bican Efendi* film serisinin senaryosunu yazıp yönetmiş ve oynamıştır. [Cumhuriyet'in ilanından](#) sonra *Millî Sahne* adıyla ilk özel tiyatro grubunu kurmuştur (Gökmen, 1989).

⁷ Ali Sami Boyar, Türk resim sanatında yerini alan önemli şahsiyetlerdendir. 1914'te İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasında görev almış, Bahriye Müzesi, Evkaf-ı İslamiye Müzesi ve Ayasofya Müzesi'nin müdürlüğünü yapmıştır. Ayrıca ilk Cumhuriyet pulları ve paralarının ressamlığını üstlenmiş ve Taydus adıyla bilinen çelik gravür baskı tekniğini ülkede ilk defa kullanmıştır (Mutlu, 2021: 283).

⁸ Cumhuriyet'in edebiyat kanonu içinde yer alan Reşat Nuri'nin *Çalkışu* ve *Yeşil Gece* gibi ünlü eserleri vardır (Ünal, 2016).

⁹ Türk edebiyatın en önemli romanlarından *Ask-ı Memnû'*ün yazarıdır. Cumhuriyet kanonunun içinde yer alan Halit Ziya, Batılı romanın Türk edebiyatında gelişmesinde katkı sunar (Kaya, 2019).

¹⁰ 1908'de Tanin gazetesini kurarak baz yazarlığını yapan Hüseyin Cahit, daha sonra iktidarın yayın organı gibi işleyen [Ulus Gazetesinde](#) başyazarlık yaptı (Azman, 1994).

¹¹ Gazeteci, yazar ve şairdir. 5. ve 6. dönem TBMM milletvekilliği yapan Aka Gündüz, yeni rejimin benimsenmesi için çok çaba harcamıştır (Oktay, 2008).

¹² Yazar ve bilim insanıdır. 1925'te Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığına atandı (Tanır ve Aslan, 2019).

¹³ Ünlü yazarın *Çulluk* (1927) adlı romanı oldukça ünlüdür. *Bağrı Yanık Ömer* adlı eseri ise ilk çocuk romanıdır (Temizsu, 2020).

¹⁴ Karikatürist Cemal Nadir dönemin ünlü gazete ve dergilerinde çizmiş; Amcabey, Efruzbey gibi tiplmeleri popüler olmuştur (Satıcı, 2011).

¹⁵ Zekeriya Sertel, dönemin önemli muhaliflerindedir. Tan gazetesi ile mesleğinin zirvesini yaşamış, ancak Tan gazetesi baskını ile sürgün yılları başlamıştır.

¹⁶ Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi'nin kurulmasını sağlayarak, ülkenin Olimpiyatlar'a katılmasına önderlik eden beden eğitmeni ve siyasetçidir (Geri ve Sarıyar, 2021).

¹⁷ Dönemin önemli tiyatro ve sinema oyuncularındandır. Türkiye'nin ilk Müslüman kadın oyuncusudur. Ülkede oluşturulan yeni kadın imajına destek vermektedir (Duyan, 2018).

¹⁸ Türkiye'de Darülfünun'dan mezun ilk Türk kadınıdır. Çeşitli yazıları, hikaye ve romanları yayınlamıştır (Çalışkan ve Özbey, 2016).

¹⁹ 1930 senesinde Cumhuriyet gazetesi tarafından düzenlenen Ses Kraliçesi Yarışması'nda birinci olmuş, Nis'te düzenlenen Uluslararası Ses Yarışması'nda altıncı olmuştur (Türedi, 2021).

²⁰ Osmanlı Döneminde okumak için Almanya'ya gönderilen Türk gençlerindedir. Almanya'daki hayatını anlattığı ünlüğü, Türk edebiyatındaki günlük türünün ilk örneklerindedir (Sazyek, 2020).

eden Reşat Nuri, dolayısıyla giyinmenin bir lüzumiyet olduğuna değinir. Tarihten de örnek vererek, taş kovuklarda yaşamış ecdadın avladıkları hayvanların postlarına girmiş olduklarını belirtir. Soğukta yaşamaya alışmış olsaydık, fazla tüylerimizin dökülmeyeceğini ve “maymunlara yakın bir manzara” alabileceğimizi tahmin eder. Bu çıplaklığın bugünkü giyinikliğimizden “daha bedii ve zevkli” bir şey olup olmayacağını da sorgular. Bu sorunun cevabını da ancak soyunanların söyleyebileceğini dile getirir. Bu çıplaklık cereyanının medeniyetin bir getirisi olup olmadığı konusunda da fikir beyan eder. Ve eskiden İstanbul’da Çıplak Mustafa adında bir deli olduğunu ve bu sayede Türklerin Avrupa’ya medeniyet bakımından üstün gelebileceğini şaka yoluyla ifade eder. Verdiği örnekten anlaşılacağı gibi çıplaklığı medeniyet ile bağdaştırmayan Reşat Nuri, “Sokakları hamamlara çeviren bu soygun alayına iltihak etmek isteyenler”in yavaş yavaş “idmanla” soyunmaları gerektiğini dile getirir. Yine şaka ile karışık bu işin sonunu terzilerin düşünmesi gerektiğini söyleyerek, herkeste benzer olan “umumi ten rengini” kadınların boyama ihtimalini gündeme getirir (5 Teşrinisani 1931)

Bir diğer önemli edebiyatçı yazar Halit Ziya da çıplak bir kişinin giyinmişten daha güzel olmayacağını savunur. Şöyle bir söz aktarır: “Tamamen çıplak sanatkarlar halk için cazibedar olmuyor”. Kendisinin de “ufak bir telebbüs ihmalile” derhal nezle olduğunu söyleyerek, konunun sıhhatle ilgisi konusunda şüphelerini dile getirir (8 Teşrinisani 1931). Dönemin bir diğer önde gelen yazarlarından Hüseyin Cahit (Yalçın), Almanya’daki çıplaklık ile ilgili çeşitli resimler gördüğünü söylemekte ve şu sözleri ilave etmektedir: “Beyaz ırka mensup olmak şartile genç ve güzel çıplakların hepsi hoşuma gider”. Ortaya çıkan bu çıplaklık hareketini ise “sönmeğe mahkûm bir garabet eseri” olarak telakki etmektedir. Çıplak gezen insanların hasta olacağını anlatırken, aynı zamanda “bugün kapalılığa alışmış olduğumuz için çıplaklık bizi tahrik ediyor” diyerek konunun cinsel yönünü de hatırlatır. (1 Kanunvevvel 1931)

Edebiyatçı Aka Gündüz, Hüseyin Cahit gibi konuya güzellik açısından yaklaşmakta ve “yeter ki bu çıplaklar bakılabilecek kıraatta olsunlar” demektedir. İnsanların çıplaklaşma tutkularını “feci” bulduğunu dile getiren Gündüz, çıplak uzuvların çirkinliğinden örnekler verir. Şöyle sorar: “Sen hiç kadın ayağının çıplağını gördün mü?”. Cevabını kendisi şöyle verir: “Haliç pavuryası, dere çağanozu onun yanında peri padişahının küçük kızından çok daha güzeldir”. Hatta Afrika seyyahlarının “Aç kaplanlar bile çırcıplak kadından ürküp nah taban kaçarlar” dediğini yemin vererek anlatır. Cevabının sonunda “beyni, kalbi ve ruhu çıplak olanlardan” nefret ettiğini de ilave ederken, bu sözünü neyi kastettiğini söylemez (7 Teşrinisani 1931)

Abdülfeyyaz Tevfik de Aka Gündüz ve Hüseyin Cahit gibi konunun güzellik ve kadın boyutuyla ilgilenmektedir. Çıplaklığın aslında hoşuna gittiğini söyleyen Abdülfeyyaz Bey şöyle der: “hele kadınları da bu fikrin tatbik mevkiine konulmasına razı edebilirsek dünyayı kasıp kavuran dünya buhranına faydası dokunur”. Eğer sıhhatine zararı gelmeyecekse, ihtiyarlığıyla soyunabilecek çağı çoktan geçirmiş olduğuna müteessif olacağını söyler (16 Teşrinisani 1931). Yazar Mahmut Yesari ise “Almanyadaki çıplakların sıhhatlerine gıpta ediyorum” diyerek, konuyu kısa keser (19 Teşrisani 1931)

Gazeteci yazar İsmail Müştak Bey; Almanya’daki çıplakları “aykırı bir merak peşinde koşan bir insan kümesi”nden farklı bulmadığını belirterek, bu merakın ülkede revaç bulmasına taraftar olmadığını vurgulamaktadır (12 Teşrinisani 1931). Karikatürist Cemal Nadir ise konuya mesleki açıdan bakar ve çıplaklığın kusurları olduğu gibi meydana çıkaracağı için hoşuna gideceğini söyler. Sonrasında ise bu gibi bir durumun aslında “çekilir” olmadığını belirterek, “Mesela bir an Sirkeci’yi çıplak insanlarla tasavvur edin, bir mezbaha manzarası arz etmez mi?” diye sorar. Ayrıca eğer çıplak olurlarsa “acaba kadınlar dudak boyalarını, pudra kutularını, lavanta tüplerini nereye koyarlar?” diyerek, “Çıplak bir kadının elinde çanta pek dam üstünde saksığan duracak” hatırlatmasında bulunur. Bundan başka, çıplaklık modasının bir faydasını da müstehcen resim yapma meselesini ortadan kaldıracak olmasında bulur (14 Teşrinisani 1931)

Almanya’daki nüdist akımı konusunda dönemin ünlü gazetecilerinden Zekeriya Bey (Sertel) ise bu hareketi “bir fantaziden” ibaret gördüğünü söylemektedir. Ona göre bu akım “gürültülü şehir hayatı içinde bunalan insanların tabiate hasretinin bir ifadesinden başka birşey değildir” (23 Teşrinisani 1931). Selim Sırrı Tarcan ise her bir yeniliğe taraftar olduğunu ve Almanya’daki çıplaklığı beğendiğini söyler. Hatta “bizde böyle bir hareketle müsaade edilse çıplak sokağa çıkacakların birincisiyim” diyerek konuya olan alakasının derecesini ifade etse de yine de daha fazla malumat vermez (6 Teşrinisani 1931)

Ankete katılan kadınların verdiği cevapların ise erkeklerin cevaplarına kıyasla daha kısa olduğu görülür. Bedia Muvahhit Hanım, çıplak insan kadar hayatta sakil bir şey tasavvur edemediğini söylerken, Şukufe Nihal Hanım da Almanya'daki çıplaklardan hoşlanmadığını belirtir (18 Teşrisani, 3 Kanunevvel 1931).

1930 senesinin Ses Kraliçesi Hududat Şakir Hanım, çıplaklığın Almanya ve emsali gibi seviyesi çok yüksek milletler için bir dereceye kadar doğru olabileceğini fakat Türkiye'de bunun gerçekleşmeyeceğini, "Fakat bizde asla" cümlesiyle anlatmaya çalışır (27 Teşrinisani 1931). Şaziye Berin Hanım da Alman hayranlığını şu sözlerle dile getirir "alınını semalara değdirip vücudüne galebe etmesini öğrenmiş olan bu millet çıplak gezerken de namusludur". Sözlerine şöyle devam eder: "Ben Almanların çıplak gezmesine yeltenmesine değil, onların ulviyetine irişmemizi isterim" (21 Teşrinisani 1931).

5. Tartışma

Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin erken Cumhuriyet dönemi aydınları tarafından ne şekilde takip edildiğine bir örnek olarak nüdzizm tartışmaları incelenebilir. Örneğin Halit Ziya, nü beden ile güzel olunamayacağını söyleyerek nüdzizmi güzellik açısından değerlendirir. Giyinmediği zaman nezle olduğunu söyleyen Halit Ziya, nüdzizmin sağlıkla olan ilgisinden bahsetse de nüdistlerin amacının güneş ışığından ve doğadan vücudun yararlanması olduğunu göz ardı eder. Reşat Nuri ise çıplak olmayı "deli olmak" ile aynı görmekte ve modernlikle bağdaştıramamaktadır. Yine kadınların süslenme ve makyaj düşkünlüğüne gönderme yaparak, nü bedenlerin ten renginin kadınlar tarafından değiştirileceğini söyler. Hüseyin Cahit'in, beyaz ırka mensup olma şartını ortaya koyması ise zihnindeki ırkçı tezahürleri ortaya koyarken; güzel vücutları görme isteğinden bahsetmesi, konuya cinsellik üzerinden alaycı yaklaştığını göstermektedir. Aka Gündüz de Hüseyin Cahit'e benzer şekilde nüdzizmi kadınlar açısından değerlendirerek, "Haliç pavuryası, dere çağanozu" gibi ifadelerle kadın ayağını tarif eder. Abdülfeyyaz Bey de bu akımı kadınların tatbik etmesi gerektiğini söylerken, Cemal Nadir konuya yine kadınlar üzerinde yaklaşarak, kadınların makyaj malzemelerini nereye koyacaklarını sorgulayan alaycı bir tavır içindedir.

Türkiye'de, kadınların çıplaklığı üzerinden ele alınan nüdzizmin, Avrupa'da öncelikle erkekler tarafından başlatılan ve yine ilk olarak erkekler arasında yaygınlaşan bir akım olduğunu söylemek gerekir. Sadece Selim Sırrı Bey'in bu konuda istekli olduğunu söylediği görülür ki o da bu isteğin nedenini anlatmamıştır. Kendisinin o dönemde Alman ve İsveç sporunu takip ettiği düşünüldüğünde, bu konuda bilgili olduğu tahmin edilebilir. Ancak yine de konuyla ilgili fazla konuşmamayı tercih etmiştir.

Kadınların da verdikleri kısa cevaplardan, konuyu herhangi bir cinsiyetin üzerinden yorumlamadıkları görülür. İlginç olan ise Hududat Şakir Hanım ve Şaziye Berrin Hanım'ın Nüdzizmi ilerencilik olarak görmeleridir. Bu "ilericiliğin" nereden kaynaklandığını açıklamamaları, Avrupa'dan gelen her şeyi "ileri" gördükleri düşüncesini uyandırmaktadır. Kendi ülkelerinin bu derece "ileri" olmadığı yönündeki ifadeler, Alman hayranlığını göstermektedir ki bu hayranlık yine de Nüdzizmin ardındaki düşüncüyü fark edemediklerini anlatmaktadır.

Cumhuriyet dönemi önde gelen aydınlarının nüdzizme bu şekilde mesafeli davranmalarının bazı olası nedenleri üzerinde durmak gerekir. Öncelikle Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki düşünce farklılıklarının bu mesafenin önemli bir kaynağı olduğunu söylemek gerekir. Zira Doğu ve Batı'nın farklı medeniyet tasavvurları dikkate alındığında, Doğu'nun nü bedeni Batılılar gibi olumlu karşılamadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Cumhuriyet aydınları söz konusu olduğunda, nüdzizm örneğinde olduğu gibi, Batılılaşmanın seçici bir biçimde yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Batı'yı sadece şekil açısından taklit ediyor olsalar da, Batılı nüdist hareketi kendi ülkeleri için seçmedikleri açıktır. Bu noktada, muhafazakar bir modernleşmeden bahsedilebilir ki bu sonuç, Göle ve Artun'un çoğul modernlikler görüşünü destekler niteliktedir.

Ancak Cumhuriyet aydınlarının durumunu, *Doğulu geleneğe bağlı olmaları* şeklinde açıklamak da yeterli olmayabilir. Zira Lübnan'ın da Doğulu geleneğe ve İslami inanaşa sahip olduğu düşünüldüğünde, nüdzizmin bir sosyal ve siyasal protestoya dönüşmesinin Beyrut'ta mümkün olması; Cumhuriyet

aydınlarının farklı bir yol izlemeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Bu noktada, Lübnan ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki farklılıklar ve benzerlikler daha detaylı incelenmeye değerdir. Zira Lübnan'ın sömürge geçmişi, nüdist hareketin burada kendisine yer bulmasına neden olabilir. Yine de nüdist bir sosyal ve siyasal protestoya dönüştürebilen Lübnan gibi orjinal bir dönüşümün Cumhuriyet aydınları tarafından gerçekleştirilememiş olması, Cumhuriyet dönemi aydınlarının fikrîsel yoksulluğuna dair bir işaret olabilir. Bu noktada, Cemil Meriç, Mümtaz Turhan, Niyazi Berkes'in; Cumhuriyet aydınları hakkındaki tespitlerini hatırlamak gerekir. Zira onlara göre hürriyeti ve insan hakları idealini savunan, orjinal fikirler üreten aydın profilinden erken Cumhuriyet döneminde bahsetmek pek mümkün değildir.

İkinci olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin geç modernleşen ülkelerden olduğu ve bu yüzden de Batılı düşünce akımlarının yeterince gelişemediği iddiası ise Almanya'nın da geç modernleşen ülkelerden olduğu gerçeğini yadsımak olacaktır. Ancak yine de Almanya'nın Batı medeniyeti içerisindeki konumunun, ona avantaj sağladığı açıktır. Nü beden geleneğine sahip Batı medeniyetinde nüdist akımın doğmasının normal karşılanabileceğini söylemek gerekir. Cumhuriyet'in ise ne kadar Batılılaşmaya çalışsa da nüdist ortaya çıkarmaması Doğulu düşünce geleneğine sahip olması ile açıklanabilir ki gelinen bu noktada Doğu-Batı dikotomisinin, Doğu toplumlarının modernleşmesindeki önemi yine ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, Batı'da nüdistin ortaya çıkmasına neden olan önemli saiklerden Sosyal Darwinizmin, Cumhuriyet dönemi aydınlarını nüdiste yöneltebilecek yeterli ilgiyi görmediği anlaşılmaktadır. Güçlülerin ayakta kalacağı mantığıyla sağlık ve spora yönelik çeşitli politikalar uygulanmış olsa da, bu politikaların Batı'daki gibi radikal hareketlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamadığı görülür. Zira bu dönemde öjenik düşünceye varabilen milliyetçilikteki yükseliş iktidarın izin verdiği sınırlar içerisinde kalmış, daha ötesine geçememiştir. Dolayısıyla nüdist gibi toplumsal normlara aykırı görülen bir akımın doğmasını sağlayacak aydınların var olmaması bir yana; iktidarın, desteklediği bio-politikaların bu noktaya varmasına izin vermediği düşünülebilir. Kısacası, Batı'da oldukça etkili olan Sosyal Darwinizm düşüncesinin Cumhuriyet aydınları arasında kısmen etkili olduğu bilinse de, nü beden anlayışına etki ettiğini söylemek doğru olmayacaktır. Nitekim ankete cevap veren aydınlar da nü bedenlerin sağlık ve güç ile ilintisinden bahsetmemektedir. Dolayısıyla Batılı akımları takip etmenin yüzeysel kaldığı; H. Ülken, A. H. Tanpınar, C. Meriç ve N. Berkes'in bahsettiği zihinsel dönüşümün yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Zihinsel dönüşüm yaşanmadan da gerçek Batılılaşmanın tecrübe edilmesi mümkün olmayacaktır.

6.Sonuç

Almanya'daki nüdistizm konusuna Türk aydınlarının verdiği cevapların dönemin eğilimi hususunda fikir verdiği söylenebilir. Buna göre erkeklerin soruyu daha çok üşüme, güzellik ve cinsellik odağında cevapladığı müşahade edilmiştir. Çıplak olmayı sadece kadınlar üzerinden düşünen ve örnekleyen Abdülfeyyaz Tefik, Reşat Nuri, Aka Gündüz ve Hüseyin Cahit, konunun ardındaki Batılı düşünceyi ya bilmemekte ya da bilmez gibi görünmeyi tercih etmektedirler. Nüdistizm akımına, modernizm ve insanın bu modernleşmeye tepkisi bağlamında bakabilen tek kişinin Zekeriya Bey olduğunu söylemek gerekir ki onun da cevabı pek açıklayıcı değildir. Vücudun güneş ışığına olan ihtiyacı, alternatif tıp ve şehirlerdeki sağlıksız yaşam ekseninde nüdistizm karşı mantıklı karşı-argümanlar sunmak yerine, Aka Gündüz'ün kadın ayağı ve Cemal Nadi'nin kadının makyaj çantası üzerinden konuyu açıklamaya çalışması zihinlerdeki kadın algısını göstermesi bakımından da manidardır. Kadını süsünden başka bir şey düşünmeyen bir nesne olarak görme eğilimi, toplumu yönlendirecek olan aydınların düşünsel durumunu ortaya koyar. Ankete katılan kadınların da yapılan bu olumsuz "şaka"ları görmezden gelmeleri, dönemin öncü kadınlarının kendi konumlarını nasıl algıladığı hakkında da ipucu vermektedir.

"Nah taban kaçmak", "halic pavuryası", "dere çağanozu", "mezbağa manzarası", "aykırı merak", "bir iptila", "delilik" gibi negatif ifadelerle ortaya konan nüdistizm, Türk aydınlarının Avrupa modernizminin felsefesini öğrenmeden ele aldıkları görülmektedir. Bu sonuç, Ahmet Hamdi Tanpınar, Şerif Mardin, Atilla İlhan, Niyazi Berkes gibi düşünürlerin tespitleriyle aynı doğrultudadır. Zira adı geçen düşünürlere göre Cumhuriyet aydınları modernleşmeyi sadece şekil açısından taklit etmekte, bu şeklin ardındaki düşünceyi benimsememektedirler. Dolayısıyla, nüdistizm gibi radikal bir akımı anlamalarını beklemek beyhude olabilir. Avrupa'da bu akımın yükselmesine neden olan arka planı incelemek yerine, basit ve alaycı

cevaplar vermeyi tercih etmişlerdir. Nüdzimin felsefesini tartışmak yerine, konuyu cinselliğe ve güzelliğe indirgemeleri, konuya yönelik ilgisizliklerini göstermektedir.

Bu bağlamda, Avrupa'yı modernleşmeye götüren aşamalardan geçmeyen Türk aydınlarının, Batı'daki akımları anlamlandırmada güçlük çektiği söylenebilir. Vahşi bir endüstrileşme yaşamamış, doğadan uzak kalmamış bir toplumun üyeleri olarak, güneş ışınları ile yapılan tedaviler, doğa yürüyüşleri, bronzlaşma, sıcak bölgelerde tatil gibi birçok alanı kapsayan nüdist hareketi, çıplaklık ve cinselliğe indirgemelerini yadırgamamak gerekebilir. Ancak dönemin aydınları olarak, topluma yön veren, onu bilgilendiren ve her zaman göz önünde olan bu insanların; Batılı modernleşmenin içeriği ve sonuçları konusunda daha fazla bilgi sahibi olması gerekmektedir. Anket sorusuna otuz aydından sadece on beşinin cevap vermesi ve diğerlerinin söyleyecek sözlerinin olmaması da ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Bundan başka, verilen cevapların dinsel içerik barındırmaması, *günah* düşüncesinden söz edilmemesi; dönemin aydınlarındaki sekülerleşmenin derecesini de gösterir niteliktedir. Ancak, sekülerleşmelerine rağmen yine de nü bedenleri onaylamayan Doğulu anlayış içerisinde kalarak, muhafazakar bir modernlik anlayışı ortaya çıkarmışlardır.

Aydınların rasyonel düşünceye sahip olması gerektiğine inanan Berkes'in görüş açısından değerlendirildiğinde, Türk aydınlarının nüdzim akımına rasyonel perspektiften bakmadığı görülür. Bu durumda Berkes'in tanımına uyan bir Türk aydınının var olduğunu -en azından ankete cevap verenler açısından- söylemek güçtür. Yine Cemil Meriç'in tanımında yer alan "zamanının irfanını" bilen, dünyadaki akımları takip eden bir aydın profili de ortada yoktur. Tanpınar'ın söylemine uygun olarak kişisel özgürlükleri genişletme kaygısında olmayan, bir grup şekilci "aydın"ın varlığı söz konusudur. Avrupa'nın "hürriyet" düşüncesini benimsemeyerek, seçici bir "hürriyet" anlayışını tercih eden Türk aydınlarının Ülken'in deyimiyle "yüzüstü bir Batılılaşma"ya öncülük ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla kendilerini Türk modernleşmesinin öncüsü olarak gören bu aydın kesimin, aslında gerçek modernleşmeyi engelleyici bir işlev gördükleri anlaşılmaktadır. Türk aydınlarının seçici bir modernizmi tercih etmeleri, muhafazakâr bir modernlik anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Konuya İslami öğreti açısından bakmasalar da zihinsel olarak hala geleneksel anlayışa bağlı oldukları, modernizmi ya da Batılılaşmayı tam anlamıyla içselleştiremedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum da onların muhafazakâr modern bir imaj çizmelerine neden olur.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Açan, V. (2003). *Görsel Kültürün Oluşumunda Çıplaklık*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akın, Y. (2018). *Gürbüz ve Yavuz Eolatlar, Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksakal, H. (2017). *Türk Muhafazakârlığı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alemdaroğlu, A. (2002). Öjeni düşüncesi. *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* içinde, Edt. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim, s: 414-426.

- Antmen, A. (2007). Geleneksel ve Modern, Mahrem ve Namahrem: Halil Paşa'nın 'Uzanan Kadın'ı ve Örtülü Çıplaklık. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 19, s: 1-14 .
- Aras, E. (2019). Modern Bireyin Tereddütleri: "Çıplaklık" Düşüncesi ve "Bir Tereddüdün Romanı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 76, s: 7-22.
- Artun, A. (2021). *Modernizm Kavramı ve Türkiye'de Modernist Sanat'ın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, H. (2007). Söylem Analizi Kavramının Yapıları ve İşlem Akışı. *Nitel araştırma: Neden, Nasıl, Niçin İçinde* (169-180). (Ed. A. Yüksel., B. Mil., Y. Bilim), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ayaydın, A. (2016). *Çağdaş Sanat Akımları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aydemir, U. (2010). *Cenap Şahabettin'in Seyahat Mektuplarında Oryantalist Etkiler*. Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Azman, A. (1994). *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci: Hüseyin Cahit Yalçın*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Becer, E. (2016). *Modern Sanat ve Yeni Tipografi*. Ankara: Dost yayınları.
- Belge, M. (2012). *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1997). *Berkes, Niyazi, İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Berkes, N. (2017). *Felsefe ve Toplum Bilimi Yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (2019). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Berman, M. (1999). *All That is Solid Melts Into Air*. New York: Penguin Books.
- Biçer, K. (2006). *Modernizm ve Endüstriyel Devrim Işığında Çağdaş Tasarımın Temeli*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Boyne, R. (2009). *Foucault ve Derrida Aklın Öteki Yüzü*. Ankara: Bilge-Su Yayıncılık.
- Bozdoğan, S. (2001). *Modernizm ve Ulus İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Burt, R. (1998). *Alien Bodies: Representations of Modernity, 'Race' and Nation in Early Modern Dance*. London: Routledge.
- Butler, R. ve H.Parr (1999). *Mind and Body Spaces: Geographies of Illness, Impairment and Disability*. London: Routledge.
- Bryder, L. (1992). 'Wonderlands of Buttercup, Clover and Daises': Tuberculosis and The Open-Air School Movement in Britain, 1907-1939. *The Name of the Child: Health and Welfare 1880-1940*, s. 72-95. (Ed. R.Cooter Ed.). London: Routledge.
- Cebe, R. (2014). Fütürizm'in Müziğe Etkileri ve Yeni Çalgılar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (49), s. 312-323.
- Childs, D. J. (2001). *Modernism and Eugenics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çalışkan, V. ve Özbey, E. (2016). "Darülfünun'dan Mezun İlk Kadın Coğrafyacı: Şükûfe Nihal (1897-1973)". *Türk Coğrafya Dergisi*, 67, s. 61-66.
- Demirok, G. (2017). *Architecture, Revolution and Temporality: The Soviet Avant-garde and The Politics of Modernism*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, A. (2003). *Sosyal Darwinizm ve Osmanlılar Üzerindeki Etkileri*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Duman, B. (2018). Resimden Tiyatroya Doğu Sanatı ve Batı Sanatı Arasındaki Farklılığı Toplamların Gerçekliğe Bakışı Üzerinden Okumak. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 3 (6), s. 11-31.
- Duyan, Y. (2018). Bedia Muvahhit: Bir Cumhuriyet Yıldızı. *16 th International Symposium in the Millenium*, s. 699-704.
- Erbasan, Y. (1992). Atatürk ve spor . *Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi*, 3 (9), s. 20-21.
- Feenberg, A. (2005). *Heidegger and Marcuse: The Catastrophe and Redemption of History*. London: Routledge.
- Foucault, M. (2002). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gambetti, Z. (2009). İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40.
- Geri, S. ve Sarıyar, C. (2021). Spor Tarihinde Öncü Bir İsim: Selim Sırrı Tarcan'ın Kadın Gazetesindeki Yazıları. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15 (1) , s. 141-153
- Gompertz, W. (2019). *Pardon Neye Bakmıştınız?*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökmen, M. (1989). *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*. İstanbul: Denetim Ajans Basımevi.
- Göle, N. (2004). Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. (Uygur Kocabaşoğlu, Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hau, M. (2003). *The Cult of Health and Beauty in Germany: A Social History, 1890-1930*. University of Chicago Press.
- Hughes, D. (2004). Just A Breath of Fresh Air in An Industrial Landscape? The Preston Open Air School in 1926: A School Medical Service Insight. *Social History of Medicine*, 17(3), s. 443-461.
- İlhan, A. (2015). *Hangi Edebiyat*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İpşiroğlu, N. ve İpşiroğlu, M. (2017a). *Sanatta Devrim*. İstanbul: Hayalperest
- İpşiroğlu, N. ve İpşiroğlu, M. (2017b). *Oluşum Süreci İçinde Sanatın Tarihi*. İstanbul: Hayalperest.
- Kantoğlu, F. (1982). *Çağdaş Dizayn Mimarlık*. Mimarlar Odası Yayını.
- Kara, S. (2021). *Muhelif Bir Gazeteci ve Yazar Olarak Zekeriya Sertel*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, E. (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde İrk ve İrkçilik (1923-1938). *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2 (3), s. 21-65
- Kaya, Ş. (2019). *Halit Ziya Uşaklıgil ve Peyami Safa romanlarını Türkiye modernleşmesi bağlamında karşılaştırmalı düşünmek* . Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayserilioğlu, K. (2017). *Erken Modern Çağ ve Avangard Sanatta Akılcılık Eleştirileri*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keskin, C. (2014). I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi. *Akademik Bakış*, 7 (14), s. 263-181.
- Kinross, R. (1997). *Modern Typography: An Essay in Critical History*. Princeton: Architectural Press.
- Koç, A. (2018). Michel Foucault'nun "Biyopolitika" Kavramının Teorik Çerçevesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), s. 193-218.

- Köksal, D. (2019). Cumhuriyet İdeolojisi ve Estetik Modernizm: Baltacıoğlu, Yeni Zamanlar ve Bauhaus. *Bauhaus: Modernleşmenin Tasarımı*, 241-253. (Ali Artun ve Esra Aliçavuşoğlu Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Körlü, A. (2015). *Avrupa İrkçiliği ve Beden Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Krüger, A. (1991). There Goes This Art of Manliness: Naturism and Racial Hygiene in Germany. *Journal of Sport History*, 18 (1), s. 135-158.
- Ladd-Taylor, M. (1995). *Mother-Work: Women, Child Welfare, and the State, 1890-1930*. Illionis: University of Illionis Press.
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lupton, D. (1995). *The Imperative of Health*. London: Sage Publications.
- Mardin, Ş. (2013). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2014a). *Jurnal 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2014b). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2014c). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morris, N.J. (2009). Naked in Nature: Naturism, Nature and The Senses in Early 20th Century Britain. *Cultural Geographies*, 16(3), s. 283-308.
- Mutlu, M. (2021). Bahriyeli Ressam Ali Sami Boyar'ın Hayatı ve Faaliyetleri (1880-1967). *Selçuk Türkiyat*, 52, s. 283-308.
- Nesipoğlu, G. (2018). Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(1), s. 165-177
- Oktay, A. (1987). *Türkiye'de Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*. Ankara: BFS Yayınları.
- Oktay, M. (2008). *Aka Gündüz'ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Park, R. (1990). Health, Exercise, and the Biomedical Impulse, 1870-1914. *Research Quarterly for Exercise and Sport*. 61, s. 126-140.
- Pfister, G. (1990). Physicians as Experts of Female Physical Culture. *Journal of Sport History*, s. 183-98.
- Pile, S. (1996). *The body and the city: Psychoanalysis, Space and Subjectivity*. London: Routledge.
- Ross, Chad (2005). *Naked Germany: Health, Race and the Nation*. Bloomsbury Academic.
- Satıcı, E. (2011). 2. *Dünya Savaşında Türk siyasi karikatürü: Cemal Nadir Güler (1902-1947) Karikatürlerinin İncelenmesi*. Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sazyek, H. (2020). *Bir Osmanlı Kızının Almanya Günlüğü-Şaziye Berin'in Heidelberg Hatıratı*. Ankara: Çolpan Günlük.
- Sevinç, C. (2009). Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Siyasi, Sosyal ve Ahlaki Bir Sorunsan Olarak Yozlaşma. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 2(1), s. 25-54.
- Scheid, K. (2021). Looking at Nudes: A Study of A Space of Imagination. (Ed., R. Lewis ve Y. Taan), *Fashioning the Modern Middle East: Gender, Body, and Nation*, s. 113-133, Routledge.
- Simmel, G. (1997). The Metropolis and Mental Life. *Simmel on Culture*. (D.Frisby ve M.Featherstone Ed.). London, Sage.
- Şen, E. ve Gürpınar, F. (2019). Türk Resim Sanatında Kadın İmgesi. *Ulakbilge*, 42, s. 875-891.

- Şenel, A. (1984). *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şepitçi, T. (2019). *Cumhuriyet Döneminde Gündelik Hayat: Yaz Mevsimleri (1928-1938)*. Yüksek Lisans Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şimşek, S. (2010). *1928-1938 Yılları Arasında Türk Resminde Modernizm Arayışları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanpınar, A. H. (2006). *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2011). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanır, E. D. ve C. Aslan (2019). Birinci Heyet-i İlmiye ve Çalışma Esasları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 52 (1), s. 251-276.
- Temizsu, M. (2020). *Mahmut Yesari: Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Timur, T. (2017). *Marks-Engels ve Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Toepfer, K. E. (1997). *Empire of Ecstasy: Nudity and Movement in German Body Culture, 1910-1935*. California: University of California Press.
- Turner, D. A. (1972). The Open-air School Movement in Sheffield. *History of Education* 1(1), s. 58-80.
- Turhan, M. (2015). *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*. İstanbul: Altınordu Yayınevi.
- Tunaya, T.Z. (1995). *Türkiye’de Siyasi Partiler: 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Türedi, H. (2018). *Erken Cumhuriyet Dönemi Siyasal Kültürü: Damga Teorisi ve Eğitim Eksenli Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Türedi, H. (2019). *Osmanlı’nın Damgalı Çocukları*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Türedi, H. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Modernleşmesinde Basının Rolü: Şark Bülbülü ve Ses Kraliçesi Yarışmaları (1931). (Selçuk İpek ve Cüneyt Kılıç, Ed.). *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, s. 339-348, Bursa: Ekin Yayınları.
- Türkislamoğlu, E. (2019). *Türkiye’nin Batılılaşma Sürecine İlişkin Olarak Niyazi Berkes ile Cemiş Meriç’in Yaklaşımlarının Karşılaştırılması*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Ünalın, D. (2016). *Milli Mücadele Dönemi yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun romanlarının popüler kültür içerik özellikleri bağlamında incelenmesi*. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Vigarello, G. (2013). *Güzelliğin Tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Wendling, P. (1989). *Health, Race and German Politics Between National Unification and Nazism, 1870-1945*. New York-USA: Cambridge University Press.
- Williams, J. A. (2007). *Turning to Nature in Germany: Hiking, Nudism, and Conservation, 1900-1940*. Stanford University Press.
- Yavuz, H., (2009). “Modernleşme: Parça mı Bütün mü, Batılılaşma: Simge mi Kavram mı?”. *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, 3, s. 212-218, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2013). *Ne Mutlu Türk’üm Diyebilene/Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E.J. (2009). Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları. *Modern Türkiyede Siyasal Düşünce: Kemalizm içinde*, Edt.Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 44-56.

Soğuk Zincir Lojistiğinde Yeni Nesil Teknolojilerin Kullanımı

Use of New Generation Technologies in Cold Chain Logistics

Aslıhan TURGUT¹

Geliş Tarihi (Received): 29.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 25.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Soğuk zincir lojistiği; soğutulmuş veya dondurulmuş gıdaların üretimden başlayarak tüketim aşamasına kadar, kalitelerini korumak için özel ekipmanlarla taşınma ve depolanma faaliyetidir. İyileşen yaşam standartları ile birlikte, gıda taleplerinin çeşitlenmesi ve endüstri 4.0'ın gelişimi, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknolojilerin kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu çalışmada, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknoloji kullanımının ana hatları ile kapsamlı bir şekilde tartışılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, nesnelerin interneti (IoT), blokzincir, büyük veri, yapay zekâ ve dijital ikiz teknolojilerinin soğuk zincir lojistiğine önemli katkılar sağladığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte, soğuk zincir lojistiğinde blokzincir ve dijital ikiz teknolojileri kullanımının, diğer teknolojilere nazaran daha sınırlı olduğu bulunmuştur. İlerleyen süreçte, belirtilen teknolojilerin soğuk zincir lojistiğinde daha sık kullanılacağı öngörülmektedir. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre, Türkiye'de soğuk zincir lojistiğinin gelişimi için, mevcut teknolojilerin kademeli olarak yeni nesil teknolojilere dönüştürülmesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Soğuk Zincir Lojistiği, Lojistik, Yeni Nesil Teknolojiler

&

Abstract: Cold chain logistics is the activity of transporting and storing chilled or frozen foods with special equipment to maintain their quality from production to consumption. Along with improving living standards, the diversification of food demands and the development of industry 4.0 have made it necessary to use new-generation technologies in cold chain logistics. This study, it is aimed to comprehensively discuss the use of new-generation technology in cold chain logistics with the main lines. As a result of the study, it has been revealed that the internet of things (IoT), blockchain, big data, artificial intelligence, and digital twin technologies make significant contributions to cold chain logistics. However, it has been found that the use of blockchain and digital twin technologies in cold chain logistics is more limited than other technologies. It is foreseen that these technologies will be used frequently in cold chain logistics in the future. According to another result of the study, for the development of cold chain logistics in Turkey, existing technologies should be gradually transformed into new-generation technologies.

Key words: Cold Chain Logistics, Logistics, New-Generation Technologies

Atf/Cite as: Turgut, A. (2023). Soğuk Zincir Lojistiğinde Yeni Nesil Teknolojilerin Kullanımı. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 772-782. doi: 10.11616/asbi.1211537

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör. Dr., Aslıhan Turgut, Selçuk Üniversitesi, aslihan.turgut@selcuk.edu.tr.

1. Giriş

Artan dünya nüfusunun taleplerini karşılamak için, 2050 yılına kadar, küresel gıda üretiminin %60 oranında artırılması gerekirken, günümüzde üretilen toplam gıdanın üçte birinden fazlası israf edilmektedir (<https://www.fao.org/nr/sustainability/food-loss-and-waste/en/>, 2022). Gıda israfının büyük bir bölümü, gelişmiş ülkelerde perakende ve tüketim aşamalarında, gelişmekte olan ülkelerde ise depolama ve nakliye aşamalarında görülmektedir (Gustavsson vd., 2011: 13-22). 2009 yılında küresel gıda kaybının %20'sinde yanlış soğutmanın birincil faktör olduğunun belirlenmesi (Qian vd., 2022: 1) soğuk zincir ve soğuk zincir lojistiğinin önemini açıkça ortaya koymuştur.

Soğuk zincir, bir tedarik zinciri içindeki tüm faaliyetlerin optimal bir sıcaklık ve nem düzeyinde tutulmasını ifade etmektedir (Bamakan vd., 2021: 3). Soğuk zincir lojistiği, taze gıda ve bozulabilir ürünlerin raf ömrünü uzatmak ve sürdürmek için düşük ve kontrollü bir sıcaklık aralığında kesintisiz taşıma ve depolama faaliyetlerini içermektedir (Ali vd., 2018: 923).

Küresel soğuk zincir lojistik pazarının 2020'de 221,85 milyar dolar olan toplam değerinin 2028 yılında 647,47 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (<https://www.fortunebusinessinsights.com/cold-chain-logistics-market-106305>, 2022). Beklenen bu değer artışında, soğutulmuş ve dondurulmuş ürünlere yönelik artan küresel talep (Powell-Palm ve Rubinsky, 2019: 10) soğuk zincir altyapısındaki yenilikler (Han vd., 2021 :5-23), hükümet destekleri (Kohli, 2019: 12-14) ve yeni nesil teknolojilerin oldukça büyük bir payı bulunmaktadır.

Nesnelerin interneti (IoT), blokzincir, büyük veri, yapay zekâ, dijital ikiz, bulut bilişim, nanoteknoloji, robotik kollar, 5G ve dronlar soğuk zincir lojistiğinde kullanılan yeni nesil teknolojilerdendir (Talay, 2020: 1171- 1175; Ren vd., 2022: 134; He ve Yin, 2021: 1-4). Bu teknolojilerin ilk amacı, nem ve sıcaklık kontrolü ile gıda israfını önlemek ve gıda güvenliğini artırmaktır (Badia-melis vd., 2018:172-174). Yeni nesil teknolojilerin soğuk zincir lojistiğinde kullanılmasıyla; hizmet kalitesi iyileştirilebilir, ürünlerin tazeliği korunarak müşteri talepleri en doğru şekilde karşılanabilir, maliyet ve zaman tasarrufu sağlanabilir.

Literatür incelendiğinde, soğuk zincir lojistiği çalışmaları; soğuk zincirde işlemler, politika-mevzuat, yönetim ve teknoloji olmak üzere dört ana başlıkta toplanabilir (Wang ve Yip, 2018: 218). Soğuk zincir lojistiği üzerine yapılan son çalışmalarda ise, bilim insanlarının daha çok teknoloji alanına yoğunlaştığı görülmüştür (Zhang vd., 2017: 1801). Bu çalışmaların çoğunda, tek bir üründe kullanılan tek bir teknolojiye odaklanılmıştır. Bu nedenle, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknolojilerin kullanımı, genel bir bakış açısından yoksundur. Bu boşluğa katkı sunmak için çalışmada, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknoloji kullanımının ana hatları ile kapsamlı bir şekilde tartışılması amaçlanmıştır. Çalışma bu hali ile gelecek araştırmalara rehberlik edebilecektir.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir: bölüm 2'de soğuk zincir, soğuk zincir lojistiği ve soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknolojilerin kullanımının incelendiği bir literatür taraması yapılmış, bölüm 3'de tartışma kısmı verilmiştir. Bölüm 4'de sonuçlar kısmında çalışmanın sonuçları verilmiş, makalenin sınırlılıkları açıklanmış ve gelecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

2.Literatür İncelemesi

2.1.Soğuk Zincir

Uluslararası soğutma sözlüğüne göre soğuk zincir; çabuk bozulan gıda maddelerinin üretimden tüketim aşamasına kadar soğuk bir ortamda muhafaza edilmesini sağlamak için art arda kullanılan araçların sürekliliğini sembolize eden bir terimdir (Zhao vd., 2018: 2). Soğuk zincir, hassas ürünlerin sıcaklık ve nem kontrolünde tutulduğu tedarik zincirinin bir dalı olarak da tanımlanabilir. Gıda tedarik sisteminde soğuk zincir, gıda güvenliğini sağlama ve gıda kaybını azaltma potansiyeline sahip olduğundan insan refahının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Hu vd., 2019: 2). Sağladığı bu katkıya karşılık, zayıf bir soğuk zincir, milyarlarca taze gıda ve ilacın israfına neden olmaktadır (Bamakan vd., 2021: 3).

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında soğuk zincir verimliliği açısından ciddi farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıkların en önemli nedenleri; bozulabilir ürünlerin korunması için uygulanan soğutma düzeyinin yetersiz oluşu, ekipman yetersizliği, yüksek enerji maliyeti, yetersiz farkındalık ve soğutuculu araç sayısındaki uçurumdur. Örneğin; Hindistan yaklaşık 9.000 soğutuculu araca sahipken, Fransa yaklaşık 140.000 soğutuculu araca sahiptir. Gelişmiş ülkelerde kullanılan soğutma seviyesinin gelişmekte olan ülkelerde kullanılmasıyla, tüketilen gıdanın yaklaşık %14'ü (200 milyon tondan fazla gıda) israftan kurtarılabilir (Mercier vd., 2017: 1; Gupta vd., 2019: 1192).

Bu çalışmada soğuk zincir ürünleri; taze tarım ürünleri ve kolay bozulabilen ürünler, dondurulmuş-ışlenmiş ürünler, biyofarmasötik ürünler, çiçekler ve süs bitkileri olmak üzere dört kategoriye ayrılmıştır.

- Taze tarım ürünleri ve kolay bozulabilen ürünler: Bu kategoride çiğ sebze ve meyveler, çiğ süt, süt ürünleri, balık, kümes hayvanları, kırmızı etler ve yemeye hazır sandviçler bulunmaktadır. Bu kategorideki ürünlerin soğuk zincirde israf olması maliyeti artırırken, diğer yandan bozulan malların piyasaya çıkarılması önemli sağlık riskleri taşımaktadır (Bamakan vd., 2021: 3-4). Örneğin, 2008 yılında, Çin'de, sütün melamin kontaminasyonu, altı bebeğin ölümüne neden olmuştur. Bu durum, gıda güvenliği konusunda, ülke kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Melamin kontaminasyonu, farklı süt markalarına ve süt içerikli gıdalara yayıldığından, Çin'deki süt ürünleri ithalatı 10'dan fazla ülkede yasaklanmıştır (Wang ve Yip, 2018: 217).

Taze tarım ürünleri ve kolay bozulabilen ürünlerin farklı sıcaklık gereksinimleri vardır. Bu ürünlerin canlı kalması için bu sıcaklık gereksinimlerinin sürdürülmesi gerekmektedir. Örneğin; balık ürünleri -18 °C'de, tereyağı yapımında kullanılacak krema dahil olmak üzere tereyağı ve yemeklik yağlar -14°C'de, tüketici kullanımı için önceden paketlenmiş etler ve pişmiş etler +3°C'de saklanmalıdır (Adekomaya vd., 2016: 1360-1361).

- Dondurulmuş-ışlenmiş ürünler: Gıdaların dondurulması, gıda sıcaklığının donma noktasının altındaki bir sıcaklığa düşürüldüğü ve gıdanın içerdiği suyun önemli bir kısmının buz kristallerine dönüştürüldüğü işlemdir (Demiray ve Tülek, 2010: 37). Donmanın keşfedilmesi ile 1928'de ABD'de modern gıda endüstrisinin resmi olarak temelleri atılmıştır (Steinka vd., 2017: 23). Dondurulmuş ürünlerde önerilen depolama sıcaklığı -18 °C'nin altındadır. Belirtilen sıcaklıkta mikrobiyal büyüme tamamen dururken, donmuş gıdanın hem enzimatik hem de enzimatik olmayan değişiklikleri, raf ömrü boyunca düşük oranlarda devam etmektedir (Cruz vd., 2009: 91).

- Biyofarmasötik ürünler: Tıbbi ilaçlar, aşular, kan ve plazma ürünleri, monoklonal antikorlar, gen ilaçlar ve rekombinant DNA teknolojisi ile üretilmiş protein ve peptid yapıda ilaçlar biyofarmasötik ürünler olarak sınıflandırılmaktadır (Küçüktürkmen ve Bozkır, 2018: 306-307). Biyofarmasötik ürünler canlı organizmalardan oluştuğundan, sıcaklık gereksinimleri son derece hassas ve katıdır. Aşırı sıcak veya soğuğa maruz kalan ürünlerde güç kayıplarının yaşanmaması için ürünlerin tüm süreç boyunca uygun sıcaklıkta saklanması gerekmektedir (Wang ve Yip, 2018: 222).

- Çiçekler ve süs bitkileri: Türlerine göre bu ürünler, kalitelerinin ve vazo ömürlerinin güvende kalması için önceden belirlenmiş bir saklama sıcaklığı ve maksimum saklama süresine ihtiyaç duyarlar (Bamakan vd., 2021: 3-4). Soğuk zincir, bütün pazarlama kanalı boyunca çiçeklerin kalitesini ve ömrünü koruyarak ürün kayıplarını %30-40'lara kadar azaltabilmektedir (Çelikel, 2020: 231).

2.2. Soğuk Zincir Lojistiği

Sınırlı raf ömrüne sahip olan hassas ürünlerin üretiminden tüketimine kadar, belirli sıcaklık ve nem seviyesindeki taşınma ve depolama işlemi, soğuk zincir lojistiği olarak adlandırılmaktadır (Demirci, 2020: 55). Soğuk zincir lojistiği kavramı, 1894 yılında İngiliz Ruddich tarafından önerilmiştir (Zheng vd., 2020: 551). Soğuk zincir lojistiği tedarik zincirinin özel bir kategorisidir (Izikki vd., 2021: 3). Tedarik zinciri yaşam döngüsüne giren bozulabilir ürünlerin kalitesi, güvenilirliği ve raf ömrü hızla azalmaya başlar. Bu duruma, hasattan, avlanmadan veya kesimden sonra solunum, buharlaşma ve metabolizma gibi temel hayati işlevlerin hala bağımsız olarak devam etmesi sebep olmaktadır. Ürünlerin besinsel, işlevsel ve duyuşal özelliklerini korumak, kalitesini, güvenilirliğini sağlamak ve tedarik zincirinde gıda kaybını azaltmak için soğuk zincir lojistiği önemli bir araçtır (Chen vd., 2022: 4190). Aynı zamanda, tüketicilerin kaliteli soğutulmuş ve dondurulmuş gıdaya karşı artan talebini karşılamak için de soğuk zincir lojistiği gereklidir

(Wang ve Yip, 2018: 217). Soğuk zincir lojistik sürecinde, gıda sıcaklığının korunamaması veya soğuk zincirin kırılması, hem tedarikçi hem de alıcı açısından büyük risk teşkil etmektedir. Bu tür durumlarda ürünlerin ekonomik değeri düşmekte ve bunun sonucunda, üreticiler için büyük bir mali yük oluşmaktadır (Degirmenci, vd., 2017: 160).

1 Eylül 1970 tarihinde Cenevre’de Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan bozulabilir gıda maddelerinin uluslararası taşımacılığına ve bu taşımalarda kullanılacak özel ekipmanlara ilişkin anlaşma (ATP) 21 Kasım 1976’da yürürlüğe girmiştir (https://unece.org/DAM/trans/main/wp11/ATP_publication/ATP-2016e_def-web.pdf, 2022). Bu anlaşma, bozulabilir gıda ürünlerinin taşınmasında kullanılan her türlü soğutucu araç ve ekipmanlarla ilgili uyulması gereken kuralları belirlemektedir. Türkiye’nin 2012 yılında imzaladığı anlaşma, 2014 yılından beri Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Tehlikeli Mal ve Kombine Taşımacılık Düzenleme Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Günümüzde birçok ülkenin kendi ulusal kanunlarına uyarladığı anlaşmaya göre, taraf ülkeler arası sınır ötesi bozulabilir gıda maddesi taşıması yapılırken ATP sertifikası olmayan araçları kullanmak yasa dışıdır (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210702-2.htm>, 2022; Tektaş ve Tanyaş, 2020: 13-14).

Türkiye’de gıda ihracatının artması, işletmelerin soğuk zincire yaptıkları yatırımları artırmıştır. Gıda başta olmak üzere ilaç ve aşı sektöründe soğuk zincir lojistiğinin sıkça kullanılmasına rağmen, Türkiye’nin tam anlamıyla ATP konvansiyonuna uyum sağlayamadığı da görülmektedir. Ülkemizde, yaş sebze ve meyvenin taşınma ve depolanma aşamalarındaki hatalar yüzünden her yıl yaklaşık 20 milyar TL’lik kayıp yaşanmaktadır. Belirtilen kaybın %10’luk kısmı, soğuk zincir lojistiği sürecinde görülmektedir (Eldener, 2019; İpekçi ve Tanyaş, 2021: 55; Tektaş ve Tanyaş, 2020: 14). Küresel soğuk zincir ittifakı tarafından 2018’de yapılan bir çalışmada Türkiye; Meksika, Brezilya ve Çin ile birlikte en fazla soğuk hava deposuna ihtiyaç duyan ülkeler arasında yer almıştır (<https://www.gcca.org/sites/default/files/2018%20GCCA%20Cold%20Storage%20Capacity%20Report%20final.pdf>, 2022). Tektaş ve Tanyaş (2020: 19-20) lojistik faaliyetlerin dijitalleşmesinin gerekliliğini vurgularken, Türk soğuk zincir lojistiğinde teknolojik yatırımlar henüz istenilen seviyelere ulaşamamıştır (İpekçi ve Tanyaş, 2021: 58).

2.3. Soğuk Zincir Lojistiğinde Yeni Nesil Teknolojiler

Sanayi devrimi, yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla endüstriyel süreçlerde meydana gelen büyük değişiklikler olarak tanımlanmaktadır (Tsaramiris vd., 2022: 1). İnsanlık, günümüze kadar dört sanayi devrimine şahit olmuştur. Birinci Sanayi Devrimi, 1760 yılında buhar makinasının keşfiyle başlamıştır. 1900 yılında içten yanmalı motorun piyasaya sürülmesiyle İkinci Sanayi Devrimi gerçekleşmiştir. 1960 yılında elektronik ve otomasyonun gelişmesi Üçüncü Sanayi Devrimini tetiklemiştir (Xu vd., 2018: 90). 21. Yüzyılda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, Dördüncü Sanayi Devrimine yol açmıştır. Alman Federal Hükümeti için çalışan bir grup bilim insanı, 2011 yılında Hannover Fuarı’nda ilk kez Dördüncü Sanayi Devrimini teknolojik bir kavram olarak tanıtmıştır. 2016 yılında Davos Dünya Ekonomik Forumu’nda Schwab Klaus tarafından Dördüncü Sanayi Devrimi, tüm dünyaya duyurulmuştur. Yeni nesil teknolojiler olarak da adlandırılan IoT, büyük veri, bulut bilişim, 3D baskı, robotik sistem, artırılmış gerçeklik, yapay zekâ, blokzincir ve dijital ikiz dördüncü sanayi devriminin başlıca teknolojilerindendir (David vd., 2022: 2-4). Bu yeni nesil teknolojilerin hızlı gelişimi, geleneksel soğuk zincir lojistiğini, dijitalleşme ve akıllı sistemlere dönüşüm sürecine sokmuştur (Demir vd., 2021: 776). Özellikle Covid-19 pandemisi, malların kalitesi ve güvenliği için, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknoloji kullanımının önemini göstermiştir. Bu çalışmada yeni nesil teknolojilerden; (IoT), blokzincir, büyük veri, yapay zekâ ve dijital ikiz ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

2.3.1. Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Soğuk Zincir Lojistiği

IoT; bağlantı ve iletişim kurmak için akıllı ara yüzler kullanan, akıllı alanlarda faaliyet gösteren kimlikleri ve sanal kişilikleri olan ağlardır (De Saint-Exupery, 2009: 6). IoT , soğuk zincir lojistiğinin işletilmesi ve denetlenmesi için umut vadeden bir teknoloji olarak görülmektedir. Soğuk zincirin izlenebilirliğini kolaylaştırmak için bu teknolojiye sıklıkla başvurulmaktadır (Shen vd., 2022: 1).

Cil vd., (2022: 23-24) bozulabilir ürünlerin ortam sıcaklığını izleyip analiz edebilen ve kalan raf ömrünü gerçek zamanlı olarak hesaplayabilen IoT tabanlı bir soğuk zincir lojistik sistemi önermiş, bu sistemin büyük bir potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir. Chen vd., (2020: 7-8) soğuk zincir lojistiğinde IoT kullanarak araç rotalama optimizasyonu sağlamış ve bu şekilde, dağıtım hizmetlerinin verimliliğini artırmıştır. Izikki vd., (2021: 10) IoT'nin gerçek zamanlı veriler sunarak, soğuk zincir lojistiğinde doğru karar verme ortamı oluşturulduğunu ifade etmiştir.

2.3.2. Blokzincir ve Soğuk Zincir Lojistiği

Blokzincir, tüm işlemleri kronolojik bir sırada kaydeden dijitalleştirilmiş bir muhasebe defteridir (Niranjanamurthy vd., 2019: 14743). Blokzincir kurcalamaya karşı korumalı olup, izlenebilirlik özelliğine sahiptir. Zincirdeki tüm bilgiler açık ve şeffaftır. Her katılımcının defter verileri aynıdır ve bu veriler değiştirilemez. Bu sayede zincirdeki tüm malların teyidi ve izlenebilirliği sağlanmaktadır (Nofer vd., 2017: 183-184).

Blokzincir kullanımı ile soğuk zincir lojistiği süreci boyunca tüm taraflar eşit statüye sahip olmaktadır. Malların taşınması sırasında tüm veriler tamamen blokzincir ağına kaydedilir. Bu sayede, soğuk zincir lojistiğine dâhil olan tüm taraflar arasında güven artırılabilir (Si, 2022: 11).

Shen vd., (2022: 9) liman soğuk zincir lojistiğinin denetiminin kolaylaştırılması için blokzincir teknolojisini önermiş, Zhang vd., (2021: 13-14) donmuş su ürünlerinin soğuk zincir lojistiğinde kullanılmak üzere blokzincir-IoT tabanlı bir izlenebilirlik sistemi tasarlamış, tasarlanan sistemin geleneksel izleme teknolojisine göre güvenlik ve kurcalamaya karşı koruma avantajlarına sahip olduğunu belirtmiştir. Zhang vd., (2022: 12) soğuk zincir lojistiğinde taze tarım ürünlerinin izlenebilirliği için blokzincir sisteminin kullanılmasını önermiş, bu sistemin ağ iletim yükünü azalttığını ve ürün takip verimliliğini artırdığını ifade etmiştir.

Blokzincir, tüm faaliyet alanları için yeni bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojinin potansiyeli hakkında, mevcut literatürde fikir birliği bulunmamaktadır (Makridakis ve Christodoulou, 2019: 1). Bu nedenle, soğuk zincir lojistiğinde blokzincir kullanımıyla ilgili kesin sonuçlara varabilmek için, daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

2.3.3. Büyük Veri ve Soğuk Zincir Lojistiği

Büyük, çeşitli ve karmaşık yapıya sahip veri kümeleri, büyük veri olarak adlandırılmaktadır (Sagiroglu ve Sinanc, 2013: 42-43). Büyük veri teknolojisinin gelişiminin arkasındaki temel itici güç, yığın halindeki verileri tek bir değere dönüştürme düşüncesidir.

Chen (2020: 7-8), soğuk zincir lojistiğinde büyük veri teknolojisini kullanarak, işleme süresi ve maliyetin azaltılabileceğini, işlem verimliliğinin artırılabilirliğini ifade etmiştir. Cil vd., (2022: 23-24) soğuk zincir lojistiğinin etkinleştirilmesinde büyük verinin önemli katkılar sunabileceğini belirtmiştir. Sun vd., (2019: 1) büyük verinin soğuk zincir lojistiğinde kaynak tahsisini optimize edip, yeşil ekonomiye uygun olarak enerji tüketimini azaltılabileceğini ifade etmiştir.

Gao ve Li, (2022: 2) tarım soğuk zincir koordinasyonunun arz ve talep uçları arasındaki bilgi alışverişini etkin bir şekilde sürdürmek ve yönetmek için büyük veri teknolojisinin kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

2.3.4. Yapay Zekâ ve Soğuk Zincir Lojistiği

Bir sorunun çözümü için doğru ve verimli bir çözüm yöntemi bulabilen, öğrenen veya keşfeden, insan eliyle üretilmiş sistem, yapay zekâ olarak tanımlanmaktadır (Köroglu, 2017: 2). Soğuk zincir lojistiğinde yapay zekâ, yöneticilerin sorunları hızlı bir şekilde tespit etmesine ve çözmesine yardımcı olmaktadır. Bu sayede soğuk zincir lojistik faaliyetlerinin verimliliği artmaktadır (Xie vd., 2022: 13-15).

Loisel vd., (2021: 397) sıcaklık geçmişine göre, her bir gıda paketinin hangi müşteriye gönderileceğine otomatik olarak karar veren yapay zekâ teknolojisinin kullanılmasının, depoların operasyonel yönetimine katkı sunacağını, Badia-Melis vd., (2018: 179) soğuk zincir lojistiğinde kullanılan teknolojilere ek olarak

sinir ağlarının kullanılmasının, maliyetleri düşürüp ürün güvenliğini artırabileceğini belirtmiştir. He ve Yin, (2021: 8) sinir ağı algoritma modeli kullanarak, soğuk zincir lojistik talebini küçük hatalarla gerçek değere çok yakın olarak tahmin etmiş, Han vd., (2019: 25) taze ürünlerin kalitesini ve kalan raf ömrünü dinamik ve tahribatsız bir şekilde hesaplamak için yeni bir sinir ağı modeli tasarlamıştır.

2.3.5. Dijital İkiz ve Soğuk Zincir Lojistiği

Dijital ikiz, fiziksel bir nesnenin veya sistemin dinamik yazılım modelidir. Diğer bir deyişle, gerçek fiziksel sistemlerin dijital kopyalarıdır (Erturan ve Ergin, 2018: 815- 818). Soğuk zincir lojistiğinde dijital ikiz, sanal ortamda gerçek ürünü temsil etmektedir ve fiziksel olarak aynı şekilde tepki vermektedir. Dijital ikiz, soğuk zincir lojistiğinde sıcaklık dalgalanmalarının, kütle kaybının ve kalan raf ömrünün net olarak ölçülmemesi gibi sorunların üstesinden gelebilecek bir teknolojidir (Shoji vd., 2022: 2).

Defraeye (2021: 250) tedarik zinciri boyunca aşırı kalite kaybını önlemek ve soğutma sürecinde atmosferik koşulları en iyi şekilde tahmin etmek için dijital ikizi ideal bir araç olarak kullanmıştır. Dijital ikizin lojistik sektörüne sunduğu büyük potansiyele rağmen, bu teknolojinin soğuk zincir lojistiğinde kullanımı son yıllarda artmıştır. Özellikle, IoT'nin gelişimi, dijital ikiz teknolojisini daha kullanışlı hale getirmiştir (Boje vd., 2020: 1). Jeschke ve Grassmann, (2021: 2) dijital ikiz teknolojisinin karmaşık bir yapıya sahip olduğunu, bu nedenle lojistik sektöründe kullanımında, zaman zaman güçlükler yaşandığını belirtmiştir.

3. Tartışma

Bu çalışmada, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknoloji kullanımının ana hatlarıyla kapsamlı bir şekilde tartışılması amaçlanmıştır. IoT, blokzincir, büyük veri, yapay zekâ ve dijital ikiz teknolojilerinin her birinin soğuk zincir lojistiğine önemli katkılar sağladığı görülmüştür. Yeni nesil teknolojiler sayesinde, soğuk zincir lojistiğinin verimliliğinin artırılacağı ve gıda israfının azaltılabileceği bulunmuştur. Dünya için genel bir değerlendirme yapıldığında; IoT, büyük veri ve yapay zekâyâ göre blokzincir ve dijital ikiz teknolojilerinin, soğuk zincir lojistiğinde kullanımının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu duruma, belirtilen teknolojilerin karmaşıklığının yüksek olması ve soğuk zincir lojistiğinde kullanımlarının henüz başlangıç aşamasında olması sebep olmaktadır. İlerleyen süreçte blokzincir ve dijital ikiz teknolojilerinin yaygın olarak kullanımı, kaçınılmaz olacaktır.

Yeni nesil teknolojilerin soğuk zincir lojistiğine sağlanabileceği faydalar şunlardır:

1. Yeni nesil teknolojiler sayesinde, soğuk zincir lojistiğinde daha az insan kaynağına ihtiyaç duyulacak ve insan kaynaklı hata oranı minimuma indirilebilecektir.
2. Soğuk zincirdeki ürünler eş zamanlı olarak tüm paydaşlar tarafından izlenebilecektir.
3. Zincirde, arz ve talep tarafları arasındaki bilgi alışverişi etkin bir şekilde yürütülürken, ürünlerin raf ömrü uzatılıp, nakliye süresi kısaltılabilecektir.
4. Soğuk zincir lojistiğinde en kısa rota hesaplanıp, yakıt tasarrufu sağlanabilecektir.
5. Pandemi gibi olağan üstü durumlarda yeni nesil teknolojiler kullanılarak, soğuk zincir lojistiğinin esnekliği, çevikliği ve rekabet gücü artırılabilir.
6. Dünyadaki tüm gıdaların % 40'ı soğutmaya ihtiyaç duyarken, taşımacılık soğutmasında dünyadaki fosil yakıtların %15'i kullanılmaktadır (Meneghetti ve Monti, 2015: 6567; Adekomaya vd., 2016: 1359). Soğutma işlemi yüzünden kullanılan fosil yakıt tüketimi yeni nesil teknolojilerin kullanımıyla azaltılabilir. Bu sayede, daha sürdürülebilir bir soğuk zincir lojistiği elde edilirken, soğuk zincir lojistiğinin karbon ayak izi küçültülebilecektir.

4. Sonuç

Dünya nüfusunun artması, değişen yaşam beklentileri, tüketicilerin yüksek kaliteli, çeşitlendirilmiş ve kişiselleştirilmiş gıda talebi soğuk zincir lojistiğine olan ilgiyi artırmıştır. Bu doğrultuda firmaların yeni nesil teknolojilere yönelimi artmaktadır. Nitekim, literatürde soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknolojilerin kullanımı sıklıkla tartışılmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçların da gösterdiği gibi,

geleneksel soğuk zincir lojistiğini, akıllı ve sürdürülebilir soğuk zincir lojistiğine dönüştürmede yeni nesil teknolojiler önemli birer araçtır.

Bu çalışmanın sonuçları, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknolojilerin kullanımının esneklik, verimlilik ve performansı artırabileceği, maliyet tasarrufu sağlayabileceği sonucuna varan önceki bilimsel çalışmalar ile benzerlik göstermektedir (Masudin vd., 2021: 352; Wu vd., 2023: 10-11; Badia-Melis vd., 2018: 179-180).

Türkiye’de soğuk zincir lojistiğinin geliştirilmesi için, mevcut teknolojilerin kademeli olarak yeni nesil teknolojilere dönüştürülmesi gerekmektedir. Kısa vadede, ülkemizde soğuk zincir lojistiğinin yeni nesil teknolojilerin tümünü benimseyerek dijitalleşmesi mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda, teknoloji ve insan kaynağının birlikte kullanıldığı hibrit çözümler kısa vadede fayda sağlayabilecektir. Ülke içinde yeni nesil teknolojilerin farkındalığının artırılması ve kullanımının yaygınlaştırılması için, kamu-özel sektör işbirliğiyle projeler geliştirilmelidir. Bununla birlikte, teknoloji kurulum desteği ve eğitim için verilecek teşvikler, ülkemizdeki soğuk zincir lojistiğinde, yeni nesil teknolojilerin benimsenmesi için önemlidir.

Bu çalışmada, soğuk zincir lojistiğinde kullanılan yeni nesil teknolojiler, beş farklı teknoloji ile sınırlandırılmıştır. Gelecek çalışmalarda, daha fazla yeni nesil teknolojinin soğuk zincir lojistiğine etkileri tartışılabilir. Çalışma sonuçları, soğuk zincir lojistiğinde yeni nesil teknolojilerin kullanımıyla ilgili daha fazla ampirik araştırmaya ve analitik modellemeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Gelecek çalışmalarda, nicel veriler kullanılarak yeni nesil teknolojilerin faydaları doğrulanabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Adekomaya, O., Jamiru, T., Sadiku, R. ve Huan, Z. (2016), Sustaining The Shelf Life of Fresh Food in Cold Chain–A Burden on The Environment, *Alexandria Engineering Journal*, 55(2), s.1359-1365.
- Ali, I., Nagalingam, S. ve Gurd, B. (2018), A Resilience Model for Cold Chain Logistics of Perishable Products, *The International Journal of Logistics Management*, 29(3), s.922-941.
- Badia-Melis, R., Mc Carthy, U., Ruiz-Garcia, L., Garcia-Hierro, J. ve Villalba, J. R. (2018), New Trends in Cold Chain Monitoring Applications-A Review, *Food Control*, 86, s.170-182.
- Bamakan, S. M. H., Moghaddam, S. G. ve Manshadi, S. D. (2021), Blockchain-Enabled Pharmaceutical Cold Chain: Applications, Key Challenges, and Future Trends, *Journal of Cleaner Production*, 302, s.127021.
- Boje, C., Guerriero, A., Kubicki, S. ve Rezgui, Y. (2020). Towards A Semantic Construction Digital Twin: Directions for Future Research. *Automation in Construction*, 114, s.103179.
- Chen, J., Xu, S., Chen, H., Zhao, C. ve Xue, K. (2020), *Research on Optimization of Food Cold Chain Logistics Distribution Route Based on Internet of Things*, In *Journal of Physics: Conference Series*, 1544(1), s. 012086, IOP Publishing.
- Chen, Q., Qian, J., Yang, H. ve Wu, W. (2022), Sustainable Food Cold Chain Logistics: from Microenvironmental Monitoring to Global Impact, *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 21(5), s.4189-4209.

- Chen, Y. H. (2020), Intelligent Algorithms for Cold Chain Logistics Distribution Optimization Based on Big Data Cloud Computing Analysis. *Journal of Cloud Computing*, 9(1), s.1-12.
- Cil, A. Y., Abdurahman, D. ve Cil, I. (2022), Internet of Things Enabled Real Time Cold Chain Monitoring in A Container Port. *Journal of Shipping and Trade*, 7(1), s.1-26.
- Cruz, R. M., Vieira, M. C. ve Silva, C. L. (2009), Effect of Cold Chain Temperature Abuses on The Quality of Frozen Watercress (*Nasturtium Officinale* R. Br.), *Journal of Food Engineering*, 94(1), s.90-97.
- Çelikel FG. (2020), Postharvest Quality and Technology of Cut Flowers and Ornamental Plants, *BSJ Agri*, 3(3), s.225-232.
- David, L. O., Nwulu, N. I., Aigbavboa, C. O., & Adepoju, O. O. (2022), Integrating Fourth Industrial Revolution (4IR) Technologies into The Water, Energy & Food Nexus for Sustainable Security: A Bibliometric Analysis, *Journal of Cleaner Production*, 363, 132522.
- De Saint-Exupery, A. (2009), Internet of Things, Strategic Research Roadmap, s.1-50.
- Defraeye, T., Shrivastava, C., Berry, T., Verboven, P., Onwude, D., Schudel, S. ve Rossi, R. M. (2021), Digital Twins Are Coming: Will We Need Them in Supply Chains of Fresh Horticultural Produce?, *Trends in Food Science & Technology*, 109, s.245-258.
- Degirmenci, İ. T., Karayun, I. ve Akyildirim, O. O. (2017), Cold Chain Logistics for Frozen Food At Tourism Destinations, *Journal of Management Marketing and Logistics*, 4(2), s.159-167.
- Demir, S., Aktas, E. ve Paksoy, T. (2021), *Cold Chain Logistics: The Case of Turkish Airlines Vaccine Distribution. In Adapting to The Future: How Digitalization Shapes Sustainable Logistics and Resilient Supply Chain Management*, Proceedings of The Hamburg International Conference of Logistics (HICL), 31, s. 771-798, Berlin: epubli GmbH.
- Demiray, E. ve Tülek, Y. (2010), Donmuş Muhafaza Sırasında Meyve ve Sebzelere Oluşan Kalite Değişimleri, *Akademik Gıda*, 8(2), s.36-44.
- Demirci, S.B. (2020), Soğuk Zincir Lojistiğinde Tedarik Zincirinin Önemi ve Yaş Sebze-Meyve Örneği: Bir Literatür Taraması, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1), s.52-62.
- Eldener, E.(2019), *Gıda ve Soğuk Zincir Lojistiği İçin Eğitime Yatırım Şart*, <https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/25410/gida-ve-soguk-zincir-lojistiği-icin-egitime-yatirim-sart>, (Erişim Tarihi: 10.11.2022).
- Erturan, İ. ve Ergin, E. (2018), Dijital Denetim ve Dijital İkiz Yöntemi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), s.810-830.
- Gao, Z. ve Li, D. (2022), Blockchain-Based Neural Network Model for Agricultural Product Cold Chain Coordination, *Computational Intelligence and Neuroscience*, s.1-12.
- Gupta, V. K., Chaudhuri, A. ve Tiwari, M. K. (2019), Modeling for Deployment of Digital Technologies in The Cold Chain, *IFAC-PapersOnLine*, 52(13), s.1192-1197.
- Gustavsson, J., Cederberg, C., Sonesson, U., Van Otterdijk, R. ve Meybeck, A. (2011), *Global food losses and food waste*, Save Food Congress, The Swedish Institute for Food and Biotechnology.
- Han, J. W., Li, Q. X., Wu, H. R., Zhu, H. J. ve Song, Y. L. (2019), Prediction of Cooling Efficiency of Forced-Air Precooling Systems Based on Optimized Differential Evolution and Improved BP Neural Network, *Applied Soft Computing*, 84, s.105733.
- Han, J. W., Zuo, M., Zhu, W. Y., Zuo, J. H., Lü, E. L. ve Yang, X. T. (2021), A Comprehensive Review of Cold Chain Logistics for Fresh Agricultural Products: Current Status, Challenges, and Future Trends, *Trends in Food Science & Technology*, 109, s.1-47.

- He, B. ve Yin, L. (2021), Prediction Modelling of Cold Chain Logistics Demand Based on Data Mining Algorithm, *Mathematical Problems in Engineering*, s.1-9.
- https://unece.org/DAM/trans/main/wp11/ATP_publication/ATP-2016e_def-web.pdf, (Erişim Tarihi: 01.11.2022).
- <https://www.fao.org/nr/sustainability/food-loss-and-waste/en/>, (Erişim Tarihi: 05.10.2022).
- <https://www.fortunebusinessinsights.com/cold-chain-logistics-market-106305>, (Erişim Tarihi: 16.10.2022).
- <https://www.gcca.org/sites/default/files/2018%20GCCA%20Cold%20Storage%20Capacity%20Report%20final.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.10.2022).
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210702-2.htm>, (Erişim Tarihi: 03.11.2022).
- Hu, G., Mu, X., Xu, M. ve Miller, S. A. (2019), Potentials of GHG Emission Reductions From Cold Chain Systems: Case Studies of China and The United States, *Journal of Cleaner Production*, 239, s.118053.
- Izikki, K., El Alami, J., & Hlyal, M. (2021), *The use of the internet of things in the cold chain logistics for a better vaccine transportation: A state of the art*, In 4th International Conference on Innovative Research in Science Engineering and Technology, Milan , s.2-13.
- İpekçi, E. ve Tanyaş, M. (2021), Soğuk Zincir Lojistiği Uygulamaları ve Türkiye’de Soğuk Zincir Lojistiğinin Swot Analizi, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), s. 46-64.
- Jeschke, S. ve Grassmann, R. (2021), Development of a Generic Implementation Strategy of Digital Twins in Logistics Systems under Consideration of the German Rail Transport, *Applied Sciences*, 11(21), 10289.
- Kohli, P. (2019), Public-Private Knowledge Partnership–Redefining The Cold-Chain, *Agriculture for Development*, 36, s.11-15.
- Köroğlu, Y. (2017). Yapay Zekâ’nın Teorik ve Pratik Sınırları. *Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi*, s.1-10.
- Küçük Türkmen, B. ve Bozkır, A. (2018), Özel Saklama Koşulu Gerektiren veya Soğuk Zincire Tabi İlaçlar ve Uygulamalar Açısından Değerlendirmeler, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 75(3), s.305-322.
- Loisel, J., Duret, S., Cornuéjols, A., Cagnon, D., Tardet, M., Derens-Bertheau, E. ve Laguerre, O. (2021), Cold Chain Break Detection and Analysis: Can Machine Learning Help?, *Trends in Food Science & Technology*, 112, s. 391-399.
- Makridakis, S. ve Christodoulou, K. (2019), Blockchain: Current challenges and future prospects/applications. *Future Internet*, 11(12), s.1-16.
- Masudin, I., Ramadhani, A., Restuputri, D. P., & Amallynda, I. (2021). The effect of traceability system and managerial initiative on Indonesian food cold chain performance: A Covid-19 pandemic perspective. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 22(4), 331-356.
- Meneghetti, A. ve Monti, L. (2015), Greening The Food Supply Chain: An Optimisation Model for Sustainable Design of Refrigerated Automated Warehouses, *International Journal of Production Research*, 53(21), s.6567-6587.
- Mercier, S., Villeneuve, S., Mondor, M. ve Uysal, I. (2017), Time–Temperature Management Along The Food Cold Chain: A Review of Recent Developments, *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 16(4), s.1-21.
- Niranjanamurthy, M., Nithya, B. N., & Jagannatha, S. J. C. C. (2019), Analysis of Blockchain technology: pros, cons and SWOT, *Cluster Computing*, 22(6), s.14743-14757.
- Nofer, M., Gomber, P., Hinz, O. ve Schiereck, D. (2017), Blockchain, *Business & Information Systems Engineering*, 59(3), s.183-187.

- Powell-Palm, M. J. ve Rubinsky, B. (2019), A Shift from The Isobaric to The Isochoric Thermodynamic State Can Reduce Energy Consumption and Augment Temperature Stability In Frozen Food Storage, *Journal of Food Engineering*, 251, s.1-10.
- Qian, J., Yu, Q., Jiang, L., Yang, H. ve Wu, W. (2022), Food Cold Chain Management Improvement: A Conjoint Analysis on COVID-19 and Food Cold Chain Systems, *Food Control*, 137, s.108940.
- Ren, Q. S., Fang, K., Yang, X. T. ve Han, J. W. (2022), Ensuring The Quality of Meat in Cold Chain Logistics: A Comprehensive Review, *Trends in Food Science & Technology*, 119, s.133-151.
- Sagiroglu, S. ve Sinanc, D. (2013), *Big Data: A Review*. In *2013 International Conference on Collaboration Technologies and Systems (CTS -IEEE)*, s. 42-47.
- Shen, L., Yang, Q., Hou, Y. ve Lin, J. (2022), Research on Information Sharing Incentive Mechanism of China's Port Cold Chain Logistics Enterprises Based on Blockchain, *Ocean & Coastal Management*, 225, s.106229.
- Shoji, K., Schudel, S., Onwude, D., Shrivastava, C. ve Defraeye, T. (2022), Mapping The Postharvest Life of Imported Fruits From Packhouse To Retail Stores Using Physics-Based Digital Twins. *Resources, Conservation and Recycling*, 176, s.105914.
- Si, Y. (2022), Agricultural Cold Chain Logistics Mode Based on Multi-Mode Blockchain Data Model, *Computational Intelligence and Neuroscience*, s.1-12.
- Steinka, I., Barone, C., Parisi, S. ve Micali, M. (2017), Technology and Chemical Features of Frozen Vegetables, In *The Chemistry of Frozen Vegetables*, s. 23-29.
- Sun, X., Gao, L. ve Liang, Y. (2019), *Research on Big Data Acquisition and Application of Cold Chain Logistics Based on Artificial Intelligence and Energy Internet of Things*, In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 252(5), s.052052.
- Talay, I. (2020), Soğuk Zincir Lojistiği Gerektiren Uluslararası Ticarete Nesnelerin İnternetinin Kullanımı, *Third Sector Social Economic Review*, 55(2), s. 1169-1187.
- Tektaş, A. ve Tanyaş, M.(2020), Lojistik ve Gıda Zincirinde İyileştirmeler, Yayın No: TUSIAD-T/2020-03/617, s.1-40.
- Tsaramirsis, G., Kantaros, A., Al-Darraj, I., Piromalis, D., Apostolopoulos, C., Pavlopoulou, A., ... & Khan, F. Q. (2022), A Modern Approach Towards an Industry 4.0 Model: From Driving Technologies to Management. *Journal of Sensors*, s.1-18.
- Wang, K. Y. ve Yip, T. L. (2018), Cold-Chain Systems in China and Value-Chain Analysis, In *Finance and Risk Management For International Logistics and The Supply Chain*, s.217-241.
- Wu, W., Shen, L., Zhao, Z., Harish, A. R., Zhong, R. Y., & Huang, G. Q. (2023). Internet of Everything and Digital Twin enabled Service Platform for Cold Chain Logistics. *Journal of Industrial Information Integration*, 100443.
- Xie, R., Huang, H., Zhang, Y. ve Yu, P. (2022), Coupling Relationship between Cold Chain Logistics and Economic Development: A Investigation From China. *Plos One*, 17(2), s.e0264561.
- Xu, M., David, J. M., & Kim, S. H. (2018), The Fourth Industrial Revolution: Opportunities and Challenges, *International journal of financial research*, 9(2), s.90-95.
- Zhang, H., Qiu, B. ve Zhang, K. (2017), A New Risk Assessment Model for Agricultural Products Cold Chain Logistics, *Industrial management & data systems*, 117(9), 1800-1816.
- Zhang, X., Sun, Y. ve Sun, Y. (2022), Research on Cold Chain Logistics Traceability System of Fresh Agricultural Products Based on Blockchain, *Computational Intelligence and Neuroscience*, s.1-13.

-
- Zhang, Y., Liu, Y., Jiong, Z., Zhang, X., Li, B. ve Chen, E. (2021), Development and Assessment of Blockchain-Iot-Based Traceability System for Frozen Aquatic Product, *Journal of Food Process Engineering*, 44(5), s. e13669.
- Zhao, H., Liu, S., Tian, C., Yan, G. ve Wang, D. (2018), An Overview of Current Status of Cold Chain in China, *International Journal of Refrigeration*, 88, s. 1-35.
- Zheng, C., Peng, B., & Wei, G. (2020), Operational Risk Modeling for Cold Chain Logistics System: A Bayesian Network Approach, *Kybernetes*, 50(2), s.550-567.

Levi-Strauss'un Eksik İletişim Yaklaşımı Temelinde Didim Yoran Köyü Mübadilleri ve Didim'in Yerleşik Toplumunu İlişkilerinde Yemek Kültürü

Culinary Culture in the Relations Between Exchangeimmigrants of Yoran Village and Settled Population of Didim on The Basis of Levi-Strauss' Incomplete Communication Approach

Özgehan ÖZKAN¹, Ebru ÇİTİL²

Geliş Tarihi (Received): 29.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 13.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Türkler kültürel etkileşimi ve sosyal hareketliliği yüksek olan bir millettir. Tarihte geniş bir coğrafyada zengin bir kültürel yapıya ulaşmıştır. Yemek, kültür kavramının maddi yönünün önemli bir bileşenidir. Farklı toplulukların kaynaşmalarında çok önemli bir etkidir. Bu araştırmanın amacı mübadele ile Didim Yoran köyüne gelen Selanik Türkleri ile Yoran köyünün yerleşik toplumunun kaynaşmasında yemek kültürünün etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın bulguları belirlenen örneklem ile yapılan görüşme sonucunda mübadiller ile yerleşik halkın birbirlerinin yemek kültürlerinden etkilendikleri yönündedir. Araştırmanın sonucunda yemek kültürünün iki toplumun kültürel iletişimde ve kaynaşmasında etkin rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Teorik temel Levi-Strauss'un "eksik iletişim" kavramıdır. Eksik iletişim, iletişim sürecindeki tarafların kültürlerini korurken, karşı tarafın kültüründen de belli oranda etkilenmesi ve her iki taraftan unsurlar taşıyan yeni bir kültürel yapının ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda kültürler eksik iletişim şartlarında özgünlüklerini kaybetmeden kaynaşarak üretici olabilmektedir. Nitel analizde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile Didim Yoran köyünde yaşayan ailelerle görüşülerek Levi-Strauss'un ileri sürdüğü "eksik iletişim" bağlamında yemek kültürünün bir arada yaşama motivasyonundaki rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eksik İletişim, Mübadele, Yemek Kültürü

&

Abstract: As a nation with high cultural interaction and social mobility, Turks have reached a rich cultural structure in a wide geography in history. Food is an important component of the material aspect of the concept of culture and in this respect it has always been a very important factor in the cohesion of different communities. The aim of this study is to reveal the effect of culinary culture on the cohesion of Thessaloniki Turks who immigrated to Yoran village in Didim as a consequence of the population exchange, with the community settled in Yoran. The findings obtained as a result of the interviews conducted with the selected sample indicate that the exchange migrants and the settled people are influenced by each other's culinary cultures. The results of the study have shown that food culture plays an active role in the cultural communication and cohesion of the two communities. The theoretical basis is Levi-Strauss' concept of "incomplete communication". Incomplete communication is defined as the emergence of a new cultural structure that carry elements from both sides in which the parties in the communication process preserve their cultures, but are also influenced to a certain extent by the culture of the other party. In this context, cultures can be productive by fusing without losing their originality under conditions of incomplete communication. In the qualitative analysis, semi-structured interviews were conducted with families living in Yoran village in Didim and the role of culinary culture in the motivation to live together in the context of "incomplete communication" proposed by Levi-Strauss was tried to be determined.

Keywords: Incomplete Communication, Exchange, Food Culture

Atıf/Cite as: Özkan, Ö., Çitil, E. (2023). Levi-Strauss'un Eksik İletişim Yaklaşımı Temelinde Didim Yoran Köyü Mübadilleri ve Didim'in Yerleşik Toplumunu İlişkilerinde Yemek Kültürü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 783-801. doi: 10.11616/asbi.1211895

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Özgehan Özkan, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ozgehan8@yahoo.com.tr. (Sorumlu Yazar)

² Dr., Ebru Çitil, İzmir Büyükşehir Belediyesi, ebr-76@hotmail.com.

1. Giriş

İnsanlık tarihi var olmaya başladığı günden bugüne kadar “göç” insan yaşamında varlığını sürdüren bir olgudur. Zaman zaman isteyerek ve gönüllü olarak zaman zaman ise zorunlu, mecbur bırakılarak yaşanan göçler insanların tüm yaşamları üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Dünya yüzünde yer alan toplumlar, yaşamlar gibi, kendi yorumlarını üretir ve bu yorumları kapsar (Geertz, 2010:490). Üzerinde yaşadığı toprağın niteliğine ve özelliklerine göre günlük yaşamını şekillendiren insan; kültürünü, değerlerini, alışkanlıklarını kısacası yaşam şeklini yaratır. Yaratığı yaşamı gittiği topraklara kendisi ile birlikte götürür, mevcut yaşam tarzında var olan her unsuru yeni coğrafyalara da taşır. Gelenekleri, görenekleri, giysileri, sahip olduğu canlı ve cansız varlıklar ve beslenme alışkanlıklarını göçtüğü topraklara götüren insanlar yeni coğrafyalarda yeni bir yaşam kurarken kendi kültürlerini de yaşatmaya özen gösterirken, bir yandan da gittikleri yerlerdeki var olan kültürlerle uyum sağlamaya başlarlar. Onların kültüründen kendilerine kimi unsurları dâhil ederler.

Beslenme, besinlerin hazırlanma süreci, doğada var olan ve insan gıdasına yönelik malzemelerin yemeğe dönüştürülmesi süreci insanların yaşamlarında kimliklerini ortaya koyan ve bu kimliklerin sürdürülmesine olanak sağlayan araçlar, köprüler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugün üzerinde yaşamımızı sürdürdüğümüz Anadolu toprakları birbirinden çok farklı göç olgularına maruz kalmış bir kara parçasıdır. Vatanımızın kültürel çeşitliliğinin bir nedeni olarak sayabileceğimiz bu durum özellikle toplulukların kendi kültürlerini korurken aynı zamanda diğer kültürlerle kaynaşmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmada Didim Yoran köyünde yaşayan ve Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması uyarınca zorunlu göçe tabi tutulan mübadil (Özsoy, 2014; Arı, 1995) toplumun kendi yemek kültürlerini gittikleri coğrafyalara götürerek orada yaşayan topluma öğretmeleri ve yemek kültürünün özgünlüğünü muhafaza ederek kültür kaynaşmasında ne yönde etkisi olduğu araştırılmaktadır. Yeme içme alışkanlıklarının kültürel boyutunun vurgulandığı çalışmada Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan antlaşması uyarınca gerçekleştirilen mübadele tarihi açıklanarak, özellikle Didim Yoran bölgesine gelen mübadil topluma ilişkin açıklamalar yapılmış ve farklı kültüre mensup insanlar arasındaki kaynaşmada yemeğin ve beslenme kültürünün etkisi ortaya konulmak istenmiştir. Bu araştırma Levi-Strauss’un “eksik iletişim” yaklaşımını temel alarak gerçekleştirilmiştir. Eksik iletişim; içinde bulunan kültürlerin etkileşim sürecinde kendi kültürlerini muhafaza ederken, aynı zamanda karşı tarafın kültüründen de belli oranda etkilenmesi ve her iki taraftan unsurlar taşıyan yeni bir kültürel yapının ortaya çıkması esasına dayanan bir yaklaşımdır. Bu araştırmanın gelecekte yapılacak olan ve kültürlerarası etkileşim ile ilgili literatüre dâhil olacak araştırmalar için farklı bir bakış açısı ve perspektif oluşturacağı varsayılmaktadır. Böylece, ilgili alanda yapılacak olan araştırmalara eksik iletişim bağlamında ulaşılan sonuçlar ile geliştirici etki sağlanacağı düşünülmektedir.

2. Mübadele Kavramı, Lozan Antlaşması ve Yoran Köyü’nün Tarihine Genel Bakış

“Mübadele” kökeni Arapça olan ve Türkçede takas, değiş tokuş anlamında kullanılan bir sözcüktür (Öğünç, 2017). 1923 yılında Lozan Antlaşmasında yer alan Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve Değişimi sözleşmesi gereğince Türkiye ve Yunanistan vatandaşlarının din esasına göre zorunlu göçe tabi tutulması diğer bir ifade ile Türk-Yunan toplumlarının değişimi Mübadele olarak adlandırılırken söz konusu zorunlu göçe dâhil edilen kişiler de Mübadil olarak adlandırılmaktadır (Yalçın, 2019). Tarihte özellikle büyük savaşlar sonrasında ortaya çıkan göçler toplumların hafızalarında önemli izler bırakmaktadır (Gökaçtı, 2003).

Anadolu onu kendine vatan edinen toplumlar ile birlikte çeşitli özelliklere sahip, farklılıklar içeren göç deneyimleri yaşamış ve bunun sonucunda günümüzde var olan kültür özelliklerini oluşturmuştur. Anadolu tarihinde en çok iz bırakan göç deneyimlerinden biri de Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması sürecinde meydana gelen ve büyük kitlelerin yer değiştirmesi ile sonuçlanan Balkan göçleridir (Tekeli, 2007).

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde fethettikleri topraklar sınırlarının çok genişlemesine ve Balkanlar'da büyük bir Türk nüfusu ortaya çıkmasına neden olmuştu Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemi ve ardından gelen dağılma dönemi sürecinde Balkan Savaşları sonucunda, İmparatorluğun kaybettiği topraklarda yerleşik durumlarını sürdüremeyen Türk ve Müslüman nüfus Balkanlar'dan, Anadolu'ya yoğun göçler gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise kurulma ve yükselme süreçleri Balkanlar'dan özellikle Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen "kitlese" göçlere sahne olmuştur (Ünal, 2012; Tekeli, 2007).

İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan barış Konferansında öncelikle savaş tutsaklarının değişimi ve mülteciler konusu ele alınmıştır. Konferansta ulaşılan mutabakat yönünde 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında Türk ve Yunan ahalinin Mübadelesi ile ilgili Sözleşme ve Protokol imzalanmıştır (Özsoy, 2014). "Halkların Mübadelesi" adı verilen bu sözleşme 1926 yılına değin çok sayıda insanın yurdundan ayrılmasına ve bir insan değişimi sürecine sahne olmuştur (Öğünç, 2017).

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması'yla gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesi, göç olgusunun en somut göstergelerinden biridir (Arı, 1995). İmzalanan Lozan Antlaşması Yunanistan'daki Türkleri, Batı Trakya dışındaki Yunanistanlı Müslümanlar ile İstanbul dışındaki Türkiyeli Ortodoksları zorunlu göçe tabii tutmayı gerekli görüyor ve bu süreci belirli kurallarla şekillendiriyordu (Arı, 2003). Yeni bir devlet olarak var olma sürecinde Türkiye, Lozan Konferansı ile birlikte tarihe karışan Osmanlı imparatorluğunun tasfiye davaları ile karşılaşmak zorunda kalmıştı (Sezer, 2012) Lozan Antlaşması sonucunda gerçekleşen Mübadele, diğer bir ifade ile karşılıklı olarak gerçekleştirilen bu göç "mecburi" bir göçü anlatmaktaydı (Yalçın, 2017) Mübadele ile birlikte Balkanlar'dan Anadolu'ya gelen mübadiller anavatandaki gelenek ve görenekleri taşıyan, kaybedilmiş topraklardan anavatana gelen kişilerdir. Ortak kültür ve tarih unsurlarını taşımaları mübadillerin yeni yaşam alanlarına ve yaşam koşullarına uyumlarını kolaylaştıran bir etken olmuştur (Göç, 2014).

1923 yılının son dönemlerinde fiilen başlayan Mübadele karşılıklı olarak göç etmek zorunda kalan Müslümanlar ile Ortodokslar için kalacak yer, açlık ve salgınlar gibi birçok güçlüğü içinde barındıran bir süreç olmuştur (Yalçın, 2019). Her iki ülkeden yaklaşık olarak iki milyon insan, doğdukları ve yaşadıkları toprakları geride bırakarak Türkiye'ye gelmek üzere yola çıkmıştır (Güvenç, 2015). Türkiye'ye göç eden mübadiller Selanik, Kavala, Pire, Hanya, Resmo, Kandiye gibi limanlara yanaşan Türk gemileri tarafından, Türkiye'de yaşayan Ortodokslar ise Samsun, Trabzon, Mersin, İzmir, İstanbul gibi liman kentlerine yanaşan Yunan gemileri tarafından alınarak yerleştirilecekleri yeni yerlere taşındılar (Yalçın, 2019). 1924 yılının mart ayında Yunanistan'ın Selanik ve Kavala kentlerindeki Kuçkar, Devekıran, Konyar, Podaviş, Demirli köylerinde yaşayan ve Bulgaristan'da yaşayan Türklerin yerleştirildiği Gülcemal vapurunun (Öğünç, 2017) göçteki ilk durağı İzmir limanıydı. Geminin ismi en çok "Gülcemal" olarak bilinmesine karşın tarihte "Sürat Gemisi" ve "Kadeş" isimleri de yer almaktadır (Yalçın, 2019). Mübadiller, İzmir'den Türkiye Cumhuriyeti'nin kendileri için uygun gördüğü farklı il ve köylere gönderildiler (Öğünç, 2017). Selanik Kavala'ya bağlı köylerden gelen mübadilleri taşıyan Gülcemal Gemisi 1924 yılının nisan ayında Bugünkü Didim Mavişehir'in sol tarafında Sedef Koy'un bulunduğu yerde o zamanki adı ile Kovela limanına yanaştı (Yalçın, 2019). Böylece o dönemler Aydın ilinin Söke ilçesine bağlı, Yoran adlı bir köy olan Didim'in Kovela limanına 1924 yılının Şubat ayında sayıları 938 olan ilk mübadiller adım atmış oldu (Arı, 2008). Yoran Köyü'ne Yunanistan'ın Selanik iline bağlı, Kavala kentine bağlı köylerden; Drama Livası Pravişte Kazası, Koçkar Köyü (Elehori) ve Devekıran (Melisa) köylerindendi. Yesirli, Samaklı, Mestanlı, Podahor, Kınalı köylerinden aileler de bulunmasına rağmen çoğunluk Koçkarlı ve Devekıranlı ailelerden oluşmaktaydı. Didim Yoran toplumunun tamamı Rumeli Mübadili ve Balkan Göçmenidir (Yalçın, 2019).

Yunanistan'dan ve adalardan gelen Aka'lar tarafından M.Ö 14. ve 13. yüzyıllarda kurulduğu var sayılan (Bilgin, 2013) Didim; İyonlar, Persler, Romalılar ve Bizanslılardan sonra ve Türklere ev sahipliği yapmaktadır (Poyraz, 2018). Didim bugün Aydın ilinin bir ilçesidir ve doğuda Muğla il sınırı, Güllük Körfezi ve Akbük Koyu; batıda ve güneyde Ege Denizi, kuzeyde Bafa Gölü ve Menderes Nehri ile

çevrelenmiş bir yarımada konumunda bulunmaktadır (<https://www.9thgeochemistry.com/portfolio/didim-aydin/>).

Antik çağdaki ismi Didyma olan Didim Osmanlı imparatorluğu hâkimiyetinde olduğu sürece Yoran ismiyle anılmaktaydı (Yalçın, 2019). Yoran sözcüğü Yunancadaki Yoranas “Yeronda” Kutsal Tepe sözcüğünden türemiştir. Apollon Tapınağının çevresinde kurulu olan Yoran/Yeronda (Yalçın, 2019). Cumhuriyet öncesinde tamamında Osmanlı imparatorluğu tebaası altında bulunan Rumların yaşadığı küçük bir Rum köyü durumunda bulunan Yoran (Poyraz, 2018) Yunan işgalinden 7 Eylül 1920 tarihinde kurtulmuş (<http://www.didimportal.com/index.php/tr/208/yoran>) ve Türk-Yunan Nüfus Mübadele Anlaşması gereğince 1922 yılında boşaltılmıştır (Aydoğan, 2018). Yunan işgalinden kurtulduktan sonra 1922-1924 tarihleri arasındaki iki yıl boyunca boş kalan Yoran köyü (Arı, 2008) o dönemlerde kırık dökük taş evlerin, kurak, verimsiz, taşlı toprakların olduğu ıssız bir köy olarak tasvir edilmektedir (Yalçın, 2019).

Bugün ataları tarafından terk edilen Rumlar için “Yoranda”, ataları bu topraklara yerleştirilenler için “Yoran” olan kent dünyada (Öğünç, 2017) sadece bir yerde bulunan ve “Didymaion” kökünden gelen Didim ismi ile anılmaktadır (Yalçın, 2019).

Didim 1936’da Bulgaristan’dan bir göç daha yaşar (Aydoğan, 2011). 1936 yılı ile başlayan ve 1936- 1938 yılları arasında Bulgaristan’dan gelen Türk ailelerin yerleştikleri mahallenin adı Macur Mahallesi olur (Yalçın, 2019). 1924 yılında Mübadele ile gelen ve bu hüznü yolculuğu daha önce yaşamış olan Yoran’lılar Bulgaristan gelen arkadaşlarının da Yoran’lı olma sürecine de yardımcı olmuşlardır (Aydoğan, 2011). Aynı zaman döneminde Didim’de farklı bir etnik-kültür olarak Yörüklerin de bulunduğu, yüksek kesimlerde küçükbaş hayvancılık yaptıkları ve göçebe bir kültüre sahip oldukları bilinmektedir (Kalkan, 2019). Yoran köyünde yerleşimin artmasıyla birlikte yöredeki Yörüklerden de göçebe hayatı bırakıp, Yoran köyüne yerleşenler olmuştur. 1940’lı yıllarda da bazı Balkan ülkelerinden ve Girit’ten gelen göçmenler de Yoran köyüne yerleşmiş fakat daha sonra Yoran köyünden taşınmışlardır (<http://www.didimportal.com/index.php/tr/208/yoran>).

Göç, göç eden toplumun kendi kültürünü başka bir coğrafyaya aktaran en güçlü etmenlerden biri durumundadır. Dış göçlerin Türkiye’ye siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yönden önemli katkılarda bulunduğunu ve izler bıraktığını ifade etmek mümkündür (Arı, 2015).

3. Kültürel Yapıda Yemek Kavramının Yeri

Yeme-içme ve beslenmenin kültürel boyutlarını tanımlayan, yemek deneyimlerini inceleyen gastronominin yemek bağlamında bireylerin benliklerine ilişkin önemli bilgiler içerdiğini ifade etmek mümkündür (Kanık, 2016). Yeme içme kültürü insanların gündelik yaşamlarını belirleyen unsurları doğrudan etkilemektedir (Kanık, 2018). Mübadillerin Yoran’da yaşayan ataları yıllarca bu toprakları ekip biçtiler. Kısıtlı malzemelerle hazırladıkları geleneksel yemeklerini gelecek kuşaklara aktardılar ve yaptıkları kültürel lezzetlerle sofralar donattılar (Öğünç, 2017). Yoran’ın iklimi ile de bağlantılı olarak geldikleri topraklara göre nispeten sınırlı olan besin çeşitleri ile Mübadiller, Balkan’ların yemek kültürünü, yerel olanaklar ile bir araya getirdiler (Yalçın, 2019). Bu gün mübadil ailelerin sonraki kuşak temsilcileri yemek kültürlerini yaşatmakta, büyüklerinden öğrendikleri tarifleri muhafaza etmektedir (Öğünç, 2017). İçinde buldukları koşullarda ekonomik ve doyurucu yönde yemekler yapmaya önem veren mübadiller genelde buğday ve mısır unu ile yapılan yemekleri yerleşik topluma öğretmektedir. Böylece bu kültürü onların da benimsemesini sağlamaktadırlar.

Didim’de bulunan malzemelerle yeni yorumlar ile çeşitlendirdikleri sebze ve ot yemekleriyle pidelerinden örnekler vermek gerekirse; Bayramlarda ikram edilen soğanlı, zeytinyağlı, tereyağlı pilav üzerine haşlanmış, kemikli, yağlı kuzu, keçi eti veya tavuk eti sıralanan, kaynamış et suyu, tuz karabiber, nane ilave edilerek fırına verilen **Kapama** mübadil lezzetlerinin en özel kültürel miraslarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalçın, 2019). Kaynayan suyun içine soğuk su ile özenmiş mısır unu ağır ağır dökülerek, karıştırılarak ve tuz ilave edilerek kaynatılan, tepsie kesme şekeri büyüklüğünde doğranan ekmeğin üzerine dökülen, üzerine çiğ zeytinyağı gezdirilerek yenen **Kaşa** ise yine mübadil torunlarının gelecek kuşaklara aktaracakları bir lezzet olarak literatürdeki yerini almıştır (Yalçın, 2019).

Yoran'a (Didim) yerleştirilen ilk mübadillerin geleneksel mutfak kültürünün diğer bir ürünü ise taze soğan, dereotu, ısırgan otu, pırasa ve maydanozların harmanlanarak mısır nu, buğday unu ve ufalanmış peynirle karıştırılarak su ilave edilmesinden sonra elde edilen hamurun fırınlanması ile pişirilen bir yemek olan **Kaşopita**'dır (Öğünç, 2017). Bayat ekmeklerin küçük küçük doğranarak bir tepsiye yayılması ve üzerine süt veya bir gün önceden kalan kuru fasulye yemeğinin suyunun dökülmesi ile yapılan, yağda kavrulmuş kırmızıbiberin ekmeklerin üzerine gezdirilmesi ile tamamlanan **Papara** ise günümüzde sofralardaki yerini koruyan mübadil lezzetlerden biridir.

Ekşileme adı verilen ve kaynayan suya yıkanan ot, sebzelerin konulması ve bu malzemelerin birlikte birkaç dakika daha haşlanması ile hazırlanan, içine limon suyu, dövülmüş sarımsak ve tuz ilave edilerek salata gibi tüketilen **Ebegümece Ekşileme**, **Isırgan Otu Ekşileme**, **Pazı Ekşileme**, **Sarı Ot Ekşileme**, **Sirken (Hıştır) Otu Ekşileme**, **Radika Otu Ekşileme**, **Şevketibostan Ekşileme**, **Tilkimen Ekşileme** çeşitleri ise mübadil yemek kültürünün sebze yemekleri örneklerini oluşturmaktadır. Aynı ot ve sebzelerin Kavurma olarak, ince ince kıyılarak veya çok küçük doğranmadan, az kavrulmuş soğan ile zeytinyağında çok öldürülmeden kavrulması, tuz ilave edilerek sade, yoğurtla veya üzerine yumurta kırılarak tüketilmesi de farklı bir seçenek olarak mübadil lezzetleri kapsamında karşımıza çıkmaktadır. **Manca ise** sebze yemeklerinden; zeytinyağında kavrulmuş kuru soğanların içine doğranmış yeşilbiber, domates, pul biber ilave edilerek pişirilen ve kara ekmek ile yenilen zamansız bir lezzet olarak mübadil mutfak kültüründeki yerini korumaktadır. İnce kıyılarak kavrulmuş soğanlara çiğ olarak rendelenen pancarların ilave edilmesi, tuz eklenerek sarımsaklı yoğurtla servis edilmesi ise **Yoğurtlu Pancar** olarak isimlendirilen lezzeti sunmaktadır.

Nohutların haşlanması ile küçük küçük doğranan ve kavrulmuş soğanlara doğranan domateslerin ilave edilmesi ile hazırlanan, kıyılan Şevketibostanların nohutlarla tencereye ilave edilmesi, tuz ilave edilerek pişirilmesi ile ortaya çıkan **Nohutlu Şevketibostan** yemeği ise zamansız olarak tanımlanabilecek diğer bir mübadil lezzeti olarak mutfaklarda yerini almaktadır. Kıyılmış pırasaların zeytinyağında hafifçe kavrulması, içine mısır unu ilave edilerek biraz daha kavrulması ve ilave edilen süt ile mısır unu özdeşleşene kadar pişirilmesi ile içine 2 yumurta kırılarak, baharatları eklenen fırına verilerek tamamlanması ise **Gornik** olarak isimlendirilen diğer bir lezzetin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Bir baş kuru soğan ile kaynatılan pavalara üzerine soğuk sıkım zeytinyağı gezdirilerek servis edilen ve nohutlu ev ekmeği ile yenilen **Pava Çorbası**, biberlerin, domateslerin, soğanların zeytinyağında tuz, karabiber, kimyon, toz kırmızıbiber, kekik, nane ilave edilerek kavrulması ve su ilave edilerek kaynatılması ile yapılan, yumurta ile hazırlanan hamurun ufalanarak suya salınması ve pişirilmesi ile tamamlanan **Umaç Çorbası**, küçük küçük doğranarak kavrulmuş soğanın içine pul biber, su ve tuz ve kekik ilave edilerek kaynatılan, üzerine limon sıkılan, su ile karıştırılan mısır ununun kaynayan suyun içine dökülüp kaynatıldığı **Ekşili Kekik Çorbası** ise mübadil mutfak kültürünün ve çorba kategorisinde yer alan eşsiz lezzetlerinden örnekler sunmaktadır.

Mayalı hamurun küçük parçalar halinde kesilerek tepsiye bitişik olarak dizilmesi sonrasında üzerine yoğurt ve yumurta karışımı dökülerek fırınlanması **Dızmana Böreğini**, Buğday ununun zeytinyağında muhallebi kıvamında kavurularak üzerine tuz, zeytinyağı ve kırmızıbiber ilave edilerek servis edilmesi ise **Mamalinga'yı** oluşturmaktadır.

Diğer bir mübadil lezzeti olarak kabul edilen **Kabak Çiçeği Çöreği ise** taze toplanan kabak çiçeklerinin dikenlerinin içeri alınarak un, tuz, yumurta, süt ve kabartma tozu bulamacına batırılarak kızartılması sonrasında servis edilmesi ile sofralardaki yerini almaktadır. Yoğurt, zeytinyağı, tuz, un, yumurta ve ev sodasının karıştırılması ve dikdörtgen biçiminde açılan hamurların kesilerek keçitırnağı biçimi verildikten sonra yağda kızartılması ise **Keçi Tırnağı** olarak isimlendirilen lezzeti ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir tarifte yoğurt, yumurta, zeytinyağı ve yemek sodası ile elde edilen karışımın tepsiye yayılan yufkaya sürülmesi ve en üste yumurta ve zeytinyağı sürülerek fırınlanması olarak ortaya çıkmış ve **Yoğurt Pidesi** ismi ile mübadil mutfağının lezzetlerinden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Mübadil mutfağında

Kabak Böreği tarifinin ise rendelenmiş bal kabağının içine yeşil soğan, maydanoz ve çökelek ilave edilmesi, tepsiyeye serilen yufkaya yumurta, karabiber ve tuzdan hazırlanan karışım sürüldükten sonra bal kabağı harcı ilave edilerek diğer yufka ile kapatılması ve fırına verilmesi ile tamamlandığı görülmektedir (Öğünç, 2017).

Kuru bulgurun ağaçtan yapılmış uzun hamur teknesine üzerine konması daha sonra içine un, çırpılmış yumurta, süt ve sıvı yağ ilave edilmesi ve hamur teknesinin iki tarafından iki kişinin ileri geri bulguru sürtmeleri ile ortaya çıkan, pembeleşinceye kadar fırınlanarak hazırlanan lezzet ise **Kuskus** yemeğini oluşturmaktadır. Labada yapraklarının kaynamış suya suya batırılıp, çıkartılması ve daha sonra içine sarma harcının konulması ile kısık ateşte pişirilmesi ile ortaya çıkan **Labada Yaprığı Sarması** ise yine günümüze ulaşan mübadil lezzetleri arasında sayılabilmektedir (Yalçın, 2019).

Tatlı çeşitlerinden; Yağsız tavada yakılan şekere başka bir kapta karıştırılmış su ve nişasta ilave edilmesi ve bu aşamadan sonra elde edilen sabun görünümlü karışımın bir kaba yayılması ve üzerinin badem veya ceviz ile süslenmesi **Sabuni** isimli lezzeti sofralara sunmaktadır (Öğünç, 2017). Kavru lan susamların limon tozlu şerbet ile karıştırılmasından sonra şerbeti çeken susamların tepsiyeye yayılması ve şekillendirilmesi ile oluşturulan **Susam Helvası** ise donduktan sonra servis edilen diğer bir lezzettir. Sütün ve toz şekerin pişirilmesi, sütlü karışımın kavru lan irmiğe ilave edilmesi ile yapılan **Sütlü İrmik Helvası** ise lezzetli helva çeşitleri arasındaki yerini günümüzde de korumaktadır. Kaynatıldıktan sonra dinlendirilmiş köy sütünün yumurta, toz şeker ve mısır unu ilave edilerek muhallebi kıvamına getirilmesi ve bu harcın araları zeytinyağı ile üst üste döşenen hamurların üzerine dökülmesi sonucu hazırlanan, hamurların kenarlarından tepsiyeye doğru kapatılması ve fırınlanması ile de yapımı tamamlanan günümüze ulaşan bir diğer lezzet ise **Kulumuştu**'dur.

Mübadil kültürüne ait olan, mübadillerin geldiği topraklarda hazırlanan ve yukarıda ifade edilen tüm yemek çeşitleri günümüzde Didim'in yerleşik halkı tarafından da öğrenilmiş bulunmaktadır. Didim'de ve özellikle Yoran köyünde yaşamını sürdüren yerleşik halk ise mübadil hemşerilerinden öğrendikleri bu tarifleri yoğun ve tek taraflı bir etkilenme yaşamadan Levi-Strauss'un eksik iletişim yaklaşımı ile örtüşür şekilde zaman zaman birebir alıp olduğu gibi kullanmak yerine, kendi topraklarına özgü malzemeler ile, kendi damak tatlarına, alışkanlıklarına uyacak şekilde değişiklikler yaparak aroma ve lezzet bakımından özgün, yeni bir kültürel öge meydana getirmişlerdir. Selanik'teki yaşam sürecinde tavşan avının yaygın olması nedeni ile tavşan eti kullanılarak yapılabilen bir börek çeşidinin Didim'de gerek mübadil ailelerin torunları, gerekse yerleşik Didimliler tarafından tavuk eti kullanmak sureti ile değiştirilmesi veya Selanik'te çeşit olarak daha rahat yetişebilen ve bu nedenle de kullanılabilen kimi otların yerine Didim'lilerin kendi yörelerinde daha rahat bulabildikleri ot çeşitlerini kullanmaları ve böylece yeni aroma ve tatlara ulaştıklarını belirtmeleri ifade edilen açıklamalara örnek niteliği taşımaktadır.

4. Araştırma

4.1. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem

Araştırmada üçüncü ve dördüncü nesil mübadil torunlarından beş kişi ve yerleşik halka mensup beş kişi olmak üzere 10 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile konuşulmuştur.

Bu çalışmada Levi-Strauss'un Mit ve Anlam eserinde ileri sürdüğü gibi Kültür, insanın doğa ile mücadele sürecinde ortaya çıkan sosyal bir gerçeklik olgusudur ve bu gerçeklik içinde her üretilen anlam taşımaktadır (Levi-Strauss, 2013). Levi-Strauss kültürlerarası etkileşimin bir zenginlik, yeni bir yapı ortaya çıkarabilmesi için aşırı iletişim olarak tanımladığı tam ve mutlak etkilenme yerine eksik iletişim olarak ifade ettiği kendi özgün kültürel yapısını korurken, belli oranda belli kısımlarının gerekli olduğunu ifade etmektedir: "Kültür sadece eksik iletişim koşullarında bir şeyler üretebilir. Artık yalnızca tüketiciler olmamız, dünyanın herhangi bir noktasından ve her kültürden bir şeyler tüketebilmemiz, fakat bütün özgünlüğümüzü de kaybetmemiz ihtimali bizi tehdit ediyor" (Levi-Strauss, 2013).

Kültürel yapıyı oluşturan maddi ve manevi bileşenlerdeki çeşitliliğin toplumların kültür zenginliği bağlamında verimli olduğu görüşünü ifade eden Strauss ilerlemelerin de yalnızca farklılıklar aracılığı ile ortaya çıktığı görüşünü benimsemektedir. Tüm dünyada var olan toplumların kültürel yapıları ve özellikleri aşırı iletişimin kültürün kendine özgü niteliklerini kaybettirebileceğini, kültürün kayıplara

uğramalarına da sebep olabileceğini ifade eden Strauss kültürün kendine has özellikler taşıyabilmesi, kendisi olabilmesi ve üretebilmesi için özgün olması gerektiğini savunmaktadır. İletişim sürecindeki tarafların kendi kültürlerini muhafaza ederek karşı tarafın kültüründen etkilenmesi gerekliliğini ve sonuçta her kültürlerin uyumu ile yeni unsurlar taşıyan bir kültürel yapının ortaya çıkmasına işaret etmektedir. Diğer bir ifade ile Strauss, kültürün yalnızca eksik iletişim şartları var olabildiğinde üretici olduğunu ifade etmektedir. Strauss belirli bir kültüre mensup bireylerin kendi kültürlerine ait özellikleri kaybetmeden ve diğer kültürler içinde kaybolmadan diğer kültürler ile iletişim gerçekleşmesinin kültürün kendine özgü yapısını muhafaza edebileceğini ileri sürmektedir (Levi-Strauss, 2013).

Bu çalışmada Levi-Strauss'un "aşırı iletişim ve eksik iletişim" görüşleri temel alınmıştır (Levi-Strauss, 2013). Yeni ve zengin bir kültürel yapının ortaya çıkabilmesi için küreselleşme sürecindeki yoğun ve tek taraflı etkinin aksine farklı toplulukların bir yandan kendi özgünlüklerini koruyarak bir yandan da kendilerini diğer toplumlara tamamen kapatmamaları, onlardan da bazı kültür öğelerini alarak yeni ve özgün bir yapı ortaya çıkardıkları tezi işlenmektedir. Çalışmada Selanik mübadillerinin yemek kültürü ile Didim'in yerleşik kültürünün yemek kültürü özelinde iki tarafın eksik iletişiminden yeni tarifler ortaya çıkıp çıkmadığı, özgün yemek tariflerine ulaşip ulaşmadığı sorgulanmaktadır. Selanik'ten gelen mübadil torunları köklerine bağlıdır ve tarihlerini unutmuyarak sonraki nesillere de kültürlerini aktarmaktadır. Diğer yandan bu toplumun yerleşik toplumla kaynaşması ve aynı zamanda yemek kültürünün rolü incelenmektedir.

4.2.Araştırma Bulguları

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler mübadele ile Didim Yoran köyüne gelmiş ailelere mensup son kuşaktan beş temsilcisi ve yaşamlarını Didim Yoran köyünde sürdüren beş yerleşik toplum üyesi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirildiği bölgede yemek kültürüne kadın bireylerin daha hâkim olması, kadın bireylerin yemek malzemeleri ve yapımı konusunda daha derin bilgi sahibi olmaları nedeni ile araştırma sürecinde gerçekleştirilen görüşmelerde bir katılımcı dışında tüm katılımcılar kadın bireylerden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan sorular ve bu sorulara verilen yanıtların analizleri ayrıntılı bir şekilde ifade edilmeden önce katılımcıların demografik özelliklerini kapsayan tablo 1 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri (Model 1)

Bilgiler	Mübadiller	Yerleşikler
Görüşülen Kişi Sayısı	5	5
Yaş Aralığı	57-42-40-44-63	42-38-44-43-53
Cinsiyet	4 kadın 1 erkek	5 kadın
Eğitim Durumu	2 üniversite, 1 lisansüstü, 1 lise, 1 ortaokul mezunu	5 üniversite mezunu
Meslek	Emekli asker, öğretmen, tıbbi sekreter, restoran işletmecisi, ev hanımı	4 öğretmen, 1 memur
Kaçıncı Nesil Mübadil	İki kişi 3. nesil - üç kişi 4. Nesil	-
Ne Kadar Süredir Mübadillerle Birliktesiniz?	-	7 yıl, 13 yıl, 18 yıl, 17 yıl, 30 yıl
Mübadil Olarak Gelen Büyüklerinizden Hayatta Olan Var Mı?	2 kişinin yok, 3. Halası hayatta 2. Nesilden dedesi hayatta,	

	2. Kuşaktan anneannesi 96 yaşında yeni vefat etmiş	
Mübadale İle Gelenlerin Topraklarını Hiç Gidip Gördünüz Mü?	3 kişi gitmemiş, 2 kişi Selanik'e gitmiş	Hiçbir yerleşik, mübadillerin geldiği coğrafyaya gitmemiş
Diğer Grubun Yemek Kültüründen Etkilendiniz Mi?	5 kişi de etkilendiğini belirtti	5 kişi de etkilendiğini belirtti
Diğer Gruba Yemeklerinizden Öğrettiniz Mi? ve Siz Onlardan Öğrendiniz Mi?	Katılımcıların tamamı olumlu yanıt verdi.	Katılımcıların tamamı olumlu yanıt verdi.
Yemek Kültürünün İki Grubu Kaynaştırıcı Etkisi Var Mı?	5 Kişi de kesinlikle etkilediğini belirtti	5 Kişi de kesinlikle etkilediğini belirtti

Mübadil Ailelerin Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

- 1- Mübadale öyküsünü biliyor musunuz? Bu öyküyü dinlediğiniz zaman neler hissediyorsunuz?
- 2-Büyüklerinizin geldiği yerleri gidip gördünüz mü?
- 3-Büyüklerinizin oradan getirdiği kültürel değerleri yaşatıyor musunuz?
- 4-Büyüklerinizin size aktardığı kültürü siz de gelecek kuşaklara aktarmak için çaba sarf ediyor musunuz? Özellikle yemeklerinizi öğretip sonraki nesillerde yaşaması için çalışıyor musunuz?
- 5-Büyüklerinizin geldiği toprakların yemeklerini buradaki yerleşik topluma öğretiyor musunuz?
- 6-Yerleşik toplum size yemeklerini anlatıp öğretti mi?
- 7-Tariflerde değişim oldu mu?
- 8-Unutulan yemekler oldu mu?
- 9-Yemek kültürü mübadil ve yerleşiklerin kaynaşmasında etkili oldu mu?

Yerleşik Ailelerin Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları

- 1-Mübadale öyküsünü biliyor musunuz? Bu öyküyü dinlediğiniz zaman neler hissediyorsunuz?
- 2-Mübadillerin kültürü, kimi gelenekleri vb. sizi etkiledi mi?
- 3-Mübadillerin yemek kültürü sizi etkiledi mi?
- 4-Mübadillerin sizden öğrendiği yemekler oldu mu?
- 5-Siz Siz kendi yemek kültürünüzün ölmemesi adına çocuklarınıza, buradaki diğer insanlara öğretiyor musunuz?
- 6-Sizce yemek insanları kaynaştıran bir öge mi?

Mübadil Ailelerin Yanıtları ve Bulguların Değerlendirmesi

1-“Mübadale öyküsünü biliyor musunuz? Bu öyküyü dinlediğiniz zaman neler hissediyorsunuz?” Bu soruya katılımcıların tamamı mübadale öyküsünün nesilden nesile aktarıldığını, hem aile büyüklerinden dinlediklerini, hem de farklı kaynaklardan yararlanarak bilgi sahibi olduklarını belirttiler. Didim’de yer alan Mübadale Müzesi katılımcılar için o öyküyü canlı tutmak ve ayrıntılarını öğrenmek için önemli bir kaynak. Bu durumu bir katılımcı şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Burada müzemiz var bizim. Mübadile müzesi var. Öğrencilerimizle beraber orayı ziyarete gittik. Öğrencilerimle birlikte sinevizyon gösterilerini izledik. Onlarla beraber aynı duyguları yaşadık”.

Bilgilerinin büyük çoğunluğunu mübadale sürecinde yaşanan zorluklar ve sıkıntılar yer alıyor. İnsanın evinden ayrılmak zorunda kalmasının yarattığı travma nesilden nesile aktarılan başlıca duygu. Sadece çantalarına sığan eşyalarını alabildiklerini, geri kalan her şeylerini arkalarında bıraktıklarını ve bunun açtığı yarayı tüm katılımcılar vurgulamıştır. Didim’i geldikleri yere göre taşlı, kurak bulduklarını, yemek yapacak malzeme konusunda yetersizlik hissettiklerini belirtiyorlar. Bir katılımcı Kavala’da çok fazla

üzüm bağı olduğunu, oradaki evlerinin önünden dere aktığını, büyüklerinin geldikleri zaman o özellikleri burada bulamadıklarını ifade ediyor. Katılımcıların tamamı geldikleri yerlere ilişkin bilgiler ile karşılaştıklarında duygulandıklarını ve bir gönül bağı hissettiklerini ifade etmiştir. Kendilerini her iki coğrafyaya da ait hissediyorlar. Bir katılımcı kendisini bu hayatta en çok duygulandıran şeyin diğer mübadillerle birlikte çeşitli etkinliklerde İstiklal Marşı'nı okudukları anlar olduğunu ifade ediyor. Türklük bilincinin kendi aralarında yerleşiklere göre daha yüksek olduğunu belirtiyor.

2-“Büyüklerinizin geldiği yerleri gidip gördünüz mü?”

Bu soruya beş mübadil katılımcıdan ikisi “Evet” yanıtını verdiler. Her ikisi de Selanik'e giden katılımcılar oraya ilk kez gitmelerine rağmen hiç yabancılık çekmediklerini, mübadil atalarının oradaki kültürün pek çok özelliğini buraya getirip kendilerine aktarmış olduğunu belirtmiştir. Buranın deniz kıyısında olmasından mutlu olduklarını ifade etmektedirler.

3-“Büyüklerinizin oradan getirdiği kültürel değerleri yaşıyor musunuz?”

Bu soruya katılımcıların tamamı “Evet yaşıyoruz” yanıtını vermiştir. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak bu unsurların neler olduğunu şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Kız çocuklarının çok değerli olması ve mutlaka okutulması
- Bayramların tatil olarak değil, gerçek anlamı ile kutlanması
- Orada kullanılan belli sözcük ve cümle kalıplarının burada da kullanılmaya devam etmesi
- Geçim kaynaklarının orada da burada da tarım olması
- Martenciğa adlı geleneksel aksesuarın burada da kullanılmaya devam etmesi

Bir katılımcı büyüklerinin kültürünün burada kendileri tarafından devam ettirilmesi ile ilgili olarak şu sözleri kaydetmiştir:

“Bizim en çok süregelen kültürümüz bayramlar, düğünler...Gerçekten biz 4. Kuşak, bizim çocuklarımız 5. Kuşak olmasına rağmen hepsine vakti var. Bir de bu Yoranlılara has bir konuşma tarzımız var. Şive daha çok. Günlük yaşamda onları da kullandığımız oluyor. Biz kullanırken farkında olmuyoruz ama dışarıdan biri duyunca bize siz göçmen misiniz diyor. Ben bir süre mesela kızımın eğitimi için Aydın'da kaldım, orada mesela hemen fark ediliyordu. Söz göçmen misiniz? Mübadil misiniz? Ben normal konuştuğumu düşünüyorum ama ses tonundan, harfleri belki uzatmaktan bilemiyorum hemen fark ediliyorum.”

Bir diğer katılımcı kızı ile günlük hayatında yaptığı paylaşımları örnek göstererek şunları söylemiştir:

“Mübadil olarak gelen büyüklerimizin geldikleri yerlere özgü gelenek ve göreneklerini çocuklarımıza aktarmaktan büyük bir haz alıyoruz. Ben çok keyif alıyorum kendi adıma. Çünkü oradan gelen tek miras gibi bir şey bunlar bize. Unutulmaması gerekir. Mesela benim kızım 22 yaşında. O bile tek tek bunları anlayabileceği bir dilde not ediyor. Bizim çocuklarımız da çok önemsiyor bunları”

4-“Büyüklerinizin size aktardığı kültürü siz de gelecek kuşaklara aktarmak için çaba sarf ediyor musunuz? Özellikle yemeklerinizi öğretilip sonraki nesillerde yaşaması için çalışıyor musunuz?”

Bu soruya katılımcıların tamamı “evet” yanıtını vermiştir. Bununla birlikte bir katılımcı yeni neslin bu kültürü almakta çok istekli olmadığını, aile fertleriyle bir araya gelip paylaşımda bulunmak yerine kendi odalarında teknoloji ile iç içe olduklarını üzüntülü bir ifade ile anlatmıştır. Diğer katılımcılar ise başta yemekler olmak üzere pek çok gelenek ve göreneği çocuklarının da benimseyip sürdürdüğünü ifade etmiştir. Örneğin bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Mübadil büyüklerimizin geldiği yerlerin kültürü bizim özümüz, geçmişimiz, bize bir miras. Bu bayrağı biz aldık, gelecek nesillere de vermek zorundayız. Benliğimizi kaybedersek yok oluruz”

Selanik'e hiç gitmemiş olan mübadil katılımcılar dahi ata kültürünü yaşatma konusunda duyarlılık ve özen dolu bir yaklaşım içindedir.

5-“Büyüklerinizin geldiği toprakların yemeklerini buradaki yerleşik topluma öğretiyor musunuz?”

Bu soruya bir katılımcı çocuklarına öğretmek istediğini ancak artık onların sosyal medya ile daha ilgili olup köklerin kültürünü öğrenmeye çok hevesli olmadıklarını belirtti. Diğer katılımcılar büyüklerinden öğrendikleri kendilerine özgü sözcükleri, cümle kalıplarını evde de kullandıkları için çocuklarının da bunları benimsediğini ve günlük hayatlarında kullanarak yaşattıklarını belirtti. Gelenek, görenekleri de, bayram kutlama alışkanlıklarının da çocukları tarafından yaşatıldığını ifade etmişlerdir. Tarifleri öğrettiklerini, yapılışını anlattıklarını, her fırsatta tattırmaya, paylaşmaya özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte bir katılımcı bu konuda artık istekli genç kalmadığını, yemek alışkanlıklarının çok değiştiğini belirterek

“İnsanların yemek kültürü değişti. Daha çok tostmuş, hamburgermiş tercih ediyorlar. Tarhana çorbası bizim bildiğimiz usullerle yapılır, pek tercih edilmiyor yani” cümlesi ile bu konuda çok iyimser olmadığını vurgulamıştır.

Katılımcılar yemek kültürüne özellikle önem verdiklerini ifade etmektedir. Diğer kültürel unsurlara göre yemek alışkanlıklarının, büyüklerinin geldikleri topraklara özgü yemeklerin unutulmaması için özellikle duyarlılık gösterdikleri görülmektedir. Örneğin bir katılımcı bu konuda şunları aktarmıştır:

“Yemek kültürünü de aynı şekilde. Mesela bayram sabahları kapama yaparız mutlaka. Pilav ve et. Geleneksel bir yemek. Bayram sabahları yapıyor. Olmazsa olmaz. Her evde olur. Mesela eskiden onlar çok yokluk yaşamışlar. Tatlılar bu kadar çeşitli değilmiş. Kıstırma dedikleri. Lokumlu bisküvi. Lokumu bisküvinin arasına koyuyoruz. Mesela kıstırma yapıyoruz. Bunu çocuklarımıza da anlatmaya çalışıyoruz. Büyüklerimiz zamanında çok yokluk çekmiş. Buraya geldiklerinde ikramlar yokmuş. Daha çok ot yemekleri yapmışlar ama yokluktan dolayı. Şimdiki nesi ot yemiyor ama biz, bizim kültürümüz olduğu için ot yemeklerini, o ot yemeklerini bilerek yapıyoruz yaşasın diye.

Bir diğer katılımcı da yemek kültürünü gelecek nesillere aktarmaya çok büyük önem verdiğini, bunu çok ciddiye aldığını vurgulayarak şu sözler ile düşüncelerini ifade etmiştir:

“Bu damak tadını sevdiğimiz için, alıştığımız için, bu lezzetlerle büyüdüğümüz için çocuklarımızı da alıştırmaya çalışıyoruz. Belki unutulmasını istemiyoruz. Bunun yaşamasını ileriki kuşaklara aktarılmasını istiyoruz.”

Bir diğer katılımcı ise yemek kültürünün yerleşik toplum arasında daha çok tanınıp öğrenilmesi için daha geniş çaplı faaliyetlerde yer aldığını ifade etmektedir.

Yapılan görüşmede net bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki mübadiller mübadele ile Türkiye’ye gelen aile büyüklerinin başlıca geleneklerini yaşatmaya ve yerleşik toplum tarafından da öğrenilmesine önem vermektedirler. Bu önem özellikle yemek kültüründe daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Düzenli aralıklarla evlerinde, festival gibi etkinliklerde, bayramlarda bu yemekleri yapıp yerleşik toplumla ve birbirleriyle paylaşarak aradaki dostluk bağlarını güçlendirdikleri görülmektedir. Konu ile ilgili bir katılımcı şu cümleleri sarf etmiştir:

“Tabii, yaşıyorum. Mesela bu tarifemiz tamamen orijinal oradan gelen bir tarif. Bu düğün yemeklerimizden en meşhur olanlar kuru fasulyeler, etli pilavlar, bayramda yapılan yoğur böreğimiz var. Mesela yoğurt böreği denildiği zaman çok bilinmiyor hatta hiç bilinmiyor. Mesela bizim bayram sabahlarında mutlaka börek çeşitlerimiz olur. Ondan sonra etli pilav mutlaka olur. Kapama tarzında olur. Fırında pişer, tepside. Üstüne kuzu eti sıralanır. Bol baharatlı, bir iç pilav tarzında. Bunlar hala yaşattığımız tarifler. Bunun yanı sıra ot çeşitleri mesela. Ot bizim için olmazsa olmazdır. Mesela turp otunun toplanışı farklıdır. Sarı otumuz var, sarmaşık var. Tilkimen deriz, şevketi bostan. Hepsi belli tarihlerde oluyor. Şevketi bostanı topluyoruz bolca derin dondurucuda saklayıp her mevsim tüketebiliyoruz”.

Bir katılımcı da anneannesinin annesine öğrettiğini, annesinin de kendisine öğrettiğini, şimdi de aynı şekilde kendisinin gençlere aktardığını belirterek:

“Onların yemeklerini yapıyoruz. Annelerimiz yaptı yani. Şimdi mesela siz burada bulamaç diye bir yemek siz bilmezsiniz. Papara, böyle değişik türden yiyecekler var. Onlar bunları yaşatmış. Yemek kültürünü yaşıyoruz” cümlelerini sarf etmiştir.

Mübadil torunlarının orada yaşamış olan büyüklerinin yemek kültürünü terk etmediği, bulduğu uygun malzemeler doğrultusunda sürdürüp aktarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bir diğer katılımcının konuyla ilgili yanıtı şu şekildedir:

"Mümkün olduğunca evde geleneklerimize uygun yemekleri yapmaya devam ediyoruz. Festivallerde tanıtım amaçlı yapıyoruz. Her yerde göstermeye çalışıyoruz açığı unutulmaması için"

"Tabii ki, kesinlikle, çok seviyorlar, yapıyorlar. Arkadaşlar hatta yapıp bize de ikramda bulunuyorlar"

"Evet, evet. Yapıyorlar"

"İnsanlar da beğeniyor, yabancılar mesela nasıl yapıyorsun diye soruyor. Tarif veriyorum"

6- Yerleşik toplum size yemeklerini anlatıp öğretti mi?

Mübadillerin bu soruya verdiği yanıtları özetlemek gerekirse mübadiller uzun süredir zaten burada yaşadıkları için yerleşiklerin kültürünün içine doğmuş ve yaşamış durumdadırlar. Mübadil ataların yemeklerini sürdürmekle birlikte yerleşik toplumun yemeklerini zaten bilmekte ve ayrıca öğrenme gereksinimi duymamaktalar. Yalnızca bir katılımcı yerleşiklerin yemeklerini çok benimsemediğini, ağırlıklı olarak ata kültürünün yemeklerini yaptığını ifade etmektedir. Katılımcının ilgili açıklaması şu şekildedir:

"Yok, buradan ne öğreneceğiz ki? Annelerimizden öğrendik işte geçmişimizin kültürümüzün yemeklerini sürdürüyoruz. Kendi bildiğimiz gibi annelerimizden nasıl öğrendiysek devam ettiriyoruz. İçine başka bir ot koyabiliyoruz anca o kadar fark vardır."

7-Size özgü başlıca yemekler hangileri ve buraya geldikten sonra tariflerde değişim oldu mu?

Bu soruya verilen yanıtları özetlemek gerekirse

- Börülce, nohut, soğan gibi farklı ot ve baharatlarla zenginleştirilmiş tarhana,
- Mısır ununun yoğun kullanıldığı yemekler
- Yumurta ile yapılan Zömbek
- Tilkimen (Yabani kuşkonmaz ile yapılan bir yemek)
- Yoğurt böreği
- Susamlı baklava
- Isırgan otlu yemek
- Kare ekmek
- Kapama
- Kaşopita
- Ebegümece, ısırgan otu, turp otu gibi çok ve çeşitli otlardan kavrularak yapılan yemekler
- Pırasa böreği
- Tavşanlı börek (Didim'de av eti çok bulunmadığı için bu böreği artık tavukla yapıyorlar)

Mübadil ailelerin yemeklerinde az et, yoğun olarak ot kullanımı söz konusudur. Bazı yemeklerde Selanik'te bulunup Didim'de bulunmayan otları veya et malzemesini değiştirerek tarifleri güncellemiş oldukları görülmektedir. Böylece iki kültürün kaynaşmasından yeni ve özgün tarifler ortaya çıkmış ve bu tarifler yerleşik toplum tarafından da benimsenerek uygulanmaktadır. Mübadil katılımcıların konu ile ilgili başlıca düşünceleri şu şekildedir:

"Bizde çok yemek var aslında. Mesela bizde mısır ununu çok kullanıyorlar. Mısır unuyla yapılan çorbalarımız var. Soğan ile yapılan yemeklerimiz var. Yumurta ile yapılan Zömbek var. Biz Tilkimen diyoruz, kuşkonmaz, yabani kuşkonmaz. Bunun patentini almaya çalışıyoruz. Bütün restoranlarımızda Didim'in yöresel yemeği diye sunumlarımızı yapacağız. Bayramlarda yoğurt böreği, baklava yapılır. Susamlı baklava yapılır. Bizimkilerin orada zaten susamları çok meşhur. O yüzden biz de susamı çok kullanıyoruz. Buraya geldiklerinde ben hatırlıyorum, susamlarımız vardı, onları topluyorlardı. Ama sonra artık buralar şehirleşmeye başlayınca ekim olayı azalmış"

Bir diğer mübadil torunu, otların yemeklerinde çok önemli bir yeri olduğunu, kendilerine özgü toplama ve pişirme yöntemleri olduğunu belirterek bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

"Zamanı farklı, turp otu kök bir bitkidir. O ilk çıktıktan iki hafta, üç hafta sonra filiz şeklini alır. Ondan iki hafta sonra da çiçeklenmeye başlar. O gördüğünüz sarıçiçek artık onun toplanmaması anlamına gelir. O sarıçiçeğe dönmeden halini toplarsanız ona filiz deriz biz. Diğerine kök deriz. Onlara dikkat etmemiz lazım. Artık çiçeklenmeye döndüğünde yenmeyecek kartlıkta olur"

Bir katılımcı da yerleşik toplumun da kendilerinin ot kültüründen çok etkilendiğini ve onlarla birlikte taşımaya başladıklarından beri yemeklerinde ota daha çok yer verdiklerini belirterek şunları ifade etmiştir:

"Kapama var, Kaşopita var, çok çeşitli otlarla yapılan yemeklerimiz var. Otu çok aktif olarak kullanıyoruz. Ebegümece var mesela. Biz genel olarak birçok otu kavurarak yaptığımız için evet. Yerel halktan farklı yapıyor olabiliriz. Zaten burada bizim dışımızdaki halkın, sonradan buraya gelmiş olan halkın ota çok bir ilgisi yok. Onlar yiyorlarsa da daha çok bizden öğrendikleri şekilde yiyorlar. Onlar zaten genellikle ülkenin farklı yerlerinden geldikleri için pek tanımıyorlar otları. Mesela Tilkimen var, arapsaçı var. Tilkimen yabani kuşkonmazdır. Çok yararlı bir ottur ve müthiş lezzetlidir".

Mübadillein yemek kültürüne ilişkin Didim'e getirdiği ve halen yaşattığı bir diğer kültür ögesi de fırınlarıdır. Bazı nitelikleri ile yerli toplumun fırınlarından farklılıklar arz eden bu unsurlar hakkında bir katılımcı şu açıklamayı yapmıştır:

"Bizde ata topraklarında kullanılan fırınlar vardır.. O fırınlar özel camla yapılıyor. Cam ve toprakla. Biz onun içinde ekme yapıyoruz. Kare ekme dediğimiz ekmeğimiz var. Böreklerimizi orada pişiriyoruz, bir de ekmeğimiz var. Haftada bir ekme yapıyoruz orda. Bir hafta boyunca o ekme yeniliyor. Didim'dekilerin hemen hemen hepsi aynı. Didimlilerin evinin çoğunun bahçesinde vardır bu fırın"

Bir mübadil torunu ise bu fırınları yaşatmaya çalışmalarına rağmen artık geleneksel kültür öğelerinin teknolojik yenilikler karşısında giderek yok olduğunu belirterek şunları kaydetmiştir:

"Büyüklerimizin oraya özgü fırınları vardı. Burada bir süre kullanmışlar. Onlar çamurdan ve tuğladan yapılmış fırınlar. Sanırım tabanı özel şekilde yapılıyor. Cam ve pullarla örülüyor. Çünkü ateşi hapsedmesi açısından. Ekme, börek, kapma gibi yiyecekleri fırında yapıyorlardı. Ama tabi zamanla her şeyin elektroniğe dönmesiyle onlar da kayboldu diyebiliriz artık. Evlerimizin apartmanlaşması, bahçeli evlerin kaybedilmesi"

Aradan geçen uzun zaman ve coğrafya, iklim gibi değişikliklerden dolayı özgün mübadil yemeklerinde bir değişim olup olmadığı konusunda ise verilen yanıt genelde değişim olmadığı, ancak burada bulunmayan malzeme varsa onun yerine buradaki bir malzemenin kullanarak tarifin yenilendiği şeklindedir. Bir katılımcının konuyla ilgili açıklaması şu şekildedir:

"Mevsimine göre yapmaya çalışıyoruz. Mesela ısırgan otu ile yapılan bir şey. Biz onu topluyoruz, mevsiminde olmasa bile biz onu saklıyoruz, değiştirmemek adına. Ama tavşan tavuğa döndü, doğru"

Benzer yönde açıklama yapan bir diğer katılımcı da konuyla ilgili şunları söylemiştir:

"Değişim Tabi, mutlaka olmuş. Mesela o tavuk böreği dediğim yemek annem, babaannem zamanında tavşanla yapılan bir yemekmiş. Onlar tavşan eti yiyorlarmış. Ama şimdi biz o kadar yiyemiyoruz, avlanma o kadar aktif olarak yapılmıyor. Ben hiç yemedim, bilmiyorum ama eskiden dedemler tavşan avlamaya giderlermiş. Ama zamanla hayvanlara çok fazla kıyılmadığı için, ava gidilmediği için bu börek tavuğa döndürülmüş"

Bir de genel olarak yiyeceklerin eski tadı ve kokusunun kalmamasından ileri gelen değişimden söz edilmektedir. Eski doğallığın artık kalmamasının yemeklerin lezzetine de yansığını belirten bir katılımcı:

"Biraz lezzet olarak değişmiş olabilir. O zamanki domatesin, biberin lezzeti şimdi yok. O anlamda değişmiştir ama tarif anlamında, malzeme anlamında bir eksilme olmadı. Ekleme de olmadı" şeklinde konuşmuştur.

8-Unutulan yemekler oldu mu?

Katılımcılar bu konuda çok bilgi sahibi olmadıklarını, unutulmuş yemekler varsa bile hangileri olduğunu bilmediklerini dile getirmiştir. Bu konudaki görüşleri tahmin düzeyinde kalmaktadır. İki katılımcının benzer yöndeki açıklamaları şu şekildedir:

"Mutlaka olmuştur ama biz bildiklerimizi yaşatmaya çalışıyoruz"

"Mutlaka olmuştur diye düşünüyorum ama hangisi dersiniz bilemem"

9-"Yemek kültürü mübadil ve yerleşiklerin kaynaşmasında etkili oldu mu?"

Bu sorunun yanıtı gerek mübadiller tarafından net bir şekilde "evet" olarak yanıtlanmıştır. Her iki toplum üyeleri ile yapılan görüşmelerde mübadil torunları ve yerleşik toplumun dostluk ilişkilerinin çok sağlam olduğu, karşılıklı sevgi, güven ve yardımlaşma, paylaşma motivasyonunun yüksek olduğu vurgulanmış, bu kaynaşmada yemek kültürünün, birlikte toplanılan sofraların, ev hanımlarının birlikte yaptıkları yemeklerin çok büyük yeri olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta kimi katılımcılar iki toplumun kaynaşmasında yemek odaklı paylaşımların ilk sırada geldiğinin altını çizmiştir. Konu ile ilgili olarak katılımcıların başlıca açıklamalarını şu şekilde aktarmak mümkündür:

"Yemek kaynaşp dostlukları geliştirmemizde kesinlikle çok önemli. Birbirimizle iletişimimiz artıyor, birbirimizle sosyal iletişimimiz artıyor. Birçok otlarımız var, birlikte toplamaya çıkıyoruz, topluyoruz. Birlikte piknik yapıyoruz, onlar mesela çok merak ediyorlar, nasıl yapıyorsunuz, nasıl pişiriyorsunuz, hiç mesela ot yemeği yapmamış insanlar da yaşıyor Didim'de. Bize çok soruyorlar. Alıyorlar. Birlikte etkinliklerimizde birlikte yemek yapıyoruz, yemek organize ediyoruz, onları davet ediyoruz, bize soranlara gösteriyoruz"

Bir diğer katılımcı da bunu şu sözleri ile desteklemektedir:

"Tabi ki. Yemek kültürü önemli. Açıkçası bir misafir ağırladığımızda kendi kültürümüzü tanıtmak adına bu yemeklere öncelik verebiliyoruz. Vegan mutfağına çok yakın bir mutfağımız var bana göre çünkü genel olarak ot ağırlıklı beslenen insanlar olduğu için bence vegana çok yakın bir mutfak"

Katılımcılardan biri dostlarıyla yaşadığı deneyimlerden örnek vererek karşılıklı yemek paylaşımının, birbirlerine tarif öğretmenin, beraber festivallere katılmanın dostlukların ilerlemesi ve iki toplumun kaynaşmasındaki etkisini şöyle anlatmıştır:

"Kesinlikle yemek çok etkili. Bunun en iyi örneği Nalan ablamdır. Kendisi de bunu diyecektir zaten. Bizim kış hazırlıklarımız çok olur. Anneannem de çok önemserdi bu tür şeyleri. Bizde kışa hazırlık çok önemlidir. Hani çalışsak da çalışmasak da bir fırsat yaratırız, bizim çevremizdeki bütün insanlar da bunu öğrendi. Sosyalleşmemizi de sağlıyor"

Yerleşik Ailelerin Yanıtları ve Bulguların Değerlendirilmesi

1- Mübadele öyküsünü biliyor musunuz? Anlattılar mı size? Peki, bu öyküyü dinlediğiniz zaman neler hissediyorsunuz?

Bütün yerleşik katılımcıların bu soruya verdiği yanıt olumludur, Yerleşikler Selanik'e hiç gitmemiş olmakla birlikte yaşadıkları toplumun geçmişi ile kökleri ile yaşadıkları ile son derece ilgilidir. Gerek onlarla konuşarak, gerek Mübadele Müzesi'ni gezerek, gerekse çeşitli kaynaklardan bu konuda bilgi edinmiş oldukları görülmektedir. Konuyla ilgili yerleşik katılımcıların başlıca görüşleri şu şekildedir:

"Evet. Bilgi sahibiyim. Buradaki mübadil torunları anlattı. Mübadele evine gittik gezdik. Orada da baya bir bilgi edindim. Baya bir etkilendik. Duygulandım açıkçası. Böyle bir şeyi yaşadıklarını ilk defa duydum, öğrendim, resimlerini görmek, videolarını izlemek, açıkçası duygulandırdı."

Bir diğer katılımcı konu ile ilgili başlıca bilgisini oradaki Mübadele Müzesi aracılığı ile edindiğini belirterek

“Burada müzemiz var bizim. Mübadil müzesi var. Öğrencilerimizle beraber orayı ziyarete gittik. Öğrencilerimle birlikte sinevizyon gösterilerini izledik. Onlarla beraber aynı duyguları yaşadık” şeklinde açıklama yapmıştır.

Yerleşik ailelerin mübadil torunları ile yüksek bir empati içinde oldukları görülmektedir. Onların atalarının yerlerini yanlarında sadece bir çanta ile bırakmak zorunda kalmaları, yaşadıkları zorluklar onlar tarafından da içselleştirilmekte ve duyguları paylaşılmaktadır. Bu duygudaşlık ve paylaşım da iki toplumun kaynaşıp birbirini sevmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir katılımcı duygularını şöyle ifade etmiştir:

“Çok hüznü öyküler duydum ben onlarla ilgili. Zaten Bulgaristan’dan göç eden ilkokulda da arkadaşlarımız olmuştu. Onların hikâyelerini de biliyorum. Burada tabi iki öğretmen arkadaşımın ağır şeyler duydum. Burada daha çok Yunanistan göçmenleri ile karşılaştım. İzmir’de daha çok Boşnaklar, Yugoslav göçmenleri vardı”

Aynı konuda bir diğer katılımcı da şunları kaydetmiştir:

“Çok zor dönemden geçmişler o dönemde, yokluklar, imkânların çok sınırlı olmasını yaşamışlar. Tamam, acı ama çok güzel bir hikâyeye. Ondan sonrası çok güzel bence. Buraya göç ettikten sonra burada yerleşik olarak kalmaları, savaşıyor, dışlarıyla, tırnaklarıyla kazarak bugünlere kadar gelmeleri çok güzel bir hikâyeye”

2-Mübadil ailelerin kültürü, kimi gelenekleri vb. sizi etkiledi mi?

Yerleşik toplum, mübadillerden öğrendikleri çeşitli gelenekleri benimsemiştir ve uygulamaktadır. Bu geleneklerin başında Marteniçka adlı bilekliğin yapılması ve kullanılması gelmektedir. Ayrıca bayramlarda tatile çıkmak yerine eski geleneklere göre bir araya gelerek, kalabalık sofralar oluşturarak bayramlaşma alışkanlığını mübadil torunları daha özenle korudukları için yerleşik toplum da bu artık yavaş yavaş değişen yaşam alışkanlığını tekrar benimsemiş ve daha özenle bayramlaşmaya başlamışlardır. Yerleşiklerin, mübadil torunlarının kendi üzerlerindeki etkileri hakkında başlıca açıklamaları şu şekildedir:

“Benimsedik. Ben mesela Marteniçka dedikleri o bileklik olayını hiç bilmezdim. Buraya geldiğim zaman bileklik olayını öğrendim. Açıkçası yaptım da. Çok hoşuma gitti. Ne olsa inançlarımız var. Denedim. Gerçekten hoşuma gitti”

Marteniçka ile ilgili bir diğer katılımcı da şu açıklamayı yapmıştır:

“Mutlaka oldu, mesela şu Marteniçka olayı ben burada öğrendim. Marteniçka bileğe bağlanır. Baharın gelişini kutlamak için iplerle yapıyoruz. Biz bunu öğrencilerimize de yaptırarak. Her sene yapılıyor. Onlar uğur getiriyor. Yaparken dilek tutuyoruz. Daha sonra dışarıda bir leylek gördüğümüz zaman onu çıkartıp bir ağaç dalına asıyoruz ve o işlemi tamamlamış oluyoruz. Dileğimizin olacağını anlatıyor”

Bir katılımcı bu etkilenmenin olumlu kendi kültürlerini zenginleştirici yönde olduğunu, onlardan bazı gelenekleri almaktan mutlu olduklarını ve artık kendilerinin de geleneği haline geldiğini vurgulayarak

“Daha çok olumlu yönde etkiledi. Benimsedim. Bahardaki o coşku, aralarındaki o ilişki, samimiyet, sıcak samimi insanlar. Aralarında ailece görüştüğümüz insanlar var şu anda. Bayramlar, özel günler onlar için önemli, birleştirici” şeklinde konuşmuştur.

Bir katılımcı ise mübadil torunlarının geleneklerini ve çeşitli kültürel unsurlarını kendisinin benimseyip uygulamakla kalmadığını, bunları çocuklarına da öğrettiğini belirtmiştir:

“Evet benimsedik. Onların öyküsünü de biliyoruz. İnternette okuyup çocukların da öğrenmesini sağladık”

Yerleşik katılımcıların ortak duygu ve düşünceleri karşılıklı etkileşimin çok olumlu olduğu, ortaya yeni ve zengin bir kültürel yapı çıktığı, saygı, sevgi, yardımlaşma duygularını arttırdığı ve özellikle yemek kültüründe bu etkileşimin Türk mutfağını güçlendirdiği yönündedir. Buna ilişkin bir katılımcı kendini şöyle ifade etmiştir:

“Her anlama karşılıklı farklı kültürlerden gelen insanların birbirlerine katkıları vardır. Ben almayı da seviyorum. Kendimi de, bilgimi de paylaşmayı çok seviyorum. Didim mübadillerinin en güzel taraflarından birisi de paylaşımcı”

olmaları. Onlar da hem kendi kültürlerini bilerek veya bilmeyerek hem de alışkanlıklarını paylaşmaktan büyük keyif alıyorlar. Karşılarında da buna açık insanları bulunca inanılmaz bir paylaşım ortamı doğuyor. Evet etkilendim. Konuşmalarını çok beğeniyorum. Onların mesela kendi aralarında benim Yoranca diye tanımladığım bir konuşma var. Mesela bazı sözcükler onların konuşmasında başka ifadeler geliyor. Anlamıyorsunuz. Küçük bir anımı paylaşmak istiyorum. Çok sevdiğim bir aile dostumuzun evindeyim. Yoranlı iki tarafta Muhabbet esnasında iki arkadaşımın konuşurken "kov var mı kov" dedi. "Kov". Ben de var dedim. Koşayım evden alıp geleyim dedim. Sinek kov anladım ben. Meğerse kov Yoranca'da dedikoduymuş. Çok ilginçti. Yoranca'yı bilenleri bir araya getirip dinlemeniz lazım. İnanılmaz bir şey ve inanılmaz bir acıcılık var ve herkes de başaramıyor ama. Herkes konuşmuyor. Mesela buna meraklı olanlar var"

3-Yeme-içme, beslenme kültürünün etkisi oldu mu, etkiledi mi?

Yapılan görüşmeler ortaya koymuştur ki karşılıklı etkileşim konusunda mübadillerin yerleşikler üzerindeki etkisi biraz daha fazladır. Mübadiller yerleşiklerin et yemeklerini çok benimseyememekle birlikte yerleşikler mübadil torunlarının çok ve çeşitli otlardan yaptıkları yemekleri hem çok sağlıklı hem de lezzetli buldukları için çok kolay benimsediklerini dile getirmektedir. Yerleşikler mübadillerden öğrendikleri ot toplama tekniklerini, ot yemeklerini, susamlı baklavayı uygulamakta ve çocuklarına da öğretmeye çalışmaktadır.

Bir yerleşik katılımcı mübadillerle bir arada yaşayana kadar et ağırlıklı beslendiğini, otları yemek olarak bile düşünmediğini, ot yemeklerine çok mesafeli olduğunu belirtmiş, ancak mübadil yemeklerini tattıktan sonra bunun tamamen bir ön yargı olduğunu anladığını söylemiştir. Kendi üzerindeki söz konusu etkiyi şöyle anlatmıştır:

"Benim yemek kültürüm biraz daha et ağırlıklı. Yemeklerimizde et eksik olmaz. Mutlaka et olur. Pek fazla ot kullanmayız. Ama buraya geldikten sonra değişik otlar gördüm. Onların tadına baktım. O kadar değişik lezzetler var ki. İlk defa yedim. Çok da hoşuma gitti. Yerim yani. Mesela benim babamlar geldi buraya. Üç sene oldu. Onlar da hiç ot yemezlerdi. Şimdi artık yemeklerde annem de ot yapıyor. Ne kadar güzel diyor bana da."

Bir yerleşik katılımcı da otları tanıma ve hayatına taşıma hikâyesini şöyle dile getirmiştir:

"Mesela Tilkikuyruğu diyorlar burada. Ben bunu ilk defa burada gördüm. İlk defa gittim, topladım. Çok da hoşuma gitti. Her sene şubat, mart aylarında çıkarım, onu toplarım. Kavururum. Çok da güzel oluyor"

Yerleşik katılımcılar mübadil yemeklerini günlük kahvaltı rutinlerine uygulayıp ailece benimseyip yediklerini şöyle anlatmıştır:

"Onların yemeklerini öğrendim ve sevdim. Mesela Kaşopita yapıyoruz. Sabah kahvaltısı ya da çayın yanına yaptığımız ikram olarak Kaşopita"

Mübadil yemeklerinden etkilenme çok belirgindir. Her katılımcı bu yemekleri sevdiğini ve kendi hayatlarına taşıyarak yaşattıklarını ifade etmektedirler. Bu konudaki değer katılımcı açıklamaları özetle şu şekildedir:

"Yemek kültürleri beni etkiledi. Kapamaları, tavuklu börekleri, otlu börekleri, ısırgan otlu, tilkimenler, tilkimen toplamaya başladık. Yabani kuşkonmaz çok lezzetli olur pırasayla karıştırdığımız zaman"

"Onların otlarını mutlaka kullanıyorum. Çünkü çok lezzetli oluyor"

"Yabancı lezzet olarak daha lezzetli bulduğumu söyleyebilirim. Onları yapmaya çalıştım ben de zaten. Yabancılık çektiğimi söyleyemem"

"Tabi. Biliyorum. Hepsini biliyorum ve hepsini yapabiliyorum. Buradaki yeşillik, ot yemeklerini daha fazla yapmaya başladım."

"Tabi tabi, mesela bu tarihi bugün benim için bekletti, bir türlü hamuru kararken yakalayamadım. Malzemeler var, biliyorum ama Emine yaparken kıvamını görmem lazım. Ama bir araya geliyoruz, börekler, gözlemeler, işte buranın tavuklu börekleri. Mesela bayramda yoğurt böreği, bayram için. Pirinç böreği"

4-Onların sizden öğrendikleri yemekler oldu mu?

Yukarıda da belirtildiği gibi yemek etkileşiminde mübadiller yerleşiklere göre daha ağırlık kazanmıştır. Mübadiller üçüncü ve dördüncü nesil olduklarından ataları itibariyle Selanik'e bağlı olmakla birlikte doğma büyüme Türkiye topraklarında yetiştikleri için artık buranın yemek kültürünü yerleşiklerden öğrenmek gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Ancak Didim'e Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen yerleşikler kendi yörelerinin yemeklerini ikram olarak paylaşarak mübadil torunlarına tanıtmaktadır. Konu ile ilgili başlıca görüşler şu şekildedir:

"Ben Malatyalıyım. Mesela içli köftemiz vardır. Onlar yapabiliyor mu bilmiyoruz ama bizinkiler daha çok ikram boyutunda oluyor. Bizim tariflerimizi de onlara veriyoruz"

Hataylı bir katılımcı tatlı kültürlerini tanıttığını ve isteklilere öğrettiğini dile getirerek:

"Şöyle, benim eşim Hataylı olduğu için Hatay yemeklerini öğretmeye çalıştım. Ben kendi kendime öğrendiğim kadarıyla. Tabi ki onlara Hatay tavası, künefe tarzı şeyleri öğrettiğim olmuştur" demiştir,

Bir yerleşik katılımcı ise mübadillere kendi yemeklerini tattırmak yerine, yine onların yemeklerini farklı malzeme ve farklı pişirme teknikleri ile biraz değiştirdiğini, yeni bir lezzet yakaladığını ve bu yemekleri mübadil torunları ile paylaştığını ifade etmiştir:

"Şöyle oldu, onların yaptıkları yemeklere biz bir şeyler kattık. Yani "Senin yaptığın yemeği ben de bak bu şekilde yaptım", onların tariflerine eklemeler yaptım"

5-Siz Siz kendi yemek kültürünüzün ölmemesi adına çocuklarınıza mı öğretiyorsunuz? Buradaki insanlara mı öğretiyorsunuz? Neler yapıyorsunuz?

Yerleşik toplum her ne kadar yoğun bir şekilde mübadil torunlarının yemeklerinden etkilenmiş ve benimsemiş olsalar da özellikle Didim'e Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelip yerleşenler kendi yörelerinin yemeklerini sürdürme ve çocuklarına öğretme konusunda duyarlı ve özenlidir. Konuyla ilgili bir katılımcı şunları ifade etmiştir:

"Genelde çocuklarıma öğretiyorum. Ben de mesela annemden öğrendiklerimi çok da fazla beceremesem de yine de bunun ölmemesi için öğretiyorum. Çocuklarım da yöresel yemekleri çok sever. Onlar büyüyor. Sürekli onlara Bitlis'i anlatırım, öğretirim. İnşallah gelinlerime de anlatırım. Torunlarıma da anlatırım inşallah. İnşallah böyle gider diye düşünüyorum"

Yerleşiklerin mübadil torunlarını yemeklerini öğretmesi genelde tarif vermekten çok evde kendileri yapıp ikram etme şeklindedir:

"İçli köfte var bizim. Çok tüketilen bir besin değil burada. Biz de yaprağa sararız, o anlamda benzerliklerimiz var. Etkileşim içerisindeyiz yani."

Bir katılımcı ise geleneksel yemek kültürünün yaşatılması konusunda kendisinin istekli olduğunu ama yeni neslin ilgisini çekmediğini belirterek:

"Çocuklar çok hevesli değiller açıkçası. Çocuklarım daha çok Kore yemekleri, noodleler vs." demiştir.

Başka bir katılımcı ise yeni neslin geleneksel yemekleri benimsemesi konusunda daha iyimserdir:

"Çocuklarım en azından o tatları, o lezzetleri öğrensinler, tadına baksınlar istiyorum. 17 yaşında kızım var mesela. 11 yaşında bir oğlum var. Hazır yiyeceklerdense bunların tadına bakmalarını istiyorum. Yapıyorum, yiyorlar"

6-Sizce yemek insanları kaynaştıran bir öge mi?

Bu sorunun yanıtı her iki toplum nezdinde de kesin ve net bir şekilde "Evet" tir. Hatta katılımcıların çoğunluğu karşılıklı yemek odaklı etkinliklerin kaynaşmalarında, güven ve dostluk ilişkisi kurmalarında birinci sırada geldiğini, yemeğin insanları mutlu eden, pozitif duygular veren ve bunun da insan

ilişkilerine yansıyan bir unsur olduğunun altını çizmişlerdir. Konuya ilişkin başlıca görüşleri özet olarak toparlayarak aktarmak gerekirse şu açıklamaları aktarabiliriz;

"Kesinlikle. Kesinlikle. -İkramlar, yemek tarifleri, beraber yapılan ot toplamalar, yemek festivalleri... Bir arada dostluk içinde yaşamamızda yemek en etkili aktivite"

"Tabii, tabii. Kaynaşmamızda büyük etkisi oldu. Zeytinyağlılar buradaki birlikte yaparız."

"Daha çok yemek ortamlarında buluşup, o yemekleri paylaşıp, o yemekleri öğrenip daha sonra kendimize uyguladığımız için daha çok sofralar başlarında oluyor bu kültürel etkileşim. Kesinlikle yemek kültürünün rolü olmuştur"

"Tabii ki. Özellikle yemek masaları, O uzun kahvaltılar, uzun yemek masaları, oradaki sohbetler, mezeler, raki sofraları, oldukça keyifli oluyor"

"Tabii ki. Çünkü severek bir şeyi yapıyorsunuz, masaya geldiği zaman onu severek yediğinizde tabii ki mutlu oluyorsunuz. O kültürden kaynaklanıyor. Severek yediğiniz bir lezzet yapmışlar. Apartman komşularım mesela buranın yerli halkı, yerlileri. Yaptıkları bir tabak yemeği getirip bana tattıran insanlar. Tadını bilmediğim tatları yedim mesela. Tadını bilmediğim otları yedim mesela. Zeytin topluyoruz, ot topluyoruz, festivaller oluyor."

"Olmaz mı? Kesinlikle. Şimdi normal sıradan bir keki yapmakla şu Kaşopitayı yapmak arasında çok büyük fark vardır. Eğer beni evinde ağırlayan arkadaşım bildiğin kek yerine bu geleneksel lezzeti bana sunuyorsa kendimi değerli hissediyorum"

5. Sonuç

Çalışmada mübadil toplumun yemek kültürü ve bu kültürün yerel toplum ile aralarında oluşan etkileşime katkıları nitel araştırma yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. Amaç, insanların sahip oldukları kültürel özellikleri Levi-Strauss'un eksik ve aşırı iletişim görüşleri üzerine temellendirerek, özellikle eksik iletişim durumunda kültürel özgünlüğün daha fazla korunduğu ve kendi özelliklerini kaybetmeden diğer kişilerle aralarında meydana gelen yeni etkileşimlerin incelenmesidir. Didim Yoran köyünde yaşayan mübadil toplumun ve yerel halkla kaynaşmasında yemek kültürünün etkisi araştırılmıştır. Araştırma nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiş olup, 10 kişiye uygulanmıştır.

Bulgular ortaya koymaktadır ki mübadiller kendi yemek kültürlerini doğdukları topraklardan yaşamlarının daha sonraki bölümünü geçirecekleri topraklara getirmişlerdir. Örneğin Eski evlerin bahçelerinde az sayıda olsa da hala bulunan, cam ve toprakla yapılan özel fırınları, bu fırınlarda pişirilen ekmeleleri, börekleri ile mevsimine göre toplanan ot çeşitlerini Yoran köyüne getirmişlerdir. Ancak aynı zamanda bu kültürü Yoran'ın yerli halkının kültürel unsurları ile de harmanlayarak yeni ve özgün bir yemek kültürü ortaya çıkarmışlardır. Mübadil aileler kendi özgün yemeklerini de yerleşik halka öğretmiştir. Bu etkileşim ilişkilerin çok daha kısa sürede ve samimi bir şekilde gelişmesini sağlamıştır.

Görüşmeler sonucunda mübadil toplumun kendi yerel yemek kültürlerini günümüzde de yaşattıkları, bölgede yaşayan diğer kişilerle olan iletişimlerinin gelişmesinde yemek kültürlerinin olumlu bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Levi-Strauss'un eksik iletişim görüşünü destekler nitelikte ulaşılan sonuçlar arasında mübadil toplumun yerleşik toplumla iletişim ve ilişkilerinde kendi kültürel özelliklerini koruyacak şekilde bir etkileşim geliştirdikleri, ilişkilerin samimi olmasına rağmen kültürel özgünlüklerini yitirmeden diğer kültürler ile kaynaştıkları sonucuna da ulaşıldığını ifade etmek mümkündür. Kültürel bağlamda yemek kültürü ve bu kültürün kişiler arasında oluşan ilişki ve iletişimlere etkisinin incelendiği bu çalışmada kültürlerin kendi niteliklerini koruyarak diğer kültürlerle etkileşime girmesinin var olan kültürlerin ortadan kalkmasını engellediği, bunun yanında diğer kültürlerle kaynaşma sürecinde farklı bir takım kültürel sonuçların meydana gelmesinde de rol oynadığı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara dayanarak var olan kültürlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında ve özgünlüklerini muhafaza etmesinde Levi-Strauss'un kültür bağlamında ileri sürdüğü görüşleri destekler yönde iletişim kurulması ifade edilebilir. Yemek tariflerinden örneklerin verildiği bölümde ve araştırma bölümünde de örnekleri verildiği gibi Selanik mübadillerinin kendi coğrafyalarına ait yemek tariflerinden bir kısmı farklı malzemelerle değiştirilerek yeni ve özgün tariflere ulaşılmıştır. Özellikle kültürlerarası iletişimlerde aşırı iletişim yerine kendi yerel niteliklerini koruyarak eksik iletişim oluşturulmasının var olan kültür zenginliğimizi muhafaza etmemizde önemli bir rol oynayacağını ifade etmek mümkündür.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923- 1925*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arı, K. (2003). *Bir Araştırma Konusu Olarak Mübadele, Yeniden Kurulan Yaşamlar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arı, K. (2015). *Suyun İki Yanı "Mübadele" (Yazılar)*, Tarih Vakfı, İstanbul: Yurt Yayınları.

Arı, K. (2008). *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri, Lozan'dan Kabotaja*, İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları.

Aydoğan, Ö. (2018). Arzu Turan. İçinde N. Kozak (Ed.). *Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması Görüşme Metinleri*, Cilt III, İstanbul: Yıkılmazlar Basın Yayın.

Aydoğan, Ö. (2011). *Didim'in Dünü Yoran*, Didim Belediyesi, İstanbul: Renksan Matbaacılık.

Bilgin, M. (2013). *Büyüteç Altında Didim*, Eys Basım.

Güvenç, S. (Ed.) (2015). *Mübadiller: Onlar İki Kere Yabancıydılar*, Güvenç, (Ed.), İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

Göç, B. (2018). Arzu Turan. İçinde N. Kozak (Editör). *Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması Görüşme Metinleri*, Cilt III, İstanbul: Yıkılmazlar Basın Yayın.

Gökacı, Mehmet A. (2003). *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kalkan, A. (2019). Didim ve Çevresinin Tarihine Geleneksel Mutfak Kültürü Açısından Bakış: Zeytin/ Zeytinyağından Elde Edilen Yiyecekler ve Unutulmakta Olan Bir Tat: Kaşopita, *Adnan Menderes Üniversitesi MYO*, 1-13.

- Kanık, İ. (2016). Gastro Medya ve Gastro Kültürün Kavramsal İncelemesi, *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Folklor/Edebiyat*, 22(88), .83- 98.
- Kanık, İ. (2018). *Gastro Sinema*, İstanbul: Alfa.
- Lévi-Strauss, C. (2013). Mit ve Anlam, (Çev: Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Öğünç, B. (2017). *Mübadil Lezzetler Didim*, İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Özsoy, İ. (2014). *İki Vatan Yorgunları*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Poyraz, E. (2018). *Dünden Bugüne Didim*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Sezer, S. (2012). *Lozan ve Mübadele*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2007). *Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler*, A. Kaya, B. Şahin (Editörler) Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, S. (2012). Sosyal-Mekânsal-Siyasal Kümelenme Biçimi Olarak İzmir Kentinde Balkan (Rumeli) Kimliği, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21(3), 49-77.
- Yalçın, Gülay Z. (2019). *Bir Öyküdür Yoran*, Didim Belediyesi.
- Yalçın, K. (2017). *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, İstanbul: Bir zamanlar Yayıncılık.
- <https://www.9thgeochemistry.com/portfolio/didim-aydin>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).
- <http://www.didimportal.com/index.php/tr/208/yoran>, (Erişim Tarihi: 12.03.2022).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 802-812, doi: 10.11616/asbi.1212312

Abdulhamid el Katib ve Abdullah ibnu'l-Mukaffa'nın Siyasetnamelerinde Siyasal İktidarın Meşruluk Kaynağına Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Source of Legality of Political Power in Abdulhamid al Katib and Abdullah ibnu'l-Mukaffa

Ramazan LEVENT¹

Geliş Tarihi (Received): 30.11.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 01.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışmada ilk siyasetname müellifleri sayılan Abdülhamid el Katip ve Abdullah ibnu'l-Mukaffa'nın eserlerinden hareketle bu müelliflerin siyasal iktidarın meşruluk kaynağına dair düşünceleri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı her iki müellifin siyasal meşruluk ile ilgili yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Çalışmanın önemi siyasal meşrulukta İslami bakışın yaşadığı değişimden gelmektedir. Toplumsal rızaya dayalı hilafet sisteminden hanedan yönetimine geçiş siyasal yazını da etkilemiş ve ulemanın yönetici erk üzerindeki etkisi değişime uğramıştır. Çalışmada iki müellifin Türkçeye tercüme edilen siyasete ilişkin eserleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Çalışma Emevilerin son dönemi ile Abbasilerin ilk dönemindeki 'siyasal meşruluk yaklaşımını' yansıtmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda her iki müellifin de siyasal meşruluk konusunda, İslami yaklaşım yerine dönemin egemen siyasal tutumunu yansıttığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Siyasal Meşruluk, Siyasetname, Siyasal Muhalefet, Siyasal Erdem, İktidar

&

Abstract: In this study, the works of Abdülhamid el Katip and Abdullah ibnu'l-Mukaffa, who are considered to be the authors of the first political treatise of policy, have been discussed. The thoughts of the authors about the source of legitimacy of political power are discussed. The aim of the study is to reveal the approaches of both authors about political legitimacy. The importance of the study stems from the change experienced by the Islamic perspective. The transition from the caliphate system based on social consent to the dynastic rule also affected the political literature and the influence of the ulama on the ruling power changed. In the study, an evaluation was made on the Turkish translation works of two authors related to politics. The study reflects the 'political legitimacy approach' in the last period of the Umayyads and the first period of the Abbasids. As a result of the researches, it was seen that both authors reflected the dominant political attitude of the period instead of the Islamic approach on political legitimacy.

Key words: Political Legitimacy, Abdulhamid al Katib, Political Opposition, Political Virtue, Power

Atıf/Cite as: Levent, R. (2023). Abdulhamid el Katib ve Abdullah ibnu'l-Mukaffa'nın Siyasetnamelerinde Siyasal İktidarın Meşruluk Kaynağına Dair Bir Değerlendirme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 802-812. doi: 10.11616/asbi.1212312

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Ramazan Levent, Malatya Battal Gazi Devlet Hastanesi, rlevent44@hotmail.com.

1. Giriş

İslam sonrası Ortadoğu ve çevresinde siyasal iktidarı belli dönemlerde ellerinde tutanlar ya kendi iktidarlarını kalıcı hale getirmek ya da siyasal erdemin doyumunu yaşamak veya başka gerekçelerle çevrelerindeki ulema veya bürokratlardan bazılarını siyasi tavsiyeler içeren eserler yazdırmışlardır. Bu eserler siyasetname başlığı altında gruplandırılmışlardır. Bunlar dışında doğrudan bilimsel bir çaba olarak siyaset içerikli eserler de telif edilmiştir. Bu eserlerde müellifler iktidar sahiplerine tavsiye olabilecek nitelikte siyasi değerlendirmeler yapmışlardır. Siyasetname, Arapça siyaset ile Farsça name kelimesinin birleşmesinden meydana gelen bir terkiptir (Canatan, 2014: 6-7). Siyaset at terbiyeciliği, name ise mektup demektir. Günümüzde siyasetin iktidar ilişkileri çerçevesinde kullanılması, kavramın etimolojisinden bağımsız değildir. Bu yönüyle siyaset, devlet ya da toplumun yönetilmesi anlamına gelir.

Siyasetname müellifleri eserlerinde birçok konuyu ele almışlardır. Her bir eserin, içinde bulunulan şartlara bağlı olarak farklı özellikler taşıdığı görülmektedir. Siyasetnamelerin halkın hoşnut olması için hükümdarın neler yapması gerektiğini ve kendi idari kadrosuna ve topluma nasıl davranması gerektiği ve çeşitli alanlara yapılan atamalarda nasıl bir yöntem izleyeceği gibi konuları izah eden nasihatlerden oluştuğu söylenebilir. Siyasetnamelerde iktidar sahibinin meşruluk kaynakları ile ilgili de doğrudan veya dolaylı açıklamalar yapılmaktadır.

Bu çalışmada ilk dönem siyasetname eserlerinin içeriğinden hareketle siyasal iktidarların meşruluğuna dair yapılan değerlendirmeler ele alınacaktır. Çalışmanın amacı siyasetname eserlerinde siyasal iktidarın dayandığı meşruluk kaynaklarının neler olduğunu tespit etmektir. Konunun önemi siyasal iktidarın denetlenmesinde İslam'ın fonksiyonelliğinden gelmektedir. Siyasetname müelliflerinin eserlerinde iktidar sahiplerinin mutlakiyetçi tutumlarına karşı ele aldıkları argümanların içerikleri ve bu argümanların meşrulaştırıcı niteliklerinin değerlendirilmesi, Doğu/İslam toplumlarında ulemanın denetleyici niteliklerinin bilinmesi açısından, öne çıkmaktadır. Çalışmada İslam sonrası yazılan ve ilk siyasetnamelerden sayılan Abdülhamid el Kâtip ve Abdullah ibnu'l-Mukaffa'nın eserleri ele alınacaktır. Makalede siyasetname eserlerinde siyasal iktidarın meşruluğuna dair kuramsal, teorik ve pratik çözümler yer alacaktır. İncelenen siyasetnamelerde iktidarın elde edilmesinde ve sürdürülmesinde meşruluk bağlamında öne çıkan argümanların analizi yapılacaktır. Ayrıca siyaset ile hukuk arasındaki ilişkiler bağlamında meşruluğun değerlendirilmesi yapılacaktır.

Çalışma nitel araştırmalar başlığı altında yer alan tarihi araştırma çerçevesinde bulunmaktadır. Çalışmada modern dönemin en önemli siyasal kavramlarından olan siyasal iktidarın meşruluğuna ilişkin İslam tarihinin ilk dönemlerinde telif edilen iki siyasetname eserinde yer alan değerlendirmeler ve bu değerlendirmelerin hangi tarihsel ve olgusal temellere dayandığı incelenmektedir.

2. İlk Siyasetname: Doğunun Hükümdarı

Abdülhamid el Katip (ö. 750) tarafından yazılan kitap son Emevi halifesi II. Mervan döneminde 746 yılında kaleme alınmıştır. Eser Mervan'ın ağzından oğlu Abdullah'ı hükümdarlığa hazırlamak amacıyla ona nasihat etme üslubuyla hazırlanmıştır. Kitabın girişinde halife baba, veliahd olarak belirlediği oğluna bu tercihin Allah'ın ve kendisinin seçimi olduğunu ifade etmekle başlar. Halife baba kendi çocukları içinde halife olmaya en liyakatli olan ve bir halifede bulunması gereken vasıfları üzerinde taşıyan oğluna, erdemli ve derin bilgi sahibi bilgelerin tavsiyelerini de aktararak başarılı bir halife olması için onu hazırlamak istemektedir (Abdülhamid el Katib, 2007: 49). İfadelerden anlaşılacağı gibi halifeliği hak ettirici ilke hanedan mensubiyetidir. Önceki halife kendi çocukları arasında yapacağı gözlemlerle kendinden sonra halifelik konumuna gelmek için gerekli özellikleri taşıyan çocuğuna veliahdlık vermektedir. Toplumsal

rızaya dayalı biata dair bir ima bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile hanedanlığa dayalı iktidar kanıksanmış görünmektedir.

Göreve geldikten sonrası için halife adayına yoğun bir 'tutkularına kapılmama tavsiyesi' yer almaktadır. Hükümdara gelen jurnaller hakkında verilen tavsiyede siyasal avantajın hukuksal gerçekliğe tercih edildiği görülmektedir. Hukuksal içeriği net olmadığı halde kendi bürokratları tarafından kamu vicdanını yaralayan bir karar verilmesi ihtimaline karşı, verilen kararın halk arasındaki olumsuz sonuçlarından etkilenmemek için, hükümdara böyle davalarda taraf olmaması tavsiye edilmektedir (Abdülhamid el katib'den aktaran Canatan, 2014: 23). Bürokratlara ve halka karşı tutumda adalet ve yumuşaklık vurgusunun tedbirli bir akılcılıkla desteklendiği görülür. 'Hükümdar kanunları çiğnemez' (Abdülhamid el Katib, 2007: 70) vurgusu ile mutlakiyetçi tutum eleştirilir. İslam dışı topluluklardan cihada ön bilgi sağlamak amacıyla çalışan casusların cömertçe ödüllendirilmeleri ve (Abdülhamid el Katib, 2007: 77) düşman tarafın bürokrat ve yöneticilerinin arasına kin ve nefret salmak için altın ve gümüşün gücünden faydalanmayı tavsiye etmesi ise ahlaki meşruluğun göz ardı edilmesine örneklik teşkil etmektedir (Abdülhamid el Katib, 2007: 101).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Abdulhamid el Katib'in eserinde siyasal iktidarın elde edilmesinde hanedan mensubiyetinin öne çıktığı görülür. İktidar sürecinde İslami inanç, hukuk ve ahlak ilkelerinin referans alındığı görülür. Fakat Hükümdarın halk arasındaki itibarının zedelenmesine neden olabilecek durumlarda sorumluluğun bürokratik kademeye yıkılması tavsiye edilir. Sözelimi "Hükümdar net olmayan davalara bulaşmamalıdır" denilir. Bu yolla "cahil ve yalancı birilerinin ortaya attığı suçlama, mazlum bir kişinin canını yakarsa ya da sanığa yetkili tarafından kamu vicdanını zedeleyecek ağır bir ceza verilirse hükümdar, bütün sorumluluğu bu makama yıkararak yanlış karardan kurtulmuş ve eleştiri almamış olur" (2007: 61). Benzer birkaç istisna dışında hukuk ve ahlak ilkelerine uyulmanın tavsiye edildiği görülür. Eserin muhtevasının önemli bir kısmında hükümdar için savaş stratejileri yer almaktadır (2007: 70-103; Ergin, 1988: 225).

3. İslam Siyaset Üslubu

Abbasilerin ilk yıllarında Abdullah İbnu'l-Mukaffa (ö. 759) tarafından kaleme alınan ve Vecdi Akyüz tarafından Türkçe'ye çevrilen eserlerin toplandığı bir siyasetnamedir. İbnu'l Mukaffa siyasetle ilgili düşüncelerini ağırlıklı olarak el Edebü'l Kebir ve Risaletü's Sahabe adlı eserlerinde dile getirmiştir. Yazar Emevîlerin son ve Abbasilerin ilk dönemlerinde çeşitli valiliklerde kâtip olarak çalışmıştır. İran asıllı olup Mecusilikten İslam'a geçmiştir. Kendisi Pers kültürü ile beraber hem Doğu (Hint) kültürüne hem de eski Yunan ve Bizans entelektüel birikimine sahiptir (Durmuş, 2000: 130).

Eserlerinde siyasal iktidarı 'müminlerin emiri' (İbnu'l-Mukaffa, 2004: 130) olarak nitelemesinden anlaşılacağı gibi, halifeyi 'zıllullah' (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak gören yaklaşımı benimsememektedir. Fakat 'iktidarın halifeye Allah tarafından bahşedildiği' (İbnu'l-Mukaffa, 2004: 104) şeklindeki ifadeler, İbnu'l-Mukaffa'nın da siyasal iktidar sahipliğini Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak değerlendirdiği yorumunu yapmaya elverişlidir. İbnu'l Mukaffa bu konuda şöyle der: "Kendisinden başkasına itaat edilmeyen konuda imama itaati kabul edişimiz, sevk ve idarenin (toplumu yönetmenin) tamamen Allah'ın imamların ellerine verdiği düşünce tedbir ve yönetim konusunda oluşundan dolayıdır." (İbnu'l-Mukaffa, 2004: 108) Açıklamadan 'toplumu yönetme' işinin, imama Allah tarafından verilmiş olduğunun düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde yönetim işinde din ve aklın fonksiyonlarının analiz edildiği yerde İbnu'l Mukaffa, 'dinin insanların akıllarıyla ulaşamayacakları konularda insanlara yol gösterdiğini; aklın erişebildiği alanların ise akla bırakıldığını; yönetim işinin de aklın alanına giren bir konu olduğunu; bu konudaki akıl yürütmenin de Allah tarafından ülü'l emirlere havale edildiğini belirtir (İbnu'l-Mukaffa, 2004: 109). İbnu'l-Mukaffa'nın bu değerlendirmelerinin, mensup olduğu Pers medeniyetinden mi geldiği veya Yunan ve Hint medeniyetinden edindiği siyasal birikimlerin etkisiyle mi

olduğu belirsizdir. Aynı değerlendirme için 'sebepler aracılığıyla gelen nimetlerin de hakikatte Allah'ın lütfu olduğu' İslami yaklaşımla örtüştüğü de söylenebilir. Buna göre iktidar olma nimetine bazı sebeplerin etkisiyle ulaşılmış olsa bile bu nimet hakikatte külli iradenin (yaratıcının iradesi) sınırlarının dışında değildir. Bundan dolayı ulaşılan her nimete Allah'ın lütfu olarak bakılabilir. İbnu'l-Mukaffa'nın iktidar nimetine sahip olmayı bu bağlam içerisinde ele alıp almadığı da belirsizdir.

İktidara muhalefet etme hakkı konusunda Abdullah İbnu'l-Mukaffa'nın yaptığı değerlendirmede analiz yapmaya imkan veren bazı ipuçları üzerinden çeşitli sonuçlara ulaşılabilir. Buna göre iktidara muhalefet etme konusunda insanlar üç kısma ayrılır. Bunlardan biri, İslam'daki "Allah'a isyanda kula itaat yoktur" kuralını yanlış anlayanlardır. Bu guruptakiler 'imam (siyasal önder) Allah'a isyanı emrederse kendisine isyan ederiz. Allah'a itaati emrederse ona itaat ederiz' (İbnu'l-Mukaffa, 2004: 107) demektedirler. Bu değerlendirme ile imam ile imam dışındakileri itaat ve isyan konusunda eşit bir konuma indirgemektedirler. Çünkü 'Allah'a isyanda kula itaat yoktur' kuralı gereğince imam dışındakiler için de aynı muamele geçerli olacaktır. İbnu'l-Mukaffa bu değerlendirmeyi 'şeytanın itaati kaldırma bahanesi,' 'işlerin bir imam tarafından yürütülmemesi' ve 'düşmana karşı bir caydırıcılığın kalmaması' olarak değerlendirir (İbnu'l-Mukaffa, 2008: 228 -Mustafa Demirci tercümesi-).

İktidara muhalefet tutumu için ikinci gurupta yer alanlar, Allah'a itaat ve isyan sorgulaması yapmadan imamlara uyulması gerektiğini savunanlardır. Bunların tutumları, ulü'l emrlerin bilgeliğine ve Allah'a isyan olan bir şeyi emretmeyeceklerine olan güvenlerine dayanmaktadır. İbnu'l-Mukaffa'ya göre bu kesimin görüşleri de Allah'a isyanı hafif görme problemi içermektedir (İbnu'l-Mukaffa, 2004: 108).

İbnu'l-Mukaffa'nın da içinde bulunduğu üçüncü grup ise iktidara itaat ve isyan konusunda orta bir yol izlemektedir. Bunlara göre birinci guruptakilerin yaklaşımları isabetlidir. Fakat bunların fikirlerinin sonucu, imamlara itaatin kalkması ve onlara itaatin küçümsenmesidir. Çünkü bunlar imamlara itaat ve isyanın sınırlarını belirsiz bırakmışlardır. Kapsamı belirsiz olan bir durum söz konusudur. Bu durumda kişilerin farklı yorumlarla Allah'a isyan sayacağı bir konuda siyasal öndere isyan etmenin meşrulaşacağı sonuçlar ortaya çıkacaktır (İbnu'l-Mukaffa, 2008: 228 -Mustafa Demirci tercümesi-).

Allah'a isyan sayılan konularda imama itaat edilemeyeceğine dair konuların, namaz ve orucu yasaklamak gibi imamın yetkili olmadığı alanlara ait emirler olduğunu belirten İbnu'l-Mukaffa, imama itaat edilmesi gereken konulardaki belirsizliği giderici açıklamalar yapmaktadır. Buna göre Allah 'toplumu sevk ve idare' işini bütünüyle imamların eline vermiş ve bu konudaki düşünme, tedbir alma ve yönetme yetkisini onlara vermiştir. Bu konularda başka hiç kimsenin yetkisi yoktur ve bu konuda imamdans başkasına itaat edilemez. İmamların yetkisine verilen konuları biraz daha ayrıntılandıran İbnu'l-Mukaffa; savaş ve barış, atama ve görevden alma, 'hakkında bir teamül bulunmayan bir konuda akıl yürüterek karar verme' ve 'belirlenmiş ceza ve hükümleri kitap ve sünnete uygun olarak yürütme' gibi konuların tamamen imamın yetkisinde olduğunu belirtir (İbnu'l-Mukaffa, 2008: 228 -Mustafa Demirci tercümesi-).

Siyasal iktidar mercii olarak imama 'toplumu sevk ve idare işinin Allah tarafından verildiği' söylemi, Hıristiyanlığın etkisine girmeye başlayan Roma imparatorluğunda krallara izafe edilen misyonu andırmaktadır. Bir Hristiyan rahip olan Eusebius (ö. 339 ?) tarafından teorikleştirilen düşünceye göre evrende bulunan dini ve dünyevi iktidarın kaynağı Tanrı'dır. Kutsal Logos İsa, dini ve dünyevi iktidarı kendisinde birleştirmiş; hem en üst konumdaki rahip hem de kraldır (Eusebios, 2011: 16). İsa'nın yeryüzünden ayrılmasıyla güç ikiye bölünmüş ruhani güç havarilere (ruhani otoriteye) dünyevi güç ise Sezar'a (siyasal otoriteye) tahsis edilmiştir. Buna göre Hıristiyanlığın etkisine girdikten sonraki Roma/Bizans imparatorluğu, siyasal yetkisini Tanrı'dan almaktaydı. İsa'dan sonra tanrısal otoritenin dünyevi kısmı krallığa miras kalmıştır. Buna göre Roma/Bizans imparatorları Tanrı ile yeryüzündeki

insanlar arasında bir aracı ve insanların üzerinde hükümler kurmakta Tanrı'nın vekili konumundaydı (Geanakoplos, 2011: 175-6).

Roma/Bizans imparatorlarına izafe edilen misyona benzer şekilde İbnu'l Mukaffa da imama 'toplumu sevk ve idare işinin Allah tarafından verildiğini' ileri sürmektedir (2004: 108). Bu değerlendirme ile siyasal iktidara muhalefet etmeyi ilahi bir misyonun temsilcilerine muhalefetle eşdeğer görme yaklaşımı sergilemektedir. İbnu'l Mukaffa'nın analizinin doğrudan Roma siyasal düşüncesinin etkisiyle şekillendiği değerlendirilmesi yapmak çok kolay olmasa gerektir. Bunun yerine siyasal iktidarın kaynağı konusunda Doğu veya Batıya ait olması fark etmeksizin, toplumsal rıza vurgusuna sahip olmayan bütün değerlendirmelerin, Tanrısal bir kaynağa bağlama eğiliminde olduğu çıkarımı akla daha yakın görünmektedir. Çünkü İbnu'l Mukaffa bir taraftan siyasal iktidarı Tanrısal bir misyon gibi görürken, diğer taraftan da sınırlarını çizdikten sonra 'Allah'a isyanda kula itaat yoktur' ilkesi gereği imama 'Allah'a isyan içeren emirler konusunda' itaat edilemeyeceğini de vurgulamaktadır. Fakat imamın yetkilerinin sorgulanamazlık kapsamına alındığı alanlarda, sözgelimi atama ve görevden alma gibi tasarruflarında İslami bir değerlendirme yaptığı söylenemez. Esasen İbnu'l Mukaffa'nın siyasal iktidara yüklediği ilahi misyonun bir sonucu olan 'itaat etme ve muhalefet etmeme' tutumunun raşit halifeler döneminde bu bağlam üzerinden uygulanmadığı düşünüldüğünde İbnu'l Mukaffa'nın imama giydirdiği dokunulmazlık zırhının İslamiliği oldukça tartışmalı bir hal almaktadır. Raşit halifeler döneminde halk topluluklarının vali olarak atanan bazı isimlerle ilgili şikayetlerin dikkate alındığı ve bu şikayetler çerçevesinde görev değişikliği yapıldığı görülmüştür (İbn Abdirabbih, 2004: 44).

Hz Ebubekir'in halife seçildikten üç gün sonra yaptığı konuşmada 'Ey Nas! En hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci olarak seçilmiş bulunuyorum. Eğer iyilik yaparsam bana yardım ediniz, eğer kötülük yaparsam beni düzeltiniz...' (Sağlam, 2017: 96) şeklindeki ifadelerinde halifeliğini 'Allah'ın kendisine verdiği bir hak' şeklinde değerlendirmede görülmektedir. Aynı şekilde yönetilenlerin kendisini denetlemesi için de net bir çağrı yapmakta ve siyasal katılım ve denetimin bir hak ve görev olduğunu vurgulamaktadır.

İslam toplumunun Hz Peygamberin vefatından sonra hilafet seçiminde takındığı katılımcı tutum, halifeliğin belirlenme hakkının toplumda olduğu kanaatine dayalı olabilecek bir zihinsel altyapıya işaret etmektedir. Buna göre İslam'da halifeliğin meşruluk kaynağı, içeriği belirsiz bir değerlendirme olan 'ilahi tayin' değil toplumsal rızadır (Ahmet el Katip, 2016: 30). Fakat 680'de Emevi halifesi Hz. Muaviye'nin yerine oğlu Yezid'i velayet bırakmasından sonra toplumsal rızaya dayalı hilafet sistemi, hanedan yönetimi olan saltanata dönüşmüştür. Bu durum Yezid'e biat toplanması sürecinde sahabelerin büyükleri tarafından 'Bizans sisteminin Müslümanların başına getirilmeye çalışılması' olarak eleştirilmiştir (Fıçlalı, 2019: 519).

Bu kısa değerlendirmeye göre İslam'da iktidarın meşruluk kaynağının toplumsal rıza olduğu söylenebilir. Fakat bu yaklaşımın siyasetname yazan ve hanedan yönetimleri döneminde bürokratik görevlerde bulunan İbnu'l-Mukaffa tarafından benimsenmediği anlaşılmaktadır. Emevilerin son ve Abbasilerin ilk yıllarında çeşitli bürokratik kademelerde görev alan İbnu'l-Mukaffa'nın Emevilerin ve Abbasilerin hanedan yönetimlerini siyasal meşruluk açısından sorgulamadığı görülmektedir. İbnu'l-Mukaffa hem mensup olduğu kültürel kodlar hem de genel siyasi birikim açısından hanedan yönetimlerini kanıksadığı gibi; görev aldığı siyasi teşekküllerin yönetim sistemini de İslami bir bağlama oturtma ihtiyacı hissetmemiştir.

İbnu'l-Mukaffa'nın imama itaat konusunda yaptığı değerlendirmede akıl yürütme bağlamında yaptığı değerlendirme de ilgi çekicidir. Buna göre insanların dünya ve ahiret saadeti için iki kaynak bulunmaktadır. Bunlar akıl ve dindir. İbnu'l-Mukaffa'ya göre insan akli ancak yaratıcının onun kalbine yerleştirilmesiyle hidayeti anlayabilir. Ayrıca Yaratıcı, insanın akli ile erişemeyeceği konularda din ile gerçeği kendilerine ulaştırmıştır. Diğer taraftan dini, 'bütün konuları açıklayıcı' yapmamakla insan aklına

geniş bir alan bırakmıştır. Eğer hiçbir şey istisna edilmeksizin her şey din ile insanlara bildirilmiş olsaydı bu durum güçlerini aşan bir sorumlulukla insanları baş başa bırakırdı. Bir nimet olarak verilen akıl bu durumda şaşkınlığa düşer ve hiçbir şey konusunda kendisine ihtiyaç olmayan bir alet durumunda kalırdı (İbnu'l-Mukaffa, 2004: 109).

Akıl konusunda yaptığı bu değerlendirmelerle İbnu'l-Mukaffa, açıklama olmayan konuların din açısından akla havale edildiğini vurgulamak ister. Konuyu siyasal alana bağlayan İbnu'l-Mukaffa, hakkında açıklama olmayan yönetim ve tedbir işlerinin Allah tarafından akıl yürütmeye bırakıldığını ve bu akıl yürütmenin de ulü'l emirlere havale edildiğini belirtir. İnsanların geri kalan kısmının danışıldığında fikir vermek, çağrıldığında uymak ve 'huzurda değilken bağlılık dışında' bir hakları yoktur. Yönetici ise kendisine itaat edilmeyi, temel görevleri yerine getirmek ve yönetim konusundaki geleneği sürdürmekle hak eder. 'Yönetim konusundaki gelenek' ifadesinin neyi içerdiği konusunda bir belirlilik olmamakla birlikte Halifenin önceki yöneticilerin siyasal faziletlerine uymasının kastedildiği düşünülebilir. İbnu'l-Mukaffa emirin ailesinin bütün ailelere üstünlüğünü de bu bağlamda vurgular (2008: 228 -Mustafa Demirci tercümesi-).

Analizlerinden anlaşılacağı gibi İbnu'l Mukaffa iktidarın meşruluğunu onun elde edilme yöntemi üzerinden değerlendirme çabası içine girmemektedir. Raşit halifeler döneminde uygulanan ve toplumsal rızayı ifade eden 'yönetilenlerin serbestçe biat vermesiyle halifelik makamına gelme' uygulamasına hiç değinmemektedir. Buna bağlı olarak toplumsal rızaya dayanmadan halifelik makamına gelen siyasal iktidarın meşruluk problemini tartışmamaktadır. İbnu'l Mukaffa'nın iktidarın meşruluğunu toplumsal rıza üzerinden değerlendirmemesi hem içinde yetiştiği siyasal kültürün hem edindiği entelektüel birikim kaynaklarının siyasal niteliği ile bağdaşmaktadır. Aynı şekilde kendisinin de görev aldığı Emevi ve Abbasi hanedan yönetiminin de pratiğine uygundur.

İbnu'l Mukaffa toplumsal rızaya dayanmayan iktidarın meşruluğunu, iktidar elde edildikten sonra, topluma karşı benimsenen siyasal tutum üzerinden değerlendirmektedir. Buna göre iyi bir imam; yönetilenleri savunur, ülkeyi savunmak için savaşır, doğru kişileri yargıç olarak atar, bürokratik görevlere yetkin kişileri getirir, toplum arasında güveni yayar, toplumun iyiliğini gözetir, geliri adaletlice paylaşır, eğrilikleri düzeltir, yönetilenlerin haklarını verir (2004: 128). Bu vazifeleri yerine getiren bir imama karşı toplumun mutlaka itaat etmesi gerekir. İbnu'l Mukaffa'ya göre iktidarın meşruluğu, onun elde edilme şekli ile değil iktidarın elde edilmesinden sonraki siyasal tutum ile ilişkilidir. İbnu'l Mukaffa iktidarın meşruluğunu tartışma konusu yapmaktan özenle sakınmakta ve bunu 'şeytan aldatması' olarak görmektedir (2004: 109). 'Allah'a isyanda kula itaat yoktur' şeklindeki ilkeyi olabildiğince iktidar lehine yorumladığı görülmektedir. 'İsyanı emreden imama isyan' (2004: 107) edileceği şeklindeki yaklaşımda toplumun da iktidarın meşruluğunu iktidarın ilahi kaynaklı hukuk kurallarına uyma üzerinden değerlendirdiği görülmektedir. İbnu'l Mukaffa bu toplumsal algının sınırlarının belirsiz kalmasından endişe eder ve konunun netlik kazanması için değerlendirmeler yapar.

İktidarın meşruluğunu tartışma bağlamında İbnu'l Mukaffa emirin ailesinin diğer ailelere üstünlüğünü de vurgulamaktadır (2004: 109). Emirin ailesi ifadesi ile Abbasi hanedanı kastedilmektedir. Abbasi hanedanı İslam Peygamberi Hz. Muammed'in amcası Hz. Abbas'ın torunlarıdır. İbnu'l Mukaffa emirin böyle bir aile ve soy çevresinden geliyor oluşunu da halifeliliğin meşruluğuna bir delil saymaktadır. Bu yaklaşımla hanedan yönetimlerinin meşruluğu için ek bir değerlendirme olarak hanedanın asil ve şerefli bir geçmişe sahip olması pozitif bir katkı olarak ele alınmaktadır.

İbnu'l-Mukaffa'nın siyasal iktidarın meşruluk kaynağı saydığı ölçütlerden şeref ve asaleti bürokratik atamalar için de öne çıkarmaktadır. Mevcut yönetimi bu açıdan eleştirirken şeref ve asalet sahibi olmayan kimselerin halifenin yakınında olmalarını tuhaf karşılamaktadır. Bu kişiler alt düzeyde esnaf kesiminde

olmalarına rağmen halifenin yanında Ensar ve Muhacir neslinden olanlardan daha saygın konuma gelmişlerdir. Hatta Arap eşrafından ve halifenin akrabalarından bile daha fazla öne çıkmışlardır (İbnu'l-Mukaffa, 2008: 228 -Mustafa Demirci tercümesi-). Bürokratik kadrolaşmada da şeref ve asalet sahibi olanların atanmasını net olarak savunması İbnu'l-Mukaffa'nın siyasal meşrulukta hanedan yönetimlerini bütünüyle içselleştirdiğini ve aristokratik/seçkin bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular ve Tartışma

Meşru olup olmadığı dikkate alınmaksızın bir değerlendirme yapılacak olursa siyasal iktidar; devleti ele geçiren bir gücün toplumu egemenliği altına alarak kendine itaat ettirmesi olarak tanımlanabilir. Egemenlik kurmakta zor kullanma ve müdahale etme yetkinliği söz konusu olduğundan, tartışmanın yönü meşruluk kavramına dönmektedir. Siyasal iktidarın meşruluğunda temel değerlendirme noktası 'toplumsal rıza'dır (Çetin, 2007: 5). Buna göre Siyasal iktidar toplumsal rızaya dayandığı oranda meşrudur. İktidarı elde etmede ve daha sonraki eylemlerde toplumsal rızaya dayanmayan siyasal iktidarlar otoriterlik, diktatörlük, totaliterlik ve tiranlık olarak adlandırılmışlardır.

Modern öncesi dönem siyasal iktidarları büyük oranda hanedan yönetimlerine dayanmaktaydı. Belirli bir coğrafi bölgede bulunan iktidara karşı, aralarındaki ilişki 'aynı kabileden olmaya dayalı' bir topluluk tarafından başlatılan ayaklanma veya dış saldırı başarıya ulaştığında siyasal iktidar el değiştirmekteydi. Başka bir hanedan tarafından devrilene kadar soy bağına göre iktidar aktarıla gelmekteydi. Başka bir ifade ile bu dönemde iktidarı elde etmenin en belirgin yöntemi güç kullanarak başka hanedanlara galip gelmek olmuştur. Bu dönemde siyasal iktidarın devrinde toplumsal rıza, zorunlu bir kabullenmeden ibarettir. Dönemin sosyo ekonomik niteliği açısından değerlendirildiğinde bu durum olağan karşılanabilir.

İslam dini Doğu ve Batı ayrımı yapılmaksızın dünyanın her yerine yayılmış olan hanedan yönetimlerinin hükümran olduğu bir dönemde çıkmıştır. 632'de İslam peygamberinin vefatından sonra Müslümanların kendi aralarında siyasal iktidar için yaptıkları tartışmada dönemin koşullarından farklı bir uygulama üzerinde uzlaştıkları görülmüştür. 'Peygamberin siyasal konumunun yerine geçme' anlamı içeren halifelik makamı (Eraydın, 2021: 336) için Hz Ebubekir uygun görülmüştür. Halifenin belirlenmesinde öncelikle belirtilmesi gereken nokta, iktidar devri için kabileci bir motivasyonu içeren bir başkaldırının söz konusu olmamasıdır. Halife seçimi için yapılan tartışmada değerlendirme ölçüsü olarak 'Peygambere kan bağı ile bağlı olma' şeklinde bir halifelik kriteri temel alınmamıştır. Bu sistematik değerlendirme dünyanın geri kalan kısmı ile karşılaştırıldığında örneğine henüz rastlanmayan bir durumdur. Diğer taraftan Hz Ebubekir henüz biat etmeyen Müslümanların da biat etmesi için onları zorlamadığı halde az sayıda kişi hariç kendisine biat edilmiştir. Hz Ebubekir ile başlayan ve toplumsal rızaya dayalı biat uygulaması ilk dört halife döneminde aynen uygulanmıştır. Hz Hasan'ın kısa süreli hilafetinden sonra anlaşma sonucu hilafet Hz Muaviye'ye bırakılmıştır. Fakat Muaviye kendi yerine oğlu Yezit'i veliaht olarak bıraktıktan sonra Müslümanlar toplumsal rızaya dayalı biat yerine zor içeren biat ile karşı karşıya kalmıştır. Peygamber torunu Hz Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi ile sonuçlanan hadiseler zincirinin fitilini yakan olay; Yezit'in babası Muaviye tarafından veliaht tayin edilmesi ve bu tayin ile başlayan 'meşruluk' tartışmasıdır. Başka bir deyişle Hz Hüseyin'in Yezit'e karşı giriştiği mücadelede temel itiraz, meşruluğun 'toplumsal rızaya dayanmak' dışında başka bir alana çekilmesidir. Bu aşamadan itibaren siyasal iktidar hanedan mensupları arasında el değiştirmiş ve 'iktidarın toplumsal rızaya dayanma' ilkesi hükümsüz kalmıştır. Aksine fikirler de ileri sürülmesine rağmen (Macit, 2018: 843), Kerbelâ olayına kadar Müslümanlar arasında siyasal iktidarın el değiştirme şekli ile ilgili uygulamalar, İslam'da iktidarın teorik ve pratik içeriğine ilişkin olarak ileri sürülebilecek çıkarımların temel referans kaynağını oluşturmaktadır. Yezit ve sonrası dönem ise siyasal iktidarın devri bağlamında İslam toplumunun dünyanın geri kalan kısmı ile benzeşmesi olarak değerlendirilebilir.

Siyasal pratikte İslam toplumunu farklılaştıran diğer bir öge, İslam'ın her bir birey için sağladığı hukuksal çerçevedir. Müslüman bireylerin doğrudan inançtan kaynaklanan hakları, siyasal iktidarın toplum üzerindeki mutlakiyetçi tutumunu ve dolayısıyla totaliter yönetim anlayışlarını engellemektedir. İslam'da 'Yaratıcı' olarak kabul edilen Allah, kendisi dışında yaratıcılık vasfına sahip başka bir şey olmayandır. Bu inanç Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendirilen ve kendilerine bir nevi kutsallık izafe edilen iktidar sahiplerinin bir kutsallık içermediği anlamına gelecektir. Müslüman birey için iktidar sahiplerine muhalefet etmenin 'kutsala muhalefet' olarak değerlendirmesi, İslam'ın tevhid inancı ile bağdaşmaz. Hıristiyanlık'ta ise Hz. İsa tanrısal niteliklere sahiptir (Craig, tarihsiz). Yaratıcı olan Allah'ın bir kısım tanrısal özelliklerine Hz İsa da sahiptir. Yaratıcının bir kısım özelliklerinin onun dışındaki bir varlıkta da olabileceği inancı, kilisenin Hz. İsa'nın ete kemiğe bürünmüş hali olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Abdulhamid el Katib, 2007: 21 -Gündüzöz ve Gündüzöz'e ait kısımdan-). Kilisenin bu nitelikte ortaya çıkması aynı zamanda siyasal iktidarın doğrudan veya dolaylı olarak Kilise üzerinden meşrulaşmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Hıristiyanlığın resmi olarak tanındığı orta çağ Avrupa'sında Hz. İsa'nın vekaletini temsil eden Kilise, siyasal iktidarın da meşruluk kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Modern dönemde siyasal iktidarın meşruluk kaynaklarına dair Batıda ortaya çıkan tartışmalarda meşruluğun kaynağının kilise yerine toplum olması gerektiği gündemi, Hıristiyanlığın sözü edilen içeriğinden kaynaklanmıştır. Siyasal iktidarın kutsallık içerdiğine dair özellikle Hıristiyan dünyada yaşanan tartışmalar İslam dünyasında yaşanmamıştır. Fakat bu tartışmaların yaşanmaması toplumsal rızaya dayanmadan siyasal iktidarları elde tutanların siyasal güçlerini dini bir çerçevede topluma sunmalarını engellememiştir. Emevîler (661-750) kendilerine karşı toplumsal muhalefeti bastırmak için halifelikte farklı bir nitelemeye gitmişlerdir. Zillullah kavramı bu dönemde literatüre girmiştir (El İş, 2017: 182). Bu yaklaşıma göre halife Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir, ona muhalefet Allah'a muhalefet sayılır. Diğer taraftan Emevîler İslam'daki kader inancını da iktidarlarını meşrulaştırmak amacıyla kullanmışlardır. Buna göre insan fiilleri kaderin hükmüyle gerçekleşir. Toplumun siyasal iktidarın eylemlerine karşı tutumunu, bu değerlendirme üzerinden belirlemesi gerekir. Memnun kalınmayan bir eylemin inanç temelinde açıklaması, bu eylemin yaratıcı tarafından insanların başına gelmesi için takdir edildiğidir. Siyasal iktidar bu eylemden sorumlu tutulamaz. Emevîler ve sonrası dönemde iktidarlar toplumsal muhalefete uğramamak veya var olan muhalefeti bastırmak için dinsel argümanlara başvurmuşlardır (Şahin, 2011: 59). Başka bir ifade ile kendilerini din üzerinden meşrulaştırma çabası içine girmişlerdir.

Siyasal meşrulaştırmada dinin araçsallaştırılması konusunda yaşanan tartışmalar, dönemin telif edilen eserlerine de yansımıştır (Schwarz, 2003: 124). Emevîlerin sonları ve Abbasilerin ilk yıllarına denk gelen dönemde telif edilen ve Doğunun Hükümdarı ve İslam Siyaset Üslubu isimleriyle Türkçeye tercüme edilen siyasetname eserlerinde de siyasal meşruluğun kaynakları konusunda değerlendirmeler yer almaktadır. İki eserde de hanedan mensubiyetine dayalı saltanatın kanıksandığı bir yaklaşım görülür. Aynı şekilde meşrulaştırmada hanedan mensubiyetinin dini argümanlara dayandırıldığı da belirgindir.

Abdulhamid El Katib'in oğluna "hükümdar baban, yerine getireceğin görevlerin inceliklerini, bunların genel özelliklerini anlatan, olaylar karşısında takınacağın tavır ve davranışlar hakkında yol gösteren ve strateji belirleyen bir öğüt belgesini sana vermek istemiştir." (2007: 49) şeklindeki hitabı, iktidarın halefe devredilmesinin hanedanın kendi iç bünyesinde gerçekleşen bir aktivasyon olarak görüldüğünü açıkça göstermektedir. Hanedan içi bir tercih olarak görülen saltanatın halefe devrinde meşrulaştırıcı ilke için 'hanedan üyelerinin ve diğer şehzadelerin bir tarafa bırakılıp senin seçilmen, Allah'ın ve benim tercihimdir' (2007: 49) denilir. Kısaca iktidar, 'hükümdar babanın' kendi çocukları arasından yaptığı bir yetkinlik incelemesinden sonra, belirlediği 'veliahta' aktardığı bir yetki devri olarak elde edilmektedir. İslam tarihinde iktidarın hanedan içinden birine aktarılması uygulamasının ilk Emevi halifesi olan

Muaviye tarafından başladığı bilinmektedir. Abdülhamid el Katib'in de bu uygulamayı aynen benimsediği görülür.

Abdülhamid el Katib ile çağdaş olan İbnu'l-Mukaffa'nın da siyasal iktidarın meşruluk kaynaklarına dair yaptığı değerlendirmelerinde kendi döneminin geleneksel tutumunu yansıttığı söylenebilir. Siyasetnamesinde Abdülhamid el Katib'den daha ayrıntılı analizler yapan İbnu'l-Mukaffa'nın hem Pers siyasal mirasından kültürel mensubiyet anlamında edindiği birikim hem de entelektüel bir çaba olarak Hint ve Roma/Yunan medeniyetlerinden edindiği siyasal birikim (Kutluer, 2000: 134), siyasal iktidarın meşruluğunu değerlendirmede temel etken olmuştur. Siyasal iktidarın elde edilme yöntemi üzerinden meşruluk analizi yapmayan İbnu'l-Mukaffa bütünüyle iktidar sürecine odaklanmıştır. İslam'ın kesin nasları ile açık bir çatışmaya girmedikten sonra siyasal iktidarın meşruluğunun tartışılmayacağını ve bunun üzerinden fiili bir muhalefet tavrı geliştirilemeyeceğini ifade eder (2004: 107-110). Siyasal iktidarın temel meşruluk kaynağı, halifenin toplumsal ilişkilerde dinin açık naslarına muhalefet etmemesidir. İbnu'l-Mukaffa'ya göre, halifenin Allah'a isyan mahiyetinde olmayan bütün emir ve uygulamaları itaat edilmeyi hak eder. Bu yönüyle İbnu'l-Mukaffa siyasal meşruluğu iktidarın topluma yönelik tutumları üzerinden değerlendirir. İktidarın elde edilme metodu söz konusu edilmediği gibi siyasal katılım da iktidarın rızası ve talebi ile sınırlıdır. İktidarın bürokratik kadrolaşmasında bireysel liyakattan çok hanedan mensubiyetine bağlı liyakat ya da şeref ve asalet belirleyicidir. Sultana yönelik tavsiyeler daha çok iktidarın başarısına ve toplumsal itaati sağlamaya yöneliktir. El Edebü's Sağır adlı risalesinde sultanın dayanması gereken dört temel ilkeyi '1- Adamlarını iyi seçme, 2- tam yetkilendirme, 3- Sıkı takip/denetim, 4- sert ceza' şeklinde ifade eder (2004: 26). Aynı risalede sultanın toplumsal itaati sağlaması için tavsiyelerde bulunur. İtaatin vezirler ve yardımcıları aracılığıyla gerçekleşeceğini, sevgi ve doğru düşüncenin esas alınması gerektiğini vurgular. Aynı şekilde insanlara ekonomik olarak zarara vermemek önemsenmelidir. Atamalarda yetkin, güvenilir ve kişisel kusurları atandığı işe zarar vermeyen kişiler seçilmelidir. Memurlar denetlenmeli ve iyi işler ödüllendirilmeli kötü işler karşılıksız bırakılmamalıdır (2004: 27).

İbnu'l-Mukaffa siyasal alanı seçkin bir zümreye ait bir faaliyet olarak tasvir etmesine rağmen iktidar merciini mutlak yetkili görmeyen İslami yaklaşımı da dile getirdiği söylenebilir. Fakat itaat için oldukça ayrıntılı değerlendirmeler yaparken muhalefetin meşruluğuna dair neredeyse hiç ayrıntı yer almaz. İktidarın ne tür eylemleri için hangi durumlarda muhalefetin meşru olabileceğine dair açıklayıcı izahlar bulunmaz. Bu tavrında toplumsal düzeni sağlamada sultanın fonksiyonunu fevkalade gerekli görmesinin, en önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir.

İbnu'l-Mukaffa'nın kısa sayılan yaşamına rağmen siyasal alana ilişkin analizleri kendi döneminin bütün entelektüel birikiminden izler taşımaktadır. Kendisi 'acemin en zekisi' (Durmuş, 2000: 131) nitelmesine mazhar olacak kadar zihinsel kapasiteye sahiptir. Görev yaptığı iki devletteki bürokratik alanın da entelektüel çalışmalar yapmaya elverişli olması ve çeşitli valiliklerin siyasi birim şefi olarak çalışması elde ettiği siyasal birikimde etkili olmuştur. Hayatının sonuna kadar Mecusi inancına bağlı kalmış bir vilayet çalışanı olan babasının aktardığı birikimler de İbnu'l-Mukaffa'nın yetişmesinde etkili olmuştur denilebilir. Kendisinin Emevîlerin son dönem siyasal içerikli eserler telif eden Abdurrahman el Katip gibi dönemin önde gelen Arap yazar ve bürokratları ile yakın ilişkilerinin olması da (Aykut, 2019: 11) edindiği birikimde etkili olmuştur.

Doğunun Hükümdarı'nda yer alan 'hükümdarın dindar, takvalı, nefsi ile mücadele eden biri olması gerektiği' (2007: 52-56) gibi tavsiyelerin benzer başlıklarla İslam Siyaset Üslubu'nda (2008: 20, 30, 31, 132) da yer alması iki müellifin benzer kaynaklardan beslendiği kanaati uyandırmaktadır. Abdullah İbnu'l-Mukaffa'nın Kelile ve Dımne adlı Hint edebiyatına ait siyasi mesajlarla dolu eseri, Pehleviceden Arapçaya çeviren müellif olması ve her iki müellifin de aynı dönemde yaşadıkları ve birbirleri ile görüştikleri düşünüldüğünde siyasal kültür birikimlerinin kaynağı konusunda bazı değerlendirmeler yapılabilir. İbnu'l-Mukaffa Kelile ve Dımne eserinin mütercimi olması dolayısıyla Hint siyasal birikimine; diğer

tarafından Mecusi bir ailenin çocuğu olması dolayısıyla da Sasani siyasal birikimine sahipti. Ayrıca Emevi ve Abbasi döneminde yerel yönetim bürolarında yaptığı görevleri esnasında antik Yunan'a ait felsefi eserlere de aşina olmuştur (Durmuş, 2000: 130). Her iki siyasetname eseri için ortak bir değerlendirme olarak; dönemlerinin Doğulu ve Batılı siyasal birikimlerinin İslami bir etki çerçevesinde ve yerel coğrafi faktörlerin de dikkate alındığı bir şekilde büründürülerek yazıldığı söylenebilir. Buna binaen incelenen eserlerin siyasal meşruluk konusunda, bahsi geçen medeniyetlerin her birinden izler taşıdığı söylenebilir.

5. Sonuç

Abdulhamid el Katib ve İbnu'l Mukaffa tarafından kaleme alınan İslam sonrası ilk siyasetname sayılan eserler genel anlamda siyasal iktidar sahiplerinin yakın bürokrat çevrelere, yönetilenlere ve siyasal komşulara karşı tutumlarını ele alan eserlerdir. Doğunun Hükümdarı'nda Abdülhamid el Katib'in geleceğin sultanına öğüt verirken derin bir kendini sorgulama ve tutkularını kontrol altına alma telkini yaptığı görülür. Eserde 'Siyasal erdemlere sahip olmak' başarının en önemli şartı olarak gözükmektedir (2007: 68-9). Buna rağmen iktidarın toplumsal rızaya dayalı olmasına ilişkin her hangi bir tartışma yer almaz. Hükümdarın iktidarı için, önceki siyasal iktidar sahibinin kendi soyu arasından veliaht olacak aday için yaptığı gözlemlerden başka bir meşruluk kaynağı yer almaz.

İbnu'l-Mukaffa'da iktidarın meşruluk kaynağı için 'Allah vergisi' söylemi öne çıkar. Bu söylemde Hıristiyanlıkla mezc olmuş Roma siyasal teorisi ile birlikte dönemin genel tarihsel birikimini yansıtan bir bakış açısı görülür. İbnu'l-Mukaffa siyasal iktidara itaat etme konusunda yoğun telkinlerde bulunur. Kendisi Emevilerden Abbasilere geçiş sürecinde iktidar el değiştirene kadar Emevilere destek olmuştur. Abbasi iktidarı geldikten sonra ise onlara tabi olmuştur. Her iki farklı tutumu da iktidara muhalefeti siyasal kaosun gerekçesi saymasından dolayıdır. İktidar olmak İbnu'l-Mukaffa açısından ilahi bir görevle görevlendirilme olarak değerlendirilir. Toplumun siyasal katılımı iktidarın talebine bağlı bir eylemdir. Konu ile ilgili akıl yürütme, tamamen imamın uhdesine verilmiştir. İktidarın meşruluğu Allah'ın kendilerine şeref ve asalet verdiği bir hanedana mensup olmaktan gelir.

Abdulhamid el Katib ile karşılaştırıldığında İbnu'l-Mukaffa'nın iktidara itaat etmeyi daha çok vurguladığı görülür. Hükümdarı siyasal erdemlere yönlendirme konusunda el Katib'in daha yoğun bir dil kullandığı görülür. İbnu'l-Mukaffa'nın siyasal telkinlerinin imamın toplumu itaat altına almasını ve iktidarın korunmasını sağlayan önlemler olduğu görülür. Her iki siyasetnamede kadrolaşmanın liyakat niteliği önemle vurgulanır ve başarı için önemli bir şart olarak değerlendirilirken, İbnu'l-Mukaffa'da iktidarın meşruluğuna gerekçe sayılan 'şeref ve asalet' bürokratik atamalarda da öne çıkarılır. Bu çalışmada her iki siyasetname müellifinin eserlerinin tercüme metinler üzerinden değerlendirilmesi çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Siyasal iktidarın meşruluk kaynakları ile ilgili yapılacak bir değerlendirme için her iki müellifin eserlerinin Arapça asıllarının da incelenmesi gerekli görülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Abdullah İbnü'l-Mukaffa, (2004), *İslam Siyaset Üslubu* (Çev: Vecdi Akyüz), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Abdülhamid el Katib, (2007), *Doğunun Hükümdarı* (Çev: Güldane Gündüzöz ve Soner Gündüzöz), İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- Ahmet el Katip, (2016), *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi* (Çev: Mehmet Yolcu) (2. Baskı), Ankara: Otto Yayınları.
- Aykut, K. (2019), Abdullah ibnü'l-Mukaffâ ve el-Edebü'l-Kebîr ve el-Edebü's-Sağîr isimli eserlerinin incelenmesi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Canatan, K. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Craig, W. L. (tarihsiz), *İsa: Tanrı ve İnsan*, <https://www.reasonablefaith.org/translations/turkish/miscellaneous/sa-tanri-ve-nsan>, (Er Tr: 28.12.2022).
- Çetin, H. (2007), *Modernleşme Krizi*, Ankara: Orion Yayınları.
- Demirci, M. (2008), Abdullah ibnu'l-Mukaffa'nın "Risaletü's Sahabe" Adlı Risalesi: Takdim ve Tercüme, *İstem Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12, s.217 – 240.
- Durmuş, İ. (2000), İbnü'l-Mukaffa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21. Cilt, s.130-134.
- Ergin, A. Ş. (1988), Abdülhamid el Katib, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1. Cilt, s.225.
- Eraydın, S. (2021), Son Dönem Hilafet Tartışmalarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi (Seyyid Bey, Senhûrî ve Mevdûdî Örneği), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 38, s.335-364.
- Eusebios, (2011) *Kilise Tarihi* (Çev: Furkan Akderin), İstanbul: Chiviyazları Yayınevi.
- Fırlalı, E. R. (2019), Hüseyin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18. Cilt, s.518-521.
- Geanakoplos, D. J. (2011). Bizans İmparatorluğu'nda Kilise ve Devlet: Sezaropapizm Sorununu Yeniden Düşünmek (Çeviren: Mustafa Alican), *The History School January-April 2011, Number IX*, s.169-198.
- İbn Abdirabbih, (2004), *Hükümdar ve Siyaset Kitabı*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000), İbnü'l-Mukaffa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21. Cilt, s.134-137.
- Macit, A. (2018), Çağdaş İslam Düşüncesi'nde Hilafet Anlayışları: Muhammed Hamîdullah ve Yüksek Hilafet Konseyi, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal*, Cilt: 22 Sayı: 2, s.833-858.
- Schwarz, M. (2003). Hasan Basri'nin Kader Risalesi Üzerine Bir İnceleme, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, sayı: 3, ss.123-141.
- Sağlam, H. (2017), Hz. Ebu Bekir'in Devlet Başkanı Olarak Yaptığı İlk Konuşmasının İslam İdare Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 3, Sayı:7, s.92-113.
- Şahin, H. (2011), İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 36, s.47-70.
- Yusuf el İş, (2017), Emevi Yönetimine Genel Bir Bakış (Çev: Ömer Aras), *dergİabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Güz 2017, Cilt:5, Sayı:10, s.177-188.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 813-826, doi: 10.11616/asbi.1214176

Avusturya İş Çevrim Modelinden Hareketle Ekonomik Modellerin Ontolojisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

A Critical Examination of the Ontology of Economic Models Based on the Case of Austrian Business Cycle Model

Dinçer ÇEVİK¹

Geliş Tarihi (Received): 03.12.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 19.03.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Ekonomik modellerin ekonomi pratiğinin işleyişinin en önemli bileşenleri olduğu halde, bu yapıların ontolojik statüsü ile ilgili çalışmalar sınırlı kalmıştır. Ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili temel olarak iki yaklaşımdan söz edilebilir. Kurgucu (fictionalist) yaklaşıma göre ekonomik modeller gerçek dünya ile ilgisi sınırlı olan, modelleyenlerin kendileri için kurguladıkları düşünsel, paralel dünyalardır. İzolasyoncu (isolationist) yaklaşıma göre ekonomik modeller, ekonomik fenomenin ortaya çıkmasına neden olan temel nedenleri ya da nedensel mekanizmaları izole etmeye yarayan, gerçek deneylere benzeyen yapılardır. Bu makalede öncelikle ekonomik modellerin ekonomi pratiği bağlamında nasıl değerlendirildiği ele alınmaktadır. Ardından ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili temel iki yaklaşım olan kurgucu ve izolasyoncu yaklaşımların çerçeveleri eleştirel bir yaklaşımla çizilmektedir. Son olarak, Avusturyacı İş Çevrimleri Modeli durum çalışması olarak ele alınmaktadır. Durum çalışmasının gösterdiğine göre, Avusturya İş Çevrimleri Modeli ekonomik model ontolojisi ile ilgili her iki temel görüşün özelliklerini barındırmaktadır. Durum çalışması sonucu ulaşılan tespitten hareketle ekonomik modellerin ille de kurgucu ya da izolasyoncu ikiliği temelinde ele alınmaması gerektiği iddia edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Modeller, Ontoloji, İzolasyoncu Yaklaşım, Kurgucu Yaklaşım, Avusturya İş Çevrim Modeli.

&

Abstract: Although economic models are the most important part of the economic practice, studies on the ontology of them seem to be rather limited. There are two main approaches regarding the ontology of economic models. According to fictionalism, the relationship between economic models and the real world is limited as they are parallel worlds that are constructed for the modeller herself/himself. According to isolationism, on the other hand, economic models are similar to real experiments, because they are meant to isolate causal factors and mechanisms that are responsible for the occurrence of the economic phenomena. In this paper first how economic models are understood in the economic practice is presented. Then, fictionalist and isolationist approaches are critically examined. Lastly, Austrian Business Cycle Model is examined as a case study. Based on the conclusions derived from the case study, it is argued that ontology of economic models should not necessarily be taken in the context of a dichotomic treatment of models as isolations and constructions.

Key words: Economic Models, Ontology, Isolationism, Fictionalism, Austrian Business Cycle Model.

Atıf/Cite as: Çevik, D. (2023). Avusturya İş Çevrim Modelinden Hareketle Ekonomik Modellerin Ontolojisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 813-826. doi: 10.11616/asbi.1214176

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör. Dr., Dinçer Çevik, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, dincercevik@mu.edu.tr.

1. Giriş

Ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili bir değerlendirmede öncelikle ontoloji, ontolojik statü ve modelin ontolojik statüsü kavramları ile neye göndermede bulunulduğu açıklanmalıdır. Ontoloji, temel sorunu varlık olan felsefenin bir alt disiplini. Ontolojik statü, şeylerin var olma biçimi ile ilgilidir. Bu bağlamda ele alındığında model ontolojisi, bilimsel modellerin ne türden yapılar olduğuyula yani onların var olma biçimleriyle ilgilenen bilim felsefesinin önemli tartışma başlıklarından birisidir.

Bilimsel modeller ne türden yapılarıdır? Craig Callender ve Jonatan Cohen (2006), Mauricio Suarez (2004), Steven French (2010) gibi bazı araştırmacılara göre bu soruya anlamlı bir yanıt vermenin olanağı yoktur. Yine de söz konusu problem ile ilgili belirli başlı yanıtlar da mevcuttur. Ronald Giere (1988) ve Stathis Psillos gibi araştırmacılara göre modeller gerçek soyut nesnelere olarak ele alınmalıdır. Peter-Godfrey Smith (2006), Roman Frigg (2010) ve Adam Toon (2010, 2012) gibi isimlere göre modeller kurgusal varlıklardır. Bas van Fraassen (1980), Newton C.A. Da Costa ve Steven French (2000) gibi isimlere göre modeller matematiksel yapılarıdır. Tüm bu değerlendirmeler bazı güçlü ve zayıf taraflar barındırmakla beraber, hiçbiri bilimsel modellerin ontolojisi ile ilgili nihai bir çerçeve sunmamaktadır.

Bilimsel modellerin ne türden yapıları olduğu problemi, hem genel olarak bilim felsefesi bağlamında hem de ilgili bilimler bağlamında ele alınıp tartışılmaktadır. Bu bağlamlardan birisi de ekonomidir. Ekonomistler genellikle gözlemlenemeyen ama ölçülebilen, belirli bir düzeye kadar idealize edilen, karmaşıklık derecesi yüksek matematiksel teknikler yardımı ile çıkarılan tikel ama tekrar edilebilen fenomenleri analiz eder (Reiss, 2013: 19). Ekonominin temel araştırma ve analiz araçlarından birisi modellerdir. Öyle ki, kendisi de bir ekonomist olan Dani Rodrik'e göre "ekonomiyi bir bilim yapan modellerdir" (2015: 83).

Modellerin ekonomi pratiğinde bu denli önemli bir yer tutmasına rağmen onların ne türden yapıları olduğu, yani ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili çalışmalar sınırlı kalmıştır (Mäki, 1992; Cartwright, 2007; Knuuittila, 2009). Bu bağlamda öncelikle ekonomik model ile ne anlaşılması gerektiği ekonomi pratiği çerçevesinde ortaya konulmalıdır. Aşağıdaki tanımlar ekonomi ders kitaplarından alınmıştır:

"Model, karmaşık bir sistemin temel özelliklerinin temel birkaç ilişkiyle temsil edildiği formel bir çerçevedir. Modeller grafik, matematiksel denklemler ve bilgisayar programları biçiminde olabilirler" (Samuelson & Nordhaus, 2010: 667).

"Model ya da teori bir dizi basitleştirme yapar ve bu basitleştirmelerden insanların nasıl davranacağını çıkarır. Model gerçekliğin planlı bir basitleştirilmesidir" (Begg, Vernasca, Fischer, DornBusch, 2011:22).

Alıntılara göre ekonomik modeller basitleştirmeler içeren ve genellikle çıkarım ve temsil işlevlerini yerine getiren çerçevelerdir. Ekonomik modeller, çoğunlukla grafikler, diyagramlar, matematiksel denklemler olabileceği gibi "Phillips Makinesi"² gibi fiziksel temsiller şeklinde, ya da "von Thünen³ Arazi Kullanım Modeli"nde olduğu gibi coğrafi de olabilir. Ekonomide model kullanımının birçok amacı vardır; ancak ekonomik süreci açıklama, ekonomik bir meseleyi inceleme, yeni bir ekonomi teorisi geliştirme, öndeyide bulunma ve politika tavsiyesi oluşturma model kullanımının temel amaçları olarak sıralanabilir.

Anlaşılabileceği üzere ekonomistlerin sıklıkla kullandığı modeller matematiksel olanlardır. Matematiksel modeller içsel ve dışsal değişkenler içerir. Dışsal değişkenler modelin dışında belirlenir ve içsel değişkenlerle asimetrik bir ilişkileri vardır. Dışsal değişkenler içsel olanları evrensel davranış varsayımlarıyla, (örneğin bireylerin ekonomik tercihlerini yaparken bütünüyle rasyonel kabul edilmesi) etkileyebiliyorken, modelin eşanlı çözümü sonucu belirlenen içsel değişkenler dışsal değişkenleri herhangi bir şekilde etkileyemezler. Bu anlamda dışsal değişkenler "verili" olanlardır ve "başlangıç koşullarını" temsil ederler (Boland, 1989: 6-7).

2 'Phillips Makinesi' İngiltere'de William Phillips tarafından icat edilen 1949 yılında İngiltere milli gelirinin nasıl oluştuğunu ve ekonomi içerisinde nasıl hareket ettiğini temsil eden pedagojik bir makinedir.

3 Von Thünen modelinin bir analizi için bkz. (Mäki, 2011).

Verilen kavramsal çerçeve, Avusturyacı İş Çevrimleri (AİÇ) modeli temelinde ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili tartışma ve iddiaların değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır.⁴ Vaka çalışmasında ele alınacak olan modelin Avusturya ekonomi geleneğinden seçilmesinin önemli bir nedeni söz konusu geleneğin metodolojik olarak realist bir yaklaşım benimsemesi ile ilgilidir (Mroz & Hardt, 2020: 251). Realist olarak nitelenen bir yaklaşım içerisinde konumlanan AİÇ modeli ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili baskın yaklaşımlar olan izolasyoncu ve kurgucu anlayışlarda dile getirilen iddialarının geçerliliğinin sorgulanması için uygun bir olanak olarak değerlendirilmektedir.⁵

2. Ekonomik Modellerin Ontolojisi: Genel Çerçeve

Ekonomik modellerin ontolojik statüsü ile ilgili tartışmalar iki eksenle ele alınabilir. Bu eksenlerden ilki bilim felsefesindeki realizm/instrumentalizm (gerçekçilik/araşsalcılık) tartışması ile ilgilidir. ⁶Realizm, bilimsel teori ve modellerimizde temsil edilen gözlemlenebilir ve gözlemlenemeyen taraflarına inanmamız gerektiğini dile getiren epistemik bir yaklaşımdır. Araşsalcılık ise teori ve modellerimizde tasvir edilen, gözlemlenebilir olmayan nesne, süreç ve özelliklere ilişkin doğru ya da yanlış önermeler dile getirilemeyeceğine ilişkin bir tutumdur. Doğal olarak bu iki felsefi yaklaşımı oldukları biçimiyle ekonomi pratiğine taşımak bu alanın model temelli işleyişini anlamak için yeterli değildir.⁷ Ekonomik modellerin ontolojik statüsü ile ilgili tartışmalarda bu iki temel yaklaşımın iddialarının izleri gözlemlenebilmektedir.⁸ Örneğin makalenin devamında ayrıntılarıyla ele alınacak izolasyoncu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden Uskali Mäki'nin neredeyse tüm kariyerinin, kendisinin de onayladığı üzere, ekonomik modellerin realist bir yorumunu vermek üzerine kurulu olduğu iddia edilebilir (2009: 73). Ekonomik modelleri birer "kurgu" olarak ele alan kurgucu yaklaşım, modellerin gerçek dünya ile açık bağlantıları olmamasının önemsizliğini ve modellerin gerçek dünyaya göre önceliğini (Knuuttila, 2009: 67) vurgulayarak, ontolojik açıdan araşsalcı yaklaşıma daha yakın durmaktadır.

Bilim metafiziğinde önemli bir yer tutan *doğal türler* meselesi, ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili tartışmaların analiz edilebilmesi için bir başka referans noktasını teşkil etmektedir. Bilim felsefesinde aynı özü paylaşan entitelerin doğal tür oluşturduğu kabul edilir. Kimyasal elementler, biyolojik türler, bazı temel fizik parçacıkları doğal tür olarak sınıflandırılabilirken, ekonomide doğal türlere rastlamak oldukça zordur. Ekonomik dünyada doğal türlerin varlığından bahsedilememesi ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili zaten hâlihazırda var olan ekonomik modelin oluşturduğu dünya ile gerçek ekonomik dünya arasındaki ilişkinin nasıl kurulabileceğine ilişkin probleme ilave bir zorluk derecesi daha eklemektedir. Buna göre, eğer ekonomik fenomen içerisinde doğal türlere rastlamak bu kadar zor ise ekonomik modeller aracılığıyla yapılan çıkarımlarda modellerin ölçmeye, belirlemeye çalıştığı nesnelere ile gerçek dünyadaki nesnelere birleşim kümesi doğal tür oluşturması oldukça güçtür (Huene, 2017). Bu durumda, eğer ekonomik fenomen içerisinde doğal türlere rastlamak bu kadar zor ise ekonomik modeller aracılığıyla yapılan çıkarımlarda modellerin ölçmeye, belirlemeye çalıştığı nesnelere ile gerçek dünyadaki nesnelere birleşim kümesi doğal tür oluşturamayacağı için bu modeller ile yapılan çıkarımlar problemlidir. Ekonomide yer alan modellerin ontolojik statüsü ile ilgili tartışmaların yer aldığı genel çerçeve çizildikten sonra bahsi geçen problem ile ilgili iki temel yaklaşım daha ayrıntılı analiz edilebilir.

3. Kurgucu Yaklaşım ve İzolasyoncu Yaklaşım

Ekonomik modellerin içsel ve dışsal değişkenlere ve bazı başlangıç koşullarına sahip oldukları belirlenimleri, ekonomik modellerin ontolojisini analiz etmek için gerekli olsa da yeterli değildir. Söz

4 İngilizcesi 'Austrian Business Cycle Model' olan kavramsallaştırmanın 'Avusturyacı İş Çevrim Modeli' olarak karşılanması gerektiği ile ilgili önerisi için anonim hakeme teşekkür ederim.

5 Giriş kısmının geliştirilmesi ve özel olarak neden AİÇ modelinin seçildiğinin açık kılınması gerektiği yönündeki önerisi için anonim hakeme teşekkür ederim.

6 Ekonomi felsefesinde araşsalcı pozisyonun bir savunusu için bkz. (Reiss, 2012).

7 Ekonomi literatüründe araşsalcılığın belki de en iyi bilinen savunucusu Milton Friedman'dır, bkz. (Boland, 1979). Tony Lawson gerçekçilik/araşsalcılık tartışmasını ekonometrinin gelişimi bağlamında ele alır (1989).

8 Bilimsel gerçekçilik görüşü temel olarak "yapısal" ve "ontik" olarak ikiye ayrılır. Ontik ve yapısal gerçekçilik ile ekonomi arasındaki ilişkinin analizi için bkz. (Ross, 2006).

konusu araçların bütünlüklü bir biçimde ontolojik statüsünün kavranabilmesi için onların nasıl oluşturulduğu da analiz edilmelidir.

Bu bağlamda ekonomik modellerin ne tür yapılar olduğu ile ilgili ekonomi felsefesi özelinde yürütülen tartışmalarda temel olarak iki farklı yaklaşım belirlemek olanaklıdır.⁹ Ekonomide modellerin ontolojisi tartışması bağlamında kendisi de ekonomist olan Robert Sugden'ın (2002, 2009) ve ekonomi felsefecisi Till Grüne-Yanoff'un (2009a, 2011) temsilcisi olduğu *kurgucu* görüş, ekonomik modellerin kurgusal yapılar olduğunu ve bu yapılar sayesinde ekonomik fenomenlerle ilgili çıkarımlar yapılabildiğini iddia etmektedir. Kurgucu yaklaşım, modelleri, farklı çıkarımların yapılabilmeye olanak tanıyacak biçimde "kurgulanmış yapılar" olarak ele alır. Nancy Cartwright (1989) ve Uskali Mäki'nin (1992, 2009b) en önemli temsilcileri olarak değerlendirilebileceği *izolasyoncu* yaklaşım ise modellerin soyut olarak doğru olduğunu, ancak doğru olanı temsil etmediklerini, müdahale edilmediğinde yani normal koşullarda neyin doğru olabileceğini gösterdiklerini iddia etmektedirler (Cartwright, 1992; Mäki, 2009b). İzolasyoncu yaklaşıma göre ekonomik modeller, bazı nedensel mekanizmaları ya da eğilimleri izole eden, fenomeni belirli bir açıdan temsil eden yapılardır.

3.1. Kurgucu Yaklaşım

Kurgucu yaklaşıma göre gerçek dünya kendi başına var olduğu için ekonomik modellerin dünyamıza özel bir biçimde benzemesine gerek yoktur. Kendisi de ekonomist olan Robert Sugden "güvenilirlik" ('credibility'/itibar) kavramı temelinde modellerin açıklamadaki işlevine çözüm getirmeye çalışır. Sugden, *doğruluk* ('truth') ile *gerçeğe benzeme* ('verisimilitude') arasında bir ayırım yapar ve güvenilirliği *gerçeğe benzeme* olarak ele alır. Sugden'a göre ekonomik modellerin güvenilir olması modelde bulunan varsayımların keyfi bir biçimde seçilmemiş olması ve "gerçek dünyada hâlihazırda bilinen nedensel süreçler ile uyum içinde olması" anlamına gelir (2002, 2009). Yine de Sugden güvenilir/muteber bir dünyanın nasıl tanımlanması gerektiğine dair tam bir tanım veremeyeceğini belirtir (2000: 26).

Sugden, kurgucu görüşün ekonomik modellerin doğasına bakış açısını örneklemek ve bu modellerin izolasyoncuların iddia ettiğinin tersine izole etme amacı ile kurgulanmadıklarını göstermek için Abhijit V. Banerjee'nin "Sürü Davranışı Modeli"ni, George Akerlof'un "Limon Piyasası Modeli"ni ve Thomas Schelling'in "Satranç Tahtası Modeli"ni analiz eder. Sugden'ın söz konusu modeller temelinde dile getirdiği iddiaları incelemeye önce bu modellere kısaca değinilecektir.

Banerjee, makalesine sürü veya gruplaşma eğiliminin olduğu sosyal ve ekonomik durumların genel bir değerlendirmesi ile başlar. Buna göre, insanlar gruplar halinde belirli dükkânları, restoranları, okulları diğerlerinden daha popüler olduğu için tercih ederler. Sürü davranışının benzerlerine finansal varlıklar ile ilgili kararlarda da rastlamak mümkündür. Banerjee makalesinde amacını şöyle ortaya koyar: "Bu makalenin amacı bu tür kararlar alınmasında ve söz konusu kararların arkasında yatan rasyoneli analiz edebileceğimiz basit bir model geliştirmektir" (1992: 798). Banerjee, bu gözlemlerinden hareketle modelini çeşitli basitleştirmeler yardımı ile kurar. Bu modele göre A ve B biçiminde birbirine yakın iki tane restoran ve 100 tane müşteri vardır. Bir restoran diğerinden daha iyidir ancak müşterilerin hiçbiri A ve B restoranlarının hangisinin daha iyi olduğu konusunda emin değildir. Ancak A restoranının daha iyi olduğuna dair 0,51 oranında önsel olasılık vardır ve bu müşteriler tarafından bilinmektedir. Modele göre A ile B restoranları arasında ilk tercihi yapan birey kendi sinyali ile karar verir. Daha sonraki bireyler ise kendinden önce gelen bireylerin tercihlerini dikkate alıp kendi sinyallerini göz ardı eder. Sonuç olarak model, diğer sonuçları yanında, eksik bilgiye sahip müşterileri oluşturan bireylerin kendi güdülerini ve kişisel bilgileri tam tersini işaret etse de, bireylerin diğerlerinin davranışını izlediği ve ilk kişinin seçtiği restoranda bir gruplaşmanın olacağı sonucunu ortaya koyar. Bu sonuca *negatif sürü dışsallığı* denir (Başarır, 2021: 132).

⁹ Literatürde ekonomideki modelleri farklı şekillerde ele alan görüşler de vardır. Örneğin, Allan Gibbard ve Hal R. Varian ekonomideki modelleri "karikatürlere" benzetmektedir (1978: 664-677). Bu analojinin arkasında yatan temel fikir ise ekonomideki modellerinden de tıpkı karikatürler gibi gerçek dünyayı bilinçli bir şekilde çarpıtıp yalnızca önemli noktaları betimlemesidir.

Akerlof'un limon piyasası modeli ABD'deki otomobil piyasasını ele alır.¹⁰ Bu model aracılığı ile Akerlof, ABD'deki otomobil piyasası üzerinden *asimetrik bilginin* sonuçlarını analiz eder. Akerlof'un modeline göre, otomobil piyasasında satıcılar potansiyel alıcılardan daha fazla bilgiye sahiptir. Satıcının daha bilgili, potansiyel alıcının daha bilgisiz olduğu bu durum ekonomide *ters seçim* olarak bilinen sorunun kaynağıdır. Alıcılar otomobil piyasasında iyi ve kötü örnekler olduğunu bilmekle beraber, hangilerinin kötü hangilerinin iyi olduğunun bilgisine sahip değildirler. Bu bilgi eksikliği neticesinde alıcı, ortalama kaliteye sahip bir araç için ortalama bir fiyatı ödemeye razıdır. Kaliteli otomobilleri satmaya niyetlenenler daha yüksek ücret beklentisiyle önerilen ortalama fiyatın gerçek değeri yansıtmadığını düşünerek araçlarını satmaktan vazgeçecektir. Bu durumda limon araçların satıcıları önerilen ortalama fiyatların gerçek değerlerin üstünde olduklarını bildikleri için alıcıların önerdikleri fiyatları kabul edip araçlarını satacaklardır. Bu sürecin sonunda kaliteli otomobiller piyasadan çekilecek, limon araçların sayısı kaliteli araçları geçtiğinde de 'ters seçim' sorunu ortaya çıkacaktır. Ters seçim satıcıların alıcılardan daha fazla bilgiye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Stadler & Castrillo, 2001; Birschler & Butler, 2007).

Sugden, ekonomik modellerin ontolojisinin izole değil, kurgusal yapılar olduğu iddiasını desteklemek için Schelling'in satranç tahtası modelini analiz eder. Satranç tahtası modelinde farklı malzemelerden yapılmış bozuk paralar (örneğin nikel ve bakır), *A* ve *B* biçiminde farklı tipte bireyleri temsil eder. Model 8×8 bir satranç tahtası üzerinde *A* ve *B* iki tür pulun olduğu bir şema yardımıyla betimlenebilir. *A*'lar ve *B*'lerin kendi türünden pullarla komşu olmayı istedikleri varsayılmaktadır ve herhangi bir pul yanındaki komşu puldan memnun olmadığında yer değiştirme hakkına sahiptir. Dokuz adet birbiri ardına sıralanan satranç tahtası karesi bireyin komşu bölgesini temsil eder. Modeldeki varsayım göre bireyler komşularının %30'unun kendileri ile aynı tipten olmasını talep eder. Bu tercihleri kullanarak bireyler (*A*'lar ve *B*'ler) komşu bölgelerinde bulunanların en az %30'unun aynı tipten olup olamayacağına karar verirler. Eğer hedeflenen en az %30 oranına ulaşılabiliirse bireyler aynı bölgede ikame etmeye devam ederler. Eğer bu orana ulaşamazsa bireyler en yakın henüz işgal edilmemiş alana geçiş yaparlar Model tüm bireylerin buldukları yerden memnun oldukları duruma kadar işletilir. Bu süreç tüm *A*'lar ve *B*'ler yer aldıkları pozisyondan memnun olana kadar devam ettirilir. Sonuçta satranç tahtası üzerinde *A*'ların ve *B*'lerin ayrı ayrı kümelendiği ayrılmış bir görüntü ortaya çıkar. Schelling'in satranç tahtası modeline göre, sonunda buldukları yerden memnun olmayan küçük bir birey kümesi nedeniyle ayrımcılığın denge noktası olduğu bir duruma gelinir (1971: 143-186).

Sugden Banerjee, Akerlof ve Schelling'in analizlerinde kullandıkları ekonomik modellerin benzer özelliklere sahip olduğunu ve kendisinin ekonomik modellerin kurgusal yapılar olduğu iddiasını desteklediğini belirtir. Sugden'a göre modelden gerçek dünyaya çıkarım Banerjee'nin asıl amaçlarından değildir. Ona göre Banerjee'nin model ve dünya arasındaki çıkarımlar ile ilgili çok az şey söylemesi, bu konu ile ilgili daha fazla iddia dile getirmemesi dikkat çekicidir (Sugden, 2009: 9). Sugden'a göre Akerlof limon piyasası modelinde de gerçek dünyadaki çeşitli olguları araştırırken model dünyanın içerisinde ne olduğuna odaklanır (2000: 4, 5). Yine Sugden'a göre Akerlof'un gerçek dünyadaki araba piyasası ile ilgili bir şey söylememesi dikkat çekicidir. Sugden'a göre Schelling'in satranç tahtası modeli gerçekliğin bazı noktalarını izole etmez. Ona göre, Schelling modelini *kurar* ve gerçek dünyaya paralel bu kurgu aracılığıyla modelleyen kişi gerçek dünya ile ilgili tümevarımsal çıkarımlarda bulunur. Bu çıkarımların yapılabilmesi için modelin gerçek dünyaya benzemesine gerek yoktur. Sugden'a göre Schelling satranç tahtası modelini, "hayali şehirlerin işleyişini kolaylıkla anlayabileceği," gerçek, birden fazla etnik grubun birlikte yaşadığı şehirlere uygulandığında nedensel süreçler ile ilgili çıkarımlar yapabilmek için *kurar*. Bu olanak, gerçek dünyada var olabilecek şehirleri, modelin örnekleri olarak kavrayabilmemize bağlıdır (Sugden, 2002: 130). Bu sürecin işlevsel olabilmesi için fenomen ile ilgili bilgimizi tanımlayan modelin dünyaya ilişkin bilgimiz ışığında "güvenilir" olması gereklidir. Sugden'a göre ekonomistler modeller temelinde endüktif çıkarımlar yaparlar. Genellikle bu çıkarımlar örneğin Kocaeli gibi sanayi-yoğun bir şehirdeki işleyişin Bursa gibi benzer merkezlere benzemesi temelinde yapılır. Sugden, satranç tahtası modeli gibi bir modelin gerçek

10 ABD'de otomobil piyasasındaki kullanılmış, kötü, kalitesiz, külüstür araçlar limon olarak adlandırılır.

dünyanın bazı temel özelliklerini diğer potansiyel faktörlerden izole ederek temsil ettiğini varsaymayı güvenilir bulur: “Model dünyası gerçek dünyadan başlayarak karmaşık faktörleri eleyerek kurgulanmaz: model dünya gerçek dünyadan daha basit olsa da biri diğerinin basitleştirilmişidir” (Sugden, 2002: 131). Sugden, modelleri izole temsiller olarak değerlendirmek yerine kurgusal yapılar olarak ele alır. Bu bağlamda satranç tahtası modeli “Schelling’in kendisi için kurguladığı” bir yapı olmaktadır (Sugden, 2002: 128).

Sugden’a göre Banerjee, Akerlof ve Schelling’in modelleri “ekonomide bir model ile ona denk gelen gerçek dünya fenomeni arasındaki ilişki ile ilgili açık bir tartışmanın gerek olmadığını” göstermektedir (Sugden, 2000: 9). Bu noktada yanıt bekleyen soru şudur: Bu modeller ne amaçla kurgulanmaktadır, gerçek dünya hakkında bilgi edinme işinde nasıl kullanılmaktadır? Sugden’a göre Akerlof ve Schelling’in makalelerinde empirik iddialarda bulunmak isteseler de modelleri ile gerçek dünya arasındaki ilişkiyi açık kılacak bağlantıları bulmak zordur. Banerjee, Akerlof ve Schelling’in gerçek dünya hakkındaki iddiaları modellerinden çıkarsadıkları iddialar değil, daha genel iddialardır. Oysa Sugden’a göre model tarafından türetilen doğru bir hipotezden gerçek dünya ile ilgili genel bir iddia türetiminin hesabı verilebilmelidir.

Sugden bu hesabın verilebilmesi için ekonomik modellerin gerçeğe benzeyen ama olgu karşıtı dünyalar olarak anlaşılması gerektiğini iddia eder. Sugden’a (2000:19) göre ekonomik modeller aracılığı ile yapılan çıkarımların genel yapısı şu şekildedir:

“D düzenliliği gerçek dünyada iş görmektedir,

D düzenliliği gerçek dünyada meydana gelmektedir,

∴ Gerçek dünyada D düzenliliğine F faktörünün etki ettiğine inanmak için neden vardır.”

Yukarıdaki çıkarım şemasının gösterdiği kadarıyla Sugden’a göre modeller paralel gerçekliklerdir ve bu gerçeklikler arasında benzer tümevarımsal çıkarımlar yardımıyla modelin sonucunun gerçek dünyada da geçerli olup olmadığını sorgulayabiliriz (Sugden, 2000: 19-20).

Sugden, ekonomik modelleri gerçek dünyadan izole edilmiş değil, paralel olarak oluşturulmuş dünyalar olarak ele alır. Bu fikri kavramsallaştırmak için “güvenilir dünyalar” terimini kullanır. Bir model dünyanın bir temsilini vermek yerine yeterli derecede bizim dünyamıza benzediği ölçüde ve gerçeklikte ortaya çıkabilecek olgu karşıtı bir durumun tasvirini verdiği ölçüde güvenilir bir dünya olarak işlev kazanır. Sugden’a göre güvenilirlik, matematiksel ya da mantıksal bir dil ile formüle edilemez; bunun yerine, bu kavram modelleyen öznel değerlendirmesi ile ölçülür (Sugden, 2000: 9). Bu potansiyel problemler barındıran bir noktadır; çünkü her ekonomistin ekonomi pratiği içerisinde farklı arka plan ve varsayımlarla iş gördüğü düşünülecek olursa, ekonomik modellerin güvenilirliğini temele alan bu yaklaşım, modeller aracılığı ile yapılan çıkarımların kesin olmamasına neden olacaktır.

Till Grüne-Yanoff ekonomik modellerin kurgusal yapılar olduğunu iddia eden bir başka ekonomi felsefeci olarak ele alınabilir. Grüne-Yanoff ekonomik modellerin kurgusal yapılar olduğu iddiasını “minimal model” kavramsallaştırması temelinde dile getirir. Grüne-Yanoff bu kavramsallaştırmayı kiplik ile ilişkilendirir. Bu anlamda minimal modeller onlar aracılığı ile oluşturulan hipotezler ile ilgili zorunluluk veya imkânsızlık ile ilgili güven derecemizi değiştirebilir (2009a: 81-99). Minimal modeller gerçek dünyaya benzemesi gerekmeyen, hiçbir şeyi izole etmeyen, biçimsel bir yapısı olan ve tasavvur edilebilir bir dünya olarak farklı yorumlamalara ve çıkarımlara izin veren yapılardır. Bu bağlamda Grüne-Yanoff’a göre modeller aracılığı ile öğrenebiliriz.¹¹ Bir modelden öğrenmek, değişen dünya durumları ile ilgili geliştirilen bir hipotez ile ilgili güven derecesinin artmasına yardımcı olması ile mümkündür (2009a: 97).

Bu noktada Grüne-Yanoff ile Sugden’in yaklaşımı arasındaki benzerlik ortaya çıkmaktadır. Her ikisinin yaklaşımında da ekonomik modeller düşünce süreçlerinin ürünü olan, nedensel faktörler veya mekanizmalar ile ilgisi olmak zorunda olmayan, kurgusal yapılardır. Grüne-Yanoff’a göre Sugden’in güvenilirlik ve tümevarım temelli yaklaşımı ekonomik fenomen ile ilgili belirli bir türden güvenilirliği,

¹¹ Roberto Fumagalli minimalist modellerden öğrenme ile ilgili iddiaların karşısında konumlanır minimal modellerin epistemik değerinin abartıldığını altını çizer, bkz. (Fumagalli, 2015, 2016).

durağanlığı, istikrarı ve nedensel mekanizmaların evrenselliğini varsayar ve bu varsayımlar onu izolasyoncu pozisyona yaklaştırır (Mroz & Hardt, 2020: 255). Ekonomik bir model Sugden'in iddia ettiği biçimde güvenilir olsa da, dünya ile model arasında temelden farklılıklar bulunur. Buradaki mesele güvenilir bir ekonomik modelin önermeler aracılığı ile nedensellik hakkında nasıl bilgi verebileceği, modelin nasıl temellendirilebileceği ile ilgilidir. Bunun için model ile gerçek dünya arasındaki farklılığın modeller aracılığı ile yapılan endüktif çıkarımların geçerliliğini etkilemeyeceğinin gösterilmesi gerekir. Bu noktada Grüne-Yanoff'a göre Sugden'in yaptığı gibi güvenilir olmayı bir çeşit doğruluğa benzer olma durumu olarak konumlandırma bir çözüm sağlayamaz. Grüne-Yanoff'a göre ekonomik modeller, ekonomik fenomen ile ilgili olanaksızlık ile ilgili hipotezlerin önermelerini değerlendirirken işlevseldirler. Eğer bir modelde olanaksızlık söz konusu değil ise, model güvenilirirdir.

Grüne -Yanoff'un Sugden'in ekonomik model anlayışı ile ilgili endüktif çıkarımlar ile ilgili eleştirileri, Cartwright tarafından ortaya konan yaklaşım ile de desteklenir. Cartwright'a göre ekonomik modeller fizikteki uygun biçimde özelleştirilmiş deneylere göre fazladan sınırlandırıldıkları için bu tür modellerden nedensellik ile ilgili çok fazla bir şey öğrenemeyiz. Bu problem Cartwright tarafından "aşırı sınırlandırılmışlık" (*overconstraint*) olarak ortaya konur. Aşırı sınırlandırılmışlık, ekonomik modellerin nedenselliğin belirlenebileceği mekanizmaları izole etmek için, modellerde içerilen varsayımlara ek olarak, bu modeller aracılığı ile çıkarım ve işlem yapabilmek için fazladan gerekli olan varsayımları içermesidir. Ekonomik modellerde genellikle bu türden varsayımlar matematiksel işlemleri kolaylaştırmak amacı ile modellerde yer alan 'takip varsayımları' (*tractability assumptions*) olarak yer alır.¹² Cartwright'ın aşırı sınırlandırılmışlık temelindeki eleştirileri ve Grüne-Yanoff'un yukarıda analizi yapılan eleştirileri bu bağlamda kesişirler (Mroz & Hardt, 2020: 257).

Sugden'in "güvenilir dünyalar" yaklaşımı ile ilgili problemlerin altını çizen isimlerden bir diğeri Paul Hoyninguen Huene'dir.¹³ Huene'ye göre Sugden'in kurgucu yaklaşımında ekonomik modellerden endüktif çıkarım yapabilmek için modellerin gerçek dünyaya "önemli derecede benzer" olması gerekmektedir. Huene bu koşulun problemleri olduğunu iddia eder. Ona göre endüktif çıkarımın meşru olabilmesi için gerçek dünya sistemleri ve modellerin birleşimi "doğal tür" ('natural kind') oluşturmaldır. Hâlbuki ekonomide doğal türlere rastlamak oldukça güçtür. Örneğin Huene, Sugden'in kendi kurgucu yaklaşımını açıklarken örnek olarak sunduğu Schelling'in modelinde yer alan şehirler ile gerçek şehirlerin temelden farklı olduğunun, bunların birleşiminin doğal tür oluşturmadığının altını çizer. Huene, Sugden ile modellerden çıkarımın doğasının abdüktif olduğu konusunda hemfikirdir (Sugden, 2000: 20; 2009: 10, 19).¹⁴ Ancak Huene, Sugden'in abdüktif akıl yürütmeyi endüktif akıl yürütmenin "tikel önermelerden daha genel olan önermelere" doğru ilerleyen bir alt kümesi olarak ele almasını problemleri bulur. Huene'ye (2017: 2) göre Sugden'in hem endüktif hem abdüktif akıl yürütmeleri bilgi "genişletici" ('ampliative') akıl yürütmeler olarak ele alması hatalıdır. Huene'ye göre abdüktif akıl yürütme genellemelere değil "riskli açıklayıcı hipotezlere" götürür (2017: 2).

Kurgucu yaklaşım ekonomik modellerin ontolojik statüsü ile ilgili noktaların bir kısmını aydınlatılabilir de, önemli problemler barındırmaktadır. Sugden'in kurgucu yaklaşımının temelinde yer alan modellerin güvenilir olmasının gerekli ve yeter koşulları verilememektedir. Buna ek olarak ekonomik modellerin ontolojisinin kurgulardan ibaret olduğu iddiası içerisinde, modellerden çıkarım yapılabilmesi için zorunlu olduğu dile getirilen matematiksel takip varsayımlarının statüsü ile ilgili kurgucu pozisyon sessizdir. Bu noktada ekonomik modellerin ontolojisine dair bir diğer yaklaşım olan izolasyoncu görüşün dile getirilen ve benzeri eleştirilere karşı ne gibi açıklamalar getirebileceklerinin bir analizi gereklidir.

3.2. İzolasyoncu Yaklaşım

12 Bilimsel idealizasyon türleri için bkz. (Çevik, 2022).

13 Doğal türler felsefede özellikle metafizik, epistemoloji, dil felsefesi ve bilim felsefesinin konusudur. Bilim felsefesinde aynı özü paylaşan entitelerin doğal tür oluşturduğu kabul edilir. Doğal türler insan yapımı da olabilir, bkz. (Bird & Tobin, 2022). Doğal tür tartışmasını ekonomi bağlamında ele alan bir çalışma için bkz. (Nelson, 1990).

14 Abdüksiyon genel olarak Charles Sanders Peirce ile anılır ve söz konusu çıkarım türü "retrodüksiyon" olarak da bilinir. Kavramın "hepten gidimsel, tutsak edici" olarak da karşılanabileceğini belirten anonim hakeme teşekkür ederim.

Cartwright ve Mäki'nin temsilcisi olduğu izolasyoncu yaklaşım çıkış noktasını Galileo'nun düşünce deneylerinden alır (Cartwright, 2009; Mäki, 2009b). Galileo'nun düşünce deneylerinde akıl yürütme süreçleri ana faktörden farklı olan, bozucu faktörlerin zihinsel olarak izole edilmesi ile ilerler. Örneğin, serbest düşme yasasını keşfederken, düşünce deneyini yapan kişi sürtünmenin ve hava direncinin olmadığı bir ortam düşünür. Hava direncini, sürtünmeyi ve bunun gibi bozucu faktörleri idealize ederek oluşturulan model ile Dünya'nın yerçekimi belirlenir. Gerçekten de içinde *tam* bilgi, *sıfır* taşıma masrafı, *tam* istihdam, *mükemmel* bir şekilde *bölünebilen* ürün gibi varsayımların bulunduğu benzer idealleştirmelere ekonomik modellerde de sıklıkla rastlanır. İzolasyoncu yaklaşıma göre gerçek dünya fenomenleri birden fazla nedensel etkinin etkileşiminin sonucudur. Söz konusu yaklaşımda model, hedef fenomenin *tam* bir temsilini değil; *en önemli* nedensel özelliklerinin temsilini verir. Modeller doğru olanı değil; müdahale ve bozucu etmenler olmadığında neyin doğru olabileceğini temsil ederler. Bu anlamda bu yaklaşımda izolasyon merkezi kavramdır (Knuuttila, 2009: 61).

Cartwright'a göre ekonomi pratiği "analog ekonomiler" kurup bu yapılar üzerinde "deneyler" yapılması ile ilerler (Cartwright, 2007). Ekonomik modellerin ekonomistler için laboratuvar işlevi görmesi genel olarak üzerinde uzlaşa bulunan iddialardan birisidir (Lucas, 1980; Boumans, & Morgan, 2011; Morgan, 2003, 2005; Guala, 2002). Cartwright, John Stuart Mill'in kullandığı kavramsallaştırmanın etkisiyle modellerin, *eğilimleri* belirlemek için oluşturulduğunu savunur. İzolasyoncu yaklaşıma göre ekonomistler tıpkı Galileo'nun düşünce deneylerinde yaptığı gibi ekonomik fenomeni temsil edip yorumlarken asıl iş gören nedeni, olası diğer nedenlerden izole etmek için basitleştirmeler ve idealleştirmeler yapar (Cartwright, 2009b). Cartwright'a göre izolasyon, ekonomistlere *kapasite* ya da *eğilime* sahip olan ve hedef fenomenin ortaya çıkmasına neden olan etmeni belirleme fırsatı verir.¹⁵ Modeller Cartwright'a göre gerçek dünyanın en önemli özelliklerini tekrar üreten araçlardır. Ekonomistler bu araçları sürekli kullanarak öne sürülmüş olan nedenin kapasiteleri ve eğilimleri hakkında bilgi sahibi olur. Cartwright'a göre en basit analog modeller bile ekonomik dünyaya paralel dünyalar olarak kurgulanır ve izole etme araçları olarak iş görür. İzole etme araçları olarak ekonomik modeller kapasitelerin nasıl iş gördüğünü belirler (2009b: 45). Bir özellik ile ilişkili olarak var olan *kapasite* ise potansiyel nedensel bir güç olarak bu güce sahip olan sistemlerde özel bir sonucu türetecek biçimde söz konusu potansiyelin ortaya çıkması olarak tanımlanabilir (2009b: 46). Cartwright'a göre Sugden'in ekonomik modeller ile ilgili "güvenilir dünyalar" yaklaşımı bile aslında bahsi geçen kapasitelerin ortaya nasıl çıkartılabileceği ile ilgilidir (2009b: 47). Cartwright'a göre Sugden'in kendi pozisyonunu desteklemek için verdiği satranç tahtası modeli de limon piyasası modeli de nedensel etmenlerin izole halde nasıl iş gördüğüne odaklanmaktadır. Dolayısıyla Cartwright'ın iddiasına göre ekonomik modeller gerçek dünya ile ilgisi olmayan kurgusal yapılar değil, ilgili ekonomik etmeni izole edip bu etmenin nasıl iş gördüğünü anlamamıza yarayan izole edilmiş, paralel, analog yapılarıdır.

Her ikisi de izolasyoncu yaklaşımın temsilcisi olarak değerlendirilmekle birlikte Cartwright ve Mäki'nin görüşlerindeki bir ayırmadan söz etmek gerekir. Mäki, izolasyonlar ile ilgili iddialarını dile getirirken, öncelikle idealizasyon, soyutlama, izolasyon, basitleştirme ve genelleme kavramlarının felsefe literatüründe ayırt edici özellikleri ortaya konulmadan ele alındığı tespiti ile başlar (1992: 321). Mäki ekonomik modelleme ile ilgili olarak kendi "İzolasyonlar ve Vekil Sistemler olarak Modeller" anlayışı temelinde iddialarını dile getirir. Bu anlayışa göre ekonomik modeller homojen, bütünlüklü yapılar olarak değerlendirilmez. Bu anlayışta ekonomik modeller içerisinde doğruluğun hangi bölümde yer aldığı araştırılabileceği parçalara ayrılabilir yapılar olarak ele alınır. Modelleri parçalarına ayrılabilir yapılar olarak ele alması, Mäki'nin modellerin dünyaya tamamen ve kesin bir biçimde benzemesi gerekliliğinden kaçınma stratejisi ile ilgilidir (Mäki, 2004, 2009a, 2011). Bu yaklaşımda izolasyon ve temsil ekonomik modellerin en temel iki parçasıdır. Mäki'ye göre ekonomik modeller bütünsel olarak doğru değildir, ancak nedensel kuvvetler ya da mekanizmalar hakkında doğrular içermektedir. Mäki'nin başlangıç noktası ekonomistlerin genel pratik olarak gerçek ekonomik fenomeni temsil ederken gerçekçi olmayan modeller kullandıkları gözlemidir. Bu gözlem temelinde Mäki araştırma programını realizm tartışması eksenine oturtur ve gerçekçi olmayan varsayımların doğruyu aramada kullanışlı olabileceğini savunur. Ona göre ekonomik teori bir bütün olarak izolasyon sürecinin sonucudur. Bu süreç içerisinde, verili durumda, bir

¹⁵ Cartwright'ın merkeze izolasyon (tecrüt, soyutlama) işlemini alan yaklaşımı J. S. Mill, D. Ricardo, K. Marx ve A. Marshall gibi ekonomistlerin analizleri ile ilişkilendirilebilir (Knuuttila, 2009: 60).

etmenler seti olarak diğer etmenler setinden teorik olarak ayrılır. Mäki, teorik izolasyonlar ile materyal izolasyonları birbirinden ayırır. Materyal izolasyon bir sistemin deneysel olarak diğer sistemlerin nedensel etkilerinden izole edilmesinde, ya da bu türden sahici izolasyon kendiliğinden gerçekleştiğinde ortaya çıkar. Teorik izolasyonda sınırlı bir özellik setinin dünyanın kalan etkilerinden izole edildiği varsayılır. Mäki, izolasyonları 'dikey' ve 'yatay' olarak ikiye ayırır. Dikey izolasyonda somut öğeler tikellerden ve spesifik olanlardan ayrılır ve sonuçta evrensel ya da yarı-evrensel olana ulaşılır. Bu işlem genellikle soyutlama olarak bilinir. Dikey izolasyon teorik izolasyonun özel bir durumudur. Yatay izolasyon soyutlamanın seviyesi ile ilgilidir; yatay izolasyon sınırlı sayıda öğeye odaklanma stratejisidir (Mäki, 1992: 321).

İzolasyoncu yaklaşımın odaklandığı modelleme ile deneyler arasındaki benzerlikler bu ikisi arasındaki farklılıkların gözden kaçırılması ile ilgili riskler içerir (Knuuttila, 2009: 62). Ekonomik modeller deneylere göre daha fazla ve çözümü zor sorunlar barındırır. Örneğin gerçek dünyanın nedensel yapısında nedenler birbirinden ayrılabilir değildir. Bu anlamda izolasyoncu yaklaşımın varsaydığı biçimde, nedensel etmenleri çeşitlemek ve izole etmek oldukça güçtür (Boumans & Morgan: 2011: 16). Bu anlamda ekonomik modellerde deneylerde olduğu kadar kontrol sahibi değildir (Knuuttila, 2009: 62). Bu nedenle ekonomik modeller deneyler kadar güçlü kanıtlar olarak iş görmezler (Morgan: 2005: 323).

Ekonomik modeller ile deneyler arasındaki benzerlik ile ilgili bir problem daha vardır. Ekonomik modelleri kuranlar genellikle matematiksel denklem setleri, grafikleriyle çalışırken; kontrollü deneylerde daha somut, daha kolay kontrol edilebilir ortam ve araçlar ile çalışılır. Bu anlamda ekonomik modelleri kuranlar, deney yapanlardan daha farklı sorunlarla baş etmek zorundadır. Aslında söz konusu mesele bir yönüyle daha önce dile getirildiği gibi, ekonomik modellerin aşırı sınırlandırılmış olması ile ilgilidir. Ekonomik modeller arasında en çok kullanılanlar matematiksel olanlardır ve bu modeller aracılığı ile çıkarsanacak sonuçlara daha kolay ulaşabilmek amacıyla sıfır taşıma maliyeti gibi takip varsayımlarına da başvurulur. Dolayısıyla aşırı sınırlandırılmışlık problemi; ekonomik modeller ile gerçek deneylerin, izolasyoncu yaklaşımı savunanların iddia ettikleri kadar benzer olmadığını belirtmek için önemli bir gerektir (Knuuttila, 2009: 62).

İzolasyoncu yaklaşım, kurgucu yaklaşıma göre güvenilirlik ve benzeri sezgisel ve öznel kavramlara daha az başvurduğu için, ekonomi pratiği açısından daha makul ve ikna edici görünmektedir. Ayrıca izolasyoncu yaklaşım, modeller aracılığı ile çıkarım yapma konusunda takip edilebilir, tümdengelim temelli bir prosedür sunmaktadır. Ancak yine de ekonomide izolasyonun nasıl yapılabileceği, daha doğrusu uygulanabilirliği tartışma konusudur. Gerçekten de Daniel Hausman, Tony Lawson, Tarja Knuuttila gibi ekonomi felsefecilerine göre izolasyoncu yaklaşım ekonomi pratiğinde uygulanabilir değildir (Hausman, 1992; Lawson, 1997; Lawson, 2009; Knuuttila, 2009). Örneğin Lawson'a göre ekonomik dünya açık ve karmaşık olduğu için böylesi bir dünyadan nedensel etmenleri veya mekanizmaları izole etmek çok kolay değildir (1997). İzolasyoncu yaklaşımın bir temsilcisi olarak Cartwright'ın kendisi bile aşırı sınırlandırılmışlık sorununa binaen, izolasyoncu yaklaşımın bazı zaafı olduğunu kabul eder. Cartwright izolasyonların ekonomik modellerin ontolojisinin temeli olduğu iddiasını revize edip, onları artık belirli derslerin çıkartılabileceği "fabl"lar olarak ele almaya başlamıştır (1999: 262; 2010).

Sonuç olarak izolasyoncu yaklaşıma göre modellerin nedensel mekanizmaları ya da kapasiteleri (eğilimleri) doğru bir şekilde izole edebilmesi sayesinde ekonomik fenomen hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Bu görüşe göre ekonomistler hem teorik modellerinin hem de hedef fenomenin farklı özelliklerini araştırırlar. Hem Cartwright hem de Mäki ekonomideki modelleme pratiğinde temel olarak nedensel bir etmenin izolasyon altında nasıl davrandığını odağa alır (Knuuttila, 2009: 61). Bu bağlamda, ilk bakışta iki pozisyon benzer görünmektedir (Knuuttila, 2009: 77).

4.Kurgucu ve İzolasyoncu Yaklaşımlar Üzerine Bir Değerlendirme

Kurgucu yaklaşıma göre idealize edilmiş ekonomik modeller kurgular ya da hikayelere benzer biçimde inandırıcıdır. Buna göre ekonomik modellerin işlevi yalnızca kavramsal keşiflerle (Hausman, 1992) sınırlı olmayıp, gerçek dünyada ne olduğuna dair hipotezleri doğrulama işlev ve potansiyeline de sahiptir.

Örneğin Schelling'in modeli gerçek dünyaya paralel kurgu bir dünya yaratarak gerçek şehirler ile ilgili sahici bilgi verme olanağına sahiptir (Casini, 2014: 648).

İzolasyoncu yaklaşıma göre ekonomik modeller, dünyanın tam teşekküllü bir temsilini sunmazlar. Daha ziyade model, hedef fenomenin en göze çarpan özelliklerini temsil eder. Bu anlayışa göre izolasyon ekonomistlerin hedef fenomenin ortaya çıkması sürecine neden olan faktörleri belirleme fırsatı verir (Hands, 2016: 32). Bir başka deyişle, izolasyoncu görüş ekonomik modelleri ekonomik dünyanın önemli yönlerini izole edebilen, soyut, basitleştirilmiş teorik çerçeveler olarak ele alır (Grüne-Yanoff, 2009:1).

Modelleme pratiğinin amaçları tarafından ele alındığında iki yaklaşım farklılaşır. İzolasyoncu yaklaşım modellemeye deneyleme amacıyla, tıpkı düşünce deneylerinde olduğu gibi, birtakım faktörlerin başka birtakım faktörlerden izole edilmesi hedefi çerçevesinde yaklaşır. Kurgucu yaklaşıma göre modeller hipotetik, kurgusal yapılardır. Bu hipotetik yapılar yardımıyla tümevarımsal çıkarımlar yaparız ve eğer model tarafından betimlenen bu paralel dünya "yeterince benzer" ise modelin verdiği sonucun gerçek dünya için de geçerli olduğu sonucuna varırız. Ancak Huene'nin de belirttiği gibi kurgusal yaklaşımda benimsenen model anlayışında, model dünya ile gerçek dünya beraberce doğal tür oluşturamayacağı için modeller temelinde yapılacak çıkarımlar problemli olacaktır.

Ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili hem izolasyoncu hem de kurgucu yaklaşımın kendilerine özgü özellikleri olduğu gibi iki yaklaşımın belirli noktalarda kesiştiğini de görmek mümkündür. Örneğin, izolasyoncu yaklaşımda nedensel mekanizmalara odaklanıldığı, kurgucu yaklaşıma göre de modellerin kurgusal yapılar olduğu ve bu yapılar aracılığı nedensel mekanizmaların analiz edilmesinin hedeflendiği hatırlanacak olursa, iki yaklaşımın yer yer benzeştiği iddia edilebilir. Ekonomik modellerin ontolojik açıdan ne tür yapılar olduğu ile ilgili iki temel yaklaşım incelendikten sonra bir vaka çalışması aracılığı ile iki yaklaşımın temel iddiaları çerçevesinde bir analizi yapılarak söz konusu iddiaların geçerliliği sorgulanacaktır.

5.Vaka Çalışması: Avusturya İş Çevrim Modeli

Teoriler ile modeller aynı türden yapılar değildirler. Genel olarak bir teorinin belirli bir uygulaması model olarak kabul edilir. İlk olarak Ludwig von Mises (1953) tarafından ele alınan Avusturyacı İş Çevrimleri Teorisi (AİÇT), ekonomide meydana gelen para miktarındaki artışlara odaklanır. Para miktarındaki artışlar, piyasada belirlenen faiz oranlarının doğal faiz oranının altına düşmesine neden olur, ki bu durum da ekonomide kaynakların sürdürülemez şekilde yeniden dağıtımına sonuçlanır. Roger W. Garrison tarafından ortaya konan Avusturya İş Çevrim Modeli de (AİÇM) Avusturya İş Çevrim Teorisinin (AİÇT) bir temsildir (2001).

Garrison, modelini birtakım grafikler ve normalde Avusturya ekonomi okulu olarak anılan geleneğin yaklaşımında bulunmayan üretim olanakları eğrisi gibi bazı genel kavramlar yardımıyla daha kolay takip edilebilmesi amacıyla AİÇT'yi grafiksel olarak ortaya koyar (Göcen, 2019). Garrison modelinde geleneksel ekonomi içerisinde yer alan "ödünç verilebilir fonlar" piyasası ve üretim olanakları eğrisine başvurur. Geleneksel ekonomi teorisi içerisinde yer alan bu iki kavramsallaştırmaya ek olarak, Garrison içerisinden geldiği Avusturya Ekonomi Okulu¹⁶ geleneğine özgü 'Hayek üçgeni' ile harmanlayarak parasal genişleme ve devamında gerçekleşen daralma dönemlerinde ekonomide nelerin gerçekleştiğini ortaya koyar. Bu anlamda AİÇ modeli AİÇT'nin grafikler yardımıyla bir temsildir. Model aracılığı ile yorumlama modelin içsel bir parçasıdır ve bu da bu modelde temel olarak izolasyonlar ile ilgilendiğimize dair bir işaret olarak değerlendirilebilir (Mroz & Hardt, 2020: 266). Modelde faiz oranları ile ilgili de basitleştirmeler bulunmaktadır. Bir ekonomide birden fazla faiz oranından bahsedilebileceğini bildiğimiz halde Garrison modelinde Avusturya ekonomi okulu geleneğini takiben "doğal" faiz oranını dikkate alır ve bu anlamda açık biçimde izolasyona başvurur (Mroz & Hardt, 2020: 267). Modelde yer alan grafikler ve basitleştirilmiş dünyalar gerçek dünyayı temsil etmesi amacı taşır ve bu nokta da izolasyoncu yaklaşımın iddiaları ile örtüşür (Mroz & Hardt, 2020: 267). Garrison'un AİÇ modelinde emek piyasası ile ilgili yalnızca üç tane grafik bulunur. Oysa gerçek ekonomilerde bundan daha fazla emek piyasası olduğu bilinmektedir.

¹⁶ Ekonomi literatüründe 'Avusturya Okulu' olarak bilinen gelenek, metodolojik açıdan genel olarak teorik yöntemi daha çok tercih benimsemesi ile bilinir.

Dolayısıyla bu noktada modelde yine emek piyasalarında izolasyona gidildiği anlaşılmaktadır (Mroz & Hardt, 2020).

AİÇ modeli tamamen izolasyonlardan mı oluşmaktadır? Model, izolasyonların yanında kurgular da içermektedir. Yinelenen iş döngüsü gözlemi temelinde ekonomist araştırdığı fenomenin olası nedenlerini keşfetmek amacıyla modeli kurgular. AİÇ modeli yalnızca izolasyonlar değil çeşitli kurgular da içermektedir. Örneğin modelde yer alan 'Hayek üçgeni' Schelling'in satranç tahtası modelinde yaptığı gibi daha basit düşünmek amacı ile kurgulanmıştır (Mroz & Hardt, 2020: 265). Bu yapı, üretim süreci ile ilgili anlatımı ve yorumu basitleştirir. Bu yapıyı gerçek dünyaya gönderimli biçimde kullanmanın olanağı yoktur. AİÇ modelinde kurgular vardır ve bu kurgular modelin hem anlatımını hem de yorumunu kolaylaştırmaktadır (Mroz & Hardt, 2020: 269).

Bu değerlendirmeler ışığında AİÇ modelini kurgucu-izolasyoncu yaklaşım ikiliğinde kavramak modelin araştırdığı fenomenin yalnızca yarısını kavramak için kullanışlı olacak, dolayısıyla eksik kalacaktır. Dolayısıyla AİÇ modeli ne tamamıyla izolasyoncu yaklaşım içerisinde ne de yalnızca kurgucu yaklaşım içerisinde değerlendirilebilir. Üstelik AİÇ modeli ile ilgili bu tespitin ekonomik modellerin genelini kapsadığı da iddia edilebilir. Ekonomik modeller ontolojik olarak kurgucu veya izolasyoncu yaklaşım ile değil, araştırılan fenomenin başlangıç ve sınır koşullarının, bağlamının da değerlendirildiği durum bazı yapılar olarak ele alınmalıdır. Bu gerçekleştirildiğinde ekonomik modellerin durağan, statik yapılar değil, incelenen fenomene göre tekrar düzenlendiği dinamik yapılar olduğu anlaşılacaktır.

6. Sonuç

Ekonomik modeller ekonomik analizlerin temel bileşenleridir. Söz konusu temel bileşenlerin yaygın biçimsel tanımları onların ontolojik statüsünün tam bir hesabının verilebilmesi için yeterli olmamaktadır. Ekonomik modellerin ontolojik statüsü onların nasıl oluşturulduklarıyla yakından ilgilidir ve hem *kurgucu* hem de *izolasyoncu* yaklaşım ekonomik modellerin meydana getirilmesiyle ilgili literatürde yer alan temel iki yaklaşımdır.

Hem kurgucu yaklaşım hem de izolasyoncu yaklaşım ekonomik modellerin ontolojisi hakkında birçok noktayı aydınlatmaktadır. Ekonomistlerin kullandığı modeller çeşitli izolasyonlar barındırırlar ve bunlar aracılığı ile belirli nedensel etmenleri ve mekanizmaların olası etkilerini incelerler. Ancak bu inceleme faaliyeti yalnızca izolasyonlar ile temellendirilebilir değildir. Ekonomik modeller izolasyonlara ek olarak belirli kurgusal yapılar içerirler ve kurgulanırlar. Ekonomik modellerin birçoğunun ontolojisi ne yalnızca izolasyonlar ne de yalnızca gerçek dünya ile sınırlı bir benzerlik ilişkisine sahip olan kurgu yapılar olarak temsil edilebilir bir olgudur. Üstelik ekonomik modelleri kurgucu/izolasyoncu ikiliğinde kavramak onların neden ekonomi pratiğinin vazgeçilmez araçları olduğu, onlar aracılığı ile nasıl öndeyide bulunulabildiği, nasıl politika tavsiyesi oluşturulabildiği gibi epistemolojik soruların yanıtlarının kısıtlı bir çerçevede ele alınmasına neden olmaktadır. AİÇ modeliyle de anlaşılabilceği üzere ekonomik modellerin ontolojisi hem izolasyonlar, hem de kurgulardan oluşmaktadır.

Nedensel açıdan karmaşık ve çok katmanlı bir alan olarak ekonomik fenomenin cereyan ettiği dünya, ilgili bağlamlara göre tasarlanmış modeller ile analiz edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ekonomik modellerin ontolojik statüsünü analiz etmenin en iyi yollarından biri, onları izolasyoncu ve kurgucu ikiliğinde değil, çoğulcu ve pragmatik bir ontolojik anlayış eşliğinde değerlendirmektir. Bu yaklaşımın ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili olarak ne gerçekçilik karşıtlığı ne de herhangi bir türden bir görecelik taşımaktadır. Natüralist bir bakışın sonucu olarak ekonomi pratiğinin merkezinde yer alan modellerin ontolojisinin bu şekilde daha açık kılınabilir. Ekonomi pratiği incelendiğinde modellerin farklı amaçlar için tasarlandığı görülebilecektir. Örneğin AİÇ modeli hem ekonomik dünyayı hem de parçası olduğu bir teoriyi temsil ediyorken, Schelling'in satranç tahtası modeli çeşitli nedenlerle erişilemeyen hedef sistemlerin simülasyonunu sunmaktadır. Dolayısıyla ekonomik modellerin kim tarafından nasıl kullanıldığı onların ne türden öğelerden oluşturulacağını da belirlemektedir. Bu anlamda ekonomik modellerin ontolojisi ile ilgili tartışmalarda ekonomik modellerin ne türden yapılar olacakları onların

işlevlerine göre belirlenmektedir. Nitekim bir yapıyı ekonomik model yapan şey, ne türden bir yapı olduğu değil, onun nasıl kullanıldığıdır (Morgan&Morrison, 1999).

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Akerlof, G. A. (1970), The Market for "Lemons," Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 3, s. 488-500.
- Banerjee, A. V. (1992), A simple model for herd behavior. *Quarterly Journal of Economics*, 107(3), s. 797- 817.
- Begg, D. & Vernasca, G., Fischer, S. & DornBusch, R. (2011), *Economics*, 10th Edition. McGraw-Hill.
- Birchler, U., Butler, M. (2007), *Information Economics*. New-York.
- Bird, A. and Tobin, E. (2022), "Natural Kinds." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/natural-kinds/>>. Erişim Tarihi: 14.09.2022.
- Boland, L. A. (1979), A Critique of Friedman's Critics. *Journal of Economic Literature*, Vol. 17, No. 2, s. 503-522.
- Boland, L. A. (1989), *The Methodology of Economic Model Building*, London and New York: Routledge,
- Boumans, M. & Morgan, M.S. (2001), Ceteris paribus conditions: Materiality and the application of economic theories. *Journal of Economic Methodology*, 8 (1), s. 11-26.
- Callender, C. and J. Cohen (2006), There is no special problem about scientific representation. *Theoria* 21 (1), s. 67–85.
- Cartwright, N. (1989), *Nature's Capacities and Their Measurement*. Oxford: Oxford University Press.
- Cartwright, N. (1999), *The Dappled World. A Study of the Boundaries of Science*. Cambridge University Press.
- Cartwright, N. (2009), If No Capacities Then No Credible Worlds. But Can Models Reveal Capacities?, *Erkenntnis* 70 (1), s. 45-58
- Cartwright, N. (2010), Models: Parables v Fables. *Boston Studies in the Philosophy of Science*, 262, s. 19–31.
- Casini, L. (2014), Not-so-minimal models. Between isolation and imagination. *Philosophy of the Social Sciences*, 44, s. 646-672.
- Çevik, A. D. (2022), Bilimsel İdealizasyonlar. *Mediterranean Journal of Humanities* XII, s. 11-23.
- French, S. (2010). Keeping quiet on the ontology of models. *Synthese* 172 (2), s. 231–249.
- French, S. (2017). Identity conditions, idealisations and isomorphisms: a defence of the Semantic Approach. *Synthese* 198, s. 5897–5917.
- Fumagalli, R. (2015), No Learning From Minimal Models. *Philosophy of Science*, 82 (5), s. 798-809.
- Fumagalli, R. (2016), Why We Cannot Learn From Minimal Models. *Erkenntnis*, 81 (3), s. 433-455.
- Frigg, R. (2010), Models and fiction. *Synthese* 172 (2), s. 251–268.

- Garrison, R. W. (2001), *Time and Money*. New York: Routledge.
- Gibbard, A. and R. Varian, H. R. (1978), Economic Models. *The Journal of Philosophy*, Vol. 75, No.11 s. 664-677.
- Godfrey-Smith, P. (2006), The strategy of model-based science. *Biology & Philosophy* 21 (5), s. 725–740.
- Göcen, S. (2019), Avusturya İş Çevrimleri Teorisi Çerçevesinde Global Faiz Oranlarının Gelişmekte Olan Ülkelerdeki İş Çevrimlerine Etkisi: Panel VAR Uygulaması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), s. 439-451.
- Giere, R. (1988), *Explaining Science: A cognitive approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- Grüne-Yanoff, T. (2009a). Learning from Minimal Economic Models. *Erkenntnis* 70 (1), s. 81-99.
- Grüne-Yanoff T. (2009b), Preface to “Economic Models as Credible Worlds or as Isolating Tools?”. *Erkenntnis*, 70, s. 1-2
- Grüne-Yanoff, T. (2011), Isolation is not Characteristic of Models. *International Studies in the Philosophy of Science*, 25, s. 1-19.
- Hands, D.W. (2016), Derivational robustness, credible substitute systems and mathematical economic models: the case of stability analysis in Walrasian general equilibrium theory. *Euro Jnl Phil Sci* 6, s.31–53.
- Hausmann, D. (1992), *The Inexact and Seperate Science of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huene, P. H. (2017), Credible Worlds? Sugden on Economic Models. https://www.academia.edu/34984776/Credible_Worlds_Sugden_on_Economic_Models. Erişim Tarihi: 16.09.2022
- Knuuttila, T. (2009), Isolating Representations versus Credible Construction? Economic Modeling in Theory and Practice. *Erkenntnis* 70 (1), s. 59-80.
- Lawson, T. (1997), *Economics and Reality*. London and New York: Routledge.
- Lawson, T. (2003), *Reorienting Economics*. London and New York: Routledge.
- Lawson, T. (2009), The Current Economic Crisis: Its Nature and the Course of Academic Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 33, s. 759-777.
- Macho-Stadler, I., Pérez Castrillo, J.D. (2001), *An Introduction to the Economics of Information: Incentives and Contracts*. 2th Edition. Oxford.
- Mäki, U. (2004), Theoretical Isolation and Explanatory Progress: Transaction Cost Economics and the Dynamics of Dispute. *Cambridge Journal of Economics*, 28 (3), s. 319-346.
- Mäki, U. (2009a), Models and Truth: The Functional Decomposition Approach, (Eds: M. Suarez, Mauro Dorato, and Miklos Redei), *EPSA Epistemology and Methodology of Science: Launch of the European Philosophy of Science Association*, s. 117-140, Dordrecht: Springer.
- Mäki, U. (2011), Models and the Locus of their Truth. *Synthese*, Volume 180, s. 47–63;
- Mäki, U.(2009b), MISSING the world: Models as Isolations and Credible Surrogate Systems. *Erkenntnis* 70 (1), s. 29-43.
- Mises, L. V. (1953), *The Theory of Money and Credit*. Indiana: Liberty Fund Inc.
- Morgan, M. S., Morrison, M. (1999), *Models as Mediators: Perspectives on Natural and Social Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelson, A. (1990). Are Economic Kinds Natural, (Ed. C. Wade Savage), *Scientific Theories*, s. 14-92, University of Minnesota Press.

- Psillos, S. (2011), Living with the abstract: realism and models. *Synthese* 180 (1), s. 3–17.
- Reiss, J. (2012), Idealization and the aims of economics: Three cheers for instrumentalism. *Economics and Philosophy*. 28 (3), s. 363-383.
- Reiss, J. (2013), *Introduction to Economics*. New York: Routledge.
- Robert, M. & Lukasz Hardt, L. (2020), Economic Modelling- Beyond Isolation and Construction: The Case of Austrian Business Cycle Theory as Presented by Roger Garrison. *Acta Oeconomica, Akadémiai Kiadó, Hungary*, vol. 70(2), s. 251-273.
- Rodrik, D. (2015), *Economics Rules*. Oxford University Press.
- Ross, D. (1989), Realism and Instrumentalism in the Development of Econometrics. *Oxford Economic Papers New Series*, Vol. 41, No. 1, *History and Methodology of Econometrics*, s. 236-258
- Ross, D. (2008), Ontic Structural Realism and Economics, (Eds.C. Bicchieri, J. Alexander), Proceedings of the 2006 Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association Part II: Symposia Papers, s. 732-743.
- Samuelson P. A., Nordhaus W. (2010), *Economics*. 19th edn. McGraw-Hill.
- Schelling, T. C. (1971), Dynamic models of segregation. *The Journal of Mathematical Sociology*1 (2), s. 143–186.
- Schmidt, P. C. (2008), Cartwright and Mill on Tendencies and Capacities, (Eds. L. Bovens, C. Hofer & S. Hartmann), *Nancy Cartwright's Philosophy of Science*, s. 291-302, New York: Routledge.
- Suarez, M. (2004). An inferential conception of scientific representation. *Philosophy of Science* 71 (5), s. 767–779.
- Sugden, R. (2000), Credible Worlds: the Status of Theoretical Models in Economics. *Journal of Economic Methodology* 7 (1), s. 1-31.
- Sugden, R. (2002), Credible worlds: The status of theoretical models in economics, (Ed. U. Mäki), *Fact and Fiction in Economics: Models, Realism and Social Construction*, s.107-136, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sugden, R. (2009), Credible Worlds, Capacities and Mechanisms. *Erkenntnis* Vol. 70, No. (1), s. 3-27.
- Toon, A. (2010), The ontology of theoretical modelling: Models as makebelieve. *Synthese* 172 (2), s. 301–315.
- Toon, A. (2012), *Models as Make-Believe: Imagination, Fiction and Scientific Representation*. Palgrave Macmillan UK.
- van Fraassen, B. C. (1980), *The Scientific Image*. Oxford: Clarendon Press.
- Yasemin, B. (2021), Yatırım Kararlarının Alınmasında Sürü Davranışı: Literatür Taraması. *Journal of Economics and Financial Researches*, 3(2), s. 129-141.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 827-841, doi: 10.11616/asbi.1216470

Türkiye’de Turizm Alanında Yapılan İş Güvencesizliği Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz

A Bibliometric Analysis of Job Insecurity Studies Conducted in the Field of Tourism in Turkey

Ali DOĞANTEKİN¹

Geliş Tarihi (Received): 08.12.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 15.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Küresel rekabet, ekonomik durgunluk, işletmelerin küçülmeleri ve küresel salgınlar çalışanların iş güvencesizliği hissetmelerine neden olmaktadır. Algılanan bu iş güvencesizliği hem çalışan davranışları hem örgütsel çıktılar üzerinde zararlı etkilere yol açmaktadır. Uluslararası çalışmalarda iş güvencesizliği sıklıkla incelenmiştir ancak Türkiye’de iş güvencesizliğinin turizm araştırmacıları tarafından ne düzeyde ele alındığı bilinmemektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı; Türkiye’de turizm alanında yapılmış iş güvencesizliği çalışmalarını incelemektir. Yapılan çalışmalar, bibliyometrik analiz ile irdelenmiştir. Çalışmalar, yapıldıkları yıl, çalışma türü, yazarların kurumları ve yazar sayısı özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bulgular; iş güvencesizliği çalışmalarının en çok 2018 ve 2020 yıllarında yapıldığını, en fazla makale türünde çalışmaların yapıldığını ve iki yazarlı çalışmaların ilk sırada yer aldığını göstermektedir. Bulgular ışığında turizm araştırmacılarına birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İş Güvencesizliği, Turizm Çalışmaları, Bibliyometrik Analiz

&

Abstract: Global competition, economic recession, downsizing of businesses, and global pandemics cause employees to feel job insecurity. Such perceived job insecurity has detrimental effects on both employee behavior and organizational outcomes. Job insecurity has received a lot of attention in international studies, however, it is unclear to what extent job insecurity has been addressed by tourism scholars in Turkey. Therefore, the purpose of this study is to examine job insecurity studies in the field of tourism in Turkey. The studies were analyzed through bibliometric analysis. The studies were classified with regard to year of publication, type of study, authors' institutions, and the number of authors. The findings show that most job insecurity studies were conducted in 2018 and 2020, most studies were conducted in article type, and studies with two authors ranked first. In light of the findings, some suggestions were offered to tourism researchers.

Key words: Job Insecurity, Tourism Studies, Bibliometric Analysis

Atıf/Cite as: Doğantekin, A. (2023). Türkiye’de Turizm Alanında Yapılan İş Güvencesizliği Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 827-841. doi: 10.11616/asbi.1216470

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör. Dr., Ali Doğantekin, Yozgat Bozok Üniversitesi, ali.dogantekin@yobu.edu.tr.

1. Giriş

Çalışanlar için güçlü bir stres kaynağı olan iş güvencesizliği (Dogantekin vd., 2022), özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte turizm araştırmacılarının ilgisini çekmiştir (Chen ve Eyoun 2021; Jung vd., 2021). Hatta Covid-19 pandemisinin neden olduğu işsizlik sorununun halen devam etmesi iş güvencesizliğinin gelecekteki çalışmalara konu olacağını işaret etmektedir (Karatepe vd., 2022). İş dünyasında yaşanan birleşmeler, satın almalar, küçülmeler ve küresel krizler işlerin devamlılığı konusunda belirsizliğe veya çalışanların işsiz kalmalarına yol açmakta ve bu durum, çalışanların iş güvencesizliği hissetmelerine neden olmaktadır (Shin vd., 2019).

İş güvencesizliğinin, çalışan ve örgütsel sonuçlarına ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar; iş güvencesizliğinin, çalışanın içsel motivasyonunu azalttığını (Shin vd., 2019), işe adanmışlığı olumsuz etkilediğini (Jung vd., 2021), kaygı ve depresyonu tetiklediğini (Aguiar-Quintana vd., 2021) duygusal tükenmişliği arttırırken, işe gömülmüşlük düzeylerini azalttığını (Dogantekin vd., 2022), öznel iyi oluşlarını azaltarak performanslarını olumsuz yönde etkilediğini (Darvishmotevali ve Ali, 2020), özsaygı ile negatif ancak ekonomik yoksunlukla pozitif ilişkili olduğunu (Abbas vd., 2021) göstermektedir. Benzer şekilde iş güvencesizliğinin, çalışanların iş tatminlerini ve örgütsel bağlılıklarını azalttığı (Vujičić vd., 2014), iş stresini ve işten ayrılma niyetini arttırdığı (Ergun vd., 2023), öz-yeterlilik, hizmet telafi performansı ve hizmet inovasyon davranışını negatif yönde etkilerken, işe devam etmemeyi tetiklediği (Etehadı ve Karatepe, 2019) görülmektedir. Hatta 106 çalışmadan 119 örnekleme yapılan meta analiz iş güvencesizliğinin, çalışan performansını kötüleştirdiğini kanıtlamaktadır (Sverke vd., 2019).

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak uluslararası yazında kendisine geniş yer bulan iş güvencesizliğinin, çalışan ve örgütsel çıktılarını negatif yönde etkilediği söylenebilir. Bu noktada Türkiye’de turizm sektörünün mevsimsellik sorunu, personel devir hızının yüksek olması, esnek istihdam ve işgücü hareketliliğinin yaygınlığı (Özkoç ve Çalışkan, 2016), turizm sektörünün hassas yapısı nedeniyle herhangi bir krizde (ekonomik veya politik kriz vb.) en çok etkilenen sektörlerden biri olması (Tellioglu, 2021) sonucunda çalışanların işlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalması (Çalışkan ve Özkoç, 2020), turizm sektörünü iş güvencesizliği yüksek olan bir sektör haline dönüştürmektedir. Ayrıca 2022’de Rusya-Ukrayna krizinin başlaması, özellikle Rus ve Ukraynalı ziyaretçilerin popüler tatil destinasyonu olan Antalya’daki otel çalışanları için iş güvencesizliği algısının oluşmasına neden olmuştur. Bu iş güvencesizliği ise, çalışanlarda iş stresi yaratmış ve işten ayrılma niyetlerini arttırmıştır (Ergun vd., 2023). Dolayısıyla turizm sektöründe iş güvencesizliğine neden olabilecek birçok etken var olmasına rağmen, Türkiye’de iş güvencesizliğinin turizm araştırmacıları tarafından ne düzeyde incelendiği tam olarak bilinmemekle birlikte araştırmacılar için merak konusudur. Bu nedenle bu araştırmanın amacı; turizm yazınında iş güvencesizliğinin ne derece ele alındığını belirlemektir.

Bu çalışmanın, iş güvencesizliği literatürüne birkaç katkı sağlayacağı ön görülmektedir. İlk olarak bilindiği kadarıyla, ulusal düzeyde turizm alanında iş güvencesizliği ile ilgili çalışmaları bibliyometrik analiz yardımıyla inceleyen güncel bir çalışma mevcut değildir. Literatürdeki bu boşluğun doldurulması için bu çalışmada turizm yazınındaki iş güvencesizliği çalışmalarının yıllara göre dağılımı, çalışma türü, yazar kurumu ve yazar sayısı gibi niteliklere göre incelenerek yapılan çalışmaların genel profili ortaya konacaktır. İkincisi, Polat (2021) çalışmasında turizm alanında iş güvencesizliği üzerine yapılan lisansüstü tezleri incelemiştir. Ancak bu çalışma, Polat’ın (2021) çalışmasına dahil etmediği bildiri ve makale türündeki çalışmaları da ele alarak daha kapsamlı çıktılar sunacaktır. Üçüncüsü, incelenen çalışmalar ışığında gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterici birtakım öneriler sunulacaktır.

2. Literatür

2.1. İş Güvencesizliği

İşsizlikten farklı olan iş güvencesizliği (Högnäs vd., 2022), günümüze kadar birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Greenhalgh ve Rosenblatt (1984: 438) iş güvencesizliğini, tehdit altındaki bir işte arzu edilen devamlılığı sürdürmek için hissedilen güçsüzlük olarak tanımlarken; Heaney vd. (1994: 1431) çalışanın işinin devamlılığına yönelik bir tehdit algısı olarak tanımlamaktadır. İş güvencesizliği üzerine

yapılan bir başka tanımda ise kavram; işin yakın gelecekte var olup olmayacağına yönelik genel bir kaygı olarak nitelendirilmektedir (Rosenblatt ve Ruvio, 1996: 587).

İş güvencesizliği, iş sözleşmelerinin müzakere edildiği ve yürütüldüğü, ekonomik, sosyal ve politik işyeri yapılarından etkilenen psikososyal bir çalışma koşulu olarak kavramsallaştırılmaktadır. Çalışanlar işlerinde kendilerini güvensiz hissettiklerinde, bu psikososyal çalışma koşulları biliş, duygu, davranış ve nihayetinde fiziksel veya zihinsel sağlığı olumsuz etkileyebilmektedir (Högnäs vd., 2022). Bu nedenle iş güvencesizliği, çalışanı strese iten bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Heaney vd., 1994).

İş güvencesizliği; nicel ve nitel iş güvencesizliği (Hellgren vd., 1999), öznel ve nesnel iş güvencesizliği (Sverke ve Hellgren, 2002) ve bilişsel ve duygusal iş güvencesizliği (Anderson ve Pontusson, 2007) gibi farklı boyutlarla ele alınmıştır. Bu noktada nicel iş güvencesizliği; işin gelecekte kaybedilme kaygısını ifade ederken, nitel iş güvencesizliği ise işin bir takım özelliklerinin (maaş iyileştirmelerinin yetersizliği, kariyer fırsatlarının çok az olması vb.) kaybedilmesine yönelik tehdit algısıdır (Hellgren vd., 1999). Öznel iş güvencesizliği, aynı tehdit unsurlarına maruz kalındığında çalışanlar arasında farklılık gösteren bireysel tehdit algılarıdır. Nesnel iş güvencesizliği ise çalışanın düşünce veya algısından bağımsız olarak ortaya çıkan örgütsel değişim veya iş sözleşmesi gibi işin devamlılığına zarar verecek tehditleri ifade eder (Sverke ve Hellgren, 2002). Bilişsel iş güvencesizliği, çalışanın gelecekte mevcut işini kaybetme ihtimali olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan duygusal iş güvencesizliği, çalışanın işini kaybetme kaygısını ifade etmektedir (Anderson ve Pontusson, 2007).

Yabancı yazın dikkate alındığında, iş güvencesizliği ile ilgili ilk çalışmalar genel olarak kavramın ne olduğu ile ilgili iken (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984; Heaney vd., 1994; Rosenblatt ve Ruvio, 1996), sonraki çalışmalar daha çok iş güvencesizliğinin türlerini (Anderson ve Pontusson, 2007; Hellgren vd., 1999; Sverke ve Hellgren, 2002) konu edinmiştir. Sonraki yıllarda ise yoğun küresel rekabet, örgütsel maliyetlerin azaltılmak istenmesi, işletme olarak esnek bir yapıya sahip olmak, gelişen teknoloji ile insan gücüne daha az ihtiyaç duyulması, ekonomik durgunluk gibi nedenlerle iş güvencesizliği önemini korumuştur (Sverke ve Hellgren, 2002).

Covid-19 öncesi yapılan araştırmalar büyük ölçüde iş güvencesizliğinin geleneksel sonuçlarına odaklanmıştır (Abbas vd., 2021). Bu bağlamda yapılan meta analiz; iş güvencesizliğinin, iş tatmini, örgütsel bağlılık, performans, güven, psikolojik ve fiziksel sağlık ve işe adanmışlıkla olumsuz ancak işten ayrılma niyetiyle olumlu bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir (Cheng ve Chan, 2008). COVID-19 pandemisi ise dünyayı tamamen değiştirmiş ve uluslararası seyahat, turizm ve konaklama sektörü dahil her sektörü büyük ölçüde etkilemiştir (Aguiar-Quintana vd., 2021). Dolayısıyla iş güvencesizliği hala çalışan davranışları üzerinde zararlı etkileri olan büyük bir sorun olarak görülmektedir (Darvishmotevali ve Ali, 2020).

İş güvencesizliği; kaygı, duygusal tükenme, devamsızlık ve düşük performans gibi çok çeşitli olumsuz sonuçları olan ağırlama endüstrisiyle yakından bağlantılı en güçlü stres faktörlerinden biri olarak kabul edilir (Bakker ve Demerouti, 2007; Darvishmotevali ve Ali, 2020). Dolayısıyla taşıdığı önem gerekçesiyle, iş güvencesizliği, ağırlama endüstrisinde iş ile ilgili stres alanında en çok araştırılan konulardan biridir (Darvishmotevali ve Ali, 2020). Öyle ki; Çin’deki 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları üzerinde yapılan çalışmada, iş güvencesizliği, işe adanmışlığı azaltan ancak devamsızlığı, işe geç kalma niyeti, işten erken ayrılma niyeti ve çevre dostu olmayan davranışı olumlu yönde etkileyen bir iş kaybı tehdidi olarak değerlendirilmektedir (Karatepe vd., 2020). Yine Çin’de kurmarhane ve otel çalışanlarıyla yapılan çalışmada iş güvencesizliği, çalışanların kaygı düzeylerini arttıran bir unsur olarak ortaya koymaktadır (Cheung vd., 2019). Covid-19 pandemisiyle birlikte Vietnam’daki otel çalışanlarının algıladıkları sağlık riski, iş güvencesizliği algılarını arttırırken, bu iş güvencesizliği duygusal tükenmişliği tetiklemektedir (Vo-Thanh vd., 2022). Benzer şekilde, Covid-19 korkusu, restoran çalışanlarının iş güvencesizliğini arttırarak duygusal olarak tükenmelerine neden olmaktadır (Chen ve Eyoun, 2021).

Görüldüğü üzere uluslararası çalışmalarda iş güvencesizliği kavramına sıklıkla yer verilmektedir. Yapılan turizm çalışmalarının; otel, restoran ve seyahat acentası çalışanlarına odaklandığı görülmektedir (Abbas

vd., 2021; Aguiar-Quintana vd., 2021; Al-Ghazali ve Afsar, 2022; Chen ve Eyoun, 2021; Darvishmotevali ve Ali, 2020; Elshaer ve Azazz, 2022; Jung vd., 2021; Khan vd., 2022; Shin, 2019). Bu alışmalar içerisinde örneklem olarak otel çalışanlarını ele alan çalışmaların ön plana çıktığı söylenbilir.

3. Yöntem

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden olan bibliyometrik analiz kullanılmıştır (Broadus, 1987). Bibliyometrik analiz; çalışmaların kalitesinin değerlendirilmesi, araştırmacıların etki faktörlerine olan ilgisi ve alandaki gelişmelerin ortaya konulması nedeniyle turizm araştırmalarında giderek önem kazanmaktadır (Hall, 2011). Çalışmaların analiz edilmesinde temel yöntem olan bibliyometrik analiz (Merig ve Yang, 2017), belirli bir alanda yapılan çalışmaların belirli özelliklerini hem matematiksel hem de istatistik yöntemlerden yararlanarak incelemeyi ifade etmektedir (Pritchard, 1969).

Gün geçtikçe gelişen turizm sektöründe üzüm bekleyen birçok sorun vardır. Söz konusu sorunlara zmler üretebilmek için turizm araştırmacıları çeşitli konularda çalışmalar yürütmektedir. Turizm alanındaki çalışmaların artmasıyla birlikte yapılan çalışmaların genel odak noktalarını, yöntemlerini, nicel özelliklerini ve etkilerini değerlendirmek yeni bir araştırma konusu olmaktadır. Bu nedenle, turizm alanında bibliyometrik analizin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Boğan vd., 2018; Tokmak vd., 2018). Dolayısıyla, bu çalışmada Türkiye’de yapılmış iş güvencesizliğini konu alan turizm çalışmalarına odaklanılmıştır. Bu amaçla “YK Akademik” ve “Ulusal Tez Merkezi”nde yer alan tezler, makaleler ve bildiriler incelenmiştir. İnceleme sırasında herhangi bir zaman kısıtı uygulanmamıştır. Tarama sırasında “iş güvencesizliği” ve bu kelimenin İngilizce karşılığı kullanılmıştır. Verilerin elde edildiği son tarih 13.09.2022’dir. Tarama sonucunda; 6 adet bildiri, 16 adet makale ve 11 adet tez çalışmasına ulaşılmıştır. Bu çalışmaların yıllara göre dağılımı, türü, yazarların kurumları ve yazar sayıları hakkında bilgiler grafik olarak sunulmuştur. Ayrıca bu çalışmaya dahil olan 33 çalışmaya ait ayrıntılı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir. Bu 33 çalışmadan 11 tanesi, iş güvencesizliğinin çalışan davranışı ve örgütsel çıktılar üzerindeki direkt etkisini incelemiştir (Akgündüz vd., 2017; Akpulat, 2020; alışkan ve zko, 2020; Ceylan Esen, 2018; İşbilir Cebe, 2022; Katlav vd., 2021; zelik Bozkurt ve Bayram, 2020; zelik Bozkurt ve Sezen Doğancılı, 2021; zdemir Güzel ve Doğanay Ergen, 2022; Polat, 2019; Tellioğlu, 2021). Bahsi geçen çalışmalardan 13 tanesi, dolaylı veya aracı değişkenleri kapsayan model ile yürütülmüşken (Akgunduz ve Eryılmaz, 2018; Aksoy, 2022; Azaklı, 2011; Bouzari ve Karatepe, 2018, 2017; Cizreliogullari vd., 2019a, 2019b; Dalgıç, 2020; Etyemez, 2016; Etyemez ve Aslan, 2018; zko, 2017; Safavi ve Bouzari, 2020; Safavi ve Karatepe, 2017), sadece 8 çalışmanın modelinde düzenleyici etkiye yer verilmiştir (Araslı vd., 2019; alışkan, 2019; Doğantekin, 2020; Dogantekin vd., 2022; Keriman, 2019; Koca, 2022; ler, 2018; ngren vd., 2021). Sadece bir çalışma ise, iş güvencesizliğini konu alan tezleri incelemiştir.

Tablo 1: Çalışmaya Dahil Edilen İş Güvencesizliği alışmaları

Kaynak	Yayın Yeri	Türü	Uygulama Alanı	Ana Bulgular
Akgündüz vd. (2017)	4th International Congress of Tourism & Management Researches	Bildiri	Restoran işletmeleri	çalışanların duygusal iş güvencesizliği algıları, sosyal aylaklık davranışını artırırken; çalışma arkadaşı desteği, sosyal aylaklık davranışlarını azaltmaktadır.
Safavi ve Karatepe (2017)	Advances in Hospitality and Tourism Marketing and Management Conference (AHTMM)	Bildiri	Otel İşletmeleri	İşe gmlmşlk; iş güvencesizliğinin, hizmet telafi performansı ve işten ayrılma etkisinde tam aracılık üstlenmektedir.
Bouzari ve Karatepe (2017)	Advances in Hospitality and Tourism Marketing and Management Conference (AHTMM)	Bildiri	Otel İşletmeleri	İş kaynakları (seçici personel alımı, eğitim ve kariyer fırsatları) satış görevlilerinin iş güvencesizliği algılarını azaltırken, umutlarını güçlendirmektedir. Ayrıca iş güvencesizliği, satış görevlilerinin iş tatminini tehdit ederken, umut onların iş tatminini beslemektedir. Son olarak iş tatmininin yaratıcı performans üzerinde güçlü bir etkisi vardır.

Türkiye’de Turizm Alanında Yapılan İş Güvencesizliği Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz
A Bibliometric Analysis of Job Insecurity Studies Conducted in the Field of Tourism in Turkey

Cizreliogullari vd. (2019b)	V. International Conference on Applied Economics and Finance	Bildiri	Otel İşletmeleri	Nezaketsizlikten kaynaklanan duygusal tükenmişlik, iş güvencesizliği ve iş yerinde dışlanma üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Safavi ve Bouzari (2020)	4. Asia Pacific International Congress on Contemporary Studies	Bildiri	Otel İşletmeleri	Yalnızlığa yönelik davranış; iş güvencesizliği, işe bağlı depresyon ve öfke ilişkileri arasında aracılık üstlenmektedir.
Polat (2021)	Tourism and The Global Crises	Bildiri	---	Türkiye’de turizm alanında yürütülecek iş güvencesizliği çalışmalarına ihtiyaç vardır.
Özkoç (2017)	Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi	Makale	Otel İşletmeleri	Çalışanların örgütsel değişim kaygıları, iş güvencesizliği algılarını arttırırken, lider-üye etkileşimi bu etkide kısmi aracı rolü üstlenerek bu olumlu etkiyi azaltmaktadır.
Bouzari ve Karatepe (2018)	Marketing Intelligence & Planning	Makale	Otel İşletmeleri	İş güvencesizliği ve umut, iş kaynaklarının iş tatmini üzerindeki etkilere aracılık etmektedir. İş tatmini, iş güvencesizliğinin ve umudun yaratıcı performans üzerindeki etkilerine aracılık eder.
Akgunduz ve Eryılmaz (2018)	International Journal of Hospitality Management	Makale	Restoran İşletmeleri	Hem iş arkadaşı desteği ile sosyal kaytarma arasındaki hem de duygusal iş güvencesizliği ile sosyal kaytarma arasındaki ilişkide işten ayrılma niyeti tam aracı iken, bilişsel iş güvencesizliği ve sosyal kaytarma ilişkisinde işten ayrılma niyeti kısmi aracıdır.
Etyemez ve Aslan (2018)	Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi	Makale	Otel İşletmeleri	Sürekli kaygı; iş güvencesizliği ile işte var olamama arasında tam aracı rolüne sahiptir.
Arasli vd. (2019)	German Journal of Human Resource Management	Makale	Otel İşletmeleri	Kayırmacılığın yüksek olması durumunda; aile şirketlerinde kayırmacılık psikolojik sözleşme ihlaline neden olmakta ayrıca psikolojik sözleşme ihlali, kayırmacılık ile hak sahibi olmayanların işten ayrılma niyeti arasında aracılık etmektedir. İş güvencesizliği ve otantik liderlik, kayırmacılık ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde düzenleyici etkiye sahiptir.
Cizreliogullari vd. (2019a)	Business and Economics Research Journal	Makale	Otel İşletmeleri	İşyerindeki dışlanma, çalışanların duygusal tükenmişlik düzeylerini arttırarak iş güvencesizliği algılarını yükseltmektedir.
Akputat (2020)	Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	Makale	Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu	Öğrencilerin iş güvencesizliği algıları, turizm sektörüne yönelik düşüncelerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir.
Özçelik Bozkurt ve Bayram (2020)	Business and Economics Research Journal	Makale	Otel İşletmeleri	Olumsuz çalışma şartları ve iş güvencesizliği, çalışanların meslekte ayrılma niyetlerini tetiklerken, mesleki sosyal statü algısı, çalışanların meslekte ayrılma niyetlerini azaltmaktadır.
Çalışkan ve Özkoç (2020)	Alanya Akademik Bakış Dergisi	Makale	Otel İşletmeleri	İstihdam edilebilirlik algısı yüksek olan çalışanların iş güvencesizliği algıları düşüktür. Ayrıca iş güvencesizliği ve istihdam edilebilirlik; çalışanların yaş, eğitim seviyesi ve çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.
Dalgıç (2020)	Journal of Tourism and Gastronomy Studies	Makale	Seyahat Acentaları	Çalışanların iş güvencesizliği algıları, iş yaşam kalitelerini azaltmaktadır. Bununla birlikte, çalışanların iyimserlik ve kötümserlik nitelikleri bu etkide kısmi aracılık rolü üstlenmektedir.
Üngüren vd. (2021)	Sustainability	Makale	Otel İşletmeleri	COVID-19 kaygısı ve iş güvencesizliği algısı otel çalışanlarını zihinsel olarak tüketmektedir. Ayrıca finansal refah bu etkide düzenleyici etkiye sahiptir.
Özçelik Bozkurt ve Sezen Doğançılı (2021)	İşletme Araştırmaları Dergisi	Makale	Otel İşletmeleri	Finansal stres ve duygusal iş güvencesizliği, otel çalışanlarının yaşam doyumlarını azaltmaktadır.
Katlav vd. (2021)	Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi	Makale	Turist Rehberleri	Turist rehberlerinin iş güvencesizlik algıları, duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma yaşamalarına neden olmaktadır. Ayrıca bu iş güvencesizliği, kişisel başarı hissini yok etmektedir.

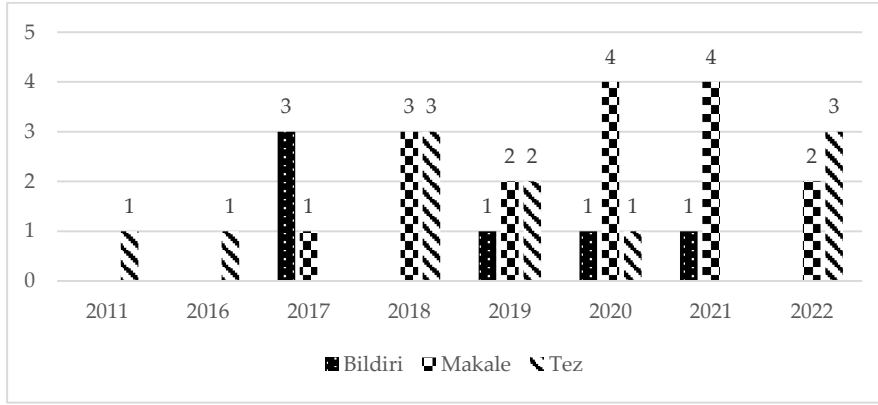
Telloğlu (2021)	Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi	Makale	Otel İşletmeleri, Seyahat Acentaları ve Tedarikçi İşletmeler	Çalışanların iş güvencesizliği algıları, gelecek kaygısı yaşamalarına neden olmaktadır.
zdemir Güzel ve Doğanay Ergen (2022)	Journal of Tourismology	Makale	Otel İşletmeleri	COVID-19'a yönelik örgütsel tepki, iş güvencesizliğini azaltırken, örgütsel bağlılığı arttırmaktadır. İş güvencesizliği, örgütsel bağlılığı azaltmaktadır. Örgütsel bağlılık ise işten ayrılma niyetini azaltırken, iş güvencesizliği işten ayrılmayı tetiklemektedir.
Dogantekin vd. (2022)	International Journal of Hospitality Management	Makale	Otel İşletmeleri	Duygusal tükenmişlik, nitel iş güvencesizliği ile işe gmlmşlk arasında aracılık etmektedir. Bunun yanı sıra, örgütsel desteğin, nitel iş güvencesizliğinin, duygusal tükenmişliğe etkisinde düzenleyici etkisi vardır.
Azıklı (2011)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	rgtsel bağlılık, iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde aracılık etmektedir.
Etyemez (2016)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	İş güvencesizliği algısı, sürekli kaygı ve işte var olmama sorununu tetiklemektedir. Ayrıca sürekli kaygı, iş güvencesizliği ile işte var olmama sorunu arasında tam aracıdır.
Ceylan Esen (2018)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	İş güvencesizliği algısı, cinsiyet, aynı işletmedeki çalışılan süre ve eşin çalışıp çalışmamasına göre farklılık göstermektedir. Problem odaklı başa çıkma stratejileri, eğitim seviyesi, yaş ve sürekli veya mevsimlik çalışmasına göre farklılık göstermektedir. Duygu odaklı başa çıkma stratejilerinde ise en son iş değiştirme nedeni ve eşin çalışıp çalışmama durumuna göre farklılık göstermektedir.
çler (2018)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	Lider-ye etkileşiminin, çalışan performans davranışları üzerindeki etkisinde iş güvencesizliğinin düzenleyici rolü yoktur.
Çalışkan (2019)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	rgtsel değişimin sıklığı ve etkisi, iş güvencesizliğini arttırmaktayken; planlı değişim, iş güvencesizliğini azaltmaktadır. Ayrıca istihdam edilebilirlik, örgütsel değişim ve iş güvencesizliği ilişkisinde düzenleyici role sahiptir.
Keriman (2019)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	İş erteleme, iş gvencesizliğinden olumlu ancak örgüt temelli öz saygıdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca rgt temelli öz saygı, iş güvencesizliği ile iş erteleme ilişkisinde düzenleyici konumundadır.
Polat (2019)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	İş güvencesizliği algısı, çalışanların iş üretkenliklerini azaltmaktadır. Ayrıca mevsimlik personellere kıyasla, tüm yıl çalışan personellerin iş güvencesizliği algısı daha azdır.
Doğantekin (2020)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	Nitel iş güvencesizliği, duygusal tükenmişliği arttırmaktayken, işe gmlmşlk düzeyini azaltmaktadır. Benzer Şekilde duygusal tükenmişlik, işe gmlmşlk seviyesini düşürmektedir. Ayrıca duygusal tükenmişlik, nitel iş güvencesi ile işe gmlmşlk arasında kısmi aracılık etmektedir. Örgütsel desteğin ise nitel iş güvencesizliği ile duygusal tükenmişlik ilişkisinde düzenleyici etkisi vardır.
İşbilir Cebe (2022)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	Algılanan iş güvencesizliği, iş-aile çatışmasını arttırmaktadır.
Aksoy (2022)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	Dönüşümcü liderlik, çalışanın iş güvencesizliğini azaltırken, rezilyans kapasitesini ve iş performansını arttırmaktadır.
Koca (2022)	Ulusal Tez Merkezi	Tez	Otel İşletmeleri	İş güvencesizliği, duygusal tükenmişliği ve işte var olmamayı arttırmaktadır. Ayrıca işten ayrılma niyeti, iş güvencesizliğinin, duygusal tükenmişlik ve işte var olmama üzerindeki etkisinde düzenleyici rol oynamaktadır.

4. Bulgular

4.1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Çalışma kapsamındaki incelemeler sonucunda 6 uluslararası bildiri, 16 makale ve 11 tez (6 yüksek lisans ve 5 doktora tezi) çalışmasına ulaşılmış olup bu çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 1’de verilmiştir. Bu noktada iş güvencesizliğini konu alan çalışmaların en çok makale türünde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu makalelerin 8 tanesi İngilizce dilinde yazılmış olup bunların 5 tanesi Social Sciences Citation Index (SSCI) tarafından taranmaktadır. Makalelerin yıllara göre dağılımı dikkate alındığında en çok makalenin 2020 ve 2021 yıllarında yayınlandığı görülmektedir. Bunun temel nedeni; 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisiyle turizm araştırmacıları arasında iş güvencesizliği konusunun popüler hale gelmesi olabilir. Diğer taraftan bildiri çalışmalarının en çok 2017 yılında yayınlandığı ve sonraki yıllarda ise bildiri sayılarının azaldığı görülmektedir. İlk tez çalışmasının 2011 yılında yapıldığı ancak 2016 yılına kadar herhangi bir tez çalışmasının yürütülmediği görülmektedir. Bu noktada en çok tez çalışması 2018 ve 2022 yıllarında yürütülmüştür ancak bu sayı 3 ile sınırlı kalmıştır. Çalışmaların türüne bakılmaksızın, sadece yıl içerisindeki toplam sayıları dikkate alındığında ise en çok çalışma 2018 ve 2020 yıllarında yürütülmüştür.

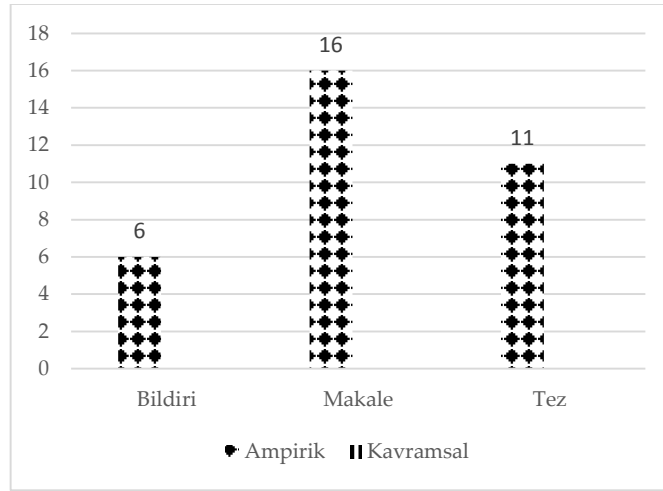
Şekil 1: İş Güvencesizliği Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

4.2. Çalışmaların Türü

Şekil 2 dikkate alındığında çalışmaya dahil edilen bildiri, makale ve tez çalışmalarının tamamının ampirik çalışma olduğu görülmektedir. Bu bilgiye göre; Türkiye’deki turizm araştırmacılarının iş güvencesizliği ile ilgili kavramsal bir çalışma yürütmediği göze çarpmaktadır. Bu durumun olası nedeni; turizm alanındaki lisansüstü eğitim-öğretim sürecinde nicel yöntemlerin öğrencilere öğretilmesi veya benimsetilmesi olabilir (Boğan vd., 2018). Diğer bir neden ise; turizm araştırmacılarının özellikle kendi ilgi alanları veya ampirik çalışmalara olan yatkınlıkları olabilir.

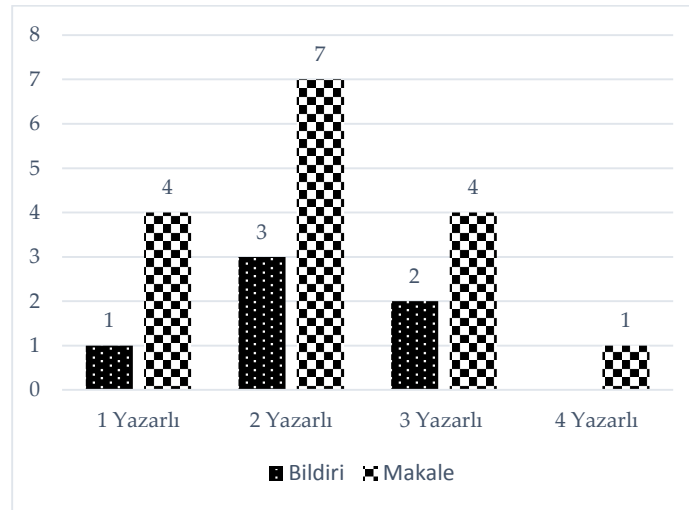
Şekil 2: İş Güvencesizliği Çalışmalarının Türü

4.3. Yazar Sayısı

Turizm yazınında iş güvencesizliğiyle ilgili yapılan çalışmaların yazar sayılarının dağılımları Şekil 3'te verilmiştir. Bilgiler incelendiğinde hem bildiri hem de makale türündeki çalışmaların en çok iki yazarlı olarak yürütüldüğü görülmektedir. Benzer şekilde ikinci sırada üç yazarla yapılan bildiri ve makale türündeki çalışmalar göze çarpmaktadır. Dört yazarlı bir makale bulunmaktayken, dört yazarlı bildiri çalışması bulunmamaktadır.

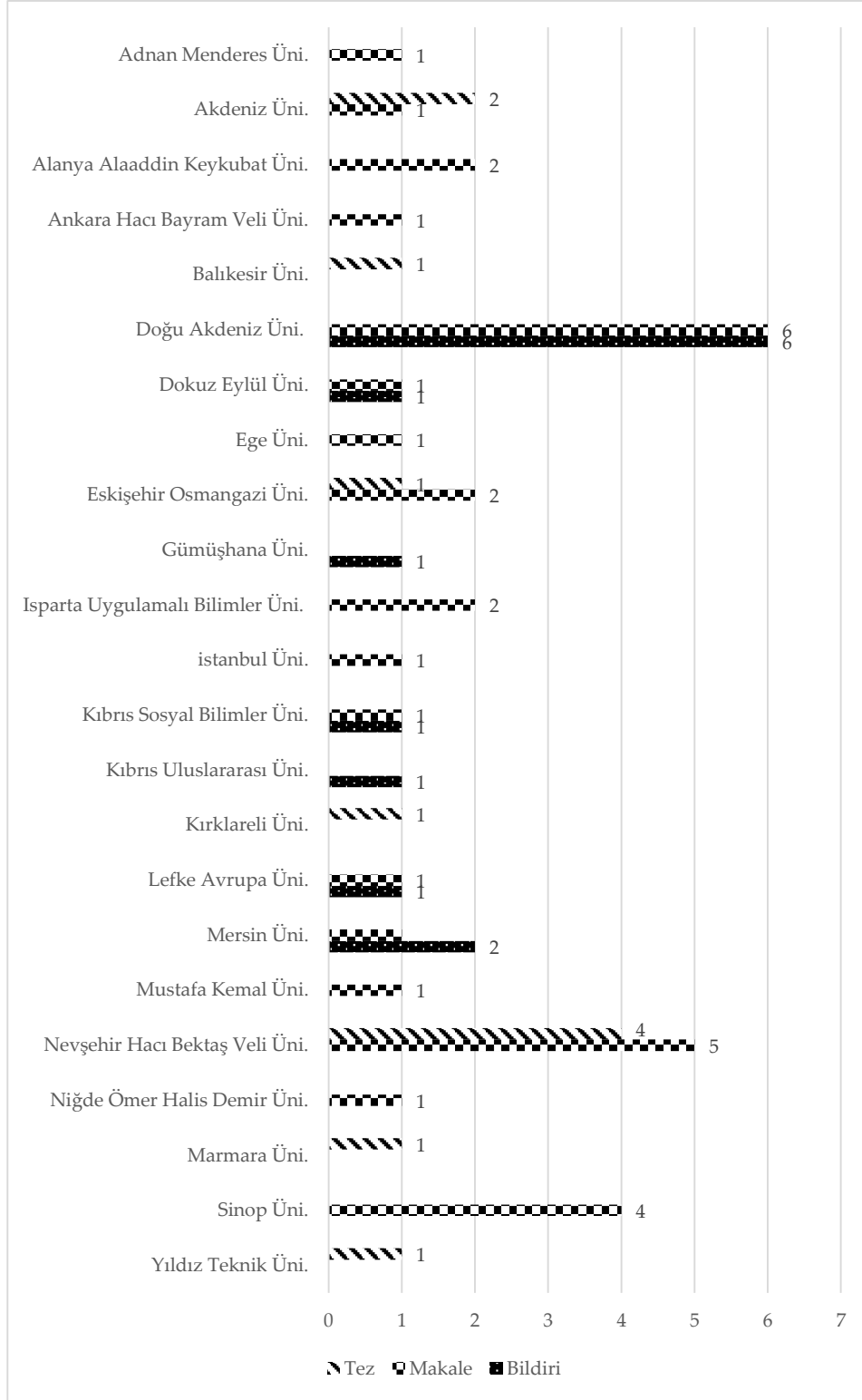
Şekil 3: İş Güvencesizliği Çalışmalarının Yazar Sayıları

4.4. Yazarların Kurumları

İş güvencesizliği konusunu çalışan araştırmacıların kurum isimleri Şekil 4'te verilmiştir. Bu bilgiler; şu ana kadar Türkiye'deki 23 üniversiteden 56 araştırmacının turizm yazınında iş güvencesizliği konusunu çalıştığını göstermektedir. Bu kurumlar içerisinde en çok bildiri ve en çok makale Doğu Akdeniz Üniversitesi'ndeki turizm araştırmacıları tarafından yazılmıştır. Ayrıca Doğu Akdeniz Üniversitesi, toplam araştırmacı sayısı ile de birinci sıradadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ise makale türünde yürütülen çalışmalarda iş güvencesizliğini çalışan turizm araştırmacı sayısı ile ikinci sırada yer almaktadır. Bunların yanı sıra en çok tez çalışması Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi lisansüstü öğrencileri tarafından yazılmışken bu sayı sadece dört ile sınırlı kalmıştır.

Şekil 4: İş Güvencesizliği Çalışmalarını Yapan Yazarların Kurumları

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de turizm alanında yapılmış iş güvencesizliği çalışmalarını incelemektir. Bibliyometrik analiz yardımıyla incelenen çalışmalar; yapıldıkları yıl, çalışma türü, yazarların kurumları ve yazar sayısı özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bulgular, Türkiye’de turizm alanında iş

güvencesizliğini ele alan çalışma sayısının 33 olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yabancı yazında turizm araştırmacılarının sıklıkla odaklandığı iş güvencesizliği, Türkiye’deki turizm araştırmalarında hak ettiği ilgiyi henüz görememiştir. Bu nedenle literatürdeki bu boşluğun doldurulması için Türkiye’de turizm alanında yürütülecek olan iş güvencesizliği çalışmalarına ihtiyaç vardır (Polat, 2021).

İncelenen çalışmaların tamamının ampirik olması, şu ana kadar nitel bir çalışmanın yapılmadığını göstermektedir. Bu noktada insan ve toplumun dinamik bir yapıya sahip olması, bu yapıya ilişkin genel çıkarımlar yapmaktansa söz konusu yapıyı anlamayı daha önemli kılmaktadır. Özellikle son yıllarda sosyal bilimcilerin nitel araştırma yöntemlerine yönelmesi, sosyal bilimlerde olguların bütüncül bir yaklaşımla incelenme ihtiyacı (Karataş, 2015), nitel araştırmalarda insan davranışlarının “neden” ve “nasıl” sorularına cevap aranması ve nitel çalışmaların yeni kavram ve teorilerin oluşumuna katkı sağlaması (Baltacı, 2019) gibi nedenler; emek-yoğun niteliğiyle karmaşık ilişkilerin (çalışan-yönetici, çalışan-çalışan, çalışan-misafir) sıklıkla görüldüğü turizm sektörüne yönelik nitel araştırmaların yürütülmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla iş güvencesizliğini kavramsal olarak ele alan ve derinlemesine betimlemelere olanak veren nitel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili nitel ve nicel araştırma yöntemini birlikte kullanan çalışmaların yapılması, iş güvencesizliğinin etkileri konusunda daha tutarlı sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

Ele alınan çalışmalar, genel olarak iş güvencesizliğinin, çalışan davranışları üzerindeki direkt ve dolaylı etkisine odaklanmıştır. Bu noktada, düzenleyici etki analizi ile yapılan iş güvencesizliği çalışma sayısı daha azdır. Bu nedenle, yapılacak çalışmalarda iş güvencesizliğinin, çalışan davranışı veya örgütsel çıktıları üzerindeki etkisi incelenirken düzenleyici değişkenlerin araştırma modeline dahil edilmesi daha zengin ve nitelikli çalışmaların yapılmasına olanak verebilir.

Turizm alanında yapılan iş güvencesizliği çalışmalarının, uygulama alanı olarak en çok otel işletmelerini seçtikleri görülmektedir. Restoran ve seyahat acentası işletmelerinin çalışanlarına yönelen çalışma sayısı çok kısıtlıdır. Bu durum, turizm araştırmacılarının, turizm sektörü içerisinde yer alan restoran işletmelerinin, seyahat acentalarının, ulaştırma işletmelerinin ve eğlence hizmetleri veren işletmelerin göz ardı ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla turizm sektöründe iş güvencesizliği algısı ve sonuçlarına yönelik genel durumun bir bütün olarak ortaya konulabilmesi için diğer işletmelerde de çalışmaların yürütülmesi önerilmektedir.

6. Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırmalara Öneriler

Bu araştırmanın birkaç sınırlılığı vardır. İlk olarak bu araştırma, “YÖK Akademik” ve “Ulusal Tez Merkezi” platformlarındaki çalışmalarla sınırlıdır. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmaların tarama alanlarını genişletmeleri iş güvencesizliği konusundaki çalışmaların profilinin çıkarılmasında daha kapsamlı bilgiler sunabilir. İkincisi, bu çalışma sadece ulusal yazına odaklanmıştır. Dolayısıyla gelecek çalışmaların, ulusal çalışmaların yanı sıra uluslararası çalışmaları da incelemeleri küresel anlamda iş güvencesizliği konusunun ne düzeyde ve hangi kavramlarla birlikte ele alındığını ortaya koyabilir. Üçüncüsü bu çalışmadaki veriler microsoft excel programı ile görselleştirilmiştir. Ancak gelecekteki çalışmaların, bibliyometrik analizlerde sıklıkla kullanılan ve çok sayıdaki veriyi haritalandırma imkânı veren WOSviewer veya Biblioshiny programlarını kullanmaları iş güvencesizliği konusunda daha zengin bilgiler sunulmasını kolaylaştırabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Abbas, M., Malik, M., ve Sarwat, N. (2021). Consequences of Job Insecurity for Hospitality Workers Amid COVID-19 Pandemic: Does Social Support Help? *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 30(8), 957–981.
- Aguiar-Quintana, T., Nguyen, H., Araujo-Cabrera, Y., ve Sanabria-Díaz, J. M. (2021). Do Job Insecurity, Anxiety and Depression Caused by the COVID-19 Pandemic Influence Hotel Employees’ Self-Rated Task Performance? The Moderating Role of Employee Resilience. *International Journal of Hospitality Management*, 94(January).
- Akgunduz, Y., ve Eryılmaz, G. (2018). Does Turnover Intention Mediate the Effects of Job Insecurity and Co-Worker Support on Social Loafing? *International Journal of Hospitality Management*, 68(March 2017), 41–49.
- Akgündüz, Y., Eryılmaz, G., ve Dalgıç, A. (2017). İş Güvencesizliği ve Çalışma Arkadaşı Desteğinin Restoran Çalışanlarının Sosyal Aylaklık Davranışlarına Etkisi. İçinde B. Zengin ve O. Özer (Ed.), 4th International Congress of Tourism & Management Researches (ss. 440–454).
- Akputat, N. A. (2020). Turizm Öğrencilerinin İş Güvencesizliği ve Kariyer İyimserliğinin Turizm Sektörü Algısını Etkilemesi Üzerine Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 170–190.
- Aksoy, S. (2022). Otel İşletmelerinde Krizlerin Olumsuz Etkilerini Azaltmada Dönüşümcü Liderliğin ve Rezilyans Kapasitesinin Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Al-Ghazali, B. M., ve Afsar, B. (2022). Impact of Psychological Capital on Mental Health, Readiness for Organizational Change, and Job Insecurity: Hotel Employees’ Perspective in COVID-19. *Journal of Tourism Futures*, 1–21.
- Anderson, C. J., ve Pontusson, J. (2007). Workers, Worries and Welfare States: Social Protection and Job Insecurity in 15 OECD Countries. *European Journal of Political Research*, 46(2), 211–235.
- Arasli, H., Arici, H. E., ve Çakmakçoğlu Arici, N. (2019). Workplace Favouritism, Psychological Contract Violation and Turnover Intention: Moderating Roles of Authentic Leadership and Job Insecurity Climate. *German Journal of Human Resource Management*, 33(3), 1–26.
- Azaklı, Ö. (2011). Çalışanların Örgüte Bağlılıkları ve İş Güvencesizli Algısı ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bakker, A. B., ve Demerouti, E. (2007). The Job Demands-Resources Model: State of the Art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368–388.
- Boğan, E., Çalışkan, C., ve Dedeoğlu, B. B. (2018). Turizm Yazınında Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Türkiye’de Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 47–62.
- Bouzari, M., ve Karatepe, O. M. (2018). Antecedents and Outcomes of Job Insecurity among Salespeople. *Marketing Intelligence and Planning*, 36(2), 290–302.
- Bouzari, M., ve Karatepe, O. M. (2017). Antecedents and Outcomes of Job Insecurity among Hotel

- Salespeople. İçinde A. Öztüren, D. Gürsoy, ve H. Kılıç (Ed.), *Advances in Hospitality and Tourism Marketing and Management Conference (AHTMM)* (ss. 623–625).
- Broadus, R. N. (1987). Toward a Definition of “Bibliometrics”. *Scientometrics*, 12(5–6), 373–379.
- Çalışkan, N. (2019). *Konaklama İşletmeleri alışanlarının Örgütsel Değişim ve İş Güvencesizliği Algıları Arasındaki İlişkide İstihdam Edilebilirliğin Düzenleyici Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Çalışkan, N., ve Özkoç, A. G. (2020). Turizm Sektöründe Algılanan İş Güvencesizliği ve İstihdam Edilebilirlik: Konaklama İşletmeleri Örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 683–711.
- Ceylan Esen, K. (2018). *İş Güvencesizliği ve Başa ıkma Stratejilerinin alışanların Demografik Özellikleri Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Chen, H., ve Eyoun, K. (2021). Do Mindfulness and Perceived Organizational Support Work? Fear of COVID-19 on Restaurant Frontline Employees’ Job Insecurity and Emotional Exhaustion. *International Journal of Hospitality Management*, 94(December 2020).
- Cheng, G. H. L., ve Chan, D. K. S. (2008). Who Suffers More from Job Insecurity? A Meta-Analytic Review. *Applied Psychology*, 57(2), 272–303.
- Cheung, F. Y.-L., Wu, A. M. S., ve Chi (Cindia), L. C. (2019). Effect of Job Insecurity, Anxiety and Personal Resources on Job Satisfaction among Casino Employees in Macau: A Moderated Mediation Analysis. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 28(3), 379–396.
- Cizreliogullari, M. N., Altun, O., ve Barut, P. (2019a). The Effect of Emotional Exhaustion on Workplace Ostracism and Job Insecurity in North Cyprus Hotel Industry. *Business and Economics Research Journal*, 10(5), 1167–1178.
- Cizreliogullari, M. N., Altun, O., ve Barut, P. (2019b). *The Consequences of Workplace Ostracism and Job Insecurity In North Cyprus Hotel Industry: The Mediation Analysis of Emotional Exhaustion*. İçinde B. Darıcı, H. M. Ertuğrul, ve F. Ayhan (Ed.), V. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended With Social Sciences (s. 38).
- Dalgıç, A. (2020). İş Güvencesizliği Algısının İş Yaşam Kalitesine Etkisinde İyimserlik ve Kötümserlik Özelliklerinin Aracılık Rolü: Seyahat Acentası alışanları Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(3), 1922–1942.
- Darvishmotevali, M., ve Ali, F. (2020). Job Insecurity, Subjective Well-Being and Job Performance: The Moderating Role of Psychological Capital. *International Journal of Hospitality Management*, 87(January), 102462.
- Doğantekin, A. (2020). *İş Güvencesizliği Duygusal Tükenmişlik ve İşe Gömülmüşlük İlişkisi: Algılanan Örgütsel Desteğin Düzenleyici Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Dogantekin, A., Secilmis, C., ve Karatepe, O. M. (2022). Qualitative job insecurity, emotional exhaustion and their effects on hotel employees’ job embeddedness: The moderating role of perceived organizational support. *International Journal of Hospitality Management*, 105, 103270.
- Elshaer, I. A., ve Azazz, A. M. S. (2022). Amid the Covid-19 Pandemic, Unethical Behavior in the Name of The Company: The Role of Job Insecurity, Job Embeddedness, and Turnover Intention. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1), 247.
- Ergun, G. S., Ozcelik Bozkurt, H., Arslan, E., Kendir, H., ve Yayla, O. (2023). Psychological Capital as a

- Moderator in the Relationship between Job Insecurity, Job Stress, and Hotel Employees’ Turnover Intention During the Russia-Ukraine War. *International Journal of Hospitality Management*, 111, 103475.
- Etehadı, B., ve Karatepe, O. M. (2019). The Impact of Job Insecurity on Critical Hotel Employee Outcomes: The Mediating Role of Self-Efficacy. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 28(6), 665–689.
- Etyemez, S. (2016). *İş Güvencesizliğinin İşte Var Olamama Sorununa Etkisinde Sürekli Kaygının Aracılık Rolü: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Etyemez, S., ve Aslan, Z. (2018). İş Güvencesizliğinin İşte Var Olamama Sorununa Etkisinde Sürekli Kaygının Aracılık Rolü: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi /*, 11(7), 1009–1021.
- Greenhalgh, L., ve Rosenblatt, Z. (1984). Job Insecurity: Toward Conceptual Clarity. *Academy of Management Review*, 9(3), 438–448.
- Hall, C. M. (2011). Publish and Perish? Bibliometric Analysis, Journal Ranking and the Assessment of Research Quality in Tourism. *Tourism Management*, 32(1), 16–27.
- Heaney, C. A., Israel, B. A., ve House, J. S. (1994). Chronic Job Insecurity among Automobile Workers: Effects on Job Satisfaction and Health. *Social Science & Medicine*, 38(10), 1431–1437.
- Hellgren, J., Sverke, M., ve Isaksson, K. (1999). A Two-dimensional Approach to Job Insecurity: Consequences for Employee Attitudes and Well-being. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 179–195.
- Högnäs, R. S., Bijlsma, M. J., Högnäs, U., Blomqvist, S., Westerlund, H., ve Hanson, L. M. (2022). It’s Giving Me the Blues: A Fixed-Effects and G-Formula Approach to Understanding Job Insecurity, Sleep Disturbances, and Major Depression. *Social Science and Medicine*, 297, 114805.
- İşbilir Cebe, S. (2022). *Turizm İşletmelerinde İş Güvencesizliğinin İş-Aile Çatışmasına Etkisi: Nevşehir’de Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Jung, H. S., Jung, Y. S., ve Yoon, H. H. (2021). COVID-19: The Effects of Job Insecurity on the Job Engagement and Turnover Intent of Deluxe Hotel Employees and the Moderating Role of Generational Characteristics. *International Journal of Hospitality Management*, 92(September 2020),
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62–80.
- Karatepe, O. M., Okumus, F., ve Saydam, M. B. (2022). Outcomes of Job Insecurity among Hotel Employees During COVID-19. *International Hospitality Review*.
- Karatepe, O. M., Rezapouraghdam, H., ve Hassannia, R. (2020). Job Insecurity, Work Engagement and Their Effects on Hotel Employees’ Non-Green and Nonattendance Behaviors. *International Journal of Hospitality Management*, 87(April 2019), 102472.
- Katlav, E. Ö., Çetin, B., ve Şahin Perçin, N. (2021). Turist Rehberlerinin İş Güvencesizliği Algılarının Tükenmişlik Düzeyleri Üzerindeki Etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 18(1), 37–55.
- Keriman, G. (2019). *İş Güvencesizliği ile İş Erteleme Arasındaki İlişkide Örgüt Temelli Özsaygının Düzenleyici Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

- Khan, A. K., Khalid, M., Abbas, N., ve Khalid, S. (2022). COVID-19-Related Job Insecurity and Employees' Behavioral Outcomes: Mediating Role of Emotional Exhaustion and Moderating Role of Symmetrical Internal Communication. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(7), 2496–2515.
- Koca, A. (2022). *İşte Var Olmama ve Tükenmişliği Tetikleyen Örgütsel Faktörler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Merigó, J. M., ve Yang, J. B. (2017). A Bibliometric Analysis of Operations Research and Management Science. *Omega (United Kingdom)*, 73, 37–48.
- Özçelik Bozkurt, H., ve Bayram, A. T. (2020). İş Güvencesizliği, Çalışma Koşulları ve Mesleki Sosyal Statünün Mesleği Bırakma Niyeti Üzerine Etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 891–905.
- Özçelik Bozkurt, H., ve Sezen Doğancılı, O. (2021). The Effect of Financial Stress and Affective Job Insecurity on Hotel Employees Life Satisfaction: A Research Conducted During the Covid-19 Pandemic. *Journal of Business Research - Turk*, 13(2), 1242–125.
- Özdemir Güzel, S., ve Doğanay Ergen, F. (2022). Examining the Relationship Between Job Insecurity, Organizational Commitment and Turnover Intention in the COVID-19 Process. *Journal of Tourismology*, 8(1), 69–87.
- Özkoç, A. G. (2017). Otel İşletmelerinde İş Güvencesizliğinin Yordayıcı Olarak Örgütsel Değişim: Lider-Üye Etkileşiminin Aracı Rolü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(43), 298–314.
- Özkoç, A. G., ve Çalışkan, N. (2016). Job Insecurity from A Multi-Faceted Perspective of the Tourism Sector. İçinde C. Avcıkurt, M. S. Dinu, N. Hacıoğlu, R. Efe, A. Soykan, ve N. Tetik (Ed.), *Global Issues and Trends in Tourism* (ss. 87–102). St. Kliment Ohridski University Press.
- Polat, E. (2019). *İş Güvencesizliği Algısı ile İş üretkenliği İlişkileri: Mevsimlik ve Mevsimlik Olmayan Konaklama İşletmelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Polat, E. (2021). Job Insecurity: Review of the Tourism Thesis Literature in Turkey and Summary of the Studies. *Tourism and The Global Crises*, 69–79.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25, 348–349.
- Rosenblatt, Z., ve Ruvio, A. (1996). A Test of a Multidimensional Model of Job Insecurity: The Case of Israeli Teachers. *Journal of Organizational Behavior*, 17, 587–605.
- Safavi, H. P., ve Bouzari, M. (2020). The Association between Job Insecurity, Work-Related Depression, and Anger; Mediation Effect of Solitary Oriented Behavior. İçinde F. D. Mobo ve S. K. Ontunc (Ed.), 4. *Asia Pacific International Congress on Contemporary Studies* (s. 381).
- Safavi, H. P., ve Karatepe, O. M. (2017). Job Insecurity, Job Embeddedness and Their Effects on Hotel Employees' Service Recovery Performance and Quitting Intentions. İçinde A. Öztüren, D. Gürsoy, ve H. Kılıç (Ed.), *Advances in Hospitality and Tourism Marketing and Management Conference (AHTMM)* (ss. 616–618).
- Shin. (2019). The Relationship between Psychological Contract Breach and Job Insecurity or Stress in Employees Engaged in the Restaurant Business. *Sustainability*, 11(20), 5709.
- Shin, Y., Hur, W. M., Moon, T. W., ve Lee, S. (2019). A Motivational Perspective on Job Insecurity: Relationships between Job Insecurity, Intrinsic Motivation, and Performance and Behavioral Outcomes. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(10).

- Sverke, M., ve Hellgren, J. (2002). The Nature of Job Insecurity: Understanding Employment Uncertainty on the Brink of a New Millennium. *Applied Psychology: An International Review*, 51(1), 23–42.
- Sverke, M., Låstad, L., Hellgren, J., Richter, A., ve Näswall, K. (2019). A Meta-Analysis of Job Insecurity and Employee Performance: Testing Temporal Aspects, Rating Source, Welfare Regime, and Union Density As Moderators. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(14).
- Tellioglu, S. (2021). İş Güvencesizliğinin Gelecek Kaygısı Üzerindeki Etkisi: Turizm Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 41–56.
- Tokmak, C., Doğantekin, A., ve Kiliç, İ. (2018). A Bibliometric Analysis on Sustainable Tourism Studies: A Review of 8 Years. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 63–72.
- Üçler, Ç. (2018). *Investigating the Relations of Psychological Contract, Organizational Transparency and Leader Member Exchange With Employee Performance Behaviors*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üngüren, E., Tekin, Ö. A., Avsallı, H., ve Kaçmaz, Y. Y. (2021). The Moderator Role of Financial Well-Being on the Effect of Job Insecurity and the COVID-19 Anxiety on Burnout: A Research on Hotel-Sector Employees in Crisis Engin. *Sustainability*, 13(16), 9031.
- Vo-Thanh, T., Vu, T.-V., Nguyen, N. P., Nguyen, D. Van, Zaman, M., ve Chi, H. (2022). COVID-19, Frontline Hotel Employees’ Perceived Job Insecurity and Emotional Exhaustion: Does Trade Union Support Matter? *Journal of Sustainable Tourism ISSN:*, 30(6), 1159–1177.
- Vujičić, D., Jovičić, A., Lalić, D., Gagić, S., ve Cvejanov, A. (2014). The Relation Between Job Insecurity, Job Satisfaction and Organizational Commitment among Employees in the Tourism Sector in Novi Sad. *Economic and Industrial Democracy*, 36(4), 1–20.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 842-867, doi: 10.11616/asbi.1217672

Covid-19 Küresel Salgınının Üniversite Eğitimine Yansımaları: Fenomenolojik Bir Çalışma*

Reflections of Covid-19 Pandemic on University Education: A Phenomenologic Study

Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ¹

Geliş Tarihi (Received): 12.12.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 16.04.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu makale, Covid-19 küresel salgınının uzaktan eğitimdeki yansımalarını ortaya çıkarmak amacıyla Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nin çeşitli üyeleriyle gerçekleştirilen bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırmanın katılımcıları, üniversitenin ve uzaktan eğitim sisteminin temel kullanıcıları olarak öğrenciler, öğretim üyeleri ve öğretim elemanlarıdır. Küresel salgın süreci ve uzaktan eğitim tüm katılımcıların paylaştığı ortak fenomenler olurken, her bir grup ve birey bu süreci farklı bir konumdan deneyimlemiştir. Araştırma, her katılımcının bu süreçteki kendi fenomenolojik deneyimlerine odaklanmaktadır. Öğrenciler için coğrafi/bölgesel, ailenin sosyo-ekonomik durumu, ailedeki toplumsal cinsiyet rolleri ve öğrencilerin eğitime yükledikleri anlamın belirleyici olduğu görülmüştür. Öğretim üyeleri ve araştırma görevlileri ise iş doyumunun azalması, eğitime yönelik risklerin artması gibi unsurlara dikkati çekmiştir.

Anahtar kelimeler: Covid-19 küresel salgını, uzaktan eğitim, fenomenolojik araştırma, eğitim sosyolojisi, eğitim felsefesi.

&

Abstract: This paper is based on the research conducted in order to explore reflections of distance education in Covid-19 pandemic process on various members of the Karamanoglu Mehmetbey University. Students, research assistants and lecturers are participants of the study as the main members of the university and users of distance education system. The research focuses on each participant's own phenomenological experience in this process. Pandemic period and distance education are the common phenomenon of all the participants; however, each group and participant has experienced this process from a different situation. It is seen that for students, geographical/regional factors, family's socio-economic conditions, gender roles in the family and the meaning and significance are deterministic elements. Lecturers and research assistants emphasize on elements such as decrease in job satisfaction and increase in the risks of education.

Key words: Covid-19 pandemic, distance education, phenomenological study, sociology of education, philosophy of education.

Atıf/Cite as: Öztürk Aykaç, N. (2023). Covid-19 Küresel Salgınının Üniversite Eğitimine Yansımaları: Fenomenolojik Bir Çalışma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 842-867. doi: 10.11616/asbi.1217672

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma, 19-20 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde çevrim içi (online) olarak gerçekleştirilen Uluslararası Uzaktan Eğitim Kongresi (IDEC 2021)'nde sözlü olarak sunulmuş olup tam metin hali herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nilüfer Öztürk Aykaç, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, dr.niluferozturk@gmail.com.

1. Giriş

Toplumun temel bir kurumu olan eğitim, sosyal hayatı birçok yönden etkilemekte ve benzer şekilde sosyal süreçlerden etkilenmektedir. Toplumsal değişim, bu etkilerin çok daha kapsamlı ve kimi zaman uzun vadeli olmasına sebep olmaktadır. Zaman, mekân, coğrafya, sosyo-ekonomik şartlar gibi birçok unsura bağlı olarak gözlenen toplumsal değişim olgusu, eğitim özelinde de incelenmeye değer etkiler bırakmaktadır.

Küresel çapta bir etkiye sebep olan Covid-19 virüsünün yayılımıyla ortaya çıkan küresel salgın ve bu salgının etkisinde oluşan toplumsal değişim, birçok toplumu derinden etkilemiş ve sosyal hayatın pek çok alanını çeşitli şekillerde dönüşüme uğratmıştır. Eğitimin uygulanmasında nispeten kısa bir geçmişe ve sınırlı bir kullanım alanına sahip olan uzaktan eğitim, pandemi süresince yaygınlık kazanmış ve ciddi oranda etkinliğini artırmıştır. Bu yaygınlık ve etkinlik hem toplumsal bir kurum olarak eğitim bağlamında hem de bu kurum içerisinde yer alan bireylerin kişisel ve sosyal hayatlarında çeşitli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu etkileri fenomenolojik bir deneyim olarak ortaya çıkarmak, yorumlamak ve bu yolla eğitimin felsefi, sosyolojik yönünü toplumsal değişim bağlamında tartışabilmek bu makalenin amacıdır.

Katılımcılar özelinde öğrencilik, akademisyenlik, kadınlık, erkeklik, annelik, eş olmak gibi toplumsal hayatta üstlenilen rollerin ve söz konusu bireylerin bu süreçte içinde bulunduğu sosyal çevrenin deneyimlere yansıdığı görülmektedir. Bireylerin bu deneyimleri ve süreci anlamlandırması da bu eksenlerde gerçekleşmiş, ortak ve farklı yorumlar üretilmiştir.

2. Literatür Özeti

Uzaktan eğitim, genel olarak eğitim bilimleri sahasında özellikle 2000'li yıllardan itibaren yoğunlukla araştırılmaktadır. Bu alanla ilgili çalışmalar, genellikle açık ve uzaktan eğitim veren üniversite ve fakültelerin uygulamalarına yönelik bir içeriğe sahiptir.

Bozkurt'un (2017) *Türkiye'de Uzaktan Eğitimin Dünü Bugünü Yarını* adlı çalışması, uzaktan eğitimin tarihsel sürecini anlamak açısından dikkat çekicidir. Dünyada ve Türkiye'de uzaktan eğitimin seyri, dönemin ihtiyaçlarına ve teknolojik gelişmelere paralel olarak devam etmektedir. Buna göre dünyada uzaktan eğitim çalışmaları 1720 yılında mektupla, 1925 yılında radyo ve TV ile, 1970 yılında açık üniversite, 1980 yılında telekonferans yoluyla, 1990 yılından sonra ise internet ve web tabanlı olarak gerçekleştirilmiştir (Bozkurt, 2017: 87). Bozkurt, aynı çalışmasında Türkiye'nin uzaktan eğitim sürecini ise dört döneme (2017, s. 87-88) ayırarak sınıflandırmıştır: tartışma ve önerilerin yaşandığı birinci dönem (1923-1955), yazışarak uzaktan eğitimin yapıldığı ikinci dönem (1956-1975), görsel-işitsel araçlarla uzaktan eğitimin yapıldığı üçüncü dönem (1976-1995), bilişim tabanlı uygulamaların kullanıldığı dördüncü dönem (1995-...).

Covid-19 küresel salgını ile zorunlu olarak geçilen uzaktan eğitim sistemi konulu çalışmalar 2020 yılından itibaren oldukça artmıştır. Bu süreci ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim gibi eğitimin farklı kademelerinde ve öğrenci veya öğretmenler açısından ele alan çok sayıda yayın bulunmaktadır. Bunlar bir kısmı nicel, bir kısmı nitel, az sayıda da karma yöntemle yapılan araştırmalardır. Uzaktan eğitim sistemine dair eski fenomenolojik araştırmalar ise dünyada ve Türkiye'de farklı temalara odaklanmaktadır. Bu noktada öne çıkan birkaç çalışmadan bahsedilebilir. Bunlardan biri Haisun Kang tarafından hazırlanan (2012) *Training Online Faculty* (Çevrimiçi Fakülte Eğitimi) isimli çalışmadır. Bu çalışmada, çevrimiçi eğitim veren bir fakülteden uzaktan eğitim alan öğrencilerle derinlemesine görüşmeler yapılmış ve eğitimin onların ihtiyaç duydukları doyumunu sağlayıp sağlamadığı sorgulanmıştır. Bir diğer çalışma, 2018 yılında uzaktan eğitim doktora programındaki Siyahi kadınlara yönelik bir fenomenolojik araştırmadır (Rogers, 2018). Bu çalışmada cinsiyet ve etnik farklılık temelli faktörlerin katılımcıların eğitim sürecine etkisi araştırılmıştır. Frank E. Crawley, Martha D. Fewell ve William A. Sugar'ın araştırması ise (2009) yüz yüze eğitimden uzaktan eğitime geçişteki değişimi fenomenolojik yönden inceleyen bir çalışma olarak dikkati çekmektedir. Eğitim verenlerle yapılan bu araştırmada sürece adaptasyon zorlukları öne çıkmış, dışarıdan sağlanması gereken kaynak ve hizmetlerin eksikliğinin bunda belirleyici olduğu ifade edilmiştir.

Türkiye'deki uzaktan eğitim konulu fenomenolojik araştırmalardan Başak Kalkan ve Gülfem Gürses'in araştırması ise (2019) "Toplumsal Cinsiyet Fenomenolojisi Çerçevesinde Açıköğretim Sistemine İlişkin Derin Algıların Analizi" başlığını taşımakta ve toplumsal cinsiyete ilişkin algı farklılıklarının açıköğretim eğitim tasarımına yansımalarını ölçmektedir.

2020-2021 eğitim öğretim dönemlerinde pandemi süreci, tüm örgün öğretim programlarının zorunlu olarak uzaktan eğitim şeklinde sürdürülmesine yol açmış, bu durum hayatında hiçbir şekilde uzaktan eğitim deneyimi olmayan kesim için yeni bir adaptasyon sürecini başlatmıştır. Çalışmanın odağını bu kesimler oluşturmakta, onların yeni deneyimlerinden hareketle bir fenomenolojik çözümleme yapılması hedeflenmektedir. Bu çalışma, içerik yönünden ve metodolojik kapsamı bağlamında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Burada nitel bir araştırma yürütülerek Covid-19 küresel salgını ve uzaktan eğitim sürecine yönelik keşfedici bir araştırma yapılmıştır. Karaman kenti ve üniversitesi özelinde üç farklı katılımcı grubun deneyimlerinin fenomenolojik olarak yorumlanması vasıtasıyla hem Covid-19 küresel salgını hem de uzaktan eğitim süreci farklı yönlerden incelenmiştir.

3. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Bu çalışma, bireylerin pandemideki karantina ve uzaktan eğitim deneyimlerine odaklandığından bu deneyimlerden ortaya çıkan temalar, çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesinin sınırlarını çizmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal tabakalaşma, eğitimin felsefi ve sosyolojik analizi, mekân ve gündelik yaşam bu sınırdan öne çıkan unsurlardır. Katılımcıların anlatılarında öne çıkan bu unsurlar, pandemiyle birlikte değişim ve dönüşüme uğrayan alanlardan süzülüp gün yüzüne çıkabilenlerdir.

Eğitim; bireylerin aileye, topluma, devlete vs. hazırlanışındaki temel bir kurumdur. Bireylerin sosyal, mesleki, hatta ahlaki gelişimini sağlayan ve destekleyen bir kurum olan eğitim, bu yönüyle bireylere statü sağlama açısından oldukça etkindir.

Ahmet Cevizci'ye göre (2021: 13), eğitimin felsefesinin kendi içinde epistemolojik, ontolojik, etik ve politik boyutları bulunmaktadır. Öğrenci ve öğretmenin kendileriyle ve birbirleriyle kurdukları ilişkiler eğitimin ontolojik boyutunu gösterirken, eğitim faaliyeti esnasında öğrenciye kazandırılan bilişsel alışkanlıklar, öğretilen bilgi, bu çerçevede gündeme gelen öğrenme kuramları, öğretmenin kullandığı öğretim yöntemleri ise eğitimin epistemolojik yönünü oluşturmaktadır. Eğitimin teorik yönünü yansıtan ontolojik ve epistemolojik yönlerine ek olarak uygulamaya dönük yönünde ise etik ve politik boyutları bulunmaktadır. Eğitici faaliyetler sırasında uyulması gereken kurallar ve ilkeler, eğitilecek kişilere aktarılacak değerler, eğitimin öğretme boyutu ile ideoloji aktarımı ve aşılama ilişkisi ve onlardan farkı, etik boyutunu oluşturmaktadır. Eğitimin sosyal ve politik boyutunu oluşturan toplumu şekillendirme ve amaçlarını belirleme bağlamındaki misyonu ise mevcut sosyal politikayı koruma, yıkma veya değiştirmesi gibi unsurları içerir.

Eğitim sosyolojisi, temel çalışma alanı itibarıyla eğitim bilimleri ve sosyoloji disiplinleri arasında yer almaktadır. Eğitim sosyolojisiyle ilgili sorunları genel olarak sosyolojinin bir sorunu olarak gören Tezcan'a göre (2005: 269), eğitim sosyolojisi alanındaki kuramsal araştırmalar-deneyisel araştırmalar arasındaki ilişki ve bağlantıların doğru kurulması gerekmektedir. Bu çalışmada, yapıldığı dönem itibarıyla salgın ve uzaktan eğitim fenomenlerinin sahadaki keşfine yönelik bir fenomenolojik araştırma tasarlanarak Tezcan'ın sözünü ettiği bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır.

Eğitim sosyolojisi; eğitimin toplumsal işlevleri, kültür ve değer aktarımı, toplumsal tabakalaşma ve toplumsal cinsiyete bağlı olarak eğitimin değişen deneyimlerini de içermektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda bu başlıklara temas eden veriler ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten kaynaklanan farklılığın toplumsal hayata eşitsiz bir zeminde ve şekilde yansımaları olarak ifade edilebilir. Kavramın ortaya çıktığı günden bugüne, bireysel kimlik ve kişiliğin ötesinde, sembolik düzeyde erkeklik ve kadınlığın kültürel idealleri ve stereotiplerini, yapısal düzeyde ise kurumlar ve örgütlerdeki iş bölümünü içine alarak genişlediğine dikkati çeken Marshall (1999: 98), toplumsal cinsiyetin birçok toplumsal dinamiği içeren kapsamına dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu noktada çalışmamızda, ailedeki toplumsal rol dağılımına ve ailenin sosyo-ekonomik

yapısına bağlı olarak kadın öğrencilerin hane içi işçisine ve ev kadınına, erkeklerin ise hane dışı çalışana dönüştüğü görülmektedir.

Bryan S. Turner'ın tabakalaşmaya ilişkin çözümlemesi (2001: 87); Weberci statü çözümlemesinin, Marksist sınıf çözümlemesinin, Pierre Bourdieu ve antropologların statüyü kültür ve yaşam tarzı olarak gören yaklaşımının harmanlanması olarak sunulmaktadır. Buna göre, statü ilkin bir ulus-devlet içindeki hakları işaret eden bir hukuksal-politik kavram olarak; ikincisi bir hayat tarzı şeklinde kavramsallaştırılabilecek sosyal tabakalaşmanın kültürel bir boyutu olarak; üçüncüsü ise Marksist geleneği takip edip ekonomik sınıfın toplumsal tabakanın bağımsız bir boyutu olarak ele alınması şeklinde bir kavramlaştırmaya gidilmiştir (Turner, 2001: 87-89). Bu noktada, Türkiye'deki eğitimde fırsat eşitliği bağlamında devletin ekonomik gücü, bölgesel farklılıklar, etnik/ dilsel farklılıklar gibi engellerin bulunduğu (İnce, 2021: 161-163) göz önüne alınarak, öncelikle bunları gidermeye yönelik politikaların uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşımlar ışığında uzaktan eğitim düşünüldüğünde, politik olarak tüm öğrencilerin bu hizmetten eşit şekilde yararlanmasının sağlandığı görülmüştür. İlkesel olarak sağlanan bu eşitliğe rağmen, bölgesel farklılaşmalar ve ailelerin ekonomik koşulları bu hizmeti almada eşitsizlikler ortaya çıkarmıştır. Bilgisayara sahip olup olamama, bulunulan bölgeye bağlı olarak internetin teknik kalitesi ve internet sınırlamaları gibi unsurlar bu bağlamda en etkili dinamikler olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal tabakalaşmayla ilgili ve kendine özgü bir olgu olarak karşımıza çıkan eşitsizlik kavramına Bryan S. Turner'ın yaklaşımı (2007: 44) dikkate değerdir. Buna göre eşitsizlikle ilgili asıl sorun, onun derecesi ve ölçüsüyle ilgilidir. Zira eşitsizlik, kaçınılmaz olabilir ancak onun varlığı veya yokluğundan ziyade kaynakların bölüşümü ve yoğunluğu etrafında bir sorun gözlenmektedir. Turner'a göre (2007: 51) şartlarda eşitlik sağlanmadıkça fırsat eşitliğini inşa etmeye çalışmak anlamsızdır. Başka bir deyişle, eğitim fırsatlarının yaygınlaşması, toplumsal eşitliğin de zorunlu olarak yaygınlaşacağı anlamına gelmemektedir. Bu durum ülkemizdeki yükseköğretim verileri temelinde anlamlı olabilir. Her şehre kurulan üniversiteler ve açılan bölümlerle tüm Anadolu'da üniversite öğrenciliğinin artışa geçmesi sağlanmıştır ancak bu, öğrencilerin uzmanlık olarak mesleğe geçişini ve (uzmanı olduğu) bir işe yerleşmesini doğrudan sağlayamamakta ve bu beklenti öğrencileri zorlamaktadır. Dahası, özellikle uzaktan öğretim sürecinde ortaya çıkan, üniversite öğrencilerinin evlerine döndüklerinde hane işçisi, ev kadını kimliklerine hızla bürünmeleri de bu durumu başka bir şekilde örneklendirmektedir. Araştırmadan elde edilen veriler bu eksende yorumlandığında, uzaktan eğitime herkesin eşit oranda ulaşamaması riskine karşılık öğrencilere devamsızlık, ödev yükleme/ sınava girme gibi konularda çok büyük oranda esneklik tanınmıştır. Derslerin kayıt altına alınarak öğrencilere tekrar izleme olanağı sunulması da bu bağlamda öğrencilere yönelik önemli bir hizmettir. Her ne kadar bu esneklikler bu kez eğitimin ölçme ve değerlendirilme aşamasında eşitsizliklere sebep olmuşsa da, eğitim hizmetine ulaşma bakımından eşitsizliklerin pratikte ortadan kaldırılmasına yönelik politikaların etkili olduğu söylenebilir.

Eğitimdeki dönüşüm bağlamında, özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte yaşanan dijital çağda bilgi aktarıcı konumundaki öğretmenlik mesleğinin yol gösterici bir kılavuz; eskiden dinleyici konumundaki edilgen öğrencinin ise iş birliğini esas alan aktif bir konuma evrildiği ifade edilmektedir (İnce, 2021: 165-166). Değişen bu rollerle birlikte özellikle uzaktan eğitim sürecinde öğretmenin halen belirleyici konumda bulunduğu ve öğrencinin bu beklentide olduğu; öğrencinin aktif olması noktasında hem öğrenciler hem de öğretmenler hemfikirken uzaktan eğitim işleyişinin bunu pek mümkün kılmadığı görülmektedir.

4. Araştırma Deseni

Sosyal bilimlerde nicel yöntem sosyolojik gerçeklerin nicelleştirilebilir özelliklerini açıklamak için gerekli iken, nitel yöntem bu gerçekliği anlamak için gereklidir (Dikeçligil, 2017: 13). Bu çalışmaya konu olan uzaktan eğitime ilişkin nicel bilgiler Tablo-1'de yer almaktadır. Bu tabloların konu edildiği gerçeğin anlaşılabilmesi içinse bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi ve teknikleri kullanılmıştır.

Araştırmaya başlamadan önce bağlı bulunulan üniversitenin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan gerekli izinler alınmıştır. Çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme formu eşliğinde, uzunluğu

30-75 dk. arasında değişen yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri 2021 yılı Eylül-Ekim aylarında toplanmıştır. Covid-19 küresel salgını ve uzaktan eğitimin etkilerini sahada gözlemlemek amacıyla hazırlanan bu çalışma, keşfedici bir nitelik taşımaktadır.

Nitel araştırma türlerinden fenomenolojik araştırma kapsamına giren bu çalışmada, her bir katılımcının özgün deneyiminin açığa çıkarılması önem taşımaktadır. Covid-19 küresel salgını ve uzaktan eğitim deneyimleri iki fenomen olarak kabul edilmiş ve bu bağlamda katılımcıların bu fenomenlerle ilgili deneyimleri ve yorumları ortaya konulmuştur. Bu iki fenomen, birbiriyle ilişkili oldukları için bir arada kullanılmıştır. Çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: Katılımcılar salgın ve salgın sebebiyle zorunlu olarak geçilen uzaktan eğitim süreçlerini nasıl deneyimlemişlerdir? Bu deneyimleri anlayabilmek ve bu fenomenlere yönelik anlamları ortaya çıkarabilmek adına, bu iki sürecin farklı aşamalarına, unsurlarına, risklerine, kazanımlarına vs. odaklanan alt sorular sorularak temel araştırma sorusu derinleştirilmiştir.

Fenomenoloji, güçlü felsefi bir temele bağlıdır. Edmund Husserl'in kurduğu fenomenoloji, Alfred Schütz'un fenomenolojik sosyoloji çalışmalarıyla sosyal bilimlerin gündemine dâhil olmuştur. Gündelik hayatı odağına alan fenomenolojik sosyoloji, Schütz'dan başka Berger ve Luckmann'ın çalışmalarında da yer bulur. Pozitivist sosyal bilim metodolojisini eleştiren bir duruşa sahip olan fenomenolojik sosyolojiye göre insanlar, toplumsal dinamiklerle biçimlendirilmekten ziyade toplumsal gerçekliği inşa ederler ve aynı zamanda diğer insanlar tarafından üretilen kurumsallaşmış bilgidен de etkilenirler (Abercrombie, Hill ve Turner, 2006: 291). Bununla birlikte Benton ve Craib'e (2012: 110-113) göre araşsal rasyonalitenin felsefi bir temeli olarak tanımlanan fenomenoloji; dünyaya anlam yüklediğimiz süreçlerin araştırılması olarak bir şey hakkında daha önce bildiklerimizi bir kenara itip onu nasıl bildiğimizi, gündelik, sağduyusal inançlarımızı askıya almayı ve onlara nasıl ulaştığımızı betimlemeyi gerektirmektedir.

Bir fenomenoloji araştırması, derinlikli eyleme dair ontolojik, epistemolojik ve değersel bir bağlamı güçlendirmeye yöneliktir (Van Manen, 2014: 15). Creswell'e göre (2020: 79), birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamının keşfine dayanan fenomenolojik araştırmalar, nitel araştırma tasarımına göre uygulanan araştırmalardandır. Faillerin neyi, nasıl deneyimlediğine odaklanarak söz konusu fenomenle/ fenomenlerle ilgili ortak bir betimleme ortaya konulur. Moustakas'a (2010: 51-52) göre dokuz maddeyle listelenen fenomenolojinin beşerî bilimlere uygulanışı, faillerin söz konusu fenomene dair deneyimini ve bu deneyimini tanımlayışını içerir. Bu bağlamda çalışmamız; bu bakış açısıyla her bir grubun pandemi, karantina ve uzaktan eğitim sürecini nasıl deneyimlediğini ve yorumladığını anlamak üzerine gerçekleştirilmiş ve söz konusu pandemi, karantina ve uzaktan eğitim deneyimleri fenomenolojik bir deneyim olarak kabul edilmiştir. Höristik araştırma, Moustakas'ın fenomenolojik araştırmalar içinde sınıflandırdığı, temelde deneyimin doğasını anlamayı amaçlayan ve keşfe yönelik bir anlayış içerir (Moustakas, 2010: 21). Bu çalışmada höristik bir yaklaşımla katılımcıların salgın, karantina ve uzaktan eğitim deneyimlerini nasıl geçirdikleri ve bu süreçlerde nelere odaklandıkları, keşfe açık, yeni ve zorlayıcı özellikler taşıdığı için katılımcılar açısından da bu bağlamda değerlendirilmiş ve açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, çalışmanın yürütüldüğü kurumdur. Küresel salgının Türkiye'de resmî olarak başladığı 11 Mart 2020 tarihini kapsayan ve 2019-2020 eğitim öğretim yılı bahar yarıyılıının 5-14. haftalarını içine alan akademik dönem ile bu dönemleri takip eden ve tamamen uzaktan eğitime geçildiği 2020-2021 güz ve bahar yarıyıllarını kapsamaktadır. Bu süreci deneyimleyen üç farklı grup katılımcı çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu gruplar, bu dönemlerde aktif olarak öğrenim gören, çevrimiçi derslere genellikle katılan ve yüz yüze eğitimi de dönem itibarıyla en az bir yıl deneyimlemiş olan üniversite öğrencileri; bu süreçte öğrencilere akademik danışmanlık yapan ve aktif olarak lisansüstü öğrenimleri devam eden öğretim elemanları; bu dönemlerde çevrimiçi ders veren öğretim elemanları ve öğretim üyeleridir.

Katılımcıların genel bilgileri ise şu şekildedir:

- 1. Grup: Aktif olarak ders veren öğretim üyeleri
- 2. Grup: Aktif olarak öğrenim gören öğrenciler

- 3. Grup: Lisansüstü öğrenciliği devam eden, aynı zamanda öğrencilere akademik danışmanlık yapan öğretim elemanları

Söz konusu fenomenlerin konum itibarıyla birbiriyle benzeşen ve ayrışan yönleri bulunduğu için, bu kimselerden elde edilecek veriler yoluyla kapsamlı bir fenomenolojik araştırma yapabilmek mümkün olacaktır. Nitekim belirli bir gruptan alınacak özgün bir bilgi değerli olmasına karşın, o grubun dışındaki unsurların sürece dâhil edilememesi riskini taşımaktadır. Özellikle kadınlar, etnik gruplar ve cinsiyet temelli azınlıklar gibi özel grupların sunacağı yaşam deneyimleri ve bilgilerinin dikkate alınması gizlenebilecek veya göz ardı edilebilecek bilgilerin açığa çıkmasını sağlamakla beraber, belirli bir gruptan geldiği için en iyi bilgi olarak da alınamaz (Benton ve Craib, 2012: 323-324). Bu bağlamda salgın ve uzaktan eğitim deneyimini yalnızca öğrencilere veya yalnızca öğretim elemanları ve üyelerine uygulamak, bu alandan gelebilecek bilgiyi sınırlandırma ve sürecin tam anlamıyla keşfedilmemesine sebep olma risklerini taşımaktaydı. Tek bir grubun deneyimine ve görüşüne odaklanıldığında araştırmanın fenomenolojik bağlamı kısmen ortaya çıksa da keşfedici yönünün eksik kalacağı kanaatine varılmıştır. Bu sebeple bu sürece dâhil olan tüm farklı gruplar çalışmanın örnekleme alınmıştır. Bu çalışmada henüz bilinmeyenlerin, ön görülmemeyenlerin ve tecrübe edilemeyecek unsurların farklı grupların katılımları sayesinde açığa çıkarılması mümkün olmuştur. Katılımcılar “K” harfi verilerek numaralandırılmıştır ve aşağıda katılımcılara yönelik bilgiler yer almaktadır.

Çalışmada toplam 13 görüşme gerçekleştirilmiştir:

- 6 öğrenci: 2 erkek, 4 kadın
- 4 öğretim üyesi: 3 erkek, 1 kadın
- 3 öğretim elemanı: 1 kadın, 2 erkek (içlerinden 2’si ders veriyor).

K.1: kadın, öğrenci, Karaman’ın bir ilçesinde yaşıyor.

K.2: erkek, ders veren öğretim elemanı, 11 yıllık mesleki deneyimi var, 1 yıldır ders veriyor.

K.3: erkek, öğretim üyesi, 6 yıllık mesleki deneyimi var, 6 yıldır ders veriyor.

K.4: erkek, öğretim üyesi, 13 yıllık mesleki deneyimi var, 5 yıldır ders veriyor.

K.5: erkek, ders veren öğretim elemanı, 8 yıllık mesleki deneyimi var, 2 yıldır ders veriyor.

K.6: kadın, öğrenci, Karaman merkezde yaşıyor.

K.7: kadın, öğrenci, Kayseri’nin bir ilçesinde yaşıyor.

K.8: kadın, öğretim elemanı, 5 yıllık mesleki deneyimi var.

K.9: erkek, öğrenci, Konya’da yaşıyor.

K.10: erkek, öğrenci, Karaman’da yaşıyor.

K.11: kadın, öğrenci, Konya’nın bir ilçesinde yaşıyor.

K.12: erkek öğretim üyesi, 12 yıllık mesleki deneyimi var, 12 yıldır ders veriyor.

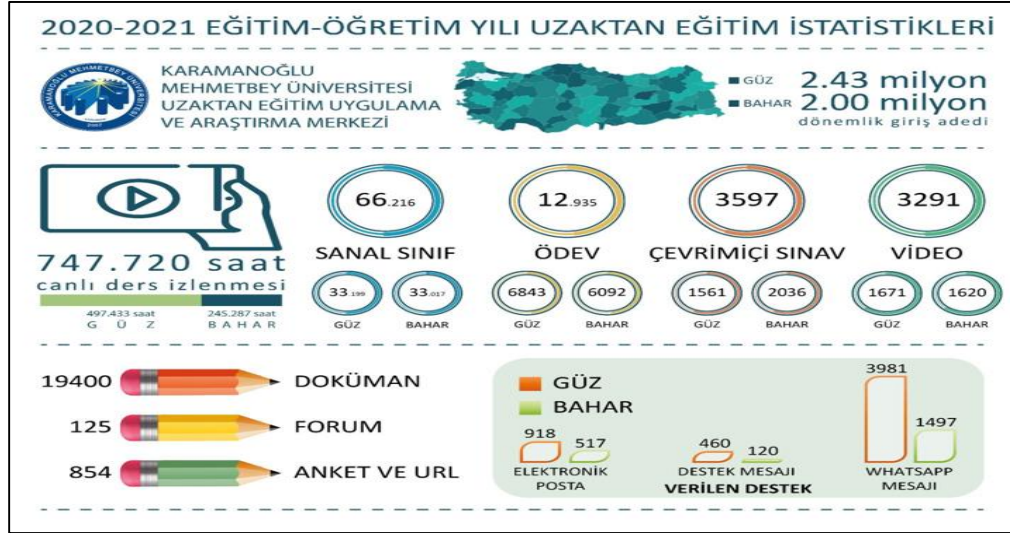
K.13: kadın, öğretim üyesi, 13 yıllık mesleki deneyimi var, 5 yıldır ders veriyor.

Nitel olarak tasarlanan bu çalışmada, uzaktan eğitim sürecini anlamaya yönelik bazı nicel verilerden de yararlanılmıştır. Buna göre 2019-2020 eğitim-öğretim dönemi bahar yarıyılında 5 haftası yüz yüze, 9 haftası asenkron (eş zamansız) derslerle gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde her bir ders saatinin en az 5 dakika olması kararlaştırılmış ve buna göre sisteme öğretim üyesinin yüklediği videolarla eğitim süreci tamamlanmıştır. Ölçme değerlendirme kısmında ise yine öğretim üyesinin sisteme yüklediği sınav soruları ödev kapsamında öğrencilere sunulmuş ve öğrencilerin belirli bir sürede sisteme cevaplarını yüklemesi istenmiştir.

2020-2021 eğitim-öğretim dönemi güz yarıyılında en az 8 haftanın canlı (senkron/ eş zamanlı) derslerle yapılması zorunlu tutulmuş, 6 hafta asenkron ders yapma hakkı tanınmıştır. Bu dönemde her bir ders saati

en az 20 dakika olarak kararlaştırılmış ve ölçme değerlendirme bağlamında öğretim üyesinin tercihine bağlı olarak sisteme yüklenecek ödev ile çevrimiçi sınav yapma seçenekleri sunulmuştur. 2020-2021 eğitim-öğretim dönemi bahar yarıyılı'nın 1. haftası asenkron olarak gerçekleştirilmiş, geri kalan 13 haftanın canlı ders şeklinde yapılması zorunluluğu getirilmiştir. Her bir ders saati yine en az 20 dakika olarak belirlenmiş ve ölçme değerlendirmede güz yarıyılındaki kararlar geçerli olmuştur. 2020-2021 eğitim-öğretim dönemine ilişkin teknik bilgiler ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılı Uzaktan Eğitim İstatistikleri

Kaynak: <https://kmu.edu.tr/uzem/duyuru/18627/20202021-egitimogretim-yili-uzaktan-egitim-istatistikleri/tr>

Tablo 1’de, 2020-2021 eğitim-öğretim döneminin ikinci yarıyılında uzaktan eğitim sürecine dair sorunların azaldığı ve destek amaçlı mesajların sayısının ciddi manada düştüğü görülmektedir. Bu da öğrencilerin sisteme adaptasyonunun ikinci yarıyılıda daha iyi olduğu anlamına gelmektedir. İki yarıyıl arasındaki bu değişim, görüşmelere de kısmen yansımıştır.

5. Bulgular ve Yorumlama

Çalışmanın hedefi, pandemi ve uzaktan eğitim sürecindeki deneyimleri ortaya çıkarmak ve katılımcıların ağzından bu deneyimleri duyup fenomenolojik olarak çözümlemesini yapmak olduğundan, her bir katılımcının deneyimi kendine özgü kabul edilmiştir. Öğrenciler, öğretim üyeleri ve öğretim elemanlarından oluşan üç farklı katılımcı grubunun deneyimleri, içinde buldukları grubun statüsüne bağlı olarak değişkenlik göstermiş, sosyal ve bireysel farklılıklar özelinde grup içinde de farklılaşarak çeşitlenmiştir. Bununla birlikte, katılımcı gruplarında ve gruplar arasında bazı deneyimlerde benzerliklerin olduğu da tespit edilmiştir. Bu deneyimlerin benzeşmesinde ve çeşitlenmesinde bazı belirleyici dinamikler bulunmaktadır. Yaşanılan mekân, hane içindeki birey sayısı, aile dinamikleri, toplumsal cinsiyet rolleri, sahip olunan sosyal, ekonomik ve kültürel sermaye, çevresel etmenler, teknik etmenler, bireyin hayata, sağlığa ve eğitime dair motivasyonu gibi unsurlar bu dinamikler arasındadır.

5.1. Öğrenciler

Öğrenciler için uzaktan eğitim ve pandemi olgusu; aileleriyle ilgili roller, sorumluluklar ve eylemler, ailenin yaşadığı çevre, yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri gibi unsurlar açısından değişkenlik göstermiştir. Ayrıca eğitim ve üniversite hayatına yükledikleri anlam da deneyimlerini etkilemektedir.

5.1.1. Eğitimin Anlamı

Çağdaş eğitim, Özyurt’a (2021: 167) göre bireysel, toplumsal ve evrensel değerleri ve kazanımları dengeli bir biçimde desteklemektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde üniversite eğitimi, zorunlu bir eğitim

türü olmayıp yetişkinlik düzeyinde bir eğitim türü olarak, bireylere istedikleri alanda uzmanlaşmayı sağlarken söz konusu bireysel, toplumsal ve evrensel değerleri kazandırmaya da devam etmektedir.

Araştırmamızda eğitimin, özellikle üniversite eğitiminin onlar için ne ifade ettiği sorulduğunda, bunun yaşam amaçlarına bağlı olduğunu söylemişlerdir. Neden üniversite okudukları ve okudukları bölümden alacakları eğitimin onlar için ne anlama geldiği sorulduğunda öğrenciler aşağıdaki cevapları vermişlerdir:

"Beni harekete geçiren şey, insanlar... Örneğin toplumun yanıtlarını gördüğüm için, gözlemlemeyi sevdiğim için toplumun o yönlerini daha derinlemesine incelemek istedim." (K.10)

K.10'un sosyoloji eğitimi özelinde yaptığı açıklama, K.11 için özgürlük ve sorumluluk ikiliğinde karşılığını bulmaktadır:

"Üniversite hayatını yeni bir hayata, yani bir işe sahip olmak için seçtim. Kendi ayaklarımın üzerinde durmak istediğim için seçtim, kimseye bağımlı olmak istemiyorum. O yüzden bizim için üniversite başka bir şey; lise hayatı başka, ortaokul hayatı başka, üniversite hayatı başka. Artık tek başımsın, her şey senin sorumluluğunda. Üniversite bu nedenle benim için gerçekten iyi bir yer. Üniversitede çok şey öğrendiğimi söyleyebilirim." (K.11)

K.11 için üniversitedeki eğitim, yeni fırsatlar sunduğu kadar yetişkin olmanın sağladığı avantajlar ve sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. K.11'e benzer şekilde K.6, lise veya diğer alt dereceli okullardan farklı olarak bu yönü üniversite eğitiminin önemli bir parçası olarak görmektedir. Öğrencilerin hukuki açıdan da reşit sayıldığı 18 yaş ve üzerine eğitimin sunulduğu üniversite, uzmanlık bilgisinin verildiği bir yetişkinlik alanıdır:

"Üniversiteye daha bilinçli geliyoruz. Çünkü deneyimlerimiz var ve birçok insan ilişkisinden çıkıyoruz. Kendi bakış açımdan, tanıdığım insanların bakış açısından anlatabilirim, ergenlikten çıkıyoruz ve olumlu ya da olumsuz bazı şeyler yaşıyoruz. Yani üniversite gerçekten bir eğitim alanıdır. Kendini geliştirebilmek için. Üniversite, lisenin devamı değildir. Buradaki öğrenciler bunu görüyor. Bundan bir yıl sonra sosyolog olacağım. Ama ben sosyolog olunca insanlar ne yapsın, yani bu sosyolojiyi hak edebilir miyim? Akademisyen olmak ne demektir veya sosyolog ne yapar? Bu bilinçle bu eğitimi alabilir miyim? Bu benim için önemli, çünkü burası son nefesimi vereceğim zamana kadar benim alanıma girebilecek bir şey. Bu konuda kendimi geliştirebilirim. Diğer mesleklerle birleştirebilirim." (K.6)

K.6 için üniversite eğitiminin sunduğu olanaklar, öğrencilerin farkındalığı ile ilgilidir. Ona göre, gerçekten gelişmek ve uzmanlaşmak isteyenler üniversite eğitimi hak etmektedir. Bu farkındalık, üniversite öğrencisi olmanın yetişkin olmak anlamına gelmesiyle ilgilidir.

"Üniversite eğitimi benim için biraz daha bilim öğrenmek, bilime inanmak, yeni şeyler öğrenmek, hayatımızı olumlu yönde değiştirmeye çalışmak, farklı kültürleri öğrenmektir. Bölümümü yeni kültürler, yeni insanlar tanımak için seçtim." (K.9)

K.9 için sadece kendi motivasyonu değil, diğer faktörler de önemlidir. Bu yönler, eğitimin sonuçlarıyla ilgilidir. Özellikle aileye karşı sorumluluk bağlamı, alınan eğitimin somut bir karşılığı olması beklentisi, K.9'un eğitime yüklediği anlamı etkilemektedir.

"Manevi bir sorumluluk var. Şimdi aile bunu bekliyor, mesela üniversiteden mezun olduktan sonra iş bulmanı istiyorlar. Siz de bunun için çabalyorsunuz. Örneğin üniversiteden mezun olduktan sonra iş bulamazsanız çok sorun çıkıyor. Ailen '4 yıl bedava mı okudun?' demese de sen hissediyorsun." (K.9)

K.9 eğitim deneyimine uzmanlık kazanma ve öğrenmenin yanında bir iş bulup çalışma misyonunu da eklemiş ve bunu üniversite eğitimine bağlayarak sonuç odaklı bir anlam arayışına girmiştir. Benzer bir durumu işaret eden K.1 için de kendisinden önce ailesinin istekleri bu yöndedir:

"Çocuk gelişimi çıkışlıyım liseden, meslek lisesi çıkışlıyım. Kreşte çalıştım, yeri geldi kafede çalıştım, aileme para göndermek için. Ama bir yerden sonra radikal bir karar verip dedim ki son 1 ayda oturup sınava çalışacağım. Her şeyden çıktım; bizimkilere çalışıyorum dedim, kenarda birikmişimi gönderdim onlara o an ve üniversite sınavına girdim mesela. Benim arkadaşlarım da o şekildeydi oradaki. Bir kız çocuğunun eğitimine ailesinin önem verdiği örnek, tek tük çıkar. Onlar hemen istiyorlar ki lise bitsin, burada yanımızda çalışsın, bize yardım etsin. Bütün sorumluluk

sanki bende... Bir de diğerleri hep evlendi gitti, evde tek ben kaldım. Yani psikolojik olarak da etkileniyorsunuz. Çünkü bunu yansıtıyorlar size; 'biz yaşlıyız bize bak, tek bekâr sen kaldın' diyorlar. Benim evlenmemi bile istemiyorlar. Mesela şu anda 30'una kadar evlenmeyeceksin diyorlar. Şu an okuyorum, okul bitince hem kendi paranı kazan hem de bize gönderirsin diyorlar." (K.1)

K.1 özelinde mesele aile beklentisinden ziyade aile baskısına dönüştüğü için eğitime yüklenen öznel anlam geri planda kalmıştır.

5.1.2. Eğitimin İşlevi

Eğitimin bireysel ve toplumsal anlamda açık ve gizli birçok işlevi vardır. Toplumsal işlevler bağlamında toplumsallaştırmak, toplumun uygarlık birikimini aktarmak, yenilikçi bireyler yetiştirmek, siyasal amaçlara uygun bireyler yetiştirmek, ekonomik beklentilere uygun bireyler yetiştirmek, toplumsal hareketliliğe katkı sağlamak gibi açık işlevlerinin yanında (Topses, 2020: 2-6) eş seçimi, tanıdık sağlama, statü kazandırma, işsizliği önleme gibi gizli işlevleri de (Tezcan, 1988: 78-81) bulunmaktadır. Öğrencilerin gözünden eğitimin işlevleri düşünüldüğünde özellikle sosyalleşme, sosyalleşerek ve sınıf içi tartışmalar yoluyla öğrenme gibi unsurların öne çıktığı görülmüştür.

"İnsanlar sosyalleşme yoluyla bazı şeyleri kavrayabiliyor, bakış açıları genişleyebiliyor ve arkadaşlarıyla, öğretmenleriyle iletişim kurdukça bakış açılarının genişlediğini düşünüyorum. Tabii ki okumak da çok önemli, benim için de çok önemli. Ama paylaşılan şeyler, sadece kendi gördüğümüz çerçeveyi algılayabiliriz, sanırım başkalarının çerçevelerini onlarla konuştuğumuzda algılayabiliriz. Bu yüzden üniversitenin en önemli yanı, sosyalleşmek." (K.1)

Bu yönü eğitimin, temel işlevleri ile ilişkilidir. Sosyalleşme ve eğitim ilgili temalardır; ancak bazı farklılıkları vardır. Eğitim; amacı, biçimi, nesnelere, konuları belli olan örgütlü bir etkinliktir; toplumsallaşma ise bu kadar kesin örgütlenmiş bir eylem değildir (Akyüz, 2001: 227). Yani toplumsallaşma toplumda her an ve her yerde gerçekleşirken, toplumsal bir kurum olarak eğitim okullarda iş görmektedir. K.1'e göre bu, üniversitenin en önemli yönüdür.

Eğitim için benzer bir işlev K.6 tarafından da ifade edilmiştir:

"Benim için en sağlıklı eğitim, kesinlikle tartışmadır. Yani başkalarının bakış açısı nasıl, nasıl bakıyor dünyaya, olaylara? Benim bir düşüncem var, bunu genişletebiliyorum, düşünebiliyorum ama belli çizgilerim var. Ben öbürünün de çizgilerini merak ediyorum; onun düşüncesini değiştirmek gibi değil; nasıl düşünüyor, onunla anlaşabilmek istiyorum. Aynı şekilde onun da benimle anlaşabilmesini istiyorum. Mesela bu, Türkiye'de yaşayan birisinin Amerika'daki ya da başka bir coğrafyadaki biriyle konuşması, arkadaşlık etmesi gibi. İdeal eğitim, tartışmadır. O tartışma bana başka bakış açıları kazandırıyor." (K.6)

Covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitim bu işlevi büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve üniversite hayatının fikrî tartışmaya açık yönü bu süreçte yer alamamıştır. Buna değinenlerden bir diğeri de K.1'dir:

"Bşkalarının ne gördüğüne değil, sadece kendi gördüğümüze odaklanabiliyorduk. Bu yüzden konulara, derslere çok dar açılardan bakabiliyorduk. Oysa birçok açıyı ayırt edebilmemiz gerekiyor. Arkadaşlarımızla tartışamazdık, hocalarımızla yüz yüze görüşemezdik, istediğimiz zaman ulaşamazdık. Okulda olsak 'Hemen yanına gelirim.' derdik ama uzaktan eğitimde e-postalar atardık; geri geldi mi, döndüğü e-postayı gördük mü? Sonuçta elektronik. Bozulabilir. İnternetimiz olmayabilir. Yüz yüze gibi değil. Birbirimizin yüz ifadelerinden bile bir şeyler anlayabiliyorduk; bu yüzden uzaktan eğitim oldukça dezavantajdı." (K.1)

K.11'e göre eğitimin en temel işlevi olan "öğretme", uzaktan eğitimde yer alıyormuş gibi algılanmamaktadır. Üstelik böyle bir sistemde mezun olmak, eğitime yüklediği anlam dışında istenmeyen bir sonuç olarak görülmektedir:

"Uzaktan eğitimle mezun olmayı hiç istemedim. Çünkü hiçbir şey öğrenmemiş gibi mezun olacağımı düşünüyordum." (K.11)

Çünkü K.11 için üniversite eğitimi, sorumlulukları öğrenmesi açısından önemlidir.

"Mesela ben buraya geldiğimde ailemiz aşırı sağcıydı, ben de aşırı sağcıydım ama şimdi bölümde dersleri görünce, insanların durumunu ve ekonomiyi görünce mesela biraz daha kaydım, o anlamda biraz daha ortada duruyorum.

Mesela hep iyi olduğumuzu, her şeyin yolunda gittiğini düşündük, ekonominin çok iyi olduğunu biliyorduk, işte buradayız, dersleri alınca farklı olduğunu daha iyi öğrendik. Mesela psikoloji dersinde insanların hal ve davranışlarını öğrendiğimizde çok şaşırdım, yani bu nasıl iş dedim. Mesela başka bir şey söylüyor, ama vücut dili başka bir şey söylediğini söylüyor; bu bana çok tuhaf geldi. Şimdi mesela kahveye gittiğimde, oturduğumda telefonu masaya koymak, hatta cüzdanı masaya koymak aslında başka bir şey anlatıyor. Araba anahtarını koymak, bu senin servetin ve her şeyin... Zenginim demektir." (K.9)

Üniversite eğitimindeki kazanımlarıyla, sahip olduğu değerlerin ve hayata bakış açısının değiştiğini ifade eden K.9, bu bağlamda çağdaş eğitimin işlevlerini yerine getirdiğini göstermektedir. Ancak bu durum, yüksek oranda sosyalleşmenin tecrübe edildiği yüz yüze eğitimde mümkün olup uzaktan eğitimde süreç hayli aksamıştır. Örneğin K.9 için sosyalleşerek öğrenme sayesinde fark ettiği nesnelere ve taşıdıkları sembolik anlam, uzaktan eğitim sürecinde görünürlük ortadan kalktığı için toplumsal hayata dair bir veri olarak gözlenememiştir.

5.1.3. Uzaktan Eğitimde Dersler ve Sınavlar

Görüşmelerde dersler bağlamında en çok ve en yoğun şekilde dile getirilen unsur, konuyu sınıf içinde yorumlama ve tartışma ortamının sağlanamaması olarak anlaşılmaktadır. İnsanların yaptığı temel bir ortak uygulama olan iletişim, eğitim süreci için çok önemli bir araçtır. İnsanların karşılıklı konuşarak iletişim kurmaları duygusal bir sermayedir ve bu tür bir sermaye, doyum sağladığı için ödüllendiricidir (Turner, 2013: 192). Karşılıklı iletişimin neredeyse hiç olmadığı uzaktan eğitim, bu anlamda taraflarına bir ödül kazandıramamıştır. Bunların yanında sistemin kopması, elektrik, internet ve bilgisayar ile ilgili teknik sorunlar da sürecin sağlıklı ilerleyememesinde öne çıkan etkenler arasındadır.

"Fikrî tartışmaları gerektiren bir bölümde okuyorum; karşılıklı fikir alışverişi yapıp buradan herhangi bir yere varmak gerekiyor. Parçalara ayırıyoruz, belli parçalara böldükten sonra belli bir sonuca ulaşıyoruz. Uzaktan eğitim derslerinde hiç böyle olmuyordu. Öğretmen soru soruyor, yazmak için uzun süre bekliyoruz, saniyelerce yazıyoruz, bazen telefonumuzun ekranı bozuluyor. Kırıldı mesela benimki bir dönem, yazamadım. İlk başta bilgisayar da ilk defa karşılaştığımız bir sistem olduğu için sohbete nereden gireceğimi bilemedim. Bekleyerek geçti hep; doğrudan iletişim yoktu. Derste hocaya sormadım. Bir programa giremiyoruz ya da farklı bir versiyon olarak ya da elimizdeki versiyondan daha düşük bir versiyon olarak geldiği için sorun oluyor. Dersten sonra buna nereden ulaşabiliriz diye sormayız. Bunun için de hocaları rahatsız etmek istemiyoruz. Bu yüzden oldukça zordu. O kadar çok okula gittim, ilkokuldan beri hiçbir derste uyumadım, ama uzaktan derste uyuyakaldım oturduğum sandalyede. Zaten çok geç yatıyorum ve çok da uyuyamıyorum. İki saat uyku yeter bana. Oturduğum koltukta uyuyakalmışım. Beni hiçbir şekilde almadı, beni içine çekmedi uzaktan eğitim dersleri." (K.1)

K.1'in ifade ettiği dersin içine girememe, eğitimin teknik bir iş olmaktan öte bir sosyal etkileşim alanı olduğunu hatırlatmakta; bu bağlamda uzaktan eğitimde derslerin işleniş açısından duygu aktarımının sağlanamamış oluşu, ortak bir sorun olarak dile getirilmektedir.

"Derslerde pek bir şey öğrenemedik uzaktan olduğu için. Örneğin bizim bölümde sürekli bir tartışma oluyordu, o hiç olmadı. Örneğin 3-4 saatlik bir dersi oraya bir saate sığdırıyorsunuz. Hem öğretmenler hem de biz öğrenciler için çok zordu. Şimdi mesela hoca dersi elleriyle, yürüyüşüyle anlatırken daha çok heyecanlanıyorum. Ama uzaktanda sadece yüzünü gördüğümüz için pek heyecanlanmıyoruz. Mesela hoca anlatmaya devam ediyor; ekranda sürekli yazılar var. İnsan belli bir şeyden sonra sıkılıyor. Bu anlamda örneğin öğretmenin sınıfta dolaşması veya tahtaya yazması, sizin de ona göre yazmanız daha doğruydü. Şimdi hoca online ekrana yazmadığına göre artık hangisini yazacağımızı karıştırıyorsunuz. Mesela hoca sürekli okuyor, sen okuyorsun ama on tane cümle varsa yazdıktan sonra hepsi karışıyor, okurken kafan karışıyor. Şimdi yüz yüze eğitimde tahtaya öğretmen mi yazdı yoksa sen mi yazdın, hemen kafanda kalıyor. Uzaktan eğitimde tam yazacağım mesela, hoca geçiyordu sayfayı, yazamıyordum. Sonra tekrar dönüyorsun bir daha. 1 saat, 2 saat zaman harcıyorsun. Mesela hocaya bir şey soracaksın, hoca konuyu geçtiği zaman sormaktan çekiniyorsun; hoca şimdi geri dönmeyin, ders aksamayın diye. Dersin akışını bozmamak için soru sormıyordunuz. Ortam da müsait olmuyordu genelde zaten. Ev ufak olduğu için mesela tek odada kardeşim, annem, ben ders dinlediğimiz bile oluyordu. Ailecek dinlediğimiz oluyordu dersi." (K.9)

Fiziksel ve sosyal etkileşimin olmayışı, K.9 için öğrenmeyi zorlaştırmakla birlikte, sürecin kendine has dinamikleri sebebiyle derse daha aktif katılmaktan alıkoymak ve çekinmeyi beraberinde getirerek dersten soğutan bir deneyim yaşatmıştır. Bunun yanında, K.9'un değil ama öğretim üyelerinden K.13'ün işaret ettiği, dersin öğrencilerin dışında kişilere de anlatılıyor olması riskini ortaya çıkaran bir deneyimi yaşatması açısından da dikkat çekicidir.

“Uzaktan eğitim çok yorucu bence ve öğretmenler, öğrencilerle çok fazla bağ kuramıyor. Duygusal olarak ulaşılamaz olunuyor. Mesela hocamın gözlerine bakarak anlama yeteneğim ya da hocamın benim gözlerimin içine bakarak anlatma yeteneği gerçekten farklı. Ders, farklı bir yerde olduğumu gözlemlememi sağlıyor. Bulduğum yerden uzaklaşabilirim ama uzaktan eğitimdeyken hocamı görememek, o ortamda bulunamamak beni dışarı çıkaramaz. Uzaktan eğitimde ufak bir çıtırtı çıksa, evde bir şey olsa ya da istemeden ablam içeri girse o sanal sınıf ortamından kopuyordum. Bunun riskli ve zahmetli olduğunu düşünüyorum.” (K.6)

K.6'nın dile getirdiği hususlar, K.1 gibi öğrenimin sınıf içi etkileşimle bağına işaret etmektedir. Bunun yanında sınıf etkileşiminin, bir de öğrencilerin kendi arasındaki etkileşim bağlamı bulunmaktadır.

“Dersin işlenmesi açısından yüz yüze olduğumuzda fikir ve soru alışverişinde bulunabildik. Uzaktan eğitimde e-posta gönderilip gönderilmediği, hocanın cevap verip vermeyeceği konusunda bir tedirginlik yaşıyordum. Öğretmenlerimiz samimi, samimi olmasına ama aklımızda pek çok şey vardı. Bazen dijital üzerinden internet sürekli kesiliyordu, bu yüzden sunucuya bağlanmak mümkün olmuyordu. Bazı yerlerde çok sıkıntı çıktı. Hava şartları kötüydü, internet gitti, elektrikler gitti ya da bir sorun çıktı. Belki de basit bir şeyi anlayamadığımda gerildim. Öğretmene cevap verirsem insanlar güler mi? Öğretmen ne diyecek? Bunlar ilkokul düzeyindedir. Çünkü travmam var. Çocukluk travması diyebilirim. İlkokulda köydeydim, ilkokul eğitimim yoktu, 2-3 sınıflı birlikte okudum.” (K.7)

Okul eğitiminin kritik bir dinamiği olan ve eğitim hayatında hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olabilen akran grubu, ilkokul-ortaokul ve liselerde daha fazla ön plana çıksa da üniversite hayatı için de oldukça etkilidir. Nitekim akran grupları bireye değerler, yeni bakış açıları ve yeni sorumluluk kriterleri sunan bir toplumsal örgütlenme biçimi olmakla birlikte, benlik saygısını düşürme gibi olumsuz etkileri de bulunabilmektedir (Topses, 2020: 98, 101). K.7'de de görülebildiği gibi, akran grubunun olumsuz etkisi yıllar sonra bile travmatik olarak kendini gösterebilmektedir. Bu etkinin ortaya çıkışı uzaktan eğitim deneyiminde, özellikle akran varlığından uzak olan uzaktan eğitim deneyiminde daha net hissedilmiştir. “Sınıf ortamı” olarak ifade edilen akranlarla yüz yüze ilişki, olumlu veya olumsuz etkileriyle uzaktan eğitim deneyiminde büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Öte yandan, sanal bir “sınıf ortamı”nın varlığı ve başkalarının tepki ve jestlerinin görülebilmesi, bu etkinin daha olumsuz yaşanmasına neden olmuştur.

“Önce düşündüğümüzü söylemedik. Beş dakika falan düşündük. Bunu yazarsam, orada kalacak ve tüm sınıf oradan okuyacak. Söylesek belki iki dakika sonra aklımıza başka bir şey gelir ve unutulur ama orada kalır, yanlış bir şey mi yazıyoruz, klavye hatası mı oluyor diye ilk düşündüğümüzü söyleyemiyoruz. İlk aklımıza geleni söyleyemeyince bu sefer gerçek düşüncelerimizi öğrenemedik. Birbirimize uzak olduğumuz için sınıf ortamı yoktu. Daha çok başkası ne düşünür düşüncesi vardı bizde, hepimizin ve herkesin üzerinde bir baskı vardı.” (K.1)

Psikiyatrist yazar Engin Geçtan, yazının kalıcılığı ve etkileri konusunda ilginç bir yaklaşım sergilemektedir. Buna göre, yüz yüze grup terapilerinde üyeler söyledikleri bir kelimenin sorumluluğundan kolaylıkla kurtulurken, online (*cyberspace) terapilerde söylenenler/ yazılanlar ekranda asılı kaldığı için kaçış söz konusu olmamaktadır. Bu sorumluluk ve sözlü dilin değişkenliğinden faydalanma (Geçtan, 2018: 79), sanal ortamda mümkün değildir. Geçtan'ın da belirttiği gibi, çevrimiçi ortama özgü söylenenlerin/ yazılanların askıya alınması ve metnin ekranda tutulması bireylere fazladan bir sorumluluk yüklediği gibi, K.1'in de belirttiği gibi öğrenciler için yeni bir baskı unsuruna da dönüşebilmektedir.

K.11 ise tam da bu özelliklerin uzaktan eğitim sürecine dâhil olmasını kolaylaştırdığını, normal hayatta kendisini zorlayan sosyal fobisinin uzaktan eğitimde kaybolduğunu ifade etmiştir:

“Uzaktan eğitimde sınıfa göre iletişim daha fazla, sanal dünyada insanlar daha rahat görünüyordu. Ben de öyleydim, çünkü biraz utangaç biriyim. Derste bazı şeyler yapıyordum, ama uzaktan eğitimde daha rahat yazabiliyor, düşüncelerimi daha rahat ifade edebiliyordum. Bu yüzden toplumdan, sosyal ortamlardan biraz korkuyorum. Sosyal

fobim var diyebilirim. Bu yüzden bunu aşmalıyım. Onun dışında iletişim sorunu yaşamıyorum. Derslere katılmayı seviyorum, dersleri de seviyorum.” (K.11)

K.6, uzaktan eğitimde sosyal ortamın olmayışının kişisel gelişimini olumsuz etkilediği kanaatindedir. Derse gitmeden önce yaptığı hazırlığın, giyindiği kıyafetin bile kendisini motive ettiğini söylemekte, sınıf ortamının sosyalleşmesine olumlu katkı sunduğunu vurgulamaktadır:

“Ben sosyal bir insanım, mutlaka bir topluluğun içine girmem gerekiyor. Orada konuştuğunda yanlış bir şey söylersem bunu fark edip bir daha yapma demeliyim kendime. Ama uzaktan eğitimde bu olmuyor; ben bir şey söylediğimde ya da örnek verdiğimde kimse beni görmediği için çok fazla utanamıyorum. Bir de okula geldiğimizde kıyafetlerimizi giyiniyoruz, kendimizi bir şeylere hazırlıyoruz, dışarı çıkacağız diye uğraşıyoruz. Ama evdeyken kıyafetlerimize bakmıyoruz; gerçi ben değiştireyordum okul zamanında da. Çünkü ders işliyoruz, orada kendimi iyi hissetmeliyim. Ama bir müddet sonra artık sıkılmaya başlıyorsun, evin içindesin işte, niye hep üstünü değiştireyorsun ki, hocaların seni görmüyor zaten gibi bir düşünceye giriyorsun. Bu rahatsızlık veriyordu, çünkü artık ev ortamındaydın. İstedğin zaman okuldayken dersten çıkamıyorsun, sıkıldığında bile odaklanmak için olumlu düşünmeye çalışıyorsun ama evdeyken olumsuz bir şey aklına geldiğinde ya da o duruma girdiğinde dersi hemen bırakabilirsin, başka bir odaya gidebilirsin. Bu da çok kötü oluyor, elverişsiz oluyor.” (K.6)

K.6'nın ifade ettiği “utanma-utanmama”, sosyal etkileşim sınırlarında oluşan ve toplumsal eylemlerin ahlaki sınırlarını belirleyen dinamiklerin uzaktan eğitimdeki geçersizliğini göstermektedir. Tam da bu bağlam, daha sonra öğretim üyeleri tarafından dile getirilecek olan, öğrencilerin “utanma” duygusunu kaybettiklerine ilişkin değerlendirmeyi daha anlamlı kılmaktadır.

Uzaktan eğitimdeki sınav süreci ise daha çok öğretim üyelerini rahatsız eden bir dinamik olurken, zaman zaman öğrenciler bağlamında da bu rahatsızlığı dile getirenler olmuştur:

“Ben geçen sene bununla ilgili sınıfta bir tartışma yaşadım. Kopya mevzusunda haksızlığa gelebilen birisi değilim, en az hocalar kadar ben de hassasım. Test olan bazı derslerimiz vardı; o derste bir baktım ki grupta cevapları birbirlerine atıyorlar. Ben hocaya da söyledim, sınıf arkadaşlarıma da söyledim onları şikâyet edeceğimi. Sadece ben çalışsam bir tek benim hakkıma girmiş olacaklar, ama arkadaşımın da hakkı olduğu için onun hakkını savunmam gerekiyordu. Çünkü o çok çalışıyordu, ben de çok çalışıyordum ama onun hakkı daha önemliydi. Orada bencillikten ziyade bizim gibi çalışan insanların da olduğu düşüncesiyle biraz tartıştım sınıfla. Biz de yorucu zamanlar geçiriyoruz, biz de aynı sizin gibiyiz ama derslerimize de önem veriyoruz. Gerçekten çalışmak istiyoruz, çalışıyoruz da. Biz o kadar not çıkartırken, tek tek yazarken, dinlerken, anlamadığımız yerde başka şekilde bakabilirken insanların hemen internetten cevapları pat diye yapıştırması benim ağrıma gidiyordu. Benim defterim odamdaydı ve özellikle sınav sırasında başka bir yere koyardım. Defterin her sayfasında neler olduğunu biliyordum ben, istesem bakardım, baksaydım 100 puan alırdım. Ama ben bilerek ortalamamı düşürdüm, yapamadım, sınav stresinden de kaynaklı tabii. Sınavı da yapamadım; çalıştığım, hak ettiğim başarıyı da alamadım. Ama en azından vicdanım rahat.” (K.6)

Sınavlar noktasında öz disiplin geliştiren K.6 için oldukça yıkıcı olabilen süreç, ödevler bağlamında farklı yorumlanmıştır. Test tipi sınav ve ödev tipi sınavdaki farklılığın yansımaları, diğer katılımcılarca da farklı değerlendirilmektedir.

“Defter kitap yanında oluyor mesela sınavlarda. O yüzden pek de bir şey öğrenemiyorsun. Ama burada, yani yüz yüze sınavda öğrendin mi, o aklında kalıyor.” (K.9)

K.9'a göre sınavların ölçme değerlendirme yönünün dışındaki öğreticilik unsuru da oldukça önemlidir ve uzaktan eğitim sistemindeki işleyiş, bunu mümkün kılmamıştır.

5.1.4. Evdeki Hayat

Öğrenciler için evde olmak, her şeyden önce, öğrencilik deneyimi açısından alışık olunmayan süreçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Normal koşullarda öğrencilik, onların kendilerine özgü bir zaman ve mekân diliminde yaşadıkları, ailevi ve mesleki yaşamın ritminden azade oldukları bir süreçtir (Bourdieu ve Passeron, 2020: 54). Bu bakımdan öğrencilik rolleri açısından birçoğunun en çok kırılma yaşadığı alan olan

ev, uzaktan eğitimdeki zorlukları artıran deneyimleri de beraberinde getirmiştir. Ailenin beklentilerinin artmasında ve öğrencilik rollerinin geri plana itilmesinde evde olmanın etkili olduğu görülmüştür:

“Ev ortamında çoğu zaman kahvaltıydı, yemekti derken çok aksaklık yaşadım. Hem ev işi hem derslerim vardı; benim zor bir dönemimdi. Rahat olamıyordum şahsen evde olmakla. İkisini bir arada götürmek çok zor oluyordu benim için. Mesela şu an daha rahatım. Yurttayım, kendim varım sadece. Ailede bir sürü sorumluluklarım vardı ev içinde. Burada o sorumluluğum yine var ama yurttan evdeki kadar ağır bir sorumluluğum yok.” (K.11)

Uzaktan eğitim sürecinde evde olmak, K.9 için bazı ekonomik riskleri de beraberinde getirmiş ve onu hane işçisi olmaya itmiştir:

“Evde kalıyorsun, bir süre elektrik faturası geliyor. Şimdi hepimizin babası memur değil, işçi bir ailenin çocuğuyum. Gerçekten de fatura ödemekte zorlanıyorduk. Evi kira olanları düşünemiyorum mesela. Elektriğe sürekli yükleniyorduk bilgisayar başında. Zaten karantina biter bitmez iş bulup çalıştım, çünkü çalışmam gerekiyordu. Hem üniversiteye para biriktirmek için hem de aileme katkı sağlamak için. İş bulmak zaten zor oldu; bir tanıdık aracılığıyla fabrikaya girdim. Biraz para biriktirdim, o sayede üniversiteye geldim. Çalışmasaydım bu dönem gelemecektim.” (K.9)

Salgın sürecinde karantina ve evde kalma uygulamalarının sınırladığı sosyal hayat, katılımcıları en çok zorlayan unsurlardan bir diğeri olmuştur. K.1 bu sürecin sosyal roller ve sosyal kimlik bağlamında sebep olduğu değişimleri şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben kendimi şöyle tanımlıyordum: Evde bir öğrenci, ev kadını öğrenci ya da. Öğrenciyim ama ev kadınıyım. Çünkü sabah kalkıyorum; yemek, bulaşık, çay, yeğenlere bak ve bir yandan da ders. Vakit ayıramıyordum derse. Dediğim gibi, daha öncesinde de söylemişim, ben bu farkı çok iyi anladım. Vakit ayırmak ve vakit bulmak çok farklı şeyler. Burada düzenli bir hayatım var. Niye? Çünkü sabahleyin kalkıyoruz kahvaltı, okul, okul yoksa eğer ders çalışayım, dışarıya çıkayım diye bir plan oluşturabiliyoruz. Ama evin içinde öyle değil. Anne baba var, onların istekleri var. Bir kadın öğrenci olarak onların isteklerine göre hareket ediyoruz. Kendi bedenimize dahi yabancılaşıyoruz diye düşünüyorum ben. Çünkü onlar yönetiyor: bulaşığı yıka, çayı yap, misafir geldi, tarlaya gidelim. Biz dört kız kardeşiz. Erkek çocuk olmayınca tarlada da çalışıyorsunuz, eve geliyorsunuz evde de çalışıyorsunuz. Örnek veriyorum, biz buğday ekiyoruz biçiyoruz; yeri geliyor sırtımızda buğday çuvalı taşıyorsunuz, hem de kollarca. Bunların arasında kayboluyor insan ve diyorsunuz ki benim bu sorumlulukları yapmam gerekiyor, aileme yardımcı olmam gerekiyor. Benim annem babam yaşlı. İkisi de 60 yaşında. Sürekli yoğun olarak onlarla uğraşmaktan öğrenci olduğumu unuttum diyebilirim. Çünkü ders çalışmak; sadece vakit bulabildiğim zamanlarda hemen hızlıca başına geçip, hatta sesi hızlandırarak hemen dinleyip kafamda kalanları yazabildiğim bir şeydi.” (K.1)

Evde olmanın bir sonucu olarak mevcut rollerin değişmesinden ve evdeki sorumluluğun daha fazla olmasından pek memnun olmayan K.1 için hayat, üniversiteye gidince adeta yeniden başlamıştır:

“Ben geldim okula ve ikinci gün direkt kütüphaneye gittim. Kütüphaneye girdim, burada bir saat falan dolaştığımı hatırlıyorum. Çünkü ben üniversiteye gelebilmek için köyden gelen bir kadını ve benim gibiler üniversiteye girebilmek için bayağı çaba sarfetmiştir diye düşünüyorum. Burada çok mutlu oldum.” (K.1)

Diğer taraftan K.1 için salgın sebebiyle evde kalmanın tek avantajı, birikim yapabilmiş olmasıdır. Evin masrafları ailesi tarafından karşılandığı için devletin düzenli olarak verdiği krediyi daha sonra harcamak üzere biriktirebilmiştir:

“Evde olmak ekonomik anlamda bayağı iyi geldi. Para biriktirebilmişim bir dönem. Çünkü her şeyimi ailem karşılıyordu. Markete gitmek istesem ailem veriyordu; kredim yatıyordu ama birikiyordu o bir kenarda. Yemek sorunum olmuyordu yurttan kalmadığım için.” (K.1)

Salgın döneminde aktif bir sosyal hayatın olmayışının, kimileri için avantaja dönüşen tarafları olmuştur:

“Hep evdeydik; pandemiden dolayı zaten insanlar birbirine gitmekte tedirgindi, bu da bize olanak sağladı. Yüz yüze eğitimde akşama kadar bir saat çalışırsın, belki bir buçuk saat çalışırsın ama sonrasında arkadaşlarınla gezersin, sohbet edersin, başka etkinlikler yaparsın. Ama evde öyle bir şey yok, yaparsan ev işi veya yemek; onun haricinde ders. Bazen film izledim, ama dördüncü ya da beşinci bir etkinlik yoktu. Benim için en büyük avantajlardan birisi ders çalışmak oldu.” (K.7)

Sürecin olumlu görülen taraflarından bir diğeri, uzaktan eğitim sayesinde beceri geliştirmedir. Bu durum K.6 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir.

“Bir müddet iyi gitti. Gerçekten kendime daha çok değer veriyordum, daha iyi bakabiliyordum, hem kişisel gelişim olarak hem kendi bakımım olarak. Her şekilde kendime daha değer verebiliyordum, araştırmalar yapabiliyordum, çünkü zamanım vardı. Mesela yemek de yapıyordum, temizlik de yapıyordum, kitap da okuyordum, gidip ailemle sohbet de edebiliyordum, konuşabiliyordum. Yine akrabalarımızla Zoom üzerinden sohbet edebiliyorduk, onlarla kitap tahlili yapabiliyorduk. Hani bir şekilde güzel geçti ve ben üç tane daha online eğitime başladım.” (K.6)

Ancak K.6 için sürecin daha sonraki kısmı, “Salgınla Hayat” başlığında dile getirilecek olan olumsuz tecrübelerle ilgili olarak sorunlu ilerlemiştir.

Uzaktan eğitim döneminde öğrencilikten arta kalan zamanlarını farklı bir şekilde değerlendiren K.10 da sürecin olumlu yanlarını anlatmıştır:

“Benim için artı bir şeydi, bana zaman kazandırdı. Şimdi buraya geldiğim zaman arkadaşlar diyorlar ki şuraya gidelim, buraya gidelim. Etkileniyoruz ve ister istemez gitmek zorunda kalıyoruz. Ondan sonra bir bakıyorum gece eve gelmişim vs. Online olduğu zaman uzaktan eğitim size vakit kazandırıyor. Mesela ben müzikle de uğraşıyordum, zamanım arta kalıyordu, her şeyi yapabiliyordum. Şimdi zamanım yok yani. Orada en önemli şey, zaman kazandırmasıydı bana. Hobilerim oldu. Diksiyon çalıştım, nefes egzersizleri çalıştım. Kendime böyle bir zaman oluşturdum, planlı bir şekilde gidiyordum. Güzel gidiyordu, alışmıştım o sürece. Baktım okul açılmayacak, yeni yeni çözümler üretmeye çalıştım. Dışarıya çıktığım zaman ne yapıyorduk? Boş boş geziyorduk, mesela arkadaşlarla kafeye gidiyorduk. Evdeyken de kendine illa bir şey bulman gerekiyor, yoksa olmaz. Boş boş oturarak evde de olmaz. Yani hobilerimi geliştirdim, kendi kişisel gelişimim adına bir şeyler yapmaya çalıştım.” (K.10)

K.10’un değerlendirmesine göre aile içinde yerine getirilmesi gereken sorumlulukların olmayışı, sürecin olumlu deneyimlenmesinde belirgin olmuş gibi görünmektedir.

5.1.5. Salgınla Hayat

Sürecin en kritik unsurlarından biri, salgın sürecinin kendisinin sebep olduğu etkidir. Hızla geçilen plansız bir değişim sürecinin tetikleyicisi olarak salgın, bazı katılımcılarda travmatik deneyimleri beraberinde getirmiştir:

“Sağlık ve bence ölüme bakış açımız değişti. Bu ilk vakanın çıktığı sıralarda dedim ki sağlığımız tehlikede. İnsan illa ki bir stres, bir korku duyuyor. Daha sonrasında ölümler çoğalmaya başladı falan. Daha çok korku, daha çok stres olduk. Bir süre sonra bu korku ve stres düşmeye başladı, insanların sağlıklarına olan bakış açıları değişmeye başladı. Örnek veriyorum. Ben yurttan kalıyorum, yurdu içine girince de çok değişti. Aldığım her şeyi yıkardım, dezenfekte ederdim, bir şey yapardım ama yemekhaneye girince zaten uzun bir sıra, sürekli olarak insanların içindeyiz. Sonrasında sizde şu düşünce oluşmaya başlıyor: ‘Olayım geçireyim artık!’ Yani o kadar çok ölüm görmeye başladık ki artık ölü sayıları bize çok normal gelmeye başlıyor. Mesela bütün cenazeleri şuraya serseler korkabiliriz, bazı şeylerin tedbirini daha iyi alabiliriz ya da yeniden anlamlandırabiliriz. Ama iş sayıya dönünce bence tehlikeliye de dönüyor. Sanki sadece sayı olarak varız gibi oluyor; sadece bir rakamdan ibaretmiş gibi gelmeye başlıyor artık. Ölüm de aynı şekilde; ölüm algımız da aynı şekilde. Pandemiyle beraber sürekli olarak televizyonlarda cinayet haberleri verilmeye başladı, kadına şiddet ve kadın cinayetleri özellikle iyice arttı. Sokak ortasında insanlar birbirlerini dövmeye başladılar. Ben bunu salgına bağlıyorum açıkçası; insanların yaşamları, ölümleri, nefes almaları bir anda değersizleşmeye başladı. Bence daha büyük tehlikeler de oluşturacak diye düşünüyorum ileriki dönemlerde. Çünkü çok daha önemsizleşmeye başladı hayat.” (K.1)

Bu olumsuz deneyimler ve yaşamın önemsizleşmesi duygusu, K.6 için de travmatik bir deneyime dönüşmüştür:

“Dışarı çıkamamaktan ziyade insanlar, aileme bir şey olacak korkusunu yaşamaya başladı. Zaten panik atağım vardı. Ondan sonra o beni bayağı bir tetikledi. Babamı öyle hasta görmem beni daha fazla etkiledi. Uzun süre onun etkisinden çıkamadım.” (K.6)

Salgın döneminde hayatın pek çok alanına “korku” ve “kaygı” kelimeleri hâkim olmuştur. Salgın fenomenini bu olumsuz duygularla birleştirerek kendisi, ailesi veya toplumun geneli için endişelenen bireyler, yaşadıkları travmayı hemen atlatabilecek gibi de görünmemektedir.

5.2. Ders Veren Öğretim Elemanları

Öğretim üyeleri için eğitim ve pandemi olgusu, ev-yaşam koşulları açısından yaşanmaktadır. Uzaktan eğitim sürecinde çoğunlukla benzer temalar öne çıkmakla birlikte toplumsal cinsiyet bağlamında farklılaşan deneyimler olduğu da ifade edilmiştir.

5.2.1. Uzaktan Eğitimde Dersler

Bu süreçte öğretim üyeleri ve ders veren öğretim elemanları, sorunlu bir deneyim yaşamışlardır. Öğrencilerle kurul(a)mayan duygusal bağ ve öğrencilerin derslere yeterince ilgi göster(e)memesi derslerin monoton geçmesine, anlatıcılarda motivasyon kaybına yol açmıştır:

“Uzaktan eğitim, bir kere yapay bir ortam. Adı üstünde sanal ve yapay bir ders. Konsantre olma problemi yaşıyor. Sınıfa gittiğimiz zaman daha fazla konsantre oluyorduk, daha iştiyaklı anlatıyorduk. Öğrenci gerçekten sevdiği bir şeyi dinliyorsa daha hevesli geliyordu sınıfa, ön hazırlık yapıyordu. Uzaktan eğitimde kamerayı açıp bir şeyler konuşmaya, dinlemeye çalışıyorsunuz. Uzaktan eğitim süreci, öğretmenlik kabiliyetleri bakımından kişiyi köreltiyor. Uzun yıllardır öğretmenlik yaptığımız için bir şeye alıştık, onu unutmuyoruz. Ama eğitimciye yeni başlayan biri uzaktan eğitimle başlayıp sürekli yapıyorsa ona öğretmen denilebileceğini düşünmüyorum. Sınıf hâkimiyetini, insan psikolojisini kaybeder; öğrencinin neyi anlayıp neyi anlamadığını, hangi kelimenin sınıfın düzeyine uygun olduğunu, hangilerinin olmadığını sınıfta öğrenir. Öğretmek, birinin size öğreteceği bir şey değildir. Herkes sınıfa giriyor ve zamanla kendi tarzını geliştiriyor. Burada yüz yüze konuşmak ve tartışmak önemlidir. Yüz yüze eğitimde öğrenci buraya gelir, kantinde çay içerken bir şeye şahit olur ve tüm hayatı değişir. Mesela öğrenciler birbirlerine âşık olurlar, bütün hayatları değişir.” (K.3)

K.3, sürecin özellikle mesleğe yeni başlayan öğretmenler için risk oluşturan unsurlarına dikkati çekmiştir. Ona göre, yüz yüze sınıf ortamında sosyalleşerek öğrenmek yalnızca öğrenci için değil, öğretmen için de kritik bir şeydir. Benzer bir değerlendirme K.4 tarafından da dile getirilmiştir:

“Öğrenciler sosyalleşme fırsatını kaybetti. Öğretmenleri göremediler. Çünkü eğitim sadece dinlemekten ibaret değildir. Ayrıca sınıfta nasıl öğrettiğimize de bakmalılar. Sonuç olarak, gelecekte öğretmen olacaklar. Öğrenciye nasıl yaklaştığımızı bakmalılar. Bir rol model alıp ‘Ben o öğretmen gibi olmak istiyorum, öğrencilerine çok iyi davranıyor veya ben onun gibi olmamalıyım, öğrencilerine çok kötü davranıyor.’ demeliler. Çünkü kötü örnekleri görmek de iyi örnekleri görmek kadar önemlidir.” (K.4)

Bu sürece ilişkin en çarpıcı ifadelerden biri, K.5’in uzaktan eğitimi “kara delik” şeklinde betimlemesi olarak ortaya çıkmıştır:

“Uzaktan eğitim süreci benim için kayıp bir dönemdi, kara delik gibi bir şeydi. Ders işleme konusu çok sıkıntılıydı. Öğrenciyle iletişime geçmek problem oldu. Öğrenciye uygulama yaptırmak mümkün değildi. Yüz yüze eğitimde yeri geliyor öğrenciye bir şaka yapıyorsun ve onu dersin içine çekebiliyorsun. Öğrenciyi tahtaya çıkarıyorsun ve birlikte bir uygulama yapıyorsun. Hem öğrenci için hem de benim için çok iyi oluyordu. Böylece bütün sınıfın dikkatini çekebiliyordum. Uzaktan eğitimde hiçbir şekilde öğrencinin dikkatini çekemiyorsun.” (K.5)

Uzaktan eğitim sürecinde öğretmen-öğrenci ilişkisinin zayıflamasını ve aradaki etkileşimin kaybolmasını K.12 de ifade etmiştir:

“Uzaktan eğitim sürecinde insani sıcaklık ve samimiyet kayboldu. Ben bilgisayara bakarak anlatıyorum, öğrenci soğuk bir ekrana bakarak dinliyor. Haliyle göz teması kurmak imkânı yok. Yüz yüze eğitimde karşımadaki öğrencinin bakışından bile konuyu anlayıp anlamadığını seziyorsunuz; bu durumda aynı konuyu başa dönüp bir daha anlatıyorsunuz. Ama bilgisayar karşısında anlatırken, söylediğiniz her şeyin anlaşıldığını kabul ederek ilerliyorsunuz. Zira öğrencilerden soru soran falan olmuyor. Bu süreçte derslerin tek merkezli olması, monotonluğu da beraberinde getirdi. Normalde derse keyifle giden ben bile, derslerden keyif alamamaya başladım. Yani uzaktan eğitim bana ‘yapmacık bir eğitim modeli’ gibi geldi, pek ısınmadım.” (K.12)

Sürecin salgını sağlıklı atlatabilmenin yanında “zamanı iyi kullanma özelinde” avantaja dönük bazı yanları ise K.4 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bir defa zaman kaybı azaldı. Normal süreçte derse girdiğimizde yoklamaydı, derse geç gelen öğrencinin dersi bölmesiydi, dersi özellikle sabote etmek isteyen öğrencinin araya girmesiydi derken ders aksayabiliyordu. Yani dersi dinleyen sayısı uzaktan eğitimde de, yüz yüze eğitimde de farklı değildi. Dinleyen kişi yine dinliyor, dinlemeyen kişi yine dinlemiyordu. Uzaktan eğitimde, size daha çok süre kalıyor. Gerçekten de hesaplayınca uzaktan eğitimde ders süresi daha kısa. Yüz yüze eğitimde hoca dersi yaptı mı, yapmadı mı diye denetleyemiyorsunuz, belli değil. Ama uzaktan eğitimde kontrol edilecek kaygısıyla hoca ders zamanını tam dolduruyor, verimli şekilde doldurmaya çalışıyor. Konuşmalarına da dikkat ediyor. Sınıfta bazen şaka yapabiliyorsunuz, hatta kimi hoca şakanın dozunu kaçırıyor. Bazen de öğrenci, konuşmanın dozunu kaçırabiliyor. Ama uzaktan eğitimde bunların çoğu yaşanmıyor. Uzaktan eğitimde 14 haftanın 14’ünü de doldurduk. Yüz yüze de belki ilk hafta çoğu hoca ders yapmıyordu, ama uzaktan eğitimde kayıt altına alınma söz konusu olduğu için mecburen her hafta ders yapıyorsunuz. Bu şekilde zaman kaybı olmadığı gibi düzen de sağlanıyor. Ben derste çokça metin kullanıyorum. Metni sıfıftayken her zaman tahtaya yazamayabiliyoruz. Ama uzaktan eğitimde metni ekrana yansıtıyorum, oradan işliyoruz. Bazen de bir link gönderiyorum, öğrenciler oradan hemen açıp izleyebiliyorlar. Sınıfta olsaydık bilgisayarı kuracaksın, slayt çalıştı çalışmadı derdin olacak falan. Bu açıdan uzaktan eğitimin avantajlı tarafları var tabii.” (K.4)

Bununla beraber K.4, sürecin bazı riskleri olduğunu da düşünmektedir. Ona göre en büyük olumsuzluk, öğrencinin dersi dinleyip dinlemediğini bilememektir:

“Bazen sosyal medyada falan görüyoruz; öğretmen öğretiyor, öğrenci mutfakta yemek yapıyor ya da maç izliyor. Dinlediğini sanıyorsun ama gerçekte kimin dinlediğini bilmiyoruz. Aslında tüm öğrenciler kamera ve mikrofonlarını açsa işler değişirdi. Ama derste kamera veya mikrofon isteği gönderiyorum, öğrenci reddediyor. ‘Telefondan bağlanıyorum.’, ‘Şu anda bağlandığım yer müsait değil.’ deyip kamera veya mikrofonu açmıyorlar. Derslerden birinde ben canlı dersteysen 5-6 kişinin mikrofonları açtı. Arkadan bir hakaret sesi duyuldu; küfür değil ama bir hakaret. Hemen araya girerek ‘Arkadaşlar çevrenizde ses varsa lütfen mikrofonu açmayın.’ dedim. Hal böyle olunca her derste böyle bir şey yaşar mıyız diye sonradan hep endişelendim.” (K.4)

K.3, süreci işlevsizleştiren unsurların katılımcı sayısı ve katılımcıların sorumluluk almamasıyla da ilgili olduğunu dile getirmiştir:

“Yüz yüze eğitimde bazen derse giderken sıkılıyor. ‘Yarım dersim var, ah!’ diye söylenebiliriz. Ama sınıfa girince, ders başlayınca unutuyorum her şeyi. Sınıfa girdiğimde o psikolojiden hemen çıkıyorum, işimi severek yapıyorum. Uzaktan eğitimde diğer dersin yarısı kadar zaman olmasına rağmen zamanımı, psikolojimi ve alanımı buna göre yoğunlaştıramıyorum. Uzaktan eğitim sürecinde, öğrenciden sorulara cevap da alamıyoruz. Cevap alsak bile burada kakofoni oluyor. Öğrencinin söz almasından ziyade derste özel olarak birine söz vermek lazım. Uzaktan eğitim çok kişiyle olunca da olmuyor. Öğretmen anlatıp öğrenci dinliyor, ama gerçekten karşılıklı iletişim olabilmesi için Zoom’daki gibi 8-10 kişilik gruplarla dersin yapılması lazım. O zaman belki herkes katılacak, herkesin sorumluluğu olacak, herkes eşit derecede konuşacak, baştaki hoca organize edecek, kendisi de araya girip bir şeyler söyleyecek falan. Yani atölye çalışması gibi olacaksa olur.” (K.3)

K.3’ün sonraki yıllarda benzer bir sürecin yaşanması durumunda uzaktan eğitim derslerinin “atölye çalışması” şeklinde yapılmasına dair önerisi kıymetlidir.

5.2.2. Uzaktan Eğitimde Sınavlar ve Değerlendirme

Sürecin öğretim üyelerinin dikkatini çeken en problematik yönlerinden biri, sınavlar ve değerlendirme aşamalarıyla ilgilidir. Eğitimdeki değer kaybının en yoğun yaşandığı ve adil bir ölçme değerlendirmenin yapılamadığı bu süreç, motivasyon kaybını ve eğitimdeki riskleri artıran sorunlu bir deneyime dönüşmüştür:

“Sınavları istediğimiz gibi yapamadık. Özellikle de uzaktan eğitimin ilk dönemi olağandışı gelişen bir süreç oldu. Buna bağlı olarak bizlerden daha müsamahakâr olmamız beklendi; biz de müsamahakâr olduk. Sınav soruları sisteme yüklendi, uzun süre cevaplama hakkı tanındı. Tabii öğrenciler WhatsApp gruplarında cevap alışverişleri yaptılar, her türlü kaynağa ulaştılar. Kopya çekme olayı da çok fazla oldu. Biz de bunları özellikle ilk dönemde görmezden geldik.

Daha doğrusu kopyayı ispatlayamazdık. Hepsi aynı kaynaktan almadığı için kopya çektiklerini veya çekmediklerini ispatlayamazdık; bilemezdik yani bunu. O sebeple ‘Öğrencilere verdiğimiz bilginin karşılığı gerçekten de o sınav kâğıdı mıydı?’ sorusunu cevaplamakta sıkıntı çektik; tabii öğrenciler de anlatılanları pek öğrenmediler. İnsanoğlunun en büyük özelliği, kolayca kaçmasıdır. Sonuçta orada yapan bir arkadaşı varken kendisi vakit harcamak istememiş olabilir. Tabii belki öğrenci o dönemde tarlada çalışıyordu, belki bir kafede çalışıyordu. Bu sebeple onlar da bu kolaylıktan yararlandı. Online sınavlarda da sıkıntı oldu. Öğrencinin bağlantısı koptu, sınavı girme hakkı sayısı doldu falan. Şimdi buna sıfır mı vereceksiniz? Buradaki vicdani yükümlülük, kaldırılacak bir şey değil. Bunu kaldıramayacağım için daha çok sisteme ödev yükleme yöntemine gittim. Ama şunu da biliyordum ki çoğu öğrenci verilen süre içinde kendisi çalışarak soruları yapmadı; bunu hepimiz hissediyorduk. Bu da ‘Acaba gerçekten öğrettim mi, öğrettiğimi alabildim mi?’ sorularını aklıma getirdi. Bu vicdani yükü hâlâ taşıyorum.” (K.2)

Sürecin “kolaylık” kısmının istismara dönüşümü, diğer katılımcılar tarafından da belirtilmiştir:

“Uzaktan eğitim döneminde yapılan sınavların gerçekten bir şeyleri ölçtüğüne inanmıyorum. Öğrenciler birbirlerinden çokça istifade ettiler. Biraz değiştirmeye çalışsalar da birbirlerinden aldıkları belli oluyordu. Öğrenciyi dersten bıraksanız bu kez de yönetimle bir sorun çıkacak belki. Siz de biliyorsunuz, sözlü olarak ‘Öğrencilere kolaylık sağlayın.’ dedi. Onun için sınavlarda çok zorlayamadık yani. Kendi adıma öyle düşünüyorum. Öğrencinin gerçekten konuyu öğrenip öğrenmediğini ölçemedik. Ölçmeye çalıştık, ama bunu ne kadar başardık, emin değilim.” (K.4)

Bu istismarın etik değerleri hiçe sayması ve akademik geleneğe aykırı bir işleyişi beraberinde getirmesi K.5 tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Uzaktan eğitim sürecinin bilgiyi ölçtüğüne kesinlikle inanmıyorum. Öğrenci için de, hoca için de sıkıntı oldu. Sınav dönemlerinde etik değerler tamamen geri plana atıldı. Sonuçta denetleyemediğimiz bir ortam. Mesela bir sınavda 20 kişi aynı kâğıdı vermişti. Ben de kâğıtları yeterince özenerek okuduğumu düşünmüyorum, çünkü ekrandan okudum sınav kâğıtlarını. Üzerlerini çizip notlar alamıyorum, 200 tane kâğıdın çıktısını da alamam tabii. Yani sınavlar ne etik değerlere ne de akademik geleneğe uygundu. Bilgiyi ölçemedik. Oturdular, gruplaştılar, birlikte sınav yaptılar.” (K.5)

Adil bir ölçme değerlendirmenin yapılamadığı uzaktan eğitim süreci, öğrencilere ders geçme noktasında fayda sağlamış gibi görünse de öğretim elemanlarının işaret ettikleri “bilgi doyumu” bu süreçte eksik kalmıştır.

5.2.3. Uzaktan Eğitimde Riskler

Uzaktan eğitimin riskleri, öğrencilerin pek farkında olmadığı ancak öğretim üyelerinin dikkati çektiği şeylerdir. Eğitimin içinin boşaltılması riskiyle birlikte güvenlik riskleri, uzaktan eğitim kaynaklı temel risk başlıkları olarak belirtilmiştir:

“Uzaktan eğitimin en büyük riski, öğrenci konuyu anladı mı anlamadı mı, bilemiyorsunuz. Geri dönüş alamıyorsunuz. Kim dinledi kim dinlemedi, onu da bilemiyorsunuz. Yaklaşık bir buçuk yılı uzaktan eğitimle tamamlayan öğrenciler, bu sene yüksek lisansa başladı ve sürecin yansımalarını onlarda gördük. Sınav kâğıtlarında durumları parlak değil. Uzaktan eğitimde derse katılmayan öğrenci maalesef iyi yetişmiyor. Uzaktan da olsa, yüz yüze de olsa derse katılması lazım öğrencinin. Bir şeyler öğrenmesi buna bağlı. Ama çoğu üniversitede ‘Uzaktan eğitim derslerine katılmak mecburi değil.’ gibi bir karar alındı, böyle bir algı oluşturuldu. Devam zorunluluğu olmadığı için son haftalara doğru 1-2 kişiyle ders yaptık. Uzaktan eğitimin en büyük risklerinden biri, öğrencinin derse katılmaması bence.” (K.4)

K.4’ün ifade ettiği durum, sınav ve ölçme değerlendirme başlığında da ifade edilen, öğrencilere “kolaylık” sağlama ve öğrenciyi sorumluluklarından muaf tutmanın beraberinde getirdiği risklerdir. Bu riskler kısa vadede dersin hakkını verememe olurken uzun vadede eğitim sürecinin uzağında kalma gibi riskleri de ortaya çıkarmıştır.

“En büyük risk, öğrencinin okuldan kopması. Bu süreçte birçok öğrencinin okulla bağının tamamen koptuğunu, başka işlere yöneldiklerini gördüm. Ekmek parası derdine düştüler. Tabii birçoğu da şikâyet ediyordu: ‘Hocam tarladan eve gelemiyoruz ki nasıl derse katılalım.’ diyorlardı. Aileler de artık onların evde yattıklarını düşünüyordular. Bu süreç öğrencilerin okulla bağını tamamen kopardı. Hem öğrenciler hem de aileleri ‘okula gitmeden de okul halledilebilmiş’

kafasına girdiler. Hatta öğrenciler şunu düşünmeye başladılar: 'Madem dersi uzaktan yapıyoruz, neden dersten kalıyorum ben? Neden bu kadar zor soruyorlar?' Bu rahatlık bazı hocalarda da vardı: 'Madem uzaktan eğitim yapıyoruz, sisteme sadece ses kaydı yükleyim.' diyorlardı. Derse gelen ile gelmeyi kontrol etmek hiç kolay değildi. Çünkü öğrenci interneti bahane etti bazen, elektriği bahane etti. Sınavlarda da öğrenciyi kontrol etmek mümkün olmadı." (K.5)

K.5'in ifade ettiği durum, toplumsal tabakalaşma ve bölgesel farklılıklar bağlamında değinilen unsurların istismara açık taraflarını da gündeme getirmiştir. Hem bunları kontrol etmek mümkün olmadığı hem de salgın psikolojisinde ana tema "ders kontrolü" olmadığı için, gerçeklik ve istismar unsurları iç içe geçmiştir. Bu durum, ilk etapta ön görülemeyen başka riskleri de ortaya çıkarmıştır:

"Belki karşımda benim öğrencinin kendisi yoktu da anne babası vardı. Böyle şeyler de olabilir, yani herkese ders anlatıyor da olabirim o sırada. Çünkü öğrencilerin koşulları da birbirinden farklı sonuçta. Tek odalı bir yerdeyse mesela, herkese de ders anlatmış olabirim. E tabii dediğimizi herkes duyuyordur. Aslında konuya etik olarak baktığımızda her şey derste olur, derste biter ve başkası tarafından kayıt altına da alınmaması lazım. Yasal bir şey değil. Ama oraya girdiğinde ses kaydını da alır, her şeyi yapabilir; her yerde kullanabilir bizim sesimizi. Ben kamera açmadım ama kamera açsam görüntü de kullanılabilirdi. Bir de verdiğimiz örneklere falan daha da çok dikkat ediyorduk, ben öyleyim açıkçası. Aklımıza ders anlatırken gündelik yaşamdan bir örnek geliyordu, ama onu söylerken daha da dikkat ediyorduk." (K.13)

Bunun ne kadar gerçekçi bir risk olduğu, daha önce öğrencilerin uzaktan eğitim deneyimi kısmında paylaşılan K.9'un dersleri aile ortamında annesiyle beraber dinlediği bilgisinden teyit edilmektedir.

"Uzaktan eğitim sürecinin en büyük riski, ölçülebilirlik ve denetlenebilirlikti. Ders anlatıyorum, ama öğrenci beni dinliyor mu? Belki kardeşini bilgisayarın başına koyuyor; çünkü orada görüntü yok. Yani denetlenebilirlik tamamen kaybolmuş vaziyetteydi. Ölçülebilirlik ise sınavlarla ilgili bir durumdu. Ölçülebilirlik ve denetlenebilirlik, bence bu dönemin en büyük iki sıkıntısıydı." (K.2)

K.2'nin ifade ettiği risklerin görece daha az önemli riskler olduğuna ve bunların giderilebileceğine dikkati çeken K.3'e göre ise asıl mesele insani yönlerle ilgilidir:

"Ölçülebilirlik ve denetlenebilirlikle ilgili sorunlar aşılabılır. Daha profesyonel sınavlar yapılır, daha ciddi yaklaşım olur; tamamen o yöne kanalizasyon şeklinde aşılabılır. Bütün dünyada online sınavlar yapılıyor neticesinde. O tür teknik sorunlar aşılabılır. Bir üniversiteye harcayacağımız parayla her şehre bir sınav merkezi yapılır, öğrenci buralarda sınavını alır, çıkar falan. Bunlar basit meseleler. Sürekli olarak uzaktan eğitime dönülürse bunlar çözülür. Kısa sürede ölçme değerlendirme gibi sorunlar halledilir. Ama kaybedilen insani yön, kesinlikle geri gelmez." (K.3)

K.3'e göre uzaktan eğitim sürecinde tehlike altında olan unsurlar; insani etkileşim, bilgi paylaşımı ve öğretmenlik becerilerinin sosyalleşerek kazanılmasıdır:

"Daha önce de söylediğim gibi eğitmenliğe yeni başlayan biri uzaktan eğitimle başlayıp sürekli bu şekilde devam ederse ona öğretmen denmez bence. Sınıf hâkimiyetini kaybeder, insan psikolojisini yönetme gücünü kaybeder; hangi kelimenin sınıfın düzeyine uygun olduğunu, hangilerinin olmadığını sınıfta öğrenebilir ancak. Ama uzaktan eğitimde bu mümkün olmaz. Yüz yüze konuşmak ve tartışmak her zaman önemlidir. Uzaktan eğitim, hocanın ve öğrencinin olduğu iki taraflı bir şey. Burada en büyük risk, sosyal iletişimin azalmasıdır; yani eğitimin sadece diplomaya ve anlık ders geçmeye indirgenmesidir." (K.3)

Bu risklerle beraber, işin öğrenci yönünde de benzer riskler yine K.3 tarafından ifade edilmiştir:

"Üniversiteye uzaktan eğitimle kaydoldun; anlatılanları dinle ve notunu alıp geç. Yüz yüze eğitimde ise öğrenci kantinde, koridorda, sınıfta hep hayatın içinde. Bir şeye şahit oluyor ve bütün hayatı bir anda değişiyor. Uzaktan eğitim süreci, öncelikle asosyalliği beraberinde getirdi. Toplulukta nasıl oturulur, nasıl konuşulur, söze nasıl başlanır, bütün bunlar unutulmuş olabilir. Şimdi daha her şey yeni, ama uzaktan eğitim süreci yeniden gelirse 8-10 sene içinde bizim bildiğimiz güzel değerler unutulur. Sesimi duyuyor musun, duyuyorum; testi işaretlerdin mi, işaretledim gibi makineleşebilir öğrenciler. Uzaktan eğitim, aslında öğrencileri yalnızlaştırdı. Ama onlar sosyal medyaya çokça girdikleri için yalnızlaştıklarının bilincinde değillerdi. Bunu fark etmediler bence." (K.3)

Ölçülebilir ve denetlenebilir sınavlar yapılamaması, öğrencilerin okuldan kopması, insani etkileşimin kaybolması bu süreçte öne çıkan riskler olarak dikkati çekmektedir.

5.2.4. Uzaktan Eğitim Sürecindeki Kazanımlar

Öğretim elemanları için sürecin getirdiği kalıcı kazanımlar, teknolojik bilgi ve sanal ortamda ders anlatma becerisiyle sınırlı olarak görülse de uzun vadede kalıcı bir sisteme gidiş olarak da değerlendirilmiştir:

“Uzaktan eğitimin zaman açısından ve ekonomik açıdan faydalı olduğunu düşünüyorum. İleride de mutlaka yüz yüze eğitimin azalacağını düşünüyorum. Çünkü çok masraflı bir şey. Devlet için, aileler için çok masraflı bir şey. Bu sistem mutlaka bir gün değişecek. Ama biz görür müyüz veya görmez miyiz, onu bilemiyorum. Uzaktan eğitim zaman açısından ve ekonomik açıdan çok faydalı. Öğrenci bir saat yüz yüze ders dinleyecek; ama evden çıkıyor, arabaya biniyor, derse geliyor, geri gidiyor. Bunun yerine insan başka bir iş daha yapabilir. Rasyonel bir insan, daha mantıklı kullanabilir o zamanı. Sürecin iki tarafa da sabır kazandırdığı kesin. Kendimi öğrenci gibi düşünüyorum; her ders için 20 dakika boyunca aralıksız olarak öğrenci benim sesime tahammül ediyor. Çünkü sürekli notlardan okuyorum. Ders canlılığı, esprisi veya kızgınlığı yok. Robot gibi aktarmacılık yapıyorum. Buna maruz kalmak, bir kere sabır gerektiriyor. Bunu bu şekilde anlatmaksa hocaya bir sabır kazandırıyor.” (K.3)

“Program kullanma becerimi geliştirdim. Ama kullandığımız programlar zor bir şey değil, basit ve herkesin kullanacağı bir şey. Onun haricinde bir şey geliştirdim diyemem. Çünkü bilgisayarla az çok haşır neşir bir nesil olduğumuz için sorun olmadı. Bizden bir önceki nesil biraz zorlandı. Ama biz daha çabuk adapte olduk, uyum sağladık. Aslında karşımda birisi varmış gibi konuşabilme becerisi geliştirmiş olabilirim. Bunu daha önce hiç yapmamıştım. İnternet üzerinden yayın yapma becerimi geliştirdim diyebilirim. Daha önce olur mu, acaba nasıl olur, sesim karşıya gider mi kaygısı vardı. Bu süreçte çevrimiçi konuşabilme yeteneğimizi geliştirdik.” (K.4)

K.3 ile benzer bir değerlendirme yapan K.4, bu durumu son tahlilde ciddi bir kazanım olarak değerlendirmemiştir.

“Kamera karşısında ders anlatma tecrübesi kazandım. Bunu itiraf edeyim. Artık rahatlıkla online ders verebilirim. Tabii ekran karşısında öğrenciyi etkilemek, iletişime geçebilmek kolay değil. O yüzden bu da tam bir kazanım olmayabilir.” (K.5)

K.5 de diğer katılımcılar gibi online ders anlatma becerisi kazandığına vurgu yapmış, ancak bunun bir kazanım olup olmadığı noktasında kararsız kalmıştır. Durumu öğrencilerin kazanımı açısından değerlendiren K.13'e göre ise öğrenciler için kalıcı ve öğretici deneyimler yaşanmış, üniversitenin kıymetini daha iyi anlamışlardır:

“Öğrenciler yüz yüze eğitimin ne kadar iyi olduğunu, insanlarla konuşmanın ne kadar iyi olduğunu, arkadaşlığın ne kadar iyi olduğunu, kişiler arası ilişkilerin, yüz yüze ilişkilerin iyiliğini anlamışlardır. Çünkü sadece derste hocadan öğrenmiyor öğrenci, birbirinden de öğreniyor bazı şeyleri. Yani ders dışı ortamlarda beraber ders de çalışabilirler. Birkaç saat oturup konuşabilirler de. Bir beyin fırtınası yaşanabilir. Ama öğrenciler birbirinden bihaberse nereden beyin fırtınası olacak. Daha da gerileme söz konusu olur. Dolayısıyla ilk hafta hiç okula gelmeyen öğrencilerin, yüz yüze geçince ilk hafta hepsi buradaydı. Dediğimizi şu an çok daha iyi yapıyorlar bana kalırsa. Daha çok umursuyorlar. Yani bir şey sorduğunda cevabını veriyorlar. Şu an aktif öğrenci sayısı sanki daha fazla gibi. Öğrenciler bir süre hiç sosyalleşemedikleri için daha iyi anladılar üniversitenin kıymetini.” (K.13)

Uzaktan eğitim süreci kendi içinde bazı sorunları barındırsa da görüldüğü gibi hem öğretim elemanları hem de öğrenciler için sağladığı kazanımlar söz konusudur. Öğretim elemanları kendi kazanımlarının yanında öğrencilerin kazanımlarını da gözlemlemiştir.

5.2.5. Evde Hayat

Öğretim üyeleri açısından evde hayat; mesai kavramının hayatın bütününe yayıldığı, özellikle kadınların ev içi sorumluluklarının arttığı bir deneyime dönüşmüştür. Bu süreçte ev içi sosyalleşmenin de arttığı dikkati çekmektedir:

“Ev hayatımın iyi geçtiğini söyleyebilirim. Eş, çocuk açısından oldukça iyiydi. Daha düzenli yemek yedik, ev temizliğini daha rahat yaptım. Ama akademik anlamda tabii ki daha olumsuz sonuçları oldu. Çünkü dersler dışında

çalışacak çok vaktin kalmıyor, özellikle küçük çocuğu olanlarda bunu gözlemledim. Küçük bir çocuğun varsa sana daha bağımlı, o zaman yük daha fazla artıyor. Önceden çocuğa bakıcı bakarken veya çocuk kreşe giderken eve ve akademik hayatına daha fazla zaman ayırabiliyorsun. O süreçte uzaktan eğitimi oldu kızımın, dolayısıyla bir de onun ödevleri eklendi. O da çok daha zorlaştırdı süreci; birkaç mesai yapar gibi oldum. Evde yapılan işler bakımından da artış oldu. Çünkü önceden evde çok yaşamadığımız için, en azından birkaç saat evde yoksun, doğal olarak evde de daha az iş çıkıyordu. Ama 24 saat evde bulunduğun için iş yükü ona göre artıyor. Uzaktan eğitimde öğrencilerle olan duruma baktığımda da işimin çok azaldığını söyleyemem. Çünkü ders notlarının çıkarılması, sisteme yüklenmesi, öğrencilerin sürekli mesaj yazması... Bir de hem mailimi hem de uzaktan eğitim sistemini sürekli kontrol etmek durumunda kaldım; ikisinden de öğrenciler mutlaka bir şeyler sordu. Sıkıntılardan biri de şuydu: Evde küçük yaşta çocuğum var. O da mecburen evde duruyor, çünkü sokağa çıkma yasağı var. Ben ders anlatırken kapıyı zorluyor, odaya girmek istiyor, bir şeyler soruyor yanımda, şu nerede bu nerede diyor. Ya çocukla aram bozulacak, yani ona kızacaktım ya da buna tahammül gösterecektim.” (K.13)

Uzaktan eğitim döneminde teknik olarak zaman artmış gibi görünse de zamanın iyi kullanımı açısından durum K.5 için de olumsuz bir seyir takip etmiştir:

“Çok plan yaptım, ama hiçbirini gerçekleştiremedim. Sürekli evde olmak her ne kadar birçok şeyi yapmaya müsait gibi görünse de sonuç olarak hiçbir şey yapamadım. Yine de biraz farklı alanlara yönelmeye çalıştım, bilgisayar gibi. Onun haricinde hiçbir beceri kazanamadım, hatta becerilerimi de kaybettim diyebilirim.” (K.5)

Görüldüğü gibi öğretim elemanları için salgın dönemindeki ev yaşantısı pek verimli geçmemiş, evde bulunmak akademik anlamda onlara bekledikleri oranda katkı sağlamamıştır.

5.2.6. Salgınla Hayat

Salgınla hayat, tüm mesailerini eve taşımak zorunda kalan katılımcılar için zorlayıcı olmakla birlikte, öğretim elemanlarının daha disiplinli çalışma alışkanlığı kazanmalarına da vesile olmuştur:

“Sağlıklı olmanın önemini herkes anladı. Yaşamın ne kadar önemli olduğunu, ölüm riskinin nasıl bir şey olduğunu herkes anladı. Herkesin yapacağı bir sürü planı var ve artık herkes daha disiplinli bir şekilde bu işlere odaklanmaya başladı. Normal hayata dönebilmek için maske, aşı gibi bazı kriterlere daha çok uymamız gerektiğini de anladık.” (K.13)

Eve kapanmaya bağlı olarak üniversite çalışanlarının sosyalleşemediğini söyleyen K.13, akademik sohbetin kıymetine dikkati çekmiş ve bir konu üzerinde yüz yüze tartışıp görüş alışverişinde bulunmanın önemine vurgu yapmıştır:

“Eve kapanmak, akademisyenler açısından sosyalleşmeyi etkileyebilir. Burada birbirini gördüğünde etkilenebilirsin. Bir konuda ortak çalışma yapabilirsin. Hatta bir meslektaşın bir şey söyler ve aklına bir şey gelir, o konuda yazı yazarın. Öyle bir şeyden mahrum kaldık. Evde eşle, çocukla veya komşuyla konuşmak başka bir şey. Gerçi salgında komşuları da göremedik. Ama konuşsak bile akademik sohbet başkadır. Sosyal sermaye de diyebiliriz buna. Sosyal destek ağı da diyebiliriz. Burası da kapalı olduğunda, o zaman yalnızlaştık.” (K.13)

Sürecin belki de herkes için en önemli unsurlarından biri olan “yalnızlaşma”, burada bireyin hem sosyal yaşantısını hem de iş hayatını etkileyen derin bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2.7. Eğitim ve Değerler

Eğitimin en önemli unsurlarından birini oluşturan değerler, hem eğitimin niteliğini hem de toplumsal hayata hazırlanma sürecinin çok mühim bir aşamasını belirlemektedir. Eğitim sürecindeki değer aktarımı doğrudan derslerden ziyade eğitim sürecindeki sosyalleşme esnasında edinilmektedir. Etkileşimsel eylemler, arkadaş-akran etkisi, öğretmenlerin ve sistemin içindeki yapısal unsurların etkinliği gibi çeşitli dinamikler, değerlerin kazanımını etkilemektedir. Ancak, yüz yüze iletişimin ortadan kalktığı uzaktan eğitim süreci, bu noktada olumsuz deneyimlerin edinilmesine sebep olmuştur. Özellikle öğretim üyelerinin dikkatini çeken bu durum, hem eğitim sürecinin işlevsizleşmesini hem de öğretim üyelerinde motivasyon kaybı yaşanmasını beraberinde getirmiştir:

"Bu süreçte pek çok öğrencimiz kendi hakkıyla kazanmayı, dürüstlüğü kıymetini unuttu. Ödev şeklinde yapılan sınavları hep beraber yaptılar, ama kendileri yapmış gibi sisteme yüklediler. Online sınavlarda bile WhatsApp grupları üzerinden kopya çekmeye çalıştılar. Sınavlarda gördüğüm en ilginç kopya olayı şu oldu: Öğrencilerimden biri gündüz, diğeri gece öğretiminde okuyordu. Öğrencim dediğime bakmayın, yaşları benden büyüktür. Bunlar, ikinci üniversite okuyan bir karı-koca. Bir araya gelip tek bir cevap kâğıdı hazırlıyorlar; sonra biri gündüz öğretiminde diğeri gece öğretimine yüklüyor aynı evraki. Böylece aynı kâğıttan ikisi de not alıyor. Durumu ilk dönem fark edemedim. İkinci dönem bir soruya aynı yorumu yaptıklarını gördüm ve meseleyi anlayınca haklarında şikâyet dilekçesi verdim Dekanlığa. Sonunda baktılar ki ceza alacaklar, ikisi de kaydını sildirdi. İlgili öğrencilerin, lise öğretmeni olduklarını ve ikinci üniversite olarak bizim üniversitede eğitime başladıklarını öğrendim. Acaba şimdi dersine girdikleri öğrencilere 'Kopya çekmeyin!' falan derken yüzleri kızarıyor mudur?" (K.12)

Bu noktada eğitim ve değerler ilişkisine ilişkin kuramsal yaklaşımlar akla gelmektedir. Bilindiği gibi klasik eğitimin ahlakla ilgili de güçlü bir bağı bulunmaktadır. Bu bağlamda klasik sosyologlardan Emile Durkheim, eğitimin toplumsal özelliklerine vurgu yaparak şöyle bir tanım kullanır: "Terbiye olgun nesiller tarafından henüz yetişmemiş nesillere yapılan tesirdir. Terbiyenin konusu çocukta genel olarak siyasi cemiyetin, özel olarak gireceği özel çevrenin kendisinden istediği, beklediği fikrî, ahlaki, bedenî halleri aşılacak, geliştirmektir" (Durkheim ve Fauconnet, 2019: 66). Önceden belirlenmiş bir kurallar bütünü olan ahlak; davranışlarımızı belirlemek, onlara süreklilik kazandırmak ve onları kişisel olmaktan çıkarmak (Tezcan, 2018: 34) gibi işlevleri yerine getirmektedir. Bu noktada, uzaktan eğitim sürecinde ahlaki gelişim ve eğitimdeki değerleri sürekli kılmak açısından olumsuz bir seyir gözlenmiştir. Uzaktan eğitimin dürüstlük, sorumlu davranma gibi değerler ile sorumluluğunu yerine getirememeye kaynaklı utanç, çekinme gibi duyguları ortadan kaldırışına K.12 gibi K.13 de dikkati çekmiştir:

"Öğrenciye makale veriyordum, şunu okuyun diye tavsiye ediyordum. Bazen sisteme yüklüyordum onları. Ya da şu filmi izleyin diyordum. Şimdi yüz yüze eğitimde önceden söylüyorum öğrencilere; bize faydası olacaktır şunu izleyin, bunun şöyle bir faydası olacak diyorum. Yüz yüze iyi dönüşler aldım, ama uzaktan eğitimde bu sorumluluğu çok fazla taşımadılar. Öğrenci beni yüz yüze görmediği için herhangi bir baskı hissetmiyor üzerinde. Yüz yüze olduğunda belki bir utanma hissi olabilir ama uzaktan eğitimde böyle bir şey yok. Yani bizi görmüyor ya, o yüzden çekinmiyor; yapmadığı için vicdan azabı çekmiyor. Dolayısıyla oku diyorsun, okudun mu diyorsun; yüz yüze baksa okumadım diye daha zor söyleyecek. Yüz yüze okumadım demesi, gözümün içine bakarak bunu söylemesi zor bir şey. Ama diğerinde gözünü görmüyorsun zaten öğrencinin, sana hiçbir cevap yazmıyor. Uzaktanda birkaç kere diyorsun, okuyan olmadı mı diye, ses yok, zaten derste süre sınırı var. Niye okumadın diye öğrenciyi sorguya mı çekeceğiz? Tamam deyip devam ediyorsun. Kendi soruna kendin cevap veriyorsun. Yüz yüze var da, uzaktanda çekinme diye bir şey yok. Yalan söyleme ihtimali çok daha yüksek. WhatsApp'tan mesaj yazıyorum, öğrenci bunu görüyor, öğrenciye cevap gönder diyorum, göndermiyor. Mesajı görmedim diyor. Gördüğünün aslında kanıtı var. Bu sefer de insanın canı sıkılıyor tabii. Ama çok da üstelleyemiyorsun, çünkü karşındakini kırmak istemiyorsun. Yüz yüze kolayca öğrencinin yalanını da anlıyorsun, doğrusunu da anlıyorsun. Ama diğerinde öyle bir şey yok tabii." (K.13)

Aslında özellikle K.1 ve K.9 gibi katılımcılar, online ders sürerken bir cevap veya yorum yazma ya da soru sorma teşebbüsünden çekindiklerini ifade etmişlerdi. Fakat süreçte onların çekinmeleri görünür olmadığı için, yüz yüze etkileşimin yokluğu sebebiyle bu durum jest, mimik veya sözle anlaşılacakları için hocaların bundan haberdar olma imkânı yoktur. Katılımcılar, utanma duygusu dışında rekabete girme gibi durumların da öğrencilerde zayıfladığı veya tamamen ortadan kalktığı tespitinde bulunmuştur:

"Kamera karşısına geçip konuşma korkusu öğrencide çok fazla. Mesela diyorum ki bana soru sorun; kimse sesle katılmak istemiyor. Öğrenci utanıyor, soru sormak istemiyor. Nadiren mikrofonu açıp soru soran oluyordu." (K.5)

"Uzaktan eğitim süreci, öğrencilerin asosyal olmalarına neden oldu. Üniversite içinde pek çok öğrenci kulübümüz var, onların yaptığı pek çok etkinlik oluyordu. Ne yazık ki uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerimiz bu tür imkânlarla ulaşamadılar." (K.12)

"Dediğim gibi öğrenciler, sosyalleşme imkânını tamamen kaybettiler. Sınıfta oldukları zaman aralarında bir rekabet oluşuyordu, 'Falanca kişi derse çok katılıyor.' diye düşünüp onunla rekabete giriyorlardı. Ama uzaktan eğitimde rekabet ortamı oluşmuyor. Birbirleriyle etkileşim de olmuyor. Yüz yüze eğitim döneminde bir öğrenci derse

gelemediğinde hoca bir not vermişse biri diğerine söylüyordu. Bir şekilde haberleşiyorlardı. Uzaktan eğitimde öğrenci derse giriyorsa giriyor, dinliyorsa dinliyor; başkasından bir şey öğrenme olayı ortadan kalkıyor.” (K.4)

Toplumsal değişme dönemlerinde teknoloji ve değerler birlikte etkindir. Bu noktada söz konusu değişimde bunlardan hangisinin daha etkin ve belirleyici olduğunu ayırt edebilmek, durumun diğer değişkenlerle ilişkisini ve toplumsal güçlerini dikkate almak oldukça önemlidir. (Aydın, 1996: 78) Bu bağlamda, çok hızlı bir toplumsal değişime sebep olan salgın süreci ve uzaktan eğitimde, elde edilen veriler doğrultusunda teknolojinin değerlere baskın geldiği görülmektedir. Bireylerin, özellikle öğrencilerin teknolojinin sunduğu olanakların lehine değerleri terk etmesi, öğretim üyelerinin işlerine yabancılaşmaları son tahlilde (uzaktan eğitimin değerlerle bağının büyük ölçüde zayıfladığını göstermektedir.

5.3. Ders Vermeyen Öğretim Elemanları

Bu grupta esas olarak 3 kişiyle görüşme yapılmıştır. Fakat bunların ikisi süreç içinde ders vermeye de başladığı için onların verileri bir önceki başlığa, yani ders veren gruba dâhil edilmiştir. Ders vermeyen öğretim elemanları için süreç; devam eden doktora eğitimleri, öğrencilerin akademik danışmanlığı ve bölüm işlerine destek olma ekseninde gerçekleşmiştir. Halen süren öğrencilik kimliğine bölümdeki sorumluluklar da eklenince zorlu deneyimler yaşanmıştır.

5.3.1. Evde Hayat

Derse girmeyen ve doktora öğrenciliği devam eden K.8 için evde salgınla hayat, çeşitli avantajlarıyla beraber sınırlı sosyal hayattan ötürü “yalnızlaştırıcı” bir deneyimi beraberinde getirmiştir:

“Tez döneminde olduğum için normal şartlarda danışmanımın haftada bir yüz yüze görüşmemiz oluyordu. Bu, çok avantajlı bir şeydi, hocayı haftalık ziyaret etmenin çok faydasını görüyordum. Nereye geldim, ne yaptım, nerede tökezledim demek, ya da hiçbir problem olmasa bile hocayla tartışabilmek meseleyi, çok avantajlıydı. Her şey uzaktana dönünce hoca şöyle bir şey önerdi; dilerseniz haftada bir gün belirleyelim ve online görüşelim dedi. Bu, benim için yine olumlu bir şeydi. Ama kişisel anlamda şöyle bir dezavantaj da yaşadım. Ben hocaya gittiğimde bireysel görüşebiliyordum, diğer arkadaşlar katılmadığı için bireysel olarak hocayla görüşebiliyordum ve daha farklı desteğini görebiliyordum hocanın. Online görüşmeye herkes katılabildiği için her birimize ayrılan süre kısalmış oldu, elbette hocanın bize ayırabileceği süre sınırlı. Dolayısıyla daha önce tamamen bana ayırdığı sürenin artık çok azını kendi adıma kullanabildim. Sadece tez ve akademik yaşam değil, hayatın diğer alanlarında da hocanın bana destek çıktığı bir ortam oluşuyordu eskiden; ama online görüşmede bu olmadı. Çünkü kalabalığız, herkes birbirini tanıyor, araya girip kendi adına özel bir şeyi çok fazla gündeme taşıyamıyorsun. Yani hemen konuyu kapatmaya çalışıyorsun; çünkü başkasının zamanını çalacağım, onlara da sıra gelsin diyorsun. Bu açıdan çok eksildiğimi hissettim. Eğitimin uzaktan olması beni çok yalnızlaştırıcı bir etki yarattı. Belki hocayı eskisinden sık görür oldum, ama daha teknik bir şeye döndü; yani hayatın diğer alanlarındaki tecrübe alışverişinden pek faydalanamadım. Bu da beni epey yalnız ve kendisiyle konuşur bir hale soktu.” (K.8)

K.8 için eve kapanmak, hastalıktan uzak durmak için bir fırsat olurken kişisel gelişimi adına bir engel teşkil etmiştir. Salgın ve karantina deneyiminin yüklediği yalıtılmışlıkla birlikte akademik yalnızlık da farklı bir sorun kategorisi olarak ortaya çıkmıştır.

5.3.2. İş Yükü

Ders vermeyen ve sınavlar online yapıldığı için gözetmenlik görevi olmayan öğretim elemanları için uzaktan eğitim süreci beklenenin aksine daha yorucu geçmiştir. Bu süreç, K.8 için zor ve ağır bir dönemi ifade etmektedir:

“İş yükü arttı diyebilirim. Öğrenci online olarak çok daha hızlı ulaşabiliyordu bize. Belki burada yüz yüze görüşmek istemeyeceği, görüşmekten kaçındığı durumları mail bile değil mesaj atarak ve saate eskisinden daha az dikkat ederek yazıyordu. Gece 12’den sonra yazan öğrencim vardı. O saatte cevap vermiyorsun ama o mesaj gelmiş, biliyorsun; yani ortada bir şey var. Ertesi gün ilk iş ona cevap vermen gerektiğini bilerek, biraz da huzursuz olarak uyuyorsun. Çünkü bir sorun olduğu için yazıyorlar genelde. Uzaktan eğitimin alışma evresinde yaşanan sorunlardan ötürü mesaj yazma işi çok daha yoğun oldu. Hocam şu oldu, hocam bu oldu... Çoğu soru, muhatabı ben olmadığım halde bana

sorulan sorulardı. Danışmansınız ama resmiyette uzaktan eğitim sistemindeki sorunu çözme yetkiniz yok. Devreye girip de 'Dur ben sistemden halledeyim.' diyerek aracılık edemeyeceğiniz bir sorunla karşılaşıyorsunuz. Sadece sorunu dinliyorum ve öğrenciyi yönlendirmekten başka bir şey yapamıyorum, sorunu çözemiyorum. Bu kısım gerçekten zorlayıcıydı." (K.8)

K.8'in ifade ettiği "artan iş yükü", Tablo 1'e de yansıdığı gibi, uzaktan eğitime geçişin ilk döneminde daha yoğun olarak yaşanmıştır. Uzaktan eğitim birimine de yansıyan bu yoğunluk, işleyişin yerleşmeye başladığı ve tamamen uzaktan eğitimle geçen bahar yarısında azalmıştır. Fakat tüm dönemlere yansıyan "her daim ulaşılmaz"nın yarattığı stres, birçok grup gibi K.8 tarafından da olumsuz bir deneyim olarak ifade edilmiştir.

5.3.3. Uzaktan Eğitim Süreci

Online dersler ve değerlendirme süreci hakkında, öğretim elemanları ve öğrencilere kıyasla daha tarafsız bir pozisyonda bulunan K.8, duyum ve gözlemlerine dayanarak derslerin yüz yüze eğitimdeki kadar kaliteli olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Öğrenci odaklı bir uzaktan eğitim sistemimiz var. Birçok yerde böyle ama biz abarttık gibi geldi bana. Öğrenci de bunu hissetti, fark etti. Ne yaparsam yapayım telafisi var, demeye başladı. Biz de mazeretsiz bütünlüme sınavları yaptık, falan. Öğrenci o kadar özgüvenli hale geldi ki hangi hatayı yaparsam yapayım düzelterek birileri olacak, buna izin verilecek, er geç o derste başarılı olacağım, yani asla başarısız olmayacağım demeye başladı. Verilen güvenceler kötüye kullanılmış gibi görünüyor. Bunun yansımaları bizim açımızdan olumsuz oldu. Öğrencilerin derse girme zorunluluğu olmadığını tamamen bilmeleri bu işin niteliğini işe yaramaz, niteliğini anlamsız kılıyor. Muhtemelen bu durum hocaya da 'Öyleyse biraz daha rahat olayım, kendimi bu kadar zorlamayayım.' dedirtti. Bu tamamen varsayımsal bir düşünce, ama sanırım bundaki en büyük etki öğrencinin o derste bulunup bulunmaması. Çünkü etkileşim ortamı kurulamıyor ve hoca tamamen monolog ortamına girmiş gibi görünüyor. Yazdım, oynadım, çizdim, sonunda kapatıyorum, falan filan. Bence bu, işin doğasına aykırıdır. Anlatım dediğimiz şey, temel bir etkileşim alanı olması beklenen bir şeydir. Ama gelinen noktada öğrenci, adıyla görünür olmanın yeterli olduğunu düşünüyor. Sınav dönemlerinde öğrencilerin performansını hocalardan duydukça bu işin hakikaten yüz yüzedeki kadar kaliteli yapılmadığı ya da yapılmadığı ya da sınavların bunu ölçmek için uygun bir yöntem tabi olmadığını anlamış olduk." (K.8)

Bulunduğu konum itibarıyla sürece ilişkin daha nesnel bir bakış açısına sahip olan K.8'e göre süreç, öğrenci merkezli olmak/ görünmek adına öğrenci popülizminin öne çıktığı bir deneyim olmuştur. Eğitimi odağından çıkararak bu dönem, nihayetinde zorunlu olarak eğitimde işlev, anlam ve değer kayıplarının yaşandığı bir şekilde noktalanmıştır.

6. Sonuç

Üniversite eğitim sürecinin ve gündelik hayatın kritik bir deneyimine odaklanan bu çalışmada, üniversite öğrencileri ve öğretim elemanları özelinde fenomenolojik bir araştırma yapılmıştır. Covid-19 küresel salgınının ve bu süreçte zorunlu olarak hayata geçirilen karantina ve uzaktan eğitim deneyiminin söz konusu gruplarca nasıl yaşandığı ve anlamlandırıldığı anlaşılmasına çalışılmıştır. Öğrencilerle birlikte ders veren ve vermeyen öğretim elemanlarının süreci deneyimlemesinin ve anlamlandırmasının benzeşen ve farklılaşan yönleri olmuştur. Her bir grubun anlatımı fenomenolojik olarak değerlendirilip yorumlanmıştır.

Katılımcı grupların ilki olan öğrenciler, uzaktan eğitime dair çoğu çalışmanın odağında bulunan unsurdur. Öğrencilerin bu süreçteki ilgisi, motivasyonu, derslerden aldığı/ alamadığı verim vb. unsurlar bu bağlamda elde edilen ve daha önce başka çalışmalarda da araştırılan sonuçlar arasındadır. Bununla birlikte, Covid-19 küresel salgını ve karantina süreci yeni bir deneyim olduğundan ve uzaktan eğitim bu deneyimin getirdiği zorunlu bir süreç olduğundan, araştırmanın bu yönünün yeni ve farklı bir nitelik taşıdığına inanılmaktadır. Üniversite için yaşadığı kentten aile evine dönen veya hâlihazırda üniversiteyi yaşadığı şehirde aile evinde okuduğu için aileleriyle daha fazla vakit geçirmek zorunda kalan öğrencilerin deneyimleri, kaçınılmaz olarak içinde buldukları aile ortamından etkilenmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri, yaşadıkları aile, şehir, kasaba veya köydeki toplumsal rolleri, hayata ve eğitime yönelik

motivasyonları temel dinamikler olarak ortaya konmuştur. Görüşmecilerin ilk grubunu oluşturan öğrencilerde uzaktan eğitim süreci aile içi rollerin öne çıktığı, öğrencilerin akranlarıyla, sınıf arkadaşlarıyla ve hocalarıyla sosyalleşemedikleri için sürece yabancılaştıkları bir deneyimi beraberinde getirmiştir. Çalışmadan çıkan veriler, uzaktan eğitim ve karantina sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı bir farklılaşma ortaya çıktığını göstermektedir. Buna göre, çalışmamız bağlamında kadın ve erkek katılımcıların süreci aynı şekilde deneyimlemedikleri görülmektedir. Erkek öğrenciler hane işçisine veya çalışan, kamu hayatına aktif olarak katılan bireylere dönüşürken kadın öğrenciler ev kadını olarak ev işlerine destek olma, tarlada çalışma gibi görevlerle karşılaşmış, kimileri de öğrencilik rolünden ödün vermeyecek bir ortamı evlerinde bulmuşlardır. Kadın öğrencilerin çoğunlukla ev kadını rolüne bürünüp temizlik yapma, yemek pişirme, çocukların/ kardeşlerin bakımı gibi ev içi işlerle birlikte tarlada çalışma gibi bölgesel tarımsal işlere de destek verdiği görülmüştür. Öğrencilerin buldukları yerden derse katılmaları ilk başlarda avantaj olarak görülse de zamanla bunun elektrik, bilgisayar ve internete ulaşamama, eğitim sürecine istenildiği gibi katılamamayı beraberinde getirerek dezavantaja dönüştüğü de görülmüştür. Öğrencilerin hocaları ve arkadaşlarıyla sosyalleşememelerinden ötürü anı biriktirememesi, sosyal öğrenme olanaklarından yoksun kalışı da diğer olumsuz deneyimler olarak aktarılmıştır.

İkinci gruptakiler, uzaktan eğitim sürecinde ders veren öğretim elemanlarıdır. Pandemi ve uzaktan eğitimle ilgili deneyimleri mesleki ve sosyal yabancılaşma, motivasyon kaybı, mesai kavramının kaybolması gibi başlıkları ortaya çıkarmıştır. Mesleki doyumsuzluk, yalnızlaşma, mesleğe yabancılaşma gibi zorluklarla birlikte eğitimdeki değer kaybı, adil ölçme değerlendirme yapamama ve bunun getirdiği vicdani yük, uzaktan eğitimde ses ve görüntünün paylaşılma riski gibi olumsuz deneyimler yoğunlukla yaşanmıştır. Öğretim sürecinin robotik, monoton, bilgi aktarmakla sınırlı, kişiyi adeta ders geçirme memuruna dönüştüren bir şekle bürünmesi, yaşanan olumsuzlukların bir diğer görünümü olarak aktarılabilir. Sosyalleşilen mekânların evle sınırlanması, bireyin eve yüklediği özel hayat anlamının mesai unsurunun eve taşınmasıyla zedelenmesi, dolayısıyla evde olunmasına rağmen iş stresinin evde yaşanmaya devam etmesi, zaman sınırının ortadan kalkmasıyla kişinin kendine ayırdığı zaman ile işe ayırdığı zaman arasındaki çizginin silikleşmesi yaşanan deneyimin olumsuzluğunu artıran sebepler olarak düşünülebilir.

Üçüncü grup, üniversite öğrencilerinin akademik danışmanı olan ve aynı zamanda doktora öğrencisi olan araştırma görevlileridir. Aktif ders verme deneyimi ve sınav gözetmenlikleri olmadığı için nispeten hafifleyeceği düşünülen iş yükünün aslında hiç de azalmadığı, aksine özellikle öğrencilerden gelen yoğun sorun aktarımı ile başa çıkılması zor bir sürece girildiği görülmüştür. Öğrencilerin zamanın neredeyse bütün dilimlerini iletişim için kullanmaları, mesai içi-dışı ayrımının ötesinde hayatın her alanına yayılan bir sorumluluğu ve bunun getirdiği psikolojik yükü artırmıştır. Bir yandan aktif lisansüstü öğrenciliği devam eden katılımcılara bu kimlik aracılığıyla taşıdıkları sorumluluk da eklenince, sürecin yıpratıcılığının arttığı gözlemlenmiştir.

Nihayetinde, küresel salgın ve uzaktan eğitim tüm gruplar için zorlayıcı fenomenler olmuştur. Tüm gruplar için yalnızlaşma, yabancılaşma ortak temalar olarak deneyimlenmiş ve özellikle uzaktan eğitim süreci bu açıdan pek tatmin edici bir deneyim olarak değerlendirilmemiştir. Bununla birlikte süreç, çağın değişen teknolojik gelişmelerine uyum sağlamayı da mümkün kılmıştır. Bu sayede uzaktan eğitim deneyiminin ve bu süreçte kazanılanların uzun vadede yeni ve benzer deneyimlere kapı araladığı söylenebilir. Özetle, eğitim felsefesi bağlamında öğrenci merkezli anlayışın istismar edildiği, eğitimdeki etik değerlerin dışarıda kaldığı; eğitim sosyolojisi bağlamında sosyo-ekonomik durumla ortaya çıkan fırsat eşitsizliğinin, toplumsal cinsiyet rollerinin, bireylerin eğitime yüklediği anlam ve önemin belirleyici olduğu görülmüştür.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

Abercrombie, N., Hill, S. ve Turner, B.S. (2006), *Dictionary of Sociology*, London: Penguin Reference.

Akyüz, H. (2001), *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: MEB Yayınları.

Aydın, M. (1996), *Eğitim Sosyolojisi*, Malatya: Mimar Sinan Kırtasiye ve Matbaacılık.

Benton, B. ve Craib, I. (2012), *Sosyal Bilim Felsefesi*, (Çev.: Ü. Tatlıcan ve B. Binay), Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bourdieu, P. ve Passeron, J.C. (2020), *Vârisler (Öğrenciler ve Kültür)*, (Çev.: L. Ünsaldı ve A. Sümer), Ankara: Heretik Yayıncılık.

Bozkurt, A. (2017), Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Dünü, Bugünü ve Yarını, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), s. 85-124.

Cevizci, A. (2021), *Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.

Crawley, F.E., Fewell, M.D. ve Sugar, W.A. (2009), Researcher and Researched: The Phenomenology of Change from Face-To-Face to Online Instruction, *Quarterly Review of Distance Education*, 10(2), s. 165-

Creswell, J.W. (2020), *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Çev.: M. Bütün ve S.B. Demir), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dikeçligil, F.B. (2017), *Ontolojiyi Hatırlamak*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Durkheim, E. ve Fauconnet, P. (2019), *Terbiye ve Sosyoloji*, (Çev.: İ.M. Seydol), İstanbul: Köprü Yayınları.

Geçtan, E. (2018), *Kimbilir*, İstanbul: Metis Yayınları.

İnce, A. (2021), *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Bir Yayıncılık.

Kalkan, B. ve Gürses, G. (2019), Analysis of Deep Perceptions of Distance Education System Within the Framework of the Phenomenology of Gender, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), s. 349-373.

Kang, H. (2012), Training Online Faculty: A Phenomenology Study, *International Journal on E-Learning*, 11(4), s. 391-406.

KMÜ (2022), 2021-2022 Eğitim-Öğretim Yılı Uzaktan Eğitim İstatistikleri, <https://kmu.edu.tr/uzem/duyuru/18627/20202021-egitimogretim-yili-uzaktan-egitim-istatistikleri/tr>, (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.: O. Akınhay ve D. Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Moustakas, C. (2010), *Phenomenological Research Methods*, London: Sage Publications.

Özyurt, C. (2021), *Eğitim Sosyolojisi Yazıları*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Rogers, S.Y. (2018), *Nothing Left Unfinished: A Transcendental Phenomenology on the Persistence of Black Women in Distance Education Doctoral Programs*, Doctor of Education, Liberty University, USA.

Tezcan, M. (1988), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Bilim Yayınları.

Tezcan, M. (2005), *Sosyolojik Kuramlarda Eğitim*, Ankara: Anı Yayıncılık.

- Tezcan, M. (2018), *Değerler Eğitimi (Sosyolojik Yaklaşımlar)*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Topses, M.D. (2020), *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Turner, B.S. (2001), *Statü*, (ev.: K. İnal), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Turner, B.S. (2007), *Eşitlik*, (ev.: B.S. şener), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Turner, J.H. (2013), *Analitik Teorileştirme* (Ed.: A. Giddens ve J. Turner), (ev.: . Tatlıcan), *Günümüzde Sosyal Teori* içinde (175-217. ss.). İstanbul: Say Yayınları.
- Van Manen, M. (2014), *Phenomenology of Practice*, New York: Left Coast Press.

A System Dynamics Framework for Analyzing The Impacts of Industrial Solid Waste Recycling on Sustainable Supply Chain Performance*

Endüstriyel Katı Atık Geri Dönüşümünün Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Performansı Üzerindeki Etkilerinin Analizi için Bir Sistem Dinamiği Çerçevesi

Damla ÇEVİK AKA¹ , **Samet GÜNER²**

Geliş Tarihi (Received): 13.12.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 17.03.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Abstract: In this study, it's aimed to propose a performance measurement model that will reveal the effects of recycling industrial solid waste on sustainable supply chain performance. Furthermore, it's aimed to evaluate the effects of plastic, glass, steel and aluminum recycling on economic and environmental sustainability performance with the proposed model. It's expected that the scope of this model and the determination of the recycling results of different industrial wastes with the same indicators will contribute to the literature. After running the model for two-year period, the contribution of recycled plastics to sustainability performance will reach 39%, glasses 31%, steels 44% and aluminums 47%. The largest contribution rate of recycling in terms of energy consumption is in aluminums. In terms of cost and profitability criteria including opportunity cost, the highest contribution rate is in steels.

Keywords: Industrial Waste Management, Recycling, Simulation, Sustainable Supply Chain, System Dynamics &

Öz: Bu çalışmada, endüstriyel katı atıkların geri dönüştürülmesinin sürdürülebilir tedarik zinciri performansı üzerindeki etkilerini ortaya çıkaracak bir performans ölçüm modeli önerilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca önerilen modeli kullanarak plastik, cam, çelik ve alüminyum geri dönüşümünün ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi de amaçlanmaktadır. Bu modelin kapsamı ve farklı endüstriyel atıkların geri dönüşüm sonuçlarının aynı göstergelerle belirlenmesinin literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir. Modelin iki yıllık dönem için çalıştırılmasından sonra geri dönüştürülmüş plastiklerin sürdürülebilirlik performansına katkısı %39, camların %31, çeliklerin %44 ve alüminyumların %47'ye ulaşacağı görülmüştür. Enerji tüketimi açısından geri dönüşümün en büyük katkı oranı alüminyumlardadır. Maliyet ve fırsat maliyetini dahil eden karlılık kriterleri açısından ise en yüksek katkı oranı çeliklerde dir.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Atık Yönetimi, Geri Dönüşüm, Simülasyon, Sürdürülebilir Tedarik Zinciri, Sistem Dinamiği

Atıf/Cite as: Çevik Aka, D., Güner, S. (2023). A System Dynamics Framework for Analyzing The Impacts of Industrial Solid Waste Recycling on Sustainable Supply Chain Performance. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 868-891. doi: 10.11616/asbi.1218373

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

*Bu çalışma Damla Çevik Aka tarafından, 02.09.2022 tarihinde Doç. Dr. Samet Güner danışmanlığında tamamlanan "Endüstriyel Katı Atık Geri Dönüşümünün Çevresel ve Ekonomik Performansa Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Sistem Dinamiği Modeli Önerisi" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Arş. Gör. Dr., Damla Çevik Aka, Kırklareli Üniversitesi, damlacevik@sakarya.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Samet Güner, Sakarya Üniversitesi, sguner@sakarya.edu.tr.

1. Introduction

Waste management is an important part of sustainable production and consumption. Sustainable waste management ensures the protection of natural resources, reduces environmental risks, and ensures the economy of waste (Kumar et al., 2017; Farrokh et al., 2018). Regular increase in waste production due to the excessive consumption and industrialization requires an efficient waste management system for the economy and society. However, the complexity of recycling activities and the uncertainties in the process make it difficult for businesses to handle their wastes in a sustainable way (Zacho and Mosgaard, 2016; Rada, 2016; Weeks et al., 2021). Failure of waste management causes businesses to bear both economical (Farel et al., 2013; Ding et al., 2016; Giannis et al., 2017) and environmental risks and obstacles (Das, 2018; Yu and Solvang, 2018; Dubey et al., 2020).

A significant portion of wastes consists of materials that are eliminated from the production process for various reasons, such as defective raw materials and manufacturing defects (Kumar and Kumar, 2014). Businesses mostly prefer to sell their industrial solid wastes as scrap but ignore the potential benefits of recycling. Many studies have been conducted in the literature on the impact of waste management on business performance (Lenort vd., 2017, Osiro vd., 2018, Wang vd., 2018, Govindan vd., 2019, Dubey vd., 2020; Haryani and Subriadi, 2021), but studies on the recycling of industrial solid wastes generated during the production process are very limited.

Businesses often experience a tradeoff with solid waste generated in the production process: they can sell the solid waste as scrap and purchase new raw materials, or they can recycle and reuse it. Since the difference between these two options is not clear and the latter requires more complex operations, in practice, most of the companies prefer to sell their waste as scrap and buy new raw materials (Agarwall et al., 2018). This paper proposed a system dynamics framework to address this waste recycling with the responsibility of the manufacturer and analyze the economic and environmental effects of recycling the industrial solid wastes. Another aim of the study is to determine the effects of recycling plastic, glass, steel and aluminum solid wastes in terms of economic and environmental sustainability and compare the cases through the proposed model.

The simulation model considers the scrap value of the wastes, the selling price of the recycled material, the purchase cost of the new raw material, the energy, gas, and water consumptions, and operating costs incurred in the recycling process. Thus, the model compared the recycling/reusing wastes versus selling waste/buying new raw materials, and analyzed the economical and environmental impacts of recycling with a temporal perspective. The system dynamics model was calibrated by applying to four different industries: plastic, glass, steel, and aluminum.

In summary, the study makes three contributions to the literature: *i*) a model was proposed to measure the impact of the recycling of industrial solid wastes generated during the production process on sustainability performance, *ii*) sell waste/buy new and recycle/reuse tradeoff was addressed, and *iii*) contribution of solid waste recycling to the sustainable performances of different industries was compared.

There were some limitations to the preparation and completion of this study. First of all, the fact that many of the recycling facilities couldn't be managed with a 'professionalism' made the research process difficult both in model setup and data collection. In this process, sufficient data on environmental variables could not be obtained directly from the sector. For this reason, the data on environmental criteria were supported by the data of some sources in the literature. On the other hand, the validity and reliability of the proposed system dynamics model could not be fully tested in this study. The accuracy of the relationships between the variables and the model map were qualitatively tested and found valid by the experts. However, quantitative testing was not performed for the model. Because the simulation outputs of the model, which were reached through four different cases, have not been compared since there is no reference data set in reality.

2. Literature Review

2.1. Waste Management in Sustainable Supply Chain Management (SSCM)

Today, the importance of the economic benefits and environmental impacts provided by the recycling of waste has led many companies to design a closed-loop supply chain network (Farrokh et al., 2018). In the literature, the effects of supply chain network design on overall performance have been studied with different applications. Ali et al. (2020) aimed to design a multi-stage reverse logistics network for the recycling of returned products in an industrial air conditioning company in India, Jafari et al. (2017) aimed to design the recycling network in the textile industry, taking into account many environmental and social factors. Studies investigating the number of warehouses, vehicles, containers, the locations of recycling centers or vehicle routes for waste management in the sustainable supply chain have been examined by many researchers (Ramos et al., 2014; Jafari et al., 2017 ; Feitó-Cespón et al., 2017; Ali et al., 2020).

In a successful sustainable supply chain performance management, it is necessary to regularly evaluate the effects of recycling activities on the performance of businesses. Feitó-Cespón et al. (2017) aimed to create performance indicators that consider environmental and economic targets to redesign the recycling supply chain network. In the study, recycling capacity, demand, energy consumption, water consumption, space usage, distances between units and logistics costs between units were used. Yu and Solvang (2018) proposed a model that reveals the effects of wood waste recycling on SSC performance under quality and quantity uncertainty. In the model, operational costs, recovery costs, CO2 emissions, capacity, recycling rates, energy recovery and quality level indicators were used.

Some researchers aimed to develop a performance measurement system directly for the sustainable supply chain (Olugu and Wong, 2012; Wei et al., 2014; Wu et al., 2018; Avsec and Kaucic (2018). Olugu and Wong (2012), which aimed to design a high-performance closed-loop supply chain in the automotive industry, used the variables of recycling cost, recycling efficiency and waste generation level in their study. On the other hand, Avsec and Kaucic (2018) proposed a comprehensive performance measurement system by developing eco-efficiency indicators to evaluate the recycling system performance of end-of-life solid wastes. Parameters such as total waste amount, recycled waste, recycling rate, production inputs, production costs, parameters associated with technology and quality, fixed costs, net asset value were used in the model.

Sarkis and Dijkshoorn (2007) were interested in the efficiency of both environmental and economic dimensions to determine the sustainability performance of SMEs adopting waste management practices. While Suttibak and Nitivattananon (2008) focused specifically on economic indicators to explore the factors affecting sustainable supply chain performance regarding solid waste recycling; Das and Dutta (2013) focused on indicators such as secondary product inventory, order quantity, demand for secondary products, retailer inventory, retailer sales, average revenue and average cost. Cucchiella et al. (2014) applied life cycle analysis to evaluate the sustainable supply chain performance of battery recycling facilities from an environmental and economic perspective. Theyel and Hoffman (2015) also focused on product designs, energy use indicators, competitiveness, efficiency and total cost to determine the effects of waste recycling on SSC performance.

For similar purposes, Haghghi et al. (2016) were interested in recycling plastics, Ding et al. (2016) and Rinsatitnon et al. (2018) conducted to examine the effects of reusing or recycling construction waste on SSC performance. Ding et al. (2016) focused only on environmental performance in their study, while Rinsatitnon et al. (2018) examined through both environmental and economic dimensions such as labor and equipment maintenance. Nidhi and Pillai (2019) addressed sustainable supply chain performance, aiming to develop a sustainable index by taking into account the economic, environmental and social impacts of material recovery. In order to determine the performance of the supply chain, emissions during production, recycling and disposal were evaluated. In the same year, Lagarda-Leyva et al. examined the effects of packaging recycling on performance. When we look at the studies after 2020, mostly studies to determine the SSC performance of recycling have been carried out on economic, environmental and social dimensions. Alamerew and Brissaud (2020) investigated the effects of including electric vehicle batteries in

the end-of-life recycling process, Chaudhary and Vrat (2020) environmentally friendly recycling of mobile phone waste, and Beiler et al. (2020) recycling of glass bottles on SSC performance.

According to the studies examining the effects of recycling on sustainable supply chain performance in the existing literature, it can be stated that the subject attracts increasing attention among both academic circles and practitioners (Govindan et al., 2015). However, the literature on sustainable supply chain management in recycling industries shows that research studies are limited and no comprehensive framework has been found for models that reflect performance (Haghighi et al., 2016). It can be mentioned that there is a lack of comprehensive studies on studies that directly examine the effects of waste management and especially recycling activities on SSC performance. Published studies also mostly included wastes such as municipal waste, glass, construction waste, end-of-life batteries, mobile phones or electric vehicle batteries. However, as far as is known, there are no studies examining the effects of recycling of industrial waste generated in the production facility on SSC performance. The gap in the literature has been influential in the preparation and conduct of this study.

2.2. System Dynamics in Waste Management

It is important to consider and evaluate many different dimensions in sustainable supply chain management. In the management of supply chains with uncertain parameters, mostly stochastic, fuzzy, robust and constrained modeling approaches used (Nidhi and Pillai, 2019). Based on existing studies, there is a lot of incompleteness in the metrics used in studies designed to demonstrate closed-loop supply chain performance (Olugu and Wong, 2012; Nidhi and Pillai, 2019). An important point noticed as a result of the literature review is that multi-purpose complex integer linear/non-linear modeling methods are preferred in many of the studies prepared for similar purposes.

Yu and Solvang (2018) proposed a two-stage, stochastic and mixed integer programming model in their study to determine sustainable supply chain performance in waste management. Jafari et al. (2017) suggested Multi-Purpose Vibration Damping Optimization and NSGA-II (Non-Dominant Sequence Genetic Algorithm) algorithms, Feitó-Cespón et al. (2017) proposed Stochastic Multi-Purpose Mixed Integer Nonlinear programming methods, Nidhi and Pillai (2019) proposed a five-stage mixed integer linear programming model, Ali et al. (2020) proposed a multi-objective mixed integer linear programming model in their studies in which a recycling logistics network was designed considering a number of performance dimensions.

The system dynamics approach is a powerful technique for understanding feedback behaviors and relationships in sustainable systems (Nabavi et al., 2017; Beiler et al., 2020; Ulku et al., 2020). Because system dynamics has started to be seen as a more useful tool for analyzing reverse logistics. (Beiler et al., 2020). However, system dynamics applications in sustainable operations is quite limited compared to other methods such as linear programming and multi-criteria decision-making techniques (Rebs et al., 2019). System dynamics has been applied to waste management in the last few years and mainly focused on public practices. This approach was applied to demonstrate the municipal solid waste management performance (Pinha and Sagawa, 2020), estimate municipal and industrial recyclable waste streams that can be recovered as energy (Chaves et al., 2021), and evaluate greenhouse gas emissions from recycling facilities and landfills (Chen and Liu, 2021). Also the system dynamics approach has been used to determine the environmental and economic impacts of recycling materials in line with government policies (Tian et al., 2021) and to evaluate investment and incentive scenarios for waste recycling (Wang et al. 2020; Zhou et al. 2021).

On the other hand, in recent years, system dynamics has been used for modeling approaches that measure recycling to sustainable supply chain performance. Ding et al. (2016) proposed a system dynamics model showing the effects of recycling construction waste on SSC performance. Avsec and Kaucic (2018) proposed a performance measurement system by developing eco-efficiency indicators to evaluate the performance

of the waste recycling system. Rinsatitnon et al. (2018) proposed a model that shows the effects of solid waste recycling on SSC performance and run the model with system dynamics under various scenarios. In the study, it was decided at least how many years the recycling programs should be implemented and how many more years should be run in order for businesses to achieve positive net profit.

Alamerew and Brissaud (2020) applied system dynamics to evaluate the effects of vehicle batteries, Chaudhary and Vrat (2020) applied system dynamics to evaluate the effects of mobile phone waste, Beiler et al. (2020) applied system dynamics to evaluate the effects of glass waste recycling on the sustainable supply chain performance of the business in terms of various dimensions. Despite these studies in recent years, there are major research gaps in analyzing waste management studies with system dynamics (Micky, 2019; Maqsoom et al., 2019; Chen and Liu, 2021). In this study, a system dynamics approach is proposed for the model that shows the effect of recycling industrial wastes on performance. It is important that many criteria can be evaluated simultaneously in the system dynamics model.

3. Methodology

In cases where the same or similar of a real system is designed, the importance of modeling tools that reveal real relationships increases. The system dynamics method was developed by W. Forrester in the 1950s in order to easily model complex systems, to show the relationships between variables, to establish feedback systems and to analyze the whole system. The system dynamics approach focuses on analyzing the actual system behavior in detail. The complex interplay of variables in feedback loops with nonlinear relationships in system behavior is characteristic for systems dynamics models (Forrester, 1994). Many concepts and tools that support the understanding of relationships in complex systems are used in the application of the method (Reynoso-Campos et al., 2004).

In this study, which examines the effects of waste recycling on sustainable supply chain performance, it is suggested to use the system dynamics approach in order to reveal the changes of the variables depending on time and to clearly define the relationships between the variables. The method was recognized as one of the best responders in determining the effect of a change in any variable on system behavior. Because the system dynamics approach provides important tools for modeling the complexity inherent in the recycling system. It is also important that the method allows the evaluation of more than one case in the study. From this point of view, system dynamics method was needed in this study in order to test product groups in different sectors under various uncertainties.

System dynamics approach basically consists of 6 steps. These steps in order:

- a. Problem Identification: The first step of the system dynamics approach begins with the definition of the problem. At this point, it is important for researchers/practitioners to decide what they really want to research and examine, and to define it clearly and precisely.
- b. Dynamic Hypotheses and Model Conceptualization: There are many different subcomponents or units in the system that the problem to be investigated belongs to. The relationships between these units can be linear as well as include nonlinear situations. The complex interaction of variables in feedback loops with nonlinear relationships that lead to uncertainties in system behavior are characteristic for systems dynamics models (Forrester, 1994). System dynamics models are established to examine and manage the feedback of complex systems in which causal loop diagrams are created (Yuan and Wang, 2014). Feedback loops form the basis of system dynamics models and evaluate the relationships between system components.
- c. Setting up the Model: Model Setup: After the causal loop diagram is established, the system is modeled using flow maps. The units in the system are divided into two as stock and flow variables. Establishing a model is achieved by developing stock flow diagrams. Stocks, on the other hand, help to make the status of the system understandable, that is, give information about how the system is. Flows are variables that show an increase or decrease in stock, filling or emptying them. In the literature, stocks at time t are shown as $X(t)$, flows $f(t)$. The relationship between stock and flow is shown as $X(t+1)=f(t)+X(t)$, $t=0,1,2,3..$
- d. Model Validity/Reliability Test: Validation of the model is generally seen as an evaluation of its suitability for the purpose to be achieved. The validity of tests used in system dynamics is divided into two

as structural and behavioral (Forrester, 1961). It should be accepted that the model has sufficient structural accuracy and that the model behaves reasonably (Mclucas and Ryan, 2012). Researchers first check the structural validity to determine that the required parameters are included in the model and that all relationships reflect reality. After the structural validity is completed, as a second step, it is examined whether the model outputs reflect the reality for behavioral validity. Here, by changing the parameters, it is observed whether the model exhibits abnormal behavior.

e. Model Analysis: It is the stage where the model is examined in a certain time period and under the desired conditions and how it will behave. In the analysis of the model, the results are followed by using mostly mathematical or analytical methods.

f. Design Improvement: An important issue in system dynamics is that the results of the model can be observed under various scenarios. These are expressed as scenario tests, and model results are followed under different optimistic or pessimistic scenarios. It is possible for practitioners to take action against possible situations that may be encountered in real life by trying various possibilities.

4. Model Development

4.1. Causal Loop Diagrams (CLD)

Causal loop diagrams (CLD) are necessary to present the relationships between variables in complex systems (Yuan and Wang, 2014). A detailed literature review was first conducted to define the main sustainability dimensions and their interactions, and the initial CLDs were constructed. These CLDs were then validated by fifteen engineers working in the recycling industry. Necessary changes were made in CLD structures in line with expert opinions and final CLDs were created.

At this stage, three environmental (water consumption, energy consumption, and gas emission) and two economic (total cost and profitability) closed-loop models were designed and visualized with the VENSIM PLE x64 program. Direction signs in the model show whether the variables have a reinforcing (+) or balancing (-) impact on the other variables. Please note that these CLDs handle the sell waste/buy new and recycle/reuse tradeoff.

Figure 1 presents the environmental CLDs. In these cycles, the amount of water, energy, and gas consumed in the recycling of solid wastes were compared to the consumption in the primary production. An increase in recycling rate refers more recycled materials and less primary materials, and vice versa. Hence, “water consumption gain/loss” variable compares the amount of water consumed in the industrial solid waste recycling to the amount of water required in primary production. This also implies for energy and gas consumption models.

Figure 1.a: Water Consumption CLD

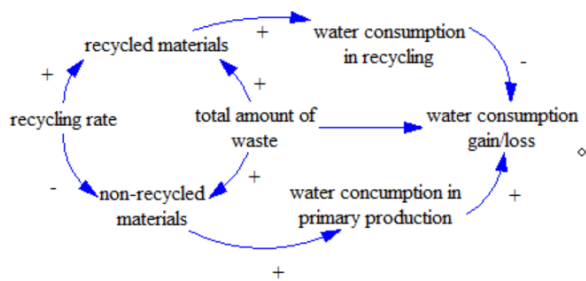

Figure 1.b: Energy Consumption CLD

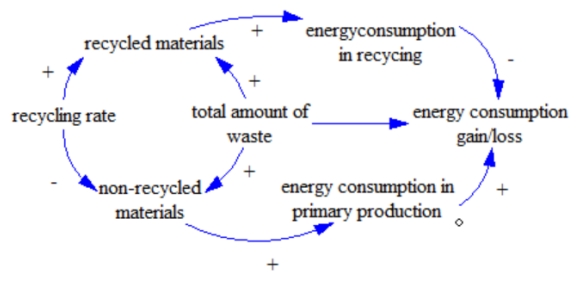

Figure 1.c: Gas Emission (CO2) CLD

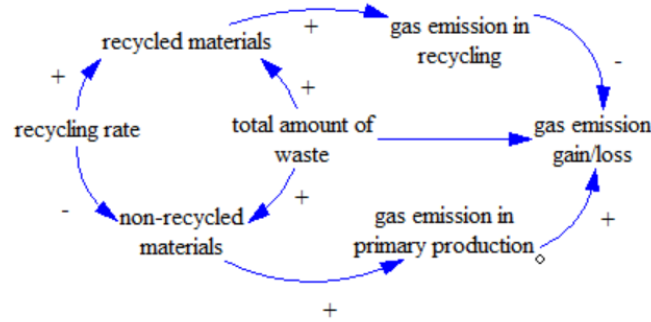

Figure 2 presents the CLD for the total cost, which is a sub-criterion of the economic dimension. This compares the total cost of acquiring the same material with recycling and primary production. Here, the cost of recycling includes energy, water, and gas consumption costs, and other production costs related to the recycling process. Primary production cost was defined as a function of material sales price. Again, higher recycling rate implies more recycled materials and less primary materials. Hence, the total cost gain/loss variable reveals the difference between primary production and recycling costs.

Figure 2: Causal Loop Diagram for Total Costs

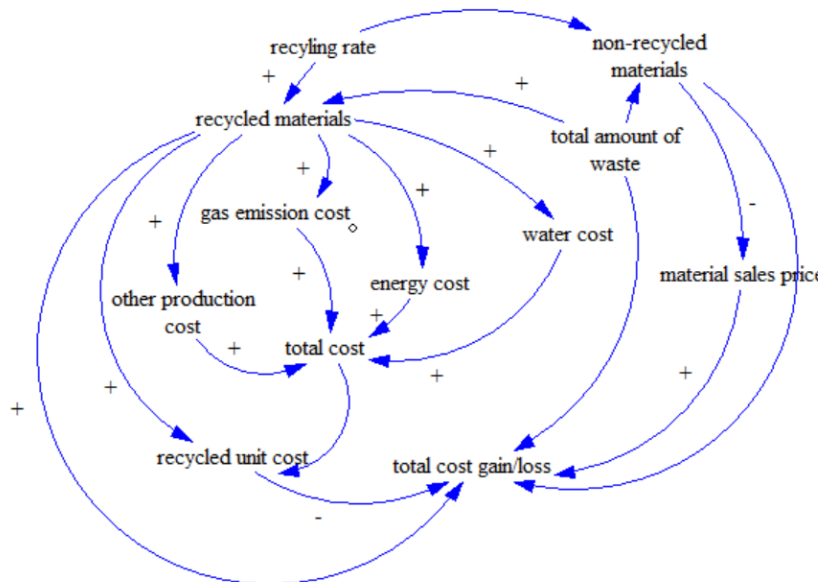
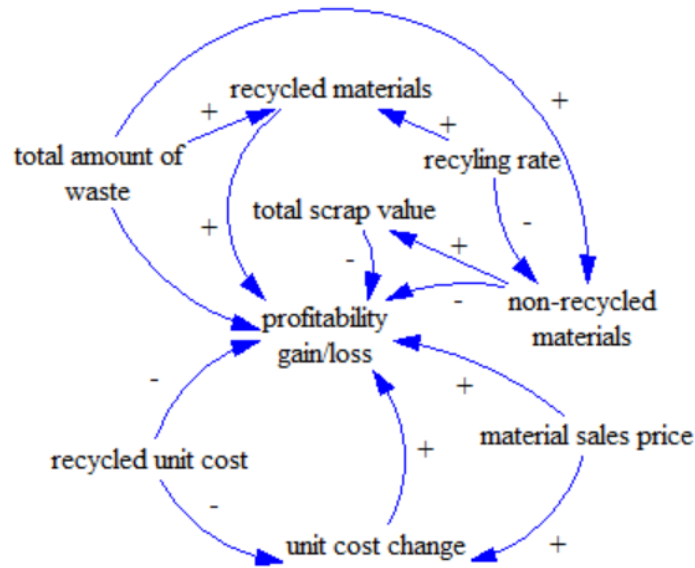

Figure 3 is the final CLD and compares the contributions of recycling and primary production to the profit. Here, two new variables were introduced. The scrap sales value of non-recycled materials negatively affects the profitability of recycling. Because if the scrap value is high, it may be more profitable to sell the waste and buy primary materials than to recycle it. Contrarily, the price of primary materials positively affects profitability because the high cost of materials makes recycling more advantageous and makes managers more willing to recycle.

Figure 3: Causal Loop Diagram for Profitability

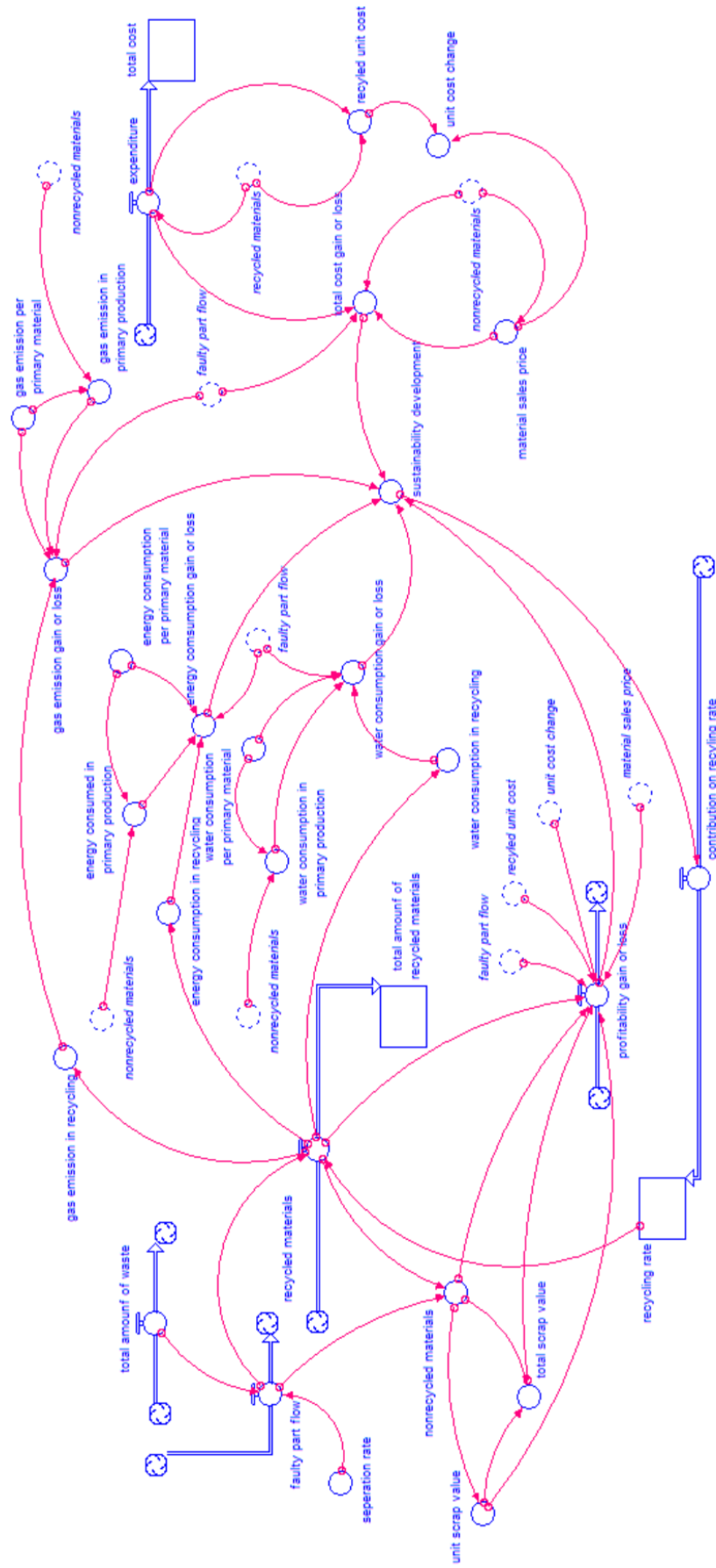
4.2. Model Map

After the stock and flow diagrams including all the variables and cycles of the model were completed, the model map was created (Figure 4). Please note that the model map includes all CLDs.

The model was designed similar to a real system for businesses to recycle their waste through recycling companies. The designed recycling model allows the system to show different behaviors by changing the variables over time. The change of many variables depending on time affects the dynamic feature of the system and the results can be followed separately for each period. The process starts with the accumulation of industrial solid wastes formed in the production facility and the materials that can be processed are separated. Then, it continues with the recycling of materials with a certain recycling rate by recycling companies.

The designed recycling model allows the system to show different behaviors by changing the variables over time. The change of many variables depending on time affects the dynamic feature of the system and the results can be followed separately for each period. In the model, three environmental causal cycle diagrams, namely water consumption, energy consumption and gas emission, and two economic causal cycle diagrams, namely cost and profitability, are combined with the variable named "sustainability development". Because the function prepared for the sustainability development variable includes both economic and environmental sustainability variables. At the same time, the positive status of this variable, which expresses the sustainability performance, shows that recycling is in an advantageous position. The fact that recycling creates an environmental and economic advantage may create a situation that encourages businesses to recycle more waste every period. In this way, sustainability development has an impact on the amount of recycled waste. In such a design, a closed supply chain has been created in the system. A highly eco-friendly and sustainable production system based on the reuse and recovery of resources in closed-loop supply chains is already aimed (Angelis-Dimakis et al., 2016). In line with the aims of the study, the effects of resource recovery on the sustainable supply chain coincide with this closed-loop model proposal.

Figure 4: Model Map in STELLA Program

The model map presented in Figure 4 were constructed for four types of wastes. The variables in the model are explained in Table 1.

Table 1: Model Variable

Variable	Description
Total amount of waste (x_1)	Total amount of waste generated in the production facility.
Separation rate (x_2)	The ratio shows the amount of material to be recycled.
Defective part flow (x_3)	Amount of waste that can be recycled: $x_3 = x_1 \times x_2$
Recycling rate (x_4)	Material recycling rate
Recycled materials (x_5)	The amount of the waste that will be directly recycled: $x_5 = IF(x_4 > 1) THEN 1 \times x_3 ELSE [IF(x_4 < 0) THEN 0 ELSE x_4 \times x_3]$
Total amount of recycled material (x_6)	The cumulative sum of the amount of waste to be recycled.
Non-recycled materials (x_7)	The amount of waste that cannot be recycled.
Gas emission in recycling (x_8)	The total amount of CO2 emitted in recycling: $x_8 = x_5 \times average\ CO2\ released\ in\ recycling$
Gas emission per primary material (x_9)	The average CO2 emitted in the primary production per unit.
Gas emission in primary production (x_{10})	The total amount of CO2 emitted in primary production: $x_{10} = x_7 \times x_9$
Gas emission gain/loss (x_{11})	Gas emission in recycling compared to primary production: $x_{11} = IF(x_3 = 0) THEN 0 ELSE 1 - [(x_8 + x_{10}) / (x_3 \times x_9)]$
Energy consumption in recycling (x_{12})	The total amount of energy consumed in recycling: $x_{12} = x_5 \times average\ energy\ consumed\ in\ recycling$
Energy consumption per primary material (x_{13})	The average energy consumed in the primary production per unit.
Energy consumption in primary production (x_{14})	The total amount of energy consumed in primary production: $x_{14} = x_7 \times x_{13}$
Energy consumption gain/loss (x_{15})	Energy consumption in recycling compared to primary production: $x_{15} = IF(x_3 = 0) THEN 0 ELSE 1 - [(x_{12} + x_{14}) / (x_3 \times x_{13})]$
Water consumption in recycling (x_{16})	The total amount of water consumed in recycling: $x_{16} = x_5 \times average\ water\ used\ in\ recycling\ (l/kg)$
Water consumption per primary material (x_{17})	The average water consumed in the primary production per unit.
Water consumption in primary production (x_{18})	The total amount of water consumed in primary production: $x_{18} = x_{17} \times x_7$
Water consumption gain/loss (x_{19})	Water consumption in recycling compared to primary production: $x_{19} = IF(x_3 = 0) THEN 0 ELSE 1 - [(x_{16} + x_{18}) / (x_3 \times x_{17})]$
Expenditure (x_{20})	Total expenditure of recycling: $x_{20} = (a \times x_5 + B) \times x_5$ where a refers fixed value and B refers regression coefficient of regression equation. The x_{20} variable is the expenditure made by the firm for recycling in the relevant period.
Total cost (x_{21})	The total cumulative expenditure of recycling. The difference of x_{21} from x_{20} is that it is equal to the sum of the total costs spent in all periods. In other words, one shows the periodical expenditure and one shows the total expenditure.
Recycled unit cost (x_{22})	The unit cost of the recycled material per unit: $x_{22} = IF(x_5 = 0) THEN 0 ELSE (x_{20} / x_5)$
Material sales price (x_{23})	The sales price of the primary material.
Total cost gain/loss (x_{24})	The cost gain/loss of recycling instead of purchasing primary material: $x_{24} = IF(x_3 = 0) THEN 0 ELSE 1 - [(x_7 \times x_{23}) + x_{20}] / (x_3 \times x_{23})]$

Unit cost change (x_{25})	It is the difference between the unit sales price of the primary production material in the market and the cost of the unit material obtained in recycling.
Unit scrap value (x_{26})	The unit scrap value of non-recyclable wastes.
Total scrap value (x_{27})	The total scrap value of non-recyclable waste: $x_{27} = x_7 \times x_{26}$
Profitability gain/loss (x_{28})	The profit gain/loss of recycling instead of purchasing primary material: $x_{28} = 1 - \frac{(x_7 \times x_{23}) + (x_7 \times x_{25}) - x_{27} + (x_5 \times x_{22})}{(x_3 \times x_{23}) + (x_3 \times x_{25}) - (x_{26} \times x_3)}$
Sustainability development (x_{29})	The sustainability performance of recycle/reuse compared to the sell waste/buy primary material. Combines the five casual loop diagrams: $x_{29} = (x_{11} + x_{15} + x_{19} + x_{24} + x_{28})/5$
Contribution on recycling rate (x_{30})	Impact of sustainability performance on recycling rate in the next period.

4.3. Data

Data on model variables in Table 1 are compiled from both industry and literature. Industry was used as the primary data source and these data were supported by the literature. Here, a three-stage process was followed. First, the required data were collected through interviews from 16 companies in Bursa, Istanbul, Tekirdağ, Kocaeli, Ankara and Eskisehir, which recycle plastic, glass, steel, and aluminum. Second, the data provided in the literature were collected to complete the missing data and to test the reliability of the data provided by the companies. Finally, the arithmetic mean was calculated by considering the normal distribution of the data around a certain mean.

Table 2 presents the data on environmental variables for each waste group (plastic, glass, steel, and aluminum). These values are the arithmetic mean of industry data and the literature.

For energy consumption data;

The studies of Raadal et al. (2008), Ren (2012), Liljenström and Finnveden (2015), Gu et al. (2017) and data of four different plastic recycling companies were used for energy consumption data in the recycling of plastic industrial solid waste. The energy consumption data spent in primary production was also used by making use of the The Association of Plastic Recyclers (2020) report and the data referenced by the same plastic recycling companies.

The study of Leblanc (2019) and the data of three different glass recycling companies were used for the energy consumption data in the recycling of glass industrial solid waste and the energy consumption data in primary production.

The studies of Mohsen and Akash (1998), Yellishetty et al. (2011), Martelaro (2016) and five different steel recycling companies' data were used for energy consumption data in the recycling of steel metal solid waste. the data in Yellishetty et al. (2011)'s study and the data accepted as reference by four different recycling companies separately were used. for the energy consumption data spent in primary production.

Finally the studies of Norgate and Haque (2010), Global Aluminum Cycle from World Aluminum (2017), Assan Alüminyum (2021) and data provided by 4 different aluminum recycling companies were used for the energy consumption data in the recycling of aluminum metal solid wastes and the energy consumption data in the production of the same material as primary production.

For gas emission data;

Benner et al. (2007), Gradus et al. (2017), Storm (2017), The Association of Plastic Recyclers (2018), Khoo (2019) and The Association of Plastic Recyclers Report (2020) studies were used for data needed on gas emissions in the recycling of plastic industrial solid waste and the primary production of the same materials.

British Glass Recycling (2003), Larsen et al. (2009), Hilmann et al. (2015) studies and data of four different glass recycling companies were used for data needed on gas emissions in the recycling of glass solid waste and the primary production of the same materials.

Yellishetty et al. (2011) and World Steel Association (2020) studies and data of four different steel recycling companies were used for data needed on gas emissions in the recycling of glass solid waste and the primary production of the same materials. On the other hand, the data from the study of World Steel Association (2020) and the data taken as reference by the same recycling companies were used for the gas amount data released in the case of producing the same materials with primary production.

Hilman et al. (2015), Peng et al. (2019), Weresch (2021) studies and data given by four aluminum recycling companies were used for gas emissions from recycling aluminum metal solid waste and gas emissions from primary production.

For water consumption data;

The studies of The Association of Plastic Recyclers (2018, 2020) and Benavides et al. (2018) were used for the water consumption data in the recycling of plastic industrial solid wastes. On the other hand, the Association of Plastic Recyclers (2018, 2020) studies and the data referenced by a recycling company were used for the data on the amount of water needed in primary production.

The study of Landi et al. (2019) and the data referenced by four recycling companies were used for water consumption data in the recycling of glass solid waste and the amount of water needed in primary production.

The reports of the European Commission (2008) and the World Steel Association (2018) and the data of four steel recycling companies were used for the water consumption data in the recycling of steel metal solid waste. On the other hand, the World Steel Association (2020) report and the data referenced by four steel recycling companies were used for the amount of water needed in the primary production of steel materials.

The study of Liljenström and Finnveden (2015) and data of two different aluminum waste recycling companies were used for the water consumption data in the recycling of aluminum metal solid waste. On the other hand, the same recycling companies were used for the amount of water needed in the primary production of the same aluminum materials.

Table 2: Data on Environmental Variables

	Energy Consumption		Water Consumption		CO ₂ Emission	
	Recycling	Primary Prd.	Recycling	Primary Prd.	Recycling	Primary Prd.
Plastic	0.361 kwh/kg	1.040 kwh/kg	0.945 l/kg	1.360 l/kg	0.380 kg/kg	1.70 kg/kg
Glass	0.445 kwh/kg	0.600 kwh/kg	0.225 l/kg	0.450 l/kg	0.55 kg/kg	0.79 kg/kg
Steel	0.688 kwh/kg	1.725 kwh/kg	3.65 l/kg	6.40 l/kg	0.682 kg/kg	4.3 kg/kg
Aluminum	3.20 kwh/kg	46 kwh/kg	0.28 l/kg	0.50 l/kg	0.53 kg/kg	12 kg/kg

On the other hand, after expert interviews the data for the variable "separation rate" were accepted as 85% for plastics, 95% for glass, 90% for steels and aluminum. The scrap value of wastes and the sales price of primary material were provided by companies and based on the industry price index of the last six months. The data of the related variables were obtained from the database depending on the amount. Regression equations were established for the data needed due to the dynamic nature of the system dynamics models and the change in the waste amount flow (Table 3). The equations show the selling prices of scrap and primary materials, which vary depending on the amount of waste. In the model, different equations were used depending on different data for each product group.

Looking at the data, it is seen that the scrap value of aluminum waste is quite high compared to other material groups. The scrap value of glass waste is very low. When the current scrap sector is evaluated, it can be stated that the metal scrap sector is more developed. When the sales prices of the materials produced with primary production are evaluated, it is seen that aluminum metal has a high price with a significant difference. It can be stated that the sale price of metal materials produced with primary production is high

due to both the access to raw material sources and the processes they undergo in the production processes. The product group with the lowest selling price is glass. When these two criteria are evaluated together, it is seen that the results are quite parallel to each other. Product groups with high sales prices also have high scrap values.

Another variable "expenditure" criterion in the model was the amount of payment made by waste owners to recycling companies. Recycling companies can apply different price policies depending on the amount to be recycled. For this reason, a regression equation was established for the expenditure variable by considering the amount of recycled material and the cost.

Table 3: Data on Economic Variables

	Scrap value of wastes	Sales price of primary material	Expenditure of recycling
Plastic	$y = 0.0001x + 4.2502$	$y = -0.0009x + 24.801$	$y = -0.0005x + 11.586$
Glass	$y = 0.0001x + 1.2712$	$y = -0.0003x + 11.917$	$y = -0.0006x + 7.0808$
Steel	$y = 0.0007x + 8.4992$	$y = -0.0017x + 43.8$	$y = -0.0014x + 22.296$
Aluminum	$y = 0.001x + 20.336$	$y = -0.0026x + 60.904$	$y = -0.0024x + 32.718$

The "separation rate", which refers to the rate of material to be recycled, differs for each product group. These rates were decided with expert interviews working in recycling companies: 85% for plastics, 95% for glass, 90% for steels and aluminum. Based on the expert opinions, the recycling rate of glass is the highest and plastic is the lowest.

Finally, the material recycling rate and the impact of sustainability performance on recycling rate in the next period (Contribution on recycling rate) were obtained from the various reports. At the beginning of the simulation model, the current recycling rate was accepted as 30%. This assumption was based on the average accepted recycling rates of industrial solid waste in Turkey (Döngüsel Ekonomi ve Atık Yönetimi Dairesi Başkanlığı, 2022). It was assumed that the recycling rates will increase by 4% in the next period if it has a positive impact on business performance. Because sustainability reports published by companies show that recycling rates increase by 20-24% on average each year (Asaş, 2020; Kordsa, 2020; Henkel, 2020). Since the annual cumulative rate was 24% and the program was run in 2-month periods, 4% increase rate was calculated for each period. This ratio was accepted as the same for four different product groups. Because one of the important aims of the study was to reveal the economic and environmental performances of recycling in four different product groups, it was important to consider the data of some variables as equal.

4.4. Model Assumptions

The overall assumptions in the system dynamics model are as follows:

- In order to compare different product groups, defective product flow was considered in kilograms and all data were calculated per kilogram.
- Only CO₂ was considered out of the six gas types defined in the Kyoto Protocol.
- The total amount of waste (x_1) was assumed to be 100 kg for each product group at the beginning of the simulation model.

The following conditions are assumed for the plastics:

- Model includes only PP (Polypropylene) and ABS (Acrylonitrile Butadiene Styrene) thermoplastics because they most widely used in industry.
- The mechanical recycling method is based on the recovery of thermoplastics. Because with mechanical recycling, materials are recovered in high quantities and almost without loss of quality.

The following conditions are assumed for the glasses:

- Only transparent and laminated glasses are included to the model. Transparent colored glasses are the most widely used in industrial products (Khazhiakhmetova et al., 2020) and has the most application area. Laminated glasses are preferred because they have easy recycling properties (Farel et al., 2013).
- Glass products to be recycled are small glasses with an average thickness of 10-30 mm and do not contain pollution.

The following conditions are assumed for the steels:

- Only "New Scrap" and low carbon and high strength steels are included to the model.

- Electric arc furnace is used in the recycling of steel metal waste. It is known that the technique has great application in the steel recycling industry and accepts all steel (Kovacic et al., 2019).
- Steel materials produced as a result of recycling activities consist of flat plates with an average thickness of 1-5 mm and a width of 600-1250 mm.

The following conditions are assumed for the aluminums:

- Only “New Scrap” and A5xxx (like A5083) and A6xxx aluminum sheet alloys steels are included to the model.
- Induction furnaces are used due to the use of small and clean scraps in the melting step.
- Aluminum materials produced as a result of recycling activities consist of flat sheets with an average thickness of 0.5-10 mm and a width of 1000-2000 mm.

5. Findings

In this study, the program was run for 2 years. For the findings in the table, each time “t” represents the 2-month period. In the study, the criteria weights for the four product groups were considered equal and the results were examined. The model was designed to have a total weight value of 0.50 for environmental sustainability criteria and 0.50 for a total weight value for economic sustainability criteria.

5.1. Findings for The Plastic Product Group

Table 4: Program Outcomes for Plastic Waste

t	Sustainability development	Energy consumption amount	Gas emission amount	Water consumption amount	Total cost	Profitability
1	0.16	0.20	0.23	0.09	0.12	0.15
2	0.18	0.22	0.26	0.10	0.14	0.17
3	0.20	0.25	0.30	0.12	0.16	0.19
4	0.22	0.27	0.33	0.13	0.17	0.21
5	0.24	0.30	0.36	0.14	0.19	0.23
6	0.26	0.33	0.39	0.15	0.21	0.25
7	0.28	0.35	0.42	0.16	0.22	0.27
8	0.30	0.38	0.45	0.18	0.24	0.29
9	0.32	0.40	0.48	0.19	0.26	0.31
10	0.34	0.43	0.51	0.20	0.27	0.34
11	0.36	0.46	0.54	0.21	0.29	0.36
Final	0.38	0.48	0.57	0.23	0.31	0.38

The potential results of plastic waste recycling with the program running for two years are shown in Table 4. In general, it is an important result of the study that plastic recycling creates advantages for businesses in terms of relevant economic and environmental factors. In terms of environmental sustainability performance, the contribution rate of plastic solid waste recycling in terms of water consumption, which is 9.2% at the beginning, will reach 22.6%. The contribution rate, which is 19.6% in terms of energy consumption, will reach 48% and the contribution rate of 23% in terms of gas emissions will reach 57.5%. These data also show that the recycling of plastic industrial wastes can be prevented by 23.3% in terms of water consumption, 48% in terms of energy consumption and 58% in terms of gas emissions, compared to primary production.

In terms of economic sustainability performance, plastic recycling is very advantageous on both total cost and profitability. The effect of recycling plastic waste on the total cost of the business decreases by 12.3% at the beginning and will reach 30.5% at the end of the period according to effect on the total cost of purchasing the same source produced with primary production. These rates can be interpreted as the cost of recycling activities can be reduced by 12-31% compared to the purchase of the product produced with primary production. It is seen that the profitability variable calculated by adding the opportunity cost and

the scrap value of the wastes will increase from 15.2% to 38% within the two-year working period. This ratio of up to 38% shows the positive effect on the profitability of the business of recycling rather than purchasing new material to replace plastic waste. Looking at the sustainability development, which shows the final result of the study, it is expected that the sustainability performance will increase by 39% at the end of two years if businesses recycle their existing waste.

5.2. Findings for the Glass Product Group

Table 5: Program Outcomes for Glass Waste

t	Sustainability development	Energy consumption amount	Gas emission amount	Water consumption amount	Total cost	Profitability
1	0.12	0.08	0.09	0.15	0.12	0.16
2	0.14	0.09	0.10	0.17	0.14	0.18
3	0.16	0.10	0.12	0.19	0.15	0.21
4	0.17	0.11	0.13	0.21	0.17	0.23
5	0.19	0.12	0.14	0.23	0.19	0.25
6	0.21	0.13	0.15	0.25	0.20	0.27
7	0.22	0.14	0.16	0.27	0.22	0.29
8	0.24	0.15	0.18	0.29	0.24	0.32
9	0.26	0.16	0.19	0.31	0.25	0.34
10	0.27	0.17	0.20	0.33	0.27	0.36
11	0.29	0.18	0.21	0.35	0.29	0.38
Final	0.31	0.19	0.22	0.37	0.30	0.40

The potential results of glass waste recycling with the program running for two years are shown in Table 5. Glass recycling is advantageous in terms of relevant economic and environmental factors. In terms of environmental sustainability performance, the contribution rate of glass waste recycling in terms of water consumption, which is 15% at the beginning, will reach 37%. At the same time, the contribution rate, which is 7.7% in terms of energy consumption, will reach 19.1% and the contribution rate of 9.1% in terms of gas emissions will reach 22.5%. These data also show that the negative effects of glass waste recycling on the environment can be prevented at the rates of 37% in terms of water consumption, 19% in terms of energy consumption and 23% in terms of gas emissions, compared to primary production.

In terms of economic sustainability performance, glass recycling is very advantageous on both total cost and profitability. The effect of recycling glass waste on the total cost of the business decreases by 12.2% at the beginning and will reach 30.2% at the end of the period according to effect on the total cost of purchasing the same source produced with primary production. These rates can be interpreted as the economic burden of recycling activities on the business can be reduced by 12-30% compared to the purchase of the product produced with primary production. The 31% contribution rate is the effect size of the recycling of glass material instead of purchasing it on the profitability of the business. Looking at the sustainability development, which shows the final result of the study, it is expected that the sustainability performance will increase by 31% at the end of two years if businesses recycle their existing waste.

5.3. Findings for the Steel Product Group

Table 6: Program Outcomes for Steel Waste

t	Sustainability development	Energy consumption amount	Gas emission amount	Water consumption amount	Total cost	Profitability
1	0.18	0.18	0.25	0.13	0.15	0.18
2	0.20	0.20	0.29	0.15	0.17	0.21
3	0.22	0.23	0.32	0.16	0.19	0.23
4	0.25	0.25	0.35	0.18	0.21	0.26
5	0.27	0.28	0.39	0.20	0.23	0.28
6	0.29	0.30	0.42	0.21	0.25	0.30
7	0.32	0.32	0.45	0.23	0.27	0.33
8	0.34	0.35	0.49	0.25	0.29	0.35
9	0.36	0.37	0.52	0.27	0.31	0.38
10	0.39	0.40	0.56	0.28	0.32	0.40
11	0.41	0.42	0.59	0.30	0.34	0.43
Final	0.44	0.44	0.62	0.32	0.36	0.45

According to Table 6, steel recycling is quite advantageous in terms of economic and environmental factors compared to primary production. In terms of environmental sustainability performance, the contribution rate of steel waste recycling in terms of water consumption, which is 12.9% at the beginning, will reach 31.8% at the end of the 2-year working period. At the same time, the contribution rate, which is 18% in terms of energy consumption, will reach 44.5% and the contribution rate of 25.2% in terms of gas emissions will reach 62.3%. These data also show that the negative effect of steel waste recycling on the environment can be prevented at the rates of 32% in terms of water consumption, 45% in terms of energy consumption and 62% in terms of gas emissions, compared to primary production.

In terms of economic sustainability performance, steel recycling is very advantageous on both total cost and profitability. The effect of recycling steel waste on the total cost of the business decreases by 14.7% at the beginning and will reach 36% at the end of the period according to effect on the total cost of purchasing the same source produced with primary production. These rates show that the economic burden of recycling activities on the business can be reduced by 15-36% compared to the purchase of the product produced with primary production. The 45% contribution rate is the effect size of the recycling of steel material instead of purchasing it on the profitability of the business. Looking at the sustainability development, which shows the final result of the study, it is expected that the sustainability performance will increase by 44% at the end of two years if businesses recycle their existing steel waste.

5.4. Findings for the Aluminum Product Group

Table 7: Program Outcomes for Aluminum Waste

t	Sustainability development	Energy consumption amount	Gas emission amount	Water consumption amount	Total cost	Profitability
1	0.19	0.28	0.29	0.13	0.14	0.16
2	0.22	0.32	0.32	0.15	0.16	0.18
3	0.24	0.35	0.36	0.17	0.18	0.20
4	0.27	0.39	0.40	0.18	0.19	0.22
5	0.29	0.43	0.44	0.20	0.21	0.24
6	0.32	0.47	0.48	0.22	0.23	0.26
7	0.34	0.50	0.52	0.24	0.25	0.28
8	0.37	0.54	0.55	0.26	0.27	0.30
9	0.39	0.58	0.59	0.27	0.29	0.33
10	0.42	0.61	0.63	0.29	0.31	0.35
11	0.45	0.65	0.67	0.31	0.33	0.37
Final	0.47	0.69	0.71	0.33	0.34	0.39

According to Table 7, aluminum recycling has a significant advantage over primary production in terms of economic and environmental factors. The contribution rate of aluminum waste recycling in terms of water consumption, which is 13.2% at the beginning, will reach 32.6% at the end of the 2-year working period. At the same time, the contribution rate of 27.9% in terms of energy consumption will reach 68.9% and the contribution rate of 28.7% in terms of gas emissions will reach 70.7%. These data also show that the negative effects of aluminum waste recycling on the environment can be prevented at the rates of 33% in terms of water consumption, 69% in terms of energy consumption and 71% in terms of gas emissions, compared to primary production.

Aluminum recycling can provide very important opportunities in terms of economic sustainability performance. The effect of recycling aluminum waste on the total cost of the business decreases by 13.9% at the beginning and will reach 34.4% at the end of the period according to effect on the total cost of purchasing the same source produced with primary production. These rates show that the economic burden of recycling activities on the business can be reduced by 14-34% compared to the purchase of the product produced with primary production. The rate of 39% in the profitability variable shows the contribution of the recycling of aluminum materials to the profitability of the business instead of purchasing them. Looking at the sustainability development, which shows the final result of the study, it is expected that the sustainability performance will increase by 47% at the end of two years if businesses recycle their existing aluminum waste.

All the results for the economic and environmental performance of the four different product groups in the study are shown in Table 8. The table shows the min-max values of the criteria showing economic and environmental sustainability performances.

Table 8: Combined Table of Results for Four Different Product Groups

	Aluminum	Steel	Plastic	Glass
Sustainability development	0.190-0.471	0.186-0.435	0.156-0.385	0.124-0.308
Total cost	0.139-0.344	0.147-0.365	0.123-0.305	0.122-0.303
Profitability	0.157-0.390	0.182-0.451	0.152-0.376	0.162-0.404
Water consumption	0.132-0.326	0.129-0.318	0.092-0.226	0.150-0.370
Energy consumption	0.279-0.689	0.180-0.445	0.196-0.483	0.077-0.191
Gas emission	0.287-0.707	0.252-0.623	0.233-0.575	0.091-0.225

Table 8 contains answers to the following question: “How does the impact of different types of (plastic, glass, steel and aluminum) industrial solid waste recycling on economic and environmental sustainability performance change?”

The potential impact of recycling on energy consumption is mostly in aluminum metal with a rate of 69%, and the least impact is in the glass product group with a rate of 19.1%. Secondly, compared to primary production, the environmental contribution of recycling in terms of gas emission is the highest in aluminum metal with a rate of 71%, and the second highest contribution is in steel metal with a rate of 62.3%. On the other hand, glass products provide the lowest benefit of industrial waste recycling in terms of gas emissions, with a rate of 22.5%. Glass product group provide the biggest advantage of recycling in terms of water consumption compared to primary production with a rate of 37%.

In terms of economic sustainability performance, the biggest contribution of recycling products instead of purchasing products produced with primary production on the total cost of the enterprise is realized in steels with 36.5%, followed by aluminum materials with 34.4%. Similar to this ranking, steel materials give the highest contribution rate (45%) on the profitability variable, which includes scrap value and opportunity cost.

As a result of the study, the biggest contribution to the sustainability performance of the use of recycling instead of purchasing new materials to replace the wastes is aluminum with 47%, followed by steel with 44%.

6. Conclusion and Discussion

In this study, a model has been proposed that shows the economic and environmental effects on the supply chain performance by recycling the solid wastes of the business. In addition, it is aimed to compare the effects of recycling four different types of industrial solid wastes, namely plastic, glass, steel and aluminum, on sustainability performance and to reveal possible causes. It is expected that the study will contribute to the existing literature, since both the proposed model and the effects in different product groups are revealed. As far as is known, this model, which reveals the effect of recycling of wastes on the sustainability performance, is thought to be the first in the current literature.

In order to achieve the main objectives of the study, the recycling system behaviors of the businesses that can recycle their wastes under the responsibility of the producer were examined with the system dynamics approach and the changes depending on the time were estimated. The findings obtained by running the program are evaluated for different purposes. The common finding for all product groups is that recycling of waste by businesses has significant effects on sustainability performances compared to purchasing new materials. However, recycling in different product groups has different effects on the economic and environmental sustainability performance of businesses. This situation affects the sustainability performance of businesses at different levels.

It is stated that the recycling of aluminum waste made the highest contribution in terms of energy consumption. This situation is probably caused by the fact that the amount of energy needed in the primary production of aluminum materials is higher than that of other product groups. This finding supports the finding in the study of Dahlström and Ekins (2007) that “aluminum metal is potentially the most widely applicable in terms of energy consumption rates”. On the other hand, it is stated that the least contribution of recycling in terms of energy consumption is in the glass product group. This is the possible result of the low amount of energy required in the primary production of glass materials compared to other product groups.

Similarly, it is stated that the recycling of aluminum waste was the product group that made the highest contribution in terms of gas emissions. In this case, it supports the results of Dahlström and Ekins (2007), which discuss the recycling of aluminum waste in terms of different material categories along the value

chain. The situation with the second highest contribution in terms of gas emission is stated as the recycling of steel waste. Accordingly, it can be stated that the environmental gain of the recycling of metal wastes in terms of gas emission is higher than the others. The lowest contribution of recycling in terms of gas emission is expressed in glass product groups. In this case, the amount of gas emission in the primary production of glasses is likely to be more environmentally friendly than other product groups.

It is seen that recycling of glass waste had the highest contribution rate in terms of water consumption. This finding is supported by the study of Zarrinpoor (2021), in which he designed the supply chain network for glass recycling. However, it should be stated that the results are not in terms of the total amount of water consumed, but in terms of the effect ratio. Despite the significant environmental benefits in terms of water consumption in the recycling of aluminum and steel metals, these effects are not observed in plastic product groups. In this case, the relatively high amount of water needed for the recycling of plastic industrial wastes is probably effective.

When the findings are evaluated in terms of cost-benefit ratio, it is seen that steel metal recycling is more advantageous. However, when evaluated in terms of total cost, it is seen that aluminum recycling provides the greatest advantage. Because the selling price of aluminum materials is on average 1.3-2 times higher than steel materials. According to these findings, aluminum and steel recycling have a greater impact on the total cost of businesses compared to other product groups. The high contribution of metal recycling to the total cost compared to many other materials is similar to the study results of Seshappa and Prasad (2020). The lowest contribution rate on the total cost rate of recycling is in the glass product group. It can be stated that the recycling of glass waste is not economical enough compared to other product groups. In terms of profitability, which includes the scrap values and opportunity costs of wastes, the highest contribution is seen in metal recycling, while glass materials give the lowest contribution rate. The uneconomical scrap value of glass is likely to increase the opportunity cost.

Aluminum materials provide the biggest contribution to sustainability performance in industrial solid waste recycling. Businesses with aluminum waste can improve their sustainability performance by almost half if they incorporate recycling into their supply chain instead of purchasing new materials directly. The second biggest contribution of recycling to the sustainability performance is seen in the steel product group. By looking at the data of the two metals, recycling of metals provides a higher contribution in terms of sustainability performance than recycling of waste with glass and plastic materials.

On the other hand, the study was carried out under some constraints. The first of these constraints was experienced during the data collection process. The study was greatly hampered by the fact that most companies in the industry were not keeping data on environmental performance. Especially for the data of environmental dimensions in the model, the data of similar studies in the literature were used. These collected data were analyzed for use in the document. The second limitation was that the validity of the model was not fully determined and its reliability was not tested. Expert opinions were consulted for the structural accuracy of the relations between the variables and the model map, and the current structure was found to be valid. The data obtained as a result of the document could not be compared because there was no real reference data set.

Another issue that needs to be emphasized is that the collected data reflect this period. However, periodic differences can be expected in the results obtained separately for the four product groups, especially in the economic performance results. Energy costs, water consumption costs may have different seasonal effects for businesses, which may affect the total cost. However, this will affect both the recycling cost and the primary production cost. It is expected that the results will not be affected much by examining the performance criteria in the document from a proportional perspective. For this reason, it is thought that the results can be generalized.

Finally, the proposed system dynamics model to determine the effect of industrial solid waste recycling on sustainability performance can be used by both researchers and practitioners with similar working areas. The dynamic structure of this model has been designed in such a way that it can easily allow new data entry of model variables. This situation may provide an opportunity for businesses to use existing system

data in a way that can support real decision processes according to their goals. In the next period, researchers can easily carry out their own studies by reflecting the differences (technology level, level of development, etc.) to the model. In addition, although the research is examined for cases for four different product groups, the study can be repeated with a broad perspective by including wastes with different materials. In addition, all the results in the study were obtained when the companies recycle their industrial wastes through the recycling company. Different cost items can be added to the work, as the company establishes its own recycling structuring. The investment needed first will constitute the largest share of the cost. The logistics cost from transport will also need to be excluded. While there will be no change in its environmental performance dimensions, its economic performance will change drastically. Under these conditions, the study may give ideas to future researchers.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Conceiving the Study: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Data Collection: Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Veri Analizi: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Data Analysis: A Author-1 (%100), Author-2 (%0)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Writing Up: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)
Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Agarwal, A. F., Giraud-Carrie. and Li, Y. (2018), A Mediation Model of Green Supply Chain Management Adoption: The Role of Internal Impetus, *International Journal of Production Economics*, 205, s.342–358.
- Alamerew, Y. A. and Brissaud, D. (2020), Modelling Reverse Supply Chain Through System Dynamics for Realizing the Transition Towards the Circular Economy: A Case Study on Electric Vehicle Batteries, *Journal of Cleaner Production*, 254.
- Ali, S.S., Paksoy, T., Torğul, B. and Kaur, R. (2020), Reverse Logistics Optimization of An Industrial Air Conditioner Manufacturing Company for Designing Sustainable Supply Chain: A Fuzzy Hybrid Multi-Criteria Decision-Making Approach, *Wireless Networks*, 26, s.5759–5782.
- Angelis-Dimakis, A., Arampatzis, G. and Assimacopoulos, D. (2016), Systemic Eco-Efficiency Assessment of Meso-Level Water Use Systems, *Journal of Cleaner Production*, 138 (2), s.195-207.
- Avsec, S. and Kaucic, B. (2018), Eco-Efficient Decision Support Model of Solid Waste Recycling, *Environmental Engineering and Management Journal*, 17(5), s.1149-1159
- Beiler, B. C., Ignácio, P. S. A., Júnior, A. C. P., Anholon, R. and Rampasso, I. S. (2020), Reverse Logistics System Analysis of A Brazilian Beverage Company: An Exploratory Study, *Journal of Cleaner Production*, 274, s.20.

- Benavides, P. T., Dunn, J. B., Han, J., Bidy, M. and Markham, J. (2018), Exploring Comparative Energy and Environmental Benefits of Virgin, Recycled, and Bio-Derived Pet Bottles, *ACS Sustainable Chem. Eng.* 6, s.9725–9733.
- Benner, J. H. B., Otten, M., Wielders, L. M. L. and Vroonhof, J. T. W. (2007), *CO2-kentallen Afoalscheiding*, CE Delft, Delft.
- British Glass Recycling. (2003), *Glass Recycling - Life Cycle Carbon Dioxide Emissions*. The Access Date: 05.06.2021: http://www.packagingfedn.co.uk/images/reports/Enviros_Report.pdf.
- Cevik Aka, D. (2022), *Endüstriyel Katı Atık Geri Dönüşümünün Çevresel ve Ekonomik Performansa Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Sistem Dinamiği Modeli Önerisi*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sakarya, Tez No: 764629.
- Chaudhary, K. and Vrat, P. (2020), Circular Economy Model of Gold Recovery from Cell Phones Using System Dynamics Approach: A Case Study of India, *Environment, Development and Sustainability*, 22, s.173–200.
- Chaves, G. D. D., Siman, R. R. and Chang, N. B. (2021), Policy Analysis for Sustainable Refuse-Derived Fuel Production in Espirito Santo Brazil, *Journal of Cleaner Production*, 294.
- Chen, Y-C. and Liu, H-M. (2021), Evaluation of Greenhouse Gas Emissions and The Feed-in System of Waste-To-Energy Facilities Using A System Dynamics Model, *Science of the Total Environment*, 792.
- Cucchiella, F., D’Adamo, I., Gastaldi, M. and Lenny Koh, S. C. (2014), Implementation of A Real Option in A Sustainable Supply Chain: An Empirical Study of Alkaline Battery Recycling, *International Journal of Systems Science*, 45(6), s.1268-1282.
- Dahlström, K. and Ekins, P. (2007), Combining Economic and Environmental Dimensions: Value Chain Analysis of UK Aluminium Flows, *Resources Conservation and Recycling*, 51(3), s.560.
- Das, D. (2018), The Impact of Sustainable Supply Chain Management Practices on Firm Performance: Lessons From Indian Organizations, *Journal of Cleaner Production*, 203, s.179-196.
- Das, D. and Dutta, P. (2013), A System Dynamics Framework for Integrated Reverse Supply Chain With Three Way Recovery and Product Exchange Policy, *Computers and Industrial Engineering*, 66(4), s.720-733.
- Ding, Z., Yi, G., Tam, V. W. Y. and Huang, T. (2016), A System Dynamics-Based Environmental Performance Simulation of Construction Waste Reduction Management in China, *Waste Manag.* 51, s.130-141.
- Döngüsel Ekonomi ve Atık Yönetimi Dairesi Başkanlığı. (2022), *Sanayi Atıklarının Yönetimi” Yayınlanmamış Raporu*, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.
- Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S. J., Papadopoulos T., Luo, Z. and Roubaud, D. (2020), Upstream Supply Chain Visibility and Complexity Effect on Focal Company’s Sustainable Performance: Indian Manufacturers’ Perspective, *Annals of Opr. Res.*, 290, s.343-67.
- European Commission. (2008). *Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on Waste and Repealing Certain Directives*, The Access Date: 07.09.2021: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0098&from=EN>.
- Farel, R., Yannou, B., Ghaffari, A. and Leroy. Y. (2013), A Cost and Benefit Analysis of Future End-of-Life Vehicle Glazing Recycling in France: A Systematic Approach. *Resources, Conservation and Recycling*, 74, s.54-65.
- Farrokh, M., Azar, A., Jandaghi, G. and Ahmadi, E. (2018), A Novel Robust Fuzzy Stochastic Programming for Closed Loop Supply Chain Network Design Under Hybrid Uncertainty, *Fuzzy Sets and Systems*, 341, s.69-91.
- Feitó-Cespón, M., Sarache, W., Piedra-Jimenez, F. and Cespón-Castro, R. (2017), Redesign of A Sustainable Reverse Supply Chain Under Uncertainty: A Case Study, *Journal of Cleaner Production*, 151, s.206-217.
- Forrester J. W. (1961). *Industrial Dynamics*. Portland: Productivity Press.
- Forrester, J. W. (1994), System Dynamics, Systems Thinking, and Soft OR, *Syst. Dynam. Rev.* 10 (2–3), s.245–256.

- Giannis, A., Chen, M., Yin, K., Tong, H. and Veksha, A. (2017), Application of System Dynamics Modeling for Evaluation of Different Recycling Scenarios in Singapore, *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 19, s.1177–1185.
- Global Aluminium Cycle (2017), Methodology - Resources, Conservation and Recycling, 125, s.48-69.
- Govindan, K., Jha, P. C., Agarwal, V. and Darbari, J. D. (2019), Environmental Management Partner Selection for Reverse Supply Chain Collaboration: A Sustainable Approach, *Journal of Environmental Management*, 236, s.784-797.
- Gradus, R. H. J. M., Nillesen, P. H. L., Dijkgraaf, E. and Koppen, R. J. (2017), A Cost-Effectiveness Analysis for Incineration or Recycling of Dutch Household Plastic Waste, *Ecological Economics*, 135, s.22-28.
- Gu, F., Hall, P., Guo, J-F. and Summers, P. A. (2017), From Waste Plastics to Industrial Raw Materials: A Life Cycle Assessment of Mechanical Plastic Recycling Practice Based on A Real-World Case Study, *Sci. Total Environ.*, 601-602, s.1192-1207.
- Haghighi, S. M., Torabi, S. A. and Ghasemi, R. (2016), An Integrated Approach for Performance Evaluation in Sustainable Supply Chain Networks (with A Case Study), *Journal of Cleaner Production*, 137, s.579-597.
- Haryani, T. and Subriadi, A. P. (2021), E-Commerce Acceptance in the Dimension of Sustainability, *Journal of Modelling in Management*, 17(2).
- Hilmann, K., Damgaard, A., Eriksson, O., Jonsson, D. and Fluck, L. (2015). *Climate Benefits of Material Recycling Inventory of Average Greenhouse Gas Emissions for Denmark, Norway and Sweden*. Norden, ISBN 978-92-893-4218-6.
- Jafari, H. R., Seifbarghy, M. and Omidvari, M. (2017), Sustainable Supply Chain Design with Water Environmental Impacts and Justice-Oriented Employment Considerations: A Case Study in Textile Industry, *Scientia Iranica. Transaction E, Industrial Engineering*, Tehran 24(4), s.2119-2137.
- Khazhiakhmetova, R., Kashuba, I., Vlasova, S., Kapustin, F. and Hela, R. (2020), *The Transparent Discolored Glass for Industrial and High-Speed Transport*, MATEC Web of Conferences, 329.
- Khoo, H. H. (2019), LCA of Plastic Waste Recovery into Recycled Materials, Energy and Fuels in Singapore, *Resources, Conservation and Recycling*, 145, s.67-77.
- Kovacic, M., Stopar, K., Vertnik, R. and Šarler, B. (2019), Comprehensive Electric Arc Furnace Electric Energy Consumption Modeling: A Pilot Study, *Energies*, 12(11), s.2142.
- Kumar, R. and Kumar, V. (2014), Barriers in Implementation of Lean Manufacturing System in Indian Industry: A Survey, *International Journal of Latest Trends in Engineering*, 4(2), s.243-251.
- Kumar, S., Smith, S.R., Fowler, G., Velis, C., Kumar, S.J., Arya, S., R., Kumar, R. and Cheeseman, C. (2017), Challenges and Opportunities Associated with Waste Management in India, *R. Soc. Open Sci.* 4, 160764.
- Lagarda-Leyva, E. A., Morales-Mendoza, L. F., Ríos-Vázquez, N. J., Ayala-Espinoza, A. and Nieblas-Armenta, C. K. (2019), Managing Plastic Waste From Agriculture Through Reverse Logistics and Dynamic Modeling, *Clean Technologies and Environmental Policy*, 21, s.1415–1432.
- Landi, D., Germani, M. and Marconi, M. (2019), Analyzing the Environmental Sustainability of Glass Bottles Reuse in An Italian Wine Consortium, *Procedia CIRP* 80, s.399-404.
- Larsen, A. W., Merrild, H. and Christensen, T. H. (2009), Recycling of Glass: Accounting of Greenhouse Gases and Global Warming Contributions. ISWA. <https://doi.org/10.1177/0734242X09342148>.
- Leblanc, R. (2019), Quick Facts about Glass Recycling, Glass recycling facts you should know. Sustainable Businesses, *Sustainability*, 12.
- Lenort, R., Staš, D., Wicher, P., Holman, D. and Ignatowicz, K. (2017), Comparative Study of Sustainable Key Performance Indicators in Metallurgical Industry, *Annual Set the Environment Protection*, 19, s.36-51.
- Liljenström, C. and Finnveden, G. (2015). *Data for Separate Collection and Recycling of Dry Recyclable Materials*, KTH Architecture and the Built Environment, KTH Royal Institute of Technology.

- Maqsoom, A., Hashmi, A. A. Q., Zeeshan, M., Arshad, Q., Zeeshan, B. U. and Salahuddin, H. (2019), A System Dynamics-Based Economic Performance Simulation of construction Waste Reduction Management: Effective Application of Prefabrication, *Environmental Engineering and Management Journal*, 18(11), s.2363-2376.
- Mclucas, A. and Ryan, M. (2012), *On the Validation of System Dynamics Models*, Systems Engineering / Test and Evaluation Conference SETE2012 At: Canberra.
- Micky, A. B. (2019), A System Dynamics-Based Approach to Help Understand the Role of Food and Biodegradable Waste Management in Respect of Municipal Waste Management Systems, *Sustainability*, 11(12), s.3456.
- Mohsen, M. S. and Akash, B. A. (1998), Energy Analysis of the Steel Making Industry, *International Journal of Energy Research*, 22(12), s.1049-1054.
- Nabavi, E., Daniell, K. A. and Najafi, H. (2017), Boundary Matters: the Potential of System Dynamics to Support Sustainability? *J. Clean. Prod.*, 140, s.312-323.
- Nidhi, M. B. and Pillai, V. M. (2019), Product disposal Penalty: Analysing Carbon Sensitive Sustainable Supply Chains, *Computers and Industrial Engineering*, 128, s.8-23.
- Norgate, T. E., Jahanshahi, S. and Rankin, W. J. (2007), Assessing The Environmental Impact of Metal Production Processes, *J. Clean. Prod.*, 15, s.838-848.
- Olugu, E. U. and Wong, K. Y. , (2012), An Expert Fuzzy Rule-Based System for Closed-Loop Supply Chain Performance Assessment in the Automotive Industry, *Expert Systems with Applications*, 39(1), s.375-384.
- Osiro, L., Lima-Junior, F. R. and Carpinetti, L. C. R. (2018), A Group Decision Model Based on Quality Function Deployment and Hesitant Fuzzy for Selecting Supply Chain Sustainability Metrics, *Journal of Cleaner Production*, 183, s.964-978.
- Peng, J., Curcija, D. and Thanachareonkit, A. (2019), Study on the Overall Energy Performance of A Novel C-Si Based Semitransparent Solar Photovoltaic Window, *Applied Energy* 243, s.854–872.
- Pinha, A. C. and Sagawa, J. K. (2020), A System Dynamics Modelling Approach for Municipal Solid Waste Management and Financial Analysis, *Journal of Cleaner Production*, 269.
- Raadal, H. L., Brekke, A. and Mohdal, I. S. (2008). *Miljøanalyse Av Ulike Behandlingsformer For Plastemballasje Fra Husholdninger*. Fredrikstad, Norway: Østfoldforskning AS.
- Rada, E. C. (2016). *Solid waste management: Policy and planning for a sustainable society*, Apple Academic Press, New Jersey, USA.
- Ramos, T. R. P., Gomes, M. I. and Barbosa-Póvoac, A. (2014), Planning A Sustainable Reverse Logistics System: Balancing Costs with Environmental and Social Concerns, *Omega*, 48, s.60-74.
- Rebs, T., Brandenbyrg, M. And Seuring, S. (2019), System Dynamics Modeling for Sustainable Supply Chain Management: A Literature Review and Systems Thinking Approach, *Journal of Cleaner Production*, 208, s.1265-1280.
- Rinsatitnon, N., Dijaroen, W., Limpiwun, T., Suktavee, G. and Chinda, T. (2018), Reverse Logistics Implementation in the Construction Industry: Paper Waste Focus, *Songklanakarin Journal of Science and Technology*, 40(4), s.798.
- Sarkis, J. and Dijkshoorn, J. (2007), Relationships between Solid Waste Management Performance and Environmental Practice Adoption in Welsh SMEs, *International Journal of Production Research*, 45 (21), 4989-5015, doi: 10.1080/00207540600690529.
- Seshappa, A. and Anjaneya Prasad, B. (2021), Characterization and Investigation of Mechanical Properties of Aluminium Hybrid Nano-composites: Novel Approach of Utilizing Silicon Carbide and Waste Particles to Reduce Cost of Material, *Silicon*, 13, s.4355–4369, <https://doi.org/10.1007/s12633-020-00748-z>
- Storm, B. K. (2017), *Production of Recyclates – Compared with Virgin Plastics – A LCA Study*”, MATEC Web of Conferences, 112, 04024.
- Suttibak, S. and Nitivattananon, V. (2008). Assessment of Factors Influencing the Performance of Solid Waste Recycling Programs, *Resources, Conservation and Recycling* 53, s.45–56.

- The Association of Plastic Recyclers. (2018). *Life Cycle Impacts for Postconsumer Recycled Resins: Pet, HDPE, and PP*. The Access Date: (24.12.2021) <https://www.jdsupra.com/legalnews/life-cycle-impacts-for-postconsumer-98256/>
- The Association of Plastic Recyclers. (2020). *Virgin vs. Recycled Plastic Life Cycle Assessment Energy Profile and Life Cycle Assessment Environmental Burdens*, The Access Date: (11.10.2021). <https://plasticsrecycling.org/images/library/APR-Recycled-vs-Virgin-May2020.pdf>
- Theyel, G. and Hofmann, K. H. (2015), Environmental Practices and innovation Performance of US Small and Medium-Sized Manufacturers, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 26(3), s.333-348.
- Tian, X., Xiao, H., Liu, Y. B. And Ding, W. R. (2021), Design and Simulation of A Secondary Resource Recycling System: A Case Study of Lead-Acid Batteries, *Waste Management*, 126, s.78-88.
- Ulku, M. A., Akgun, M., Venkatadri, U., Diallo, C. and Chadha, S. S. (2020), Managing Environmental and Operational Risks for Sustainable Cotton Production Logistics: System Dynamics Modelling for A Textile Company, *Logistics-Basel*, 4(4).
- Wang, J., Zhang, Y. and Goh, M. (2018), Moderating the Role of Firm Size in Sustainable Performance Improvement through Sustainable Supply Chain Management, *Sustainability*, 10, s.1654.
- Wei, F., Sifeng, L., Lijun, Y., Weizhao, L. and Zhengyang, Y. (2014), Research on Performance Evaluation System for Green Supply Chain Management Based on the Context of Recycled Economy-Taking Guangxi's Manufacturing Industry As Example, *Journal of Grey System*, 26(2), s.177-187.
- Weeks, J. G., Wasil, J. C. M., Llamas, K. M. and Agrinzoni, C. M. (2021), Solid Waste Management System for Small Island Developing States, *Global J. Of Env. Science and Management*, 7(2), s.259- 72.
- World Steel Association. (2018), "Steel Facts". The Access Date: 15.05.2021. https://www.worldsteel.org/en/dam/jcr:ab8be93e-1d2f-4215-91434eba6808bf03/20190207_steelFacts.pdf.
- Wu, Z., Zhai, S., Hong, J., Zhang, Y., and Shi, K. (2018), Building Sustainable Supply Chains for Organizations Based on QFD: A Case Study", *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 15(12), s.2834.
- Yellishetty, M., Mudd, G. M., Ranjith, P. G. and Tharumarajah, A. (2011), Environmental Life-Cycle Comparisons of Steel Production and Recycling: Sustainability Issues, Problems and Prospects, *Journal of Environmental Science and Policy*, 14, s.650-663.
- Yu, H. and Solvang, W. D. (2018), Incorporating Flexible Capacity in the Planning of a Multi-Product Multi-Echelon Sustainable Reverse Logistics Network under Uncertainty, *Journal of Cleaner Production*, 198, s.285-303.
- Yuan, H. and Wang, J. (2014). A System Dynamics Model for Determining the Waste Disposal Charging Fee in Construction, *Eur. J. Oper. Res.* 237, s.988-996.
- Zarrinpoor, N. (2021), Designing A Sustainable Supply Chain Network for Producing High-Value Products from Waste Glass, *Waste Management and Research*, 39(12), s.1489-1500.
- Zacho, K. O. and Mosgaard, M. A. (2016), Understanding the Role of Waste Prevention in Local Waste Management: A Literature Review, *ISWA*, <https://doi.org/10.1177/0734242X16652958>.
- Zhou, C., Yang, G., Ma, S. J., Liu, Y. J. and Zhao, Z. L. (2021), The Impact of the COVID-19 Pandemic on Waste-to-Energy and Waste-to-Material Industry in China, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, s.139.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 892-903, doi: 10.11616/asbi.1219062

The Importance of Green Tax in Reducing Carbon Emissions: The Case of G-7 Countries

Karbon Emisyonlarının Azaltılmasında Yeşil Vergilerin Önemi: G-7 Ülkeleri Örneği

Başak ÖZARSLAN DOĞAN¹ , Cengizhan GÜLER²

Geliş Tarihi (Received): 14.12.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 07.07.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Abstract: Global warming and climate change caused by carbon emissions are accepted as one of the last century's most important environmental and economic problems. In this context, many countries are trying to limit their carbon emissions with new laws and regulations. One of these regulations is green (environmental) taxes. The study examined the role of green taxes in reducing carbon emissions in G-7 countries using the AR(1) Residual Random Effects model for the years 1994-2014. According to the estimation results obtained, it is seen that there is a positive relationship between economic growth and carbon emissions. On the other hand, it is seen that environmental patent applications, environmental taxation, and renewable energy consumption variables have a negative relationship with carbon emissions.

Keywords: Green Taxes, Global Warming, Linear Panel Data Analysis

&

Öz: Karbon emisyonlarının yol açtığı küresel ısınma ve iklim değişikliği, son yüzyılın en önemli çevresel ve ekonomik sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda birçok ülke yeni yasa ve yönetmeliklerle karbon emisyonlarını sınırlamaya çalışmaktadır. Bu düzenlemelerden biri de yeşil (çevre) vergileridir. Çalışmada G-7 ülkelerinde 1994-2014 yılları için AR(1) Residual Random Effects modeli kullanılarak yeşil vergilerin karbon emisyonlarının azaltılmasındaki rolü incelenmiştir. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile karbon salınımı arasında pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Öte yandan, çevre ile ilgili patent başvuruları, çevre vergilendirmesi ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerinin karbon emisyonları ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Vergiler, Küresel Isınma, Doğrusal Panel Veri Analizi

Atıf/Cite as: Özarslan Doğan, B., Güler, C. (2023). The Importance of Green Tax in Reducing Carbon Emissions: The Case of G-7 Countries. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 892-903. doi: 10.11616/asbi.1219062

İntihal-Plagiarizm/ Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Başak Özarslan Doğan, İstanbul Gelişim Üniversitesi, bozarslan@gelisim.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Arş. Gör., Cengizhan Güler, İstanbul Gelişim Üniversitesi, ceguler@gelisim.edu.tr.

1. Introduction

In recent years, scientists, policymakers, and the business community have frequently discussed environmental degradation and energy consumption. Energy-related greenhouse gas emissions from non-renewable energy sources (coal, oil, petroleum, etc.) are known causes of ecological degradation and global warming. Reducing carbon and greenhouse gas emissions, incompatible with the Sustainable Development Goals, and promoting a low-carbon economy are priorities for developed, developing, and emerging economies. Thus, economic incentives, environmental and carbon taxes, etc. Various policy instruments, such as taxes, have been used in this context.

State and government tax policies, such as environmental taxes and eco-taxes, play an essential role in the energy transition and the prevention of ecological damage. These taxes are crucial in reducing environmental problems such as pollution, ecological footprint, greenhouse gas emissions and climate change. On the other hand, many countries today are adding the goal of sustainable development to their growth targets. In this context, most countries prefer public solutions to reducing environmental degradation and achieving sustainable development goals, as implementing general instruments such as taxes is more practical.

Eco-taxes are one of the macroeconomic tools to support the energy transition. Interest in green taxes has increased in recent years because it is a type of tax that prioritizes environmental concerns in limiting ecological damage. Green taxes are viewed from two perspectives. The first is implementing a tax policy to alter environmentally harmful practices. The second is implementing a tax policy to promote more environmentally friendly practices.

2. The Concept of Eco-Tax (Green Tax) and Its Application in The World

Mass production, population density, and industrial production growth have dramatically increased energy demand. Today, a large part of the increasing energy demand is met by fossil fuels. The carbon emissions released from the extraction and use of fossil fuels form the basis of man-made environmental degradation.

On the other hand, the degradation of air, water, and soil quality negatively affects people's lives and reduces life expectancy worldwide. Environmental degradation is estimated to be responsible for about 40% of deaths worldwide (Pimentel et al., 2007).

Some studies establish a clear link between high temperatures caused by carbon emissions and lower life expectancy (Yu et al., 2019). It is well known that this situation also has implications for the economy. As human life expectancy decreases, people tend to reduce their savings. New practices such as market-based landscaping and pollution permits are emerging to counter environmental degradation and its adverse effects on life expectancy and physical capital.

Both developed and developing countries have created numerous practices and laws in the public sector to reduce negative environmental impacts and ensure economic sustainability. One of these practices is the green tax. They are also referred to as green, pollution, environmental, ecological, and Pigouvian taxes. Green taxes are levied on any practice that may cause corrosion or damage to the environment. These taxes can be levied on the inputs used in each stage of the production process and on the final products and the waste and emissions generated at the end of the process (Gunaydın, 2014:109).

Any tax that promotes the protection of the earth's natural resources and the environment can be considered a green tax. In other words, any tax that limits the negative impacts of fossil fuels can be regarded as a green tax. Green taxes are a policy tool that has attracted the attention of policymakers for some time. Especially since the 1990s, eco-taxes have become a market-based alternative to traditional regulation of corporate or individual pollution (Schaffer, 2021).

Green tax practices were first introduced in developed countries such as the United States, the European Union, Switzerland, New Zealand, Japan, Canada, and South Korea and achieved some success (Levinson,

2007; Wei and Aadlan, 2020: 1033). In addition, the practice of green taxes is relatively new in developing countries such as Ukraine, Mexico, Turkey, Brazil, and Chile. These countries have a green tax on carbon emissions (ICAP, 2019). In addition, China introduced a green tax on air, water, and soil pollutants on January 1, 2018 (Xinhua, 2018).

Environmental taxes are believed to be an economically effective means of discouraging environmentally harmful activities. For example, OECD member countries face a range of ecological sanctions that include improving air quality, protecting water quality, managing solid waste, protecting the ozone layer, and protecting against biodiversity loss. These countries enforce these sanctions through various regulatory tools, including technology-based command-and-control regimes, performance standards, taxes, and other economic incentives. In particular, in recent years, OECD countries have introduced environmental taxes, which play an essential role in environmental policy, and implemented green tax reforms (Ciocirlan and Yandle, 2003; Bolahatoğlu, 2022: 71). In OECD countries, green taxes are mainly divided into three areas: Energy taxes, transport taxes, and pollution and resource taxes. 2022: 72).

Green tax practices are also used in EU member states. For example, Germany introduced a comprehensive green tax reform in the 1990s that included a gradual increase in fuel taxes and new green taxes on natural gas, heating fuels, and household electricity consumption. As a result, carbon dioxide emissions were found to have decreased by an average of 20 million tons in Germany with the help of the Ecological Tax Reform. In addition, the Ecological Tax Reform created around 250,000 additional jobs in Germany. It can be seen that the Ecological Tax Reform is changing the economy and Germany as a society. So much so that the Ecological Tax Reform encourages people to invest in clean energy technologies (DIS, 2022).

Another example of another EU member country that has introduced the application of the eco-tax is Belgium. However, unlike other countries, the scope of the eco-tax in Belgium includes specific excise taxes on products offered for consumption. In other words, the products of Belgian producers are taxed because they harm the environment. Thus, the primary purpose of eco-taxes in Belgium is to change the prices of many products in the Belgian economy, thus changing the consumption behaviour of Belgian consumers and directing them to a more environmentally friendly area (Clercq, 1993).

Looking at eco-taxes as a share of national income, the U.S. has among the lowest tax rates compared to other OECD countries. In this context, the most crucial eco-tax in the U.S. is the fuel tax, considered the most effective tax to prevent negative externalities from pollution in the country. Accordingly, almost all of the income from green taxes in the U.S. consists of the fuel tax (Bolahatoğlu, 2022: 124).

In Turkey, the first of the taxes dealt with under green taxation is the motor vehicle tax. The tax varies depending on the age and size of the vehicle. Another type of tax that falls within the scope of green taxation in Turkey is the special consumption tax. Turkey abolished the fuel tax in 2002 and replaced it with a special consumption tax. The fuel tax depends on the amount of fuel consumed, which affects the emissions of the vehicles. For this reason, some of Turkey's special excise taxes are levied for environmental purposes.

3. Literature Review

The purpose of eco-taxes is not only to raise revenue for the government but also to induce behavioural change so that companies adopt environmentally friendly technologies and consumers prefer less polluting products, thereby reducing environmental damage. For example, a carbon tax could change the structure of production and consumption in favour of more environmentally friendly production and consumption of energy-related products. There are several empirical studies in the economics literature on the effectiveness of the green tax in reducing environmental degradation and carbon emissions. Some support the effectiveness of eco-tax in reducing carbon emissions, while others find no evidence to support the claim that eco-taxes improve environmental quality and reduce carbon emissions. For example, Aydın and Esen (2018) examined whether green taxes reduce carbon emissions in their study for 15 EU member states using a dynamic panel threshold analysis for 1995-2013. The study results show that the effect of green taxes above the threshold on carbon emissions changes from negative to positive. Floros and Vlachou (2005) studied energy demand in the manufacturing sector in Greece and the impact of a green tax, a carbon tax,

on carbon emissions using time series for the period 1982-1998. The results show that a carbon tax of \$50 per tonne reduces direct and indirect carbon emissions.

Chen et al. (2017) simulated the effect of eco-taxes on reducing emissions and energy savings in a 2012 study for the Guangdong region of China. The results show that when green taxes such as carbon tax and energy tax were implemented, energy consumption decreased by 5.8-11.21%, and carbon emissions decreased by 5.94-11.61% in the Guangdong region. Hao et al. (2021) investigated the effects of eco-tax, human capital and renewable energy on carbon emissions in G-7 countries for the period 1991-2017 using the method CS-ARDL. The study's empirical results show that green taxes, human capital, and renewable energy use reduce carbon emissions.

On the other hand, some studies show that eco-taxes do not positively affect reducing carbon emissions. For example, Hatunoğlu and Tekelli (2007) investigated whether green taxes reduce carbon emissions for 18 EU member states with the 1995-2003 data set using the least squares panel method. The result of the study was that the effect of green taxes on reducing carbon emissions was insufficient, contrary to predictions. Gemechu et al. (2013) measured the environmental impact of green taxes in Spain in 2017 by reducing CO₂ emissions. In addition, the study also identified the short-term effects of the eco-tax on consumer prices and the impact on consumer welfare. The results based on the Spanish economy for 2007 show that sectors with a relatively weak environmental profile are burdened with high environmental tax rates. Applying a CO₂ tax to these sectors increases output prices and leads to a slight increase in the consumer price index and a decrease in private welfare.

Overall, the analysis shows that environmental taxation cannot simultaneously meet environmental and economic objectives unless there is a way to use public revenues to compensate those adversely affected. Bayar and Şaşmaz (2016) examined the interaction between carbon tax, CO₂ emissions, and economic growth in Denmark, Finland, the Netherlands, Sweden, and Norway for the period 1996-2011 using the causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012). As a result of the study, while no meaningful relationship was found between the carbon tax and the environment, it was found that there is unidirectional causality between economic growth and carbon dioxide emissions.

4. Model and Data Set

4.1. Data Set, Sample and Methodology

The theoretical structure in the study is investigated for the G-7 countries, covering the years 1994-2014. The main reason the study could not be expanded after 2014 is the data constraint. Linear panel regression methods were used as the analysis method in the research. In this context, firstly, specification tests, then tests of deviations from the assumption were made, and parameter estimations were made using the AR(1) Residual Random Effects model.

The sources and explanations of the data for the variables used in the study are given in Table 1. The equation created to test the theoretical structure is shown in equation 1. In the equation, i represent the unit dimension ($i=1, 2, \dots, 7$), and t represents the time dimension ($t=1, 2, \dots, 21$). In the study, the Co₂ variable, which indicates the carbon emission per capita, was analyzed by taking its logarithm to ensure that it converges to the normal distribution. Therefore, the equation created in this sense constitutes an extended version of the equation used by Loganathan, Shahbaz & Taha (2014). In addition, unlike the theoretical structure established in the mentioned study, since there is no test related to the Environmental Kuznets Curve in this study, the square of per capita income is not included in the analysis.

Table 1: Explanations on Variables

Variable	Explanation	Source
Co2	Carbon Emissions Metrics Ton Per Capita (Annual)	World Bank
GDP growth	Gross Domestic Product Growth (Annual %)	World Bank
EnvPatent	Patent Applications Environmentally Related Technologies (Annual)	OECD
EnvTax	Environmentally Related Taxes (Annual %)	OECD
Renew	Renewable Energy Consumption (Annual % of Total Final Energy Consumption)	World Bank

$$LCo2_{i,t} = B_0 + B_1GdpGrowth_{i,t} + B_2EnvPatent_{i,t} + B_3EnvTax_{i,t} + B_4Renew_{i,t} + u_{i,t} \quad (1)$$

Table 2: Descriptive Statistics on Variables

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Co2	147	2.298908	.4002769	1.52954	3.018951
GDP growth	147	2.088692	2.232442	-5.696354	6.7
EnvPatent	147	9.416122	2.71014	5.09	15.7
EnvTax	147	1.998095	.7350392	.75	3.6
Renew	147	8.649542	6.432787	.85	22.5

Descriptive statistics for the variables used in the study are shown in Table 2. After the descriptive statistics are displayed, specification tests are analyzed.

4.2. Model Specification and Tests

This section presents the specification tests for the model used and their results. First of all, tests were conducted to investigate the presence of unit and/or time effects in the model, and then tests were conducted to determine the type of these effects. All test results are shown in Table 3.

Table 3: Specification Tests

Test	Test Statistic	Probability Value
Likelihood Ratio Test (Unit Effect)	439.87	0.000
Likelihood Ratio Test (Time Effect)	0.00	1.000
Score Test (Unit Effect)	6.0e+06	0.000
Score Test (Time Effect)	0.00	1.000
Hausman Test	2.20	0.6991

Robust Hausman Test	0.00	1.0000
----------------------------	------	--------

The Likelihood Ratio and Score test results for the determination of unit and/or time effects in the model are given in Table 3. Both tests test the validity of the classical model. The Score test is based on the Likelihood Ratio test, preferred in smaller sample groups. In terms of the robustness of the model, both tests were used in the study. The representation of the H_0 hypothesis in the previous tests is shown in equation 2.

$$H_0 = \sigma_\mu = \sigma_\lambda = 0 \quad (2)$$

In equation 2, σ_μ represents the unit effect, σ_λ represents the time effect, and the H_0 hypothesis based on these effects is equal to zero. Therefore, if the hypothesis cannot be rejected, it is concluded that the said effect is present in the model (Tatoğlu, 2021: 182-192). In this context, according to the results in Table 3, the H_0 hypothesis cannot be rejected for time effects in both tests, and it is concluded that there are no time effects in the model. On the other hand, when the test results are analyzed for unit effects, H_0 is rejected for both tests. In summary, it is concluded that there are unit effects in the model.

In the next step, to determine the estimation method to be used in the model, it is necessary to look at the nature of the obtained unit effects. The Hausman test is widely used in the literature to determine whether unit effects have random or fixed effects. The test reveals whether the unit effects are related to the independent variables. If there is no correlation between the unit effect and the independent variables, the random effects estimator is more effective. The H_0 hypothesis tested in the Hausman test is established as there is no correlation between the explanatory variables and the unit effect. The hypothesis in question is included in equation 3.

$$H_0 = X_{it}v_{it} = 0 \quad (3)$$

The Hausman test is consistent in the version in which the basic assumptions of the fixed and random effects models are provided. However, in cases where there are deviations from the premises in the model, the robust Hausman test is used, which produces robust variances. The H_0 hypothesis tested in the robust Hausman test is the same as equation 3 (Tatoğlu, 2021: 195-202).

Both Hausman and robust Hausman test results are given in Table 3. It was concluded that there was no correlation between the unit effect and independent variables in both tests. In this context, random effects estimators should be used in model estimation.

4.3. Deviations From Assumptions and Tests in The Random Effects Model

The results obtained as a result of the specification tests showed that the random effects model is more effective in parameter estimation. However, making an unbiased estimation with the random effects model can only be achieved by fulfilling the model's assumptions. The first of these assumptions specific to random effects models is the orthogonality of independent variables to unit effects. The second is the absence of multicollinearity, indicating a link between the independent variables. The third assumption is that the unit effect error and residual error elements do not change with time, in other words, homoscedasticity. The fourth and final assumption is that there is no autocorrelation between the error terms in the model. As a result of not providing the assumptions regarding the random effects model, biased results are obtained (Tatoğlu, 2021: 123). In this case, various estimation methods can produce robust standard errors without impairing the efficiency of parameter estimations. In this context, the tests for the assumptions of the random effects model are given in Table 4.

Table 4: Tests for Deviations from Assumptions

Test	Test Statistic	Probability Value
Pesaran Cross-Sectional Dependence Test	1.653	0.0983
Levene, Brown & Forsythe Test of Heteroskedasticity (W0)	1.2668046	0.27653559
Levene, Brown & Forsythe Test of Heteroskedasticity (W50)	1.1730275	0.32417032
Levene, Brown & Forsythe Test of Heteroskedasticity (W10)	1.2303509	0.29434636
Baltagi-Wu LBI Autocorrelation Test	1.043952	
VIF	1.35	

The first of these tests for deviations from the assumption is Pesaran's cross-sectional dependence test. According to the results of this test, the H_0 hypothesis that there is no correlation between units in the model cannot be rejected. In this sense, it is understood that there is no correlation between units in the model.

The Levene, Brown & Forsythe test results to test homoscedasticity, another assumption, are shown in Table 3, classified according to various calculation methods such as W0, W50, and W10. According to all test calculations, the H_0 hypothesis cannot be rejected, and it is concluded that there is no heteroscedasticity problem in the model.

The result of the Baltagi-Wu LBI autocorrelation test performed for detecting autocorrelation in the model is given in Table 4. Contrary to the cross-sectional dependence and heteroscedasticity tests, the autocorrelation test does not have any primary hypotheses or probability values. As a result of the test, only test statistics are included. If these test statistics are less than 2, it is concluded that AR(1) type autocorrelation exists in the model (Tatoğlu, 2021: 268). In this sense, it is observed that the value obtained as a result of the test is less than 2. In the result obtained, it is found that there is an autocorrelation problem following the AR(1) process in the model.

The test statistics of the VIF factor for multicollinearity, which is a factor that negatively affects the effect of independent variables on the dependent variable, are given in Table 4. Just like in the autocorrelation test, a particular probability value is not obtained in the test in question. However, the fact that the VIF factor is less than ten due to the test statistics obtained means that there is no strong relationship between the independent variables and the explanatory states do not lose their effectiveness (Stine, 1995). In this sense, when the test statistics obtained for the model are examined, it can be interpreted that there is no multicollinearity between the independent variables.

Table 5: Summary of Deviations from the Assumption

Assumption	Status
Cross-Sectional Dependence	-
Heteroscedasticity	-
Autocorrelation	+
Multicollinearity	-

Table 5 shows the summary results of deviations from the assumptions. Based on the results obtained, the estimator used in the model in question should correct the autocorrelation problem and allow estimation without disrupting the parameter estimations.

4.4. AR(1) Residual Random Effects Model Estimation Results

As a result of the tests carried out for deviations from the assumptions, it was observed that there was an autocorrelation problem in the model. In addition, since the unit effects in the model have random effects and other assumptions are provided, parameter estimates are obtained using AR(1) Residual Random Effects Estimator in the study. The method used is a linear parameter estimator that allows estimation in the random effects model by correcting the AR(1) residual deviation. With the error term u_{it} The model error term component makes a parameter estimation following the AR(1) process by including the u_{it-1} period in its content (Tatoğlu, 2021: 353).

Table 6: AR(1) Residual Random Effects Estimation Results

Dependent Variable: LCo2		
Independent Variables:	Coefficients	Probability Values
GDPGrowth	.0041475	0.003
EnvPatent	-.0088648	0.017
EnvTax	-.1134458	0.000
Renew	-.0170352	0.000
Constant	2.737431	0.000
Normality (Error Term)	0.08	0.9587
Normality (Unit Effect)	5.44	0.0659
R ² : 0.7055	Wald Statistic: 79.94	Prob: 0.0000

Table 6 shows the parameter estimation results obtained. According to the table, a 1% increase in GDP in the period examined for the G-7 countries increases carbon emissions by 0.004, which is also statistically significant. These results are also compatible with the studies of Atgür (2021), Aydın (2013) and Kasperowicz (2015). These studies state that increases in GDP are one of the reasons for carbon emissions. Increases in economic growth increase energy use in many countries. Since this increase is mainly met from fossil-based energy sources, it will cause deterioration in environmental quality. In this context, the positive relationship between economic growth and carbon emissions is a generally accepted approach in many studies.

Another variable whose effect on carbon emissions is examined in the study is environmental patent applications. A 1% increase in environmental patent applications reduces carbon emissions by 0.008, and this coefficient is also statistically significant. These findings are also compatible with Akyol and Mete (2021). In the study in question, evidence was found that patent applications for preventing climate change reduce carbon emissions. Studies to stop climate change, which have been frequently researched in recent years, have also positively affected the number of skates in this area. In this context, developing technologies to limit carbon emission volumes has become a priority for many countries.

Another variable examined in the model is environmental (green) taxation practices. A 1% increase in environmental taxation practices reduces carbon emissions by 0.003, and this rate is also statistically significant. These results were reported by Floros and Vlachou (2005) and Chen et al. (2017) and are also seen to be compatible with them. Environmental taxes have been increasing in recent years due to both being one of the macroeconomic tools supporting energy transformation and being a tax type that prioritizes environmental concerns in limiting ecological damages. In this context, the reducing effect of the increased environmental taxation on carbon emissions is expected.

Renewable energy consumption is the last variable whose effect on carbon emissions is examined in the study. Accordingly, a 1% increase in renewable energy consumption reduces carbon emissions by 0.017, and the rate is statistically significant. The study findings are also compatible with Çoban (2015). While renewable energy sources are an excellent alternative to fossil-based energy sources, they also play a successful role in preventing environmental deformation.

On the other hand, since the unit effects in the model have a random structure and the established AR (1) Residual, the Random Effects model, is a linear estimator, the linearity of both the error term and the unit effect components were examined. In this sense, the error term is normally distributed in the 99% confidence interval and the unit effect error component in the 95% confidence interval.

The fact that the regression results obtained, which is another diagnostic indicator, have a stable coefficient estimate in the said time interval is an important issue in terms of the validity of the model in all periods. For this reason, whether there is any structural break in the study is investigated with the test developed by Karavias, Narayan & Westerlund (2023). With this test, results regarding the number and location of the relevant structural breaks can be obtained (Tatoğlu, 2021: 297-300). Test results for structural breaks are given below.

Table 7. Karavias, Narayan & Westerlund (2023) Structural Break Test

Date	Supremum Wald (τ) Statistics	Probability Values
1996	0.36	0.84
2001	3.86	0.02
2004	1.26	0.32
2007	2.24	0.10
2011	10.36	0.00

In order to determine the structural breaks as a result of the test, each break date in the time interval used in the study was tried. As a result, the break dates giving the minimum breakage residual squares sum were determined and the results are presented in Table 7. As a result of the obtained supremum Wald statistics, the null hypothesis stating that there was no structural break was rejected for the years 2001 and 2011. In other words, it was concluded that there was a structural break in these dates. To test the significance of structural breaks, the break dates determined were modeled with the help of dummy variables in the relevant estimator. The results are shown in Table 8.

Table 8. Significance of Structural Breaks Test

Date	Coefficient	Probability Values
Dummy ²⁰⁰¹	.0223082	0.100
Dummy ²⁰¹¹	-.0211977	0.135

According to the findings in Table 8, it was concluded that the structural breaks modeled for both dates were meaningless. As a result, it was observed that AR (1) Residual Random Effects model results did not have any structural changes in the relevant time interval. The coefficient estimates are valid for the 1994-2014 time period.

5. Conclusion

Global warming and climate change are considered one of the last century's most prominent environmental and economic problems. For this reason, new studies are added every day in this field. Carbon emissions are shown as the most significant cause of global warming. On the other hand, carbon emissions are primarily due to the intense use of fossil fuels to meet the energy demand. In this context, many countries are trying to limit their carbon emissions with new laws and regulations. One of these regulations is green (environmental) taxes.

In this study, the role of green taxes in reducing carbon emissions that cause global warming and climate change has been examined using linear panel regression methods for 1994-2014 in G-7 countries. In the study, firstly, the specification tests, then the deviations from the assumption were tested, and parameter estimations were made using the AR (1) Residual Random Effects model.

When the coefficients obtained in the study are examined, it is observed that there is a positive relationship between economic growth and carbon emissions. In this sense, economic growth in the analyzed countries increases carbon emissions and environmental pollution. On the other hand, it is observed that environmental-related patent applications, environmental taxation and renewable energy consumption variables, which are indicators for monitoring environmental quality, have a negative relationship with carbon emissions. In this context, it can be interpreted that environmental-related patent applications and environmental taxation practices, which are expected to reduce harmful emissions, are effective in reducing carbon emissions. Furthermore, the negative relationship between the effect of renewable energy consumption on carbon emissions is also consistent with the energy transformation objectives of the countries within the scope of sustainability.

The optimal use of environmental taxes, an essential instrument in regulating the balance between the environment and the economy, can trigger the spread of technologies that increase environmental quality. In the context of the results obtained, policymakers can reduce environmental pollution with optimal taxation of environmental pollution and contribute to the emergence of environmentally friendly technologies. The world today is in the midst of an energy transition. While consumers demand products that prioritize cleaner environment, manufacturers want to invest more in this area. On the other hand, policy makers should undertake important duties in this field. State and government support is considered important in reducing carbon emissions in various ways and more policies should be developed in this area. Finally, more effective policy proposals can be developed in future studies by examining the relationship between optimal taxation and the spread of environmentally friendly technologies.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Akyol, M., & Mete, E. (2021). Çevresel Teknolojik İnovasyonların CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(2), p.569-590.
- Atgür, M. (2021). Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonları İlişkisi: Çin Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), p. 172-186.
- Aydın, F. F. (2013). CO2 Emissions, Renewable Energy Consumption, Population Density and Economic Growth in G7 Countries. *The Journal of Knowledge Economy & Management*, 2(8), p. 89-104.
- Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions With AR (1) Disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), p. 814-823.
- Bayar, Y., & Şaşmaz, M. Ü. (2016). Karbon Vergisi, Ekonomik Büyüme ve CO2 Emisyonu Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve Norveç Örneği. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 1(1), p. 32-41.
- Bolahatoğlu, M. (2022). Yeşil Vergilerin Bazı OECD Ülkeleri ile Türkiye'deki Uygulamalarının Panel Veri Analizi Aracılığıyla Değerlendirilmesi.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), p. 239-253.
- Brown, M. B., & Forsythe, A. B. (1974). Robust Tests for the Equality of Variances. *Journal of The American Statistical Association*, 69(346), p. 364-367.
- Chen, W., Zhou, J. F., Li, S. Y., & Li, Y. C. (2017). Effects of an Energy Tax (carbon tax) on Energy Saving and Emission Reduction in Guangdong Province-based on a CGE Model. *Sustainability*, 9(5), p. 681.
- Ciocirlan, C. E., & Yandle, B. (2003). The Political Economy of Green Taxation in OECD Countries. *European Journal of Law and Economics*, 15(3), p. 203-218.
- Çoban, O. (2015). Yenilenebilir Enerji Tüketimi Karbon ve Emisyonu İlişkisi: TR Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(38), p. 195-208.
- De Clercq, M. (1993). The Implementation of Green Taxes The Belgian Experience. *Policy*, 1.
- DIS, "EU Environmental Taxes: An Overview-Germany", Study Abroad In Scandinavia, (Erişim 20.09.2022) <https://canvas.disabroad.org/courses/4391/pages/germany>.
- Tatoğlu, F. (2021). Panel Veri Ekonometrisi, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- Floros, N., and A. Vlachou. 2005. "Energy Demand and Energy-Related CO₂ Emissions in Greek Manufacturing: Assessing the Impact of a Carbon Tax." *Energy Economics* 27 (3): p. 387-413. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2004.12.006>.
- Gemechu, E. D., Butnar, I., Llop, M., & Castells, F. (2014). Economic and Environmental Effects of CO2 Taxation: an Input-Output Analysis For Spain. *Journal of Environmental Planning and Management*, 57(5), p. 751-768.
- Günaydın, İ. (2014). Yeşil Vergiler Çevreyi Koruma ve İşsizliği Azaltma Amaçlarını Aynı Zamanda Sağlayabilir mi?. *Disiplinler arası bakış açısı ile çevre*, 2, p. 108.

- Hao, L. N., Umar, M., Khan, Z., & Ali, W. (2021). Green Growth and Low Carbon Emission in G7 Countries: How Critical The Network of Environmental Taxes, Renewable Energy And Human Capital Is?. *Science of The Total Environment*, 752, 141853.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, p. 1251-1271.
- Hotunluoğlu, H., & Tekeli, R. (2007). Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var Mı?. *Sosyoekonomi*, 6(6).
- ICAP. (2019). Emissions trading worldwide: Status report 2019.
- Karavias, Y., Narayan, P. K., & Westerlund, J. (2023). Structural breaks in interactive effects panels and the stock market reaction to COVID-19. *Journal of Business & Economic Statistics*, 41(3), 653-666.
- Kasperowicz, R. (2015). Economic Growth and CO2 Emissions: The ECM Analysis. *Journal of International Studies*, 3(8), p. 91-98.
- Levene, H. (1960). Robust tests for equality of variances. *Contributions to probability and statistics*, 278-292.
- Levinson, A. (2007). Taxes and The Environment: What Green Taxes Do European Countries Impose? <http://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/key-elements/environment/europe.cfm>
- Loganathan, N., Shahbaz, M., & Taha, R. (2014). The Link Between Green Taxation and Economic Growth on CO2 Emissions: Fresh Evidence From Malaysia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 38, p. 1083-1091.
- Pesaran, M. H. (2021). General Diagnostic Tests for Cross-Sectional Dependence in Panels. *Empirical Economics*, 60(1), p. 13-50.
- Pimentel, D., Cooperstein, S., Randell, H., Filiberto, D., Sorrentino, S., Kaye, B., Nicklin, C., Yagi, J., Brian, J., O'Hern, J., Habas, A., & Weinstein, C. (2007). Ecology of Increasing Diseases: Population Growth and Environmental Degradation. *Human Ecology*, 35(6), p. 653-668.
- Schaffer, L. M. (2021). The Politics of Green Taxation. In *Handbook on the Politics of Taxation* (p. 208-227). Edward Elgar Publishing.
- Stine, R. A. (1995). Graphical Interpretation of Variance Inflation Factors. *The American Statistician*, 49(1), p. 53-56.
- Tatoğlu, Y. F. (2021). Panel Veri Ekonometrisi, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları
- Wei, S., & Aadland, D. (2021). Pollution Permits, Green Taxes, and The Environmental Poverty Trap. *Review of Development Economics*, 25(2), p. 1032-1052.
- Xinhua. (2018). China Starts Collecting Environment Tax. http://www.xinhuanet.com/english/2018-01/01/c_136865174.htm
- Yu, X., Lei, X., & Wang, M. (2019). Temperature Effects on Mortality and Household Adaptation: Evidence From China. *Journal of Environmental Economics and Management*, 96, p. 195-212.

Dijital Çağ'da "Yeni Mahalleler":

Mahalle Muhtarlarının Sosyal Medya Kullanımları Üzerinden Isparta İli Özelinde Bir Araştırma

"New Neighborhoods" in the Digital Age:

A Study on Social Media Use of Neighborhood Headmen in Isparta Province

Sebiha DÜZ¹, Nedret ÇAĞLAR²

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 30.04.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmiş olan sosyal medya, yönetsel süreçlerin ve kamu otoritesi-vatandaş ilişkilerini de etkilemiştir. Bu çalışmanın temel amacı, yerel yönetimlerin en küçük birimi olan mahalle yönetimince sosyal medya kullanımının mahalle sakinleri ile ilişkileri ve mahalle yaşantısını nasıl etkilediğini "yeni mahalleler" kavramsallaştırması çerçevesinde incelemektir. Çalışmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, iletişim, dayanışma ve yönetsel süreçlere katılımın yüz yüze veya telefon ile gerçekleşmekte olduğu geleneksel mahalle yaşamının bir kopyasının sosyal ağlarda oluşturulan gruplar ya da sayfalar aracılığıyla sanal ortamda da uygulanabilir olduğu görülmüştür. Böylece, sosyal medya platformlarında mahallenin sanal bir varlık göstermesi ile ortaya çıkan "yeni mahalleler", mahalle muhtarı ve mahalle sakinlerinde vücut bulan devlet-vatandaş etkileşiminin de farklı bir boyut kazandığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, Mahalle Muhtarı, Yeni Mahalleler, Sosyal Medya.

&

Abstract: The primary purpose of this study is to examine how the use of social media by the neighborhood administration, which is the smallest unit of local governments, affects the relations with the residents and the neighborhood life, within the framework of the "new neighborhoods" conceptualization. In the study, a semi-structured in-depth interview technique was used. As a result of the research, it has been seen that a copy of the traditional neighborhood life, where communication, solidarity, and participation in administrative processes take place face-to-face or over the phone, can also be applied in the virtual environment through groups or pages created in social networks. Thus, the "new neighborhoods" that emerged with the virtual presence of the neighborhood on social media platforms showed that the state-citizen interaction embodied in the neighborhood headman and neighborhood residents also gained a different dimension.

Keywords: Neighborhood, Neighborhood Headmen, New Neighborhoods, Social Media.

Atf/Cite as: Düz, S., Çağlar, N. (2023). Dijital Çağ'da "Yeni Mahalleler": Mahalle Muhtarlarının Sosyal Medya Kullanımları Üzerinden Isparta İli Özelinde Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 904-922. doi: 10.11616/asbi.1265461

İntihal-Plagiarizm/etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör., Sebiha Düz, Süleyman Demirel Üniversitesi, sebihaduz@sdu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Nedret Çağlar, Süleyman Demirel Üniversitesi, nedretcaglar@sdu.edu.tr.

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak sosyal medya, gündelik yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiş vaziyettedir. Günümüzde insanlar, zamansal ve coğrafi sınırlardan bağımsız bir şekilde birbirleri ile bağ kurma imkanına internet ve sosyal medya sayesinde sahip olmaktadır. Dijital teknolojilere erişim olanağına sahip bireylerin yaşama, iş yapma ve sosyalleşme biçimlerini ciddi şekilde etkileme gücüne sahip olan sosyal medya, kamu ve özel fark etmeksizin kurum ve kuruluşların da işleyişini dönüştürmektedir. Bu anlamda, kamu kurum ve kuruluşlarında, hizmetlerin yerine getirilmesi ve vatandaş ile etkileşim konularında dönüştürücü bir potansiyelden söz etmek yanlış olmayacaktır. Gerek iş yapma biçimleri gerekse de kamu otoritesinin temsilcisi olan kurumlar ile vatandaş arasındaki ilişkinin düzeyi düşünüldüğünde yeni yönelimler sosyal medya ile mümkün hale gelmektedir. Sosyal medya, kamu otoritesi ve vatandaş arasında karşılıklı etkileşimin ve yönetim süreçlerine katılımın artması, kamusal ihtiyaçların tespit edilmesi, geri bildirimlerin sağlanması, planlamadan uygulamaya kadar tüm süreçlerin şeffaflıkla yürütülebilmesi gibi konularda önemli imkanlar barındırmaktadır.

Kamu hizmetlerinin sunumunda vatandaş ihtiyaçlarının en iyi şekilde tespit edilmesi ve vatandaşın sürece daha etkin bir biçimde dahil olması devlet ve vatandaş ilişkilerinin iyileşebilmesi için önemli bir yoldur. Vatandaşın, yalnızca gerekli durumlarda kamu otoritesinin yukarıdan aşağı bir bilgi akışı sağladığı ve kamu hizmetlerinin salt alıcısı durumundaki pasif konumundan, beklenti ve geri dönüşleri önemsenen aktif katılımcılar olarak görülmesi söz konusudur. Bu bakış açısına uygun bir etkileşim modelinin hayata geçirilmesinde gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin -özellikle internetin- rolü yadsınamaz durumdadır.

Yerel yönetimlerin halka en yakın ve en küçük yönetim birimi olarak mahalleler, etkili bir yönetim mekanizmasının işlerliği için büyük öneme sahiptir. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun kanunun dokuzuncu maddesinde "Muhtar, mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek, diğer kurumlarla iş birliği yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmak" ile yükümlüdür (mevzuat.gov.tr). Dolayısıyla mahalle muhtarları, devlet ile vatandaş arasında bir köprü rolü üstlenmektedir.

Burada mahalli ve müşterek ihtiyaçların en iyi şekilde tespiti ve vatandaş ile şeffaf, katılımcı ve etkin bir iletişim kanalının sağlanabilmesi için ise sosyal medya ciddi bir potansiyel taşımaktadır. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yerel yönetim birimleri, sosyal medyanın vatandaş ile etkileşimde aktif bir araç olarak kullanımına yönelmektedir. Gerçekleştirilen faaliyetlerin duyurulması ve geri dönüşlerin sağlanması noktasında sosyal medya hızlı, pratik, kapsamlı ve etkili olma vaadi barındırmaktadır.

Bu çalışmada, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin en önemli çıktılarından sayılabilecek sosyal medya platformlarının kullanımının, mahalle muhtarları ve mahalle sakinleri arasındaki ilişki üzerindeki etkisi, "yeni mahalleler" kavramsallaştırması çerçevesinde incelenmiştir. Bu yapılırken ise Isparta ilinin dokuz merkez mahallesinin muhtarları ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme yönteminden yararlanılmıştır.

Çalışmanın, gerek literatürde muhtarlar ve mahalle sakinleri arasındaki ilişkinin dönüşümünü sosyal medya özelinde ele alan çalışmanın bulunmaması, gerekse de yeni bir kavramsallaştırmayı literatüre kazandırma hedefi açısından özgün değerinin olduğu düşünülmektedir.

2. Sosyal Medya ve "Yeni Mahalleler"

Rainie ve Wellman'a göre mobil iletişim araçları, internet ve sosyal ağların kullanımının gün geçtikçe yaygınlaşıyor olması sosyal ilişkilerin biçiminde devrim etkisi yaratmıştır. Yazarlar, bu üç alandaki gelişmelerin yarattığı dönüşümü *üçlü devrim* (triple revolution) olarak ifade etmektedir (Rainie ve Wellman, 2012). Sosyal ağ devrimini öncelikle ele almak gerekirse bu süreç, insanların kısıtlı sosyal çevrelerinden mesafe ve zamana bakmaksızın çıkarak yeni ve çeşitli sosyal ilişkiler kurabilmelerinin mümkün hale gelmesini ifade etmektedir. İkinci olarak internet devrimi, bireylere geçmişe kıyasla çok

daha kapsamlı bilgi edinme kapasitesi sağlamış ve bu da odağın kişisel tecrübeler ve ihtiyaçlara kaymasını sağlamıştır. Yazarların mobil devrim olarak kavramsallaştırdıkları üçüncü süreç ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin bir getirisi olarak mobil iletişim araçlarının kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Vücutlarımızın bir uzantısı haline gelen ve sürekli erişilebilir olan mobil cihazlar ile bilgiye ulaşmak her zaman ve her yerde mümkün olmaktadır. İnsanlar böylelikle kendi sosyal çevrelerindeki varlıklarını daima sürdürebilmekte, buradaki gelişmelerin ve kendi ihtiyaçlarının farkında olmaktadır. Üçlü Devrim, insanların, herhangi bir yardım veya bilgi arayışına girmeleri durumunda çok daha geniş çeşitlilik içeren bir kaynak yelpazesine erişebilmelerini olanaklı kılmıştır (Rainie ve Wellman, 2012: 13-14, 20-21). Elbette tüm bu süreçlerin sonunda alışılageldiğimiz insan ilişkileri ve toplumsal kurumlar varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Altını çizmenin önem arz ettiği nokta ise şu şekilde ifade edilebilir: Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bireyler arası ilişkileri ve iletişim şekillerini radikal şekilde dönüştüren etkisiyle, -bu alanlarda geleneksel bağlar sürmekle birlikte- ağbağlı (*networked*) olmak da kaçınılmaz hal almıştır.

İnternetin yaygın kullanımı ile birlikte karşılıklı etkileşim ve paylaşımı çok daha kolay hale getiren yeni medya kanallarının bugün en önemli örneğini sosyal medya platformları oluşturmaktadır. Instagram, Facebook, Twitter, WhatsApp gibi sosyal paylaşım ve iletişime yarayan platformlar sayesinde, insan ilişkileri zaman ve mekandan bağımsız ortamlara taşınabilmektedir. Hampton'a göre (2016: 110), sosyal medyanın yaygınlaşmasından önce alışlageldiğimiz iletişim teknolojileri de bireylerin az maliyet ve çaba ile benzer şekilde uzak mesafelerin ötesine geçerek birbirleri ile bağlantıda kalmalarını olanaklı kılıyordu. Sosyal medya platformlarının buradaki farkı ve avantajı, bu bağlara bir kalıcılık (*persistence*) sağlama potansiyeli olmuştur. Sosyal medyanın, özellikle adı geçen sosyal ağ sitelerinin ortaya çıkışı, insanların birbirleri ve çeşitli kurumlar ile bağlantı kurmasına, bilgi paylaşmasına ve bu bağlantılar aracılığıyla ürettikleri içerikler (gönderi, yorum, fotoğraf, mesaj vb.) etkileşime girmesine olanak tanımıştır. Kısacası, ağbağlı bireyler, bir sosyal ağ sitesi veya benzeri bir sistem aracılığıyla eklenildiğinde, sosyal bağlar kalıcı iletişim kanalları olma potansiyeline sahiptir.

Bilgi iletişim teknolojileri, insan ilişkilerini ve dolayısıyla toplumu dönüştürmüştür. İnsanların küçük ölçekli mekanlar (örneğin iş yeri, fiziksel mahalleler, komşuluk ilişkileri sağlanan apartman, site gibi yerler) ile kısıtlı olarak gerçekleştirmekte olduğu sosyal değiş-tokuş, sosyal medya platformlarına da taşınmıştır. Burada altı çizilmesi gereken husus ise artık mekandan bağımsız şekilde fiziksel mahalleler yerine ağbağlı yeni mahallelerin ortaya çıkmış olmasıdır.

Sosyal medya, insanların seslerini mümkün olduğunca geniş kesimlere duyurmalarına, kendilerini istedikleri biçimde -örneğin çeşitli yazılı, görsel içerikler ile destekleyerek- ifade edebilmelerine, bunu yaparken bir takipçi/dinleyici kitlesine erişebilmelerine ve ihtiyaç halinde yardım istemelerine/bulmalarına, yardımlaşmaya, her türlü haberleşmeye imkân sağlayabilmektedir. Sosyal medyada yapılan içerik paylaşımının aslında kişisel bir yaratıcılık süreci olduğu düşünülürse, bu paylaşımlar aracılığı ile insanların ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde bir ağ oluşturabildiklerini ifade etmek olanaklıdır.

Sosyal medya özelinde yeni medya, yeni mahalle haline gelmiştir (Rainie ve Wellman, 2012: 13; Hampton, 2016: 103-104). Elbette ki sosyal medya üzerinde oluşan ağlar ile oluşan etkileşimin geleneksel iletişim kalıplarının yerini tamamen aldığını belirtmek mümkün olmayacaktır. Burada vurgulanmak istenen, internet kullanımı ve sosyal medya platformlarının bireyler için katılımcı bir ortam oluşturma potansiyelidir. "Yeni mahalle" kavramsallaştırması için çalışma kapsamında ilham alınan görüşlerin sahibi yazarlar Rainie ve Wellman'a göre (Rainie ve Wellman, 2012: 13-14), insanlar hala yerel komşuluk ve "mahalle" ilişkilerinin doğurduğu yakınlığa değer vermektedir. Bu durum özellikle gündelik sosyalleşme rutinlerinde ve çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmasıyla yardım ihtiyacı ortaya çıktığında kendini göstermektedir. Yazarlar, günümüzde fiziki komşuluk ilişkilerinin (mahalleli olarak düşünülebilir), bir insanın hayatındaki tüm ilişkilerin belki yüzde on kadarını oluşturabileceğini, bunun geçmiş jenerasyonlarınkinden oldukça az bir oran olduğunu ifade etmektedir (Rainie ve Wellman, 2019: 34). Aslında bu yorum göz önüne alındığında internetin varlığı ile birlikte söz konusu etkileşimin internet ortamında sürdürülebilir hale gelmiş olduğu çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Dahası, değişen bu

toplumsal yapıda insanların daha fiziksel ve duygusal olarak daha zayıf bağlar ile tutdukları bir kesim ile (iş arkadaşları, uzak akrabalar, komşular, okul arkadaşları gibi) etkileşimlerini sürdürebilmelerinin de kolaylaştığı vurgulanmaktadır. Hampton'a göre ise insanlar gündelik hayatta komşularını ve iş arkadaşlarını yine sık sık görmeye devam ederken daha uzak (farklı şehir, bölge, yurtdışı gibi) yerlerde yaşayanlar ile de yakın ilişki sürdürür hale gelmiştir. Bu da sırası ile cep telefonu, e-posta ve sosyal medya ile olanaklı kılınmıştır (Hampton, 2016). Bu dönüşüm, ağabağlı insan ilişkilerinin "küyerelleşmesi" (*glocalization*) şeklinde ifade edilmektedir (Wellman vd. 2006: 163). Bu kavramsallaştırma, insanların birbiri ile kurmuş olduğu bağların artık hem küresel hem de yerel bir formda hayat bulduğunu anlatmaktadır. Bu yolla, fiziksel görüşmeler, telefon görüşmeleri ve sosyal medya etkileşiminin karışımından oluşan yeni ve benzeri görülmemiş bir iletişim ve bilgi paylaşımı söz konusu olmaktadır.

3. Yerel Yönetimler Özelinde Kamu Otoritelerinin Sosyal Medya Kullanımı

Hayatın her alanını dönüştürmekte olan teknolojik gelişmelerin kamu politikaları eliyle şekillendirildiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla çeşitli düzeylerdeki kamu otoriteleri/yönetim birimlerinin teknolojik inovasyonu teşviki ve düzenlemesi, tüm bu süreçte önemli bir etkiye sahiptir. İnternetin örgütler ve hükümetler içindeki yukarıdan aşağıya hiyerarşiler yerine daha yatay ve etkileşimli ağları desteklediği fikri, örneğin politikacıların seçmenlerine karşı duyarlılığını artırarak, internetin yönetimi ve siyaseti demokratikleştirdiği fikirlerine yol açmıştır (Dutton ve Graham, 2019: 18). İnternetin bu bağlamdaki yeri, kişisel verilerin korunmasından vatandaşların ihtiyaçlarının takip ve tespitinin sağlanması yoluyla kamu hizmetlerinin görülmesine kadar oldukça geniş bir alanda ele alınabilmektedir.

Sosyal medya çağında bireylerin -eğer isterlerse- bir kurum veya kuruluşun faaliyetlerine katılım gösterme veya bir haberi paylaşmaları son derece kolay olmaktadır. Bu şekilde sosyal medya, sanal topluluklar içerisinde takip, beğeni, paylaşım gibi yöntemlerle hem sosyal etkileşim ve görünürlük hem de aktif şekilde bilgi alışverişini mümkün kılmaktadır (Margetts vd. 2019: 201). Kamusal alanda ve kamu sektöründe dinamizm, iletişim, karşılıklı etkileşim, dijital katılım, şeffaflık gibi kavramların yaygınlaşmasının da Web 2.0 ve sosyal ağların gelişmesi ile eşgüdümlü gerçekleştiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Sosyal medya kamu yönetimi perspektifinden ele alındığında devlet/kamu kurumları ve vatandaş ilişkisine dair fikir ve tartışmalar ön plana çıkmaktadır. Sosyal medya, vatandaşın, tek yönlü bilginin pasif alıcısı konumundan çıkarak kamu kurumları ile birlikte etkileşim ve içerik sağlayan bir konuma gelmesini sağlamıştır (Mergel, 2013 akt. Sobacı vd., 2015: 23). Sosyal medyanın katılımcı ve dinamik yapısı gereği bilginin dolaşımı hızlı ve pratik hal almaktadır. Dolayısıyla pek çok alanda olduğu gibi kamu yönetiminde de sosyal medya kullanımı artan bir ivme içerisinde. Bu kullanım, bilgi paylaşımı, acil durumlarda yardım çağrılarının geniş kesimlere ulaştırılması, seçim kampanyalarının yürütülmesi, vatandaşın gelen talep ve şikayetlerin toplanması gibi çok çeşitli amaçlara hizmet edebilmektedir.

Sosyal medyanın avantajlarından yararlanma noktasında yerel yönetimler önemli çaba sarf etmektedir (Sobacı vd., 2015: 13). Yerel yönetimlerin, vatandaş ile iletişimde dinamik, devamlı, düzenli ve etkili bir iletişimin sağlanabilmesi için günün getirdiği yeni imkanlardan yararlanmaya yönelmesi kaçınılmazdır. Sosyal medyanın interaktif yapısı, vatandaş ile iletişimin çift yönlü olmasına imkân tanımaktadır. Gerçekleştirilmesi planlanan veya gerçekleştirilen hizmetlerin kamuoyu ile paylaşılması; vatandaşlardan talep, şikayet veya önerilerin pratik şekilde toplanması; vatandaşın gözünde resmiyet ve olumsuz anlamı ile bürokrasiden uzak, samimi ve erişilebilir bir imajın inşa edilmesi, paydaşların yönetim faaliyetlerine aktif katılımının sağlanması gibi konularda sosyal medya önemli fırsatlar barındırmaktadır (Sobacı vd., 2015: 9-10; Yeşildal, 2019: 886; Yavuz ve Duvar, 2019: 685).

Yerel yönetimler ve sosyal medyanın kullanımına dair farklı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların, vatandaş katılımı ve etkileşim (Howard, 2012; Graham ve Avery, 2013; Memiş, 2015) etkililik (Nica vd., 2014), güven, hesap verebilirlik ve şeffaflık (Sipahi, 2017; Evans vd., 2018), belediyelerin sosyal medya kullanımları (Kaygısız ve Sarı, 2015; Küçükşen ve Firidin, 2021), yapay zeka ve sosyal medyadan büyük veri analizi (Okcu vd., 2019), kriz yönetimi ve kamuyu bilgilendirme (Graham vd., 2015; Çağlar ve Aydın,

2022) gibi oldukça çeşitli bağlamlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca yerel yönetimler ve sosyal medya kullanımı ile alakalı çalışmalar incelendiğinde genellikle ağırlığın belediyelere verildiği görülmüş, mahalle muhtar(lık)larının sosyal medya kullanımları üzerine yalnızca bir çalışmaya rastlanmıştır (Sabuncuoğlu vd., 2020). Söz konusu çalışma, 31 Mart 2019 yerel seçimleri sürecinde muhtar adaylarının Instagram kullanımları üzerine gerçekleştirilmiştir. Ek olarak pandemi ve dirençli mahalleler üzerine yapılmış nitel bir çalışmada ise muhtarların pandemi döneminde sosyal medyayı daha yoğun olarak kullandıkları ve post-pandemi döneminde sosyal medyanın daha etkili kullanılması gerektiğine dair bir bulguya yer verildiği görülmüştür (Kaşıkırık ve Dokuzcan, 2021 :28).

4. Amaç, Kapsam ve Yöntem

Bu çalışma kapsamında, vatandaşların mahalli ve müşterek ihtiyaçlarının karşılanmasında onlara en yakın yerel yönetim birimi olan mahalle muhtarlıklarının, yönetim süreçlerinde sosyal medya kullanımına dair yaklaşımlarını incelemek hedeflenmiştir. Bu yapılırken Rainie ve Wellman'ın "yeni mahalle" olarak Türkçeleştirme yoluna gittiğimiz "new neighborhood" kavramsallaştırmasından yararlanılmıştır. Sosyal medya platformlarında mahalle, mahalle muhtarı ve mahalle halkının varlığına dair izlenimler edinmeye yönelik bir çalışma yürütülmüştür.

Çalışmanın evrenini, Isparta ilinde sosyal medya kullanan mahalle muhtarları ve örneklemini ise Isparta ilinin 9 merkez mahallesinin muhtarları oluşturmuştur. Araştırmanın amacı doğrultusunda mümkün olduğunca ayrıntılı ve detaylı veriler elde edebilmek için nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemi ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Veriler betimsel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir (Adams, 2015: 492-494). Amaç çerçevesinde; Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 06.07.2022 tarih, 123/13 no'lu kararı ile araştırma, etik kural açısından uygun bulunmuştur. Çalışma kapsamına dahil edilen ve katılımcıların da genellikle zikrettikleri sosyal medya platformları ise günümüzdeki yaygın kullanımları nedeniyle Instagram, Facebook, WhatsApp ve Twitter olmuştur.

Çalışmada, mahalle muhtarlarının sosyal medyayı kullanım amaçları ve şekilleri, sosyal medyaya bakış açıları, sosyal medya paylaşımlarındaki içeriğe dair öncelik tutumları, vatandaş ile etkileşim düzeyleri, mahalle sakinlerinin sosyal medyada nasıl bir varlığının olduğu ve bu mevcudiyetin yönetim süreçlerindeki ilişkiyi nasıl şekillendirmekte olduğu gibi konulara yanıt aranmıştır. Bu amaçla katılımcılara yöneltilen sorular ve kendilerinden gelen yanıtlardan yola çıkarak tema ve kategoriler oluşturulmuş ve değerlendirilmiştir. Bu temalar ve kategoriler oluşturulurken ise ilgili başlık altında yer verilen katılımcı ifadeleri "G1, G2, ..., G" şeklinde kısaca kodlanarak çalışmada yer bulmuştur.

5. Araştırma Bulguları

Çalışma kapsamında görüşme gerçekleştirilen dokuz katılımcının demografik özelliklerine göre 2 muhtar kadın, 7 muhtar ise erkektir. Katılımcıların yaş aralığı 43-75 arasında olup kırklı yaşlar çoğunluk oluşturmaktadır.

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Dönem	Önceki Mesleki Durum
G1	E	64	7	Kamu
G2	E	43	1	Çalışmıyor
G3	E	62	1	Kamu
G4	E	X	1	Özel
G5	K	X	1	Çalışmıyor
G6	E	75	7	Kamu
G7	E	44	3	Özel
G8	E	44	1	Özel
G9	K	45	2	Kamu

İki katılımcı muhtarlığında yedinci dönemin içerisinde iken ilk döneminde olan 5, ikinci ve üçüncü döneminde olan birer katılımcı mevcuttur. Muhtarlık yapmak dışındaki mesleki geçmişlerine bakıldığında katılımcıların çeşitli sektörlerden olduğu görülmüştür. Ayrıca 2 katılımcı daha önce çalışmamış olup şu anda muhtarlık görevini yürütmektedir.

Tablo 2: Mahalle Muhtarının Rolü ve Kimliği

Tema 2	Alt Tema	Kategori
Mahalle Muhtarının Rolü ve Kimliği	Köprü (9)	Kamu otoriteleri ile vatandaş arasında köprü vazifesi görmek
	Temsilci (4)	Merkezi hükümetin yerelde en küçük birimi olan mahallenin sakinleri ile kamu otoriteleri arasında karşılıklı temsil
	Aile ferdi (2)	Bir aile ferdi gibi yakın hissettirebilmek
	Güvenilir kişi (2)	İstek ve ihtiyaçları paylaşabilmek için mahalle sakinlerince güvenilir bir insan olarak görülmek
	Yol gösterici/Yönlendirici (2)	Vatandaş talep ve ihtiyaçları doğrultusunda ilgili birimlere yönlendirmek
	İhtiyaç odaklı yardımcı (6)	Vatandaş ihtiyaçlarına hakim olup bunlara yönelik aksiyon almak

Muhtar-vatandaş ve muhtar-merkezi yönetim etkileşimi düşünüldüğünde, muhtarın her iki taraf ile arasındaki durum, "köprü" ve "temsil" kavramları ile ifade edilebilecek çift yönlü bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Muhtarlık kurumunun mahalle için görülecek hizmetlerde belediye ve valilik gibi kurumlarla iletişim halinde kalarak gerekli bildirimleri yapma yoluna gidiyor olması, buna örnektir. "İki başlı bir kurumuz biz. Muhtarın yapma gücü yoktur. Yapılacak işi takip etme gücü vardır derim her zaman." (G1). "aslında mahallede devletin bütün kurumlarının personeliyiz. Hem mahallede devletin vatandaşa istediğini aktaran bir köprü hem de vatandaşın sıkıntısını derdinin giderilmesi için kurumdan alınacak yardımdır. İki tarafa da köprü oluyoruz biz." (G7)

Katılımcıların, mahalle muhtarının rolü ve kimliği ile alakalı soruya yanıt verirken asli/resmi ve sosyal görevler ayırımına gitmeleri dikkat çekmektedir. Asli/resmi görevler, çeşitli alanlarda muhtarın görev ve sorumluluklarını düzenleyen mevzuattan kaynaklanmakta iken sosyal görevler ise muhtarların temsil etmekte oldukları mahallenin ve sakinlerinin değişken dinamiğe sahip ihtiyaçlarından doğmaktadır. Temalar oluşturulurken yalnızca bu ikili ayrıma göre hareket edilmesi, katılımcıların fikir ve yorumları hakkında detaylı bir motifin oluşması açısından yeterli bulunmamıştır. Böylece daha spesifik bir sınıflandırma için bu görevler ile bağlantılı olarak mahalle muhtarının mahalle ile ilişkisindeki rolü ve kimliğine dair temalar ortaya çıkarılmıştır. Katılımcılardan G7 sosyal görevler olarak değerlendirilebilecek bu hizmetleri, "pandemi döneminde altmış beş yaş üstü vatandaşların market, eczane, fatura ödemesi" gibi ihtiyaçlarından, "zor durumdaki vatandaşların sosyal yardımlardan faydalanabilmesi için ilgili kurumlar ile aracılık" yürütülmesine kadar geniş bir skalada örneklendirmiştir (G7). Burada muhtarlık kurumunun yol gösterici/yönlendirici, kurumlar ve vatandaş arasında köprü olma ve ihtiyaca yönelik olarak yardımcı olma rolü de ortaya çıkmaktadır.

Mahalle sakinleri ile karşılıklı güvene dayanan iletişimin son derece önemli olduğu vurgulanan konular arasındadır. Vatandaşın, ihtiyaçlarını gönül rahatlığı ile iletebileceği bir güven ilişkisinin tesisinin önemi burada ortaya çıkmaktadır. "Muhtarlık severek ve özveriyle yapılabilecek bir iş. Meslek değil bir kere.

Ticari bir kazancı olan bir yer değil. Zaman ayırdığınız zaman da özveriyle yaptığınız zaman her konuda her aileye yetebileceğinize inanıyorum. Kendinizi sevdirderseniz her ailenin bir ferdi olarak da görülebiliyorsunuz. Bazı evlerin ablası, teyzesi, kızı, evladı, yeğeni ya da işte gelinleri olarak görebiliyorlar sizi,” (G5). “Mahalle muhtarı bir kaldırım veya yol veya park yapmaktan ibaret değil. Gönülle ifade edilebilir. Yani gönül bağı kurması lazım mahalle muhtarının. Aynı zamanda da iyi bir dinleyici olması lazım,” (G8).

Katılımcıların farklı şekillerde ifade etmiş oldukları gibi muhtarlık görevinin yerine getirilmesinde esas olan, doğru kararlar verebilmek ve uygulamaya geçebilmek için karşı tarafı dikkatle dinlemek ve konuya hakim olabilmektir. Bu durumun yalnızca yüz yüze iletişim için değil, bu çalışma kapsamında ele alınan üç temel iletişim şekli (yüz yüze, telefon, sosyal medya üzerinden) için de geçerli olması kaçınılmaz görünmektedir. Burada da muhtarın, mahallesini ilgilendiren veya özel olarak ele almayı/yönlendirmeyi gerekli görebileceği konuları takip ve analiz edebilmek için sosyal medyayı bu hassasiyetle kullanması önemlidir. Bunun için de sosyal medyada gerçekleşen ve/veya gerçekleşebilecek olası etkileşimler karşısında görevinin gereklerine uygun şekilde hareket edebileceği bir biçimde algılarının açık olması beklenmektedir. Çalışma açısından sosyal medya, ihtiyaçların tespiti noktasında gerek doğrudan iletişim gerekse gözlem yapmak adına önemli bir bilgi ve veri kaynağı işlevi taşımaktadır.

Tablo 3: Kullanılan İletişim Şekli

Tema 3	Alt Tema	Kategori
Kullanılan İletişim Şekli	Yüz Yüze (9)	Etkili
	Telefon (9)	Kolay, pratik
	Sosyal medya kanalları (8)	Hızlı, yaygın kullanım
	SMS (1)	Yeterli ve pratik

Muhtarlar ile mahalle sakinleri arasında en çok kullanılan ve tercih edilen iletişim şekline bakıldığında, yüz yüze, telefon açarak ve sosyal medya platformları aracılığı ile iletişimin başa baş olduğu görülmektedir. Mahalle sakinlerinin anlık bir sorun veya talep için öncelikle yüz yüze veya telefonla iletişimi tercih ettiği anlaşılmıştır. Sosyal medya ise, muhtar ve vatandaş arasında karşılıklı etkileşimin gerçekleştirilmesinde önemli yere sahiptir. “Sosyal medyayı çok fazla aktif olarak kullanıyorum. Ama vatandaş bizim telefonumuza yirmi dört saat birebir ulaştığı için direkt telefon açıyor,” (G1).

Burada başlangıçta, temel iletişim kanalları temasına yüz yüze, telefon ve sosyal medya platformları aracılığı ile iletişim yöntemleri alt temalar olarak öngörülmüştür. Ancak bir katılımcı ilk iki iletişim şekline ek olarak kısa mesaj (SMS) programları aracılığı ile toplu SMS gönderimleri yaparak mahalle sakinlerini bilgilendirme yolunu tercih ettiğini belirtmiştir (G4). Bu nedenle de SMS yöntemi bir alt tema olarak bu kısımda ele alınmıştır. Yine de bu yöntem, çalışma açısından sürdürülebilir bir etkileşim aracı olarak görülmemektedir.

İnternete erişimin gün geçtikçe yaygınlaşması ile birlikte geleneksel iletişim şekilleri olarak ifade edilebilecek olan yüz yüze ve telefon ile iletişime, günümüzün popüler bir iletişim kanalı olan sosyal medya da eklenmiştir. Özellikle de pandemi döneminde yaşanan karantınaların yüz yüze iletişimi ciddi şekilde sekteye uğratması, telefon ve sosyal medyanın daha sık kullanılmasını beraberinde getirmiştir. G9, mahallesindeki hanelere sosyal medya üzerinden erişebilirlik sağlayabilmek için o hanedeki yaş grubuna göre hane halkından belirli kimseleri sosyal medya hesaplarına dahil ettiğini belirtmiştir. “Pandemide internetin girmediği ev kalmadı. Sosyal medyadan büyük bir çoğunluğa ulaşabiliyorum.” Bunun yanı sıra katılımcılardan sadece birinin mahalleli ile etkileşiminde sosyal medyayı kullanmaya gerek duymadığı tespit edilmiştir (G4).

Yüz yüze ve telefon ile iletişim kadar sosyal medyanın da etkin bir iletişim aracı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Sosyal medyanın kolay, hızlı, daha fazla kişiye ulaşma imkanını barındıran bir araç olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Kullanılan Sosyal Medya Platformları

Tema	Alt Tema	Kategori
Kullanılan Sosyal Medya Platformları	WhatsApp (9)	WhatsApp grupları ve bireysel iletişim yoluyla pratik bir şekilde kullanılıyor
	Facebook (8)	Yaş ortalaması, kullanım yoğunluğu, sosyal yapı
	Instagram (4)	Yaygın kullanılan bir platform
	Twitter (2)	Sık kullanılmasa da olmasında fayda görülüyor
	Kullanmıyor (1)	Gerek kalmıyor

Katılımcılara, sorumlu oldukları mahallenin sakinleri ile etkileşimlerinde hangi sosyal medya platformlarını tercih ettikleri sorulduğunda alınan yanıtlar sırasıyla WhatsApp, Facebook, Instagram ve Twitter olmuştur. Katılımcıların tamamı WhatsApp'ı mahalle sakinleri ile iletişimde kullanmakta olsa da kullanım amacı ve yöntemi değişkenlik göstermektedir. Genellikle Facebook, Instagram ve WhatsApp'ın oldukça aktif bir şekilde kullanıldığı fark edilmiştir. Hangi platformun kullanılacağı konusunda ise paylaşımın hedef kitlesine göre bir seçim yapmaya yönelim söz konusudur. Genellikle sadece mahalleyi ilgilendiren konular ve takipçilerin geneline hitap edebilecek konular özelinde bir ayırım yapılmakta ve buna göre paylaşımın yapılacağı platform belirlenmektedir. "Muhtarlıktan bir altı ay kadar önce arkadaşların tavsiyesiyle aç demeleriyle beraber Facebook sayfası açtım," (G5).

WhatsApp dışındaki platformların tercih edilmesinde ise farklı etmenlerin devreye girdiği görülmüştür. Özellikle Yaş grubu, Facebook ve Instagram kullanımı göz önüne alındığında son derece belirleyici görünmektedir. Genç mahalle sakinlerinin daha çok sosyal medya üzerinden yazarak iletişime geçtiği elli yaş ve üzerinin ise genellikle telefonla ya da yüz yüze iletişim kurmayı tercih ettiği ifade edilmiştir. "Radikal bir dönüşüm var diyemeyiz tamamen. Yaş önemli bir değişken. Sosyal medyayı ve WhatsApp gruplarının elli yaş altı çok aktif kullanıyor," (G2). "Genç grup Instagram'dan ulaşıyor. Ama daha orta yaşlı bir grup da Face'de bizi daha çok takip ediyor," (G7). Mahalle sakinlerinin yanı sıra katılımcılar açısından da sosyal medya platformlarının kullanımının yaşa göre fark edebildiği görülmüştür. 75 yaşındaki G6, mahalle sakinleri ile etkileşime geçmek için sosyal medyayı kullanmanın günümüzün bir gerekliliği olduğunu düşünmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan sosyal medya platformlarından Facebook ve WhatsApp'ı elinden geldiğince öğrenmeye ve kullanarak bu mecralara dahil olmaya gayret ettiğini belirtmiştir.

G4, hiçbir sosyal medya platformunu mahalle muhtarlığı görevine ilişkin paylaşımlar yapmak veya mahalle sakinleri ile etkileşime geçmek amacı ile kullanmadığını belirtmiştir. Bunun yerine yüz yüze, telefon ile ve SMS programları aracılığı ile mahalle sakinleri ile iletişimini sürdürmektedir. Sosyal medyayı kullanmıyor oluşunun sebebini ise şu şekilde açıklamıştır: "Gerek olmadığını düşünüyorum. Sanayi ağırlıklı bir yüz ölçümüne sahip olduğum için esnaf çok olsa da ikamet eden daha az. Hiç gerek duymadım yani. Bu tarz taleplerin asla gelmeyeceği bir kesime sahip bu mahalle. Ya da gelse bile direkt ofisimde iletişim kurulmuş oluyor," (G4).

Tablo 5: Paylaşım Sıklığı

Tema	Alt Tema	Kategori
Paylaşım Sıklığı	Yapmıyor/Nadiren (1)	Sosyal medyada görevi ile bağlantılı paylaşım yapmıyor ya da çok nadir şekilde yapıyor
	Gerektiğinde (2)	Her zaman olmasa da gerekli görülen durumlarda
	Sık Sık (6)	Her gün veya daha sık şekilde mahalle sakinlerini ilgilendirecek paylaşımlar yapıyor

Mahalledeki gelişmelerden mahalle sakinlerinin haberdar olabilmesi için sosyal medya platformları üzerinden sıklıkla paylaşım yapıldığı görülmektedir. Genellikle mahallede gerçekleştirilen hizmetlerden herkesin haberdar olabilmesi ve kamuoyunda bu konuda bir farkındalık yaratılması önemli bulunmaktadır. “Mesela mezarlığın otları temizlendi bilmiyorum. ... orada mahalleli ne olduğunu bilmiyor ama biz canlı yayında, videoyla, fotoğrafla paylaşıyoruz buradan. Oradan isteyen de isteğini yazabiliyor,” (G6).

Bir katılımcı dışında tüm katılımcıların, mahalle sakinlerini ilgilendirecek konularda sosyal medya üzerinden paylaşımlar yapmaya çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık yüzde yirmisi sık sık paylaşım yapmaktansa genellikle belediye veya valilikten bu yönde bir talimat geldiğinde buna göre hareket ettiğini belirtmiştir. Özellikle pandemi döneminde alınan tedbirlerin duyurulmasında sosyal medya platformlarından sıklıkla paylaşımlar yapılmıştır. “Örneğin bir mahallede su kesintisi, elektrik kesintisi oluyor (...) Oradan paylaşım yaparak kendilerine ulaşıyorum. Her paylaşımında altında numaramı, ismimi yazarak bilgilendirme yapıyorum. Vatandaş da ona göre orada ya yorum yapıyor ya direkt arıyor.” (G4)

Tablo 6: Sosyal Medyadaki Etkileşim Kanalı

Tema	Alt Tema	Kategori
Sosyal Medyadaki Etkileşim Kanalı	Yorum (8)	- Sosyal medyada farklı kanallardan iletişimde kalınıyor
	Mesaj (9)	- Durumun gereğine göre ilgili kişi ve kurumlar ile irtibata geçiliyor
	Gönderide etiketleme (3)	

Katılımcılara, mahalle sakinleri ile sosyal medya platformları üzerinden etkileşime geçme yöntemleri sorulduğunda gelen yanıtların, özel mesajlar ve paylaşımlara yapılan yorumlarda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla görülmektedir ki, mahalle muhtarları mahalle ile ilgili talep ve şikayetler söz konusu ise sosyal medya üzerinden de etkileşim sağlayabilmektedir. Genellikle, diğer insanların da görebileceği şekilde yorum yapmak veya ilgili gönderinin fark edildiğini göstermek amacıyla beğeni butonunu kullanmak yaygın şekilde tercih edilmektedir. Burada katılımcıların, sosyal medyada karşılaşılan paylaşımlarda yer alan talep ve şikayetlere tepkisiz kalmadıklarını ve konuyla ilgilendiklerini gösterecek bir tutumda olduğu anlaşılmaktadır. “Sosyal medyadan dönen eleştiri ve talepleri mutlaka cevaplamaya çalışıyoruz,” (G1). Buradan, katılımcıların sosyal medya üzerinden vatandaşla karşılıklı etkileşim içerisinde oldukları net şekilde görülmektedir.

Bunlara ek olarak ise katılımcıların üçü, gönderilerde ilgili kişileri etiketleyerek de sosyal medya platformlarını aktif olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Böylece, farklı mahallelerden ya da çeşitli yönetim kademelerinden kişileri de gerektiğinde gönderilerine etiketleyerek yayımlı bir yaklaşım sergilemektedirler. “Konunun içerisinde ilgili kişi ya da kurum varsa etiketlerim,” (G9).

Sosyal medyada mahalle sakinleri ile etkileşime geçme konusunda seçilen yöntemlerin genellikle yapılan paylaşım ya da yorumun içeriğine göre şekillendiği görülmüştür. Buna ek olarak katılımcılar, kendilerini veya görevlerini ilgilendiren bir paylaşım gördüklerinde tartışmaya ve polemige açık bir konu ise kamuya açık olarak iletişime geçmekten sakındıklarını ve doğrudan ilgili kişi ile temasa geçtiklerini belirtmişlerdir. Buradan sosyal medyanın hem karşılıklı etkileşim hem de bilgi yayılımı için kontrollü ve amaca uygun bir şekilde kullanılmakta olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Sosyal medyadan gelen talep ve/veya şikayetlere göre aksiyon alma durumu

Tema	Alt Tema	Kategori
Sosyal medyadan gelen talep ve/veya şikayetlere göre aksiyon alma durumu	Evet (9)	<ul style="list-style-type: none">- Vatandaşla temas- Konu ile ilgili inceleme- İlgili kişi ve kurumlarla bağlantı kurulması- Vatandaşın süreç hakkında bilgilendirilmesi- Süreç takibi
	Hayır (0)	

Tabloda görüleceği gibi "sosyal medyadan gelen talep ve/veya şikayetlere göre aksiyon alıp almadıkları" sorulan katılımcıların hepsinden olumlu yanıt alınmıştır. Dikkat yöneltmekte fayda görülen husus ise şu olmuştur: Sosyal medya hesaplarını mahalle muhtarlığı görevi ile alakalı olarak kullanmadığını belirten bir katılımcı olduğu belirtilmişti. Bu katılımcı de eğer sosyal medyayı bu amaçla kullanıyor olsaydı mutlaka buradan gelecek talep ve şikayetlere karşı duyarlı olacağını ve bunlara göre gerekli aksiyonu alacağını belirtmiştir (G4). Dolayısıyla tüm katılımcıların bu soruya olumlu yanıt verdiği çıkarımının yapılmasında bir beis görülmemiştir. "Mesela birisi haber kanallarının altına diğer mahalle hakkında bir yorum yazmış. O mahallenin muhtarını arayarak birbirimize destek olmaya da çalışıyoruz. Birbirimizle böyle bir iletişimimiz de var," (G2). Buradan sosyal medyanın her türlü bildirimine karşı duyarlı ve dikkatli olunmasını gerektiren bir veri kaynağı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Sosyal medya platformlarının kullanım amacı

Tema	Alt Tema	Kategori
Sosyal medya platformlarının kullanım amacı	Kamuyu bilgilendirme (8)	Yukarıdan aşağıya bilgilendirme yapmak için
	Bilgi edinme (5)	Mahalle ve sakinleri hakkında bilgi sahibi olmak için
	Duyarlılık uyandırma (6)	Afet, acil durum, sosyal yardım, imece çağrısı, kan bağı gibi konularda kamuoyunda duyarlılık uyandırmak için
	Kullanmıyor (1)	Hiçbir sebeple muhtarlık görevi ile ilişkili olarak sosyal medyanın kullanılmaması

Sosyal medya platformlarının, i) mahalle sakinlerinin bilgilendirilmesi, ii) gerek mahalle içerisinde gerekse de toplumun genelini ilgilendiren konularda duyarlılık uyandırılması ve son olarak iii) muhtarın, mahallesi hakkında bilgi sahibi olması ve ihtiyaçları takip edebilmesi adına etkin şekilde kullanıldığı

görülmektedir. Dolayısıyla, salt kamu otoritesinden vatandaşa bilgi akışı sağlanmasından ziyade vatandaşın kamu otoritesine dönük bir bilgi kaynağı olması bakımından da sosyal medya önem taşımaktadır.

Kamuyu bilgilendirme konusunda G1, "Bizim Facebook'umuz var. Kendi sayfamız. Mahalleyle ilgili yapılması gereken duyuru veyahut da vatandaşlarımızı uyarmamız gereken, dikkat çekmesi gereken konular olursa oradan paylaşıyorum. Bir de bunu WhatsApp durumundan paylaşıyorum. Mahalle sakinlerinin tekrar paylaşmasını da talep ediyorum," demiştir. Ayrıca bir katılımcı, Facebook ve WhatsApp'tan oluşan sosyal medya platformlarını, sadece gerçekleştirilen hizmetlerin ve kriz dönemlerinde ise önemli uyarıların duyurusunu yapmak için kullanmaya özellikle dikkat ettiğini ifade etmiştir. Muhtarlığının ilk yıllarında, gerçekleştirilen her hizmet için "belediye başkanına, belediyeye ve emeği geçenlere teşekkür eden bir muhtar" olduğunu ve bunun farklı sorunlara yol açtığını görünce bu tarz paylaşımlar yapmayı bıraktığını belirtmiştir. Bu gibi siyasi kaygıları uyandırabilecek paylaşımlar yerine artık yalnızca "genel toplumu ilgilendiren konuları ve sosyal sorumluluk projelerini" paylaşmaya odaklandığını ifade etmiştir. Ayrıca da bir kadın "bile olsa" (kendi ifadesiyle) saat kaç olursa olsun kriz anlarında görevinin başında bulunduğunu gösterebilmesi için sosyal medya paylaşımlarının önemli olduğunu düşünmektedir. "Sosyal medyayı sağlıklı kullanabilirseniz çok artışı var. Ama yani bilinçsiz her şeyi paylaşayım dediğiniz anda hataya düşersiniz," (G5).

Duyarlılık konusunda bir katılımcı "Şimdi örnek vereyim. Sağlık Bakanlığına personel alımı yapılacak. Bu konuda yani insanlar haberini kaçırdığı bir haber sitesiyse benden görsün diyerek bunları paylaşıyoruz. Instagram'dan bir şey paylaştığım anda Facebook'umda da aynı şekilde düşüyor. Yardım söz konusuysa bunu özelden paylaşmam gerekiyorsa özel olarak yaparım. Ama bir duyuru yapmamız gerekiyorsa mesela SMA hastası bu tarz bir şeyse bunu sosyal medyamızda paylaşıp ayriyeten WhatsApp grubumuzdan da atabiliyoruz," ifadelerini kullanmıştır. (G2)

Sosyal medyanın, mahalle sakinlerinin ihtiyaçları hakkında bilgi edinme amacı ile kullanıldığı da görülmektedir. G9, bu konuya örnek olarak pandemi dönemini göstermiştir. Karantinalar nedeniyle insanlara doğrudan ulaşmanın mümkün olmaması ve daha fazla kişiye pratik bir biçimde ulaşabilmek adına sosyal medya hesabından yaptığı paylaşım ile "ihtiyaç sahiplerinin kendisine ulaşmasını" istemiş ve bu şekilde pek çok ihtiyaç sahibi ile ilgilenme imkânı bulunduğunu belirtmiştir.

Isparta'da 2022 yılında ciddi bir sorun yaratan yoğun kar yağışı ve beraberinde elektrik tellerinin kopması ile gelen elektrik kesintilerinde, mahalle muhtarlarının başvuru ve çözüm merkezi haline geldiği ifade edilmiştir. Bu günlerde katılımcıların, sosyal medyayı etkin bir biçimde mahalle sakinlerinden bilgi edinmek için bir ağ oluşturacak biçimde kullanmış olduğu görülmüştür. Örneğin, Facebook ve WhatsApp üzerinden yaptığı duyurular ile G9, hangi sokakta elektrik tellerinin koptuğu ve hangi evde elektrik kesintisi yaşandığına dair dönüşleri çok hızlı bir şekilde aldığını belirtmiştir. Bu süreçte özellikle bu konu için WhatsApp grupları oluşturulmuş ve mahalle sakinlerinden bilgi toplanmıştır. Ayrıca tüm bunlara ek olarak ise mahallede yapılan onarım çalışmalarını sıkı bir şekilde takip ederek bu çalışmalara dair fotoğraf ve bilgilendirme paylaşımları yaptığını ifade etmiştir.

Yalnızca bir kişi (G4), tüm sosyal medya hesaplarının kişisel olduğunu ve bu hesaplarda muhtarlık görevi ile bağlantılı paylaşımlar yapmadığını belirtmiştir. Bunun nedenlerini ise yüz yüze ve telefon ile iletişimin daha pratik olması ve gerçekleştirilen hizmetlere dair sosyal medyada yapacağı paylaşımların diğer mahallelerde görülmemiş olan hizmetler nedeniyle huzursuzluk yarattığını düşünmesi şeklinde ifade etmiştir.

Anlaşılmaktadır ki, yerel yönetimlerin en küçük birimlerinden sorumlu olan muhtarların sosyal medyadaki paylaşımlarında önceliğinin, siyasi çekişmelerden uzak bir biçimde ihtiyaçların tespiti, görevin gereklerine uygun görülen hizmetlerin halka duyurulması ve gerekli görülen durumlarda da kamuoyunda bir duyarlılık uyandırılması adına paylaşımlar yapmak olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu bağlamda sosyal medyanın, bilgi edinme ve kamuyu bilgilendirme maksadıyla kullanıldığı, hatta kriz zamanlarında kamu otoritesinin bir birimi olarak muhtarların sosyal medya platformlarını mahalle sakinlerinden bilgi alma ve

onları bilgilendirme aracı olarak (devlet kurumları ve özel kuruluşların çalışmaları, vatandaş talep ve şikayetleri gibi) etkin kullandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Sosyal medyanın ne ifade ettiği ve önemi

Tema	Alt Tema	Kategori
Sosyal medyanın ne ifade ettiği ve önemi	Haber kaynağı (5)	Mahalle hakkındaki gelişmelerden haberdar olmak için bir kaynak
	Basın organı/Reklam (5)	Sosyal medya hesabını kişisel basın organı ve/veya reklam aracı olarak görmesi
	Dünyaya açılan kapı (1)	Sosyal medyanın dünyaya açılan bir kapı veya pencere olarak görülmesi
	Zamanın gereği (3)	Bir sosyal medya hesabına sahip olmanın zamanın gerekliliği olarak görülmesi
	Hızlı iletişim (6)	İçinde yaşanan dijital çağın da bir gereği olarak çoğunluk tarafından hızlı bir iletişim aracı olarak kullanılıyor olması
	Hakimiyet (1)	Uzaktan da olsa mahalledeki işleyişi kontrol edebilmek

Sosyal medya, katılımcıların geneli için günümüzün iletişim kaynağı olmuştur. G1 bu durumu, "Asıl telefondur ama sosyal medyadan da şimdi hemen oradan iki dakikada yazılıyor. Yazılınca haberimiz oluyor," şeklinde ifade ederken G2, "Mesela artık çok fazla okumuyoruz. Bu yüzden sosyal medyada kısa yazılarla, görsel olarak bir şeyler yapabilirsek daha çok kişiye hitap ettiğimizi düşünüyorum. Yani sosyal medyanın aktifliğini bu şekilde kullanıyoruz," değerlendirmesini yapmıştır.

Geleneksel mahalle yaşantısında muhtarın sorumlu olduğu mahallenin sakinlerini hane hane dolaşarak ziyaret etmesinde olduğu gibi sosyal medyadaki paylaşımlar da muhtar için sosyal mecrada bir görünürlük sağlamaktadır. Sosyal medya platformlarında mahallenin sanal bir varlık göstermesi ile ortaya çıkan "yeni mahalleler" için muhtarın kendi görünürlüğünü sağlaması, yapılan paylaşımlar ile mümkün ve pratik hale gelmektedir. "İyi niyetle kullandın mı sosyal medya Çok iyi bir şey. Birtakım şeyleri paylaşınca muhtarın da kim olduğu belli oluyor. Mahallede çalışma olup olmadığı da belli oluyor. Yani sosyal medya hem sizin tanınmanızı sağlıyor hem mahallede yapılan işlerin bilinmesini." (G3). "Sosyal medyayı mümkün olduğunca iyi kullanmaya, çok kullanmaya çalışıyoruz. Çünkü zaman artık onu gerektiriyor. Çünkü herkes kendi evinin önündeki hizmeti biliyor ama aslında mahalle büyük, yani tek sokaktan ibaret değil. Biz başka yerdekileri de başka sokak sakinlerimiz öğrensin, bilsin, mahallede ne yapılıyor, hangi aksaklıklar giderildi? Bununla alakalı sosyal medyayı bütün hepsiyle kullanmaya çalışıyoruz." (G7). Bunlara ek olarak G8, sosyal medyanın "Yapılan işleri göstermenin en iyi yolu" olduğunu belirtmiştir. Yine benzer şekilde G9 da "Sosyal medya benim için ilk etapta basın yayın organı. Benim ücret vermeden kişi tutmadan yaptığım bir basın yayın organım. Haberlerimi duyurabiliyorum. İlanlarımı yapabiliyorum. Takipçilerime Isparta'ya, dünyaya, mahalleme açılan bir kapı. Bir pencere bu benim için," ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler, kamuyu bilgilendirme ve bu yolla kişisel görünürlük sağlama amacıyla (dolayısıyla bir basın organı olarak) sosyal medyanın kullanımına örnek oluşturmaktadır.

Sosyal medya, aynı zamanda mahalle ve sakinleri hakkında bilgi edinebilmek için önemli bir haber kaynağı olarak görülmektedir. Bu konuda sosyal medyayı etkin şekilde kullandığı anlaşılan katılımcılar, gerek

doğrudan kendilerine yönlendirilen sosyal medya paylaşımlarını gerekse de mahallesi hakkında tesadüfen karşısına çıkan talep ve şikayetleri ciddiyetle inceleyerek bu konuda aksiyon almaya özen göstermektedir. Buna ek olarak da yorum, mesaj veya telefon ile karşı tarafı bilgilendirerek karşılıklı iletişimi sürdürmeye özen göstermektedirler.

Bir katılımcının, mahallesine sosyal medya sayesinde daha hakim olabildiğini belirtmesi ilgi çekici olmuştur. Burada kastedilenin ise özellikle mahalleye dışarıdan gelen ziyaretçilerin kim olduğu ne amaçla orada buldukları gibi konuların takibini sağlama noktasında bir hakimiyet olduğu anlaşılmaktadır. “Aile sosyal politikalarından örneğin incelemeye geliyorlar. Ya da aile taramasına geliyorlar veya TÜİK'ten geliyorlar. TÜİK görevlileri ekseriye geliyor. Bu görevliler mahalle incelemelerinde sokak girişi yapmak zorundalar ya hani. TÜİK'ten çok geliyor mesela. Vatandaş diyor ki ‘muhtar birisi geldi ben korktum çevirdim. Almadım eve.’ Ya kim bu? Gelen kim? Kimin sokağındaysa böyle bir görevli dolaşıyormuş, kimin sokağındaysa acilen bana dönüş yapabilir mi? Vatandaş hemen dönüş yapıyor bana.” (G9)

Mahalle sakinlerinden oluşan sosyal medya grupları sayesinde mahalle burada bir varlık kazanmaktadır. Bu sayede muhtar, mahalleli ile her an doğrudan yüz yüze iletişim halinde olmasa da önemli duyuruları yapmak ve mahallesi hakkındaki gelişmeleri takip/kontrol edebilmek için etkin bir şekilde sosyal medyadan yararlanabilmektedir.

Tablo 10: Sosyal medyanın çeşitli sorunları gündeme taşımak ve bunlara çözüm aramak için muhtar tarafından kullanım durumu

Tema	Alt Tema	Kategori
Sosyal medyanın çeşitli sorunları gündeme taşımak ve bunlara çözüm aramak için muhtar tarafından kullanım durumu	Evet (2)	- Sesini duyurmak için son çare olarak görmesi
		- Daha fazla insana ulaşmak
		- Hızlı şekilde organize olabilmek
	Hayır (7)	- Şikayet gibi görünmesi
		- Kendi imkanları ile halledebiliyor olması
		- Rencide edici bulması

Katılımcılara, kendilerine gelen bir talebi gerçekleştirebilmek ve/veya bir soruna çözüm aramak amacıyla sosyal medyayı kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda, dokuz katılımcıdan yalnızca ikisi olumlu yanıt vermiştir (G7 ve G9). Yedi katılımcı ise sosyal medyayı bu amaç doğrultusunda kullanmadığını belirtmiştir. Olumsuz yanıt alınan katılımcıların kendilerine göre farklı sebepleri olsa da ortak olarak buldukları bir zemin olduğu fark edilmiştir. Sosyal medya platformlarını, özellikle çözülemeyen bir sorunda sesini duyurabilmek ve çözüm aramak için kullanmanın hem kendileri hem mahalleleri hem de bağlı oldukları idari birimler için “rencide edici” olduğunu düşünmektedirler. Zira bu minvalde yapılacak paylaşımların “şikayet” iması barındırdığına inanılmaktadır (G1,G2, G3, G4, G5, G6, G8). Bir katılımcı ise çözüme kendi imkanları ile rahatlıkla ulaşabiliyor olması nedeniyle sosyal medyada bir arayış içerisine girme gereksinimi duymadığını aktarmıştır. “Neden bildirmedik? Çünkü çözüme hemen ulaştık.” (G1)

Çalışma kapsamında bu soruya olumlu yanıt veren katılımcıların örnekleri, 2022 yılında yaşanan yoğun kar yağışının olduğu döneme dair olmuştur. Isparta için önemli bir kriz dönemi olan ve onlarca insanın hayatını olumsuz şekilde etkileyen kar yağışı ve bu süreçte günler süren elektrik kesintilerine dair iki katılımcı sosyal medyada paylaşım yapmıştır (G7 ve G9). Bunun sonucunda ise yerel ve ulusal basın tarafından ilgi toplayarak çözüme hızlı bir şekilde ulaşılmasında sosyal medyanın büyük faydasının görüldüğü ifade edilmiştir (G7): “Bu elektrik sıkıntısında biz yirmi dört saat boyunca muhtarlar olarak yetkili kuruma ulaşamadık. Yetkili kurum da bize ulaşmadı. Ama vatandaşın bir tek ulaştığı yer vardı: muhtar. Vatandaş da kimseye ulaşamıyordu biz de. ‘ey ... yetkilileri ne vatandaş size ulaşabiliyor, ne

muhtar size ulaşabiliyor. Vatandaş şu anda sıkıntılı vatandaş dertli. Vatandaş evinde soğukta hastası soğukta çocuğu soğukta,' dedim. Yerel medyadan ulusala düştü. Arkasından Ankara'dan aranmaya başladık. Sonra bakanımız otuz altıncı saatte buraya geldi." Aynı katılımcının verdiği bir diğer örnek de yaz aylarında birbiri ardına yaşanan ciddi orman yangınları üzerinden olmuştur. Katılımcı, Çandır bölgesinde çıkan orman yangınına müdahale edebilmek amacıyla daha fazla kişinin organize edilebilmesi için Facebook'taki Muhtarlar Derneği sayfası üzerinden duyurular yaparak insanlara ulaştıklarını anlatmış ve "Yardım organizasyonunda sosyal medyayla beraber daha fazla insan gücüne ulaştık," demiştir.

Bir diğer katılımcı ise bir ev yangını sonrası kendisine ulaşılmasından sonra sosyal medyada yardımlaşma çağrısı yaptığını ve çok hızlı şekilde dönüt aldığını "Sosyal medya hesabımdan bir duyuru yaptım. Akşam ezanı okunmadan bütün eşyalarını tamamladık," cümleleri ile ifade etmiştir (G9).

Buradan anlaşılmaktadır ki muhtarların sahip olduğu sosyal medya hesapları, yalnızca gündelik gelişmelerde yukarıdan aşağıya kamuyu bilgilendirmek veya mahalle sakinleri ile pratik bir şekilde iletişime geçebilmek için değil, önemli kriz zamanlarında ve yardım kampanyalarında insanları organize edebilmek için de kullanılmaktadır. Bu da göstermektedir ki geleneksel mahalle yaşantısının yardımlaşma, imcece, sıkı bir iletişim ağının varlığı gibi özellikleri, sosyal medya ortamları üzerinden de sürdürülebilir olmaktadır. Gerekli görüldüğünde ve amacına uygun biçimde kullanıldığında sosyal medyanın oldukça hızlı, pratik ve çözüm odaklı sonuçlar verdiği düşünülmektedir.

Tablo 11: Paylaşımlarda İçerik Önceliği

Tema	Alt Tema	Kategori
Paylaşımlarda İçerik Önceliği	Mahalle ile ilgili konular (8)	- Önceliğin yalnızca mahalleyi ilgilendiren konulara verilmesi
	Farklı kurum, kuruluş, STK faaliyetleri (4)	- Özellikle kamuoyunda duyarlılık uyandırma amacıyla yapılan farklı birimlere ait çeşitli paylaşımlar
	Merkezi yönetimin çeşitli faaliyet ve duyuruları (4)	- Siyasi paylaşımlardan kaçınılması - Pandemi dönemindeki duyurular ve ciddi yardım kampanyaları istisna

Bir konunun sosyal medya hesaplarında paylaşılıp paylaşılmayacağına nasıl karar verdiklerine bakıldığında, her muhtarın kendine has bir yaklaşımının olduğu görülmüştür. Durum böyle olsa da buluşulan ortak nokta, mahalleyi ve mahalle sakinlerini ilgilendiren konuların daima öncelikli olduğunun vurgulanması olmuştur.

Katılımcılar, sorumluluğunu taşıdıkları mahalle için faydalı veya önemli olabilecek her türlü konuyu (kurs, mezat, yardım kampanyası, kermes, spor faaliyetleri vb. örnekler çeşitlendirilebilir) sosyal medya hesaplarından duyurmaya gayret ettiklerini vurgulamışlardır. "Mahallemize faydalı ne varsa A'dan Z'ye paylaşırız," (G3). "Mesela sulama birliğiyle alakalıysa benim mahallemi ilgilendiren bir şey değildir, paylaşmam. Elemeyi öyle yapıyorum. Toplumla faydalı bir şeyse yapıyorum. Ben 'merkezde olan mahalleme nasıl getirebilirim' diye dört gözle bakarım. Ne imkan var? Grubuma atarım." (G9)

Farklı kurum ve kuruluşların - özellikle de merkezi yönetim ile sivil toplum kuruluşlarının - faaliyet ve duyurularını kendi sosyal medya hesaplarında paylaşmak konusundaki tutumlarına gelindiğinde bu netlik ortadan kalmaktadır. Kurum ve kuruluşlar çatısı altında belediye, valilik, ilgili bakanlıklar gibi örnekler düşünüldüğünde yine konu mahalleyi veya toplumun genelini ilgilendiriyorsa bunların sosyal medya hesaplarında yer bulduğu anlaşılmıştır. Sivil toplum kuruluşlarına ise nispeten mesafeli yaklaşan katılımcılar olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Zira sivil toplum kuruluşlarının, "devlet kurumları"ndan farklı olarak daha politize oluşumlar olarak görüldüğü ve bu nedenle de paylaşımlarda

yoğun bir yer bulmadığı ifade edilmiştir. Görüşülen mahalle muhtarlarının, salt mahallelerini ve burada yaşayan mahalle sakinlerini ilgilendirecek, onlar adına faydalı olacak konularda bilgilendirilmelerinin son derece önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu temel amaç, politik duruşlardan bağımsız olarak kamu yararını ön planda tutan bir anlayışla bütüncül bir yaklaşım sergilenmesini beraberinde getirmektedir. G1, "STK'lar siyasi kuruluşlar olduğu için onlar bizim alanımızın dışında. Çünkü biz muhtar olarak seçtiğimiz zaman siyasi görüşümüz yok. Mesela diyelim ki belediye bir özel bir etkinlik yaptı. Gül Festivali gibi. Devlet kurumu sonuçta. Bunları paylaşıyoruz," değerlendirmesini yapmıştır. G6 ise benzer şekilde "Biz siyasi partilere hizmet etmek için değil mahalleye hizmet etmek için seçiliyoruz. Onun için bizim birinci hedefimiz mahalleye hizmet etmek," ifadelerini kullanmıştır.

Tablo 12: Mahallenin Sosyal Medyadaki Varlığı

Tema	Alt Tema	Kategori
Mahallenin Sosyal Medyadaki Varlığı	<u>Facebook hesabı (9)</u>	Mahalle sakinlerinin üye olduğu bir Facebook sayfasının olması
	- Mahalleye özel sayfa (4) - Muhtara ait/Kişisel hesap (5)	
	<u>WhatsApp grubu (24)</u>	- Mahalle sakinlerinin ve/veya onları temsilen apartman/site yöneticilerinin dahil olduğu WhatsApp gruplarının varlığı
	- Apartman/Site yöneticileri ile (2)	
	- Mahalle sakinleri ile (3)	
	- Resmi kurumlar ile (9)	- Muhtarların mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarını takip edebilmek amacı ile kendi aralarında ve resmi kurumlar ile iletişimde oldukları WhatsApp gruplarının olması
	- Diğer mahalle muhtarları ile (9)	
	- Muhtarlar Derneği (1)	

Çalışma açısından son derece mühim olan ve mahallenin sosyal medyada bir varlığının olup olmadığını gösteren tema, mahalle sakinlerinden oluşan çeşitli sayfa ve grupların mevcudiyeti hakkında bilgi edinilmesi ile şekillenmiştir. Buna göre, Instagram takipçilerine ek olarak her muhtarın mahalle için kullandığı kişisel (5) ve mahalle sakinlerine özel (4) birer Facebook sayfası; ayrı ayrı mahalle sakinleri, apartman veya site yöneticileri, resmi kurumlar, diğer muhtarlar ve Muhtarlar Derneği ile olmak üzere WhatsApp grupları vardır. Resmi kurumlar ile WhatsApp gruplarının varlığı, mahalleye yönelik kamu hizmetlerinin görülmesi sürecinde işleyişin hızlanması açısından son derece önemlidir. Mahalleye dair resmi süreçlerin aksamaması ve bürokrasi engellerine takılmaması açısından bu durum oldukça kıymetlidir. Görülmektedir ki günümüzün vazgeçilmezi haline gelen sosyal medya platformları, geleneksel bürokratik prosedürlerin esnemesi ve pratik hale gelmesini de mümkün kılmıştır.

Çalışma kapsamında, katılımcıların Facebook, WhatsApp, Instagram, Twitter hesaplarının mevcut olduğu ifade edilmişti. Bu temada (Tablo 12) ise özellikle mahalle sakinlerine yönelik oluşturulan sosyal medya profilleri veya gruplarının olup olmadığına bakılmıştır. Ağırlıklı olarak da mahalleye özel Facebook sayfaları ve WhatsApp gruplarının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Burada vurgulanması gereken bir diğer husus ise özellikle WhatsApp gruplarının doğrudan (mahalle WhatsApp grubu) veya dolaylı (site yöneticileri WhatsApp grubu) olarak mahalle sakinlerinin mevcudiyetini ve aktif katılımını sağlıyor olmasıdır.

Özellikle WhatsApp gruplarının, mahalle muhtarlarının kendi aralarındaki iletişimi daha pratik bir biçimde sağlayarak mahalleliye daha hızlı hizmet sunmayı mümkün kıldığı da ifade edilmiştir. Örnek vermek gerekirse, kar afeti yaşanan dönemde elektrik kesintisi devam etmekte olan hanelerin tespiti noktasında WhatsApp grupları aracılığı çok hızlı bir biçimde organize olunduğu belirtilmiştir: "WhatsApp grubumuz var. Muhtarlarımızın da sahaya hakim olduğunu biliyorum ya. On beş dakika içinde ben muhtarlarımıza bütün Isparta'daki kırk dört mahallede hangi sokakta arıza varsa on beş dakika içinde sizin önünüze sunayım dedim. Yirmi iki dakikanın sonunda Isparta'daki nerede elektrik kesintisi varsa rapor geldi." (G7)

WhatsApp uygulamasında yapılan durum paylaşımlarının WhatsApp gruplarında yapılacak paylaşımlar kadar işlevsel olduğu da vurgulanmıştır. Çünkü WhatsApp gruplarında paylaşım ayarları, üyelerin mesaj gönderimine kapatılarak sadece yöneticinin mesaj gönderebilmesine olanak sağlayacak şekilde yapılırsa bile katılımcılar bu gruptan ayrılmayı tercih edebilmektedir. Dolayısıyla da yapılan paylaşımlar artık bu kişilere ulaşamamaktadır. WhatsApp durumlarındaki paylaşımlar ise bu kişilerin kendilerini ilgilendirebilecek konulardan haberdar olmalarını sağlama ihtimalini sürdürmektedir. Bunu kanıtlar biçimde G8, bu şekilde WhatsApp grubundan ayrılanların durum paylaşımlarına bakmaya devam ettiklerini gözlemlediğini ifade etmiştir. Yani mahalle sakinleri, kendilerini ilgilendiren konular hakkında bilgi edinebilmek için sosyal medyada pasif de olsa bir varlık göstermekte ve takipçi olmaktadır. Dolayısıyla, mahallenin sosyal medyadaki varlığı bu yolla da mevcudiyetini sürdürmektedir.

Katılımcılar arasında sosyal medya hesaplarını en aktif ve etkin şekilde kullanan mahalle muhtarlarından birisi olan G9 da mahalle sakinlerinin üye olduğu ve yöneticiler dışında mesaj gönderiminin mümkün olmadığı bir WhatsApp grubu kullanmaktadır. Kendisi de bu şekilde bir ayarlama yapılmasının sebebini - tıpkı G7 ve G8'in kurmuş olduğu WhatsApp gruplarında olduğu gibi - katılımcıların gruptan ayrılma yöneliminde olabilmesine bağlamıştır. Bunun sonucunda ise mahallenin bazı temel kurumlarından birer kişinin (okul müdürü, imam, doktor) de mesaj gönderebildiği, onun dışında mesaj gönderimine kapalı bir WhatsApp grubu kullanılmasının uygun görüldüğünü ifade etmiştir.

Aynı şekilde Facebook sayfalarında yapılan paylaşımlar üzerinde de bir kısıtlamanın/denetimin olduğu ifade edilmiştir. Buna örnek olarak G2, sadece mahalle sakinlerinden oluşan Facebook platformunda yapılan paylaşımları yönetici olarak gözden geçirmekte olduğunu belirtmiştir. Buna göre ilgili paylaşım isteklerini paylaşma konu olan durumun doğrudan mahalle ile alakasına göre onaylamakta veya reddetmektedir.

Bu oluşumlar, mahallenin ve mahalle sakinlerinin sosyal medyada bir varlık gösteriyor olmasını ve yüz yüze kurulan etkileşimin bu alana taşınmasını sağlamaktadır yorumunda bulunmak yanlış olmayacaktır. Ancak özellikle WhatsApp gruplarının bu kısıtlı yapısı, doğası gereği mahalle yöneticisi ve dolayısıyla kamu otoritesinin temsilcisi konumunda bulunan muhtar ile mahalle sakinleri arasında tek yönlü ve dikey bir iletişim kanalı oluşmasına sebep olmaktadır. Elbette, yüz yüze ve telefonla iletişim dışında kullanılan ve çalışma kapsamında ele alınan tek kanalın WhatsApp grupları olmadığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla, mahalle sakinlerinin, yaşadıkları mahallenin muhtarı ile WhatsApp üzerinden özel olarak veya mevcut diğer sosyal medya platformları aracılığı ile karşılıklı etkileşime geçebilmekte oldukları hatırlatılmalıdır.

6. Sonuç

Günümüzde, sosyal medyanın mahalle yaşantısındaki dönüştürücü etkisi yadsınamaz bir şekilde kendini göstermektedir. Yerel yönetimlerin en küçük birimi mahalle muhtarlıklarının, mahalle sakinleri arasında bir kaynaşma, dayanışma ve iletişim ağı inşa edilerek bunun sürdürülebilir kılınmasını; mahalle yönetimi ile diğer yerel yönetim birimleri ve merkezi yönetim ile koordinasyon içerisinde çalışmanın pratik hale gelmesini; kriz dönemlerinde hızlı şekilde organize olunabilmesini; mahalleye dair ihtiyaçların tespitinin kolaylaşmasını sağlaması gibi açılardan sosyal medya, kamu otoritesi ve vatandaş arasındaki etkileşim üzerinde de fark yaratmaktadır.

İnternet erişiminin her geçen gün yaygınlaşması ve kolaylaşması ile geleneksel iletişim biçimleri olarak ele alabileceğimiz yüz yüze ve telefon ile iletişime ek olarak sosyal medya da günümüzde popüler bir kullanım alanına sahiptir. Özellikle telefon ve sosyal medya, pandemi dönemindeki zorunlu karantinalar nedeniyle yüz yüze iletişimin ciddi şekilde aksaması nedeniyle sıklıkla kullanılan iletişim araçlarını halini almıştır.

Çalışmada, sosyal medyanın, yüz yüze ve telefon ile iletişim kadar yaygın ve etkin bir iletişim kanalı olduğu tespit edilmiştir. Hedef kitleye hızlı ve kolay bir şekilde erişimi mümkün kılması sayesinde sosyal medyanın, gerek kamu otoritesinin temsilcisi konumundaki mahalle muhtarları gerekse de mahalle sakinleri tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. Mahalleye dair resmi prosedürlerin akıcı bir şekilde

işleyişi ve bürokrasi engellerine takılmaması açısından bu durum kıymetlidir. Görülmektedir ki günümüzün vazgeçilmez haline gelen sosyal medya platformları, geleneksel bürokratik prosedürlerin esnemesi ve bu süreçlerin nispeten pratik hale gelmesini de olanaklı kılmaktadır.

Geleneksel mahalle yaşantısında muhtarın sorumlu olduğu mahallenin sakinlerini hane hane dolaşarak ziyaret etmesinde olduğu gibi sosyal medyadaki paylaşımlar da muhtar için sosyal mecrada bir görünürlük sağlamaktadır. Sosyal medya platformlarında mahallenin sanal bir varlık göstermesi ile ortaya çıkan “yeni mahalleler” için muhtarın kendi görünürlüğünü sağlaması, yapılan paylaşımlar ile mümkün ve pratik hale gelmektedir. Mahalle sakinlerinin, kendilerini ilgilendiren konular hakkında bilgi edinmek ve gelişmeleri takip edebilmek adına sosyal medyada pasif de olsa bir varlık göstermekte oldukları, yapılan görüşmelerden çıkarılan bir diğer önemli sonuçtur. Bu yolla, mahallenin sosyal medyadaki varlığı bu yolla da mevcudiyetini sürdürmektedir.

Mahalle sakinleri ve muhtarların yanı sıra, mahalli ve müşterek ihtiyaçlara yönelik en temel nitelikteki hizmetlere dair birer kamu görevlisinin de bulunduğu WhatsApp gruplarına sahip olunması, tam da çalışma kapsamında iddia edilen dönüşümün göstergesi niteliğindedir. Açıklamak gerekirse, mahallenin yöneticileri ve sakinleri sosyal medyada bir araya gelerek kendilerini ilgilendiren konular hakkında faaliyet yürütebilmektedirler. Çeşitli mekanlarda bir araya gelinerek yüz yüze yahut telefon ile iletişim kurmanın mümkün olduğu geleneksel mahalle yaşantısının bir kopyasının, sosyal medya platformlarında oluşturulan gruplar veya sayfalar aracılığı ile sanal mecrada da inşa edildiği görülmüştür.

Son olarak, sosyal medyanın, özellikle pandemi döneminin iletişim alışkanlıklarındaki dönüştürücü etkisi ile birlikte vatandaş ve kamu otoriteleri arasındaki iletişimde bir alışkanlık haline dönüşebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle de kamu otoritelerinin vatandaş ile etkileşim kurması açısından sosyal medya kullanımının farklı boyutlarına ilişkin akademik çalışmaların artış göstermesinin faydalı olacağına inanılmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adams, W. (2015), *Conducting Semi-Structured Interviews*. İçinde J. Wholey, H. Hatry ve K. Newcomer (Ed.), *Handbook of Practical Program Evaluation*. Edition: 4. Jossey-Bass.

Çağlar, N. ve Aydın, L. Y. (2022), Kriz Yönetiminde Kamuyu Bilgilendirmede Sosyal Medya, Kurumsal ve Kişisel Hesaplar Üzerinden Bir İnceleme: Isparta Örneği. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 7 (2), s. 235-253. DOI: 10.47107/inifedergi.1149185

- Evans, L., Franks, P. ve Chen, H. (2018), Voices in the Cloud: Social Media and Trust in Canadian and U.S. Local Governments. *Records Management Journal*. 28. s. 18-46. 10.1108/RMJ-11-2016-0041.
- Graham, M. ve Avery, E. J. (2013), Government Public Relations and Social Media: An Analysis of the Perceptions and Trends of Social Media Use at the Local Government Level. *Public Relations Journal*. 7(4), s. 1-21.
- Graham, M. and William H. Dutton (Ed.) (2019), *Society and the Internet: How Networks of Information and Communication are Changing Our Lives*, 2nd ed. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199661992.001.0001>.
- Graham, M. W., Avery, E. J. ve Park, S. (2015), The Role of Social Media in Local Government Crisis Communications. *Public Relations Review*. 41(3), s. 386-394.
- Hampton, K. (2016), Persistent and Pervasive Community: New Communication Technologies and the Future of Community, *American Behavioral Scientist*, 60(1): s. 101-24. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764215601714>.
- Haro-de-Rosario, A., Sáez-Martín, A., ve del Carmen Caba-Pérez, M. (2018), Using social media to enhance citizen engagement with local government: Twitter or Facebook? *New Media ve Society*, 20(1), s. 29-49. <https://doi.org/10.1177/1461444816645652>
- Howard, A. (2012), *Connecting with Communities: How Local Government Is Using Social Media to Engage with Citizens*. Sydney: ANZSOG Institute for Governance at the University of Canberra and Australian Centre of Excellence for Local Government.
- Kaşıkırık, A. ve Dokuzcan, H. (2021), Küresel Sorunlara Mahalli Çözümler: Katılımcı Perspektifle Salgına Dirençli Mahalleler İnşa Etmek. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 1 (1), s. 20-31. Adresinden alındı <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uepd/issue/68786/1083375>.
- Kaygısız, U. ve Sarı, S. (2015), Social media use of municipalities: An investigation Burdur Municipality and Burdur Municipal District. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (2), s. 309-317. DOI: 10.24289/ijsser.106417
- Küçükşen, M. ve Firidin, E. (2021), Büyükşehir Belediyeleri ve Sosyal Medya Kullanım Etkinliği: Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin Twitter Kullanımına İlişkin Bir Analiz. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (3), s. 491-514 . DOI: 10.46849/guibd.995803.
- Margetts, H., Hale, S., ve John, P. (2019), Political Turbulence How Social Media Shapes Political Participation and the Democratic Landscape, İçinde Graham, M. and William H. Dutton (Ed.), *Society and the Internet: How Networks of Information and Communication are Changing Our Lives*, 2nd ed. New York: Oxford University Press. s. 197-211. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199661992.001.0001>.
- Memiş, L. (2015), Yerel E-Katılımın Yeni Aracı Olarak Sosyal Ağlar: Facebook ve Twitter Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), s. 209-242. Adresinden alındı <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuibfd/issue/32904/365549>
- mevzuat.gov.tr (t.y.), 5393 Sayılı Belediye Kanunu. Adresinden alındı <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>. (Erişim Tarihi: 08/02/2023)
- Nica, E., Popescu, G., Nicolaescu, E. ve Constantin, V. (2014), The Effectiveness of Social Media Implementation at Local Government Levels. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 2014. s. 152-166.
- Okcu, M., Albayrak, M., Topal, K., Turhan, G. ve Altıntaş, V. (2019), Yapay Zekayla Sosyal Medyadan Şehir Verisini "Dinlemek, *Kartepe Zirvesi Şehircilik ve Mutlu Şehir* , Kocaeli, Turkey. s. 326-345.

- Purcell, P. (ed.) (2006), *Networked Neighbourhoods: The Connected Community in Context*. Guildford: Springer.
- Rainie, L. ve Wellman, B. (2012), *Networked: The New Social Operating System*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rainie, L. ve Wellman, B. (2019), The Internet in Daily Life: The Turn to Networked Individualism. İçinde Graham, M. and William H. Dutton (Ed.), *Society and the Internet: How Networks of Information and Communication are Changing Our Lives*, 2nd ed. New York: Oxford University Press. s. 27-42. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199661992.001.0001>.
- Sabuncuoğlu İnanç, A., Bozdemir, Y. ve Doğan, E. (2020), Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medyada 2019 Yerel Seçimlerindeki Muhtar Adaylarının Instagram Kullanımları. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), s. 141-162. Adresinden alındı <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluiakademi/issue/52574/692506>
- Sipahi, E. (2017), Yerel E-Devlet 2.0: Sosyal Medya ve Belediyelerde Kurumsal Şeffaflık, *International Journal of Academic Value Studies*. 12(3), s. 354-366 (ISSN:2149-8598)
- Sobacı, M. Z., Köseoğlu, Ö. ve Karkın, N. (2015), *Belediyelerde Sosyal Medya: Değişim için Yenilikçi Fırsatlar*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Wellman, B. ve Hogan, B. ile Berg, K., Boase, J., Carrasco, Juan A., Côté, R., Kayahara, J., Kennedy, Tracy L. M., ve Tran, P. (2006), Connected Lives: The Project, in Patrick Purcell (ed.), *Networked Neighbourhoods: The Online Community in Context*. Guildford: Springer, s. 161-211.
- Yavuz, C. ve Duvan, Y. (2019), Belediyelerin Kurumsal İletişiminde Sosyal Medya: Karadeniz Bölgesi Örneği, *Kent Akademisi*, 12(4), s. 682-702.
- Yeşildal, A. (2019), Sosyal Medya, Yerel Yönetimler ve Katılımcı Yönetim: Bilgi Çağında Belediyeler İçin Yeni Stratejiler, *İnsan ve İnsan*, 22(6), s. 883-902.

Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Finansal Başarısızlık: BİST'te Bir Uygulama

Corporate Social Responsibility and Financial Failure: An Application in BIST

İlhan ÇAM¹

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 06.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışmada işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasındaki ilişki panel veri regresyon analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu çerçevede 2008-2020 yılları arasında mali sektör dışındaki firmaların Refinitiv Eikon veri tabanından elde edilen kurumsal sosyal sorumluluk puanlarının Altman Z skorları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesitsel bağımlılık problemlerinin varlığı durumunda sapmasız ve tutarlı sonuçlar ortaya koyabilen Driscoll-Kraay dirençli standart hatalar panel veri tahmin yöntemi ile elde edilen bulgulara göre işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasında negatif bir ilişki vardır. Bu bulgular, kurumsal sosyal sorumluluk bakış açısıyla yürütülen faaliyetlerin işletmelerin finansal başarısızlık ve temerrüde düşme risklerini azaltmada önemli olduğu anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Finansal Başarısızlık, Temerrüt Riski, Altman Z, Borsa İstanbul.

&

Abstract: In this paper, the relationship between firms' corporate social responsibility performance levels and their financial failure risks was examined by the panel data regression analysis method. In this context, the effects of corporate social responsibility scores obtained from the Refinitiv Eikon database on Altman Z scores were examined for non-financial companies between 2008 and 2020. According to the findings obtained by the Driscoll-Kraay robust standard errors panel data estimation method, which can produce unbiased and consistent results in the presence of autocorrelation, heteroscedasticity, and cross-sectional dependency problems, there is a negative relationship between the firms' corporate social responsibility performance levels and their financial failure risks. These findings mean that activities carried out with a corporate social responsibility perspective are essential in reducing the risks of financial failure and default of businesses.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Financial Failure, Default Risk, Altman Z, Borsa İstanbul.

Atıf/Cite as: Çam, İ. (2023). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Finansal Başarısızlık: BİST'te Bir Uygulama. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 923-938. doi: 10.11616/asbi.1265554

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İlhan Çam, Gebze Teknik Üniversitesi, icam@gtu.edu.tr.

1. Giriş

Sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramları toplumlar ve devletler nezdinde artan bir ilgi görmeye başlamıştır. Bu kavramlar basit bir güncel trend olarak görülmemelidirler. Günümüz modern toplumlarının en büyük hedeflerinden birisi gelecek nesillere daha yaşanılabilir bir dünya bırakmaktır. Bu yüzden çevreye zarar vermeden ve insan emeğini sömürmeden yürütülen bütün üretim ve iş faaliyetleri insanlığın geleceği için çok önemlidir. Bu bilinç üzere hareket eden tüketiciler ise toplumu ve çevreyi olumsuz bir şekilde etkilemeden ihtiyaçlarını karşılayan ürün ve hizmetlere yönelme eğiliminde olmaya başlamışlardır. Bu noktada hem müşterileri hem de diğer paydaşlarının beklentileri doğrultusunda faaliyetlerini şekillendiren işletmelerin bu durumdan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmesi muhtemeldir. Örneğin işletmeler, enerji verimliliği veya atık azaltma gibi çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine yatırım yaparak uzun vadede maliyetlerini azaltabilirler. Bu durum kârlılığın ve finansal performansın artmasını sağlayabilecektir. Benzer şekilde, topluma yönelik sorumluluklarını yerine getirerek marka imajlarını güçlendirebilir ve müşteri sadakatlerini artırabilirler.

Literatürde, KSS'nin firma başarısı ve finansal başarısızlık riski üzerinde etkili olan temel faktörlerden biri olup olmadığı ile ilgili çok çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yürütülen çalışmalarda araştırmacılar, sosyal ve çevresel konularda kötü bir itibara sahip olmanın, bir işletmenin genel kârlılığı ve finansal başarısı üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmektedirler (bakınız, Amaral, 2019; Attig vd., 2013; Godfrey, 2005). Araştırmalarda KSS'nin, işletmelerin kaynaklara erişimlerini kolaylaştırarak, daha kaliteli çalışanların işletme bünyesine dâhil edilmesini sağlayarak, ürün ve hizmetlerin daha iyi pazarlanmasına olanak tanıyarak, işletmeler için öngörülemeyen fırsatlar yaratarak ve işletmenin toplum tarafından benimsenmesine katkıda bulunarak işletmelerin finansal başarıları üzerinde olumlu etkilerinin olabileceği bulgularına ulaşılmıştır (Cheng et al., 2014: 1).

Finansal başarısızlık riski firmaların finansal sürdürülebilirliklerinin önemli bir göstergesidir. Genel anlamıyla kreditorlerle girilen borçluluk sözleşmelerinin yerine getirilememesi olarak tanımlanabilen finansal başarısızlık riski, yatırımcılar, alacaklılar, müşteriler, çalışanlar, düzenleyici kurumlar ve toplum için zarar verici sonuçlar doğurabilmektedir (Atıf ve Ali, 2021: 3937). Bu yüzden topluma ve ülke ekonomisine hizmet etmeye devam etmek isteyen işletmelerin finansal olarak başarılı işletmeler olmaları gerekmektedir.

Özellikle son yıllarda, Orta Doğu, Avrupa ve Asya arasında köprü konumunda olması nedeniyle, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede yaşanan felaketler ve bunun yanı sıra ülke içindeki doğal afetler ve enflasyon ve kur dalgalanmaları gibi makroekonomik sebepler hem Türkiye'de yaşayan insanların hem de Türkiye'de faaliyetlerini yürüten işletmelerin finansal sağlıkları üzerinde ciddi olumsuz etkilere neden olmuştur. Bu durum Türkiye'deki işletmelerin toplumsal ve çevresel sorunlara karşı duyarlı olmalarını daha da fazla önemli hâle getirmiştir. Bu sebeple bu çalışmada Türkiye'deki işletmelerin KSS performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasındaki ilişkinin incelenmesinin hem politika yapımcılar nezdinde hem de işletme yöneticileri nezdinde önemli katkılarının olabileceği düşünülmektedir.

Sosyal sorumluluk odaklı olarak faaliyetlerini yürüten işletmeler, tedarikçiler, alacaklılar, müşteriler, çalışanlar ve toplum gibi ana paydaşlarla sağlam ilişkiler kurarak finansal performanslarını ve böylelikle de gelecekteki büyüme olasılıklarını artırmaktadırlar (Amaral, 2019: 19). Ayrıca, işletmeler paydaşlarla olumlu ilişkiler geliştirip uzun vadeli sürdürülebilirliği iyileştirerek, iç kaynakların etkili kullanımını sağlayarak ve sosyal olarak sorumsuz davranışlardan ötürü kaynaklanabilecek maliyetlerin ortaya çıkma olasılığını azaltarak KSS uygulamaları ile algılanan finansal sıkıntı risklerini azaltabilirler (Attig vd., 2013:681). Bu yüzden, politika yapımcıların firmaları, sosyal ve çevresel açıdan daha sorumlu davranmaları konusunda teşvik etmeleri daha istikrarlı ve finansal olarak güçlü işletmelerin sayısının artmasına katkı sağlayabilecektir.

Her ne kadar KSS uygulamalarının finansal başarısızlık riskleri üzerindeki etkileri çeşitli ülke örneklemelerinde incelenmiş olsa da Türkiye'de faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yürütülen çalışma yok denecek kadar azdır. Ulaşılabildiği kadarıyla, yerli literatürde sadece, Borsa İstanbul'da işlem gören konaklama işletmelerinin KSS performansları ile finansal başarısızlık risklerini karşılaştıran Öcek vd.

(2021)'nin çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada ise Borsa İstanbul'da halka açık olarak işlem gören ve çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim (Environmental, Social, and Governance- ESG) verilerine ulaşılabilen toplam 55 adet finans sektörü dışındaki firmanın KSS performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasındaki ilişki panel veri regresyon analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre firmaların kurumsal sosyal sorumluluk performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasında negatif bir ilişki vardır. Bu bulgular, kurumsal sosyal sorumluluk bakış açısıyla yürütülen faaliyetlerin, işletmelerin finansal başarısızlık ve temerrüde düşme risklerini azaltmada önemli olduğunu göstererek, finansal başarısızlığın sebeplerini inceleyen geniş çalışma alanındaki araştırmacılara ve işletme uygulayıcılarına katkıda bulunmaktadır.

Makalenin 2. bölümünde kavramsal çerçeve ve ilgili literatür üzerinde durulmuştur. 3. bölümde, örneklem, veriler, değişkenler ve ampirik model tartışılmaktadır. 4. bölümde yürütülen analizler sonucu elde edilen deneysel bulgular sunulmuştur. Son olarak, 5. bölüm ise sonuç bölümüne ayrılmıştır.

2. Literatür Araştırması ve Hipotez Geliştirme

KSS, genel olarak sosyal veya çevresel koşulları geliştirmek için tasarlanmış gönüllü firma faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Mackey vd., 2007:818). Benzer şekilde, McWilliams ve Siegel (2001:117) KSS'yi firmaların çıkarlarının ve yasaların gerektirdiğinin ötesinde, firmalar tarafından yürütülen sosyal yararlar olarak tanımlamışlardır. Bu tanıma göre, KSS örnekleri arasında ilerici insan kaynakları yönetimi programlarının benimsenmesi, hayvansal olmayan test prosedürlerinin geliştirilmesi, geri dönüşüm, kirliliğin azaltılması, yerel işletmelerin desteklenmesi ve sosyal niteliklere veya özelliklere sahip ürünlerin geliştirilmesinde yasal gerekliliklerin ötesine geçilmesi sayılabilmektedir.

Firmalar bünyesinde KSS ile ilgili faaliyetlerin yürütülmesi pozitif bir finansal görünüm ve ek faydalar sağlayabilmektedir (Amaral, 2019:15). Çeşitli araştırmacılar, KSS'nin firma dinamikleri üzerindeki bu etkisinin kaynak temelli görüş teorisi temelinde açıklanabileceği üzerinde durmuşlardır. Kaynak temelli görüş teorisi, firmanın iç kaynakları, stratejisi ve performansı arasındaki bağlantıları vurgulamaktadır. Barney (1991:105)'ye göre, "sürekli rekabet avantajı potansiyeline sahip olmak için bir firma kaynağının dört özelliği olmalıdır: (a) Varlık, firmanın çevresindeki fırsatlardan yararlanması ve/veya tehditleri etkisiz hale getirmesi noktasında değerli olmalıdır. (b) Firmanın mevcut ve potansiyel rakipleri açısından nadir olmalıdır. (c) Kusursuz biçimde taklit edilemez olmalıdır. (d) Bu kaynağa stratejik olarak eşdeğer ikameler olmamalıdır". Russo ve Fouts (1997:534) KSS'nin kaynak temelli görüş teorisinin ileri sürdüğü bu özelliklere sahip olarak bir rekabet avantajı kaynağı olabileceğini savunmuşlardır. Yazarlara göre, kaynak temelli görüş teorisinin temelinden hareketle, bir firmanın ortalama üstü kazançlar elde etmesine olanak sağlayan organizasyonel avantajlar, çevre politikalarındaki başarılarından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, Atif ve Ali (2021: 3937) yüksek dinamik yeteneklere sahip olan firmaların kaynak temelli görüş perspektifiyle KSS güçlerini diğer kurumsal stratejilerle birleştirerek finansal risk yönetimlerini güçlendirebileceklerini ileri sürmektedirler.

KSS'nin firmanın başarısı ve hayatta kalabilmesi üzerinde etkili olan temel faktörlerden biri olup olmadığı ile ilgili, uluslararası literatürde çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Örneğin Lin ve Dong (2018) KSS katılım düzeyleri yüksek olan firmaların, derin finansal sıkıntı içinde olduklarında iflas başvurusunda bulunma olasılıklarının daha düşük olduğunu ve bu sıkıntıdan hızlı bir şekilde kurtulma olasılıklarının daha yüksek olduğunu raporlamışlardır. Cooper ve Uzun (2019) KSS ve iflas etme arasındaki ilişkiyi iflas eden ve iflas etmeyen işletmeler üzerinde inceledikleri çalışmalarında yüksek KSS performansına sahip firmaların diğerlerine göre iflas etme olasılıklarının da düşük olduğunu göstermişlerdir. Boubaker vd. (2020), KSS'nin finansal başarısızlık riski üzerindeki etkisini ABD borsalarında listelenmiş firmalar üzerinde incelemişlerdir. Araştırmacıların elde ettikleri bulgulara göre, yüksek KSS puanlarına sahip olan işletmeler daha düşük finansal başarısızlık riskine sahip olmaktadır. Atif ve Ali (2021) ABD'de faaliyet gösteren finansal olmayan kuruluşların ESG açıklamalarının temerrüt riskleriyle ilişkili olup olmadığını inceledikleri çalışmalarında yüksek ESG performansına sahip olan firmaların daha düşük temerrüt riskine sahip olduğu bulgusunu paylaşmışlardır. Araştırmacılara göre ESG açıklamalarının temerrüt riski

üzerindeki ters etkisi, artan kârlılık, düşük performans volatilitesi ve borç maliyeti kanalıyla gerçekleşmektedir. Do (2022), KSS ile temerrüt riski arasındaki ilişkiyi 36 farklı ülkede yer alan işletmeler üzerinde incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, KSS temerrüt olasılığı ile negatif ilişkilidir ve bu etki uzun vadede daha güçlüdür. Lisin vd. (2022) ESG parametrelerinin finansal istikrar üzerindeki etkisini, Kuzey Amerika'daki firmalar üzerinde inceledikleri çalışmalarında, ESG bileşenleri arasından kurumsal yönetimin finansal istikrar üzerinde en yüksek pozitif etkiye sahip bileşen olduğu bulgusunu paylaşmışlardır. Habermann ve Fischer (2021) ise burada sıralanan bütün mevcut araştırmaların aksine, firmaların KSS yatırımlarının, ekonomik büyüme dönemlerinde iflas olasılığı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını raporlamışlardır. Araştırmacılara göre KSS'nin paydaş ilişkileri üzerindeki olumlu etkisi gelişen piyasa koşullarında gerçekleşmemektedir. Bu yüzden KSS yatırımlarının performans üzerindeki gecikmeli ya da belirsiz etkisi gelişen piyasa koşullarında firmaların bu yatırımlardan herhangi bir fayda görmemelerine neden olabilmektedir.

Yerli literatürde ise KSS'nin finansal başarısızlık üzerindeki etkisinin yeteri kadar incelenmediği görülmektedir. Ulaşılabildiği kadarıyla, yerli literatürde sadece Öcek vd. (2021)'nin çalışması bulunmaktadır. Öcek vd. (2021), Borsa İstanbul'da işlem gören konaklama işletmelerinin KSS performansları ile finansal başarısızlık risklerini karşılaştırmışlardır. Araştırmacıların elde ettikleri bulgulara göre KSS performansları yüksek olan firmaların Altman Z Skorları da yüksektir, dolayısıyla finansal başarısızlık riskleri ise düşüktür.

Diğer taraftan yerli literatürde, işletmelerin hissedarlarına karşı sorumluluklarını ifade eden kurumsal yönetim performansının finansal başarısızlık riski üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların olduğu görülmüştür. Örneğin, Kayalı ve Doğan (2018), işletmelerin kurumsal yönetim performanslarının, finansal başarıları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmacılar, Borsa İstanbul imalat sektöründe yer alan ve kurumsal yönetim puanlarına ulaşılabilen işletmeler üzerinde yürüttükleri çalışmalarında, işletmelerin kurumsal yönetim performansları arttıkça iflas etme olasılıklarının azaldığı bulgusunu paylaşmışlardır. Gör (2018) BIST 100 endeksinde yer alan firmaların kurumsal yönetim göstergeleri ile finansal başarısızlık riskleri arasındaki ilişkiyi lojistik regresyon yöntemi ile incelemiş ve kurumsal yönetim endeksinde yer almanın, bağımsız üye oranının, yönetim kurulu kadın üye oranının ve halka açıklık oranının finansal başarısızlık üzerinde azaltıcı etkilerinin olduğu bulgusunu paylaşmıştır. Türkmen (2020) kurumsal yönetimin, finansal başarısızlık üzerindeki etkisini Borsa İstanbul 100 endeksi içerisindeki firmalardan oluşan örneklem üzerinde incelemişlerdir. Araştırmacının elde ettiği bulgulara göre yönetim kurulu üye sayısı ve kurumsal yönetim sahiplik oranı finansal başarısızlık riskini azaltırken, yönetici sahiplik oranı ve CEO ikiliğinin olması finansal başarısızlık riskini artırmaktadır. Aslan ve Topaloğlu (2020), kurumsal yönetim endeksinde yer alan bankaların kurumsal yönetim derecelendirme not düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, kurumsal yönetim düzeyleri yüksek olan bankaların, finansal başarısızlık risklerinin de düşük olduğunu göstermişlerdir.

Yukarıda sıralanan bu çalışmalardan ulaşılan sonuca göre KSS, işletmelerin finansal başarısızlık risklerini azaltmaktadır. Boubaker vd. (2020) daha iyi bir KSS performansına sahip olan firmaların kredibilitelerinin yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmacılara göre kredibiliteleri yüksek olan firmalar daha fazla borçlanma imkânına sahip olacakları için finansal başarısızlık ve temerrüde düşme risklerinin de görece daha düşük olacağını düşünmektedirler.

Benzer şekilde Do (2022), KSS'nin temerrüde düşme risklerini azaltacağını savunmaktadır. Çünkü araştırmacıyla göre yüksek KSS düzeyine sahip firmalar daha fazla güven ve itibar inşa ederek, işlem maliyetlerini azaltacak ve sermaye piyasalarına erişim imkânlarını artıracaklardır. Önceki çalışmaların bulgularından ve burada sunulan argümanlardan hareketler aşağıdaki temel hipotez geliştirilmiştir:

H: Firmaların kurumsal sosyal sorumluluk performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasında negatif bir ilişki vardır.

3. Metodoloji

3.1. Örneklem ve Değişkenler

Son yıllarda, Orta Doğu, Avrupa ve Asya arasında köprü konumunda olması nedeniyle, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede yaşanan felaketler ve ülke içindeki doğal afetler gibi sebeplerden ötürü, işletmelerin toplumsal ve çevresel sorunlara karşı duyarlı olmaları daha da önem kazanmıştır. Bu sebeple, çalışma kapsamına Borsa İstanbul'da halka açık olarak faaliyet gösteren firmalar dâhil edilmişlerdir. Finansal tablo yapılarının farklı olmasından ve diğer sektördeki firmalara göre daha fazla düzenleyici kurallara maruz kalmalarından dolayı, finans sektöründe yer alan işletmeler örnekleme dâhil edilmemişlerdir. Çalışma kapsamında kullanılan bütün değişkenlere ait bilgiler Refinitiv Eikon veri tabanından elde edilmiştir. Eikon veri tabanında, KSS puanlarına ilişkin verilerin 2008 yılından itibaren başlamasından dolayı, çalışmanın örnekleme 2008 yılından başlamaktadır. Ayrıca Refinitiv tarafından ESG verilerinin dünya genelinde manuel olarak toplanmasından dolayı, 2021 yılı ile ilgili olarak ESG verilerinde eksiklikler olduğu için 2021 yılı da örnekleme dâhil edilememiştir. Örneklemeden eksik veriler çıkartıldıktan sonra, çalışmanın örnekleme 2008-2020 yılları arasında toplam 55 firma ve 278 firma-yılı gözleminden oluşmuştur. Son olarak, bazı firmaların borsada sonraki yıllarda listelenmeye başlamalarından veya Refinitiv'in bazı firmaların ESG bilgilerini sonraki yıllarda toplamaya başlamasından dolayı dengesiz panel veri seti durumu söz konusudur.

3.1.1. Finansal başarısızlık riskinin ölçülmesi

Önceki çalışmalarda finansal başarısızlık riskini ölçebilmek için sıklıkla kullanılan Altman Z skoru bu çalışmada da finansal başarısızlık riskinin ölçüsü olarak dikkate alınmıştır (bakınız Boubaker vd., 2020; Cooper ve Uzun, 2019; Gör, 2018; Habermann ve Fischer, 2021; Kayalı ve Doğan, 2018; Öcek vd., 2021; Türkmen, 2020). Model, iflasın, kurumsal mali sıkıntının, finansal başarısızlığın ve temerrütlerin işletmeler nezdinde gerçekleşme olasılığının hesaplanmasında kullanılacak basit ve tutarlı bir modeldir (Amaral, 2019:18). Model muhasebe verilerine dayanması ve kolay uygulanabilir olması nedeniyle oldukça popülerdir. Ayrıca, modelin başarı yüzdesinin yüksek olması da kullanım sıklığını artıran bir diğer neden olarak kabul edilir. Örneğin Borsa İstanbul'a kote olan ve iflas etmiş şirketler üzerinde yürüttüğü çalışmada Kulalı (2016), Altman Z-Skor modelinin iflas etme ve finansal başarısızlık üzerindeki tahmin gücünün oldukça yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Altman (1968)'in Z skoru modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$Altman Z = 1,2(X_1) + 1,4(X_2) + 3,3(X_3) + 0,6(X_4) + 0,999(X_5)$$

Modeldeki X_1 çalışma sermayesinin toplam varlıklara oranını; X_2 dağıtılmayan kârların toplam varlıklara oranını; X_3 faiz ve vergi öncesi kârların toplam varlıklara oranını; X_4 öz kaynakların toplam borçlara oranını ve X_5 satışların toplam varlıklara oranını ifade etmektedir. Z skoru arttıkça işletmelerin finansal başarısızlık riskleri de azalmaktadır. Z skoru 1,81'den küçük olan işletmelerin finansal sıkıntı içerisinde olduğu ve iflas etme risklerinin çok yüksek olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu değer 1,81 ile 3 arasında olması durumunda yüksek bir iflas riskinin olmamasıyla birlikte işletmenin finansal açıdan çok da iyi olmadığı çıkarımı yapılabilmektedir. Bununla birlikte, 3'den büyük olan bir Z skoru ise işletmenin finansal sıkıntı riski taşımadığı anlamına gelmektedir.

Çalışmada ayrıca Altman'ın sonraki yıllarda geliştirmiş olduğu yeni Z skoru da kullanılacaktır. Altman'ın orijinal Z skoru, Amerika'daki halka açık firmalar üzerinde geliştirilmiş olduğundan, sonraki yıllarda modeldeki katsayıların ve kullanılan yöntemin gelişmekte olan ülkelerde yer alan firmalar için uygun olmadığına yönelik eleştiriler ortaya atılmıştır. Bunun üzerine Altman ve Hotchkiss (2006), gelişmekte olan ülkelerdeki firmalar için yeni Z skorunu geliştirmişlerdir. Altman ve Hotchkiss (2006:267)'in yeni Z skoru modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$Yeni Altman Z = 3,25 + 6,56(X_1) + 3,26(X_2) + 6,72(X_3) + 1,05(X_4)$$

Modeldeki X_1 çalışma sermayesinin toplam varlıklara oranını; X_2 dağıtılmayan kârların toplam varlıklara oranını; X_3 faiz ve vergi öncesi kârların toplam varlıklara oranını ve X_4 öz kaynakların toplam borçlara oranını ifade etmektedir.

3.1.2. Kurumsal sosyal sorumluluğun ölçülmesi

KSS puanı, önceki çalışmalar takip edilerek (Do, 2022; Ioannou ve Serafeim, 2012; El Ghoual vd., 2017), örnekleme yer alan her bir firmanın Refinitiv Eikon veri tabanında yer alan ESG puanlarındaki sosyal ve çevresel puanların eşit ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Bu çalışmalarda, ESG'nin kurumsal yönetim boyutu KSS puanı hesaplamasına dâhil edilmemiştir. Çünkü sosyal ve çevresel çıktılara odaklanan KSS'nin tanımında, firma içerisindeki yöneticiler ile harici hissedarlar arasındaki vekâlet çatışmaları dikkate alınmamaktadır (Aluchna ve Roszkowska-Menkes, 2015: 41).

Tablo 1: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kategorileri ve Tanımları

	Kategoriler	Tanım
Çevresel	Emisyon Azaltma	Emisyon azaltma puanı, bir şirketin üretim ve operasyonel süreçlerinde çevresel emisyonları azaltmaya yönelik kararlılığını ve etkinliğini ölçer. Bu kategorinin alt temaları emisyonlar, atık, biyo-çeşitlilik, çevre yönetim sistemleri başlıklarından oluşmaktadır.
	İnovasyon	İnovasyon puanı, bir şirketin müşterileri için çevresel maliyetleri ve yükleri azaltma, böylece yeni çevresel teknolojiler ve süreçler veya eko-tasarımlı ürünler aracılığıyla yeni pazar fırsatları yaratma kapasitesini yansıtır. Bu kategorinin alt temaları ürün yeniliği, yeşil gelirler, araştırma ve geliştirme ve sermaye harcamaları başlıklarından oluşmaktadır.
	Kaynak Kullanımı	Kaynak kullanım puanı, bir şirketin malzeme, enerji veya su kullanımını azaltma ve tedarik zinciri yönetimini geliştirerek daha eko-verimli çözümler bulma performansını ve kapasitesini yansıtır. Bu kategorinin alt temaları su, enerji, sürdürülebilir paketleme, çevresel tedarik zinciri başlıklarından oluşmaktadır.
Sosyal	Toplum	Topluluk puanı, şirketin iyi bir vatandaş olma, halk sağlığını koruma ve iş etiğine saygı gösterme taahhüdünü ölçer.
	İnsan Hakları	İnsan hakları puanı, bir şirketin temel insan hakları sözleşmelerine saygı gösterme konusundaki etkinliğini ölçer.
	Ürün Sorumluluğu	Ürün sorumluluğu puanı, bir şirketin kaliteli mal ve hizmet üretme kapasitesini yansıtarak müşterinin sağlık ve güvenliğini ve veri gizliliğini bütünlüğündeki etkinliğini ölçer. Bu kategorinin alt temaları sorumlu pazarlama, ürün kalitesi ve veri gizliliği başlıklarından oluşmaktadır.
	İşgücü	İş gücü puanı, bir iş yerinin, çalışan tatminini geliştirme, sağlıklı ve güvenli bir iş yeri olma, çeşitlilik sağlama, eşit fırsatları koruma ve iş gücü için gelişme fırsatları sağlama açılarından etkinliğini ölçer. Bu kategorinin alt temaları çeşitlilik ve kapsayıcılık, kariyer geliştirme ve eğitim, çalışma koşulları, sağlık ve güvenlik başlıklarından oluşmaktadır.

Refinitiv, dünya çapında 12.000'den fazla firmanın ESG puanlarını hesaplamaktadır. Veri tabanında yer alan firmaların toplam piyasa değeri, küresel piyasa değerinin %80'inden fazlasını oluşturmaktadır. Bu açıardan veri tabanının piyasadaki en kapsamlı ESG veri tabanlarından biri olduğu söylenebilir. Firma, ESG puanlarını hesaplarken işletmelerin rapor ettiği verilere dayalı olarak 630'dan fazla farklı ESG metriğinden faydalanmaktadır. Daha sonrasında bu metrikler emisyon azaltma, inovasyon, kaynak kullanımı, toplum, insan hakları, ürün sorumluluğu, işgücü, yönetim, hissedarlar ve kurumsal sosyal sorumluluk stratejisi kategorileri içerisinde toplanmaktadır. Son olarak ise bu kategoriler çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim boyutlarını meydana getirmektedirler. Çevresel ve sosyal boyutları içerisinde hangi

kategorilerin dâhil edildiği ve bu kategoriler ile ilgili ayrıntılı tanımlamalar Tablo 1’de sunulmuştur (kaynak, Refinitiv, 2022).

3.2. Araştırma Modeli

Kurumsal sosyal sorumluluk ve finansal sıkıntı riski arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla aşağıdaki model oluşturulmuştur.

$$Altman Z_{it} = \alpha + \beta_1 KSS_{it} + \beta_2 Kontrol_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modeldeki i ve t indisleri sırasıyla firmaları ve yılları ifade etmektedir. $Altman_{it}$, temerrüt riskini ifade edebilmek amacıyla faydalanılan Altman Z skorunu temsil etmektedir. KSS_{it} firmaların kurumsal sosyal sorumluluk puanlarını temsil etmektedir. $Kontrol_{it}$, Do (2022) takip edilerek, temerrüt riski üzerindeki diğer firmaya özgü değişkenleri kontrol edebilmek amacıyla modele eklenen firma-düzeyindeki kontrol değişkenlerinin vektörüdür. Bu değişkenler kârlılık, büyüklük, kaldıraç, Tobin q, varlık yapısı, likidite, nakit oranı, satış büyümesi, firma riski, yatırım oranı, araştırma geliştirme giderleri, cari dönemde zarar edilip edilmediğidir. COVID-19 salgınının meydana getirdiği beklenmedik şoklar, dünya genelinde işletmelerin günlük faaliyetlerini yerine getirmesini engellediği için, işletmelerin temel hedefleri olan hissedar değerinin artırılması, kârlılık ve finansal performans gibi alanlarda ciddi olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır (Al Amosh ve Khatib, 2023: 1). Bu yüzden küresel Pandemi krizinin firma dinamikleri üzerindeki etkisini kontrol edebilmek için Pandemi kukla değişkeni de modele eklenmiştir. Bu değişkenlerin ayrıntılı tanımları Tablo 2’de gösterilmektedir. Son olarak ε_{it} ise hata terimidir.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımları ve Açıklamaları

Değişkenler	Değişkenlerin Açıklamaları
ALTMAN Z	Altman Z Skoru = $1,2(X1) + 1,4(X2) + 3,3(X3) + 0,6(X4) + 0,999(X5)$ X1: Çalışma sermayesinin toplam varlıklara oranı. X2: Dağıtılmayan kârların toplam varlıklara oranı. X3: Faiz ve vergi öncesi kârların toplam varlıklara oranı. X4: Öz kaynakların toplam borçlara oranı. X5: Satışların toplam varlıklara oranı.
YENİ ALTMAN Z	Yeni Altman Z Skoru = $3,25 + 6,56(X1) + 3,26(X2) + 6,72(X3) + 1,05(X4)$ X1: Çalışma sermayesinin toplam varlıklara oranı. X2: Dağıtılmayan kârların toplam varlıklara oranı. X3: Faiz ve vergi öncesi kârların toplam varlıklara oranı. X4: Öz kaynakların toplam borçlara oranı.
KSS	Kurumsal Sosyal Sorumluluk = Refinitiv ESG puanlarındaki sosyal ve çevresel puanların eşit ağırlıklı ortalaması
KARLILIK	Kârlılık = Net Kâr / Toplam Varlıklar
BUYUKLUK	Büyüklük = Toplam varlıkların doğal logaritması
KALDIRAC	Kaldıraç = Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar
TOBIN	Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı = (Toplam varlıklar - Öz kaynaklar + Piyasa Değeri) / Toplam Varlıklar
VARLIK	Varlık Yapısı = Net Maddi Duran Varlıklar / Toplam Varlıklar
LIKIDITE	Likidite = Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar
NAKIT	Nakit Oranı = Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar / Toplam Varlıklar
SATIS	Satış Büyümesi = (Toplam Satışlar - Önceki Dönem Toplam Satışlar) / Önceki Dönem Toplam Satışlar
RISK	Firma Riski = Net kârdaki bir önceki yıla göre yüzdesel değişim ile bu değişimin ortalaması arasındaki mutlak fark
YATIRIM	Duran Varlık Yatırım Oranı = Cari Dönem Duran Varlık Yatırımları / Toplam Varlıklar
AR-GE	Ar-Ge Yatırım Oranı = Araştırma Geliştirme Giderleri / Toplam Varlıklar
ZARAR	Zarar Değişkeni = Net zarar açıklayan firmalar için 1, net kâr açıklayan firmalar için ise 0 değerine sahip kukla değişken
COVID	Pandemi Değişkeni = 2020 yılı için 1, diğer yıllar için ise 0 değerine sahip kukla değişken

4. Ampirik Sonuçlar

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu bölümde araştırma modellerinde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik bilgileri paylaşılmıştır. Tablo 3, yıllara göre örneklem dağılımını göstermektedir. Tabloya göre son yıllarda örneklem büyüklüğünde gözle görülür bir artış söz konusudur. Bunun sebebi Refinitiv'in ESG veri tabanına yıllar ilerledikçe Türkiye'den daha fazla firma dâhil etmesidir. Veri tabanına daha fazla firmanın dâhil edilmesinin yanı sıra, bu firmaların yıllar itibariyle ortalama KSS değerleri artış göstermektedir. Bununla birlikte, Altman Z skorlarının ise düştüğü görülmektedir. Z skorları arttıkça işletmelerin finansal başarısızlık riskleri de azalmaktadır. Dolayısıyla örnekleme yer alan firmaların yıllar itibariyle finansal başarısızlık risklerinin arttığı çıkarımında bulunulabilir.

Tablo 3: Yıllara Göre Örneklem Dağılımı

Yıllar	Gözlem S.	%	ALTMAN Z		YENİ ALTMAN Z		KSS	
			Ortalama	Medyan	Ortalama	Medyan	Ortalama	Medyan
2008	7	2,47	4,317	4,158	9,022	8,682	22,12	15,61
2009	8	2,83	3,741	2,788	9,099	8,827	26,00	19,88
2010	14	4,95	3,076	2,754	8,936	8,859	35,00	29,86
2011	15	5,30	3,295	2,600	9,327	9,124	35,04	32,55
2012	15	5,30	3,415	2,702	9,532	8,753	36,22	37,30
2013	16	5,65	3,191	2,733	9,266	8,536	37,45	37,48
2014	17	6,01	3,137	2,506	9,231	8,409	42,72	39,62
2015	17	6,01	3,015	2,562	9,020	8,547	48,29	43,60
2016	17	6,01	2,790	2,438	8,771	8,359	50,31	50,60
2017	21	7,42	2,959	2,656	9,220	8,798	52,44	57,51
2018	38	13,4	2,820	2,419	8,733	8,551	49,80	54,69
2019	43	15,1	2,735	2,407	8,644	8,318	52,42	52,17
2020	55	19,4	2,657	2,443	8,861	8,632	62,27	67,13

Tablo 4, sektörlere göre örneklem dağılımını göstermektedir. Örnekleme en fazla gözlem tüketici ürünleri sektöründe ve en az gözlem ise sağlık sektöründe yer almaktadır. Finansal başarısızlık riski en düşük firmalar (yüksek Z skoru) temel materyaller sektöründeki firmalar iken, en yüksek riske sahip firmalar (düşük Z skoru) ise elektrik, gaz ve su hizmetleri sektöründeki firmalardır. KSS değeri en yüksek firmalar enerji sektöründeki firmalar iken, KSS değeri en düşük firmalar ise temel materyaller sektöründeki firmalardır.

Tablo 4: Sektörlere Göre Örneklem Dağılımı

Sektör	Gözlem S.	%	ALTMAN Z		YENİ ALTMAN Z		KSS	
			Ortalama	Medyan	Ortalama	Medyan	Ortalama	Medyan
Temel Materyaller	40	14,1	4,214	2,883	12,41	9,648	31,72	25,87
Tüketici Ürünleri (Döngüsel)	74	26,2	3,653	3,225	9,004	9,145	51,73	56,15
Tüketici Ü. (Dön. Olmayan)	53	18,7	2,292	2,219	8,155	8,173	54,85	60,02
Enerji	19	6,70	3,407	3,451	8,550	8,372	65,46	67,59
Sağlık	3	1,10	1,743	1,723	6,728	6,577	32,94	30,03
Endüstriyel	53	18,7	2,214	2,145	8,192	8,514	45,93	47,52
Teknoloji	31	11,0	2,384	2,327	8,429	7,931	43,03	39,05
Elektrik, Gaz ve Su Hizmetleri	10	3,50	1,518	1,676	6,146	6,239	48,16	47,09

Tablo 5, analiz değişkenlerinin gözlem sayılarını, ortalama, standart sapma, medyan, minimum ve maksimum değerlerinin yer aldığı tanımlayıcı istatistikler tablosunu göstermektedir. Toplam 55 firmanın örneklem dönemi boyunca sahip olduğu ortalama Altman Z skoru 2,96'dır. Bu değer, Z skorunun eşik değeri olan ve işletmelerin finansal sıkıntı riski taşımadığı anlamına gelen 3 değerine çok yakındır. Buradan örnekleme yer alan firmaların ortalama olarak finansal sıkıntı riskine sahip olmayan firmalar olduğu çıkarımı yapılabilir. Yeni Altman Z skorunun ortalama değeri ise 8,96'dır. Ayrıca örnekleme yer alan firmaların ortalama KSS değerleri 48'dir. Örnekleme yer alan firmaların ortalama olarak, kârlılık ve

zarar değişkenleri birlikte değerlendirildiğinde, kârlı firmalar oldukları, büyüklüklerinin 23,04 birim olduğu, kaldıraç oranlarına göre borçluluk düzeylerinin özkaynaklara göre düşük olduğu, maddi duran varlıklarının maddi olmayan varlıklara göre düşük olduğu, kısa vadeli yükümlülüklerin iki katına yakın dönen varlıklarının bulunduğu, nakit düzeylerinin %18, satış büyümesinin %18 ve sabit sermaye ve Ar-Ge yatırımlarının ise sırayla %6 ve %0,3 olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem S.	Ortalama	St. Sapma	Medyan	Minimum	Maksimum
ALTMAN Z	281	2,961	1,630	2,544	0,804	9,626
YENİ ALTMAN Z	281	8,961	2,944	8,686	4,895	23,05
KSS	283	48,04	23,67	50,50	0,713	96,72
KARLILIK	281	0,075	0,064	0,066	-0,068	0,332
BUYUKLUK	283	23,04	0,990	23,14	20,79	25,42
KALDIRAC	283	0,302	0,173	0,321	0,000	0,657
TOBIN	282	1,586	0,827	1,364	0,788	5,515
VARLIK	283	0,315	0,164	0,299	0,027	0,729
LIKIDITE	283	1,956	2,224	1,372	0,494	13,125
NAKIT	283	0,180	0,131	0,151	0,008	0,691
SATIS	280	0,185	0,209	0,182	-0,371	0,824
RISK	280	21491	77787	1,039	0,011	570752
YATIRIM	282	0,062	0,047	0,046	0,006	0,237
AR-GE	283	0,003	0,007	0,000	0,000	0,040
ZARAR	283	0,067	0,250	0,000	0,000	1,000

Tablo 6, değişkenler arasındaki korelasyon değerlerini göstermektedir. Tablodaki sonuçlara göre Altman skorları ile KSS arasında negatif bir korelasyon (-0,302 ve -0,232) vardır. Evans (1996)’ın belirlediği eşik değerlerine göre, bu değişkenler arasındaki korelasyon seviyesi 0,20 - 0,39 arasında yer aldığı için zayıf bir korelasyon durumu söz konusudur. Bağımsız değişkenler arasındaki 0,75 derecesindeki bir korelasyonun varlığı analiz modellerinde çoklu doğrusallık problemlerinin görülebilmesine neden olmaktadır. Tablo 6’deki bulgulara göre likidite ve nakit değişkenleri arasında 0,737 ile yüksek derecede güçlü bir korelasyon mevcuttur. Bu yüzden analiz modellerinde çoklu doğrusallık probleminin olup olmadığını görebilmek amacıyla analiz modellerinin varyans şişirme faktörleri incelenmiştir. Raporlanmamış sonuçlara göre, araştırma modeli (1)’de yer alan değişkenlerin bireysel olarak VIF değerlerinin 5’in altında ve modelin genel VIF değerinin ise 1,84 olduğu görülmüştür. Bu değerlerin eşik değer olan 5’in altında kalmasından dolayı analiz modelinde herhangi bir çoklu doğrusal bağlantı problemi yoktur. Bu yüzden nakit ve likidite değişkenleri aynı analiz modeli içerisinde kullanılmışlardır.

Tablo 6: Korelasyon Matrisi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
ALTMAN Z	1	1,000														
YENİ ALTMAN	2	0,845**	1,000													
KSS	3	-0,302**	-0,232**	1,000												
KARLILIK	4	0,679**	0,686**	-0,320**	1,000											
BUYUKLUK	5	-0,429**	-0,323**	0,302**	-0,296**	1,000										
KALDIRAC	6	-0,656**	-0,589**	0,352**	-0,521**	0,227**	1,000									
TOBIN	7	0,496**	0,191**	-0,230**	0,427**	-0,453**	-0,319**	1,000								
VARLIK	8	-0,127**	-0,303**	-0,208**	-0,114**	0,184**	0,174**	-0,008	1,000							
LIKIDITE	9	0,595**	0,830**	-0,276**	0,558**	-0,190**	-0,440**	-0,013	-0,208**	1,000						
NAKIT	10	0,505**	0,708**	-0,108**	0,497**	-0,068	-0,375**	0,051	-0,313**	0,737**	1,000					
SATIS	11	0,098*	0,090*	-0,008	0,320**	-0,033	-0,079	0,140	-0,009	0,082	0,109	1,000				
RISK	12	-0,077	0,033	0,173**	0,071	0,038	-0,086	0,048	-0,273**	-0,031	-0,064	0,132**	1,000			
YATIRIM	13	0,125*	-0,019	-0,196**	0,224**	-0,111**	0,043	0,365**	0,210**	-0,047	-0,116	0,008**	-0,008	1,000		
AR-GE	14	0,331**	0,347**	-0,007	0,441**	-0,278**	-0,169**	0,159**	-0,097*	0,267**	0,203**	0,090**	0,004	0,082	1,000	
ZARAR	15	-0,202	-0,207**	0,077	-0,427**	0,125**	0,153**	-0,118**	0,013	-0,104*	-0,092	-0,205**	-0,061	-0,079	-0,093	1,000

Not: *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1,

Bu bölümde son olarak değişkenlere ait panel birim kök testi sonuçları raporlanmıştır. Tablo 7’deki Fisher, Phillips-Perron panel birim kök testi sonuçlarına göre, değişkenler ile ilgili p-değerlerinin hem sabit hem de sabit ve trend de 0,10 değerinden küçük çıkmasından dolayı, değişkenlerin durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7: Fisher, Phillips-Perron Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit		Sabit ve Trend	
	χ^2	P> z	χ^2	P> z
ALTMAN Z	74,24	0,000	97,68	0,000
YENİ ALTMAN Z	111,0	0,003	119,9	0,000
KSS	58,43	0,047	65,95	0,001
KARLILIK	73,29	0,000	90,32	0,000
BUYUKLUK	102,1	0,017	49,98	0,038
KALDIRAC	126,6	0,000	117,8	0,000
TOBIN	93,75	0,000	138,0	0,000
VARLIK	48,42	0,081	87,57	0,000
LIKIDITE	87,58	0,000	144,1	0,000
NAKIT	131,3	0,000	84,65	0,000
SATIS	132,7	0,000	173,0	0,000
RISK	146,1	0,000	193,6	0,000
YATIRIM	81,64	0,000	112,9	0,000
AR-GE	85,54	0,000	87,35	0,000

4.2. Bulgular

Bu bölümde analizler sonucu elde edilen bulgulara geçilmeden önce, panel veri setinin hangi panel veri tahmin modeline daha uygun olduğunu belirlemek amacıyla panel veri tahmin modeli belirleme testleri gerçekleştirilmiştir. Tablo 8’de sonuçları raporlanan F (Chow) Testi, Breusch-Pagan LM Testi ve Hausman Testi sonuçlarına göre sahip olunan panel veri setine en uygun tahmin yöntemi yani ampirik model (1)’in tahmininde kullanılabilecek en uygun yöntem sabit etkiler yöntemidir. Sonrasında ise elde edilen analiz bulgularının yansız ve etkin sonuçlar olup olmadıklarını değerlendirebilmek amacıyla ampirik model (1)’in otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesitsel bağımlılık testleri yapılmıştır. Tablo 9’da raporlanan bulgulara göre, sabit etkiler panel veri tahmin modeli üç probleme de sahiptir. Bu yüzden, otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesitsel bağımlılık problemlerinin varlığı durumunda sapmasız ve tutarlı sonuçlar ortaya koyabilen Driscoll-Kraay dirençli standart hatalar panel veri tahmin yöntemi kullanılmıştır (bakınız, Hoechle, 2007).

Tablo 8: Panel Veri Tahmin Modeli Belirleme Test Sonuçları

Test	F-Değeri	P> z	χ^2	P> z	χ^2	P> z	Karar
F (Chow) Testi	29,69	0,000					Sabit Etkiler
Breusch-Pagan LM Testi			253,56	0,000			Rastsal Etkiler
Hausman Testi					31,53	0,002	Sabit Etkiler

Tablo 9: Sabit Etkiler Panel Veri Tahmin Modelinin Varsayım Sapma Test Sonuçları

Test	F-Değeri	P> z	χ^2	P> z	CD Değeri	P> z	Karar
Wooldridge Panel Veri Otokorelasyon	45,789	0,000					Otokorelasyon Var
Değişen Varyans için Değiştirilmiş Wald Testi			1,1e+05	0,000			Değişen Varyans Var
Pesaran Yatay Kesitsel Bağımlılık Testi					2,680	0,007	Yatay Kesitsel Bağımlılık Var

Elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmak için yürütülen bu ön testlerden sonra, çalışmanın temel hipotezinin test edilmesine geçilmiştir. Firmaların kurumsal sosyal sorumluluk performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 10'da raporlanmıştır. Tablonun ilk sütununda orijinal Altman Z skoruna dair bulgular yer alırken, ikinci sütununda ise Altman ve Hotchkiss (2006) tarafından gelişmekte olan ülkelerdeki firmalar için önerilen yeni Z skoruna dair bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 10: Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Finansal Sıkıntı Riski Analiz Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ALTMAN Z	YENİ ALTMAN Z
	(1)	(2)
KSS	0,006*** (3,24)	0,008*** (2,93)
KARLILIK	3,389*** (7,54)	7,321*** (8,96)
BUYUKLUK	-0,387*** (-3,78)	-0,402*** (-4,50)
KALDIRAC	-1,993*** (-8,39)	-1,642*** (-5,28)
TOBIN	0,015 (0,16)	-0,084 (-1,45)
VARLIK	-1,633** (-2,12)	-2,667** (-2,55)
LIKIDITE	0,319*** (6,56)	0,613*** (10,54)
NAKIT	0,189 (0,59)	3,326*** (5,85)
SATIS	0,039 (0,28)	-0,169 (-1,10)
RISK	0,000 (0,05)	-0,001 (-0,25)
YATIRIM	-0,541 (-1,07)	-2,960*** (-3,34)
AR-GE	6,010 (0,70)	3,577 (0,30)
ZARAR	-0,056 (-1,30)	-0,118 (-1,00)
COVID	-0,004 (-0,05)	0,093 (1,36)
Sabit Terim	7,914 (0,11)	48,945 (0,38)
Gözlem S.	278	278
Firma S.	55	55
R – kare	0,630	0,650
F – değeri	1008**	839,8**

Not: Parantez içerisindeki değerler t-istatistik değerleridir. *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1.

Elde edilen bulgulara göre, KSS değişkeni hem orijinal hem de yeni Z skoru modelinde pozitif işarete sahiptir. Her iki modeldeki KSS katsayıları 0,01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Ekonomik anlamlılık açısından, KSS puanlarında meydana gelen bir standart sapma değerindeki artış, Altman Z skorunda 0,14 [0,006 * 23,67 = 0,14] birimlik artışa yol açmaktadır, bu artış Altman Z skoru ortalamasının %4,7'si [0,14/2,961= 0,047] kadardır. Yeni Altman Z skorunda ise 0,19 [0,008 * 23,67] birimlik artışa yol açmaktadır, bu artış Yeni Altman Z skoru ortalamasının %2,1'si [0,19/8,961] kadardır. Bu rakamlara göre KSS puanlarında meydana gelen bir standart sapma değerindeki artış ortalama değerlerine göre Altman Z skorunda daha fazla değişikliğe neden olmaktadır. Hem istatistiksel hem de ekonomik olarak anlamlı olan bu ilişkilere göre, firmaların kurumsal sosyal sorumluluk dereceleri arttıkça finansal başarısızlık riskleri

azalmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bulgular, “firmaların kurumsal sosyal sorumluluk performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasında negatif bir ilişki vardır” şeklinde ileri sürülen çalışma hipotezini desteklemektedir.

Tablo 11: KSS Bileşenleri ve Finansal Sıkıntı Riski Analiz Sonuçları

<i>PANEL A: BAĞIMLI DEĞİŞKEN ALTMAN Z</i>		
	ÇEVRESEL (1)	SOSYAL (2)
KSS	0,005*** (3,33)	0,005*** (3,14)
Kontrol Değişkenleri	Eklendi	Eklendi
Gözlem S.	278	278
Firma S.	55	55
R – kare	0,629	0,625
F – değeri	2E+07***	1060***
<i>PANEL B: BAĞIMLI DEĞİŞKEN YENİ ALTMAN Z</i>		
	ÇEVRESEL (1)	SOSYAL (2)
KSS	0,006*** (3,06)	0,007** (2,62)
Kontrol Değişkenleri	Eklendi	Eklendi
Gözlem S.	278	278
Firma S.	55	55
R – kare	0,647	0,650
F – değeri	1409***	1436***

Not: Parantez içerisindeki değerler t-istatistik değerleridir. *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Model 1’de yer alan kontrol değişkenleri ve sabit terim de tablodaki analizlere dâhil edilmişlerdir. Ancak tablonun sade olabilmesi için ilgili katsayı sonuçlarına tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 12: KSS Kategorileri ve Finansal Sıkıntı Riski Analiz Sonuçları

<i>PANEL A: BAĞIMLI DEĞİŞKEN ALTMAN Z</i>							
	Emisyon (1)	İnovasyon (2)	Kaynak (3)	Toplum (4)	İnsan (5)	Ürün (6)	İşgücü (7)
KSS	0,003*** (2,89)	0,002*** (2,72)	0,005*** (2,85)	0,003* (1,97)	0,004*** (3,26)	0,004*** (3,88)	0,004*** (3,19)
Kontrol Değişkenleri	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi
Gözlem S.	278	278	278	278	278	278	278
Firma S.	55	55	55	55	55	55	55
R – kare	0,618	0,615	0,640	0,597	0,632	0,591	0,623
F – değeri	2,6e+08***	879,5***	2894***	6996***	4,1e+06***	1582***	927,4***
<i>PANEL B: BAĞIMLI DEĞİŞKEN YENİ ALTMAN Z</i>							
	Emisyon (1)	İnovasyon (2)	Kaynak (3)	Toplum (4)	İnsan (5)	Ürün (6)	İşgücü (7)
KSS	0,002 (1,23)	0,002* (2,00)	0,007*** (3,27)	0,004** (2,22)	0,005* (2,08)	0,001 (0,46)	0,007*** (4,38)
Kontrol Değişkenleri	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi	Eklendi
Gözlem S.	278	278	278	278	278	278	278
Firma S.	55	55	55	55	55	55	55
R – kare	0,641	0,641	0,656	0,645	0,650	0,639	0,650

F – değeri	445,1**	1107**	619,5**	1053**	4040**	3049**	729,9**
------------	---------	--------	---------	--------	--------	--------	---------

Not: Parantez içerisindeki değerler t-istatistik değerleridir. *** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1. Model 1’de yer alan kontrol değişkenleri ve sabit terim de tablodaki analizlere dâhil edilmişlerdir. Ancak tablonun sade olabilmesi için ilgili katsayı sonuçlarına tabloda yer verilmemiştir.

Elde edilen temel bulguları desteklemek ve KSS’nin alt bileşenleri bazında da çıkarımlarda bulunabilmek için Tablo 11 ve 12’de yer alan analizler gerçekleştirilmiştir. Tablo 11’de KSS’nin çevresel ve sosyal boyutları ile Altman Z ve yeni Altman Z değişkenleri arasındaki ilişki incelenirken, Tablo 12’de çevresel boyutun emisyon azaltma, inovasyon ve kaynak kullanımı kategorileri ve sosyal boyutun toplum, insan hakları, ürün sorumluluğu ve işgücü kategorileri ile Altman Z ve yeni Altman Z değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Tablolardaki bulgular, daha yüksek KSS uygulamalarına sahip firmaların finansal başarısızlık risklerinin de az olduğu hipotezini desteklemektedir.

Bulgular, kurumsal sosyal sorumluluk ve finansal sıkıntı riski arasındaki ilişkiyi inceleyen önceki çalışmaların bulgularıyla da tutarlıdır (bakınız, Atif ve Ali, 2021; Boubaker vd., 2020; Cooper ve Uzun, 2019; Do, 2022; Lin ve Dong, 2018; Lisin vd., 2022; Öcek vd., 2021). Ayrıca bu bulgular, yüksek KSS standartlarına sahip firmaların, kredibilitelerinin de yüksek olduğunu ve finansmana daha kolay erişebildiklerini gösteren önceki çalışmaların (Cheng vd., 2014) bulgularıyla da tutarlıdır. Firmalar tarafından KSS odaklı davranışların benimsenmesi, daha az finansal sıkıntı ve temerrüt riskleri ile birlikte, daha fazla gelir, daha çekici bir kurumsal imaj, daha iyi finansal istikrar ve krizlere daha dayanıklı ekonomik yapı gibi çıktılardan elde edilmesini de sağlamaktadır (Boubaker vd., 2020:835). Bu yüzden KSS odaklı firmaların finansal başarısızlık risklerinin de düşük olması beklenebilecektir.

5. Sonuç

Bu çalışmada, işletmelerin kurumsal sosyal sorumluluk performanslarının finansal başarısızlık riskleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu çerçevede 2008-2020 yılları arasında mali sektör dışındaki firmaların Refinitiv Eikon veri tabanından elde edilen kurumsal sosyal sorumluluk puanlarının Altman Z skoru üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre firmaların kurumsal sosyal sorumluluk performans düzeyleri ile finansal başarısızlık riskleri arasında negatif bir ilişki vardır. Dolayısıyla sosyal ve çevresel olarak daha sorumlu davranışlara sahip olan firmaların finansal olarak başarısız olma ve temerrüde düşme riskleri daha azdır. Ayrıca Altman ve Hotchkiss (2006) tarafından gelişmekte olan ülkelerdeki firmalar için geliştirilen yeni Z skoruna göre de analizler tekrarlanmış ve orijinal Altman Z skoruna göre benzer bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen katsayılar ekonomik anlamlılık açısından değerlendirildiklerinde KSS puanlarında meydana gelen bir standart sapma değerindeki artışın ortalama değerlerine göre Altman Z skorunda, Yeni Altman Z skoruna göre daha fazla değişikliğe neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Buna göre istatistiksel açıdan herhangi bir farklılık elde edilmemiş olsa da, ekonomik açıdan Türkiye örneklemini için orijinal Altman Z skorunun KSS’deki değişimlere daha fazla duyarlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Boubaker vd. (2020) daha iyi bir KSS performansına sahip olan firmaların kredibilitelerinin yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Araştırmacılara göre kredibiliteleri yüksek olan firmalar daha fazla borçlanma imkânına sahip olacakları için finansal başarısızlık ve temerrüde düşme risklerinin de görece daha düşük olacağı düşünülmektedirler. Ayrıca yüksek KSS düzeyine sahip firmalar daha fazla güven ve itibar inşa ederek, işlem maliyetlerini azaltacak ve sermaye piyasalarına erişim imkânlarını artıracaklardır (Do, 2022). Bu teorik argümanlar ve çalışmadaki kanıtlar doğrultusunda politika yapımcıların firmaları, sosyal ve çevresel açıdan daha sorumlu davranışları konusunda teşvik etmeleri önerilebilir. Bu konuda yeterli destek alan şirketler, finansal zorluklara ve temerrüt risklerine daha az maruz kalacakları için daha istikrarlı ve güçlü ekonomilere ve ülkeler için daha iyi bir yatırım ortamına katkı sağlayacaklardır. Ayrıca, çalışmanın bulguları, KSS uygulamalarının sadece topluma ve gelecek nesillere fayda sağlamakla kalmayıp aynı zamanda şirketlere de ekonomik faydalar sağladığını göstermektedir. Bu nedenle, işletme yöneticilerinin KSS politikalarını güçlendirmeleri önerilmektedir. Yüksek KSS taahhütleri olan şirketler daha fazla güven ve itibar inşa ederek, işlem maliyetlerini azaltabilir ve sermaye piyasalarına erişimlerini arttırabilirler.

Son olarak buradaki bulguların Türkiye’de halka açık olarak faaliyet gösteren finans sektörü dışındaki firmalar üzerinde geçerli olduğu ve farklı ülkelerdeki, finans sektöründeki ve halka açık olmayan firmalar üzerindeki analizlerde farklı bulguların elde edilebileceği göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan finansal başarısızlığın ölçüsü olarak kullanılan Altman modelinin finansal göstergelerin ötesine geçemeyerek işletmeleri sadece finansal çıktıları üzerinden değerlendirdiği ve işletmelerin sahiplik yapısı, ortaklık durumu, yönetim kalitesi, devlet teşviklerinin durum ve sektör özellikleri gibi faktörleri dikkate almadığı ve bu nedenle bazı durumlarda yanıltıcı sonuçlar verebileceği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca ampirik analizlerde ekonomik büyüme oranı, enflasyon, döviz kuru gibi makroekonomik faktörlerin finansal başarısızlık üzerindeki etkileri dikkate alınmamıştır. Gelecekteki çalışmalar hem bu faktörlerin finansal başarısızlık üzerindeki etkilerini hem de KSS ile finansal başarısızlık arasındaki ilişki üzerindeki ilmlaştırıcı etkilerini inceleyebilirler.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Al Amosh, H. ve Khatib, S. F. (2023), COVID-19 impact, financial and ESG performance: Evidence from G20 countries. *Business Strategy & Development*, 1-12, DOI: 10.1002/bsd2.240.
- Altman, E. I. (1968), Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *The Journal of Finance*, 23(4), s.589-609.
- Altman, E. I. ve Hotchkiss, E. (2006), *Corporate Financial Distress and Bankruptcy*, Third Edition. New York: John Wiley & Sons.
- Aluchna, M. ve Roszkowska-Menkes, M. (2015), CSR and Corporate Governance: In the Search for Common Ground. *Organization Review*, (8), 38-44.
- Amaral, J. M. P. D. (2019), *Is Doing Good, Good For You?: The Relationship Between Financial Distress and CSR: A Study on Southern Europe*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universidade Católica Portuguesa.
- Aslan, A. ve Topaloğlu, T. N. (2020), *Kurumsal Yönetim Uygulamaları İle Finansal Başarısızlık İlişkisi: Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Bankalar Üzerine Panel Veri Analizi*. International Congress of Management, Economy and Policy, İstanbul, Türkiye.
- Atif, M. ve Ali, S. (2021). Environmental, Social and Governance Disclosure and Default Risk. *Business Strategy and the Environment*, 30(8), s.3937-3959.
- Attig, N., El Ghouli, S., Guedhami, O. ve Suh, J. (2013), Corporate Social Responsibility and Credit Ratings. *Journal of Business Ethics*, 117, 679-694.
- Barney, J. (1991), Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), s.99-120.
- Boubaker, S., Cellier, A., Manita, R. ve Saeed, A. (2020), Does Corporate Social Responsibility Reduce Financial Distress Risk?. *Economic Modelling*, 91, s.835-851.
- Cheng, B., Ioannou, I. ve Serafeim, G. (2014), Corporate Social Responsibility and Access to Finance. *Strategic Management Journal*, 35(1), s.1-23.

- Cooper, E. ve Uzun, H. (2019), Corporate Social Responsibility and Bankruptcy. *Studies in Economics and Finance*, 36(2), s.130-153.
- Do, T. K. (2022), Corporate Social Responsibility and Default Risk: International Evidence. *Finance Research Letters*, 44, 102063.
- El Ghoul, S., Guedhami, O. ve Kim, Y. (2017), Country-Level Institutions, Firm Value, and the Role of Corporate Social Responsibility Initiatives. *Journal of International Business Studies*, 48(3), s.360-385.
- Evans, J. D., (1996), *Straightforward Statistics for the Behavioral Sciences*, Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing.
- Godfrey, P. C. (2005), The relationship between corporate philanthropy and shareholder wealth: A risk management perspective. *Academy of Management Review*, 30(4), 777-798.
- Gör, Y. (2018), Kurumsal Yönetimin Finansal Başarısızlığı Önlemedeki Yeri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), s.689-697.
- Habermann, F. ve Fischer, F. B. (2021), Corporate Social Performance and the Likelihood of Bankruptcy: Evidence from a Period of Economic Upswing. *Journal of Business Ethics*, DOI: 10.1007/s10551-021-04956-4
- Hoechle, D., (2007), Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence. *Stata Journal*, 7 (3), s.281.
- Ioannou, I. ve Serafeim, G. (2012), What Drives Corporate Social Performance? The Role of Nation-Level Institutions. *Journal of International Business Studies*, 43(9), s.834-864.
- Kayalı, N. ve Doğan, İ. (2018). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ile İşletmelerin Finansal Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (78), s.111-124.
- Kulalı, İ. (2016), Altman Z-Score Modelinin BİST Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesinde Uygulanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 283-292.
- Lin, K. C. ve Dong, X. (2018), Corporate Social Responsibility Engagement of Financially Distressed Firms and their Bankruptcy Likelihood. *Advances in Accounting*, 43, s.32-45.
- Lisin, A., Kushnir, A., Koryakov, A. G., Fomenko, N. ve Shchukina, T. (2022), Financial Stability in Companies with High ESG Scores: Evidence from North America Using the Ohlson O-Score. *Sustainability*, 14(1), s.479.
- Mackey, A., Mackey, T. B. ve Barney, J. B. (2007), Corporate Social Responsibility and Firm Performance: Investor Preferences and Corporate Strategies. *Academy of Management Review*, 32(3), s.817-835.
- McWilliams, A. ve Siegel, D. (2001), Corporate Social Responsibility: A Theory of the Firm Perspective. *Academy of Management Review*, 26(1), s.117-127.
- Öcek, C., Ünlübulduk, S. N. ve Karadeniz, E. (2021), Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Finansal Başarısızlık Riski: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (92), s.21-46.
- Refinitiv (2022), Environmental, social and governance scores from Refinitiv. https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/methodology/refinitiv-esg-scores-methodology.pdf.
- Russo, M. V. ve Fouts, P. A. (1997), A Resource-Based Perspective on Corporate Environmental Performance and Profitability. *Academy of Management Journal*, 40(3), s.534-559.
- Türkmen, S. (2020), Finansal Başarısızlık ile Kurumsal Yönetim Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Econder International Academic Journal*, 4(1), 116-141.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 939-953, doi: 10.11616/asbi.1265610

Tarihsel Süreçte “Çevrimiçi Taciz”: Bibliyometrik Bir Analiz

“Online Harassment” in the Historical Process: A Bibliometric Analysis

Yavuz DEMİR¹, Muammer ÖZTÜRK²

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 18.04.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışma, internet ve sosyal medya ağlarında önemli bir sorun haline gelen çevrimiçi taciz konusuna ilişkin yapılan çalışmaların bibliyometrik bir analizini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan Web of Science veri tabanında “online harassment” anahtar kavramı kullanılarak tarama yapılmış ve elde edilen 301 araştırma makalesinin bibliyometrik çıktıları VOSviewer programı aracılığıyla görselleştirilmiştir. Çalışma sonucunda çevrimiçi taciz konulu çalışmaların 2000’li yıllardan itibaren çalışılmaya başlanmasına rağmen 2016 yılından sonra yoğunluk kazandığı belirlenmiştir. Çevrimiçi taciz konulu çalışmalar en fazla ($n=80$) “iletişim” alanında yayımlanırken, en çok ($n=136$) araştırma makalesi ABD’de akademik çalışmalarını sürdüren araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Diğer taraftan çevrimiçi taciz ile “ırkçılık”, “cinsel saldırı”, “başa çıkma stratejileri”, “kültür”, “YouTube”, “cinselleştirme”, “dijital oyun” ve “spor medyası” gibi konuların üzerinde sık durulmadığı belirlenmiştir. Bu bulgu da gelecekteki çalışmaları bu konulara yönlendirmesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnternet, Sosyal Medya, Çevrimiçi Taciz, Bibliyometrik Analiz, VOSviewer

&

Abstract: This study aims to present a bibliometric analysis of the studies on online harassment, which has become an important problem in the internet and social media networks. In this respect, the Web of Science database was scanned using the key concept of "online harassment" and the bibliometric outputs of 301 research articles were visualized through the VOSviewer program. As a result of the study, it was determined that although studies on online harassment started to be studied since the 2000s, it gained intensity after 2016. While the studies on online harassment were mostly ($n=80$) published in the field of "communication", the most ($n=136$) research articles were published by researchers who continued their academic studies in the USA. On the other hand, it has been determined that online harassment and topics such as "racism", "sexual assault", "coping strategies", "culture", "YouTube", "sexualization", "digital gaming" and "sports media" are not frequently discussed. This finding is also important in terms of directing future studies to these issues.

Keywords: Internet, Social Media, Online Harassment, Bibliometric Analysis, VOSviewer

Atf/Cite as: Demir, Y., Öztürk, M. (2023). Tarihsel Süreçte “Çevrimiçi Taciz”: Bibliyometrik Bir Analiz. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 939-953. doi: 10.11616/asbi.1265610

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yavuz Demir, Uşak Üniversitesi, dmryavuz@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Dr., Muammer Öztürk, muammer@live.com.

1. Giriş

Çevrimiçi taciz internetin ortaya çıkışı ve etkileşimsel yapının hız kazanmasıyla birlikte bu alanda ortaya çıkmış ve temel olarak içerisinde birçok farklı olguyu barındıran oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır. Çevrimiçi taciz sosyal medya ağlarının yaygınlaşmaya başlamadığı dönemlerde özellikle hem mağdur taraf hem de bu eyleme başvuran kişiler tarafından anlık mesajlaşma, sohbet odaları, e-posta kullanımı (Kowalski ve Limber, 2007), spam mesajlar ve web sitesi gönderileri (Waisbord, 2020) sosyal medya ağlarının popülerleşmesi ve kullanıcı sayısının artmasıyla birlikte (Sengupta ve Chaudhuri, 2011; Antunovic, 2019; Lewis, Zamith ve Coddington, 2020; Chen vd. 2020; Vera-Gray, 2017) çeşitli şekillerde gerçekleşmeye başlamıştır. Bu ağlarda çevrimiçi taciz lakap takma, utandırma, çevrimiçi takip, fiziksel tehdit, cinsel taciz (Vogels, 2021), küfür, duygusal taciz, cinsiyetleştirme, dışlama gibi içeriklerde ve farklı şekillerde gerçekleşmektedir (Demir ve Ayhan, 2022).

Bu çalışma kapsamında da incelenen çalışmalar içerisinde de görüldüğü gibi çevrimiçi tacizin literatürde kullanılmaya başlaması 2000 yılına kadar uzanmaktadır (Döring, 2000). Çevrimiçi taciz ilk başlarda internetin doğası üzerine odaklanırken, bu çalışmalar özellikle okul çağındaki ergenler ve aileleri üzerine odaklanmıştır (Ybarra ve Mitchell, 2004; Finn, 2004; Kowalski ve Limber, 2007; Ybarra, Diener-West ve Leaf, 2007; Tokunaga, 2010; Valkenburg ve Peter, 2011). Özellikle 2010 yılından sonra yapılan çalışmalar ise sosyal medya ağları üzerinden gerçekleşen çevrimiçi tacizin boyutlarını incelemeye yönelmiştir. Bu çalışmalar, daha önceki çalışmalarda olduğu gibi okul çağındaki ergenler (Alismaiel, 2023; Chang, vd. 2022), gazeteciler/medya çalışanları (Waisbord, 2022; Claesson, 2022; Henrichsen ve Shelton, 2022; Panievsky, 2022; Demir ve Ayhan, 2022; Harlow, vd., 2022; Malcorps, vd. 2022) veya ırkçılık (Tong, 2022; Williams, 2023) üzerine odaklanmıştır.

Türkiye’de yapılan araştırmaların siber zorbalık kavramı üzerine odaklanması ve Türkçe literatürde çevrimiçi taciz kavramının kullanılmamasından dolayı bu konuda yapılan çalışmaların doğasını anlamak oldukça önemlidir. Hem bu çalışmada meseleyi tarihsel düzlem içerisinde ortaya koymak hem de bundan sonra yapılacak olan çalışmalara yardımcı olmak için bu çalışma “çevrimiçi taciz” kavramı ile ilgili yapılan çalışmaları bibliyometrik yöntem yardımıyla incelenmiştir. Bibliyometrinin yapısında bulunan tarafsızlık ve titizlikten yararlanılarak, nesnel bir bakış açısı sunmak için Web of Science veri tabanında taranan, yüksek indekse sahip dergilerde yayımlanmış çevrimiçi taciz konulu makaleler araştırmanın temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu alanda yaşanan değişim ve dönüşümleri anlamak, araştırmacıların odaklandığı noktaları tespit etmek, bu alanda eksik kalan yerleri de ortaya koyması bakımından bu çalışma önem taşımaktadır. Çalışmada çevrimiçi taciz kavramına ilişkin genel bir bakış açısı sağlandıktan sonra çalışmanın yöntemine ve yapılan inceleme sonucunda elde edilen bulgulara ilişkin verilere yer verilecektir.

2. Çevrimiçi Alanlarda Taciz

Çevrimiçi taciz internetin oluşturduğu çevrimiçi alanlarda, şiddet içerikli tehditleri, özel bilgilerin ihlalini, kişisel itibarı zedeleyecek yalan bilgileri, lakap takma, tehdit ve daha ileri boyutlarda fiziksel tehdidi de içeren teknolojik saldırılarının tümünü kapsamaktadır (Citron, 2014). Bu tanım kapsayıcı olsa da çevrimiçi taciz içerikli mesajları, yorumları belirlemek oldukça zor görülmektedir. Bu bakımdan çevrimiçi tacizi incelerken genelde iki boyut dikkate alınmaktadır. İlk olarak çevrimiçi taciz, çevrimiçi alanlarda yorumun/mesajın tonuna veya saldırganlık düzeyine bakılarak tespit edilmektedir. Örneğin, çevrimiçi tacize uğrayan kişilerin hoşuna gitmeyecek şekilde lakap takılması, nefret söylemi içermesi veya tehdit içerikli söylemlere başvurulması bu kategori kapsamında değerlendirilmektedir. İkinci olarak ise yorumun/mesajın içeriğine bağlı olarak hedeflenen kişi ve kurumların ne olduğu, saldırının neye yönelik olduğu veya bu içeriklerin hangi kişi veya kurumları hedef gösterdiği incelenmektedir (Nadim ve Fladmoe, 2019: 4). Pew Research Center (2021) hazırladığı çevrimiçi taciz raporunda çevrimiçi tacizi, saldırgan biçimlerde lakap takma, utandırma, çevrimiçi takip, fiziksel tehdit, uzun süreli taciz ve cinsel taciz kapsamında değerlendirmektedir (Vogels, 2021). Bunların yanı sıra küfür, duygusal taciz, cinsiyetleştirme, dışlama gibi içerikler de çevrimiçi tacizin kapsamına girmektedir (Demir ve Ayhan, 2022).

Çevrimiçi tacizin saldırı biçimleri e-postalar, anlık mesajlar, blog yazılar, web sitesi gönderileri, doxing (özel bilgileri yayınlama), spam mesajlar gibi çeşitli yöntemlerle gerçekleşmektedir (Waisbord, 2020). İnternetin oluşturduğu sanal alanlarda meydana gelen bu tür eylemler, zorbalık veya siber zorbalık olarak da adlandırılmaktadır. Ancak daha kapsayıcı olduğu için araştırmacılar (Wolak, Mitchell, and Finkelhor, 2007; Jones vd., 2019) çevrimiçi taciz kavramının kullanılmasını önermektedir. Çevrimiçi taciz, çevrimdışı alanlarda başlamayan ve tamamen çevrimiçi alanlarda meydana gelen olayları kapsamaktadır. Ancak çevrimiçi alanlarda başlayıp, çevrimdışı alanlara yani gündelik hayatta da etkileri doğrudan veya dolaylı olarak görülebilmektedir (Wolak, Mitchell, and Finkelhor, 2007). Çevrimiçi tacize maruz kalan kişilerin fiziksel ve zihinsel sağlığının olumsuz etkilenmesi, çevrimiçi tacizin çok boyutlu yapısına işaret etmektedir (Nick vd., 2018).

Çevrimiçi alanların ortaya çıkması, çevrimiçi tacizin de başladığı veya yaygınlık kazandığı dönem olarak kabul edilmektedir (Finn, 2004; Ybarra ve Mitchell, 2004; Barak, 2005). Ancak özellikle son yıllarda sosyal medya ağlarının yükselişi, dünya çapında milyarlarca insanın gündelik hayatın bir parçası haline gelmesi bu ağlarda çevrimiçi tacizin yükselişine neden olmuştur (Sengupta ve Chaudhuri, 2011; Antunovic, 2019; Lewis, Zamith ve Coddington, 2020; Chen vd. 2020; Vera-Gray, 2017). Çevrimiçi taciz bu ağlarda kapsamlı, organize şekilde gerçekleşebilmekte ve sonuçları fiziksel olarak da bireyleri etkileyebilmektedir (Jones, Mitchell & Finkelhor, 2013). Çevrimiçi taciz dijital ortamlarda gerçekleşse de etkileri gündelik yaşama da yansiyabilmekte, bireylerin yaşamlarını psikolojik düzeyde de etkileyebilmektedir (Jane, 2020).

Sosyal medya ağlarını kullanan herkes çevrimiçi tacize maruz kalabilmektedir. Ancak özellikle toplumda tanınan medya çalışanları (Lewis, Zamith ve Coddington, 2020; Ferrier ve Garud-Patkar 2018; Miller ve Lewis 2020; Celuch, vd. 2023), siyasetçiler (Vidgen, Margetts ve Harris, 2019; Baloğlu, 2022), TV ünlüleri vb. gibi kişiler daha fazla çevrimiçi tacize kalma potansiyeline sahiptir. Çevrimiçi taciz özellikle sosyal medya ağlarında kadınları orantısız bir şekilde cinsiyetlerinden, görünüşlerinden dolayı hedef alabilmektedir. Sosyal medya ağlarında kadınlara yönelik olarak istismar, trolleme, nefret söylemi, tecavüz ve ölüm tehditleri, cinsiyetlendirici, dışlayıcı vb. yorumlar yapılabilmektedir (Andreasen, 2020). Çevrimiçi tacizin doğasını anlamak oldukça zordur. Çünkü bir kişinin kimliğine yönelik gerçekleşen tacizin veya grubun niteliğine göre gerçekleşen eylemi çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkün olsa da tam olarak hangi dürtülerden dolayı gerçekleştiğini belirlemek kolay görünmemektedir. Ancak bu ağlarda kadınlar, sadece “kadın” kimliği ve bireysel özelliklerden dolayı hedef haline gelebilmektedir (Vidgen, Margetts ve Harris, 2019).

Sosyal medya ağlarının teknolojik rasyonalite içinde değerlendirildiğinde çevrimiçi tacizin kadınlara ve “ötekilere” doğru daha yoğun bir şekilde gerçekleşmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin de göstergesi olarak kabul edilmektedir (Salter, 2018). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çevrimiçi taciz aracılığıyla artması, kişi ve gruplar çevrimiçi tacizden korunmak için birçok farklı strateji uygulamaya başlamıştır. Her ne kadar sosyal medya ağlarının (Twitter, Facebook, YouTube, Instagram vs.) kendine ait “çevrimiçi taciz” yönetmelikleri, yaptırımları ve kısıtlamaları olsa da çevrimiçi tacizden korunmak için çok yardımcı olmamaktadır. Bu da kişi ve grupların bu ağlarda çevrimiçi tacizle başa çıkmak için otosansür uygulayarak, paylaşımlarını yorumlara kapatma, paylaşımları sınırlandırma (Adams, 2018; Clark ve Grech, 2017) veya sosyal medya hesaplarını kapatma (Koirala, 2020) gibi yöntemlere başvurmasına yol açabilmektedir.

Çevrimiçi taciz, gündelik hayatta karşılaşılan şiddet veya taciz eylemlerinden daha kalıcı ve daha uzun süreli etkilere sahip olabilmektedir. Çevrimiçi alanlarda meydana gelen taciz içerikli söylemlerin, bu ağlarda bir anda yayılması ve ortaya çıktığı alanın kontrolünden çıkmasıyla herkesin eriştiği bir eyleme dönüşmesi, tacize uğrayan kişilerin mağduriyetini olayın üstünden uzun süreler geçtikten sonra bile etkilemesine neden olabilmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004; Citron, 2014). Bu ağlarda devam eden çevrimiçi tacizin niteliği ve boyutu arttıkça kişilerin gündelik yaşamındaki işleri de etkilenebilmekte hatta yaptıkları işi dahi bırakabilmektedir. Çevrimiçi tacizin çok boyutlu doğası, bu alanlarda meydana gelen taciz içerikli mesajların incelenmesine, yorumlanmasına ve çevrimiçi tacizin doğasını anlamaya yönelik olmuştur (Adams, 2018; Holton, vd. 2021).

3. Yöntem

Bu çalışmada çevrimiçi tacizin doğasını anlayabilmek için Web of Science veri tabanında “online harassment” anahtar kavramı taranarak, alanında önde gelen araştırma makaleleri bibliyometrik yöntem yardımıyla incelenmiştir. Bibliyometri, yayınlanmış bilimsel makalelerdeki ölçülebilir bilgileri alma ve istatistiksel olarak analiz etme yöntemleriyle ilgilenmektedir (Godin, 2006; Bjork vd. 2014). Bibliyometri, araştırma makalelerinin bibliyografik temsillerini sonuçlarını özetlemek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Martínez-López, vd. 2018). Bibliyometrik analiz, büyük hacimli bilimsel verileri keşfetmek ve analiz etmek için titiz bir yöntem olarak bilinmektedir. Belirli bir alanın ve konunun dönemler içerisinde geçirdiği dönüşüm noktalarını açıklarken, araştırmaların geçirdiği süreçlerin titiz bir şekilde ortaya koyulmasına yardımcı olmaktadır (Donthu, vd. 2021).

Bibliyometrik yöntem, bibliyografik materyallerin nicel olarak incelenmesini içermektedir. Bu yöntem yardımıyla, makalelere, yazarlara, dergilere, ülkelere, üniversitelere, atıflar gibi birçok sınıflandırılma yapılarak genel görünüm elde edilmesini sağlamaktadır (Merigó ve Yang, 2017; Ellegaard ve Wallin, 2015). Bibliyometrik yöntemde incelenen veriler, çok büyük ve doğası gereği nesnel (alıntı, yayın sayısı, anahtar kelime, yazar isimleri gibi) içeriklerden oluşmaktadır. Bibliyometrik analiz, büyük hacimli yapılandırılmamış verileri titiz bir şekilde anlamlandırarak kümülatif bilimsel bilgiyi yardımcı programlar yardımıyla haritalandırmaktadır. Bibliyometrik çalışmalar, bir alanı yeni ve anlamlı yollarla ilerletmek için sağlam temeller oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmalar sayesinde araştırmacılar, tek bir noktadan genel bir bakış açısı elde edebilir, bilgi boşluklarını belirleyebilir, yeni üretim olanakları ve araştırma alanlarını tespit edebilir (Donthu, vd. 2021).

3.1. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada incelenen araştırma makaleleri Web of Science veri tabanında “online harassment” anahtar kavramı kullanılarak araştırmanın amacına uygun olarak yapılan sınıflandırma ve sınırlandırma sonucunda ortaya çıkan 301 araştırma makalesi incelenmiştir. Günümüzde Web of Science veri tabanında 254 farklı disiplinde 24 binden fazla dergi bulunmaktadır. Bu veri tabanında 1901 yılından itibaren yayımlanan milyonlarca makale, bildiri, kitap vb. gibi akademik materyaller depolanmaktadır (Sánchez, vd. 2017; Ellegaard & Wallin, 2015; Web of Science, 2023).

Bu çalışmada Web of Science veri tabanında “online harassment” anahtar kavramı kullanılarak elde edilen ve Science Citation Index Expanded (SCI-E), Arts & Humanities Citation Index (AHCI), Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Emerging Sources Citation Index (ESCI) gibi yüksek veri indekslerinde taranan dergilerde (Gong, vd. 2019) yayımlanmış 301 araştırma makalesi bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Web of Science veri tabanında "Online Harassment" anahtar kavramı kullanılarak yapılan ilk taramada 427 çalışma bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar, SCI-E, AHCI, SSCI ve ESCI indekslerinde taranan dergilerde yayımlanmış olması ve araştırma makalesi olarak sınırlandırılınca 301 araştırma makalesi ortaya çıkmıştır.

Web of Science veri tabanı araştırmacıların ihtiyacı olduğu yazar/editör, başlık, kaynak, konferans bilgileri, özet, atıf yapılan referanslar, belge türü, konferans sponsorları, adresler, atıf zamanı, atıf sayıları, anahtar kelimeler, yayıncı bilgisi, ISSN/ISBN, atıf yapılan referans sayısı, kaynak kısaltması, sayfa sayısı, IDS numarası, dil, Web Of Science kategorileri, araştırma alanları, finansman bilgileri, erişim numarası, yazar tanımlayıcıları, kullanım sayısı, PubMed kimliği, açık erişim gibi birçok bibliyometrik veriye ulaşılmasını sağlamaktadır (Sarkar, vd., 2022).

3.2. Verilerin İşlenmesi

Bu çalışma kapsamında incelenen 301 araştırma makalesinin bibliyometrik görünümleri, Web of Science veri tabanından elde edilerek, dışa aktarılmış ve VOSviewer yazılım programında ağ analizleri çıkarılarak anlamlı görseller haline getirilmiştir. VOSviewer, akademik çalışmaların bibliyometrik haritalarını oluşturmak, görselleştirmek ve keşfetmek için geliştirilen bir bilgisayar programıdır. VOSviewer, yayınlar veya dergiler arasındaki atıf ilişkileri, araştırmacılar arasındaki iş birliği ilişkileri ve bilimsel terimler

arasındaki birlikte oluşum ilişkileri gibi her türlü bibliyometrik ağ verisini analiz etmek için kullanılmaktadır (Van Eck & Waltman, 2010; Van Eck & Waltman, 2011a).

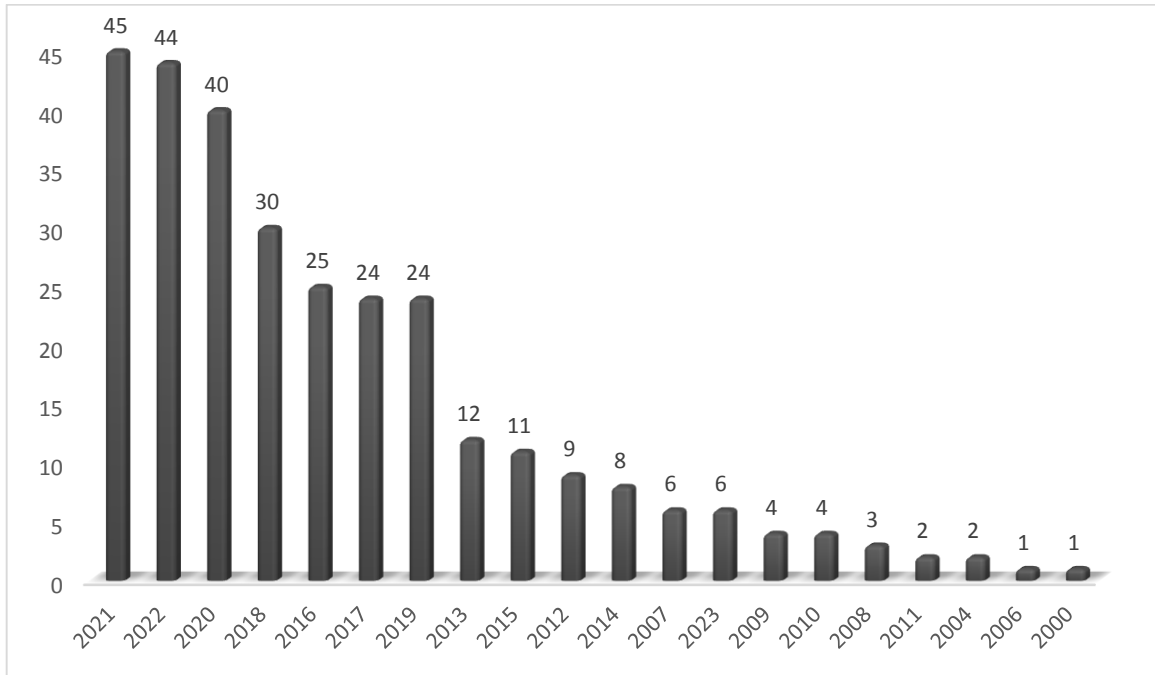
VOSviewer büyük kümeleri analiz etmek için kullanılmaktadır. Aslında VOSviewer mevcut bibliyometrik bilgilerin anlamlı görselleştirilmeler oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. VOSviewer tarafından sağlanan iki görselleştirme analizler için büyük öneme sahiptir (Van Eck & Waltman, 2011b). İlk görselleştirme, bir kümeleme çözümündeki kümeleri ve bu kümeler arasındaki alıntı ilişkilerini göstermektedir. İkinci görselleştirme, bir kümenin kapsadığı konuları belirtmek için bir terim haritası kullanılmaktadır. Bu görselleştirme, bir kümeyle ait yayınlarda geçen en önemli terimleri ve bu terimler arasındaki birlikte oluşum ilişkilerini göstermektedir (Van Eck & Waltman, 2017). Bu çalışma da araştırma amacı kapsamında “online harassment” anahtar kavramını, başlık, özet, anahtar kelime gibi alanlarda içeren 301 çalışmayı, yazar, ortak kelime, en çok atıf alan yayın, yayınların bölgeye göre dağılımı, dergiye göre dağılım, yıl, araştırma alanı gibi noktalarda incelenmiş ve elde edilen veriler VOSviewer programında görselleştirilmiştir.

Bu çalışmada VOSviewer’ın yanı sıra Web of Science’in kendi sunmuş olduğu grafiklerden de yararlanılmıştır. “online harassment” anahtar kavramını içeren çalışmaların analiz bulgularında “yayınların yılı” ve “araştırma alanları” gibi kategorilerin grafikleri Web of Science veri tabanından elde edilmiştir.

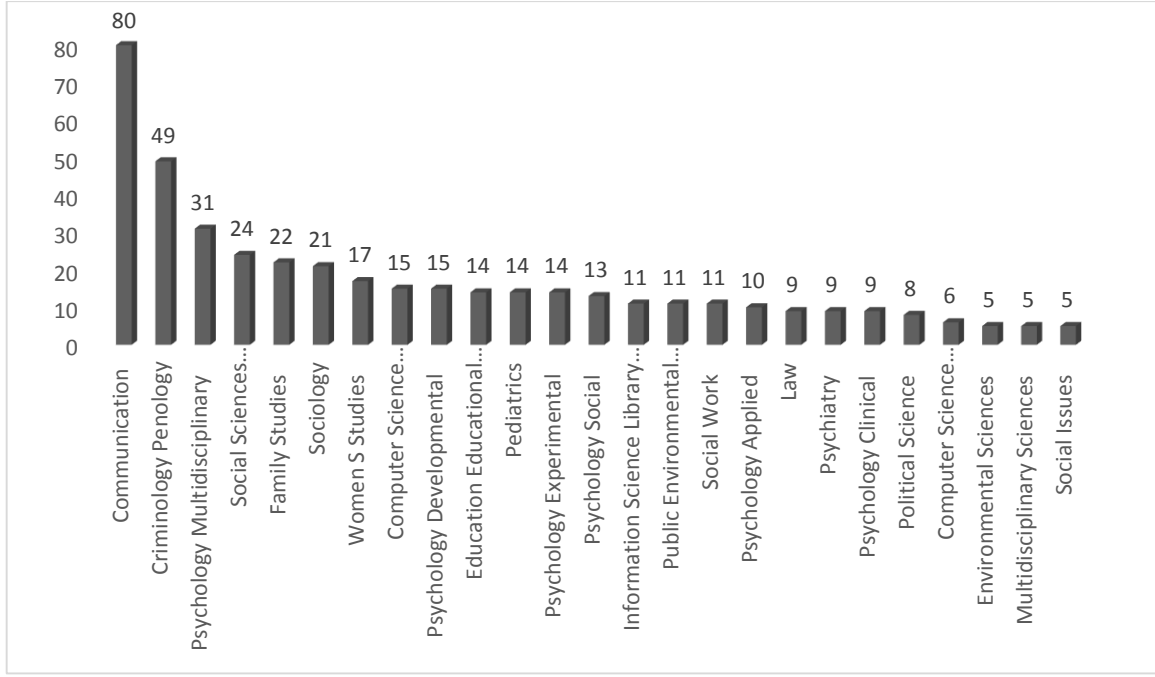
4. Bulgular

Bu çalışma kapsamında Web of Science veri tabanında yer alan ve SSCI, SCI-E, AHCI ve ESCI indekslerinde taranan dergilerde yayımlanmış “çevrimiçi taciz” anahtar kavramını içeren 301 araştırma makalesi olduğu belirlenmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların ise internetin yaygınlaşmaya başladığı 2000 yılına kadar uzandığı görülmektedir. 2000 yılından itibaren yayımlanmaya başladığı Grafik 1’de görülmektedir.

Grafik 1: Çevrimiçi Taciz Araştırmalarının Yıllara Göre Dağılımı

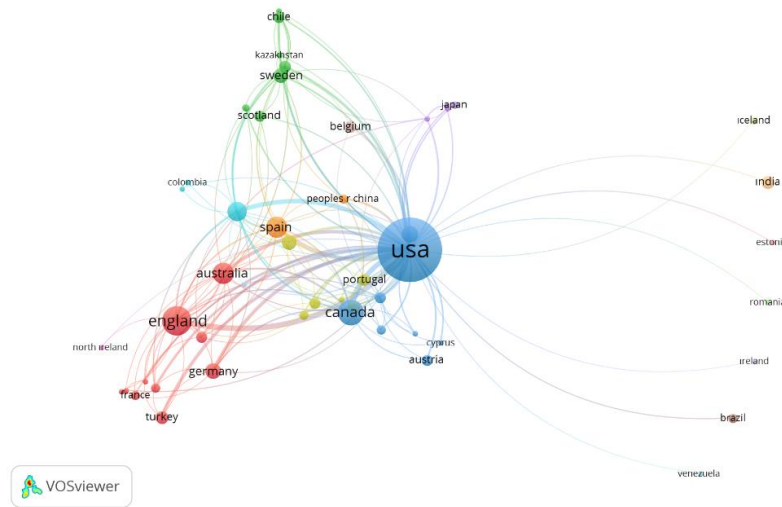

Grafik 1 incelendiğinde, çevrimiçi tacizle ilgili araştırmalara 2015 yılından sonra araştırmacıların daha yoğun ilgi gösterdiği görülmektedir. Bu kapsamda incelenen çalışmaların 45’i 2021 yılında, 44’ü ise 2022 yılında yayımlanmıştır. İncelenen 301 araştırma makalesinin 238’i 2016-2023 yılları arasında yayımlanmıştır. Bu da son yıllarda çevrimiçi tacizin doğasını anlamaya yönelik çalışmalara önem verildiğini göstermektedir.

Grafik 2: Çevrimiçi Taciz İçerikli Çalışmaların Alanlara Göre Sınıflandırılması

Grafik 2’de çevrimiçi tacizle ilgili araştırma makalelerinin Web of Science veri tabanına göre alanlara göre sınıflandırılması görülmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen araştırma makaleleri 63 farklı kategoride (Grafiki anlamlı ve okunabilir hale getirmek için 5’in altındaki kategoriler grafikten çıkarılmıştır) yer almaktadır. Bu çalışmalar, ortak çalışma alanlarına sahip olduğu için toplam 488 kategoride yer almaktadır. Bu ağ incelendiğinde en çok çalışmanın ($n=80$) “iletişim” temel alanında yapıldığı görülmektedir.

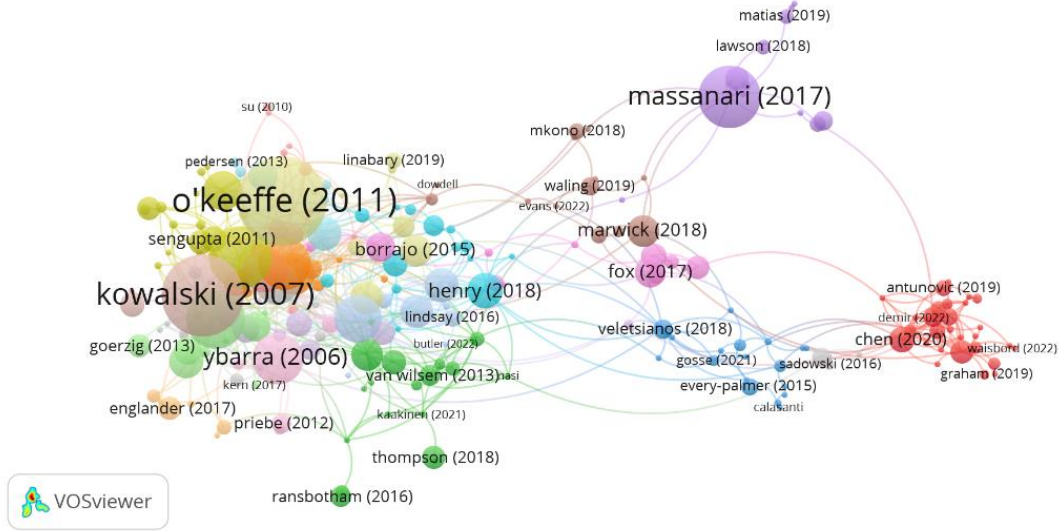
Özellikle son yıllarda sosyal medya ağlarının yükselişi ve gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmesiyle birlikte çevrimiçi taciz de bu ağlarda yükselişe geçmiştir (Antunovic, 2019; Lewis, Zamith ve Coddington, 2020; Chen vd. 2020; Vera-Gray, 2017). Bu ağların iletişim ilgi alanına doğrudan girmesinin yanı sıra araştırmacılar Twitter, Facebook, YouTube, Instagram vb. gibi ağlarda medya çalışanlarına (gazeteciler, reklamcılar, yayıncılar gibi) yönelik çevrimiçi tacizin doğasını anlamaya yönelik çalışmalar da yapmaya başlamıştır. Bu yüzden iletişim alanında çevrimiçi taciz konulu çalışmalara önem verilmektedir.

Grafik 3: Çevrimiçi Taciz Konusunda En Fazla Araştırma Yapan Ülkeler

Çevrimiçi tacizi inceleyen 301 çalışmanın ülkelere göre dağılımına bakıldığında en çok çalışmanın Amerika Birleşik Devletleri’nde yer alan araştırmacılar tarafından yayımlandığı görülmektedir. Bu ülkedeki araştırmacılar toplam 136 makale yayımlamış ve bu makalelere toplam 6233 atıf yapılmıştır. İkinci sırada ise İngiltere yer almaktadır. İngiltere’deki araştırmacılar toplam 29 araştırma makalesi yayımlamış ve bu makalelere 925 atıf yapılmıştır.

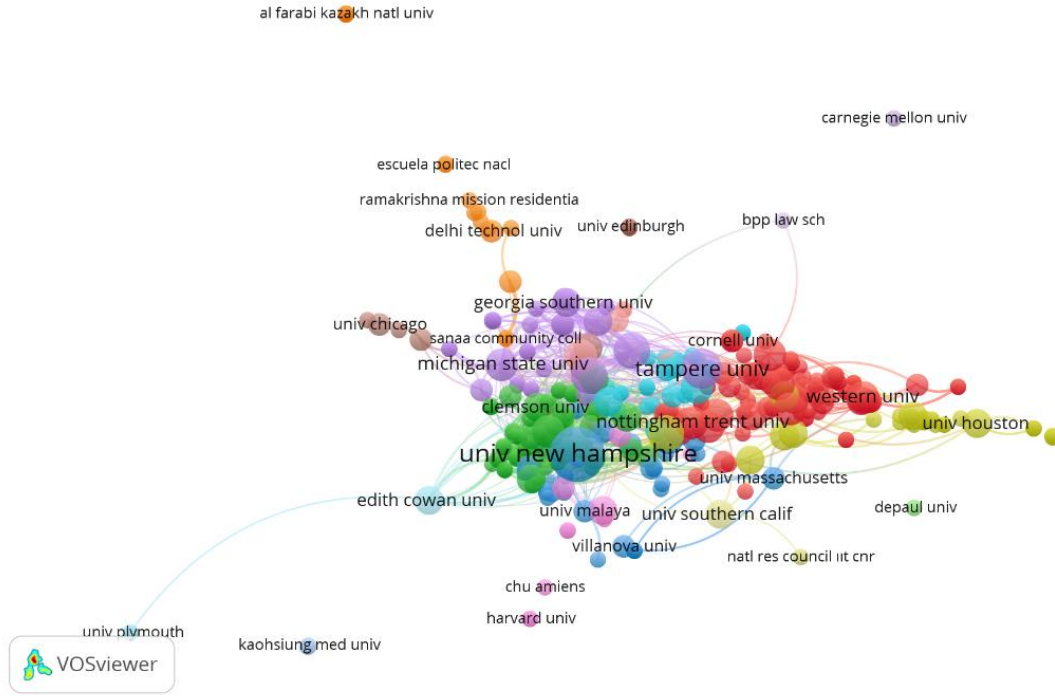
Grafik 3 incelendiğinde çevrimiçi taciz üzerine çalışma yapan Türkiye’den de araştırmacılar olduğu görülmektedir. Bu konuda Türkiye’den 6 araştırma makalesi yayımlanmış ve bu çalışmalara toplam 31 atıf yapılmıştır.

Grafik 4: Araştırmacıların En Çok Atıf Yapılan Çalışmalarına İlişkin Ağ Görselleştirmesi

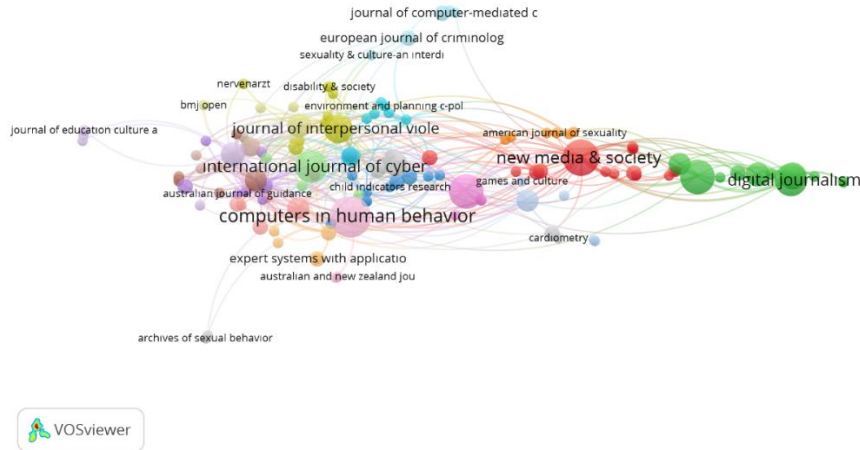
Grafik 4’te çevrimiçi taciz konusunda en çok atıf alan çalışmalar görülmektedir. Bu grafik aynı zamanda en fazla çalışmaya yayımlayan ülkelerdeki araştırmacılarla da bağlantılıdır. Grafik incelendiğinde O’keeffe ve Clarke-Pearson’ın (2011) “Clinical report-the impact of social media on children, adolescents, and families” isimli çalışması en çok atıf yapılan çalışma konumunda yer almaktadır. Bu çalışmaya Web of Science korelasyonunda toplam 833 atıf yapılmıştır. Çalışma sosyal medya ağlarının çocuklar tarafından kullanımı ve ailelerin bu konudaki bilinç düzeyi üzerine odaklanmıştır. Çocukların bu ağlarda maruz kalabileceği, depresyon, çevrimiçi taciz ve uygun olmayan içerikler gibi konularda ailelerin bilinç düzeyi konusu incelenmiştir.

Kowalski ve Limber’in (2007) “Electronic bullying among middle school students” isimli ortaokul öğrencileri arasında “elektronik” zorbalığı inceleyen çalışmalarına 706 atıf yapılmıştır. Bu çalışma da alanda önce çalışmalardan biri olması bakımından önem taşımaktadır. Daha yakın tarihli çalışmalara bakıldığında ise Massanari’nin (2017) “#Gamergate and the fapping: How Reddit’s algorithm, governance, and culture support toxic technocultures” isimli çalışmasına 408 atıf yapılmıştır. Massanari (2017) bu çalışmada, sosyal haber ve topluluk sitesi Reddit.com’un nasıl anti-feminist aktivizm merkezi hale gelmesi ve bu platformda yayılan çevrimiçi taciz içeriklerine odaklanmaktadır.

Grafik 5: En Fazla Çalışma Yayımlayan Üniversiteler

Grafik 5'te çevrimiçi taciz konusunda en fazla araştırma yapan üniversiteler görselleştirilmiştir. 301 araştırma makalesi 358 farklı üniversiteden araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Görselin odak noktasına bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan New Hampshire Üniversitesi'nin merkezde olduğu görülmektedir. Bu üniversite en çok araştırma makalesi yayımlayan ($n=11$) ve bu çalışmalarına en fazla atıf yapılan ($n=1691$) üniversitelerin başında gelmektedir. Üniversite bünyesinde yer alan Ybarra ve Mitchell'in (2004) "Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics" isimli çalışmaları, en fazla atıf alan ($n=368$) çalışmaların başında gelmektedir.

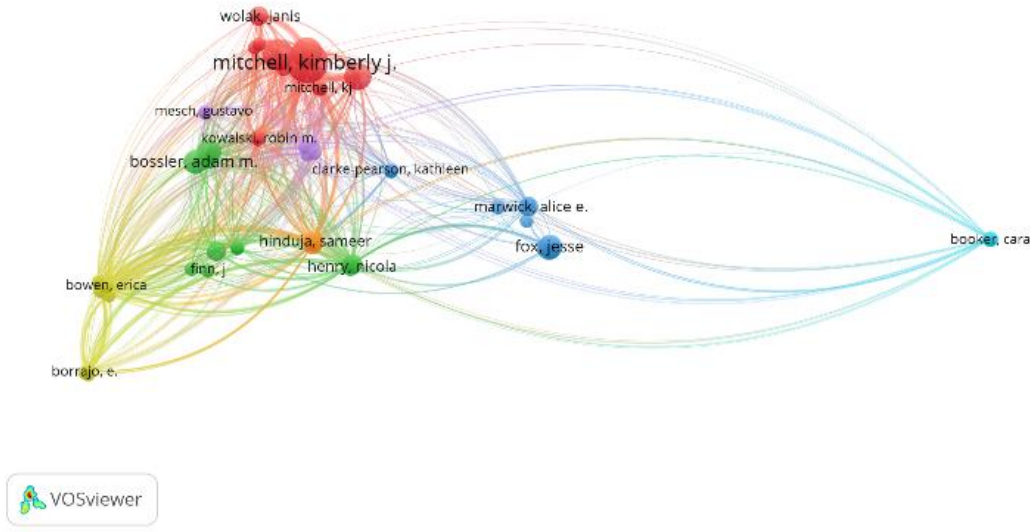
New Hampshire Üniversitesi'nden sonra en çok atıf yapılan üniversite ise yine Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan Clemson Üniversitesi'dir. Bu üniversitede çalışan araştırmacılar tarafından yayımlanan üç makaleye toplam 764 atıf yapılmıştır.

Grafik 6: En Çok Makale Yayımlayan Dergiler

Grafik 6'da çevrimiçi taciz konusunda en fazla araştırma makalesi yayımlayan dergilerin ağ görselleştirmesi yer almaktadır. Grafik incelendiğinde 301 çalışmanın 180 dergide yayımlandığı görülmektedir. Bu dergiler arasında en fazla ($n=14$) araştırma makalesi Computers in Human Behavior isimli dergi tarafından yayımlanmıştır. Dergide yayımlanan bu makalelere 379 atıf yapılmıştır.

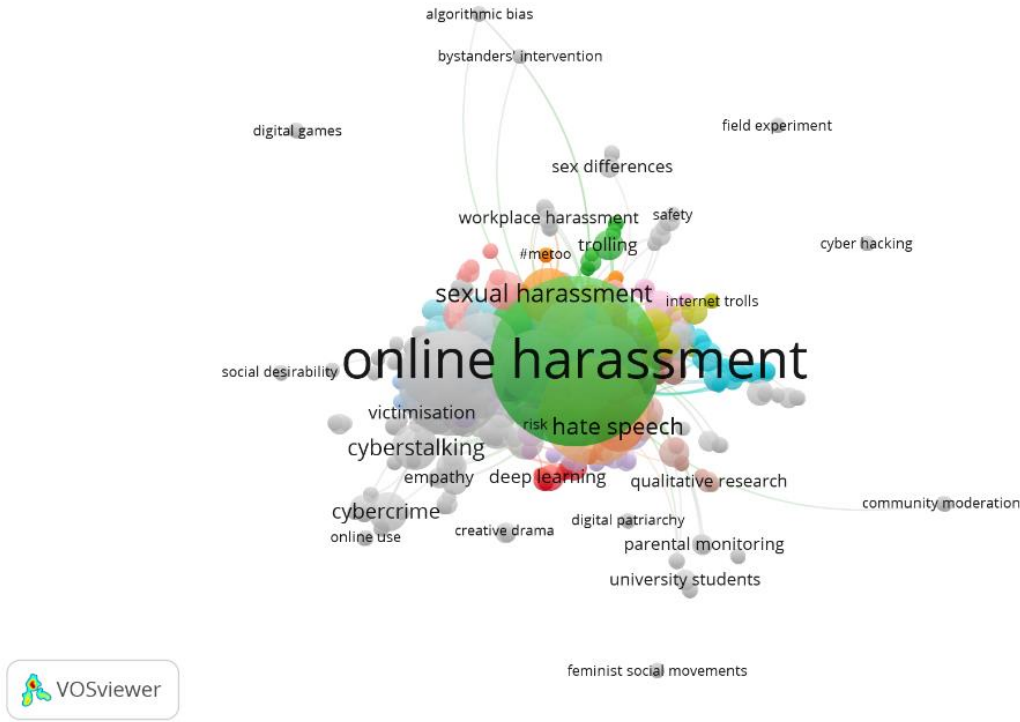
Bu dergiler arasında en fazla atıf ise Journal of Adolescent Health isimli derginin yayımlanmış olduğu 5 araştırma makalesine yapılmıştır. Bu araştırma makalelerine toplam 1664 atıf yapılmıştır. Pediatrics dergisinin 4 yayınına 1366 atıf yapılırken, iletişim alanında çalışmalar yayımlayan New Media & Society isimli dergide yer alan 11 çalışmaya ise toplam 774 atıf yapılmıştır.

Grafik 7: En Fazla Çalışmaya Yayımlayan Araştırmacılar

Grafik 7'de ise çevrimiçi taciz konusunda en fazla çalışma yayımlayan araştırmacılar yer almaktadır. Bu grafikte 301 araştırma makalesi 743 ortak yazar tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmalar arasında Kimbely J. Mitchell, 9 araştırma makalesi ile en fazla çalışmada bulunan yazar konumundadır. Bu çalışmalarına bugüne kadar Web of Science korelasyonunda toplam 1321 atıf yapılmıştır. İkinci sırada ise Michelle L. Ybarra yer almaktadır. Ybarra'nın yayınlamış olduğu 5 çalışmaya toplam 1075 atıf yapılmıştır.

Bu sınıflandırma içerisinde Gwenn Schurgin O'Keeffe ve Kathlen Clarke-Pearson dikkat çekmektedir. O'Keeffe ve Clarke-Pearson diğer araştırmacılara göre çevrimiçi taciz konusunda tek bir makale yayımlamış olmalarına rağmen bu çalışmalarına bugüne kadar toplam 833 atıf yapılmıştır. Daha önce de bahsedilen ve 2011 yılında yaptıkları çalışma alanın öncü çalışmaları arasında yer almaktadır.

Grafik 8: Çalışmalarda En Sık Kullanılan Ortak Kelimeler

Çevrimiçi taciz birçok farklı alanı ve disiplini içerisinde barındıran oldukça geniş kapsamlı bir alandır. Çevrimiçi tacizin doğasını anlayabilmek için birçok farklı disiplinde araştırma yürütülmüştür. Grafik 8’de incelenen 301 çalışmada geçen “ortak kelimelerin” ağ görselleştirilmesi yer almaktadır. İncelenen 301 çalışmada 859 ortak kelime kullanılmıştır. Grafikte yer alan daireler büyüdükçe kavramın kullanım sıklığı da artmaktadır.

Grafik incelendiğinde çalışmanın konusuna da uygun olarak “çevrimiçi taciz” kelimesi çalışmalar arasında en sık kullanılan ($n=124$) ortak kelimelerin başında gelmektedir. Çevrimiçi tacizden sonra ise “sosyal medya” ($n=49$), “siber zorbalık” ($n=48$) ve “cinsiyet” ($n=26$) kavramları en fazla kullanılan ortak kelimeler arasında yer almaktadır. Bu grafik sonucunda ortaya çıkan ve en az kullanılan dikkat çekici kavramlar arasında ise “ırkçılık”, “cinsel saldırı”, “haber”, “başa çıkma stratejileri”, “kültür”, “YouTube”, “cinselleştirme”, “dijital oyun” ve “spor medyası” kavramlarıdır. Bu kavramlar çalışmalar arasında en az ($n=1$) kullanılan dikkat çekici kavramlar arasında yer almaktadır. Araştırmacıların bu konular üzerinde daha az durduğu ve bu konulara eğilimin daha az olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Çevrimiçi alanlar anonim bir iletişim biçiminin doğmasına neden olmuştur. Çoğu durumda internette ve sosyal medya ağlarında gerçekleşen etkileşim, kullanıcıların “kiminle” etkileşime geçeceğine ilişkin onayı alınmadan gerçekleşmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004). Çevrimiçi ağlarda kişi veya gruplara yönelik yanlış, utanç verici veya düşmanca bilgileri kullanılabilir (O’Keeffe ve Clarke-Pearson, 2011). Bu ortamda meydana gelen bu davranış biçimleri zorbalık veya siber zorbalık olarak adlandırılırsa da çevrimiçi taciz daha kapsayıcı olduğu için bu kavram tercih edilmektedir (Wolak, Mitchell, and Finkelhor, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2008; Jones vd., 2019).

Bu çalışmada “çevrimiçi taciz” anahtar kavramı kullanılarak Web of Science veri tabanında yer alan araştırma makaleleri incelenmiştir. Bibliyometrik yöntem aracılığıyla incelenen çalışmalar, çevrimiçi tacizin doğasını anlamak ve 22 yılda geçirdiği dönüşümleri, eğilimleri anlamak için oldukça elverişli ve titiz bir ortam yaratmıştır (Donthu, vd. 2021). Çevrimiçi taciz kavramı bu çalışma kapsamında çıkan

sonuçlarda da görüldüğü gibi (bakınız Grafik 1) 2016 yılından itibaren hız kazanmıştır. Çalışmaların bu yıllardan itibaren yoğunlaşması özellikle sosyal medya ağlarının yükselişi ve kullanıcı sayılarında yaşanan artışla birlikte (We Are Social, 2023) çevrimiçi taciz çalışmaları sosyal medya odaklı olarak incelenmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra sosyal medya ağlarının “iletişim” temel alanının ilgi alanına girmesi ve bu ağlarda aynı zamanda medya çalışanlarına yönelik çevrimiçi tacizin artması (Antunovic, 2019; Lewis, Zamith ve Coddington, 2020; Chen vd. 2020; Vera-Gray, 2017) çevrimiçi tacizle ilgili çalışmaların artmasına da yol açmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlarda da görüldüğü gibi (bakınız Grafik 2) çevrimiçi taciz konusu özellikle “iletişim” çalışmalarıyla birlikte yürütülmektedir. Çevrimiçi taciz konusunda özellikle iletişim alanında çalışmalar yürütecek olan araştırmacıların, bu konuda yapılan çalışmalara odaklanması ve en az incelenen konular üzerinden çalışmalarını gerçekleştirmesi gerektiğini göstermektedir.

Çevrimiçi taciz konusunda yoğun olarak araştırma yapan ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Çalışmaların %45,18’i ($n=136$) bu ülkede çalışan araştırmacılar tarafından yayımlanmış olması ve bu çalışmalara toplam 6233 atıf yapılmış olması, ABD’nin çevrimiçi taciz araştırmaları konusunda önemli bir merkez haline geldiğini göstermektedir. Çevrimiçi taciz konusunda Türkiye’deki araştırmacılar ise sadece 6 çalışma yayımlamıştır. Bu çalışmalara ise toplam 31 atıf yapılmıştır. Burada dikkat çekici nokta ise özellikle “çevrimiçi taciz” kavramını Türkçe olarak tanıdığı zaman Google Scholar üzerinde herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olmasıdır. Türkiye’de araştırmacılar, çevrimiçi taciz kavramından öte “siber zorbalık” kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, bu çalışmanın bulguları ışığında Türkiye’deki araştırmacıların çevrimiçi tacizin doğasını anlamaya yönelik daha kapsamlı çalışmalar yapmaya yönlendirebilir.

Çevrimiçi taciz konusunda en fazla atıf alan çalışmaların başında O’keeffe ve Clarke-Pearson’ın (2011) “Clinical Report-The Impact of Social Media on Children, Adolescents, and Families” isimli çalışması gelmekte ve bu çalışmaya 833 atıf yapılmıştır. En fazla çalışma yapan üniversitelerin başında ABD’deki New Hampshire Üniversitesi gelmektedir. Bu üniversitede çevrimiçi taciz konusunda 11 çalışma yapılmış ve bu çalışmalara da 1691 atıf yapılmıştır. Bu alanda en fazla çalışma yayımlayan yazarların başında ise Kimbely J. Mitchell gelmektedir. Mitchell, çevrimiçi tacizle ilgili toplam 9 çalışma yayımlamış ve bu çalışmalarına 1321 atıf yapılmıştır. Bu da çevrimiçi taciz konusunu inceleyen araştırmacıların özellikle Mitchell’a dikkat ettiğini ve bundan sonra bu konuyu çalışacak araştırmacıların da Mitchell’ın çalışmalarına değinmesi gerektiğini göstermektedir.

Çevrimiçi taciz konusunda en fazla araştırma makalesi yayımlayan dergilerin başında Computers in Human Behavior ($n=14$) gelmektedir. En fazla atıf yapılan dergi ise Journal of Adolescent Health isimli dergidir ve bu dergide yayımlanan 5 araştırma makalesine 1664 atıf yapılmıştır. Pediatrics isimli dergideki 4 yayına 1366 atıf yapılmıştır. Çevrimiçi tacizin doğasını özellikle ergenler, aileler veya yetişkinler arasında nasıl gerçekleştiğini, sonuçlarının ne olduğu belirlemeye yönelik yapılacak olan çalışmalar bu dergilerde değerlendirilebilir. Bu dergiler dışında özellikle iletişim konusunda çalışmalar yayımlayan New Media & Society isimli dergide çevrimiçi tacizle ilgili 11 çalışma yayımlanmış ve bu çalışmalara 774 atıf yapılmıştır. Özellikle iletişim çalışmalarına odaklanan, internet ve sosyal medya ağlarında çevrimiçi tacizin doğasını çözümlenmeye odaklanan çalışmalar bu dergi kapsamında değerlendirilebilir.

Çevrimiçi taciz konusunu inceleyen 301 araştırma makalesinde en çok ve en az kullanılan ortak kelimelerin analizine bakıldığında, çevrimiçi taciz dışında sosyal medya, siber zorbalık ve cinsiyet kavramlarının sık olarak kullanılmıştır. Ancak burada dikkat çekici nokta olarak “ırkçılık”, “cinsel saldırı”, “haber”, “başa çıkma stratejileri”, “kültür”, “YouTube”, “cinselleştirme”, “dijital oyun” ve “spor medyası” kavramları az kullanılmıştır. Bu da bu konu başlıkları ile çevrimiçi taciz konusundaki araştırmaların eksikliğini göstermektedir. Bundan sonra yapılacak araştırmalar bu kavramlarının çevrimiçi taciz ile olan ilişkisine odaklanabilir.

Sonuç olarak bu çalışma 2000’li yılların başından itibaren literatürde kullanılmaya başlanan çevrimiçi taciz kavramının geçirdiği yol haritasını ortaya koyabilmek için bibliyometrik yöntemle incelenmiştir. Bu çalışma, bundan sonra yapılacak çevrimiçi tacizle ilgili araştırmalara yol göstermekte, bundan önce yapılan çalışmaların odak noktalarını ve odaklanması gereken temel noktaları ortaya koymaktadır. Çevrimiçi

taciz çalışmalarına genel ve nesnel bir bakış açısı sağlayan bu çalışma, özellikle araştırmacılar tarafından en az ve en fazla kullanılan ortak kelimeleri ortaya koyması ve bundan sonra yapılacak çalışmalara yol göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Adams, C. (2018), They Go for Gender First, *Journalism Practice*, 12(7), s. 850–869.
- Alismaiel, O. A. (2023), Digital Media Used in Education: The Influence on Cyberbullying Behaviors among Youth Students, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(2), s.1-19.
- Andreasen, M. B. (2020), Feminist/Activist Responses to Online Abuse, *The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication*, s.1-8.
- Antunovic, D. (2019), We Wouldn't Say it to Their Faces: Online Harassment, Women Sports Journalists, and Feminism, *Feminist Media Studies*, 19(3), s.428-442.
- Baloğlu, E. (2022), Siyasal İletişimde Instagram Kullanımı, (Ed.: Y. Demir), *Siyasal İletişim Çalışmaları*, s.207-230, Konya: Tablet Kitabevi.
- Barak, A. (2005), Sexual Harassment on the Internet, *Social Science Computer Review*, 23(1), s.77-92.
- Bjork, S., Offer, A. ve Söderberg, G. (2014), Time Series Citation Data: The Nobel Prize in Economics, *Scientometrics*, 98(1), s.185–196.
- Celuch, M., Latikka, R., Oksa, R. ve Oksanen, A. (2023), Online Harassment and Hate Among Media Professionals: Reactions to One's Own and Others' Victimization, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, s.1-27.
- Chang, F. C., Chiu, C. H., Chen, P. H., Chiang, J. T., Miao, N. F., Chuang, H. Y. ... ve Tseng, C. C. (2022), Smartphone Addiction and Victimization Predicts Sleep Problems and Depression Among Children, *Journal of Pediatric Nursing*, 64, s.24-31.
- Chen, G. M., Pain, P., Chen, V. Y., Mekelburg, M., Springer, N. ve Troger, F. (2020), 'You Really Have to Have a Thick Skin': A Cross-Cultural Perspective on How Online Harassment Influences Female Journalists, *Journalism*, 21(7), s.877-895.
- Citron, D. K. (2014), *Hate Crimes in Cyberspace*, Cambridge: Harvard University Press.

- Claesson, A. (2022), "I Really Wanted Them to Have My Back, but They Didn't" –Structural Barriers to Addressing Gendered Online Violence against Journalists, *Digital Journalism*, s.1-20.
- Clark, M. ve Grech, A. (2017), *Journalists Under Pressure: Unwarranted Interference, Fear and Self-Censorship in Europe*. Paris: Council of Europe.
- Demir, Y. ve Ayhan, B. (2022), Being a Female Sports Journalist on Twitter: Online Harassment, Sexualization, and Hegemony, *International Journal of Sport Communication*, 15(3), s.207-217.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021), How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines, *Journal of Business Research*, 133, s.285-296.
- Döring, N. (2000), Feminist Views of Cybersex: Victimization, Liberation, and Empowerment, *CyberPsychology & Behavior*, 3(5), s.863-884.
- Ellegaard, O., ve Wallin, J. A. (2015), The Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great is the Impact? *Scientometrics*, 105, s.1809-1831.
- Ferrier, M. ve Garud-Patkar N. (2018), TrollBusters: Fighting Online Harassment of Women Journalists (Eds.: J. R. Vickery ve T. Everbach), *Mediating Misogyny: Gender, Technology, and Harassment*, s.311-332. Cham, Switzerland: Springer.
- Finn, J. (2004), A Survey of Online Harassment at a University Campus, *Journal of Interpersonal Violence*, 19(4), s.468-483.
- Godin B. (2006), On the Origins of Bibliometrics. *Scientometrics*, 68(1), 109-133.
- Gong, R., Xue, J., Zhao, L., Zolotova, O., Ji, X. ve Xu, Y. (2019), A Bibliometric Analysis of Green Supply Chain Management Based on the Web of Science (WOS) Platform, *Sustainability*, 11(12), s.1-18.
- Harlow, S., Wallace, R. ve Cueva Chacón, L. (2022), Digital (In) Security in Latin America: The Dimensions of Social Media Violence against the Press and Journalists' Coping Strategies, *Digital Journalism*, s.1-19.
- Henrichsen, J. R. ve Shelton, M. (2022), Expanding the Analytical Boundaries of Mob Censorship: How Technology and Infrastructure Enable Novel Threats to Journalists and Strategies for Mitigation, *Digital Journalism*, s.1-20.
- Holton, A. E., Belair-Gagnon, V., Bossio, D. ve Molyneux, L. (2021), "Not Their Fault, but Their Problem": Organizational Responses to the Online Harassment of Journalists, *Journalism Practice*, 15, s.1-16.
- Jane, E. A. (2020), Online Abuse and Harassment, *The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication*, s.1-16.
- Jones, C., Trott, V. ve Wright, S. (2019), Sluts and Soyboys: MGTOW and the Production of Misogynistic Online Harrasment, *New Media & Society*, 22(10), s.1-19.
- Jones, L. M., Mitchell, K. J. ve Finkelhor, D. (2013), Online Harassment in Context: Trends from Three Youth Internet Safety Surveys (2000, 2005, 2010), *Psychology of Violence*, 3(1), s.53-69.
- Koirala, S. (2020), Female Journalists' Experience of Online Harassment: A Case Study of Nepal, *Media and Communication*, 8(1), s.47-56.
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007), Electronic Bullying Among Middle School Students, *Journal of Adolescent Health*, 41(6), s. 22-S30.
- Lewis, S. C., Zamith, R. ve Coddington, M. (2020), Online Harassment and its Implications for the Journalist-Audience Relationship, *Digital Journalism*, 8(8), s.1047-1067.

- Malcorps, S., Libert, M. ve Le Cam, F. (2022), A Matter of Organisational Silence: Media Managers Struggling to Make Sense of the Online Harassment of Journalists as a Collective Issue in Journalism, *Digital Journalism*, s.1-18.
- Martínez-López, F. J., Merigó, J. M., Valenzuela-Fernández, L. ve Nicolás, C. (2018), Fifty Years of the European Journal of Marketing: A Bibliometric Analysis, *European Journal of Marketing*, 52(1/2), s.439-468.
- Massanari, A. (2017), #Gamergate and The Fapping: How Reddit's Algorithm, Governance, and Culture Support Toxic Technocultures, *New Media & Society*, 19(3), s.329-346.
- Merigó, J. M. ve Yang J. B. (2017), A Bibliometric Analysis of Operations Research and Management Science, *Omega*, 73, s.37-48.
- Miller, K. C. ve S. C. Lewis. (2020), Journalists, Harassment, and Emotional Labor: The Case of Women in On-Air Roles at US Local Television Stations, *Journalism*, 23(1), s.1-19.
- Nadim, M. ve Fladmoe, A. (2019), Silencing Women? Gender and Online Harassment, *Social Science Computer Review*, 20(10), s.1-14.
- Nick, E. A., Cole, D. A., Cho, S. J., Smith, D. K., Carter, T. G. ve Zelkowitz, R. L. (2018), The Online Social Support Scale: Measure Development and Validation, *Psychological Assessment; Arlington*, 30(9), s.1127-1143.
- O'Keeffe, G. S. ve Clarke-Pearson, K. (2011), The Impact of Social Media on Children, Adolescents, and Families, *Pediatrics* 127(4), s.800-804.
- Panievsky, A. (2022), Strategic Rituals of Loyalty: When Israeli Journalists Face Digital Hate, *Digital Journalism*, s.1-22.
- Salter, M. (2018), From Geek Masculinity to Gamergate: The Technological Rationality of Online Abuse, *Crime, Media, Culture*, 14(2), s. 247-264.
- Sánchez, A. D., Del Río, M. D. L. C. ve García, J. Á. (2017), Bibliometric Analysis of Publications on Wine Tourism in the Databases Scopus and WoS, *European Research on Management and Business Economics*, 23(1), s.8-15.
- Sarkar, A., Wang, H., Rahman, A., Memon, W. H. ve Qian, L. (2022), A Bibliometric Analysis of Sustainable Agriculture: Based on the Web of Science (WOS) Platform, *Environmental Science and Pollution Research*, 29(26), s.38928-38949.
- Sengupta, A. ve Chaudhuri, A. (2011), Are Social Networking Sites a Source of Online Harassment for Teens? Evidence from Survey Data, *Children and Youth Services Review*, 33(2), s.284-290.
- Tokunaga, R. S. (2010), Following You Home from School: A Critical Review and Synthesis of Research on Cyberbullying Victimization, *Computers in Human Behavior*, 26(3), s.277-287.
- Tong, S. T., Stoycheff, E. ve Mitra, R. (2022), Racism and Resilience of Pandemic Proportions: Online Harassment of Asian Americans During COVID-19, *Journal of Applied Communication Research*, s.1-18.
- Valkenburg, P. M. ve Peter, J. (2011), Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of its Attraction, Opportunities, and Risk, *Journal of Adolescent Health*, 48(2), s.121-127.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2010), Software Survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping, *Scientometrics*, 84(2), s.523-538.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2011a), Text Mining and Visualization Using VOSviewer, arXiv preprint arXiv:1109.2058.
- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2011b), VOSviewer Manual, *Manual for VOSviewer Version 1.0*, s.1-10.

- Van Eck, N. J. ve Waltman, L. (2017), Citation-Based Clustering of Publications Using CitNetExplorer and VOSviewer, *Scientometrics*, 111, s.1053-1070.
- Vera-Gray, F. (2017), Talk About a Cunt with Too Much Idle Time": Trolling Feminist Research, *Feminist Review*, 115(1), s.61-78.
- Vidgen, B., Margetts, H. ve Harris, A. (2019), How Much Online Abuse is There, *Alan Turing Institute, Public Policy Programme Hate Speech: Measures and Counter Measures*, s.1-54.
- Vogels, E. A. (2021), The State of Online Harassment, *Pew Research Center*, s.1-54.
- Waisbord, S. (2020), Mob Censorship: Online Harassment of US Journalists in Times of Digital Hate and Populism, *Digital Journalism*, 8(8), s.1030-1046.
- Waisbord, S. (2022), Can Journalists Be Safe in a Violent World? *Journalism Practice*, 16(9), s.1948-1954.
- We Are Social (2023), *The Changing World of Digital in 2023*, <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).
- Web of Science (2023), *Help Center*, <https://mjl.clarivate.com/help-center>, (Erişim Tarihi: 10.03.2023).
- Williams, J. C., Nunes, D. ve Tankeh, L. (2023), COVID-19 Racism and the Perpetual Foreigner Narrative: The Impacts on Asian American Students, *Race Ethnicity and Education*, 26(2), s.129-146.
- Wolak, J., Mitchell, K. J. ve Finkelhor, D. (2007), Does Online Harassment Constitute Bullying? An Exploration of Online Harassment by Known Peers and Online-Only Contacts, *Journal of Adolescent Health* 41(6), s.51-58.
- Ybarra, M. L., Diener-West, M. ve Leaf, P. J. (2007), Examining the Overlap in Internet Harassment and School Bullying: Implications for School Intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), s.42-50.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2004), Youth Engaging in Online Harassment: Associations with Caregiver-Child Relationships, Internet Use, and Personal Characteristics, *Journal of Adolescence*, 27(3), s.319-336.
- Ybarra, M. L. ve Mitchell, K. J. (2008), How Risky are Social Networking Sites? A Comparison of Places Online Where Youth Sexual Solicitation and Harassment Occurs, *Pediatrics*, 121(2), s.350-357.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 954-968, doi: 10.11616/asbi.1265771

Budist Uygur Edebiyatından Muhtevası Belirlenemeyen Metin Parçaları Üzerine Bir İnceleme

A Study on Unidentified Fragments of Uyghur Buddhist Literature

Uğur UZUNKAYA¹

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 10.04.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: 20. yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'a gerçekleştirilen seyahatler neticesinde başta Almanya olmak üzere muhtelif kütüphane ve müze arşivlerine Eski Uygurlara ait yazma eserler taşınmıştır. Bunlar içerisinde hacmen önemli bir yere sahip olan Budist Uygur edebiyatına ilişkin metinlerin bir kısmı bütünlüklü olarak korunmuştur. Bunun yanında ciddi metinsel hasara maruz kalmaları sebebiyle konusu ve Sanskritçe Budist külliyattan hangi metne ait olduğu belirlenemeyen Eski Uygurca fragmanlar da tespit edilmiştir. Yazıda şimdiye kadar hangi metnin parçası olduğu belirlenememiş ve Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan Eski Uygurca metin parçalarının filolojik tahlili amaçlanmıştır. Çalışmadaki fragmanların arşiv numaraları şöyledir: U 2104, U 2124, U 2169, U 2211, U 2394, U 2447, U 2485, U 3008, U 5119, U 5372 ve U 5457. Makalede mevzubahis Uygurca fragmanların yazı çevirimi, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarması, metne ilişkin açıklamaları, dizin ve sözlüğü sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygurca, Budizm, metin parçaları, metin neşri.

&

Abstract: As a result of expeditions to East Turkestan at the beginning of the 20th century, manuscripts belonging to the Old Uyghurs were transferred to various libraries and museum archives, especially in Germany. Some of the texts related to the Buddhist Uyghur literature, which has an important place among them, have been preserved in their entirety. In addition, Old Uyghur fragments having serious textual damage, whose subject and text from the Sanskrit Buddhist corpus could not be determined, were also come to light. This article aims to analyze unpublished and unidentified Old Uyghur fragments preserved in the Berlin Turfan Collection. The archive numbers of the fragments in the study are as follows: U 2104, U 2124, U 2169, U 2211, U 2394, U 2447, U 2485, U 3008, U 5119, U 5372 and U 5457. In this paper, abovementioned Uyghur fragments' transcription, transliteration, translation into Turkish, notes, index, and glossary will be presented.

Keywords: Old Turkic, Old Uyghur, Buddhism, fragments, text edition.

Atıf/Cite as: Uzunkaya, U. (2023). Budist Uygur Edebiyatından Muhtevası Belirlenemeyen Metin Parçaları Üzerine Bir İnceleme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 954-968. doi: 10.11616/asbi.1265771

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Uğur Uzunkaya, Erzurum Teknik Üniversitesi, ugur.uzunkaya@erzurum.edu.tr.

1. Giriş

Eski Uygur edebiyatına ilişkin farklı dinî çevrelerde kaleme alınmış olan yazılı kaynakların bir kısmı bütünlüklü olarak korunmuşken bir diğer kısmı fragman veya bir başka ifadeyle metin parçaları hâlinde günümüze ulaşmıştır. Doğu Türkistan'a farklı zamanlarda ve farklı araştırma gruplarınca yapılan seyahatler kapsamında bugün başta Almanya, Rusya, Çin, Japonya, İsveç ve Fransa'daki muhtelif kütüphane ve müze arşivlerine taşınan el yazması veya tahta oyma baskı fragmanların, çoğu zaman başlıkları, konuları, koşut ifadeleri ve söz varlığı sayesinde hangi Eski Uygurca metnin parçası oldukları belirlenebilmektedir. Bunun yanında ciddi hasara maruz kalmaları sebebiyle konusu ve hangi metne ait olduğu belirlenemeyen Eski Uygurca metin parçaları da bulunmaktadır. Bu noktada Eski Uygurca fragmanların envanter bilgisini sunan katalog araştırmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu katalog çalışmaları çoğu zaman metinlere, metinlerin ait oldukları dinî çevrelere, konularına ve alfabelerine göre tasnif edilmektedir. Her bir Eski Uygurca fragmanın fiziksel özelliklerini ihtiva eden kataloglarda metinlerin muhtevasına, neşredilme bilgisine ve tıpkıbasım bilgisine de değinilmektedir. Hazırlanan bu katalog çalışmalarının hemen hepsinde Eski Uygurca fragmanlara ilişkin teferruatlı bilgi bulmak mümkündür; ancak yine de her katalog çalışmasında hangi metnin parçası olduğu belirlenemeyen ve üzerinde araştırma yapılması beklenen fragmanlar da yer almaktadır. Bunlara örnek vermek gerekirse, Brahmi ve Tibet harfli Eski Uygurca fragmanlara yer verdiği kataloğunda Maue, sūtralar, abhidharmalar, bilim metinleri (tıp ve takvim) yanında içeriği belirlenememiş din konulu fragmanlara da yer verir (Maue, 1996: 190-199). Berlin'de korunan Manihaist Türkçe metinleri konu alan katalog çalışmasında Wilkens, Uygur alfabesi, Mani alfabesi ve runik alfabeyle kaleme alınmış olan tanımlanamamış Eski Uygurca fragmanlara değinir (bk. Wilkens, 2000: 398-472). *Altun Yaruk Sudur*'un altı ila onuncu bölümlerini konu alan katalog çalışmasında Raschmann metin içerisinde yeri belirlenememiş fragmanlara yer verir (bk. Raschmann, 2005: 302-304). Raschmann, din dışı Eski Uygurca metinleri konu alan katalog çalışmasında resmî ve şahsî belgelerin yanında konusu belirlenemeyen sivil belgelerin de olduğunu belirtir (bk. Raschmann, 2007, 247-254). Yine Raschmann, din dışı Eski Uygurca fragmanları konu alan bir diğer katalog çalışmasında özellikle şahsî belgeler içerisinde tanımlanamayan fragmanların fiziksel durumuna yer verir (bk. Raschmann, 2009: 243-268). Temelde *Daśakarmapathāvādānamālā* olmak üzere Budist anlatı metinlerinin kataloğunu hazırlayan Wilkens, çalışmasının sonunda hangi metne ait olduğu belirlenememiş muhtelif anlatı metinlerine değinir (bk. Wilkens, 2010: 322-33). Budizm'in Mahāyāna ekolüne ilişkin metinleri ve tefsir metinlerini konu alan çalışmasında Özertural, bu konuda hangi metne ait olduğu belirlenemeyen fragmanların da mevcut olduğunu kaydeder (bk. Özertural, 2012: 343-344). Maue, Brahmi ve Tibet harfli Eski Uygurca fragmanları işlediği kataloğunun ikinci cildine tanımlanamamış sūtraları, abhidharma metinlerini ve anlatı metinlerini dâhil eder (krş. Maue, 2015: 167-185 ve 227). Laut ve Wilkens, *Maitrisimit nom bitig* adlı oldukça hacimli Eski Uygurca metnin katalog çalışmasında esasen adı geçen esere ait olan ancak yeri tanımlanamamış fragmanlardan söz eder (Laut ve Wilkens, 2017: 271-351). Dolayısıyla bu örneklerden hareketle, esasen Eski Uygur Türkçesiyle kaleme alınmış birçok el yazması veya tahta oyma baskı metnin tanımlanamamış olmasına karşın hâlâ ait olduğu dinî çevre veya esas metni belirlenememiş fragmanların da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazıda da şimdiye kadar hangi metnin parçası olduğu belirlenememiş bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda korunan Eski Uygurca metin parçalarına odaklanılmıştır. Bu yazıya dâhil edilen on bir fragmanın arşiv numaraları şöyledir: U 2104 (T), U 2124 (o. F.), U 2169 (o. F.), U 2211 (T I), U 2394 (T I y 500), U 2447 (T II Toyoq; T II 565), U 2485 (T II 614), U 3008 (T II T; T II T 500), U 5119 (o. F.), U 5372 (T I 581) ve U 5457 (T I D; T I D 580).

Bu çalışmadaki ilk fragman U 2104 arşiv numarasına ve T buluntu işaretine sahiptir. Fragmanın her iki sayfasında da dörder satır bulunmaktadır. Metnin tamamı sekiz satırdan oluşsa da fragmanın A sayfası satır sonlarından ve B sayfası da satır başlarından yoğun oranda hasarlıdır. Bu metin parçasının fiziksel özelliklerini içeren katalog bilgisini Raschmann (URL-1) hazırlamıştır. Bu fragman, yazının 01-08. satırlarını oluşturmaktadır.

Yazıda yer verilen ikinci fragmanın arşiv numarası U 2124'tür; ancak fragman bir buluntu işaretine sahip değildir. Bu metin parçasının her iki yüzünde de dörder satır bulunmaktadır. Fragmanın A sayfasının ve

B sayfasının sonuncu satırları bütünüyle hasarlıdır. Bunun yanında fragmanın A sayfası satır sonlarından ve B sayfası da satır başlarından hasarlıdır. Bu metin parçasının fiziksel özellikleri Raschmann (URL-2) tarafından hazırlanmıştır. Bu fragman, çalışmanın 09-16. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıdaki üçüncü fragman U 2169 arşiv numarasını taşımaktadır; ancak bir buluntu işaretine sahip değildir. Fragmanın her iki yüzünde de dört satır yer almaktadır. Bu metin parçasının her iki sayfasının da birinci satırları yoğun bir hasara maruz kalmıştır. Yazmanın A yüzünün satır başları ve B yüzünün de satır sonları hasarlıdır. Fragmanın katalog bilgilerini Raschmann (URL-3) paylaşır. Fragman bu yazının 17-24. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmadaki dördüncü fragman U 2211 arşiv numarasına sahiptir ve fragmanın buluntu işareti T I'dir. Yazmanın her iki sayfasında da beşer satır bulunmaktadır. Bu metin parçasının A ve B sayfasının ilk ve son satırları büyük oranda hasarlıdır. Bunun yanında fragmanın her iki sayfası da satır başlarından ve sonlarından metinsel hasara sahiptir. Fragman hakkındaki fiziksel bilgiler Raschmann (URL-4) tarafından sunulmuştur. Bu metin, yazının 25-34. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmadaki beşinci fragmanın arşiv numarası U 2394 ve buluntu işareti T I y 500'dür. Fragmanın her iki yüzünde de dörder satır mevcuttur. Yazmanın A sayfasının ilk satırı ve B sayfasının son satırı son derece hasarlıdır. Bunun yanında fragmanın her iki sayfası da satır başları ve satır sonlarından hasarlıdır. Fragman hakkındaki katalog bilgilerini Raschmann (URL-5) hazırlamıştır. Bu metin, bu çalışmanın 35-42. satırlarını oluşturmaktadır.

Yazıya dâhil edilen altıncı fragmanın arşiv numarası U 2447 ve buluntu işaretleri T II Toyoq ile T II 565'tir. Fragmanın A sayfasında beş ve B sayfasında ise altı satır mevcuttur. Toplam on bir satırdan oluşan bu yazmanın B sayfasının ilk satırı yoğun bir biçimde hasarlıdır. Bunun yanı sıra yazmanın her iki sayfası da satır başlarından ve satır sonlarından hasarlıdır. Fragman hakkındaki fiziksel bilgiler Raschmann (URL-6) tarafından paylaşılmıştır. Söz konusu metin, bu yazının 43-53. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmadaki yedinci fragman U 2485 arşiv numarasını ve T II 614 buluntu işaretini taşımaktadır. Fragmanın her iki sayfasında da ikişer satır yer almaktadır. Yazmanın A sayfası satır başından ve B sayfası da satır sonundan hasarlıdır. B sayfasının son satırında yalnızca birkaç harf tespit edilebilmiştir. Fragmana ait fiziksel bilgiler Raschmann (URL-7) tarafından sunulmuştur. Metin, bu çalışmanın 54-57. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıda yer verilen sekizinci fragmanın arşiv numarası U 3008 ve buluntu işaretleri ise T II T ve T II T 500'dür. Fragmanın ön yüzünde dört ve arka yüzünde ise bir satır mevcuttur. Bu hâliyle yazmanın toplam satır sayısı beştir. Fragmanın ön yüzünün ilk satırı yoğun bir şekilde hasarlı iken diğer satırları son derece iyi korunmuştur. Yazmanın fiziksel özelliklerini Raschmann (URL-8) hazırlamıştır. Söz konusu bu metin, yazının 58-62. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada ele alınan dokuzuncu fragmanın arşiv numarası U 5119'dur; ancak fragmanın bir buluntu işareti mevcut değildir. Yazmanın yalnızca bir yüzünde metin tespit edilebilmiştir. Fragmanın mevzu bahis yüzü beş satırdan oluşmaktadır ve birinci ile sonuncu satırları yoğun bir hasara maruz kalmıştır. Yine fragmanda her satır, satır sonlarından hasarlıdır. Bu metin parçasının fiziksel özelliklerini ihtiva eden katalog bilgisi Raschmann (URL-9) tarafından hazırlanmıştır. Metin, bu yazının 63-67. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıya dâhil edilen onuncu fragman U 5372 arşiv numarasını ve T I 581 buluntu işaretini taşımaktadır. Fragmanın yalnızca tek bir yüzünde Eski Uygurca metin tespit edilebilmiştir. Fragmanın söz konusu bu sayfası da sekiz satırdan oluşmaktadır; ancak ilk iki satırı ve sonuncu satırı yoğun bir hasara maruz kalmıştır. Bu metin parçasına ait katalog bilgileri Raschmann (URL-10) tarafından sunulmuştur. Bu yazma, çalışmanın 68-75. satırlarını oluşturmaktadır.

Yazıdaki on birinci ve sonuncu fragman U 5457 arşiv numarasına ve T I D ile T I D 580 buluntu işaretlerine sahiptir. Bu metin parçasının her iki yüzünde de dörder satır mevcuttur. Fragmanın A sayfasının sonuncu satırı son derece hasarlıdır. Bunun yanı sıra yazmanın A sayfası satır sonundan ve B sayfası da satır

başlarından kısmen hasarlıdır. Fragmana ilişkin fiziksel bilgiler Raschmann (URL-11) tarafından sunulmuştur. Bu metin, yazının 76-83. satırlarını oluşturmaktadır.

Burada genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışılan fragmanlar temelinde bu yazıda on bir Eski Uygurca fragmanın yazı çevirimi, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarması, metne ilişkin notları, dizin ve sözlüğü sunulacaktır. Çalışmanın metin kısmı 83 satırdan oluşmaktadır. Bu kısımda *Uigurisches Wörterbuch*'taki yazı çevirimi ve harf çevirisi tablosu (krş. Röhrborn, 1977-1998: 9-10 ve 13-14; Röhrborn, 2010: XXXIII-XXXV) yöntem olarak belirlenmiştir. Çalışmanın metin kısmında bazı satırlar yoğun hasar sebebiyle Türkiye Türkçesine aktarılamamıştır. Bunun dışındaki satırların bir kısmı da kısmen hasarlı olduğundan metnin aktarma bölümünde satır satır aktarım yoluna gidilmiştir. Çalışmanın metne ilişkin açıklamalar kısmında metinde öne çıkan ikilemelere ve bir alıntı sözcüğün köken bilgisine değinilmiştir. Yazının sözlük ve dizin kısmında, metinde bütünlüklü olarak tespit edilen ve bunun yanında restorasyonu yapılan sözcüklerin tamamı ilgili kısma madde başı olarak dâhil edilmiştir.

2. Eski Uygurca Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

U 2104 (T)

A sayfası

(01) 01 atl(1)g

ˈtlq ˈnk//... ..

(02) 02 yınak [yer]-

yynkˈqˈwz ... ///

(03) 03 tinçü ol

tynçw ˈwl //.../... ..

(04) 04 [a]gılık

//q ylyqˈ

B sayfası

(05) 01 ätözdä

... .. ˈtwyz dˈ

(06) 02 nomlug örgün

... .. nwmlwq ˈwyrkwn

(07) 03 „ üstün

... .. /y „ ˈwystwn

(08) 04 mak ...

... .. mˈqˈ ...

U 2124 (o. F.)

A sayfası

(09) 01 ötrü

ˈwytrw ///l... ..

(10) 02 kuvrag

qˈwvrq twy/... ..

(11) 03 ... agat... ..

lyk ˈqˈt... ..

(12) 04

t... ..

B sayfası

(13) 01 ämgäk

... .. // ˈmkˈk

(14) 02 kurtultılar „

- qwrwtlty l'r ,,
- (15) 03 [in]çä tep
..... //ç' typ
- (16) 04
...../
- U 2169 (o. F.)**
A sayfası
- (17) 01 ,,
...../r ,,
- (18) 02 temäk
...../r tym'k
- (19) 03 [yer]tinçükä
..... //tyñçwk'
- (20) 04
.....r l'ryn
- B sayfası
- (21) 01
w//
- (22) 02 üd ,,
`wyd ,, t... ..
- (23) 03 yetinç
yytynç
(24) 04 [ü]d ,,
//d ,, s/.....
- U 2211 (T I)**
A sayfası
- (25) 01
.....m/z l//
- (26) 02 pra
..... pr' tmy.....
- (27) 03 tümän tör/[üg]
..... twym'n twyr//.....
- (28) 04lig üstü[n].....
.....lyk `wystw/.....
- (29) 05
...../ ts.....
- B sayfası
- (30) 01
.....kl'r ny.....
- (31) 02 [yaru]k yaşuk
..... ///q' yşwq'
- (32) 03 köñülüg
..... kwnkwlwk
- (33) 04 k(a)ltı
..... q'ltı ty/wq.....
- (34) 05
.....///.....

U 2394 (T I y 500)

A sayfası

- (35) 01
...../...
(36) 02 ... [t(ä)]ŋ[ri] burhan ...
.../z wk ... //k// pwrqñ ...
(37) 03 ... ugrınta kertgünç ...
...rw...wq`wqrynt kyrtkwñç ...
(38) 04 ... süzök kertgünç ...
...q swyz wk kyrtkwñç ...

B sayfası

- (39) 01 ... [t(ä)]ŋr]i burhan ...
... ///y pwrqñ ... /... /... /...
(40) 02 ... yoltın ketärür ...
... y'l// ywltyn kyt'rwr `wy...w/...
(41) 03 ... ,, takı ymä ...
... y//stwrwr ,, t'q'y ym/ ...
(42) 04
.....///.....

U 2447 (T II Toyoq; T II 565)

A sayfası

- (43) 01 ... kut[r]ulma[k] ...
... qwt/wlm'/ ...
(44) 02 ... lıg köñül ...
...lyq kwnkwl ...
(45) 03 ... köñülläri ...
... kwnkwl l'ry /...
(46) 04 ... bilig ...
... pylyk `wy/...
(47) 05 ... üzä ...
... / `wyz `t... ..

B sayfası

- (48) 01
.....l ,,
(49) 02 ... sözlämiş ...
... swyz l'myş ...
(50) 03 ... balıkka ...
... p'lyq` q` ...
(51) 04 ... otrugka ...
... / `wtrwq q` ...
(52) 05 ... ka ,, ...
... q` ,, yk/...
(53) 06
...w/.../.....

U 2485 (T II 614)

A sayfası

- (54) 01 ... ätöz ärsär ol ...

- / 'twyz rsr wl t...
- (55) 02 ymä bodis(a)t(a)vlar ...
... .. ym' pwdystv lr ...
B sayfası
- (56) 01 sansız adın tınl(ı)g
/ s'nsyz 'dyn tynlq
- (57) 02
m'k s'q'y//... ..

U 3008 (T II T; T II T 500)

recto

- (58) 01
... .. t//k/ /k//z
- (59) 02 körmäk sakınmak täggü-
kwyrm'k s'q'ynm'q' t'kkw
- (60) 03 lük bulgulukta ädgü nom-
lw'k pwlq'w lwq' t' dkw nwm
- (61) 04 larıg t(ä)kin oñayın bulmak
l'ryq tkyn 'wnk'yyn pwl'm'q'
- verso
- (62) 01 ärksinmäktä ,, ,,
'rksynm'k t' ,, ,,

U 5119 (o. F.)

recto

- (63) 01
l'r kw/l... ..
- (64) 02 kılmuş ärsär
q'ylymyş 'rsr /... ..
- (65) 03 larka burhan
l'rq' pwrq'n
- (66) 04 birök
pyrwk
- (67) 05
yk/... ..

U 5372 (T I 581)

recto

- (68) 01
... ..//... ..
- (69) 02
... ..kyn/... ..
- (70) 03 bun tözin
... .. / pwn twyz yn ...
- (71) 04 taplamagu
... .. / t'pl'm'qw
- (72) 05 bo üç törlüg
... .. / pw 'wyç twyrlwk
- (73) 06 üç törl[ü]g
... .. / 'wyç twyrl/k

- (74) 07 ,, tapl[a]-
... ..qr ,, tpl/... ..
- (75) 08
... ..ky l/... ..
- U 5457 (T I D; T I D 580)**
A sayfası
- (76) 01 birök
... .. pyrwk (P)
- (77) 02 üstäyü yüz miñ
`wystyw ywz mynk (P)
- (78) 03 tögürdi takı ... tururl[ar]
tkwrdy tqy //// twrwr l//
- (79) 04
///// tykç/... ..
- B sayfası
- (80) 01 altunlug
... .. (P) !twnlwq t... ..
- (81) 02 b(ä)k katıg kertgünç
... .. (P) pk q'tyq kyrtkwñç
- (82) 03 hua çäçäk t(ä)ñri t(ä)ñrisi
... .. (P) qw'ç'ç'k tnkry tnkrysy
- (83) 04 [burhan] tögşilti
/////d tkşylty

3. Eski Uygurca Metnin Aktarması

U 2104 (T) (A ve B sayfası)

(01) adlı (02) taraf (03) [dün]yadır. (04) [a]mbar (05) bedende (06) öğretili taht (07) üstte (08)

U 2124 (o. F.) (A ve B sayfası)

(09) sonra (10) topluluk (11) ... yaşam iksiri ... (12) (13) sıkıntı (14) kurtuldular. (15) [bö]yle diyerek (16)

U 2169 (o. F.) (A ve B sayfası)

(17) (18) deme (19) [dün]yaya (20) (21) (22) zaman (23) yedinci (24) zaman

U 2211 (T I) (A ve B sayfası)

(25) (26) ... bayrak ... (27) ... on bin tür[lü] ... (28) üstte (29) (30) (31) ... [aydınlı]k ışık ... (32) gönlü (33) şöyle ki (34)

U 2394 (T I y 500) (A ve B sayfası)

(35) (36) [Ta]n[rı] Buddha (37) uğrunda inanç ... (38) inanç ... (39) ... [Tanr]ı Buddha (40) yoldan çıkarır. ... (41) ve bundan başka (42)

U 2447 (T II Toyoq; T II 565) (A ve B sayfası)

(43) ku[r]tulma (44) gönül (45) gönülleri (46) bilgi (47) üzerinde (48) (49) söylemiş (50) şehre (51) adaya (52) (53)

U 2485 (T II 614) (A ve B sayfası)

(54) beden ise o ... (55) yine Bodhisattvalar ... (56) sayısız başka canlı (57)

U 3008 (T II T; T II T 500) (recto ve verso)

(58) (59) görme, düşünme, ulaşma (60) (ve) elde etmede iyi öğretileri (61) kolay bir biçimde elde etme, (62) hükümlanlıkta

U 5119 (o. F.) (recto)

(63) (64) yapmış ise (65) -lara Buddha (66) eğer (67)

U 5372 (T I 581) (recto)

(68) (69) (70) ... kökünüz ... (71) ... istenmeyen ... (72) ... bu üç tür ... (73) ... üç türlü ... (74) iste-... .. (75)

U 5457 (T I D; T I D 580) (A ve B sayfası)

(76) ... eğer ... (77) ekleyerek yüz bin (78) ulaştırdı ve ... bulunurlar. ... (79) (80) altınlı (81) sağlamı düşünce (82) çiçek2 Tanrı Tanrısı (83) [Buddha] değişti.

4. Eski Uyurca Metne İlişkin Açıklamalar

(11) **agat**: EUyg. bu sözcük kökeni bakımından Skt. *agada* “ilaç, drog” (Monier-Williams, 1899: 4b; Davids ve Stede, 1921-25: 3) dayanmaktadır; bununla birlikte Toharcanın A ve B diyalektinde *āgat* “ilaç” (Adams, 2013, s.42) biçiminde tanıklanmıştır.

(31) **[yaru]k yaşuk**: Bu restorasyon tamamen *yaruk yaşuk* “ışıl2, parıl2; aydınlık2, parlaklık2” (Şen, 2002: 346; Ölmez, 2017: 303; Karaman, 2022: 388) ikilemesi temelinde yapılmıştır.

(61) **t(ä)k+in onay+ın**: Bu ikileme “basit2, kolay2, bayağ2” anlamında daha evvel tespit edilmemiş bir ikilemedir.

(70) **bun töz+in**: Bu ikileme “esas2, kök2, temel2” (Ölmez, 2017: 259; Karaman, 2022: 114) anlamındadır.

5. Sözlük ve Dizin

A

adın “başka” *sansız a. tnl(ı)g* 56

agat < Toh. A ve B *āgat* < Skt. *agada* “yaşam iksiri” *a.* 11

[a]gılık “ambar, depo” [*a*]. 04

altunlug “altınlı” *a.* 80

atl(ı)g “adlı” *a.* 01

B

balık “şehir” *b.+ka* 50

bilig “bilgi” *b.* 46

birök, birök “eğer” *b.* 66, 76

bo “bu” *b. üç törlüg* 72

bodis(a)t(a)v < Soğd. *pwδystβ ~ pwtystβ* < Skt. *bodhisattva* “Bodhisattva, Buddha adayı, Buddha olacak kimse” *b.+lar* 55

b(ä)k “sağlam” *b. katıg* “sağlam₂” 81

bul- “elde etmek” *täggülük b.-gulukta* 60

bulmak “elde etme” *t(ä)kin oñaym b.* 61

bun “kök, asil” *b. tözin* “kök₂” 70

burhan, burhan, [burhan] “Buddha” *b.* 65; *[t(ä)]η[ri]* *b.* 36; *[t(ä)ηr]* *b.* 39; *t(ä)ηri t(ä)ηrisi [b].* 83

Ç

çäçäk “çiçek” *hua ç.* “çiçek₂” 82

Ä

ädgü “iyi” *ä. nomlarıg* 60

ängäk “sıkıntı” *ä.* 13

är- “yardımcı eylem, -dIr” *ä.-sär* 54; *kılmış ä.-sär* 64

ärksinmäk “hükümranlılık” *ä.+tä* 62

ätöz “beden” *ä.* 54; *ä.+dä* 05

H

hua < Çin. 乘 *hua* “çiçek” *h. çäçäk* “çiçek₂” 82

İ

[in]çä “böyle” *[i]. tep* 15

K

k(a)ltı “şöyle ki” *k.* 33

katıg “sağlam” *b(ä)k k.* “sağlam₂” 81

kertgünç “inanç” *k.* 37; *b(ä)k katıg k.* 81; *süzök k.* 38

ketär- “çıkarmak, uzaklaştırmak” *yoltın k.-ür* 40

kıl- “yapmak, etmek” *k.-mış ärsär* 64

könül “gönül” *k.* 44; *k.+läri* 45; *k.+üg* 32

körmäk “görme” *k. sakınmak* 59

kurtul- “kurtulmak” *k.-tılar* 14

kut[r]ulma[k] “kurtulma” *k.* 43

kuvrag “topluluk, cemaat” *k.* 10

M

miñ “bin” *yüz m.* 77

N

nom < Soğd. *nwm* < Grek. *nomos* “öğreti, dinî kaide” (~ Skt. *dharma*) *ädgü n.+larıg* 60

nomlug “öğretili” *n. örgün* 06

O

ol, ol “o, işaret sıfatı; -dIr, kopula” *o.* 03, 54

oñay "basit, kolay" *t(ä)kin o.+ın* "kolay bir biçimde" 61

otrug "ada" *o.+ka* 51

Ö

örgün "taht" *nomlug ö.* 06

ötrü "sonra" *ö.* 09

P

pra < Soğd. *pr'~pr"~prkh* < Skt. *patāka* "bayrak, sancak" *p.* 26

S

sakınmak "düşünme" *körmäk s.* 59

sansız "sayısız" *s. adın tınl(ı)g* 56

sözlä- "söylemek" *s.-miş* 49

süzök "temiz, duru, arı" *s. kertgünç* 38

T

takı "ve" *t.* 78; *t. ymä* 41

tapla-, tapl[a]- "istemek, arzu etmek" *t.* 74; *t.-magu* 71

täg- "değmek, ulaşmak, erişmek" *t.-gülük bulgulukta* 59

tägşil- "değişmek" *t.-ti* 83

tägür- "ulaştırmak" *t.-di* 78

t(ä)k "basit, kolay, sade" *t.+ın oñayın* "kolay bir biçimde" 61

t(ä)ñri, [t(ä)]ñ[ri], [t(ä)ñr]i "Tanrı" *t. t.+si [burhan]* 82; *[t]. burhan* 36, 39

te- "demek, söylemek" *[in]çä t.-p* 15

temäk "deme, söyleme" *t.* 18

tınl(ı)g "canlı" *sansız adın t.* 56

törlüg, törl[ü]g, törl[üg] "türlü" *bo üç t.* 72; *tümän t.* 27; *üç t.* 73

töz "kök, asil" *bun t.+ın* "kök" 70

tur- "durmak, oturmak, bulunmak" *t.-url[ar]* 78

tümän "on bin" *t. törl[üg]* 27

U

ugur "yol" *u.+ımta kertgünç* 37

Ü

üç "üç" *ü. törlüg* 72; *üç törl[ü]g* 73

üd, [ü]d "zaman" *ü.* 22; *[ü].* 24

üstä- "eklemek" *ü.-yü yüz miñ* 77

üstün, üstü[n] "üstte, yukarıda" *ü.* 07, 28

üzä "üzerinde" *ü.* 47

Y

[yaru]k “aydınlık” [y]. yaşuk 31

yaşuk “ışık” [yaru]k y. 31

yetinç “yedinci” y. 23

[yer]tinçü “dünya” [y]. 02; [y].+kä 19

yıñak “taraf” y. 02

ymä “dahi ,da” y. 55; takı y. 41

yol “yol” y.+tın ketäür 40

yüz “yüz” y. miñ 77

6. Sonuç

Budist Eski Uygur edebiyatı içerisinde bugün hangi metnin parçası olduğu belirlenemeyen veyahut da muhtevası tespit edilememiş olan metin parçaları sayıca fazladır. Bu çalışmada da hasarlı satırlar bir kenara bırakıldığında tanımlanamamış 83 satır hacmindeki on bir fragman söz konusu edilmiştir. Bu araştırmanın sonuçları şöyle sıralanabilir: (1) Metnin söz varlığında 74 madde başı tespit edilmiştir. Bu madde başlarından 13’ünü (% 17.56) fiil kök ve gövdesi oluştururken, bunun yanında 61’ini (% 82.43) isim kök ve gövdesi oluşturmaktadır. (2) Metnin genel söz varlığında 5 (% 6.75) alıntı sözcük bulunmaktadır. (3) Alıntı sözcükler söz konusu olduğunda Toharca üzerinden alıntılanan Sanskritçe kökenli 1 (% 20) sözcük (*agat*) tespit edilmiştir. Soğdca üzerinden alıntılanan 2 (% 40) Sanskritçe sözcük (*bodis(a)t(a)v* ve *pra*) tanıklanmıştır. Çince üzerinden alıntılanan 1 (% 20) sözcük (*hua*) ve Soğdca üzerinden alıntılanan Grekçe kökenli bir 1 (% 20) sözcük (*nom*) tespit edilmiştir. Bu yazıda metin neşri yoluyla Eski Uygurca araştırmalarına küçük bir katkı sunulmak istenmiştir.

İşaretler ve Kısaltmalar

...2	ikileme
... ..	Metindeki hasarlı kısımlara işaret eder.
bk.	bakınız
Çin.	Çince
EUyg.	Eski Uygurca
Grek.	Grekçe
krş.	karşılaştırınız
o. F.	ohne Fundsigle [= Fragmanın bulunduğu yeri gösterir işaret mevcut değil]
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti

Finansman/ Grant Support

Bu yazı, TÜBA-GEBİP programı tarafından desteklenmiştir.

The Turkish Academy of Sciences-Outstanding Young Scientist Program (TÜBA-GEBİP) funded this paper.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Adams, D. Q. (2013), *A Dictionary of Tocharian B: Revised and Greatly Enlarged Vol. 1-2*, New Haven: Rodopi.
- Davids, T. W. R. ve Stede, W. (1921-1925), *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, London: Pali Text Society.
- Karaman, A. (2022), *Eski Türkçede İkillemeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Laut, J. P. ve Wilkens J. (2017), *Alttürkische Handschriften Teil 3: Die Handschriftenfragmente der Maitrisimit aus Sängim und Murtuk in der Berliner Turfansammlung*, Stuttgart: Steiner.
- Maue, D. (1996), *Alttürkische Handschriften Teil 1: Dokumente in Brahmi und tibetischer Schrift*, Stuttgart: Steiner.
- Maue, D. (2015), *Alttürkische Handschriften Teil 19: Dokumente in Brahmi und tibetischer Schrift Teil 2*, Stuttgart: Franz Steiner.
- Monier-Williams, M. (1899), *A Sanskrit-English Dictionary*, Oxford: Oxford University Press.
- Ölmez, M. (2017), Eski Uygurca İkillemeler Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 65(2), s.243-311.
- Özertural, Z. (2012), *Alttürkische Handschriften Teil 16: Mahāyāna-sūtras und Kommentartexte*, Stuttgart: Steiner.
- Raschmann, S.-C. (2005), *Alttürkische Handschriften Teil 7: Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras Teil 3: Sechstes bis zehntes Buch. Kolophone, Kommentare und Versifizierungen Gesamtkonordanzen*, Stuttgart: Steiner.
- Raschmann, S.-C. (2007), *Alttürkische Handschriften Teil 13: Dokumente Teil 1*, Stuttgart: Steiner.
- Raschmann, S.-C. (2009), *Alttürkische Handschriften Teil 14: Dokumente Teil 2*, Stuttgart: Steiner.
- Röhrborn, K. (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien Lieferung 1-6: a-ärñäk*, Wiesbaden: Steiner.
- Röhrborn, K. (2010), *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien Neubearbeitung. I. Verben. Vol. 1: ab- - äzüglä-*, Stuttgart: Steiner.
- Şen, S. (2002), *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Wilkens, J. (2000), *Alttürkische Handschriften Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*, Stuttgart: Steiner.
- Wilkens, J. (2010), *Alttürkische Handschriften Teil 10: Buddhistische Erzähltexte*, Stuttgart: Steiner.

Elektronik Kaynaklar

- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 2104 (T) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2104seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2104seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 2124 (o. F.) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2124seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2124seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 2169 (o. F.) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2169seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2169seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 2211 (T I) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2211seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2211seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).

- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 2394 (T I y 500) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2394seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2394seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 2447 (T II Toyoq; T II 565) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2447seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2447seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 2485 (T II 614) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2485seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2485seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 3008 (T II T; T II T 500) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3008seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3008seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 5119 (o. F.) recto: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5119seite1.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 5372 (T I 581) recto: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5372seite1.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv, U 5457 (T I D; T I D 580) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5457seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5457seite2.jpg> (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-1: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000723, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-10: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000503, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-11: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000958, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-2: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001626, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-3: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001658, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-4: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001667, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-5: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001954, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-6: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orientmss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001830, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).

-
- URL-7: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001863, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-8: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000563, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- URL-9: KOHD (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland), https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001028, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 969-982, doi: 10.11616/asbi.1265927

Türkiye’de Kadın Futbolcuların Instagram’da Benlik Sunumu

Self-Presentation of Female Football Players in Turkey on Instagram

Salih TİRYAKİ¹ ID, Melis KARAKUŞ² ID

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 02.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışma Türkiye’de kadın futbolcuların Instagram’da çevrimiçi benlik sunumu biçimlerine odaklanmıştır. Türkiye’de futbol, toplumda ve medyada erkeklerle özdeşleşmiş biçimde sunulmaktadır. Bu yüzden kadın futboluna ve futbolculara olan ilgi oldukça düşüktür. Kadın futbolcular da çevrimiçi benliklerini sunmak veya yeni kimlikler yaratmak için Instagram’ı kullanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye Milli Kadın Futbol Takımı’nda yer alan ve Instagram’da en az 5000 takipçiye sahip 8 kadın futbolcunun Instagram’da paylaştığı 1191 Instagram hikâyesi netnografik yöntemle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda paylaşımların 451’inin sahne önü, 740’ının ise sahne arkası performanslarına odaklandığı belirlenmiştir. Kadın futbolcular Instagram’da sahne önünde “futbolcu” kimliklerini (n=254) ön plana çıkarırken, sahne arkası performanslarında ise daha çok “kişisel yaşamlarına” (n=327) odaklanan paylaşımlarla kendilerine ait sosyo-kültürel yapıları ve bilinmeyen yönlerini ön plana çıkarmayı tercih etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Benlik Sunumu, Çevrimiçi Benlik, Instagram, Kadın Futbolcular.

&

Abstract: This study has focuses on the online self-presentation of female football players in Turkey on Instagram. In Turkey, football is presented in society and media in a way that is identified with men. Therefore, interest in women's football and football players is quite low. Female football players also use Instagram to present their online selves or create new identities. In this study, 1191 Instagram stories shared on Instagram by 8 female football players who play in the Turkish National Women's Football Team and have at least 5000 followers on Instagram were analyzed using the netnographic method. As a result of the study, it was determined that 451 of the posts focused on frontstage and 740 on backstage performances. While female football players highlight their "football player" identities (n=254) in front of the stage on Instagram, they prefer to highlight their socio-cultural structures and unknown aspects of themselves with posts focusing more on their "personal lives" (n=327) in their backstage performances.

Keywords: Self-Presentation, Online Self, Instagram, Female Football Players.

Atıf/Cite as: Tiryaki, S., Karakuş, M. (2023). Türkiye’de Kadın Futbolcuların Instagram’da Benlik Sunumu. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 969-982. doi: 10.11616/asbi.1265927

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Salih Tiryaki, Konya Selçuk Üniversitesi, salih.tiryaki@selcuk.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doktora Öğrencisi, Melis Karakuş, Konya Selçuk Üniversitesi, meliskarakus03@gmail.com.

1. Giriş

Benlik sunumu, Amerikalı sosyolog Erving Goffman'ın dramaturjiden uyarladığı temel kavramların başında gelmektedir. Benlik sunumu teorisinde, bireyler kişilerarası etkileşim sırasında olmak istedikleri şekilde kendini tanıtmaktadır. Bu rol yapma davranışı gündelik hayatta benliğin sunumunda ve diğer bireylerin algılarının şekillenmesinde önemli yere sahiptir (Goffman, 1956). Goffman'ın ortaya koyduğu teoride benlik sunumu sahne önü ve sahne arkası olmak üzere iki farklı şekilde yansıtılmaktadır. Bireyler, sahne önü performanslarında diğerleri tarafından gözlemlendiğinin bilincindedir, bu yüzden de toplumsal normlara uygun hareket etmektedir. Sahne arkası ise bireylerin herkes tarafından bilinmeyen özelliklerinin sergilendiği alan olarak tanımlanmaktadır (Goffman, 1956).

Benlik sunumu, bireylerin kendisi hakkında bazı bilgileri veya kendi imajını diğer insanlara iletmeye çalışan davranış biçimlerini içermektedir. Bu da birey davranışındaki motivasyonları ifade etmektedir. Bu motivasyonlar bireylerin sergiledikleri istikrarlı davranış biçimlerini oluşturmaktadır. Ancak bu motivasyonların ortaya çıkması çeşitli faktörlere bağlıdır. Benlik sunumunda diğer bireylerin değerlendirmeleri, yakınlık dereceleri ve bakış açıları bu motivasyonların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Baumeister ve Hutton, 1987).

Sosyal medyanın gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesiyle birlikte kendini sunma davranışı da çevrimiçi ortamlarda gerçekleşmeye başlamıştır. Bu ağlarda bireyler çevrimiçi olarak bir benlik inşa etmekte ya da gündelik yaşamdaki benliklerini doğrudan sergileyebilmektedir (Jensen Schau ve Gilly, 2003). Çevrimiçi kendini sunma davranışı, çevrimiçi sosyal etkileşimin önemli bir parçası haline gelmiştir ve sosyal bağlam ve sosyal kültür gibi birçok faktörün üzerinde etkisini bulunmaktadır. Sosyal medya ağlarında bireyler, benlik sunumlarını sadece olumlu yönleri üzerine kurabileceği gibi olumlu ve olumsuz özelliklerini de bir arada sergileyebilmektedir (Lee- Won, vd., 2014).

Sosyal medya ağlarında benliğin sunumunda sporcuların davranış biçimleri üzerine odaklanan birçok çalışma bulunmaktadır. Sporcuların benlik sunumu performanslarında öne çıkan sosyal medya ağlarının başında ise Instagram gelmektedir (Hong, vd., 2020; Bae, vd., 2023). Sporcular Instagram'da yaptıkları işi destekleyici, sporcu kimliklerini ön plana çıkaran sahne önü performanslarını sergilediği gibi özel yaşamlarını da diğer kullanıcılarla paylaşabilmektedir (Li, vd., 2021; Harris ve Brison, 2022). Bu çalışmada, Türkiye'deki kadın futbolcuların Instagram'da benlik sunumu performanslarına odaklanılmıştır. Kadın futbolcular, erkek futbolculara göre kitle iletişim araçlarında daha az ve eşit olmayan şekilde temsil edilmektedir. Kadın futbolcular da bu eşitsizliği aşmak için Instagram'da futbolcu kimliklerini ön plana çıkarmayı tercih edebilmektedir (Shreffler, Hancock ve Schmidt, 2016; Xu ve Armstrong, 2019). Diğer taraftan kadın futbolcular paylaştıkları gönderiler ile toplumda hâkim olan ataerkil kültürel değerleri sahne arkası performanslarıyla sürdürebilmektedir (Geurin-Eagleman ve Burch, 2016; Gainor, 2017; Kavasoglu ve Koca, 2019; Kavasoglu ve Koca, 2022). Bu çalışma da daha önce yapılan çalışmalardan (Shreffler, Hancock ve Schmidt, 2016; Xu ve Armstrong, 2019; Geurin-Eagleman ve Burch, 2016; Gainor, 2017; Kavasoglu ve Koca, 2019; Kavasoglu ve Koca, 2022) yola çıkarak Türkiye'de kadın futbolcuların Instagram'da çevrimiçi benlik sunumu biçimlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışma kadın futbolcuların sahne önü ve sahne arkası performanslarında ortaya koydukları dijital ortamda benlik sunumu biçimlerini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2. Sosyal Medya Ağlarında Benlik Sunumu ve Kadın Futbolcular

Erving Goffman'ın (1956) ortaya koyduğu Benlik Sunumu Teorisi'ne göre, bireyler ilişkilendirilmek ve bilinmek istedikleri hayatlarının veya kişisel özelliklerinin temel unsurlarını bilinçli bir şekilde diğer bireylere göstererek, başkalarının kendilerini nasıl algıladıklarını stratejik olarak yönetmeye çalışmaktadır. Benlik sunumu, gerçeğin arzulan bir kamu imajını aktararak aktarmayacağına bağlı olarak doğru veya yanlış olabilen, arzu edilen bir kamu temsilini yansıtmak için tasarlanmış iletişim biçimlerini içermektedir (Johnson, 1981). Bireylerin gündelik yaşamda sergiledikleri benlik sunumu performansları, sosyal medya ağlarıyla birlikte daha görünür, daha özenli ve daha seçici hale gelmiştir. Sosyal medya ağları bireylere, kendileri hakkında başkalarıyla kapsamlı bir şekilde bilgi paylaşma imkânı sunduğu için, benlik sunumu

sosyal medya ağlarında kendini ifade etme ve bunun sonucunda da onaylanma için büyük önem taşımaktadır (Djafarova ve Trofimenko, 2019; Schlosser, 2020).

Sosyal medya ağları bireylere, takipçilere veya bu ağlardaki diğer kişilere kendilerini nasıl sunacaklarını kontrol etme imkânı sağlamaktadır (Mehdizadeh, 2010). Bireyler bu ağlarda, ideal bir kişisel imaj yaratma, sergileme ve bunu kontrol etme gücüne sahiptir. Bu ağlarda bireyler, paylaştığı içerikleri doğrudan gören kişilere göre benlik sunumu performansı sergilemektedir. Ancak yapılan çalışmalarda (Zheng, vd., 2020) bireylerin sosyal medya ağlarında hem yakın arkadaşlarına hem de doğrudan arkadaş olmadığı kişilere yönelik içerikler paylaşmayı tercih ettiği belirlenmiştir. Bu çalışmada, bireylerin yakın arkadaşlarına yönelik paylaşımlarda kendileriyle ilgili zayıf noktaları ve utanç duyduğu bilgileri sunmayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bu da sosyal medya ağlarında görünürlük ve yakınlık arttıkça benlik sunumu performansının değiştiğini göstermektedir (Zheng, vd., 2020). Diğer taraftan bireysel unsurlar, üye olunan gruplar, bu ağlarda yer alma motivasyonları, sosyal medya ağlarına bağlı değişkenler ve kendisi ve başkaları tarafından oluşturulan kişisel içerikler çevrimiçi benlik sunumu üzerinde etkili olmaktadır (Hollenbaugh, 2021).

Bireyler sosyal medya ağlarını, kimliklerini keşfetmek, sosyal karşılaştırma yapmak ve en önemlisi de olmak istedikleri benliklerinin idealize edilmiş yönlerini sergilemek için kullanmaktadır. Sosyal medya ağlarının oluşturduğu kamusal alanlarda, benliği meşrulaştıracak görüntülerin sunulması sağlanmaktadır (Manago, vd. 2008). Sosyal medya ağlarında benlik sunumu performansları birçok farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bu ağların benlik sunumu performanslarına kattıkları özelliklerin başında ise selfieler (öz çekim) ve filtre (efekt) özellikleri gelmektedir. Bu ağlarda “*filtre kullanılarak oluşturulan selfielerin kullanıcılar tarafından “doğal” olmadığı bilinmesi benlik sunumunu olumsuz etkilerken*” (Hong, vd., 2020, s.7), filtre kullanılmadan paylaşılan selfielerin kullanımı doğallığı yansıttığı için benlik sunumu performansına olumlu yansımaları olmaktadır.

Instagram gibi sosyal medya ağlarının artan kullanımı ile çevrimiçi benlik sunumu toplumda ön planda olan kişi ve gruplar için daha önemli hale gelmiştir. Özellikle sporcular için Instagram, sahne önü ve sahne arkası benlik sunum performansları birleştirdikleri çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Sporcular Instagram’da benlik sunumunu profesyonel sporculuk kariyerini tanıtmak, reklam yapmak gibi sahne önü performansı sergilediği gibi özel yaşamını da sergileyerek sahne arkası performansını diğer kullanıcılarla paylaşabilmektedir (Bae, vd., 2023). Profesyonel sporcular Instagram’da paylaştığı fotoğraflar ile kendilerini en iyi yansıtacak şekilde fotoğrafları düzenleyebilmekte, 24 saat süreli paylaşımlar yapabilmekte, isterlerse bu paylaşımları herkese veya belirli kişilere görünür hale getirebilmektedir. Sporcular çektikleri fotoğraflar, selfieler, videolar ve filtreler ile çevrimiçi benlik sunumu performanslarını diğer kullanıcıları etkilemek ve dikkatini çekmek için kullanabilmektedir (Hong, vd., 2020).

Sporcuların Instagram’ı, kişisel hayatlarını, profesyonel vurgularını ve fikirlerini, ürün yerleştirmeleri paylaşması hayranlarına ve takipçilerine çok daha yakın olmasını sağlamaktadır (Balci, vd., 2022). Instagram sporcuların aynı zamanda kariyerler ve yaşamları ile ilgili mesajların, görüntülerin ve içeriğin paylaşılmasını sağladığı gibi benlik sunumunda aracı olarak sorumluluğu da almaktadır. Instagram’da sporcular kişisel benliklerinin yanı sıra profesyonel benliklerini de sergilemektedir (Li, vd. 2021). Bu durum Instagram’da sporcuların zaman içerisinde popülerleşmesine yani takipçi sayısının artmasına göre değişebilmektedir (Harris ve Brison, 2022). Instagram kadın sporcular için medyadaki ve toplumdaki temsil eksikliğini aşmak için elverişli bir alan olarak ortaya çıksa da (Shreffler, Hancock ve Schmidt, 2016; Xu ve Armstrong, 2019), benlik sunumu performansları toplumdaki var olan kültürel yapıları destekleyici şekilde de kullanılabilir (Geurin-Eagleman ve Burch, 2016; Manago, vd., 2008; Benzer ve Ünal, 2021; Smith ve Sanderson, 2015; Lebel ve Danylchuk, 2012; Gainor, 2017). Instagram’da kadın sporcular benlik sunumlarını sergilerken, erkek meslektaşlarına göre daha az yaptıkları sporla ilgili fotoğraf paylaşmakta (Xu ve Armstrong, 2019) Instagram’da paylaşılan hikayeler daha çok fikirlerini ifade etmek, diğer kullanıcılarla etkileşime geçmek, tanıtım yapmak ve sahne arkası yani özel yaşamını sergilemek için kullanmaktadır (Li, vd., 2021).

Kadın sporcuların Instagram’da benlik sunumu performansları üzerinde birçok faktör etkili olmaktadır. Kullanıcılar, kadın sporcuların sporcu kimliğinin ön planda olduğu sahne önü fotoğraflarına daha fazla ilgi göstermeyi tercih edebilirken (Lebel ve Danylchuk, 2014), kadın sporcuların bilinmeyen yani sahne arkasını sergiledikleri özel yaşamlarını paylaştıkları gönderilere daha fazla beğeni ve yorum da gelebilmektedir. Ayrıca bireylerin doğal hallerini yansıtan ve filtre kullanılmayan içeriklerde sergilenen benlik sunumu performansları, diğer kullanıcıların kendilerini yakın hissetmelerine neden olmakta ve benlik sunumu performansını olumlu yönde etkilemektedir (Bae, vd., 2023; Smith ve Sanderson, 2015). Sahne arkası performanslarının yanı sıra kadın sporcuların kültürel normlara karşı çıkmak ve sporcu algısını yüceltmek için sporcu kimliklerini daha fazla yansıtmayı da tercih edebilmektedir. Böylece benlik sunumu inşasını sporcu kimliği üzerinden oluşturabilmekte ve mevcut geleneksel yapıya karşı bir mücadele de başlatabilmektedir (Shreffler, Hancock ve Schmidt, 2016). Kadın sporcuların Instagram’da paylaştığı fotoğraflar çeşitli benlik sunumu stratejileri içermektedir. Sporcular burada sadece sahne önü veya sahne arkası performanslarına odaklanabildiği gibi ikisi arasındaki ilişkiyi bulanıklaştırarak özel yaşamlarına ilişkin bilgiler veya katıldıkları spor dallarıyla ilgili görseller paylaşabilmektedir (Kavasoglu ve Koca, 2019; Pate, vd., 2014).

Sosyal medyada benlik sunumu birçok açıdan olumlu ve olumsuz şekilde sonuçlanabilmektedir. Örneğin bireylerin bu ağlarda gerçekleştirmiş olduğu benlik sunumu hem sosyal desteğin hem de aidiyet duygusunun açıklayıcısı durumundadır. Bireyler bu ağları sosyalleşme için kullandıkları zaman benlik sunumunu da doğrudan olumlu etkilemektedir (Pang, 2020). Diğer taraftan kadın futbolcuların Instagram’da “ne” yayımlayacağına dair endişelere sahip olması, gönderileri özenli ve dikkatli şekilde seçmesi kısaca benlik sunumu performanslarında bu ağlara bağlı kalınması, gerçek yaşam deneyimlerinden alınan zevki azaltabilmektedir (Barasch, vd. 2018). Ayrıca, Instagram’ın kadın bedeninin cinsel nesnelleştirilmesine yönelik artan baskısı ve diğer kadınlarla yoğunlaştırılmış sosyal karşılaştırmaya olanak tanınması, özellikle genç kadın sporcular üzerinde kimlik gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir (Manago, vd, 2008). Bu çalışma literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak Türkiye’deki kadın futbolcuların Instagram’da çevrimiçi benlik sunumu performanslarına odaklanmaktadır. Türkiye’de kadın futbolcuların çevrimiçi benlik sunumu performanslarına odaklanan çalışmalar sınırlıdır. Bu yüzden çalışma alandaki bu boşluğu doldurmak ve hikayeler üzerinden yaratılan benlik sunumu performanslarını belirlemek açısından önem taşımaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışma Türkiye’de kadın futbolcuların Instagram’da benlik sunumu performansları üzerine odaklanmaktadır. Çalışmada kadın futbolcuların, Instagram’da çevrimiçi benlik sunumu performanslarını nasıl gerçekleştirdikleri, sahne önü ve sahne arkası performanslarını nasıl sergiledikleri incelenecektir.

Instagram hikayeleri, daha çok anlık fikirleri ifade etmek, diğer kullanıcılarla etkileşime geçmek sahne önü ve sahne arkası anlık olayları paylaşmak için kullanılmaktadır (Li, vd., 2021). Bu bakımdan kadın sporcuların paylaştığı hikayelerin “öne çıkar” özelliği kullanılarak profillerine sabitledikleri gönderiler netnografik yöntem kullanılarak incelenmiştir. Netnografi, çevrimiçi yürütülen etnografik araştırma yoluyla dijital toplulukları ve davranışlarını araştırma nitel bir araştırma yöntemidir (Kozinets, 2012; Bartl, vd., 2016). Instagram’da kadın futbolcuların oluşturdukları bireysel çevrimiçi topluluklar, yaşadıkları toplumun veya grubun davranışlarını yansıttığı gibi bunları düzenleyebilir ve yönlendirebilir. Netnografi de mevcut toplumsal düzene hizmet eden kültürel davranışları, inançları, değerleri ve gelenekleri incelemektedir (Kozinets, 2010).

Netnografi, diğer kullanıcılara açık bilgileri, ilgili hesapları, toplulukları, yorumları veya fotoğrafları incelemek için kullanılmaktadır (Demir ve Ayhan, 2022). Burada amaç, bu paylaşımların yapılmasında etkili olan alt motivasyonların belirlenmesidir (Kozinets, 2002). Bu çalışmada amaçlı rastgele örnekleme tekniği kullanılarak Türkiye Kadın Milli Futbol Takımı’nda yer alan ve Instagram’da en az 5000 takipçisi olan 8 futbolcunun Instagram hesabı incelenmiştir. Amaçlı rastgele örnekleme, sistematik ve rastgele olarak seçilen örnekler içerisinde araştırmanın amacına uygun olarak incelenmesini sağlamaktadır (Marshall ve Rossman, 2014, akt. Baltacı, 2018). Bu çalışmada öncelikle çalışmanın amacına uygun olarak Türkiye Kadın Milli Futbol Takımı’nda yer alan oyuncular tespit edilmiş, daha sonra bu oyuncuların

Instagram hesapları kontrol edilmiştir. Netnografinin amacı herkese açık bilgilerin incelenmesi olduğu için (Kozinets ve Gretzel, 2022) hesapları gizli olan ve Instagram’da “öne çıkan” hikayesi bulunmayan kadın futbolcuların Instagram hesapları incelenmemiştir. Diğer taraftan örnekleme sistematik hale getirmek ve çalışma için en uygun özellikleri belirlemek için (Başkale, 2016) Instagram’da en az 5000 takipçisi olan kadın futbolcuların hesapları örnekleme içerisine alınmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda Türkiye Kadın Milli Futbol Takımı’nda yer alan 8 futbolcunun Instagram hesaplarının en az 5000 kişi tarafından takip edildiği belirlenmiş ve bu 8 hesap örnekleme dahil edilmiştir. Bu futbolcuların hedef kitlesinin belirlenmesi, takipçi sayısının yüksek olması benlik sunumu performanslarını da yönlendirdiği için (Harris ve Brison, 2022) takipçi sayısı en az 5000 takipçiye sahip olan kadın futbolcular örnekleme içerisine alınmıştır.

Netnografi, insanların deneyimlerinin kültürel karmaşıklığını koruyan sosyal medyayı incelemenin bir yolu olarak geliştirilmiştir. Bu bakımdan Instagram’da paylaşılan hikayeler, selfieler kısa videolar kadın futbolcuların benlik sunumu performanslarını anlamak için elverişli materyaller konumunda yer almaktadır (Kozinets, 2020). Bu amaçla kadın futbolcuların paylaşmış olduğu hikayeler ve öne çıkardığı gönderiler 25 Şubat 2023-10 Mart 2023 tarihleri arasında toplam 1191 Instagram hikayesi katılımsız gözlem yoluyla incelenmiştir. Netnografide katılımsız gözlem, araştırmacı için daha esnek çalışma imkânı sunduğu ve verilerin incelenmesini kolaylaştırdığı için araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Çevrimiçi ağlarda oluşturulan alanlar, katılımsız gözlem yoluyla rutin hallerinde incelenmektedir (Burgess, 2023). Bu çalışmada da kadın futbolcuların Instagram’da benlik sunumu performanslarını en iyi şekilde analiz edebilmek için katılımsız gözlem uygulanmıştır. Ayrıca kadın futbolcuların Instagram’da “öne çıkan” yani daha önce paylaşmış olduğu gönderiler incelendiği için katılımsız gözlem kullanılmıştır.

İncelenen Instagram hikayeleri sahne önü (n=451) ve sahne arkası (n=740) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır. Oluşturulan iki temel kategori kendi içerisinde alt kategorilere ayrılmıştır. Sahne önü kategorisinde 451 gönderi olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada sahne önü kategorisi, kadın futbolcuların “futbolcu” kimliğini ön plana çıkardığı ve yaptıkları işi temsil eden görsellerden oluşmaktadır. Sahne önü kategorisinde sporcuların, ulusal veya milli takımı temsil eden formalar, antrenman kıyafetleri gibi içeriklerin olduğu görseller yer almaktadır. Sahne önü kategorisi içerisinde yer alan “futbolcu kimliği” alt kategorisinde 254 görsel yer almaktadır. Bu kategori içerisinde sporcuların, oynadıkları ulusal takımlar ve milli takım formları ile maç ve antrenman içerikli gönderiler kodlanmıştır. Diğer alt kategori olan “marka ve sponsorlar için tanıtım” kategorisinde 130 gönderi bulunmakta ve tanıtım ve reklam amaçlı paylaşımlar bu kategori içerisinde yer almaktadır. Bir diğer alt kategori olan “spor içerikli bilgi paylaşımı” kategorisinde 67 gönderi bulunmaktadır. Bu kategorideki gönderiler sporcuların paylaşmış olduğu spor içerikli bilgilendirici (maç saati veya günü gibi) içeriklerden oluşmaktadır.

Sahne arkası kategorisinde ise 740 gönderi yer almaktadır. Kadın futbolcuların sahne arkası performansları, futbolcu kişiliklerini temsil eden içeriklerin yer almadığı ve özel yaşamına odaklanan içeriklerden oluşmaktadır. Sahne arkası temel kategorisi içerisinde yer alan kişisel yaşam (n=327) kategorisinde sporcuların aile, arkadaş veya tek başına fotoğrafların yer aldığı gönderiler yer almaktadır. Kendini tanıtma (n=183) kategorisinde, futbolcuların kendileriyle ilgili haberler veya röportajlar yer alırken, etkileşim (n=86) kategorisinde ise Instagram’da yapılan soru-cevap etkinliğine ilişkin gönderiler yer almaktadır. Kişisel vücut geliştirme (n=64) kategorisinde futbolcu kimliklerinin dışında spor yaptıkları gönderiler yer alırken, seyahat ve mekân (n=42) kategorisinde ise seyahat edilen yerler ve mekanlarla ilgili paylaşımlar yer almaktadır. Son olarak sosyal yardım (n=38) kategorisini ise kadın futbolcuların destek amaçlı ve kâr amacı gütmeyen yapmış olduğu yardım içerikli paylaşımlar oluşturmaktadır.

4. Bulgular

Bu çalışmada Türkiye Milli Kadın Futbol Takımı’nda yer alan 8 kadın futbolcunun Instagram hesaplarında paylaşmış olduğu hikayelerde benlik sunumu performansları incelenmiştir. Kadın futbolcuların isimleri çalışmada gizli tutulmuştur. Tablo 1’de kadın futbolcuların Instagram hesaplarının takipçi-takip sayısı ve incelenen hikâye sayıları yer almaktadır.

Tablo 3: İncelenen Kadın Futbolcuların Instagram Hesaplarının Özellikleri

Oyuncu	Takipçi	Takip	Hikâye Sayısı
Oyuncu-1-	43,2 B	762	57
Oyuncu-2-	26,2 B	1.162	218
Oyuncu-3-	24,6 B	388	203
Oyuncu-4-	15,4 B	545	491
Oyuncu-5-	14,7 B	419	16
Oyuncu-6-	12,7 B	1.287	97
Oyuncu-7-	5.674 B	917	3
Oyuncu-8-	5.112 B	797	106
Toplam	147,586 B	6277	1191

İncelenen kadın futbolcular, Instagram hesaplarında toplam 147 Bin 586 kişi tarafından takip edilmekte ve 6 Bin 277 kişiyi de takip etmektedir. Kadın futbolcuların, kendi liglerinde en üst seviyede olmaları ve Türkiye Milli Takımı forması giymelerine rağmen takipçi sayıları oldukça düşük olduğu görülmektedir.

4.1. Sahne Önü

Goffman'a (1956) göre, bireyler bir tiyatro oyununda olduğu gibi kendilerini başkalarının görmesini istedikleri 2 farklı şekilde sunmaktadır. Bireylerin gündelik yaşamlarında sundukları sahne önü ve sahne arkası performansları, kişinin bulunduğu çevreye, toplumsal konumuna göre değişebilmektedir. Sahne önü performansı, toplumdaki diğer kişilerin önünde gerçekleşen, herkesin doğrudan veya dolaylı şekilde görebildiği ve bireylerin zihninde yaratılan izlenimleri içermektedir (Goffman, 1956). Günümüzde Instagram da kadın futbolcuların yaptıkları işi desteklemek, futbolcu kimliklerini yansıtmak ve bu şekilde izlenim yaratmak için kullandıkları ağların başında gelmektedir. Bu çalışmada da kadın futbolcuların paylaşılmış olduğu toplam 1191 hikâyenin 451'i sahne önü performanslarını yansıtan içeriklerden oluşmaktadır. Bu kategori içerisinde oynadıkları ulusal ve milli takım formaları ile maç sırasında, antrenman sırasında çekilmiş fotoğrafları, futbolcu kimliği ve formaları ile marka ve sponsorlar için yaptıkları tanıtım/reklam içerikli paylaşımları, spor içerikli (maç duyurusu, zamanı, sonucu vs.) bilgi paylaşımları ve kişisel olarak futbol antrenmanları yer almaktadır.

4.1.1. Futbolcu Kimliği

Bu kategoride yer alan kadın futbolculara ilişkin görsel hikayeler, oynadıkları ulusal takımlar ve milli takım formaları ile maç ve antrenman içerikli gönderileri içermektedir. Sahne önü performansının %56,32'si (n=254) bu içeriklerden oluşmaktadır. Kadın futbolcuların yer aldığı ulusal ve milli takımlarda olan hikayeleri, benlik sunumunda toplumda var olan kültürel yapıya ve "kadınlar futbol oynayamaz" baskısına yönelik karşı bir mücadele olarak görülmektedir (Shreffler, Hancock ve Schmidt, 2016). Bunun yanı sıra kadın futbolcuların milli takımda yer aldığı görüntüler, milli duygu ve kültüre olan aidiyetin sembolü olarak da görülmektedir (Uysal, 2015; Çelik ve Akçi, 2016).

Kadın futbolcuların Instagram'da paylaşılmış olduğu "formalı" paylaşımlar, adanmışlığı simgelediği gibi (Kavasoğlu ve Koca, 2019) taraftarlar ile arasında bağ kurmak veya bağı genişletmek, inşa ettiği futbolcu kimliğini oynadıkları takımlar üzerinden kurmak için yaptıkları eylemler olarak nitelendirilmektedir (Bae, vd., 2023). Bunun yanı sıra kadın futbolcuların bu tür paylaşımları, sahne önünde olmak istedikleri ve hedefledikleri amaca yönelik başarıları da simgelemektedir (Lebel ve Danylchuk, 2014). Kadın futbolcuların Instagram'da hayatlarının farklı bir yönü olan futbolcu kimliklerini görsel unsurlarla temsil etmeleri hem gerçeğin yansıtılması hem de tanımlanmak istedikleri sahne önü performanslarını sergilemeleri anlamına gelmektedir (Smith ve Sanderson, 2015; Doyle, vd., 2022).

4.1.2. Marka ve Sponsorlar İçin Tanıtım

Instagram'ın dünyanın en popüler markaları tarafından bir pazarlama platformu olarak hızla benimsenmesi, organizasyonlar ve bireyler için sahip olabileceği potansiyel pazarlama ve markalama sonuçlarıyla birleştiğinde, bu görsel sosyal medya platformu kadın futbolcular için daha da önemli hale

gelmiştir (Geurin-Eagleman ve Burch, 2016). Instagram hesapları incelenen kadın futbolcuların Instagram’da paylaşmış olduğu hikayelerin %28,82’si (n=130) marka ve sponsorların tanıtım içerikleri gönderilerinden oluşmaktadır. Bu gönderilerde kadın futbolcular sahne önünde oldukları takımların formları ile yer almaktadır. Bu da marka ve sponsorların kadın futbolcuların yer aldığı takımların kurumsal itibarından ve Instagram’ın tanıtım gücünden yararlandığını göstermektedir (Hong, vd., 2020). Kadın futbolcular da aynı zamanda marka ve sponsorların gücünden yararlanarak kişisel tanıtımlarına katkıda bulunmaktadır (Li, vd., 2021).

Bu kategoride yer alan gönderilerin tamamı takımların sponsorlarından ve markalarından oluşmaktadır. Yani kadın futbolculara bireysel olarak sponsor olan markalar bulunmamaktadır. Türkiye’de kadın futbolunun çok gelişmediği ve kadın futbolcuların Instagram’da erkek futbolculara göre çok daha az takipçiye sahip olması spor pazarlamasında kadın futbolcuların tercih edilmediğini göstermektedir (Kavasoğlu ve Koca, 2019).

4.1.3. Spor İçerikli Bilgi Paylaşımı

Instagram hesapları incelenen kadın futbolcular, oynadıkları veya oynayacakları maçlarla ilgili, yer, zaman ve sonuç gibi bilgi paylaşımları yapmaktadır. Bu kategoride yer alan hikayelerin %14,86’sı (n=67) bu tür içeriklerden oluşmaktadır. Günümüzde kadın futbolcuların geleneksel ve çevrimiçi kitle iletişim araçlarında kendilerine fazla yer bulamaması, temsil sorunu ve kadın futboluna olan ilginin yetersizliğinden dolayı, kadın futbolcular kendi takımları veya yer aldıkları organizasyonlarla ilgili bilgileri Instagram’da paylaşmaktadır (Toffoletti ve Thorpe, 2018).

Günümüzde kadın futbolunun gelişmesinde ve desteklenmesinde önemli eksiklikler bulunmaktadır. Kadın futbolunda, erkek futboluna göre tesisleşme, alt yapı, ulaşım, maaş dengesi, sağlık hizmetleri vs. gibi temel eksikler dikkat çekmektedir (Nuhurat, 2020). Bunun yanı sıra kitle iletişim araçları sundukları içeriklerde kadın futboluna ilgi olmadığı iddiasıyla yer ayırmaması da kadın futbolunun gelişmesine ve tanınmasına engel olmaktadır (Hardin, 2005). Kadın futbolcular da kitle iletişim araçlarında yaşanan temsil eşitsizliğini aşmak için Instagram’ı kullanmakta ve Instagram’ı kendileriyle ilgili bilgi vermek için kullanmaktadır (Kavasoğlu ve Koca, 2019; Pate, vd., 2014).

4.2. Sahne Arkası

Goffman’a (1956) göre bireylerin sahne önü ve sahne arkası performansları benlik sunumunda sürekli çatışma içerisinde olan, bireylerin hedefleri, içerisinde bulunduğu toplum yapısı ve bağlamı sonucunda iki stratejiden birinin seçildiği süreci içermektedir. Benlik sunumunda sahne arkası performansı, kadın futbolcuların futbol sahası dışında daha çok tanıdıklarının olduğu ve futbolcu kimliklerinin dışında imaj çizdiği alanları temsil etmektedir. Sahne arkası, daha doğal ve samimi içeriklerden oluşmaktadır (Goffman, 1956). Daha önce yapılan çalışmalarda (Xu ve Armstrong, 2019) olduğu gibi çalışmada da kadın futbolcular Instagram’da sahne arkası performanslarını daha fazla öne çıkarmaktadır. Çalışmada incelenen 1191 Instagram hikayesinin 740’ı (%62,13) kadın futbolcuların sahne arkası performanslarını içeren görsel öğelerden oluşmaktadır. Kadın futbolcular, Instagram’da kişisel yaşam, kendini tanıtmaya, etkileşim, kişisel vücut geliştirme, seyahat ve mekân ve sosyal yardım kategorilerinde sahne arkası performansları sergilemiştir. Kadın futbolcuların hikâye gönderilerinden oluşturulan bu kategoriler sonucunda, kadın sporcuların Instagram’da özel yaşamlarını diğer kullanıcılarla paylaşmayı tercih ettiği görülmektedir (Li, vd., 2021).

4.2.1. Kişisel Yaşam

Kadın futbolcuların Instagram’da sergiledikleri sahne arkası performanslarına bakıldığında, en fazla (n=327) kişisel yaşamlarını sergiledikleri gönderileri paylaştıkları belirlenmiştir. Sahne arkası performanslarının %44,19’unu oluşturan bu kategoride, kadın futbolcular kişisel fotoğraflarını (tek başına), aile ve arkadaş gruplarıyla bir arada olduğu görsel hikayeleri bu kategoride sergilemektedir.

Kadın futbolcular, Instagram’da paylaşmış olduğu sahne arkası performanslarını gösteren hikayelerde, aile ve arkadaşlarına önem göstermeleri var olan toplumsal normlardan kaynaklanmaktadır (Geurin-Eagleman ve Burch, 2015). Türk aile yapısının kültürün önemli bir parçasını oluşturması, sahne arkası performanslarına da yansıtılmaktadır. Kadın futbolcular toplumsal normlara uygun olarak benlik sunumu performansları gerçekleştirirken, samimi görünmek, aile ve arkadaşlara önem verdiğini göstermek için bu tarz gönderilere önem vermektedir (Li, vd., 2021). Daha önce yapılan çalışmalarda (Frederick ve Clavio, 2015) olduğu gibi bu çalışmada da kadın futbolcular aile ve arkadaş odaklı hikayeler paylaşmaya dikkat etmiş ve benlik sunumu performanslarına bu konuda önem vermiştir.

4.2.2. Kendini Tanıtma

Bu kategoride yer alan görsel hikayeler kadın futbolcuların gazete, dergi, televizyon, radyo veya çevrimiçi araçlarda yer alan haberlerini Instagram’da paylaştığı içeriklerden oluşmaktadır. Bu kategoride yer alan gönderiler futbol ile doğrudan ilişkisi olmaması, kadın futbolcuların bireysel tanıtıma odaklanmasından dolayı sahne arkası performansı olarak değerlendirilmektedir (Li, vd., 2021). Kadın futbolcuların incelenen Instagram hesaplarında bu kategoriye özel önem verildiği, kadın futbolcuların bu tür hikayelerin yer aldığı gruplandırılmaları “medya”, “haber” ve gazete, televizyon gibi araçları simgeleyen “emojilerle” adlandırıldığı belirlenmiştir. Bu kategoride toplam 183 Instagram gönderisi bulunmaktadır. Bu da sahne arkası performanslarını oluşturan toplam gönderilerin (n=1191) %15,36’sına denk gelmektedir.

Bu kategoride yer alan gönderiler, Türkiye’de kadın futboluna olan ilginin az olması ve toplumsal yapının futbolu “erkek oyunu” olarak tanımlaması (Bozlu, 2019) kadın futbolcuların kendilerini tanıtma, medyada yer alan az ve zorunlu görünürlükleri (Korkut, 2021) Instagram aracılığıyla duyurma çabasını da içermektedir (Franks ve O’Neill, 2016).

4.2.3. Etkileşim

Kadın futbolcular, Instagram’ın sunmuş olduğu “etkileşim” özelliğinden de faydalanmaktadır. Bu özellik, hikayeler aracılığıyla soru sorulmasına ve yine hikayeler aracılığıyla kullanıcıların cevap vermesine dayanmaktadır. Kadın futbolcular bu özellik ile istedikleri soruları cevaplayıp, verdikleri cevapları herkese görünür hale getirebilmektedir. Bu özellik bir taraftan sahne arkası performansında benlik sunumunun kişisel olarak tanıtılmasına, özel hayata ilişkin bilgilerin kamusal alanda açıklanmasına yardımcı olurken, diğer taraftan da kadın futbolcuların takipçileriyle girmiş oldukları etkileşim aracılığıyla daha fazla takipçiye ulaşmasına ve bilinirliğin artmasına yardımcı olmaktadır.

Bu kategoride kadın futbolcuların Instagram’da düzenlemiş olduğu soru-cevap etkinliğini içeren toplam 86 gönderi paylaştığı belirlenmiştir. Kadın futbolcuların Instagram hikayelerinde yer alan soru-cevap etkinliğine ilişkin gönderilerde kişisel sorular ve cevaplar ağırlıktadır. Futbolcuların yaşına, hangi takımı tuttuğu, nereli olduğuna dair sorular yer almaktadır. Instagram, kadın futbolcular için takipçileriyle etkileşim kurmanın önemli bir aracı haline gelmiş (Anagnostopoulos, vd., 2018) ve kadın futbolcuların sahne arkasında kendilerini tanıtımalarına olanak tanımıştır (Dakroub, vd., 2022; Osborne ve Litchfield, 2021).

4.2.4. Kişisel Vücut Geliştirme

Vücut geliştirme, hiper-erilleştirilmiş bir spordur ve yaygın olarak kadınlar için uygun görülmemektedir (Rahbari, 2019). Kadın futbolcular, futbolcu kimliklerinin yanında vücut geliştirmeye zaman ayırmakta ve bunu da kimliklerinin bir parçası olarak sergilemektedir. Bu kategoride yer alan toplam 64 Instagram hikayesi, futbolcuların bireysel olarak vücutlarını geliştirdikleri ve sergiledikleri içeriklerden oluşmaktadır. Bu kategoride yer alan gönderiler, kadınların vücutları ile motivasyon sağlamak ve diğer kullanıcılar tarafından olumlu bildirim almak için kullanılmaktadır (Lupinetti, 2015). Kadın futbolcular bu gönderilerde daha “kapalı” olarak nitelendirilen, vücut hatlarının belirgin olmadığı fotoğraflar kullanmayı tercih etmekle birlikte (Basabain, vd., 2021), bu tür gönderilerin paylaşılması sosyo-kültürel bağlamda Türkiye’de, kadının bedenini sergilemesi özgüven yöntemi olarak da görülmektedir (Kavasoglu ve Koca, 2022).

4.2.5. Seyahat ve Mekân

Kadın futbolcular, Instagram’da gezdikleri ve buldukları yerlerle ilgili paylaşımlar yapmaktadır. Kadın futbolcuların sahne arkası performanslarını yansıtan bu tür Instagram hikayeleri, benlik sunumunun bir parçası olarak öne çıkmaktadır (Li, vd., 2021). Bu kategoride bulunan toplam 42 gönderi kadın futbolcuların seyahat, mekân ve manzara içerikli paylaşımlarından oluşmaktadır. Kadın futbolcuların hikayelerinde paylaştığı seyahat, mekân ve manzara içerikli görseller, arzu edilen izlenimleri şekillendirmek ve toplumda var olan sosyo-kültürel güzellik unsurlarının sunulmasını içermektedir (Lyu, 2016).

4.2.6. Sosyal Yardım

Kadın futbolcular Instagram’daki hesaplarını sosyal yardım aracı olarak da kullanmaktadır. Kadın futbolcular Instagram’daki takipçilerinden destek almak ve çeşitli yardım kampanyalarına destek sağlamak amacıyla Instagram’da çeşitli yardım kuruluşlarına, arama kurtarma faaliyetlerine yönelik kampanyalara destek olmakta ve bu içerikleri Instagram’da paylaşmaktadır. Bu kategoride toplam 38 Instagram hikayesi yer almaktadır.

Kadın futbolcular, futbolcu kimliklerinin yanı sıra sosyal hayatlarında sosyal sorumluluk projelerine yönelik ilgi düzeyleri ile kimliklerini inşa edebilmektedir. Özellikle Türkiye’nin geçirmiş olduğu, orman yangını ve deprem gibi çeşitli doğal afetlere yönelik yardım çağrıları yapıldığı gibi sosyal sorumluluk projeleri kapsamında eğitim, hayvan hakları ve kadın hakları gibi faaliyetlere için yardım taleplerini paylaşmaktadır.

5. Sonuç

İnternet ve sosyal medya ağlarının ortaya çıkışıyla birlikte benlik sunumu daha görünür, daha farklı stratejilerin uygulandığı bir yapı haline gelmiştir (Miller, 1995). Bu alanda özellikle kadın sporcular, geleneksel kitle iletişim araçlarında uygulanan az yer bulabilmenin (Hardin, 2005) üstesinden gelmeye başlamıştır. Sosyal medya ağlarında kadın sporcular, benlik sunumları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olma ve kimliklerinin en belirgin olduğunu düşündükleri veya istediklerini yönlerini ifade etme gücüne sahip olmuştur (Smith ve Sanderson, 2014). Bu ağlarda kadın sporcular, sporcu kişiliklerini yansıtan sahne önü performanslarını yansıtan içerikler paylaşabildiği gibi daha kişisel öz niteliklerini yansıtan sahne arkası performanslarını yansıtan içerikler de paylaşabilmektedir (Geurin-Eagleman ve Burch, 2016).

Bu çalışma kapsamında 8 kadın futbolcunun Instagram profillerinde yer alan ve daha önce paylaştıkları n=1191 Instagram hikayesi incelenmiştir. Bu Instagram hikayelerinde kadın futbolcuların yansıttığı benlik sunumu performanslarının 740’ı sahne arkası (%62,14), 451’i ise sahne önü (%37,86) performanslardan oluştuğu belirlenmiştir. Sahne önü performanslarında kadın futbolcuların öne çıkan benlik sunumu performansları yer aldıkları ulusal ve milli takımda oynadıkları maçlar, antrenmanlar ile ilgili yaptığı paylaşımlardan (n=254) oluşmaktadır. Kadın futbolcular bu içeriklerle toplumdaki kadın futbolcu algısına karşı mücadele alanı yaratmakla (Shreffler, Hancock ve Schmidt, 2016) birlikte aynı zamanda yer aldıkları takımlara yönelik aidiyet duygusunu da yansıtmaktadır (Uysal, 2015; Çelik ve Akçi, 2016; Kvasoğlu ve Koca, 2019; Bae, vd., 2023). Bu içerikler benlik sunumunda “başarıyı” (Lebel ve Danylchuk, 2014) ve “amaçların” gerçekleşmesini temsil etmektedir (Smith ve Sanderson, 2015; Doyle, vd., 2022). Kadın futbolcuların Instagram hesaplarında yer aldıkları takımların kurumsal gücünden yararlanarak, marka ve sponsorların tanıtımları içeren hikayelerle sahne önü performanslarını geliştirdiği (n=130) (Hong, vd., 2020; Li, vd., 2021) ancak kadın sporcuların “bireysel” marka ve sponsorlara sahip olmamasının da bireysel spor pazarlamasında kadın futbolcuların erkek futbolculara göre tercih edilmediğini göstermektedir (Kvasoğlu ve Koca, 2019). Kadın futbolcular, Instagram’da kitle iletişim araçlarının uyguladığı yok saymaya karşı (Hardin, 2005), kadın futboluyla ilgili paylaşımları (n=67) Instagram’da yapmaktadır (Toffoletti ve Thorpe, 2018; Kvasoğlu ve Koca, 2019; Pate, vd., 2014).

Bu çalışmada incelenen kadın futbolcuların Instagram hesaplarında yer alan hikayelerin büyük çoğunluğunun (n=740) diğer çalışmalarda (Xu ve Armstrong, 2019) olduğu gibi sahne arkası

performanslarından oluştuğu belirlenmiştir. Kadın futbolcular sahne arkası performanslarında bilinmeyenleri ön plana çıkarmayı tercih etmektedir. Sahne arkası performanslarında aile, arkadaş veya tek başına yer aldığı görseller dikkat çekmektedir (Geurin-Eagleman ve Burch, 2015). Kadın futbolcular sahne arkasında sundukları bilinmeyen yönleri ile daha samimi bir izlenim yaratmakta ve futbolcu kimliklerini geride bırakmaktadır (Frederick ve Clavio, 2015; Li, vd., 2021). Kadın futbolcuların sahne arkası performanslarında özel önem verdiği bir diğer sunum biçimi ise kendini tanıtmadır. Bu tanıtmada, kadın futbolcuların medyada çok az da olsa görünürlük kazandıkları noktada (Korkut, 2021) oluşan haberler ve röportajların paylaşılmasını içermektedir (n=183). Kadın futbolcular sahne arkasında takipçileriyle etkileşimde soru-cevap şeklinde etkileşime de (n=86) geçmektedir. Bu etkileşim kadın futbolcuların merak edilen kişisel özelliklerinin takipçilere tanıtılmasına, onlarla diyaloga geçerek samimiyetin ve bağın kurulmasına yardımcı olmaktadır (Anagnostopoulos, vd., 2018; Dakroub, vd., 2022; Osborne ve Litchfield, 2021).

Instagram, kadın futbolcuların yüz yüze bağlamlarda sergilemek için belki de uygun veya arzu edilmeyen belirgin kimlikleri vurgulamalarına izin vermektedir (Kim ve Papacharissi, 2003). Bu kimliğin başında ise Türkiye gibi ataerkil toplumlarda uygun görülmeyen bir spor olan vücut geliştirme gelmektedir (Rahbari, 2019). Kadın futbolcular, bireysel antrenmanlarla geliştirdikleri vücutlarını Instagram'da paylaşmakta (n=64) ve bedenini kamusal alanda sergilenmesiyle birlikte ataerkil normlara karşı bir mücadele alanı oluşturmaktadır (Kavasoğlu ve Koca, 2022). Bunlar dışında kadın futbolcular Instagram'da seyahat ve mekân içerikleri paylaşımlarla dijital bir kimlik yaratmaktadır (Lyu, 2016). Çünkü seyahat edilen yerlerin ve mekânların gösterilmesi, dijital kimlik için bir statü göstergesi olarak kabul edilmektedir (Çaycı, 2019). Ayrıca kadın futbolcular sosyal yardım faaliyetlerine ilişkin verdikleri destekle de bilinmeyen yönlerinin bilinmesine ve takipçilerini harekete geçirmeye yönelik davranışlar sergileyebilmektedir. Sonuç olarak bu çalışmada kadın futbolcuların Instagram'da sahne önü ve sahne arkası performanslarını sergilerken çeşitli stratejiler izlediğini ve Instagram hikayelerinde yansıtıldığını belirlemiştir. Kadın futbolcular, futbolcu kimlikleri ile toplumsal yapıya karşı bir mücadele alanı yaratırken, sahne arkasında sergiledikleri kişisel yaşamlarını yansıtan içeriklerle de sosyo-kültürel yapıya uygun hareket etmektedir.

Instagram gibi görselliğin ön planda olduğu ağlar, geleneksel kitle iletişim araçlarında "görmezden gelinen" kadın futbolcular için kendilerini ifade etmeleri ve yeni bir görünürlük alanı yaratması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmada da Türkiye'de kadın futbolcuların Instagram'da Goffman'ın benlik sunumu teorisini temel alarak sahne önü ve sahne arkası performansları ortaya koyulmuştur. Çalışma sonucunda kadın futbolcular, sahne önü ve sahne arkası performansları ile geleneksel normlara başkaldırdığı gibi mevcut yapının devamını sağlayacak içerikler de paylaştığı belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları, kendi içerisinde değerlendirilmelidir. Çalışmada Türkiye Kadın Milli Futbol Takımı'nda yer alan 8 kadın futbolcunun Instagram hesaplarında paylaşmış olduğu hikayeler incelenmiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda, kadın futbolcular ile görünürlüğü ve kabulü toplumda daha fazla olan voleybolcuların benlik sunumu performanslarını karşılaştırılabilir. Bunun yanı sıra kadın futbolcuların Twitter'da benlik sunumu performanslarına da odaklanılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Anagnostopoulos, C., Parganas, P., Chadwick, S. ve Fenton, A. (2018), Branding in Pictures: Using Instagram as a Brand Management Tool in Professional Team Sport Organizations. *European Sport Management Quarterly*, 18(4), s.413-438.
- Bae, W., Hahn, K. ve Cho, M. (2023), Understanding the LPGA Tour Top Six Korean Golfers’ Self-Presentation on Social Media: A Content Analysis of Instagram Posts. *International Journal of Sport Communication*, 1, s.1-10.
- Balcı, E. V., Tiryaki, S., Demir, Y. ve Baloğlu, E. (2022), Digital Leadership on Twitter: The Digital Leadership Roles of Sports Journalists on Twitter. *International Journal of Organizational Leadership*, 11, s.21-35.
- Baltacı, A. (2018), Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *BEÜ SBE Dergisi*, 7(1), s.231-274.
- Barasch, A., Zauberger, G. ve Diehl, K. (2018), How the Intention to Share Can Undermine Enjoyment: Photo-Taking Goals and Evaluation of Experiences. *Journal of Consumer Research*, 44(6), s.1220-1237.
- Bartl, M., Kannan, V. K. ve Stockinger, H. (2016), A Review and Analysis of Literature on Netnography Research. *International Journal of Technology Marketing*, 11(2), s.165-196.
- Basabain, W., Macleod, K., Westbury, T. ve Qutub, A. (2021), Challenges of Self-Presentation and Athlete Branding Among Saudi Female Exercisers: An Auto-ethnography of a Muslim Saudi Personal Trainer Instagram User. *Asian Social Science*, 17(3), s.9-30.
- Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), s.23-28.
- Baumeister, R. F. ve Hutton, D. G. (1987), Self-Presentation Theory: Self-Construction and Audience Pleasing (Eds.: B. Mullen and G. R. Goethals). *Theories of Group Behavior*, s. 71-87, New York: Springer.
- Benzer, D. ve Ünal, F. (2021), Instagram, Beden ve Benliğin Sunumu: Erkek Kişisel Antrenörler Örneği. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 4(2), s.21-47.
- Bozlu, B. (2019), Kadın Futbol Alanının İlişkisel Analizi. *Sosyoloji Dergisi*, 39, s.53-80.

- Burgess, J. (2023), Utilizing Non-Participatory Netnography to Explore Consumer Reactions to Narrative Brands. *Sage Research Methods: Business*, New York: Sage Publications.
- Caple, H. (2013), Competing for Coverage: Exploring Emerging Discourses on Female Athletes in the Australian Print Media. *English Text Construction*, 6(2), s.271-294.
- Çaycı, A. E. (2019), Sosyal Medya'da Dijital Yemek Kültürü. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 5(1), 120-136.
- Çelik, M. ve Akçi, Y. (2016), Futbol Taraftarlığı ve Kurumsal Aidiyet İncelemesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), s.948-959
- Dakroub, R., Roloff, J. ve Issa, H. (2022), Athletes' Self-Representation on Instagram. *The International Journal of Sport and Society*, 14(1), s.173-192.
- Demir, Y. ve Ayhan, B. (2022), Being a Female Sports Journalist on Twitter: Online Harassment, Sexualization, and Hegemony. *International Journal of Sport Communication*, 15(3), s.207-217.
- Djafarova, E. ve Trofimenko, O. (2019), 'Instafamous'–Credibility and Self-Presentation of Micro-Celebrities on Social Media. *Information, Communication & Society*, 22(10), s.1432-1446.
- Doyle, J. P., Su, Y. ve Kunkel, T. (2022), Athlete Branding via Social Media: Examining the Factors Influencing Consumer Engagement on Instagram. *European Sport Management Quarterly*, 22(4), s.506-526.
- Elgün, A. (2020), Dijital Kültürde Erkeklik(ler): Instagram #erkeklik Üzerine Bir İçerik Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 15(2), s.911-941.
- Franks, S. ve O'Neill, D. (2016), Women Reporting Sport: Still A Man's Game? *Journalism*, 17(4), s.474-492.
- Frederick, E. L. ve Clavio, G. (2015), Blurred Lines: An Examination of High School Football Recruits' Self-Presentation on Twitter. *International Journal of Sport Communication*, 8(3), s.330-344.
- Gainor, K. (2017), *Self-Presentation of Male and Female Athletes on Instagram: A Continuation of Gender Roles Found in Advertisements?* Smithfield: Bryant University.
- Geurin-Eagleman, A. N., ve Burch, L. M. (2016), Communicating via Photographs: A Gendered Analysis of Olympic Athletes' Visual Self-Presentation on Instagram. *Sport Management Review*, 19(2), s.133-145.
- Goffman, E. (1956), *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.
- Hardin, M. (2005), Stopped at the Gate: Women's Sports, "Reader Interest," and Decision Making by Editors, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 82(1), s. 62-77.
- Harris, H. A. ve Brison, N. T. (2022), A Tale of Two Brands: Examining Elite Female Athletes' Branding and Self-Presentation Strategies Over Time. *International Journal of Sport Communication*, 1, s.1-9.
- Hollenbaugh, E. E. (2021), Self-Presentation in Social Media: Review and Research Opportunities. *Review of Communication Research*, 9, s.80-98.
- Hong, S., Jahng, M. R., Lee, N. ve Wise, K. R. (2020), Do you Filter who You are? Excessive Self-Presentation, Social Cues, and User Evaluations of Instagram Selfies. *Computers in Human Behavior*, 104, s.1-28.
- Jensen Schau, H. ve Gilly, M. C. (2003), We are What we Post? Self-Presentation in Personal Web Space. *Journal of Consumer Research*, 30(3), s.385-404.
- Johnson, J. A. (1981), The " Self-Disclosure" and " Self-Presentation" Views of Item Response Dynamics and Personality Scale Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(4), s.761-769.

- Kavasoglu, İ. ve Koca, C. (2019), *Fotoğrafların Söyledikleri: Kadın Sporcuların Instagramdaki Benlik Sunumlarının Toplumsal Cinsiyet Analizi*. s. 265-269, 2. Uluslararası Rekreasyon ve Spor Yönetimi Kongresi.
- Kavasoglu, İ. ve Koca, C. (2022), Gendered Body of Turkish Bikini Fitness Athletes on Instagram. *Communication & Sport*, 10(4), s.685-707.
- Kim, H. ve Papacharissi, Z. (2003), Cross-Cultural Differences in Online Self-Presentation: A Content Analysis of Personal Korean And US Home Pages. *Asian Journal of Communication*, 13, s.100-119.
- Korkut, A. S. (2021), Kadın Futbolu Haberleri: ‘Yapılmış Olmak İçin Yapılıyor’, <https://journos.com.tr/kadin-futbolu-haberleri>, (Erişim Tarihi: 09.03.2023).
- Kozinets, R. V. (2010), *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. CA: Sage Publications.
- Kozinets, R. V. (2012), Marketing Netnography: Prom/ot(ulga)t(ing) a New Research Method. *Methodological Innovations Online*, 7(1), s.37-45.
- Kozinets, R. V. (2020), E-Tourism Research, Cultural Understanding, and Netnography, (Z. Xiang, M. Fuchs, U. Gretzel, ve W. Höpken), *Handbook of e-Tourism*, s.1-16, New York: Springer Cham.
- Kozinets, R. V. ve Gretzel, U. (2022), *Netnography*, (Ed.: D. Buhalis), *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*, s. 316-319, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kozinets, R.V. (2002), The Field Behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities. *Journal of Marketing Research*, 39, s.61-72.
- Lebel, K., ve Danylchuk, K. (2012), How Tweet it is: A Gendered Analysis of Professional Tennis Players’ Self-Presentation on Twitter. *International Journal of Sport Communication*, 5(4), s.461-480.
- Lebel, K. ve Danylchuk, K. (2014), An Audience Interpretation of Professional Athlete Self-Presentation on Twitter. *Journal of Applied Sport Management*, 6(2), s.16-36.
- Lee-Won, R. J., Shim, M., Joo, Y. K. ve Park, S. G. (2014), Who Puts the Best “Face” Forward on Facebook?: Positive Self-Presentation In Online Social Networking and the Role Of Self-Consciousness, Actual-To-Total Friends Ratio, and Culture. *Computers in Human Behavior*, 39, s.413-423.
- Li, B., Scott, O. K., Naraine, M. L. ve Ruihley, B. J. (2021), Tell Me a Story: Exploring Elite Female Athletes’ Self-Presentation via an Analysis of Instagram Stories. *Journal of Interactive Advertising*, 21(2), s.108-120.
- Lupinetti, V. M. (2015), *Self-Presentation and Social Media: A Qualitative Examination of the Use of Instagram by Amateur NPC Female Figure Competitors*. Washington: San José State University.
- Lyu, S. O. (2016), Travel Selfies on Social Media as Objectified Self-Presentation. *Tourism Management*, 54, s.185-195.
- Manago, A. M., Graham, M. B., Greenfield, P. M. ve Salimkhan, G. (2008), Self-Presentation and Gender on MySpace. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), s.446-458.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014), *Designing Qualitative Research*. New York: Sage Publications.
- Mehdizadeh, S. (2010), Self-Presentation 2.0: Narcissism and Self-Esteem on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13(4), s.357-364.
- Miller, H. (1995), *The Presentation of Self in Electronic Life: Goffman on the Internet*, s. 1-8, Embodied Knowledge and Virtual Space Conference.
- Nuhrat, Y. (2020), Türkiye Futbolunda Kadın: “İş”i Olmayan ve Olmaması Gereken Yerde, *Fe Dergi*, 12(2), s.45-58.

- Osborne, J. ve Litchfield, C. (2021), Social Media and Free Speech: The Case of Israel Folau and Rugby Australia. *International Journal of Sport & Society*, 12(2). s.45-57.
- Pang, H. (2020), Examining Associations Between University Students' Mobile Social Media Use, Online Self-Presentation, Social Support and Sense of Belonging, *Aslib Journal of Information Management*, 72(3), s.321-338.
- Pate, J. R., Hardin, R. ve Ruihley, B. (2014), Speak for Yourself: Analysing How US Athletes Used Self-Presentation on Twitter During The 2012 London Paralympic Games. *International Journal of Sport Management and Marketing*, 15(3-4), s.141-162.
- Rahbari, L. (2019), Pushing Gender to Its Limits: Iranian Women Bodybuilders on Instagram. *Journal of Gender Studies*, 28(5), s.591-602.
- Schlosser, A. E. (2020), Self-Disclosure Versus Self-Presentation on Social Media. *Current Opinion in Psychology*, 31, s.1-6.
- Shreffler, M. B., Hancock, M. G. ve Schmidt, S. H. (2016), Self-Presentation of Female Athletes: A Content Analysis of Athlete Avatars. *International Journal of Sport Communication*, 9(4), s.460-475.
- Smith, L. R. ve Sanderson, J. (2015), I'm Going to Instagram It! An Analysis of Athlete Self-Presentation on Instagram. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 59(2), s.342-358.
- Toffoletti, K. ve Thorpe, H. (2018), Female Athletes' Self-Representation on Social Media: A Feminist Analysis of Neoliberal Marketing Strategies in 'Economies of Visibility', *Feminism and Psychology*, 28(1), s.11-31.
- Uysal, A. (2015), Londra'daki Türklerde Aidiyet ve Mekân İlişkisi. *Coğrafya Dergisi*, 30, s.61-78.
- Xu, Q. ve Armstrong, C. L. (2019), #SELFIES at the 2016 Rio Olympics: Comparing Self-Representations of Male and Female Athletes from the US and China. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 63(2), s.322-338.
- Zheng, A., Duff, B. R., Vargas, P. ve Yao, M. Z. (2020), Self-Presentation on Social Media: When Self-Enhancement Confronts Self-Verification. *Journal of Interactive Advertising*, 20(3), s.289-302.

An Investigation of the Fear of Covid-19 Levels of Adults in Terms of Psychological Symptoms and Some Demographic Variables*

Yetişkinlerin Covid-19 Korku Düzeylerinin Psikolojik Belirtiler ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Tuğçe ALIN KARACA¹ , Sümeyye DERİN²

Geliş Tarihi (Received): 16.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 21.07.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Abstract: The aim of this research is to examine the relationship between the fear of Covid-19 and psychological symptoms and whether the fear of Covid-19 differs according to some demographic variables. 574 people (300 female, 274 male) aged 18 years and older participated in the research. The data of the research were provided by using the Covid-19 Fear Scale, Symptom Check List (SCL-90-R) and Personal Information Form. The data were analyzed in the SPSS 24 program. In the study, the fear of Covid-19 and adult psychological symptoms were found to be positively and significantly correlated. In addition, it was found that the Covid-19 fear levels of the participants didn't differ according to gender; on the other hand, it was found that there was a significant difference in terms of the person individuals stayed with during the Covid-19 pandemic process, the place of residence, having children, presence of chronic illness, quarantine as a result of contact, and being infected.

Keywords: Pandemic, Covid-19, Fear of Covid-19, Psychological Symptoms.

&

Öz: Bu çalışmada, Covid-19 korkusunun psikolojik belirtiler ile ilişkisi ve Covid-19 korkusunun bazı demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya 18 yaş ve üzerinde olan 574 kişi (300 kadın, 274 erkek) katılmıştır. Araştırmanın verileri Covid-19 Korkusu Ölçeği, Psikolojik Belirti Tarama Listesi (SCL-90-R) ve Kişisel Bilgi Formu ile toplanmıştır. Veriler, SPSS 24 programında analiz edilmiştir. Araştırmada yetişkin bireylerde Covid-19 korkusu ile psikolojik belirtiler arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların Covid-19 korkusu düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı farklılaşmadığı, Covid-19 pandemi sürecinde birlikte kalınan kişi, yaşanan yer, çocuk sahibi olma, kronik hastalığın bulunması, temas sonucu karantina yaşama ve enfekte olma değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, Covid-19 Korkusu, Psikolojik Belirtiler.

Atıf/Cite as: Alın Karaca, T., Derin, S. (2023). An Investigation of the Fear of Covid-19 Levels of Adults in Terms of Psychological Symptoms and Some Demographic Variables. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 983-999. doi: 10.11616/asbi.1265942

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma "Covid-19 Korkusu ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir ve 15. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Uzm. Klinik Psk., Tuğçe Alın Karaca, İzmir Özel Su Hastanesi, psk.tugcealn@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğr. Üyesi, Sümeyye Derin, Sakarya Üniversitesi, sumeyyederin@gmail.com.

1. Introduction

It is a known fact that humans have had to struggle with some microorganisms on plants and animals in the historical process. It is stated that due to this situation, throughout history millions of people have lost their lives. The World Health Organization (WHO, 2020) reported that infectious diseases are one of the top ten causes of death globally. Coronaviruses are the leading infections that cause epidemics at global level. The biggest epidemic disease associated with infection in recent years is the Coronavirus (Covid-19) because the Covid-19 pandemic has resulted in the death of approximately seven million people worldwide (WHO, 2023).

Covid-19 pandemic caused by coronaviruses has affected the whole world socially, economically and psychologically. In this period, in terms of social life, it has been found that unhealthy eating habits have increased (Dinçer and Kolcu, 2021), and more time is spent on the internet (Yıldırım and İpek, 2020). The pandemic has also had various economic consequences. There are also many research findings reporting the prevalence of psychological health problems during this period (Erdoğan et al., 2020; Cullen et al., 2020; Tükel, 2020; Wu et al., 2020). It has been reported that problem solving skills are insufficient due to increasing fear and anxiety in individuals and conflict among individuals that has increased in this period (Kabeloğlu and Gül, 2021; Koç et al., 2021).

2. Literature

2.1. Fear of Covid-19 (FCV-19)

Throughout the epidemic, FCV-19 (fear of Covid-19) emerged and this fear affected the lives of individuals negatively. When analysed conceptually, FCV-19 is a type of fear that occurs in result of intolerance to uncertainty and leads to negative affective and symptomatic consequences during the pandemic process (Ahorsu et al., 2020; Duman, 2020). Fear is normal when there is a threat to the existence of the individual and his loved ones and the uncertainty increases (Ng and Kemp, 2020). Pandemics, which are known to cause life threats, pave the way for a sense of fear. It has been determined that fear is among the common psychological reactions in previous pandemics such as SARS, MERS and Ebola (Chew et al, 2020).

Fear is a functional emotion as it activates avoidance of the source of danger and coping strategies (Steimer, 2002). On the other hand, when it prevents adaptation to conditions, it loses its function and becomes harmful (Garcia, 2017; Shin and Liberzon, 2010). In case of intense fear, individuals may panic instead of reacting rationally. Experienced fear and panic can weaken the individual's ability and resilience to cope with the virus, encourage antisocial behaviours and cause social crises (Ng and Kemp, 2020). Consistent with this situation, Ling et al., (2020) reported that the fear experienced during the pandemic process is effective on people's social behaviours and is among the determinants of conflict.

2.2. Psychological Symptoms

Health is defined in the Constitution of the World Health Organization (1989: 1) as “a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”. Considering this definition as one of the basic principles of the WHO Constitution points to the importance of mental health for the individual and society. The Covid-19 pandemic worldwide has threatened the mental health of individuals as well as their physical health. Measures such as physical distance restrictions and quarantine in the Covid-19 process have led to a decrease in interpersonal communication and restriction of social life. Increasing psychological pressure in this process has increased the likelihood of various mental health problems (Xiao, 2020). As a matter of fact, studies in the literature have reported that psychological health problems have become widespread during the pandemic process (Erdoğan et al., 2020; Cullen et al., 2020; Li et al., 2020; Tükel, 2020; Wu et al., 2020;). Anxiety, depression, somatization, and obsessive-compulsive disorder are among the mental health problems that are frequently addressed in the literature (Banerjee, 2000; Huang et al., 2020; Wang et al., 2020; Repon et al., 2021).

Anxiety is felt towards an event that is supposed to occur in the future (Beck, 2005) and is an emotional reaction to a hidden and subjective danger of uncertain origin (Cai et al., 2017; Freud, 1961). According to

the perception of uncontrollability and unpredictability, unpleasant and uncontrollable events create more stress than specific and controllable events. For this reason, it is possible that these events create more fear and anxiety (Barlow, 2001). Anxiety symptoms include constant sweating, trembling, dizziness, heart palpitations, and fear of losing control (Steer and Beck, 1997). It has been determined that there is an increase in anxiety symptoms in the Covid-19 process, independent of the age variable (Hawes et al., 2021; Ran et al., 2020). In addition, it has been determined that being a woman, being young and having a small number of children are predictors of anxiety experienced during the Covid-19 process (Zhang et al., 2021).

Depression is a phenomenon that affects how a person thinks, feels and behaves. Due to depression, the individual's mood, behaviours and thoughts change and his physical health deteriorates over time (Köroğlu, 2006). Depression has various symptoms. These are reluctance, apathy, pessimism, hopelessness about the future, feelings of guilt, decrease in self-esteem, suicidal thoughts, anger, negative body image, increase/decrease in appetite, deterioration in sleep patterns, and concern for health (Beck et al., 1961). Studies show that depression prevents people from enjoying life and reduces their life satisfaction (Aydemir et al., 2009; Britton et al., 2012). Additionally, in their study with adults during the Covid-19 process, Ran et al. (2020) concluded that 18.2% of individuals showed signs of moderate depression.

Somatization refers to strain on various bodily functions (Dağ, 1991: 6). The symptoms of somatization include feeling of faintness and dizziness, difficulty in remembering, pain and numbness in various parts of the body (heart, chest, waist, arm, leg, muscle), nausea, hot/cold flushes, difficulty in breathing, physical weakness (Derogatis, 1992). Studies have revealed that somatization symptoms increase with Covid-19 (Ran et al., 2020).

Obsessive-compulsive symptoms refer to the strain created by unwanted thoughts and behaviors that the individual cannot stop thinking and/or doing (Dağ, 1991: 6). Individuals with obsessive compulsive symptoms generally display an orderly, meticulous and perfectionist attitude. It is among the symptoms that these people are excessively prescriptive and orderly, often hesitant, unsure of anything, and indecisive (Özkan, 2018). In studies conducted on the non-clinical population, it has been determined that the severity of obsessive compulsive symptoms is related to the perceived stress in the pandemic (Robillard et al., 2020). It has also been reported that the increase in somatic symptoms and the frequency of behaviours towards hygiene measures in Covid-19 (hand washing, use of disinfectants, etc.) are also related (Samuels et al., 2021).

2.3. The Current Study

In studies related to Covid-19 and mental health; often, anxiety (Repon et al., 2021; Srivastava et al., 2020; Wang et al., 2020), depression (Repon et al., 2021; Wang et al., 2020), somatization (Huang et al., 2020) and obsessive-compulsive symptoms (Banerjee, 2000), and the prevalence and severity of symptoms were evaluated. Although psychological symptoms are common in individuals throughout the Covid-19 pandemic, it can be stated that the number of studies examining the relationship of these symptoms with FCV-19 are limited.

During the pandemic process, various measures were taken to protect against the virus and reduce the risk of transmission. Some of these measures are avoiding situations that require close contact such as handshaking and hugging, washing hands frequently and for at least twenty seconds, using disinfectants frequently and not getting in crowded environments. At the same time, individuals were quarantined if they were infected or in contact. It was also declared that there are various symptoms of Covid-19 (Ministry of Health, 2023). Statistics for individuals who died and were infected/contacted by Covid-19 were frequently announced through the media, and there were uncertainties in many issues during the pandemic process. Studies have shown a relationship between anxiety and uncontrollability/uncertainty (Gu et al., 2020), loneliness and depression (Elsayed et al., 2019). In addition, the fact that repetitive behaviours and washing symptoms in obsessive-compulsive symptoms (Dağ, 1991) and the suggested measures in the pandemic process are in common and the extraordinary stressful and challenging

emotional conditions of the pandemic may have created a risk for somatization symptoms in individuals (Hall et al., 2017). Considering that this situation may have created a suitable basis for anxiety, depression, somatization and obsessive compulsive disorder, these four psychological symptoms were examined in the present study.

When the studies in the literature on demographic variables are examined, it can be seen that there is inconsistency in results regarding the variables of gender (Arisoy and Çay, 2021; Gencer, 2020; Memiş-Doğan and Düzel, 2020), who the individual stayed with during the pandemic process (Arpacioğlu et al., 2021; Hatun et al., 2020) and where the pandemic process was spent (Arisoy and Çay, 2021; Srivastava et al., 2020). In addition, the Ministry of Health (2023) stated that if individuals are infected, there is a risk of virus transmission to the people they come into contact with, the risk of transmission increases in crowded environments, and the symptoms are more severe in individuals with chronic diseases. For this reason, demographic variables such as gender, who the individual stayed with during the pandemic process, where the individual lived mostly in this process, having children, chronic illness, having experienced quarantine and being infected were discussed in the research. It is thought that examining the fear of Covid-19 in terms of psychological symptoms and some demographic variables will constitute a scientific basis for the measures to be taken to protect psychological health in possible pandemic conditions. In this context, the aim of the research is to examine the relationship between FCV-19 and psychological symptoms and whether there is a difference in FCV-19 level according to various demographic variables. Answers to the following research questions were sought:

1. Is there a significant correlation between FCV-19 and psychological symptoms (anxiety, depression, somatization and obsessive compulsive symptoms)?
2. Does the level of FCV-19 differ significantly in terms of various variables:
 - a. Gender, who the individuals stayed with during the pandemic, the place individuals lived mostly during the pandemic, having children, having a chronic disease, experiencing quarantine due to contact, being infected (Covid-19 positive).

3. Method

3.1. Research Design

The objective of this research is to analyse the association between psychological symptoms (anxiety, depression, somatization and obsessive compulsive symptoms) and FCV-19 and whether FCV-19 varies significantly according to some demographic variables. In this respect, correlational survey model, which is one of the quantitative research methods, was employed in the research. In correlational survey model, type of correlation and comparative relationships can be examined (Crano and Brewer, 2002; Karasar, 2003).

3.2. Study Group

In the study, data were collected from 580 individuals aged 18 and over; however, six individuals weren't included due to incomplete and incorrect information. 574 (300 females and 274 males) individuals participated in the study (Table 1). Participants were included in the research through convenient sampling, which is non-probability sampling type (Bal, 2020).

Table 1: Demographic Features of the Participants

Variable	Category	n	%
Gender	Male	274	47.7
	Female	300	52.3
Age	18-25 years	135	23.5
	26-35 years	211	36.8
	36-45 years	97	16.9
	≥46 years	131	22.8
The place individuals lived mostly during the Covid-19 pandemic	Village/Town	114	19.9
	District centre	181	31.5
	City centre	109	19.0
	Metropolitan city centre	170	29.6
The state of having children	Yes	327	57.0
	No	247	43.0
With whom the Covid-19 pandemic process was spent	Alone	87	15.2
	With my nuclear family	371	64.6
	With my extended family (spouse, child, mother and/or father)/with relatives	116	20.2
The state of having chronic disease	Yes	150	26.1
	No	424	73.9
The state of contacting an infected (positive) individual and experiencing a quarantine process during the Covid-19 pandemic process	Yes	171	29.8
	No	403	70.2
The state of being infected (positive) during the Covid-19 pandemic process	Yes	140	24.4
	No	434	75.6

3.3. Ethical Considerations

Before starting the research, permission was obtained from the relevant researchers for the use of the scale. In addition, ethical approval was obtained from the Ethics Committee of a foundation university (Decision No: 2021-32-13). Informed Consent Form was presented to the participants during data collection stage. Individuals who used the internet due to the Covid-19 epidemic participated in the research on an online platform on a voluntary basis.

3.4. Data Collection Tools

The Fear of Covid-19 Scale (FCV-19S): It was employed to determine FCV-19 levels of the people who participated in the study. The scale was improved by Ladikli et al. (2020). One factor structure exists for the seven items on the five-point Likert scale. Cronbach alpha internal consistency coefficient of FCV-19S was .86; while correlation coefficient obtained as a result of the test-retest applied with an interval of 15 days was .86. A high value on the scale demonstrates a high level of FCV-19 (Ladikli et al., 2020). The reliability coefficient of the scale in the current study is 0.95. In the current study, standardized factor loads of the scale are between .80 - .92. The goodness of fit values of the scale indicate that the factor structure shows high fit ($\chi^2 = 27.445$; $df = 11$; $p = .004$; CFI = .99; TLI = .98; IFI = .99; PNFI = .51; RMSEA = .07).

Symptom Check List (SCL-90-R): It was employed to understand the psychological symptom levels of the individuals. The scale was finalized by Derogatis (1977). Studies for reliability and validity in Turkey were conducted by Dağ (1991). SCL-90-R consists of 10 subscales and 90 items. In this study, 45 items including obsessive compulsive symptoms, somatization, anxiety and depression were used. The scale is a 5-point Likert-type data collection tool, with a score ranging between 0 and 4 (0 = None at all, 4 = A lot) for each item. The scale's internal consistency Cronbach alpha coefficient is .97 (Dağ, 1991). The scale's reliability coefficients in the present study were .98 for somatization; .97 for obsessive compulsive symptoms; .98 for depression and .98 for anxiety dimension. In the current study, the standardized factor loads of the scale were .80 - .93; for somatization; .76 - .88 for obsessive compulsive symptoms; .76 - .92 for depression and .84 - .92 for anxiety. Goodness of fit values of the scale show that the factor structure has an acceptable fit ($\chi^2 = 2722.661$; $df = 928$; $p = .000$; CFI = .90; TLI = .90; IFI = .90; PNFI = .80; RMSEA = .08).

Personal Information Form: The researcher's personal information form was utilised to learn the socio-demographic data of the participants. Personal Information Form included 12 questions on gender, educational status, age, marital status, where individuals mostly stayed during the Covid-19 pandemic, whether they were in contact and quarantined, whether they were infected, etc.

3.5. Data Analysis

The analysis was conducted with SPSS 24.0 program and it was tested at 95% confidence level. Before analysing the research data, the suitability of the data with parametric statistical methods was tested (Table 2).

Table 2: Normality Test Results for the Variables of FCV-19S and Symptom Check List

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	<i>n</i>	<i>p</i>	Statistic	<i>n</i>	<i>p</i>
FCV-19S	.163	574	.000	.882	574	.000
Anxiety	.157	574	.000	.857	574	.000
Depression	.153	574	.000	.886	574	.000
Somatization	.124	574	.000	.901	574	.000
Obsessive compulsive symptoms	.141	574	.000	.908	574	.000

$p < .05$

When Table 2 is checked, it can be seen that normality couldn't be achieved according to the results of the normality test performed for the FCV-19S and symptom check list variables ($p < .05$). Because of this reason, in data analysis, non-parametric independent groups Spearman Correlation Test, Mann-Whitney U Test, Kruskal Wallis-H test were utilized. The correlation between the scores was analysed with Spearman Correlation Test, the difference between two-group variables was analysed with Mann-Whitney U Test, and the difference between three or more group variables was analysed with Kruskal Wallis-H Test. In case of finding significant results with Kruskal Wallis-H Test, Bonferroni corrected Mann-Whitney U Test was applied to calculate in favour of which group the difference between paired groups was.

4. Results

According to Spearman Correlation Test results, a positive strong correlation was found between FCV-19S and somatization, depression, anxiety. On the other hand, a positive moderate correlation was found between FCV-19S and obsessive compulsive symptoms ($p < .01$) (Table 3).

Table 3: Spearman Correlation Test Results of the Analysis of the Correlation Between FCV-19S and Psychological Symptoms

Psychological Symptoms	FCV-19S
Anxiety	.73*
Depression	.72*
Somatization	.74*
Obsessive compulsive symptoms	.69*

* $p < .01$

According to Mann-Whitney U test results, it was concluded that FCV-19 scores didn't significantly differ in terms of gender ($p > .05$) (Table 4).

Table 4: Mann-Whitney U Test Results of FCV-19 in Terms of the Variable of Gender

Variable	Category	<i>n</i>	Mean rank	U	<i>p</i>
Gender	Male	274	290.34	40321.500	.693
	Female	300	284.91		

* $p < .05$

According to the Kruskal Wallis-H Test results, a statistically significant difference was observed with regard to FCV-19 between the samples in terms of the person they spent the Covid-19 pandemic process with ($p < .05$) (Table 5). According to Mann-Whitney U Test results, statistically significant difference was observed between the participants who spent the pandemic process alone and those who spent the process with their nuclear family in terms of FCV-19 scores ($p < .0166$) (Table 6). When mean ranks are taken into consideration, it can be seen that participants who spent the pandemic process alone have higher FCV-19 scores when compared with the participants who spent the pandemic process with their nuclear family. No statistically significant difference was found between the participants who spent the Covid-19 process alone and those who spent the process with their extended family and between the participants who spent the process with their nuclear family and those who spent the process with their extended family ($p > .0166$). When the general results and mean ranks are considered, it can be seen that FCV-19 scores of the participants who spent the pandemic process alone are higher than those of the participants who spent the pandemic process with their nuclear family (Table 6).

Table 5: Kruskal Wallis-H Test Results of FCV-19 Scores with Regard to the Variable of the Person Participants Spent the Pandemic with

Variable	Category	<i>n</i>	Mean ranks	X^2	<i>p</i>
Person (s) Covid-19 pandemic process was spent with	Alone	87	329.32	7.826	.020*
	With my nuclear family	371	275.40		
	With my extended family (spouse, child, mother and/or father)/with relatives	116	294.85		

* $p < .05$

Table 6: Mann-Whitney U Test Results of FCV-19 Scores in Terms of the Variable of the Person Participants Spent the Pandemic With

Variable	Category	<i>n</i>	Mean ranks	Total ranks	U	<i>p</i> *
Person (s) Covid-19 pandemic process was spent with	Alone	87	264.90	23046.50		
	With my nuclear family	371	221.20	82064.50	13058.50	.005*
	Total	458				
	Alone	87	108.41	9432.00		
	With my extended family (spouse, child, mother and/or father)/with relatives	116	97.19	11274.00	4488.00	.175
	Total	203				
	With my nuclear family	371	240.20	89113.50		
	With my extended family (spouse, child, mother and/or father)/with relatives	116	256.16	29714.50	20107.00	.284
	Total	487				

* For Post Hoc Analyses, Bonferroni correction was $p < .0166$

Kruskal Wallis-H Test was conducted to find out whether FCV-19 scores differed significantly with regard to the variable of the place participants lived mostly during the pandemic process and statistically significant difference was found in FCV-19 scores in terms of the variable of the place participants lived mostly during the pandemic process ($p < .05$) (Table 7). Mann-Whitney U Test was conducted to understand from which group the difference resulted. The results showed that FCV-19 scores differed significantly between participants who lived in village/town and those who lived in city centre; between participants who lived in district centre and those who lived in city centre; between participants who lived in city centre and those who lived in metropolitan city centre ($p < .0125$) (Table 8). When the general results and mean ranks are considered, it can be seen that participants who lived in city centre had higher FCV-19 than the participants who lived in metropolitan city centre, village/town and district centre (Table 8).

Table 7: Kruskal Wallis-H Test Results of FCV-19 Scores with Regard to the Variable of the Place Individuals Lived Mostly During the Covid-19 Pandemic

Variable	Category	<i>n</i>	Mean rank	X^2	<i>p</i>
The place individuals lived mostly during the Covid-19 pandemic	Village/Town	114	281.68	24.307	.000*
	District centre	181	264.80		
	City centre	109	356.51		
	Metropolitan city centre	170	271.33		

* $p < .05$

Table 8: Mann-Whitney U Test Results of FCV-19 Scores in Terms of the Variable of the Place Individuals Lived Mostly During the Covid-19 Pandemic

Variable	Category	n	Mean ranks	Total rank	U	p*
The place individuals lived mostly during the Covid-19 pandemic	Village/Town	114	152.38	17371.50	9817.50	.481
	District centre	181	145.24	26288.50		
	Total	295				
	Village/Town	114	99.40	11332.00	4777.00	.002*
	City centre	109	125.17	13644.00		
	Total	223				
	Village/Town	114	144.89	16517.50	9417.00	.687
	Metropolitan city centre	170	140.90	23952.50		
	Total	284				
	District centre	181	128.07	23180.50	6709.50	.000*
	City centre	109	174.44	19014.50		
	Total	290				
District centre	181	173.49	31401.50	14930	.631	
Metropolitan city centre	170	178.67	30374.50			
Total	351					
City centre	109	166.89	18191.50	6333.50	.000*	
Metropolitan city centre	170	122.76	20868.50			
Total	279					

* For Post Hoc Analyses, Bonferroni correction was $p < .0125$.

According to Mann-Whitney U Test results, it was found that FCV-19 level was statistically significantly different in terms of the variable of having children ($p < .05$). According to the results, participants who have children have higher FCV-19 (Table 9).

Table 9: Mann-Whitney U Test Results of FCV-19 Scores with regard to the Variable of Having Children

Variable	Category	n	Mean ranks	U	p
Having children	No	327	268.28	34100.500	.001*
	Yes	247	312.94		

* $p < .05$

The Mann-Whitney U test was used to see if the variable of having children affected the differences in FCV-19 scores significantly. The findings of the investigation revealed a statistically significant difference between the FCV-19 levels in the various samples with regard to the state of having chronic disease ($p < .05$). According to these results, participants with chronic conditions had greater FCV-19 scores (Table 10).

Table 10: Mann-Whitney U Test Results of FCV-19 Scores in Terms of the Variable of Having Chronic Disease

Variable	Category	n	Mean ranks	U	p
The state of having chronic disease	Yes	150	393.79	15856.500	.000*
	No	424	249.90		

* $p < .05$

According to Mann-Whitney U Test results, statistically significant difference was observed between the samples with different states of contacting an infected (positive) individual and experiencing a quarantine

process during the Covid-19 pandemic process and the state of being infected (Covid-19 positive) ($p < .05$). According to the results, FCV-19 level was observed to be higher in participants who experienced quarantine as a result of infection when compared with those who didn't experience a quarantine but were infected and those who weren't infected (Table 11).

Table 11: Mann-Whitney U Test Results of FCV-19 Scores in Terms of the Variable of Experiencing Quarantine as a Result of Infection and Being Infected

Variable	Category	<i>n</i>	Mean ranks	U	<i>p</i>
The state of experiencing a quarantine during the Covid-19 pandemic process	Yes	171	346.30	24402	.000*
	No	403	262.55	.000	
The stage of infection experienced during the Covid-19 epidemic	Yes	140	342.76	22643	.000*
	No	434	269.67	.000	

* $p < .05$

5. Discussion

The aim of this study is to examine the relationship between FCV-19 and psychological symptoms and whether there is a difference in FCV-19 level according to various demographic variables. A positive and statistically significant correlation was observed between the FCV-19 and psychological symptoms. In this context, it was concluded that as the FCV-19 of the participants increased, somatization, obsessive-compulsive symptoms, depression and anxiety symptoms also increased. Studies in literature support this finding. In an investigation conducted by Koç et al. (2021) which included 385 people, anxiety symptoms were observed in 14.5% of the participants, and depressive symptoms were observed in 17.1% as a result of the study. In another investigation, it was reported that 2% of the participants that have received treatment and recovered about a month later during the pandemic had major depression and 12% had anxiety (Yılbaş, 2021). In an investigation by Repon et al. (2021), it was determined that 44% of the participants had depression and 78% had anxiety symptoms. In their study evaluating the mental health consequences of FCV-19, Fitzpatrick et al. (2020) concluded that more than 25% of the participants had moderate to severe anxiety symptoms and the participants had high depressive symptoms. In a study by Perz et al. (2022), a moderate relationship was observed between FCV-19 and general anxiety disorder. Similarly, in another research, a positive correlation was observed between FCV-19 and obsession and anxiety (Srivastava et al., 2020). With the emergence of Covid-19, radical changes have occurred in many subjects and areas such as the way individuals work, the use of social areas, curfews, social isolation, and hygiene habits. In addition, individuals have experienced doubts about whether they are carriers of Covid-19 and are exposed daily to long-term uncertainty, health threats and the knowledge that there are people who suddenly lost their lives. In addition, individuals may not have been able to establish adequate face-to-face relations with their family and friends during the pandemic process and may have been deprived of social support compared to before the pandemic. Therefore, the increase in vital risk factors and the decrease in protective factors under pandemic conditions can be interpreted as a suitable basis for obsessive-compulsive symptoms, somatization, depression and anxiety symptoms in individuals.

In the study, it was found that FCV-19 didn't show significant difference by gender. This result indicates that the level of FCV-19 didn't vary with respect to gender. This finding is consistent with research results revealing that FCV-19 has similar emotional consequences in males and females (Bisht et al., 2021; Kalafatoğlu and Yam, 2021; Perz et al., 2022). In literature, there are also studies which show that FCV-19 is higher in females than in males (Bitan et al., 2020; Doshi et al., 2021; Fitzpatrick et al., 2020; Kasapoğlu, 2020; Srivastava et al., 2020). On the other hand, there is also research reporting that men have a higher FCV-19 than women (Aksoy and Atılgan, 2021; Alnazly et al., 2021). The result that there was no significant difference between the FCV-19 and the gender variable may be due to the fact that the Covid-19 pandemic changed the lives of all people similarly regardless of gender (change in daily routines, measures taken to protect from the transmission of the disease; quarantine, social distance, use of masks, hes code, working

remotely, etc.). On the other hand, it can be seen that there are no consistent results in the literature in terms of gender. This can be explained by the fact that the researches are conducted in different cultures and the culture is effective in expressing emotions (Van Hemert et al., 2007).

In the current study, it was found that the FCV-19 levels of the participants who spent the pandemic process alone were higher than the participants who spent the pandemic process with their nuclear family. In a research conducted by Hatun et al. (2020), it is observed that the results of the current study are supported. In another study, it was found that individuals who stayed with their families had higher FCV-19 levels than those who were alone (Arpacioğlu et al., 2021). It is noteworthy that social support from the family, sharing feelings within the family and support are important in order to overcome the psychological depression and stress induced by the Covid-19 pandemic. It is stated that there is a strong and consistent relationship between social cohesion and social support and being healthy (Coyne and DeLongis, 1986). In a research by Cao et al. (2020), it was stated that there is a negative significant relationship between social support and anxiety in studies conducted on Covid-19, and living with the family during the pandemic process was reported to be a protective factor for anxiety and normal fear against Covid-19. Social support, healthy communication and sharing of emotions during the pandemic process can be an important factor in effectively dealing with the fear of Covid-19. Therefore, the level of fear of Covid-19 may have increased as those living alone during the pandemic were deprived of adequate social support.

Another variable discussed in the study is where the pandemic process was mostly spent. It was found that the FCV-19 level of the participants who lived in the city centre was higher than the participants who lived in the metropolitan city centre, village/town and district centre. Contrary to the current finding, it was found that individuals who lived in the city centre and district reported lower FCV-19 than those living in the village (Arısoy and Çay, 2021), and individuals who lived in in urban areas reported lower FCV-19 than those living in the rural areas (Mohd Kassim et al., 2022). There are also studies which show that the level of FCV-19 doesn't differ according to living in rural and urban areas (Srivastava et al., 2020). According to study results, FCV-19 increases in areas where the cases are in high levels (Fitzpatrick et al., 2020). Factors such as the fact that health opportunities are relatively more limited in provincial centres compared to metropolitan cities, infectious diseases cause dangerous deaths in crowded areas (Bayhan 2020), more Covid-19 cases are seen in provincial centres than villages and towns, and it is more difficult to fulfil the recommended measures during the pandemic may have increased the FCV-19 in those living in provincial centres.

Another finding of the study is that the FCV-19 is significantly higher in the participants who have children than those who don't have children. This finding is consistent with other research results in the literature (Arısoy and Çay, 2021; Fitzpatrick et al., 2020). In a study by Cardoso de Sá et al. (2020), it was reported that 52.9% of parents found it difficult to maintain social distance between children, that children couldn't continue to use masks or that they mightn't accept the use of masks, and as a result, parents were worried about their children getting infected. Therefore, the difficulties experienced by the participants who have children in fulfilling the pandemic measures may increase the anxiety of losing their children. It can be stated that this situation may have increased the level of FCV-19.

In the study, it was found that the FCV-19 was higher in individuals with chronic diseases than those without chronic diseases. There are studies in literature that support this finding (Bakioğlu et al., 2021; Bitan et al., 2020; Srivastava et al., 2020). On the contrary, Gencer (2020) reported that FCV-19 didn't differ significantly in terms of the state of having chronic disease. Bitan et al. (2020) found that when personal risk is high, individuals' ability to cope may weaken and this may affect the general level of fear. Scientific research has revealed that mortality is increased in those with chronic diseases (Tekin and Avkan-Oğuz, 2020). This scientific result has been frequently emphasized in the media, especially during the Covid-19 process, and it has been reported by various media channels that Covid-19 symptoms are more severe in individuals with chronic diseases. These factors may have increased the FCV-19 in individuals with chronic diseases.

In the study, it was found that the FCV-19 was higher in infected individuals than in non-infected individuals. In addition, it was designated that the FCV-19 was higher in those who experienced the quarantine process as a result of contact with an infected (positive) individual than in those who didn't experience the quarantine process. When the literature is examined, it is seen that there are studies supporting the current research findings. In the study of Kardeş (2020), it was determined that the fear of infection and death in a short period of time, which started rapidly, was at a high level in people who were in contact or diagnosed with Covid-19. In another study, it was reported that fear continues in people who are infected and who continue their lives (Wang et al., 2020). In a meta-analysis examining the effect of social isolation and quarantine, it was stated that the freedom and social isolation restrictions during the quarantine process cause various emotions such as fear, distress and tension (Brooks et al., 2020). It can be stated that positive or contacted individuals perceive a significant threat to both their physical existence and the individuals they are in a relationship with. Possible harm to themselves and their environment may have caused more fear in individuals.

6. Limitations and Suggestions

The results obtained from this study should be evaluated within the framework of limitations. This research is limited to individuals aged 18 years and over. Future studies examining children's and adolescents' fear of Covid-19 may be planned. In addition, in this study, the participants were not compared in terms of their developmental stages. Developmental stages such as emerging adulthood, young adulthood, etc. can be examined comparatively in future research. Since the data were collected during the pandemic, the data collection process was carried out on online platforms. Therefore, data couldn't be collected from individuals who weren't in the digital environment or who didn't have the ability to use digital devices. Reasons such as constantly learning new information about Covid-19, periodical changes in the number of circumstances, and higher number of cases in some provinces may have affected the data collection process. Depression, anxiety, somatization and obsessive-compulsive symptoms were discussed in the study. In future studies, the relationship of FCV-19 with different psychological symptoms can be examined. When considered in terms of application area, access to mental health services can be facilitated, especially during pandemic processes.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Data Collection: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Veri Analizi: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Data Analysis: A Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., and Pakpour, A. H. (2020). The Fear of Covid-19 Scale: Development and Initial Validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, p.1-9. <https://doi.org/10.1037/t78404-000>
- Aksoy, C., ve Atılgan, D. (2021). Covid-19 Korkusu ve Yaşam Doyum: Özel Yetenek Giriş Sınavlarına Katılan Öğrenciler Örnekleme. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), p.40-50. <https://doi.org/10.38021/asbid.887323>
- Alnazly, E., Khraisat, O. M., Al-Bashair, A. M., and Bryant, C. L. (2021). Anxiety, Depression, Stress, Fear and Social Support During Covid-19 Pandemic Among Jordanian Healthcare Workers. *Plos One*, 16(3), e0247679. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247679>
- Arısoy, A., ve Çay, M. (2021). Yaşlı Bireylerde Koronavirüs (Covid-19) Korkusu: Yetişkin Bireylerle Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 17, 82-97. <https://doi.org/10.46218/tshd.881006>
- Arpacioğlu, S., Baltalı, Z., ve Üzübol, B. (2021). Covid-19 Pandemisinde Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik, Covid Korkusu, Depresyon, Mesleki Doyum Düzeyleri ve İlişkili Faktörler. *Cukurova Medical Journal*, 46(1), 88-100. <https://doi.org/10.17826/cumj.785609>
- Aydemir, Ö., Ergün, H., Soygür, H., Kesebir, S., ve Tulunay, C. (2009). Major Depresif Bozuklukta Yaşam Kalitesi: Kesitsel Bir Çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(3), p.205-212.
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O., and Ercan, H. (2021). Fear of Covid-19 and Positivity: Mediating Role of Intolerance of Uncertainty, Depression, Anxiety, and Stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19, p.2369-2382. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00331-y>
- Bal, F. (2020). *Psikologlar İçin SPSS Uygulamaları ve Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Banerjee, D. D. (2020). The Other Side of Covid-19: Impact on Obsessive Compulsive Disorder (OCD) And Hoarding. *Psychiatry Research*, 112966. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112966>
- Barlow, D. H. (2001). *Anxiety and Its Disorders, Second Edition: The Nature and Treatment of Anxiety and Panic* (Second Edition). Guilford.
- Bayhan, V. (2020). Covid-19 Küresel Salgın Bağlamında Gündelik Hayatın Denetimi. *Şehir Araştırmaları Dergisi*, 6(12), p.37-50.
- Beck, A.T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J., and Erbaugh, J. (1961) An Inventory for Measuring Depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, p.561-571. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1961.01710120031004>
- Beck, T. A. (2005). *Bilişsel Terapi ve Duygusal Bozukluklar*. (A. Turkcan, Çev.). Literal Yayıncılık.
- Bisht, I. P., Bisht, R. K., and Sagar, P. (2021). Effect of Gender and Age in Fear and Stress Due to Covid-19. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 31, p.70-76. <https://doi.org/10.1080/10911359.2020.1851844>
- Bitan, D. T., Grossman-Giron, A., Bloch, Y., Mayer, Y., Shiffman, N., and Mendlovic, S. (2020). Fear of Covid-19 Scale: Psychometric Characteristics, Reliability and Validity in the Israeli Population. *Psychiatry Research*, 289, 113100. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113100>
- Britton, P. C., Ouimette, P. C., and Bossarte, R. M. (2012). The Effect of Depression on the Association Between Military Service and Life Satisfaction. *Quality of Life Research*, 21(10), p.1857-1862. <https://doi.org/10.1007/s11136-011-0104-4>

- Brooks, S. K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., and Rubin, G. J. (2020). The Psychological Impact of Quarantine and How to Reduce It: Rapid Review of the Evidence. *Lancet*, 39, p.912-920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Cai, W., Tang, Y. L., Wu, S., and Li, H. (2017). Scale of Death Anxiety (SDA): Development and Validation. *Frontiers in Psychology*, 8, p.1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00858>
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., and Zheng, J. (2020). The Psychological Impact of the Covid-19 Epidemic on College Students in China. *Psychiatry Research*, 269, 112934. <http://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934>
- Cardoso de Sá, C. S., Pombo, A., Luz, C., Rodrigues, L. P., and Cordovil, R. (2020). Covid-19 Social Isolation in Brazil: Effects on the Physical Activity Routine of Families with Children. *Revista Paulista de Pediatria (RPPED)*, 39, e2020159. <https://doi.org/10.1590/1984-0462/2021/39/2020159>
- Chew, Q. H., Wei, K. C., Vasoo, S., and Sim, K. (2020). Psychological and Coping Responses of Health Care Workers Toward Emerging Infectious Disease Outbreaks: A Rapid Review and Practical Implications for the Covid-19 Pandemic. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 81(6), 16119. <https://doi.org/10.4088/JCP.20r13450>
- Coyne, J. C., and De Longis, A. (1986). Going Beyond Social Support: The Role of Social Relationships in Adaptation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54(4), p.454-460. <http://doi.org/10.1037/0022-006X.54.4.454>
- Crano, W.D., and Brewer, M.B. (2002). *Principles and Methods of Social Research*. New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Cullen, W., Gulati, G., and Kelly, B. D. (2020). Mental Health in the Covid-19 Pandemic. *QJM: An International Journal of Medicine*, 113(5), p.311-312. <https://doi.org/10.1093/qjmed/hcaa110>
- Dağ, İ. (1991). Belirti Tarama Listesi (SCL-90-R)'nin Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirliği ve Geçerliliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2, p.5-12.
- Derogatis L. R. (1992). *The Brief Symptom Inventory-BSI: Administration, Scoring and Procedures Manual-II*. USA, Clinical Psychometric Research Inc.
- Derogatis, L.R. (1977). *SCL-90 Administration, Scoring and Procedures Manual-I for the Revised Version Baltimore*, Johns Hopkins University School of Medicine.
- Diñçer, S., and Kolcu, M. (2021). Covid-19 Pandemisinde Toplumun Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi: İstanbul Örneği. *Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi*, 5(2), p.193-201. <https://doi.org/10.25048/tudod.928003>
- Doshi, D., Karunakar, P., Sukhabogi, J. R., Prasanna, J. S., and Mahajan, S. V. (2021). Assessing Coronavirus Fear in Indian Population Using the Fear of Covid-19 Scale. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6), p.2383-2391. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00332-x>
- Duman, N. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Covid-19 Korkusu ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük. *The Journal of Social Science*, 4(8), p.426-437. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.748404>
- Elsayed, E. B. M., El-Etreby, R. R., and Ibrahim, A. A. W. (2019). Relationship between social support, loneliness, and depression among elderly people. *International Journal of Nursing Didactics*, 9(01), 39-47. <https://doi.org/10.15520/ijnd.v9i01.2412>
- Erdoğdu, Y., Koçoğlu, F., ve Sevim, C. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Anksiyete ile Umutsuzluk Düzeylerinin Psikososyal ve Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(1), 24-37. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.35403>
- Fitzpatrick, K. M., Harris, C., and Drawve, G. (2020). Fear of Covid-19 and the Mental Health Consequences in America. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), p.S17-S21. <http://doi.org/10.1037/tra0000924>

Freud, S. (1961). *Beyond the Pleasure Principle*. W. W. Norton & Company.

Garcia, R. (2017). Neurobiology of Fear and Specific Phobias. *Learning & Memory*, 24(9), p.462-471. <https://doi.org/10.1101/lm.044115.116>

Gencer, N. (2020). Pandemi Sürecinde Bireylerin Koronavirüs (Kovid-19) Korkusu: Çorum Örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), p.1153-1173. <http://doi.org/10.47994/usbad.791577>

Gu, Y., Gu, S., Lei, Y., and Li, H. (2020). From uncertainty to anxiety: How uncertainty fuels anxiety in a process mediated by intolerance of uncertainty. *Neural Plasticity*, 8866386, <https://doi.org/10.1155/2020/8866386>

Hall, D. L., Lennes, I. T., Pirl, W. F., Friedman, E. R., and Park, E. R. (2017). Fear of recurrence or progression as a link between somatic symptoms and perceived stress among cancer survivors. *Supportive Care in Cancer*, 25, 1401-1407. <http://doi.org/10.1007/s00520-016-3533-3>

Hatun, O., Dicle, A. N., ve Demirci, İ. (2020). Koronavirüs Salgınunun Psikolojik Yansımaları ve Salgınla Başa Çıkma. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), p.531-554. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44364>

Hawes, M. T., Szency, A. K., Klein, D. N., Hajcak, G., and Nelson, B. D. (2021). Increases in Depression and Anxiety Symptoms in Adolescents and Young Adults During the Covid-19 Pandemic. *Psychological Medicine*, 52(14), p.3222-3230. <https://doi.org/10.1017/S0033291720005358>

Huang, Y., Wang, Y., Zeng, L., Yang, J., Song, X., Rao, W., and Zhang, X. (2020). Prevalence and Correlation of Anxiety, Insomnia and Somatic Symptoms in a Chinese Population During the Covid-19 Epidemic. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 894. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.568329>

Kabeloğlu, V., ve Gül, G. (2021). Covid-19 Salgını Sırasında Uyku Kalitesi ve İlişkili Sosyal ve Psikolojik Faktörlerin Araştırılması. *Journal of Turkish Sleep Medicine*, 2, p.97-104. <https://doi.org/10.4274/jtms.galenos.2021.53244>

Kalafatoğlu, M. R., ve Yam, F. C. (2021). Bireylerin Covid-19 Korkularının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Humanistic Perspective*, 3(2), p.306-323. <https://doi.org/10.47793/hp.942883>

Karasar, N. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 12. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kardeş, V. Ç. (2020). Pandemi Süreci ve Sonrası Ruhsal ve Davranışsal Değerlendirme. *Türkiye Diyabet ve Obezite Dergisi*, 4(2), p.160-169. <https://doi.org/10.25048/tudod.754693>

Kasapoğlu, F. (2020). Examining the Relationship Between Fear of Covid-19 and Spiritual Well-Being. *Spiritual Psychology and Counseling*, 5(3), p.341-354. <https://doi.org/10.37898/spc.2020..3.121>

Koç, A., Tok, H. H., Uzun, L. N., ve Ensari, H. (2021). Covid-19 Sebebiyle Bir Kurumda Karantina Altında Bulunanlarda Depresyon, Anksiyete, Durumsal Suçluluk Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler. *Nöro Psikiyatri Arşivi*, 58, p.146-153. <https://doi.org/10.29399/npa.27329>

Koroğlu, E. (2006). *Depresyon nedir? nasıl baş edilir?* Ankara: HYB Yayıncılık.

Ladikli, N., Bahadır, E., Yumuşak, F.N., Akkuzu, H., Karaman, G. ve Türkkan, Z. (2020). Covid-19 Korkusu Ölçeği'nin Türkçe Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), p.71-80. <https://dx.doi.org/10.5152/ArcHealthSciRes.2021.20113>

Li, J. B., Yang, A., Dou, K., and Cheung, R. Y. (2020). Self-Control Moderates the Association Between Perceived Severity of Coronavirus Disease 2019 (Covid-19) and Mental Health Problems Among the Chinese Public. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 4820. <https://doi.org/10.3390/ijerph17134820>

- Ling, T., Hoh, G., Ho, C., and Mee, C. (2020). Effects of The Coronavirus (Covid-19) Pandemic on Social Behaviours: From a Social Dilemma Perspective. *Technium Social Sciences Journal*, 7, p.312-320. <https://doi.org/10.47577/tssj.v7i1.423>
- Memiş-Doğan, M. M., ve Düzel, B. (2020). Covid-19 Özelinde Korku-Kaygı Düzeyleri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 739-752.
- Ministry of Health (2023). *Halka Yönelik: Covid-19 Tedbirleri*. Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66259/halka-yonelik.html>
- Mohd Kassim, A. M., Pang, N. T. P., Mohamed, N. H., Kamu, A., Ho, C. M., Ayu, F., ... and Jeffree, M. S. (2022). Relationship Between Fear of Covid-19, Psychopathology and Sociodemographic Variables in Malaysian Population. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(3), p.1303-1310. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00444-4>
- Ng, K. H., and Kemp, R. (2020). Understanding and Reducing the Fear of Covid-19. *Journal of Zhejiang University Science. B*, 21(9), p.752-754. <https://doi.org/10.1631/jzus.B2000228>
- Özkan, S. (2018). Obsesif Kompulsif Bozukluk (Saplantı-Zorlantı Bozukluğu) Takıntı Hastalığı. *Humanite Psikiyatri Tıp Merkezi*, s.1-15.
- Perz, C. A., Lang, B. A., and Harrington, R. (2022). Validation of The Fear of Covid-19 Scale in a US College Sample. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20, p.273-283. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00356-3>
- Ran, L., Wang, W., Ai, M., Kong, Y., Chen, J., and Kuang, L. (2020). Psychological Resilience, Depression, Anxiety, and Somatization Symptoms in Response to Covid-19: A Study of the General Population in China at the Peak of Its Epidemic. *Social Science & Medicine*, 262, 113261. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113261>
- Repon, A. U., Pakhe, S. A., Quaiyum, S., Das, R., Daria, S., and Islam, M. R. (2021). Effect of Covid-19 Pandemic on Mental Health Among Bangladeshi Healthcare Professionals: A Cross-Sectional Study. *Science Progress*, 104(2), p.1-18. <https://doi.org/10.1177/00368504211026409>
- Robillard, R., Saad, M., Edwards, J., Solomonova, E., Pennestri, M. H., Daros, A., ... and Kendzerska, T. (2020). Social, Financial and Psychological Stress During an Emerging Pandemic: Observations from A Population Survey in the Acute Phase of Covid-19. *BMJ Open*, 10(12), e043805. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-043805>
- Samuels, J., Holingue, C., Nestadt, P. S., Bienvenu, O. J., Phan, P., and Nestadt, G. (2021). Contamination-Related Behaviors, Obsessions, and Compulsions During the Covid-19 Pandemic in A United States Population Sample. *Journal of Psychiatric Research*, 138, p.155-162. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2021.03.064>
- Shin, L. M. and Liberzon, I. (2010). The Neurocircuitry of Fear, Stress, and Anxiety Disorders. *Neuropsychopharmacology*, 35(1), p.169-191. <https://doi.org/10.1038/npp.2009.83>
- Srivastava, A., Bala, R., Srivastava, A. K., Mishra, A., Shamim, R., and Sinha, P. (2020). Anxiety, Obsession and Fear from Coronavirus in Indian Population: A Web-Based Study Using Covid-19 Specific Scales. *International Journal of Community Medicine and Public Health*, 7(11), p.4570-4577. <https://doi.org/10.18203/2394-6040.ijcmph20204763>
- Steer, R. A., and Beck, A. T. (1997). Beck Anxiety Inventory. In C. P. Zalaquett & R. J. Wood (Eds.), *Evaluating stress: A book of resources* (pp. 23-40). Scarecrow Education.
- Steimer, T. (2002). The Biology of Fear and Anxiety-Related Behaviors. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 4(3), p.231-249. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2002.4.3/tsteimer>

- Tekin, N., ve Avkan-Oğuz, V. (2020). Yaşlılarda ve Kronik Hastalığı Olanlarda Covid-19 Enfeksiyonu. (Set, T, Editör). *Aile Hekimliği ve COVID-19 Pandemisi* (ss. 40-48). 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Tükel, R. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Ruh Sağlığı. *Türk Tabipler Birliği*, p.617- 627.
- Van Hemert, D. A., Poortinga, Y. H., and van de Vijver, F. J. (2007). Emotion and Culture: A Meta-Analysis. *Cognition and Emotion*, 21(5), p.913-943. <https://doi.org/10.1080/02699930701339293>
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., and Ho, R. C. (2020). Immediate Psychological Responses and Associated Factors During the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (Covid-19) Epidemic Among the General Population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>
- World Health Organization [WHO] (1989). *Constitution of the World Health Organization* (Thirty Seventh Edition). Geneva.
- World Health Organization [WHO] (2020). The Top 10 Causes of Death. Retrived March 30, 2023, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>
- World Health Organization [WHO] (2023). WHO Coronavirus (Covid-19) Dashboard. Retrived March 30, 2023, from <https://covid19.who.int/>
- Wu, P. E., Styra, R., and Gold, W. L. (2020). Mitigating the Psychological Effects of Covid-19 on Health Care Workers. *Canadian Medical Association Journal*, 192(17), p.459-460. <https://doi.org/10.1503/cmaj.200519>
- Xiao, C. (2020). A Novel Approach of Consultation on 2019 Novel Coronavirus (Covid-19)-Related Psychological and Mental Problems: Structured Letter Therapy. *Psychiatry Investigation*, 17(2), 175-176. <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0047>
- Yılbaş, B. (2021). Covid-19 Tanısı ile Tedavi Gören Bireylerin İyileşme Dönemi Sonrasında Psikiyatrik Tanı Açısından Değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24, p.239-245. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.89156>
- Yıldırım, O., ve İpek, İ. (2020). Yeni Koronavirüs Salgını Dolayısıyla Gündeme Gelen Sosyal İzolasyon ve Gönüllü Karantina Döneminde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 52, p.69-94. <https://doi.org/10.47998/ikad.788255>
- Zhang, S. X., Huang, H., Li, J., Antonelli-Ponti, M., Paiva, S. F. D., and da Silva, J. A. (2021). Predictors of Depression and Anxiety Symptoms in Brazil During Covid-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(13), 7026. <https://doi.org/10.3390/ijerph18137026>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1000-1016, doi: 10.11616/asbi.1265986

Gaziantep İmalat Sanayinin Yoğunlaşma Katsayısı ile Analizi*

Analysis of Gaziantep Manufacturing Industry with the Location Quotient

Cumali ÖGEL¹, Sedat AVCI²

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 13.07.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Sanayi faaliyetlerinin coğrafi yoğunlaşmasının incelendiği çalışmada Gaziantep'te faaliyette bulunan firmaların mekânsal dağılım kalıpları incelenerek Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yoğunlaşmanın gösterilmesinde sıklıkla kullanılan yoğunlaşma katsayısı (Location Quotient) yöntemi kullanılmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde faaliyette bulunan firmaların tespit edilmesinde kullanılan veriler 2020 yılında TOBB sanayi veritabanı'ndan alınarak haritalandırılmıştır. Geleneksel yöntemler ile kantitatif yöntemlerin karşılaştırıldığı çalışmada Gaziantep'te bulunan firmaların yoğunlaşma dereceleri ilçe ve sektör düzeyinde belirlenmiştir. Buna göre ilçe düzeyinde OSB'lerin bulunduğu Şehitkâmil en yüksek yoğunlaşma derecesine sahipken Şahinbey ve Nizip imalat sanayinin yoğunlaştığı diğer ilçeler olarak belirlenmiştir. Sektörel bazda incelendiğinde gıda ürünleri imalatı, tekstil ürünleri imalatı, kimyasal ürünler imalatı, kâğıt ürünleri imalatı, plastik ve deri ürünleri imalatı sektörlerinde yoğunlaşma ve uzmanlaşma düzeylerinin yüksek oluşu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi yoğunlaşma, Sanayi, Yoğunlaşma katsayısı, Gaziantep.

&

Abstract: Industry has been the main driving force of development in the 21st century. Industry also ensures economic growth and sustainability as a basic element. This study examines the geographical concentration of industrial activities in Gaziantep. The spatial distribution patterns of the companies operating in Gaziantep have been examined and situation has been tried to be revealed according to Turkey and Southeastern Anatolia Region. The Location Quotient, which is frequently used to show the industrial concentration levels, chosen for determine sectoral concentration levels of the companies in Gaziantep. According to this, Şehitkamil where the organized industrial zones are located, has the highest concentration levels; Şahinbey and Nizip are also concentrated districts in manufacturing industry. It has been determined that the concentration and specialization levels are high in the manufacture of food products, textiles, chemical products, paper products, plastic products and leather products.

Keywords: Geographic concentration, Industry, Economic, Location quotient.

Atıf/Cite as: Ögel, C., Avcı, S. (2023). Gaziantep İmalat Sanayinin Yoğunlaşma Katsayısı ile Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1000-1016. doi: 10.11616/asbi.1265986

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Doktora Programı'nda hazırlanan "Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Kalkındırılmasında Sanayinin Rolü ve Sorunları" başlıklı tezden üretilmiştir.

1 Cumali Ögel, İstanbul Üniversitesi, cumaliogel@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

2 Prof. Dr., Sedat Avcı, İstanbul Üniversitesi, sedtavci@istanbul.edu.tr.

1. Giriş

Sanayilerdeki yer seçimi coğrafi mekân ve zamanla birlikte ekonomik coğrafyanın temel araştırma konularını oluşturur. Sanayi coğrafyası sektörler ve mekânsal ilişkileri açıklarken yerel veya bölgesel analizler kullanılarak sanayinin yer seçimi ve gelişimini tartışır. Çalışmada Gaziantep'te sanayinin yer seçim nedenleri ve yoğunlaşma süreçlerinin değerlendirilmesi ve açıklanması ekonomik coğrafya perspektifinden çalışılmıştır. Mekânsal istatistik yöntemlerinden olan yoğunlaşma katsayısı ile şehrin öne çıkan sektörleri ve geleceği hakkında yorumlamalar yapılarak gelecekteki çalışmalara altyapı oluşturmak amaçlanmıştır. Şehirdeki sanayi sektörlerinin mekânsal dağılışı kalıpları ve istatistiksel olarak durumu zamansal olarak karşılaştırmalı bir şekilde ortaya konmuştur.

Sanayi, daha çok şehirselleşen alanları karakterize eden ve şehirlerin mekânsal gelişiminde etkili olan ekonomik bir faaliyettir. Temelleri 18. yüzyılda İngiltere'de atıldığı kabul edilen modern sanayii, 19. yüzyılda başta kıta Avrupası olmak üzere tüm dünyaya yayılmış ve ekonomilere yön vermiştir. Sanayileşme süreci özellikle 20. yüzyılda, sosyoekonomik hayatın şekillendirilmesinde büyük etki yaratmıştır. Bu süreç, 21. yüzyılda da gelişmenin ve kalkınmanın esas harekete geçirici gücü olmaya devam etmektedir. Sanayileşme süreci aynı zamanda ekonomik büyümeyi başlatan ve sürdürülmesini sağlayan bir unsurdur. İmalat sanayi, Türkiye'de üretim değerinin %47'si ve istihdamının %27'sini sağlamaktadır (Çelik & Sandal, 2022:1453). Gaziantep ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinde imalat sanayi tesislerinin %54'ünü ve imalat sanayi istihdamının %63'ünü oluşturmaktadır (TOBB, 2020). Bu durum bölge sanayisi için Gaziantep'in bir kalkınma kutbu olduğunu, aynı zamanda ekonomik büyümenin sağlandığı beşerî sermaye merkezi olarak da tanımlanabileceğini göstermektedir. Ekonomik büyüme ise talep ve arz yönlü olarak keynesyen ve neoklasik modeller olarak tartışılmaktadır (Capello, 2011:5; Gibson, 2008: 2). Keynesyenler bir ürüne talebin fazla olmasının orada firmaları ve üretimi arttıracaklarını böylece alanda gelir artışı sağlanacağını savunmuş (Aksu, 2014: 13), neoklasik modeller ise emek ve sermayenin artmasının üretimi artıracakları ve ekonomiyi büyüteceğini varsayılmaktadır. Neoklasik modeller devlet müdahalesine karşı çıkarak piyasanın kendi iç dinamikleriyle harekete geçmesini savunmuştur. Ancak neo-klasik büyüme modelleri kriz politikalarını, yerel yoğunlaşmaları, şehirleşmeyi, ulaşım masraflarını ve sektörel bağımlılıkları tam olarak açıklayamamıştır (Saraç, 2006: 40; Yıldırım, vd., 2011:155). Bu konuda ise kalkınma kutupları modeli devreye girerek neo-klasik modellerin açıklayamadığı konuları açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. François Perroux, kalkınmanın temelinde dengesizliklerin olduğunu kalkınmanın bir noktadan başlayarak çevreye yayıldığını ve gelişmiş Batı ülkelerindeki seyrin bu doğrultuda ilerlediğini belirtmiştir. 1954 yılında Harvard'ta yayınlanan iki makalesinde büyüme kutuplarının unsurlarına yer veren Perroux, 1955 yılında yayınladığı "Note sur la notion de pôle de croissance" başlıklı makalesinde büyüme kutupları kavramını açıklamış (Perroux, 1955), daha sonraki yayınlarında büyüme kutupları yerine kalkınma kutupları ifadesini tercih etmiştir (Perroux, 2018: 48-49). Kalkınma kutbu teorisi sanayiler arasındaki bağlantılar ve ilişkiler için de açıklayıcı niteliktedir. Ancak bu ilişkilerde kalkınmanın sanayiye olan etkileri çeşitli faktörlerle değerlendirilmektedir. Buna göre gelişen bir sanayi tarafından yaratılan istihdam artışı ve ücretlerin iyileşmesi gibi etkiler, diğer sanayi kollarının gelişmesi için teşvik edici olabilmektedir. Her ne kadar Hirschman, bir merkezin gelişebilmesi için kendi içinde bir veya birkaç bölgesel ekonomik güç merkezinin daha gelişmesinin gerektiğini vurgulasa da (Hirschman, 1958: 183) mekandaki yoğunlaşmalar büyümeye olumlu katkı sağlar. Yoğunlaşma, başlangıçta büyüyen sanayi kollarıyla teknolojik açıdan zorunlu bir bağlantısı olmayan yeni sanayi kolları için bir çekim alanı yaratabilir (Campbell, 1974: 44). Ancak ekonomik gelişme çok sayıda yerel birleşenlerin etkisi ile gerçekleşir. Şehirlerdeki doğal kaynaklar, coğrafi konum, iklim, suç oranları, sağlık altyapısı, trafik sıkışıklığı, yaşam kalitesi gibi unsurlar, ekonomik gelişmede yerel unsurların önemini ortaya koymaktadır.

Ülke içindeki yerel potansiyellerin ortaya koyulması ve planlı gelişiminin sağlanması adına ekonomi planları ortaya konmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde sektörel bazlı ilk planlara Birinci Sanayi Planı (1933), İkinci Sanayi Planı (1936), 1946 Yılı İvedili Sanayi Planı örnek iken, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden imarını sağlamaya yönelik Marshall yardımından faydalanabilmek amacıyla hazırlanan 1947 Türkiye İktisadi Planı tüm Türkiye'nin kalkındırılması için hazırlanmış planlara örnek oluşturmaktadır

(Avcı, 2000: 36, 38, 40; Sönmez & Ayık, 2019: 34). Bölgesel düzeyde planların hazırlanması ise 1960'lı yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Hazırlanan planlar farklı dönemlerde değişik yaklaşımlar içermiştir. 1960'lı yılların bölgesel planları bütüncül, 1970'li yıllar ithal ikameci, 1980'li yıllar ihracata dayalı, 1990'lı yıllar stratejik planlama anlayışına göre düzenlenirken, 2000'li yıllarda planlar daha çok iletişimci ve uzlaşmacı bir anlayışla hazırlanmaktadır (Ege vd., 2002: 351). Hazırlanan bu planlarda yerel potansiyelin belirlenmesi ve kullanımının sağlanması hedeflenmektedir. Bölgesel kalkınmaya yönelik planlarda sanayi, önemli bir değişim aracı olarak yer almaktadır. Türkiye'de bölgesel kalkınma amacıyla yapılan büyük projelerden biri ise Gaziantep'in içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'dir. GAP'ın hayata geçirilmesiyle tarım ve sanayi sektöründe önemli gelişmeler sağlanmıştır (Benek, 2009: 57). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomisinde tarım temel ekonomik sektördür (Ege vd., 2002: 352). Bu nedenle GAP kapsamında sanayileşme ele alınırken, öncelikle tarıma dayalı sanayiinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Atalay & Mortan, 2007: 416; Benek, 2009: 50-51; Yıldız, 2008: 292). Gaziantep'te tarıma dayalı sanayilerde yoğunlaşma belirgin bir düzeydedir. Sektörel yoğunlaşmaların olduğu şehirler; yeniliklerin, girişimciliğin, beşerî sermaye olarak da adlandırılan uzmanlaşmış işgücünün ve teknolojik gelişimin merkezleri konumundadır. Beşerî sermaye birikimi fazla olan şehirler daha fazla üretimin yapıldığı yerlerdir, fazla üretim ise daha yüksek ücrete neden olur, yüksek ücretler de daha fazla işgücünü kendisine çeker. Bu durum ise kendi kendini besleyen bir döngüye işaret ederek bir büyüme süreci oluşturmaktadır (Seyfettinoğlu & Akın, 2020: 242). Ayrıca bir şehirde aynı sanayi kolunda bulunan şirketlerin yoğunluğu, şirketler arası bilgi alışverişine yardım ederek inovasyon ve büyümeye neden olur. Sanayi mekanlarındaki bu yoğunlaşmalar farklı yöntemlerle belirlenebilmektedir. Bu yöntemler arasında yoğunlaşma katsayısı (Location Quotient), Herfindahl-Hirschman indeksi, Ellison-Glaeser indeksi ve Gini katsayısı gibi yöntemler bulunmaktadır. Çalışmada ise dünyada ve Türkiye'de sıklıkla kullanılan yoğunlaşmalarda doğru sonuçlar veren analizlerden yoğunlaşma katsayısı (Location Quotient) kullanılmıştır.

Çalışma konunun kısa bir tanıtımı, amacı ve yöntemini kapsayan Giriş bölümüyle başlamaktadır. Bunu takiben sanayi ve mekânsal yoğunlaşmaya dair literatürün aktarıldığı ikinci bölümle devam etmektedir. Üçüncü bölümde veri setinin temini ve analizi detaylı olarak sunulmaktadır. Dördüncü bölümde ilgili veri setinin analiz edildiği Bulgular kısmıyla devam edilmektedir. Bulgular bölümünde veri seti kapsamında yapılmış analiz sonuçları aktarılmaktadır. Çalışmanın beşinci bölümü tartışma ve sonuç kısmına ayrılmıştır. Bu bölümde Gaziantep sanayisinde öne çıkan sektörler ve yoğunlaşma katsayısının sonuçları önceki çalışmalarla kıyaslanarak değerlendirilmektedir.

2. Literatür

İnsanoğlu, avcı ve toplayıcı yaşamdan toprağı işleyerek ve yerleşik yaşama geçerek önce kırsal toplum tipine ardından ticarete dayalı topluma ve son olarak sanayi toplumuna geçerken ekonomik alanın (mekân) kullanımı sürekli değişmiştir. Sanayileşmeyle beraber ülkeler arasında ve ülke içerisindeki farklı alanlarda gelişmişlik farkları ortaya çıkmış ve büyük kentsel alanlar ortaya çıkmıştır. Bu durum ise mekânın ekonomik teorilere ve analizlere dahil edilmesini sağlamıştır. Cantillon, Von Thünen, Weber, Lösch, İrsard, Christaller gibi ekonomistler kuruluş yerini veya etki alanını göz önüne alanlar arasındadır (Dinler, 1994:7). Ancak bunlardan bazıları mekânı tekdüze ve soyut olarak ele almış bir kısmı ise somut bilgileri ve analizleri çalışmalarına dahil etmiştir (Şen, 2016:23). Somut bilgi, analiz ve sanayi kümelenmelerini çalışmalarına dahil ederek öncülüğünü yapan kişi ise Alfred Marshall olmuştur. 1920 yılında yayınlanan Principles of Economics isimli çalışmasında coğrafi yakınlığın dışsal ekonomiler üzerinde olumlu etkileri olduğundan bahsetmiştir (Turko & Ersungur:255; Urhan, 2021:59). Coğrafi yakınlığın avantajları; işgücü piyasasına etkisi, ara mallarına ulaşım, bilginin yayılması olarak ifade edilmiştir. Yoğunlaşmaların şehirlerin ekonomik büyümesinde etkili olması Marshall'ın 1920'lerde başlattığı akademik tartışmalardan olan yoğunlaşma ve uzmanlaşma konularının günümüzde Yeni Ekonomik Coğrafya ekolüyle tekrar hız kazanmasına yol açmıştır (Krugman, 1997:50; Henderson vd., 2001:14). Küreselleşmenin belirginleştiği 1990'lardan sonra Paul Krugman öncülüğünde ortaya çıkan Yeni Ekonomik Coğrafya ekolü klasik ekonomik geleneğin dışına çıkarak coğrafi mekânın göz önünde bulundurulmasıdır. Teorinin temel amacı coğrafi mekânda meydana gelen ekonomik kümelenmenin oluşumunu açıklamaktır (Topcuoğlu ve Çalışkan, 2016:107). Ayrıca bir mekânda gerçekleşen ekonomik

sosyal, kültürel ve beşerî boyutları dikkate alarak yoğunlaşma ekonomilerinin oluşumunu incelemektedir (Çalışkan & Kaya, 2015:40). Yoğunlaşma ekonomilerine katkıda bulunan yazarlardan bir diğeri ise Porter'dır. Porter; talep, rekabet ortamı ve destekleyiciler olarak piyasa koşullarının uygunluğunu bir avantaj olarak ifade etmiştir. Porter, ekonomik büyüme için yoğunlaşmanın standart bir kavram haline geldiğini belirtmiştir (Porter, 2000: 21). Bir bölgedeki firmaların bilgi alışverişinde bulunması ve uzman işgücü havuzu oluşturması gibi pozitif etkenler, şehirlerde yoğunlaşmanın olduğu sektörlerde verimliliği ve büyümeyi artırır (Porter, 1998: 82). Bu ise şehirlerde gelir düzeyinin yükselmesiyle gelişmeye katkıda bulunur. Hatta yoğunlaşmanın sağlandığı şehirlerde yeni kurulan firmalar ve olgunlaşmamış sanayiler için gelişebilecekleri uygun bir ortam yarattığı vurgulanmaktadır (Seyfeddinoğlu & Ayoğlu, 2007: 173). Şehirsel alanların gelişimi, çeşitli fonksiyonlarla beslenen uzun süreli birikimin bir sonucudur. Türkiye'de bazı bölgelerin şehirleri kalkınma odağı haline getirebilecek fonksiyonların gelişimi açısından geç kaldığı Arslan & Ay, 2007: 417; Erdoğan & Uçar, 1992: 112; GAP BKİ, 1995: 7; Gündüz, 2019: 1330; Ege vd., 2002: 200 gibi uzmanların yaptığı çalışmalarda ortaya konulmuştur. Ekonomilere yön vermek, şehirsel ekonomilere yoğunlaşmak ve sanayi yoğunlaşmalarının tespiti bu konuda önemlidir. Şehirsel alanlarda görülen sanayi yoğunlaşmaları, aynı zamanda verimlilik artışına neden olduğu için mekânların ekonomik olarak büyümesini de sağlamaktadır.

Yoğunlaşma, ihracatın artmasını sağlayarak gelir artışını sağlar ve kalkınmaya olumlu bir etkide bulunur. Şehirsel alanlardaki ihracatın fazlalaşması; teknolojik yeniliklerin takibi, kaynakların verimli kullanımı ve bilgi birikiminin artması şeklinde etki yaratarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde teşvik etmektedir (Aktaş & Çatalbaş, 2011: 64). Ayrıca bir bölgedeki yoğunlaşmalar firmalar arası rekabeti de arttırmaktadır. Sisteme yeni katılan küçük firmalar bu olumlu koşullardan faydalanarak altyapı, teknoloji, finans ve pazar imkânlarını kolayca genişletebilmektedir. Bu durumun firmalar arasında rekabeti arttırarak verimlilik artışına katkı sağlar (Porter, 1998: 83). Rekabet gücüne sahip firmaların genelde yatay ve dikey çeşitli bağlantıları olan sektörlerde daha fazla olması, bu sektörlerin bölgesel gelişmede daha etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler ise küresel rekabetin karşılıklı üstünlükler temelinde yerel uzmanlaşmalarını hızlandırmıştır. Yerel girişimcilik, yerel kaynaklar, bilgi ve beceriler stoku ve diğer yerel potansiyellere de bağlı olarak belirli sektörlerde uzmanlaşma becerisi gösterebilen yöreler, dünya ekonomisi içinde karşılaştırmalı bir üstünlük ve beraberinde rekabet avantajı elde edebilmektedirler (DPT, 2003: 109). Bu açıdan ele alındığında Gaziantep tekstil imalatı ve giyim eşyaları imalatı sektörlerinde ülke ekonomisi içerisinde üstün bir rekabet avantajına sahip olduğu çalışmanın temel bulguları arasındadır. Gaziantep'in yükselen bir yıldız olarak tanımlanması, Anadolu Kaplanları içerisinde en hızlı büyüyen il olması ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en büyük cazibe merkezi olarak tanımlanması çalışma bulgularını destekler niteliktedir (İzmen & Daş, 2017:5).

Bölgenin ve illerinin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenmesi mevcut ve gelişmesi muhtemel sektörlerdeki yoğunlaşma ve uzmanlaşmanın ortaya konmasında kullanılan Location Quotient; geri kalmış bölgelerin kalkınmasında, stratejilerin ve planların gerçekleştirilmesinde besleyici bir işlev olmuştur. Ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı alanların ortaya konmasını ve yorumlanabilmesini sağlayan bu yöntem, şehirsel alanların gelişimi ile politikaların belirlenmesinde de önemlidir. ABD'deki imalat sanayindeki kümelenmeyi araştırdığı çalışmasında Porter, bazı bölgelerde yoğunlaşmaların 1,0'dan büyük olduğunu tespit ederek bunları yorumlamıştır (Porter, 2003: 568). Sektörel yoğunlaşmaların tespiti yapılması, altyapı imkanları, emek havuzuna ulaşım, yeni ürün ve süreçlerin geliştirilmesine katkı sağlar. Ancak sektörler arasındaki ilişkiler ve yeni oluşan sektörel yoğunlaşmalar hakkında bilgiler vermemesi LQ analizinin sınırlılıkları arasındadır. Diğer bir sınırlılık ise tek bir firma çok sayıda istihdam yaratabilir ve yoğunluk katsayısının yüksek çıkmasına neden olabilir. Hatta LQ kullanımında arazi verilerinin kullanılmamasından kaynaklı hatalar ortaya çıkardığı bazı yazarlar tarafından yoğun bir eleştiri konusu olmuştur (Jensen & Hewings, 1985: 751; Brand, 1987). Bu eleştirilerden birinde Finlandiya'nın Keski-Pohjanna bölgesinde gerçekleştirilen yoğunlaşma katsayısı analizleri farklı şekillerde kıyaslanmış ve bazılarının yanlış sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur (Tohmo, 2004: 51). Ancak birçok yazar ise sınırlı verilerle karar vericilere ve uzmanlara kullanışlı ve etkili bilgiler sunduğunu belirtmişlerdir (Flegg & Webber, 1997: 558; Twomey & Tomkins, 1998: 778). Günümüzde LQ analizinin halen kullanılması

yoğunlaşmalar hakkında yeterli bilgiler verdiğinin göstergelerindedir. ABD’de 1958-1995 yılı imalat verileri kullanılarak yapılan bir çalışmada yoğunlaşmanın fazla olduğu sektörlerin mekânda yayılımını arttırdığı ortaya konmuştur (Mulligan & Schmidt, 2005: 575). ABD’de yapılan bir başka çalışmada ulaşım ekipmanları imalatı sanayinin ülke içindeki dört eyaletteki durumu yoğunlaşma katsayısı ile Getis-Ord Gi* yöntemi ile kıyaslanmıştır (Carroll vd., 2007). Her iki yöntemde benzer yaygın sonuçlara ulaşmayı sağlamıştır. Bu sonuçlarda yoğunlaşmaların olduğu alanların firmaları ve işgücünü kendine çektiğini göstermiştir. Suudi Arabistan’ın Tebuk eyaletinde sanayileşmenin ortaya konulması için yoğunlaşma katsayısından faydalanılmış ve bölge ekonomisine etkisi tartışılmıştır. Yirmi bir farklı sektör içerisinde analiz sonucunda eğlence-rekreasyon, madencilik gibi sektörlerde yoğunlaşma yüksek çıkmıştır (Alhowaish vd., 2015: 1759).

Gaziantep ile ilgili önceden yapılan çalışmalarda yoğunlaşma analizleri ve son dönemi içeren analiz sonuçları benzerlik göstermektedir. Bu çalışmalar arasında Gaziantep’in tekstil, sıvı-katı yağ imalatında, sabun-deterjan maddeleri imalatında, unlu mamul imalatında uzmanlaşmanın ve rekabetinin yüksek olduğunu belirten Öz’ün çalışması (Öz, 2004: 226); 2003-2008 yılları arasında TRC1 Gaziantep alt bölgesinin tekstil ve deri sektöründe yoğunlaşmasına yapılan vurgu (Gündem & Acar, 2011: 16; Urhan & Sandal, 2019: 182) ile Alkan ve Bilim tarafından çimento sanayiinin ele alındığı çalışma (Alkan & Bilim, 2021: 110), TRC1 Gaziantep alt bölgesindeki yüksek yoğunlaşmayı göstermektedir. Ayrıca Sandal ve Şen coğrafi yoğunlaşma katsayısı analizi ile Gaziantep için yaptığı çalışma ile bu çalışmanın bulguları benzer sonuçlara ulaşmıştır (Sandal & Şen, 2016: 320). Her iki çalışma yoğunlaşmanın gıda-içecek ürünleri, tekstil-giyim-deri ürünleri, kâğıt ürünleri, kimyasal ürünler, plastik ürünleri imalatı üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. Gaziantep ilinde yoğunlaşmanın ortaya konmasında Şen ve Sandal, iki, dört, altı kod bazlı TOBB verileri kullanarak ilde hangi sektörlerin öne çıktığını ortaya koymuştur (Şen & Sandal, 2017:52). İskenderoğlu ve Gülseren, Niğde ilinin kalkınmasında 2006 ve 2014 yıllarını esas alarak ilin üretim, yatırım teşvikleri, ithalat-ihracat verileri ve finansal veriler hareketle LQ oranının analizini yapmışlardır. Yapılan analizler sonucunda madencilik ihracatı, tarım ithalatı ve imalat sanayi ihracatı ilin kalkınma dinamiklerini arttırdığı vurgulanmıştır (İskenderoğlu & Gülseren, 2017: 29).

Türk imalat sanayindeki İBBS2 ye göre uzmanlaşmanın belirlendiği bir diğer çalışma LQ oranı imalat sanayindeki istihdam açısından değerlendirilmiştir (Yolcu & Akseki, 2018: 144). Çalışma sonucunda İstanbul, İzmir, Ankara gibi illerde teknolojik düzeyi yüksek sanayiler yer aldığı ve bu illere komşu olan TR21, TR22, TR32, TR33 bölgelerinin 2009-2014 yılında yoğunlaşma katsayılarının arttığı ortaya konmuştur. Benzer bir çalışmada Türkiye imalat sanayisinin yoğunlaşması 44 il 12 alt sektör açısından ele alınmıştır. Mekânsal olarak dengesiz bir dağılımın sergilendiği imalat sanayiinde, iller yerleşme katsayısı yöntemiyle ele alındığında farklı sonuçlara ulaşılabilir. Çalışmada teknolojik düzeye göre illerin istihdam, katma değer ve ihracata göre yerleşme katsayıları belirlenmiştir (Eser & Köse, 2005: 113). Bu hangi illerde hangi sektörlerin yoğunlaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu konuyla ilgili bir diğer çalışma ise 2014 yılında Ege bölgesindeki sanayi faaliyetlerinin coğrafi yoğunlaşması üzerinedir. Çalışmada TÜİK verilerinden yıllık sanayi ve hizmet istatistikleri kullanılarak, üç alt bölgenin (TR31, TR32 ve TR33) durumu LQ’nun yoğunlaştığı mekânsal alanların teknolojik düzeylerine göre belirlenmesi konusu ele alınmıştır (Saygılı & Manavgat, 2014: 3). Covid-19 salgının etkisinin araştırıldığı bir diğer çalışma ise bölgesel dayanıklılık ve kırılabilirlik LQ yöntemiyle belirlenmiştir (Tuysuz vd., 2022). Çalışmada Covid-19 etkisinin yaşandığı ilk üç aylık dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin İstanbul çevresindeki sanayi alanlarına göre daha dayanıklı bir yapı gösterdiği eczacılık ve kimya sanayilerinin süreçten daha güçlü çıktıkları belirtilmiştir.

3. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, geleneksel yöntemlerle hazırlanan dağılım haritaları ile kantitatif yöntemler kullanılarak bulunan yoğunluk değerlerinin karşılaştırılmasıdır. Çalışma sonucunda iki yöntemin benzerlik ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde genel olarak dokuma ve gıda sanayi gelişme göstermiştir (Erdoğan & Uçar, 1992: 267; Benek, 2009: 67). Gaziantep ili bölgedeki diğer illere nazaran gerek üretimiyle gerekse işyeri ve çalışan sayısı bakımından önde gelirken, ihracatta da ilk sırayı almaktadır. İş bölümü ve uzmanlaşma;

verimliliğin artmasına yol açtığı gibi, üretim sırasında çıkabilecek sorunların kolaylıkla aşılmasına ve üretim maliyetlerinin düşmesine de yardımcı olmaktadır.

Bölgesel kalkınma planlarında özellikle bazı şehir ve sektörlerin öncü oldukları vurgulanmaktadır. Öncü sektörler harekete geçirici veya sürükleyici etki yaratmaktadır. Yüksek yoğunlaşma oranları şehirlerde kümelenmeyi arttırıcı etki yaratırken, şehirlerin bir çekim ve teknolojik gelişim merkezi haline gelmesini sağladığı belirtilir (Büyükdavras, 1972: 60; Şenol & Kemeç, 2018: 114). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep, uzmanlaşma düzeyi yüksek, sanayileşmenin yoğun olarak yaşandığı bir kalkınma kutbunu oluşturmaktadır. Bazı çalışmalarda Güneydoğu'daki en büyük cazibe merkezi olarak da tanımlanmaktadır (İzmen & Daş, 2016:5). Gaziantep'te gelişmenin sürekliliği, Hirschman'ın vurguladığı gibi çevresinde başka yerel kutupların oluşmasına bağlıdır (Hirschman, 1958: 183).

Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Avrupa Birliği'nin istatistiksel altyapısı ile uyum sağlaması için belirlenen, İstatistiki Bölüm Birimleri Sınıflandırması (İBBS) kullanılmıştır. Gaziantep İli, Düzey 3'te TRC11 koduyla yer almaktadır. Sanayi kuruluşlarının yarattığı istihdam ve üretim ile ilgili veriler Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından oluşturulan Sanayi Veritabanı'ndan elde edilmiştir. TOBB verisi gerek içerdiği bilgiler ve gerekse güncelliği açısından en ideal veriyi sunduğu başka çalışmalarda belirtilmiştir (Şen & Sandal, 2017: 50). Bu nedenle çalışmada bu verinin kullanılarak Gaziantep örneğinde sanayi faaliyetlerinin coğrafi ve sektörel yoğunlaşmasının ortaya konulmuştur. İstihdam verisi SGK istatistik yıllıklarının sunmuş olduğu veriler ile sağlanmıştır.

Dünyada bir bölgenin sanayi yoğunluğunun ve dağılımının belirlenmesi için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Yoğunlaşma katsayısı (Location Quotient), Herfindahl-Hirschman indeksi ve Gini katsayısı gibi yöntemlerden sanayi yoğunlaşmasının ortaya konulmasında daha sık yararlanılmaktadır. Herfindahl-Hirschman indisi (HHI), pazar yoğunluğunun belirlenmesinde kullanılan bir yöntemdir (Hirschman, 1964; Hirschman, 1980). Genellikle şirketlerin piyasadaki rekabet güçlerinin ortaya konulmasını sağlamaktadır. Belli bir pazarda yer alan her firmanın, pazardaki payının karelerinin toplamı olarak tanımlanır. İndis değeri 0-10.000 arasında değişmektedir (Teorik olarak pazarda tek bir firmanın yer alması halinde pazar payı %100 olacaktır. Buna göre 100'ün karesi olan 10.000 indisin en yüksek değerini gösterecektir (Rhoades, 1993: 189). Amerika Birleşik Devletleri'nde firmaların rekabeti kaldırarak pazarda tek hâkim olmalarını önlemek üzere pazar yoğunluğunun ölçülmesinde HHI kullanılmaktadır. HHI'si 1.500'den az olan bir pazar rekabetçi bir pazar olarak kabul edilmektedir. 1.500 ila 2.500 arasında bir HHI orta derecede yoğunlaşmanın olduğunu, 2.500'den daha yüksek bir HHI ise tekelleşmeye doğru gidişi temsil etmektedir (U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission, 2010: 18). Yöntemin çok basit olması kullanımını kolaylaştırırken, karmaşık ilişkileri göz ardı etmesi en büyük eksikliğidir.

Gini endeksi, bir ekonomideki bireyler veya haneler arasındaki gelir dağılımının tam olarak eşit bir dağılımdan ne ölçüde saptığını ölçen bir değerdir. Bir Lorenz eğrisi yardımıyla türetilerek, en yoksul birey veya haneden başlayarak, toplam alıcı sayısına karşı alınan toplam gelirin kümülatif yüzdelere çizilir. Gini endeksi, Lorenz eğrisi ile varsayımsal mutlak eşitlik çizgisi arasındaki alanı ölçer ve çizginin altındaki maksimum alanın yüzdesi olarak ifade edilir. Gini indeksinde 0 tam eşitliği temsil ederken, 100 ise mutlak eşitsizliği göstermektedir. Sanayi sektörünün belli alanlarda kümelenmesini gösteren bu yöntemde, firmaların mekânda kümelenmesi yerinin bir dağılışa bıraktığında Gini sıfır değerine yaklaşmaktadır (Ferguson & Ferguson, 1994). Gini indeksinin belirlenmesinde kullanılan parametreler; sanayideki üretim miktarı, katma değer ve toplam milli gelir miktarıdır.

Ülkelerin ve bölgelerin ekonomik dayanıklılıkları milli gelir, istihdam, ihracat, girişimcilik ve sektörel kompozisyon gibi kriterlerle yapılan analizlerle açıklanmaktadır (Tuysuz vd. 2021: 11). Bu çalışmada ise Gaziantep sanayiinin Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sanayi sektöründeki yerinin belirlenmesi amacıyla yoğunlaşma katsayısı analizi kullanılmıştır. Analiz yöntemi 1939'da Sargent Florence tarafından geliştirilmiştir (Guimaraes & Figueiredo, 2009). Yoğunlaşma katsayısı; belli bir sektörün toplam içindeki payının ortaya konulmasına dayanmaktadır. Formül; belirli bir alandaki toplam değerler içindeki sektörün payının, ülke veya bölgedeki toplam değerler içindeki sektörün payına oranı şeklinde ifade edilir.

Katsayının belirlenmesinde kullanılan formül;

$$LQ = \frac{\frac{e_i}{e_t}}{\frac{E_i}{E_t}}$$

şeklinde tasarlanmıştır (Billings & Johnson, 2012). Formülde; e_i : i sektörünün bölgedeki istihdamı, e_t : bölgedeki toplam istihdamı, E_i : i sektörünün ülkedeki istihdamı, E_t : ülkedeki toplam istihdamı göstermektedir. Yoğunlaşma katsayısının 1'e eşit olması sektörün ülke ortalamasıyla aynı derecede olduğunu, katsayının 1'den büyük olması sektörün ülke düzeyinden daha yoğun faaliyet gösterdiğini, katsayının 1'den küçük olması durumu ise ülkeye göre daha az bir yoğunlaşma gösterdiğini ifade eder (Bergman & Feser, 2020: 23; Munandar vd., 2017: 1192; Cromley & Hanink, 2012: 399). Çalışmada tercih edilmesinde amaç diğer yöntemlere nazaran yoğunlaşma katsayısı yöntemi belirli bir sanayi sektörünün yoğunlaşmasını ayrı ayrı ölçebilmesidir. Bu veriden hareketle kalkınmadaki etkili sektörlerin belirlenmesi mümkün olmaktadır.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin sanayi veri tabanında Türkiye'ye ait veriler, NACE Rev-2'deki imalat sanayi kısmı esas alınarak düzenlenmiştir³. TOBB verisinde 23 sektör yer almaktadır (Tablo 1). Mekânsal dağılımı ortaya konulması için veri tabanından elde edilen firma adresleri, Google Earth Pro 7.3 vasıtasıyla gerçek konumlarına işaretlenmiş, firmaların lokasyonuna ait koordinatlandırılmış veri, ArcGIS 10.2 programına aktarılarak dağılım yorumlanmasına esas olan haritalar hazırlanmıştır.

Tablo 1: İncelenen Sanayi Sektörü Kodları (NACE Rev-2) Ve Tanımları

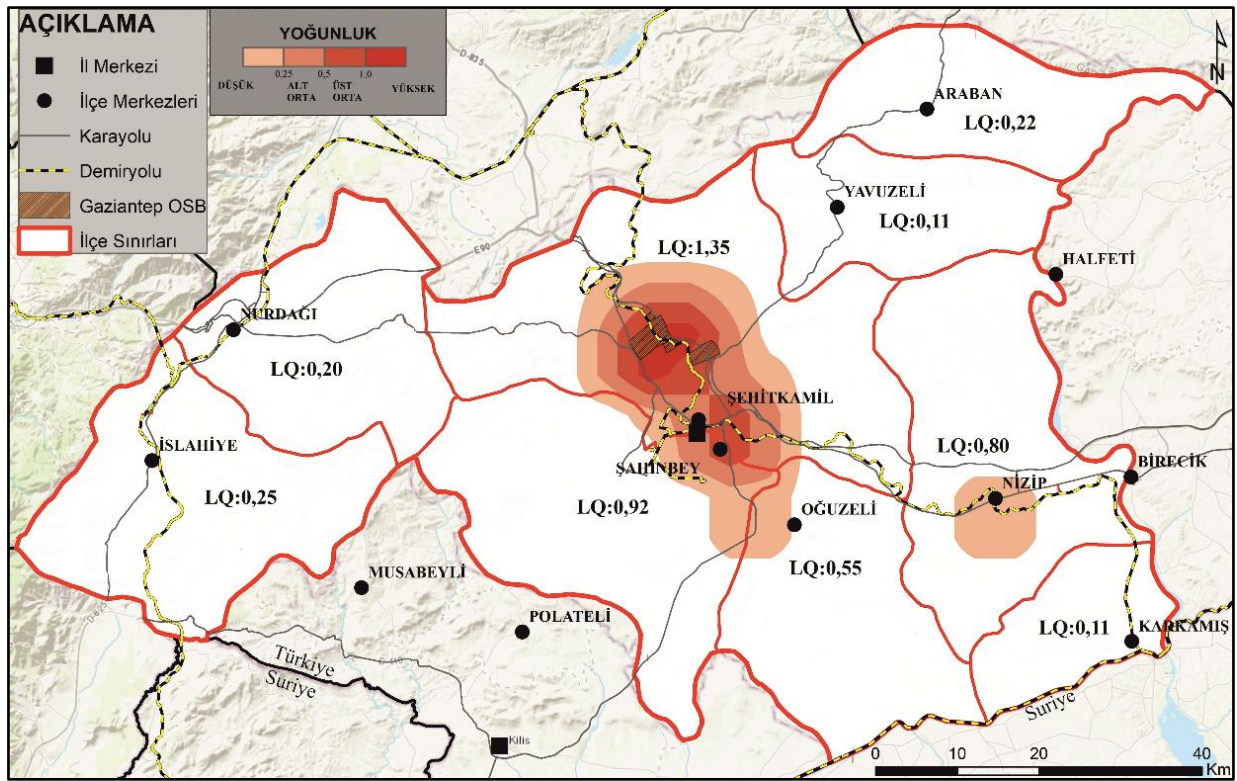
Üretim Kodu	Sektörler
10	Gıda ürünlerinin imalatı
11	İçeceklerin imalatı
12	Tütün ürünleri imalatı
13	Tekstil ürünlerinin imalatı
14	Giyim eşyalarının imalatı
15	Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
16	Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek yapılan eşyaların imalatı
17	Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı
18	Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
20	Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
21	Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
24	Ana metal sanayii
25	Fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine ve teçhizat hariç)
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
27	Elektrikli teçhizat imalatı
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipman imalatı
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı
31	Mobilya imalatı
32	Diğer imalatlar

³ NACE, Fransızca "Nomenclature générale des Activités économiques dans les Communautés Européennes" ifadesinin kısaltmasıdır. Avrupa Birliği istatistiklerindeki ekonomik faaliyetlerin tanımını bir standarda kavuşturulması amacıyla ilk kez 1970 yılında oluşturulan NACE listesi, 2000-2007 yılları arasında güncellenmiş ve NACE Rev 1.1 adını almıştır. United Nations' International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC Rev. 4) ile uyum sağlaması adına yapılan düzenlemelerden sonra, günümüzde NACE Rev 2 olarak kullanılan liste oluşmuştur (EUROSTAT, 2008, s. 5, 13).

4. Bulgular ve analiz

Gaziantep'in Türkiye'de ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi sanayi sektörleri içerisindeki yerinin ortaya konulması ve karşılaştırılması için 2010 ve 2020 yıllarına ait durumların ele alınması sonucunda sektörel yoğunlaşma oranlarına ulaşılmıştır. Sanayideki yoğunlaşmanın sektör bazında ortaya konulmasında iki değişkenden faydalanılmıştır. Bunlardan ilki 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikalarında ihracata yönelik sanayileşme esas alınması nedeniyle (Avcı, 2000: 54; Sönmez & Ayık, 2019: 54) ihracat verilerinin değerlendirilmesidir. Diğeri ise çalışan sayısına göre yapılan değerlendirmelerdir. Çalışma sonucunda Gaziantep ilçelerinin sanayi durumlarında mekânsal olarak belirgin farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum yoğunlaşma katsayısının ilçe bazında değerlendirmesiyle açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre Şehitkamil ilçesinde yoğunlaşma yüksek bir değer olan 1,35'tir (Şekil 1; Tablo 2). Şehitkamil ilçesini Şahinbey ilçesi (0,92) izlemektedir. Nizip (0,80) ile Oğuzeli (0,55) yoğunlaşma açısından bu iki ilçeyi takip etmektedir. İslâhiye, Nurdağı, Araban, Yavuzeli ve Karkamış gibi ilçelerde ise yoğunlaşma katsayısı oldukça düşük çıkmaktadır.

Şekil 1: Gaziantep İlçeleri Yoğunlaşma Katsayısı Oranları.

Gaziantep ilinin tek bir merkez ilçesi yoktur. Merkez ilçeyi meydana getiren Şahinbey ve Şehitkamil, aynı zamanda Gaziantep'in en yoğun nüfuslu ilçelerini oluşturmaktadır. Şehitkamil ilçesinde yoğunlaşma katsayısının yüksek olması, burada OSB'lerin yer alması ile yakından ilgilidir. Bunlar Gaziantep'in kuzeyinde yer alan 1.,2.,3.,4.,5. Organize Sanayi Bölgeleridir. OSB'ler dışında kalan sanayi alanları genel itibariyle ana yol güzergahları üzerinde yer alacak vaziyette yer seçimi yapmışlardır. Diğer çekim merkezi Nizip'tir. Gaziantep-Şanlıurfa karayolu üzerinde gelişen bir merkez olarak Nizip çevresinde kurulan sanayi tesisleri ilçenin yoğunlaşma katsayısını artırmaktadır. Aynı şekilde geleneksel yöntemlere göre yapılan mekansal dağılım haritası Şehitkamil, Şahinbey ve Nizip ilçelerinde firma yoğunluğunun fazla olduğunu göstermektedir (Şekil 2).

İstihdam değerlerine göre yapılan LQ analizi sonuçları ile ihracat değerlerine göre yapılan analiz benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre istihdamda en yüksek yoğunlaşma değeri 4,15 ile tekstil ürünleri (13), 2,85 ile kayıtlı medyanın basılması-çoğaltılması sektörü (18) ve 2,44 ile kâğıt ürünleri sektöründe (17) gerçekleşmiştir. Deri ürünleri, kauçuk-plastik ürünler, kimyasal ürünler ve gıda ürünleri sektörleri

sırasıyla yoğunlaşmanın yüksek olduğu diğer sektörlerdir. Bu yedi sektör ilde yoğunlaşmanın ve uzmanlaşmanın yüksek olduğu sektörler olarak belirlenmiştir. İhracata göre yapılan analizde ise tekstil ürünleri 6,06, kâğıt ürünleri 3,61, gıda ürünleri 3,45, içecek ürünleri 2,96, deri ürünleri imalatı 2,57 ve ardından kimyasal ürünler imalatı ve kauçuk plastik ürünleri imalatı sektörleri yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2: 2020 Yılında Gaziantep'te Sektörlerin İhracat ve İstihdamına Göre Yoğunlaşma Katsayıları

Sektörler ve NACE Rev-2 Üretim Kodları	İhracat LQ*	İstihdam LQ**
10-Gıda ürünlerinin imalatı	3,45	1,13
11-İçeceklerin imalatı	2,96	0,35
12-Tütün ürünleri imalatı	0	0,09
13-Tekstil ürünlerinin imalatı	6,06	4,15
14-Giyim eşyalarının imalatı	0,08	0,18
15-Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	2,57	2
16-Ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı	0,63	0,56
17-Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	3,61	2,44
18-Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	0,17	2,85
19-Kok kömürü ve petrol ürünleri imalatı	0,01	0,05
20-Kimyasal ürünlerin imalatı	1,01	1,2
21-Eczacılık ürünlerinin imalatı	0,15	0,25
22-Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	1,64	1,28
23-Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	0,47	0,19
24-Ana metal sanayii	0,28	0,19
25-Fabrikasyon metal ürünleri imalatı	0,23	0,21
26-Bilgisayarların, elektronik ürünlerin imalatı	0,08	0,06
27-Elektrikli teçhizat imalatı	0,06	0,05
28-Makine ve ekipman imalatı	0,33	0,24
29-Motorlu kara taşıtı, treyler imalatı	0,04	0,08
30-Diğer ulaşım araçlarının imalatı	0,03	0,18
31-Mobilya imalatı	0,57	0,46
32-Diğer imalatlar	0,06	0,31

Kaynak: *TOBB-Sanayi Veritabanı verilerinden oluşturulmuştur.

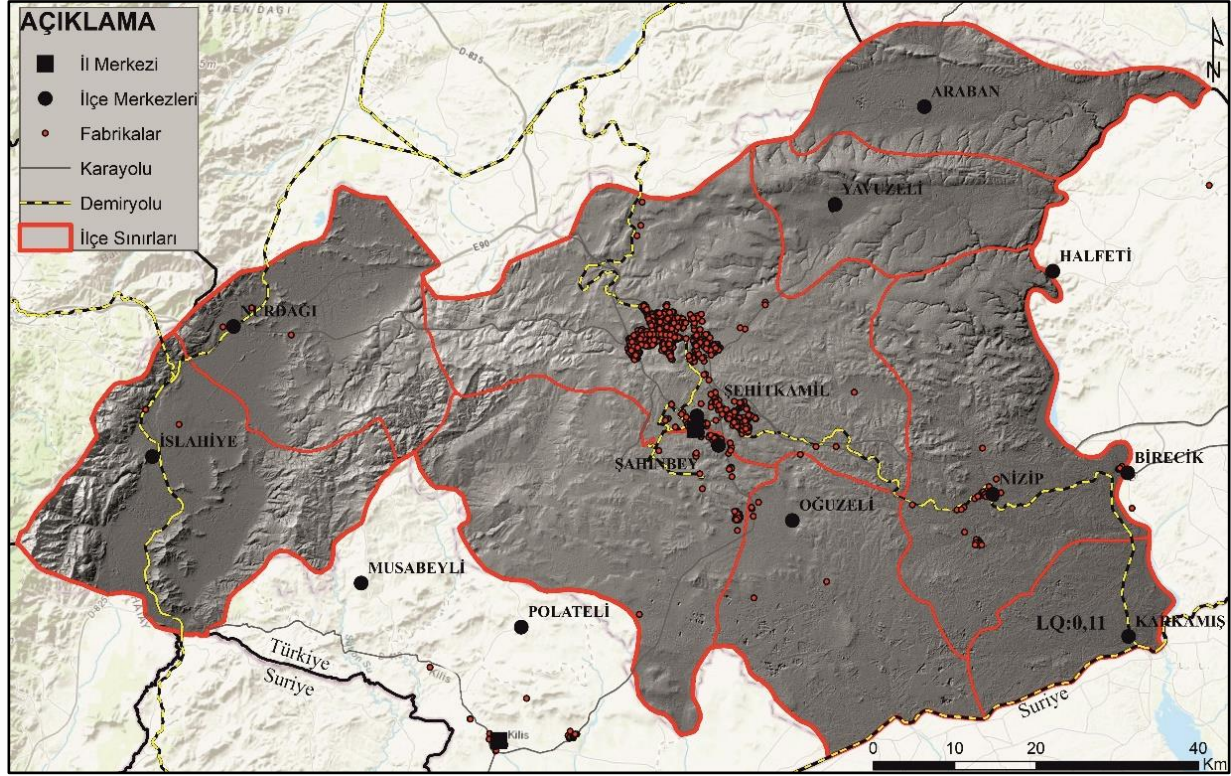
Erişim Tarihi: 04.07.2020

Kaynak: **Ticaret Bakanlığı/Dış Ticaret İstatistikleri (Genel Ticaret Sistemi) verileridir.

İçecek ürünleri imalatı (11) sektörünün LQ analizi sonuçlarında istihdama göre bir yoğunlaşma görülmezken, ihracat açısından bir yoğunlaşma görülmektedir. Bu durum, Gaziantep ilinde bu sektörün çalışan sayılarının az olmasına rağmen yüksek bir ihracat düzeyi olduğunun göstergesidir. Bu durumun aksinin de görüldüğü sektörler vardır. Kayıtlı medyanın basılması-çoğaltılması (18) sektörünün ihracata göre yapılan LQ yoğunluk analizinde düşük, istihdama göre yapılan LQ analizde ise yoğunlaşmanın fazla olması sektörün iç piyasaya yönelik olarak çalıştığını göstermektedir. Yine tütün ürünleri (12) sektöründe benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu sektörde üretim doğrudan iç pazarlara yöneliktir.

Firma sayılarına göre Gaziantep'te imalat sanayi sektörlerinin 2010 ve 2020 yıllarına göre karşılaştırmasının yapıldığı tabloda on yılda firma sayıları 1.584'ten 2.495 firmaya yükselerek, firma sayılarında %58 artış yaşanmıştır. En çok firma 2010 yılında 443 firmayla ve 2020 yılında 525 firma ile 13 nolu sektör olan tekstil ürünleri imalatı sektöründe yer almaktadır. Tekstil ürünlerini 2010'da 322, 2020 yılında 458 firma ile 10 nolu sektör olan gıda ürünleri imalatı üzerine faaliyet gösteren firmalar takip etmektedir. Bu sektörleri 2010 yılında kauçuk ve plastik ürünleri (22), makine ekipman imalatı (28), fabrikasyon metal ürünleri imalatı (25) sektörleri takip ederken 2020 yılında kauçuk-plastik sektörü (22), deri ürünleri (15) ve kimyasal ürün imalatı (20) sektörleri takip etmiştir. 2010-2020 yılları arasında özellikle deri ürünleri (%209), giyim eşyaları (%192) ve kimyasal ürün (%184) sektörlerindeki firma sayılarında hızlı bir artış gözlenmiştir (Tablo 3; Şekil 3). En fazla azalış ise bilgisayar-elektronik ürün imalatı, eczacılık ürünleri imalatı ve kok kömürü-petrol ürünleri imalatı sektörlerinde yaşanmıştır. En az firma bulunan sektörler ise her iki dönemde tütün ürünleri ve eczacılık ürünleri imalatı sektörleridir.

Şekil 2: Gaziantep'te On ve Üzerinde İşçi Çalıştıran İmalat Sanayi Firmalarının Alansal Dağılışı

Tablo 3: Sektörlere Göre Gaziantep'te Firma ve İstihdam Sayıları

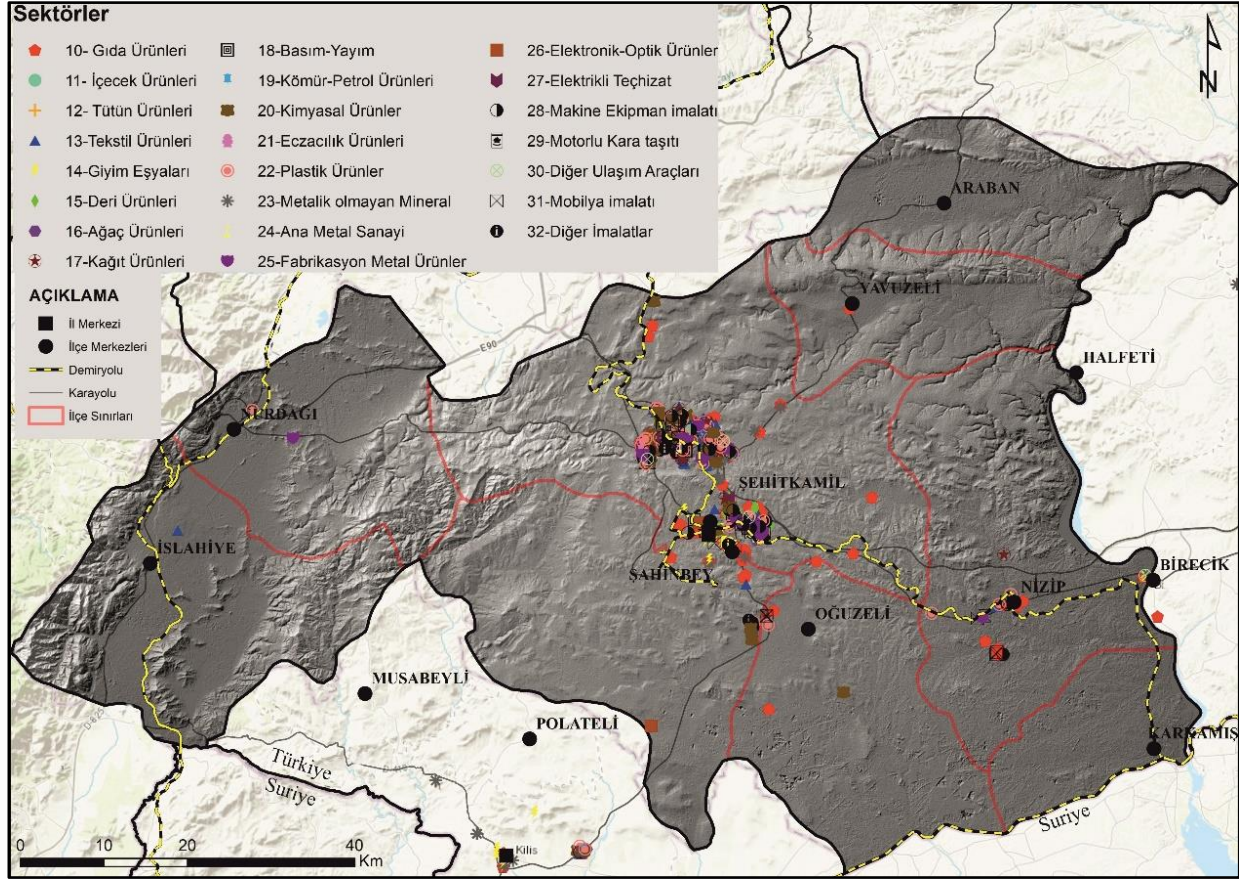
<u>Sektörler ve NACE Rev-2 Üretim Kodları</u>	<u>Firma Sayıları*</u>		<u>Yaratılan İstihdam(kişi)**</u>	
	<u>2010</u>	<u>2020</u>	<u>2010</u>	<u>2020</u>
10-Gıda ürünlerinin imalatı	322	458	9.052	16.396
11-İçeceklerin imalatı	15	12	57	55
12-Tütün ürünleri imalatı	0	2	0	2
13-Tekstil ürünlerinin imalatı	443	525	37.793	70.833
14-Giyim eşyalarının imalatı	39	114	1.786	3.576
15-Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	70	216	2.369	4.245
16-Ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı	30	39	740	1.170
17-Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	36	94	1.070	5.383
18-Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	27	29	499	801
19-Kok kömürü ve petrol ürünleri imalatı	10	5	153	22
20-Kimyasal ürünlerin imalatı	70	199	1.066	4.686
21-Eczacılık ürünlerinin imalatı	9	4	2	140
22-Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı	120	220	5.679	13.845
23-Metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı	23	59	1.657	1.845
24-Ana metal sanayii	37	52	602	1.341
25-Fabrikasyon metal ürünleri imalatı	104	151	2.358	3.429
26-Bilgisayarların, elektronik ürünlerin imalatı	23	10	204	167
27-Elektrikli teçhizat imalatı	25	32	446	501
28-Makine ve ekipman imalatı	118	169	1.099	1.988
29-Motorlu kara taşıtı, treyler imalatı	10	15	471	448
30-Diğer ulaşım araçlarının imalatı	9	9	84	319
31-Mobilya imalatı	34	53	888	2.649
32-Diğer imalatlar	10	28	149	1.220
Toplam	1.584	2.495	68.224	135.061

Kaynak: *TOBB-Sanayi Veritabanı (Erişim Tarihi: 04.07.2020) / **SGK istatistik yıllıkları 2010-2020

Not: Kapasite raporu alan firmaları içermektedir.

İstihdam sayılarına göre Gaziantep'te 2010 yılında çalışan kişi sayısı 68.224 kişi iken 2020 yılında %98 artışla 135.061 kişi istihdam edildiği görülmektedir. 2010 yılında en fazla istihdam 37.793 kişiyle tekstil ürünleri sektöründe bulunmaktadır. Bu aynı zamanda, ildeki toplam istihdamın %55'ini tek başına tekstil sektörünün sağladığını göstermektedir. Aynı dönemde 9.052 kişiyle gıda ürünleri imalatı sektörü ve 5.679 kişiyle kauçuk-plastik ürünleri imalatı sektörleri en fazla istihdam yaratan diğer sektörleri oluşturmaktadır. 2010 yılında en az istihdam yaratan sektörler ise sırasıyla tütün ürünleri, eczacılık ürünleri ve içeceklerin imalatı sektörleridir. 2020 yılında da yine tekstil, gıda ve kauçuk-plastik ürünleri imalatı sektörleri Gaziantep'te en çok istihdam yaratan sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekstil sektörü toplam istihdamın %52'sini tek başına yaratırken, diğer iki sektörün de katılımıyla bu oran toplam istihdamın %75'ini meydana getirmektedir.

Şekil 3: Gaziantep'te Fabrikalarının Sektörlere Göre Dağılımı

Firma büyüklükleri açısından Gaziantep'te firmaların çoğunluğu, 10-100 arası çalışana sahiptir. Özellikle tekstil ve giyim sektörleri hariç tüm sektörlerde firma büyüklükleri 100 çalışan ve altındadır. Tekstil ve giyim sektörlerinin emek yoğun bir sektör olması daha fazla işgücüne ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. İlde tekstil ve giyim sektörlerinde ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren birçok firma yer almaktadır. Gaziantep'te 1000 ve üzerinde işçi çalıştıran firmalar da mevcuttur. Bu firmalar daha çok halı, plastik ürünleri imalatı ve gıda ürünleri imalatı yapan kuruluşlardır. Söz konusu kuruluşların büyüklükleri, bir dünya kenti olarak tanımlanan İstanbul'daki firmalarla eşit düzeydedir. Bunun sonucunda Gaziantep'te halı, çikolata, makarna, mendil, ayakkabı gibi üretim alanlarında ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet gücü yüksek ve yarattığı istihdam açısından büyük firmalar yer almaktadır.

5. Tartışma ve Sonuç

Gaziantep ilindeki sanayi sektörleri genel itibariyle gıda ürünleri imalatı, tekstil ve giyim ürünleri imalatı üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Gıda ürünlerinde; çikolata, bisküvi, sakız, meyve suyu, un, makarna, irmik gibi ürünler üzerine, tekstil ürünlerinde; halı, kumaş, iplik, havlu gibi ürünler üzerine, giyim eşyalarında; tshirt, kot, iç çamaşırı, pantolon, gömlek gibi ürünler üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Emek yoğun olan bu sektörler aynı zamanda insan ihtiyaçları hiyerarşisinde temel olan ve neredeyse Türkiye'nin tüm illerinde görülen sektörlerdir. Yapılan LQ analizleri Gaziantep ili genelinde uzmanlaşma düzeyinin veya firmaların mekândaki yoğunlaşmasının; gıda-içecek ürünleri, tekstil-giyim-deri ürünleri, kâğıt ürünleri, kimyasal ürünler, plastik ürünleri imalatı üzerine yoğunlaştığını gösterir. Bu sektörlerde uzmanlaşmanın yüksek olması aynı zamanda ulusal çapta markaların oluşabilmesini sağlamıştır. İlçe düzeyinde yapılan incelemede Şehitkâmil ilçesinde yoğunlaşmanın çok fazla olduğu onu Şahinbey, Nizip ve Oğuzeli'nin takip ettiği belirlenmiştir. Diğer ilçelerde sanayideki yoğunlaşmanın belirgin olmadığı görülmektedir. Organize sanayi bölgeleri dışında kent içerisindeki sanayi alanları genellikle ana yol güzergahında yer almaktadır.

Yoğunlaşmaların yüksek olduğu gıda imalatı sektöründe geleneksel yöntemlerle elde edilen sektörel verilerle; makarna, çikolata, kuruyemiş, yağ, un ve yem üretimini gerçekleştiren ulusal ve uluslararası kuruluşların yoğun olduğu belirlenmiştir. Bu firmalar kendi markaları ile bisküvi, çay, makarna, yumurta, un, salça, kuruyemiş ve yağ üretimi gerçekleştirdiği gibi, farklı markalar için fason üretim de yapmaktadır. Özellikle ihraç ürünlerinde, pazarların tercihleri, ürünün farklı markalar ile pazarlanmasını sağlamaktadır. Deri ürünleri sektörü açısından İstanbul ve İzmir, Türkiye'nin en önde gelen illeridir. Yoğunlaşma oranının yüksek olduğu Gaziantep deri ürünleri sektörü ile yarattığı istihdam ve firma sayısı bakımından Türkiye'nin ilk beş ili arasında yer almaktadır. Bunda Gaziantep'te Nizip caddesinde yoğunlaşan ve doğan ayakkabı firmalarının birlikte hareket ederek büyüyüp gelişmesinin, ayakkabı konusunda eğitilmiş usta, kalfa ve çırak gibi işgücünden oluşan beşerî sermayenin etkisi önemlidir. Günümüzde Türkiye pazarında yaygın olarak yer alan birçok ayakkabı markası Gaziantep'te üretime başlamış kuruluşlardır. Benzer durumu diğer sektörler için de gözlemek mümkündür. Yoğunlaşmanın yüksek olduğu kâğıt ürünleri sektöründe; özellikle bebek bezi ve ıslak mendil fabrikaları yoğunluk göstermekte olup ulusal ve uluslararası önemli markaların üretimini gerçekleştirmektedir. 13 nolu sektörde özellikle halı, iplik ve kumaş fabrikalarının yoğunlukta olması, tekstil ürünleri imalatı sektörünün gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu tesislerde pamuk-polipropilen iplik, polipropilen kumaş, akrilik, viskon, yün iplik ve kumaşlar, polyester ve dokusuz kumaşlar, örgü yün ve kumaşlar, elyaf, triko, dokuma kumaş ve iplikler üretilmektedir. Ayrıca bu tekstil ürünlerinin boya, baskı ve yıkanma işlemlerini yapan firmalarla beraber bu alanda geri dönüşüm yapan firmaların da yer alması Gaziantep'in tekstil için adeta bir entegre tesis işlevi görmesine neden olmaktadır.

Gaziantep'te yoğunlaşma katsayısının yüksek olduğu bir diğer sektör olan kimya sanayiinde özellikle saç boyası, kozmetik ürünler, sterilizasyon malzemeleri, tekstil boyaları, duvar boyası, deterjan, sıvı sabun, gübre, patlayıcılar, yapıştırıcılar, gıda kimyasalları, temizleyici malzemeler, şampuan gibi ürünler üretilmektedir. Özellikle boyar madde kimyasalları üzerinde Gaziantep için bir yoğunlaşmadan söz edilebilir. Kauçuk plastik ürünleri imalatında; çuval, raf ve duşa kabin plastikleri, kapı-pencere, çim halı-paspas, altyapı-üstyapı boru ve hortumları, sulama sistemleri, mutfak-banyo-tuvalet ve ev gereçleri, ısı yalıtım ürünleri, cephe kaplama, su depoları, tek kullanımlık plastik tabak-kaşık-çatal-mönüler üretimi yapan firmalar bulunmaktadır. Özellikle ambalaj firmaları, PVC kapı pencere firmaları ve tek kullanımlık plastik ürünler imalatı yapan firmalar yoğunluktadır.

Gaziantep ile ilgili önceden yapılan çalışmalardaki yoğunlaşma analizleri ve son dönemi içeren analiz sonuçları benzerlik göstermektedir. Bu çalışmalar arasında Gaziantep'in tekstil, sıvı-katı yağ imalatında, sabun-deterjan maddeleri imalatında, unlu mamul imalatında uzmanlaşmanın ve rekabetinin yüksek olduğunu belirten Öz'ün çalışması (Öz, 2004: 226); 2003-2008 yılları arasında TRC1 Gaziantep alt bölgesinin tekstil ve deri sektöründe yoğunlaşmasına yapılan vurgu (Gündem & Acar, 2011: 16; Urhan & Sandal, 2019: 182) ile Alkan ve Bilim tarafından çimento sanayiinin ele alındığı çalışma (Alkan & Bilim, 2021: 110), TRC1

Gaziantep alt bölgesindeki yüksek yoğunlaşmayı göstermektedir. Ayrıca Sandal ve Şen, coğrafi yoğunlaşma katsayısı analizi ile Gaziantep için yaptığı çalışma ile bu çalışmanın bulguları aynı sonuçlara ulaşmıştır (Sandal & Şen, 2016: 320). Her iki çalışma yoğunlaşmanın gıda-içecek ürünleri, tekstil-giyim-deri ürünleri, kâğıt ürünleri, kimyasal ürünler, plastik ürünleri imalatı üzerine yoğunlaştığını göstermektedir.

Sonuç itibariye yoğunlaşma katsayısı oranları bir veya birden fazla ilin sektörel bazdaki durumunu ortaya koymada gerçekçi bulgular sağlamaktadır. LQ yöntemiyle bir ildeki sektörel yoğunlaşmayı veya bir sektörün ülke içindeki durumunu ortaya koymak mümkün olmuştur. Çalışmada Gaziantep'te yoğunlaşma katsayısı yüksek olan sektörler ile geleneksel yöntemlerle çizilen sektörel dağılım haritaları sonucunda tekstil ürünleri imalatı, giyim eşyaları imalatı, gıda ürünleri imalatı ve kauçuk ürünleri imalatı sektörleri benzer yoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Yoğunlaşma katsayısının yüksek olduğu ilçeler ile ildeki mekânsal firma dağılımları uyumludur. Ancak sanayi tesislerinin ildeki mekânsal dağılımlarını ve yayılımını net olarak ortaya koymak geleneksel yöntemlerle çizilen haritalarla mümkün olmuştur. Yoğunlaşma katsayısı Şehitkamil ilçesinin tamamında yoğunlaşmanın yüksek olduğunu gösterirken gerçekte ilçenin kuzeyinde bulunan OSB'lerde yoğunlaşma yüksektir. Çünkü yoğunlaşma katsayısı analizi sonucu ortaya çıkan değer, ilçenin tamamını temsil ederken ilçe içerisindeki dağılımı yansıtmamaktadır. Yöntemle hem sayısal değerler hem de görsel veriler bir arada kullanılmış sonuç olarak sektörel yoğunlaşmaların olduğu firmaların ilin ve ilçenin hangi kısımlarında yer aldığını gösteren mekânsal dağılım kalıbı ortaya çıkarılmıştır.

Gaziantep'te LQ katsayısı yüksek olan sektörler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için de büyük öneme sahiptir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin önde gelen firmalarının büyük bir kısmının bulunduğu bir ildir. Nitekim İstanbul Sanayi Odası verilerine göre Türkiye'deki ilk 500 içerisinde yer alan firmalardan 32'si Gaziantep ilindedir (İstanbul Sanayi Odası, 2021). Bölgenin diğer illerinde ilk 500 içerisinde bulunan firma bir adettir veya hiç yoktur. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki imalat sanayi tesislerinin %54'ü, imalat sanayi istihdamının %63'ü Gaziantep ilindedir ve sanayi ürünleri ihracatının %87'si, tekstilin ürünleri ihracatının %98'i, gıda ürünleri ihracatının %81'i bu ilden gerçekleşmektedir (TOBB, 2020). Bu durum bölge sanayii için Gaziantep'in bir kalkınma kutbu olduğunu, aynı zamanda bir beşerî sermaye merkezi olarak da tanımlanabileceğini göstermektedir. Buradaki uzmanlaşmadan çevre illerin yararlanmasına öncelik verilerek, bölgenin kalkınmasına katkı sağlanabilir. Özellikle uzmanlaşmanın yüksek olduğu gıda-içecek ürünleri (10-11), tekstil-giyim-deri ürünleri (13-14-15), kâğıt ürünleri (17), kimyasal ürünler (20), plastik ürünleri (22) sektörlerinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde geliştirilmesinin ekonomik açıdan önemli olduğu düşünülmektedir. Söz konusu sektörlerin çevresel etkileri, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Yatırımlar gerçekleştirilirken, bu etkilerin de değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Özellikle geri kalmış olarak tanımlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Gaziantep'te bulunan uzmanlaşmış sektörlerden yararlanmak, Türkiye'nin diğer illerindeki uzmanlaşmadan yararlanmaktan daha gerçekçi olacaktır. Coğrafi olarak bölgede uzman işgücünün ve sermayesinin yer değiştirmesinin daha kolay olacağından, bölgedeki yatırımların daha çok teşvik edilmesi gerekir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aksu, L. (2014), İktisat Ekollerinin İktisadi Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerinin Analizi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (208), s.351-392.
- Aktaş, M. T. ve Çatalbaş, N. (2011), Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Kalkınma ve İhracat İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXI(II), s.61-90.
- Alhowaish, A., Alsharikh, M., Alasmal, M. ve Alghamdi, Z. (2015), Location Quotient Technique and Economy Analysis of Regions: Tabuk Province Of Saudi Arabia As A Case Study, *International Journal of Science and Research*, 4(12), s.1756-1761.
- Alkan, A. ve Bilim, Z. (2021), Lokasyon Katsayısı Yaklaşımı İle Türkiye Çimento Sanayiinde Bölgesel Yoğunlaşma, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), s.101-113.
- Arslan, İ. ve Ay, H. M. (2007), Güneydoğu Anadolu Bölgesine Yönelik Uygulanan İktisadi Politikalar, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(13), s.411-423.
- Atalay, İ. ve Mortan, K. (2007), *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Avcı, S. (2000), Türkiye'nin Ekonomi Politikaları Ve Coğrafi Sonuçları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 8, s.29-70.
- Benek, S. (2009), Ortaya Çıkışı, Gelişme Seyri Bölgeye Etkileri Bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64(3), s.45-71.
- Bergman, E. M. ve Feser, E. J. (2020), *Industrial And Regional Clusters: Concepts And Comparative Applications*, Edited by Scott Loveridge and Randall Jackson, WVU Research Repository.
- Billings, S. B. ve Johnson, E. B. (2012), The Location Quotient As An Estimator Of Industrial Concentration, *Regional Science and Urban Economics*, 42(4), s.642-647.
- Brand S. (1997), On The Appropriate Use Of Location Quotients In Generating Regional Input-Output Tables: A Comment, *Regional Studies*, 31(8), s.791-794
- Büyükdavras, S. (1972), Büyüme Kutupları Kuramı Ve Türkiye'de Uygulanmasına İlişkin Çalışmalar, *Amme İdaresi Dergisi*, 5(4), s.59-74.
- Campbell, J. (1974), A note on Growth Poles, *Growth and Change*, 5(2), s.43-45.
- Capello, R. (2011), Location, Regional Growth And Local Development Theories, *AESTIMUM*, 58, s.1-25.
- Carroll, M. C., Reid, N. ve Smith B. W. (2008), Location Quotients Versus Spatial Autocorrelation In Identifying Potential Cluster Regions, *The Annals of Regional Science*, 42, s.449-463.
- Cromley, R. G. ve Hanink, D. M. (2012), Focal Location Quotients: Specification And Applications, *Geographical Analysis*, 44(4), s.398-410.
- Çalışkan, E. T. ve Kaya, A. A. (2015), Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı Çerçevesinde İşgücünün Hareketliliği: Avrupa Birliği Uygulaması, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), s.37-62.

- Çelik, E. ve Sandal, E. K. (2022), Türkiye İmalat Sanayii Ve Alt Sektörlerinin Bölgesel Yoğunlaşma Yapısı 2011-2020 Karşılaştırmalı Yerleşme Katsayısı Analizi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), s.1452-1468.
- Dinler, Z. (1994), *Bölgesel İktisat*, Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- DPT. (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması*, T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı.
- Ege, Y., Polat, M., Arat, Z., Saltık, A., Özbilen, V., Atik, S. ve Öğüt, H. (2002), Bölge Planlamasına Yeni Bir Yaklaşım: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Planı (2002-2010), *Planlama*, (DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı), s.349-359.
- Erdoğan, S. ve Uçar, M. (1992), Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Altyapı İlişkisi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), s.107-116.
- Eser, U. ve Köse, S. (2005), Endüstriyel Yerleşme Ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayii: II İmalat Sanayilerinin Analizi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(2), s.97-139.
- EUROSTAT. (2008), NACE Rev 2- Statistical Classification Of Economic Activites In The European Community, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF>
- Ferguson, P. R. ve Ferguson, G. J. (1994), Market Concentration, *Industrial Economics*, s.38-59. https://doi.org/10.1007/978-1-349-23306-9_3
- Flegg A. T. ve Webber C. D. (1997), On The Appropriate Use Of Location Quotient Coefficients In Generating Regional Input- Output Tables: Reply, *Regional Studies*, 29(6), s.547-561.
- GAP BKİ. (1995), *Sürdürülebilir Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi Seminer Raporu* (Cilt 1), Başbakanlık, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi.
- Gibson, B. (2008), Keynesian And Neoclassical Closures In An Agent-Based Context, *Economics Department Working Paper Series*, 28, s.1-14.
- Guimaraes, P. ve Figueiredo, O. (2009), Dartboard Tests For The Location Quotient, *Regional Science and Urban Economics*, 39(3), s.360-364.
- Gündem, F. ve Acar, S. (2011), *Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma (2003-2008)*, ECON Anadolu. Eskişehir, Türkiye.
- Gündüz, A. Y. (2019), Ekonomik Kalkınmada Teşviklerin Önemi: Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), s.1326-1332.
- Henderson, J. V., Shalizi, Z. ve Venables, A. (2001), Geography And Development, *Journal of Economic Geography*, Volume 1, s.81-105.
- Hirschman, A. O. (1958), *The Strategy Of Economic Development*, New Heaven: Yale University Press.
- Hirschman, A. O. (1964), The Paternity Of An Index, *The American Economic Review*, 54(5), s.761-762.
- Hirschman, A. O. (1980), *National Power And The Structure Of Foreign Trade* (İlk basım 1945), Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- İskenderoğlu, Ö. ve Gülseren, M. C. (2017), Bölgesel Kalkınmada Etkili Faktörlerin Yoğunlaşma Katsayısı İle İncelenmesi: Niğde İli Örneği, *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), s.18-34.
- İstanbul Sanayi Odası. (2021), *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2021*, İstanbul Sanayi Odası. <https://www.iso500.org.tr/iso-500-dergiler>

- İzmen, Ü. ve Daş, Z. Ö. (2016), Sosyal Sermayenin Yerel Kalkınmada Önemi: Gaziantep Örneği, 16. Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye.
- Jensen R. C. ve Hewins G. J. D. (1985), Shortcut 'input-output' multipliers; a requiem, *Environment Planning A*. 17(6), s.747-759.
- Krugman, P. (1997), *Development Geography And Economic Theory*, Cambridge: The MIT Press.
- Mulligan, G. F. ve Schmidt, C. (2005), A Note On Localization And Specialization, *Growth and Change*. 36(4), s.565-576.
- Munandar, T. A., Azhari, A., Musdholifah, A. ve Arsyad, L. (2017), Modified Agglomerative Clustering With The Location Quotient For Identification Of Regional Potential Sector, *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 95(5), s.1191-1199.
- Öz, Ö. (2004), Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlerin Mekânsal Dağılımı Ve Rekabetçi Yapısı, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31(Aralık), s.211-2041.
- Perroux, F. (1955), *Note Sur La Notion De Pôle Croissance*. ISEA.
- Perroux, F. (2018), *The Pole of Development's New Place in a General Theory of Economic Activity* (2 b.), (B. Higgins, & D. J. Savoie, Dü), Routledge.
- Porter, M. E. (1998), Clusters And The New Economics Of Competition. *Harvard Business Review*, 11, s.77-98.
- Porter, M. E. (2000), Location, Competition And Economic Development: Local Clusters In A Global Economy, *Economic Development Quarterly*, 14(1), s.15-34.
- Porter, M. E. (2003), The Economic Performance Of Regions, *Regional Studies*, 37(6-7), s.549-578.
- Rhoades, S. A. (1993), The Herfindahl-Hirschman Index, *EconoReserve Bulletin*, 79(3), s.188-189.
- Sandal, E. K. ve Şen, Ö. (2016), The Agglomerated Industrial Sectors In Gaziantep And These Sector's Distribution In Turkey, *Turkish Studies*, 11(8), s.313-334.
- Saraç, A. (2006), *Bölgesel Kalkınma Modelleri ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Saygılı, R. F. ve Manavgat, G. (2014), Ege Bölgesindeki Endüstriyel Faaliyetlerin Coğrafi Yoğunlaşması Üzerine Bir Analiz, *Türkiye Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye.
- Seyfeddinoğlu, Ü. ve Ayoğlu, D. (2007), Türk İmalat Sanayiinde Illere Göre Yerleşme Ve Kentleşme Ekonomilerinin Belirlenmesi, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, s.169-192.
- Seyfettinoğlu, Ü. ve Akın, B. (2020), Türkiye'de Kentsel Büyümenin Mekansal Olarak Değişen Dinamikleri, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), s.239-253.
- Sönmez, M. E. ve Ayık, U. (2019), Development And Spatial Distribution Of Industry In Turkey Between The Years 1950-1980, İçinde Akman, Ö., vd. (Ed), *Social, Educational, Political, Economic and Other Developments Occurred in Turkey between the Years of 1938-1980* (ss. 33-59). ISRES Publishing.
- Şen, Ö. (2016), *Ekonomik Coğrafya Bağlamında Gaziantep İlinde Endüstriyel Kümelenme Analizi*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Şen, Ö. ve Sandal, E. K. (2017), Gaziantep İlinde Üç Yıldız Analizi Yöntemi İle Endüstriyel Kümelenme Analizi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38), s.39-62.
- Şenol, P. ve Kemeç, A. (2018), Bölgesel Kalkınma Kuram Ve Süreçleri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), s.108-124.

- TOBB. (2020), *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Sanayi Veritabanı*. (<http://sanayi.tobb.org.tr/>)
- Tohmo, T. (2004), New Developments In The Use Of Location Quotients To Estimate Regional Input-Output Coefficients And Multipliers, *Regional Studies*, 38(1), s.43-54.
- Topcuoğlu, A. ve Çalışkan, M. (2016). Bölgesel İktisatta Mekânın Önemi Üzerine Bir Değerlendirme: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), s.101-112.
- Turko, E. S. ve Ersungur, Ş. M. (2013), Marshall Tipi Dışsal Ekonomiler, Endüstriyel Bölgeler Ve Çağdaş Yaklaşımlar, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), s.253-270.
- Tuysuz, S., Baycan, T. ve Altuğ, F. (2022). Economic Impact Of The COVID-19 Outbreak In Turkey: Analysis Of Vulnerability And Resilience Of Regions And Diversely Affected Economic Sectors, *Asia-Pacific Journal of Regional Science*, 6(12), s.1133-1158.
- Tuysuz, S., Baycan, T., Altuğ, F., Şahin, M. T. ve Turut, H. (2021). Covid-19 Salgınına Karşı Bölgelerin Ekonomik Dayanıklılığı Ve Kırılganlığı: Ampirik Bir Analiz, *20. Bölge Bilimi ve Planlama Kongresi*, Erzincan, Türkiye.
- Twomey J. ve Tomkins J. (1998), Supply Chains, Material Linkage And Regional Development: A Reply, *Urban Studies*. 35(4), s.775-778.
- U.S. Department of Justice and the Federal Trade Commission. (2010, August 19), Horizontal Merger Guidelines, U.S. Department of Justice Antitrust Division. <https://www.justice.gov/sites/default/files/atr/legacy/2010/08/19/hmg-2010.pdf>
- Urhan, F. B. ve Sandal, E. K. (2019), Türkiye Tekstil Endüstrisinin Mekansal Örüntüsü 2009-2015 Yılı Karşılaştırmalı Yerelleşme Katsayısı Analizi, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 40, s.172-189.
- Urhan, F. B. (2021), *Endüstriyel Yoğunlaşmanın Mekânsal Analizi: TR63 Bölgesi (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) Örneği*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Yıldırım, E., Çakmaklı, S. ve Özkan, Ö. (2011), Eskiden Yeniye Neo-Klasik Sentez: Bir Literatür Taraması, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 66(4), s.153-184.
- Yıldız, Ö. (2008), GAP İllerinde Sosyal Ve Ekonomik Dönüşüm, *Ege Akademik Bakış*, 8(1), s.287-300.
- Yolcu, J. ve Akseki, U. (2018), Türk İmalat Sanayindeki Uzmanlaşmanın Teknolojik Düzeyine Göre Bölgesel Bir Analizi, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), s.134-145.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1017-1027, doi: 10.11616/asbi.1266179

Twitter'da Makine Öğrenmesi Yöntemleriyle Sahte Haber Tespiti

Fake News Detection on Twitter with Machine Learning Methods

Mehmet KAYAKUŞ¹ , Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ²

Geliş Tarihi (Received): 16.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 02.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Twitter, hem gündemi takip etmek isteyen kullanıcılar hem de haberini hızla hedef kitleye ulaştırmak isteyen haber kaynakları tarafından yoğun olarak tercih edilmektedir. Haberin insanlar arasında hızla yayılması ve etkileşim sağlamasına olanak sunan bu platformun avantajları yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Haberin kontrol edilememesi nedeniyle sahte haberlerin dolaşıma sokulması ve bunların engellenme gücü bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmada Twitter'da sahte haberleri tespit etmek için makine öğrenmesi yöntemleri kullanılmıştır. Örnek bir konu seçilmiş ve bununla ilgili yapılmış sahte ve gerçek haberler tespit edilmiştir. Çalışmada karar ağaçları ve Naive Bayes yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları karışıklık matrisi ve F1 skoru yöntemine göre karşılaştırılmıştır. Karar ağaçları yönteminin F1 skoru 0,829, Naive Bayes yönteminin ise 0,883 olmuştur. Bu sonuçlara göre Naive Bayes yönteminin Twitter'da sahte haber tespiti için daha başarılı bir yöntem olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sahte Haber, Twitter, Makine Öğrenmesi, Metin Madenciliği

&

Abstract: Twitter is intensively preferred by both users who want to follow the agenda and news sources who want to quickly deliver their news to the target audience. In addition to the advantages of this platform, which allows the news to spread and interact rapidly among people, it also has some disadvantages. Some of these are the circulation of fake news and the difficulty of preventing them due to the inability to control the news. In this study, machine learning methods are used to detect fake news on Twitter. A sample topic was selected and fake and real news about it were detected. Decision trees and Naive Bayes methods were used in the study. The results of the study were compared according to the confusion matrix and F1 score method. The F1 score of the decision tree method was 0.829 and the Naive Bayes method was 0.883. According to these results, Naive Bayes method was found to be a more successful method for detecting fake news on Twitter.

Keywords: Fake News, Twitter, Machine Learning, Text Mining

Atıf/Cite as: Kayakuş, M., Yiğit Açıkgöz, F. (2023). Twitter'da Makine Öğrenmesi Yöntemleriyle Sahte Haber Tespiti. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1017-1027. doi: 10.11616/asbi.1266179

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Mehmet Kayakuş, Akdeniz Üniversitesi, mehmetkayakus@akdeniz.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Öğr. Gör., Fatma Yiğit Açıkgöz, Akdeniz Üniversitesi, fatmayigit@akdeniz.edu.tr.

1. Giriş

Günümüzde birçok insan gündemi ve haberleri takip etmek, eğlenmek, bilgi almak, ürün/hizmetleri tanımak veya sosyalleşmek gibi ihtiyaçlarını gidermek için bir iletişim kanalına gereksinim duymaktadır. 1990'lara kadar televizyon, radyo, gazete ve dergi gibi geleneksel iletişim kanalları ile giderilen bu iletişim ihtiyacı internetin hayatımıza girmesi ile internet üzerinden giderilmeye başlanmıştır. Bilgi ve teknoloji çağı olarak anılan günümüzün en önemli yeniliklerinden olan internet; bilgi paylaşımından gazeteciliğe, tanıtım ve reklamdaki kamu hizmetlerine, bankacılık ve ticaretten eğlenceye, sosyal ilişkilerden sağlık ve eğitime birçok alanda hayatımıza olumlu yenilikler getirmiştir. İnternetin hayatımıza sunduğu yenilikler ana hatları ile; güncel bilgi ve haber sağlama, insanların içerik paylaşımına imkân sunma, zamandan ve mekândan bağımsız olma, görsel öğelerle iletişime farklı bir boyut kazandırma şeklinde sıralanabilir. Sürekli değişen ve gelişen yapısıyla gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelen internet teknolojilerinin bireylerin hayatına sunduğu iletişim araçlarının en önemlileri arasında da sosyal medya mecraları gelmektedir.

Sosyal medya terimi, bireylerin çeşitli içerikler hakkında bilgi paylaşarak birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan çevrimiçi araçları ve web sitelerini içermektedir (Eren & Vardarlier, 2013). Sosyal medya erişim kolaylığı, düşük maliyetli olması ve hızlı bilgi akışı sunması nedeniyle gencinden yaşlısına her kesim tarafından yoğun olarak kullanılır duruma gelmiştir.

Birçok işlevinin yanı sıra sosyal medya platformlarının haber medyası işlevi görmesi ve bireyin şahit olduğu olayları kitlelerle paylaşmasına imkân sunması en dikkat çekici özelliklerindedir. Sosyal medyanın bu denli yaygın olarak kullanılmasının altında yatan etkenler arasında sıradan insanları bile kitlesel yayıncı haline getirebilmesi olduğuna inanılmaktadır (Segado-Boj et al., 2019). Sosyal medya aracılığıyla bireyler şahit oldukları olayları sahip oldukları sosyal medya hesaplarından paylaşabildikleri gibi kaydettikleri içerikleri ihbar hatları ile basın kuruluşlarına ulaştırarak yurttaş haberciliği de yapmaktadır. Böylece sıradan birey haber yapım sürecinin bir parçasına dönüşmektedir (Ünal, 2019).

Facebook, Instagram, Tik Tok, Youtube, Snapchat, Pinterest, Twitter başta olmak üzere kullanıcıların iletişim kurması adına geliştirilmiş onlarca sosyal medya mecrası bulunmaktadır. Bu sosyal medyaların; kişileştirme, bildirimler, beğenme ve yorum bölümleri, bilgi paylaşımı sunması gibi birçok ortak noktası bulunmaktadır. Bununla birlikte her sosyal medyanın içerik paylaşımına imkân sunan alt yapısal özellikleri ve tercih eden hedef kitlesi bakımından belirgin farklılıkları da bulunmaktadır. Dünyanın dört bir yanından insanların ortak bir konu üzerine fikir bildirerek "Trending Topic"leri belirlediği, "Twitter Fenomeni" kavramı ile sıradan insanların ünlü olduğu, Retweetler ve Favlar vasıtasıyla bilginin kullanıcıdan kullanıcıya aktarıldığı, hızlı haber paylaşımı gibi özellikleriyle Twitter, hem gündemi takip etmek isteyen kişiler hem de hızlı ve etkin şekilde hedef kitlesine ulaşmak isteyen kişi ve kurumlarca yoğun talep görmektedir. Günümüzde; bireyler, haber kanalları, büyük şirketler, aktivistler, politikacılar, ünlü isimler başta olmak üzere çoğu kişi ve kuruluş kendileriyle ilgili gelişmeleri Twitter hesapları üzerinden paylaşmaktadır. Bununla birlikte televizyon kanalları, gazeteler ve dergiler gibi geleneksel kitle iletişim araçları da bu ağlar üzerinden içerik paylaşarak bu ağa dahil olmuş haldedir (Çakır, 2018).

Birçok kişi tarafından yoğun olarak kullanılan sosyal medyanın avantajları yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Sosyal medyanın avantajları arasında sayılan sıradan insanların da içerik üretmekle haberciler gibi yayın yapabilmesi art niyetli insanlar söz konusu olduğunda dezavantaja dönüşebilmektedir. Bazı kişi ve kurumlarca çeşitli sebeplerle dolaşıma sokulan yalan haber ya da kasıtlı şekilde yanlış içerikli haberler özellikle Twitter söz konusu olduğunda en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Kötü niyetli kişi ya da kuruluşlarca yapılan yalan haberler, insanların eğitim, sağlık, ticaret, borsa, adalet, güvenlik gibi günlük yaşamsal faaliyetlerini etkilemektedir. Sahte haberler, insanların seçimlerini ve bu konudaki kararlarını manipüle etmek için dolaşıma sokulmaktadır (Zhang & Ghorbani, 2020; Zhou & Zafarani, 2020).

Bu noktada hem habere konu olan kişi ya kurumların korunması hem de okuyucunun doğru ve güvenilir bilgi alması adına sahte haberlerin tespit edilmesi kritik bir husustur. Sahte haberlerin tespiti okuyucunun doğru haberlere ulaşmasını sağladığı gibi güvenilir bir haber ağının oluşturulmasına da katkı sağlar (Shu et al., 2019).

Makalenin ikinci bölümünde makale konusunda literatür çalışmasına yer verilmiştir. Makalenin üçüncü bölümü olan materyal ve yöntem bölümünde veri setinin oluşturulma aşamalarından, metin madenciliğinden ve sınıflandırma algoritmalarından ve performans ölçüm yöntemlerinden bahsedilmiştir. Makalenin dördüncü bölümü olan bulgular ve tartışma bölümünde makalenin analizlerinden ve istatistiksel sonuçlarından bahsedilmiştir. Son bölüm olan sonuçlar bölümünde de makalenin sonuçlarının değerlendirmesi yapılmış olup çalışmanın literatüre katkılarından bahsedilmiştir.

2. Literatür

Literatür incelendiğinde sosyal medya üzerinden sahte haberlerin tespiti için yapılmış araştırmalar olduğu görülmektedir. Özbay ve Alataş çalışmasında sahte haber içeriklerini belirlemek adına iki aşamadan oluşan bir model önermiştir. İlk olarak, bir dizi ön işlem uygulanarak, sahte haberlere ilişkin ham veriler yapılandırılmış verilere dönüştürülmüştür. Sonrasında ise, on denetimli yapay zekâ algoritması yapılandırılmış sahte haber veri setine uygulanmıştır. Hassasiyet, doğruluk ve duyarlılık kriterlerine göre Rastgele Orman algoritması ISOT veri kümesi üzerinde en iyi performansı göstermiştir (Özbay & Alataş, 2020).

Aydın ve arkadaşları yaptıkları çalışmada insanları yanıltabilecek sahte hesapları tespit etmek adına makine öğrenimi tabanlı yöntemler kullanmışlardır. Bu amaçla kullanılan veri setine ön işlem uygulanmış ve makine öğrenmesi işlemleyiciyle sahte hesaplar belirlenmiştir. Sahte hesapları tespit etmek için karar ağaçları, lojistik regresyon ve destek vektör makinesi algoritmaları kullanılmıştır. Bu yöntemlerin sınıflandırma performansları karşılaştırılmış ve regresyonun daha iyi sonuçlar verdiği gösterilmiştir (Aydın et al., 2018).

Erdi ve arkadaşları Twitter üzerinde trol davranışları sergileyen kullanıcı hesaplarını tespit etmek için makine öğrenmesi yöntemlerini kullanmışlardır. Destek vektör makineleri, Logistic Regression ve Random Forest Regression ile Twitter üzerinden topladığımız veriler ile trol kullanıcıların mesajları üzerinden çıkarılan özellikler ile kapsamlı deneyler gerçekleştirmişlerdir. Elde ettiğimiz sonuçlarda %93,93'lere varan oranlarda trol hesaplarını tespit etmeyi ve engellemeyi başarmışlardır (Bengisu et al., 2021).

Amanzholova ve arkadaşları Twitter üzerinden bot hesapların belirlenmesi için veri madenciliği yöntemlerinin doğruluğu en yüksek yöntem olduğunu belirtmektedir. Makalede, Twitter bot tespitinin özellikleri sunulmuştur. Araştırmacılar çalışmalarında lojistik regresyon, karar ağaçları, Random forest sınıflandırma, Naive Bayes, ve k-Means kümeleme algoritmalarını kullanarak Twitter'da bot hesap tespiti yapmaktadır. Hesap ve tweet üzerinden sınıflandırma doğruluğun yükseltmek için sınıflandırma algoritmaları ile SMOTE ve Resample teknikleri kullanmaktadır (Amanzholova et al., 2019).

Toğaçar ve arkadaşları haberlerin gerçek veya sahte olduğunu tespit eden sınıflandırma analizi gerçekleştirmiştir. Veri seti, 6335 haber başlığı ve içerikten meydana gelmektedir. Veri setindeki haberlerden 3171'i doğru haber niteliği taşırken; 3164'ü sahte haber niteliği taşımaktadır. Çalışmanın analizinde Doğal Dil İşleme yöntemi ile Uzun Kısa Süreli Bellek (UKSB) modeli kullanılmışlardır. Çalışmalarının eğitim verilerinden elde edilen genel doğruluk başarıları %99,83 ve test verilerinden elde edilen genel doğruluk başarıları %91,48'dir (Toğaçar et al., 2022).

Hamdi ve arkadaşları, kullanıcı özelliklerine ve grafiklerin entegrasyonuna dayalı olarak Twitter'daki sahte haberleri tespit etmek için hibrit bir yöntem uygulamıştır. Twitter takipçileri grafiğinden takipçilerin özelliklerini çıkarmak için node2vec kullanılmaktadır. Ayrıca Twitter aracılığıyla sunulan kullanıcı özellikleri de modele dahil edilmiştir. Bu hibrit yaklaşım hem kullanıcının özelliklerini hem de sosyal grafiğini göz önünde bulundurur (Hamdi et al., 2020).

Zervopoulos ve arkadaşları çalışmalarında 2019-2020 Hong Kong protestolarıyla ilgili Twitter'da dolaşıma sokulan gerçek dışı haberlerin tespiti için derin öğrenme yöntemini kullanmışlardır. Çalışmaları, metin kullanan diğer algoritmalarından daha iyi performans göstererek, %99,3 F1 puanı kadar yüksek puanlara ulaşmıştır (Zervopoulos et al., 2020).

Helmstetter ve arkadaşları çalışmalarında sahte haber tespiti için denetimli öğrenme işlemleyici kullanmışlardır. Yalnızca bir tweet'i dikkate aldıklarında 0,77 F1 puanına ve kullanıcı hesabıyla ilgili bilgiler de dahil edildiğinde 0,9'a kadar ulaştığını görülmüştür (Helmstetter & Paulheim, 2018).

3. Materyal ve Yöntem

3.1. Veri Seti

Çalışmada belirlenen konuda Twitter sosyal medya platformunda yayılan sahte ve gerçek haberleri içeren tweet mesajlarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma için Twitter'da trend topic olmuş ve sahte haber tweetleri içeren bir konu belirlenmiştir. Bu konu hakkında atılan tweetler hazırlanan algoritma ile Twitter'dan alınmıştır. Tweet mesajları üzerinde metin ön işlemleri ve analizler yapıldıktan sonra sahte ve doğru haber diye iki kategoride etiketlenmiştir.

Çalışmada kullanılan veri kümesi eğitim ve test olmak üzere bölünmüştür. Eğitim verileri, modelin parametrelerini belirlemek için kullanılmaktadır. Test veri kümesi de oluşturulan modelin performansının test edilmesi ve analiz edilmesinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada veriler %70-%30 oranında rastgele atama yöntemine göre ikiye ayrılmıştır.

3.1.1. Twitter'dan Veri Alınması

Twitter geliştiriciler ve akademik çalışma yapan kişiler için faydalı olacak birçok hizmet sunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de için "Twitter Search API" hizmetidir. Twitter'ın araştırmacılar için sunmuş olduğu bu hizmette belirlenen konu hakkında son yedi gün içinde atılan tweet mesajları ve bu tweet mesajları hakkında bilgiler alınabilmektedir. Bu API kullanarak veri çekilmesi için açık kaynak kodlu Knime uygulaması kullanılmaktadır. Bu uygulamada tasarlanan algoritma sayesinde belirlenen Hashtag'leri içeren tweetler bulunmakta ve bu veriler Excel dosyasına aktararak bilgisayara kaydedilmektedir.

3.1.2. Konu Seçimi

Haberlerin doğruluğunun tespiti için yasal bir kuruluş olmamakla birlikte bunu gerçekleştiren web siteleri ve özel kuruluşlar bulunmaktadır. Türkiye'de teyit.org; uluslararası olarak International Fact-checking Network en çok tercih edilen platformlardı. Bu siteler haberlerin doğruluğu araştırmakta ve teyit etmektedir. Çalışmada konu belirlemek için teyit.org internet sitesinden araştırma yapılmıştır. Bu sitede yer alan sahte haberler içerisinde Twitter'da trend topic olmuş haberler araştırılmıştır. Bunlar içerisinde en fazla tweet içeren konu çalışma konusu olarak belirlenmiştir. "Çin'de 40 banka iflas etti! Tanklar devrede Çin'de gayrimenkul sektöründe başlayan kriz bankalara da sıçradı. Tanklar devreye girdi. Ülkede 40 banka iflas ettiğini duyurdu. Halk parasını çekmek için akın edince, güvenlik güçleri tanklarla bankaları korumaya aldı" haberi konusunda çok sayıda tweet atılmış ve Twitter'da trend topic olmuştur. Çalışmada kullanılmak üzere bu konuda toplam 5500 tweet toplanmıştır. Belirlenen konu teyit.org üzerinden doğruluğu kontrol edilmiştir. Haberin sahte olduğu ve hızla yayıldığı görülmüştür.

3.1.3. Verilerin Etiketlenmesi

Toplanan tweetler öncelikli olarak incelenmiştir. Tekrar eden, eksik metin içeren, anlamsız olan gürültülü tweetler veri setinden çıkarılmıştır. Daha sonra manuel olarak tweetler etiketlenerek sınıflandırılmıştır. Tweetler "Sahte" ve "Doğru" olmak üzere iki kategoride etiketlenerek sınıflandırılmıştır. Toplanan 5500 tweet yapılan ön işlemler sonucu 354 indirilmiştir. Bu tweetlerin 2228 tanesi sahte, 126 tanesi doğru olarak etiketlenmiştir. Sahte ve doğru tweetlerin eşit olması için 125 sahte, 125 doğru tweet mesajı olmak üzere toplam 250 tweet seçilmiştir.

3.2. Metin Madenciliği

Metin madenciliği, doğal dil metinlerinden anlamlı bilgiler toplamaya çalışan gelişen yeni bir alandır. Metin Madenciliği, farklı yazılı kaynaklardan otomatik olarak bilgi çıkararak, daha önce bilinmeyen yeni bilgilerin bilgisayar tarafından keşfedilmesini içerir. Belirli amaçlar için yararlı olan bilgileri çıkarmak için

metni analiz etme sürecidir. Bunun için anlamlı kalıpları ve yeni öngörülerini belirlemek için yapılandırılmamış metni yapılandırılmış bir biçime dönüştürme işlemidir (Hearst, 2003).

Yazılı kaynaklar web siteleri, kitaplar, e-postalar, incelemeleri ve makaleler olabilir. Metin madenciliği ve analizi, kuruluşların kurumsal belgelerinde, müşteri e-postalarında, çağrı merkezi günlüklerinde, sözlü anket yorumlarında, sosyal ağ analizlerinde, tıbbi kayıtlarda ve diğer metin tabanlı veri kaynaklarında anlamlı sonuçlar bulmalarına yardımcı olur. Giderek artan bir şekilde, şirketlerin pazarlama, satış ve müşteri hizmetleri operasyonlarının bir parçası olarak müşterilere otomatik yanıtlar sağlamak için kullandıkları yapay zekâ sohbet botları metin madenciliği yeteneklerine örnektir.

Metin madenciliği, veri madenciliğine benzer niteliktedir; ancak daha yapılandırılmış veri formları yerine metne odaklanır. Bununla birlikte, metin madenciliği sürecindeki ilk adımlardan biri, verileri bir şekilde düzenlemek ve yapılandırmaktır; böylece hem nitel hem de nicel analize tabi tutulabilir. Bunu yapmak genellikle veri kümelerini ayrıştırmak ve yorumlamak için hesaplamalı dilbilim ilkelerini uygulayan doğal dil işleme (NLP) teknolojisinin kullanılmasını içerir. Ön çalışma, metni kategorilere ayırmayı, kümelemeyi ve etiketlemeyi; veri kümelerini özetlemeyi, taksonomiler oluşturmayı; sözcük sıklıkları ve veri varlıkları arasındaki ilişkiler gibi şeyler hakkında bilgi çıkarmayı içerir. Analitik modeller daha sonra iş stratejilerini ve operasyonel eylemleri yönlendirmeye yardımcı olabilecek bulgular üretmek için çalıştırılır (Stedman, 2020)

3.2.1. Metin Ön İşleme

Ön işleme yöntemi, metin madenciliği tekniği ve uygulamasında ilk adımı oluşturan çok önemli bir aşamadır. Metin ön işleme aşamasında metinsel ifadelerdeki bozulmalar ve gürültüler ortadan kaldırılarak çalışmanın başarısı artırılmış olur. Metin ön işleme için kullanılan bazı işlemler büyük-küçük harfe dönüştürme, tokenleştirme, durdurma sözcüklerini kaldırma ve kelimeleri köklerine ayırma işlemidir. Bunlar, metin verileri üzerinde yapabileceğimiz farklı metin ön işleme adımları türleridir. Ancak bunların hepsinin her zaman kullanılmasına gerek yoktur. Kullanım durumumuza göre ön işleme adımlarını dikkatli bir şekilde seçilmesi gerekmektedir. Çünkü seçimler çalışmanın başarısında önemli bir rol oynamaktadır.

Büyük ve küçük harfin kullanıldığı bir belgede ortak bir düzen olmamaktadır. Bu durum yazım hatalarından kaynaklanabilir. Metin ön işleme, büyük/küçük harf dönüştürme işlemi, bir metindeki tüm harfleri değiştirmeyi ve hepsinin aynı olmasını amaçlar. Bir metin belgesi bir dizi cümleden oluşur. Tokenleştirme işlemi belgeyi token adı verilen sözcük parçalarına ayırır. Durdurma sözcüklerini kaldırma işleminde kelimeleri silmenin amacı, önemli olmayan kelimeleri ortadan kaldırmaktır. Bu işlem büyük ve ağır görünen metin uzayın boyutlarını azaltabilir. Noktalama işaretlerin, web programlama kodları, url'ler, emoji, sık kullanılan ve nadir kullanılan kelimeler gibi metin belgelerinde belgeye anlam vermeyen yaygın kelimeler çıkarılır. Örneğin, "hangi", "ve", "siz", "kadar" sözcükleri bir metin madenciliği uygulamasında anahtar sözcük olarak ölçülmediği için belgeden silinir. Köklerine ayırma işlemi, bir kelimenin biçimini temel kelime biçimine eşleme ve parçalama işlemidir. Bu köklerine ayırma süreci, metin madenciliği aşamasındaki en önemli süreçtir. İyi sonuçlandırma sonuçları, metin madenciliği uygulamasının olup olmadığını etkileyebilir.

Metin ön işleme aşaması için Zemberek Kütüphanesi kullanılmıştır. Zemberek kütüphanesi hatalı yazılan kelimeleri düzeltebilmekte ve kelimeleri köklerine ayırabilmektedir (Safalı, 2020).

3.2.2. Öznitelik Çıkarımı

Metin madenciliğinde öznitelik çıkarımı için farklı teknikler vardır. Bunlardan bir tanesi metin içindeki her bir kelime kökünün tespitidir. Türkçe metinler için Zemberek kütüphanesi kullanılarak kelime kökü tespit edilmektedir. Bir başka öznitelik çıkarımı yöntemi metin içerisinden çıkarılan farklı uzunluklardaki kelime kombinasyonlarından oluşan kelime seviye n-gram'dır. n-gram'daki n, kelimenin tekrar sayısını göstermektedir. n metindeki kelimeleri kaçır gruplayarak ayıracağımızı gösterir. Gram ağırlığı göstermektedir. Diğer bir ifade ile aynı kelimedenden kaç tane bulunduğunu ifade etmektedir. Unigram,

metinsel bir ifadeyi tek tek yani harf harf ayırmayı ifade eder. Bigram, öznitelik çıkarımında sık kullanılan bir tekniktir. Bigram'da kelimeler ikişer olarak gruplandırılır. Trigram, aynı şekilde üçlü olarak parçalar.

3.2.3. Terim Ağırlıklandırma

Terim ağırlıklandırma, metin indeksleme işlemi sırasında, her bir terimin belgeye olan değerini değerlendirmek amacıyla gerçekleşen bir prosedürdür. Terim ağırlıklandırma, metin içerisindeki kelimelerin önemini temsil eden sayısal değerlerin atanması işlemidir. Bir belge koleksiyonundaki tüm terimler eşit öneme sahip olmadığından tek tek kelimelerin göreceli önemini dikkate alır. Terim ağırlıklandırmada belirli bir terimin belirli bir belgede veya sorguda önemini belirlemesini sağlayan araçlar bulundurulur.

TF-IDF (Term Frequency - Inverse Document Frequency), kelimelerin belirli bir belgeyle ne kadar alakalı olduğunu belirlemek için kelimelerin sıklığını kullanan kullanışlı bir algoritmadır. Belgedeki bir sözcük için TF-IDF, iki farklı ölçüm çarpılarak hesaplanır. Terim sıklığında, bir belgede bir kelimenin görüldüğü örneklerin ham sayısıdır. Daha sonrasında ise ters doküman sıklığı hesaplanır. Ters doküman sıklığı bir sözcüğün tüm belge kümesinde ne kadar yaygın veya nadir olduğu anlamına gelir. 0'a ne kadar yakınsa, bir kelime o kadar yaygındır. Bu metrik, toplam belge sayısını alarak, kelimeyi içeren belge sayısına bölerek ve logaritmayı hesaplayarak hesaplanabilir. Dolayısıyla, sözcük çok yaygın ve birçok belgede görünüyorsa, bu sayı 0'a yaklaşacaktır. Aksi takdirde, 1'e yaklaşacaktır. Bu iki sayıyı çarpmak, belgedeki bir sözcüğün TF-IDF puanıyla sonuçlanır. Puan ne kadar yüksek olursa, söz konusu kelime o belgede o kadar alakalı olur.

3.3. Sınıflandırma

Sınıflandırmanın, bir şeyi veya birini belirli özelliklere göre belirli bir grup veya sistem içinde sınıflandırmaktır. Sınıflandırmanın amacı, verilerdeki her bir durum için hedef sınıfı doğru bir şekilde tahmin etmektir.

3.3.1. Karar Ağaçları

Karar ağacı hem sınıflandırma hem de regresyon görevleri için kullanılan denetimli bir öğrenme algoritmasıdır. Karar analizinde, kararları ve karar vermeyi görsel ve açık bir şekilde temsil etmek için kullanılır. Kök düğüm, dallar, iç düğümler ve yaprak düğümlerden oluşan hiyerarşik bir ağaç yapısına sahiptir.

Bir karar ağacı, kökü üstte olacak şekilde baş aşağı çizilir. Her ağacın, girdilerinin geçtiği bir kök düğümü vardır. Bu kök düğüm ayrıca sonuçların ve gözlemlerin koşullu olarak dayandığı karar düğümleri kümelerine ayrılır. Tek bir düğümü birden çok düğüme bölme işlemine bölme denir. Bir düğüm başka düğümlere bölünmezse, buna yaprak düğümü veya terminal düğümü denir. Bir karar ağacının bir alt bölümüne dal veya alt ağaç denir.

Bölünmenin tam tersi olan başka bir kavram da var. Eğer ortadan kaldırılacak karar kuralları varsa, onları ağaçtan keseriz. Bu işlem budama olarak bilinir ve algoritmanın karmaşıklığını en aza indirmek için kullanışlıdır.

Verilen verilerin nasıl bölüneceğine karar vermek için kullanılan çeşitli teknikler vardır. Karar ağaçlarının temel amacı, verileri en iyi şekilde doğru kategorilere ayıracak düğümler arasında en iyi bölünmeleri yapmaktır. Bunu yapmak için doğru karar kurallarını kullanmamız gerekiyor. Kurallar, algoritmanın performansını doğrudan etkileyen şeydir. Karar ağaçlarında en sık kullanılan algoritmalar; kategorik değişkenler için Entropi, Gini; sürekli değişkenler için ise En Küçük Karelere yöntemidir.

Tüm öğeler doğru şekilde farklı sınıflara bölünürse, bölünmenin saf olduğu kabul edilir. Gini safsızlığı, rastgele seçilen bir örneğin belirli bir düğüm tarafından yanlış sınıflandırılma olasılığını ölçmek için kullanılır. Modelin saf bir bölünmeden nasıl farklı olduğu hakkında bir fikir verdiği için "safsızlık" ölçüsü olarak bilinir.

$$\text{Gini} = 1 - \sum_j p_j^2 \quad 1$$

p_j , j sınıfının gerçekleşme olasılığıdır. Gini safsızlık puanının derecesi her zaman 0 ile 1 arasındadır. Burada 0, tüm öğelerin belirli bir sınıfa ait olduğunu (veya bölünmenin saf olduğunu) gösterir. 1 ise öğelerin rastgele dağıldığını gösterir.

Bilgi kazancı, bir öznitelik tarafından kazanılan bilgi miktarını gösterir. Karar ağacında özelliğin ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Karar ağacı yapımı, yüksek doğruluk sağlayan doğru bölünmüş düğümü bulmakla ilgili olduğundan, bilgi kazancı, en yüksek bilgi kazancını döndüren en iyi düğümleri bulmakla ilgilidir. Bu, Entropi olarak bilinen bir faktör kullanılarak hesaplanmaktadır. Entropi, bir sistemdeki düzensizlik derecesini tanımlar. Düzensizlik ne kadar fazlaysa entropi de o kadar fazladır.

$$H = - \sum p(x) \log p(x) \quad 2$$

Burada, $p(x)$ belirli bir sınıfa ait grubun yüzdesini ve H ise entropiyi belirtmektedir.

3.3.2. Naive Bayes Sınıflandırıcısı

Naive Bayes algoritması, Bayes teoremine dayanan ve sınıflandırma problemlerinin çözümünde kullanılan denetimli bir öğrenme algoritmasıdır. Naive Bayes sınıflandırıcısı adını İngiliz matematikçi Thomas Bayes'ten almaktadır. Naif Bayes sınıflandırıcı, hızlı tahminler yapabilen hızlı makine öğrenimi modellerinin oluşturulmasına yardımcı olan basit ve en etkili sınıflandırma algoritmalarından biridir. Olasılıksal bir sınıflandırıcıdır, yani bir nesnenin olasılığına dayanarak tahmin eder. Naif Bayes algoritmasının bazı popüler örnekleri spam filtreleme, duygusal analiz ve makaleleri sınıflandırmadır.

Bayes sınıflandırıcısı, Bayes teoremi tarafından verilen koşullu olasılık ilkesine göre çalışır. Bayes teoremi, önceden bilgi sahibi bir hipotezin olasılığını belirlemek için kullanılan Bayes Kuralı veya Bayes yasası olarak da bilinir. Bayes teoreminin formülü şu şekilde verilmiştir:

$$P(A|B) = \frac{P(B|A)P(A)}{P(B)} \quad 3$$

Burada, $P(A|B)$; B olayı gerçekleştiği durumda A olayının meydana gelme olasılığıdır. $P(B|A)$; A olayı gerçekleştiği durumda B olayının meydana gelme olasılığıdır. $P(A)$ ve $P(B)$; A ve B olaylarının önsel olasılıklarıdır.

Bayes teoremine göre metin sınıflandırması yapılırken, d_j belgesinin bir c sınıfına ait olma olasılığı şu şekilde hesaplanmaktadır (Uslu & Özmen Akyol, 2021).

$$p(c|d_j) = \frac{p(d_j|c)p(c)}{p(d_j)} = \frac{p(d_j|c)p(c)}{p(d_j|c)p(c) + p(d_j|\bar{c})p(\bar{c})} \quad 4$$

$$p(c|d_j) = \frac{\frac{p(d_j|c)}{p(d_j|\bar{c})} \cdot p(c)}{\frac{p(d_j|c)}{p(d_j|\bar{c})} \cdot p(c) + p(c)} \quad 5$$

3.4. Çalışmanın Değerlendirmesi

Çalışmanın başarısını belirlemek ve değerlendirmek için karışıklık matrisi (confusion matrix) yöntemi kullanılmıştır. Karışıklık matrisi, bir sınıflandırma algoritmasının performansını tanımlamak için kullanılan bir tablodur. Hata matrisi olarak da bilinen karışıklık matrisi, bir sınıflandırma modelinin bir

dizi test verisi üzerindeki performansını açıklayan bir matrisle gösterilir. Bir karışıklık matrisi, bir sınıflandırma algoritmasının performansını görselleştirir ve özetlemektedir. Karışıklık matrisi, sınıflandırıcının ölçüm metriklerini tanımlamak için kullanılan dört temel özellikten oluşur. Bu dört sayı şunlardır: Gerçek pozitifler (TP), gerçek negatifler (TN), yanlış pozitifler (FP) ve yanlış negatifler (FN). TP, gözlem pozitif olarak tahmin edilir ve aslında pozitiftir. FP, gözlem pozitif olarak tahmin edilir ve aslında negatiftir. TN, gözlem negatif olarak tahmin edilir ve aslında negatiftir. FN, gözlem negatif olarak tahmin edilir ve aslında pozitiftir.

Bir algoritmanın performans metrikleri, yukarıda belirtilen TP, TN, FP ve FN'ye göre hesaplanan doğruluk, hassasiyet, geri çağırma ve F1 puanıdır.

Doğruluk (A_i): Bir algoritmanın doğruluğu, doğru sınıflandırılmış verilerin (TP + TN) toplam veri sayısına (TP + TN + FP + FN) oranı olarak temsil etmektedir.

$$A_i = \frac{TP + TN}{TP + TN + FP + FN} \quad 6$$

Hassasiyet(π_i): Bir algoritmanın hassasiyeti, (TP) doğru sınıflandırılmış verilerin, doğru olduğu tahmin edilen toplam veri sayısına (TP + FP) oranı olarak temsil etmektedir.

$$\pi_i = \frac{TP}{TP + FP} \quad 7$$

Geri çağırma (p_i): Sadece pozitif değerlerden doğru sınıflandırılanların oranını verir.

$$p_i = \frac{TP}{TP + FN} \quad 8$$

F skoru (F_1): F1 skoru, F ölçüsü olarak da bilinir. F1 skoru, hassasiyet ve geri çağırma arasındaki dengeyi belirtir.

$$F_1 = 2 \cdot \frac{\pi_i \cdot p_i}{\pi_i + p_i} \quad 9$$

4. Bulgular ve Tartışma

Çalışmada belirlenen konu hakkında Twitter'dan toplanmış tweet mesajları karar ağaçları ve Naive Bayes sınıflandırıcıları ile sahte ve doğru haber olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmada verilere eğitim ve test olmak üzere rastgele ikiye ayrılmıştır. Rastgele ayrılan verilerde şans faktöründen dolayı hatalı sonuçlar olabilmektedir. Bu olasılığı ortadan kaldırmak için modeller 20 kere çalıştırılmış ve çıkan sonuçların ortalaması alınmıştır. Böylece tüm mesajların hem eğitim setinde hem de test setinde bulunabilmesi sağlanmıştır.

Çalışma sonucu oluşan karışıklık matrisi (confusion matrix) Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Confusion Matrix

	Karar ağaçları	Naive Bayes
True positive	102	109
True negative	106	112
False positive	19	13
False negative	23	16

Tablo 1'deki Çalışma sonucuna göre karar ağaçları 250 tweet mesajının 208 tanesini doğru, 42 tanesini yanlış sınıflandırmıştır. Naive Bayes sınıflandırıcısı ise 221 tweet mesajını doğru, 29 tanesini yanlış sınıflandırmıştır. Çalışmada kullanılan iki modelin performans ölçüm sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Performans Ölçüm Sonuçları

Makine öğrenmesi yöntemi	Precision	Recall	F Score (F1)
Karar ağaçları	0,842	0,816	0,829
Naive Bayes sınıflandırıcısı	0,893	0,872	0,883

Precision, tüm sınıflardan doğru olarak ne kadar tahmin edildiğinin bir ölçüsüdür. Sınıflayıcının ne kadar gerçek pozitif değeri doğru tahmin ettiğinin bir ölçüsüdür. Bu iki değerinde yüksek değerlerde olması modelin başarılı olduğunu göstermektedir. F-score, sınıflandırıcının ne kadar iyi performans gösterdiğinin bir ölçüsüdür. Tablo 2'deki sonuçlara göre Naive Bayes sınıflandırıcısının karar ağaçlarından daha başarılı sonuç verdiği görülmüştür.

5. Sonuç

İnternet ve onun en önemli argümanı olan sosyal medya platformları kullanıcıları arasındaki hiyerarşiyi ortadan kaldırması, hız, etkileşimlilik, ulaşım kolaylığı vb. nedenlerle kullanıcı sayılarını her geçen gün arttırmaktadır. Bireylere göre kullanım amacı değişmekle birlikte günümüzde sosyal medya platformlarının haber sunmak ve habere ulaşmak içinde sıklıkla tercih edildiği bilinmektedir.

Haberlerin hızla yayılmasına olanak sunmasıyla hem yayıncı kuruluşlar hem de vatandaşlar tarafından tercih edilen sosyal ağlarda haberin kontrol edilememesi böylece sahte ya da eksik haberlerin de oluşmasına neden olmaktadır. Türkiye'de sahte haber üretimi oldukça yaygın ve sık karşılaşılan bir durumdur. Sahte haberle karşılaşan bireylerin bunu ayırt etmesi çoğunlukla zaman almaktadır. Bu yüzden sahte haberin yayılma hızı oldukça yüksektir. Özellikle ilk haber çıktıktan birkaç saat sonra haber hızla yayılmakta ve insanlar haberin doğru olduğuna inanmaktadır. Sahte haberlerin hem bireysel hem de toplumsal anlamda olumsuz etkileri olabilmektedir. Kurumların ve bireylerin ekonomik olarak zarara uğraması, itibarının zedelenmesi gibi istenmeyen olayların yaşanmasına neden olabilmektedir.

Bu önemden hareketle, çalışmada Twitter'daki sahte haberleri tespit etmek için makine öğrenmesi yöntemlerinden karar ağacı ve Naive Bayes yöntemleri kullanılmıştır. Bunun için belirlenen konu hakkında atılan 125 sahte ve 125 doğru tweet mesajı olmak üzere toplam 250 tweet seçilmiştir. Bu veriler %70-%30 oranında rastgele atama yöntemine göre eğitim ve test verisi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çalışma sonuçları F1-score göre değerlendirildiğinde Naive Bayes yönteminin karar ağaçları yöntemine göre daha başarılı olduğu görülmektedir.

Farklı haberlerin kullanılması, veri setindeki haber sayısının artırılması ve farklı makine öğrenmesi yöntemlerinin kullanılması başarı oranını arttırabileceği ön görülmektedir. Bu çalışma ile sahte haberlerin tespitinin kısa sürede ve başarı ile yapılabileceği ortaya konmuştur. Bu da sosyal medya üzerinden dolaşıma sokulan sahte haberin yayılmasının önüne geçmek ve engellemek için önemli avantaj sağlayacaktır. Böylece gerek bireylerin gerekse kurum ve kuruluşların sahte haberler nedeniyle mağdur olmasının önüne geçilecektir. Ayrıca sahte haberlerin tespit edilerek ayıklanması sosyal medya mecralarının amacına uygun olarak kullanılmasının da yolunu açacağı düşünülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Conceiving the Study: Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Data Collection: Author-1 (%80), Author-2 (%20)
Veri Analizi: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Data Analysis: A Author-1 (%80), Author-2 (%20)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Writing Up: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Submission and Revision: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Amanzholova, A., Doğru, İ. A. ve Coşkun, A. (2019), Twitterda Veri Madenciliği Yöntemlerin Kullanarak Bot Tespiti. *Ejons International Journal*, 3(11), s.98-107.
- Aydin, I., Mehmet, S. ve Salur, M. U. (2018), *Detection of Fake Twitter Accounts with Machine Learning Algorithms*. 2018 International Conference on Artificial Intelligence and Data Processing (IDAP).
- Bengisu, E., Şahin, E. A., Toydemir, M. S. ve Dökeroğlu, T. (2021), Makine Öğrenmesi Algoritmaları ile Trol Hesapların Tespiti. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(1), s.430-442.
- Çakır, H. (2018), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), s.539-563.
- Eren, E. ve Vardarlier, P. (2013), Social Media's Role in Developing an Employees Sense of Belonging in The Workplace as An Hrm Strategy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, s. 852-860.
- Hamdi, T., Slimi, H., Bounhas, I. ve Slimani, Y. (2020), *A Hybrid Approach for Fake News Detection in Twitter Based on User Features and Graph Embedding*. International conference on distributed computing and internet technology.
- Hearst, M. (2003), *What is Text Mining*. SIMS, UC Berkeley, 5.
- Helmstetter, S. ve Paulheim, H. (2018), Weakly Supervised Learning for Fake News Detection on Twitter. 2018 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM).
- Özbay, Feyza ALTUNBEY ve Alataş, B. (2020), Çevrimiçi Sosyal Medyada Sahte Haber Tespiti. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 11(1), s.91-103.
- Safalı, Y. (2020), Sosyal Medya Kullanıcılarının Cumhuriyet Halk Partisi Hakkındaki Görüşlerinin Veri Madenciliği Teknikleri ile Sınıflandırılması. *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 1(2), s.51-57.
- Segado-Boj, F., Díaz-Campo, J. ve Quevedo-Redondo, R. (2019). Influence of the 'News finds me' Perception on News Sharing and News Consumption on social media. *Communication Today*, 10(2), s.90-104.
- Shu, K., Wang, S. ve Liu, H. (2019), Beyond News Contents: The Role of Social Context for Fake News Detection. *Proceedings of the Twelfth Acm International Conference on Web Search and Data Mining*.

- Stedman, C. (2020), *Text Mining (Text Analytics)*.
<https://www.techtarget.com/searchbusinessanalytics/definition/text-mining>, (Erişim Tarihi: 31.08.2022).
- Toğaçar, M., Eşidir, K. A. Ve Ergen, B. (2022). Yapay Zekâ Tabanlı Doğal Dil İşleme Yaklaşımını Kullanarak İnternet Ortamında Yayınlanmış Sahte Haberlerin Tespiti. *Journal of Intelligent Systems: Theory and Applications*, 5(1), s.1-8.
- Uslu, O. ve Özmen Akyol, S. (2021). Türkçe Haber Metinlerinin Makine Öğrenmesi Yöntemleri Kullanılarak Sınıflandırılması. *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi*, 2(1), s.15-20.
- Ünal, R. (2019), Anaakım Medyada Kullanıcı Türevli İçeriğin İzini Sürmek: Ntv ve Star Tv Whatsapp İhbar Hatları Üzerine Bir İnceleme. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), s.34-43.
- Zervopoulos, A., Alvanou, A. G., Bezas, K., Papamichail, A., Maragoudakis, M. ve Kermanidis, K. (2020). *Hong Kong Protests: Using Natural Language Processing for Fake News Detection on Twitter*. IFIP International Conference on Artificial Intelligence Applications and Innovations.
- Zhang, X. ve Ghorbani, A. A. (2020), An Overview of Online Fake News: Characterization, Detection, And Discussion. *Information Processing & Management*, 57(2), s.102025.
- Zhou, X. ve Zafarani, R. (2020), A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, And Opportunities. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 53(5), s.1-40.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1028-1045, doi: 10.11616/asbi.1266941

Pazarlama Araştırmalarında Göz İzleme Yöntemine İlişkin Bibliyometrik Bir Analiz

A Bibliometric Analysis of Eye-Tracking Method in Marketing Research

Leyla BEZGİN EDİŞ¹

Geliş Tarihi (Received): 17.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 01.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Göz izleme yöntemi birçok alanda araştırma tekniği olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada pazarlama alanında göz izleme yönteminin kullanımına ilişkin bibliyometrik analiz yapılmıştır. Araştırmada bibliyometrik analiz, 10.09.2022 tarihinde Web of Science veri tabanında "marketing" ve "eye-tracking" kelimeleri taranarak gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda ulaşılan 762 yayın; yıllara, araştırma alanlarına, kurumlara, dergilere, atıf sayılarına ve anahtar kelimelere göre değerlendirilmiştir. Anahtar kelime analizinde bir metin madenciliği tekniği olan VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, pazarlama alanında göz izleme tekniğine ilişkin yayınların 1996 yılından 2020 yılına kadar artış gösterdiği görülmüştür. En fazla yayının Hollanda'da olan Tilburg Üniversitesi'nde yapıldığı ve yayınların en çok Journal of Business Research dergisinde yayınlandığı belirlenmiştir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok atıf alan yayınların ise; reklam analizi, tüketici dikkati, reklam hatırlama, mağaza ve ürün tasarımı, etiketleme konularında yoğunlaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göz İzleme, Bibliyometrik Analiz, Nöropazarlama

&

Abstract: The eye-tracking method is used as a research technique in many fields. In this study, a bibliometric analysis of the use of eye tracking in the field of marketing was conducted. The bibliometric analysis in the research was carried out by scanning the words "marketing" and "eye-tracking" in the Web of Science database on September 10, 2022. 762 publications were reached as a result of the search: years, research areas, institutions, journals, citation numbers, and keywords. VOSviewer software, which is a text mining technique, was used in keyword analysis. According to the findings of the study, the number of publications on the eye-tracking technique in the field of marketing increased from 1996 to 2020. It was determined that most publications were made at Tilburg University in the Netherlands, and most publications were published in the Journal of Business Research. In the most cited publications on eye tracking in the field of marketing, it was seen that the focus was on advertising analysis, consumer attention, ad recall, store and product design, and labeling.

Keywords: Eye-Tracking, Bibliometric Analysis, Neuromarketing

Atıf/Cite as: Bezgin Ediş, L. (2023). Pazarlama Araştırmalarında Göz İzleme Yöntemine İlişkin Bibliyometrik Bir Analiz. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1028-1045. doi: 10.11616/asbi.1266941

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Leyla Bezgin Ediş, leyla.bezgin@hotmail.com.

1. Giriş

İnsan davranışlarını değerlendirmenin bir aracı olan göz izleme teknolojisi, birçok alanda araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Araştırmaların disiplinlerarası olması nedeniyle, analizlerde alanlara göre farklılık gösterebilmektedir. Bir araştırmacı fizyolojik ölçümlerle (rneğin, göz hareket hızı) ilgilenirken, bir diğeri görsel bir uyaran üzerindeki belirli ilgi alanlarına yönelik araştırma yapabilmektedir (Kurzahls vd., 2015: 4). Göz izleme metodolojilerinin bir dizi sosyal ve pazarlama araştırmasına artan bir Şekilde uygulanmasıyla birlikte, bu uygulamalardaki göz hareketlerini araştırmak için bazı temel araştırma süreçlerinin geliştirilmeside söz konusu olmaktadır. Göz izleme teknolojisi ısı haritaları, AOI (Areas of interest) ve tanımlayıcı istatistiksel prosedürler aracılığıyla davranış sırasında bilişsel süreçlerin ve bilgi gereksinimlerinin ölçümünün yeni yollarını sunmaktadır (Horsley, 2014, s:180). Gz izleme teknolojisi pazarlama, spor, eğitim, web tasarımı, grafik, sanal gerçeklik ve simülatör uygulamaları gibi birçok alanda kullanılmaktadır (mr & Aydoğdu, 2017: 1299).

Göz izleme teknolojisinin farklı alanlarda kullanımına yönelik literatürü inceleyen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu alışmalar özellikle; ekonomi (Lahey & Oxley, 2016; Yang & Wang, 2015), iletişim (mr & Aydoğdu, 2017), yönetim (Meişner & Oll, 2019), halkla ilişkiler (Bal & Bayu, 2021), mühendislik (Sharafi vd., 2020), eğitim (Sağlam & Yılmaz, 2021; zer & zdemir, 2022), kütüphane hizmetleri (Lund, 2016), turizm (Atabay & Güzeller, 2021; uhadar vd., 2021; Scott vd., 2019) gibi alanlarda göz izleme teknolojisinin potansiyelini ve nasıl kullanıldığını incelemektedir.

Pazarlama araştırmalarında ise göz izleme teknolojisi, görüntülerin ve metnin medyadaki etkisine odaklanarak tüketicinin reklama yönelik bilişsel ve duygusal tepkilerini anlamak için kullanılmıştır. Göz izleme teknolojileri; basılı ve uzun metrajlı reklamlar, reklam panoları, ürün etiketleme, TV reklamları ve süpermarket rafları olmak üzere birçok konuda araştırmaya destek olmuştur. Pazarlamacıların ilgisini çeken nokta ise, katılımcıların gördüklerini ne kadar iyi hatırladıklarıdır. Örneğin firmalar, ayırt edici ve akılda kalıcı özelliklere sahip farklılaşan markalara daha büyük yatırım yapmaktadır (Harwood & Jones, 2014: 185). Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin literatürü inceleyen araştırmalar, göz izleme teknolojisinin pazarlamada arama motoru (Strzelecki, 2020) analizlerinde kullanıldığını aynı zamanda 2000’li yıllarda pazarlama alanında kullanımına yönelik bir ivme kazandığını ortaya koymaktadır (zdoğan, 2008: 134). Bunun yanı sıra çalışmalar; segmentasyon, hedefleme ve konumlandırma, marka denkliği, yeni ürün geliştirme, fiyatlandırma ve promosyon kararları, sosyal pazarlama gibi pazarlama araştırmalarında göz izleme tekniğinin önemli bir potansiyelinin olduğunu vurgulamaktadır (Kumar vd., 2016; Santos vd., 2015). Göz izleme yönteminin pazarlama alanında bir potansiyelinin ve kullanımının olmasına karşın, pazarlama alanda göz izleme yöntemine ilişkin bibliyometrik analiz sunan az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu alışma pazarlama alanında göz izleme yöntemi ile ilişkili yayınlarnın yıl, ülke, kurum, dergi, atıf ve anahtar kelimelere yönelik bibliyometrik bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz, araştırmacıların ve yazarların verilen alanın yapısı hakkında net bir görüş elde etmesini sağlamaktadır (Zupic & Cater, 2015: 3). Bu kapsamda çalışma, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin mevcut araştırmaları inceleyerek yeni araştırma fikirlerinin ortaya çıkması ve gelecek çalışmalara yön verme açısından önemli olmaktadır. Çalışma kapsamında göz izleme yöntemi, göz izleme cihazlarının çalışma prensibi ve ıktıları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Web of Science veri tabanında “Marketing” ve “Eye-Tracking” kelimeleri taranarak pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin çalışmaların bibliyometrik analizi sunulmuştur. Aynı zamanda bir metin madenciliği tekniği olan VOSviewer yazılımı ile anahtar kelime analizi gerçekleştirilmiştir.

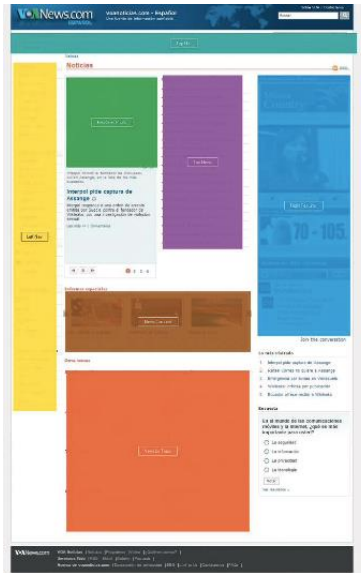
2. Göz İzleme Yöntemi

Göz hareketi bir kişinin dışsal bir uyarana maruz kaldığında gözlerindeki sabitleme sayısının veya uyaranın üstünde kalma zamanının kaydedilmesi ile ölçülmektedir. Göz hareketi analizi 1970’lerin başlarından bugünlere pazarlama araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Bozoklu & Alkibay, 2017: 177) Göz izleme yöntemi ise, göz hareketlerinin ölçümüne dayanan deneysel bir yöntemdir (Carter & Luke, 2020: 50). Gz takibinde göz hareketleri sakkadik ve fiksasyon olarak yakalanmaktadır. Sabitleme

yani fiksasyon, gözlerin nispeten hareketsiz olduğu bir andır ve içeriğe bakma sıklığı ve süresi ile ölçülmektedir. Sabitleme süresinin uzunluğu (veya sabitleme kümeleri), hedefe daha fazla ilgi ve katılım olduğunu gösterebilmektedir (Poole & Ball, 2005: 5). Sakkadik göz hareketleri ise, dikkatin bir nesneden başka bir nesneye kayması nedeniyle gözün yeniden konumlandırılmasıdır. Çok küçük göz hareketleri olan sakkadlar ve gözlerin tam olarak odaklandığı bakış alanlarını ifade eden sabitleme görsel dikkat ile ilişkilendirilmektedir (Lund, 2016: 586; Stapleton & Koo, 2017: 263). Göz hareketleri algısal aktivitelerin yanı sıra yüksek düzeydeki bilişsel işlevleri de yakalamaktadır (Huang & Kuo, 2011: 548). Görsel dikkat, anlama ve problem çözme için gerekli olan bilişsel süreçleri tetiklerken, bilişsel süreçler görsel dikkati belirli yerlere yönlendirir. Katılımcının bilişsel süreçlerini ve çabasını incelemek için göz izleme etkili bir yöntem olmaktadır (Duchowski, 2007: 4). Buradan hareketle göz izleme yöntemi, tüketicilerin görsel pazarlama uyarılarını nasıl işlediğine ilişkin tahminler sunarak, görsel pazarlamanın etkinliğinin artmasına katkı sağlamaktadır (Wedel & Pieters, 2008: 144)

Göz izleme yönteminde önemli noktalardan biri ilgi alanları (Areas of Interest (AOIs)'dir. İlgi alanları, araştırmacıların görsel bir sahnenin çeşitli bileşenlerini analiz etmelerine yardımcı olmaktadır. Araştırmacılar bir ekranın bölgelerini, ekrandaki öğelere karşılık gelen geometrik şekiller halinde kategorize edebilir. Örneğin, bir web sitesinin çeşitli bileşenlerini analiz ederken, araştırmacı birincil ve ikincil gezinme, arama kutusu, grafiksel ve metinsel öğeler için AOI'ler oluşturmak isteyebilir (Bergstrom & Schall, 2014: 16). Şekil 1'de bir web sitesine ait ilgi alanlarının seçildiği örnek bir görsel yer almaktadır.

Şekil 1: Bir Web Sitesine Ait İlgi Alanı Seçimi

Kaynak: (Bergstrom & Schall, 2014: 17)

Bir göz izleme çalışması tasarlarırken, araştırmacılar araştırma sorularına, hipotezlere ve değişkenlere dayalı olarak ilgi alanlarını (AOI) tanımlamalıdır. İlgi alanları (AOI) görsel uyarıları tanımlamak için kullanılmaktadır ancak ilgi alanlarını (AOI) boyut ve taneciklik açısından tanımlamak için standart bir yöntem bulunmamaktadır (Sharafi vd., 2020: 3153). Teknolojik gelişmeler, göz takibini birçok araştırmacı için daha uygun fiyatlı ve erişilebilir hale getirmiştir. Bu artan erişilebilirlik, yanlış kullanım riskini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla herhangi bir teknoloji veya metodolojide olduğu gibi, bir göz takip cihazı dikkatli ve bilinçli kullanıcılar tarafından doğru bir şekilde kullanılmadıkça istenilen sonuçları ortaya koyamamakta ve verimli olmamaktadır (Carter & Luke, 2020: 49). Bu yüzden göz izleme araştırmalarına başlamadan önce bazı hususların dikkate alınması araştırmanın etkili bir şekilde yürütülmesine olanak sağlayacaktır (Holmqvist & Andersson, 2017: 5). Göz izleme araştırmalarında dikkat edilecek hususları aşağıdaki gibi ifade edebiliriz (Holmqvist & Andersson, 2017: 5-8):

Deney tasarımının planlanması: Deneyin amaçlanan soruları yanıtlayacak şekilde tasarlanması önemlidir. Bir öğeye bakmak, mutlaka onu işlemek anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla araştırma

sonucunda amaçtan çok farklı bir ölçüm gerçekleştirilebilir. Bu yüzden araştırmanın amacı, hipotezi veya soruları net bir şekilde belirlenmiş olmalıdır.

Uygun göz izleme cihazı seçimi: Göz izleme cihazı tercihinde kullanılacak göz izleme cihazının veri kalitesi ve cihaza yönelik yeterli bilginin edinilmesi önemli olmaktadır.

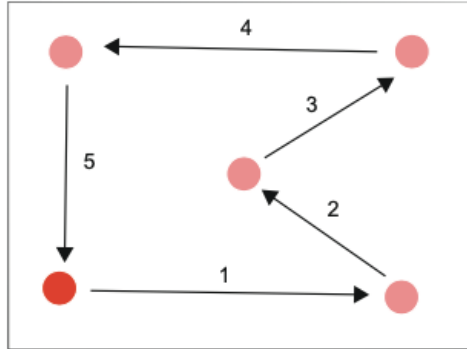
Deneyin programlanması ve pilot çalışma: Deneyin nerede ve nasıl gerçekleşeceği, uygun deneysel ortamın hazırlanması, deney için gerekli izinlerin alınması, araştırma amacına uygun örneklem seçimi ve geliştirilen deneysel tasarıma ilişkin ön çalışmanın yapılması deneyin daha iyi uygulanmasına olanak tanımaktadır.

Deneyin gerçekleştirilmesi ve sonuçların değerlendirilmesi: Uygun deneysel ortam sağlandığında (görüntü kalitesi, ortam ışığı, katılımcı onayları, kalibrasyon sağlanması gibi) veriler etkili bir şekilde toplanabilmektedir. Elde edilen veriler ışığında araştırma amacına uygun olan sonuçlar daha net ortaya konmaktadır.

3. Göz İzleme Cihazlarının Çalışma Prensipleri

Modern göz izleyicilerin çoğu video tabanlıdır ve göze bir miktar ışık kaynağı vermektedir. Bu ışık insanlar tarafından görülemeyen kızılötesi bir ışıktır ve göz izleme yazılımı tarafından tanımlanan korneada bir yansıma üretir. Ardından, katılımcının ekranda bilinen konumlardaki bir dizi noktaya bakması talimatının verildiği bir kalibrasyon gerçekleştirilir. Bu kalibrasyon bir doğrulama aşamasında test edilir. Kalibrasyon iyiliği, bakış noktası (katılımcının baktığı yer)'nin yakalandığını ve deneyin sağlıklı bir şekilde ilerleyebileceğini göstermektedir (Carter & Luke, 2020: 51). Kalibrasyonun nasıl gerçekleştiğine ilişkin görsel Şekil 2' de yer almaktadır.

Şekil 2: Kalibrasyon Örneği

Kaynak: Bergstrom & Schall, 2014: 7

Göz izleme araştırmalarında iyi bir kalibrasyon sağlanabilmesi ve deneyin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için deneysel ortam son derece önemlidir. Özellikle araştırmacılar, çalışmalarını yeterli aydınlatmaya sahip gün ışığı almayan odalarda gerçekleştirmelidir. Çünkü ekranda oluşan parlamalar göz izleyicisinin kızılötesi ışığını engellemektedir. Aynı zamanda katılımcının oturma düzeni ve şekli sabit olmalı, kirli ve kalın çerçeveli gözlüklerin kullanımına dikkat edilmelidir (Sharafi vd., 2020: 3143). Bir göz izleme cihazına karar vermeden önce, araştırmacı göz izleme cihazını ne için kullanacağını belirlemelidir. Göz izleyiciler, veri toplama hızlarına göre değişmektedir. Bir göz izleyicinin örneklem hızı Hertz (Hz) cinsinden ölçülmektedir. En hızlı göz izleme cihazları, göz konumunu saniyede 2000 defaya kadar (2000 Hz) kaydederken, giyilebilir göz izleme gözlükleri saniyede sadece 50 defaya (50 Hz) kadar kaydedebilmektedir. Milisaniyelik doğruluk gerekiyorsa daha yüksek bir örneklem oranı tercih edilir; örneklem hızı daha düşük olduğunda, zamansal örneklem hatasının önlemek için daha fazla veri toplanmalıdır (Andersson vd., 2010: 1)

4. Göz İzleme Yönteminin Sunduğu Çıktılar

Genel olarak göz izleme araştırmalarında, farklı görev türlerine yönelik göz hareketlerini tespit etmek amacıyla çeşitli ölçüler kullanılmıştır. Göz izleme araştırmalarında önemli ölçütler sakkadik (sıçrama) ve sabitleme (fiksasyon) sürelerine ilişkindir. Fiksasyon, genellikle gözün stabil olduğu bir zaman periyodu olarak tanımlanan bir göz hareketi türüdür; sabitlemelerin amacı, ilgi duyulan bir nesneyi görsel odak haline getirmektir. Göz izleme araştırmalarında, sabitleme süresi ve sabitleme sayısı en çok kullanılan ölçülerdir (Hvelplund, 2014: 212). Sıçrama ölçümleri ise gözün bir noktadan diğerine geçişini ifade etmektedir. Sıçramanın uzunluğu dikkatin bir yönden başka bir yöne geçtiğini gösterir. Sabitleme ve sıçrama verilerinin birleşimi ile izlenen yol ortaya çıkmaktadır. Görüş alanı içindeki gezinim izlenen yolu ifade etmektedir (Küçün, 2019: 122). Göz izleme yönteminde veriler farklı şekilde görselleştirilmektedir. En çok tercih edilen görselleştirme yöntemi sıcaklık veya ısı haritalarıdır. Isı haritaları katılımcıların bir alana ne kadar odaklandıklarını göstermek için farklı renkler kullanan bir görselleştirmedir. Isı haritaları renk kodludur: kırmızı, tipik olarak yüksek odaklanma sayısını ve süresini belirtmek için kullanılır. En az odaklanma ise mavi renk ile ifade edilmektedir (Bergstrom & Schall, 2014: 15). Isı haritalarına ilişkin görsel Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3: Göz İzleme Yöntemine İlişkin Isı Haritası

Kaynak: Bergstrom & Schall, 2014: 16

Isı haritalarının yanı sıra çizgi haritalarında bir görselleştirme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Çizgi haritaları belirli bir zaman çerçevesi için sabitlemelerin ve sakkadların görsel bir temsildir. Çoğu göz izleme yazılımlarında, sabitlemeler noktalarla temsil edilir ve sakkadlar, noktaları birleştiren çizgilerdir (Bergstrom & Schall, 2014: 15).

5. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırma pazarlama alanında göz izleme yöntemi ile ilişkili yayınların yıl, ülke, kurum, dergi, atıf ve anahtar kelimelere yönelik bibliyometrik bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz; makaleleri geriye dönük inceleyen ve araştırmacıların belirli alanda akademik çalışmalarını değerlendirmesine yardımcı olan ikincil verileri kullanan bir yöntemdir. (Ding & Yang, 2020: 5). Aynı zamanda alana ilişkin yazarlar, kurumlar, üniversiteler veya ülkeler tarafından yayınlanan yayınları inceleyerek bir performans değerlendirmesi yapılmaktadır (Thelwall, 2008: 606). Bibliyometrik analiz, çalışmaya ilişkin amaç ve kapsamın tanımlanması, bibliyometrik analiz tekniği seçimi, veri toplama ve sonuçların değerlendirilmesi olmak üzere dört adımdan oluşmaktadır (Donthu vd., 2021: 295). Araştırmada veri kaynağı Web of Science (WoS) temel veri tabanı olarak belirlenmiştir Web of Science (WOS), 1960'larda Eugene Garfield tarafından geliştirilen Science Citation Index'ten doğmuştur. WOS, 10.000'in üzerinde dergiyi içermektedir. Bunun yanı sıra konferanslardan, raporlardan, kitaplardan ve

kitap verilerinden toplanan farklı bilgileri içeren yedi farklı atıf veri tabanından oluşmaktadır. Aynı zamanda WOS, Scopus'a göre daha eski bir atıf veri tabanı olduğundan, 1900 yılına kadar uzanan atıf ve bibliyografik verilerle güçlü bir kapsama sahiptir (Chadegani vd., 2013: 19).

Wos bilimsel yayınlara ilişkin üyelerine zengin bilgiler sunmaktadır. Yayınların künye bilgilerinin yanı sıra, yazarların ülkeleri, kurumları, yayınlara ilişkin anahtar kelimeleri, araştırma alanları gibi pek çok bilgiye ulaşmak mümkün olmaktadır. Wos aynı zamanda ham veri setleri üzerinden basit istatistikler alınabilecek ve görselleştirmeler yapılabilir araçlar sunmaktadır (Karaman vd., 2021: 194). Araştırma kapsamında veriler, 10.09.2022 tarihinde Web Of Science veri tabanından "Marketing" ve "Eye-Tracking" kelimeleri taranarak elde edilmiştir. Pazarlama alanında göz izleme yönteminin kullanımına ilişkin Web of Science veri tabanında 1996-2022 yıllarını kapsayan 762 yayın bulunmaktadır Araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında yayınlanan 762 araştırmanın; yıllara, araştırma alanlarına, kurumlara, dergilere, atıf sayılarına ve anahtar kelimelere göre dağılımları incelenmiştir. Anahtar kelime analizinde ise başlıkların, anahtar kelimelerin ve özetlerin içeriğini analiz etmek için bir metin madenciliği tekniği (Perianes-Rodriguez vd., 2016) olan VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında cevaplanmak istenen sorular ise aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

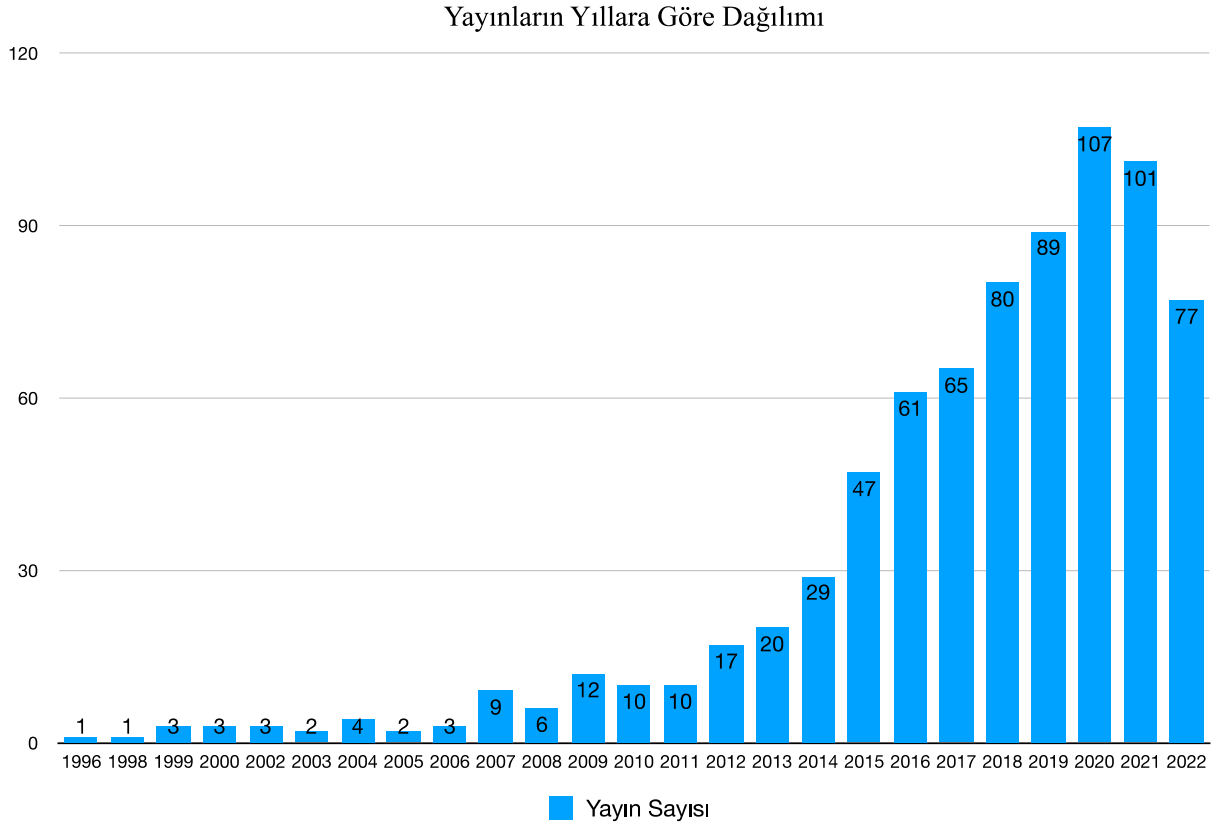
- Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin WoS veri tabanında yapılan araştırmaların yıllara, alanlara, kurum ve dergilere göre dağılımı nedir?
- Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin WoS veri tabanında en çok atıf alan araştırmalar nelerdir?
- Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin WoS veri tabanında yapılan araştırmaların anahtar kelimelere göre dağılımı nedir?

6. Araştırmanın Bulguları

Science veri Araştırmada, pazarlama alanında göz izleme yönteminin kullanımına ilişkin, Web of Science veri tabanında "marketing" ve "eye-tracking" kelimeleri taranarak erişilen yayınların; yıllara, kurumlara, araştırma alanlarına, atıf sayılarına ve anahtar kelimelere göre dağılımı analiz edilmiştir. Web of Science veri tabanında pazarlama alanında göz izleme yöntemi ile ilişkili 762 yayın yer almaktadır. Taranan yayınların %72'si makale (N:548), %23' bildiri (N:174) ve %5'i derleme makale (N:40)'dir. Yayınlar en fazla İngilizce (N:744), İspanyolca (N:9) ve Almanca (N:3) dillerinde yayınlanmaktadır. Yayınların en çok üretildiği ilk beş ülke ise Amerika Birleşik Devletleri (N:210), Almanya (N:71), Çin (N:59), İspanya (N:56), Avustralya (N:52)'dir.

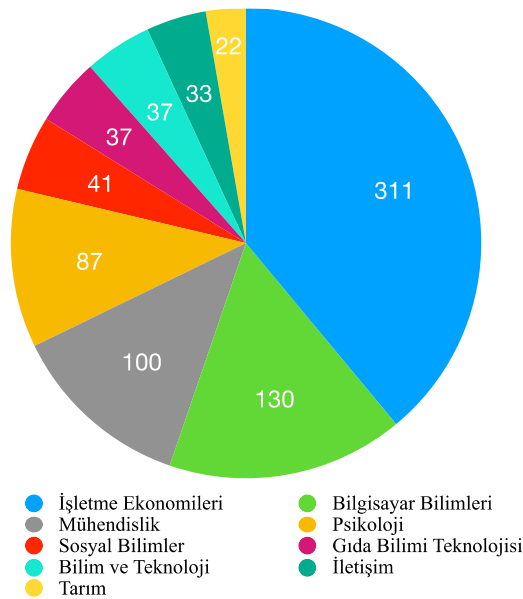
6.1. Pazarlama Alanında Göz İzleme Yönteminin Kullanımına İlişkin Yayınların Yıllara, Alanlara, Kurum ve Dergilere Göre Dağılımı

Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin yayınların 1996 ve 2022 yılları arasında yapıldığı grlmştir. 1996-2022 yılları arasında yapılan yayınların yıllara göre dağılımı ise Grafik 1'de yer almaktadır.

Grafik 1: Pazarlama Alanında Göz İzleme Yöntemine İlişkin Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: 10.09.2022 tarihinde Web of Science veri tabanından “marketing” ve “eye-tracking” kelimeleri taranarak elde edilmiştir.

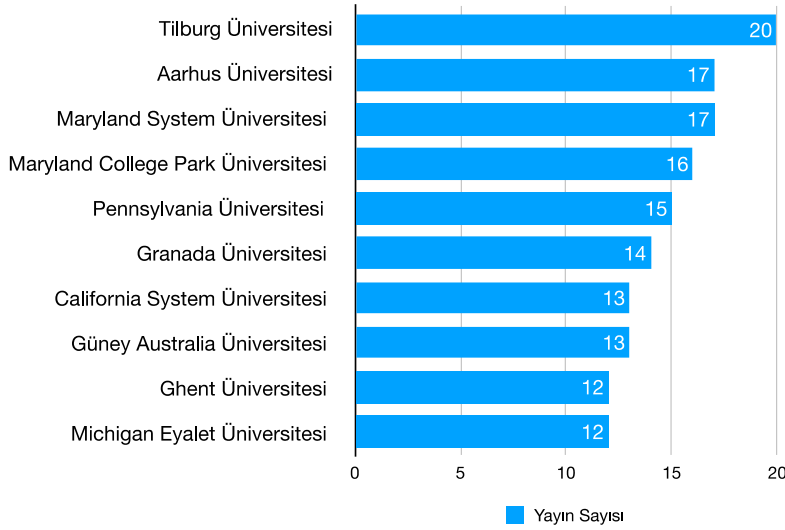
Grafik 1 incelendiğinde, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin yayınların 1996 yılında başladığı ve 2011 yılından itibaren artış gösterdiği görülmektedir. En fazla çalışmanın 2020 (N:107) yılında yapıldığı söylenebilir. Yayınların en fazla artış gösterdiği yıllar ise 2014-2015 ve 2019-2020 yılları arasındır. Ancak 2011 yılından itibaren görülen artış 2020 yılına kadar devam etmiş 2021 ve 2022 yılında ise azalış göstermiştir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok yayının yapıldığı ilk 10 araştırma alanı ise Grafik 2’de yer almaktadır.

Grafik 2: Pazarlama Alanında Göz İzleme Yöntemine İlişkin En Çok Çalışmanın Yapıldığı İlk 10 Alan

Kaynak: 10.09.2022 tarihinde Web of Science veri tabanından “marketing” ve “eye-tracking” kelimeleri taranarak elde edilmiştir.

Grafik 2 incelendiğinde, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok yayının işletme, bilgisayar bilimleri ve mühendislik alanlarında yapıldığı görülmektedir. WoS veri tabanında “Marketing” ve “Eye Tracking” kelimeleri birlikte taranarak gerçekleştirilen araştırmada işletme, bilgisayar bilimleri ve mühendislik alanlarında yapılan çalışmaların pazarlama alanı ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Pazarlama ile ilişkili göz izleme çalışmalarının sadece işletme, teknoloji, sosyal bilimler gibi alanlarda değil aynı zamanda tarım ve gıda gibi farklı araştırma alanlarına da konu olduğu söylenebilir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok yayının yapıldığı ilk 10 kurum ise Grafik 3’te yer almaktadır. Grafik 3’te yer alan veriler yükseköğretim kurumları için ortak iş birliği, yüksek lisans ve doktora arayışında olan araştırmacılar için kurum desteği ve akademisyen değişimine yönelik referans bilgi sunmaktadır. Aynı zamanda listenin üst sıralarında yer alan üniversiteler, ortak çalışma yürütme konusunda dikkate alınabilir (Karaman vd., 2021: 199).

Grafik 3: Pazarlama Alanında Göz İzleme Yöntemine İlişkin En Çok Çalışmanın Yapıldığı İlk 10 Kurum

Kaynak: 10.09.2022 tarihinde Web of Science veri tabanından “marketing” ve “eye-tracking” kelimeleri taranarak elde edilmiştir.

Grafik 3 incelendiğinde, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok yayının Hollanda’da olan Tilburg Üniversitesi’ne ait olduğu görülmektedir. Tilburg Üniversitesini sırasıyla Danimarka’da bulunan Aarhus Üniversitesi ve Amerika’da bulunan Maryland System Üniversitesi takip etmektedir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok yayının yapıldığı ilk 10 dergi ise Şekil 7’de yer almaktadır.

Grafik 4: Pazarlama Alanında Göz İzleme Yöntemine İlişkin En Çok Çalışmanın Yapıldığı İlk 10 Dergi

Kaynak: 10.09.2022 tarihinde Web of Science veri tabanından “marketing” ve “eye-tracking” kelimeleri taranarak elde edilmiştir.

Grafik 4 incelendiğinde, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok yayının SSCI indeksli Q1 sınıf, Journal of Business Research dergisine ait olduğu görülmektedir. En çok yayın yapılan diğer dergiler ise SSCI indeksli ve Q1 sınıf olan Journal of Marketing Research, Food Quality and Preference, Frontiers in Psychology dergileridir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin yayınların; psikoloji, yiyecek kalitesi ve tercihleri, müşteri hizmetleri, sürdürülebilirlik, bilgisayar bilimleri konularını temel alan dergilerde yoğunlaştığı görülmektedir.

6.2. Pazarlama Alanında Göz İzleme Yönteminin Kullanımına İlişkin Yayınların Atıf Analizi

Bir araştırma makalesinin yayınlanması, araştırma bulgularının ortaya konmasına ve bu bulguların diğer bilim insanları tarafından kendi araştırmalarında kullanılmasına yardım etmektedir. Diğer bilim insanları bu bulguları kullandıklarında, bunu kendi yayınlarında resmi bir atıf yoluyla belirtmektedir. Atıf sayıları ise bireysel araştırmacıların, bölümlerin ve araştırma kurumlarının araştırma performansının yanı sıra ulusların bilimsel etkisinin değerlendirilmesi ve karşılaştırılması için kullanılmaktadır. Aynı zamanda atıf sayıları, araştırma çıktılarının değerlendirilmesi hususunda etkili ham verilerdir (Bornmann vd., 2008: 93). Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin 1996-2022 yılları arasında yayınlanan ve en çok atıf alan ilk 20 yayının; yıl, yazar, başlık, örneklem, dergi ve atıf sayılarına ilişkin dağılımı ise Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Pazarlama Alanında Göz İzleme Yöntemine İlişkin Yapılan Yayınların Atıf Sayısı (İlk 20 Yazar)

Sıra	Yıl	Başlık	Örneklem	Dergi	Atıf Sayısı
1	Duchowski, 2002	A breadth-first survey of eye-tracking applications	Literatür İnceleme	Behavior Research Methods Instruments & Computers	502
2	Pieters ve Wedel, 2004	Attention capture and transfer in advertising: Brand, pictorial, and text-size effects	110 katılımcı (Bir Araştırma şirketine ait göz izleme verileri)	Journal of Marketing	470
3	Orquin ve Simone, 2013	Attention and choice: A review on eye movements in decision making	Literatür İnceleme	Acta Psychologica	453
4	Chandon vd., 2009	Does In-Store Marketing Work? Effects of the Number and Position of Shelf Facings on Brand Attention and Evaluation at the Point of Purchase	344 katılımcı	Journal of Marketing	403
5	Pieters ve Warlop, 1999	Visual attention during brand choice: The impact of time pressure and task motivation	54 katılımcı	International Journal of Research in Marketing	300
6	Reutskaja vd., 2011	Search Dynamics in Consumer Choice under Time Pressure: An Eye-Tracking Study	41 katılımcı	American Economic Review	267
7	Pieters vd., 2010	The Stopping Power of Advertising: Measures and Effects of Visual Complexity	206 katılımcı	Journal of Marketing	244
8	Wedel ve Pieters, 2000	Eye fixations on advertisements and memory for brands: A model and findings	88 kadın katılımcı	Marketing Science	236
9	Venkatraman vd., 2015	Predicting Advertising Success Beyond Traditional Measures: New Insights from Neurophysiological Methods and Market Response Modeling	186 katılımcı	Journal of Marketing Research	228
10	Khushaba vd., 2013	Consumer neuroscience: Assessing the brain response to marketing stimuli using electroencephalogram (EEG) and eye tracking	18 katılımcı	Expert Systems With Applications	225
11	Pieters vd., 2002	Breaking through the clutter: Benefits of advertisement originality and familiarity for brand attention and memory	119 katılımcı	Management Science	223
12	Van Herpen ve Van Trijp, 2011	Front-of-pack nutrition labels. Their effect on attention and choices when consumers have varying goals and time constraints	309 katılımcı	Appetite	219
13	Teixeira vd., 2012	Emotion-Induced Engagement in Internet Video Advertisements	58 katılımcı	Journal of Marketing Research	169
14	Tarr ve Warren, 2002	Virtual reality in behavioral neuroscience and beyond	Kavramsal	Nature Neuroscience	161
15	Lohse ve Johnson, 1996	A comparison of two process tracing methods for choice tasks	36 katılımcı	Organizational Behavior And Human Decision Processes	159

16	Ito ve Speer, 2008	Anticipatory effects of intonation: Eye movements during instructed visual search	36 katılımcı	Journal of Memory And Language	147
17	Atalay vd., 2012	Shining in the Center: Central Gaze Cascade Effect on Product Choice	63 katılımcı	Journal of Consumer Research	140
18	Pieters ve Wedel, 2007	Goal control of attention to advertising: The Yarbus implication	220 katılımcı	Journal of Consumer Research	133
19	Pieters vd., 1999	Visual attention to repeated print advertising: A test of scanpath theory	68 katılımcı	Journal of Marketing Research	131
20	Clement, 2007	Visual influence on in-store buying decisions: an eye-track experiment on the visual influence of packaging design	61 katılımcı	Journal of Marketing Management	123

Kaynak: 10.09.2022 tarihinde Web of Science veri tabanından “marketing” ve “eye-tracking” kelimeleri taranarak elde edilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok atıf alan çalışmanın göz izleme yönteminin en çok hangi alanlarda kullanıldığını konu edinen Duchowski (2002) tarafından “Behavior Research Methods Instruments & Computers” dergisinde yayımlanan “A Breadth-First Survey of Eye-Tracking Applications” adlı çalışmaya ait olduğu görülmektedir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok atıf alan 20 çalışmanın temel aldığı konuları şöyle sıralayabiliriz;

- Reklam analizi (Pieters ve Wedel, 2004; Pieters vd., 2010; Venkatraman vd., 2015; Teixeira vd., 2012), reklam ve marka hatırlama (Wedel ve Pieters, 2000; Pieters vd., 2002), reklama yönelik dikkat (Pieters ve Wedel, 2007; Pieters vd., 1999)
- Karar süreçlerini konu edinen göz izleme araştırmalarının incelenmesi (Orquin ve Loose, 2013)
- Mağaza içi tasarım (Chandon vd., 2009), marka seçimine yönelik görsel dikkat (Pieters ve Warlop, 1999),
- Zaman kısıtı altında tüketici tercihleri (Reutskaja vd., 2011)
- Ürün tasarımı ve etiketi (Khushaba vd., 2013; Van Herpen ve Van Trijip, 2011), ürün seçimi (Atalay vd., 2012) ambalaj tasarımı (Clement, 2007)

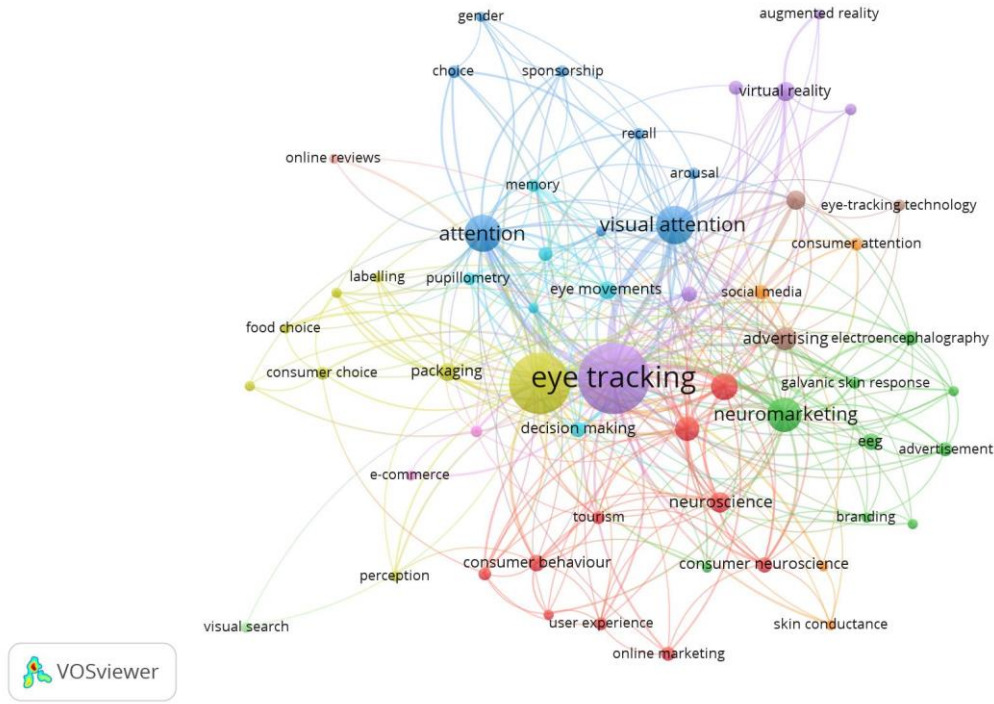
Tablo 1’de pazarlama alanında göz izleme ile ilişkili en çok atıf alan çalışmaların örneklem sayıları dikkate alındığında çoğunun uygulamaya dayanan deneysel çalışmalar olduğu reklam ve ürün tasarımına yönelik konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Deneysel yöntem kullanmayan üç çalışmadan ikisinin literatür incelemesine dayalı birinin ise kavramsal olduğu görülmektedir.

6.3. Pazarlama Alanında Göz İzleme Yöntemine İlişkin Yayınların Anahtar Kelime Ağ Analizi

Web of Science veri tabanında, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin yayınların anahtar kelime analizi VOSviewer yazılımı ile gerçekleştirilmektedir. Anahtar kelime analizinde, VOSviewer başlıkların, anahtar kelimelerin ve özetlerin içeriğini analiz etmek için bir metin madenciliği tekniği kullanılmaktadır. Böylece, araştırmacılar, aynı küme rengiyle gösterilen, yakından ilişkili öğeleri inceleyebilmektedir. Küme ne kadar büyükse, diğer kümelerle göre önemi ve popüleritesi o kadar fazladır (Perianes-Rodriguez vd., 2016: 18). VOSviewer, anahtar kelime analizinde ağ, katman ve yoğunluk olmak üzere üç farklı görselleştirme sunmaktadır. Aşağıda pazarlama araştırmalarında göz izleme yöntemine ilişkin anahtar kelime analizini görselleştiren ağ ve katman haritaları yer almaktadır.

Ağ Görselleştirme: Burada anahtar kelimeler etiketleri ile birlikte ayrı bir daireyle temsil edilmektedir. Dairenin boyutu anahtar kelimenin potansiyelini ifade ederken çizginin kalınlığı bağlantı gücünü göstermektedir (Halepoto vd., 2022: 15). Araştırma kapsamında, pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin çalışmaların ağ haritası Şekil 4’te yer almaktadır.

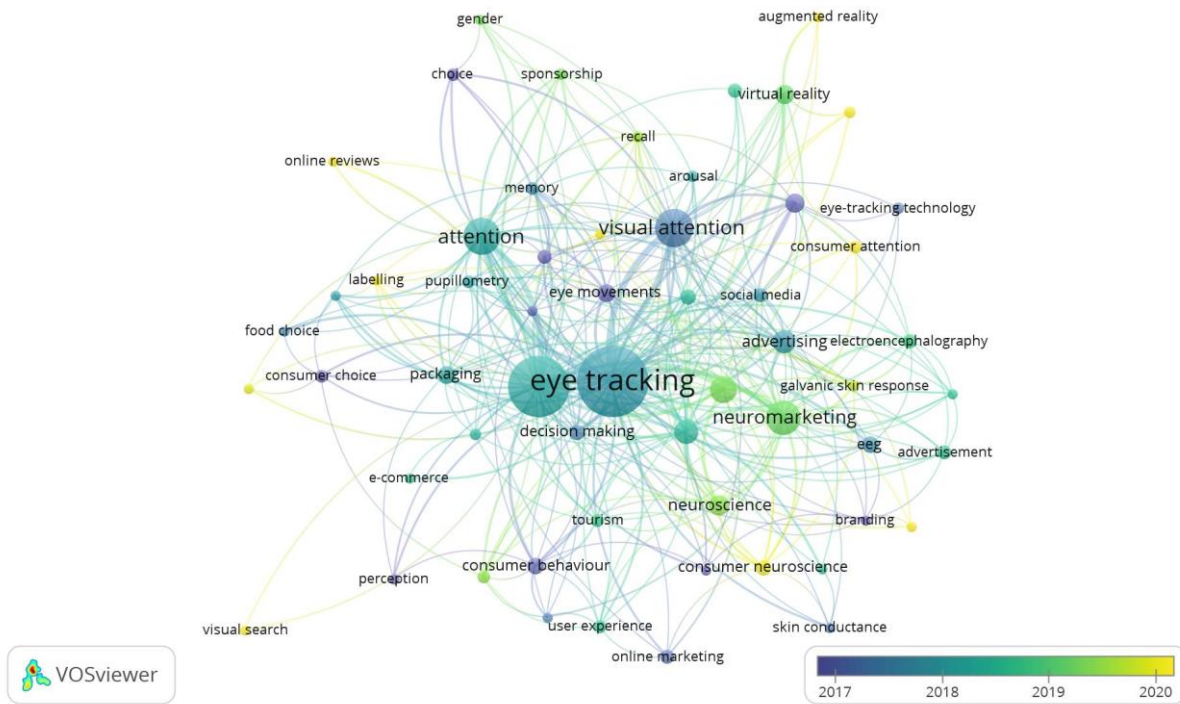
Şekil 4: Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin anahtar kelime analizi (Ağ görselleştirme)

Şekil 4 incelendiğinde, Vos veri tabanında pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin çalışmaların kümeler arası bağlantı gücünün en fazla; “göz izleme”, “dikkat”, “görsel dikkat”, “nöropazarlama”, “tüketici davranışları”, “pazarlama” anahtar kelimelerine ait olduğu görülmektedir. Buradan hareketle pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin araştırmaların görsel dikkat ve tüketici davranışlarında yoğunlaştığı ifade edilebilir.

Katman Görselleştirme: Ağ görselleştirmesi benzerdir fakat renklendirme yayın yılına göre değişmektedir (Van Eck & Waltman, 2022: 9). Vos veri tabanında 1996 ve 2022 yılları arasında taranan 762 yayında en çok kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı Şekil 5’te yer almaktadır.

Şekil 5: Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin anahtar kelime analizi (Katman görseleştirme)

Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin yayınlarda kullanılan anahtar kelimeler (Şekil 5) incelendiğinde; 2017 yılında; “görsel dikkat, göz izleme, reklam etkinliği, reklam, markalaşma ve tüketici davranışları”, 2018 yılında; “dikkat, göz izleme, paketleme, pupillometri (göz bebeği çapı ölçümü) ve iletişim”, 2019 yılında; “nöropazarlama, nörobilim, tüketici nörobilimi, deri tepkisi analizi, sanal gerçeklik, hatırlama”, 2020 yılında ise; “tüketici dikkati, makine öğrenme, görsel arama, etiketleme, müşteri incelemesi” kelimelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 2017 yılından 2020 yılına kadar geçen süreçte pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin çalışmaların reklam ve markalaşma üzerinde yoğunlaştığı ilerleyen yıllarda ise makine öğrenme, sanal gerçeklik, etiketleme gibi çağın değişen koşullarına ve konularına göre şekillendiği görülmüştür.

7. Sonuç

Araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin yayınların bibliyometrik analizi yapılmaktadır. Araştırmada veriler 8.07.2022 tarihinde Web Of Science veri tabanında “Marketing” ve “Eye Tracking” kelimeleri taranarak elde edilmiştir. Web of Science veri tabanında 1996-2022 yıllarını kapsayan 762 yayın bulunmaktadır Web of Science veri tabanında yayınlanan 762 araştırmanın; yıllara, araştırma alanlarına, kurumlara, dergilere ve anahtar kelimelere göre dağılımları incelenmiştir. Anahtar kelime analizinde ise başlıkların, anahtar kelimelerin ve özetlerin içeriğini analiz etmek için bir metin madenciliği tekniği olan VOSviewer yazılımı kullanılmıştır.

Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin araştırmaların 1996 yılından 2020 yılına kadar artış gösterdiği ve en fazla çalışmanın 2020 yılında yapıldığı görülmektedir. 2020 yılında yapılan çalışmaların yoğunlaştığı anahtar kelimelerin ise tüketici dikkati, makine öğrenme, görsel arama, etiketleme ve müşteri incelemesi olduğu ifade edilebilir. Buradan hareketle özellikle tüketici dikkatinin ölçümünde, görsel arama ve müşteriye yönelik incelemelerde göz izleme tekniğinin yoğun olarak kullanıldığı söylenebilir. 2020’li yıllarda son derece yükselen bu araştırmaların 2021-2022 yılları arasında ise azaldığı görülmektedir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin çalışmaların ise en çok işletme, bilgisayar bilimleri ve mühendislik alanlarında yoğunlaştığı tarım ve gıda gibi farklı araştırma alanlarına da konu olduğu görülmektedir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok yayının Hollanda’da olan Tilburg

Üniversitesi'nde yapıldığı ve en çok yayının SSCI indeksli Q1 sınıf, Journal of Business Research dergisinde yer aldığı görülmüştür.

Wos veri tabanında pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin çalışmalarda; "göz izleme", "dikkat", "görsel dikkat", "nöropazarlama", "tüketici davranışları", "pazarlama" anahtar kelimelerinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Pazarlama alanında göz izleme yöntemine ilişkin en çok atıf alan çalışmaların; reklam, marka hatırlama, tüketici dikkati, mağaza içi tasarım, ürün ve ambalaj tasarımı konularını temel aldığı görülmektedir. En çok atıf alan çalışmaların, çoğunun uygulamaya dayanan deneysel çalışmalar olduğu sadece üçünün literatür incelemesine ve kavramsal bir çalışmaya dayalı olduğu görülmektedir. Buradan hareketle göz izleme tekniğinin pazarlamada çoğunlukla reklam etkinliği ve tüketici dikkatine yönelik konularda yoğunlaştığı söylenebilir. Göz izleme yöntemi pazarlama alanında özellikle reklam etkinliği araştırmalarında dikkati ölçme hususunda kullanıldığı görülmektedir. Bu hususta gelecekte göz izleme yönteminin pazarlama alanı dışında farklı alanlarda nasıl ve hangi konularda yoğunlaştığına ilişkin araştırmalar yapılabilir.

Bu araştırma göz izleme yönteminin kavramsal yönüne ve nasıl kullanılması ve kullanılırken nelere dikkat edilmesi gerektiğine ışık tutmaktadır. Aynı zamanda pazarlama alanında göz izleme yöntemlerine ilişkin mevcut araştırmaları inceleyerek yeni araştırmalara yön verme konusunda destekleyici olmaktadır. Araştırma pazarlama alanında göz izleme yöntemini kullanmak isteyen araştırmacılara mevcut araştırmaları dikkate alarak göz izleme yönteminin hangi konulara daha iyi uygulanabilir olduğunu görmelerini sağlayarak, deney tasarımı oluşturma konusunda katkıda bulunmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Andersson, R., Nystrom, M., Holmqvist, K., 2010. Sampling Frequency and Eye-Tracking Measures: How Speed Affects Durations, Latencies, and More. *Journal of Eye Movement Research*, 3 (3), s.1-12.
- Atabay, E., & Güzeller, C. O. (2021). A Bibliometric Study on Eye-Tracking Research in Tourism. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 69(4), s.595-610.
- Atalay, A. S., Bodur, H. O., & Rasolofoarison, D. (2012). Shining in The Center: Central Gaze Cascade Effect on Product Choice. *Journal of Consumer Research*, 39(4), s.848-866.
- Bal, D. & Bayu, S. (2021). Güz İzleme Yöntemi: Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bağlamında Genel Bir Bakış. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 6(2), s.286-305.
- Bergstrom, J.R., Schall, A.J. (2014). *Eye Tracking in User Experience Design*, USA: Elsevier Inc.
- Bornmann, L., Mutz, R., Neuhaus, C., & Daniel, H. D. (2008). Citation counts for research evaluation: standards of good practice for analyzing bibliometric data and presenting and interpreting results. *Ethics in science and environmental politics*, 8(1), 93-102.
- Bozoklu, .P., Alkibay, S. (2017). *Nöropazarlama Reklam Tasarımı ve Etik*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Carter, B. T., & Luke, S. G. (2020). Best Practices in Eye Tracking Research. *International Journal of Psychophysiology*, 155, s.49-62.

- Chadegani, A. A., Salehi, H., Yunus, M., Farhadi, H., Fooladi, M., Farhadi, M., & Ebrahim, N. A. (2013). A comparison between two main academic literature collections: web of science and scopus data bases. *Asian Social Science*, 9(5), 18-26.
- Chandon, P., Hutchinson, J. W., Bradlow, E. T., & Young, S. H. (2009). Does In-Store Marketing Work? Effects of The Number and Position of Shelf Facings on Brand Attention and Evaluation At The Point of Purchase. *Journal of marketing*, 73(6), s.1-17.
- Clement, J. (2007). Visual Influence on in-Store Buying Decisions: An Eye-Track Experiment on The Visual Influence of Packaging Design. *Journal of marketing management*, 23(9-10), s.917-928.
- Çuhadar, M., Aşıroğlu, B., & Aksoy, S. I. (2021). Turizmde Göz İzleme Alanında Gerçekleştirilen Çalışmalara Yönelik Literatür Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(4), s.3036-3063.
- Ding, X., & Yang, Z. (2020). Knowledge Mapping of Platform Research: A Visual Analysis Using Vosviewer and Citespace. *Electronic Commerce Research*, s.1-23.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How To Conduct A Bibliometric Analysis: An Overview And Guidelines. *Journal of Business Research*, 133, s.285-296.
- Duchowski AT (2007) *Eye tracking methodology: Theory and practice*. Springer, New York.
- Duchowski, A. T. (2002). A Breadth-First Survey of Eye-Tracking Applications. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 34(4), s.455-470.
- Halepoto, H., Tao G., Saleha N, ve Hafeezullah M. 2022. Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence in Textiles. *Materials* 15(8), s.5-14.
- Harwood, T., Jones, M. (2014) Mobile Eye-Tracking in Retail Research, *Current Trends in Eye Tracking Research*, Ed. Mike H. Matt E. Bruce Allen K. Ronan R. (pp. 183-199). Springer.
- Holmqvist, K., & Andersson, R. (2017). Eye tracking: A Comprehensive Guide To Methods. *Paradigms and Measures*.
- Horsley, M. (2014) Eye Tracking as a Research Method in Social and Marketing Applications, *Current Trends in Eye Tracking Research*, Ed. Mike H. Matt E. Bruce Allen K. Ronan R. (pp. 179-182). Springer.
- Huang, Y. F., Kuo, F. Y. (2011). An Eye-Tracking Investigation of Internet Consumers' Decision Deliberateness. *Internet Research*, 21(5), s.541-561.
- Hvelplund, K. T. (2014). Eye Tracking And The Translation Process: Reflections on The Analysis and Interpretation of Eye-Tracking Data. *MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación*, s.201-223.
- Ito, K., & Speer, S. R. (2008). Anticipatory Effects of Intonation: Eye Movements During Instructed Visual Search. *Journal of memory and language*, 58(2), s.541-573.
- Karaman, D., Damar, M., & Özdağoğlu, G. (2021). Web of Science Penceresinden Türkiye Adresli Hukuk Yayınlarına Genel Bakış. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s.193-208.
- Khushaba, R. N., Wise, C., Kodagoda, S., Louviere, J., Kahn, B. E., & Townsend, C. (2013). Consumer Neuroscience: Assessing The Brain Response To Marketing Stimuli Using Electroencephalogram (EEG) And Eye Tracking. *Expert systems with applications*, 40(9), s.3803-3812.
- Kumar, H., Mathur, N., & Jauhari, S. (2016). Neuromarketing: A New Agenda for Marketing Researches With Particular Reference to Eye Tracking. *International Journal of Core Engineering and Management*, 3(2).
- Kurzahls, K., Burch, M., Blascheck, T., Andrienko, G., Andrienko N., Weiskopf, D. (2015) A Task-Based View on the Visual Analysis of Eye-Tracking Data, Ed. Hans-Christian H. David H. Christopher R. J. Konrad P. Martin R. (pp. 3-22). Springer.
- Küçün, T.N. (2019). Sosyal Psikoloji Çerçevesinden Satın Alma Sürecinin Nöropazarlama Yöntemleri Ile İncelenmesi, (Doktora Tezi), Trakya: Trakya Üniversitesi.

- Lahey, J. N., & Oxley, D. (2016). The Power of Eye Tracking in Economics Experiments. *American Economic Review*, 106(5), s.309-13.
- Lohse, G. L., & Johnson, E. J. (1996). A Comparison of Two Process Tracing Methods for Choice Tasks. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 68(1), s.28-43.
- Lund, H. (2016). Eye Tracking in Library and İnformation Science: A Literature Review. *Library Hi Tech*, 34(4), 585-614.
- Meişner, M., & Oll, J. (2019). The Promise of Eye-Tracking Methodology in Organizational Research: A Taxonomy, Review, and Future Avenues, *Organizational Research Methods*, 22(2), s.590-617.
- Orquin, J. L., & Loose, S. M. (2013). Attention and Choice: A Review on Eye Movements in Decision Making. *Acta psychologica*, 144(1), s.190-206.
- Ömür, S., Aydoğdu, A. G. (2017). Göz İzleme Araştırmaları ve İletişim Alanında Yeni Yönelimler. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(4), s.1296-1307.
- zdoğan, F. B. (2008). Göz İzleme ve Pazarlamada Kullanılması zerine Kavramsal Bir Çalışma, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), s.134-147.
- Özer, E., & zdemir, S. (2022). Okuma Araştırmalarında Geçmişten Günümüze Göz İzleme Tekniği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi zel Eğitim Dergisi*, 23(3), 675-697.
- Perianes-Rodriguez, A., Waltman, L. ve Van Eck, N.J. (2016), Constructing Bibliometric Networks: A Comparison Between Full and Fractional Counting, *Journal of Informetrics*, 10(4), s.1178-1195
- Pieters, R., & Warlop, L. (1999). Visual Attention During Brand Choice: The İmpact of Time Pressure and Task Motivation. *International Journal of Research in Marketing*, 16(1), s.1-16.
- Pieters, R., & Wedel, M. (2004). Attention Capture and Transfer İn Advertising: Brand, Pictorial, and Text-Size Effects. *Journal of Marketing*, 68(2), s.36-50.
- Pieters, R., & Wedel, M. (2007). Goal Control of Attention To Advertising: The Yabus implication, *Journal of consumer research*, 34(2), s.224-233.
- Pieters, R., Rosbergen, E., & Wedel, M. (1999). Visual Attention to Repeated Print Advertising: A Test of Scanpath Theory, *Journal of marketing research*, 36(4), 4s.24-438.
- Pieters, R., Warlop, L., & Wedel, M. (2002). Breaking Through The Clutter: Benefits of Advertisement Originality and Familiarity for Brand Attention and Memory. *Management Science*, 48(6), s.765-781.
- Pieters, R., Wedel, M., & Batra, R. (2010). The Stopping Power of Advertising: Measures and Effects of Visual Complexity. *Journal of Marketing*, 74(5), s.48-60.
- Poole, A., Ball, L.J., 2005. Eye Tracking in Human-Computer İnteraction and Usability Research: Current Status and Future Prospects. In: Ghaoui, C. (Ed.), *Encyclopedia of Human-Computer Interaction*. Idea Group, Hershey, PA, pp. 211-219.
- Reutskaja, E., Nagel, R., Camerer, C. F., & Rangel, A. (2011). Search Dynamics in Consumer Choice Under Time Pressure: An Eye-Tracking Study, *American Economic Review*, 101(2), s.900-926.
- Sağlam, Z., & Yılmaz, F. G. K. (2021). Eğitim Araştırmalarında Gz İzleme: Araştırmalardaki Eğilimlerin Belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(3), 1621-1649.
- Santos, R. D. O. J., de Oliveira, J. H. C., Rocha, J. B., & Giraldi, J. D. M. E. (2015). Eye Tracking in Neuromarketing: A Research Agenda For Marketing Studies. *International journal of psychological studies*, 7(1), 32.
- Scott, N., Zhang, R., Le, D., & Moyle, B. (2019). A Review of Eye-Tracking Research in Tourism. *Current Issues in Tourism*, 22(10), s.1244-1261.

-
- Sharafi, Z., Sharif, B., Guéhéneuc, Y. G., Begel, A., Bednarik, R., ve Crosby, M. (2020). A Practical Guide on Conducting Eye Tracking Studies in Software Engineering. *Empirical Software Engineering*, 25(5), s.3128-3174.
- Stapleton, T., Koo, H. S. (2017). Bicyclist Biomotion Visibility Aids: A 3D Eye-Tracking Analysis. *International journal of clothing science and technology*, 29(2), s.262-269.
- Strzelecki, A. (2020). Eye-Tracking Studies of Web Search Engines: A Systematic Literature Review. *Information*, 11(6), 300.
- Tarr, M. J., & Warren, W. H. (2002). Virtual Reality in Behavioral Neuroscience and Beyond. *Nature Neuroscience*, 5(11), s.1089-1092.
- Teixeira, T., Wedel, M., & Pieters, R. (2012). Emotion-Induced Engagement in Internet Video Advertisements. *Journal of marketing research*, 49(2), s.144-159.
- Thelwall, M. (2008). Bibliometrics to webometrics *Journal of Information Science*, 34(4), s.605-621.
- Van Eck, N.J. ve Waltman, L. (2022), VOSviewer Manual, Universiteit Leiden, https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.18.pdf
- Van Herpen, E., & Van Trijp, H. C. (2011). Front-Of-Pack Nutrition Labels. Their Effect On Attention and Choices When Consumers Have Varying Goals and Time Constraints, *Appetite*, 57(1), s.148-160.
- Venkatraman, V., Dimoka, A., Pavlou, P. A., Vo, K., Hampton, W., Bollinger, B., ... & Winer, R. S. (2015). Predicting Advertising Success Beyond Traditional Measures: New Insights From Neurophysiological Methods and Market Response Modeling, *Journal of Marketing Research*, 52(4), s.436-452.
- Wedel, M., & Pieters, R. (2000). Eye Fixations on Advertisements and Ad Memory for Brands: A Model and Findings, *Marketing Science*, 19(4), s.297-312.
- Wedel, M., Pieters, R. (2008). A Review of Eye-Tracking Research in Marketing, *Review of Marketing Research*, Ed. Naresh K. Malhotra. (pp.123-147). New York: M.E.Sharpe, Inc.
- Yang, Y., & Wang, C. C. (2015). The Trend of Using Eye-Tracking Technology in Business Research, *Journal of Economics, Business and Management*, 3(4), s.447-451.
- Zupic, I. and Cater, T. (2015), Bibliometric Methods in Management and Organization, *Organizational Research Methods*, 18(3), s. 429-472.

EXTENDED SUMMARY

Eye-tracking technology, which is a tool for evaluating human behavior, is used as a research method in many fields. Due to the interdisciplinary nature of the research, the analyzes may differ according to the fields. While one researcher is interested in physiological measurements (for example, eye movement speed), other researches on specific areas of interest in a visual stimulus (Kurzahls et al., 2015, p.4). With the increasing application of eye-tracking methodologies to a range of social and marketing research, there is also the development of some basic research processes for investigating eye movements in these applications. In this research, a bibliometric analysis of the use of eye-tracking technology in the field of marketing was conducted. In this context, the research sheds light on the conceptual aspect of the eye-tracking method and how it should be used, and what should be considered while using it. At the same time, it supports the direction of new research by examining the existing research on eye-tracking methods in the field of marketing. It helps researchers who want to use the eye tracking method in the field of research and marketing to see which subjects the eye tracking method is better applicable to, taking into account the existing research, and contributing to creating an experimental design.

The bibliometric analysis in the research was carried out by scanning the words "Marketing" and "Eye-Tracking" in the Web of Science database on 10.09.2022. 762 publications were reached as a result of the search; years, research areas, institutions, journals, citation numbers, and keywords. In keyword analysis, VOSviewer software, a text mining technique, was used to analyze the content of titles, keywords, and abstracts. As a result of the research, it was seen that the publications on eye-tracking techniques in the field of marketing increased from 1996 to 2020, but decreased between 2020-2022. It was determined that the most publications were made at Tilburg University in the Netherlands, and the most publications were published in the SSCI-indexed Q1 class, Journal of Business Research. The most cited publications on eye-tracking methods in the field of marketing are; It was seen that focused on advertising analysis, consumer attention, ad recall, store, and product design, and labeling.

Bitcoin ile Borsa Endeksleri ve Seçili Finansal Varlıklar Arasındaki Uzun Dönem Asimetrik İlişki: Kırılgan Beşli Ülkeler Örneği

Long-Term Asymmetric Relationship Between Bitcoin and Stock Indexes And Selected Financial Assets: The Example of Fragile Five Countries

Mortaza OJAGHLOU¹, Özge DEMİRKALE²

Geliş Tarihi (Received): 17.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 27.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Türkiye, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika ve Endonezya'nın ekonomik büyümelerini finanse etmek için istikrarsız yabancı yatırımlara olan yüksek bağımlılıkları nedeniyle, bu ülkeler "Kırılgan Beşli" ülke olarak adlandırılmıştır. Aynı zamanda Global Crypto Adoption Index'e göre, bu ülkeler kripto para birimlerine yatırım yapma konusunda oldukça aktiflerdir. Bu çalışmada "Kırılgan Beşli" ülkeler dikkate alınarak Bitcoin ve finansal varlıklar arasındaki uzun dönemli asimetrik ilişki Ağustos 2010 - Temmuz 2022 dönemine ait aylık veriler baz alınarak ARDL ve NARDL yöntemleri ile incelenmiştir. Sonuçlar, Bitcoin'in tüm borsa endekslerine olumlu bir etkisi olmasına rağmen, yalnızca Türkiye ve Hindistan'daki değişkenlerin eş bütünleşik olduğunu göstermektedir. Bitcoin'in olumsuz şoklarının Türkiye'de daha derin ve baskın etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Ancak, Bitcoin'in olumlu şoklarının Hindistan'da daha baskın olduğu sonucuna rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, Borsa Endeksleri, Finansal Varlıklar, Kırılgan Beşli, NARDL Yöntemi

&

Abstract: Due to Turkey, Brazil, India, South Africa, and Indonesia's high dependence on unstable foreign investment to finance their economic growth, these countries are known as "five fragile" countries. At the same time according to Global Crypto Adoption Index, those countries are remarkably active in investing in crypto currencies. In this study, considering the "five fragile", the long-term asymmetric relationship between Bitcoin and financial assets has been examined by ARDL and NARDL methods based on monthly data for August 2010 - July 2022. The results show that although there is a positive impact of Bitcoin on all stock indices, only the variables in Turkey and India are cointegrated. The negative shocks of Bitcoin have a more deep impact in Turkey. While the positive shocks of Bitcoin have more deep impact in India.

Key Words: Bitcoin, Stock Market, Financial Assets, Five Fragile, NARDL Method

Atıf/Cite as: Ojaghlo, M., Demirkale, Ö. (2023). Bitcoin ile Borsa Endeksleri ve Seçili Finansal Varlıklar Arasındaki Uzun Dönem Asimetrik İlişki: Kırılgan Beşli Ülkeler Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1046-1065. doi: 10.11616/asbi.1266989

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mortaza Ojaghlo, İstanbul Aydın Üniversitesi, mortazaojaghlo@aydin.edu.tr.

² Dr. Öğr. Üyesi, Özge Demirkale, İstanbul Aydın Üniversitesi, ozgedemirkale@aydin.edu.tr (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Ağustos 2013'te Morgan Stanley³'deki bir finansal analist, ekonomik büyümeyi finanse etmek için yabancı yatırıma (sıcak para) fazla bağımlı hale gelen gelişmekte olan piyasa ekonomilerini temsil etmek için "Kırılgan Beşli" terimini kullanmıştır. Bu yazıda Kırılgan Beşli'nin beş üyesi Türkiye, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika ve Endonezya olarak vurgulanmıştır.

Gelişmekte olan piyasa ülkelerinin çoğundan gelen sermaye akışları, ABD Merkez Bankası'nın 2008'in sonundan itibaren üç dönemlik niceliksel genişleme başlatmasından negatif bir şekilde etkilenmiştir. Bunun ekonomik büyüme, istihdam, enflasyon ve özellikle finansal göstergeler gibi çeşitli makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi dikkat çekmektedir. Geleneksel olmayan ABD para politikası uygulamalarının hassas olan gelişmekte olan piyasa ekonomileri ve onların finansal piyasaları üzerindeki etkisi hakkında çok az şey bilinmektedir. Uluslararası portföy dengeleme kanalı üzerinden çalışan niceliksel genişleme, ülkeler arası para birimlerini ayarlayarak ülkeler arasındaki sermaye akışlarını değiştirmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan piyasa para birimleri ile varlık piyasaları arasındaki çapraz korelasyonların ABD para politikası ve para politikası belirsizliğinden etkilenmesini beklemek makul görünmektedir (Chadwick, 2019).

2008 küresel ekonomik kriz başta finansal piyasalar olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik krizin makroekonomik göstergelere ve finansal piyasalara olan etkisi akademi başta olmak üzere ekonomi yapıcılar, yatırımcılar tarafından araştırılmakta ve araştırılmaya devam etmektedir. Krizin yarattığı olumsuz etkiler özellikle yatırımcıların güvenli liman olarak adlandırılan finansal araçlara yönelmelerine neden olmuştur. Literatürde genellikle güvenli liman olarak kabul edilen varlıklar arasında; altın (Baur ve Dermott, 2010:1890; Hood ve Malik, 2013:48; Reboredo, 2013:2665), ham petrol (Elie vd., 2019:544), bulunmaktadır. 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve hızla dünyaya yayılan Covid-19 salgını da 2008 küresel ekonomik krizde yaşanan olumsuzluğun yarattığı etkilerin ortaya çıkmasına-neden olmuştur. Salgın, tüm ülke ekonomilerinde işletmelerin ciddi finansal problemlerle karşılaşmalarına, üretimin azalması ile birlikte işsizlik oranlarının artmasına satışların düşmesine neden olmuştur. Finansal piyasalarda ise yatırımcı davranışlarının değişmesi ile birlikte ülkelerin sermaye piyasaları değer kaybetmiş, geleneksel olarak ve/veya güvenli liman olarak tabir edilen finansal araçlara (altın, gümüş, petrol vb.) eğilim azalmıştır.

Nakamoto (2008) tarafından bir yatırım ve ödeme aracı olarak geliştirilen kripto paraların son yıllarda popüleritesinin artması ile birlikte başta Bitcoin olmak üzere çeşitli kripto para birimlerinin ve kripto borsalarının gelişmekte olduğu bilinmektedir. Bitcoin'de 2017 yılında ortaya çıkan fiyat artışı kripto para biriminin dünya çapında bilinirliğini de artırmıştır. Bununla birlikte Covid-19 salgınının hemen hemen tüm alanlarda yaratmış olduğu belirsizlik finansal piyasalara da yansımış, yatırımcıların kripto paralara olan eğilimini de yüksek oranda artırmıştır. Kripto paralara olan eğilimin artması akademi dünyasında da yoğun bir şekilde araştırılmaya devam etmektedir. "Neden yatırımcıların kripto paralara yöneldiği?" sorusunun yanı sıra "Bu eğilim rasyonel bir yatırımcı davranışı doğrultusunda mı gerçekleşiyor yoksa spekülasyon hareketlerinin bir sonucu mu?" sorularının da araştırılması gerekmektedir.

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte piyasalar ve geleneksel finansal varlıklar arasındaki bağılılık giderek artmıştır. Bu durum getiri elde etmek ve riskten korunma kararları içinde oldukça önemlidir. Bununla birlikte teknolojik gelişmeler tüm finansal sistemin adeta yeniden inşa edilmesine de neden olmuştur. Çünkü günümüzde yatırımın doğru finansal araçlara yönlendirilmesi kadar bunun hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi de oldukça önemlidir. Bu nedenle literatürde kripto paralar ile borsalar ve finansal varlıklar arasındaki etkileşimi inceleyen birçok çalışma yapılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte

³<https://www.businessinsider.com/morgan-stanley-fragile-5-emerging-markets-2013-9>

literatürde kripto paralar ile borsa endeksleri ve finansal varlıklar arasındaki asimetrik ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısı sınırlıdır.

5 kırılğan ekonomi olarak bilinen ekonomilerin, kripto para üzerinde yatırım yapan en aktif ülkelerden olduğu görülmektedir. Öyle ki bu ülkelerin dördü, dünya çapında kripto para birimine en çok yatırım yapan “20 ülke” listesinde yer almaktalar. Chainalysis’ 2022 Global Crypto Adoption⁴ endeksine göre Hindistan 4., Brezilya 7., Türkiye 12., Endonezya 20. , ve Güney Afrika 30. Sırada yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı Bitcoin’in kırılğan beşli ülkelerin borsa endeksleri altın ve petrol fiyatları arasındaki asimetrik ilişkiyi NARDL yöntemi yardımıyla incelemektir. Bu amaca ulaşmak için değişkenlerin Ağustos 2010-Temmuz 2022 dönemlerine ait aylık verileri kullanılmıştır. Araştırmanın Bitcoin’in borsa endeksleri ve finansal varlıklar üzerindeki asimetrik etkisini kırılğan beşli ülkeler üzerinden incelemesi bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada öncelikle literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Yöntem ve veri setinin tanıtıldığı bölümden sonra analizden elde edilen bulgular ve sonuçlar tartışılmıştır

2. Literatür

Literatürde birçok çalışma Bitcoin’in farklı finansal varlıklarla ilişkilerini ve hedge olup olmadığını araştırmaktadır. Bu bağlamda Ciaian vd. (2016), petrol fiyatlarının Bitcoin’in volatilitesinde belirleyici role sahip olduğunu; Corbet vd. (2017), petrol ile Bitcoin fiyatları arasında ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Das vd. (2020), ise çalışmalarında Bitcoin’in petrol riskinden korunmak için açık bir avantaja sahip olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Baur vd. (2018), GARCH modelini kullanarak Bitcoin ve diğer finansal varlıklar arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. Elde ettikleri sonuçlar, Bitcoin’in diğer finansal varlıklara göre farklı getiri, volatilité ve korelasyon özellikleri sergilediğini göstermektedir. Diğer yandan Bouri, Das vd. (2018), VAR-GARCH modelini kullanarak Bitcoin ve geleneksel finansal varlıklar arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında Bitcoin’in getirilerinin özellikle emtialarla yakından ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca Bouri, Gupta ve ark. (2018), toplam emtia endeksi ve altın fiyatlarının Bitcoin fiyatları üzerindeki etkilerini NARDL yöntemiyle araştırmışlardır. Bulgular, toplam emtia ve altın fiyat endekslerinden alınan fiyat bilgilerine göre Bitcoin fiyat hareketlerinin tahmin edilebileceğini göstermektedir. Diğer yandan Panagiotidis vd. (2018) Bitcoin’in altından güçlü ve pozitif yönde etkilendiğini tespit ederken Jin vd. (2019), Kyriazis (2020) çalışmalarında Bitcoin ve altın fiyatları arasındaki korelasyonun negatif yönde olduğunu saptamışlardır. Lin ve An (2021), altın ve gümüş vadeli sözleşmeleri ile Bitcoin arasında kısa ve uzun dönemde asimetrik nedensellik olduğunu göstermektedir.

Literatürde altın ve Bitcoin’in hedge veya güvenli liman olup olmadığına dair araştırmalar çeşitli çalışmalarda değişik piyasalar için birçok yazar tarafından ele alınmıştır. Dyhrberg (2016), asimetrik GARCH yöntemini kullanarak, Bitcoin’in FTSE için hedge bir enstrüman olduğunu, kısa vadede, ABD dolarına karşı bir hedge aracı olarak kullanılabileceğini tespit etmiştir. Bouri vd. (2017), dinamik koşullu korelasyon (DCC) yöntemini kullandığı çalışmalarında Bitcoin’in zayıf bir hedge olduğunu ve yatırımcılar için bir çeşitlendirme aracı olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan Bouri vd. (2020), Bitcoin’in, analiz edilen tüm dönemler ve tüm hisse senedi endeksleri için güvenli liman olduğunu belirtmişlerdir. Huang ve ark. (2021), Bayesian panel VAR modelini kullandıkları çalışmalarında Bitcoin’in özellikle beş büyük ekonomideki hisse senedi ve tahvil varlıklarında meydana gelen olumsuz dalgalanmalarına karşı güvenli bir liman özelliği taşıdığını tespit etmişlerdir.

Wang vd. (2016), uzun dönemde borsa endeksi ve petrol değişkenlerinin Bitcoin fiyatı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu fakat Bitcoin fiyatının günlük işlem hacmini olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir. Ayrıca kısa dönemde borsa endeksinin Bitcoin fiyatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Diğer yandan Kang vd. (2019), Bitcoin ile S&P 500, ABD Doları, hazine bonoları ve altın vadeli işlemleri arasında asimetrik nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Jareno vd. (2020), NARDL yöntemini kullandıkları çalışmalarında Bitcoin ve altın fiyat getirileri arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu; NARDL yöntemini kullanarak altın ve kripto paraların Tayland borsası

²<https://blog.chainalysis.com/reports/2022-global-crypto-adoption-index/>

üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini araştıran Thampanya vd. (2020), altın ve kripto para birimlerinin borsada riskten korunmak için iyi bir araç olmadığını belirlemişlerdir. Diğer yandan Yang (2020), çalışmasında Tayvan borsası ve Bitcoin'in doğrusal olmayan önemli bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Bitcoin ile farklı kripto para birimlerini de analize dahil eden çalışmalardan; Ciaian vd. (2018), ARDL yöntemini kullanarak Bitcoin ve diğer 16 alt coin arasında anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Corbet vd. (2018), Bitcoin, Ripple ve Litecoin ile çeşitli diğer finansal varlıklar arasındaki ilişkiyi inceleyerek, kripto para birimlerinin diğer pazarlardan oldukça izole olduğunu belirlemişlerdir. Gonzalez vd. (2020), Bitcoin getirileri ile ilk 10 kripto para biriminin getirisi arasında uzun vadede anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğunu kısa vadede güçlü bir asimetrik ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Umar et al. (2020), beş kripto para birimi ve beş büyük borsa endeksi arasındaki ilişkiyi, asimetrik DCC ve dalgacık tutarlılık yaklaşımları (Asymmetric DCC) yöntemlerini kullanarak araştırmışlardır. Kripto para birimi ile borsa endeksleri arasında zamanla değişen önemli bir koşullu ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Diğer yandan Trabelsi (2018), Kostika ve Laopodis (2019) çalışmalarında kripto para birimlerinin borsalarda ne kısa ne de uzun vadeli stokastik trendlere sahip olmadığını bulmuşlardır. Aslanidis vd. (2019), Bitcoin başta olmak üzere dört ana kripto para biriminin S&P500 ve tahvil endeksleri ile altın fiyatlarının koşullu korelasyonunu incelemişlerdir. Elde edilen bulgular analiz edilen kripto para birimlerinin pozitif korelasyon gösterdiğini, kripto para birimleri ile geleneksel finansal varlıklar arasındaki korelasyonun ise ihmal edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir. Demir vd. (2021), NARDL modelini kullanarak Bitcoin'in altcoinler üzerindeki asimetrik etkisini araştırmışlardır. Ghorbel ve Jeribi (2021), kripto para birimleri arasında daha yüksek volatilité olduğu ve kripto para birimleri ile finansal varlıklar arasında daha düşük volatilité olduğunu göstermiştir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı kırılgan beşli ülkelerin borsa endeksleri ile Bitcoin, altın ve petrol fiyatları arasındaki asimetrik ilişkiyi incelemektir. Çalışmada kullanılan veri setine gelince ülkelerin borsa endeksleri, altın ve petrol fiyatlarına ait Ağustos 2010 – Temmuz 2022 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Değişkenlere ait veriler investing.com adresinden elde edilmiştir. Tablo 1'de kırılgan beşli ülkelerin borsa endekslerine ait açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

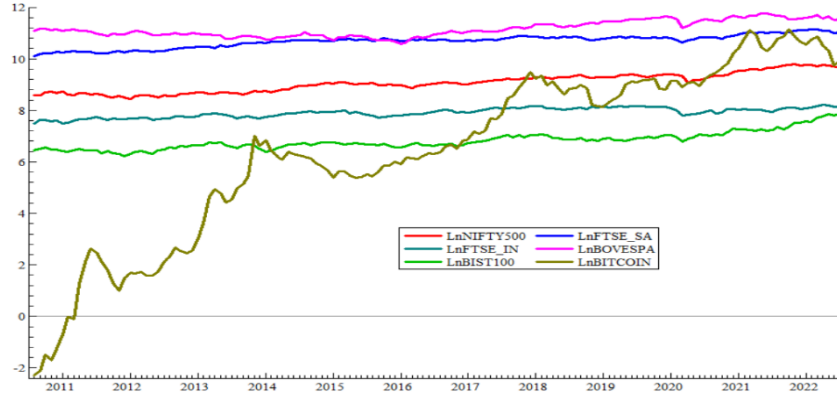
Tablo 1: Borsa Endeks Adları

Ülke	Borsa Endeksi
Türkiye	BIST100
Brezilya	Bovespa
Endonezya	FTSE Indonesia
Güney Afrika	FTSE South Africa
Hindistan	NIFTY50

Kaynak: www.investing.com (Erişim Tarihi: 30.03.2022)

Bitcoin ve Borsa Endekslerinin 2011-2022 yıllarına ait grafik Şekil 1'de görülmektedir. Bitcoin (BTC) fiyatı, Kasım 2021'de 65.000 USD'yi aştığı için 2021'de yeniden tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu fiyat artışı, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir Bitcoin ETF'nin piyasaya sürülmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır.

Şekil 1: Bitcoin ve Borsa Endeksleri

ARDL modeli, Pesaran (1998), Pesaran ve Shin (1999), Pesaran vd. (2001) tarafından sınırlı gözlem sayısına sahip örneklerde değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin belirlenmesi için geliştirilmiştir. Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) eşbütünlüşme testlerindeki gibi değişkenlerin aynı derecede entegre olmalarına bağlı olmadan ARDL sınır testinin uygulanabilmesi mümkündür (Narayan ve Smyth, 2005:103). Bir başka ifade ile analize dahil edilen değişkenler seviye değerlerinde ya da birinci farkta durağan olup olmamasına bağlı olmadan analize dahil edilebilmektedirler. Bu bağlamda ARDL yöntemi değişkenlere birim kök testi uygulamadan gerçekleştirilebilmektedir. Ancak ikinci farkta durağan değişkenlere ARDL modeli uygulanamamaktadır. Bu nedenle analize dahil edilen değişkenlerin ikinci farkta durağan olmadıklarını ispatlamak için birim kök testi sınaması yapılması gerekmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin araştırılması için Pesaran (2001) sınır testi yapılmasını önermiştir. Seviyesinde değişkenlere uygulanan Wald testi sonucunda F istatistiği değerleri tablo kritik değerlerinden küçük ise bu durumda sıfır hipotezi reddedilmeyecek ve seriler arasında bir eşbütünlüşme olmadığına karar verilecektir. Eğer hesaplanan F istatistik değeri tablo kritik değerlerinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmekte ve seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğuna karar verilmektedir. Eğer sınır testi ile değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi tespit edilmişse uzun ve kısa dönem ilişkilerin belirlenebilmesi için ARDL modelleri tahminine geçilmektedir. (Nayan ve Smyth, 2005: 103). Kısıtsız hata düzeltme modeline ait genel denklem aşağıdaki gibidir (Pesaran vd., 2001:296):

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t + \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yxx} X_{t-1} \sum_{i=1}^{p-1} \psi_i \Delta z_{t-i} + \omega \Delta x_t + \theta w_t + u_t \quad (1)$$

Modelde yer alan π_{yy} ve π_{yxx} uzun dönem çarpanları, c_0 parametre vektörünü, t trendi, w_t kontrol değişkeni, u_t hata terimini ifade etmektedir.

ARDL sınır testi için hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmalıdır (Pesaran vd., 2001: 296):

H₀: $\pi_{yy} = 0, \pi_{yxx} = 0$ (Eşbütünlüşme yoktur)

H₁: $\pi_{yy} \neq 0, \pi_{yxx} \neq 0$ (Eşbütünlüşme vardır)

3.1. NARDL Modeli

ARDL modeli eşbütünlüşme ilişkisinin araştırılacağı serilere ait uzun ve kısa dönem dinamiklerini değerlendirirken değişkenler arasında sadece doğrusal veya simetrik ilişki olduğunu varsaymaktadır. Bu anlamda ARDL'nin sağladığı avantajlara ek olarak Shin vd. (2011) tarafından geliştirilen NARDL modeli, standart ARDL yaklaşımının asimetric bir uzantısı olarak serilerdeki kısa ve uzun dönem asimetrinin

sorgulanmasına olanak sağlamaktadır. Bir başka ifadeye göre bu yaklaşımda, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem asimetrik ilişki üzerine odaklanılmakta ve açıklayıcı değişkenlerde meydana gelen “negatif” ve “pozitif” değişimlerin bağımlı değişken üzerinde oluşturduğu etkiler belirlenmektedir (Shahzad vd., 2017:215). NARDL eşbütünleşme yöntemine temel oluşturan asimetrik eşbütünleşme modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir (Shin vd. 2011:8):

$$y_t = \beta^+ X_t^+ + \beta^- X_t^- + u_t \quad (2)$$

2. Eşitlikte pozitif ve negatif değişimleri gösteren bileşenler ise değişkendeki artış ve azalışların kümülatif toplamlarından oluşmakta ve aşağıdaki gibi hesaplanabilmektedir (Shin vd. 2014: 285):
- 3.

$$X_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta x_j, 0) \quad (3)$$

$$X_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta x_j, 0) \quad (4)$$

1. Eşitlikte ifade edilen uzun dönem ilişkinin ortaya çıkarılmasında kullanılacak ARDL modelinin tanımlanmasıyla ise NARDL yaklaşımına ait kısıtsız hata düzeltme modeli ise şu şekilde ifade edilebilecektir:

$$y_t = \sum_{j=1}^p \theta_j y_{t-j} + \sum_{j=1}^q (\theta_j^+ X_{t-j}^+ + \theta_j^- X_{t-j}^-) + \epsilon_t \quad (5)$$

NARDL yönteminin uygulanmasına ARDL yönteminde olduğu gibi değişkenlerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi için birim kök testi yapılmaktadır. Değişkenlerin I(2)'de olmadığı tespit edildikten sonra kısıtsız hata düzeltme modeli tahmin edilerek uygun gecikme uzunluğu belirlenmekte ve eşbütünleşme sınaması için sınır testi yapılmaktadır. F testi ile değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı araştırılmaktadır.

4. NARDL Uygulaması ve Bulgular

Çalışmada analize dahil edilen tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmış ve mevsimsellikten arındırılmıştır. Buna göre Tablo 2; ADF ve PP (Phillips & Perron) birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Birim kök testleri sonuçlarına göre Bitcoin değişkeninin I(0) (ADF), diğer değişkenlerinde ise I(1) seviyesinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Birim Kök Testleri Sonuçları⁵

ADF Değişken	Seviye I(0)		Birinci Fark I(1)	
	Sabit P-Değeri	Sabit ve Trendli P-Değeri	Sabit P-Değeri	Sabit ve Trendli P-Değeri
LBitcoin	0,05	0,08	0,00	0,00
LPetrol	0,2	0,5	0,00	0,00
LAltın	0,5	0,7	0,00	0,00
LBIST100	0,9	0,8	0,00	0,00
LBovespa	0,7	0,3	0,00	0,00
LNIFTY	0,8	0,1	0,00	0,00
LFTSE Endonezya	0,1	0,08	0,00	0,00
LFTSE GA	0,2	0,1	0,00	0,00

⁵ Seriler MA yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

PP Değişken	Seviye I(0)		Birinci Fark I(1)	
	Sabit P-Değeri	Sabit ve Trendli P-Değeri	Sabit P-Değeri	Sabit ve Trendli P-Değeri
LBitcoin	0,03	0,2	0,00	0,00
LPetrol	0,4	0,7	0,00	0,00
LAltın	0,5	0,8	0,00	0,00
LBIST100	0,2	0,3	0,00	0,00
LBovespa	0,9	0,9	0,00	0,00
LNIFTY	0,8	0,1	0,00	0,00
LFTSE Endonezya	0,7	0,1	0,00	0,00
LFTSE GA	0,1	0,1	0,00	0,00

4.1. Türkiye

Tablo 3, Türkiye için doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL Modeli Eşbütünleşme Testi sonuçlarını göstermektedir. ARDL modellerinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığının araştırılması için Pesaran (2001) sınır testi yapılmasını önemmiştir. Çalışmada sınır testi için katsayıların anlamlılığı toplu olarak test edildiğinde F-istatistik değerinin ARDL ve NARDL modellerinde alt ve üst sınır değerlerinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan ARDL Modeli Sınır Testi

Bağımlı Değişken: LBIST10	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi				Sonuç
		%10		%5		
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
ARDL Modeli	3,89	2,37	3,2	2,79	3,67	Uzun dönem ilişki var
NARDL Modeli	3,70	2,2	3,09	2,56	3,49	Uzun dönem ilişki var

Modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi saptandığından ARDL (7, 11, 0, 1) modeli için değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini yansıtan parametrelerin tahminine geçilmiştir. Modelde tanusal test sonuçlarına bakıldığında modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermediği görülmektedir. ARDL ve NARDL modellerinden elde edilen uzun dönem katsayılar dinamik olarak kararlı olup herhangi bir yapısal kırılma bulunmamaktadır. ARDL modelinden elde edilen sonuçlara göre Bitcoin ve altın değişkeninin uzun dönem tahmin sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre BIST100 endeksi ile Bitcoin ve altın değişkenleri arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 4).

Tablo 4: ARDL Uzun Dönem Test Sonuçları

Bağımlı değişken: BIST100			
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	P
<i>LBitQ</i>	0,10	4,80	0,00
<i>LGOLD</i>	1,02	2,06	0,04
<i>LOIL</i>	0,28	1,55	0,12
Sabit Terim	-2,36	-0,61	0,53
ECT_{t-1} ⁶	-0,10	-1,97	0,05
Tanısal Test İstatistikleri			
R ²		0,97	
Düzeltilmiş-R ²		0,97	
Breusch-Godfrey LM Testi Prob.		0,72	
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey Prob.		0,62	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,52	
CUSUM Testi		Durağan	
CUSUM-SQ Testi		Durağan	

BIST100 üzerinde Bitcoin'in simetrik etkisini test etmek için NARDL testine başvurulmuştur. NARDL modelinin sonuçları Tablo 5'te özetlenmiştir. Tablo 5'e göre, hata düzeltme terim katsayısı kabul edilen aralıktadır ($-1 < ECT < 0$) ve ECT 'nin ARDL modelinde olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 5'e göre $LBitc^{poz}$ ve $LBitc^{neg}$ katsayıları negatif ve negatif şokların etkisinin daha baskın olduğu söylenebilir. Ancak bu katsayılar istatistiksel olarak anlamlı değildir. BIST100 üzerinde Bitcoin'in simetrik etkisinin net anlaşılması için Bitcoin'in BIST100 üzerinde simetrik ve dinamik çarpan etkisi (Dynamic Multipliers effect) testi uygulanmıştır.

Tablo 5: Uzun dönem NARDL Model sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları			
Değişken	Katsayılar	t-istatistiği	P
$LBitc^{poz}$	-0,00	-0,12	0,89
$LBitc^{neg}$	-0,18	-1,59	0,11
<i>LGOLD</i>	0,42	1,13	0,25
<i>LOIL</i>	0,57	2,33	0,02
Sabit terim	0,51	0,19	0,84
ECT_{t-1} ⁷	-0,10	-2,53	0,01
Tanısal Test İstatistikleri			
R ²		0,97	
Düzeltilmiş-R ²		0,97	
Breusch-Godfrey LM Testi		0,18	
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey		0,42	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,66	
CUSUM Testi		Durağan	
CUSUM-SQ Testi		Durağan	

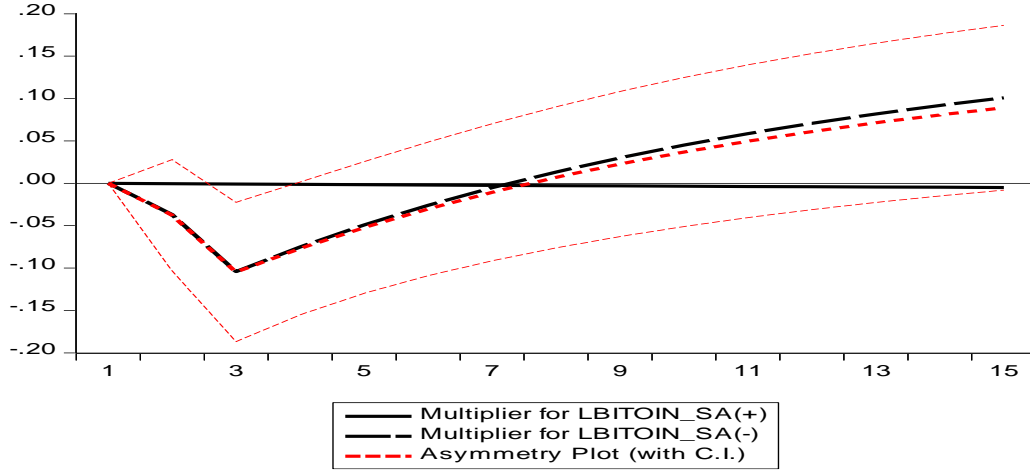
⁶ $ECT_{t-1} = LBIST100 - (0,10LBitc + 1,02LGOLD + 0,28LOIL - 2,36)$

⁷ $ECT_{t-1} = LBIST100 - (-0,006LBitc^{poz} - 0,18LBitc^{neg} + 0,42LGOLD + 0,57LOIL + 0,51)$

Bitcoin ve BIST100 arasındaki genel asimetrisini göstermenin başka bir yöntemi Multiplier testine başvurmak. Bu test zaman içinde BIST100'de Bitcoin'in pozitif ve negatif toplamlarındaki asimetrik değişikliklerin dinamik çarpan etkisini (kısa vadeli ve uzun vadeli kombine) göstermektedir. Multiplier test sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur. Kesik siyah çizgi, BIST100'ün $Bitc^{neg}$ 'deki değişikliklere yüzde tepkiyi ve düz siyah çizgi, BIST100'ün $Bitc^{poz}$ 'deki değişikliklerden verdiği tepkiyi göstermektedir. Kesik kırmızı çizgi; pozitif bileşen ve negatif bileşen eğrisi arasındaki farkı göstermektedir. Bu eğri, Bitcoinde yaşanan pozitif ve negatif şoklarla bağlantılı dinamik çarpanların doğrusal karışımını gösteren bir asimetri eğrisini temsil etmektedir. Pozitif değişim eğrisi, belirli bir tahmin döneminde BIST100'ün pozitif Bitcoin şokuna asimetrik olarak ayarlanması doğrultusunda bilgi verirken, negatif varyasyon eğrisi, bir tahmin döneminde BIST100'ün negatif Bitcoin şokuna asimetrik olarak ayarlanması hakkında bilgi vermektedir. Başka bir ifade ile çarpan etkisinin grafikleri, Bitcoin'nin pozitif ve negatif şoklarını takiben BIST100 fiyatlarının dinamik tepkisini izlemektedir.

Dinamik çarpan test sonuçları Şekil 2'de sunulmuştur. Dinamik çarpan test sonuçları uzun dönem NARDL test sonuçları ile örtüşmektedir. Sonuçlara göre negatif şok etkileri daha baskındır ancak 7. dönemden sonra negatif şoklar simetri pozisyona geçmiştir ve pozitif şokların etkisinin kısıtlı kalarak sifıra yakın bir yerde seyrettiği görülmektedir. Bu bağlamda bağımsız değişkene verilen pozitif şoklar, BIST100 üzerinde hemen hemen sabit kalmıştır.

Şekil 2: Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmini Dinamik Çarpan Grafikleri

4.2 Brezilya

Tablo 6, Brezilya için doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL Modeli Eşbütünleşme Testi sonuçlarını göstermektedir. Çalışmada ARDL ve NARDL sınır testi için katsayıların anlamlılığı toplu olarak test edildiğinde F-istatistik değerinin alt ve üst sınır değerlerinin altında olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan ARDL Modeli Sınır Testi

Bağımlı Değişken: BOVESPA	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi				Sonuç
		%10		%5		
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
ARDL Modeli	2,44	2.37	3.2	2.79	3.67	Uzun dönem ilişki yok
NARDL Modeli	2,72	2.2	3.09	2.56	3.49	Uzun dönem ilişki yok

Tablo 7; ARDL (1, 4, 2,1) modeli için değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini yansıtan parametrelerin tahmin sonuçlarını göstermektedir. Modelin tanısal test sonuçları incelendiğinde modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermediği görülmektedir. ARDL test sonuçlarına göre Bitcoin değişkeninin uzun dönem tahmin sonuçları istatistiksel olarak anlamlı iken diğer değişkenlerin katsayısı anlamlı değildir.

Tablo 7: ARDL Uzun Dönem Test Sonuçları

Bağımlı değişken: BOVESPA			
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	P
<i>LBitC</i>	0,07	3,31	0,00
<i>LGOLD</i>	0,24	0,52	0,59
<i>LOIL</i>	0,06	0,31	0,75
Sabit Terim	8,65	2,69	0,00
ECT_{t-1} ⁸	-0,07	-2,69	0,007
Tanısal Test İstatistikleri			
R ²		0,97	
Düzeltilmiş-R ²		0,97	
Breusch-Godfrey LM Testi Prob.		0,09	
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey Prob.		0,10	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,93	
CUSUM testi		Durağan	
CUSUM-QS		Durağan	

ARDL ve NARDL modellerinin hata düzeltme terim katsayısı sırasıyla -0,07 ve -0,06 olarak tespit edilmiştir. Bu değerler kabul edilen aralıktadır ($-1 < ECT < 0$) ve *ECT* katsayılar iki modelde de istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 8: Uzun dönem NARDL Model sonuçları

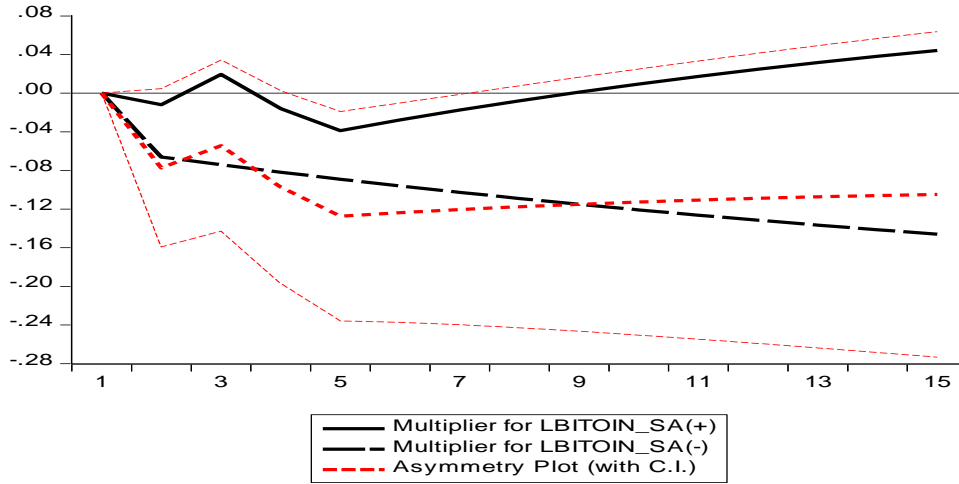
Uzun Dönem Katsayıları			
Değişken	Katsayılar	t-istatistiği	P
<i>LBitc^{poz}</i>	0,12	1,33	0,18
<i>LBitc^{neg}</i>	0,18	0,87	0,38
<i>LGOLD</i>	0,42	0,82	0,41
<i>LOIL</i>	0,16	0,70	0,48
ECT_{t-1} ⁹	-0,06	-2,25	0,025
Sabit Terim	6,80	1,98	0,04
Tanısal Test İstatistikleri			
R ²		0,97	
Düzeltilmiş-R ²		0,97	
Breusch-Godfrey LM Testi		0,06	
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey		0,07	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,91	

⁸ $ECT_{t-1} = LBOVES - (0,07LBitc + 0,24LGOLD + 0,06LOIL + 8,65)$

⁹ $ECT_{t-1} = LBOVES - (0,12LBitc^{poz} + 0,18LBitc^{neg} + 0,42LGOLD + 0,16LOIL + 6,80)$

Tablo 8'e göre Brezilya'da $LBitc^{poz}$ ve $LBitc^{neg}$ katsayıları pozitif olarak tespit edilmiştir ancak Türkiye örneğinde olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Şekil 3'te Dinamik Çarpan etkisinin grafiğine baktığımızda, Türkiye'ye göre negatif etkiler daha baskın görünmektedir. Bitcoin'e verilen negatif şoklar BOVESPA üzerinde net negatif etki bırakmıştır. Pozitif şoklar ise 9. döneme kadar negatif ancak 9. dönemden sonra BOVESPA üzerinde pozitif etki bırakmıştır. Pozitif ve negatif şokların farkının etkisi negatif olmuştur bu bağlamda toplamda negatif etkilerin daha baskın olduğu ifade edilebilir.

Şekil 3: Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmini Dinamik Çarpan Grafikleri

4.3. Endonezya

Çalışmada ARDL ve NARDL sınır testi için katsayıların anlamlılığı toplu olarak test edildiğinde F-istatistik değerinin alt ve üst sınır değerlerinin altında olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle modelde değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğunu kabul eden H_0 hipotezi red edilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan ARDL Modeli Sınır Testi

Bağımlı Değişken: FTSE INDONESIA	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi				Sonuç
		%10		%5		
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
ARDL Modeli	2,66	2.37	3.2	2.79	3.67	Uzun dönem ilişki yok
NARDL Modeli	2,54	2.2	3.09	2.56	3.49	Uzun dönem ilişki yok

ARDL (1, 0, 1,1) modeli tahmin sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Modelde tanınan test sonuçlarına bakıldığında modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermediği görülmektedir. ARDL test sonuçlarına göre Bitcoin değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre Bitcoin'in uzun dönemde borsa endeksi üzerinde etki değeri +0,05 ve pozitif olarak hesaplanmıştır. Bu etki istatistiksel olarak %99 güven aralığında anlamlıdır. Altın ve petrol katsayıları istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 10: ARDL Uzun Dönem Test Sonuçları

Bağımlı değişken: FTSE ENDONEZYA			
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	P
<i>LBitc</i>	0,05	5,30	0,00
<i>LGOLD</i>	-0,22	-1,32	0,18
<i>LOIL</i>	0,10	1,20	0,23
Sabit Terim	8,83	7,55	0,00
ECT_{t-1}^{10}	-0,13	-3,38	0,00
Tanısal Test İstatistikleri			
R ²		0,94	
Düzeltilmiş-R ²		0,94	
Breusch-Godfrey LM Testi Prob.		0,56	
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey Prob.		0,43	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,10	
CUSUM testi		Durağan	
CUSUM-SQ Testi		Duragan	

Endonezya için NARDL modeli ele alınmıştır. NARDL (1, 0, 1, 1, 1) test sonuçlarına baktığımızda ARDL sonuçları ile örtüşmektedir. Tablo 11'e göre $LBitc^{poz}$ ve $LBitc^{neg}$ katsayıları sırasıyla 0,055 ve 0,055 olarak pozitif değerlerdir. Ancak sadece $LBitc^{poz}$ istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 11: Uzun dönem NARDL Model sonuçları

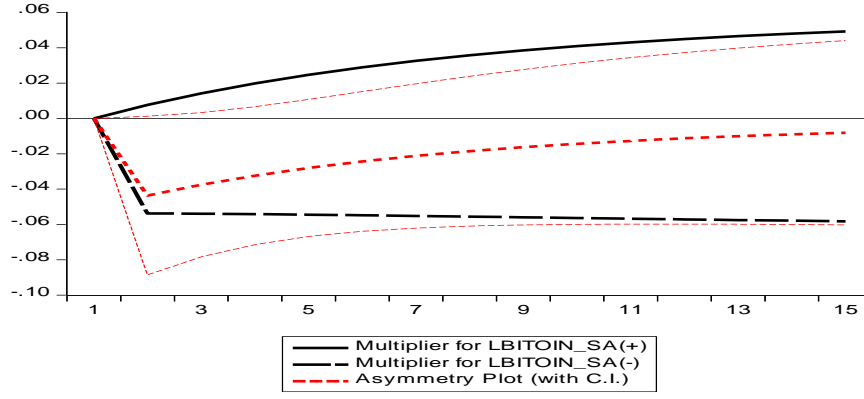
Uzun Dönem Katsayıları			
Değişken	Katsayılar	t-istatistiği	P
$LBitc^{poz}$	0,05	2,10	0,03
$LBitc^{neg}$	0,05	0,94	0,34
<i>LGOLD</i>	-0,21	-1,08	0,27
<i>LOIL</i>	0,15	1,55	0,12
Sabit Terim	8,32	6,35	0,00
ECT_{t-1}^{11}	-0,13	-3,16	0,00
Tanısal Test İstatistikleri			
R ²		0,94	
Düzeltilmiş-R ²		0,94	
Breusch-Godfrey LM Testi		0,69	
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey		0,18	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,03	
CUSUM testi		Durağan	
CUSUM-SQ Testi		Duragan	

Endonezya'da Bitcoin'in borsa endeksi üzerinde Dinamik Çarpan etkisi incelendiğinde NARDL modeli katsayıları ile tutarlı olduğu görülmektedir. Pozitif şokların pozitif ve negatif şokların negatif etkisi olduğu saptanmıştır. Ancak pozitif ve negatif şokların farkı baz alındığında negatif şokların daha baskın olduğu tespit edilmiştir (Şekil 4).

¹⁰ $ECT_{t-1} = LFTSE - (0,05LBitc - 0,22LGOLD + 0,10LOIL + 8,83)$

¹¹ $ECT_{t-1} = LFTSE - (0,05LBitc^{poz} + 0,05LBitc^{neg} - 0,21LGOLD + 0,15LOIL + 8,32)$

Şekil 4: Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmini Dinamik Çarpan Grafikleri

4.4. Güney Afrika

Tablo 12'ye göre ARDL ve NARDL sınır testi için katsayıların anlamlılığı toplu olarak test edildiğinde F-istatistik değerinin alt ve üst sınır değerlerinin altında olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu kabul eden H_0 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 12: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan ARDL Modeli Sınır Testi

Bağımlı Değişken: FTSE SOUTH AFRİCA	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi				Sonuç
		%10		%5		
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
ARDL Modeli	2,71	2.37	3.2	2.79	3.67	Uzun dönem ilişki yok
NARDL Modeli	2,61	2.2	3.09	2.56	3.49	Uzun dönem ilişki yok

ARDL (2, 0, 1,4) modeli için değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini yansıtan parametrelerin tahminine geçilmiştir. Modelde tanısal test sonuçlarına bakıldığında modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermediği görülmektedir. ARDL test sonuçları Bitcoin değişkeninin katsayısının uzun dönemde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 13: ARDL Uzun Dönem Test Sonuçları

Bağımlı değişken: FTSE GÜNEY AFRİKA			
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	P
<i>LBitc</i>	0,06	4,39	0,00
LGOLD	-0,00	-0,01	0,98
LOIL	-0,012	-0,11	0,90
Sabit Terim	10.44946	7.226631	0.0000
ECT_{t-1} ¹²	-0,08	-2,30	0,02
Tanısal Test İstatistikleri			
R ²		0,98	
Düzeltilmiş-R ²		0,98	
Breusch-Godfrey LM Testi Prob.		0,96	
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey Prob.		0,80	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,62	
CUSUM testi		Durağan	
CUSUMQ testi		Durağan	

Güney Afrika için en uygun NARDL modeli (2, 0, 1, 1, 4) olarak belirlenmiştir. NARDL (2,0,1,1,4) sonuçlarının Endonezya sonuçları ile çok benzer olduğu görülmektedir. $LBitc^{poz}$ ve $LBitc^{neg}$ katsayıları pozitif ve sırasıyla 0,05 ve 0,036 olarak hesaplanmıştır. $LBitc^{poz}$ katsayısı %90 güven aralığında

¹² $ECT_{t-1} = LFTSESA - (0,06LBitc - 0,003LGOLD - 0,012LOIL + 10,44)$

istatistiksel olarak anlamlıdır ancak $LBitc^{neg}$, altın ve petrol katsayıları istatistiksel olarak anlamlı değildir. ECT_{t-1} katsayısı $-0,09$ olarak teorik olarak kabul görülen aralıkta ve %90 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Güney Afrika'ya ait Dinamik Çarpan etkisi şekil 10'da sunulmuştur.

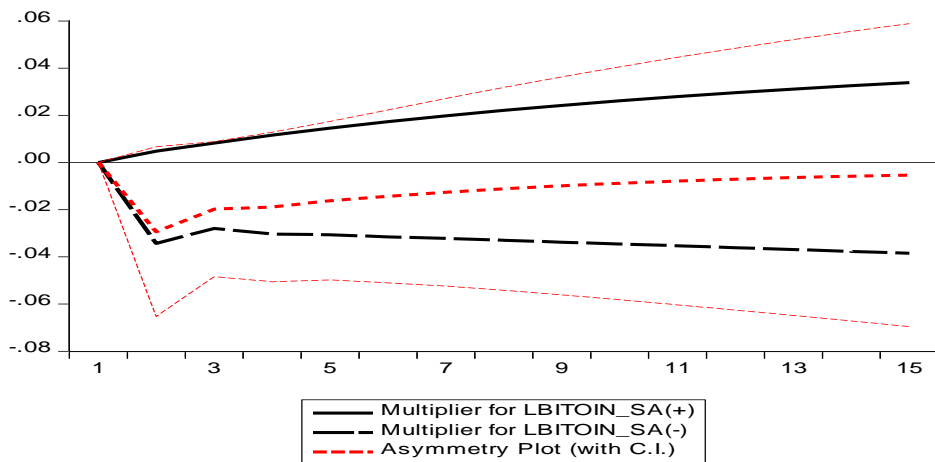
Tablo 14: Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları			
Değişken	Katsayılar	t-istatistiği	P
$LBitc^{poz}$	0,05	1,67	0,09
$LBitc^{neg}$	0,03	0,51	0,61
$LGOLD$	-0,04	-0,16	0,86
$LOIL$	0,04	0,41	0,68
Sabit Terim	10,36	5,88	0,00
ECT_{t-1} ¹³	-0,09	-1,81	0,07

Tanısal Test İstatistikleri	
R ²	0,98
Düzeltilmiş-R ²	0,98
Breusch-Godfrey LM Testi	0,98
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey	0,82
Jarque-Bera Normallik Testi	0,72
CUSUM testi	Durağan
CUSUMQ testi	Durağan

Güney Afrika'ya ait Dinamik Çarpan etkisi şekil 5'te sunulmuştur. Dinamik Çarpan etkisine göre pozitif şokların pozitif ve negatif şokların negatif etkisi olduğu görülmektedir. Ancak pozitif ve negatif şokların farkı baz alındığında negatif şokların daha baskın olduğu anlaşılmıştır.

Şekil 5: Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmini Dinamik Çarpan Grafikleri

¹³ $ECT_{t-1} = LFTSESA - 0,05LBitc^{poz} + 0,03LBitc^{neg} - 0,04LGOLD + 0,04LOIL + 10,36$

4.5. Hindistan

Tablo 15'e göre ARDL ve NARDL sınır testi için katsayıların anlamlılığı toplu olarak test edildiğinde F-istatistik değerinin alt ve üst sınır değerlerinin üstünde olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu kabul eden H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 15: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan ARDL Modeli Sınır Testi

Bağımlı Değişken: NIFTY500	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi				Sonuç
		%10		%5		
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
ARDL Modeli	3,89	2.37	3.2	2.79	3.67	Uzun dönem ilişki var
NARDL Modeli	3,81	2.2	3.09	2.56	3.49	Uzun dönem ilişki var

ARDL (4, 0, 0, 4) modeli tahmin sonuçları Tablo 16'da sunulmuştur. Modelde tanınal test sonuçlarına bakıldığında modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermediği görülmektedir. ARDL test sonuçları Bitcoin değişkeninin katsayısının uzun dönemde anlamlı ve pozitif olduğunu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Bitcoin'e ait katsayı 0,11 olarak pozitif ve %99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Diğer değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 16: ARDL Uzun Dönem Test Sonuçları

Bağımlı değişken: NIFTY500			
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	P
<i>LBitc</i>	0,11	7,39	0,00
LGOLD	0,10	0,41	0,67
LOIL	-0,036	-0,28	0,77
Sabit Terim	7.76	4.48	0.00
ECT_{t-1} ¹⁴	-0,09	-3,83	0,00
Tanınal Test İstatistikleri			
	R ²		0,98
	Düzeltilmiş-R ²		0,98
	Breusch-Godfrey LM Testi Prob.		0,95
	Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey Prob.		0,30
	Jarque-Bera Normallik Testi		0,16
	CUSUM testi		Durağan
	CUSUMQ testi		Durağan

ARDL sınır testi modelinde hata düzeltme terimi (ECT) -0,09 olarak negatif ve $-1 < ECT < 0$ ve istatistiksel olarak anlamlı olduğuna tespit edilmiştir. Modeldeki yer alan değişkenlerin eşbütünleşik ve aralarında uzun dönem ilişki olduğu saptanmıştır. ARDL modelinden elde edilen sonuç NARDL (4, 0, 0, 0, 4) modeli için de geçerlidir. NARDL model sonuçları Tablo 17'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre hata düzeltme terimi katsayısı -0,14 ve istatistiksel olarak anlamlıdır. $LBitc^{poz}$ ve $LBitc^{neg}$ katsayıları sırasıyla 0,05 ve -0,025 olarak hesaplanmıştır. Ancak $LBitc^{poz}$ sadece istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.

¹⁴ $ECT_{t-1} = LNIFTY500 - (0,11 LBitc + 0,10 LGOLD - 0,03 LOIL + 7,76)$

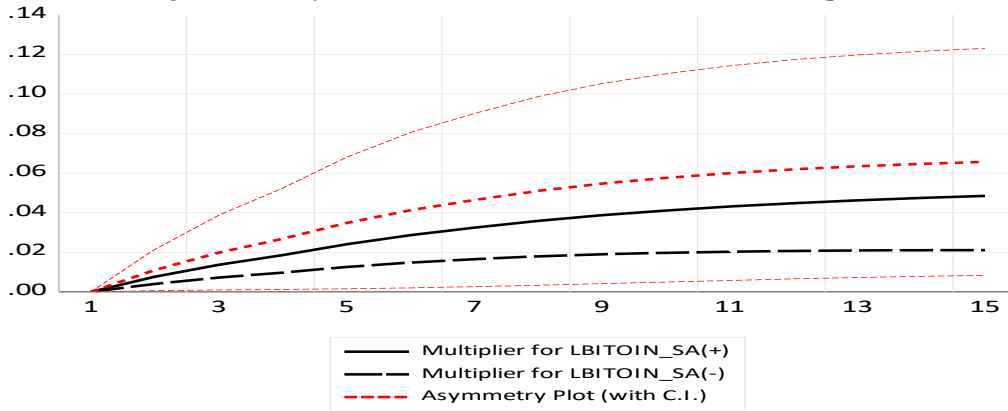
Tablo 17: Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları			
Değişken	Katsayılar	t-istatistiği	P
$LBitc^{poz}$	0,05	1,67	0,07
$LBitc^{neg}$	-0,025	-0,43	0,66
$LGOLD$	-0,05	-0,31	0,75
$LOIL$	0,04	0,48	0,63
Sabit Terim	8,45	6,80	0,00
ECT_{t-1}^{15}	-0,14	-3,36	0,00

Tanısal Test İstatistikleri	
R^2	0,98
Düzeltilmiş- R^2	0,98
Breusch-Godfrey LM Testi	0,83
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey	0,39
Jarque-Bera Normallik Testi	0,17
CUSUM testi	Durağan
CUSUMQ testi	Durağan

Dinamik Çarpan etkisine göre Bitcoin'deki olumlu değişiklikler NIFTY500 üzerinde Bitcoin'deki olumsuz değişikliklerden daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Grafik ayrıca, Bitcoin'deki negatif değişikliklerin NIFTY500 üzerinde de olumlu etkisi olduğunu doğrulamaktadır (Şekil 6).

Şekil 6: Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmini Dinamik Çarpan Grafikleri

Tablo 18; beş ülke için yapılan analizlerin sonuçlarını özetlemiştir. Bu tabloda, Bitcoin'in analize dahil edilen ülkelerin borsa endeksleri üzerindeki etkisi yapılmış olan farklı analizlere göre sıralanmış ve elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

¹⁵ $ECT_{t-1} = LNIFTY500 - (0.05Bitc^{poz} - 0.02Bitc^{neg} - 0.05LGOLD + 0.04LOIL + 8.45)$

Ülkeler	ARDL test	NARDL test		Multiplier test	Uzun dönem ilişki
		Threshold Faktör	Sonuç		
Türkiye	Pozitif ve anlamlı	Pozitif bileşen	Negatif Anlamlı değil	Negatif şoklar daha baskın	Var
		Negatif bileşen	Negatif Anlamlı değil		
Brezilya	Pozitif ve anlamlı	Pozitif bileşen	Pozitif Anlamlı değil	Negatif şoklar daha baskın	Yok
		Negatif bileşen	Pozitif Anlamlı değil		
Güney Afrika	Pozitif ve anlamlı	Pozitif bileşen	Pozitif Anlamlı (%90)	Negatif şoklar daha baskın	Yok
		Negatif bileşen	Pozitif Anlamlı değil		
Endonezya	Pozitif ve anlamlı	Pozitif bileşen	Pozitif Anlamlı	Negatif şoklar daha baskın	Yok
		Negatif bileşen	Pozitif Anlamlı değil		
Hindistan	Pozitif ve anlamlı	Pozitif bileşen	Pozitif ve Anlamlı (%90)	Pozitif şoklar daha baskın	Var
		Negatif bileşen	Negatif ve Anlamlı değil (%90)		

ARDL modeline göre tüm ülkelerde Bitcoin'in borsa endeksleri üzerinde pozitif etki bıraktığı tespit edilmiştir. Ancak sadece Türkiye ve Hindistan'da değişkenler arasında eşbütünlük ve uzun dönem ilişkiye rastlanmıştır. Hindistan'da Bitcoin fiyatlarında yaşanan pozitif şokların daha baskın ve Türkiye'de Bitcoin fiyatlarında yaşanan negatif şokların daha baskın olduğu anlaşılmıştır. Dinamik Multiplier test grafiğine göre Türkiye'de Bitcoin'in BİST100 üzerindeki etkisinin zaman içerisinde değiştiği tespit edilmiştir. Şekil 2'de görüldüğü üzere 7. Döneme kadar Bitcoin ile BİST100 arasında negatif ilişki mevcuttur. Ancak 7. Dönemden sonra bu ilişki pozitif dönüşmüştür. Bu konuda Türkiye'nin diğer ülkeler ile ayrıştığını görmekteyiz (Tablo 18).

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı Bitcoin ile kırılmalı beşli ülkelerin borsa endeksleri, petrol ve altın fiyatları arasındaki asimetrik ilişkiyi NARDL yöntemi ile incelemektir. 2010-2022 dönemi aylık verilerin kullanıldığı çalışmada öncelikle analize dahil edilen tüm değişkenlerin durağanlık analizi birim kök testleri yardımıyla araştırılmıştır. Araştırmada öncelikle her bir ülke için ARDL modeli kurulmuş, sınır testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Bitcoin'in borsa endeksleri üzerindeki simetrik etkisini test etmek için NARDL testine başvurulmuştur. Çalışmada ayrıca Bitcoin'in borsa endeksleri üzerindeki simetrik etkisinin net bir şekilde anlaşılması için her bir ülke için Dinamik Çarpan Etkisi testi uygulanmıştır.

Covid-19 salgınının yaratmış olduğu belirsizlik ile birlikte yatırımcıların kripto paralara olan eğiliminde de artış gözlenmektedir. Bu bağlamda literatürde kripto paralarla borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde en önemli kripto para birimlerinden olan Bitcoin'in borsa endeksleri üzerindeki asimetrik etkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada Bitcoin'in kırılmalı beşli ülkelerin borsa endeksleri üzerindeki simetrik etkisini NARDL yöntemi ve Dinamik Çarpan Etkisi testi kullanarak incelenmesi bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada ARDL ve NARDL yöntemlerinden elde edilen sonuçlara göre sadece Türkiye ve Hindistan'da Bitcoin'in o ülkenin borsa endeksi ile eşbütünleşik değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de Bitcoin'in BIST100 üzerindeki etkisinin pozitif olduğu saptanmıştır. Brezilya, Endonezya ve Güney Afrika için elde edilen sonuçlara göre değişkenlerin eşbütünleşik olmadığı ve uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır.

Bitcoin'in kırılgan beşli ülkelerin borsa endekslerine simetrik etkisinin ölçmek için uygulanan Dinamik Çarpan Etkisi test sonuçlarına göre ele alınan dönemlerde Türkiye'de negatif şok etkilerinin daha baskın olduğu ancak 7. dönemden sonra negatif şokların simetri pozisyonuna geçtiği ve pozitif şokların etkisinin kısıtlı kalarak sifıra yakın bir yerde seyrettiği görülmektedir. Bitcoin ile borsa endeksleri arasındaki dinamik ve asimetrik ilişkiye baktığımızda tüm ülkelerde negatif etkilerin pozitif etkilere göre daha baskın bir şekilde borsa endekslerini etkilediği tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile negatif etkiler daha baskındır. Ancak bu negatif etki Türkiye'de diğer ülkelere kıyasla daha az olup Brezilya'da ise negatif etki yüksek düzeydedir.

Çalışma önemli katkılara sahip olsa da kısıtlar olmadan araştırmayı sürdürmek mümkün değildir. Bu kısıtlar ileriki çalışmalar için araştırmacılara fırsatlar sunacaktır. Örneğin Bitcoin ile borsa endeksleri arasındaki asimetrik ilişki gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları oluşturularak araştırılabilir. Böylece ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak Bitcoin'in borsa endeksleri üzerindeki pozitif ve negatif etkilerinin boyutu ortaya çıkartılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynakça

- Aslanidis, N., Bariviera, A.-F., & Martínez-Ibañez, O. (2019). *An Analysis of Cryptocurrencies Conditional Cross Correlations*. Finance Research Letters, 31, s.130–13.
- Baur, D. G., & McDermott, T. K. (2010). *Is Gold A Safe Haven? International Evidence*. Journal of Banking & Finance, 34(8), s.1886-1898.
- Baur, D. G., Dimpfl, T. and Kuck, K. (2018). *Bitcoin, Gold And The US Dollar – A Replication And Extension*, Finance Research Letters, Cilt 25, s.103-110.

- Bouri, E., Molnar P., Azzi G., Roubaud D. & Hagfors, L. I. (2017). *On The Hedge And Safe Haven Properties Of Bitcoin: Is It Really More Than A Diversifier?* Finance Research Letters, 20, s.192-198.
- Bouri, E., Das, M., Gupta, R., & Roubaud, D. (2018). *Spillovers Between Bitcoin And Other Assets During Bear And Bull Markets*. Applied Economics, 50(55), s.5935–5949.
- Bouri, E., Gupta, R., Lahiani, A., & Shahbaz, M. (2018). *Testing For Asymmetric Nonlinear Short- And Long-Run Relationships Between Bitcoin, Aggregate Commodity And Gold Prices*. Resources Policy, 57, s.224–235. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2018.03.008>.
- Bouri, E., Shahzad, S. J. H., Roubaud D., Kristoufek L. & Lucey, B. (2020). *Bitcoin, Gold, And Commodities As Safe Havens For Stocks: New Insight Through Wavelet Analysis*. The Quarterly Review of Economics and Finance, 77, s.156-164.
- Chadwick, M. G. (2019). *Dependence of the “Fragile Five” And “Troubled Ten” Emerging Market Financial Systems On US Monetary Policy And Monetary Policy Uncertainty*. Research in International Business and Finance, 49, s.251–268. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.04.002>.
- Ciaian, P., Rajcaniova, M. ve Kanacs, A. (2016). *The Economics Of Bitcoin Price Formation*. Applied Economics, 48(19), s.1799-1815.
- Ciaian, P., Rajcaniova, M. ve Kanacs, d’A. (2018). *Virtual Relationships: Short And Long Run Evidence From Bitcoin And Altcoin Markets*. Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, 52, s.173-195.
- Corbet, S., McHugh, G. ve Meegan, A. (2017). *The Influence Of Central Bank Monetary Policy Announcements On Cryptocurrency Return Volatility*. Investment Management & Financial Innovations, 14(4), s.60-72. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14\(4\).2017.07](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14(4).2017.07).
- Corbet, S., Meegan, A., Larkin, C., Lucey, B., & Yarovaya, L. (2018). *Exploring The Dynamic Relationships Between Cryptocurrencies And Other Financial Assets*. Economics Letters, 165, s.28–34. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.01.004>.
- Das, D., Le Roux, C.L., Jana, R.K. ve Dutta, A. (2020). *Does Bitcoin Hedge Crude Oil Implied Volatility And Structural Shocks? A Comparison With Gold, Commodity And The US Dollar*. Finance Research Letters, 36, 101335, s.1-11.
- Demir, E., Simonyan, S., Garcia-Gomez, C. D. and Lau, C. K. M. (2021). *The Asymmetric Effect Of Bitcoin On Altcoins: Evidence From The Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) Model*, Finance Research Letters, (40), s.1-6.
- Dyhrberg, A. (2016). *Hedging Capabilities Of Bitcoin. Is It The Virtual Gold?* Finance Research Letters, 16, s.136-144.
- Elie, B., Naji, J., Dutta, A., & Uddin, G. S. (2019). *Gold And Crude Oil As Safe-Haven Assets For Clean Energy Stock Indices: Blended Copulas Approach*. Energy, 178, s.544-553.
- Ghorbel, A. ve Jeribi, A. (2021). *Investigating The Relationship Between Volatilities Of Cryptocurrencies And Other Financial Assets*, Decisions In Economics And Finance, <https://doi.org/10.1007/s.10203-020-00312-9>.
- Gonzalez, M. O., Jareno, F. and Skinner, F. S. (2020). *Nonlinear Autoregressive Distributed Lag Approach: An Application on the Connectedness Between Bitcoin Returns and the Other Ten Most Relevant Cryptocurrency Returns*, Mathematics, 8, s.810, 2-22.
- Hood, M., & Malik, F. (2013). *Is Gold The Best Hedge And A Safe Haven Under Changing Stock Market Volatility?*. Review of Financial Economics, 22(2), s.47-52.
- Huang, Y., Duan, K., & Mishra, T. (2021). *Is Bitcoin Really More Than A Diversifier? A Pre-And Post-COVID-19 Analysis*. Finance Research Letters, 43, 102016, s.1-11.

- Jareno, F., Gonzalez, M. O., Tolentino, M. and Sierra, K. (2020). *Bitcoin And Gold Price Returns: A Quantile Regression And NARDL Analysis*, Resources Policy (67), s.1-14.
- Jin, J., Yu, J., Hu, Y. ve Shang, Y. (2019). *Which One Is More Informative In Determining Price Movements Of Hedging Assets? Evidence From Bitcoin, Gold And Crude Oil Markets*. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 527, 121121,s.1-13.
- Kang, S.H., Yoon, S.M., Bekiros, S. ve Uddin, G. S. (2019). *Bitcoin As Hedge Or Safe Haven: Evidence From Stock, Currency, Bond And Derivatives Markets*. Computational Economics, s.1-17.
- Kostika, E., & Laopodis, N. T. (2019). *Dynamic Linkages Among Cryptocurrencies, Exchange Rates And Global Equity Markets*. Studies in Economics and Finance, 37(2), s.243-265.
- Kyriazis, N.A. (2020). *Is Bitcoin Similar To Gold? An Integrated Overview Of Empirical Findings*. Journal of Risk and Financial Management, 13(5), s.1-19.
- Lin, M.Y. ve An, C.L. (2021). *The Relationship Between Bitcoin And Resource Commodity Futures: Evidence from NARDL Approach*. Resources Policy, 74, 102383, s.1-7.
- Narayan, Paresh Kumar – Smyth, Russell (2005). *Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the Ardl Approach*, Journal of The Asia Pacific Economy, 10(1), s.96-115.
- Panagiotidis, T., Thanasis S. ve Orestis V. (2018). *On The Determinants Of Bitcoin Returns: A LASSO Approach*. Finance Research Letters 27, s. 235-40.
- Pesaran, M. Hashem - Shin, Yongcheol (1999). *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, Econometrics and Economic Theory in The 20th Century: The Ragnar Frish Centennial Symposium*. Ed. / Steinar Strom. Cambridge: *Cambridge University Press*, s.371-413.
- Pesaran, M. Hashem - Shin, Yongcheol - Smith, Richard J. (2001). *“Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships”*, Journal of Applied Econometrics, Vol 16, Issue 3, s.289-326.
- Reboredo, J. C. (2013). *Is Gold A Safe Haven Or A Hedge For The US Dollar? Implications For Risk Management*. Journal of Banking & Finance, 37(8), s.2665-2676.
- Shahzad, S. J. H., Nor, M. S., Ferrer, R. ve Hammoudeh, S. (2017). *Asymmetric Determinants Of CDS Spreads: U.S. Industry-Level Evidence Through NARDL Approach*. Economic Modelling, 60, s.211-230.
- Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). *Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework*, W.C. Horrace and R.C. Sickles (Ed.), *Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications içinde* (s. 281-314). *New York: Springer*.
- Thampanya, N., Nasir, M. A. and Huynh, T. L. (2020). *Asymmetric Correlation And Hedging Effectiveness Of Gold & Cryptocurrencies: From Pre-Industrial To The 4th Industrial Revolution*, Technological Forecasting and Social Change, Volume 159, s.1-13.
- Trabelsi, N. (2018). *Are There Any Volatility Spill-Over Effects Among Cryptocurrencies And Widely Traded Asset Classes?* Journal of Risk and Financial Management, 11(4), s.1-17.
- Umar, M., Hung, N. T., Chen, S., Iqbal, A., & Jebran, K. (2020). *Are Stock Markets And Cryptocurrencies Connected?* The Singapore Economic Review, s.1-16.
- Wang, J., Xue, Y. and Liu, M. (2016). *An Analysis of Bitcoin Price Based on VEC Model*, International Conference on Economics and Management Innovations (ICEMI 2016), s.146-152.
- Yang L. T. Y. (2020). *The Influence Of Taiwan’s Stock Market On Bitcoin’s Price Under Taiwan’s Monetary Policy Threshold*. Applied Economics, 52(45), s.4967-4975.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1066-1083, doi: 10.11616/asbi.1267426

İş Becerikliliğinin, Çalışmaya Tutkunluk Üzerindeki Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü

The Mediating Role of Job Satisfaction in the Effect of Job Crafting on Work Engagement

Ayşe Nihan ARIBAŞ¹

Geliş Tarihi (Received): 18.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 08.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: İş hayatı oldukça karmaşık ve zordur. Çalışanların iş hayatında başarılı olmalarını sağlayan birçok faktör bulunmaktadır. Çalışanların işlerini gereği gibi yapabilmeleri, işlerini sevmeleri ve işten tatmin duygusu elde edebilmeleri bu başarı faktörlerini oluşturmaktadır. Bu araştırma, iş becerikliliği, çalışmaya tutkunluk ve iş tatmini arasındaki ilişkileri ve bu değişkenlerin birbirine etkilerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiş olup ilgili literatür taranarak değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik dört hipotez belirlenmiştir. Araştırma evreni, Türkiye’de Aksaray ilinde çeşitli meslek gruplarında görev yapan çalışanlardan oluşmaktadır. Nicel araştırma yöntemi kullanılan araştırmanın örneklemini ise kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 412 çalışan oluşturmaktadır. Araştırma hipotezleri Korelasyon ve Regresyon analizi ile sınanmış olup analiz sonucunda bütün hipotezler kabul edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre iş becerikliliğinin çalışmaya tutkunluk ve iş tatminini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen bulgular iş becerikliliğinin çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisinde iş tatmininin kısmi aracılık rolünün olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Becerikliliği, Çalışmaya Tutkunluk, İş Tatmini

&

Abstract: Business life is very complex and difficult. There are many factors that enable employees to be successful in business life. These success factors are the ability of employees to do their jobs properly, to love their jobs and to get a sense of satisfaction from their job. This research was carried out to determine the relationships between job resourcefulness, work engagement and job satisfaction and the effects of these variables on each other, and four hypotheses regarding the relationships between the variables were determined by scanning the relevant literature. The research universe consists of employees working in various occupational groups in Aksaray province in Turkey. The sample of the study, in which the quantitative research method was used, consists of 412 selected by convenience sampling method. The research hypotheses were tested with Correlation and Regression analysis and all hypotheses were accepted as a result of the analysis. According to the results of the research, it has been determined that job resourcefulness has a positive effect on work engagement and job satisfaction. In addition, the findings show that job satisfaction has a partial mediating role in the effect of job resourcefulness on work engagement.

Keywords: Job Crafting, Work Engagement, Job Satisfaction

Atıf/Cite as: Arıbaş, A. N. (2023). İş Becerikliliğinin, Çalışmaya Tutkunluk Üzerindeki Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1066-1083. doi: 10.11616/asbi.1267426

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ayşe Nihan Arıbaş, Aksaray Üniversitesi, anihandinc@aksaray.edu.tr.

1. Giriş

Günümüzün oldukça zorlu olan iş dünyasında örgütlerin ve dolayısıyla çalışanlarının başarısı oldukça büyük önem arz etmektedir. Örgütlerin başarılı olabilmeleri birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerden birisi de rekabetin oldukça yoğun olduğu iş dünyasında varlıklarını sürdürmek ve daha geniş kitlelere hitap etmek isteyen örgütlerin temel kaynakları olan insan kaynağına gereken önemi vermeleri olarak görülmektedir. Çünkü insan kaynağına gereken önemi vermeyen örgütlerde çalışanlar mutlu olamamakta, kendilerini gösterememekte, işlerini verimli ve etkin şekilde yapamamakta ve dolayısıyla örgütler de çalışanların bu durumundan olumsuz etkilenmekte ve bir takım yönetsel ve örgütsel sorunlar ile karşılaşabilmektedir. Bu sorunların yaşanmaması ya da eğer örgüt içinde bu tip sorunlar var ise bu sorunların kalıcı şekilde çözülebilmesi için örgütlerde birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda işine bağlı, işini tutku ve istekle yapan, çalışmaktan kaçınmayan ve çalışmaya tutkun olan, yetenek ve becerilerini yapılan işe tamamıyla aktarabilen ve dolayısıyla iş tatmini yüksek olan çalışanlara olan ihtiyacın gün geçtikçe arttığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

İş becerikliliği, çalışmaya tutkunluk ve iş tatmini günümüz iş ortamında çalışanları oldukça ilgilendiren ve dolayısıyla örgütlerin de dikkatini çeken kavramlardır. İş becerikliliği olan kişi işini şevkle yapacak ve çalışmaya tutkun olduğunu gösterecektir. Aynı zamanda çalışanın işinden tatmin olması çalışmaya tutkunluğu ve iş becerikliliği ile açıklanabilmektedir. Çalışmaya tutkunluk, iş becerikliliği ve iş tatmini günümüz çalışanlarında bulunması gereken özellikler olup, bu durum bu özelliklere sahip olan çalışanların bulunduğu örgütlere de birtakım avantajlar sağlamaktadır. Çalışmaya tutkun olan ve işinde becerikli olan çalışanların işten daha fazla zevk alacağı dolayısıyla iş tatminlerinin de yüksek olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu kavramlar arasında ilişki bulunması beklenmektedir. Bu araştırmada çalışmaya tutkunluk, iş becerikliliği ve iş tatmini ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmanın literatüre ve bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür

2.1. İş Becerikliliği, Çalışmaya Tutkunluk ve İş Tatmini

Genel olarak çalışanın sayısının, türünün, yükümlülük kapsamının ve işteki iletişimlerinin ilgi ve yeteneklerine uyacak şekilde değiştirildiği bir süreç olarak görülen *iş becerikliliği* (Darogheh, 2019), çalışanların işlerini ihtiyaçlarına, becerilerine ve tercihlerine göre ayarlamak için giriştikleri belirli bir proaktif çalışma davranışı türü olarak da ifade edilmektedir (Tims vd., 2013). *İş becerikliliği* sürecinde iş görenler, işin kapsamını veya fiziksel, ilişkisel ve bilişsel olarak kurdukları ilişkileri düzelterek işi kişisel özellikleriyle ilişkilendirmeye çalışmaktadırlar (Kerse, 2019).

Beceriklilik, işverenlerin ve iş görenlerin, emeğin anlam ve içeriğini olumlu yönde etkileyen işin muhakeme edilmesini, görevi ve etkileşimli ilişkilerin yeniden tasarlanabilmesi noktasında karşılıklı olarak çalışmayı sağlamaktadır (Erdem, 2021). İş becerikliliği sürecinde iş görenlerin öngörülü davranıp daha doğru kararlar vermeleri ve dolayısıyla iş süreçlerine işle ilgili değişiklikleri daha kolay aktarabilmeleri mümkün olmaktadır (Çakıroğlu ve Altınöz, 2021). İş becerisi, iş gücünün yaptıkları faaliyetleri anlamlı kılan ve bunu yanı sıra iş tatminini artırmak için iş taleplerinde ve kaynaklarda değişikliğe gitmek için yapılan davranışlar olarak tanımlanmakta olup iş becerikliliğinin boyutlarını açıklayan teorilerden birisi olan iş talepleri-kaynaklar-*job demands-resources* (JD-R) modeline göre, iş becerisi iş gücünün çalışmaları ile ilgili talep ve kaynaklarını dengeleyen, iş kaynaklarını artıran ve iş taleplerini azaltan bir davranış olarak görülmektedir (Ceylan ve Nazarı, 2020).

Çalışmaya tutkunluk, çalışanların kendilerini mutlu ve sağlıklı hissederek huzur elde etmelerini sağlamaktadır. Ayrıca çalışmaya tutkun olan çalışanlar örgütlerinin amaçlarına ulaşabilmesinde bireysel

olarak katkı sağlamaktadır (Çankır, 2016). Çalışmaya tutkunluğun dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşma olmak üzere temelde 3 boyutu bulunmaktadır. Dinçlik; iş esnasında yüksek enerji harcamak, zihinsel olarak dayanıklılık göstermek, çaba sarf etme isteğiyle beraber kolay yorulmamak gibi özellikleri kapsamaktadır. Adanmışlık; çalışmaya güçlü şekilde bağlanmayı ifade etmekte olup aynı zamanda önemli hissetme, şevk ve mücadele etme isteğini içermektedir. Yoğunlaşma ise iş görenin yaptığı işe tam anlamıyla odaklanması sonucunda işe kendisini kaptırması ve zamanın nasıl geçtiğini anlamamasını içermektedir (Turgut, 2011). Çalışmaya tutkunluğun bulunduğu örgütlerde enerji dolu, istekli ve güçlü olmanın iş dünyasındaki zorlu koşullarda istenen iş gören prototipini oluşturmaktadır (Topaloğlu vd., 2019). Çalışmaya tutkun olan çalışanların işlerinde daha tutkulu olmak gerek iş ortamında gerekse aile ortamlarında sorunlarla daha kolay baş etmek, daha az olumsuz duygusal emek hissetmek ve dolayısıyla olumsuzluklara karşı daha iyimser olmak gibi birçok avantaja sahip oldukları görülmektedir (Bektaş ve Çetin, 2020).

İş tatmini, iş organizasyonlarının etkinliği ve etkililiğinde olması gereken bir koşul olarak görülmektedir. Çalışanların istek ve ihtiyaçlarının olduğunun altını önemle çizen yeni yönetim felsefesi iş tatminin önemini vurgulamaktadır (Azırı, 2011). Çalışanların tatminsizlik hissi, organizasyondan ayrılma kararını yansıtmaktadır. Çalışanlar; maaş ödemesinde adaletsizlik, sınırlı büyüme fırsatı gibi durumların olduğu örgütlerde tatmin olamamaktadır. Ayrıca, işverenlerin çalışanlara fayda ve güven eksikliği, memnuniyetsizliği başlatacak ve karşılığında çalışanların verimliliğine katkıda bulunacaktır (Munir ve Rahman, 2016). İş tatmini öngörülemeyen bir durum olup, birçok unsurdan aynı anda etkilenebildiği için iş tatmininin tam olarak ölçülebilmesi çok da kolay değildir. İş tatminini etkileyen unsurları; bireysel, sosyal, kültürel, örgütsel ve çevresel olarak sınıflandırmak mümkündür (Oravee vd, 2018).

İş tatmininin birçok faydası bulunmaktadır. Bunlar (Kumari ve Rachna, 2011).

- Çalışanların yönetime katılımını artırır,
- Örgüte bağlılığı artırır ve sadakat duygusu aşılmasını sağlar,
- Çalışanların verimlilik, yeterlilik, bilgi, beceri ve algı düzeylerini geliştirir,
- Çalışanlar ve yönetim arasındaki insan ilişkilerini geliştirir,
- Üretkenlik ve karı artırır ve dolayısıyla örgütün genel işleyişinin daha iyi duruma gelmesini sağlar,
- İstif ve kayıpları azaltır ve
- Yönetim, sendika ve çalışanlar arasında daha iyi ilişkiler kurulmasını sağlar.

2.2. İş Becerikliliği, Çalışmaya Tutkunluk ve İş Tatmini İlişkisi

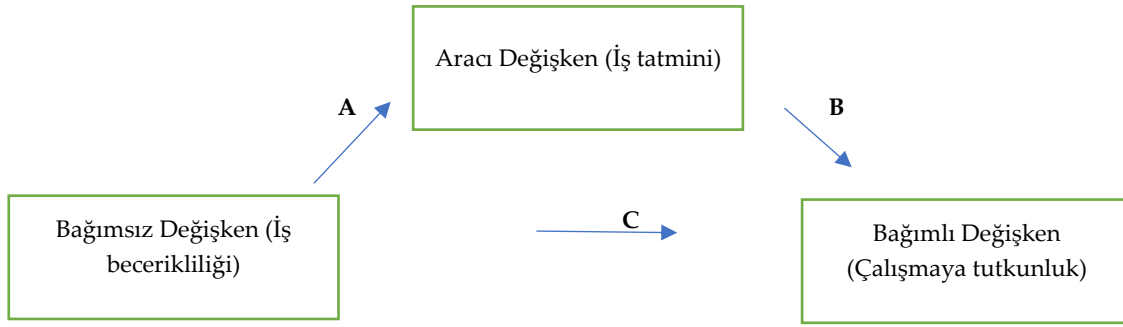
Literatürde iş becerikliliği, iş tatmini ve çalışmaya tutkunluk ilişkisini ve bu değişkenlerin birbirine etkilerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Kimi çalışmalarda iş tatmini çalışmaya tutkunluğu, kimi çalışmalarda ise çalışmaya tutkunluk iş tatminini etkilemektedir. Ayrıca iş becerikliliğinin de iş tatmini üzerinde olumlu etkileri olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Rudolph vd., (2017)' ye göre, iş becerikliliği, işin anlamında olumlu değişiklikler sağlamakta ve bu durum da iş tatmini ve performansın artmasına yol açmaktadır. Garg vd., (2017)'nin çalışmasından elde edilen sonuçlar özel sektöre bağlı olarak çalışan bankaların yöneticilerinin iş doyumunu ile işe tutkunlukları arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Polatçı ve Sobacı (2018)'in çalışmasından elde edilen bulgular; iş becerikliliğinin iş tatmini üzerinde nedensel bir etkiye sahip olduğunu ve işleyişte daha esnek ve karar verme sürecinde daha etkili olan öğretmenlerin iş doyumlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Kerse (2019)'nin çalışmasından elde edilen bulgulara göre, iş becerikliliğinin bir boyutunun iş tatminini pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir Aslan ve Güzel (2020)'in çalışmalarının sonucunda, çalışmaya tutkunluk ile cinsiyet, medeni durum, görev değişkeni, yaş, kurum çalışma süresi, çalışılan kurum demografik değişkenleri arasında anlamı fark bulunduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yine Aslan ve Güzel (2020)'in çalışmasından elde edilen bulgular iş becerikliliği ile çalışmaya tutkunlukları arasında ilişki olduğunu göstermektedir.

Araştırma modelinde, "İş Becerikliliği" bağımsız, "İş Tatmini" aracı ve "Çalışmaya Tutkunluk" bağımlı değişken olarak belirlenmiştir.

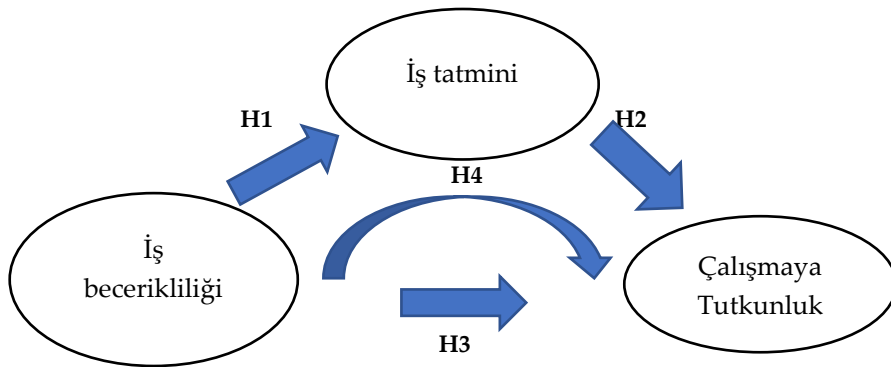
Literatür baz alındığında, iş becerikliliği ve çalışmaya tutkunluk arasında pozitif ilişki olduğu ve iş tatmininin çalışmaya tutkunluk ve iş becerikliliğini olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna istinaden iş tatmininin aracılık etkisi olabileceğini varsayacak şekilde araştırma modeli ve hipotezler oluşturulmuştur. Ayrıca hipotezler bağımlı ve bağımsız değişkenlerin demografik değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olup olmadığını da kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.

İstatistikte aracılık modelleri bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki doğrudan ilişkiyi değil, bağımsız değişkenin aracı değişkenle aracı değişkenin de bağımlı değişkenle ilişkisini incelemekte olup, bağımlı ve bağımsız değişken arasında doğrudan bağımlılık ilişkisinin olmadığı durumlarda dolaylı ilişkiyi inceleyip tanımlamaktadır. Şekil 1'deki ilişki yapısı dikkate alındığı zaman, C yolu doğrudan etkiyi A*B yolu ise dolaylı etkiyi göstermektedir (Yılmaz ve Dalbudak, 2018).

Şekil.1. Aracı Değişken Etkisi

Şekil. 2. Model

H1: İş becerikliliğinin, iş tatmini algısı üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H2: İş tatmininin, çalışmaya tutkunluk algısı üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H3: İş becerikliliğinin, çalışmaya tutkunluk algısı üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H4: İş becerikliliğinin çalışmaya tutkunluk algısı üzerinde etkisinde iş tatmininin aracılık etkisi vardır.

H5: İş becerikliliği ile demografik özellikler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H6: Çalışmaya tutkunluk ile demografik özellikler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H7: İş tatmini ile demografik özellikler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Evren ve Örneklem

Kamu ya da özel sektörde çalışmakta olan kişiler evreni oluşturmakta olup, kartopu ve rastgele örnekleme yöntemi kullanarak örneklem belirlenmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden 412 çalışan çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma verileri çevrimiçi anket yöntemi ile Nisan 2022- Haziran 2022 arasında toplanmıştır. Anketlerin yapılabilmesi için Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan yazılı izin alınmıştır (Tarih: 25/04/2022 ve No: 2022/02-21).

3.2. Demografik Bulgular

Tablo 1'de demografik özelliklere yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Demografik Bulguların Analizi

Değişkenler		Sayı	Yüzde (%)
Yaş	20-30	83	20,1
	31-41	199	48,3
	42-52	110	26,7
	53-63	20	4,9
Cinsiyet	Kadın	255	61,9
	Erkek	157	39,1
Medeni durum	Bekar	125	30,3
	Evli	287	69,7
Eğitim Durumu	Önlisans	45	10,9
	Lisans	166	40,3
	Lisansüstü	201	48,8
Meslek	Akademisyen	182	44,2
	Sağlık personeli	68	16,5
	Öğretmen	75	18,2
	Memur	87	21,1
Kurumda çalışılan süre	<1 yıl	50	12,1
	1-6 yıl	119	28,9
	6-10 yıl arası	73	17,7
	>10 yıl	170	41,3

Demografik bulgular incelendiğinde araştırmaya katılanların %48,3'ünün 31-41 yaş aralığında olduğu, %61,9'unun kadın olduğu, %69,7'sinin evli olduğu, %48,8'inin lisansüstü eğitim aldığı, %44,2'sinin akademisyen olduğu ve %41,3'ünün kurumda çalışma süresinin 10 yıldan fazla olduğu görülmektedir.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

İş becerikliliği Ölçeği: Slemp ve Vella-Brodrick (2013) tarafından geliştirilen ölçek, 19 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek görev becerikliliği, bilişsel beceriklilik ve ilişkisel beceriklilik olmak zere 3 boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanmıştır. Ölçekte 'yaptığım işte, ek görevler üstlenmeyi severim', 'yaptığım işin örgütün başarısındaki öneminin farkındayım', 'işletmemde insanları tanımaya gayret ederim' gibi ifadeler yer almaktadır (Kerse, 2017). *İş Tatmini Ölçeği:* İş tatmini derecesini belirlemek için Minnesota İş Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Minnesota İş Tatmini Ölçeğinin kısa formu Dawis, Weiss, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilmiş olup uzun formundaki iç maddeler birleştirilerek 20 maddelik bir ölçek haline getirilmiştir (Özdayı, 1991'dan aktaran: Güleş ve Karataş, 2010). Ölçeğin Türkçe 'ye uyarlaması Akkamış (2010) tarafından yapılmıştır (Akkamış, 2010). Ölçek 5 li Likert tipindedir. *Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği:*

Schaufeli ve ark. (2002) tarafından geliştirilmiş olup Turgut (2011) tarafından geçerlilik ve güvenilirliği yapılmıştır. 17 ifadeden ve dinçlik (6 ifade), adanmışlık (5 ifade) ve yoğunlaşma (6 ifade) olarak 3 alt boyuttan oluşan ölçek 6'lı Likert tipindedir (Güzel, 2020).

3.3. Ölçek ve Alt Ölçeklerin Güvenirlik Analizi

Tablo 2'de ölçek ve alt ölçeklerin güvenirlilik analizine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2: Güvenirlilik Analizi

Ölçekler		(α) Cronbach alpha değeri	
İş becerikliliği	Görev b.	0,749	0,881
	İlişkisel b.	0,836	
Çalışmaya tutkunluk	Bilişsel b.	0,797	0,933
	Dinçlik	0,854	
	Adanmışlık	0,896	
	Yoğunlaşma	0,877	
İş tatmini			0,936

Tablo 2'de sunulan verilere göre, ölçeklerin ve alt boyutların oldukça güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

3.4. Normal Dağılım Analizleri

Tablo 3: Normal Dağılım Analizleri

Ölçekler	Sayı	Toplam	Standart sapma	Çarpıklık	Basıklık
İş becerikliliği	412	77,1820	0,42974	-0,454	1,348
Çalışmaya Tutkunluk	412	75,5995	0,71824	-0,423	0,104
İş Tatmini	412	74,5752	0,67774	-0,884	1,276

Normal dağılım için çarpıklık ve basıklık değerlerinin > -1,5 ve <1,5 olması gerekmekte olup (Tabachnick ve Fidell, 2013), buna göre ölçeklerin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir

3.3. Veri Analizi

Verilerin istatistiksel analizi SPSS 24.0 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığı normallik analiziyle kontrol edilmiş olup değerlendirmede yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi, gözlenen değişkenlerle gizil değişkenler arasında bulunan nedensel ve karşılıklı ilişkileri test edebilen modellerde kullanılabilen bir istatistiksel yaklaşımdır (Çelik ve Yılmaz, 2016:5-6).

Araştırmanın birinci aşamasında ölçeklerin güvenirlilik analizi, demografik bulgulara, normallik analizi ve farklılık analizlere yönelik bulgular yer almaktadır.

4.Bulgular

4.1. Farklılık Analizi Bulguları

Tablo 4'te araştırmada kullanılan değişkenlerin demografik değişkenlere göre istatistiksel olarak farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Tablo 4: Farklılık Analizi Bulguları

Değişkenler		İş becerikliliği		Çalışmaya Tutkunluk		İş tatmini	
		X	SS	X	SS	X	SS
Yaş	20-30	77,83	8,34	72,24	14,89	72,87	15,58
	31-41	76,21	9,00	75,14	15,02	74,70	13,81
	42-52	78,47	8,23	77,65	13,33	74,94	12,06
	53- 63	77,05	9,43	82,75	11,80	78,25	13,97
	F	1,790		3,948		0,928	
	p	0,148		0,009		0,427	
Cinsiyet	Kadın	77,41	8,39	75,27	14,00	75,40	15,14
	Erkek	76,80	9,24	76,13	15,49	75,68	14,34
	t	0,692		-0,583		-0,176	
	P	0,499		0,570		0,864	
Medeni Durum	Bekar	78,17	9,30	75,40	15,14	75,27	14,00
	Evli	76,74	8,43	75,68	14,34	76,13	15,49
	t	1,529		-0,177		-0,583	
	p	0,143		0,863		0,570	
Eğitim Durumu	Ön lisans	79,68	8,52	78,00	15,21	72,91	16,13
	Lisans	76,78	8,62	73,64	14,93	71,94	14,24
	Lisansüstü	76,94	8,79	76,67	14,00	77,11	12,30
	F	2,112		2,673		6,998	
	p	0,122		0,070		0,001	
Meslek	Akademisyen	76,65	8,78	76,98	14,13	78,53	19,78
	Sağlık Personeli	77,01	10,11	73,29	15,00	69,69	17,25
	Öğretmen	79,53	7,30	78,48	14,07	72,81	13,68
	Memur	76,37	8,34	72,02	14,86	71,62	14,24
	F	2,310		3,917		10,294	
	p	0,076		0,009		0,000	
Toplam Çalışma Süresi	<1 yıl	76,88	9,07	74,06	15,50	74,96	15,30
	1-6 yıl	77,63	7,97	74,72	15,31	74,30	13,70
	6-10 yıl	75,15	8,18	74,67	14,65	72,31	13,23
	>10 yıl	77,82	9,26	77,06	13,71	75,62	13,53
	F	1,766		1,000		1,015	
	p	0,153		0,393		0,386	

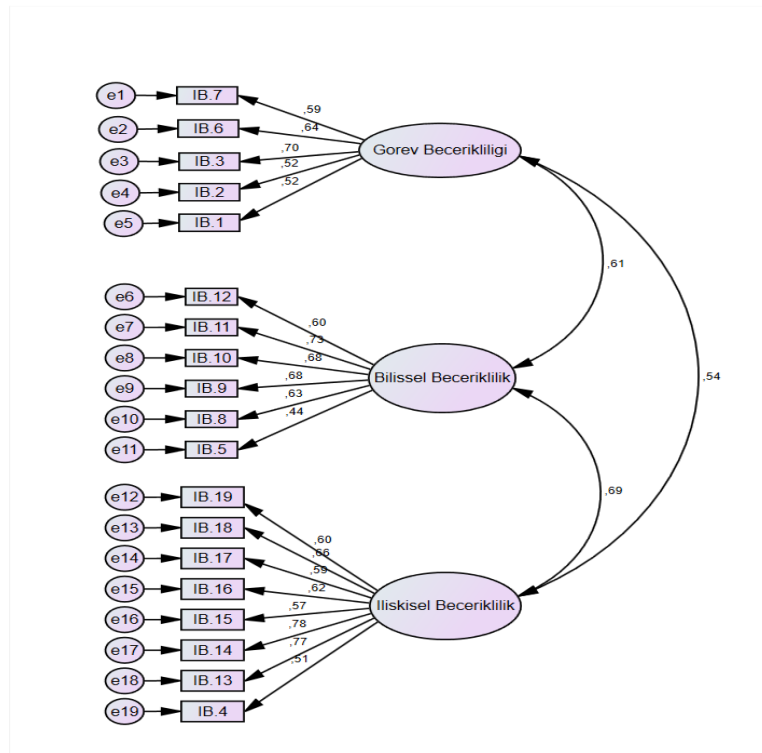
Tablo 4'teki iş becerikliliği değerlerine göre yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve toplam çalışma süresine göre anlamlı bir farkın olmadığı ($p < 0,05$), çalışmaya tutkunluk değerlerine göre; yaş ve meslek durumuna göre ise anlamlı bir farkın olduğu ($p < 0,05$) ve iş tatmini değerlerine göre ise; eğitim durumu ve meslek durumuna göre ise anlamlı bir farkın olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($p < 0,05$).

5. Yapısal Eşitlik Modellemesi

Araştırmanın ikinci aşamasında açıklayıcı faktör analizi aracılığıyla belirlenmiş olan faktörlerin yapı uygunluğunu test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış olup *İş becerikliliği ölçeğinin* açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre 3 faktör ve 19 maddelik modelin faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi testi ile değerlendirilmiştir. Öncelikle modele sınırlama yapılmadan ve yeni bağıntılar (modifikasyonlar) dahil edilmeden model uyum istatistik sonuçları incelenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: İş Becerikliliği Ölçeği Faktörleri İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Model 1 Sonuçları

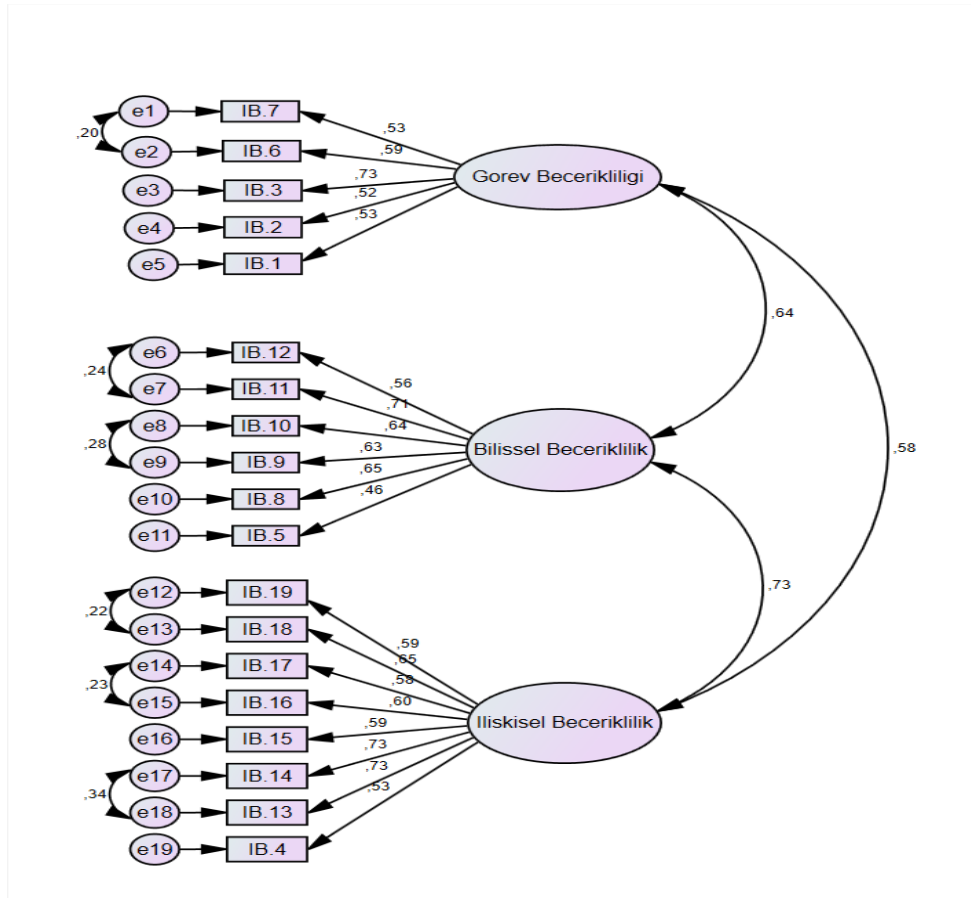
İş becerikliliği ölçeği faktörleri için doğrulayıcı faktör analizi sonuçları değerlendirildiğinde, $\chi^2/Df = 2.558$, RMSEA= 0.062, GFI = 0.908, AGFI = 0.883, NFI = 0.857, CFI = 0.907 ve IFI = 0.908 şeklinde hesaplanmıştır ($\chi^2 = 381.09$, $df = 149$, $p < 0.001$).

İş becerikliliği ölçeğine ilişkin doğrulayıcı faktör analizi uyum istatistikleri değerlendirildiğinde, RMSEA, AGFI ve NFI gibi uyum değerlerinin referans ölçütlerinde olmadığı görülmektedir. Uyum istatistikleri yapıldıktan sonra tekrar değerlendirilen modelin modifikasyonu hakkında bilgi veren modifikasyon indeksleri ile gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki kovaryansa bakarak modelle ilişkili modifikasyonları belirtmektedir (Sümer, 2000). Faktör modelindeki AMOS v23 sonuçlarına göre modifikasyon indekslerindeki hata terimleri arasında olan kovaryans değerleri test edildiğinde, görev becerikliliği faktöründe olan 6. ile 7. madde; bilişsel beceriklilik faktöründe olan 9. ile 10. madde ve 11. ile 12. madde; ilişkisel beceriklilik faktöründe olan 13. ile 14. madde, 16. ile 17. madde ve 18. ile 19. maddelerinin hata terimleri kovaryanslarında yapılan düzenlemeler Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2: İş Becerikliliği Ölçeği Faktörleri İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Model 2 Sonuçları

İş becerikliliği ölçeği faktörleri için düzenlenmiş doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, $\chi^2/Df = 1.792$, RMSEA= 0.044, GFI= 0.940, AGFI= 0.920, NFI= 0.904, CFI= 0.954 ve IFI= 0.955 şeklinde hesaplanmıştır ($\chi^2 = 256.26$, $df = 143$, $p < 0.001$).

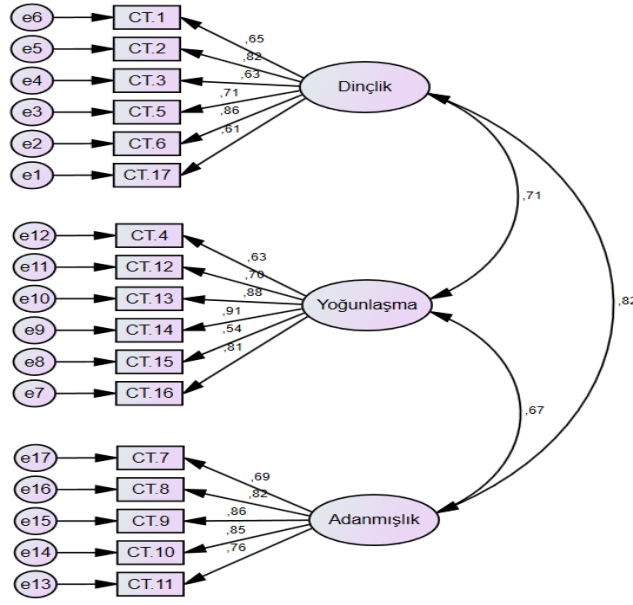

Modifikasyon indekslerinin değerlendirmesi sonucunda Şekil 2’de ilişkili maddelerin hatalarında kovaryans dikkate alınarak düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan modifikasyonlar ile ilgili uyum istatistikleri şekil 2’de gösterilmiştir. AMOS programıyla çizilen, yol (path) diyagramından elde edilen standardize edilmiş değerlerdeki en yüksek korelasyon katsayısı 0,73 ile bilişsel beceriklilik ile ilişkisel beceriklilik faktörleridir. En düşük korelasyon katsayısı değeri ise 0,58 ile görev becerikliliği ile ilişkisel beceriklilik faktörleri arasında olduğu görülmektedir. Şekil 2’de standardize edilmiş parametre değerleri incelendiğinde; görev becerikliliği faktörünü en fazla etkileyen boyut 0,73’lük bir katsayıyla “Yeteneklerime ve ilgi alanıma daha uygun olan yeni iş görevleri ortaya çıkarırım” maddesi olduğu; bilişsel beceriklilik faktörünü en fazla etkileyen boyut 0,71’lik bir katsayıyla “İşimin yaşamıma sağladığı olumlu yöndeki katkıları düşünürüm.” Maddesi olduğu ve ilişkisel beceriklilik faktörünü en fazla etkileyen boyut ise 0,73’lük katsayılar ile “İşletmemde diğerleriyle iletişimimi arttıracak faaliyetlere katılırım.” ve “İşletmemde insanları tanımaya gayret ederim.” Maddeleri olduğu görülmektedir. Sonuç olarak kişilerin yetenekleri ve ilgi alanlarına uygun yeni iş görevlerine yöneldiklerinde görev becerikliliklerini; işlerinin yaşamlarına sağladığı olumlu katkıları düşündüklerinde bilişsel becerikliliklerini; işletmelerinde diğer insanlar ile iletişimi arttıracak faaliyetlere katıldıklarında ve insanları tanımaya gayret ettiklerinde ilişkisel becerikliliklerine önemli düzeyde etki edeceğini göstermektedir. Veri ve modelin uyumu için kullanılan ölçüm kriterlerinden ki-kare (Chi-square)/serbestlik derecesi (CMIN/Df) uyum indekslerinin sıfıra yakın/ 5’in altında olması gerekmektedir.

olup bu değer 1.792 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla modelin kabul edilebilir bir uyum gösterdiği görülmektedir (Bryne, 2011; Hair vd., 1998). Uyum iyiliği indeksi (GFI) ve karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI); 0,90 ve üzeri değerler kabul edilebilir uyum ifade etmekte olup GFI değeri 0,94, CFI değerinin 0,95 ve RMSEA değerinin 0,044 olması modelde uyum iyiliğini göstermektedir. Sonuç olarak yapılan değişikliklerle başka bir ifadeyle eklenen altı hata kovaryansı, modelin uyum ölçütlerini referans değerlerine çıkarmış ve modelde uyum ölçütleri bakımından yeterli düzeyde iyileştirme sağlanmıştır model ile verilerin uyumunun iyi olduğu görülmüştür.

Şekil 3: Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği Faktörleri İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Model 1 Sonuçları

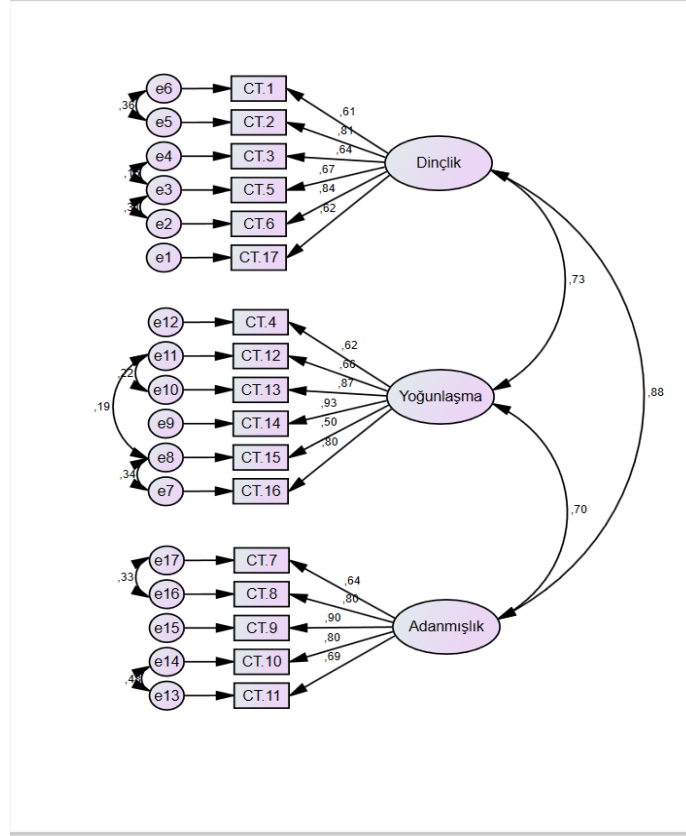
Çalışmaya tutkunluk ölçeği faktörleri için doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, $\chi^2/Df = 5.786$, RMSEA=0.108, GFI = 0.836, AGFI = 0.784, NFI = 0.860, CFI = 0.881 ve IFI = 0.882 olarak görülmektedir ($\chi^2 = 671.23$, $df = 116$, $p < 0.001$).

Sonuçlar incelendiğinde, çalışmaya tutkunluk ölçeği için tüm uyum ölçüt değerlerinin referans ölçütlerinin altındadır. Faktör modelinde modifikasyon indekslerindeki hata terimleri arasında olan kovaryans değerleri test edildiğinde, dinçlik faktöründe olan 5. ile 6. madde, 3. ile 5. madde ve 1. ile 2. madde; yoğunlaşma faktöründe olan 12. ile 13. madde, 12. ile 15. madde ve 15. ile 16. madde; adanmışlık faktöründe olan 7. ile 8. madde ve 10. ile 11. maddelerinin hata terimleri kovaryanslarında ilgili düzenlemeler yapılmış olup söz konusu düzenlemeler ile ilgili sonuçlar şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4: Çalışmaya Tutkunluk Ölçeği Faktörleri İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Model 2 Sonuçları

Çalışmaya tutkunluk ölçeği faktörleri için modifikasyonlu doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, $\chi^2/Df = 3.738$, RMSEA=0.082, GFI=0.902, AGFI=0.861, NFI=0.916, CFI=0.937 ve IFI=0.937 olarak görülmektedir ($\chi^2 = 403.70$, $df = 108$, $p < 0.001$).

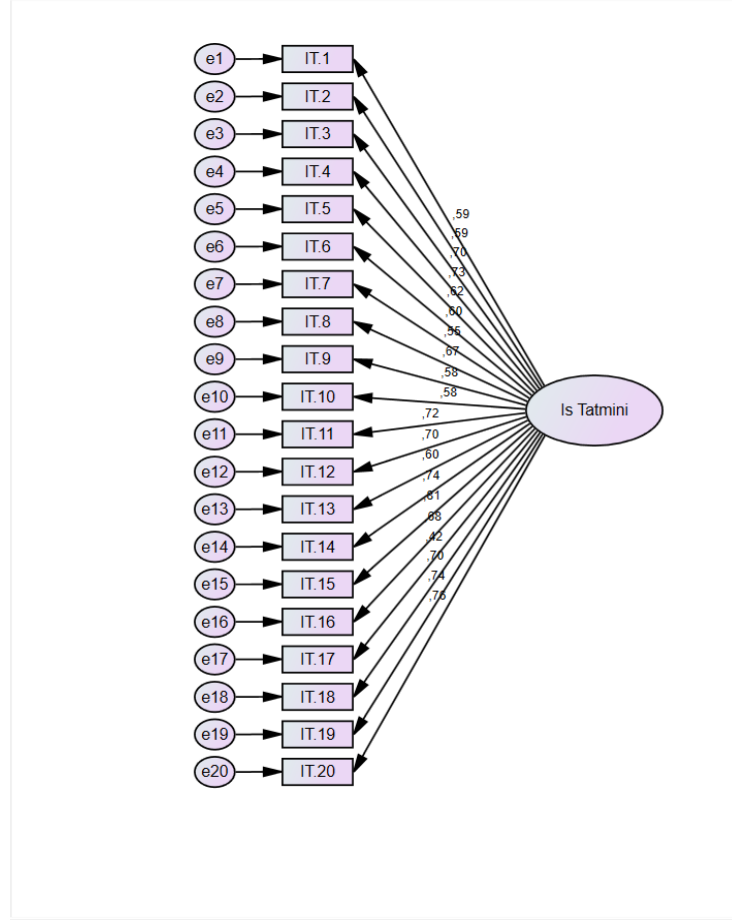

Şekil 4'te faktörler arasındaki standardize edilmiş korelasyon katsayılarında en yüksek korelasyon katsayısı dinçlik ile adanmışlık faktörleri arasındadır ($r: 0.88$). Dinçlik faktörünü en fazla etkileyen boyut 0,84'lük bir katsayıyla "İşimde kendimi güçlü ve dinç hissederim." maddesi olduğu; yoğunlaşma faktörünü en fazla etkileyen boyut 0,93'lük bir katsayıyla "Çalışırken yaptığım işe kendimi kaptırırım." maddesi olduğu ve adanmışlık faktörünü en fazla etkileyen boyut ise 0,90'luk katsayılar ile "İşimi hevesle yaparım." Maddesi olduğu görülmektedir. Kişilerin kendilerini işlerinde güçlü ve dinç hissetmeleri dinçliklerini, çalıştıklarında yaptıkları işe kendilerini kaptırdıklarında yoğunlaşmayı ve işlerini hevesle yaptıklarında adanmışlık boyutunu önemli düzeyde etki edeceği görülmektedir.

Araştırma modelimizin sonucu değerlendirildiğinde χ^2 / Df değeri 3.738 olarak elde edilmiştir ve modelin kabul edilebilir bir uyum gösterdiği görülmektedir. Modelimizde GFI değeri 0.902 ve CFI değerinin 0.937 olması, kabul edilebilir uyumun olduğuna ve ayrıca RMSEA değerinin 0.082 olması da modelde kabul edilebilir bir uyum olduğunu göstermektedir. Yapılan 8 değişiklik ile başka bir ifadeyle eklenen 8 adet hata kovaryansı uyum ölçütlerini referans değerlerine çıkarmış olup modelde uyum ölçütleri açısından yeterli iyileştirme sağlanmış olup model kabul edilebilir ve model ile verilerin iyi uyumunun olduğu görülmüştür.

Şekil 5: İş Tatmini Ölçeği Faktörleri İçin Doğrulatoryıcı Faktör Analizi Model 1 Sonuçları

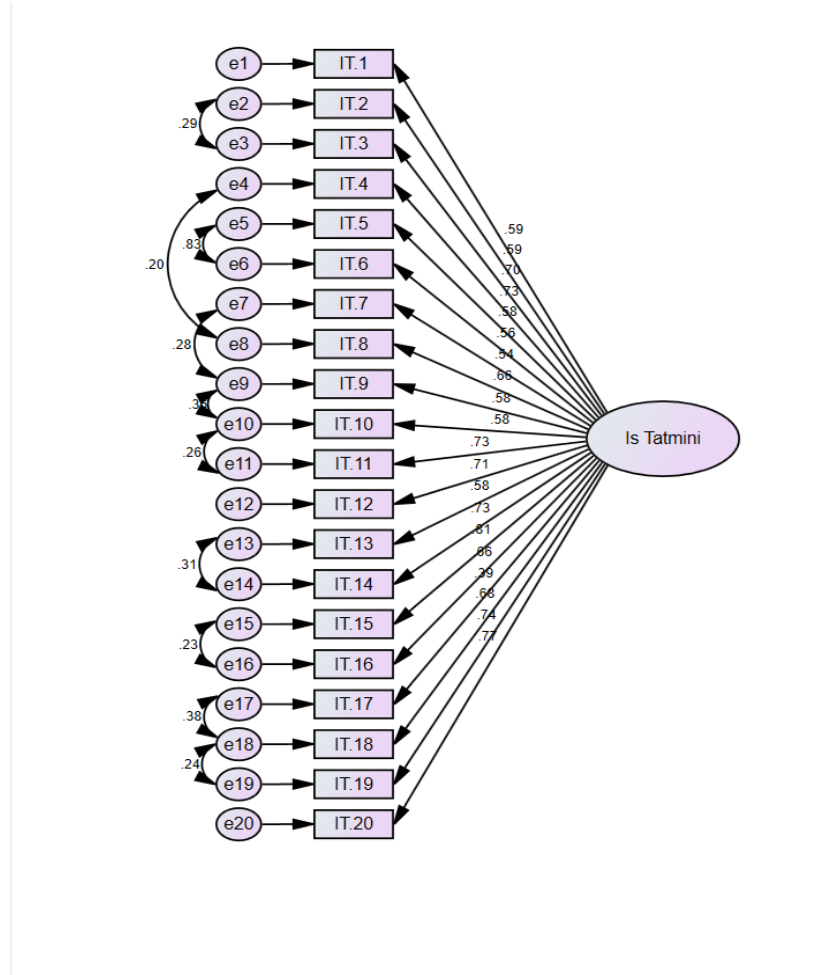
İş tatmini ölçeği faktörü için doğrulatoryıcı faktör analizi sonuçları, $\chi^2/Df = 8.145$, $RMSEA = 0.132$, $GFI = 0.739$, $AGFI = 0.677$, $NFI = 0.727$, $CFI = 0.751$ ve $IFI = 0.752$ şeklinde hesaplanmıştır ($\chi^2 = 1384.66$, $df = 160$, $p < 0.001$).

İş tatmini ölçeği doğrulatoryıcı faktör için tüm uyum ölçüt değerlerinin referans ölçütlerinin altındadır. Faktör modelinde modifikasyon indekslerindeki hata terimleri arasında olan kovaryans sonuçlarında 2.ve 3. madde, 4. ve 8.madde, 5. ve 6.madde, 7. ve 9.madde, 9. ve 10.madde, 10. ve 11.madde, 13. ve 14.madde, 15. ve 16.madde, 17. ve 18.madde ve 18. ve 19. madde hata terimleri kovaryanslarında ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

Şekil 6: İş Tatmini Ölçeği Faktörleri İçin Doğrulatoryı Faktör Analizi Model 2 Sonuçları

İş tatmini ölçeği faktörü için modifikasyonlu doğrulatoryı faktör analizi sonuçları, $\chi^2/Df = 3.503$, RMSEA= 0.078, GFI= 0. 876, AGFI= 0. 838, NFI= 0. 889, CFI= 0. 918 ve IFI= 0.918 şeklinde hesaplanmıştır ($\chi^2 = 560.54$, $df = 160$, $p < 0.001$).

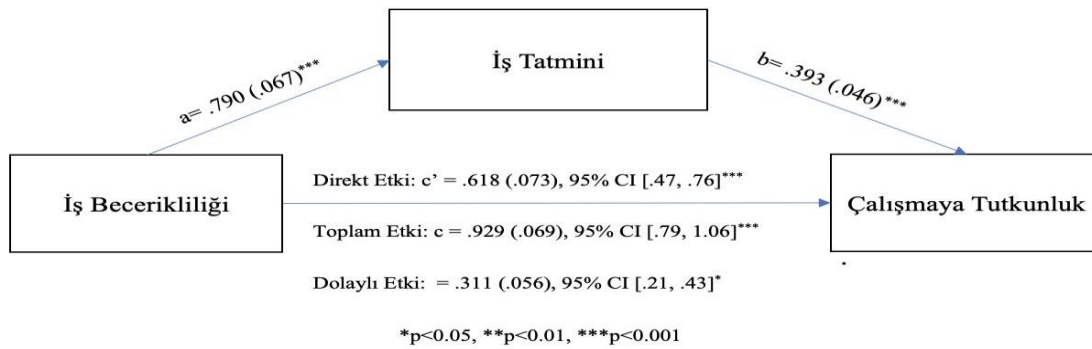
Şekil 6'daki faktörler arasındaki en yüksek korelasyon katsayısı 0.81 ile 15. madde olarak görülmektedir. İş tatminini en fazla etkileyen boyutlar 0,81'lik bir katsayıyla "Mesleğimden; kendi fikir/kanaatlerimi rahatça kullanma imkânı vermesi yönünden" maddesi, 0,74'lük katsayıyla "Mesleğimden; yaptığım iş karşılığında duyduğum başarı hissi yönünden" maddesi ve 0,77'lik katsayıyla "Mesleğimden; mesleğimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme imkânı vermesi açısından" maddesi olduğu görülmektedir. Araştırma modelimizin sonucu değerlendirildiğinde χ^2 / Df değeri 3,503 olarak elde edilmiştir ve modelin kabul edilebilir bir uyum gösterdiği görülmektedir. Modelimizde GFI değerinin 0,876, CFI değerinin 0,918 ve RMSEA değerinin 0, 078 olduğu ve modelde kabul edilebilir uyum olduğu görülmektedir. Yapılan 8 değişiklik ile başka bir ifadeyle eklenen 10 hata kovaryansı ile modelin uyum ölçütleri referans değerlerine çıkarılmıştır. Model kabul edilebilir ve model ile verilerin uyumunun iyi olduğu görülmüştür.

6. Korelasyon, Regresyon ve Mediasyon (Aracılık) Analizleri

Yordayıcı Değişken	Aracı Değişken	Yordanan Değişken
İş becerikliliği	İş tatmini	Çalışmaya tutkunluk

Araştırmanın bu bölümünde iş becerikliliğinin çalışmaya tutkunluğa etkisinde iş tatmini değişkeninin aracı rolünü değerlendirmek için AMOS v23 programı kullanılarak Aracı Değişken Analizi yapılmıştır. İş becerikliliği yordayıcı değişken olarak, iş tatmini ortalama puanı aracı değişken olarak ve son olarak çalışmaya tutkunluk ortalama puanı yordanan değişken olarak analize dahil edilmiştir. İncelenen korelasyon değerleri iş becerikliliği ile çalışmaya tutkunluk arasında ($r: 0.556, p < 0.001$), iş tatmini ile iş becerikliliği arasında ($r: 0.501, p < 0.001$) ve iş tatmini ile çalışmaya tutkunluk arasında ($r: 0.556, p < 0.001$) anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca iş tatmini ile iş becerikliliği regresyon analizine eş zamanlı olarak alındığında, daha önce bulunan ilişkinin düzeyi azalmış olup aracı değişken analizinin bütün varsayımlarının sağlandığı görülmüştür.

Tablo 5: Aracı Değişken Analizi Sonuçları

Analiz sonuçlarına göre iş becerikliliği ($\beta = .790, SH = .067, t = 11.718, p < 0.001, CI [.66, .92]$) ve iş tatmini ($\beta = .393, SH = .046, t = 8.471, p < 0.001, CI [.30, .49]$) çalışmaya tutkunluğa anlamlı derecede yordamaktadır. İş becerikliliğinin, çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür (Toplam etki; $\beta = .929, SH = .069, t = 13.529, p < 0.001, CI [.79, 1.06]$). İş becerikliliği ile aracı değişken olan iş tatmini eş zamanlı olarak denkleme alındığı zaman, iş becerikliliği ile çalışmaya tutkunluk arasındaki doğrudan ilişki anlamlılık düzeyini kaybetmemiş ancak etki düzeyi azalmıştır (Direkt etki; $\beta = .618, SH = .073, t = 8.437, p < 0.001, CI [.47, .76]$). Bu sonuç iş tatmini değişkeninin, iş becerikliliği ile çalışmaya tutkunluk arasındaki ilişkide kısmi aracı rol oynadığını göstermekte olup elde edilen bulgular, modelin anlamlı olduğunu ($F(2,409) = 143.187, p < 0.001, R^2 = .41$) göstermektedir (Tablo 5).

7. Sonuç ve Öneriler

İnsan ilişkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığı ve oldukça karmaşık olarak görülen iş dünyasında çalışanlara verilen önemin artması ile çalışmaya tutkunluk, iş becerikliliği ve iş tatmini gibi kavramların örgütler için önemi giderek artmaktadır. Rekabetin giderek daha fazla hissedilmesiyle birlikte örgütler hayatta kalma mücadelesinin yanında tercih edilen olmayı, daha fazla kar etmeyi ve daha başarılı olmayı da hedeflemektedir. Bu durum çalışanların başarısının örgütün başarısı olduğunun kabul edilmesiyle daha da önem kazanmıştır. Bu nedenle örgütlerde çalışanlar üzerine daha fazla odaklanmak, çalışanların ihtiyaç ve isteklerine duyarlı olmak ve çalışanlarının tatminini sağlamak gerektiğinin bilinci artmaya başlamıştır. İş tatmininin bulunduğu örgütlerde çalışanların çalışmaya tutkunluk özelliği gösterdiği ve iş becerikliliği ile ön planda olması beklenmektedir. Bu kapsamda çalışmada, iş becerikliliğinin çalışmaya tutkunluk

üzerindeki etkisi olup olmadığı ve eğer ilişki var ise, iş tatmininin bu ilişkide aracılık etkisi olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın sonuçları bütün hipotezlerin kabul edildiğini göstermektedir. Öncelikle iş becerikliliğinin, iş tatmini üzerinde pozitif yönde bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Hipotez 1 kabul edilmiştir. Buna göre çalışanların iş becerikliliği arttıkça iş tatminleri de artmaktadır. Bu sonuç, Polatçı ve Sobacı (2018)'nin çalışmasından elde edilen iş becerikliliğinin iş tatmini üzerinde etkisi olduğu sonucu ile örtüşmektedir. İkinci olarak, iş tatmininin, çalışmaya tutkunluk üzerinde pozitif yönde bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda hipotez 2 kabul edilmiştir. Buna göre çalışanlarının iş tatmini arttıkça çalışmaya tutkunlukları artmaktadır. Bu sonuç, Ingusci vd (2016) ve Keçeci vd., (2022)'nin çalışmasından elde edilen iş tatmini ile çalışmaya tutkunluk arasında pozitif ilişki olduğu ve Çankır ve Arıkan (2021)'nin çalışmasından elde edilen iş tatmininin çalışmaya tutkunluğun yordayıcısı olduğu bulgusunu desteklemektedir. Üçüncü olarak iş becerikliliğinin, çalışmaya tutkunluk üzerinde pozitif yönde bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda hipotez 3 kabul edilmiştir. Buna göre çalışanların iş becerikliliği arttıkça çalışmaya tutkunlukları artmaktadır. Bu sonuç, Ahuja ve Chaturvedi (2017), Thai vd (2023), Ibañez vd (2021), Güzel ve Aslan (2021)'in ve Şenol'un (2022) çalışmasından elde edilen iş becerikliliği ile çalışmaya tutkunluk arasındaki pozitif ilişki bulgusuyla örtüşmektedir. Dördüncü olarak, iş becerikliliğinin çalışmaya tutkunluk üzerinde etkisinde iş tatmininin aracılık etkisi bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda hipotez 4 de kabul edilmiştir. Buna göre iş becerikliliğinin çalışmaya tutkunluk üzerinde etkisi bulunmakta ve bu etkiye iş tatmini kısmen aracılık etmektedir.

Farklılık analizi sonuçlarına göre; iş becerikliliği ile yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve toplam çalışma süresi demografik değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Çalışmaya tutkunluk ile cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum ve toplam çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamış olup; çalışmaya tutkunluk ile yaş ve toplam çalışma süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. İş tatmini algısında ise, iş tatmini ile yaş, cinsiyet, medeni durum ve toplam çalışma süresinde arasında anlamlı fark bulunmazken; eğitim durumu ve meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar ortaya konmuştur. Aslan ve Güzel (2020)'in çalışmasında çalışmamıza benzer olarak iş becerikliliği ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüş ve çalışmaya tutkunluk ile cinsiyet, medeni durum, yaş, kurum çalışma süresi açılarından farklılık oluşturduğu saptanmıştır. Şahin ve Yozgat (2018)'in çalışmasında çalışmamızdan farklı olarak çalışmaya tutkunluk algısının yaş, medeni durum ve eğitim durumuna göre farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Aşan ve Erenler (2008)'in çalışmasında çalışmamıza benzer olarak iş tatmini ile cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulunmadığı saptanmıştır. Yücekaya ve Polat (2020)'in çalışmasında yine çalışmamıza benzer olarak iş tatmini cinsiyet, medeni durum ve yaş açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Buna göre H5, H6 ve H7 kabul edilmiştir

Çalışanların daha iyi ortamlarda ve daha memnun olarak çalışması örgütler için oldukça önemlidir. Sonuç olarak; örgütlerin bel kemiği olan çalışanların çalışma şartlarının iyileştirilebilmesi noktasında iş becerikliliği, çalışmaya tutkunluk ve iş tatminlerini kalıcı olarak arttıracak birtakım uygulamaların yapılması gerekmektedir. Ayrıca bu çalışmanın sadece birkaç meslek grubunu içermesi ve sadece bir ili kapsamı çalışmanın önemli bir sınırlılığıdır. Bu çalışma daha fazla çalışan grubunu kapsayacak şekilde, birkaç il arasında ya da meslek grupları arasında karşılaştırma yapılarak da planlanabilir. Yapılacak olan çalışmaların Türkiye genelindeki daha çok meslekten çalışmanı kapsayan ya da belirli bir meslekte çalışan üzerinde farklı kurumlar arasında ve farklı iller arasında karşılaştırma yapılarak daha detaylı analizler içerecek şekilde yapılması önerilmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Ahuja, J., & Chaturvedi, N. (2017). Job crafting and employee engagement: A multivariate study. *NMIMS Management Review*, 34(1), 106-120.
- Akkamış, O. (2010). *İlköğretim I. Ve İi. Kademe Öğretmenlerinin İş Tatmini Üzerine Bir Değerlendirme* (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, Ş., & Güzel, Ş. (2020). İş Becerikliliği, Çalışmaya Tutkunluk, Örgütsel Erdemlilik, Duygusal Öz Yeterlik Ve Duygusal Zekâ Değişkenlerinin Sosyo-Demografik Açidan Farklılıkları. *Ekev Akademi Dergisi*, (82), S. 435-462.
- Aşan, Ö., & Erenler, E. (2008). İş Tatmini Ve Yaşam Tatmini İlişkisi. *Suleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences*, 13(2).
- Aziri, B. (2011). Job Satisfaction: A Literature Review. *Management Research & Practice*, 3(4).
- Bektaş, U. & Çetin, M. (2020). Pandemi Sürecince Sağlık Çalışanlarında İş Tutkusu, Duygusal Emek Ve İş Aile Zenginleşmesi İlişkisinin İncelenmesi. *Turkish Studies*, 15(6), S. 189-204. <https://dx.doi.org/10.7827/Turkishstudies.44449>
- Bryne, B.M. 2001. "Structural Equation Modelling With Amos Mahwah", Nj: Lawrence Erlbaum Associates.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar Ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (32), S. 470-483.
- Ceylan, A. Ve Nazarı, A.R. (2020). "İş Becerikliliği Ve İş Tatmini Arasındaki İlişki", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), S. 988-995.
- Çakıroğlu, D., & Altınöz, M. (2021). İş Becerikliliğinin Yenilikçi Davranışa Etkisinde Lider Desteğinin Aracılık Rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(4), S. 1467-1484.
- Çankır, B. (2016). Çalışmaya Tutkunluk Ve Tükenmişliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisi Ve Bir Uygulama. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çankır, B., & Arıkan, S. (2021). Examining Work Engagement and Job Satisfaction Variables in their Relations with Job Performance and Intention to Quit. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1133-1150.
- Çelik, H. E., & Yılmaz, V. (2016). *Lisrel 9.1 İle Yapısal Eşitlik Modellemesi: Temel Kavramlar-Uygulamalar-Programlama*. Anı Yayıncılık.
- Darogheh, N. (2019). Creación De Trabajo Y Salud Del Desempeño Organizacional. *Orbis: Revista De Ciencias Humanas*, 15(44), S. 133-146.
- Erdem, İ. (2021). Hemşirelerde Algılanan Örgütsel Destek Ve İş Becerikliliği İlişkisinin İncelenmesi. *Sağlık Ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 8(3), S. 377-387.

- Garg, K., Dar, I. A., & Mishra, M. (2018). Job satisfaction and work engagement: A study using private sector bank managers. *Advances in Developing Human Resources*, 20(1), 58-71.
- Güleş, H & Karataş, S. (2010). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmini İle Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), S. 74-89.
- Güzel, Ş Ve Aslan, Ş (2021). Sağlık Çalışanlarının İş Becerikliliği İle Çalışmaya Tutkunluk İlişkisinde Örgütsel Erdemliliğin, Öz-Yeterliğin Ve Duygusal Zekânın Aracılık Rolü, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(41), S. 631-664.
- Hair, Anderson, Tatham and Black. (1998). *Multivariate Data Analysis*. U.S.A: Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Ingusci, E., Callea, A., Chirumbolo, A., & Urbini, F. (2016). Job crafting and job satisfaction in a sample of Italian teachers: the mediating role of Perceived Organizational Support. *Electronic Journal of Applied Statistical Analysis*, 9(4), 675-687.
- Letona-Ibañez, O., Martinez-Rodriguez, S., Ortiz-Marques, N., Carrasco, M., & Amillano, A. (2021). Job crafting and work engagement: The mediating role of work meaning. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5383.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 17. Baskı.
- Keçeci, M., Küçükkelçi, D. T., & Allaham, M. V. (2022). Çalışmaya Tutkunluk, İş Tatmini Ve Çalışan Sessizliği İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (74), S. 75-96.
- Kerse, G. (2019). İş Becerikliliği Ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: "İşe İlişkin Değişiklikler, Memnuniyeti Artırabilir Mi?". *İnsan Ve İnsan*, 6(20), S. 205-218.
- Munir, R. I. S., & Rahman, R. A. (2016). Determining Dimensions Of Job Satisfaction Using Factor Analysis. *Procedia Economics And Finance*, 37, S. 488-496.
- Kumari, N., & Rachna, M. (2011). Job Satisfaction Of The Employees At The Workplace. *European Journal Of Business And Management*, 3(4), S. 11-30.
- Oravee, A, Zayum, S And Kokona, B (2018). Job Satisfaction And Employee Performance In Nasarawa State Water Board, Lafia, Nigeria, *Revista Cimexus*, 13, 2, S. 59-70.
- Polatci, S., & Sobaci, F. (2018). The Effect Of Job Crafting On Job Satisfaction: A Research On Teachers. *J. Glob. Strateg. Manag.(Online)*, 12, S. 49-56.
- Rudolph, C. W., Katz, I. M., Lavigne, K. N., & Zacher, H. (2017). Job Crafting: A Meta-Analysis Of Relationships With Individual Differences, Job Characteristics, And Work Outcomes. *Journal Of Vocational Behavior*, 102, S. 112-138.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The Measurement Of Engagement And Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. *Journal Of Happiness Studies*, 3, S. 71-92.
- Slemp, G.R. Ve Vella-Brodrick, D.A. (2013) "The Job Crafting Questionnaire: A New Scale To Measure The Extent To Which Employees Engage In Job Crafting" *International Journal Of Wellbeing*, 3(2), S. 126-146
- Stevens, J.P. (2001), "Applied Multivariate Statistics For The Social Sciences", Taylor&Francis.
- Sümer, N. 2000. "Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar Ve Örnek Uygulamalar", *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), S. 49-74
- Şahin, S., Yozgat, U., & Yakşi, E. (2018). Çalışmaya Tutkunluk Düzeyinin Hastane Türü, Hastane Lokasyonu Ve Bazı Sosyo-Demografik-Mesleki Özelliklere Göre İncelenmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), S. 163-183.

- Şenol, L. (2022). The Effect Of Municipal Employess' Job Crafting On Job Engagement. *OPUS Journal Of Society Research*, 19(49), 784-793.
- Tabachnick, B. G. Ve Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics (6. Baskı). Pearson Education, Inc.
- Thai, K. P., To, A. T., Tran, T. S., Hoang, V. T., & Ho, T. T. H. (2023). How Job Crafting Transmits the Impact of Perceived Organizational Support and Autonomy on Work Engagement.
- Tims, M., Bakker, A. B., Derks, D., & Van Rhenen, W. (2013). Job Crafting At The Team And Individual Level: Implications For Work Engagement And Performance. *Group & Organization Management*, 38(4), S. 427-454.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya Tutkunluk: İş Yükü, Esnek Çalışma Saatleri, Yönetici Desteği Ve İş-Aile Çatışması İle İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), S. 155-179.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., & England, G. W. (1967). Manual For The Minnesota Satisfaction Questionnaire. *Minnesota Studies In Vocational Rehabilitation*, 22, S. 120.
- Yılmaz, V., & Dalbudak, Z. İ. (2018). Aracı Değişken Etkisinin İncelenmesi: Yüksek Hızlı Tren İşletmeciliği Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 517-534.
- Yücekaya, P., & Polat, D. D. (2020). Örgüt Kültürü, Örgütsel Adalet Ve İş Tatmini İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), S. 1267-1284.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1084-1097, doi: 10.11616/asbi.1267450

Türk Devletleri Teşkilatının Yeni-İşlevselcilik ve Devletlerarasıcılık Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi

The Evaluation of Organization of Turkic States In Terms of Neo-Functionalism and Intergovernmentalism

Gökhan TEKİR¹

Geliş Tarihi (Received): 20.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 06.07.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Türk Konseyi, 12 Kasım 2021 tarihinde toplanan Sekizinci Zirvesi'nde Türk Devletleri Teşkilatı adını almıştır. Türk dünyasının entegrasyonu gelişiminde önemli bir evreyi işaret eden bu gelişmenin uluslararası ilişkiler entegrasyon teorileri çerçevesinde bir analizin yapılması Türk Devletleri Teşkilatı örgütünün yapısını anlamak ve gelecekte evrilebileceği noktalar konusunda tahminde bulunmak için önemlidir. Bu çerçeveden yola çıkan çalışma, yeni-işlevselcilik ve devletlerarasıcılık teorilerinin ışığında Türk Devletleri Teşkilatı'nı incelemektedir. Çalışma, aynı zamanda Türk devletlerinin yakın zamanda karşılaştığı krizleri ve bu krizlere verdiği tepkileri karşılaştırarak Türk devletlerinin dış politika ve güvenlik gibi yüksek politika alanlarındaki entegrasyon seviyelerini analiz etmektedir. Böylece, Türk Devletleri Teşkilatı'nın nasıl bir örgüt olduğu ve bu örgütten neler beklenmesi gerektiği incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Entegrasyon, Yeni-İşlevselcilik, Devletlerarasıcılık, Dış Politika

&

Abstract: Turkic Council renamed itself as Organization of Turkic States on 12 November 2021 at Eight Summit. Analyzing an important indicator of Turkic world's integration in the context of international relations integration theories is important to understand the structure of Organization of Turkic States and to predict its evolution in future. In this context, the study will examine Organization of Turkic States in light of the theories of neo-functionalism and intergovernmentalism. At the same time, the study analyzes the integration level of Turkic states in the high politics areas such as foreign policy and security by comparing the crises that Turkic states has faced recently and their reactions to these crises. Thus, what kind of establishment Organization of Turkic States is and what to expect from it is examined.

Keywords: Organization of Turkic States, Integration, Neo-Functionalism, Intergovernmentalism, Foreign Policy

Atıf/Cite as: Tekir, G. (2023). Türk Devletleri Teşkilatının Yeni-İşlevselcilik ve Devletlerarasıcılık Teorileri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1084-1097. doi: 10.11616/asbi.1267450

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Gökhan Tekir, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, gokhan.tekir@hbv.edu.tr.

1. Giriş

2021 yılında Türk Dünyası Sekizinci Zirvesi, Türk Demokrasi tarihinde acı bir hatırayı taşıyan Yassıada Adası'nın yeni ismi olan Özgürlükler ve Demokrasi Adası'nda gerçekleşmiştir. Bu zirve sonunda Türk Konseyi'nin adının "Türk Devletleri Teşkilatı" şeklinde değiştirilmiş ve bu zirve sonucunda yayınlanan Sekizinci Zirve Bildirisi ile Türk Devletleri Teşkilatı'nın dünya jeopolitiğinde iddialı konumunu vurgulanmıştır. Böylece, 1991 yılında "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri" ile başlayan Türk Devletleri'nin entegrasyon süreci önemli bir konuma evrilmiştir. Bu entegrasyon sürecinin uluslararası teoriler çerçevesinde incelenmesi Türk Devletleri Teşkilatı'nın dünya politikasında oynayacağı rolün tanımlanması konusunda önemlidir.

Entegrasyon teorileri, entegrasyon sürecinin dinamiklerini ve sonuçlarını makroskobik ölçekte incelenmesi için faydalı olmaktadır. Bu teoriler, daha çok Avrupa entegrasyonuna yoğunlaşmıştır. Yeni-İşlevselcilik ve liberal devletlerarasıcılık teorileri Avrupa entegrasyonunu açıklamada en çok kullanılan teoriler olmuşlardır (Wallace vd., 2005: 15). Başta Avrupa entegrasyon süreci olmak üzere bölgesel entegrasyonlar hakkında yeni-ışlevselcilik ve devletlerarasıcılık başta gelen teorilerdir (Spolaore, 2013: 132). Entegrasyon süreci analizinde yeni-ışlevselcilik en önde gelen teori olma durumunu sürdürmektedir. Makro düzeyde neo-realizm uluslararası ilişkiler bilim dalında ana teori olarak kaldığı için devletlerarasıcılık teorisinin entegrasyon teorileri içindeki etkisi reddedilemez (Peterson, 1995: 70). Avrupa entegrasyonunu emsalsiz bir olgu olarak tanımlamak doğru değildir. Bu teoriler diğer bölgesel entegrasyon çabalarını açıklamada da kullanılabilir. Bu bağlamda, bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Devletleri arasındaki entegrasyon düzeyini geliştirmedeki vizyonu konusunda yeni-ışlevselcilik ve devletlerarasıcılık teorilerini kullanarak bir projeksiyon yapma amacındadır. İki teori ne birbirini tamamen dışlayan ne de tamamen birbiriyle birleşen teorilerdir. Bu iki teorinin kullanılma amacı, Türk Devletleri Teşkilatı'nın analizi yaparken her iki teoriden de yararlanmaktır.

Bu çalışma, yeni-ışlevselcilik ve devletlerarasıcılık teorilerinin kısa bir kavramsallaştırmasıyla başlamaktadır. Daha sonra, Türk Dünyası'nın Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazandığı 1991 yılından itibaren entegrasyon çabalarının tarihsel arka planını da incelemektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın 121 maddeden oluşan Sekizinci Zirve Bildirisi ve Eski Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in fikirleri çerçevesinde hazırlanan "Türk Dünyası 2040 Vizyonu" belgesi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın dünya politikasında oynayacağı rolde ve Türk Dünyası'nın gelecek entegrasyon düzeyleri konusunda rehber teşkil etmektedir. Bu metinler doğrultusunda, Türk Devletleri Teşkilatı'nın teşkilatı oluşturan devletler arasında nasıl bir entegrasyon öngördüğü konusunda analiz yapılacaktır.

2. Yeni-İşlevselcilik ve Devletlerarasıcılık

Yeni-ışlevselcilik, entelektüel kökenleri bakımından eklektik bir teoridir. Çoğulculuk ve işlevselcilik, yeni-ışlevselcilik teorisini etkileyen iki ana teoridir. Çoğulculuk ekseninde, yeni-ışlevselcilik, hükümetin kendisini oluşturan grup aktörlere ayrıştırılabileceğini savunmaktadır. Klasik realistlerin devletlerin çıkarları temelinde şekillenen argümanlarının aksine, yeni-ışlevselciler, devleti toplumsal aktörlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirdiği bir alan olarak kavramsallaştırmaktadırlar. Yani, yeni-ışlevselcilik uluslararası ilişkileri devletlerin oyun sahası şeklinde değerlendirmeden ziyade toplumsal aktörlerin oyun sahası olarak tanımlamaktadır. Bu durum, yeni-ışlevselcilerin uluslararası ilişkilerdeki genel yaklaşım olan devletin kendini varlığını sürdürme arzusunu kabul etmemelerine neden olmuştur. Eğer devleti oluşturan gruplar ulus-üstü organizasyonların kendi çıkarlarını ulusal kurumlardan daha iyi gerçekleştirebileceğine ikna olursa, bölgesel entegrasyonu derinleştirme yönünde çabalara önayak olur. İşlevselcilik bağlamında ise, işlevselcilik düşüncesi uluslararası iş birliğinin kamu çıkarının sağlanması için büyük ölçekli ekonomiler yaratmada yararlı olduğunu savunmaktadır. Yeni-ışlevselcilik ise işlevselcilik düşüncesini genişleterek bölgesel bağlamda devletin üstlendiği görevlerin bölgesel yapılara aktarımının derin ve geniş düzeyde bir yönetim yaratacağını savunmaktadır. Bu derinleşme ve genişlemenin federal bir yapıya kavuşup kavuşmayacağı ise belirsizdir. Yeni-ışlevselcilik sonuçtan ziyade bölgesel entegrasyonun yönüyle ilgilidir (Hooghe ve Marks, 2019: 1114).

Yeni-işlevselcilik, bölgesel entegrasyon sürecinde devlet dışı aktörlere özellikle bölgesel organizasyonlarda görevli sekreterlik kurumuna ve bölgesel entegrasyonu ortaya çıkaran ve geliştiren sosyal hareketlere önem vermektedir. Bu sosyal hareketlerin bölgesel entegrasyonu derinleştireceğini iddia etmektedir. Bölgesel organizasyonları oluşturan devletler önemli aktörler olarak varlıklarını sürdürürler. Devletler entegrasyon sürecinde başlangıçtaki şartları koymakla beraber sonraki süreçte entegrasyonun yönünü ve değişiklikleri gerçekleştirme rolünü bölgesel organizasyondaki bürokratlara devrederler (Schmitter, 2002). Yeni-işlevselcilik, var olan devlet yapısının aşılarak bölgesel entegrasyonu mümkün kılan arka plandaki faktörlere eğilmektedir. Bu faktörler, sosyal, ekonomik ve politik düzeyde homojen olunması, kültür ve değer ortaklığı, uyumlu karar alma, ortak gelecek tasavvuru, gelecekte çıkabilecek sorunların ortak karar alma mekanizmaları ile çözülebileceğine duyulan inanç ve derinleşen entegrasyonun tüm üyelerin ihtiyaçlarını karşılayacağına duyulan güven olarak sıralanabilir (Groom, 1994: 114).

Bu faktörlerin bir araya gelmesi ilgili alanlarda yayılma etkisi oluşturup iş birliğini derinleştirecektir. İşlevselcilikten farklı olarak yeni-işlevselcilikte bu yayılma etkisi yarı-otomatik olacağı gibi bölgesel organizasyonun birimlerince ya da sosyal gruplar tarafından da yaratılabilir. Yeni-işlevselcilik, yayılma etkisini işlevsel taşma etkisi, politik taşma etkisi ve ekilmiş taşma etkisi olarak ayırmaktadır. İşlevsel yayılma etkisi, bölgesel entegrasyonun ortaya çıkaracağı yeni sorunların daha fazla entegrasyon ile giderebileceğini önermektedir. Ekonomik entegrasyonun sadece daha derin ekonomik entegrasyonu değil aynı zamanda politik entegrasyonu da güçlendireceğini savunur. Politik yayılma etkisi, bürokratik ve sivil toplum gruplarının çıkarlarının ulus-üstü organizasyonlar ile daha iyi sağlanabileceğine ikna olmasıyla gerçekleşir. Ekilmiş yayılma etkisi ise, ulus-üstü organizasyonların zamanla daha bağımsız kimlik kazanacağını ve ortak çıkarları vurgulayarak daha çok entegrasyonu teşvik edeceğini savunur (Macmillan, 2008: 39-41).

Devletlerarasıcılık teorisi ise, bölgesel entegrasyonun merkezine devletleri yerleştirmektedir. Devletlerarasıcılık, bölgesel örgütleri devletlerin oluşturduğu, devletlerin ortak konuları tartıştığı, fikirleri paylaştığı ve anlaşmaları tamamladığı platformlar olarak görmektedir. Bölgesel örgütler, uluslararası anlaşmalara bağlı olarak ortaya çıkan ve katılımın gönüllü olduğu organizasyonlar olarak tanımlanmaktadır. Kendi başlarına ekonomik açıdan para toplama güçleri yoktur ve devletlerin ekonomik bağışları ile işlerler. Bölgesel örgütler, kendisini oluşturan devletlerden bağımsız hareket edemez ve devletler iş birliği yapmak istemezler ise kararlarını devletlere uygulamada zorluk yaşarlar (Cini, 2013: 73).

Devletlerarasıcılık teorisinin bir kanadı bölgesel entegrasyonu güç dengesindeki değişikliklere bir cevap olarak değerlendirir. Bu görüşe göre, Avrupa'daki entegrasyon özelinde, bölgesel entegrasyonunu etkileyen ana faktör Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği'nin dünyayı iki kutup şeklinde yönetip Avrupa'yı orta seviyede bir güç durumuna indirgemeleriydi. Bu entegrasyonda ana etmen ekonomik olup Avrupa entegrasyonu ne Avrupa'daki devletleri yok etmiş ne de Avrupa devletleri arasındaki jeopolitik açıdan sıfır toplamlı oyunu ortadan kaldırmıştı. Devletlerarasıcılık teorisi, entegrasyonun yüksek politika konularını etkilediği anda duracağını öngörmüştür (Hooghe ve Marks, 2019: 1115).

Liberal devletlerarasıcılık ise, devletleri rasyonel ve bölgesel veya uluslararası örgütlerin ana aktörleri olarak kabul etmektedir. Uluslararası örgütlerin ortaya çıkışı devletleri iş birliği yapmak için rasyonel davranışları sonucu ortaya çıkmıştır. Devletler önce tercihlerini belirler. Daha sonra devamlı olarak anlaşmaları müzakere eder. Son olarak da gelecekteki belirsizliklere karşı tercihlerine bağlı olan sonuçları güvence altına alır (Moravcsik ve Schimmelfennig, 2009: 68-69). Liberal devletlerarasıcılık, işlerinde liberal tercih sıralamasını, devletlerin ön planda olduğu devletlerarasıcı pazarlık ile birleştirmektedir. Uluslararası iş birliği, arka planda işlevselci çıkarların olduğu ulusal liderler tarafından gerçekleştirilmektedir (Hooghe ve Marks, 2019: 1116).

Devletler arasındaki asimetric bağımlılık uluslararası örgütlerde devletlerin pazarlık pozisyonunu etkilemektedir. Herhangi bir anlaşmadan doğacak değişikliğe daha az ihtiyacı olan aktör, diğer aktörleri iş birliği yapmamakla tehdit etmekte ve daha çok taviz alabilmektedir. Yeni-işlevselcilik düşüncesinde bilgiye ulaşımı daha kolay olan ve prestiji yüksek olan sosyal gruplar devletler için pazarlık sürecini

maliyetli hale getirebilmektedir. Liberal devletlerarasıcılık teorisi, sosyal grupların devletlerin ulaşamayacağı herhangi bir bilgiye ulaşamayacağını savunmakta; bu yüzden de rollerini kısıtlı görmektedir (Moravcsik ve Schimmelfennig, 2009:71).

Bu iki entegrasyon teorisi de genelde Avrupa entegrasyon sürecini açıklamaktadır. Avrupa Birliği'nin, 1952 yılında ekonomik amaçlarla kurulan ve az üyeye sahip Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'ndan günümüzdeki ulus-üstü yapısına kavuşması birçok teorisyenin ilgisini çekmiştir. Çoğu üyesi bağımsızlıklarını yeni elde etmiş Türk Devletleri Teşkilatı'nın evrimi de en az Avrupa Birliği kadar ilgi çekici ve jeopolitik açıdan bu örgüt kadar önemlidir.

3. Türk Dünyası Entegrasyonu

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyet arasında yer alan Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarına kavuşmalarına ve ayrı devletler olarak dünya sahnesinde yer almalarını sağlamıştır. Türk devletlerinin Sovyet boyunduruğundan kurtulması 21.yüzyılın Türk yüzyılı olacağı şeklinde değerlendirmelere neden olmuştur. Bu beklenti dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından "Türkiye'nin önünde hacet kapıları açılmıştır." ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" ifadeleri ile dile getirilmiştir (Öz, 2021).

Türkiye'nin Orta Asya'ya nüfuz ederek politik ve ekonomik faydalar elde edebileceği beklentisi de yüksekti. Devlet liderlerinin bu heyecanına rağmen Türkiye'de kamuoyu Türkiye'nin yüzünü batıya mı yoksa doğuya mı döneceği konusunda kafa karışıklığı içerisindeydi. Bunun yanında, ekonomideki yüksek enflasyon ve bütçe açığı nedeniyle Türkiye'nin Türk dünyasında yerine getirebileceği sözler konusunda şüpheler vardı. Bu kapasite aşımının Türkiye'nin güvenilirliğine vereceği zararlar konusunda uyarılar yapıldı. Yine de karar vericiler, kamuoyundaki heyecanın da etkisiyle Türkiye'nin entegrasyon ile elde edebileceği kârları değerlendirme çabasına girdiler. Bu bağlamda, 1200'den fazla Türk delegasyonu bu devletleri bağımsızlıklarının birinci yılı içerisinde ziyaret etti. Ayrıca bölgeye yönelik yardımları organize edebilmek amacıyla Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kuruldu. TİKA'nın kuruluş amacı başta Türk dilinin konuşulduğu ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında iş birliğini yürütmek olarak tanımlandı. Türkiye'nin sahip olduğu heyecan Batılı güçler tarafından da desteklenmiştir. Batılı devletler Sovyetler Birliği'nin çekilmesiyle bölgede ortaya çıkan boşluğu İran'ın temsil ettiği siyasal İslam anlayışından ziyade Türkiye'nin yansıttığı Müslüman, laik ve demokratik anlayışın doldurmasının daha iyi olacağını düşünmüşlerdir (Oran, 2010: 381-82).

Türk cumhuriyetlerinin ilk ortak entegrasyonuna 1992 yılının Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile önemli bir adım atılmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye devlet başkanları siyasal danışmaya ve ekonomik bütünleşmeye vurgu yapmıştır. Fakat, her yıl yapılması planlanan zirve aralıklı olarak yapılmıştır ve zirveye katılım düşük düzeyde olmuştur. 18 yıl boyunca toplamda 10 kez Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi düzenlenebilmiştir (Şener, 2021: 170).

Bölgede entegrasyonun başlangıcı ve 1990'lı yıllarda süreç değerlendirildiğinde devletlerarasıcılık teorisinin Türk dünyasının entegrasyon sürecini daha iyi açıkladığı görülebilecektir. Jeopolitik açıdan Sovyetler Birliği'nin dağılmasının bölgede Türk devletlerinin bağımsızlığını sağladığı ve entegrasyonun önünü açtığı söylenebilir. Entegrasyon sürecinin başlamasında ise kamuoyundaki heyecan ve bu heyecanın karar alıcıları yönlendirmesi yeni-ışlevselcilik düşüncesine yakınlık gösterse de devletler ana aktörler olarak kalmıştır. 1990'lı yıllarda devletler entegrasyon sürecini belirlemiş ve sosyal organizasyonlar devletlerin çıkarlarını etkileyerek entegrasyon sürecini derinleştirmede başarılı olmuştur.

Türk dünyasının entegrasyonunu farklı bir evreye taşıyan gelişme 2009 yılında gerçekleşmiştir. 2009 yılında Nahçıvan'da Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanan anlaşma ile Türk

Konseyi kurulmuştur (Şimşek, 2021). 2011 yılında gerçekleşen Türk Konseyi'nin birinci zirvesinde ekonomik konularda entegrasyon sağlamanın önceliğe alınması kararlaştırıldı. Karaman bu durumu işlevselci anlayışa bağlamaktadır. Zira işlevselci anlayışa göre politik entegrasyonun ön koşullarından biri de ekonomik entegrasyondur. Entegrasyonun ilk koşulu ise, kültür alanındaki etkileşimdir. 1993 yılında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) toplumların gönül birlikteliğini sağlamak için kurulmuştur. Düzenlenen ortak anma ve kutlamalar halkların birbirleriyle kaynaşmasını sağlama amacındadır. Bu çerçevede, Türk dünyasında çeşitli şehirler Türk dünyası başkentleri seçilmiş ve kültürel etkinlikler düzenlenmiştir. Türk düşünce dünyasında birliği sağlamak için ortak alfabe gündeme getirilmiş ve Türk devletlerinin Latin alfabesine geçişi öngörülmüştür. Fakat, 1990'lı yıllarda ortak mekanizma kurulamamış ve bu çabalar yeterince meyvesini verememiştir. Azerbaycan, Latin alfabesini benimseyen ilk Türk cumhuriyeti olmuş, Azerbaycan'ı Türkmenistan izlemiştir. Özbekistan'da 1993 yılında alınan Latin alfabesine geçiş kararı 2019 yılında hayata geçebilmiştir. Kazakistan'ın planlamasına göre bu geçişin 2023-2031 arasında olacağı planlanmıştır. Ortak alfabe konusunda Türkmenistan ve Özbekistan zorlanmakta; bu konuda Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duymaktadır (Karaman, 2021). Karaman'ın Türk Konseyi'ni işlevselci teoriye göre değerlendirmesi önemlidir. Karaman, sosyal grupların 1993 yılında kurulan TÜRKSOY ve ortak alfabe çalışmalarını Türk Konseyi'nin kurulmasındaki faktörler arasında görmektedir. İşlevselci teoriye göre bölgesel entegrasyonu sağlayan ana unsurlar devletler değil ulus sınırlarını aşan sosyal gruplardır (Spolaore, 2013: 132). Fakat, 1990'lı yıllardaki bu çabaların yetersiz ve eksik olduğu doğru bir şekilde Karaman'ın kendi eserinde de vurgulanmaktadır. Bu yüzden, sosyal grupların Türk dünyası entegrasyonunda lokomotif pozisyonunda olduğunu değerlendirmek mümkün değildir.

Ekonomik açıdan entegrasyonu sağlamak için Türk Konseyi'nin yanında TÜRKSOY, Türk Dili Konuşan Parlamenter Asemblası (TÜRKPA), Türk Akademisi, Türk Üniversiteler Birliği, Türk Kültür ve Miras Vakfı, ve Türk Dünyası Belediyeler Birliği yer almaktadır. Toplam gayri safi milli hasılası 1,1 trilyon ve dış ticaret hacimleri 560 milyar dolar olan Türk dünyası, kendi arasında ticareti geliştirmekte başarısız olmuştur. Örneğin, Türkiye'nin diğer Türk devletleri ile olan dış ticaret hacmi 2020 yılında 7,57 milyar dolar olmuştur. Bu rakam, potansiyelin gerisindedir (İstikbal, 2021). Yine de ekonomik entegrasyonu hedefleyen bölgesel kuruluşların olması politik açıdan taşıma etkisi yaratma potansiyeli vardır. Türk Konseyi'nin Türk Devletleri Teşkilatı adını alması bu potansiyelin gerçekleştiği durumlardan birisidir. Bu gelişme, işlevselci teoriye uygundur. Fakat, yeni-işlevselci entegrasyona göre yayılma etkisi sonucunda entegrasyon sürecinin devletlerin egemenliklerinin bir kısmını transfer ettiği uluslararası bir organa evrilmesidir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın yapısının incelenip bu organlara sahip olmadığı analiz edilecektir.

4. Türk Devletleri Teşkilatı

Türk Konseyi'nin 2021 yılının Kasım ayında İstanbul'da düzenlenen ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık ettiği "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" temalı Sekizinci Zirvesi'nde Türk Konseyi'nin ismi Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022b). Türk Devletleri Teşkilatı, TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Ticaret ve Sanayi Vakfı, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Uluslararası Türk Akademisi gibi kuruluşlar için semsiye organizasyondur. Türk Devletleri Teşkilatı'nı oluşturan organlar, Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryadır. Teşkilatın ana organı karar organı, Dönem Başkanlığı'nı alfabetik sıraya göre belirlenen ülke tarafından başkanlığı yürütülen Devlet Başkanlığı Konseyi'dir. Sekreteryanın görevi ise faaliyetleri koordine etmektir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022a). Türk Devletleri Teşkilatı'nın örgütlenme şeması, Türk Devletleri Teşkilatı'nın devletlerarası bir yaklaşımda organize olduğunu göstermektedir. Kendi başına otonom bir Sekreteryadan ziyade, Türk dünyasının devlet başkanları, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yönetiminden sorumludur. Yeni-işlevselci anlayışa göre, bölgesel organizasyonlarda sekreteryaya kurumunun devletlerden bağımsız bir şekilde işlerliğinin olmasının daha fazla entegrasyonu teşvik edeceği öngörülmesinden dolayı bu organa önem verilmektedir (Schmitter, 2002). Türk Devletleri Teşkilatı'nda ise sekreteryanın rolünün faaliyetleri koordine etmekle indirgenmesiyle Türk dünyasının devlet başkanları

Devlet Başkanları Konseyi ile yürütme gücünü kendi üzerlerine almışlardır. Böylece, Türk Devletleri Teşkilatı'nın entegrasyon düzeyi ulus devletlerin kararı ile olmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Bildirisi, Türk devletleri arasında geliştirilmesi planlanan beş ana başlığı içermektedir: Siyasi Konular, Dış Politika ve Güvenlik Konularında İşbirliği, Ekonomik ve Sektörel İşbirliği, Halklararası İşbirliği, Türk Dünyasında Kurumsal İşbirliği ve Üçüncü Taraflarla İşbirliği. Türk Devletleri Teşkilatı bu alanlarda iş birliğini hedeflerken dikkat ettiği prensipler üye ülkelerin içişlerine müdahale etmeme, uluslararası alanda kabul eden ülke sınırlarına saygı ve uluslararası hukuk kuralları olarak deklare edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2021). Bu prensipler arasındaki içişlerine müdahale etmeme kuralı Türk Devletleri Teşkilatı'nın ulus-üstü bir organizasyondan ziyade uluslararası bir örgüt olduğunu ortaya koymaktadır.

Dış Politika ve Güvenlik Konularında İşbirliği kapsamında üye ülkeler Dağlık Karabağ ve Kıbrıs gibi konularda birbirlerine destek vermekte ve bölgede çatışmaya yol açan faktörlerin giderilmesinde diplomatik çabalara önem verdiklerini ifade etmektedir. Ayrıca, üye ülkeler Orta Asya'da bölgesel istikrarı potansiyel olarak bozmaya aday Afganistan gibi önemli konularda hem aralarında iş birliği ve güvenlik istişarisi yapma hem de istikrar için uluslararası iş birliğine önem verdiklerini vurgulamaktadır. Ekonomik ve Sektörel İşbirliği başlığı, üye ülkeler karşılıklı ticaret hacmini büyütme; üye ülkelerin eşit sermaye ile katkıda bulunacağı ve eşit oy hakkına sahip olacağı Türk Yatırım Fonu'nu işler hale getirmek; enerji alanında iş birliği yapmak; ülkeler arası bağlantıyı sağlayacak ulaşım altyapılarını geliştirmek ve taşımacılık prosedürlerini kolaylaştırmak; gümrük işlemlerini basit hale getirmek; hava ve deniz taşımacılığında iş birliğini arttırmak; ulaştırma alanında üye ülkelerde görev yapan personel için ortak eğitim programları düzenlemek; fiber optik kabloların inşa edilmesini teşvik etmek; devlet hizmetlerinin dijital alana taşınmasında ülkeler arasında yardımlaşma yapmak; uzay alanında ortak çalışma yapmak; COVID-19 salgını ile mücadelede ve salgından sonra ekonominin iyileştirilmesinde ortak bir anlayış geliştirmek; üye ülkeler arasında turizm faaliyetlerini teşvik etmek ve üye ülkelerde meydana gelen doğal afetlere müdahale için "Türk Devletleri Teşkilatı Sivil Koruma Mekanizması" adı altında bir çatı kuruluşu kurmak şeklinde özetlenebilir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2021).

Eğer Türk Devletleri Teşkilatı'nın yüksek politika olarak adlandırılabilir dış politika ve güvenlik iş birliği anlayışı incelenecek olursa 1990'lı yılların başında ortaya konulan "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" benzeri iddialı bir söylem olmadığı görülecektir. 1990'larda Türkiye'nin kendine atfettiği "ağabey" retoriğinin diğer Türk devletleri ile yarattığı sorunlardan dersler çıkarılmış gözükmektedir. İddialı söylemlerin aksine Türk Devletleri Teşkilatı'nda teşkilata üye olan devletlerin egemenlik hakkını tanıyan; ortak bir dış politika geliştirmekten ziyade iş birliğini hedefleyen bir söylem ortaya konulmuştur. Sekizinci Zirve Bildirgesi'nde asıl iddialı söylem ekonomi alanında iş birliğini hedefleyen maddelerde bulunmaktadır. Üye devletlerle ekonomik ilişkiler geliştirilirken ekonominin yanında ekonomiyi etkileyen ulaşım, sağlık, adalet, eğitim ve dijital alanlarında iş birliğinin artırılması hedeflenmiştir. Şu an için ortak gümrük birliği konusu gündeme gelmemişse de gümrük prosedürlerinin kolaylaştırılması vurgulanmıştır. Bu bağlamda, dış politika ve güvenlik alanında devletlerin gönüllük esasına göre uluslararası organizasyonlara katıldıklarını ve egemenliklerini katı bir şekilde muhafaza ettiklerini savunan devletlerarasıcılık teorisinin geçerli olduğu Sekizinci Zirve Bildirisi'nin Siyasi Konular, Dış Politika ve Güvenlik Konularında İşbirliği başlığındaki maddelerden çıkarılabilir. Ekonomik alanda ise arka planda işlevselci çıkarların olduğu; fakat asıl olarak devletlerin ana belirleyici olduğu liberal devletlerarasıcılık teorisinin geçerli olduğu söylenebilir.

Bunun yanında Sekizinci Zirve Bildirisi, Halklararası İşbirliği, Türk Dünyasında Kurumsal İşbirliği ve Üçüncü Taraflarla İşbirliği başlıklarını da içermektedir. Halklararası İşbirliği eğlence, eğitim ve spor konularında iş birliğinin güçlendirilmesini savunurken; Türk Dünyasında Kurumsal İşbirliği başlığı TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfı (TKMV) gibi kurumların Türk dünyasının entegrasyonunda uyguladıkları rolü kabul etmekte ve bu örgütlerin faaliyetlerinin destekleneceğini ifade etmektedir. Üçüncü Taraflarla İşbirliği başlığı da Birleşmiş Milletler (BM) ve diğer

uluslararası organizasyonlarla iş birliği yapılacağını duyurmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2021).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Sekizinci Zirvesi'nde kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi'nin genişletilmiş bir versiyonu olarak kabul edilebilir. Sekizinci Zirve Bildirisi'nde temas edilen iş birliği konuları tekrar etmekte ve detaylandırmaktadır. Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi'nin giriş kısmında Türk Devletleri Teşkilatı'nın betimlemesi yapılmaktadır: "Bağımsız ve egemen Üye Devletlerin siyasi iradesine dayanan Teşkilat, artık üyelerinin ihtiyaçları doğrultusunda, daha fazla karşılıklı destek ve dayanışma yaratmayı vaat eden işbirliği için, etkisi giderek artan bir platformu temsil etmektedir." (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021). Türk Devletleri Teşkilatı'nın vizyon belgesi olarak kabul ettiği bu belgedeki tasvir, Türk Devletleri Teşkilatı'nın devletlerarasıcılık teorisine uygunluğunu ortaya koymaktadır. Devletlerarasıcılık teorisine göre, bölgesel entegrasyon ulusal politikaların oluşturduğu ulusal çıkarların iş birliğini çekici bir faktör olarak ortaya çıkarmasıyla sağlanmaktadır. Devletlerarasıcılık, bölgesel örgütleri devletlerin şartlarını belirlediği ve egemenliklerinden vazgeçmeden örgütün iyi işlemesi için egemenliklerini delege ettikleri örgütler olarak görmektedir (Pachula, 1999: 319). Türk Devletleri Teşkilatı da vizyon belgesinde üye devletlerin çıkarları doğrultusunda iş birliği yaptığı bir platform olarak tanımlanmaktadır. Mevcut yapısıyla Türk Devletleri Teşkilatı'nın güvenlik ya da dış politika anlayışı gibi yüksek politika olarak sayılan alanlarda tam anlamıyla ortak bir tutum geliştirmesini beklemek bu teşkilatın yapısına aykırı bir beklenti olur. Türk devletlerini etkileyen iki önemli kriz olan 2014 yılında başlayan Ukrayna krizi ve 2021 yılındaki Kazakistan olayları güvenlik ve dış politika konularında Türk Devletleri Teşkilatı'nın limitlerini göstermektedir.

5. Ukrayna Krizi, Kırım'ın İlhakı ve Savaş

2013 yılının Kasım ayında Ukrayna'nın Rus yanlısı Başkanı Viktor Yanukoviç'in, Avrupa Birliği ile imzalanması planlanan ticaret anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmesi ve Rusya ile stratejik iş birliği kapsamında bir ticaret anlaşması imzalamayı planladığını duyurması üzerine Ukrayna'nın Maidan meydanında başlayan gösteriler 22 Şubat 2014 tarihinde Yanukoviç'in meclis tarafından azledilmesi ve ülkeyi terk etmesiyle sonuçlandı (Walker, 2022: 3). Rusya, Ukrayna'daki süreç boyunca Kırım'da Rus yanlısı sivil toplum organizasyonlarını, silahlı örgütleri ve paramiliter grupları mobilize ediyordu. 22 Şubat'ta Yanukoviç'in devrilmesinden sonra Baş İstihbarat İdaresi'ne (GRU) bağlı Spetsnaz askerlerini Kırım'da bulunan Rus askeri binalarını korumak için gönderdi. Kırım'da bulunan Ukrayna askerleri kuşatılıp Ukrayna askerlinin müdahale etmeleri engellendi. 11 Mart'ta Kırım Yüksek Konseyi Ukrayna'da bağımsızlığını ilan etti. 18 Mart'ta da Rusya Kırım'ı ilhak etti (Cosgrove, 2020: 10–13). Kırım'da yaşayan Tatarlar ise Yanukoviç'in devrilmesine neden olan Maiden gösterilerine katılarak Rus karşıtı bir pozisyonda konumlandılar. Kırımlı Tatarların oluşturduğu Tatar Meclisi, Kırım'daki bağımsızlık referandumunu da gayrimeşru olarak nitelendirip boykot çağrısında bulundular. Bu boykot çağrısı karşılık buldu ve Tatar nüfusunun % 1'den azı referandumda oy kullandı. Rusya, Tatarlara politik ve ekonomik nüfuz sözü vermesine rağmen Kırımlı Tatarlar, Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemlerinde kendilerine uygulanan sert politikaları kolektif hafızasında muhafaza edip Rusya'ya karşı güçlü bir muhalefet olarak Kırım'da kaldı (Zidkova ve Melichar, 2015: 100–101). Bu yüzden, Kırım'ın statüsünün değişmesi uluslararası sistemi etkilediği gibi Türk dünyasını da ilgilendirmektedir.

Uluslararası toplum, Rusya'nın bu açık uluslararası hukuk ihlaline karşı harekete geçmiştir. 27 Mart 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılan oylamada Ukrayna'nın toprak bütünlüğü başlığını taşıyan karar 100 kabul oyuyla kabul edilmiştir. Oylamada Türkiye ve Azerbaycan evet oyu kullanırken Kazakistan ve Özbekistan çekimser oy kullanmış; Kırgızistan ve Türkmenistan ise oylamaya katılmamıştır (United Nations Digital Library, 2014).

Türk devletlerinin Kırım krizi ile ilgili duruş farklılıkları günümüze kadar devam etmiştir. Ankara, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını hiçbir zaman tanımayacağını birçok kez açıkça dile getirerek Kırım Tatarlarına desteğini krizin başlangıcından itibaren göstermiştir. 2014 Nisan ayında Eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kırım Tatarları lideri Mustafa Abdül Cemil Kırımoglu'nu Çankaya Köşkü'nde ağırlayarak Cumhuriyet Nişanı takmıştır. Kırımoglu'nu milli bir kahraman olarak nitelendiren Gül ağırbaşlı bir politika izlenmesi gerektiğini tavsiye etmiştir (Al Jazeera, 2014). Türkiye, Kırım Tatarlarına destek verirken

itidalli bir yaklaşım sergilemiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 2014 yılında Türkiye'nin Kırım Tatarlarını asla yalnız bırakmayacağını söylemiştir. Buna rağmen, Rusya ile politik ve ekonomik ilişkilerin bozulmamasına da dikkat edilmiştir (Ereker ve Özer, 2018: 381–82). Son olarak da 2021 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan Kırım'ın işgaline karşı olduklarını uluslararası arena da bir kez daha deklare etmiştir (Erim, 2021). 2022 yılının Ocak ayında ise Erdoğan Kırım'ın işgaline ilişkin: "Ukrayna'da ne yaptı Rusya? Kırım'a çöktü. Kırım ile ilgili biz her zaman, Kırım'ın işgaline karşı olduğumuzu Sayın Putin ile yaptığımız her görüşmede kendisine söylüyorum." demiştir (Habertürk, 2022). En son olarak da Erdoğan, Mart ayında Antalya'da düzenlenen Diplomasi Forumu'nda eğer uluslararası toplum Kırım'ın işgaline ses çıkartsaydı Ukrayna'nın Rus işgaline uğramayacağını söylemiştir (Yeni Şafak, 2022). Rusya ile Suriye'de kurduğu ilişkiler ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığına rağmen Türkiye, Kırım konusunda uluslararası hukuka uygun davranmaktan çekinmemiş ve Kırım Tatarlarına desteğini sürdürmüştür. Güçlü bir ordu ve ekonomi Türkiye'nin caydırıcılığını arttıran faktörler olup bağımsız ve ilkel bir dış politika sürdürmesini sağlamaktadır.

Kırım konusunda diğer Orta Asya Türk devletlerinin seçenekleri daha az olmuştur. Ekonomileri Rusya'da çalışan vatandaşlarının gönderdiği para transferlerine bağımlı olan bu ülkeler Kırım konusunda ya tarafsız ya da Rusya'yı destekler bir pozisyon takınmışlardır. Özbekistan Dışişleri Bakanlığı, Ukrayna'daki olaylardan dolayı derin endişesini belirtmiş ve olayların politik açıdan çözülmesini savunmuştur. Kırım'ın ilhaki konusunda ise Rusya'yı eleştirmekten kaçınmıştır. Kırgız Dışişleri Bakanlığı ise 20 Mart 2014 tarihinde yayınladığı bildiriye Kırım referandumunu tanımış ve Kırım'ın Rusya'ya katılmasını halk iradesinin gerçekleşmesi şeklinde nitelendirmiştir. Türkmenistan, tarafsızlık politikasına uygun olarak herhangi bir tepki vermemiştir. Kazakistan Dışişleri Bakanlığı Kırım referandumuna destek vermiş, fakat Rusya'yı tam olarak desteklememiştir. Birleşmiş Milletler'deki çekimser oyu Kazakistan'ın ortadaki durumunu ortaya koymaktadır (Baizakova ve McDermott, 2015). Ekonomik ve siyasi açıdan Rusya'nın uyguladığı baskı gücü, Kazakistan ve Özbekistan'daki Rus azınlığın ülkelerinde Kırım'a benzer bir durum yaşatacağı endişesi ve Türk devletlerinin Rusya'dan çekinmeleri Türk devletlerinin Kırım Tatarlarına destek vermemesine ve uluslararası hukuka açıkça aykırı bu durumu kınamamalarına neden olmuştur. Aşağıdaki tablo Kırım konusunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki oylamalarından bazılarını ve Türk devletlerinin tutumunu göstermektedir.

Tablo 1: Kırım sorunu Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda oylamalar

Oylamanın başlığı	Tarih	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan
Rez. 71/205, Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Sivastopol'daki İnsan Hakları Durumuna Dair	19 Aralık 2016	E	Oylamaya katılmadı.	H	Ç	H	Oylamaya katılmadı.
Rez. 73/194, Kırım Özerk Cumhuriyeti, Sivastopol şehri ve Azak Denizi ve Karadeniz'in Silahlandırılma Sorunu	17 Aralık 2018	E	Oylamaya katılmadı.	Ç	Ç	H	Oylamaya katılmadı.

Rez. 73/263, Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Sivastopol'daki İnsan Hakları Durumuna Dair	12 Aralık 2018	E	Oylamaya katılmadı.	H	H	H	Oylamaya katılmadı.
Rez. 74/17, Kırım Özerk Cumhuriyeti, Sivastopol şehri ve Azak Denizi ve Karadeniz'in Silahlandırılma Sorunu	9 Aralık 2019	E	Oylamaya katılmadı.	Ç	H	Oylamaya katılmadı.	Oylamaya katılmadı.
Rez. 75/192, Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Sivastopol'daki İnsan Hakları Durumuna Dair	16 Aralık 2020	E	Oylamaya katılmadı.	H	H	Oylamaya katılmadı.	Oylamaya katılmadı.
Rez. 76/179, Kırım Özerk Cumhuriyeti ve Sivastopol'daki İnsan Hakları Durumuna Dair	16 Aralık 2021	E	Oylamaya katılmadı.	H	H	Oylamaya katılmadı.	Oylamaya katılmadı.

(Kaynak: Birleşmiş Milletler Dijital Kütüphanesi'nden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur).

Türk Devletleri Teşkilatı'na üye olan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve teşkilatta gözlemci statüye sahip Türkmenistan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda, Kırım'ın statüsü ve Kırım Tatarlarına uygulanan insan hakları ihlalleri ile ilgili oylamalarda birbirinden farklı tutum sergilemişlerdir. Türkiye, Kırım'daki uluslararası hukukun ve insan haklarının ihlalinde Kırım Tatarlarının yanında yer alırken, diğer ülkeler Rusya'yı kızdıracak bir tutumdan uzak durmuşlardır. Azerbaycan ve Türkmenistan, Kırım gündeminin tartışıldığı toplantılara katılmazken, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan genellikle hayır oyu vererek Rusya'yı desteklemişlerdir. Dikkati çeken başka bir durum da Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kasım ayında kurulmasından sonraki Aralık ayında gerçekleşen oylamada da Türk devletlerinin tutumunda bir değişiklik olmamasıydı.

Türkiye, 2022 yılının Şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini sert sözlerle kınamıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı, Rusya'nın işgalini kabul edilemez olarak değerlendirmiş ve uluslararası hukukun derin bir ihlali olarak tanımlamıştır. Daha sonra da Rusya'nın özel operasyon tanımını kabul etmeyerek savaş olarak tanımlamış ve buna uygun olarak 1936 Montrö Sözleşmesi'nin verdiği yetkiyle Boğazları savaş gemilerine kapatmıştır (France 24, 2022). Özbekistan, Rusya tarafından bağımsızlığı tanınan Ukrayna'nın doğusundaki Luhansk ve Donetsk cumhuriyetlerini tanımadığını söyleyerek, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklediğini söylemiştir. Özbekistan bu açıklamasıyla Rusya'nın işgalini tam anlamıyla kınamasa bile Rusya'nın yanında yer almamıştır. Kazakistan, tarafsız pozisyonunu korumaya çalışmaktadır. Kırgızistan ise, her problemin barışçıl bir yöntemle çözülmesi gerektiğini söyleyerek Birleşmiş Milletler normlarına bağlılığını bildirmiştir. Türkmenistan bir açıklama yapmamıştır (Al Jazeera, 2022). Türk devletleri, Ukrayna işgalinde açıkça Rusya'yı desteklemeseler bile Rus işgalini kınayan güçlü sözler söylemekten imtina etmişlerdir. Kırım konusu ve Ukrayna, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ortak bir

dış politika geliştiremediğini ancak limitli bir iş birliği içinde olarak üye ülkelerin çıkarları doğrultusunda kendi dış politikalarını belirlediklerini göstermektedir. Güvenlik konusunda Türk Devletleri Teşkilatı'nın teste tutulduğu olay ise Ocak ayında Kazakistan'da gerçekleşti.

6. Kazakistan Protestoları

Kazakistan'ın batısında 2 Ocak 2022 tarihinde doğal gaz fiyatlarının artmasıyla başlayan protestolar Kazakistan'ın en büyük şehri Almatı da dahil olmak üzere ülkenin bütününe yayılmıştır. Protestocuların ekonomik taleplerinin yanı sıra politik reform talepleri de vardı. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Tokayev, doğal gaz fiyatlarını düşürmüş ve hükümeti görevden almıştır. Fakat, göstericiler ve güvenlik kuvvetleri arasında şiddet tırmanmış; çok sayıda ölen ve yaralanan olmuştur (Fidh, 2022). Tokayev, ülkedeki protestoları darbe girişimi olarak adlandırılmıştır. Tokayev, ülkedeki güvensizlik durumuna son vermek ve istikrarı sağlamak amacıyla Rusya'nın lider güç olduğu Kolektif Güvenlik Anlaşma Örgütü'nü (KGAÖ) Kazakistan'a davet etmiştir (BBC News, 2022). Kazakistan'ın güvenlik tehdidi olarak algıladığı olaylarda ilk başvurduğu örgüt Türk Devletleri Teşkilatı yerine KGAÖ olmuştur.

Türk Devletleri Teşkilatı ise yaptığı açıklamada Türk devletlerinin Kazakistan ile dayanışma içinde olduğu belirtmiştir. Kazak liderliğinin ülkedeki protestoları barışçıl bir şekilde gidereceğine duyulan inanç ifade edilerek, Kazakistan'ın ihtiyaç duyması halinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın her türlü yardıma hazır olduğu da beyan edilmiştir. Ayrıca, olaylarda hayatını kaybeden kişiler için taziye dileklerinde bulunmuştur (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022c). KGAÖ'nün bu krizde Türk Devletleri Teşkilatı'ndan daha aktif bir rol oynaması Rusya'nın nüfuzunun Türk Devletleri Teşkilatı'nı gölgede bıraktığı yorumlarını getirmiştir. Bu yorumlara göre, Kazakistan lideri Tokayev'in Türk Devletleri Teşkilatı yerine KGAÖ'nü yardıma çağırması ve Rusya'nın KGAÖ'yü mobilize ederek protestoları bastırması Türk entegrasyonu çabalarına bir darbe indirmiştir (Pitel, 2022). Emekli Amiral Cihat Yayıcı da Kazakistan'daki krizin Rusya'nın Kazakistan'da ağırlığını arttırdığını iddia ederek Türk Devletleri Teşkilatı'nın da ortak bir askeri kuvvet oluşturması gerektiğini öne sürmüştür (Armstrong, 2022). Bu görüşlerin görmezden geldiği nokta KGAÖ'nün bir güvenlik örgütü, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ise bir politik bölgesel örgüt olduğudur. Daha doğru bir yorum Dr. Veliyev tarafından yapılmıştır. Politik bir örgüt olarak Türk Devletleri Teşkilatı, Kazakistan'daki olaylar sürecinde aktif bir tutum izlemiştir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın dönem Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 6 Ocak'ta hem Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Tokayev ile hem de diğer üye devletlerin liderleriyle görüşme yapmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı, aynı gün Kazakistan'ın yanında olduğuna dair bir bildiri yayınlamıştır. Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Bağdad Amreyev, Tokayev ile bir görüşme gerçekleştirerek teşkilatın desteğini tekrarlamış; fakat Kazakistan bir talepte bulunmamıştır. 11 Ocak'ta Türk Devletleri Teşkilatı Dışişleri Bakanlığı video konferans yöntemiyle toplanarak Kazakistan'daki protestocuların yağma ve şiddet hareketlerini kınayarak Kazakistan halkının yanında olduklarını yinelemişlerdir. Türk Devletleri Teşkilatı, Kazakistan'da anayasal düzenin korunması, Kazak devleti ve halkı arasındaki güvenin zedelenmemesi, reformlara destek verilmesi ve ihtiyaç halinde teknik bilgi ve tecrübe paylaşımına yönelik mesajlar vermiştir. Sert güçten ziyade Türk Devletleri Teşkilatı'nın bu yaklaşımı yumuşak güç uygulamaya bir örnektir (Veliyev, 2022). Bu görüş, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yapısını ve gücünü daha doğru tahlil eden bir görüştür. Prof. Dr. Mehmet Öz ise bazı analistlerin Kazakistan'daki olayları, Türk Devletleri Teşkilatı'nın Aksakalı Nazarbayev ve Rusya'nın desteğini sağlayan Tokayev arasında güç mücadelesinin bir tezahürü olarak gördüğünü nakletmektedir. KGAÖ'nün askeri gücüyle protestoları bastırması Rusya'nın Kazakistan'daki etkinliğini arttırması ve Tokayev'in Rusya'nın desteğini alması şeklinde yorumlanmıştır (Öz, 2022). Cumhurbaşkanı Tokayev, bu krizi önceki Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in ülkedeki etkisi kırmak için kullanmış ve Nazarbayev döneminde atanmış bürokratları görevden almıştır. Bu iç hesaplaşmada, Tokayev kazanan taraf olarak görülse de dış politikada kazanan Moskova olmuştur. Moskova son yıllarda Kazakistan'da azalan etkisini arttırma imkânı yakalamıştır (Akhiyadov, 2022). Türk Devletleri Teşkilatı, NATO'ya benzer bir ortak bir güvenlik örgütünden ziyade bir bölgesel iş birliği örgütüdür. Krizler sırasında bir güvenlik örgütü gibi hareket etmesini bekleyerek eleştiride bulunmak haksızlık olacaktır. Ayrıca, Türk Devletleri Teşkilatı'nın

üye ülkeler arasındaki iç mücadelelere taraf olarak KGAÖ gibi diğer bölgesel örgütlerle rekabete girmesi de akılcı olmayacaktır.

7. Sonuç

2021 yılında Türk Konseyi'nin Türk Devletleri Teşkilatı adını alarak yeniden yapılanması 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra başlayan Türk dünyası entegrasyonunun önemli bir aşamasıdır. Bu önemli aşamanın uygun bir sınıflandırmasının yapılması Türk Devletleri Teşkilatı içinde üye ülkelerin birbiriyle olan ilişki derecesini etkileyecek önemli bir faktördür. 1990'lı yıllardaki Türk entegrasyonu için yapılan iddialı ve romantik yaklaşımlar Türk devletleri arasında ters etkide bulunarak 1990'lı yılların Türk dünyası entegrasyonu için kayıp yıllar olarak boşa geçirilmesine neden olmuştur. Bu yüzden Türk Devletleri Teşkilatı'nın uluslararası ilişkiler literatürü içinde entegrasyon teorileri çerçevesi tarafından analizinin yapılmasının üye devletler ve kamuoyu için fayda sağlaması beklenmelidir.

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'nı değerlendirirken entegrasyon teorileri içinde yeni-işlevselcilik ve devletlerarasıcılık teorilerinden faydalanmıştır. Yeni-işlevselcilik, devletlerin entegrasyon sürecini başlattıklarını fakat bir noktadan sonra uluslararası organizasyonlardaki bürokratların bağımsız ve otonom bir yapı geliştirdiklerini ve entegrasyon sürecini derinleştirdiklerini savunmaktadır. Yeni-işlevselcilik, sosyal grupları ve bölgesel organizasyon yönetimlerini devletler kadar, hatta devletlerden daha önemli görmektedir. Bu organizasyonların zamanla üye ülkeler üzerinde yaptırım uygulayabilecek ulus-üstü yapılara evrileceklerini ön görmektedir. Devletlerarasıcılık teorisi ise entegrasyonda devletleri ana aktörler olarak görerek entegrasyon sürecini devletlerin jeopolitik düzlemdeki tepkileri olarak değerlendirir. Asıl olan devletlerin tercihleridir. Uluslararası örgütlerde, devletler, dış politika ve güvenlik gibi alanlarda egemenliklerini muhafaza etmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı, yapısı ve kendisini oluşturan devletlerin davranışları incelendiğinde devletlerarasıcılık teorisinin teşkilatı sınıflandırmada daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın ana karar organı devlet başkanlarının oluşturduğu Devlet Başkanları Konseyi'dir. Yeni-işlevselci anlayışa göre uluslararası örgütlerde önemli rol oynaması beklenen Sekretarya, Türk Devletleri Teşkilatı'nda özerk ya da bağımsız bir yapıya sahip olmayıp koordinasyon ile yükümlüdür. Türk Devletleri Teşkilatı'nın adını değiştirdiği ve kurucu belgesi olarak değerlendirilebilecek Sekizinci Zirve Bildirisi de dış politika ve güvenlik alanlarında iddialı söylemlerden kaçınıp ekonomik ve halklar arası entegrasyonu ön plana almıştır. Bu analiz, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yeni-işlevselci teorisinin öngördüğü şekilde ulusüstü bir örgütten ziyade devletlerarasıcılık teorisine uygun şekilde uluslararası bir yapıda olacağı yönünde tahmin yürütmemize yardımcı olacaktır.

Somut olaylar incelendiğinde Türk Devletleri Teşkilatı'na üye devletler Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi sırasında kendi ülkeleri için çıkarlarına uygun bir dış politika geliştirmeyi ortak bir dış politika geliştirmeye tercih etmiştir. Etnik köken bakımından Türk kültürü içinde değerlendirilen Kırım Tatarlarının uğradığı insan hakları ihlalleri Orta Asya Türk devletleri tarafından Rusya'yı kızdırmamak adına uluslararası arenada görmezden gelinmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın karşılaştığı diğer bir önemli sınav Kazakistan'da Ocak ayında başlayan protestolar olmuştur. Kazakistan'ın güvenlik sorununu aşmak için Rusya'nın baskın güç olduğu KGAÖ'yü davet etmesi Türk Devletleri Teşkilatı'nın etkisizliği olarak değerlendirilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı'nı ortak bir dış politika geliştirmemekle ya da üye ülkelerdeki güvenlik problemlerine müdahale etmemesi nedeniyle etkisiz bir örgüt olarak değerlendirmek Türk Devletleri Teşkilatı'nın yapısını anlamamanın sonucudur. Türk Devletleri Teşkilatı'nın yapısının iyi analizi Türk Devletleri Teşkilatı'nın gelişiminde önemli rol oynayacaktır. Türk Devletleri Teşkilatı, devletlerarasıcılık bir anlayışla devletleri ana aktör olarak kabul etmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı, Türk dünyasının ekonomik ve halklar arasındaki entegrasyonunu öncelemekte ve yüksek politika olarak değerlendirilebilecek dış politika ve güvenlik alanlarında ise devletlerin egemenliklerini ön plana almaktadır. Bunun farkında olunması Türk Devletleri Teşkilatı'nı yıpratılmaktan koruyacak ve Türk dünyasının entegrasyonunun zarar görmesini engelleyecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akhiyadov, M. (2022), *Kazakistan'daki Protestoların Sebep ve Olası Sonuçları*, <https://www.insamer.com/tr/kazakistandaki-protestolarin-sebep-ve-olasi-sonuclari.html>, (Erişim Tarihi: 24.05.2023).
- Al Jazeera. (2014), *Kırım'ın Cumhuriyet Nişanı*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kirimogluna-cumhuriyet-nisani>, (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Al Jazeera. (2022), *Ukraine War: Is Central Asia Loosening Ties with Russia?*, <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/25/ukraine-war-is-central-asia-loosening-ties-with-russia>, (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- Armstrong, W. (2022), *Kazakistan'daki olaylar "Ankara'nın 'Türk Birliği' arzusunun sınırlarını gösterdi*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59980754>, (Erişim Tarihi: 13.01.2023).
- Baizakova, Z., & McDermott, R. (2015), *Threat Perception in Central Asia in Response to Russia-Ukraine: Kazakhstan Will Not Be Next*, https://www.files.ethz.ch/isn/194293/rp_119.pdf, (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- BBC News. (2022), *Kazakhstan unrest was coup attempt, says president*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-59900738>, (Erişim Tarihi: 18.01.2023).
- Cini, M. (2013), Intergovernmentalism, (Eds.: M. Cini & N. P.-S. Borrigan) , *European Union Politics* s. 71–85, Oxford: Oxford University Press.
- Cosgrove, J. (2020), *The Russian Invasion of the Crimean Peninsula, 2014-2015 A Post-Cold War Nuclear Crisis Case Study*, Maryland: The Johns Hopkins University Applied Physics Laboratory LLC.
- Ereker, F., & Özer, U. (2018), *Crimea in Turkish-Russian Relations: Identity, Discourse, or Interdependence?*, *Athens Journal of Social Sciences*, 5(4), s. 371–388.
- Erim, O. B. (2021), *Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulu'nda Kırım'ın işgalini tanımadığını yineledi*, <https://qha.com.tr/haberler/politika/cumhurbaskani-erdogan-bm-genel-kurulunda-dunya-liderlerine-seslendi/343087/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023).
- Fidh. (2022), *Kazakhstan: Mass protests are stifled by violence and further suppression of fundamental rights*, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/article_27746.pdf, (Erişim Tarihi: 18.01.2023).
- France 24. (2022), *Turkey juggles relationships with Russia, Ukraine amid economic crisis*, <https://www.france24.com/en/middle-east/20220331-turkey-juggles-relationships-with-russia-ukraine-amid-economic-crisis>, (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Groom, A. J. R. (1994), Neofunctionalism: A Case of Mistaken Identity, (Eds.: B. F. Nelsen & A. C.-G. . Stubb) *The European Union Readings on the Theory and Practice of European Integration*, s. 111–125, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Habertürk. (2022), *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kırım'ın işgaline karşıyız, Putin ile konuşacağız*,

- <https://www.haberturk.com/son-dakika-cumhurbaskani-erdogan-kirim-in-iskaline-karsiyiz-3317121>, (Erişim Tarihi: 13.01.2023).
- Hooghe, L., & Marks, G. (2019), Grand theories of European integration in the twenty-first century, *Journal of European Public Policy*, 26(8), s. 1113–1133.
- İstikbal, D. (2021), *Türk Dünyasında Ekonomik İş Birliği*, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turk-dunyasinda-ekonomik-is-birligi>, (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Karaman, Ö. F. (2021), *Ortak Kültür ve Değerler Bağlamında Türk Dünyası Entegrasyonu*, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/ortak-kultur-ve-degerler-baglaminda-turk-dunyasi-entegrasyonu> (Erişim Tarihi: 09.01.2023).
- Macmillan, C. (2008), The Application of Neo(Neo)Functionalist Theory to Justice and Home Affairs, *Marmara Journal of European Studies*, 16(1–2), s. 37–58.
- Moravcsik, A., & Schimmelfennig, F. (2009), Liberal Intergovernmentalism, (Eds.: A. Wiener & T. Diez), *European Integration Theory*, s. 67–91. Oxford: Oxford University Press.
- Oran, B. (2010), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II, 1980-2001*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, M. (2021), *Türk Keneşi'nin Sekizinci Zirvesinden Turan'a Giden Uzun, İnce Bir Yol: Türk Devletleri Teşkilatı*, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=5406>, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).
- Öz, M. (2022), *Kazakistan Olaylarının Ardından*, <https://www.turkocaklari.org.tr/mehmet-oz/kazakistan-olaylarinin-ardindan/470>, (Erişim Tarihi: 24.05.2023).
- Pachula, D. J. (1999), Institutionalism, Intergovernmentalism and European Integration: A Review Article, *Journal of Common Market Studies*, 37(2), s. 317–331.
- Peterson, P. (1995), Decision-making in the European Union: towards a framework for analysis, *Journal of European Public Policy*, 2(1), s.69-95.
- Pitel, L. (2022). *Kazakhstan unrest shows Erdoğan that Putin is still the regional 'big boss,'* <https://www.ft.com/content/7cfbf1c9-d7e5-4329-9e8d-7dfb031b1e71>, (Erişim Tarihi: 04.07.2023).
- Schmitter, P. C. (2002), *Neo-Neo-Functionalism*, <https://www.eui.eu/Documents/DepartmentsCentres/SPS/Profiles/Schmitter/NeoNeoFunctionalismRev.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.12.2022).
- Spolaore, E. (2013), What is European Integration Really About? A Political Guide for Economists?, *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), s. 125-144.
- Şener, A. (2021), *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreçleri ve Kurumsallaşma*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı.
- Şimşek, A. (2021), *Dünyanın yükselen gücü: Türk Devletleri Teşkilatı*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunyanin-yukselen-gucu-turk-devletleri-teskilati-644709.html>, (Erişim Tarihi: 23.01.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2021), *Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi*, <https://tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-11-12-turkkonseyi-bildiri.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2021), *Türk Dünyası 2040 Vizyonu*, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2022a), *Organizasyon Şeması*, <https://turkicstates.org/tr/organizasyon-semasi>, (Erişim Tarihi: 03.01.2023).
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2022b), *Organizasyon Tarihçesi*, <https://turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi>,

(Erişim Tarihi: 03.01.2023).

- Türk Devletleri Teşkilatı. (2022c). *Türk Devletleri Teşkilatının Kazakistan'daki Meydan Gelen Olaylar Hakkında Açıklaması*, https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilatinin-kazakistanda-meydana-gelen-olaylar-hakkindaki-aciklamasi_2430.
- United Nations Digital Library. (2014), *Territorial integrity of Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly*, <https://digitallibrary.un.org/record/767565>, (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- Veliyev, C. (2022), *Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kazakistan smavı*, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/turk-devletleri-teskilatinin-kazakistan-sinavi-3743411>, (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Walker, N. (2022), *Ukraine crisis: A timeline (2014 - present)*, Londra: House of Commons Library.
- Wallace, H., Wallace, W., Pollack, M., (2005), *Policy-Making in the European Union (5 th edition)*, Oxford: Oxford University Press.
- Yeni Şafak. (2022), *Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Batı'ya tepki: Kırım'ın işgaline tüm dünya ses çıkarsaydı bugün bunlar olur muydu?*, <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-batiya-tepki-kirim-in-iskaline-tum-dunya-ses-cikarsaydi-bugun-bunlar-olur-muydu-2232032>, (Erişim Tarihi: 13.01.2023).
- Zidkova, M., & Melichar, H. (2015), *Crimean Tatars Before and After the Annexation of Crimea: Identity, Societal Security, and the Prospects of Violence*, *ALPPI Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, 9, s. 87–112.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1098-1113, doi: 10.11616/asbi.1268120

Ulusal Varlık Fonlarının Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği

The Impact of Sovereign Wealth Funds on Growth: The Case of Turkey

Şenay SARAÇ¹ , Orhan Kemal KAPLAN²

Geliş Tarihi (Received): 20.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 24.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Son zamanlarda hızla gelişerek yaygınlaşan ve ülkelerin makroekonomik hedeflerine ulaşmasında bir araç olan varlık fonları bugünkü anlamda ilk örneklerini 1950'li yıllarda vermeye başlamıştır. Küreselleşme olgusuyla birlikte ilk günkü örneklerinden kaynak bakımından ayırmaya başlayan varlık fonları bugün azımsanmayacak bir sayıya ulaşmıştır. Türkiye ile diğer fonlar arasındaki en belirgin fark diğer ülkelerin gerek petrol gerekse ticaret kaynaklı cari fazlaya sahip olmalarıdır. Bu çalışmanın amacı diğer varlık fonlarından kaynak bakımından ayrılan Türkiye Ulusal Varlık Fonu (TVF)'nin ülkenin ekonomik büyümesine etkisinin olup olmadığının belirlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak 2008:Q1-2022:Q1 yılları arasında varlık fonuna devredilen 5 büyük şirketin (Halkbank, Vakıfbank, Türk Hava Yolları, Turkcell, Ziraat Bankası) büyüme üzerindeki etkisi ekonometrik yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Bu ilişkiyi analiz edebilmek için ekonometrik yöntem olarak ARDL Sınır Testi yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Türkiye Ulusal Varlık Fonu'nun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla üzerinde kısmen pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Varlık Fonu, GSYH, Büyüme, ARDL

&

Abstract: Sovereign Wealth Funds, which have recently developed become widespread and are a tool for countries to achieve their macroeconomic goals, started to give their first examples in the 1950s in today's context. Wealth funds, which started to separate in terms of resources with phenomenon of globalization, have reached a significant number today. The most obvious difference between Turkey and other funds is that other countries have a current account surplus arising from both oil and trade. The aim of the study is to determine whether the Turkish Sovereign Wealth Fund (TWF), which differs from other wealth funds in terms of resources, has an impact on country's economic growth. In this study, the effect of 5 big companies (Halkbank, Vakıfbank, Turkish Airlines, Turkcell, Ziraat Bank) transferred to the wealth fund between 2008:Q1-2022:Q1 on growth was examined using econometric methods. ARDL Bound Test was used as the econometric method to analyze this relationship. As a result of the study, it has been determined that the Sovereign Wealth Fund of Turkey has a partially positive effect on the Gross Domestic Product.

Keywords: Sovereign Wealth Funds, GDP, Growth, ARDL

Atıf/Cite as: Saraç, Ş., Kaplan, O. K. (2023). Ulusal Varlık Fonlarının Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1098-1113. doi: 10.11616/asbi.1268120

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Şenay Saraç, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, senay.sarac@beun.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Orhan Kemal Kaplan, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, orhankaplan@gmail.com.

1. Giriş

Bir yatırım aracı olarak görülmekte olan ulusal varlık fonlarının açıklanmasında, birçok farklı amaç ve işlevde kullanılması nedeniyle ortak bir tanımda buluşulması da zorlaşmaktadır. Truman (2009), varlık fonlarının yüksek katma değere sahip projelere finansman olma hedefiyle kurulan fonlar olduğunu ve bu fonların devlet yönetim ve gözetiminde çalıştığını ifade etmiştir. Doruk (2018), kamu tarafından oluşturulan varlık fonlarını cari ve tasarruf fazlası veren ekonomilerde kalkınma ve büyüme hedefleri için oluşturulmuş olan fonlar olarak açıklamaktadır. Fotak ve diğerleri (2008), varlık fonlarını fazla varlıkların birikimi ve yönetimi olarak değerlendirmiş ve bu yolla makroekonomik etkilerin dengelenmesi, bu fonu kuşaklar boyunca aktarımını sağlayan bir havuz olarak tanımlamıştır. Alagöz ve Ceylan (2019), ülke hükümetleri tarafından kurulan amaç, işlev ve kaynakların fonun bulunduğu ülke hükümetlerince belirlenen finansal bir havuz olduğunu ifade etmiştir. IMF ise istikrar fonlarından farklı olarak uzun vadeli hedefler amacıyla yabancı varlıkların elde tutulması için devlet tarafından kurulmuş olan özel yatırım fonları olarak değerlendirmektedir. Genel çerçeveden bakıldığında varlık fonları “devletin sahip olduğu özel amaçlı yatırım fonları veya düzenlemeleridir” (IWG, 2008:27).

Ulusal varlık fonları ülkelerin merkez bankaları rezervlerinde bulunan altın ve döviz dışında kalan diğer tasarrufları tutmayı ve kullanmayı ifade etmektedir (Sarsıcı, Değirmenci ve Öztürk, 2017:52). Tanımlamalara bakıldığında varlık fonları amaç, hedef, kaynak ve davranış bakımından ayrılmaktadır. Bu nedenle genel geçer bir tanım yapılmasının zorlaşmasıyla birlikte varlık fonları, ilgili ülke hükümetlerince kurulan uzun dönemde en düşük maliyetle en yüksek getiriyi hedefleyen özel bir şirket statüsündedir.

Türkiye Ulusal Varlık Fonu (TVF), 27 Haziran 2016 tarihinde bu tanımlamalara benzer şekilde bakanlar kurulunca alınan karar doğrultusunda 19 Ağustos 2016 tarihinde Türkiye Ulusal Varlık Fonu, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TCMB) oylanmış ve 22 ret oyuna karşılık 217 kabul oyu ile meclisten geçmiştir. (Kayıran, 2016:69; Sarsıcı, Değirmenci, & Öztürk, 2017:53). Doğal kaynak getirisi, bütçe ya da dış ticaret fazlası gibi bir kaynak olmadan oluşturulmuş olan TVF, kaynak bakımından diğer ulusal fonlardan ayrılmaktadır. Bu nedenle bir Rezerv, Tasarruf ya da Emeklilik Fonu olarak görülmemen Türkiye Fonu kurulum ilkeleri nedeniyle bir kalkınma, istikrar fonu olarak göze çarpmaktadır (Güçlü, 2018:46). Bir anonim şirket olarak kurulan Türkiye Varlık Fonu A.Ş.’nin misyonu da bu durumu kanıtlar niteliktedir

Yatırımlar, hem ülkede büyüme ve kalkınmanın oluşabilmesi ve sürdürülebilirliği açısından hem de cari açık ve faiz probleminin önüne geçmek için ciddi bir araçtır. Bir ülkeye yapılan yatırımların artması ülkeye giren döviz neticesinde kurda yukarı yönlü hareketliliği ve buna bağlı olarak faiz üzerindeki baskıyı azaltacaktır. Ayrıca yapılan yatırımların dolaylı olarak istihdam üzerinde de pozitif etkisi olacak ve büyüme sarmal şeklinde etkilenecektir. Gelen yatırımlar neticesinde elde edilen döviz gelirleri ile ülke içi yatırımlar da finanse edilebilecek ve sürdürülebilirliğin sağlanmasına olanak sağlayacaktır. Bunun yanında yatırım yapan/yapılan şirketler küresel çapta değer kazanacak ve dış yatırımcıların dikkatini çekecektir. Özellikle halka açık ve borsada işlem gören firmalar yapılan yatırımlar neticesinde değer kazanacaktır. TVF portföyünde bulunan halka açık şirketlerin bu neticede değerlendirilmesi ile Borsa İstanbul (BIST) endeksindeki yükseliş yatırım iştahını da beraberinde getirecektir. Zira portföyde bulunan Halkbank, Turkcell, Türk Hava Yolları, Türk Telekom gibi şirketler Borsa İstanbul’da işlem gören hem işlem hacmi hem de piyasa değeri en yüksek 30 şirketi içinde barındıran BIST 30 Endeksi içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle ulusal varlık fonunun teoride kurulan bu ilişkisini deneysel olarak da araştırılması gerekmektedir. Çünkü küresel çapta her ne kadar varlık fonlarını araştıran çalışmalar olsa da sayıca azdır. Ayrıca her teorik ilişkinin farklı ülkelerde aynı sonuçlar vermesi düşüncesi yanlış olacaktır.

Ulusal varlık fonlarının mikro etkileri küresel çapta güncel bir araştırma alanıdır. Özellikle TVF kurulduğu günden bugüne makro ve mikro ölçekli etkileri tartışmalara konu olmuştur. Küresel çapta yapılan araştırmalar olsa da bu araştırmalar içerisinde TVF’yi inceleyen çalışmalar son derece azdır. Ancak TVF’nun Türkiye’de yatırımların finanse edilmesinde ciddi bir finansman kaynağı olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle çalışmanın amacı 2008-2022 dönemleri arasında TVF portföyündeki şirketlerin GSYH büyümesi üzerindeki etkisini incelemektir.

2. Literatür Araştırması

Tablo 1, varlık fonlarının büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı ampirik çalışmaları göstermektedir. Çalışmalar incelendiğinde Türkiye özelinde yapılan çalışmalardan ziyade ülke gruplarına yoğunlaşıldığı göze çarpmaktadır. Tablo 1’de çalışmalar özet şeklinde verildikten sonra, bu çalışmaların yaptıkları analizler ve ortaya koyduğu sonuçlar açıklanmıştır.

Tablo 1: Ampirik Literatür

Yazar	Dönem	Örneklem	Yöntem	Değişken	Sonuç
Fotak, Bortolotti ve Megginson (2008)	1992-2008	33 Varlık Fonu 176 Hedef Şirket	Event Study	36 ülkedeki 176 hedef şirkete ait 212 hisse senedi alımları	Hisse senedi alım duyurularını takiben bir artış gözlemlense de uzun dönemde bir değer düşüklüğü gözlemlenmektedir.
Hesse ve Sun (2009)	1990-2000	8 ülke-166 firma	Event Study	Yatırım duyuruları, Hisse senetleri	Varlık fonu yatırımlarının hisse senedi piyasaları üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığını ve istikrarsızlaşmıdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Dewenter, Han ve Malatesta (2010)	1996-2008	ABD ve ABD dışı hedef firmalar	Event Study	Securities Data Corporation (SDC) veri tabanı üzerinden hedef firmalar için gerçekleştirilen hisse senedi alımları	Şirketler adına pozitif bir getiri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Caner ve Grennes (2010)	1999-2005	Norveç	Linear model	Norveç Portföyü, Referans Portföy, Özkaynak Sabit Getirili varlıklar	Norveç fon portföyünün diğer portföylere göre daha yüksek getiri ve büyüme katettiği gözlemlenmiştir.
Dyck ve Morse (2011)	1999-2008	11 ülke 20 fon	En Küçük Kareler	Varlık fonu riskli portföy ağırlığı, Mülkiyet hissesi, Finansal portföy yatırımcı değişkenleri, Devlet planlama değişkenleri	Varlık fonu yatırımlarının sektörel olarak ulaşım ve enerji üzerinde daha yoğun yatırımlar yaptığı gözlemlenmiştir.
Knill, Lee ve Mauck (2012)	Fon başlangıcı – 2009	14 ülke 17 fon	Event Study Panel Regresyon	Teklifler, Hisse alımları, Satın alma duyuruları Yıllık raporlar	Firma değerlerinde varlık fonuna devri takiben artış olduğu gözlemlenmiştir.
Johan, Knill ve Mauck (2013)	1991-2010	Dünya Çapındaki 19 Varlık Fonu	Probit Regresyon	19 Varlık Fonuna ait yapılan işlemler	Varlık fonlarının özel sermayeye yatırım yapma kararı aldıklarında diğer kurumsal yatırımcılardan farklı davrandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Bortolotti, Fotak ve Mengginson (2015)	1980-2012	15 hedef ülke 19 fon	Prohibit Regresyon analizi	Toplam varlık, Varlık borcu, Varlıkların dönüşü, Kişi başı GSYİH, GSYİH büyümesi, Hisse senetleri, Anormal getiri satın alma ve tutma, GSYİH piyasa değeri, Sermaye artışı, İlk yatırım	Varlık Fonunun halka açık şirketlere yaptığı yatırımların özel sektöre göre getirisinin daha düşük olduğu ancak pozitif etkide olduğu görülmüştür.
Diallo, Tchama ve Zeufack. (2016)	1985-2013	26 Sahra Altı Ülke	Ortalama Varyans Potföy Modeli	İşçi başı GSYİH, SWF Yatırımları, Özel Krediler	Ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Doruk (2018)	Uzun Dönem (1980- 2022) -Kısa Dönem (2012-2014)	30 Ülke 38 Varlık Fonu	Panel Skolastik Sınır Analizi Yatay kesit HIP Modeli Müdahale analizi	Cari Hesap/GSYİH, Tasarruf/GSYİH, Ekonomik Büyüme Varlık Fonu Değerleri, Ortalama Cari Hesap/GSYİH, Ortalama Enflasyon, Ortalama Tasarruf/GSYİH	TVF'nin uzun dönemde pozitif etkide olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
Sakarya, Erdem (2018)	-/+ 10	Türkiye	Event Study (Olay Çalışması)	Devredilen Firmaların Hisse Senetleri, Firmaların devredilme kararları	TVF'ye devir sonrası hisse senetleri değerlerinde pozitif değişim olduğu görülmüştür.

Fotak, Bortolotti ve Megginson (2008) çalışmalarında, şirketlerin hisse senedinin alım duyuruları yapıldığı tarihte %0,8'lik ortalama bir anormal getiri olduğunu ancak varlık fonlarının yapmış olduğu yatırımı takip eden 2 dönem boyunca ise %14'lük bir negatif getiri olduğunu gözlemlenmiştir.

Hesse ve Sun (2009) çalışmalarında, 166 adet varlık fonu yatırımını 1990-2000 dönemleri arasında olay çalışması yöntemiyle incelemişlerdir. Varlık fonu yatırımlarının hisse senedi piyasaları üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı ve istikrarsızlaştırmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Dewenter, Han ve Malatesta (2010) çalışmalarında varlık fonları tarafından özel şirketlerin alım ve satım duyurularına yönelik hisse senedi fiyat reaksiyonlarını analiz etmiş ve şirketler adına pozitif bir getiri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Caner ve Grennes (2010) çalışmalarında diğer çalışmalardan farklı olarak sadece Norveç Fonu üzerinde bir tahminde bulunmuşlardır. 1999-2005 dönemlerini kapsayan çalışmada, Norveç fonu portföyünün diğer portföylere göre daha verimli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca Norveç Fonunun yatırım fonuna benzediği ancak sabit varlıkların getirilerinin tahmin edilmesinin zor ve diğer yatırım fonlarına göre daha fazla risk aldığı tespit etmişlerdir.

Dyck ve Morse (2011) çalışmalarında 11 ülkeden 20 varlık fonunu 1999-2008 yılları kapsamında ele almış ve varlık fonu portföylerini incelemişlerdir. Bazı varlık fonlarının finansal nedenlerle yönlendirildiği bazı fonların ise ulusal kalkınmayı amaçladığı sonucuna ulaşan Dyck ve Morse (2011) ayrıca varlık fonu yatırımlarının ulaşım, enerji ve telekomünikasyon gibi endüstrilere daha fazla odaklandığını ifade etmişlerdir.

Knill, Lee ve Mauck (2012) çalışmalarında, varlık fonu yatırımlarını hedef firmalar çerçevesinde incelemiş ve yapmış oldukları analizler sonucunda firma değerlerinde varlık fonu yatırımlarını takiben %1,37 artış olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yapmış oldukları panel regresyon analizi ile risk performanslarına bakmışlardır. Varlık fonu yatırımlarını takibe hedef firmalarda risk azalsa da yatırımı takip eden 5 yıl boyunca riske geri dönüş performansında azalma olduğu görülmüştür. Bu durumun devlete ait diğer kurumlara da benzediği sonucuna ulaşmışlardır.

Dünya çapında 19 bağımsız varlık fonunun 1991-2010 yılları arası yapmış olduğu yatırımları Probit model ile inceleyen Johan, Knill ve Mauck (2013), çalışmalarında varlık fonlarının özel sermayeye yatırım yapma kararı aldıklarında diğer kurumsal yatırımcılardan farklı davrandığını sonucuna ulaşmışlardır.

Bortolotti ve arkadaşları (2015), çalışmalarında ise 15 ülkeden 19 şirketi 1980-2012 yılları arasında ele almış ve varlık fonu tarafından halka açık şirketlere yapılan yatırımların pozitif etkide olduğunu ancak bu etkinin özel yatırımlara nazaran daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Diallo, Tchana ve Zeufack (2016) çalışmalarında 26 Sahra altı ülkenin varlık fonları, yatırımlar ve ekonomik büyüme perspektifinde ampirik olarak ortalama varyans portföy modeli ile test edilmiş ve ulaştıkları sonuçlar neticesinde varlık fonu yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine olumlu bir etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Doruk (2018) çalışmasında TVF'nun ekonomik büyüme üzerine olan etkisini karşılaştırmalı olarak test etmiştir. Üç dönem ayrı ayrı test edilen çalışmada, kısa dönemde TVF'nin diğer ülke varlık fonlarına %20 oranında benzediği ve büyük çaplı fonlara yetişmek için ciddi yatırımlar yapması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı çalışmada uzun dönem büyüme etkisi, 30 ülke için etkisi panel skolastik sınır analizi yardımıyla incelenmiştir. Petrol ihraç eden ve etmeyen ülkeler olarak ayrılmış ve analiz sonucunda petrol ihraç eden ülkelerde varlık fonlarının büyümeye olumlu etkisi görülürken petrol ihraç etmeyen ülkelerde bu etkinin negatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin ise uzun dönemde büyümeye etki potansiyelinin olduğu görülmüştür.

Sakarya ve Erdem (2018) çalışmalarında, Türkiye'de firmaların varlık fonuna devredilmelerini olay çalışması (Event Study) modeli ile +10/-10 yaklaşımı ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda borsada işlem gören firmaların Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'ye devirleri ile birlikte hisse senedi getirilerinde pozitif yönde bir etki olduğunu ve piyasanın yarı güçlü formda etkin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmalarda gözlemlenen ortak nokta hisse senedi üzerinde yapılan analizlerde başlangıç olarak hisse değerlerinde artış olması ve bu değer artışlarının zaman içerisinde yerini değer kayıplarına bırakmasıdır.

Ancak hemen her varlık fonunda yapılan gözlemler ülke ekonomileri için olumlu birer ekonomi yapıcı olarak gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, gözlemlenen durumların Türkiye için geçerli olup olmayacağına yönelik kanıtlar sunulacaktır.

3. Ekonometrik Analiz

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada, TVF portföyünde bulunan ve yüksek orana sahip şirketler ile büyüme arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla 2008:Q1-2022:Q1 dönemleri arasında üçer aylık veriler kullanarak zaman serileri analizlerinden faydalanılmıştır. Şirketleri temsilen borsada işlem gören firmaların borsa verileri ile açık olmayan şirketin bağımsız denetim raporları sonrası mali tablolarından dönem net kar/zarar verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca TVF'nin hedefleri dikkate alınarak cari açık verisi ve yatırımcılar açısından önemli bir değişken olarak görülen "Risk iştahı" olarak da tanımlanan Kredi Temerrüt Takası (CDS) verileri de modele dahil edilmiştir. TVF'nin 2016 Ağustos döneminde Resmi Gazetede (19/08/2016, s.29813) yayımlanması ile birlikte bir politika değişikliği olarak da kukla değişken "Dummy" kullanılmıştır. Büyüme verisi olarak ise GSYH oranı bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiştir.

GSYH değişkeni Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), borsa verileri ile CDS primleri www.investing.com adresinden, borsaya açık olmayan Ziraat Bankası dönem net kar/zarar verisi www.ziraatbank.com.tr adresinden, cari açık değişkeni Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS)'den yine aynı yerden alınan kur değişkeni ile çarpılarak TL büyüme oranı şeklinde alınmıştır.

Ele alınan değişkenler açıklamaları ile birlikte Tablo 2'de gösterildiği şekildedir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamalar

<u>Değişken</u>	<u>Değişken Adı</u>	<u>Açıklama</u>	<u>Kurum / Web Sitesi</u>
<u>THY</u>	Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı	Üçer aylık Borsa Açılış verisi	www.investing.com
<u>VAKIF</u>	Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı	Üçer aylık Borsa Açılış verisi	www.investing.com
<u>TURKCELL</u>	Turkcell İletişim Hizmetleri Anonim Şirketi	Üçer aylık Borsa Açılış verisi	www.investing.com
<u>HALKBANK</u>	Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketi	Üçer aylık Borsa Açılış verisi	www.investing.com
<u>CARIACIKORAN</u>	Cari Açık	Üçer aylık Cari Açık (TL) (G)	TCMB
<u>CDS</u>	Kredi Temerrüt Takası	Üçer aylık CDS Primi	www.investing.com
<u>ZIRAAT</u>	Ziraat Bankası Anonim Şirketi	Üçer aylık Dönem Net Kar / Zarar	www.ziraatbank.com.tr
<u>GSYH</u>	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Üçer aylık GSYH Büyüme Oranı (G)	TÜİK

Bölüm başında açıklandığı üzere bu çalışmada bağımsız değişken olarak GSYH kullanılmıştır. Ayrıca cari açık ile CDS değişkenleri de kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Matematiksel kalıp Eşitlik 1.1'deki şekilde kurulmuştur.

$$GSYH_t = \beta_0 + \beta_1 cds_t + \beta_2 cariacikoran_t + \beta_3 Halkbank_t + \beta_4 THY_t + \beta_5 Turkcell_t + \beta_6 Vakif_t + \beta_7 Ziraat_t + \beta_8 D_{1t} + \varepsilon_t \quad (1.1)$$

Analiz kısmında değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testiyle, değişkenler arası eşbütünlüğün varlığı ise ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir.

3.2. Ekonometrik Yöntemler ve Sonuçlar

3.2.1. Birim Kök Testleri

Zaman serileri ile yapılan ekonometrik analizlerde dikkat edilmesi gereken durumlardan birisi verilerin durağan olmasıdır. Durağan olmayan veri setlerinde çıkan sonuçlar yanıltıcı çıkarımlara yol açabilmektedir. Zaman serilerinde durağanlık testlerinde serinin ortalaması ve varyansına dikkat edilir. Trend etkisi taşımayan, kovaryansı iki dönem arasındaki açıklık ve gecikmeye bağlı bir süreç şeklindedir. Eğer ortalama ve varyans iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı kalıyorsa durağandır. Bu durum zayıf durağanlık olarak tanımlanmaktadır (Gujarati vd., 2012: 740). Bir Y_t zaman serisi için aşağıdaki gibidir;

$$E(Y_t) = \mu \quad (1.2)$$

$$var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad (1.3)$$

$$Y_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)] \quad (1.4)$$

Burada Y_k ile ifade edilen değişken k gecikmedeki ardışık ortak varyansı yani Y_t ile Y_{t+k} arasındaki farkın ortak varyansını göstermektedir.

Zaman serilerinde, serilerin durağan olup olmadığını gözlemleyebilmek adına genellikle korelogram ve birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu testlerin bazıları yapısal kırılmaları göz ardı etmektedir. Bunlar, Dickey-Fuller (DF), Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) gibi sıklıkla başvurulan testlerdir. Zaman serilerinin durağan olup olmadığı sahte regresyon sonuçlarının çıkmaması adına son derece önemlidir. Bu çalışmada da Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testlerinden faydalanılmıştır (Metin ve Akcan, 2017: 262).

Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) birim kök testinde, Dickey-Fuller (1979) birim kök testine ilave olarak bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri de eklenmiştir. Zira hata terimlerinde otokorelasyon problemi olduğunda Dickey-Fuller testi uygulanamamaktadır. Bu durumda Genişletilmiş Dickey-Fuller testi yapılmaktadır (Yetiz, 2008: 77).

$$\triangleright \Delta Y_t = \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad \text{sabitsiz} \quad (1.5)$$

$$\triangleright \Delta Y_t = \mu + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad \text{sabitli} \quad (1.6)$$

$$\triangleright \Delta Y_t = \mu + \alpha_1 Y_{t-1} + a_2 t + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad \text{trendli} \quad (1.7)$$

Kullanılan ADF birim kök testinde sıfır hipotezi seri "birim kök içerir" şeklinde kurulmuştur. Bu nedenle yapılan testler sonucunda olasılık değerlerinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinin altında çıkması boş hipotezi reddetmemize; yani serilerin birim kök içermediği sonucuna bizi ulaştıracaktır. ADF birim kök testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Test Sonuçları

DÜZEYDE

	SABİTLİ		SABİTLİ - TRENDLİ		SABİTSİZ	
	<i>T-statistic</i>	<i>Prob.</i>	<i>T-statistic</i>	<i>Prob.</i>	<i>T-statistic</i>	<i>Prob.</i>
GSYH	-3,665530	0,0073***	-4,445003	0,0043***	-1,373155	0,1556
THY	0,537535	0,9866	-2,332520	0,4099	1,744973	0,9793
VAKIF	-2,269059	0,1854	-2,454089	0,3490	-0,497811	0,4962
TURKCELL	1,813234	0,9997	-0,969961	0,9398	2,536114	0,9969
HALKBANK	-1,396979	0,5774	-1,663744	0,7541	-0,683148	0,4166
CARİACIK	-7,545596	0,0000***	-7,516090	0,0000***	-7,620223	0,0000***
CDS	-1,852559	0,3519	-2,619188	0,2738	-0,183410	0,6157

ZİRAAT	-0,782924	0,8157	-2,464882	0,3436	1,038728	0,9196
NOT: ***, **, * SIRASIYLA %1, %5 VE %10 ANLAMLILIK DÜZEYLERİNİ İFADE ETMEKTEDİR. H ₀ : BİRİM KÖK İÇERİR. (DURAĞAN DEĞİLDİR.)						
BİRİNCİ DERECE FARKI ALINDIĞINDA						
	SABİTLİ		SABİTLİ – TRENDLİ		SABİTSİZ	
	<i>T-statistic</i>	<i>Prob.</i>	<i>T-statistic</i>	<i>Prob.</i>	<i>T-statistic</i>	<i>Prob.</i>
GSYH	-6,351195	0,0000***	-6,281590	0,0000***	-6,341341	0,0000***
THY	-3,456264	0,0130**	-3,523788	0,0466**	-3,231346	0,0017***
VAKIF	-7,825199	0,0000***	-7,843077	0,0000***	-7,888656	0,0000***
TURKCELL	-6,741111	0,0000***	-7,322771	0,0000***	-6,233147	0,0000***
HALKBANK	-7,875320	0,0000***	-8,058292	0,0000***	-7,948973	0,0000***
CARIACIK	-6,748972	0,0000***	-6,672918	0,0000***	-6,821319	0,0000***
CDS	-4,470450	0,0003***	-5,565082	0,0002***	-7,953051	0,0000***
ZİRAAT	-18,54450	0,0000***	-18,34699	0,0000***	-18,27909	0,0000***

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

H₀: Birim Kök İçerir. (Durağan değildir.)

Tablo 3'ün "Düzeyde" bölümünde Cari Açık değişkeni dışında diğer tüm değişkenler %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde boş hipotezi reddedememektedir. Bu nedenle serilerin seviyesinde durağan olmadığı görülmüştür. Cari açık değişken farkı alınmadan %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde, GSYH değişkeni ise sabitli ve sabitli-trendli modelde %1 istatistiksel anlamlılık düzeylerinde H₀ boş hipotezi reddederek durağan olduğu görülmektedir.

Durağan olmayan seriler nedeniyle ilerleyen test süreçlerinde sahte regresyon problemine yol açmaması ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmek adına serilerin durağanlığından emin olmak gerekmektedir. Bu nedenle Tablo 3'ün ikinci bölümünde "Birinci derece farkları alındığında" durağan oldukları görülmektedir. Bu kısımda THY değişkeni dışında diğer tüm değişkenlerin %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde durağan olduğu, THY değişkeninin ise sabitli ve sabitli-trendli modelde %5, sabitsiz modelde ise %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde H₀ boş hipotezinin reddedilerek durağan olduğu görülmektedir. Değişkenlerin durağanlık derecelerinin farklı olması ve en fazla birinci derece durağanlaşması nedeniyle ARDL eşbütünlüşme testi en uygun seçenek olarak görülmektedir.

3.2.2. ARDL Sınır Testi

ARDL sınır testi, serilerin durağanlıklarının farklı derecelerde olup olmadığına bakmaksızın analiz tahmininde bulunabilen bir analiz yöntemidir. Bu tahmini en küçük kareler yöntemi ile yapmaktadır (Akyol ve Can, 2018:122).

Çalışmada değişkenlerin I(1)'den büyük olmamak kaydıyla farklı derecelerde durağanlaştığı görülmektedir. Bu nedenle, ARDL sınır testi yöntemi ile eşbütünlüşme ilişkisinin aranması gerekmektedir. ARDL sınır testi yapılırken maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Belirlenen gecikme uzunluğu ile uygulanacak olan ARDL modeli ise Akaike bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir. Akaike bilgi kriterlerine göre uygun ARDL modeli, ARDL (4,4,3,3,0,3,3,4) şeklinde tahmin edilmiştir. Modele göre gecikme uzunlukları GSYH için 4, CDS için 4, Cari açık için 3, Halkbank için 3, THY için 0, Turkcell ve Vakıfbank için 3 ve son olarak Ziraat Bankası için 4 olarak belirlenmiştir. Eşbütünlüşme ilişkisinin olup olmadığının tespitinde kullanılan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Eşbütünleşme Testi (F Bound Test)

F Bound Test		Sıfır Hipotez: Eşbütünleşme Yok		
k	F İstatistiği	Önem Seviyesi	Alt Sınır	Üst Sınır
		10%	1,92	2,89
7	8.049991	5%	2,17	3,21
		2,5%	2,43	3,51
		1%	2,73	3,9

Tablo 4'e bakıldığında hesaplanan F istatistik değerinin tüm önem seviyelerinin üst sınırından daha büyük olduğu görülmektedir. Eşbütünleşme testinde şu hipotezler test edilmektedir:

- H_0 : Eşbütünleşme yoktur
- H_1 : Eşbütünleşme vardır

Eğer F istatistik değeri kritik değerlerin üzerinde ise eşbütünleşmenin olduğu, kritik değerlerin altında ise eşbütünleşmenin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer bir olası durum ise alt ve üst sınırların arasında oluşan bir F istatistik değeridir. Bu durumda ise diğer eşbütünleşme testleri ile doğru sonuca ulaşılmaya çalışılmalıdır.

Bu durumda modelde eşbütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotez reddedilerek değişkenler arası eşbütünleşme olduğu görülmüştür. Bunun sonucunda modelde kısa ve uzun dönemli tahminler yapılabilmekte ve tahmin edilen modelde uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.

3.2.2.1. Uzun Dönem İlişki

Hesaplanan uzun dönemli ilişki Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
CDS	-0,028229	0,024707	-1,142543	0,0761
Cari Açık	0,004594	0,005215	0,880926	0,3888
Halkbank	-0,577004	0,488562	-1,181025	0,2514
THY	-1,204681	0,318046	-3,787760	0,0012
Turkcell	1,703586	0,788997	2,159178	0,0432
Vakıfbank	5,094431	2,298057	2,216843	0,0384
Ziraat Bankası	-3,784506	2,135406	1,770840	0,0918
C	1,659614	8,162903	0,203312	0,8409

Tablo 5'te yer alan verilere göre CDS primlerinin bağımlı değişken olan GSYH'yı negatif etkilediği ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle veri yorumlanabilmektedir ve CDS primlerinde meydana gelen %1'lik bir artış GSYH'da %0,02'lik bir düşüşe neden olmaktadır.

Cari açık verisinin, GSYH'yı literatüre ters bir şekilde pozitif etkilediği görülmektedir. Ancak olasılık değerine bakıldığında (0,3888), %10 önem düzeyinden dahi büyük olduğu ve istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir.

Türkiye Ulusal Varlık Fonu portföyünde bulunan ve T.V.F.'nin %87,7'sine sahip olan Halkbank'ın ise GSYH'yı negatif etkilediği görülmektedir. Ancak Halkbank verisinin de cari açık verisi gibi olasılık değerinin %10 önem düzeyinden yüksek olması nedeniyle anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durumun çeşitli nedenleri olabilmekle birlikte ilk olarak borsa verisindeki ani kırılmalardan dolayı yaşanabileceği

öngörülmektedir. Bu kırılmaların yaşanmasında ise ABD ile Halkbank arasında yaşanan dava süreci ciddi etki ettiği düşünülmektedir.

Varlık fonunun %49,12'sine sahip olan Türk Hava Yolları değişkeninin ise GSYH üzerinde negatif etki ettiği görülmektedir. Olasılık değeri ise %1 önem düzeyinde dahi istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum ise T.H.Y. borsa verisinde meydana gelen %1'lik artış GSYH'da %1,20'lik bir düşüşe neden olmaktadır. Bunun nedenlerinden biri ise uçuş endekslerindeki mevsimsellikler olabilir. Zira belirli dönemlerde yaşanan artışlar yıl içerisinde sürdürülebilir olamamakta; bu durum ise hareketli bir konjoktüre neden olmaktadır. Ayrıca dönemler içerisinde yaşanan kazalar, bomba haberleri, güvelik şefinin Somali'de öldürülmesi, yönetim kurulunun istifası ve Covid nedeniyle ciddi bir kırılmanın yaşanması diğer olasılıklardandır.

Yüzde 26,2'lik pay ile portföyde yer alan Turkcell verisinin %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda Turkcell verisinde meydana gelen %1'lik bir değişim GSYH'da %1,70'lik aynı yönlü bir değişime neden olmaktadır.

Portföyün %64,8'lik paya sahip olan Vakıfbank'ın ise 0,0384 olasılık değeri ile %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Vakıfbank verisinde meydana gelen %1'lik bir değişimde ise GSYH'da %5,09'luk aynı yönlü bir değişim olduğu görülmektedir.

Ziraat Bankası ise fona tamamen devredilen bir şirket olup GSYH üzerinde negatif etkide olduğu görülmektedir. Olasılık değeri ise %10 önem seviyesinde anlamlıdır. Bu durumda Ziraat Bankası değişkeninde meydana gelen %1'lik bir değişim GSYH üzerinde %3,78'lik ters yönlü bir değişime neden olmaktadır. Ziraat Bankası kuruluşundan bugüne tarımdan başlayarak tüm sektörleri finanse etmede önemli bir finansal kuruluştur. Tamamı devlete ait olduğundan kurum kar amacını ikinci plana atabilmektedir. Bu nedenle bilançolarında iki dönem arası büyük farklar görülebilmektedir. Bunun yanında ülkede yaşanan Demirören kredi olayları, Alman banka denetleme kurulunun (BaFin) Ziraat Bankasına kesmiş olduğu cezalar bilançoya ciddi yük bindirmiştir. Bu durumlar çıkan bu sonucun nedenlerinden bazıları olarak öngörülebilir.

3.2.2.2. Hata Düzeltme Modeli

Modelimizde değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkinin analizinde ARDL hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Model Eşitlik 1.8'deki gibidir:

$$\Delta GSYH = c + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta cds_{t-i} + \sum_{i=1}^l \alpha_i \Delta cariacikoran_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i \Delta Halkbank_{t-i} + \sum_{i=1}^n \theta_i \Delta THY_{t-i} + \sum_{i=1}^p \mu_i \Delta Turkcell_{t-i} + \sum_{i=1}^r \sigma_i \Delta Vakıf_{t-i} + \sum_{i=1}^s \omega_i \Delta Ziraat_{t-i} + \tau_i CointEq_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1.8)$$

Eşitlik 1.8'de yer alan semboller şu şekilde açıklanabilmektedir:

- Δ : Birinci dereceden fark
- c : Sabit terim,
- $k-l-m-n-p-r-s$: gecikmeli değişkenlerin sayısı,
- i : Gecikme sayısı,
- β_i : CDS verisinin katsayısı,
- α_i : Cari açık verisinin katsayısı,
- δ_i : Halkbank verisinin katsayısı,
- θ_i : THY verisinin katsayısı,
- μ_i : Turkcell verisinin katsayısı,
- σ_i : Vakıfbank verisinin katsayısı,
- ω_i : Ziraatbankası verisinin katsayısı,
- $CointEq$: Hata düzeltme terimi,
- ε_t : Hata terimini ifade etmektedir.

Tablo 6: Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
D(GSYH(-1))	0,042247	0,090692	0,465826	0,6464
D(GSYH(-2))	0,321393	0,084643	3,797046	0,0011
D(GSYH(-3))	0,561204	0,083875	6,690933	0,0000
D(CDS)	0,020073	0,008221	2,441774	0,0240
D(CDS(-1))	-0,016427	0,007189	-2,285120	0,0334
D(CDS(-2))	-0,031866	0,007769	-4,101504	0,0006
D(CDS(-3))	0,010460	0,006324	1,653886	0,1138
D(CARİACIK)	-0,001613	0,000791	-2,038487	0,0549
D(CARİACIK(-1))	-0,011230	0,000932	-12,04977	0,0000
D(CARİACIK(-2))	-0,007946	0,001086	-7,314625	0,0000
D(HALKBANK)	-0,929774	0,360510	-2,579050	0,0179
D(HALKBANK(-1))	0,973430	0,361441	2,693192	0,0140
D(HALKBANK(-2))	1,053439	0,460996	2,285137	0,0334
D(TURKCELL)	1,292091	0,690657	1,870813	0,0761
D(TURKCELL(-1))	-2,388015	0,685024	-3486032	0,0023
D(TURKCELL(-2))	1,825440	0,614715	2,969569	0,0076
D(VAKIF)	3,473514	1,084823	3,201917	0,0045
D(VAKIF(-1))	-4,819942	1,031782	-4,671475	0,0001
D(VAKIF(-2))	-6,884423	1,451127	-4,744190	0,0001
D(ZIRAAT)	-1,632307	3,448607	-0,474752	0,6401
D(ZIRAAT(-1))	2,675106	3,894621	6,857659	0,0000
D(ZIRAAT(-2))	2,225806	3,654810	6,076342	0,0000
D(ZIRAAT(-3))	1,082141	3,754164	2,892621	0,0090
DUMMY	3,975901	0,658021	6,042213	0,0000
CointEq(-1)*	-0,983682	0,097672	-10,07124	0,0000
R ² = 0,928638		DW= 1,890453		

Hata düzeltme modelinde, hata düzeltme katsayısı olarak adlandırılan CointEq (-1) katsayısının negatif ve anlamlı olması beklenmektedir. Hata düzeltme katsayısının anlamlı ve negatif olması değişkenlerin uzun dönem ilişkisinden sapmanın sonraki dönemlerde yeniden dengeye geleceği anlamına gelmektedir. Tablo 6 incelendiğinde CointEq(-1) katsayısı -0,983682 ve %1 önem seviyesinde dahi istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yani uzun dönem dengesinden sapmalar yaşandığında yaklaşık 3 ayda tekrar dengeye gelmektedir. Diğer bir ifade ile uzun dönem dengede meydana gelen sapmanın %98,36'sı bir sonraki dönemde (1 çeyrek sonra) dengeye gelmektedir.

Kontrol değişkeni olarak modele dahil ettiğimiz CDS verisi ilk 2 gecikmeye kadar istatistiksel olarak anlamlıdır ve gecikmeli etkilerinin negatif olduğu görülmektedir. Bir başka kontrol değişkeni olan cari açık verisi ise tüm gecikmeleri ile birlik istatistiksel olarak anlamlıdır ve GSYH'yı negatif etkilemektedir.

Halkbank verisi %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olup negatif etkide olup gecikmeleri yine %5 önem seviyesinde anlamlı ve GSYH üzerinde pozitif etkide bulunmaktadır.

Turkcell verisi %10 önem seviyesinde anlamlı ve pozitif etkidedir. Birinci gecikmesinde etki terse dönmekte, ikinci gecikmede ise tekrar pozitif etkide olduğu görülmektedir ve istatistiksel olarak %1 önem seviyelerinde anlamlıdır.

Vakıfbank verisinin %1 önem seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir ve GSYH üzerinde pozitif etkilidir. Gecikmeli etkileri ise anlamlı ve negatif etkilidir.

Ziraat Bankası verisinin GSYH üzerinde negatif etkide olduğu görülmektedir ancak istatistiksel olarak anlamsızdır. Gecikmeli etkilerinde ise GSYH üzerindeki etki pozitifte dönmekte ve olasılık değerleri %1 önem seviyesinde anlamlıdır.

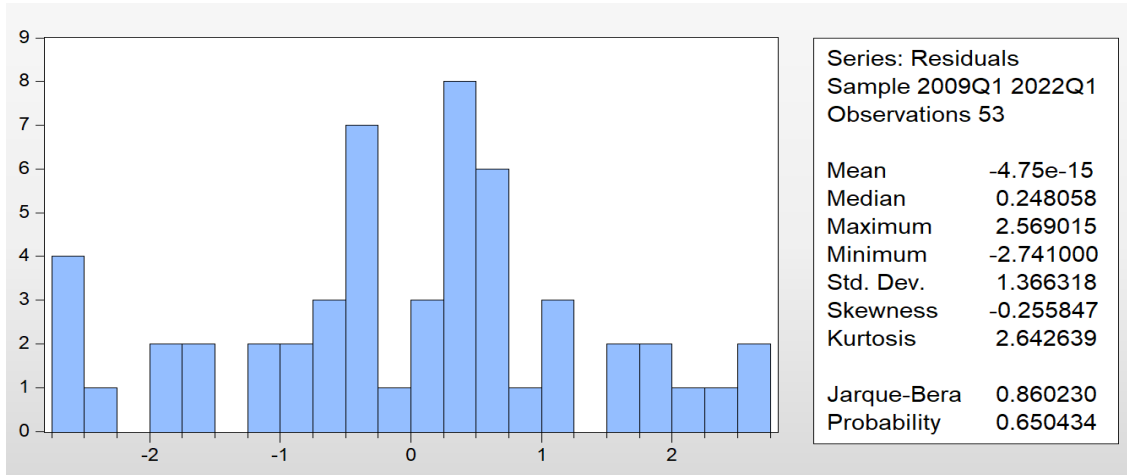
Türkiye Ulusal Varlık Fonu'nun bir politika değişikliği olarak görülmesi adına modele eklediğimiz kukla değişkenin (Dummy) ise istatistiksel olarak %1 önem seviyesinde anlamlı ve pozitif etkide olduğu görülmektedir.

Kurulan ARDL modeli sonucu elde edilen bu sonuçların güvenilirliğini sorgulamak amacı ile bazı varsayımları sağlayıp sağlamadığına dair tanısal testler yapılması gerekmektedir. Varsayımların sağlanması, sonuçların güvenilir olduğu yönünde kanıtlardır. Çalışmanın bu bölümünde ise varsayım sonuçlarına yer verilmektedir.

3.2.2.3. Model Varsayımları

Modelin güvenilirliğini sorgulamak amacıyla aranan varsayımlardan birisi normallik testidir. Normallik sınaması Jarque-Bera test istatistiği ile belirlenmiş ve sonuç Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Normallik Testi (Jarque-Bera)

Not: H₀: Hata Terimleri Normal Dağılmaktadır.

Şekil 1'de de görüldüğü üzere olasılık değerinin 0.05 anlamlılık düzeyinden büyük olması "hata terimleri normal dağılmaktadır" şeklinde belirlenen sıfır hipotezi reddedememektedir. Hata terimlerinin normal dağılım koşulunu sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bir diğer varsayım ise sıfır hipotezin "otokorelasyon yoktur" şeklinde kurulduğu otokorelasyon testidir. Tablo 7'de otokorelasyon testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 7: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test Sonuçları

F-İstatistiği	0,091741	Olasılık F(2, 18)	0,9128
R ²	0,534801	Olasılık, Ki-Kare(2)	0,7654

Not: H₀: Otokorelasyon Yoktur.

Tablo 7'ye bakıldığında olasılık değeri %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde dahi "Otokorelasyon Yoktur" şeklinde kurulan sıfır hipotezi sınamakta ve reddedememektedir. Bu sonuç ile tahmin edilen modelde otokorelasyon sorununun olmadığına karar verilmiştir.

Değişen varyans sorununu incelemek adına Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi

F-İstatistiği	0,475497	Olasılık F(32, 20)	0,9706
R ²	22,89996	Olasılık, Ki-Kare(32)	0,8814

Not: H₀: Değişen Varyans Problemi Yoktur.

Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testinde de hipotez F olasılık değeri üzerine kurulmuş olup olasılık değerinin 0.05 istatistiksel anlamlılık düzeyinden büyük olması halinde değişen varyans sorununun olmadığı yönünde kurulmuştur. %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde dahi sıfır hipotez reddedilemediğinden hata teriminde değişen varyans sorunu gözlemlenmediği ortaya konulmuştur.

Modelin matematiksel kalıbını doğru seçilip seçilmediği Ramsey Reset testi ile belirlenmektedir. Ramsey Reset testi ile doğrusal modele bağımsız değişkenlerin üssel halleri eklenerek bu değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığı araştırılmaktadır. Test sonuçlarının 0.05 istatistiksel anlamlılık seviyesinden büyük çıkması "modelin matematiksel kalıbı doğru seçilmiştir" şeklindeki sıfır hipotezi reddedememektedir. Ramsey Reset test bulguları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Ramsey Reset Testi

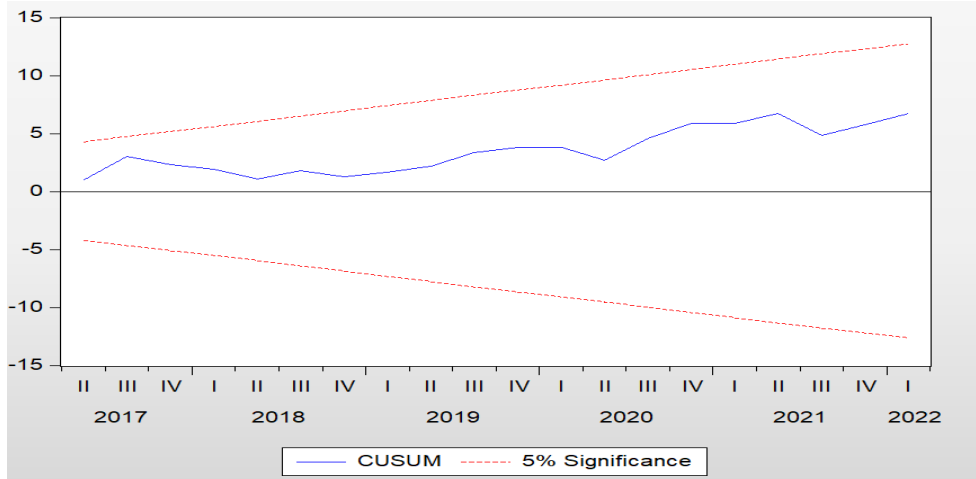
	<u>Değer</u>	<u>SD</u>	<u>Olasılık</u>
<u>t-İstatistik</u>	1,241614	19	0,2295
<u>F-İstatistik</u>	1,541606	(1, 19)	0,2295

Not: H₀: Matematiksel Kalıp Doğru Formda Kurulmuştur.

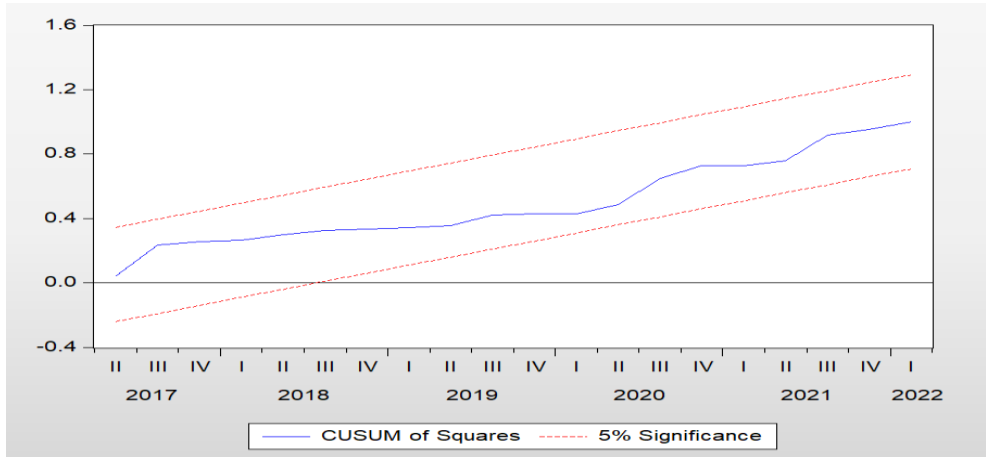
Tablo 9'da yer alan olasılık değerlerine bakıldığında %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde dahi sıfır hipotez reddedilememektedir. Bu durum modele eklenen üssel değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde etkisi olmadığı ve matematiksel kalıbının doğru formda kurulduğu kararını desteklemektedir.

Model varsayımlarından son olarak uzun dönem katsayıların istikrarlılığını belirlemek amacıyla yapılan CUSUM ve CUSUMSQ testleri sırasıyla Grafik 1 ve 2'de sunulmuştur.

Grafik 1: CUSUM Testi

Grafik 2: CUSUMSQ Testi

Grafik 1'e bakıldığında CUSUM testinde hata terimleri toplamının standart sapmaya oranının %5 kritik değerler arasında kaldığı ve sapma yapmadığı görülmektedir.

Grafik 2'de ise daha hassas olan CUSUMSQ testinde hata terimleri kareleri toplamı varyansının %5 kritik değer sınırlarından çıkmadığı görülmektedir. Bu durum tahmin sonuçlarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

3. Sonuç

Bu çalışmada TVF'nin büyüme üzerindeki etkisi, portföyde bulunan ve yüksek orana sahip şirketlerin borsa ve bilanço verileri ile; kontrol değişkeni olarak cari açık ve CDS primleri ile araştırılmıştır. 2008:Q1 ile 2022:Q1 dönemleri arasını kapsayan çalışmada bu dönemlerin seçilmesindeki temel sebep 2016 yılında Resmi Gazetede yayınlanan TVF kanunundan tarihsel olarak uzaklaşmadan en doğru sonuca ulaşabilecek örneklem sayısını elde etmeye çalışmaktır. Araştırmada ARDL Sınır Testi kullanılmıştır. GSYH'nın bağımlı değişken olarak alındığı model sonuçlarına göre kısa dönem gecikmeli etkiler ile birlikte şirketlerin GSYH üzerindeki etkisi pozitif olmuştur. Ayrıca kontrol değişkeni olarak modele eklediğimiz CDS ve cari açık ise gecikmeli verileri ile birlikte anlamlı sonuçlar verip GSYH üzerindeki etkisi negatiftir. Uzun dönemli etkilere bakıldığında Halkbank negatif etkide olup istatistiksel olarak anlamsız sonuçlanmıştır. Benzer şekilde THY ve Ziraat Bankası da negatif sonuçlar vermiş ve sırasıyla %1 ve %10 önem seviyelerinde anlamlı çıkmışlardır. Turkcell ve Vakıfbank ise GSYH üzerinde pozitif etki bırakan portföylerden olup %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Sonuçlara bakıldığında firmaların halka açık olması nedeniyle borsa üzerinde yaşanan olumsuzlukların doğrudan firma değerleri üzerinde de etkili olabildiği görülmektedir. Bu durumda yaşanacak ani iniş ve çıkışlar, firma değerindeki kırılmalar neticesinde olasılık değerlerinde de farklılaşmalar yaşatabilmektedir. Bu etkenler dışsal kabul edildiğinde kısa dönemde gecikmeler de dahil olmak üzere şirketlerin GSYH üzerindeki etkisi büyük çoğunlukla pozitifdir. Uzun dönemde ise istatistiksel olarak anlamlı olan sonuçlar görülmekle birlikte firmaların yarısı GSYH'yı negatif, diğer yarısı ise pozitif etkilemektedir.

Sonuçlara göre portföyde bulunan firmaların GSYH üzerinde pozitif etki yaratabileceği görülmektedir. Sınırlı veriler ile yapılan çalışmada TVF'nin faaliyet raporlarını yayınlaması, elde edilen verilerin doğru sonuçlar verebilmesi adına yeterli sayıda gözlemin toplanılması gerekmektedir.

Yapılan ampirik analiz ile Türkiye Ulusal Varlık Fonu'nun büyüme kısmen etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuç kısıtlı literatürde Türkiye için yapılan çalışmalardan olan Doruk (2018) çalışmasındaki uzun dönemli analizi de destekler niteliktedir. Ayrıca ulaşılan sonuçları hisse senedi verilerine indirgeyerek baktığımızda Sakarya ve Erdem (2018) çalışmasında ulaştıkları "hisse senetlerinin pozitif etkilenmesi" sonucuna da kısmen uyduğu görülmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmalar son derece kısıtlıdır. Bu nedenle yapılan araştırmanın ilgili alana katkı sağlaması ve sonraki yıllarda yapılması muhtemel çalışmalara da fikir sağlaması hedeflenmektedir.

Türkiye Ulusal Varlık Fonu'nun Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB)'daki şirketleri tek bir çatı altında toplayarak stratejik yatırımlara buradan elde ettiği gelirle finanse yoluna gitmesi diğer fonlardan oldukça farklıdır. Bu durum eleştirilere neden olmasına rağmen atıl vaziyetteki kamuya ait kaynakların değerlendirilmesi ve ekonomiye katılması ile yaratılacak canlılık gelişmekte olan ekonomiler için son derece kritik bir hamle olarak görülmektedir.

Bunun yanında fonlarda kamu disiplinini bozmayacak şekilde mali düzenlemeler yapılması gerektiği görülmektedir. Zira kamu bütçesi içerisinde olan firmaların bütçe dışı olması sebebiyle mali disiplini bozabilecek etkiye sahip olduğu savunulmaktadır.

Bunların yanı sıra TVF portföyü gün geçtikçe büyümeye devam etmektedir. Devrolan şirketlerin kısa-orta ve uzun vadedeki borsa hareketleri incelendiğinde şirketlerin anlık olarak pozitif etkide bulunduğu görülmektedir. Ancak bu durum ne yazık ki sürdürülebilir değildir. Ekonomik istikrarın TVF eliyle idame ettirilebilmesi için önce istikrarın yakalanması gerekmektedir. CDS'lerin aşırı yükseliş gösterdiği, enflasyonun çift hanelerde olduğu, döviz kurunun bu denli yüksek olduğu ekonomilerde firma değerleri de kırılmalı etkiler göstermektedir. Kurun yüksek olması yabancı yatırımcıyı cezbetse de CDS'ler, enflasyonist durum, siyasi sıkıntılar yatırımcıyı bir o kadar uzaklaştırmaktadır. Zira CDS'ler 2008 krizi sonra yapmış olduğu pik noktasından (434,05) (2009 1. çeyrek), veri setimize göre 2022 1. çeyrek itibarı ile 120 puanlık artış ile 558,70 bandına gelmiştir. Veri setimizin dışına çıktığımızda güncel olarak ise Türkiye'nin 5 yıllık CDS primi 805,69'dur (24.06.2022 tarihi itibarıyla). CDS primi 300'ün üzerinde olan ülkeler aşırı kırılmalı ülkeler olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik istikrarın sağlanabilmesi amacıyla para ve maliye politikası araçlarının siyasi çekişmelerden uzak bir şekilde, istikrar hedefi olarak kullanılması gerekmektedir. Bu sayede reel sektör güçlendirilmelidir. Güçlenen reel sektör artı değer bırakmaya başlayacaktır. Bu yönde atılacak adımlar sonrası TVF, Türkiye için önemli bir stratejik yatırım ve dış politika aracı olarak daha efektif bir şekilde kullanılacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Conceiving the Study: Author-1 (%80), Author-2 (%20)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%10), Yazar-2 (%90)
Data Collection: Author-1 (%10), Author-2 (%90)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akyol, H. ve Can, H. (2018), Perakende Satış Hacmini Etkileyen Faktörler: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), s.117-130.
- Alagöz, M. ve Ceylan, O. (2019), *Türkiye Ulusal Varlık Fonu (Dünya Örnekleriyle Karşılaştırma)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bortolotti, B., Fotak, V. ve Megginson, W. L. (2015), The Sovereign Wealth Fund Discount: Evidence From Public Equity Investments, *The Review of Financial Studies*, 28(11), s.2993-3035.
- Caner M. ve Grennes, T. (2010), Sovereign Wealth Funds: The Norwegian Experience. *The World Economy*, 33(4), s.597-614.
- Dewenter, K. L., Han, Xi. ve Malatesta, P. H. (2010), Firm Values and Sovereign Wealth Fund Investments, *Journal of Financial Economics*, 98(2), s.256-278.
- Diallo, B., Tchana, F. ve Zeufack, A. G. (2016), Sovereign Wealth Funds and Long-Term Investments in Sub-Saharan Africa, *Policy Research Working Paper*. 7903.
- Doruk, Ö. T. (2018), *Türkiye Ekonomisi İçin Varlık Fonunun Ekonomik Büyüme Açısından Analizi: Ampirik Bir Deneme*, İstanbul: İktisadi İşletmesi Yayınları.
- Dyck, A. ve Morse, A. (2011), Sovereign Wealth Fund Portfolios, *Chicago Booth Research Paper No: 11-15*, MFI Working Paper Series No. 2011-003.
- Fotak, V., Bortolotti, B., ve Megginson, W. (2008), The Financial Impact of Sovereign Wealth Fund Investments in Listed Companies, *Working Paper*, University of Oklahoma.
- Gujarati, D. N., Porter, D. C., Şenesen, Ü. ve Günlük-Şenesen, G. (2012), *Temel Ekonometri*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güçlü, M. (2018). Ulusal Varlık Fonları: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Değerlendirme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), s. 39-53.
- Hesse, H. ve Sun, T. (2009), Sovereign Wealth Funds and Financial Stability-An Event Study Analysis. *International Monetary Fund Working Paper WP/09/239*.
- IWG (International Working Group of Sovereign Wealth Funds) (2008), Generally Accepted Principles and Practices "Santiago Principles" (Erişim Tarihi: 27.12.2019).

- Johan, S. A., Knill, A. ve Mauck N. (2013), Determinants of Sovereign Wealth Fund Investment In Private Equity vs Public Equit, *Journal of International Business Studies*, 44(2), s.155-172.
- Kayıran, M. (2016). Türkiye Varlık Fonu'nun Kuruluş Amaçları ve Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 14(56), s. 55-90.
- Knill, A. M., Lee B. S. ve Mauck, N. (2012), Sovereign Wealth Fund Investment and The Return-to-Risk Performance of Targer Firms, *Journal of Financial Intermediation*, 21(2), s.315-340.
- Metin, I. ve Akcan, A. T. (2017), Küreselleşmenin Dış Ticarete Etkisi: Türkiye Analizi. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7(2), s.257-268.
- Resmi Gazete (2016), Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 19/08/2016, sayı: 29813.
- Sakarya, Ş. ve Erdem, M. (2018), Varlık Fonuna Devredilmenin Firmaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: BİST'de Bir Uygulama, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), s.30-44.
- Sarsıcı, E., Değirmenci, B. ve Öztürk, C. (2017), Sermaye Piyasalarına Yeni Bir Kavram Olarak Giren Türkiye Varlık Fonu Yönetimi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, (03), s.51-58.
- Truman, E. (2009), A Blueprint for Sovereign Wealth Fund Best Practices, *Revue d'Economie Financière (English ed.)*, 9(1), s.429-451.
- Yetiz, F. (2008). *Finansal Sistemin Yapısı, Finansal Derinleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Türk Finans Sistemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1114-1128, doi: 10.11616/asbi.1268285

Banka Dışı Finansal Kurumlarda Piyasa Yapısı: Faktoring Sektörünün Piyasa Yoğunlaşma Analizi Market Structure in Non-Bank Financial Institutions: Market Concentration Analysis of Factoring Sector

Orhan Orçun BITRAK¹

Geliş Tarihi (Received): 22.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 02.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Faktoring sektörü, kredili mal ve hizmet satışı yapan işletmelere fon sağlama, risk yönetimi ve alacak takibi gibi hizmetler sunan alternatif bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Geniş kullanım alanı bulunan sektörün performansı, yurt içi ve yurt dışı ticari işlemler açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki faktoring sektörünün piyasa yapısı ve rekabet seviyesini, literatürde yaygın kullanım alanına sahip, yoğunlaşma analizleri kapsamında belirlemektir. Bu amaçla 2012-2021 dönemine ilişkin, BDDK’ya kayıtlı faktoring şirketlerinin, mali tablolarında yer alan, esas faaliyet geliri (satış geliri) verileri kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, Türkiye’de faaliyet gösteren faktoring şirket sayısının yıllar itibariyle azalan bir eğilim gösterdiği ve sektördeki piyasa yoğunlaşma oranlarının, 2012-2016 döneminde dalgalı olarak azalan, 2016-2021 döneminde ise sürekli artan bir seyir izlediği belirlenmiştir. Araştırmada uygulanan tüm yoğunlaşma analizlerinde, sektörün monopolcü ve rekabetçi yapıya yakın olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Banka Dışı Finansal Kurumlar, Faktoring, Piyasa Yoğunlaşması, Rekabet

&

Abstract: The factoring industry emerges as an alternative system that provides services such as funding, risk management, and accounts receivable tracking to businesses engaged in credit sales of goods and services. The performance of this sector, which has a wide range of applications, holds significant implications for both domestic and international business transactions. The objective of this study is to determine the market structure and level of competition in the Turkish factoring industry through the utilization of concentration analyses, widely employed in the relevant literature. To this end, primary data on core operating income (sales revenue) extracted from the financial statements of factoring companies registered with the BRSB for the period 2012-2021 were utilized. The research findings revealed a decreasing trend in the number of active companies within the sector over the years. Furthermore, the market concentration ratios were observed to exhibit fluctuating declines between 2012 and 2016, followed by a continuous increase from 2016 to 2021. On the other hand, of all the concentration analyses applied in the study, it was determined that the industry shows characteristics indicating proximity to both a competitive and monopolistic structure.

Keywords: Non-Bank Financial Institutions, Factoring, Market Concentration, Competition

Atıf/Cite as: Bitrak, O. O. (2023). Banka Dışı Finansal Kurumlarda Piyasa Yapısı: Faktoring Sektörünün Piyasa Yoğunlaşma Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1114-1128. doi: 10.11616/asbi.1268285

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Orhan Orçun Bitrak, Süleyman Demirel Üniversitesi, d1940202006@ogr.sdu.edu.tr.

1. Giriş

Finansal kurumlar, işletmelerdeki ticari faaliyetlerin çeşitli aşamalarında gerek duyulan finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Finansal sistemin en önemli parçasını bankalar oluştururken finansman, finansal kiralama ve faktoring şirketleri gibi banka dışı finansal kurumlar, farklı alanlarda müşterilerin taleplerine hızlı biçimde yanıt vererek sistemin etkinliğine katkıda bulunmaktadır (Selimler ve Taş, 2019: 287). Banka dışı finansal kurumlar, özellikle günümüz teknolojik koşullarının sağladığı pazara ulaşım kolaylığı ve artan şirket sayısının yarattığı zorlu rekabet koşullarına karşı, şirketlerin finansman ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra farklı hizmetler de sunmaktadır (Tekin ve Yener, 2020: 3).

İşletmeler, zorlu rekabet koşullarında ticari faaliyetlerini devam ettirebilmek amacıyla, mal ve hizmet satışı yaptıkları alıcılarından gelen vadeli ödeme taleplerine olumlu yanıt vermek durumunda kalabilmektedirler. Bu şartlar altında ödemelerin problemsiz gerçekleşmesi ve finansman ihtiyacının mümkün olduğunca hızlı karşılanması büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında banka dışı finansal kurumlardan birisi olan faktoring şirketleri, bu zorlayıcı rekabet koşullarında, müşterilerine verebileceği finansal ve operasyonel desteğin yanı sıra işletmelerin (müşterilerinin) mal ve hizmet satışlarından kaynaklı vadeli alacaklarının temerrüdüne karşı riski üstlenme olanağı tanımaktadır (Baloğlu, 2022: 135-137).

Factoring, özellikle sermaye ve likidite sorunu yaşayan işletmelere nakit akışı sağlayan, yüksek işlem hızına sahip ve belge ibraz işlemlerinin kolay olduğu bir finansman tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Ekerğil ve Kalıpçı Çağırın, 2016: 214). Kelime anlamı başka birisi hesabına aracılık yapmak olan faktoring işlemi, işletmelerin yurtiçi ve yurtdışı kredili satışlarından kaynaklanan alacaklarının faktoring şirketlerine devredilmesi esasına dayanmaktadır (Gökten, 1993: 1). Başka bir ifadeyle faktoring, satışlarını kredili olarak gerçekleştiren işletmelerin kısa vadeli alacaklarının belirli bir iskonto üzerinden faktoring şirketinin satın alması olarak tanımlanmaktadır. Bu sayede satıcı işletme, kredili alacaklarının büyük bir kısmını vade tarihi gelmeden tahsil edebilmekte ve faktoring şirketi de vadesinden önce devraldığı alacaklar için yaptığı ödemenin karşılığında, belirlenmiş olan faiz oranı üzerinden gelir elde edebilmektedir (Yılmaz, 2018: 42).

Factoring işlemlerinin kapsamı, faktoring şirketlerin faaliyetine ve işletmelerin ihtiyaçlarına göre değişim göstermektedir (Kaya ve Gerekan, 2011: 76). Faktoring şirketleri, alacaklı işletme ile yapacağı sözleşme türüne göre, finansman, factoring garantisi, borçluya temlik ihbarı, alacak defteri tutma ve tahsilat takibi gibi işlevlerden birini, birkaçını veya tümünü yerine getirebilmektedirler (Uyanık, 2015: 27). Diğer bir ifadeyle faktoring işlemleri, banka kredisi bulmakta zorlanan işletmeler için fon kaynağı, vadeli satış yapan işletmeler için alacak takibi, işlem takibi ve finansal danışmanlık gibi hizmetleri ve bunlara ek olarak vadeli alacakların ödenmeme olasılığına karşın riskin garanti altına alınması gibi özellikleri içerisinde barındırmaktadır. Bu yönleriyle faktoring, işletmelere etkin bir alacak tahsilat hizmeti sağlamanın yanı sıra yeterli çalışma sermayesi de sağlayarak mal ve hizmet üretim ve satış süreçlerini de kolaylaştırmaktadır (Gülcan, 2022: 236). Buradan yola çıkarak bir ülkede faktoring piyasasının performansı, gerek iç gerekse dış pazara yönelik çalışan işletmeler ve dolayısıyla ülke kaynaklarının verimli kullanılması açısından oldukça önemlidir.

Belirli bir piyasanın performansı, ilgili piyasadaki aktörlerin davranışları ile sonuçlanan fiyat, çıktı miktarı ve satış maliyeti gibi unsurları belirlemektedir (Olonluyi ve Ogunleye, 2016: 72). Piyasa performansını etkileyen önemli unsurlardan olan ve sektörde faaliyet göstermekte olan firmaların bulunduğu ortamın koşullarını ifade eden piyasa yapısı, piyasadaki rakip firma sayısına, sağlanan ürün ve hizmetin doğasına ve pazara giriş-çıkış engellerine göre şekillenmektedir (Gajurel ve Pradhan, 2012: 5). Bu doğrultuda piyasa yapısının belirlenmesi, sektörde bulunan aktörlerin davranışları, sektörün rekabet seviyesi, firmaların etkinlik seviyeleri, karlılığı ve maliyetleri gibi birçok unsuru ortaya koymaktadır (İldırar ve Kırıl: 2018: 94).

Literatürde piyasa yapısı ve piyasadaki rekabet seviyesinin ölçümüne yönelik, yapısal yaklaşım ve yapısal olmayan yaklaşım olmak üzere iki temel yöntem bulunmaktadır. Yapısal yaklaşımda firma sayısı ve firmaların pazar payı gibi ölçütlerle yoğunlaşma oranları hesaplanabilmektedir (Gajurel ve Pradhan, 2012:

5). Piyasa yoğunlaşma oranı ölçümünde, firmaların pazar payını belirlerken firmanın satış geliri, cirosu, üretimi, kar oranı gibi farklı değişkenlerden herhangi birisi kullanılabilir (Tatlı, 2018: 65). Yoğunlaşma indeksleri, piyasa yapısı hakkında pratik ve yararlı bilgiler vermekte olup literatürde sıkça kullanılan yoğunlaşma ölçütleri N-Firma yoğunlaşma oranı (CR_n) ve Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma indeksi (HHI)'dir. Bunların yanı sıra entropi indeksi (EI), Rosenbluth indeksi (RI), Hall ve Tiderman indeksi (HTI) ve kapsamlı yoğunlaşma indeksi (CCI) gibi yöntemler de kullanılmaktadır (Apan, 2020: 237). Yapısal olmayan temel yaklaşımlar ise Iwata, Bresnahan-Lau ve Panzar-Rosse modelleri olarak sıralanmakta ve bu yaklaşımlarda farklı ölçüm kriterleri bir arada değerlendirilmektedir (Gajurel ve Pradhan, 2012: 5).

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki faktoring sektörünün piyasa yapısını, literatürde sıklıkla kullanılan yoğunlaşma analizleri çerçevesinde, belirlemektir. Bu amaçla BDDK'ya kayıtlı faktoring şirketlerinin 2012-2021 yıllarına ilişkin esas faaliyet geliri (satış geliri) verileri kullanılmıştır. Literatürde faktoring piyasasını farklı yönleriyle ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Buna karşın sektörü, piyasa yapısı ve rekabet seviyesi yönüyle ele alan çalışmaların mevcut olmasıyla birlikte (Degl'Innocenti vd., 2020) konuyu farklı yoğunlaşma analizleri çerçevesinde ele alan kapsamlı, güncel ve Türkiye üzerine yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanılamamıştır. Bu açıdan bu çalışmanın literatürdeki mevcut boşluğu doldurması, gelecekteki araştırmalara ışık tutması ve sektörü düzenleyici otoritelere, politika yapımcılarına, mevcut ve potansiyel yatırımcılara önemli bilgiler sağlaması amaçlanmıştır.

2. Dünyada ve Türkiye'de Faktoring Sektörü

Faktoring, alacaklının faktoring şirketine iskontolu olarak sattığı ve birincil geri ödeme kaynağı olarak kabul ettiği alacaklarının değerine dayanan bir finansman tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Mol-Gómez-Vázquez vd., 2018: 313). Faktoring işleminde, alacaklı (müşteri) işletme, borçlu ve faktoring şirketi olmak üzere üç taraf bulunmakla birlikte yurt dışı faktoring işleminde bunlara ek olarak borçlunun (ithalatçı) ülkesindeki faktoring şirketi (muhabir) de bu işlemde taraf olarak yer almaktadır (Yılmaz, 2018: 44-45). Yurt dışı faktoring işleminde, borçlunun ülke sınırları dışında yer almasından dolayı muhabir faktoring şirketi, ihracat yapılan ülkenin ve borçlunun mali durumu hakkında bilgi toplamakta ve bu doğrultuda faktoring işlemini onaylamaktadır. Bu anlaşma kapsamında yurt dışı faktör, vadesi gelen borcu tahsil ederek yurt içi faktöre devretmektedir. Bu işlem kapsamındaki riskleri belirli bir komisyon karşılığında yurt dışı faktör üstlenmektedir (Tiryaki, 2006: 193).

Faktoring sözleşmeleri karma bir nitelik taşımakta ve alacağın satışı, alacağın temliki ve alacağın ödenmeme riskine ilişkin teminat işlemlerini içerisinde barındırmaktadır (Demir, 2013: 881). Buna karşın tüm bu işlemler faktoring sözleşmesinin türüne göre değişim göstermekle birlikte satıcının muhasebe kaydının tutulması, alacak takibi ve alacağın tahsil işlemlerini içeren hizmet fonksiyonu tüm faktoring sözleşmelerinde bulunmaktadır (Yılmaz, 2018: 45). Alacaklıya belirli bir faiz ve harç karşılığında borcun ön ödemesini içeren finansman fonksiyonu ve borcun tahsil edilmeme riskinin üstlenildiği, borcun ödeme garantisinin verildiği teminat fonksiyonu, yapılan sözleşme türüne göre yer almakta veya almamaktadır (Ölmez, 2012: 11-14). Faktoring türlerinde net bir ayırım bulunmasa da işlemin yapıldığı yere, rücu durumuna, ödeme zamanına ve borçluya önceden bildirim yapılması durumuna göre çeşitli ayırımlar yapmak mümkündür (Yılmaz, 2018: 47). Ancak faktoring işleminin fonksiyonlarına göre bir ayırımda bulunulması gerekirse, teminat fonksiyonunu içermeyen sözleşmeler gerçek olmayan faktoring, finansman fonksiyonunu içermeyen faktoring sözleşmeleri ön ödemesiz faktoring (Ölmez, 2012: 11) ve işlemin tüm fonksiyonlarını içerisinde barındıran faktoring türü ise tam faktoring olarak adlandırılmaktadır (Uyanık, 2015: 25).

İşletmelere, kaynak sağlama, alacak takip hizmeti ve risk yönetimi gibi yönleriyle çeşitli avantajlar sunan faktoring, küresel ticaretin gelişimiyle birlikte 20. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmaya başlamış (Gör ve Bilici, 2021: 710) ve özellikle alacak tahsili konusunda yasal sistemin yavaş ilerlediği orta gelirli ülkelerde sıklıkla tercih edilmektedir (Klapper, 2006: 3117).

2021 yılında, dünyada faktoring işleminde bulunan işletme sayısının, 870 bin civarına, borçlu sayısının ise yaklaşık 21 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Ayrıca dünyada faktoring müşterilerinin büyük bir

bölümünü KOBİ'lerin oluşturduğu görülmektedir. Nitekim dünya faktoring işlemlerinin 2019 yılında yaklaşık %65'i, 2020 yılında yaklaşık %66'sı ve 2021 yılında yaklaşık %70'i KOBİ'ler tarafından yapılmıştır (FCI, 2022: 23).

Dünya faktoring işlem hacminin, son beş yılda, inişli-çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, 2018 ve 2020 yılları hariç, sektördeki işlem hacminin artış eğilimini sürdürdüğü görülmektedir. Dünya faktoring işlem hacmi, 2021 yılında, 2020 yılına göre yaklaşık %12 oranında artarak 3.069 trilyon Euro civarında gerçekleşmiştir. 2021 yılında penetrasyon oranı son 5 yılın en düşük değerine ulaşarak %3.6 olarak gerçekleşmiştir. Şirket sayısı 2017 yılından 2018 yılına gelindiğinde, yaklaşık %64 oranında, dramatik bir düşüş sergilemiş, ancak 2018 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte, 1616 adet şirket sektöre dahil olmuştur (Tablo 1)

Tablo 1: Dünya Faktoring Göstergeleri

	2017	2018	2019	2020	2021
Ciro (Milyar Euro)	3.117	2.764	2.917	2.726	3.069
GSYİH/Ciro (%)	3.9	3.7	3.7	4.0	3.6
Şirket Sayısı	7357	2577	4236	4155	4193

Kaynak: (FKB, 2023)

2021 yılında, dünya faktoring işlem hacminde önde olan ülkeler Çin (%26), İspanya (%14), İtalya (%13), Fransa (%9), Birleşik Krallık (%7), Japonya, ABD ve Almanya (%4) olarak sıralanmaktadır (FCI, 2022: 28). Aynı yılda dünya faktoring işlem hacminin yaklaşık %69 gibi büyük bir bölümü Avrupa kıtasında yapılırken bunu yaklaşık %24 ile Asya-Pasifik ülkeleri takip etmektedir (FKB, 2023). Dünyada faktoring işleminin en fazla yapıldığı sektör, imalat sanayi (%43) olurken, bunu dağıtım (%18) ve taşımacılık (%10) sektörleri takip etmektedir. Dünya işlem hacminin en fazla yapıldığı imalat sanayi alt dalları ise yiyecek içecek (%11), tekstil ve konfeksiyon (%8) olarak sıralanmaktadır (FCI, 2022: 23).

Türkiye'de faktoring sektörü işlem hacmi, 2021 yılında, yaklaşık 15.9 milyon Euro olarak gerçekleşmiş ve bu değer dünya işlem hacminin %0.5'ini oluşturduğu tespit edilmiştir (FKB, 2023). Tablo 2'de Türkiye'de son beş yıla ilişkin faktoring sektörü göstergeleri verilmiştir. Faktoring sektörü işlem hacminin, 2019 yılı hariç, sürekli bir artış eğiliminde olduğu ve son beş yılda cironun yaklaşık %18 oranında arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye faktoring sektörü cirosunun yaklaşık %85'lik kısmının yurt içi işlemlerden sağlandığı görülmektedir. İncelenen yıllar itibariyle, şirket sayısı ve çalışan sayısının sürekli bir düşüş eğiliminde olması dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, sektördeki müşteri sayısının, 2021 yılı hariç, azalmakta olduğu görülmektedir. Sektöre ilişkin vergi öncesi kar oranlarının ise genel olarak bir artış eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Faktoring Göstergeleri

	2017	2018	2019	2020	2021
Ciro (Milyon TL)	145.047	146.687	129.912	148.501	199.554
Yurt içi Ciro (Milyon TL)	119.618	121.403	110.467	129.170	170.189
Yurt dışı Ciro (Milyon TL)	25.429	25.284	19.445	19.331	29.365
Şirket Sayısı	61	58	56	55	54
Uluslararası İşlem Yapan Şirket Sayısı	18	17	17	18	16
Çalışan Sayısı	4778	4355	4269	4098	4026
Müşteri Sayısı	109658	92422	83.636	74414	80373
Vergi Öncesi Kar	1.153	1.713	1.745	1.274	2.404

Kaynak: (FKB, 2023)

Türkiye faktoring firmaları müşterilerinin neredeyse tamamının imalat ve hizmet sektöründe faaliyet gösterdiği görülmektedir. Nitekim 2021 yılında faktoring işlemlerinin imalat sanayisindeki payı %48.5, hizmet sektörünün payı %48.5 ve tarım sektörünün payı ise %1.7 olarak gerçekleşmiş, geriye kalan %1'lik payı ise diğer faaliyetler oluşturmaktadır. 2020 yılında ise imalat sektörünün payı %51,4, hizmet sektörünün payı %45,2 olarak gerçekleşmiştir. Faktoring faaliyetlerinin en fazla gerçekleştirildiği alt sektörler ise toptan ve perakende ticaret, tekstil ve tekstil ürünleri, metal sanayi, ulaşım araçları sanayi ve taşımacılık depolama ve haberleşme olarak sıralanmaktadır. 2021 yılında bu sektörlerden en fazla payı alan toptan ve perakende ticaret sektörünün payı %23.2 olarak gerçekleşirken diğer alt sektörlerin payının ise yaklaşık %5.5 ile %9.5 arasında değiştiği tespit edilmiştir (FKB, 2023).

3. Literatür

Literatürde faktoring sektörünü çeşitli yönleriyle ele alan ulusal ve uluslararası ölçekte birçok çalışma bulunmaktadır. Faktoring sektörünün genel durumu ve çeşitli yönlerden performansını inceleyen araştırmalarda Rusya'da (Stroeva vd., 2015), Ukrayna'da (Zaporozhets, 2016) ve Türkiye'de (Özbek, 2018; Selimler ve Taş, 2019, Gör ve Bilici, 2021; Gülcan, 2022) yapılmış araştırmalara rastlamak mümkündür. Faktoring işleminin çeşitli sektörlerde kullanımına ilişkin çalışmalarda, Sırbistan (Denčić-Mihajlov ve Milenković-Kerković, 2011) ve Avrupa ülkelerindeki KOBİ'ler (Milenkovic-Kerkovic ve Dencic-Mihajlov, 2012; Mol-Gómez-Vázquez vd., 2018) ve Çin imalat sanayisi (Shou vd., 2021) kapsamında ele alan araştırmalar bulunmaktadır. Sektörü, dış ticaret finansmanı (Özdemir, 2005; Auboin vd., 2016), muhasebeleştirilme işlemleri (Kaya ve Gerekan, 2011; Ölmez, 2012; Ekeril ve Kalıpçı Çağırın, 2016) ve risk yönetimi (Baloğlu, 2022) açısından inceleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Ayrıca bazı araştırmalarda konu, faktoring şirketlerinin müşteri değerlendirmesi (Soufani, 2002) açısından ele alınmıştır. Bunlara ek olarak banka dışı finansal kurumlar kapsamında konu, hukuki (Tiryaki, 2006; Demir, 2013) ve ekonomik büyüme (Tekin, 2021) boyutunda incelenmiştir.

Çeşitli konularda faktoring sektörü üzerine yapılmış çalışmalara ek olarak Degl'Innocenti vd. (2020) yaptıkları araştırmada, İtalya'daki bankacılık ve faktoring piyasasını istikrar ve rekabet yönüyle karşılaştırmışlardır. Araştırmadan elde ettikleri Lerner indeksi ve HHI sonuçları, her iki sektöründe rekabetçi olduğunu, ancak faktoring şirketlerinin pazar gücünün daha düşük ve daha rekabetçi bir yapıda olduğunu göstermiştir.

Yapılan literatür araştırması sonucunda faktoring sektöründeki piyasa yapısı ölçümünün yapıldığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve Türkiye'de faktoring piyasasının yapısını, yoğunlaşma analizleri kapsamında inceleyen herhangi bir araştırmanın olmadığı anlaşılmıştır. Bu yönüyle bu araştırmanın literatürdeki mevcut boşluğu doldurması beklenmektedir.

Literatürde çeşitli finansal sektörlerdeki piyasa yoğunlaşmasının belirlenmesi amacıyla yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların başlıcaları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3: Finansal Kurumların Piyasa Yoğunlaşması Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazarlar	Kapsam ve Dönem	Yöntem	Bulgu(lar)
Morgan vd. (1980)	İngiltere Finansal Kiralama Sektörü,	CR _n	CR ₄ sonuçları piyasanın orta seviyede yoğunlaşmış olduğunu, CR ₈ sonuçları yüksek seviyede yoğunlaşmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca yıllar itibarıyla piyasa yoğunlaşma oranlarının azalmakta olduğu belirlenmiştir.
Bikker ve Haaf (2002a)	23 Ülke Bankacılık Sektörü, 1988-1998	Panzar-Rosse	İncelenen ülkelerde, genel olarak, sektörün monopolcü rekabet yapısında olduğu ve büyük bankaların küçük bankalara nazaran daha rekabetçi olduğu tespit edilmiştir.
Akel vd. (2010)	BIST'e Kayıtlı Finansal Kiralama Şirketleri, 2005-2008	HHI	Sektördeki yoğunlaşma seviyesinin yükselmekte olduğu tespit edilmiştir.

Tushaj (2010)	Arnavutluk Bankacılık Sektörü, 2000-2008	CR_n , HHI	İncelenen yıllarda, sektörün piyasa yoğunlaşmasının azalmakta olduğu tespit edilmiştir.
Ferreira (2012)	AB Ülkeleri Bankacılık Sektörü, 1996-2008	CR_n , HHI	Piyasa yoğunlaşma oranlarının bir artış eğiliminde olduğu belirlenmiştir.
Nguyen vd. (2012)	Güney Asya Birliği (ASEAN) Bankacılık Sektörü	CR_n , HHI, Panzar Rosse, Lerner İndeksi	Rekabet seviyesi en düşük olan ülkenin Vietnam, en yüksek olan ülkenin ise Filipinler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Miljković vd. (2013)	Sırbistan Bankacılık Sektörü, 2008-2012	CR_n , HHI, GI, Karşılıklılık İndeksi	Sektör yapısının dağınık olduğu ve orta derece yoğun olduğu belirlenmiştir.
Burucu vd. (2015)	Türkiye Menkul Kıymet Yatırım Fonları Piyasası, 2000-2011	CR_n , HHI	Piyasanın genel olarak monopolcü rekabet özellikleri taşıdığı saptanmıştır.
Hazar vd. (2017)	Türkiye Bankacılık Sektörü, 1988-2000, 2004-2015	CR_n , HHI, HTI, RI, HKI, Hause, EI	Ülkede yaşanan 2001 krizi sonrası bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranlarının yükseldiği tespit edilmiştir.
Demirel ve Hatırlı (2017)	Türkiye Bankacılık Sektörü, 2000-2013	Bresnahan-Lau	Sektörün monopolcü rekabet yapısında olduğu belirlenmiştir.
Apan (2020)	Türkiye Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Sektörü, 2007-2018	CR_n , HHI,	Monopol yapıda olan piyasanın, yıllar itibarıyla oligopolistik bir yapıya dönüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.
Serel ve Akşehirli (2020)	Türkiye Bankacılık Sektörü, 1999-2018	CR_n , HHI	Piyasanın genel olarak zayıf oligopol özelliği gösterdiği anlaşılmıştır.
Bitrak (2022)	Türkiye Finansal Kiralama Sektörü, 2011-2021	CR_n , HHI, EI, RI, HTI, HKI, CCI	Sektörün monopolcü rekabet seviyesine yakın olduğu belirlenmiştir. Yoğunlaşma oranlarının ise incelenen yıllar itibarıyla azalma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.
Kaličanin vd. (2022)	Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ Bankacılık 2017-2021 Sektörü	CR_n , HHI	Analizden elde edilen sonuçlar, Sırbistan'da sektörün az yoğunlaşmış olduğunu, Hırvatistan ve Karadağ'da ise orta derecede yoğunlaşmış olduğunu göstermektedir.

Finansal kurumlarda piyasa yapısının belirlenmesi üzerine yapılan çalışmaların oldukça büyük bir bölümünü bankacılık sektörü oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalarda, kolay ve pratik uygulanabilir olması nedeniyle, en sık kullanılan yöntemlerin, CR_n ve Herfindahl-Hirschman analizleri olduğu, bu yöntemleri takiben Entropi, Rosenbluth, Hall ve Tiderman, Hannah-Kay, kapsamlı yoğunlaşma ve Hause analizlerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bazı araştırmalarda Panzar-Rosse ve Bresnahan-Lau modellerine de rastlanmıştır. Yapılan literatür araştırması neticesinde finansal kurumlarda piyasanın, genel olarak, orta ve az yoğunlaşmış olduğu, özellikle banka dışı finansal kurumlarda yoğunlaşma oranlarının bankalara göre daha düşük olduğu ve monopolcü rekabet piyasası özelliği gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca bu kurumların faaliyet gösterdiği ülke şartları, piyasaya giriş, çıkış ve şirket birleşmeleri gibi unsurlara bağlı olarak sektördeki piyasa yoğunlaşma oranlarında, yıllar itibarıyla artış ve azalışların gerçekleştiği görülmektedir (Tablo3).

4. Materyal ve Metot

Belirli bir piyasadaki rekabet seviyesi ve piyasa yapısı, o piyasanın etkinliğini gösteren önemli ölçütlerden birisidir (İğdeli ve Bakırtaş, 2019: 826). Teoride, tam rekabet ve monopol piyasalar olmak üzere iki ayrı uç

piyasa tipi bulunmakta ve bu iki uç piyasa arasında farklı aksak rekabet piyasaları (monopolcü rekabet ve oligopol piyasa) yer almaktadır. Tam rekabet piyasası kaynakların en etkin kullanıldığı piyasa yapısı olarak karşımıza çıkarken, piyasa yapısının tam rekabetten uzaklaşması, piyasa başarısızlığına, üretim ve tüketim etkinliğinin azalmasına ve bu durum tüketici refahının azalmasına yol açmaktadır (Tatlı, 2018: 65). Piyasadaki firma sayısı, şirket birleşmeleri, pazara giriş ve çıkış koşulları, sektörde bulunan şirketlerin büyüklüğü ve piyasadaki malın özellikleri, piyasa yapısını belirleyen temel etmenler olarak sıralanabilmektedir (Gürsel, 2011: 17). İktisat literatüründe, belirli bir piyasanın yapısının belirlenmesi ve söz konusu piyasadaki rekabet seviyesinin ölçümünde, yoğunlaşma analizleri sıklıkla kullanılmaktadır. Piyasa yoğunlaşma indeksi ile rekabet seviyesi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmakta ve yoğunlaşma oranı arttıkça piyasa başarısızlığının sebeplerinden olan eksik rekabetten bahsedilebilmektedir (Önder, 2016: 180). Yoğunlaşma indeksleri, genel olarak, piyasada bulunan firmaların satış geliri, üretim miktarı, çalışan sayısı, sabit varlıkları gibi değişkenlerden herhangi birisi kullanılarak hesaplanabilmektedir (Tatlı, 2018: 65).

Bu çalışmada, Türkiye faktoring sektörünün rekabetçi yapısının yoğunlaşma analizi kapsamında belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, literatürde sıklıkla kullanılan CR_4 , CR_8 , Herfindahl-Hirschman, entropi, Rosenbluth, Hall ve Tiderman, Hannah-Kay ve kapsamlı yoğunlaşma indeksleri hesaplanmıştır. Yoğunlaşma indekslerinin ölçümünde, 2012-2021 dönemine ilişkin, BDDK'ya kayıtlı faktoring şirketlerinin, mali tablolarında yer alan, esas faaliyet geliri (satış geliri) verileri kullanılmıştır. Araştırmadaki veri seti, BDDK'nın web sitesinden elde edilmiş ve bu kapsamda sadece mali tablolarına ulaşılabilen firmalar analize dahil edilmiştir.

4.1. N-Firma Yoğunlaşma Oranı (CR_n)

Kolay hesaplanabilirliği ve az veri gereksiniminden dolayı literatürde yaygın kullanım alanına sahip olan n-firma yoğunlaşma oranı, piyasadaki en büyük n adet firmanın piyasa payını göz önünde bulundurarak hesaplanmaktadır (Bikker ve Haaf, 2002b: 6-7);

$$CR_n = \sum_{i=1}^n S_i \quad (1)$$

Eşitlikte gösterilen n, analizde yer alan en büyük piyasa payına sahip faktoring şirket sayısını, S_i ise piyasadaki i'inci kurumun pazar payını göstermektedir.

N-firma yoğunlaşma oranının hesaplanmasında kaç adet firmanın analize dahil edileceği konusunda bir sınırlılık bulunmamakla birlikte literatürde genellikle en büyük dört ve sekiz firmanın analize dahil edildiği görülmektedir (Kostakoğlu, 2015: 132). Hesaplanan değer 0 ile 1 arasında değişmektedir. Bu durumda değer 1'e yaklaştıkça yoğunlaşma oranı artmaktadır (Bikker ve Haaf, 2002b: 6-7). Bu oran yüzde olarak da ifade edilebilmekte ve hesaplanan değer 0 ile 100 arasında değişmektedir. Hesaplanan değer, $CR_n < 30$ ise düşük, $30 \leq CR_n < 50$ orta ise $50 \leq CR_n < 70$ ise yüksek, $70 \leq CR_n$ ise çok yüksek derecede yoğunlaşma olarak yorumlanmaktadır (TUİK, 2017).

4.2. Herfindahl-Hirschman İndeksi (HHI)

Piyasada bulunan tüm firmaların analize dahil edildiği HH indeksi piyasa hakkında daha ayrıntılı ve doğru bilgi edinilebilmesine olanak sağlamaktadır (Önder ve Topatan, 2018: 36). Bu analizin en avantajlı yönü, sektöre giriş ve çıkışları bariz bir biçimde yansıtabilmesidir (Bikker ve Haaf, 2002b: 9-10). İndeksin ölçümü, piyasada faaliyet gösteren tüm kurumların piyasa paylarının karesinin alınması ve bu değerlerin toplanması yardımıyla yapılmaktadır (Galetić ve Obradović, 2018: 606);

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2 \quad (2)$$

Eşitlik 2'de n, toplam faktoring şirket sayısını, S_i ise i'inci kurumun pazar payını ifade etmektedir. Hesaplanan indeksin sonuçları 0 ile 1/n arasında değişebilmektedir. Bu durumda sonuç 1/n ise piyasada eşit pazar payına sahip n adet firma olduğu, 1 ise piyasada sadece bir adet firmanın bulunduğunu göstermektedir. Hesaplanan değer, 10000 ile genişletilebilmektedir. Bu durumda sonuç 1/n ile 1000 arasında yer alıyorsa düşük yoğunlaşma ve yüksek rekabet, 1000 ile 1800 arasında yer alıyorsa yüksek yoğunlaşma ve orta rekabet, 1800 ile 10000 arasında yer alıyorsa çok yüksek derecede yoğun ve düşük

rekabet biçiminde yorumlanmaktadır. Bunlara ek olarak değer, $1/n$ olarak hesaplanırsa tam rekabet, 10000 olarak hesaplanırsa monopol piyasayı ifade etmektedir (Ukav, 2017: 8).

4.3. Entropi İndeksi (EI)

Entropi indeksinin ölçümünde, HH indeksine benzer biçimde, piyasadaki tüm firmalar analize dahil edilmektedir. Entropi indeksinde, analizde yer alan firmaların piyasa paylarının logaritmasının alınmasından dolayı, büyük piyasa payına sahip kurumların önemi azalmakta ve piyasa payı düşük olan kurumlar ön plana çıkmaktadır (Ginevičius ve Čirba, 2007: 6);

$$- \sum_{i=1}^n S_i \ln S_i \quad (3)$$

Eşitlikte verilen S_i ve $\ln S_i$, sırasıyla analizde yer alan firmaların piyasa payı ve piyasa paylarının logaritması olarak ifade edilmekte ve indeks, bu değerlerin çarpımı ile hesaplanmaktadır. Diğer yoğunlaşma indekslerinden farklı olarak, entropi indeksi, 0 ile $\ln n$ değerleri arasında yer almakta ve bu değer 0 a yaklaştıkça yoğunlaşma oranı artmakta, $\ln n$ değerine yaklaşıncaya yoğunlaşma oranı azalmaktadır (Galetić ve Obradović, 2018: 621).

4.4. Rosenbluth ve Hall-Tideman İndeksi (RI, HTI)

Rosenbluth (1961) ve Hall ve Tideman (1967) tarafından geliştirilen indekslerdir. Fonksiyonel kalıp olarak birbirinin aynısı olan bu indeksler, yalnızca hesaplama aşamasında büyük ve küçük firmaların ağırlık etkisinden dolayı farklı sonuçlar vermektedir (Bikker ve Haaf, 2002b: 9-10);

$$RI, HTI = \frac{1}{(2 \sum_{i=1}^n S_i) - 1} \quad (4)$$

Eşitlik 4'te verilen S_i , i 'inci kurumun piyasa payını ifade ederken i ise kurumun diğer kurumlarla arasındaki büyüklük sıralamasını göstermektedir. Rosenbluth indeksinde piyasadaki en küçük piyasa payına sahip olan kurum $i=1$ değerini alırken Hall ve Tideman indeksinde piyasadaki en büyük piyasa payına sahip firma $i=1$ değerini almaktadır. Yani Rosenbluth indeksi piyasa payı küçük kurumlara odaklanırken Hall ve Tideman indeksi ise büyük paya sahip kurumlara odaklanmaktadır. Bunların dışında her iki indeksin yorumlanması aynı olup indeks değeri 0 ile 1 arasında değişmektedir. Bu durumda indeks değeri 1'e yaklaştıkça yoğunlaşma oranının arttığından söz edilebilmektedir.

4.5. Hannah-Kay İndeksi (HKI)

Hannah ve Kay (1977) tarafından önerilen indeks aşağıdaki eşitlikte gösterilmiştir (Bikker ve Haaf, 2002b: 11);

$$HKI = \left(\sum_{i=1}^n S_i^a \right)^{1/(1-a)} \quad a > 0 \text{ ve } a \neq 1 \quad (5)$$

Eşitlikte gösterilen S_i , incelenen tüm yoğunlaşma indekslerinde olduğu gibi, i 'inci kurumun piyasa payını göstermektedir. Diğer analizlerden farklı olarak, eşitlikte yer alan a ise esneklik parametresini ifade etmekte ve bu katsayı, piyasaya giriş-çıkış durumu ve kurumlar arasındaki gelir farkını yansıtmaktadır. Parametre değeri sonsuza doğru yaklaştıkça indeks değerinin sonucu, piyasadaki en büyük paya sahip kurumun payına, sıfıra yaklaştıkça ise piyasada faaliyet gösteren kurum sayısına yakınsamaktadır (Bikker ve Haaf, 2002b: 12). Buna ek olarak esneklik parametresinin yüksek değerleri ($a=5$, $a=10$) en büyük piyasa payına sahip kurumların, düşük değerleri ($a=0.005$, $a=0.25$) ise küçük paya sahip firmaların indeks değeri üzerindeki etkisini vurgulamaktadır (Galetić ve Obradović, 2018: 613). Analizde esneklik parametre değerleri değişim gösterse de hesaplanan indeks değeri yükseldikçe piyasa yoğunlaşma oranının azaldığını, azalışlar ise yoğunlaşma oranının arttığını göstermektedir (Yayla, 2007: 44).

4.6. Kapsamlı Yoğunlaşma İndeksi (CCI)

CCI, n -firma yoğunlaşma oranı ve HH indeksi özelliklerinin bir arada yansıtılmasına olanak vermekte ve aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edilmektedir (Ukav, 2017: 11);

$$CCI = S_1 + \sum_{i=2}^n S_i^2 [1 + (1 - S_i)] \quad i=2, \dots, n \quad (6)$$

Yukarıda ifade edilen S_1 parametresi en yüksek piyasa payına sahip faktoring şirketini, S_i ise i'inci kurumun piyasadaki payını göstermektedir. Bu yaklaşımın en önemli özelliği, piyasada lider konumda olan kurumun ve küçük pazar payına sahip kurumların piyasa yoğunlaşma oranına etkisinin aynı anda göz önünde bulundurulabilmesidir (Ediz ve Önder, 2019: 28). İndeks değeri, 0 ile 1 arasında değişmekte olup hesaplanan değer 1'e yaklaşması yüksek yoğunlaşmayı, 0 değerine yaklaşması ise düşük yoğunlaşma oranını ifade etmektedir (Galetić ve Obradović, 2018: 612).

5. Bulgular

2012-2021 dönemi, Türkiye'de faktoring sektöründe faaliyet gösteren şirketlere ilişkin n-firma yoğunlaşma oranları, kurumların mali tablolarında yer alan esas faaliyet geliri değerleri ile hesaplanmış ve sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Faktoring Sektöründe CR_4 ve CR_8 'e Göre Yoğunlaşma Seviyesi

Yıllar	Kurum Sayısı	CR_4	CR_8	CR_4 Piyasa Tipi	CR_8 Piyasa Tipi
2012	75	23.60	39.58	Düşük yoğunlaşma, monopolcü rekabete yakın	Orta derece yoğunlaşma, zayıf oligopol
2013	74	22.50	37.36		
2014	74	21.83	36.88		
2015	63	21.12	36.49		
2016	61	20.93	36.32		
2017	59	22.07	38.38		
2018	56	24.24	42.57		
2019	55	25.51	44.98		
2020	54	25.82	45.35		
2021	52	27.32	48.42		

Tablo 4 incelendiğinde, sektördeki en büyük piyasa payına sahip ilk dört kurumun toplam payı, tüm piyasanın yaklaşık %20 ile %28'ini, ilk sekiz kurumun ise yaklaşık %38 ile %49'unu oluşturduğu görülmektedir. Buna göre CR_4 sonuçları, indeks değerinin %30 seviyesinin üzerine çıkamaması sebebiyle, piyasanın düşük yoğunlaşmaya sahip olduğunu gösterirken, CR_8 indeksi oranlarının %30 ve %50 seviyeleri arasında yer almasından dolayı, sektörde orta düzeyde bir piyasa yoğunlaşma durumunun varlığını ifade etmektedir. Her iki indeksteki yoğunlaşma oranlarının 2012-2016 arasında sürekli bir düşüş, 2017-2021 dönemlerinde ise bir yükseliş eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

Faktoring şirketlerinin esas faaliyet geliri ölçütü dikkate alınarak hesaplanan ve sektördeki tüm firmaların analize dahil edilmesine olanak sağlayan HHI sonuçları, incelenen yıllarda, sektörün düşük yoğunlaşmaya sahip ve yüksek rekabetçi bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yoğunlaşma seviyeleri 2012-2016 yılları arasında dalgalanarak bir düşüş kaydederken 2017 yılından itibaren bir yükseliş eğilimine girmiştir. Nitekim sektördeki yoğunlaşma seviyesi 2012 yılından 2016 yılına kadar yaklaşık %4 oranında azalmış, 2016 yılından 2021 yılına gelindiğinde ise yaklaşık %42 oranında artış sergilemiştir. Analiz edilen dönem bir bütün olarak incelendiğinde ise indeks değerlerinin yaklaşık %36 oranında arttığı görülmektedir. Yoğunlaşma seviyesindeki artışa rağmen indeks değerlerinin 1000 sınır değerine oldukça uzak olmasından kaynaklı olarak rekabetçi yapının sürdüğü söylenebilmektedir. Bunlara ek olarak HHI sonuçlarının, CR_4 yoğunlaşma oranı sonuçları ile büyük ölçüde örtüştüğü belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Faktoring Sektörünün HH İndeksine Göre Yoğunlaşma Seviyesi

Yıllar	Kurum Sayısı	HHI Değer Aralığı	HHI Piyasa Tipi
2012	75	304.65<1000	Düşük yoğunlaşma, yüksek rekabet
2013	74	284.48<1000	
2014	74	279.54<1000	
2015	63	297.57<1000	
2016	61	293.09<1000	
2017	59	310.03<1000	
2018	56	353.09<1000	
2019	55	377.14<1000	
2020	54	387.25<1000	
2021	52	413.32<1000	

HH indeksine benzer biçimde, sektördeki tüm firmaların analizde yer aldığı, EI sonuçlarına göre, sektörün rekabetçi yapıya yakın olduğu tespit edilmiştir. Nitekim elde edilen sonuçların, indeks üst sınır değerlerine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Buna ek olarak elde edilen entropi indeks değerlerinin 2012-2016 dönemi boyunca aşağı ve yukarı yönlü dalgalandığı, 2016 yılından sonra ise aşağı yönlü hareket ettiği belirlenmiştir. Entropi indeksi değerlerinde, 2016 yılından sonra, kaydedilen aşağı yönlü hareket sektördeki yoğunlaşma seviyesinin artmakta olduğu biçiminde yorumlanmaktadır (Tablo 6).

RI analizi sonuçları, değerlerin yıllar itibarıyla kurum sayısındaki azalışa paralel olarak hafif yukarı yönlü hareket ettiğini ve sektördeki yoğunlaşma seviyesinin yükseldiğini göstermektedir. HTI analizi ise HHI ve EI analizleri ile daha tutarlı sonuçlar göstermiş, indeksin değeri, 2016 yılına kadar genel olarak bir azalış, 2016 yılından sonra sürekli artış eğiliminde bulunmuştur. Bu durum sektördeki yoğunlaşma oranlarının artmakta olduğunu göstermektedir (Tablo 6). RI değerlerinin piyasadaki kurum sayısına duyarlı olmasının sebebi olarak, analizin sektörde düşük piyasa payına sahip kurumların ağırlığına önem vermesi gösterilebilmektedir. Ayrıca her iki indeks değerinin de sifıra yakın olması, sektörün rekabetçi yapıya yakın olduğunu kanıtlamaktadır (Tatlı, 2018: 77).

HKI sonuçlarının, analizde kullanılan esneklik parametresine göre farklı değerler aldığı görülmektedir. Esneklik parametresi olarak literatürde yaygın kullanılan parametre değerlerinden iki tanesi alınmıştır ($a=0.005$, $a=10$). Esneklik parametresinin 0.005 olarak alındığı analizin sonuçlarına göre, indeks değerinin, yıllar itibarıyla sürekli bir azalış sergilediği ve sektördeki piyasa yoğunlaşmasının bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir (Tablo 6). Ayrıca indeks değerlerinin sektördeki kurum sayısına yakınsaması, küçük piyasa payına sahip kurumların piyasa yoğunlaşma üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Elde edilen bu sonucun, RI sonuçları ile büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Esneklik parametresinin 10 olarak alındığı analizin sonuçları, indeks değerlerinin 2016 yılına kadar dalgalanarak yukarı yönlü, 2016 yılından 2021 yılı arasında ise aşağı yönlü hareket ettiği belirlenmiştir (Tablo 6). Bu durum, 2016 yılından sonra sektördeki yoğunlaşma oranlarının artış eğiliminde olduğu biçiminde yorumlanmakta ve sonuçların, n-firma yoğunlaşma, HHI, EI ve HTI ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

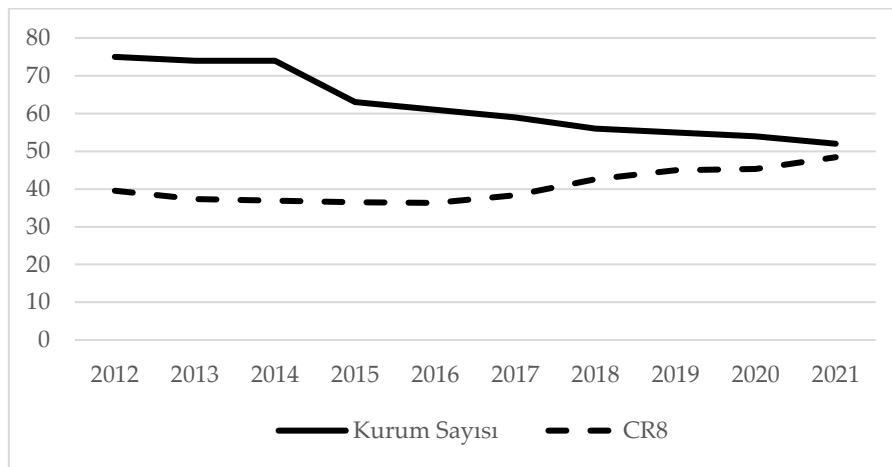
Kapsamlı yoğunlaşma indeksi hesaplarına göre, indeks değerlerinin 2016 yılına kadar azaldığı (2015 hariç), 2016 yılından sonra artmakta olduğu tespit edilmiştir. İndeks değerinin 1'den uzak olması nedeniyle, diğer analizlerde olduğu gibi, piyasanın rekabetçi yapıya yakın olduğu belirlenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: Faktoring Sektörünün EI, RI, HTI, HKI ve CCI indekslerine Göre Yoğunlaşma Seviyesi

Yıllar	Kurum Sayısı	EI	EI*	RI	HTI	HKI**	HKI***	CCI
2012	75	3.791	4.317	0.008	0.029	74.698	19.720	0.114
2013	74	3.851	4.304	0.008	0.027	73.794	20.286	0.111
2014	74	3.850	4.304	0.008	0.028	73.748	20.917	0.108
2015	63	3.739	4.143	0.010	0.031	62.790	20.085	0.116
2016	61	3.747	4.110	0.011	0.030	60.842	20.709	0.113
2017	59	3.701	4.077	0.011	0.032	58.860	20.662	0.114
2018	56	3.576	4.025	0.011	0.036	55.824	18.684	0.128
2019	55	3.515	4.007	0.011	0.039	54.785	17.610	0.136
2020	54	3.494	3.988	0.012	0.040	53.805	17.479	0.137
2021	52	3.436	3.951	0.012	0.042	51.798	16.026	0.149

*In_n, **a=0.005, ***a=10

Yapılan analizler neticesinde, sektörün rekabetçi yapıya yakın olduğu belirlenmiştir. Yoğunlaşma seviyelerinin yıllar itibariyle değişimi incelendiğinde, sektörün piyasa yoğunlaşmasının 2012-2016 döneminde dalgalı olarak azalmakta olduğu, 2016-2021 döneminde ise sürekli bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak, sektörde faaliyet gösteren kurum sayısının azalmakta olduğu görülmektedir. Kurum sayısındaki bu azalışların yoğunlaşma üzerindeki etkisinin değişkenlik gösterdiği, ancak genel olarak bakıldığında kurum sayısındaki azalışlarla yoğunlaşma oranları arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Yıllara Göre Kurum Sayısı ve Yoğunlaşma Oranları*

*Hesaplanan tüm yoğunlaşma oranlarının yıllara göre değişiminde, genel eğilimin benzer olması ve endeks değerlerinin kurum sayısı ile yakın olması gerekçesiyle CR8 endeks değerleri ile karşılaştırma yapılmıştır.

6. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Faktoring sektörü, alacak takibi, kaynak finansmanı ve risk yönetimi gibi yönleriyle avantajlı bir finansal hizmet ve finansman kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kredili mal ve hizmet arz eden işletmelere çeşitli avantajlar sunan, neredeyse tüm sektörlerde kullanım olanağı bulunan ve yıllar itibariyle hızla büyüyen bu sektörün performansı, ekonomik gelişme ve kaynak tasarrufu açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren faktoring şirketlerinin piyasa yapısının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla literatürde sıklıkla kullanılan yoğunlaşma analizleri (CR₄, CR₈, HHI, EI, RI, HTI, HKI, CCI) çerçevesinde, piyasanın rekabet yapısı belirlenmiştir. Çalışmanın ana materyalini, 2012-2021

döneminde, sektörde faaliyet gösteren faktoring şirketlerinin, mali tablolarında yer alan, esas faaliyet geliri verileri oluşturmaktadır.

Araştırmadaki CR₄ ve CR₈ analizi sonuçlarına göre, indeksin, incelenen tüm yıllarda, %30 ve %50 seviyesinin altında bir değer göstererek, piyasanın düşük ve orta derecede yoğunlaşmış olduğu tespit edilmiştir. HHI indeksi değerleri ise benzer biçimde 1000 puanın altında kalarak piyasanın düşük yoğunlaşmaya sahip rekabetçi bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak yapılan analizler neticesinde EI değerinin üst sınır değerine çok yakın, RI, HTI ve CCI değerinin ise sıfıra oldukça yakın olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, n-firma yoğunlaşma ve HHI bulgularını destekler biçimde piyasanın rekabetçi yapıya yakın bir özellikte olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de faktoring sektörünün rekabetçi ve monopolcü yapıda olduğu belirlenmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçların finansal kurumlar üzerine yapılmış birçok çalışma ile büyük ölçüde tutarlılık gösterdiği tespit edilmiştir. Nitekim Bikker ve Haaf (2022a) kapsam aldığı 23 ülkedeki bankacılık sektörünün monopolcü yapıda olduğunu, Miljković vd. (2013) Sırbistan bankacılık piyasasının orta derecede yoğunlaştığını, Burucu vd. (2015) Türkiye menkul kıymet yatırım fonları piyasasının monopolcü rekabet özelliği gösterdiğini, Demirel ve Hatırlı (2017) Türkiye bankacılık sektörünün monopolcü yapıda olduğunu, Degl’Innocenti vd. (2020) İtalya’da bankacılık ve faktoring sektörünün rekabetçi bir yapıda olduğunu ve faktoring sektörünün bankacılık piyasasına göre daha rekabetçi bir özellik taşıdığını, Bıtrak (2022) Türkiye’de finansal kiralama sektörünün monopolcü rekabet seviyesine yakın olduğunu ve Kaliçanın vd. (2022) bankacılık sektörünün Sırbistan’da düşük, Hırvatistan ve Karadağ’da orta derecede yoğunlaştığını tespit etmişlerdir.

Türkiye faktoring piyasasında kurum sayısının incelenen yıllar itibariyle azalmakta olduğu ve yoğunlaşma oranlarının (RI ve HKI a=0.05 hariç) 2012-2016 döneminde dalgalanmalı bir seyir izlese de, genel olarak, azalış eğiliminde olduğu, 2016-2021 döneminde ise sürekli bir artış gösterdiği belirlenmiştir. Finansal kurumlar üzerine yapılan araştırmalarda ise piyasa yoğunlaşma oranlarının değişimindeki eğilimin, incelenen dönem ve ülkeye, araştırmanın sınırlılıklarına, piyasadaki giriş-çıkış koşul ve durumlarına göre farklılık göstermekte olduğu tespit edilmiştir. Bankacılık üzerine yapılan araştırmalarda, Ferreira (2012) AB ülkelerinde ve Hazar vd. (2017) Türkiye’nin 2001 kriz sonrası döneminde, sektördeki piyasa yoğunlaşma seviyelerinin artış eğiliminde olduğunu, Tushaj (2010) ise Arnavutluk’ta sektördeki yoğunlaşma oranlarının azalış eğiliminde olduğunu belirlemişlerdir. Bununla birlikte Morgan vd. (1980) İngiltere ve Bıtrak (2022) Türkiye finansal kiralama sektöründeki piyasa yoğunlaşmasının azalmakta olduğunu, Akel vd. (2010) ise sektördeki yoğunlaşma oranının artış eğilimi sergilediğini ortaya koymuşlardır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, Türkiye’deki faktoring sektörünün rekabetçi bir yapıda büyümesini sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Faktoring sektöründe yıllar itibariyle artmakta olan yoğunlaşma oranlarına karşın, sektörü regüle eden kurum ve politika uygulayıcılarının, sektörde sağlıklı ve stabil bir rekabet ortamının kurulmasına yönelik atacağı adımlar, ülke kaynaklarının etkin kullanılması ve üretim ve tüketim etkinliğinin sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca finansman sağlaması, riskli alacak ve işlem takibi gibi çeşitli yönlerden avantaja sahip bu sektörün, özellikle kaynak sıkıntısı çeken KOBİ tarzı işletmelerde yaygınlaştırılmasına yönelik politikaların, işletmelerin karlılıklarını olumlu yönde etkilemesinin yanı sıra riskli işlemlerin engellenmesinde ve kayıt dışı ticari işlemlerle mücadelede etkili olabilecektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akel, V., Ergül, N. ve Dumanoglu, S. (2010), İMKB’de İşlem Gören Finansal Kiralama Şirketlerinin 2005-2008 Dönemi Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1),s.271-292.
- Apan M. (2020), Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma Düzeylerinin Analizi: Borsa İstanbul’dan Kanıtlar, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Özel Sayı), s.235-250.
- Auboin, M., Smythe, H. ve Teh, R. (2016), *Supply Chain Finance and SMEs: Evidence from International Factoring Data*, CESifo Working Paper Series No. 6039, World Trade Organization.
- Baloğlu, G. (2022), Faktoring İşlemlerinin Denetiminde Risk Tanımlamasına Yönelik Bir Model Önerisi, *Denetim*, (24), s.134-158.
- Bitrak, O. O. (2022), Türkiye’de Finansal Kiralama Sektörünün Piyasa Yoğunlaşma Analizi, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), s.441-470.
- Bikker, J. A. ve Haaf, K. (2002a), Competition, Concentration and Their Relationship: An Empirical Analysis of the Banking Industry, *Journal of Banking & Finance*, 26(11), s.2191-2214.
- Bikker, J. A. ve Haaf, K. (2002b), Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: A Review of the Literature, *Economic & Financial Modelling*, 9(2), s.1-46.
- Burucu, H., Contürk, F. Y. ve Güngör, B. (2015), Türk Yatırım Fonlarında Rekabet, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), s.305-322.
- Degl’Innocenti, M., Fiordelisi, F. ve Trinugroho, I. (2020), Competition and Stability in the Credit Industry: Banking vs. Factoring Industries, *The British Accounting Review*, 52(1), s.1-39, 100831.
- Demir, R. (2013), Faktoring Sözleşmesi, *Journal of Yaşar University*, 8(Özel), s.877-902.
- Demirel, O. ve Hatırlı, S. A. (2017), Measuring the Market Power of the Banking Sector in Turkey, *Journal of Academic Researches and Studies*, 9(16), s.20-34.
- Denčić-Mihajlov, K. ve Milenković-Kerković, T. (2011), Factoring as a Financial Alternative: Evidence from Serbia, *Economics and Organization*, 8(4), s.411-420.
- Ediz, Y. ve Önder, K. (2019), İçecek İmalatı Sektörünün Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma düzeyi: Türkiye'nin İlk 1000 Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Uygulama, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60,s. 25-40.
- Ekerğil, V. ve Kalıpcı Çağırın, F. (2016), Türkiye Muhasebe Standartlarının Faktoring Muhasebe İşlemlerine Etkileri ve Uygulamada İskontolu Faktoring İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(30), s.213-236
- FCI (2022), *Annual Review 2022*, Facilitating Open Account-Receiveables Finance, Amsterdam: Zwaan Lenoir.
- Ferreira, C. (2012), *Bank Efficiency, Market Concentration and Economic Growth in the European Union*, Technical University of Lisbon, School of Economics and Management, Department of Economics, WP 38, ISSN No: 0874-4548.
- FKB (2023), *Faktoring Sektör Raporları*, Finansal Kurumlar Birliği, <https://www.fkb.org.tr/raporlar-ve-yayinlar/raporlar/faktoring-sektor-raporlari/>, (Erişim Tarihi: 25.02.2023).
- Gajurel, D. P. ve Pradhan, R. S. (2012), Concentration and Competition in Nepalese Banking, *Journal of Business Economics and Finance*, 1(1), s.5-16.
- Galetić, F. ve Obradović, T. (2018), *Measuring Concentration of the Banking Market of the Republic of Croatia*, In 6th International OFEL Conference on Governance, Management and Entrepreneurship, New

- Business Models and Institutional Entrepreneurs: Leading Disruptive Change, April 13th-14th, 2018, Dubrovnik, Croatia, 598-625, Zagreb: Governance Research and Development Centre (CIRU).
- Ginevičius, R. ve Čirba, S. (2007), Determining Market Concentration, *Journal of Business Economics and Management*, 8(1), s.3-10.
- Göktan, M. (1993), Faktoring, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gör, Y. ve Bilici, F. M. (2021), 2008-2020 Yıllarını Kapsayan Süreçte Faktoring Sektörünün Durumu Üzerine Bir Değerlendirme, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), s.709-718 .
- Gülcan, N. (2022), Finansal Kiralama ve Faktoring Şirketlerinin Finansal Performans Değerlendirmesinde VIKOR Yönteminin Uygulanması, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı1), s.235-247.
- Gürsel E. (2011), Piyasaya Girişi Belirleyen Unsurlar: Türk İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Hazar, A., Sunal, O., Babuşçu, Ş. ve Alp, Ö. S. (2017), Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yoğunlaşması: 2001 Krizi Öncesi ve Sonrasının Karşılaştırılması, *Maliye ve Finans Yazıları*, 107, s.42-68.
- Ildırar, M. ve Kıral, E. (2018), Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma: Türk Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Analiz, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), s.93-117.
- İğdeli, A. ve Bakırtaş, İ. (2019), Türkiye Hayat Sigortası Piyasasında Yoğunlaşma ile Etkinlik Arasındaki İlişki, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), s.825-839.
- Kaličanin, T., Terzić, I., Luty, P. ve Barjaktarović, B. (2022), *Market Power and Bank Profitability: Evidence from Montenegro and Serbia*, Business Resilience in a Changing World, Singidunum University International Scientific Conference (FINIZ).
- Kaya, U. ve Gerekan, B. (2011), Faktoring Şirketi ve Satıcı İşletme Açısından Faktoring İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), s.71-101
- Klapper, L. (2006), The Role of Factoring for Financing Small and Medium Enterprises, *Journal of Banking & Finance*, 30(11), s.3111-3130.
- Kostakoğlu, S. F. (2015), İnternet Servis Sağlayıcıları Piyasasına Yönelik Yoğunlaşma Analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), s.129-140.
- Milenkovic-Kerkovic, T. ve Dencic-Mihajlov, K. (2012), Factoring in the Changing Environment: Legal and Financial Aspects, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 44, s.428-435.
- Miljković, M., Filipović, S. ve Tanasković, S. (2013), Market Concentration in the Banking Sector: Evidence from Serbia, *Industrija*, 41(2), s.7-25.
- Mol-Gómez-Vázquez, A., Hernández-Cánovas, G. ve Koëter-Kant, J. (2018), Legal and Institutional Determinants of Factoring in SMEs: Empirical Analysis across 25 European Countries, *Journal of Small Business Management*, 56(2), 312-329.
- Morgan, E., Lowe, J. ve Tomkins, C. (1980), The UK Financial Leasing Industry--A Structural Analysis, *The Journal of Industrial Economics*, 28(4), s.405-425.
- Nguyen, M., Skully, M. ve Perera, S. (2012). Bank Market Power and Revenue Diversification: Evidence from Selected ASEAN Countries, *Journal of Asian Economics*, 23(6), s.688-700.
- Oloniluyi, A. E. ve Ogunleye, E. O. (2016), Relevance of Structure, Conduct and Performance Paradigm in the Nigerian Banking Industry, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 7(19), s.71-81.
- Ölmez, İ. (2012), Türkiye'de Faktoring ve Faktoring İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Önder, K. (2016), Türkiye Bisküvi, Çikolatalı ve Şekerli Mamuller Sektörü: Firma Yoğunlaşma Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), s.179-208.
- Önder, K. ve Topatan, Z. (2018), İnternet Arama Motorları Piyasasına Yönelik Yoğunlaşma Analizi: Türkiye Örneği. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 5, s.28-42.
- Özbek, A. (2018), BİST'te İşlem Gören Faktoring Şirketlerinin Mali Yapılarının Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri İle Değerlendirilmesi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(1), s.29-53.
- Özdemir, Z. (2005), Dış Ticaret Finansman Tekniklerinden Faktoring ve Forfaiting İşlemleri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), s.194-224.
- Selimler, H. ve Taş, C. (2019), Finansman, Faktoring Ve Leasing Şirketlerinin Kredi Yönetim Performansının TOPSIS Yöntemi İle Değerlendirilmesi: (2015 – 2018), *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), s.286-306.
- Serel, A. ve Akşehirli, N. (2020), Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), s.175-204.
- Shou, Y., Shao, J. ve Wang, W. (2021), How Does Reverse Factoring Affect Operating Performance? An Event Study of Chinese Manufacturing Firms, *International Journal of Operations & Production Management*, 41(4), s.289-312.
- Soufani, K. (2002), The Decision to Finance Account Receivables: the Factoring Option, *Managerial and Decision Economics*, 23(1), s.21-32.
- Stroeva O.A., Sukhorukova N., Tsvyrko A. ve Ivashchenko T. (2015), Development of Factoring Market in Russia, *European Research Studies Journal*, 18(3), s.51-62.
- Tatlı, H. (2018), Piyasa Yoğunluğunun Ölçülmesi: Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir Uygulama, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(Özel Sayı), s.64-84.
- Tekin, B. (2021), Türkiye'de Banka Dışı Finansal Kuruluşların Finansal Göstergelerinin Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkileri, *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (5), s.51-72.
- Tekin, B. ve Yener, E. (2020), Banka Dışı Finansal Kurumlarda Karlılık Oranlarını Etkileyen Makro ve Mikro Düzeydeki Faktörler, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), s.1-34.
- Tiryaki, B. (2006), Faktoring İşlemi ve Faktoring İşleminin Hukuki Niteliği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), s.189-214.
- Tushaj, A. (2010), *Market Concentration in the Banking Sector: Evidence from Albania*, (No. 73), BERG Working Paper Series on Government and Growth.
- TÜİK (2017), *Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde Yoğunlaşma, 2015*, Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, 25 Temmuz 2017, Sayı 24867.
- Ukav, I. (2017), Market Structures and Concentration Measuring Techniques, *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics & Sociology*, 19(4), s.1-16.
- Uyanık, Y. (2015), Dünyada ve Türkiye'de Faktoring Tanımı, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), s.23-40.
- Yayla, M. (2007), Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet: 1995-2005, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 1(1), s.35-59.
- Yılmaz, Ö. (2018), *Banka Dışı Finansal Kurumlar ve Muhasebe Uygulamaları (Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri)*, Finansal Kurumlar Birliği, İstanbul: İstanbul Teknik Ofset Matbaacılık.
- Zaporozhets, S. V. (2016). *The Institutional Basis of the Factoring Market Development in Ukraine*, International Scientific-Practical Conference Formation of Modern Economic Area: Benefits, Risks, Implementation Mechanisms: Conference Proceedings, Part I, Sul Khan-Saba Orbeliani Teaching University, Faculty of Business, Tbilisi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1129-1145, doi: 10.11616/asbi.1268287

Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar

Social Exclusion and Asylum Seekers

Selda GEYİK YILDIRIM¹

Geliş Tarihi (Received): 20.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 01.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışma sığınmacılar özelinde yaşanan sorunsal alanlardan hareketle sosyal dışlanmanın örtülü sonuçlarını incelemektedir. Nitel yöntem ve doküman incelemesi aracılığıyla ilgili konuda yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler betimsel içerik analiziyle çözümlenmiştir. Çalışmalar yöntem, amaçlar, örneklem, veri toplama teknikleri, veri analizleri ve bulgular açısından değerlendirilerek tablolarla sunulmuştur. Sosyal dışlanmanın sığınmacılar özelinde nasıl karşılık bulduğu, dışlanmanın hangi alanlarda yoğunlaştığı ve dışlanmanın potansiyel sonuçlarının neler olabileceği, bu çalışmanın yanıt aradığı temel sorulardır. Analize konu olan bilimsel çalışmaların çoğunda sığınmacıların sosyal dışlanma ile karşılaştıkları tespit edilmiş, ancak sosyal dışlanmanın potansiyel sonuçları yeterli düzeyde ortaya konulmamıştır. Çalışmaların çoğunda sosyal uyum konusu yer alırken etnik tabakalaşma, sosyal ayrışma ve mekânsal ayrışma gibi süreçler yeterince yer bulmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Dışlanma, Sığınmacı, Etnik tabakalaşma, Sosyal ayrışma, Mekânsal ayrışma.

&

Abstract: This study examines the implicit consequences of social exclusion, based on the social exclusion problems experienced by asylum seekers. The data obtained through qualitative method and document review were analyzed with descriptive content analysis. The studies were evaluated in terms of method, purpose, sample, data collection techniques, data analysis and findings and presented in tables. This study attempts to answer the questions of how social exclusion is experienced in terms of asylum seekers; in which areas does social exclusion concentrate and what the potential consequences of social exclusion are. Most of the scientific studies analyzed have found that asylum seekers experience social exclusion, but the potential consequences of social exclusion have not been adequately evaluated. While the subject of social cohesion is included in most of the studies analyzed, processes such as ethnic stratification, social segregation and spatial segregation remains understudied.

Keywords: Social exclusion, Asylum seekers, Ethnic stratification, Social segregation, Spatial segregation.

Atıf/Cite as: Geyik Yıldırım, S. (2023). Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1129-1145. doi: 10.11616/asbi.1268287

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selda Geyik Yıldırım, Kafkas Üniversitesi, seldagykyldirm@gmail.com.

1. Giriş

Türkiye’de sosyal dışlanmanın bilimsel literatürde inceleme konusu haline gelmesi yeni değildir. Sosyal dışlanma konusu ilgili alan yazında yoksulluk başta olmak üzere kentleşme, kırdan kente göç, gençlik ve toplumsal cinsiyet konularında incelenmiştir. Türkiye’ye yönelik Suriye kaynaklı kitlesel göçler sonrasında ise sosyal dışlanma konusu Suriyeli sığınmacılar özelinde de ele alınmaya başlamıştır. Sosyal dışlanma ve sığınmacılar konusu göçün proaktif politikalarının başlıca konularından birisidir. Bu nedenle göç konusu bugün salt iyimser bir yaklaşım tarzı ile hareket edilecek bir alan olma özelliği taşımamaktadır. Özellikle milyonlarca sayıda sığınmacının yaşam alanı olan, “uzun süreli mültecilik” durumlarının ortaya çıkmaya başladığı Türkiye ve benzer hedef ülkelerde bu süreç öncelikli ve ayrıcalıklı bir alan niteliğine sahiptir.

Sosyal dışlanma işsizlikten düşük gelir durumuna, kötü barınma ve sağlık koşullarından suç oranlarının artmasına ve aile sorunlarına kadar ilgili alanlardaki sonuçlarla tanımlanan oldukça geniş bir alanı içermektedir (Bonner, 2006:3). Dolayısıyla sosyal dışlanma kavramının özellikle sosyal ve ekonomik sorunları kapsayan geniş bir kullanım alanı söz konusudur (Sen, 2000). Bununla birlikte sosyal dışlanma bireylerin çeşitli haklara, sosyal ve ekonomik sermayeye erişimini kısıtlayan sosyal, kültürel ve kurumsal süreçlerin sonucu olarak karşımıza çıkar (Davidson ve Carr, 2010). Yoksulluk ise sosyal dışlanmanın kilit bir yönüdür (Taylor, 2004: 20) ancak tek unsuru değildir. Sosyal dışlanma marjinalleşme olarak da tanımlanabilir ve zaman içinde ekonomik, sosyal ve bir dereceye kadar siyasi yönleri kapsayacak şekilde gelişmiştir (Bhalla ve Lapeyre, 1997; Hanafi, vd.2012:35). Sosyal dışlanma konusu literatürde uzun süre yoksul bireyler üzerinden tartışılırken günümüzde bu tartışmalara sığınmacılar da eklenmiştir.

Sığınmacılar son yıllarda başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde kamuoyunun odak noktası olmuş (Taylor, 2004) yakın tarihteki mülteci ve sığınmacıların sayısındaki hızlı artış ise yerelde ve küresel ölçekte giderek artan oranlarda sığınmacılara yönelik olumsuz nitelikli tutumları ortaya çıkarmıştır. Göçün ve göçmenlerin toplumlar için kültürel zenginlik ve ekonomik kalkınmanın “yabancı” işgücü olduğu gibi geleneksel savları sığınmacı artışı karşısında bir ölçüde kendi antitezlerini üretmiştir. Göç alan toplumlarda sosyal dışlanmanın yeni yüzleri ile birlikte etnik tabakalaşmanın, sosyal ve mekânsal ayrışmanın sığınmacılık halleriyle biçimlenen yeni oluşumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Glikman ve Semyonov (2012) yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli sayılarda Avrupa'ya gelmeye başlayan göçmenlerin, mültecilerin, sığınmacıların ve göçmen işçilerin yalnızca birçok Avrupa ülkesinin etnik yapısını değiştirmekle kalmadığını aynı zamanda birçok Avrupa şehrinin etnik dokusunu da dönüştürdüğünü ve şu anda Batı Avrupa'daki metropoliten merkezlerin çoğunun, belirgin şekilde ayrılmış etnik mahallelerle karakterize edildiğini vurgulamaktadırlar.

Tammaru ve arkadaşları (2016) on iki Avrupa şehrinde (Madrid, Tallinn, Londra, Stokholm, Viyana, Atina, Amsterdam, Budapeşte, Riga, Vilnius, Prag ve Oslo) 2001 yılındaki sosyoekonomik ayrışma düzeylerini 2011 yılındaki verilerle karşılaştırıp şu sonuçlara ulaşmışlardır: Sosyo-ekonomik ayrışma bu şehirlerin hemen hepsinde artmıştır. Ayrışmanın artmasının ana nedeninin ise artan eşitsizlik olduğunu ve yüksek düzeydeki ayrışmanın şehirlerin sosyal istikrarını zayıflatabileceğini savunmuşlardır. Özellikle Paris (2005), Londra (2011) ve Stockholm'deki (2013) kargaşalığın bu şehirlerde genellikle yüksek düzeyde etnik ayrışmayla birleşen yüksek yoksulluk yoğunlaşmasından ayrı görülemeyeceğini de vurgulamışlardır (Akt. Van Ham, 2016:2).

Hedef ülkeler perspektifinden sığınmacıların sosyal dışlanma deneyimleri hem sığınmacıların evrensel insan hakları bağlamında hem de hedef ülkelerin yerel topluluğunun yurttaşlık hakları bağlamında değerlendirilmesi gereken bir konu olarak, bu alandaki olası sorunların öngörülebilir kılınarak gerekli çözümlerin ivedilikle pratiğe dökülmesi gerekmektedir. Ayrıca kentlerdeki istikrarın, toplumsal gerilimlerin ve sosyal refahın da sosyal dışlanma ile yakından ilişkili olduğu ve sosyal dışlanmanın sığınmacılar özelinde ortaya çıkan sorunlarının yereldeki topluluğun sosyal dışlanma süreçlerinden farklılıklar içerdiği göz ardı edilmemelidir.

Phillimore ve Goodson (2006) Birleşik Krallık'a yeni gelen sığınmacı ve mültecilerin çeşitli niteliklere sahip olmalarına rağmen, şu anda yüksek düzeyde işsizlik yaşadıklarını ve istihdam edilenlerin

ortalamanın çok altında kazançla düşük vasıflı işlerde çalıştığını vurgulamaktadırlar. Bunun sonucunda sığınmacı ve mültecilerin deneyimlediği işsizlik ve eksik istihdamın, yaşadıkları dağılıma alanlarının onları toplumdan dışlamaya hizmet edebileceği ve bu alanlardaki genel sosyal dışlanma düzeylerinin şiddetlenebileceğini ileri sürmektedirler. Heckmann (2006) Avrupa'da göçmenler arasında azınlık oluşumunun etnik tabakalaşmaya ve etno-kültürel çatışmaya yol açtığına dair artan bir farkındalıktan söz etmektedir. Haller ve arkadaşları ise (2016) ekonomik eşitsizliğin ülke içi modellerinin etnik farklılaşmalarla yakından ilişkili olduğunu altını çizmektedirler. Neil (2008) ise sığınmacıların ve mültecilerin sosyal dışlanma ve dahil olma deneyimlerinin, yaşadıkları yerle ilgili deneyimleriyle bağlantılı olarak anlamının önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Koçak ve Çetin'e göre (2022) mekânsal ayrışmalar grup içi bağlılığı güçlendirse de, bu süreç sığınmacıların etnik, dini, kültürel ve ekonomik yönden farklılaşan yeni kümelenmelerin oluşumuna neden olmaktadır. Ayrıca sığınmacıların mekânsal yoğunlaşması hem mekânsal ve hem de toplumsal ayrışmayı derinleştirme riski taşımaktadır. Savran ve Sat (2019) Altındağ'da yaşayan Suriyeli göçmenlerin mekânsal dağılımının orta ve yüksek derecedeki ayrışmanın sınırında olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmacılara göre etnik kentsel adacık (azınlık bir grubun yoğunlaşma alanları) oluşmuştur ancak bu tamamen dışlayıcı olmayan bir yapıdadır. Bununla birlikte "toplumdan izole bir şekilde yaşamaları, yerel nüfus ile artan gerilim, düşük ücretlerle ve güvencesiz olarak çalışma, kentsel dönüşüm sürecinin başlaması sonucu gündeme gelen zorunlu yer değişikliği gibi unsurların ise Önder- Ulubey kentsel adacığı özelindeki olumsuz durumlar" olarak araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır.

Günümüzde sosyal dışlanma üzerine yapılan araştırmalarda "sığınmacılar" giderek daha fazla oranda incelenmeye başlamıştır. Türkiye ve benzer hedef/sığınılan ülkelerde ilerleyen zamanlarda özellikle "uzun süreli mültecilik" durumlarının artışına paralel olarak tartışma zeminleri ve süreleri giderek artacaktır. Ayrıca sosyal dışlanmanın dinamikleri yalnızca sığınmacılar özelinde değil hedef ülkeler, hedef ülkelerin yerel topluluğu, kaynak ülke ve aday hedef ülkeler açısından da çoklu nedenlerle şekillenen ve neticelenen karmaşık bir alan niteliğindedir.

Bu çalışma Türkiye'deki sığınmacılar konusunu sosyal dışlanma örneğinde/özelinde ele alan bilimsel çalışmaların betimsel içerik analizi ile çözümlenmesini içermektedir. Temel amaç, sosyal dışlanma ve sığınmacılar konusunun ilgili alan yazında yer alan çalışmalarından hareketle sosyal dışlanmanın sığınmacılar özelinde nasıl karşılık bulduğunu, sosyal dışlanmanın hangi boyutlarda yaşandığını ve sosyal dışlanma sorunsalının potansiyel sonuçlarının neler olduğunu tespit etmek ve bu incelemeler sonucunda ilgili alandaki boşlukların belirlenerek hem gelecekteki çalışmalara hem de göç politikalarına katkı sunmaktır.

2. Sosyal Dışlanma Kavramı

Sosyal dışlanma kavramı ilk olarak Fransa'da ortaya çıkmış, 1970'li yıllardaki ekonomik krizlerle birlikte tüm dünyanın dikkatini çekmeye başlamıştır (Çakır, 2002: 84). Popay'e göre (2010:295) kavram, kısmen Dünya Bankası gibi güçlü kuruluşlar tarafından benimsenmesinden dolayı dünya çapında hızla yayılmıştır (Popay, 2010:295). Ancak 1980'lere kadar, neredeyse hiç kimse sosyal dışlanmayı bir konu olarak ele almamıştır (Bak, 2018:423). Çünkü 1980'li yıllar, kapitalist üretim sürecinin yeniden yapılanma aşamasına girdiği ve sosyal problemlerin görünürlülüğünün arttığı yıllardır (Tartanoğlu, 2010:2).

Sosyal dışlanma; ekonomik, mekânsal, sosyal, kültürel ve politik olarak farklı alanlarda ortaya çıkan (Adaman ve Keyder, 2006) çok boyutlu, çok katmanlı ve dinamik bir olgudur. Bu özellikler aynı zamanda sosyal dışlanmanın temel özellikleri olarak karşılık bulmaktadır. Sosyal dışlanma topluma çeşitli biçimlerde katılamama durumlarını ve bir boyutuyla gelir yoksulluğunu da içerir (Bak, 2018:426). Ayrıca ekonominin temel sorunsal alanları, özellikle uzun süreli işsizlik gibi, sosyal dışlanma konusunda özel bir yere sahiptir. Çağdaş Avrupa'da, işsizlik ve işsizliğin olağanüstü yaygınlığı, sosyal dışlanmanın büyük ve önemli boyutta yaşanmasına aracı olan belki de en önemli unsur olmuştur (Sen, 2000:18).

“Avrupa Birliği’nde özellikle işsizlik oranlarındaki artış, artan uluslararası göç ve refah devletinin gerilemesi, sosyal dışlanma üzerindeki ilgiyi önemli ölçüde arttırmış; sosyal dışlanma, işsizlik ve istihdam politikalarıyla birlikte anılmıştır”(Sapançalı, 2005: 60). 1970’lerden itibaren neoliberal politikaların ortaya çıkardığı sosyal krizler yoksulluk, eşitsizlik ve sömürü gibi sorunların sosyal dışlanma başlığı altında irdelenmesine vesile olmuştur. Bu dönemlerde Avrupa Birliği’nde de işsizlik oranları yüksek boyutlara ulaşmış ve hükümetlerin bu soruna yönelik önlemleri yaygınlaşmıştır (Tartanoğlu,2010:6). Sapançalı’ya göre (2001:128) “neo-liberalizm gelişmiş ülkeler açısından işsizlik, düşük ücretler, nüfusun büyük kesiminin marjinalleşmesi ve sosyal dışlanma şeklinde çeşitli sonuçları ortaya çıkarmıştır”. Çünkü sosyal dışlanma, insanların çeşitli haklara, sosyal ve ekonomik sermayeye erişimini kısıtlayan sosyal, kültürel ve kurumsal süreçlerin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Davidson ve Carr, 2010).

Percy-Smith (2000), sosyal dışlanmayı ekonomik (örneğin, uzun süreli işsizlik; işsiz haneler; gelir yoksulluğu), sosyal (evsizlik; suç), siyasi (siyasi hakların yokluğu, siyasi süreçlere yabancılaşma/güven eksikliği), mahalle (elverişsiz konutlar, çevresel bozulma), bireysel (eğitimde başarısızlık), mekânsal (bazı grupların belirli alanlarda yoğunlaşması/marjinalleşmesi) ve grup (yukarıdaki özelliklerin belirli gruplarda yoğunlaşması, örneğin engelliler, yaşlılar ya da etnik azınlıklar gibi) olmak üzere yedi boyutta ele alır (Akt.Bonner, 2006:3-4). Sosyal dışlanmanın bu çeşitli yönleri mekânsal bir biçimlenmeye yol açarak, yoksul mahalleleri ya da kentsel gettoları ortaya çıkarabilir (Munck, 2005: 34). Dolayısıyla sosyal dışlanmanın varlık alanları beraberinde ayrışmanın çeşitli türlerini üretebilecek ve çoğaltabilecek potansiyellere sahiptir ve bu durumlar sığınmacılar söz konusu olduğunda dışlanma süreçleri ve neticeleri hem göç alan topluluk hem de göç edenler açısından daha farklı boyutlarda yaşanmaktadır.

3. Sosyal Dışlanma ve Sığınmacılar: Dışlanmanın “Yabancı” Misafirleri

Mültecilerin ve sığınmacıların sosyal dışlanma görünüşleri yereldeki görünüşlerinin hem hacmini ve çeşitliliğini arttırmış hem de sosyal dışlanma dinamiklerini başkalaştırmış ve çoğaltmıştır. Kabeer’e göre (2000:89) sosyal dışlanma hakkında konuştuğumuzda, kaynaklara erişimi olan ve olmayanları birbirinden ayırıyoruz demektir. Söz konusu dışlanma biçimleri zorunlu nedenlerle göç eden sığınmacılar olduğunda ise birçoğunun yaşadığı görece mali ve sosyal dezavantajlar daha fazla artmakta ve belki de sığınmacıların en büyük dezavantajı sosyal dışlanma olmaktadır (Davidson ve Carr, 2010). Sosyal dışlanmanın kilit bir yönü olan yoksulluk sığınmacıların da deneyimledikleri olgulardan biri olsa da, onların durumunu dikkate almakla ilgili başka boyutlar da söz konusudur. Çünkü sığınmacıların karşılaştığı sosyal dışlanmanın bazı yönleri genellikle toplumun geri kalanı tarafından deneyimlenmez. Bunlardan bir tanesi genellikle “sınır koruması” adına ülkelerden ve o ülkenin topluluğundan fiziksel olarak dışlanma boyutudur. Sığınmacıların karşı karşıya kaldığı sosyal dışlanmanın diğer boyutları ise vatandaşlık eksikliği, dil bilmeme, ırkçılık ve ayrımcılık gibi deneyimlerdir (Taylor, 2004:20) .

“Sosyal dışlanmanın aktif ve pasif dışlama olarak ikili durumundan da söz edilmektedir. Örneğin, göçmenlere veya mültecilere siyasi statü verilmediğinde, bu aktif bir dışlamadır ve bu durum Avrupa’da², Asya’da ve başka yerlerde azınlık topluluklarının maruz kaldığı yoksunlukların çoğu için geçerlidir. Bununla birlikte, yoksunluğun kasıtlı bir dışlama girişiminin olmadığı toplumsal süreçler aracılığıyla ortaya çıkması ise pasif dışlamadır. Durgun bir ekonominin yarattığı yoksulluk ve buna bağlı olarak yoksulluğun artması bir tür pasif dışlamadır. Hem aktif hem de pasif dışlamalar³ önemlidir ancak önem dereceleri birbirinden farklıdır” (Sen, 2000:14-15).

Pek çok şehirde yasalar ve/veya kültürel normlar, günümüzde dahil olmak üzere tarihin bir döneminde bazı sosyal grupları dışlamıştır. Du Bois, 19. yüzyılın sonlarında Philadelphia’daki Siyahların şehrin

² Sen’e göre (2000:16) Avrupa’nın çoğunda, yasal olarak yerleşik göçmenler, vatandaşlık edinmedeki zorluklar ve gecikmeler nedeniyle siyasi oy kullanma hakkına sahip değiller. Bu onları sistematik bir şekilde siyasi sürecin dışında tuttuğu için bu durum aktif bir dışlamadır.

³ Aktif ve pasif dışlamalar bir yönüyle ülkelerin politik gelenekleriyle de ilişkilidir. Bhalla ve Lapeyre’ye göre (1997) sosyal dışlanma, Fransa’da devletin 'toplumun uyumunu/birliğini' korumadaki başarısızlığı olarak görülmüştür. Fransız Cumhuriyet düşüncesinden farklı olarak, Anglo-Sakson geleneği toplumsal bütünleşmeyi birey ve toplum arasındaki bir ilişkiden ziyade bireyler arasındaki özgürce seçilmiş ilişkiler açısından görür (Akt. Bhalla ve Lapeyre, 1997:414-415).

sadece birkaç mahallesinde mekânsal olarak nasıl izole edildiğini ve sistematik olarak beyaz okullardan, çoğu kamu tesisinden ve yüksek maaşlı işlerden nasıl men edildiğini anlatmıştır (Madanipour, 1998:186). Du Bois, Siyah ırkın doğuştan aşağıda kaldığına dayanan açıklamaları saf dışı bırakarak, Siyahların kaderini ve kapasitelerini anlamada toplumsal etkenlerin ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur (Schnapper, 2005:317). Louis Wirth, Orta ve Güney Avrupa'dan gelen göçmenlerin yirminci yüzyılın başlarında Chicago'da yaşadıkları psikolojik hasarı, mekânsal ayrışmayı ve sosyal dışlanmayı tanımlamıştır. Mike Davis ise çağdaş Los Angeles'ta yoksul insanlara, azınlıklara ve göçmenlere yönelik ayrımcılığı aktarmıştır (Akt.Madanipour, 1998:186).

Göç sonrası bir göçmenin varış ülkesinde azınlık statüsünde bulunması, yoksul olması ya da bir sığınmacının sığınma ülkesindeki belirsizlikleri gibi durumlar göç sonrası sosyal dışlanmaya ve sosyal dışlanmanın çeşitli görünümüne zemin hazırlamaktadır. Sığınmacılar özelinde sosyal dışlanma kadar önem taşıyan bir diğer konu da sosyal ayrışmadır. Sosyal ayrışma sosyal dışlanmanın bir yan ürünü olarak okunabilir ya da sosyal dışlanma sosyal ayrışma ile benzer dinamiklerin aynı anda ortaya çıkardığı iki olgu da olabilir. Neticede hangi durumun diğer bileşeni ortaya çıkardığı tartışmasından ziyade her iki durumun birer sosyal gerçeklik olarak somut örneklerinin olduğu kabulünden hareket etmek gerektir. Sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalan gruplar izole olma hallerini sosyal ve mekânsal ayrışmalarla somutlaştırır. Dolayısıyla dışlanmanın derecesi ile ayrışmaların dereceleri de paralellik içerir. Bu da sosyal dışlanmanın mekânsal ayrışma ve dışlanmaya bakılmadan çalışamayacağı argümanını haklılaştırmaktadır (Madanipour, 1998).

“Sosyal ayrışma, sınıfsal konuma göre biçimlendiği gibi farklı etnik ve dini gruplar arasında da ortaya çıkabilir. Dolayısıyla iki farklı ayrışma türünden söz edilebilir: ilki gelir ve statüye göre diğeri ise etnisite ya da dini kimliğe göre gerçekleşen ayrışmalardır. Gelir ve statüye yani sınıfsal konuma bağlı ayrışma, eğitim ve istihdamla ilgiliyken; etnik ya da dini kökene göre ortaya çıkan ayrışma ise ayrımcılığın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum toplumdaki çoğunluk ile azınlık arasında yaşanabilecek farklı bir dışlama türü ile karşılık bulmaktadır” (Özgür, 2006:80). Bunun somut örneklerinden birisi de Avrupa ve Kuzey Amerika'da Cezayirli, Pakistanlı, Türk, Doğu Avrupalı, Meksikalı ve diğer gruplara karşı etnik köken, din, cinsiyet ve ulusal köken temelinde yapılan ayrımcılığın devam etmesidir (Madanipour, 1998:187),

Sosyal dışlanma, sosyal sorunların hem kaynaklık ettiği hem de sosyal sorunların hacmine göre derecelenen bir olgudur. Bu nedenle yerelin mevcut yapısal özellikleri sosyal dışlanmanın sığınmacılar özelinde nasıl karşılık bulacağına ilişkin önemli ipuçları sağlar. Örneğin, ekonomik unsurlar her dönem sosyal dışlanma üzerinde baskın bir rol oynamıştır. Ekonomik sorunlarla şekillenen yeni sosyal sorunlar ortaya çıkmış, bu süreç içerisinde bireyden hanelere ve çeşitli toplumsal gruplara kadar farklı boyutlarda ve sayıda sosyal krizler üretmiştir. Temel mesele, bu krizlere ilişkin bilimsel nitelikli öngörülerin ve temellendirilmiş verilerin dikkate alınarak olası krizlerin ortaya çıkmasını engelleyebilecek çözüm mekanizmalarını üretmektir. Çözümlerin nasıl olacağı sorusu da dışlanmanın aktörlerinin kimler olduğu ile yakından ilişkilidir. Çünkü sosyal dışlanmanın sığınmacılar özelindeki karşılığı, deneyimi ve sonuçları oldukça farklıdır.

Sosyal dışlanmanın aktörleri sığınmacılar olduğunda çözüm üretimi ulusal ve uluslararası dinamiklerle daha fazla şekillenmektedir. Örneğin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların sosyal dışlanma sorunları yalnızca yerel olanaklarla çözümlenemeyecek kadar çok katmanlıdır. Sığınmacılara/mültecilere yönelik yerel entegrasyon, yeniden yerleştirme ve gönüllü geri dönüş olmak üzere üç temel çözüm bulunmaktadır. Yerel entegrasyon belli bir sayıdaki sığınmacı nüfusu için gerçekçi ve geçerli olmaktadır. Yeniden yerleştirme ve gönüllü geri dönüş süreçleri ise uluslararası işbirliğinin kuvveti ve istikrarı ölçüsünde uygulama alanı bulmakta ve sürdürülebilirlik kazanmaktadır. Gönüllü geri dönüş ise en kalıcı çözüm biçimi olarak karşılık bulmaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki Suriyelilere yönelik bu üç çözüm yolu özellikle gönüllü geri dönüş süreci başta olmak üzere pratiğe ivedilikle geçmesi gerekmektedir. Yeniden yerleştirme konusu bu çözüme yanıt verecek uluslararası işbirliği olmaksızın uygulanabilir görünmüyor. Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin tümünün geri döneceği fikri de uluslararası tecrübelerle

bakıldığında mümkün değildir. Bu nedenle belli bir sayıda kalıcılışacak olan sığınmacılar için de yerel entegrasyon politikaları işlevsel düzeyde uygulanmalıdır.

4. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır: İlki, Türkiye'deki sığınmacıların sosyal dışlanma durumlarını doğrudan ele alan bilimsel çalışmaların incelenerek, sosyal dışlanmanın sığınmacılar özelinde nasıl karşılık bulduğu, dışlanmanın hangi alanlarda yoğunlaştığı ve dışlanmanın potansiyel sonuçlarının neler olabileceği gibi sorulara yanıt bulmaktır. İkincisi ise bu incelemeler sonucunda ilgili alandaki boşlukların tespit edilerek hem gelecekteki çalışmalara hem de göç politikalarına katkı sunmaktır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi aracılığıyla veriler toplanmış ve betimsel içerik analizi ile çözümlenmiştir. Nitel araştırmalar, insana özgü bireysel özelliklerin farklılaşan yanlarına odaklanır. Bu nedenledir ki genellemelerden ziyade derinlemesine bilginin elde edilmesini amaçlar. Büyük örneklem yerine daha küçük çalışma gruplarıyla çalışılır (Baltacı, 2019:369). İçerik analizinde evren, iletişim eylemlerinin tümünü kapsamaktadır. Bu analiz türünde evren, araştırma sorusunun kapsamındaki gazeteler, dergiler, kitaplar, makaleler, belgeler ve bunlara benzer diğer dokümanlardır (Koçak ve Arun, 2006:24). İçerik analizi yoluyla metin içerikleri (sözcükler, anlamlar, resimler, semboller, düşünceler, temalar) toplanır ve analiz edilir (Neuman, 2006:119).

Doküman incelemesi tek başına bir araştırma yöntemi olarak tercih edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bowen'e göre (2009) dokümanların beş özel işlevi vardır. Dokümanlar, katılımcıların içinde bulunduğu bağlam hakkında veri sağlayabilir; bazı sorular ve gözlemlenmesi gereken durumlar hakkında ipucu imkanı sunabilir; ek araştırma verileri sağlayabilir; değişim ve gelişimin izlenmesinde vesile olabilir. Son olarak da bulguların doğrulamasında ya da diğer kaynaklardan gelen kanıtların doğrulamasına katkı sunabilir (Akt. Kırıl, 2020:177).

6. Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın örnekleme Türkiye'deki sığınmacıların sosyal dışlanma durumlarına ilişkin yapılan tezler ve araştırma makalelerini içeren toplam 18 adet bilimsel çalışmadan oluşmaktadır. Çalışmada olasılıklı olmayan örnekleme türlerinden amaçlı örnekleme tercih edilmiştir.

Amaçlı örnekleme, olasılıklı olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır. Bu örneklem türü çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır (Büyüköztürk, 2018). Hangi birimlerle sınırlandırılacağına ya da hangi birimlerin seçileceğine karar veren araştırmacı araştırmanın amacına uygun olanları seçerek örneklemin çerçevesini belirler (Koçak ve Arun, 2006:26).

7. Verilerin Toplanması

Sığınmacıların sosyal dışlanma durumlarına ilişkin yapılan bilimsel çalışmaların taranma işlemleri 2023 Ocak ayı içerisinde tamamlanmıştır. Taramalarda Google Akademik ve ULAKBİM, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanları kullanılmıştır. İlgili konular belirtilen tarih aralığında doğrudan sosyal dışlanma ve sığınmacılar özelinde taranmıştır⁴. Taramalar esnasında ulaşılabilen bütün çalışmalar örnekleme dahil edilmiştir.

⁴ Türkiye'de Suriyeli sığınmacılar konusunda literatürde çok sayıda çalışma ve bu çalışmaların bazılarında Suriyeli sığınmacıların sosyal dışlanma, sosyal ve mekânsal ayrışma gibi durumlarına ilişkin çeşitli analizler mevcuttur. Bu çalışmanın örnekleme sosyal dışlanma konusunu "doğrudan" sığınmacılar özelinde ele alan çalışmalar dahil edilmiş; ilgili konular Google Akademik ve ULAKBİM, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında "Türkçe" olarak taranmış ve incelenen "tarihlerde" açık erişimi olanlar araştırma kapsamına alınmıştır.

8. Verilerin Analizi

Çalışmanın nitel bulguları betimsel içerik analizi ile çözümlenmiştir. Betimsel içerik analizi, belirlenmiş bir konu özelinde yapılan ilgili çalışmaların ele alınıp eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içerir (Akt. Ültay vd., 2021:190). Bu çalışmada analize dahil edilen araştırmalar yöntem, amaçlar, örneklem, veri toplama teknikleri, veri analizleri ve bulgular açısından değerlendirilerek tablolarla sunulmuştur. Değerlendirme aşaması iki boyutta gerçekleşmiştir: ilkinde çalışmaların genel özellikleri, eğilimleri ve sonuçları; ikincisinde ise sosyal dışlanmanın sığınmacılar özelindeki örtülü sonuçları ortaya konulmuştur. Bu yolla hem çalışmalar hakkında genel bilginin edinilmesi hem de yapılacak yeni çalışmalara ilgili boşluklar hakkında katkı sunmak amaçlanmıştır.

9. Bulgular

Tablo 1: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Listesi⁵

Ç1 STK Perspektifinden İzmir’de Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Ayrımcılık ve Sosyal Dışlanma: Sosyal Hizmetin Temel İlkeleri Bağlamında Bir Değerlendirme
Ç2 Sosyal Hizmet Perspektifinden Suriyeli Yaşlıların Yaşam Kalitesinin Sosyal Dışlanma ve Sosyal Sermaye Bağlamında Değerlendirilmesi
Ç3 Kadın ve Sosyal Dışlanma: Adana’daki Suriyeli Dom Kadınlar
Ç4 Türkiye’de Yaşayan Suriyelilerin Sosyal Dışlanma Bağlamında Değerlendirilmesi
Ç5 Suriyeli Mültecilerin Sosyal Dışlanma Sorunsalının “Kapsayıcı Kent” Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi; Tarsus (Mersin) Kenti Örneği
Ç6 Mevsimlik Tarım İşçisi Olarak Çalışan Suriyeli Sığınmacıların Sosyal Dışlanma Algısı ve Yaşam Kalitesinin İncelenmesi: Isparta İli Örneği
Ç7 Suriyeli Mültecilerin Karşılaştıkları Sosyal Dışlanma ve Geliştirdikleri Direniş Taktikleri: Ankara Örneği
Ç8 Suriyeli Kadın Öğrencilerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri: Mersin Üniversitesi Örneği
Ç9 Yaşlılık, Mültecilik ve Sosyal Dışlanma: Suriyeli Yaşlı Mültecilerin Deneyimleri
Ç10 Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mültecilerin Durumlarının Sosyal Dışlanma Açısından Değerlendirilmesi
Ç11 Suriyeli Mülteci Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Dışlanma ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine İlişkin Görüşleri: Uşak Üniversitesi Örneği
Ç12 Zorla Yerinden Edilen Suriyeli Bireylerin Sosyal Dışlanmaya Dair Söylemleri
Ç13 Göçün Dili: Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sosyal Kabul ve Dışlama Mekanizmalarının Söylemsel Biçimleri, Konya Örneği
Ç14 Göç ve Sosyal Dışlanma: Gaziantep ve İstanbul’da Yaşayan Suriyeli Abdal Sığınmacılar Örneği
Ç15 Sığınmacı ve Göçmen Öğrencilerde Sosyal Dışlanma Ve Çeteleşme
Ç16 Göçmen Ağırlayan Kentlerde Sosyal Dışlanma Süreci ve Etmenleri: İstanbul Tarlabaşy’ndaki Geçici Koruma

⁵ Analiz edilen çalışmaların çoğunluğunun alan araştırmasının yapıldığı yerlere ilişkin bilgilendirme olduğu için araştırma yerlerine ilişkin ayrı bir tablo oluşturulmamıştır.

Altındaki Suriyelilere Yönelik Tutumlar
Ç17 Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma
Ç18 Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği

Analiz edilen çalışmaların çoğunluğu Suriyeliler, özel grup olarak da kadınlar, yaşlılar, gençler ve işçiler üzerine yapılan incelemelerden oluşmaktadır. 2011 sonrası Suriye kaynaklı kitlesel göçler sonrası Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin sayısı milyonlara ulaşmıştır. Dolayısıyla bu sayıdaki bir sığınmacı nüfusu göç çalışmalarında yoğun ve öncelikli bir inceleme alanı olarak incelenmeye başlamıştır.

Tablo 2: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Yayın Yılı

Yayın Yılı	Çalışmalar	f
2022	Ç1, Ç2, Ç3, Ç4	4
2021	Ç5, Ç6, Ç7	3
2020	Ç8, Ç9	2
2019	Ç10, Ç11, Ç12, Ç13, Ç14, Ç15	6
2018	Ç16	1
2017	Ç17	1
2016	Ç18	1

Analize dahil edilen çalışmaların çoğunluğu 2019 ve sonrası tamamlanan çalışmalardan oluşmaktadır. Suriyelilerin kalıcılaşma eğilimlerinin yükselmesine paralel olarak ilerleyen zamanlarda sosyal dışlanma konusuna ilişkin çalışmaların sayısı daha fazla artış gösterecektir. Kitlesel göçlerin ilk yılları ile ilerleyen yılları arasında göç incelemeleri açısından da bir takım farklılıklar meydana gelmiştir. Bu farklılıklardan biri de inceleme nesnelere ve öznelere seçimidir.

Suriyelilerin ilk yıllarında sığınmacı nüfusun genel profili, sınır illerindeki ve kamplardaki yaşam koşulları ve durum tespiti, bir ölçüde de uyum konusunda “Suriyelilerin genel görünümüne ve mevcut durumlarına ilişkin” çalışmalar ortaya çıkmaya başlamış sonrasında Suriyelilerin işgücü piyasasındaki görünümü, Suriyelilere yönelik eğitim ve sağlık politikaları, Suriyeli çocukların eğitimi, Suriyelilerin medyadaki temsili, Suriyeli kadınlar, Suriyelilerin Türk ekonomisine etkileri, göç politikaları, entegrasyon ve toplumsal kabul konusu daha fazla gündeme taşınmıştır. Suriyeliler konusunda yapılan araştırmalar özellikle 2015 yılı itibariyle “genel görünüme ilişkin” çalışmalardan “özel konu başlıklarına”, başka bir ifadeyle “mevcut durumlarından mevcut sorunlarına” doğru evrilmiştir. Güvenlik, suç, sosyal dışlanma, toplumsal cinsiyet, entegrasyon sorunları, emek piyasasına yönelik tehditler, eğitim, sağlık ve diğer alanlardaki sorunlara yönelik çalışmalar ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Tablo 3: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Yayın Türü

Yayın Türü	Çalışmalar	f
Doktora Tezi	Ç2	1
Yüksek Lisans Tezi	Ç1, Ç3,Ç4, Ç6, Ç8, Ç10, Ç11, Ç12, Ç13, Ç14,	10
Araştırma Makalesi	Ç5, Ç7, Ç9, Ç15, Ç16, Ç17, Ç18	7

Analize dahil edilen çalışmalar bir adet doktora; on adet yüksek lisans olmak üzere 11 tanesi tez çalışması, 7 tanesi ise araştırma makalelerinden oluşmaktadır.

Tablo 4: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Yöntemi⁶

Yöntem	Çalışmalar	f
Nitel	Ç1, Ç3, Ç7, Ç9, Ç11, Ç14, Ç16, Ç8, Ç10, Ç12, Ç13, Ç15, Ç17, Ç18	14
Nicel	Ç2, Ç6	2
Nicel ve Nitel	Ç5	1

Analize dahil edilen çalışmaların çoğu nitel yöntemleri tercih etmiştir. Derinlemesine bilginin elde edilmesinde daha etkili olan nitel yöntemler, sosyal dışlanma gibi konuların incelenmesinde araştırmacıya özgün ve detaylı bulgular sunması bakımından da avantaj sağlamaktadır. Analize dahil edilen çalışmaların üç tanesinde ise nicel yöntem tercih edilmiştir. Örneklem sayısı büyük olan bu tür çalışmalarda ise nicel yöntemin kullanılması ve analiz edilmesi daha uygun olmaktadır.

Tablo 5: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Amaçları⁷

Amaçlar	Çalışmalar	f
STK çalışanlarının bakış açısıyla sığınmacılara yönelik sosyal dışlanma olgusunu değerlendirmek	Ç1	1
Yaşlı Suriyelilerin yaşadığı ayrımcılığı ve sosyal sermayelerinin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini incelemek	Ç2	1
Suriyeli sığınmacı kadınların sosyal dışlanma sorunlarını, deneyimlerini ve pratiklerini tespit etmek	Ç3, Ç8, Ç17	3
Suriyeli sığınmacıların olası sosyal dışlanma sorunlarını/risklerini/taktiklerini/gerilimlerini/mekanizmaları/algısını tespit etmek	Ç4, Ç5, Ç9, Ç10, Ç14, Ç16, Ç6, Ç7, Ç12	9

⁶ Ç4 çalışması teorik niteliktedir.

⁷ Analize dahil edilen çalışmaların amaçları genel özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

Sığınmacı/üniversite öğrencilerinin sosyal dışlanma/toplumsal cinsiyet eşitsizliği/olası çeteleşme sorunlarını incelemek	Ç11, Ç15	2
Suriyeli sığınmacılara yönelik sosyal kabul ve sosyal dışlamaya yönelik söylemlerin analizini yapmak	Ç13	1
Iraklı mülteci işçilerinin sosyal dışlanma dinamiklerini ortaya koymak	Ç18	1

Analize dahil edilen çalışmaların çoğunun temel amacı sosyal dışlanmanın olası görünümünü, risklerini, mevcut algı ve deneyimlerini ortaya koymak; inceleme nesnesi edinilen spesifik durumlarına ilişkin bilgiler edinmektir. Söz konusu araştırmaların sosyal dışlanmaya maruz kalan aktörleri sığınmacılardan oluşmaktadır. Bu nedenle sığınmacıların sosyal dışlanma durumları yerelin görünümüne göre farklılıklar içermektedir. Çünkü sığınmacıların “bireysel (cinsiyet gibi) ve kültürel” bazı özellikleri sosyal dışlanma düzeylerini çoğaltan bazı neticeleri de ortaya çıkarmaktadır. Suriyeli kadınlar üzerine yapılan bazı çalışmalarda Türk kadınlarında Suriyeli kadınlara karşı olumsuz bakışın daha yoğun olduğu (Özüdoğru, 2018), yalnız ve dul Suriyeli kadınların ev bulma konusunda çeşitli problemler yaşadığı (Çakır ve Karabacak, 2019), Suriyeli kadınların sosyal çevre yoksunluğunu deneyimledikleri tespit edilmiştir (Kömürcü vd.,2011).

Tablo 6: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Örneklemi

Ç1 14 STK'dan 21 kişi
Ç2 60 yaş üstü 410 Suriyeli
Ç3 21 Suriyeli Dom kadın
Ç5 150 Suriyeli mülteci ve çeşitli kurum temsilcileri
Ç6 Mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan 140 Suriyeli
Ç7 13 Suriyeli mülteci
Ç8 20 Suriyeli kadın sığınmacı
Ç9 55 yaş ve üstü 20 Suriyeli mülteci
Ç10 30 Suriyeli mülteci
Ç11 20 Suriyeli üniversite öğrencisi
Ç12 21-57 yaş arasında, Suriyeli 10 kadın ve 2 erkek
Ç13 20 yerli, 13 Suriyeli birey
Ç14 45 Suriyeli Abdal
Ç15 16 öğrenci
Ç16 40 yerli birey

Ç17 14 Suriyeli sığınmacı kadın
Ç18 8 Iraklı mülteci işçi

Analize dahil edilen çalışmaların çoğunluğunun örnekleme Suriyelilerden oluşmaktadır. Nitel ve nicel yöntemin tercih edilme biçimlerine göre örneklemler hesaplanmıştır. Dolayısıyla analize dahil edilen çalışmalardan derinlemesine görüşme tekniğini kullananlarda küçük sayıda örneklem; anket tekniğini kullananlarda ise büyük sayıda örneklem tercih edilmiştir.

Tablo 7: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Veri Toplama Teknikleri

Veri Toplama Teknikleri	Çalışmalar	<i>f</i>
Online derinlemesine görüşme	Ç1	1
Anket	Ç2, Ç6	2
Anket ve derinlemesine görüşme	Ç5	1
Bireysel görüşmeler ve odak grup çalışması	Ç18	1
Derinlemesine/yüz yüze görüşmeler	Ç3, Ç7, Ç8, Ç9, Ç10, Ç11, Ç12, Ç13, Ç14, Ç15, Ç16, Ç17	12

Analize dahil edilen çalışmaların çoğu veri toplama tekniği olarak yüz yüze görüşme tekniğini tercih etmiştir. Sosyal dışlanma ve benzer konuların incelenmesinde bu tür görüşme teknikleri en sık tercih edilen nitel yöntemler arasında yer almaktadır. Örneklem sayısının büyük olduğu çalışmalar da ise anket tekniği tercih edilmiştir.

Tablo 8: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Veri Analizleri

Veri Analizleri	Çalışmalar	<i>f</i>
Betimsel ve tematik analiz	Ç1	1
IBM SPSS 26 ve SPSS Amos 25	Ç2	1
SPSS	Ç5, Ç6	2
Betimsel analiz	Ç3, Ç7, Ç8, Ç9, Ç10, Ç16, Ç17	7
Tematik analiz	Ç11, Ç14, Ç15, Ç18	4
Söylem analizi	Ç12, Ç13	2

Analize dahil edilen çalışmaların çoğu betimsel ve tematik analizi tercih etmiştir. Betimsel ve tematik analizler özellikle derinlemesine yapılan görüşmelerin sistematik olarak sunulmasında sıklıkla tercih edilen bir analiz çeşididir. Anket tekniğini kullanan çalışmalar ise yine bu teknikte sıklıkla tercih edilen SPSS programlarını kullanmışlardır.

Tablo 9: Analize Dahil Edilen Çalışmaların Temel Bulguları

Temel Bulgular	Çalışmalar	f
Sosyal mesafe, dil bariyeri, ekonomik yoksunluk, ayrımcılık ve sosyal dışlanma, hak ve hizmetlere erişim sorunları, toplumsal kabul eksikliği, olumsuz baş etme stratejilerinin kullanımı (kimliğini gizleme vb).	Ç1	1
Yoksulluk ve dil engeli ile ayrımcılık düzeyi arasında paralellik söz konusudur, artan ayrımcılık düzeyine bağlı olarak sosyal sermaye ve yaşam kalitesi düşmekte, yaşlı nüfus sosyal dışlanmadan daha fazla etkilenmektedir.	Ç2, Ç9	2
Ayrımcılık ve dışlanma durum/düzeyleri toplumsal cinsiyete göre değişmektedir.	Ç3, Ç11	2
Erkeklerde, evli olanlarda sosyal dışlanma düzeyi daha yüksektir, yaş, eğitim ve gelir düzeyi arttıkça dışlanma düzeyi artmaktadır.	Ç6	1
Ekonomik dışlanma, dil engeli, kamusal hizmetlere erişim sorunu, sosyal ve kültürel alanlarda dışlanma, sosyo-ekonomik düzey ile dışlanma arasında doğrusal orantı söz konusudur ve sosyal hizmetlere erişim sorunları mevcuttur.	Ç4, Ç5, Ç7, Ç18	4
Damgalanma ile sosyal dışlanma arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı söz konusudur.	Ç8, Ç10, Ç17	3
Toplumsal kabul düzeyi yükseldikçe sosyal dışlanma ile karşılaşanların sayısı azalmakta, mevcut dışlanma ise daha çok ekonomik dışlanma boyutunda yaşanmaktadır. Suriyeli sığınmacıların dışlanma ve ayrımcılık ile karşılaşma oranları düşüktür, sosyal kabul düzeyleri ise yüksektir.	Ç12, Ç13	2
Suriyeli Abdal sığınmacılar "kategorik" bir dışlanma süreciyle karşı karşıya kalmaktadır.	Ç14	
Sığınmacı öğrenciler öğretmenleri tarafından ayrımcılığa maruz kalmakta, akademik başarı konusunda desteklenmemekte ve arkadaşları tarafından damgalanmaktadırlar.	Ç15	1
Suriyelilerin kentte kalış sürelerinin artışı, işgücüne ve toplumsal alana dahil olmaları ayrımcılık ve dışlanma düzeylerini arttırmaktadır.	Ç16	1

Analize dahil edilen çalışmaların çoğunda sığınmacılar özelinde sosyal dışlanmanın varlığı tespit edilmiş ve sosyal dışlanmanın önemli göstergelerinden biri olan ayrımcılık dikkat çekilen bir tema olmuştur. Kadın ya da yaşlılar özelinde yapılan çalışmalarda sosyal dışlanma düzeyinin kadınlık ve yaşlılık hallerinde daha fazla görünür olduğu vurgulanmıştır. Çalışmaların çoğunda ekonomik⁸ nedenli dışlanmanın daha baskın olduğu, dil bilmemenin dışlanma düzeyini arttırdığı, sığınmacıların sosyo-ekonomik düzeyleri ile dışlanma düzeyleri arasında paralellik olduğu, sığınmacıların damgalanma ile karşı karşıya kaldıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Analize dahil edilen birkaç çalışma ise sığınmacılara yönelik toplumsal kabulün dışlanmadan ve ayrımcılıktan daha fazla görünür olduğu ve az sayıda karşılaşılmış olan dışlanmanın ise daha çok ekonomik boyutta yaşandığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Yapılan çalışmalarda kategorik dışlanma sürecine ilişkin dikkat çeken bulgular da söz konusudur. Bu dışlanma türü ne yazık ki etnik tabakalaşma, sosyal ayrışma, mekânsal ayrışma gibi sorunsal alanların hem başlangıcını oluşturan hem de bu alanları besleyen bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca sosyal dışlanma konusu sosyal ve mekânsal ayrışma ile oldukça yakından ilişkilidir. Özellikle bu süreç sosyo-ekonomik düzey açısından alt tabakalarda olan grupların, ayrışma ve dışlama düzeylerini olumsuz yönde daha fazla etkilemektedir.

Çalışmaların çoğu sosyal dışlanmanın olası risklerinden olan sosyal uyumun sağlanamamasına/gecikmesine/engellenmesine ilişkin vurgular taşısa da etnik tabakalaşma, sosyal ve mekânsal ayrışma gibi diğer sorunsal alanlara yeterince değinilmemiştir⁹. Etnik tabakalaşma, sosyal ve mekânsal ayrışma sosyal dışlanmanın derecesine göre biçimlendiği için muhtemeldir ki sosyal dışlanma ilerleyen zamanlarda Suriyeliler özelinde daha görünür olabilir ve bu görünürlük, sığınmacıların dışlanma biçimlerine yönelik spesifik konuların araştırılmasını hızlandırabilir.

10. Sonuç

Bu çalışmanın analizine dahil edilen araştırmalardan çıkan ortak sonuç sığınmacıların sosyal dışlanma ile karşı karşıya kaldıkları ve sosyal dışlanma süreçlerinin onların sosyal uyumlarını çeşitli boyutlarda olumsuz etkilediğidir. Çalışmalarda tespit edilen sosyal dışlanmanın temel kaynakları ve dışlanmayı büyüten unsurlar ise şu şekilde sıralanabilir: sosyal mesafenin varlığı, dil engeli, kamusal hizmetlere erişim sorunu, damgalanma, ekonomik yoksunluk, ayrımcılık, toplumsal kabul ve sosyal destek eksikliği, sığınmacılık durumları, kalış süreleri, yerelin işgücüne ortak olma durumlarıdır. Dışlanmadan yaşlı nüfusun ve kadınların daha fazla etkilendikleri tespit edilmiştir. Çalışmaların bazılarında sosyal ve mekânsal ayrışma teorik çerçevede yer almış ancak araştırma bulguları açısından yeterince tartışılmamıştır. Etnik tabakalaşma konusuna ise çalışmalarda rastlanılmamıştır.

Sosyal dışlanma sığınmacıların mevcut dezavantajlarını daha fazla arttırmakta, yoksulluk deneyimlerini derinleştirmekte ve yerel topluluğa kıyasla işgücü piyasasında daha fazla emek sömürüsü ile karşılaşmaktadırlar. Ayrıca sığınmacılar göç edilen topluluğun en savunmasız grupları arasında yer almaları nedeniyle topluma entegre olamama, ayrımcılık ve ötekileştirilme gibi süreçlerin çeşitli risklerini de tecrübe etmektedirler. Bunlar ise sığınmacıların etnik tabakalaşma süreçlerini hızlandıran unsurlar arasında yer almaktadır. Toplumsal bütünleşme yokluğu yalnızca etnik tabakalaşmayı değil sosyal ve mekânsal ayrışmayı da derinleştirme riski taşır. Bu riskler de etno-kültürel çatışmalara ve sosyal gerilimlere yol açabilir. Literatürde, göç alan toplumlarda sosyal dışlanmanın etnik tabakalaşmaya neden olduğu, sosyal ve mekânsal ayrışmayı arttırdığı konusunda çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu konuda yapılan çalışmaların tümünde sosyal dışlanmanın sosyal uyumu engellediği, sosyal ve mekânsal ayrışmayı arttırdığı; ayrımcılığı beslediği; eşitsizliği çoğalttığı; yoksulluğun ise sosyal dışlanma yapılarını daha fazla derinleştirdiği ve bütün bunların sosyal istikrar açısından çeşitli riskler barındırdığı ortaya

⁸ Yerel halkın göçmen/sığınmacı/mültecilere yönelik "ekonomik yük" algısı, onları yereldeki işsizliğin sorumluları olarak görmeleri hemen hemen yoğun göç alan pek çok ülkede karşılaşılan durumlardan biridir. Kaya'ya göre (2007:14-15) Avrupa'da ve bir yönüyle ABD de artan yabancı karşıtlığının temelinde bu ülkelerde son yıllarda büyük bir soruna dönüşen ekonomik durgunluk ve artan işsizlik yatmaktadır.

⁹ Ç11 kodlu araştırmada Suriyeli sığınmacıların "yakın gelecekte Türkiye'deki kentlerde mekânsal ayrışmanın potansiyel öznelere olabilir" öngörüsü yer almaktadır.

konulmuştur (Madanipour, 1998; Heckmann, 2006; Phillimore ve Goodson, 2006; Van Ham, 2016; Neil, 2008; Glikman ve Semyonov, 2012).

Sığınmacıların deneyimlerine odaklanmak, onların olası sosyal dışlanma süreçlerini incelemek ve dışlanmanın potansiyel sorunlarını öngörebilmek özellikle kitlesel göçün hedef ülkelerinin proaktif göç politikaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Kitlesel göç deneyimleri, bize hedef ülkeye göç edenlerin tümünün geri dönmediğini, aksine geri dönüş sürecinin uzamasına paralel olarak kalıcılığın güçlendiğini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların sosyal uyum düzeyleri ve sosyal uyumlarını geciktiren/engellenen unsurlar ihmal edilemeyecek kadar hassas nitelikler taşımaktadır. Çünkü sosyal uyumun sağlanamaması sosyal dışlanmanın çoklu neticelerine zemin hazırlar. Buna yönelik en etkin çözümlerden biri ise sosyal içirme politikalarıdır.

Sosyal dışlanma, hem yerli topluluk hem de sığınmacılar özelinde, toplumsal yaşamdaki karşılığı ve düzeyi açısından ihmal edilemeyecek kadar kritiktir. Bu nedenle sığınmacılar özelinde yaşanabilecek olası sosyal dışlanma risklerini öngörmek ve buna yönelik politikaların planlanması gerekmektedir. Türkiye'deki Suriyelilerin olası etnik tabakalaşma durumları, derinleşen sosyal ve mekânsal ayrışma biçimleri ilerleyen zamanlarda sıklıkla gündeme gelebilir. Türkiye'deki Suriyelilerin en kalıcı çözüm yollarından biri olan gönüllü geri dönüş süreçleri başta olmak üzere mülteci çözümüne dair çoklu planlamalar ivedilikle uygulanmalıdır. Yeniden yerleştirme konusu ise bu çözüme yanıt verecek uluslararası işbirliği olmaksızın kısa vadede uygulanabilir görünmüyor. Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin tümünün geri döneceği fikri de uluslararası tecrübelerle bakıldığında mümkün değildir. Bu nedenle belli bir sayıda kalıcılacak olan sığınmacılar için de yerel entegrasyon politikaları işlevsel düzeyde uygulanmalı ve bu süreç sosyal içirme politikalarıyla da desteklenmelidir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Baltacı, A. (2019), Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 5 (2), s. 368-388.
- Bak, C. K. (2018), Definitions and Measurement of Social Exclusion— A Conceptual and Methodological Review. *Advances in Applied Sociology*, 8, s.422-443.
- Bhalla, AÇ; E Lapeyre, E. (1997) Social Exclusion: Towards an Analytical and Operational Framework, *Development and Change*, 28(3).
- Bonner, A. (2006), *Social exclusion and the way out: an individual and community response to human social dysfunction*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2018), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 24. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çakır, E.H. Karabacak, H.(2019), *Mülteci Kadınlara Yönelik Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık Ve Şiddetle Mücadele*, Kadın Dayanışma Vakfı.2.Baskı.
- Davidson, G. R., Carr, S. C. (2010). Forced migration, social exclusion and poverty: Introduction. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 4(1), 1-6.

- Haller, M., Eder, A. and Stolz, E. (2016) Ethnic Stratification and Patterns of Income Inequality around the World: A Cross-National Comparison of 123 Countries, Based on a New Index of Historic Ethnic Exploitation, *Social Indicators Research*, 128, 1047-1084.
- Hanafi, S., Chaaban, J., Seyfert J.K., (2012). Social Exclusion of Palestinian Refugees in Lebanon: Reflections on the Mechanisms that Cement their Persistent Poverty. *Refugee Survey Quarterly*, 31(1), 34-53.
- Heckmann, F. (2006). Integration and Integration Policies. Bamberg: European Forum For Migration Studies. Institute at the University of Bamberg.
- Glikman, A., Semyonov, M. (2012). Ethnic origin and residential attainment of immigrants in European countries. *City & Community*, 11(2), 198-219.
- Kaya, İ. (2007). *Müslüman Amerikalılar, Göç, Kimlik ve Entegrasyon*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kıral, B. (2020), Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), s.170-189.
- Koçak, H., Çetin, S. (2022) Mekânsal Yoğunlaşma ve Ayrışmanın Kentli Sığınmacıların Sosyal Uyumuna Etkisi. *İdealkent*, 13(38), 2934-2952.
- Koçak, A., Özgür, Arun (2006), İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu, *Selçuk İletişim*, 4(3), s.21-28.
- Kömürcü, Y., Özsoy, R., Çobanoğlu, A. (2011). *Kadın Sığınmacılar: Uluslararası Göçün Sessiz Tanıkları*, Erol Esen, Zeliha Yazıcı (Ed.), Onlar Bizim Hemşehrimiz. Uluslararası Göç ve Hizmetlerin Kültürlerarası Açılımı, s.111-128, Ankara: Siyasal.
- Özgür, E. F. (2006). Sosyal ve Mekansal Ayrışma Çerçevesinde Yeni Konutlaşma Eğilimleri: Kapalı Siteler, İstanbul, Çekmeköy Örneği, *Planlama Dergisi*, 4, s.79-95.
- Özüdoğru B. (2018). Yalnız Yaşayan Suriyeli Kadınlar: Adana Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15): 1133-1162.
- Madanipour A (1998), Social exclusion and space, s.187-194, (Ed. Madanipour.A., G.Cars & J.Allen), *Social Exclusion in European Cities: Processes, experiences, responses*, London: Jessica Kingsley Publishers
- Munck, R. (2005), Social Exclusion: New Inequality Paradigm for the Era of Globalization? (Ed. Mary Romero and Eric Margolis), *The Blackwell Companion to Social Inequalities*, 31-49. Oxford: Blackwell.
- Neil, S. (2008). Places of Exclusion and Inclusion: Asylum Seeker and Refugee Experiences of Neighbourhoods in the UK. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(3), 491-510.
- Neuman, W. (2013), *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, I.Cilt*, (Çev.Sedef Özge), 6.Basım, Ankara. Ankara.: Yayınodası, 6.Basım.
- Phillimore, J. and Goodson, L. (2006). Problem or Opportunity? Asylum Seekers, Refugees, Employment and Social Exclusion in Deprived Urban Areas. *Urban Studies*, 43(10), 1715-1736
- Popay, J. (2010), Understanding and tackling social exclusion, *Journal of Research in Nursing*, 15(4), s.295-297.
- Sapancalı, F. (2005), Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, s. 51-105.
- Sapancalı, F. (2001), Yeni dünya düzeni ve küresel yoksulluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3(2), 115-140.
- Savran, S., Sat, N. A. (2019). Ankara'da Suriyeli göçmenlerin yer seçimi tercihlerinin incelenmesi ve bir etnik kentsel adacık örneği olarak Önder, Ulubey, Alemdağ Mahalleleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 283-302.

- Schnapper, D. (2005), *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*, (Çev.: Ayşegül Sönmezay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sen, A. (2000), *Social exclusion: Concept, application, and scrutiny*, Social Development Papers No. 1, Office of Environment and Social Development Asian Development Bank.
- Tartanoğlu, Ş. (2010), Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 42, s. 1-13.
- Taylor, J. (2004). Refugees and social exclusion: What the literature says, *Migration Action*, vol. XXVI, 2, s.16–31.
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, s.188- 201.
- Van Ham, M., Tammaru, T., de Vuijst, E. and Zwiers, M. (2016) *Spatial segregation and socio-economic mobility in European cities*, IZA Discussion Paper No. 10277, IZA: Bonn
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları,9. Baskı.

Ekler

Ek-1: Analize Dahil Edilen Çalışmalar

Ç1.Güldalı, O. (2022) STK Perspektifinden İzmir’de Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Ayrımcılık ve Sosyal Dışlanma: Sosyal Hizmetin Temel İlkeleri Bağlamında Bir Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Ç2.Sevim, K. (2022), Sosyal Hizmet Perspektifinden Suriyeli Yaşlıların Yaşam Kalitesinin Sosyal Dışlanma ve Sosyal Sermaye Bağlamında Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
Ç3.Yılmaz, D. (2022), Kadın ve Sosyal Dışlanma: Adana’daki Suriyeli Dom Kadınlar, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Göç Enstitüsü, Gaziantep.
Ç4.Akgün, G. (2022),Türkiye’de Yaşayan Suriyelilerin Sosyal Dışlanma Bağlamında Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
Ç5.Tos, H., Gökçe, D. (2021), Suriyeli Mültecilerin Sosyal Dışlanma Sorunsalının “Kapsayıcı Kent” Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi; Tarsus (Mersin) Kenti Örneği, Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 110-141.
Ç6.Çelebi K. (2021), Mevsimlik Tarım İşçisi Olarak Çalışan Suriyeli Sığınmacıların Sosyal Dışlanma Algısı ve Yaşam Kalitesinin İncelenmesi: Isparta İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
Ç7.Diker, N. P., Karan, O. (2021), Suriyeli Mültecilerin Karşılaştıkları Sosyal Dışlanma ve Geliştirdikleri Direniş Taktikleri: Ankara Örneği, Ankara Araştırmaları Dergisi, 9(2), 281-321, Araştırma Makalesi.
Ç8.Şahin, G. (2020), Suriyeli Kadın Öğrencilerin Sosyal Dışlanma Deneyimleri: Mersin Üniversitesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
Ç9.Korkmaz Yaylagül, N., Aslan, M. (2020), “Yaşlılık, Mültecilik ve Sosyal Dışlanma: Suriyeli Yaşlı Mültecilerin Deneyimleri”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29(4), 406-422.
Ç10.Duygun, G. (2019), Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mültecilerin Durumlarının Sosyal Dışlanma Açısından Değerlendirilmesi, Ümraniye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,

İstanbul.
Ç11.Gül, M. (2019), Suriyeli Mülteci Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Dışlanma ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine İlişkin Görüşleri: Uşak Üniversitesi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa.
Ç12.Yücekaya, D. (2019), Zorla Yerinden Edilen Suriyeli Bireylerin Sosyal Dışlanmaya Dair Söylemleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Ç13.Gülyaşar, M. (2019), Göçün Dili: Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sosyal Kabul ve Dışlama Mekanizmalarının Söylemsel Biçimleri, Konya Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Ç14.Yılmaz, M. (2019), Göç ve Sosyal Dışlanma: Gaziantep ve İstanbul'da Yaşayan Suriyeli Abdal Sığınmacılar Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Ç15.Ersoy, A. F. , Turan, N. (2019), Sığınmacı ve Göçmen Öğrencilerde Sosyal Dışlanma Ve Çeteleşme, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54(2), 828-840.
Ç16.Güngördü, F. N. (2018), Göçmen Ağırlayan Kentlerde Sosyal Dışlanma Süreci ve Etmenleri: İstanbul Tarlabası'ndaki Geçici Koruma Altındaki Suriyelilere Yönelik Tutumlar, GRID-Architecture Planning and Design Journal, 1(2), 177-198.
Ç17.Küçükşen, K. (2017), Suriyeli Sığınmacı Kadınlarda Sosyal Dışlanma Algısı Üzerine Nitel Bir Çalışma, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 5, S.2399-2413.
Ç18.Topgül, S. (2016), Sosyal Dışlanma ve Göç: Mülteci İşçiler Örneği, Sosyoloji Dergisi, Sayı 33: 269-289.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1146-1164, doi: 10.11616/asbi.1268458

Kültürel Zekâ Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Graduate Dissertations on Cultural Intelligence

Ceyhan MUTLU¹

Geliş Tarihi (Received): 21.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 13.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu araştırma kapsamında, 2022 ve daha önceki yıllar içerisinde, kültürel zekâ üzerine ulusal literatürde yayımlanan lisansüstü tezler ele alınmaktadır. Ele alınan bu tezleri, bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenerek, kültürel zekâ üzerine literatürde yaşanan gelişmelerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu araştırmanın verileri, 12 Ocak 2023 tarihinde, Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan kültürel zekâ üzerine yazılmış 75 lisansüstü tez çalışmasından oluşmaktadır. Bibliyometrik analiz yönteminden yararlanarak, yapılan lisansüstü tez çalışmalarının yıllar içerisinde gösterdikleri değişimler, ilişki içerisinde olduğu kavramlar ve çalışmaların yapıldığı coğrafik bölgeler gibi çeşitli parametreler kapsamında, ilgili konu analiz edilmektedir. Kültürel zekâ üzerine ulusal literatürde yapılan lisansüstü tez çalışmalarının sayısında önemli derecede bir artışın yaşandığı tespit edilmiştir. Yıllar içerisinde yaşanan bu artışla birlikte, sadece çalışmaların sayısında değil, beraber ele alınan konuların çeşitliliğinde de bir artışın varlığı söz konusu olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Zekâ, Küreselleşme, Bibliyometrik Analiz, Lisansüstü Tezler

&

Abstract: Within the scope of the research, graduate dissertation which is published in the national literature on cultural intelligence in 2022 and previous years are addressed. It is aimed to reveal the developments in the literature on cultural intelligence by examining these dissertations with the bibliometric analysis method. The data of this research consists of 75 graduate dissertation studies on cultural intelligence in the National Thesis Center on January 12, 2023. Using the bibliometric analysis method, the relevant subject is analysed within the context of several characteristics such as changes in graduate dissertation studies over time, concepts with which they are associated, and geographical regions where the studies are conducted. It has been determined that there has been a significant increase in the number of graduate dissertation studies on cultural intelligence in the national literature. With this increase over the years, there is an increase not only in the number of studies, but also in the diversity of the subject adressed together.

Keywords: Cultural Intelligence, Globalization, Bibliometric Analysis, Graduate Dissertations

Atıf/Cite as: Mutlu, C. (2023). Kültürel Zekâ Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1146-1164. doi: 10.11616/asbi.1268458

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Arş. Gör., Ceyhan Mutlu, İstanbul Aydın Üniversitesi, ceyhanmutlu@aydin.edu.tr.

1. Giriş

Yüzyıllar boyunca, insanlar yaşamlarını idame ettirebilmek için diğer bireylerin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda, bireyler arasında etkileşimler gerçekleşmekte ve bu etkileşimler farklı yapısal özelliklere sahip bireylerin bir araya gelmesine yol açmaktadır. Farklı yapıdaki bireylerin bir araya gelmesi, bireyler arasında ya karşılıklı bir gelişimin ya da bir çatışmanın yaşanabilme ihtimalini doğurmaktadır (Herrmann vd., 2007: 1360).

Günümüzde, bireyler arasındaki etkileşimler, teknolojinin inanılmaz bir şekilde artmasıyla birlikte, hiç olmadığı kadar yoğun bir boyuta ulaşarak, uluslararası bütünleşmeyi ifade eden küreselleşme kavramını ortaya çıkarmaktadır. Yaşanan bu teknolojik gelişmeler, dünya üzerinde konumsal olarak, birbirine en uzak olan bireyleri anında etkileşime geçirebilecek ya da aynı gün içerisinde bir araya getirebilecek bir güce sahiptir. Bu güç ile paralel bir şekilde, bireylerin farklı kültürel yapılarda yaşama isteği de artmaktadır. Küreselleşmenin bir sonucu olarak, mobilitenin bu kadar artması, hem bireyler, hem de örgütler için çeşitli olanakların ortaya çıkmasına imkan sağlasa da, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıların karmaşıklaşmasına ve kontrolünün de bir o kadar zorlaşmasına sebep olmaktadır (King, 1990: 399).

Kültür, insan topluluklarını birbirinden ayıran kolektif zihniyetler bütünü olarak ifade edilmektedir (Hofstede, 1980: 18). Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan çok kültürlü yapılarda, farklı kültürel değerlere sahip bireyler bir araya gelmektedir (Vedadi vd., 2010: 25-26). Kültürel olarak heterojen bir yapıya sahip bu ortamlarda, konuşulan diller, gelenekler ve görenekle, yeme ve içme alışkanlıkları gibi unsurlar farklılık göstermektedir. Çok kültürlü ortamlarda ortaya çıkan bu farklılıklar, farklı kültürel yapılara sahip bireyler arasındaki etkileşimi ve bireylerin o ortama adaptasyon sağlayabilmesini zorlaştırmaktadır (Ng vd., 2009: 225).

Her kültür kendi doğrularına sahip olmaktadır ve bir kültürde doğru olan unsur, başka bir kültürde yanlış olabilmektedir. Bu bağlamda, çok kültürlü ortamlarda, bireyler arasında çatışmaların ortaya çıkmaması için, kurulan ilişkilerde yüksek düzeyde bir farkındalık gerekmektedir. Alışılmıştan dışındaki koşulları fark edebilme ve uygun davranışlar geliştirebilme becerisi olan zeka kavramı çerçevesinde, bireylerin bu farkındalık seviyesine ulaşabilmeleri için, bir zeka türü olan kültürel zekânın varlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Earley ve Mosakowski, 2004: 139-140; Sotshangane, 2002: 222; Mayer ve Salovey, 1993: 433-434).

Bu çalışmada, 2022 ve daha önceki yıllarda, kültürel zekâ üzerine yazılmış olan lisansüstü tezlerinin incelenmesi amacıyla, bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemi, akademik literatür hakkında nicel bir çalışmanın yapılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca ilgili konunun literatürdeki gelişimi hakkında kapsamlı bir bilgi veren ve son yıllarda artarak önem kazanmaya başlayan bir analiz yöntemi olmaktadır (Vishwakarma ve Mukherjee, 2019: 404).

Araştırmanın ilk kısmında, kültürel zekâ ile ilgili literatür taramasına yer verilerek, kavram tanımsal, yapısal ve ölçüm araçları ile ele alınacaktır. Daha sonra bibliyometrik analiz yöntemiyle, kültürel zeka ile ilgili yapılmış lisansüstü tez çalışmaları incelenecektir.

Araştırmanın ikinci bölümünde, 2022 ve daha önceki yıllarda, kültürel zekâ üzerine yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi yer almaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemi kapsamında, ilgili çalışmaların kimler tarafından, hangi eğitim düzeyinde ve hangi dilde yapıldığı, çalışmaların yayımlandıkları yıllar, üniversiteler ve bu üniversitelerin buldukları şehirler, çalışmaların hangi Anabilim Dalı kapsamında olduğu ve tez danışmanlarının ünvanları, çalışmalarda kullanılan ölçeklerin ve araştırma yöntemlerinin dağılımları, kullanılan örneklem, kaynakça ve sayfa sayılarının oranları, çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimeler ve ilişkili konuların dağılımı hakkında bilgiler yer almaktadır.

2. Literatür

Kültürel zekâ, son yıllarda çok disiplinli araştırma alanlarında önem kazanmaya başlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın literatürde önemli bir yer edinmesinde, Earley ve Ang

tarafından yapılan çalışmaların katkısı çok büyük olmuştur (Ott ve Michailova, 2018: 99). Bu araştırmacılar, 2003 yılında yapmış oldukları çalışmalarında kültürel zekâ kavramını, kültürlerarası bir çerçevede değerlendirerek, bireyin çok kültürlü ortamlarda ve alışılmadık koşullar karşısında, başarılı bir şekilde adaptasyon sağlamasını artıran bir kabiliyet olarak tanımlamaktadır (Earley ve Ang, 2003: 9; MacNab ve Worthley, 2012: 62). Kültürlerarası adaptasyonun sağlanmasında büyük bir öneme sahip olan bu kavram, bireyin zihinsel faaliyetlerine odaklanmaktadır.

Kültürel zekâ, çok yönlü ve öğrenilebilen bir yapıya sahip bir kavram olmaktadır (Livermore ve Ang, 2015: 192; MacNab ve Worthley, 2012: 63). Bu kavramın çok yönlü olması kapsamında, üç temel özelliğin varlığı dikkat çekmektedir (Thomas vd., 2015: 1101). Bu özelliklerden ilki olarak, kültürel bilginin varlığı ele alınmaktadır. Kültürel bilgi, bireylerin hem öz kültürleri, hem de etkileşim içerisinde buldukları yabancı kültürler hakkında edindikleri bilgi havuzlarından oluşmaktadır (Thomas vd., 2008: 129). İkinci temel özellik olarak ise, bireylerin edindikleri kültürel bilgiler çerçevesinde, bu bilgileri kullanabilme kapasitesi olarak adlandırılan kültürel beceriler gelmektedir. Kültürel becerilerin ardından ise, son ve en önemli temel özellik olan kültürel üst biliş kavramı yer almaktadır. Kültürel üst biliş kavramı, bireylerin kültürlerarası faaliyetlerinde edindikleri tecrübeleri doğrultusunda, düşünsel aktiviteleri üzerindeki kontrol gücünü ifade etmektedir (Thomas vd., 2015: 1102).

Yıllar içerisinde, kültürel zekâ üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, iki kavramın kültürel zekâ üzerindeki öneminden bahsedilmektedir; kültür ve psikoloji. Medeniyetin başlangıcı kadar eskiye dayanan bu kavramların, kültürel zekânın biçimlenmesinde önemli bir rol oynadıkları düşünülmektedir. Çok kültürlü ortamlarda gerçekleşen bireyler arasındaki etkileşimlerin tanımlanmasında ve anlaşılmasında, bireylerin psikolojik kabiliyetleri önem arz etmektedir. Bu kabiliyetler kapsamında, psikolojik olarak stresle baş edebilme ve etkili bir iletişim becerisiyle, sağlıklı ilişkiler geliştirebilme becerileri ön plana çıkan unsurlardır (Ang vd., 2020: 274-276).

Kültürel zekânın bir tercih değil de, bir ihtiyaç olduğu günümüzde, bireylerin gerek iş yaşamlarında olsun, gerekse de sosyal hayatlarında, sağlıklı ilişkiler kurabilmeleri için, kültürel zekâ seviyelerini yükseltmeleri gerekmektedir (Crowne, 2009: 154-155; Triandis, 2006: 23). Brislin ve diğerleri (2006), bireylerin kültürel zekâ seviyelerini artırmaları için, dört adımlı bir süreçten geçmelerinin gerektiğini söylemektedir. İlk basamak olarak, farklı kültürdeki bireylerin davranışlarının gözlemlenmesi yer almaktadır. Daha sonra bireyler, gözlemledikleri bu davranışların sebeplerini düşünmelidir. Zihinsel faaliyetlere biraz daha odaklanarak, bu davranışların duygusal etkilerini tahmin edebilmek adına empati yoluna başvurmaları üçüncü adımı oluşturmaktadır. Son aşamada ise, bireylerin elde edilen bilgiler çerçevesinde, davranışlarına şekil vermesi gerekmektedir (Brislin vd., 2006: 42).

Bireylerin kültürel zekâsını geliştirebilmesinde, eğitim büyük bir paya sahip olmaktadır. Eğitimin yanı sıra kültürlerarası ortamlarda gerçekleşen etkileşimlerin yoğunluk seviyesi ve süresi, bu zeka türünün gelişiminde kilit bir noktada olan parametrelerdir (Aksoy, 2013). Bu özellikler çerçevesinde, yabancı dilin kültürel zekânın gelişimi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Bir birey, yeni bir dil öğrenirken, o dilin bulunduğu kültüre ait özellikleri de öğrenmektedir. Dil ve kültür iç içe olan kavramlardır. Bireyler, yabancı dili öğrendikleri ölçüde, etkileşimler kurabilmekte ve kültürel bilgiye ulaşabilmektedir (Alon vd., 2018: 239; Jiang, 2000: 328-329).

Literatürü incelediğimizde, kültürel zekâyla ilgili pek çok araştırmacı tarafından, bir modelin geliştirildiği görülmektedir. Ancak, kullanılma sıklığını ele aldığımızda, hem ulusal hem de uluslararası alanyazında, Ang ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen Kültürel Zekâ Ölçeğinin (KZÖ), baskın bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Zeka ve kültürlerarası yeterlilik çerçevesinde geliştirilen bu modelin, kültürlerarası iletişim, ekonomik-yasal-sosyal sistemler, bilişsel psikoloji, öz-yeterlilik ve iç tatmin kavramları ile ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir (Ang vd., 2007: 343).

Ang ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen bu KZÖ, dört boyutta ele alınmaktadır. Bu ölçeği oluşturan dört boyut sırasıyla; üst bilişsel kültürel zekâ boyutu, bilişsel kültürel zekâ boyutu, motivasyonel kültürel zekâ boyutu ve davranışsal kültürel zekâ boyutudur (Ang vd., 2007: 341-342).

Üst bilişsel kültürel zekâ boyutu, bireylerin kültürlerarası ortamlardaki etkileşimlerinde var olan kültürel farklılıkları anlamasına ve davranışlarını bu farklılıkları ele alarak revize etmesine olanak sağlayan, bilinçli bir farkındalık sürecidir (Van der Horst vd., 2018: 2). Bireyleri, basma kalıp yargılara mahkum olmaktan kurtarmaya yardımcı olmaktadır. Akıl ve mantığın ön planda olduğu bu kültürel zekâ boyutu, önemli olduğu derecede karmaşık bir yapı da olmaktadır (Ang vd., 2006: 101).

Bilişsel kültürel zekâ boyutu, bireylerin farklı kültürlerin gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimlerini, ekonomik-sosyal-yasal yapılarını eğitim veya deneyim yoluyla öğrenme sürecini kapsamaktadır. Bireylerin kültürel bilgi seviyelerinin değerlendirilmesi, kültürel zekânın bu boyutunda yer almaktadır (Ang vd., 2006: 101). Bilişsel kültürel zekâ düzeyi yüksek olan bireylerin, farklı kültürel ortamlara daha kolay bir şekilde adaptasyon sağlayabildiği görülmektedir (Gooden vd., 2017: 224).

Motivasyonel kültürel zekâ boyutu, bireylerin kültürlerarası ortamlardaki heves ve istekliliğini ifade etmektedir. Bu kültürel zekâ boyutu kapsamında, iki temel unsur bulunmaktadır; öz yeterlilik ve iç motivasyon (Amiri vd., 2010: 421). Öz yeterlilik ve iç motivasyonu yüksek olan bireylerin tatmin olma düzeyleri de daha yüksek olmaktadır (Canrinus vd., 2012: 124-126). Ayrıca, motivasyonel kültürel zekâ düzeyi yüksek olan bireylerin, daha etkili ilişkiler de kurabildikleri gözlemlenmektedir (Petrović, 2011: 277).

Davranışsal kültürel zekâ boyutu, bireylerin kültürlerarası ortamlarda sergilemiş oldukları sözlü ve sözsüz davranışlarının tümünü içermektedir (Fang vd., 2018: 156). Bireylerin aldıkları eğitimler ve edindikleri tecrübeler, bu boyut içerisinde önemli bir konuma sahip olmaktadır. Bu kültürel zekâ boyutu yüksek olan bireylerin, farklı kültürel ortamlarda ipuçlarından yararlanarak, uygun olan davranışları sergiledikleri görülmektedir (Earley ve Peterson, 2004: 109).

Kullanım sıklığı olarak, Ang ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen KZÖ, çeşitli araştırmacılar tarafından, araştırmacıların buldukları ülkelerin dillerine uyarlanmıştır. Bu uyarlamalar sonucunda, yapılan çalışmaların güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de yer almaktadır. Güvenilirlik katsayısı olarak 0.70 ve üzeri oranlar, güvenilir olarak nitelendirilmektedir (İlhan ve Çetin, 2014: 99). Bu neticede, ilgili tabloyu incelediğimizde, KZÖ üzerine yapılan çalışmaların güvenilir bir niteliği sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Kültürel Zekâ Ölçeği Üzerine Yapılan Çalışmaların Güvenilirlik Sonuçları

Çalışma	Ülke	Üst Bilişsel	Bilişsel	Motivasyonel	Davranışsal
Ang v.d. (2007)	Çokuluslu	0.88	0.89	0.81	0.86
Şahin v.d. (2013)	Türkiye	0.78	0.81	0.82	0.83
İlhan, Çetin (2014)	Türkiye	0.77	0.79	0.75	0.71
Moyano v.d. (2015)	İspanya	0.77	0.83	0.84	0.85
AL-Dossary (2016)	Suudi Arabistan	0.75	0.83	0.84	0.81
Arastaman (2018)	Türkiye	0.85	0.90	0.86	0.86
Gozzoli, Gazzaroli (2018)	İtalya	0.80	0.84	0.83	0.83
Barzykowski v.d. (2019)	Polonya	0.88	0.87	0.90	0.92

3. Yöntem

Kültürel zekâ kavramı, küreselleşme ile birlikte artan bir öneme sahip olmaktadır (Thomas vd., 2008: 124). Bu paralel gelişimle birlikte, uluslararası literatürde 2000’li yılların başlarında yer edinmeye başlayan kültürel zekâ kavramı, ulusal literatürde yaklaşık 10 sene sonra gelişim göstermeye başlamıştır. Her geçen sene küreselleşmenin olağanüstü bir şekilde hız kazanması, kültürel zekâ ile ilgili yapılan çalışmaların sayısını önemli bir ölçüde artırmaktadır. Bu artış kapsamında, uluslararası ve ulusal çalışmaları derleyen Doğan ve Uysal (2020), yaptıkları çalışmasında kültürel zekâ kavramı ile ilgili yerli literatürde var olan bir kısıtlılık tespit etmiştir (Doğan ve Uysal, 2020: 147). Yaptıkları çalışmada, 124 yabancı araştırma yer alırken, buna karşılık yalnızca 28 yerli araştırma yer almıştır. Ulusal literatürde kültürel zekâ ile ilgili yazılan lisansüstü tezler son yıllarda önemli bir artış göstermektedir. Ancak, bu lisansüstü tezleri içeren, kültürel zekâ ile ilgili yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürdeki bu eksikliği giderebilmek adına, bu

araştırmanın yapılması amaçlanmıştır. 12 Ocak 2023 tarihinde, Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan, kültürel zekâ ile ilgili lisansüstü tez çalışmalarını incelediğimizde, "kültürel zekâ" olarak 29 tane, "kültürel zekâ" olarak da 48 tane çalışmanın var olduğu görülmektedir. Ele alınan bu lisansüstü tez çalışmalarını topladığımızda, 77 çalışmanın yapıldığı sonucuna ulaşmaktayız. Ancak iki çalışmaya erişim kısıtlılığı olmasından dolayı, araştırma kapsamında, kalan 75 çalışma ele alınmıştır.

Yukarıda ifade edilen bu çalışmalar, bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi, çeşitli parametreler aracılığıyla, ilgili konu üzerine bir literatür analizinin yapılmasına, bunun sonucunda kısa ve tanımlayıcı bilgilerin sunulmasına olanak sağlayan bir araştırma modelidir (Vishwakarma ve Mukherjee, 2019: 404; Urfa vd., 2021: 31). Bibliyometrik analiz, yapısal yaklaşımlar ve nicel yöntemler bakımından, sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir analiz yöntemi olmaktadır (Borgman ve Furner, 2002: 3). Bibliyometrik analiz yoluyla, elde edilen verilerin çeşitli parametreler kapsamındaki yönelimleri tespit edilmektedir. Bazı parametreler ele alınarak, aşağıda yer alan soruların, araştırmanın analiz kısmında cevaplanması amaçlanmaktadır:

İlgili yıllar içerisinde, kültürel zekâ üzerine yapılmış lisansüstü tez çalışmalarını yapan araştırmacılar kapsamında;

1. Yapılan çalışmalarda yer alan katılımcıların eğitim düzeylerinin dağılımı nasıldır?
2. Yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
3. Yapılan çalışmaların gerçekleştiği üniversitelerin dağılımı nasıldır?
4. Yapılan çalışmaların gerçekleştiği şehirlerin dağılımı nasıldır?
5. Yapılan çalışmaların bağlı olduğu anabilim dallarının dağılımı nasıldır?
6. Yapılan çalışmalardaki tez danışmanlarının ünvanlarının dağılımı nasıldır?
7. Yapılan çalışmaların yayımlandıkları dillerin dağılımı nasıldır?
8. Yapılan çalışmalarda kullanılan ölçeklerin ve araştırma yöntemlerinin dağılımı nasıldır?
9. Yapılan çalışmaların örneklem, kaynakça ve sayfa sayılarının dağılımı nasıldır?
10. Yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin kullanım sıklığı nasıldır?
11. Yapılan çalışmaların araştırma modellerinde yer alan diğer kavramların kullanım sıklığı nasıldır?

4. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, elde edilen bulguların analizi yapılmaktadır. Araştırmanın amacı kapsamında, oluşturulan her bir soru kapsamlı bir şekilde açıklanarak, kültürel zekâ üzerine yapılmış lisansüstü tez çalışmaları analiz edilmektedir.

4.1. Yapılan çalışmalarda yer alan katılımcıların eğitim düzeylerinin dağılımı nasıldır?

Tablo 2: Tez Düzeyine Göre Yapılan Çalışmalar

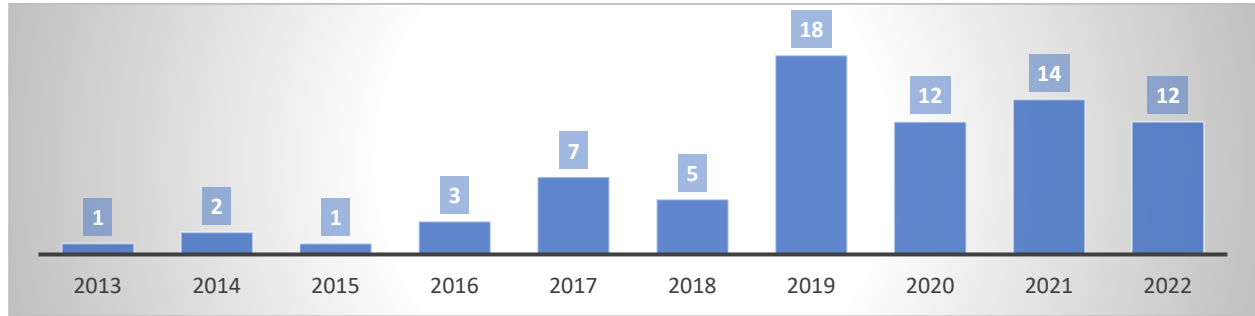
Eğitim Düzeyi	Tez Sayısı	Yazarlar	Yüzde
Yüksek Lisans	53	Dilek, 2014; Ersoy, 2014; Demir, 2015; Kahraman, 2016; Kebabcı, 2016; Köse, 2016; Özaslan, 2017; Ulusoy, 2017; Koyuncu, 2017; Karataş, 2017; Gökten, 2017; Konate, 2018; Kenar, 2018; Dündar, 2019; Şen, 2019; Özdemir, 2019; Özer, 2019; Çınar, 2019; Yazar, 2019; Kartal, 2019; Hazır, 2019; Zengin, 2019; Aktogan, 2019; Gülmez, 2019; Kulli, 2019; İşleyen, 2019; Uğur, 2019; Başcı, 2019; Koçak, 2020; Tutuş, 2020; Duru, 2020; Balççek, 2020; Hüseyinoğlu, 2020; Aydın, 2020; Gökdemir, 2021; Astiningsih, 2021; Kiraz, 2021; Başoğlu, 2021; Buharalı, 2021; Hashımı, 2021; Yılmaz, 2021; Alsayed, 2021; Olgaç, 2021; Çekmez, 2021; Kayadelen, 2022; Erdinç, 2022; Sarıgeyik, 2022; Kedikoğlu, 2022; Kaya, 2022; Yaba, 2022; Güveren, 2022; Çam, 2022; Gökcek, 2022	70,67
Doktora	22	Aksoy, 2013; Kanaslan, 2017; Uysal, 2017; Tunahılar, 2018; Urgan, 2018; Yüksel, 2018; Genç, 2019; Ekinci, 2019; Yıldırım, 2019; Çıpa, 2020; Hoxha, 2020; Şanlı, 2020; Karataş, 2020; Genç, 2020; Taşdemir, 2020; Rengi, 2021; Yılmazçetin, 2021; Qasım, 2021; Çelik, 2021; Alkar, 2022; Hajrullahu, 2022; Kurnaz, 2022	29,33

Kültürel zekâ üzerine lisansüstü tez çalışması yapan araştırmacıların ve bu çalışmaların eğitim düzeylerinin listesi Tablo 2’de yer almaktadır. Ortaya çıkan sonuçları incelediğimizde, yüksek lisans tezlerinin, doktora tezlerinin iki katından daha fazla bir orana sahip olduğu görülmektedir. Yüksek Öğretim Kurumu’nun, 2021-2022 senesinin verilerini baz alarak yayımladığı, eğitim düzeylerinin istatistiklerini incelediğimizde, ortaya çıkan sonucun, kültürel zekâ üzerine yapılmış lisansüstü tezlerinin eğitim düzeylerindeki dağılımla örtüştüğü görülmektedir. Yüksek Öğretim Kurumu tarafından ele alınan tarihlerde, yüksek lisans programlarına kayıtlı öğrenci sayısının 358.271 olduğu, doktora programlarına kayıtlı öğrenci sayılarının ise, 109.540 olduğu hesaplanmıştır. Kültürel zekâ üzerine yapılmış 53 yüksek lisans tezi, toplam tezlerin %70,67’sini oluştururken, yapılmış 22 doktora tezinin de, toplam tezlerin kalan payı olan %29,33’lük kısmını oluşturduğu gözlemlenmektedir.

4.2. Yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?

Kültürel zekâ üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımları Şekil 1’de yer almaktadır. Konuyla ilgili ilk tez çalışmasının 2013 senesinde gerçekleştiği görülmektedir. En az çalışmanın yapıldığı yıl, tek çalışma ile 2013 ve 2015 yılları olmaktadır. En fazla çalışma ise, 18 çalışma ile 2019 senesinde gerçekleşmiştir. İlgili verileri incelediğimizde, kültürel zekâ üzerine yazılan lisansüstü tezlerinin on yıllık bir zaman diliminde meydana geldiği görülmektedir. Bu on yıllık zaman diliminin ilk yarısında 14 çalışmanın yapıldığı ve bu çalışmaların toplam çalışma sayısının yalnızca %19’unu oluşturduğu görülmektedir. Yapılan çalışmaların %81’ini oluşturan 61 tanesinin ise, son beş sene içerisinde gerçekleştiği sonucu, kültürel zekâ üzerine son yıllarda yoğun bir yönelimin olduğu izlenimini ortaya çıkarmaktadır. 2019 senesinin ardından, üçte bir oranında sert bir düşüş yaşansa da, yapılan çalışma sayısının son üç sene içerisinde hala çift hanelerde olmasıyla, kültürel zekâ üzerindeki artan ilginin varlığını koruduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 1: Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

4.3. Yapılan çalışmaların gerçekleştiği üniversitelerin dağılımı nasıldır?

Kültürel zekâ üzerine yapılan ve en az 2 lisansüstü tezinin gerçekleştiği üniversiteler kapsamındaki dağılım, Tablo 3’te gösterilmektedir. Verileri incelediğimizde, en çok çalışmanın 9 çalışma ile %12’lik bir paya sahip olan İstanbul Üniversitesi’nde yapıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. İstanbul Üniversitesi’nin ardından ise, 5 çalışma ile İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi gelmektedir. Bu iki üniversitenin, her birinin toplam çalışma sayısı içerisindeki pay oranı %6,67 olmaktadır.

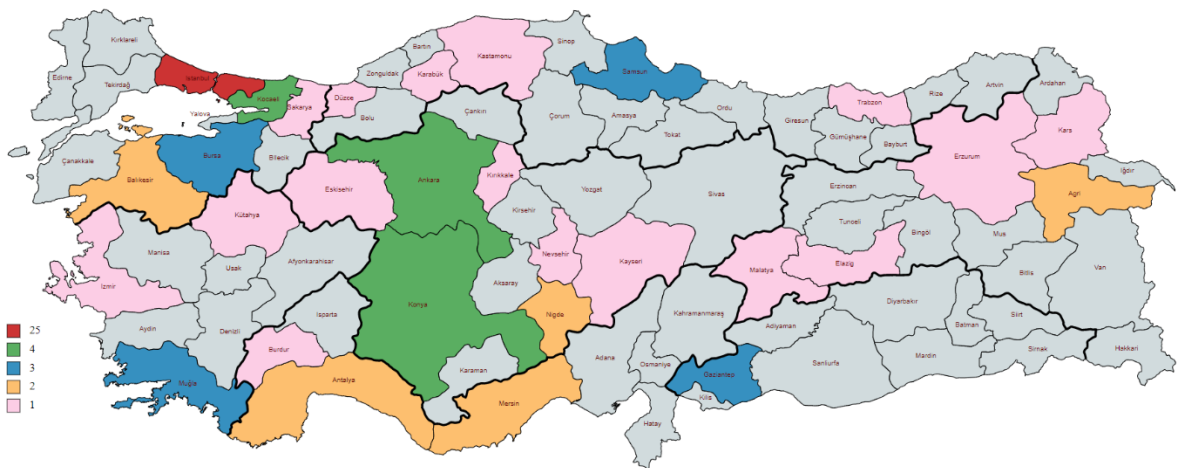
Yüksek lisans çalışmalarının ağırlıklı olması, üniversiteler kapsamında yapılan tez düzeylerine de aynı oranda yansımaktadır. Ancak, Kocaeli Üniversitesi ve Niğde Halis Demir Üniversitesi’nde negatif bir ilişkinin varlığı gözlemlenmektedir. Bu iki üniversite kapsamında, kültürel zekâ üzerine yapılmış doktora tezlerinin sayısının, yüksek lisans tezlerinin sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Tabloda yer almayan tek çalışmanın gerçekleştirildiği üniversitelerin sayısını incelediğimizde ise, 26 farklı üniversitede kültürel zekâ üzerine lisansüstü tezinin yapıldığı görülmektedir. Tek çalışmanın gerçekleştiği bir üniversitenin, toplam çalışma sayısı içerisindeki pay oranı %1,33 olmaktadır.

Tablo 3: Yapılan Çalışmaların Gerçekleştiği Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Dağılım Oranı
İstanbul Üniversitesi	6	3	9	12,00%
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	5	0	5	6,67%
Marmara Üniversitesi	3	2	5	6,67%
Bursa Uludağ Üniversitesi	2	1	3	4,00%
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	3	0	3	4,00%
Kocaeli Üniversitesi	1	2	3	4,00%
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	3	0	3	4,00%
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	3	0	3	4,00%
Selçuk Üniversitesi	2	1	3	4,00%
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	2	0	2	2,67%
Akdeniz Üniversitesi	2	0	2	2,67%
Balıkesir Üniversitesi	2	0	2	2,67%
Beykent Üniversitesi	1	1	2	2,67%
Mersin Üniversitesi	1	1	2	2,67%
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	0	2	2	2,67%

4.4. Yapılan çalışmaların gerçekleştiği şehirlerin dağılımı nasıldır?

Kültürel zekâ üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının gerçekleştiği şehirlere göre dağılım Şekil 2’de gösterilmektedir. Şeklin oluşturulmasında, internet üzerinden haritalama yöntemlerini içeren Map Chart sitesinden faydalanılmıştır. Verileri incelediğimizde, ilgili konu hakkındaki en fazla tez çalışmasının yapıldığı şehrin, açık ara farkla İstanbul olduğu görülmektedir. 25 çalışma ile toplam pay oranında %33,33’lük bir dilime sahip olan bu şehrin, yapılan çalışmaların üçte birine sahip olduğu görülmektedir. En fazla üniversiteyi bünyesinde barındıran şehir olmasının avantajının yanı sıra, kültürel zekâ üzerine lisansüstü tezlerinin de en çok yazıldığı ilk üç üniversiteyi bünyesinde barındırması, bu durumun en kısa özeti olmaktadır.

Şekil 2: Yapılan Çalışmaların Gerçekleştiği Şehirlere Göre Dağılımı

Kaynak: Map Chart, *Türkiye Map*, <https://www.mapchart.net/turkiye.html>, (Erişim Tarihi: 19.02.2023).

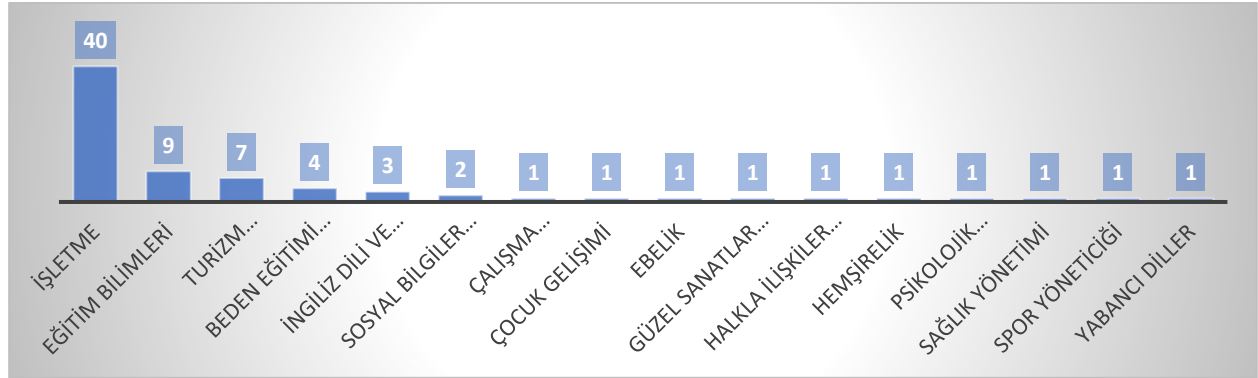
İstanbul’dan sonra ikinci sırada ise, her biri kapsamında yapılan 4 çalışma ve her birinin %5,33’lük bir paya sahip olduğu Ankara, Kocaeli ve Konya şehirleri yer almaktadır. En az çalışmayı bünyesinde barındıran şehir olarak, tek çalışmanın yapıldığı 16 şehrin yer aldığı görülmektedir. Bölge bazlı bir analiz

yaptığımızda ise, İstanbul'un yanı sıra en çok çalışmaların yapıldığı diğer illerin de bir kısmını bünyesinde barındıran Marmara Bölgesi, birinci sırada olmaktadır. Toplamda 35 çalışmaya ev sahipliği yapan Marmara Bölgesi'nin, toplam yapılan çalışma sayısı içerisinde %46,66 pay oranına sahip olarak, yapılan çalışmaların neredeyse yarısına sahip olduğu görülmektedir. En az çalışmanın gerçekleştirildiği bölge olarak ise, 3 çalışma ile toplam çalışma sayısı içerisinde %4'lük bir paya sahip olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi gelmektedir.

4.5. Yapılan çalışmaların bağlı olduğu anabilim dallarının dağılımı nasıldır?

Ele alınan çalışmaların, bağlı oldukları anabilim dalları kapsamındaki dağılım Şekil 3'te incelenmektedir. Toplamda 16 anabilim dalı kapsamında yapılan 75 çalışmanın, 40'unun İşletme Anabilim Dalı altında gerçekleştirildiği görülmektedir. En çok çalışmanın yapıldığı İşletme Anabilim Dalının, toplam çalışma sayısı içerisindeki %53,33'lük payı ile, yapılan toplam çalışmaların yarısından fazlasına sahip olduğu görülmektedir. İşletme Anabilim Dalının ardından, 9 çalışma ile %12'lik bir paya sahip olan Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, onun ardından ise 7 çalışma ile %9,33'lük bir paya sahip olan Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı gelmektedir. Bir çalışma ile en az çalışmanın gerçekleştirildiği anabilim dalları olarak ise, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ve Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dallarının da içerisinde bulunduğu on anabilim dalı yer almaktadır.

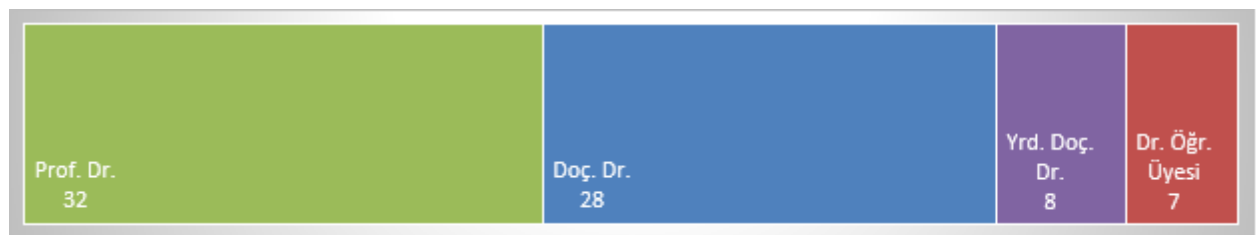
Şekil 3: Yapılan Çalışmaların Bağlı Olduğu Anabilim Dallarının Dağılımı

4.6. Yapılan çalışmalarda tez danışmanlarının ünvanlarının dağılımı nasıldır?

Kültürel zekâ üzerine yazılmış lisansüstü tezlerindeki tez danışmanlarının, tezin yayımlandığı zamanki sahip oldukları ünvanlarının dağılımı Şekil 4'te gösterilmektedir. Şekli incelediğimizde, %42,66'lık bir pay oranına sahip olan 32 çalışmanın danışmanının ünvanının "Prof. Dr." olduğu görülmektedir. %37,33'lük bir pay oranı ile 28 çalışmanın danışmanı "Doç. Dr." ünvanına sahip olarak, çok az bir farkla ikinci sırada yer almaktadır. İlk iki sıra ve son iki sıra, kendi aralarında çok az bir farka sahip olmalarına rağmen, iki grup arasındaki fark bir hayli açıktır. En az yapılan çalışmalar kapsamında, %9,33'lük bir pay oranına sahip olan 7 çalışmanın "Dr. Öğr. Üyesi" ile gerçekleştirildiği, "Yrd. Doç. Dr." ile gerçekleştirilen çalışma sayısının ise, sadece bir fazla olarak %10,66'lık bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, lisansüstü öğrencilerinin tez çalışmalarını gerçekleştirirken, çalışmak istedikleri danışmanlarının ünvanlarının daha yüksek konumda olmasını tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

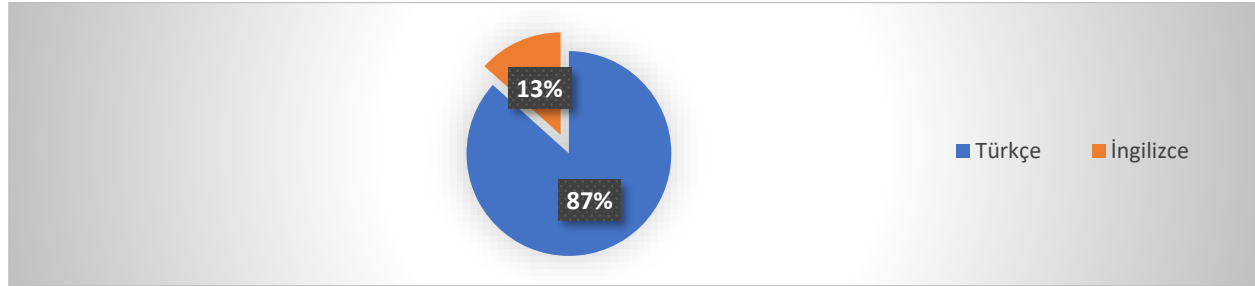
Şekil 4: Yapılan Çalışmalarda Tez Danışmanlarının Ünvanlarına Göre Dağılımı

4.7. Yapılan çalışmaların yayımlandıkları dillerin dağılımı nasıldır?

Kültürel zekâ üzerine yapılan bu çalışmaların yayımlandıkları dillerin dağılımı Şekil 5'te bulunmaktadır. Görseli analiz ettiğimizde, yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Türkçe olarak yayımlandığı görülmektedir. 65 çalışma ile, toplam çalışmaların %87'sini oluşturan Türkçe çalışmalara karşılık, İngilizce olarak yapılan 10 çalışmanın, sadece %13'lük bir pay dilimine sahip olduğu görülmektedir. Kültürel zekâ üzerine yayımlanan ilk lisansüstü tez çalışmasının Türkçe olmasıyla birlikte, ilk Türkçe yayımlanan çalışmanın 2013 yılında yapıldığı sonucuna ulaşabiliriz. Tüm çalışmaları ele aldığımızda ise, yayımlanan ilk İngilizce lisansüstü tez çalışmasının, 2017 senesinde yapıldığı görülmektedir. İngilizce çalışmaların en çok yapıldığı sene olarak ise tüm çalışmaların %40'ını oluşturan, 4 çalışma ile 2021 yılı yer almaktadır.

Şekil 5: Yapılan Çalışmaların Yayımlandıkları Dillere Göre Dağılımı

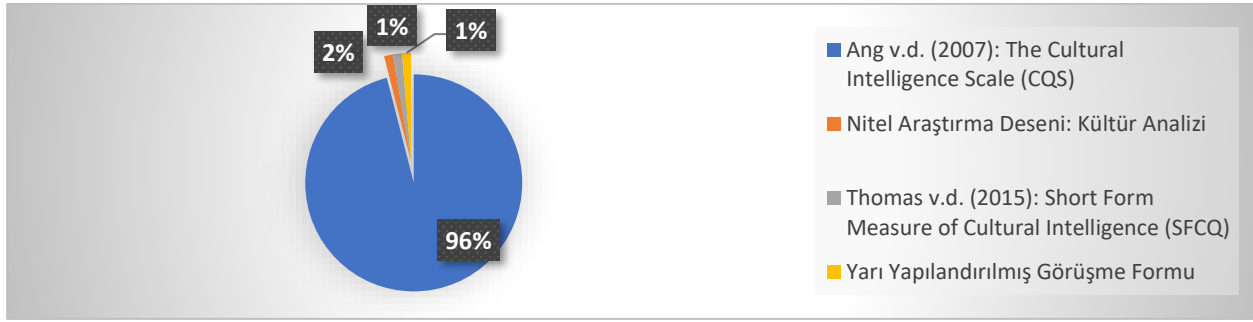

4.8. Yapılan çalışmalarda kullanılan ölçeklerin ve araştırma yöntemlerinin dağılımı nasıldır?

Bu soru kapsamında ilk olarak, yapılan çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemleri incelenmektedir. Araştırma yöntemleri nicel, nitel ve karma olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Nicel araştırma, sayısal değerler yoluyla, olguların açıklanmasına olanak sağlayan istatistiksel bir analiz yöntemidir (Gelo vd., 2008: 268). Kültürel zekâ üzerine, lisansüstü tezlerinde kullanılan araştırma yöntemlerini incelediğimizde, nicel araştırma yöntemlerinin 69 çalışmada kullanıldığı görülmektedir. Nitel araştırma, nicel araştırmanın aksine, metinler, sesler ve resimler gibi sayısal olmayan veriler yoluyla, olguların açıklanmasını sağlayan bir analiz yöntemidir (Gelo vd., 2008: 268). Ele aldığımız çalışmalar kapsamında, sadece 2 çalışmada nitel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği gözlemlenmektedir. Karma araştırma ise, hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinin, bir çalışmada aynı anda kullanılmasını ifade etmektedir (Tashakkori ve Creswell, 2007: 4). Araştırmamız kapsamında, yalnızca 4 çalışmada karma araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Yapılan çalışmalarda kullanılan ölçeklerin dağılımı ise, Şekil 6'da yer almaktadır. Nitel araştırma yöntemleri kapsamında, bir çalışmada "Nitel Araştırma Deseni: Kültür Analizi" (Ersoy, 2014), diğer çalışmada ise "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" (Yaba, 2022) kullanılmıştır. Nicel ve karma araştırma yöntemlerini incelediğimizde ise, kullanılan anket formu olarak, Thomas ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilen "Kültürel Zekâ Ölçeğinin Kısa Formu" yalnızca 1 kere kullanılırken (Şanlı, 2020), Ang ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilen ve çeşitli araştırmacılar tarafından Türkçe uyarlaması yapılan (Şahin vd., 2013; İlhan ve Çetin, 2014; Arastaman, 2018) "Kültürel Zekâ Ölçeği" ise, 72 çalışmada kullanıldığı görülmektedir. 72 çalışma ile, tüm çalışmaların %96'sında kullanılan bu ölçeğin, literatürde büyük bir hakimiyet kurduğunu söyleyebiliriz. Tablo 2'de yer alan, bu kültürel zekâ ölçeğinin farklı ülkelerdeki, farklı çalışmalar sonucunda, elde edilen güvenilirlik düzeylerinin yüksekliğini ele aldığımızda, bu anket formunun literatürdeki rekabetsiz konumunun sebeplerini daha iyi anlamaktayız.

Şekil 6: Yapılan Çalışmalarda Kullanılan Ölçeklere Göre Dağılım

4.9. Yapılan çalışmaların örneklem, kaynakça ve sayfa sayılarının dağılımı nasıldır?

Kültürel zekâ üzerine yapılan lisansüstü tezlerinde kullanılan örneklem sayıları, kaynakça sayıları, sayfa sayıları ve ortalamaları Tablo 4'te yer almaktadır. Örneklem sayısını incelediğimizde, yapılan çalışmalarda en çok kullanılan örneklem aralığının "400 ve üzeri" olduğu görülmektedir. 20 çalışmada kullanılan bu örneklem aralığı, toplam çalışmaların %26,66'sını oluşturmaktadır. Tüm çalışmalarda kullanılan örneklem sayılarının ortalamasının ise 314 olduğu belirlenmiştir.

Kullanılan kaynakça sayılarına baktığımızda ise, ele alınan çalışmalarda en fazla "100 ve altı" kaynakçanın kullanıldığı görülmektedir. 200 ve altında kullanılan kaynakça sayılarını topladığımızda, bu sayı aralığının kullanılan toplam kaynakça oranının %68'ini oluşturduğu görülmektedir. Kullanılan ortalama kaynakça sayısının da 173 olduğu bilinmektedir.

Çalışmaların sayfa sayılarını incelediğimizde ise, "100 ve altı" olan çalışmaların sayısı, toplam çalışmalar içerisinde %42,66 ile büyük bir oranda olmaktadır. 250 ve daha altında bir sayfa sayısına sahip olan çalışmaların, toplam çalışma sayısı içerisindeki oranı %94,66 olmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun 250 sayfadan daha az olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ortalama sayfa sayısının 131 olması da bu sonucu doğrulayan bir niteliktedir.

Tablo 4: Yapılan Çalışmaların Örneklem, Kaynakça ve Sayfa Sayılarının Dağılımı

Oranlar	Örneklem Sayısı	Kaynakça Sayısı	Sayfa Sayısı
100 ve altı	8	20	32
101-150	8	16	22
151-200	7	15	8
201-250	6	8	9
251-300	7	10	2
301-350	10	3	1
351-400	9	1	0
400 ve üzeri	20	2	1
Ortalamalar	314	173	131

4.10. Yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin kullanım sıklığı nasıldır?

Ele alınan çalışmalarda, kullanım sıklığı iki ve üzeri olan anahtar kelimeler Şekil 7'de gösterilmektedir. Yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin tespiti için, internet tarayıcısı üzerinden, kelime bulutu analiz yönteminden faydalanılmıştır. Kelime bulutu analizi, metinler üzerinde, basit bir şekilde kullanım sıklığıyla ilişkili olarak, boyutlandırma yapan bir görselleştirme yöntemidir (Heimerl vd., 2014: 1833). Ortaya çıkan 69 sonuç arasında, en sık kullanılan anahtar kelimeler olarak "zeka", "kültürel" ve "kültürlerarası" kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Kültürel zekâ kavramının kelimeleri olan, "zeka" kavramı 100, "kültürel" kavramı 82 kullanım sıklığıyla en çok kullanılan anahtar kelimeler olmaktadır. Kültürel zekâ ile duygusal zeka ve sosyal zeka arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışma

sayısının çok olması, bu iki kelime arasındaki farkın en büyük sebeplerinden birisi olmaktadır. Bu iki temel kavramdan sonra, dik bir düşünüş yaşanarak, 17 kullanım sıklığıyla “kültürlerarası” kavramı üçüncü sırada yer almaktadır. “Kültür” kavramı 13 ve onun ardından kullanım sıklığı son çift haneli olan “duygusal” kavramı 10 kere kullanılmıştır.

Şekil 7: Yapılan Çalışmalarda Kullanılan Anahtar Kelimelerin Kullanım Sıklığı

Kaynak: Word It Out, <https://worditout.com/word-cloud/create>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

4.11. Yapılan çalışmaların araştırma modellerinde yer alan diğer kavramların kullanım sıklığı nasıldır?

Kültürel zekâ üzerine ele alınmış lisansüstü tezlerinde kullanılan, kullanım sıklığı 2 ve daha fazla olan kavramlar, kelime bulutu analizi yöntemiyle Şekil 8’de yer almaktadır. Şekli incelediğimizde, “kültürlerarası”, “zeka”, “çokkültürlülük” ve “duygusal” kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir. “Kültürlerarası” kavramı, 15 kullanım sıklığıyla, kültürel zekâ ile en sık ilişki içerisinde olan araştırma konusu olmaktadır. “Zeka” kavramı, 12 kullanım sıklığıyla ikinci sırada yer alırken, onun ardından 10 kullanım sıklığı ile “duygusal” ve “çokkültürlülük” kavramları gelmektedir. Ele alınan sonuçları incelediğimizde, geniş bir ilişki havuzuna sahip olan kültürel zekâ kavramının, küresel ve davranışsal konular ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Şekil 8: Yapılan Çalışmaların Araştırma Modellerinde Yer Alan Diğer Konuların Kullanım Sıklığı

Kaynak: Word It Out, <https://worditout.com/word-cloud/create>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

5. Sonuç

Bu çalışmada, ulusal yazında önemli bir artış gösteren, kültürel zekâ kavramı üzerine yapılmış olan lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi ele alınmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde, bu kavram üzerinde katlanarak artan bir ilginin varlığından bahsedilebilmektedir. Özellikle son beş sene içerisinde meydana gelen çalışmaların sayısındaki artış, bu kavram üzerine yapılan araştırmaların sayısının, ilerleyen yıllar içerisinde daha da artacağını göstermektedir.

Yaşanılan çevre ve kurulan etkileşimler, bireylerin kişiliklerinde, hayata karşı bakış açılarında ve düşünce yapılarında önemli bir rol oynamaktadır (Schmitt vd., 2007: 175). Küreselleşmenin etkilerini yoğun bir şekilde hisseden ve çok kültürlü yapılaşmaları bünyesinde yoğun bir şekilde barındıran illerin başında gelen İstanbul’un, kültürel zekâ üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların büyük bir çoğunluğuna ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bu sonuç kapsamında, İstanbul’da yaşanan küreselleşmenin boyutu ile

İstanbul'da gerçekleştirilen kültürel zekâ üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin sayısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir.

Küreselleşmenin artmasıyla birlikte, iş dünyasında meydana gelen çok kültürlü yapılaşmaların kaçınılmaz olması, kültürel zekâ kavramının önem kazanmasındaki sebeplerden bir diğeri olmaktadır. Bu kaçınılmaz yapı kapsamında, iş dünyasında etkin, verimli ve rasyonel sonuçların alınmasına olanak sağlayacak personellerin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Yönetim, pazarlama, finans, muhasebe, insan kaynakları, üretim ve ar-ge gibi fonksiyonlarıyla, bu personellerin geliştirilmesinde öncü olan işletme anabilim dalının, kültürel zekâ kavramı üzerine, diğeri anabilim dallarına kıyasla daha yoğun bir yönelim içerisinde olduğu görülmektedir.

Kültürel zekâ üzerine, ele alınan yüksek lisans ve doktora çalışmaları kapsamında, yapılan nicel araştırmaların neredeyse hepsinde Ang ve diğeri (2007) tarafından geliştirilen "Kültürel Zekâ Ölçeği" formu kullanılmıştır. İlgili konu kapsamında bu kültürel zekâ formunu, ulusal literatürün gelişimine öncülük eden yapı taşlarından birisi olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, araştırmacılara sunduğu yüksek güvenilirlik oranlarıyla bir rehber görevi görerek, kültürel zekâ kavramının ulusal literatürde hızlıca artış göstermesine olanak sağlayan bu ölçek, yeri kolaylıkla doldurulamayacak bir konumda olduğunu göstermektedir (İlhan ve Çetin, 2014: 110).

Ele alınan lisansüstü çalışmalarda kullanılan temel anahtar kelimelere baktığımızda, "kültürel" ve "zeka" kavramlarının yanı sıra, "kültür" ve "duygusal" kavramlarının da ön plana çıktığı görülmektedir. "Kültür" ve "duygusal" anahtar kelimelerinin bu kadar sık kullanılması, bu kavramın çok kültürlü ortamlarda kurulan etkileşimler üzerinde yoğun bir şekilde durmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Ayrıca, psikolojik ve davranışsal olarak ele alınan bu çalışmalarda kurulan ilişkiler kapsamında "çok kültürlülük", "kültürlerarası", "duygusal", "zeka", "sosyal" ve "kişilik" konularının da önemli bir rolünün olduğu görülmektedir.

Teknolojinin her geçen gün daha da gelişmesi, dünyanın daha küresel bir hal almasına ve bireylerin farklı kültürel yapılara daha yoğun bir şekilde maruz kalmasına sebep olmaktadır. Bu gelişmelerin katlanarak devam edeceği öngörüsüyle yola çıkarak, bir ihtiyaç haline gelecek olan kültürel zekânın artırılması durumu, önümüzdeki yıllar içerisinde daha da önem kazanacağı ve bu kavram üzerine yapılan çalışmaların sayısında büyük oranda artışların yaşanacağını düşünülmektedir. Ayrıca, bu artışlar kapsamında, kültürel zekâ kavramının belirli perspektiflerin sınırlarını aşarak, daha fazla araştırma alanına yayılacağı öngörülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Aksoy, Z. (2013), *Kültürel Zekâ ve Çokkültürlü Ortamlardaki Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Ege Üniversitesi, İzmir.

Aktogan, S. (2019), *Sosyal Zekâ Ve Kültürel Zekânın Dönüşümcü Ve Etkileşimci Liderlik İle İlişisine Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- AL-Dossary, S. A. (2016), Psychometric Properties of the Cultural Intelligence Scale in a Saudi Arabian Context, *International Journal of Selection and Assessment*, 24 (4), s.305-311.
- Alkar, E. (2022), *Eğitim Göçü Perspektifinde Uluslararası Öğrencilerin Kültürel Zekâ Düzeyleri ile Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürlenme Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi (Bursa Uludağ Üniversitesi Örneği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Alon, I. Boulanger, M., Elston, J. A., Galanaki, E., Martínez de Ibarreta, C., Meyers, J., Muñiz-Ferrer, M. ve Velez-Calle, A. (2018), Business Cultural Intelligence Quotient: A Five Country Study, *Thunderbird, International Business Review*, 60 (3), s.237-250.
- Alsayed, N. (2021), *The Relationship Between Cultural Intelligence (CQ) And Cross-Cultural Adjustment: Evidence From Turkey*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Amiri, A. N., Moghimi, S. M. ve Kazemi, M. (2010), Studying the Relationship Between Cultural Intelligence and Employees' Performance, *European Journal of Scientific Research*, 42 (3), s.418-427.
- Ang, S., Ng, K. Y. ve Rockstuhl, T. (2020), *Cultural Intelligence*, s.273-323.
- Ang, S., Van Dyne, L. ve Koh, C. (2006), Personality Correlates of the Four-Factor Model of Cultural Intelligence, *Group and Organization Management*, 31 (1), s.100-123.
- Ang, S., Van Dyne, L., Koh, C., Ng, K. Y., Templer, K. J., Tay, C. ve Chandrasekar, N. A. (2007), Cultural Intelligence: Its Measurement and Effects on Cultural Judgment and Decision Making, *Cultural Adaptation and Task Performance, Management and Organization Review*, 3 (3), s.335-371.
- Arastaman, G. (2018), Kültürel Zeka Ölçeğinin (KZÖ) Türk Akademisyenler Üzerinde Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Yükseköğretim Dergisi*, 8 (1), s.1-8.
- Astiningsih, P. (2021), *Kültürel Zekanın Kültürlerarası Uyum ve Akademik Performans Üzerine Etkisi: Uluslararası Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Aydın, N. (2020), *Kültürlerarası Etkililik ile Kültürel Zeka İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Rolü Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Balçışek, M. M. (2020), *Yurt Dışında Bulunan Türk Çalışanların Kültürel Zekâlarının Mutluluk Düzeyleri ile İlişkisi ve Yurt Dışı Deneyimlerinin Moderatör Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Barzykowski, K., Majda, A., Szkup, M. ve Przyłęcki, P. (2019), The Polish Version of the Cultural Intelligence Scale: Assessment of its Reliability and Validity Among Healthcare Professionals and Medical Faculty Students, *PloS One*, 14 (11), e0225240.
- Başçı, Y. (2019), *Kültürel Farklılıkların Yönetiminde Kültürel Zekânın Rolüne İlişkin Havayolu Kabin Personeli Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Başoğlu, C. İ. (2021), *Sosyal Zekânın Girişimcilik Eğilimine Etkisinde Kültürel Zekânın Aracı Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Borgman, C. L. ve Furner, J. (2002), Scholarly Communication and Bibliometrics, *Annual Review of Information Science and Technology*, 36 (1), s.1-53.
- Brislin, R., Worthley, R. ve MacNab, B. (2006), Cultural Intelligence: Understanding Behaviors that Serve People's Goals, *Group & Organization Management*, 31 (1), s.40-55.
- Buharalı, D. (2021), *Kültürel Zekânın Akademik Motivasyon Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Canrinus, E. T., Helms-Lorenz, M., Beijaard, D., Buitink, J. ve Hofman, A. (2012), Self-Efficacy, Job Satisfaction, Motivation and Commitment: Exploring the Relationships Between Indicators of Teachers' Professional Identity, *European Journal of Psychology and Education*, 27, s.115-132.

- Crowne, K. A. (2009), The Relationships Among Social Intelligence, Emotional Intelligence and Cultural Intelligence, *Organizational Management Journal*, 6 (3), s.148-163.
- Çam, D. (2022), *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Kültürel Zekâ Düzeyleri ile Mesleki Etik İlkelere Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Iğdır İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı.
- Çekmez, R. (2021), *Kültürel Zeka ve Duygusal Zekanın İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Akademisyenler Üzerinde Yapılan Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, S. (2021), *Müzik Öğretmeni Adaylarının Çokkültürlü Kişilik, Değerler, Kültürel Zekâ Düzeyleri ve Yerel Müziklere İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çınar, F. İ. (2019), *Kültürel Zekânın Sosyal Fobi ve Yalnızlık Üzerine Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çıpa, D. (2020), *Duygusal ve Kültürel Zekâ, Sosyal Sermaye, İş Doymumu ve Örgütsel Bağlılık İlişkileri: Eğitim Sektöründe Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Demir, G. (2015), *Kültürel Zekâ ve Tükenmişlik İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Dilek, N. K. (2014), *Kültürel Farklılıkların Yönetimi Sürecinde Kültürel Zeka'nın Etkinliği: A Grubu Seyahat Acentaları Yöneticileri Üzerine Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Doğan, S. ve Karakuş, Ş. (2020), Kültürel Zeka: Tanımsal, Yapısal ve İlişkisel Bir İnceleme Çalışması, *İş ve İnsan Dergisi*, 7 (1), s.147-169.
- Duru, E. S. (2020), *Kültürel Zekanın İş ve Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dündar, S. (2019), *Kültürel Zekâ ve Duygusal Zekânın Liderlik Tipleri Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Earley, P. C. ve Ang, S. (2003), *Cultural Intelligence: Individual Interaction Across Cultures*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Earley, P. C. ve Mosakowski, E. (2004), Cultural Intelligence, *Harvard Business Review*, 82 (10), s.139-146.
- Earley, P. C. ve Peterson, R. S. (2004), The Elusive Cultural Chameleon: Cultural Intelligence as a New Approach to Intercultural Training for the Global Manager, *Academy of Management Learning & Education*, 3 (1), s.100-115.
- Ekinci, Ö. (2019), *Ortaöğretim Okulu Öğretmenlerinin Kültürel Zekâ Düzeyleri ile Çokkültürlü Yeterlik Algularının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Erdinç, G. (2022), *Kültürel Zekânın Liderlik Etkinliğindeki Rolünün İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gebze Teknik Üniversitesi, Kocaeli.
- Ersoy, A. (2014), *Kültürel Farklılıkların Yönetiminde Kültürel Zekanın Rolüne İlişkin Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Fang, F., Schei, V. ve Selart, M. (2018), Hype or Hope? A New Look at the Research on Cultural Intelligence, *International Journal of Intercultural Relations*, 66, s.148-171.
- Gelo, O., Braakmann, D. ve Benetka, G. (2008), Quantitative and Qualitative Research: Beyond the Debate, *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 42, s.266-290.

- Genç, A. (2020), *Çalışanların Duygusal ve Kültürel Zekâlarının Uluslararası Hasta Sağlık Hizmetlerinde Mesleklerarası İşbirliğine Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Genç, A. B. (2019), *Psikolojik Danışmanların Etkili Psikolojik Danışman Nitelikleri ile Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışma Yeterlikleri Arasındaki İlişkide Kültürel Zekânın ve Bilişsel Esnekliğin Aracı Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Gooden, D. J., Creque, C. A. ve Chin-Loy, C. (2017), The Impact of Metacognitive, Cognitive and Motivational Cultural Intelligence on Behavioral Cultural Intelligence, *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 16 (3), s.223-230.
- Gozzoli, C. ve Gazzaroli, D. (2018), The Cultural Intelligence Scale (CQS): A Contribution to the Italian Validation, *Frontiers in Psychology*, 9, 1183.
- Gökcek, Z. B. Y. (2022), *Öğretmenlerde Kültürel Zeka, Yaşam Doyumu ve İş Performansı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gökdemir, S. (2021), *Farklılıkların Yönetimi ve Kültürel Zekâ Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Gökten, Ö. (2017), *Participating in Erasmus Student Mobility Program and Cultural Intelligence*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Gülmez, S. (2019), *Çok Kültürlü Konaklama İşletmelerinin İş Performansı Anahtarı: Kültürel Zekâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Güveren, N. (2022), *Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Kültürel Zekâ ile Kültürel Duyarlılıkları Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Hajrullahu, V. (2022), *Kültürel Zekâ ve Kültürlerarası Uyumluluk İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Hashumi, A. (2021), *The Relationship Between Political Skills and Cultural Intelligence Levels of Tourism Sector Employees Working in Eminonu Region*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Hazır, E. (2019), *Öğrencilerin Kültürel Zekâ Düzeyleri (CQ) ile İletişim Becerileri Arasındaki İlişki: Bir Model Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Heimerl, F., Lohmann, S., Lange, S. ve Ertl, T. (2014), *Word Cloud Explorer: Text Analytics Based on Word Clouds*, In 2014 47st Hawaii International Conference on System Sciences, s.1833-1842.
- Herrmann, E., Call, J. Hernández-Lloreda, M. V., Hare, B. ve Tomasello, M. (2007), Humans Have Evolved Specialized Skills of Social Cognition: The Cultural Intelligence Hypothesis, *Science*, 317 (5843), s.1360-1366.
- Hofstede, G. (1980), Culture and Organizations, *International Studies of Management & Organization*, 10 (4), s.15-41.
- Hoxha, F. A. (2020), *Cultural Intelligence on Conflict Management Style: A Research in Multicultural Context*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Hüseyinoğlu, M. (2020), *Pre-Service EIT Teachers' Level of Cultural Intelligence: A Mixed Method Study*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- İlhan, M. ve Çetin, B. (2014), Kültürel Zeka Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması [Validity and Reliability Study of the Turkish Version of the Cultural Intelligence Scale], *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (29-2), s.94-114.
- İşleyen, F. (2019), *Çalışanların Kişilik Özelliklerinin Kültürel Zekâ Üzerindeki Etkisi: Çokuluslu İşletmelerde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Jiang, W. (2000), The Relationship Between Culture and Language, *ELT Journal*, 54 (4), s.328-334.

- Kahraman, M. (2016), *Yabancı Dilde Kültürel Zekâya Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Kanaslan, E. K. (2017), *Yabancı Yöneticilerde Kültürel Zekâ ve Yönetici Etkinliği İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karataş, B. (2020), *Spor Alanında Çalışan Akademisyenlerin İletişim Becerileri İle Kültürel Zekâ Düzeylerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Karataş, G. (2017), *Kobilerde Kültürel Zekânın Kurumsal Girişimcilik Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Kartal, M. (2019), *Beden Eğitimi ve Spor Bölümü Öğretmen Adaylarının Konuşma Kaygısı ve Kültürel Zekâ Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Kaya, Z. (2022), *Duygusal Zekâ, Kültürel Zekâ ve Stratejik Düşünme Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Kayadelen, K. (2022), *Suriyeli İlkokul Öğrencilerine Türkçe Öğretimi Yapan Öğretmenlerin Kültürel Zekâ Düzeyleri ile Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Kebabcı, V. (2016), *Kişilik ve Kültürel Zeka Arasındaki İlişki: Havayolu Çalışanları Üzerine Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Kedikoğlu, A. (2022), *Ebelik Öğrencilerinin Kültürel Zekâ, İletişim ve Kültürel Etkililik Düzeyleri Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Kenar, G. (2018), *Kültürel Zekânın Çalışanların Örgütsel Çatışmaları Çözme Yöntemlerine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- King, A. (1990), Architecture, Capital and the Globalization of Culture, *Theory, Culture & Society*, 7 (2-3), s.397-411.
- Kiraz, G. (2021), *The Role of The Cultural Intelligence Levels of English Language Teachers in Foreign Language Teaching*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Koçak, Y. Ö. (2020), *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çokkültürlü Eğitim Tutumları ile Kültürel Zekaları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Konate, T. (2018), *Yabancı Öğrencilerin Kültürel Uyumunda Kültürel Zekanın Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Koyuncu, Ü. (2017), *Kültürel Zeka ve Girişimcilik Yönelimi Arasındaki İlişki: Laleli Pazarındaki Mikro Ölçekli İşletmeler Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köse, N. (2016), *Erasmus Programının Kültürel Zekâ Üzerine Etkisinde Demografik Özelliklerin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Kurnaz, G. (2022), *Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kültürel Zekâ Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Uyumun Aracılık Rolü: Uluslararası Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Küllü, B. (2019), *Kültürel Zekâ ve Kültürlerarası İletişim Kaygısı Arasındaki İlişki: Türkiye ve İngiltere Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Livermore, D. ve Ang, S. (2015), *Leading with Cultural Intelligence: The Real Secret to Success*, Amacom.

- MacNab, B. R. ve Worthley, R. (2012), Individual Characteristics as Predictors of Cultural Intelligence Development: The Relevance of Self-Efficacy, *International Journal of Intercultural Relation*, 36 (1), s.62-71.
- Map Chart, *Türkiye Map*, <https://www.mapchart.net/turkiye.html>, (Erişim Tarihi: 19.02.2023).
- Mayer, J. D. ve Salovey, P. (1993), The Intelligence of Emotional Intelligence, *Intelligence*, 17 (4), s.433-442.
- Moyano, M., Tabernero, C., Melero, R. ve Trujillo, H. M. (2015), Spanish Version of the Cultural Intelligence Scale (CQS)/ Versión Española de la Escala de Inteligencia Cultural (EIC), *Revista de Psicología Social*, 30 (1), s.182-216.
- Ng, K. Y., Van Dyne, L. ve Ang, S. (2009), Developing Global Leaders: The Role of International Experience and Cultural Intelligence, *Advances in Global Leadership*, Emerald Group Publishing Limited, 5, s.225-250.
- Olgaç, Ö. (2021), *Liderin Duygusal Zekâsı ile İşletmenin Dinamik Yetenekleri Arasındaki İlişkide Kültürel Zekânın Düzenleyici Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ott, D. L. ve Michailova, S. (2018), Cultural Intelligence: A Review and New Research Avenues, *International Journal of Management Reviews*, 20 (1), s.99-119.
- Özaslan, A. (2017), *The Relationship Between Social Intelligence, Cultural Intelligence, Anxiety, Attitude Levels and Willingness To Communicate in English*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Özdemir, K. (2019), *Kültürel Zekânın Kültürlerarası Duyarlılık Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Özer, Ş. C. (2019), *Spor Temalı Erasmus Plus Gençlik Projesine Katılan Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Zekâ Olgusundaki Değişimlerin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Petrović, D. S. (2011), How Do Teachers Percieve Their Cultural Intelligence, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 11, s.276-280.
- Qasım, H. M. A. (2021), *The Impact of International Experience on Global Leadership Emergence: The Moderated Mediation Effect of Cultural Intelligence and Intercultural Adjustment*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Rengi, Ö. (2021), *Eğitim Örgütlerinde Farklılıkların Yönetimi ve Kültürel Zekâ ile İlişisinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Sarıgeyik, B. E. (2022), *Exploring The Relationship Between In-Service Efl Teachers' Cultural Intelligence and Their Attitudes Toward Multicultural Education*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Schmitt, D. P., Allik, J., McCrae, R. R. ve Benet-Martinez, V. (2007), The Geographic Distribution of Big Five Personality Traits: Patterns and Profiles of Human Self-Description Across 56 Nations, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38 (2), s.173-212.
- Sotshangane, N. (2002), What Impact Globalization Has on Cultural Diversity? *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1 (4), s.214-231.
- Şahin, F., Gürbüz, S., Köksal, O. ve Ercan, Ü. (2013), Measuring Cultural Intelligence in the Turkish Context, *International Journal of Selection and Assessment*, 21 (2), s.135-144.
- Şanlı, S. C. (2020), *Otel Çalışanlarının Kültürel Zekâ Düzeyi, Çatışma Yönetim Stili ve Kariyer Tatmini İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Mersin Üniversitesi, Mersin.

- Şen, G. (2019), *Kültürel Zekâ ve Kültürel Adaptasyonun Akademik Performans Üzerine Etkisi: Üniversitelerdeki Yabancı Uyruklu Öğrencilerle Yapılan Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Tashakkori, A. ve Creswell, J. W. (2007), The New Era of Mixed Methods, *Journal of Mixed Methods Research*, 1 (1), s.3-7.
- Taşdemir, D. D. (2020), *Kültürel Zekâ, Duygusal Emek ve İş Performansı Arasındaki İlişkilerin Çok Kültürlü Bir Ortamda İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Thomas, D. C., Elron E., Stahl, G., Ekelund, B. Z., Ravlin, E. C., Cerdin, J. L., Poelmans, S., Brislin, R., Pekerti, A., Aycan, Z., Maznevski, M., Au, K. ve Lazarova, M. B. (2008), Cultural Intelligence: Domain and Assessment, *International Journal of Cross Cultural Management*, 8 (2), s.123-143.
- Thomas, D. C., Liao, Y., Aycan, Z., Cerdin, J. L., Pekerti, A. A., Ravlin, E. C., Stahl, G. K., Lazarova, M. B., Fock, H., Arli, D., Moeller, M., Okimoto, T. G. ve Van De Vijver, F. (2015), Cultural Intelligence: A Theory-Based, Short Form Measure, *Journal of International Business Studies*, 46, s.1099-1118.
- Triandis, H. C. (2006), Cultural Intelligence in Organizations, *Group and Organization Management*, 31 (1), s.20-26.
- Tunalılar, T. T. (2018), *Yöneticinin Kültürel Zekâsının Çalışanların Duygusal Bağlılığıyla İlişkisi ve İlişki Uzaklığının Düzenleyici Rolü: Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Tutuş, G. (2020), *Çok Kültürlü Ortamda Kültürel Zekânın Kültürlerarası Duyarlılık Üzerine Etkisi: Portekiz Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Uğur, M. K. (2019), *Kültürlerarası Duyarlılık ile Kültürel Zeka Arasındaki İlişkide Çokkültürlü Eğitim Tutumu, Empatik Eğilim Ve Tükenmişliğin Aracı Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Ulusoy, H. (2017), *Turist Rehberlerinin Kültürel Zekâ Düzeyi ve Özyeterlilik İnançlarının Hizmet Sunumuna Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Urfa, A. M., Can, E., Beder, N. ve Kavgaci, Y. (2021), A Bibliometric Analysis of the Eclectic Paradigm in Turkish Literature, *Istanbul Management Journal*, 91, s.25-57.
- Urgan, S. (2018), *Sosyal Sermaye Ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Kültürel Zekâyla İlişkisine Yönelik Sağlık Sektöründe Uluslararası Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Uysal, Ş. (2017), *Kobi Yöneticilerinin Kültürel Zekâlarının İşletmenin Uluslararasılaşma Derecesine Etkisinde Uluslararasılaşma Tutumunun Aracılık Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Van der Horst, C. A. ve Albertyn, R. M. (2018), The Importance of Metacognition and the Experiential Learning Process within a Cultural Intelligence-Based Approach to Cross-Cultural Coaching, *SA Journal of Human Research Management*, 16 (1), s.1-11.
- Vedadi, A., Kheiri, B. ve Abbasalizadeh, M. (2010), The Relationship Between Cultural Intelligence and Achievement: A Case Study in an Iranian Company, *Iranian Journal of Management Studies*, 3 (3), s.25-38.
- Vishwakarma, P. ve Mukherjee, S. (2019), Forty-Three Years Journey of Tourism Recreation Research: A Bibliometric Analysis, *Tourism Recreation Research*, 44 (4), s.403-418.
- Word It Out, <https://worditout.com/word-cloud/create>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

- Yaba, B. (2022), *Öğretim Elemanlarının Kültürel Zekalarının İncelenmesi (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Yazar, F. (2019), *Kültürel Zeka ve Kariyer Yönetimi İlişkisi: Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yıldırım, Y. (2019), *Örgüt Kültürünün Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Kültürel Zekâ ile Duygusal Zekânın Düzenleyici Rolü ve Örgütsel İletişimin Aracılık Rolü: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, O. (2021), *Üniversite Öğrencilerinin Kültürel Zekâ ve Spor ile Sosyalleşme Düzeylerinin Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı.
- Yılmazçetin, Ş. (2021), *Duygusal Zekâ, Sosyal Zekâ ve Kültürel Zekâ ile Girişimcilik Eğilimi Etkileşimi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yükseköğretim Kurulu, *Ulusal Tez Merkezi*, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>, (Erişim Tarihi: 12.01.2023).
- Yükseköğretim Kurulu, *Öğrenim Düzeyine Göre Öğrenci Sayısı*, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 19.02.2023).
- Yüksek, A. (2018), *Öğretmenlerin Çokkültürlü Yeterlik Algılarının Küresel Vatandaşlık Algıları Üzerine Etkisi ve Kültürel Zekânın Bu İlişki Üzerindeki Aracı Etkisinin Belirlenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Zengin, F. N. (2019), *The Importance of Cultural Intelligence in International Organizations and Its Impact on Employee Motivation*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1165-1180, doi: 10.11616/asbi.1269227

Mevduat Bankalarının Piyasa Riskine Karşı Duyarlılıkları

Sensitivity Analysis of Deposit Banks to The Market Risk

Semin PAKSOY¹ , Hande ŞAHİN²

Geliş Tarihi (Received): 22.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 18.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışmanın amacı mevduat bankalarının piyasa riskine karşı duyarlılıklarının kümeleme analizi ile değerlendirilmesidir. Analizde bankalar, 2015-2017 kriz içermeyen ve 2018-2020 kriz içeren olmak üzere iki farklı dönem için ele alınarak incelenmektedir. Kriz içermeyen dönemde bankaların %42'sinin ve tüm kamu bankalarının iyi performans gösteren grupta, kriz içeren dönemde ise tüm kamu bankalarının orta düzey performans gösteren grupta yer aldığı, görülmektedir. Kriz içeren dönemde yabancı sermayeli bankaların çoğunun piyasa riskine karşı duyarlılık açısından en iyi performansı sergileyen kümede yer aldığı, kamu sermayeli bankaların hiç birinin bu kümede yer alamadığı görülmektedir. Ayrıca kriz içeren dönemde iyi performans gösteren bankaların %45 oranında azaldığı gözlenmektedir. Bu durum ağırlıklı olarak bankaların piyasa riskine karşı duyarlı olmadıklarını ve ekonomik krize yeterince hazırlıklı olmadığını işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Banka rasyoları, Mevduat bankaları, Piyasa riskleri, Kümeleme analizi

&

Abstract: The aim of this study is to evaluate the sensitivity to the market risk of deposit banks using a cluster analysis method. In the analysis, banks are examined for two different periods, 2015-2017 crisis free and 2018-2020 with crisis. It is seen that 42% of the banks and all public banks are in the group with good performance in the crisis-free period, and all public banks are in the group with medium performance in the crisis period. It is observed that most of the foreign-owned banks were in the cluster that showed the best performance in terms of sensitivity to market risk during the crisis period, and none of the state-owned banks were included in this cluster. In addition, it is observed that banks that performed well in the crisis period decreased by 45%. This situation mainly indicates that banks are not sensitive to the market risk and are not prepared enough for the economic crisis.

Keywords: Bank ratios, Deposit banks, Market risks, Cluster analysis.

Atıf/Cite as: Paksoy, S., Şahin, H. (2023). Mevduat Bankalarının Piyasa Riskine Karşı Duyarlılıkları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1165-1180. doi: 10.11616/asbi.1269227

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Semin Paksoy, Çukurova Üniversitesi, spaksoy@cu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Arş. Gör., Hande Şahin, Çukurova Üniversitesi, hande92.hs@gmail.com.

1. Giriş

Bankacılık sektörü, Türkiye Bankalar Birliği (TBB)'nin sunmuş olduğu kaynaklara göre, finansal hizmetlerin sağlandığı ve ekonomik faaliyetlerin desteklendiği bir sektördür. Bu tarife göre, bankalar bireylerin, işletmelerin ve hükümetlerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli ürün ve hizmetler sunan kuruluşlar olarak kabul edilmektedir. Bankacılık sektörünün temel faaliyetleri arasında mevduat kabul etme, kredi sağlama, ödeme işlemleri, yatırım yapma ve sigorta hizmetleri bulunmaktadır. Türkiye ekonomisi bağlamında bankacılık sektörü, ekonomik büyümeyi destekleme, finansal istikrarı sağlama ve yenilikçi hizmetler sunma gibi önemli bir rol oynamaktadır. Bu sektör, finansal aracılık işlevini yerine getirerek tasarrufların yönlendirilmesini, yatırımların finansmanını ve ekonomik büyümeyi teşvik etme fonksiyonunu yerine getirmektedir. (Türkiye Bankalar Birliği, 2021).

Mevduat bankaları, tasarruf sahiplerinin birikimlerini finansal sisteme dahil edilmesi, yatırıma dönüştürülmesi ve ülke ekonomisine katkı sağlaması açısından son derece önemli olan kuruluşlardır. Türk bankacılık sektöründe, 2020 yılına ait sektör payları göz önünde bulundurulduğunda, mevduat bankalarının (kamu, özel ve yabancı sermayeli) aktiflerinin %87'ye ulaşması ve kredilerin %86'sını sağlamaları ile önemleri açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla güçlü finansal yapıları ile faaliyetlerini sürdürmesi ve ülke ekonomisinin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaya devam etmesi önemlidir. Bu nedenle mevduat bankalarının, piyasa risklerine karşı duyarlı olmaları ve risklere karşı dirençli bir şekilde yönetilmeleri gerekmektedir.

Diğer taraftan, küreselleşmenin etkisiyle yatırımlar için gereken finansal desteğin sağlanmasında, yabancı sermayenin doğrudan katılmasının da yolu açılmıştır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf eksikliği, yatırımların finansal açığını gidermek amacıyla çok uluslu kaynaklara yönelme ihtiyacını artırmaktadır. Türkiye'de şube açan yabancı bankalar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Çamurdan vd. 2020). Finansal piyasalardaki hızlı gelişme ve değişimler sonucunda bankalar bir taraftan artan riskler ile mücadele etmek, diğer taraftan da rekabet gücünü artırmak için yapısal ve işlevsel yeniliklere uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar (Aydın ve Tuncay, 2022).

2007-2009 küresel finansal krizi sırasında bankaların ve finansal kurumların çöküşü ve sermaye piyasalarının durgunluğu, dünya ekonomisi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu kriz, istikrar riskinin ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymuş ve finansal piyasalardaki böyle bir riski azaltmak için performans değerlendirmesinin ve tutarlı bir makro ihtiyatlılık politikasının uygulanmasının önemini vurgulamıştır. Performans değerlendirmeleri sonucunda bankaların güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi ve elde edilen bilgiler doğrultusunda gerekli strateji ve politikaların oluşturması bankaların sağlam ve güçlü bir şekilde yönetilmesi açısından önem taşımaktadır. Türk Bankacılık sektöründe farklı yöntemler ve rasyolar kullanılarak yapılan analizlerin, 2002-2003 banka krizleri ve iflasları sonrasında arttığı, 2008 küresel finansal kriz ile bu çalışmaların hala devam ettiği görülmektedir. Çok değişkenli istatistiksel yöntemler ve CAMELS değerlendirme sistemi (Koshti ve Rathod, 2023: 194) yaygın kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada ise literatürde daha önce yer almayan, çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden bir olan Kümeleme analizi ile CAMELS yaklaşımının S bileşeni olan piyasa riskine duyarlılık rasyoları bir arada kullanılarak literatüre katkı sağlamaya çalışılmaktadır. Bu çalışma dört bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde, teorik temeller ve konuyla ilgili literatür kaynaklarına yapılan kapsamlı bir derleme sunulmuştur. İkinci bölümde, kullanılan yöntemler ve ayrıntılı bir açıklaması yer almaktadır. Üçüncü bölümde, gerçekleştirilen uygulama sonuçları dikkate alınarak bulgular detaylı bir şekilde değerlendirilmektedir. Son olarak, dördüncü bölümde ise çalışmanın genel sonuçlarına ve elde edilen sonuçların yorumlanmasına yer verilmektedir.

2. Literatür

Finansal aracılık hizmetlerindeki nitelik ve verimlilik, finansal kurumların piyasa risklerine karşı aldığı rasyonel önlemler vasıtası ile sürdürülebilir hale gelmektedir. Kurumlar her şeye rağmen finansal gelişmelerini planlamak ve kontrol altına almak için önemli derecede çaba sarf etmek zorunda kalmaktadır. Kurumlar özellikle makroekonomik koşullardan kaynaklı piyasa risklerine karşı dirençli

halde kalmaya çalışarak, finansal açıdan büyümeye gayret etmektedirler. Finansal kurumların faaliyetlerini izlenmesi ve takip edilmesi ihtiyacı, özellikle Türkiye ve Dünya'da yaşanan banka krizleri ve iflasları ile daha da önem kazanmıştır.

Bankaların genel durumunun tespit edilmesi ve uzaktan faaliyetlerinin izlenebilmesi için ABD'de geliştirilmiş olan CAMEL derecelendirme sistemi ilk olarak 5 bileşenden oluşurken; 1997 yılından sonra piyasa risklerine karşı duyarlılığında sisteme dâhil edilmesiyle birlikte sistem, ilk harflerini aldığı 6 bileşeni bünyesinde barındırarak CAMELS derecelendirme sistemi olarak lanse edilmiştir. Söz konusu yaklaşımın bileşenleri ve açıklamaları; C-sermaye yeterliliği, A-aktif varlık kalitesi, M-yönetim yeterliliği, E-kazanç durumu, L-likidite durumu ve S-piyasa riskine karşı duyarlılığı ifade etmektedir. Burada S-piyasa riskine karşı duyarlılık bileşeni, küresel ekonominin yarattığı dinamik piyasaların oluşturma ihtimalini barındırdığı risklerin hesaba katılmasının gerekliliğinden doğmuştur. Zira 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1991 yılında birlikten kopan ülkelerin küresel ekonomi ile entegre olma yönündeki tercihleri, küresel ekonominin dinamiklerini hareketlendirerek piyasaların daha da aktif hale gelmesini tetiklemiştir. Dolayısı ile yeni düzende finansal kuruluşların piyasa risklerine duyarlılıkları oldukça önemli hale gelmiştir. Bu gelişmeler CAMELS yaklaşımının yaygın bir şekilde kullanılmasını ve literatürde geniş yer tutmasında da etkili olmuştur. Ender de olsa yapılan bazı çalışmalarda banka performanslarının bu yöntemle etkili bir şekilde ölçülemediğine rastlanmaktadır. Örneğin Kaya (2001) çalışmasında, Türk bankacılık sektörünü, 1997-2000 yılları arasında seçtiği 22 referans gösterge ve CAMELS yaklaşımı ile analiz etmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, 1997'de aktif büyüklüğe göre küçük bankalar daha başarılı bulunurken, 2000'li yıllarda aktif büyüklüğe göre büyük olan bankaların daha başarılı olduğu sonucuna varılmıştır. Baral (2005) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Nepal'de faaliyet gösteren giriş bankaları için CAMELS analizi uygulanmış ve elde edilen sonuçlara göre hiçbir bankanın geniş çaplı bir finansal şok karşısında sağlam ve sağlıklı kalmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çinko ve Avcı (2008) çalışmalarında, 2001 yılında TMSF'ye devredilen bankaların finansal performanslarını değerlendirmişlerdir. Yapılan analizler, bankaların TMSF'ye devrinin önceden tahmin edilemediği sonucunu vermiştir. Nimalathasan (2008) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Bangladeş'te 1996 ile 2006 yılları arasında faaliyet gösteren 48 banka CAMELS analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, 3 bankanın güçlü, 31 bankanın tatmin edici, 7 bankanın normal, 5 bankanın marjinal ve 2 bankanın ise tatmin edici olmayan sonuçlar elde ettiği görülmüştür. Dash ve Das(2010) çalışmalarında, son beş mali yıl boyunca bir örnekleme Hint bankalarının denetlenen mali tablolarında yararlanarak CAMELS çerçevesi altında kamu bankalarının performansını özel/yabancı bankalarla karşılaştırmaktadır. Özel/yabancı bankaların çalışma döneminde çoğu CAMELS faktöründe kamu bankalarından daha iyi bir performans gösterdiğini sonucuna ulaşılmıştır. Kumar ve diğerleri (2012) çalışmasında, 2000-2011 dönemi arasında Hindistan'da faaliyet gösteren 12 özel ve kamu bankası için CAMELS analizi gerçekleştirmiş ve özel sektör bankalarının kamu bankalarından daha güçlü bir yapıya sahip olduğu ve kamu bankalarının ise göreceli olarak daha zayıf ekonomik sağlık gösterdiği gözlenmiştir. Ecer(2013) çalışmasında; Gri İlişkisel Analiz (GİA) yaklaşımını kullanarak 2008-2011 dönemi boyunca özel Türk bankalarının finansal performanslarını karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, 11 özel banka CAMELS kriterleri olan sermaye yeterliliği, likidite, aktif kalitesi ve karlılık göstergelerini içeren 12 finansal orana dayanarak performanslarına göre sıralanmıştır. Sonuç olarak, Garanti Bankası'nın ilk sırada, Turkish Bank'ın ise son sırada yer aldığını gözlenmiştir. Kandemir ve Arıcı (2013) adlı çalışma, 2001-2010 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının finansal performanslarını gruplara ayırarak analiz etmiştir. Araştırma sonuçları, mevduat bankalarının 2001 bankacılık krizinden sonra yüksek likidite ve sermaye yeterliliğine sahip olduğunu, yabancı sermayeli bankaların ise piyasa riskine karşı daha hassas olduğunu ortaya koymuştur. Gümüş ve Nalbantoğlu(2015) çalışmalarında; CAMELS analiz yöntemi kullanılarak Türk Bankacılık Sektörü'nün 2002-2013 yılları arasındaki performansı, Kamu, Yerli Özel, Yabancı ve Katılım Bankaları olmak üzere 4 grupta karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Yerli Özel Sermayeli bankaların yönetim kalitesi ve karlılıkta gösterdikleri başarılı performans ve güçlü sermaye yapıları ile en yüksek notu alan banka grubu olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Bayramoğlu ve Gürsoy'un (2017) çalışması, Türkiye bulunan 25 mevduat bankasının 2005-2015 dönemi için CAMELS derecelendirme yöntemi kullanılarak risk ve performans analizini gerçekleştirmiştir. Bu analiz sonucunda, yabancı bankaların risk derecelendirmesinin diğer bankalardan farklı olduğu tespit edilmiştir. Diğer araştırmacı Ozgur (2021) ise Türkiye'de 2009-2019 dönemi arasında faaliyet gösteren 12 yabancı sermayeli mevduat bankasını ele alınarak, CAMELS değerlendirme sistemini, 6 bileşeni ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda kârlılık bileşeninin daha baskın olduğunu ve diğer bileşenleri büyük ölçüde etkilediğini ifade etmiştir. Gündoğdu'nun (2017) çalışması ise, Türkiye'de faaliyet gösteren ve aktif büyüklüklerine göre sıralanmış 10 mevduat bankasının 2005-2015 faaliyet dönemi verileri kullanılarak finansal performanslarını ölçmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda, tüm kamu sermayeli bankalarının yanı sıra Akbank, Garanti Bankası ve İş Bankası'nun iyi performans gösterdiği sonucuna varılmıştır. Altumur ve arkadaşlarının (2018) araştırması ise, 11 yabancı sermayeli bankanın 2006-2016 yıllarına ait banka rasyoları ile finansal performanslarını CAMELS yöntemiyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda, bankaların 2008 yılına kadar finansal performanslarının etkin olduğu, 2009-2012 yılları arasında ise 2008 finansal krizinin etkisi nedeniyle finansal performanslarının yüksek olmadığı ve 2013 yılından itibaren tekrar toparlanmaya başladığı görülmüştür.

Literatürde CAMELS yaklaşımının tam yeterli olduğu konusunda bir konsensüsün olmaması araştırmacıları başka yöntemlerin kullanılmasına yöneltmiştir. Bunlardan biri de çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan Kümeleme Analizi'dir.

Literatürde, banka performanslarının karşılaştırılmasında kullanılan tekniklerden olan kümeleme analizi ile yapılan çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilmektedir. Bu çalışmalardan biri olan Köçek ve Cinsler (2008)'in çalışmasında, 2005 yılı için Türkiye'deki ticaret bankalarının performanslarına göre sınıflandırılması için bilançolardan yararlanarak kümeleme analizi gerçekleştirilmiş, daha sonra diskriminant analizi uygulanarak önemli olan değişkenler belirlenmiştir. Sonuç olarak; Deutsche Bank en başarılı, Adabank ise en riskli banka olarak bulunmuştur. Cengiz (2010) çalışmasında Türkiye'deki mevduat bankalarını kümeleme analizi ile gruplandırarak, benzerliğe sahip bankaların aynı kümede toplanarak ve anlamlı grup oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yılmaz ve Uzgören (2013) çalışmalarında Türkiye'deki illeri temel bankacılık faaliyetleri açısından kümeleme analizi ile sınıflandırarak benzer olan illeri belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda 81 il için 6 grubun oluştuğunu ifade etmişlerdir. Aydın ve Başkır (2013) çalışmalarında 2012 yılı için Türk bankacılık sektöründe uluslararası düzeyde faaliyet gösteren bankaları, sermaye yeterlilik rasyoları bakımından kümeleme analizi ile sınıflandırmış ve çoğu bankanın benzer yapıda olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Özkan ve Boran (2014) çalışmalarında, kümeleme analizi kullanarak bazı finansal oranlar yardımıyla firma karşılaştırmaları yaparak, aynı sektörde yer alan firmaların ağırlıklı olarak aynı kümede yer aldıkları sonucuna varmışlardır.

Göreceli olarak daha güncel olan çalışmalardan biri olan Lueg vd.(2019), kümeleme analizi kullanarak Amerika ve Avrupa'da yer alan 63 büyük bankanın iş modellerinin sürdürülebilirliğini değerlendirmiştir. Tekin ve Temelli (2020) çalışmalarında; 2009-2018 yılları için Türkiye'de faaliyette olan ticari bankaları, sermaye yeterliliği rasyosuna göre kümeleme analizi yaparak karşılaştırmışlar ve hem yerli hem yabancı sermayeli bankaların sermaye yeterlilikleri açısından birbirlerine benzer olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Yaman Yılmaz (2020) çalışmasında Yılmaz ve Uzgören (2013)'ün çalışmasına benzer bir şekilde, 10 farklı bankacılık göstergesi ile 2018 yılına ilişkin Türkiye'nin 81 ilinde bulunan bankalar arasında benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmak için temel bileşenler analizi ve kümeleme analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak İstanbul'un diğer illerden farklı olduğu ve coğrafi olarak birbirine yakın konumda olan illerin birlikte kümelendikleri sonucuna ulaşmıştır.

Yapılan literatür araştırması sonucunda, bankaların piyasa riskine karşı duyarlılıklarının analizine, özellikle son yıllarda ağırlık verildiğine, bu analizlerin de CAMELS değerlendirme yöntemi ile gerçekleştirildiğine rastlanmıştır. Yapılan bu çalışmada, literatürde var olan bu eksiklik dikkate alınarak, mevduat bankalarının kümeleme analizi ile piyasa riskleri analiz edilmektedir.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren toplamda sayıları 26 olan mevduat bankalarına (kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları) Tablo 1'de gösterilmektedir. Bankalara ait veriler Türkiye Bankalar Birliği'nin (TBB) web sitesinden elde edilmektedir. Analize tabi tutulan bankaların seçiminde, 2015-2020 yıllarında kesintisiz bir şekilde Türk bankacılık sektöründe faaliyet göstermeleri baz alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, 2018 yılında faaliyete başlayan banka (Bank of China Turkey A.Ş gibi) ve 2020 yılında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından devir alınan Adabank (Adabank Olağan Genel Kurul Tutanağı, 2020) veri bütünlüğünü sağlayamaması nedeniyle analize dahil edilmemiştir.

Tablo 1'de Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan özel sermayeli banka sayısının (8 banka) kamu sermayeli bankalardan yaklaşık 3 kat fazla; yabancı sermayeli sayısının (15 banka) ise 5 kat fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Çalışmada Kapsamındaki Bankalar

Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları	Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	Yabancı Sermayeli Mevduat Bankaları
T. C. Ziraat Bankası A.Ş.	Akbank T.A.Ş.	Alternatifbank A.Ş.
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Anadolubank A.Ş.	Arap Türk Bankası A.Ş.
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Fibabanka A.Ş.	Burgan Bank A.Ş.
	Şekerbank T.A.Ş.	Citibank A.Ş.
	Turkish Bank A.Ş.	Denizbank A.Ş.
	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Deutsche Bank A.Ş.
	Türkiye İş Bankası A.Ş.	HSBC Bank A.Ş.
	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	ICBC Turkey Bank A.Ş.
		ING Bank A.Ş.
		MUFG Bank Turkey A.Ş.
		Odea Bank A.Ş.
		QNB Finansbank A.Ş.
		Rabobank A.Ş.
		Turkland Bank A.Ş.
		Türkiye Garanti Bankası A.Ş.

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, 2020.

Tablo 2'de çalışmada kullanılan piyasa riskine karşı duyarlılık rasyoları olan rasyoların kodları ve açıklamaları verilmektedir (Öztürk vd., 2017: 55; Karaca ve Erdoğan, 2018: 30). Bu rasyolar dünyada bankaları değerlendirmede, denetim otoriteleri tarafından kabul gören CAMELS bileşenleri arasında yer alan, S bileşeni (piyasa riskine karşı duyarlılık bileşeni) altında bulunmaktadır. CAMELS değerlendirme sistemi, ABD'de bulunan denetim otoritelerince geliştirilen ve uzaktan gözetim faaliyetlerinde kullanılan değerlendirme sistemlerinden biridir. Bankacılık sektöründe yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu sistemde yer alan her bir bileşenin açılımı şu şekildedir; sermaye yeterliği (C), aktif (varlık) kalitesi (A), yönetim yeterliliği (M), kazanç durumu (E), likidite durumu (L), piyasa risklerine karşı duyarlılık (S) şeklindedir (Öztürk vd., 2017: 47).

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Piyasa Risk Rasyoları ve Açıklamaları

Kodlar	Rasyo Açıklamaları	Kaynak
S1	YP Yükümlülükler / Toplam Yükümlülükler	Öztürk vd., 2017, s.55
S2	Faiz Dışı Gelirler (Net) / Toplam Varlıklar	Öztürk vd., 2017, s.55
S3	Faiz Gelirleri / Toplam Varlıklar	Öztürk vd., 2017, s.55
S4	YP Likit Aktifler / YP Pasifler	Karaca ve Erdoğan, 2018, s.30

4. Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet göstermekte olan kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları arasında, CAMELS bileşenlerinden biri olan piyasa riskine karşı duyarlılık bileşeni (S) açısından farklılık olup olmadığı, kümeleme analizi yoluyla incelenmektedir. Çalışma kapsamında hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yöntemi ile yapılan analizlerin ampirik bulgularına ve bu bulgulara ait istatistiksel yorumlara bu bölümde verilmiştir. Analizde SPSS 22 istatistik paket programı kullanılmıştır.

Kümeleme analizi, benzer özelliklere sahip bankaların aynı kümede yer almasını, farklı özelliklere sahip bankaların diğer kümede yer almasını sağlayarak bankaların özelliklerine göre kategorize edilmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada belirtilen rasyolar kullanılarak oluşturulacak kümelerde, en iyi performans sergileyen kümede yer alan bankaların ekonomik kriz ve şoklara dayanıklı bankalar olduğu, kötü performansa sahip bankaların ise piyasa risklerine karşı duyarlı olmayıp riskleri sağlam bir şekilde yönetmekten uzak olan bankalar olduğu kastedilmektedir.

Kümeleme Analizi

Çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan kümeleme analizi, verilerde yer alan ve birbirine benzeyen nesnelere bir kümede, benzemeyen nesnelere de başka bir kümeye yerleştirme felsefesine dayanmaktadır. Dolayısı ile yöntemde aynı küme içerisinde yer alan birimlerin homojenliği maksimize edilirken, kümeler arası heterojenlik de maksimize edilmektedir. Kümeleme analizi, benzer birimleri aynı gruplarda toplamayı amaçlaması bakımından diskriminant analizine; küme oluşumunda etkisi yüksek olan değişkenleri tespit etme özelliği ile faktör analizine benzemektedir (Çakmak, 1999: 188).

Kümeleme analizinde, parametrik istatistiksel yöntemlerin varsayımları arasında yer alan verilerin normallik varsayımı dikkate alınmamaktadır (Tatlıdil, 1992: 252). Normallik varsayımı yerine, örneklemin evreni temsil etmesine daha fazla odaklanmak ve kullanılan değişkenlerde çoklu bağlantı sorunun olmamasına dikkat etmek oldukça önemlidir. Mahalanobis uzaklıkları, çoklu bağlantının yüksek olduğu durumlarda kullanılabilir (Orhunbilge, 2010).

Akademik literatürde, kümeleme analizi için birçok algoritma öne çıkmaktadır. Bu algoritmalar genellikle, hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizi olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Hiyerarşik kümeleme analizi, veri kümesindeki birimlerin birbirlerine göre uzaklık veya benzerliklerine göre farklı aşamalardaki birimlerin sıralı olarak birleştirilmesi ve bu kümelere düşecek öğelerin uzaklık veya benzerlik düzeyinin belirlenebilmesine yöneliktir. Diğer taraftan, hiyerarşik olmayan bir kümeleme tekniği olarak adlandırılan K-Ortalamlar tekniği, veri setlerini önceden belirlenmiş küme gruplarına bölmektedir. Hiyerarşik olmayan kümeleme analizinde, araştırmacının küme sayısı ile ilgili önceden bilgi sahibi olması gerekmektedir. (Ketchen ve Shook, 1996: 444; Özdamar, 2004: 293). Ancak gerçek hayat problemlerinde, çoğu zaman uygun küme sayısını, diğer bir ifadeyle gruplar arası farkı ve grup içi homojenliği maksimize eden küme sayısını baştan öngörmek her zaman mümkün olamamaktadır. Küme sayısı hakkında net bir bilgi elde edilemediği bu gibi durumlarda, kümeleme analizi farklı küme sayıları ile denemeler yapılarak anlamlı olacak küme sayıları elde edilmeye çalışılmaktadır. Her ne kadar hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizlerinin ortak özelliği, kümeler arasındaki farklılıkları ve kümeler içindeki benzerlikleri maksimize etmek (Çelik ve Kırıl, 2018: 130) olsa da literatürde hiyerarşik olmayan kümeleme analizinin daha güvenilir olduğu yönünde tespitlere rastlanmaktadır (Karagöz, 2017: 413). Ancak literatürde optimum küme sayısı k'nın belirlenmesi konusunda henüz bir konsensüse varılmadığı görülmektedir (Paksoy, 2021).

Hiyerarşik olmayan kümeleme analizinin ilk aşamasında, en uygun küme sayısı k 'nın belirlenmesi, uygulamanın başlangıcında bir sorun olarak görülmektedir. Ancak literatürde yer alan farklı tekniklerden yararlanarak k sayısının belirlenmesine ya da küme sayısı hakkında ön bilgi elde edilmesi mümkündür. Bu yöntemlerden biri, hiyerarşik kümeleme analizi ile elde edilen dendogram grafiğidir. Dendogram grafiğinden uygun küme sayısı tespit edilebilmektedir. Başka bir yöntem ise, farklı küme sayıları ile k -algoritmaları kümeleme yöntemini denemektir (Jain, 2010,: 656; Paksoy, 2021,: 430). Elde edilen farklı kümelerde küme sayılarının homojen olması tercih edilen bir durumdur. Bunların da ötesinde, analiz sonucunda baz alınan k sayısının güvenilirliği, başka tekniklerle örneğin ANOVA analizi ve/veya diskriminant analizi ile teyit edilmektedir. Diğer bazı araştırmacılar, örneğin Erilli vd. (2011) ise yapay sinir ağı algoritması kullanarak en uygun küme sayısını belirlemeye çalışmışlardır.

5. Bulgular

Analizde, bankalar 2015-2017 kriz içermeyen dönem ile 2018-2020 kriz yıllarını içeren dönem olmak üzere iki farklı dönem için ele alınarak incelenmiştir. Her iki dönem için, farklı küme sayıları denenmiş olup, rasyonel küme sayısı $k=3$ olarak belirlenmiştir.

Çeşitli k sayılarına yönelik bulgular, Tablo 3 ve Tablo 4'de sunulmaktadır. Tablo 3'e bakıldığında, $k=2$ iken kümelere ait eleman sayılarının birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. 1. Kümede 4 eleman sayısı bulunurken 2. Kümede 22 elemanın (bankanın) yer aldığı görülmektedir. Kümeler arasında eleman sayılarının homojen olmadığı göze çarpmaktadır. Bu durum, gruplandırmanın yeterince güvenilir olmadığı sonucunu yansıtmaktadır. Bu nedenle küme sayısı, $k=3$ daha rasyonel görünmektedir. $k=3$ iken 1. ve 2. Kümelerdeki eleman sayılarının homojen olduğu görülürken 3. Kümede sadece 2 elemanın yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3: 2015-2017 Dönemine ait Kümeleme Bilgileri

Kümeler	Küme Sayısı, k	
	$k=2$ iken	$k=3$ iken
1.Küme	4	11
2.Küme	22	13
3.Küme	X	2
Toplam	26	26

Benzer durum Tablo 4 için de geçerlidir. $k=2$ iken kümelere ait eleman sayılarının birbirinden çok farklı olduğu, 1. Kümede 8 eleman sayısı bulunurken 2. Kümede 18 elemanın (bankanın) yer aldığı görülmektedir. Tablo 4'de da küme sayısı, $k=3$ ün daha rasyonel olduğu söylenebilir. Bu nedenle, çalışmanın bundan sonraki kısmında, $k=3$ ile yapılmış analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 4: 2018-2020 Dönemine ait Kümeleme Bilgileri

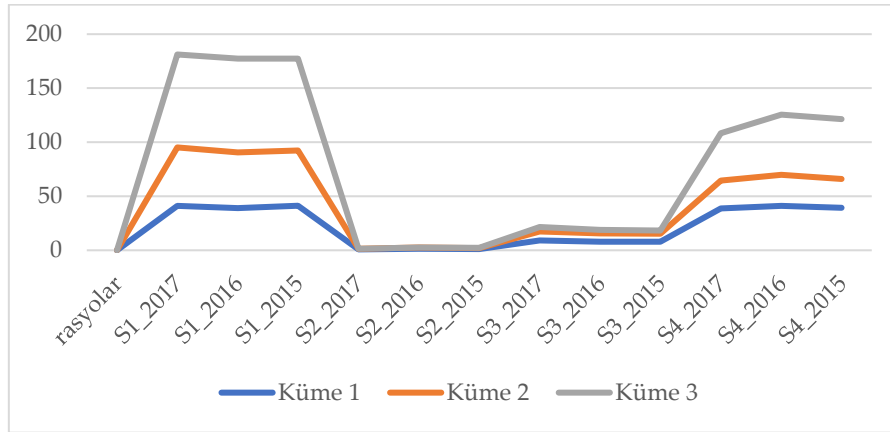
Kümeler	Küme Sayısı, k	
	$k=2$ iken	$k=3$ iken
1.Küme	8	16
2.Küme	18	6
3.Küme	X	4
Toplam	26	26

Tablo 5 ile 2015-2017 dönemine (3 gruplu) ait son küme merkezleri bilgileri verilmiştir. Tablo 5'e göre küme 1'deki bankaların yabancı para yükümlülüklerinin en az olduğu, faiz dışı faaliyetlere dayalı gelirlerle yönelik bankalar olduğu görülmektedir. Özetle; küme 1 de yer alan bankaların seçilen göstergeler açısından en iyi performansa sahip bankalar; küme 3 de yer alan bankaların ise en kötü performans sergileyen bankalar olduğu söylenebilir.

Tablo 5: 2015-2017 Dönemi için Son Küme Merkezleri

	Küme		
	1	2	3
S1_2017	41,03	54,18	86,00
S1_2016	39,05	51,55	86,65
S1_2015	41,25	51,02	85,20
S2_2017	,81	,62	,00
S2_2016	1,46	1,21	,05
S2_2015	1,09	,87	,40
S3_2017	9,15	8,26	4,20
S3_2016	7,94	7,59	3,30
S3_2015	7,80	7,58	2,85
S4_2017	38,73	25,73	43,80
S4_2016	41,00	28,80	55,85
S4_2015	39,43	26,58	55,25

Tablo 5'te gösterilen kümelerin oluşumunda rol alan rasyoların etkileri Grafik 1 ile detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Grafik 1'de de görüldüğü üzere S1(YP Yükümlülükleri/Toplam Yükümlülükler) ve S4(YP Likit Aktifler/YP Pasifler) rasyolarının 2015-2017 dönemindeki tüm yıllar için küme oluşumunda hayli etkili olduğu görülmektedir. S2(Faiz Dışı Gelirler (Net) / Toplam Varlıklar) ve S3(Faiz Gelirleri / Toplam Varlıklar) rasyolarının tüm yıllarda küme oluşumunda düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir. S2 rasyosunun küme oluşumuna katkı sağlamadığı görülmektedir.

Grafik 1: 2015-2017 Dönemi için Son Küme Merkezleri

Tablo 6'da, hiyerarşik olmayan kümeleme analizi sonucunda bankaların hangi kümelerde yer aldığı bilgisi bulunmaktadır. Örneğin; Arap Türk Bankası A.Ş. ve MUFG Bank Turkey A.Ş. bankaları 3. Grupta kümelendi. Bütün kamu sermayeli mevduat bankaları, Akbank T.A.Ş.,Anadolubank A.Ş., Fibabanka A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş., Citibank A.Ş.,Denizbank A.Ş., Deutsche Bank A.Ş. ve Turkland Bank A.Ş. 1. grupta kümelendi. Diğer bankalar ise 2. grupta kümelendi. Elde edilen gruplandırma, bankaların TBB sınıflandırmasına göre sınıflandırma oranı %35 olarak elde edilmiştir.

Tablo 6: 2015-2017 Dönemi için Küme Üyeliği Bilgileri

Bankalar	Küme	Uzaklık
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	1	13,590
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	1	11,753
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1	8,005
Akbank T.A.Ş.	1	19,218
Anadolubank A.Ş.	1	29,367
Fibabanka A.Ş.	1	10,695
Şekerbank T.A.Ş.	2	32,594
Turkish Bank A.Ş.	2	14,310
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	1	15,291
Türkiye İş Bankası A.Ş.	2	9,822
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	2	8,365
Alternatifbank A.Ş.	2	23,253
Arap Türk Bankası A.Ş.	3	26,163
Burgan Bank A.Ş.	2	32,952
Citibank A.Ş.	1	27,456
Denizbank A.Ş.	1	9,583
Deutsche Bank A.Ş.	1	26,945
HSBC Bank A.Ş.	2	25,321
ICBC Turkey Bank A.Ş.	2	37,583
ING Bank A.Ş.	2	8,629
MUFG Bank Turkey A.Ş.	3	26,163
Odea Bank A.Ş.	2	19,737
QNB Finansbank A.Ş.	2	9,541
Rabobank A.Ş.	2	47,900
Turkland Bank A.Ş.	1	23,351
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	2	10,387

Zaman içinde meydana gelen değişiklikleri izlemek için 2018-2020 dönemi verilerine benzer analizler uygulanmıştır. Tablo 7 ile son küme merkezleri (final cluster centers) bilgileri gösterilmektedir. Tablo 7 incelendiğinde; tüm Si değerleri açısından küme 2'deki bankaların en iyi performansı, küme 3'ün ise sistematik şekilde tüm göstergeler açısından en kötü performansı sergilediği görülmektedir.

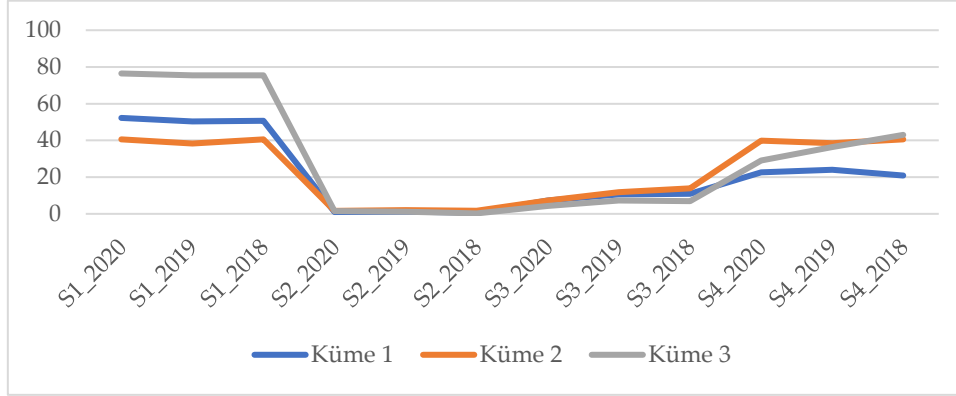
Tablo 7: 2018-2020 Dönemi için Son Küme Merkezleri

	Kümeler		
	1	2	3
S1_2020	52,24	40,55	76,45
S1_2019	50,29	38,22	75,50
S1_2018	50,66	40,57	75,38
S2_2020	1,04	1,63	1,48
S2_2019	1,19	1,97	1,13
S2_2018	,70	1,75	,23
S3_2020	7,29	7,35	4,27
S3_2019	10,55	11,77	7,30
S3_2018	10,91	13,83	6,92
S4_2020	22,68	39,90	29,10
S4_2019	23,94	38,45	36,45
S4_2018	20,85	40,57	43,00

Tablo 7'de gösterilen 2018-2020 dönemine ait kümelerin oluşumunda rol alan rasyoların etkileri Grafik 2 ile detaylı bir şekilde gösterilmektedir. Grafik 2'de de görüldüğü üzere S1 rasyosunun tüm yıllar için küme

oluşumunda benzer ve maksimum düzeyde etkiye sahip olduğu; S2 rasyosunun tüm yıllar için etkiye sahip olmadığı; S3 ve S4 rasyolarının giderek artan etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 2: 2018-2020 Dönemi için Son Küme Merkezleri

Tablo 8 ile hiyerarşik olmayan kümeleme analizi ile elde edilen küme üyelikleri gösterilmektedir. Tablo 8'e göre; 4 adet yabancı sermayeli banka 3. kümede yer almaktadır. Bu küme, piyasa riskine karşı etkin rekabet gücüne sahip olmayan bankaları içermektedir. Bu gruptaki bankalar, göreceli olarak Türk bankacılık sektörüne yeni giren bankalardır. Diğer taraftan Anadolubank A.Ş., ve Citibank A.Ş. gibi bazı bankalar 2. kümede bulunmaktadır. Bu bankalar özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarıdır. 1. kümede yer alan bankalar ise, kullanılan rasyolar açısından performansı yüksek olan kümede yer almaktadırlar. Bu kümelemede, kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankalarının bir arada buldukları görülmektedir. Bu grupta hiçbir kamu bankasının yer almadığı dikkat çekmektedir. Kamu bankalarının 1. kümede, diğer bazı özel ve kamu sermayeli bankalar ile bir arada yer aldığı görülmektedir. Analizin genel gruplandırma başarısına bakıldığında, gruplandırmanın %38 oranında, TBB'nin gruplandırmasına göre doğru gruplandırma yaptığı görülmektedir.

Tablo 8: 2018-2020 Dönemi için Küme Üyelikleri

Bankalar	Küme	Uzaklık
T. C. Ziraat Bankası A.Ş.	1	16,070
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	1	28,492
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1	12,623
Akbank T.A.Ş.	1	5,372
Anadolubank A.Ş.	2	21,211
Fibabanka A.Ş.	1	7,489
Şekerbank T.A.Ş.	1	12,939
Turkish Bank A.Ş.	2	26,100
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	2	14,632
Türkiye İş Bankası A.Ş.	1	5,479
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1	7,018
Alternatifbank A.Ş.	1	19,265
Arap Türk Bankası A.Ş.	3	17,273
Burgan Bank A.Ş.	1	32,294
Citibank A.Ş.	2	16,253
Denizbank A.Ş.	1	8,111
Deutsche Bank A.Ş.	1	27,319
HSBC Bank A.Ş.	3	26,832
ICBC Turkey Bank A.Ş.	3	21,086
ING Bank A.Ş.	2	16,138
MUFG Bank Turkey A.Ş.	3	23,473
Odea Bank A.Ş.	1	14,396
QNB Finansbank A.Ş.	1	12,920
Rabobank A.Ş.	1	17,658

Mevduat Bankalarının Piyasa Riskine Karşı Duyarlılıkları
Sensitivity Analysis of Deposit Banks to The Market Risk

Turkland Bank A.Ş.	2	22,785
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1	12,807

Bankaların, çalışmada baz alınan kriz içeren ve içermeyen dönemlerine ait küme üyeliklerini gösteren tablolardan (Tablo 6 ve Tablo 8) yararlanarak, kriz içeren dönem için Tablo 9 ve kriz içermeyen dönem için Tablo 10 hazırlanarak bankaların performansları özet halinde sunulmaktadır. Tablo 9'da bankaların çoğunun(13 bankanın) orta ölçüde performans sergilediği görülmektedir. Örneğin; Türkiye İş Bankası A.Ş., ve HSBC Bank A.Ş. Küme 2'de yer almaktadır. Diğer yandan tüm kamu bankalarının en iyi performansı sergileyen bankalar arasında yer aldığı görülmektedir. Bu durum kamu bankalarının piyasa riskine duyarlı olduğunu ve olası ekonomik krizlere karşı hazırlıklı olup, sağlam bir şekilde yönetildiğini göstermektedir. Diğer taraftan en kötü performans sergileyen banka sayısının, kriz öncesi ve sonrası her iki dönem için 2 banka ile sınırlı olması dikkat çekicidir. Kötü performans sergileyen bu bankalar, yabancı sermayeli bankalar arasında yer almaktadır. Bu bankalar piyasa riskine karşı duyarlı olmayan, diğer bir ifadeyle ekonomik kriz ve şoklara dayanıklı olmayan bankalardır.

Tablo 9: Bankaların 2015-2017 Dönemi Performanslarına Göre Gruplandırılması

En iyi performansa sahip olan bankalar Küme 1	Orta ölçüde performans sergileyen bankalar Küme 2	En kötü performans sergileyen bankalar Küme 3
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	Şekerbank T.A.Ş.	Arap Türk Bankası A.Ş.
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Turkish Bank A.Ş.	MUFG Bank Turkey A.Ş.
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Türkiye İş Bankası A.Ş.	
Akbank T.A.Ş.	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	
Fibabanka A.Ş.	Alternatifbank A.Ş.	
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Burgan Bank A.Ş.	
Citibank A.Ş.	HSBC Bank A.Ş.	
Denizbank A.Ş.	ICBC Turkey Bank A.Ş.	
Deutsche Bank A.Ş.	ING Bank A.Ş.	
Turkland Bank A.Ş.	Odea Bank A.Ş.	
Anadolubank A.Ş.	QNB Finansbank A.Ş.	
	Rabobank A.Ş.	
	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	

Aşağıdaki Tablo 10'da, 2018-2020 döneminde kriz içeren bankaların hangi gruplarda yer aldığı görülmektedir. Bankaların çoğunluğu Küme 1'de yer almaktadır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş. ve Deutsche Bank A.Ş. gibi bankalar da Küme 1'de yer almaktadır.

Tablo 10: Bankaların 2018-2020 Dönemi Performanslarına Göre Gruplandırılması

Orta Ölçüde Performans Sergileyen Bankalar Küme 1	En İyi Performans Sergileyen Bankalar Küme 2	En Kötü Performans Sergileyen Bankalar Küme 3
T.C. Ziraat Bankası A.Ş.	Anadolubank A.Ş.	Arap Türk Bankası A.Ş.
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Turkish Bank A.Ş.	HSBC Bank A.Ş.
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	ICBC Turkey Bank A.Ş.
Akbank T.A.Ş.	Citibank A.Ş.	MUFG Bank Turkey A.Ş.
Fibabanka A.Ş.	ING Bank A.Ş.	
Şekerbank T.A.Ş.	Turkland Bank A.Ş.	
Türkiye İş Bankası A.Ş.		
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.		
Alternatifbank A.Ş.		
Burgan Bank A.Ş.		
Denizbank A.Ş.		
Deutsche Bank A.Ş.		

Odea Bank A.Ş.		
QNB Finansbank A.Ş.		
Rabobank A.Ş.		
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.		

Her iki tablo bir arada değerlendirildiğinde, Türk Ekonomi Bankası A.Ş., ve Citibank A.Ş. gibi yabancı ve özel sermayeli olan bu bankaların her iki dönem içinde en iyi performans sergileyen bankalar olduğu görülmektedir. Tüm kamu bankalarının kriz sonrası dönemde performans düşüşü göstererek bir alt kümeye düştüğü görülmektedir.

Belirtilen kümelerin oluşturulmasında etkili olan değişkenler (rasyolar) ANOVA tablosu analizi ile belirlenmektedir. 2015-2017 ve 2018-2020 dönemlerine ait ANOVA testlerinin sonuçları sırasıyla Tablo 11 ve Tablo 12'de gösterilmektedir. Tablolardaki anlamlı değerler, bazı değişkenlerin $\alpha=0,05$ için istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve kümeleme işleminde ayırt edici bir özelliğe sahip olmadıkları görülmektedir (Paksoy ve Karo, 2021: 328). Tablo 11'de S2_2017, S2_2016 ve S2_2015 değişkenlerini istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 11: 2015-2017 Dönemi için ANOVA Testi Sonuçları

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
S1_2017	1837,870	2	93,142	23	19,732	,000
S1_2016	2003,658	2	67,204	23	29,815	,000
S1_2015	1663,345	2	126,403	23	13,159	,000
S2_2017	,569	2	,385	23	1,481	,248
S2_2016	1,696	2	,539	23	3,145	,062
S2_2015	,447	2	,401	23	1,116	,345
S3_2017	20,827	2	2,116	23	9,844	,001
S3_2016	18,632	2	1,294	23	14,402	,000
S3_2015	21,702	2	,953	23	22,770	,000
S4_2017	638,635	2	83,153	23	7,680	,003
S4_2016	868,459	2	126,958	23	6,841	,005
S4_2015	971,105	2	85,454	23	11,364	,000

Tablo 12'de verilen ANOVA analizi sonuçlarına göre S2_2020, S2_2019 ve S2_2018 değişkenlerinin $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde, istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu değişkenlerin 2018-2020 dönemine ait verilerin kümeleneşinde katkısı olmadığı görülmektedir.

Tablo 12: 2018-2020 Dönemi için ANOVA Testi Sonuçları

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
S1_2020	1568,548	2	86,674	23	18,097	,000
S1_2019	1692,917	2	69,685	23	24,294	,000
S1_2018	1499,020	2	84,589	23	17,721	,000
S2_2020	,882	2	,704	23	1,252	,305
S2_2019	1,436	2	,853	23	1,682	,208
S2_2018	3,386	2	1,893	23	1,789	,190
S3_2020	15,586	2	1,114	23	13,985	,000
S3_2019	24,941	2	1,863	23	13,386	,000
S3_2018	57,353	2	4,662	23	12,302	,000
S4_2020	651,900	2	31,398	23	20,762	,000
S4_2019	583,362	2	49,424	23	11,803	,000
S4_2018	1324,263	2	60,183	23	22,004	,000

Tablo 11 ve Tablo 12 ile gösterilen ANOVA test sonuçlarının Grafik 1 ve Grafik 2 ile gösterilen piyasa risk değişkenlerinin(rasyolarının) kümeleme oluşumuna etkileri ile paralellik gösterdiği görülmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada; Türkiye’de faaliyet gösteren 26 adet kamu, özel ve yabancı sermayeli mevduat bankaları piyasa riskine karşı duyarlılık bileşeni açısından kümelere ayrılmaktadır. Piyasa riski kavramı mevcut bir varlık/yükümlülüğün ileri bir tarihteki piyasa değerinin belirsizliği olarak tanımlanmaktadır (Aloğlu, 2005: 40). Çalışmada yer alan banka ve piyasa risk değişkenlerine (kriterlerine) ait veriler TBB’nin web sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada banka verileri, kriz içeren 2015-2017 dönemi ve içermeyen 2018-2020 dönemleri olarak ikiye ayrılarak hiyerarşik olmayan kümeleme analizi uygulanmış ve her iki dönem için de bankalar anlamlı olarak üç gruba ayrılmıştır.

Kriz içermeyen dönemde kamu sermayeli bankaların tümü, özel sermayeli dört bankanın (Akbank A.Ş., Anadolubank A.Ş., Fibabanka A.Ş. ve Türk Ekonomi Bankası A.Ş.) ve yabancı sermayeli dört bankanın (Citibank A.Ş., Denizbank A.Ş., Deutsche Bank A.Ş. ve Turkland Bank A.Ş.) piyasa riskine duyarlılık rasyoları açısından en iyi performansı sergileyen banka grubunda yer aldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle bu bankalar kriz içermeyen dönemde, piyasa riskine ve olası krizlere duyarlı ya da hazırlıklı olan bankalardır. Bu dönemde en iyi performans sergileyen banka sayısı toplamda 11 olup, tüm mevduat bankalarının %42’sine tekabül etmektedir. En kötü performans sergileyen banka sayısı ise 2’dir. Orta derecede performans sergileyen 13 bankanın özel ve yabancı sermayeli olduğu ve bankaların %50’sini oluşturduğu görülmektedir.

Kriz içeren 2018-2020 döneminde ise ibrenin tersine döndüğü, yabancı sermayeli bankaların çoğunun piyasa riskine duyarlılık açısından en iyi performansı sergileyen kümede yer aldığı, kamu sermayeli bankaların hiç birinin bu kümede yer alamadığı görülmektedir. Ayrıca, kriz içeren bu dönemde en iyi performans sergileyen banka sayısının, kriz içermeyen döneme göre %45 oranında azaldığı ve bankaların %23’ünün iyi performans sergiledikleri görülmektedir. Orta düzey performans gösteren bankaların bu dönem artarak, %62 oranına ulaştığı görülmektedir.

Elde edilen bu analiz sonucu, Bayramoğlu ve Gürsoy (2017)’un 2005-2015 dönemi için CAMELS analiz yöntemi ile yaptığı çalışma sonucu ile paralellik göstermektedir. Bu durum, yabancı sermayeli bankaların, dalgalı finansal piyasalarda daha etkin politikaları benimsediğini ve piyasada önemli aktör olarak yer edindiğini işaret etmektedir. Bu gelişmede, küreselleşen finansal yapıya adapte olmalarının ve finansal alanda sıkça karşılaşılan krizlere karşın banka faaliyetlerini sistemli bir şekilde izleyerek, uyarı ve önlem alma mekanizmalarının hayata geçirilmesinin etkili olduğu zannedilmektedir.

Çalışmada yapılan analiz, özellikle kamu sermayeli bankalar başta olmak üzere mevduat bankalarının gelecekteki olası krizlere karşı duyarlı yeni politika belirlemeleri, özellikle küresel ekonominin ve finansal risklerin neden olduğu belirsizliklere karşı önlem almaları gerektiğini göstermektedir. Karar verici ve politika yapıcıların mevduat bankalarının piyasa risklerine karşı güçlü olmaları yönünde geliştirecekleri strateji ve politikaların önemi, salt yatırımcılar açısından değil ülkemizin kalkınması ve büyümesi açısından da faydalı görülmektedir. Dolayısı ile günümüzde giderek artan finansal belirsizlikler sebebiyle bankaların piyasa riski içeren faaliyetlerini bir ya da birden fazla güvenilir risk ölçüm sistemi vasıtası ile düzenli olarak gözden geçirmesi önem kazanmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Adabank Olağan Genel Kurul Tutanağı. (2020). <https://www.adabank.com.tr/finansal.html>, (Erişim Tarihi: 10.05.2023).
- Aloğlu, Z. T. (2005). Bankacılık Sektörünün Karşılaştığı Riskler ve Bankacılık Krizler Üzerindeki Etkileri. *Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, TC Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü*.
- Altemur N., Karaca, S.S. ve Güvemli, B. (2018). Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Bankaların CAMELS Analizi ile Performanslarının Ölçülmesi. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 6(1), s.57-65.
- Aydın, D. ve Başkır, M. B.(2013). Bankaların 2012 Yılı Sermaye Yeterlilik Rasyolarına Göre Kümeleme Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme Sonucu Sınıflandırılma Yapıları. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*,1(5), s.29-47.
- Aydın, Y. ve Tuncay, M. (2022). Covid-19 Pandemisi Döneminde Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Türev Ürünlerin Rolü Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), s.1-23 . DOI: 10.47147/ksuiibf.1136237
- Baral, Keshar J., (2005). "Health Check-up of Commercial Banks in the Framework of CAMEL: A Case Study of Joint Venture Banks in Nepal", *The Journal of Nepalese Business Studies*, 2(1), s.41-55.
- Bayramoğlu, M. F. ve Gürsoy, İ. (2017). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankalarının Bireysel ve Sektörel Risk Derecelendirmesi: *Bir CAMELS Analizi Uygulaması*. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(1) , s.1-19.
- Cengiz, D. (2010). Mevduat Bankalarının Rasyolarına Kümelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1) , s.231-247.
- Çakmak, Z. (1999). Kümeleme Analizinde Geçerlilik Problemi ve Kümeleme Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, s.187-205.
- Çamurdan, B., Öztürk, C., ve Çeviş, İ. (2021). Türkiye'nin Dış Ticaret Performansının Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile İlişkisi: Nardl Yönteminden Kanıtlar. In: *İktisadi, Mali ve Finansal Konulara Teorik Bakış Açılırları*, Ed. Şahin Karabulut, , Ankara: Gazi Kitabevi, s.109-130.

- Çelik, C. ve Kırıl, G. (2018). Kümeleme Yöntemiyle Konut Talebinin İncelenmesi: Türkiye İl Grupları Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1) , s.123-138.
- Çinko, M. ve Avcı, E. (2008). CAMELS Dereceleme Sistemi ve Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Başarısızlık Tahmini . *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi* , 2 (2) , s. 25-48 .
- Dash, M., ve Das, A. (2010). CAMELS Analysis of Indian Banking Industry. *Social Sciences Research*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1666900>
- Ecer, F. (2013). Türkiye'deki Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: 2008-2011 Dönemi . *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), s.171-189.
- Erilli, N. A., Yolcu, U., Eğrioğlu, E., Aladağ, Ç. H., ve Öner, Y. (2011). Determining the Most Proper Number of Cluster in Fuzzy Clustering by Artificial Neural Networks. *Expert Systems with Applications*, 38, s.2248– 2252.
- Gümüş, F. ve Nalbantoğlu, Ö. (2015). Türk Bankacılık Sektörünün Camels Analizi Yöntemiyle 2002-2013 Yılları Arasında Performans Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 0-0. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akuiibfd/issue/24313/257652>.
- Gündoğdu, A.(2017). Türkiye'de Mevduat Bankalarının CAMELS Analizi. *Bankacılık Ve Finansal Araştırmalar Dergisi (BAFAD)*, 4(2), s.26-43.
- Kandemir, T. ve Arıcı, A. (2013). Mevduat Bankalarında CAMELS Performans Değerleme Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (2001-2010). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 18, s.61-87.
- Karagöz, Y. (2017). *Spss ve Amos Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (1. Basım). Sivas: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, Y. T. (2001). Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi, BDDK, Mali Sektör Politikaları Dairesi, Çalışma Raporları: 2001/6, Eylül, (Erişim Tarihi: 12.11.2022).
- Ketchen, D.Jr. ve Shook, C.L. (1996). The Application of Cluster Analysis in Strategic Management Research: An Analysis and Critique. *Strategic Management Journal*, 17(6), s.441-458.
- Kandemir, T. ve Arıcı, A. (2013). Mevduat Bankalarında CAMELS Performans Değerleme Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (2001-2010). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 18, s.61-87.
- Karaca, S. S. ve Erdoğan, S. (2018). Türk Bankacılık Sektörünün 2009-2016 Dönemi CAMELS Derecelendirme Sistemi İle Performans Analizi. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 6(3), 23-39. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jimeep/issue/40558/458168>
- Karagöz, Y. (2017). *Spss ve Amos Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (1. Basım). Sivas: Nobel Yayıncılık.
- Karbon Finans İzi (2022). Türkiye'deki Bankaların İklim Değişikliğine Yaklaşımı Raporu. <https://350turkiye.org/files/2022/10/karbon-finans-izi-rapor-TR.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.11.2022).
- Kaya, Y. T. (2001). Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi, BDDK, Mali Sektör Politikaları Dairesi, Çalışma Raporları: 2001/6, Eylül, (Erişim Tarihi: 12.11.2022).
- Ketchen, D.Jr. ve Shook, C.L. (1996). The Application of Cluster Analysis in Strategic Management Research: An Analysis and Critique. *Strategic Management Journal*, 17(6), s.441-458.
- Koshti, J., ve Rathod, S. (2023). Evaluating The Impact of Camel Ratios on The Efficiency of Selected Indian Banks. *Vidya-A Journal of Gujarat University*, 2(1), s.194–199.

- Köçek, G. ve Cinsler, V. (2008). Türkiye’de Faaliyette Bulunan Ticaret Bankalarının Performanslarına Göre Sınıflandırılmasında Etkili Olan Değişkenlerin Belirlenmesi ve Bir Uygulama Denemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, s.189- 206.
- Lueg, R., Schmaltz, C., ve Tomkus, M.(2019). Business Models In Banking: A Cluster Analysis Using Archival Data. *Trames*, 23(73/68), 1, s.79-107.
- Jain, A. K. (2010). Data Clustering: 50 Years Beyond K-Means, *Pattern Recognition Letters*. 31(8), s.651-666.
- Kumar, Mishra Aswini, Harsha, G. Sri, Anand, Shivi,Dhruva Neil Rajesh, (2012). “Analyzing Soundness in Indian Banking: A CAMEL Approach”, *Research Journal of Management Sciences*, 1(3), s.9-14.
- Nimalathan, B. (2008). “A Comparative Study of Financial Performance of Banking Sector in Bangladesh – An Application of Camels Rating System”, *Annuals of University of Bucharest, Economic and Administrative Series*,2, s.141-152
- Orhunbilge, N. (2010). *Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Ozgun, E. (2021). CAMELS Performance Analysis of Foreign Deposit Banks Based on Component Factor. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 14, s.57- 63.
- Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi 2*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özkan, M. ve Boran, L. (2014). Veri Madenciliğinin Finansal Kararlarda Kullanımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), s.59-82.
- Öztürk Karaçor, Z. , Mangır, F. , Kodaz, Ş. S. ve Kartal, M. (2017). Kamusal ve Özel Sermayeli Bankaların CAMELS Performans Analizi: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICEFM 2017 Özel Sayısı, s.47-65. DOI: 10.17336/igusb.320962
- Paksoy S.(2021). AB Entegrasyonunda Genişleme Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi. N. Çil(Ed.), *Ekonomi Güncel Yöntemler ve Uygulamalar* (Prof. Dr. Ahmet M. Gökçen’e Armağan) içinde (s.423-444). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Paksoy, S. ve Karo, E. (2021). Regional Disparities and Their Connection with Juvenile Delinquency, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, s.317-331.
- Tatlıdil, H. (1992), *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ankara: Engin Yayınları.
- Tekin, B. ve Temelli, F. (2020). K-Ortalamalar Yöntemi ile Bankaların Sermaye Yeterlilik Rasyolarına Göre Kümelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), s.11-36.
- Türkiye Bankalar Birliği, (2020). <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, (Erişim tarihi:05.06.22).
- Türkiye Bankalar Birliği. (2021). Bankacılık Sektörü. <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik-sektoru>, (Erişim Tarihi: 2.06.23).
- Yaman Yılmaz, C. (2020). Türkiye’deki İllerin Bankacılık Faaliyetleri Açısından Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 4(2), s.471-493.
- Yılmaz, Z. ve Uzgören, E.(2013). Türkiye’de İllerin Temel Bankacılık Faaliyetleri Yönünden Kümeleme Analizi Yöntemiyle Sınıflandırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. EYİ Özel Sayısı, s.535-554.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1181-1199, doi: 10.11616/asbi.1269668

**Sosyal Kaygı Düzeyi ile Dijital Bağımlılık Arasındaki İlişkide Kullanım Süresinin Aracılık Rolü:
Üniversite Gençliği Üzerine Bir İnceleme**

The Mediating Role of Duration of Use in the Relationship between Level of Social Anxiety and Digital Addiction: A Study on University Youth

Şükrü BALCI¹ , Hamide SARITAŞ²

Geliş Tarihi (Received): 23.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 19.04.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Bu çalışmada, sosyal kaygı düzeyi ile dijital bağımlılık ilişkisinde dijital cihaz kullanım süresinin aracılık rolünün ortaya konulması amaçlanmıştır. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda, sosyal kaygının dijital bağımlılık üzerinde pozitif anlamlı etkisinin bulunduğu analiz edilmiştir. Bunun yanında dijital bağımlılık ile dijital cihaz kullanım süresi arasında da anlamlı ilişkinin varlığı söz konusudur. Sonuçlar, üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılıkları üzerinde sosyal kaygı düzeyleri ve dijital cihaz kullanım sürelerinin etkisinin olduğuna işaret etmektedir. Katılımcıların sosyal kaygı düzeyleri arttıkça dijital bağımlılıkları da artmaktadır. Buna dijital cihaz kullanım süresi de kısmi oranda aracılık etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital bağımlılık, sosyal kaygı, dijital cihaz kullanım süresi, üniversite öğrencileri

&

Abstract: In this study, it was aimed to reveal the mediating role of digital device usage time in the relationship between social anxiety level and digital addiction. Relational survey model was used in this study in which field research method was used. As a result of the findings obtained in the research, it was analyzed that social anxiety has a positive and significant effect on digital addiction. In addition, there is a significant relationship between digital addiction and duration of digital device use. The results indicate that social anxiety levels and duration of digital device use have an effect on university students' digital addictions. As the social anxiety levels of the participants increase, their digital addictions also increase. This is partially mediated by the digital device usage time.

Keywords: Digital addiction, social anxiety, duration of digital device use, university students

Atıf/Cite as: Balcı, Ş., Saritaş, H. (2023). Sosyal Kaygı Düzeyi ile Dijital Bağımlılık Arasındaki İlişkide Kullanım Süresinin Aracılık Rolü: Üniversite Gençliği Üzerine Bir İnceleme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1181-1199. doi: 10.11616/asbi.1269668

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Şükrü Balcı, Konya Selçuk Üniversitesi, sukrubalc@selcuk.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Hamide Saritaş, Konya Selçuk Üniversitesi, hsaritas32@gmail.com.

1. Giriş

Sosyal değişimler, bilim ve teknolojinin hızlı gelişimi ile karakterize edilen modern dijitalleşme ya da ağ toplumuna geçiş, bir taraftan insanoglunun hayatını kolaylaştırırken, diğer taraftan ruh sağlığı sorunları gibi göz ardı edilemeyecek bir takım ciddi sorunların oluşmasına neden olmaktadır (Ren vd., 2017: 1659). Öyle ki; İnternet ve bilgisayar teknolojisinin yüksek hızlı gelişimi, insanların yaşamlarına, öğrenimlerine ve çalışmalarına benzeri görülmemiş kolaylıklar getirirken; bu araçların birçok kişi tarafından gereğinden fazla ve kontrolsüz kullanımı nedeniyle, bazı olumsuz etkiler giderek daha belirgin hale gelmeye başlamıştır (Griffiths, 2012; Griffiths vd., 2016; Andreassen, 2015: 175-176; Balcı ve Baloğlu, 2018: 212; Kırcaburun, 2019). Özellikle toplumun ergen ve genç kesiminde teknolojik araçların aşırı kullanımı bu araçlara bağımlı olma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, diğer olumsuz sonuçların yanı sıra onların çalışmalarını ve gelişimlerini olumsuz etkileyebilmekte (Ren vd., 2017: 1659), sosyal kaygı gibi psikolojik ve davranışsal sorunların oluşmasına yol açmaktadır (Kratzer, 2008; Weinstein vd., 2015; Ko vd., 2014).

Bireylerin, vücudunun, psikolojisinin ve sosyal yaşantısının olumsuz etkilenmesine neden olan bir maddenin alımına ya da bir davranışın irade dışı yapılmasına devam edilmesi *bağımlılık* olarak değerlendirilmektedir. Bağımlılığın fiziksel, psikolojik, sosyolojik ve davranışsal bağımlılık olarak farklı türleri bulunmaktadır. Dijital bağımlılık davranışsal bağımlılık türü içinde ele alınmaktadır (BMYK, 2023; Yeşilay, 2023). İnternetin ve teknolojik araçların planlananan süreden çok ve kontrol edilemeyen düzeyde kullanılması olarak adlandırılan dijital bağımlılık; bilgisayarın, televizyonun, internetin, sosyal medyanın ve akıllı telefonların ihtiyaç dışında ve planlanan süreden daha uzun kullanılmasıdır (Arslan ve Bardakçı, 2021: 901). Dijital bağımlılık davranışı, dijital cihazda geçirilen süre ve kullanıcıya verdiği zarar üzerinden değerlendirilmektedir. Dijital bağımlı olan kişiler sahip olduğu teknolojik cihazları kullanmadığında ya da kullanma ediminden yoksun bırakıldığında kendisine, ailesi ve sosyal çevresine yönelik olumsuz davranışlarda bulunabilmektedir. Dijital bağımlılığın bireylerde depresyon ve anksiyete, yalnızlık, uyku bozukluğu ya da düşük uyku kalitesi, baş ve boyun ağrısı, kişisel bakım sorunları, günlük aktiviteleri yerine getirememesi, sosyal ortamlardan uzaklaşma ve sosyal kaygı bozukluğu gibi sorunlara neden olduğu görülmektedir (Cemiloğlu vd., 2022). Özellikle toplumsal bir varlık olan bireyin dijital bağımlılık sonucunda kendini toplumdan soyutlaması ve kendine oluşturmuş olduğu sanal dünyada var olma çabası, onu gerçek toplumsal yaşamdan soyutlamakta ve sosyal ortamlarda kendini rahatsız, endişeli ve kaygılı hissetmesine neden olmaktadır. Böylece huzursuzluk ve kaygı hisseden birey kendine oluşturmuş olduğu dijital dünyaya daha çok bağımlı hale gelmektedir.

Toplumsal alanlarda bulunma, iletişim kurma ve iletişimi sürdürmede zorluk yaşama durumu olarak sosyal kaygı, bireylerin bilmedikleri sosyal ortama girdiklerinde ya da yeni kişilerle tanıştıklarında utangaç, sessiz, içine kapanık, huzursuz ve tedirgin hissetmeleri olarak tanımlanmaktadır. Sosyal fobi olarak değerlendirilen sosyal kaygı bozukluğu, başkaları tarafından değerlendirilme korkusu nedeniyle kişinin sosyal ortamlardan ve durumlardan sürekli kaçınması ve korku duyması durumudur (Schneier ve Goldmark, 2015). Sosyal kaygılı bireyler, topluluk içinde konuşmama, fikirlerini onlarla paylaşmama, akranlarıyla arkadaşlık kurmama, düşük özgüvene ve yüksek özeleştiriyeye sahip olma gibi özellikler taşımaktadırlar (Stein ve Stein, 2008: 1115). Bu duygulara sahip olan birey herkesin onu izlediğini, her an hata yapacağını ve küçük duruma düşeceği düşüncesiyle kendi içine kapanmaktadır. Sosyal kaygı daha çok ergenlik ve gençlik döneminde ortaya çıkmaktadır. Bu dönemlerde sosyal ortamlarda yaşanan olumsuz davranışlar bireyi daha çok etkilemekte ve onda kalıcı etkiye sahip olabilmektedir. Böylece birey kendini daha çok sosyal ortamlardan soyutlamakta, diğer insanlardan uzaklaştırmakta ve dijital araçlara yönelmesine neden olmaktadır (Erözkan, 2004; Hamarta, 2009). Sosyal kaygı bozukluğu olan bireylerin dijital araçları kullanma süresi artmakta ve bu araçlar içinde kurmuş olduğu dünyada kendini daha özgür ve güvenli hissetmektedirler. Bu durum bireylerin gerçek yaşamda varlıklarını ve hissettiklerini ifade etme açısından sorun oluşturmaktadır.

Bu sorunsaldan yola çıkılarak dizayn edilen bu çalışmada, sosyal kaygı ile dijital bağımlılık arasındaki ilişki ve etki araştırılmıştır. Sosyal kaygının bağımsız değişkeni, dijital bağımlılığının bağımlı değişkeni oluşturduğu çalışmada; dijital bağımlılık sorunsalında önemli bir etken olan cihaz kullanım süresinin

aracılık rolü de sorgulanmıştır. Konya'da bulunan devlet üniversiteleri olan; Selçuk Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Konya Teknik Üniversitesinde eğitim gören üniversite öğrencileri evreninde gerçekleştirilen bu çalışmada yüz yüze görüşme yoluyla 425 gönüllü katılımcı üzerinden veriler toplanmıştır. Dijitalleşmenin hüküm sürdüğü bu çağda psikolojik davranışların dijital cihazlara olan bağımlılığı nasıl etkilediğini ortaya koyması ve ilgili literature güncel bilgiler kazandırması bakımından çalışmanın sonuçları önem taşımaktadır. Bu bağlamda araştırmada, ilk olarak sosyal kaygı ve dijital bağımlılığa ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Teorik bilgiler referans alınarak gerçekleştirilen araştırmada elde edilen veriler analiz edilmiş, çıkan sonuçların akademik ve sosyolojik yorumlamalarına yer verilmiştir.

2. Literatür Taraması

Sosyal kaygı bozukluğu, "*bireyin başkaları tarafından gözlemlenebileceği sosyal durumlardan belirgin bir biçimde kaçması veya yoğun bir korku ya da endişe yaşaması*" olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013). Sosyal kaygının iki türü bulunmaktadır: Birincisi, özellikle sosyal olmak üzere utanç verici durumlara düşme korkusunu içeren genel bir sosyal kaygı, diğeri ise bir veya daha fazla sosyal durumdan korkma ile ilişkili spesifik bir sosyal kaygıdır (ALHarbi vd., 2021: 292). Sosyal kaygı, bireyin toplumsal ilişkilerinde ve yaşam kalitesinde ciddi bozulmalara neden olan önemli bir sorundur (Karaca vd., 2016: 10). Aniden başlayan ve hızla kronikleşen bu sorun, ciddi yetenek kayıplarına neden olmakta ve sosyal, akademik ve psikolojik sorunları da beraberinde getirmektedir (Yıldırım ve Başdaş, 2021: 415). Dolayısıyla bu durum başta ergenler ve gençler olmak üzere toplumdaki tüm bireyleri sosyal ortamlarda kendilerini gizleme davranışına itmektedir.

Sosyal kaygılı kişiler flört etmek, bir yabancıyla ya da akranyla konuşmak, partilere veya sosyal toplantılara gitmek gibi çeşitli durumlardan korkar ve bu durumlardan kaçınırlar (Kessler vd., 2012: 81). Aynı zamanda sosyal kaygı bozukluğu, üretkenliği azaltır ve kişinin yaşam kalitesini etkiler (Pau vd., 2022). Bu tür sorunlar yaşayan bireyler, sosyal kaygı durumunu azaltmak için, düşük riskli çevrimiçi iletişimi tercih etmektedirler (Seong vd., 2008). Bu da görünüşlerinin ve davranışlarının başkaları tarafından olumsuz değerlendirilecek yönlerini saklamalarına ve kontrol etmelerine olanak tanımaktadır (Huan vd., 2014). Bunu yapabilmeyen uygun yolu olarak da dijital araçlar karşılıklarına çıkmaktadır.

Dijital araçlar, özellikle sosyal kaygısı ve kişilerarası sorunları olan genç ve ergenler için, gerçek dünyadaki kusurlarını telafi etmek ve '*ideal öz-kimlik*' geliştirmeleri için bir arena görevi görür (LaRose, 2003: 237). Yine bu araçlar, eş zamansız doğası nedeniyle, daha fazla anonimlik ve kontrol sunduğundan, normal yüz yüze etkileşimle karşılaştırıldığında, özellikle utangaç insanlar için ilgi çekici hale gelebilir (Stritzke vd., 2004: 14-17). Bu anlamda, internet gibi dijital araçların kullanımı iki ucu keskin bir kılıç gibidir. Depresif ve sosyal kaygılı bireyler için dijital araçlar psikolojik olarak telafi edici bir işlev görür. Aynı zamanda, çevrimiçi geçirilen aşırı zaman nedeniyle, kişileri gerçek dünyadaki sosyal ilişkilerden mahrum bırakabilir. Başa çıkma stratejisi olarak internet kullanımı, internete güvenmenin daha ağır hale gelebileceği ve sonunda aşırı ve bağımlılık yapıcı hal alabileceği kimlik oluşumunun gelişimsel döneminde, altta yatan depresyon ve sosyal kaygı, tedavi edilmezse ergenlerin durumunu daha da kötüleştirebilir (Lai vd., 2015: 3).

Örneğin, sosyal kaygısı olan kişiler, başarısız kişilerarası ilişkilerini sosyal beceri eksikliklerine ve hatta kendi yetersizliklerine ve değersizliklerine bağlayabilirler. İnternet kullanımının sıkıntıyı hafifletmedeki ani olumlu etkisi, bazı kişiler için daha fazla internet kullanımını motive edebilir (Lai vd., 2015: 3). Bir başka anlatımla genç ve ergenlik döneminde akran ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde kurulması ve yürütülmesi önemlidir. Ayrıca sosyal kaygı yaşayan genç ve ergenler, akran ilişkilerini kısıtlamakta ve farklı iletişim yolları aramaktadırlar. Bu nedenle ergenler eğlence, etkileşim ve iletişim ihtiyaçlarını dijital ortamda sınırlı iletişime izin veren teknolojik cihazlarla gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler (Yıldırım ve Başdaş, 2021: 415). Literatür incelendiğinde sosyal kaygının internet bağımlılığı, problemli internet kullanımı (LaRose vd., 2003; Caplan, 2007; Jalalinejad vd., 2012; Azher vd., 2014); sosyal medya bağımlılığı (Shensa vd., 2017; Baltacı, 2019; Nguyen vd., 2020; Abu-Taieh vd., 2022; Lyvers vd., 2022); akıllı telefon bağımlılığı (Yılmaz

vd., 2015; Darcin vd., 2016; Elhai vd., 2019; Annoni vd., 2021; Korkmazer vd., 2022) ve dijital oyun bağımlılığı (Karaca vd., 2016; Yıldırım ve Başdaş, 2021; Turan vd., 2022; Gioia vd., 2022) ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle sosyal kaygının, dijital bağımlılığın önemli bir yordayıcısı olduğu düşünülmektedir.

Üniversite çağındaki öğrenciler, dijital bağımlılığa karşı daha savunmasızdır ve dijital bağımlılık onların sosyal kaygı düzeylerini artırarak psikolojik ve sosyal uyumlarını etkileyebilmektedir. Bu sorun, onların eğitim ortamına uyumlarını ve akademik başarılarını da etkileyebilmektedir (ALHarbi vd., 2021). Bu sorunsaldan yola çıkarak, çoğunluğu dijital bir dünyaya doğan; teknolojiyi hayatlarının her alanında yoğun kullanımları nedeniyle dijital bağımlılık riski ile karşı karşıya olan üniversite öğrencileri örnekleminde yapılan bu çalışma ile sosyal kaygının, dijital bağımlılığı yordama yeteneği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Araştırma, psikolojik bir sorun olan sosyal kaygının, üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeyi üzerindeki etkisini ortaya koymanın yanında, ilgili literatüre güncel bilgi sağlama noktasında da önem taşımaktadır.

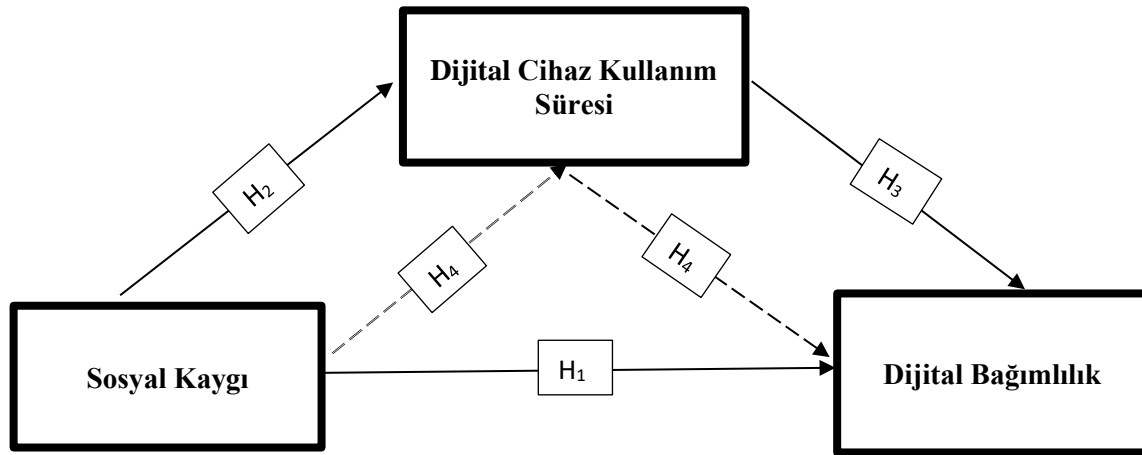
3. Yöntem

Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, sosyal kaygının dijital bağımlılık üzerindeki etkisi mercek altına alınmaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, genel tarama modellerinden *ilişkisel tarama modeli* kullanılmıştır. Genel tarama modeli, birbirinden farklı değişkenlerin ve etmenlerin olduğu evrende, geneli kapsayacak bir sonuca ulaşmak için evrenin tümünün ya da onu temsil etme gücüne sahip olan örneklem sayısı üzerinden yapılan tarama modelidir. Genel tarama modelinin bir türü olan ilişkisel tarama modeli ise, en az iki ya da daha fazla değişken arasında meydana gelen birlikte değişimi ve değişimin nasıl olduğunu ortaya koymayı amaçlayan tarama modelidir (Karasar, 2020).

Bu çalışmanın temel amacı sosyal kaygı düzeyi ile dijital bağımlılık ilişkisinde dijital cihaz kullanım süresinin aracılık rolünü ortaya çıkarmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için, aşağıda kurulan modeli test etmek için 4 hipotez kurulmuştur:

Şekil 1. Araştırma Modeli

Hipotez 1: Sosyal kaygının dijital bağımlılık düzeyi üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 2: Sosyal kaygının dijital cihaz kullanım süresi üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 3: Dijital cihaz kullanım süresinin, dijital bağımlılık üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 4: Sosyal kaygı ile dijital bağımlılık ilişkisinde, kullanım süresinin aracılık rolü vardır.

3.2. Araştırma Grubu

Bu araştırmanın evrenini, 2022-2023 Eğitim – Öğretim Güz Yarıyılı içinde Konya’daki Selçuk Üniversitesi (SÜ), Necmettin Erbakan Üniversitesi (NEÜ) ve Konya Teknik Üniversitesi (KTÜN) öğrencileri oluşturmaktadır. İlgili eğitim-öğretim yılında evreni oluşturan üç üniversitenin toplam öğrenci sayısı 111,329’dur (YÖK Atlas, 2022). Araştırma örnekleminin belirlenmesinde bu sayı dikkate alınmıştır. Buna bağlı olarak yüzde 95 güven aralığında en az 383 öğrencinin örnekleme dâhil edilmesi gerektiği hesaplanmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50). Araştırma verileri 425 öğrenciden toplanmıştır. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde, evrendeki her birimin örnekleme dâhil edilme durumunun eşit ve bağımsız olduğu basit tesadüfi örneklem türü kullanılmıştır. Bu nedenle yapılan analizlerde her katılımcıdan elde edilen cevap eşit öneme sahiptir (Balcı, 2018: 100).

Konya’da bulunan devlet üniversitelerine kayıtlı öğrenciler evreninde yapılan bu çalışmada; YÖK Atlas’tan elde edilen bilgilere göre 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Döneminde; Selçuk Üniversitesinin 63,331, Necmettin Erbakan Üniversitesinin 35,684, Konya Teknik Üniversitesinde ise 12,314 öğrenci kayıtlı bulunmaktadır (YÖK Atlas, 2022). Bu sayılara göre araştırmanın evrenini 111,329 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise evreni temsilen 425 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen veriler katılımcıların, gönüllülük esasına göre ve istedikleri anda araştırmadan çekilebilecekleri bilgisi dâhilinde toplanmıştır.

Bu araştırma için Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Etik Kurulundan, 21.12.2022 tarihli E-428163 sayılı belge ile etik kurul onayı alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılıklarında sosyal kaygının etkisinin araştırıldığı çalışmanın verilerini toplamak için 26 sorudan oluşan anket formu oluşturulmuş ve kullanılmıştır. Anket formunda Sosyal Kaygı Ölçeği Kısa Formu ve Gençler İçin Dijital Bağımlılık Ölçeği (DAST) olmak üzere iki ölçek ve kişisel bilgi formu bulunmaktadır.

Sosyal Kaygı Ölçeği Kısa Formu: La Greca ve Lopez’in (1998) çocuklar için geliştirmiş oldukları 18 maddeden oluşan ölçme aracı, La Greca ve diğerleri (2015) tarafından revize edilerek ortaöğretim öğrencileri ve yetişkinler için yeniden hazırlanmıştır. Daha sonra Nunes ve arkadaşları (2018), sosyal kaygı ölçeğini revize ederek 18 maddeden 12 maddelik kısa formunu oluşturmuştur. 5’li Likert tipinde (1=Hiç katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) hazırlanan ölçeğin “olumsuz değerlendirme korkusu”, “yeni durumlarda sosyal korku ve huzursuzluk” ve “genel durumlarda sosyal korku ve huzursuzluk” olmak üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin boyutları üzerinden değil kendisi üzerinden işlem yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlamasını yapan Can ve Bozgün (2021) ölçeğin iç tutarlılığını ,90 olarak bulmuştur. Bu çalışmada ise ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach Alfa katsayısı ,896 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ilişkin yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda yapısal modelin uyum indeks değerleri; χ^2 /sd : 3,205; RMSEA: ,072; GFI: ,939; CFI: ,955; SRMR: ,044 olarak kabul edilebilir düzeyde (Kline, 2011; Baumgartner ve Hamburg, 1996; Browne ve Cudeck, 1993) bulunmuştur.

Gençler İçin Dijital Bağımlılık Ölçeği (DAST): Seema, Heidmets, Konstabel ve Varik-Maasik (2022) tarafından derlenen 10 maddelik ölçek, gençlerin dijital bağımlılık düzeylerini ölçmektedir. Ölçek, dijital cihazları kullanmanın bazı yollarını ve bunlarla ilgili duyguları açıklayan ifadeler içermektedir. Katılımcılardan bu durumların ne sıklıkla meydana geldiğini, (hiçbir zaman – çok sık) 7 puanlık bir ölçekte değerlendirmeleri istenmiştir. İki farklı analizde iç tutarlılık katsayısı Cronbach $\alpha = ,85$ ve ,83 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlaması, gerekli izinler alındıktan sonra, bu çalışmanın araştırmacıları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda dil geçerliği açısından; alanında uzman 4 akademisyene, İngilizce ve Türkçe uyarlamasını karşılaştırmaları istenmiş ve 150 yükseköğretim öğrencisine, ön hazırlık testlerini yapmada, ölçek formunun hazırlanan hali uygulanmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler analiz programına (SPSS) aktarılmıştır. Ölçeğin orijinal formu ve Türkçeye uyarlanan

formu arasında benzerliğe bakmak için, analiz programında oluşturulan ilgili veri setinde Temel Bileşenler Analizi yardımı ile Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda tek boyutlu yapı ortaya konulmuştur. Eigenvalue değeri 4,23>1'den büyük olan tek boyut, toplam varyansın yüzde 42,29'unu açıklamaktadır (KMO= ,863; X²= 1393,43; sd= 45; p= ,000). Böylelikle, nihai Türkçe ölçek hazır hale getirilmiştir. Bu araştırmada ölçek maddelerinin derecelendirilmesi 5'li Likert (1= Hiçbir Zaman, 5= Her zaman) üzerinden değerlendirilmiştir. Ölçekten alınacak en düşük puan 10, en yüksek puan 50'dir. Puan arttıkça, bağımlılık düzeyi de artmaktadır. Bu araştırmada ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı ,842 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ilişkin yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonucunda yapısal modelin uyum indeks değerleri; χ^2 /sd: 3,564; RMSEA: ,078; GFI: ,950; CFI: ,942; SRMR: ,051 olarak kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Kişisel Bilgi Formu: Ankette yer alan bu bölümde katılımcıların dijital cihaz kullanım süresi, yaş, cinsiyet ve eğitim gördüğü üniversiteleri belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Bu araştırmanın verileri 2-13 Ocak 2023 tarihleri arasında, örnekleme dâhil olan katılımcılarla yüz yüze anket tekniği ile elde edilmiştir. Verilerin analizi SPSS 25 ve AMOS 21 paket programı ile yapılmıştır. Ankette yer alan her değişken için tanımlayıcı (betimleyici) analiz yapılmıştır. Sosyal Kaygı ve Dijital Bağımlılık düzeylerinin kadın ve erkek öğrenciler arasında farklılık bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmak için Bağımsız Örneklem T-Testi ile analiz edilmiştir. Sosyal Kaygı Ölçeği, Dijital Bağımlılık Ölçeği ve dijital cihaz kullanım süresi arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek için Pearson Korelasyon Analizi; dijital cihaz kullanım süresi ile sosyal kaygı düzeyi; dijital bağımlılık düzeyi ile dijital cihaz kullanım süresi arasında Basit Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Sosyal kaygı ile dijital bağımlılık arasındaki ilişkide dijital cihaz kullanım süresinin aracılık rolü Sobel Testi ile incelenmiştir. Sobel Testi, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkide aracı değişkenin rolünü ortaya koymak için yapılan bir testtir. Bir diğer ifadeyle Sobel Testi, modelde aracı değişkenin etkisinin anlamlılığının test edilmesinde başvurulan bir analiz yöntemidir (Sobel, 1982).

4. Bulgular ve Yorum

Bu başlık altında katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine, dijital cihaz kullanım sürelerine ve ölçeklerin betimleyici istatistik analizlerine; ölçek verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek için çarpıklık ve basıklık değerlerine yer verilmiştir. Aynı zamanda sosyal kaygı ve dijital bağımlılık arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için korelasyon analizine; dijital cihaz kullanım süresi ve sosyal kaygı düzeyi ile dijital bağımlılık ve dijital araç kullanımında etkiyi belirlemek için regresyon analizine başvurulmuştur.

4.1. Katılımcıların Bazı Özellikleri

Araştırmaya katılanların yüzde 51,1'i erkek, yüzde 48,9'u ise kadın öğrencilerden oluşmaktadır. Bu sonuç katılımcıların birbirine yakın oranda olduğunu göstermektedir. Bu durumda katılımcıların cinsiyeti ile diğer değişkenler arasında fark analizlerinin yapılabileceğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Katılımcıların eğitim gördüğü üniversitelere göre dağılıma bakıldığında ise yüzde 53,4'ünün Selçuk Üniversitesinden, yüzde 27,8'inin Necmettin Erbakan Üniversitesinden ve 18,8'inin Konya Teknik Üniversitesi öğrencilerinden oluştuğu dikkat çekmektedir. Üniversitelerin öğrenci sayılarına göre katılımcıların sayılarının aynı doğrultuda olduğu düşünüldüğünde, bu araştırmadan elde edilen verilerin evrene ilişkin bilgi vermede uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Katılımcıların yaşlarına ilişkin betimleyici istatistik sonuçlarına bakıldığında en küçük katılımcının 18 yaşında en büyük katılımcının ise 49 yaşında olduğu analiz edilmiştir. Katılımcıların yaşlarının ortalaması 21,43, dağılımın standart sapması ise 3,61 olarak bulunmuştur.

Öğrencilerin günlük dijital cihaz kullanım sürelerine bakıldığında en az 9 dakika en fazla 1200 dakika dijital cihaz kullandıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların dijital cihaz kullanım sürelerinin ortalama 275,94 dakika, dağılımın standart sapmasının ise 172,85 olduğu analiz edilmiştir.

4.2. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Tablo 1. Sosyal Kaygı Ölçeğinin Betimleyici İstatistiği

	Sayı	\bar{X}	SD	Korelasyon	Cronbach's α
Bazı insanların yanındayken tedirgin olurum.	425	2,84	1,21	,570	,889
Tanımadığım insanların yanında utanırım.	425	2,64	1,28	,641	,886
Başkalarının benim hakkımda ne söyleyeceğinden endişelenirim.	425	2,59	1,26	,646	,885
Çok iyi tanımadığım insanlarla konuşurken tedirgin olurum.	425	2,55	1,22	,651	,885
Yeni insanlarla tanıştığımda tedirgin olurum.	425	2,52	1,22	,626	,886
Bir grup insanla beraberken durgun olurum.	425	2,52	1,31	,434	,897
Başkalarından benimle bir şeyler yapmalarını istemekte zorlanırım.	425	2,39	1,24	,625	,886
Başkalarının benim hakkımda ne düşündüğünden endişelenirim.	425	2,37	1,30	,641	,886
Başkalarının benden hoşlanmayacağından endişelenirim.	425	2,30	1,23	,658	,885
Başkaları hayır diyebilirler diye, benimle bir şeyler yapmalarını teklif etmeye çekinirim.	425	2,21	1,21	,666	,885
Başkalarının benden hoşlanmayacağından korkarım.	425	2,13	1,22	,668	,884
İyi tanıdığım insanların yanındayken bile utanırım.	425	1,67	1,08	,484	,893
TOPLAM					,896

Not: Sosyal Kaygı Ölçeği; Hiç katılmıyorum=1, Tamamen katılıyorum=5 olarak işaretlenmiştir.

Sosyal kaygı ölçeğinde katılımcıların en fazla puan verdiği ifadeler; "Bazı insanların yanındayken tedirgin olurum." (\bar{X} = 2,84), "Tanımadığım insanların yanında utanırım." (\bar{X} = ,64) ve "Başkalarının benim hakkımda ne söyleyeceğinden endişelenirim." (\bar{X} = 2,59) olmuştur. Ölçeğin madde güvenilirliklerine ilişkin düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayısı, ,570 ile ,668 arasında farklılık göstermektedir. Toplam güvenilirlik Cronbach's α ,896 olan ölçeğin madde güvenilirliklerine bakıldığında, ölçek maddelerinden herhangi biri çıkarılması durumunda dahi ölçek maddelerinin güvenilirlik katsayısının ,884 üzerinde olacağı söylenebilir.

Tablo 2. Dijital Bağımlılık Ölçeğinin Betimleyici İstatistiği

	Sayı	\bar{X}	SD	Korelasyon	Cronbach's α
Uyumadan önce yataktayken, dijital cihazımda oyun oynar veya mesajlaşırım	425	3,91	1,14	,412	,839
Dijital cihazlarımı kullanmazsam sıkılırım	425	3,58	1,14	,586	,823
Dijital cihazları kullanmaya planlandığımdan daha çok zaman ayırıyorum	425	3,32	1,18	,609	,821
Dijital cihazlarımı bir yere bıraktığımda, tekrar kullanma isteği duyuyorum	425	3,27	1,21	,682	,814
Yemek yerken dijital cihazlarımı kullanırım	425	2,98	1,31	,437	,838
Sokakta yürürken dijital cihazımda oyun oynar veya mesajlaşırım	425	2,67	1,19	,471	,834
Birisiyle sohbet ederken bile, gözüm dijital cihazımdadır	425	2,33	1,20	,617	,820
Dijital cihazlarımı kullanmazsam huysuz biri olurum	425	2,33	1,20	,627	,819
Arkadaşlarımın sosyal medyada ne yazdığını bilmediğimde huzursuz hissederim	425	2,20	1,22	,400	,841
Dersler sırasında dijital cihazım üzerinden gözümü ayırmam	425	2,15	1,08	,558	,826
TOPLAM					,842

Not: Dijital Bağımlılık Ölçeği; Hiç katılmıyorum=1, Tamamen katılıyorum=5 olarak işaretlenmiştir.

Katılımcıların dijital bağımlılık ölçeğinde en fazla puanı, “Uyumadan önce yataktayken, dijital cihazımda oyun oynar veya mesajlaşırım” ($\bar{X}= 3,91$) ve “Dijital cihazlarımı kullanmazsam sıkılırım” ($\bar{X}= 3,58$) ifadelerine vermişlerdir. Dijital bağımlılık ölçeğinin madde güvenilirliklerine yönelik madde-toplam korelasyon katsayısı, ,400 ile ,682 arasında farklılığın olduğu analiz edilmiştir. Ölçeğin madde güvenilirliklerine göre ölçekten madde sayısı fark etmeksizin herhangi birinin çıkarılması durumunda dahi ölçek madde güvenilirlik katsayısının ,814 olacağı görülmektedir. Ölçeğin toplam güvenilirlik Cronbach's Alpha ,842 olarak bulunmuştur.

Tablo 3. Dijital Bağımlılık ve Sosyal Kaygı Ölçeği Boyutlarının Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach's α	AVE	CR
Dijital Bağımlılık Ölçeği	10	0,842	0,423	0,878
¹ ODK Boyutu	4	0,896	0,685	0,896
² YDSKH Boyutu	4	0,819	0,531	0,818
³ GDSKH Boyutu	4	0,744	0,435	0,750

Not: ¹ODK=Olumsuz Değerlendirme Korkusu; ²YDSKH=Yeni Durumlarda Sosyal Korku ve Huzursuzluk; ³GDSKH=Genel Durumlarda Sosyal Kaygı ve Huzursuzluk.

Çalışma kapsamında kullanılan dijital bağımlılık ölçeği ve sosyal kaygı ölçeğinin alt boyutlarının geçerlilik ve güvenilirliğini belirtmek üzere; Cronbach's Alpha değerleri, yakınsak geçerlilikleri için ortalama varyans (AVE) ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleri analiz edilmiştir. Sonuçlara bakıldığında dijital bağımlılık ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,842, yakınsak geçerlilik ortalama varyansı 0,423, bileşik güvenilirliği 0,878 olarak bulunmuştur. Sosyal kaygı ölçeğinin ise ODK boyutunun güvenilirlik katsayısı 0.896, AVE 0,685, CR 0,896; YDSKH boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,819, AVE 0,531, CR 0,818; GDSKH boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,744, AVE 0,435, CR 0,75. olarak analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçeklerin yakınsak geçerliliğini belirlemek için AVE değerinin 0,50 ve üzeri, CR değerinin ise 0,700 ve üzeri olmasının yanında CR değerinin AVE değerinden yüksek olmasının gerektiği vurgulanmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981; Eskiler ve Altunışık, 2017; Byrne, 2016). Ayrıca CR değerinin 0,600'den büyük olduğu sonuçlarda AVE değerinin 0.500'den küçük olmasının kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Hair vd., 2010). Tablo 5'e bakıldığında çalışmada kullanılan ölçeklerin Cronbach's Alpha, CR ve AVE değerlerini sağladığı görülmektedir.

Tablo 4. Sosyal Kaygı Ölçeği ve Dijital Bağımlılık Ölçeğinin Betimleyici İstatistik Sonuçları

	En Az	En Çok	\bar{X}	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Kaygı Ölçeği	12,00	60,00	28,79	,393	-,318
Dijital Bağımlılık Ölçeği	10,00	49,00	28,78	,072	-,423

Üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerini belirlemek için 5'li Likert tipi 12 maddelik Sosyal Kaygı Ölçeği maddeleri toplanarak tek bir değişken haline getirilmiştir. Betimleyici analiz sonucuna göre öğrencilerin en az 12, en fazla 60 puana sahip oldukları görülmüştür. Öğrencilerin sosyal kaygı düzeylerinin ortalaması ise 28.78 olarak bulunmuştur. Aynı işlem yine 5'li Likert tipinde 10 maddeden oluşan Dijital Bağımlılık Ölçeğine de uygulanmış, ölçek maddeleri toplanıp tek bir değişkene dönüştürülmüştür. Buna göre öğrencilerin dijital bağımlılıkta en az 10, en fazla 49 puana sahip oldukları bulgulanmıştır. Analiz sonucuna göre üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin ortalaması 28.80 olarak hesaplanmıştır. Ölçeklerin normal dağılımlarına ilişkin yapılan betimleyici analiz sonucuna bakıldığında; Sosyal kaygı ölçeğinin Çarpıklık (Skewness) ,393 ve Basıklık (Kurtosis) -,318; dijital bağımlılık ölçeğinin Çarpıklık (Skewness) ,072 ve Basıklık (Kurtosis) -,423 değerlerinin +1 ile -1 arasında yer almasının ölçek verilerinin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

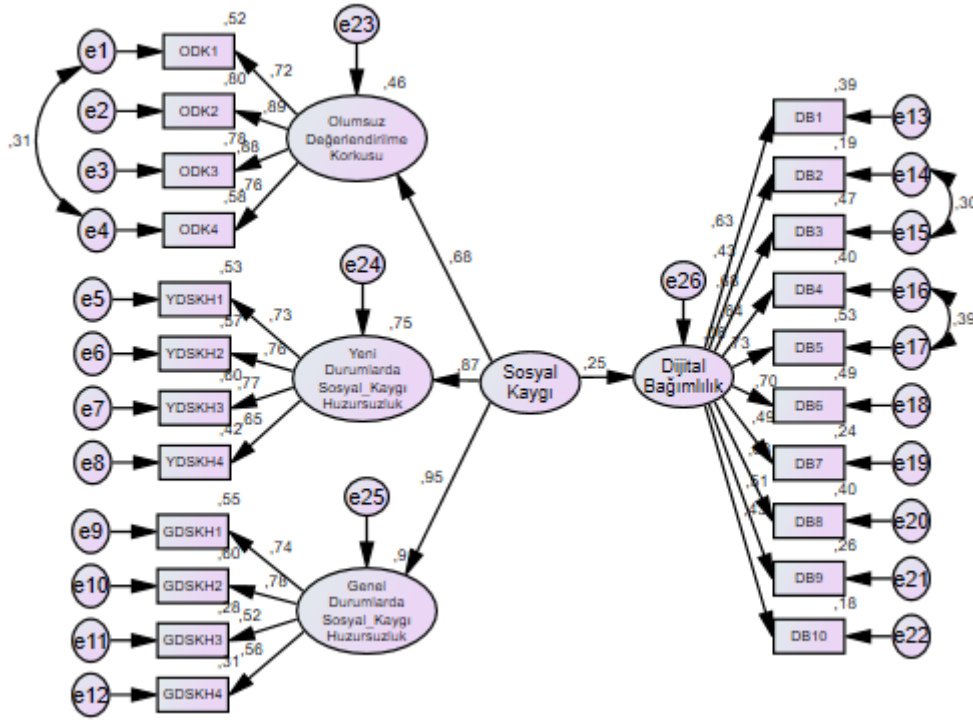
4.3. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Fark Analizleri

Tablo 5. Cinsiyete Göre Dijital Bağımlılık, Sosyal Kaygı ve Dijital Cihaz Kullanım Süresi Arasındaki Farklılık

	Cinsiyet	N	\bar{X}	t-value	Sig.	Cohen's d
Dijital Bağımlılık	Erkek	217	28,43	-,955	,340	0,09
	Kadın	208	29,14			
Sosyal Kaygı	Erkek	217	27,11	-3,538	,000	-0,39
	Kadın	208	30,54			
Dijital Cihaz Kullanım Süresi	Erkek	217	276,47	-,279	,781	0,02
	Kadın	208	281,15			

Üniversite öğrencilerinin cinsiyetine göre dijital bağımlılık düzeyi ($t = -,955$; $p = .340$) ve dijital cihazları kullanım süresi ($t = -,279$; $p = ,781$) anlamlı farklılık taşımamaktadır. Ancak öğrencilerin cinsiyetine göre sosyal kaygı düzeyinin ($t = -3,538$; $p = ,000$) anlamlı farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Betimleyici istatistik sonuçları; kadınların ($X = 30,54$) sosyal kaygı düzeylerinin, erkeklere ($X = 27,11$) nazaran daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Anlamlı farklılığın etki büyüklüğü açısından Cohen's d (1988) değeri incelendiğinde; zayıf düzey etkinin ($d = -0,39$) varlığı dikkat çekmektedir.

4.4. Etki Analizleri

Şekil 2. Sosyal Kaygının Dijital Bağımlılığa Etkisine İlişkin Yol Analizi

Tablo 6. Sosyal Kaygının Dijital Bağımlılık Üzerindeki Etkisine İlişkin Araştırma Modeli Sonuçları

Etki	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p	Sonuç
Sosyal Kaygı → Dijital Bağımlılık	0,251	0,072	4,029	***	Kabul
Uyum İndeksleri:					
χ^2 /sd: 2,620; RMSEA: 0,062; GFI: 0,900; CFI: 0,918; SRMR: 0,063					

*** $p = ,000$

Sosyal kaygının dijital bağımlılık üzerindeki etkisini ortaya koymak için yapılan yol analizinde, sosyal kaygının dijital bağımlılık üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkisinin ($\beta_{(425)} = .251$; $p = ,000$) olduğu bulunmuştur. Etki yönünün pozitif olduğunun tahmini β değeri üzerinden gösterildiği modelde, sosyal kaygıda meydana gelen bir birimlik artışın, dijital bağımlılıkta 0,251'lik bir artışı sağlamaktadır. Bu sonuçlarla *Hipotez 1* doğrulanmıştır. Sosyal kaygı ölçeğinde e1 ile e4 arasında, dijital bağımlılık ölçeğinde ise e14 ile e15 ve e16 ile e17 arasında iyileştirme yapılan yapısal modelin uyum iyiliği değerleri; χ^2 /df: 2,620, RMSEA: 0,062, GFI: 0,900, CFI: 0,918, SRMR: 0,063 şeklinde kabul edilebilir düzeyde (Kline, 2011; Baumgartner ve Hamburg, 1996; Browne ve Cudeck) bulunmuştur.

Tablo 7. Dijital Cihaz Kullanım Süresinin Sosyal Kaygı Tarafından Yordanmasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Beta (β)	t	Sig.
(Sabit) Dijital Cihaz Kullanım Süresi	226,303		8,992	,000
Sosyal Kaygı Düzeyi	1,822	,107	2,210	,028
R ² = ,011; Adjusted R ² = ,009			F= 4,883; df= 1; p= ,028	

Bu çalışmada sosyal kaygının dijital cihaz kullanım süresi üzerindeki etkisi ortaya koymak için doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyal kaygının dijital cihaz kullanımı üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır ($\beta_{(425)} = ,107$; $p = ,028$). Modelin açıklanma kapasitesi ise oldukça düşüktür. Bu sonuçlar aynı zamanda *Hipotez 2*'nin doğrulandığına işaret etmektedir.

Tablo 8. Dijital Bağımlılığın Dijital Cihaz Kullanım Süresi Tarafından Yordanmasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Beta (β)	t	Sig.
(Sabit) Dijital Bağımlılık	26,533		38,150	,000
Dijital Cihaz Kullanım Süresi	,008	,282	3,803	,000
R ² = ,330; Adjusted R ² = ,310			F= 14,462; df= 1; p= ,000	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde dijital araç kullanımının dijital bağımlılık düzeyi üzerinde pozitif anlamlı etkisi söz konusudur ($\beta_{(425)} = ,182$; $p = ,000$). Modelde dijital cihaz kullanım süresi, dijital bağımlılık üzerindeki etkinin yüzde 31'ini açıklamaktadır. Bu sonuçlar *Hipotez 3*'ün doğrulandığını göstermektedir.

Dijital bağımlılık ile sosyal kaygı ve dijital cihaz kullanım süresi arasındaki ilişkinin yönü ve gücünün ortaya konulduğu Korelasyon Analizi sonuçlarına göre, dijital bağımlılık ile sosyal kaygı ($r_{(425)} = ,239$; $p = ,000$) ve cihaz kullanım süresi ($r_{(425)} = ,282$; $p = ,000$) arasında pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı ilişki bulunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı ve dijital cihaz kullanım süreleri arttıkça dijital bağımlılıkları da artmaktadır denilebilir.

Tablo 9. Sosyal Kaygı ve Dijital Bağımlılık İlişkisinde Kullanım Süresinin Aracılık Rolü

Etki (Aracı yokken)	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p	Sonuç
Sosyal Kaygı → Dijital Bağ.	0,1808	0,0357	5,0602	***	Kabul
Doğrudan Etki (Aracı varken)	Tahmin (β)	Standart Hata	t	p	Sonuç
Sosyal Kaygı → Süre → Dijital Bağ.	0,1680	0,0355	4,7325	***	Kabul
Dolaylı Etki (Aracı varken)	Tahmin (β)		Güven Aralığı		
Sosyal Kaygı → Süre → Dijital Bağ.	0,0128		(0,0018 – 0,0276)		Anlamlı (Kısmi Aracılık var)

*** $p = ,000$

Sosyal kaygı düzeyinin dijital bağımlılık üzerindeki etkisinde dijital cihaz kullanım süresinin aracılık rolünün araştırıldığı modelde; sosyal kaygının dijital bağımlılık üzerinde aracı yokken etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta_{(425)}= 0,1808$; $p= ,000$). Söz konusu etkide aracı değişken sürenin etkisinin araştırıldığı analiz yüzde 95 güven aralığında yapılmış ve değerlerin 0'ı içermemesi (0,0018–0,0276), modelde sürenin aracılık ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Sürenin aracılık rolünün türüne karar vermek için, doğrudan etkinin anlamlılık durumuna bakılmış; doğrudan etkinin anlamlı olduğu ve etki katsayısının düştüğü belirlenmiştir ($\beta_{(425)}= 0,1680$; $p= ,000$). Buna göre yapılan Sobel Testinde, sürenin sosyal kaygı ile dijital bağımlılık arasında kısmi aracılık ettiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlarla **Hipotez 4** doğrulanmıştır. Bilindiği gibi toplumsal yaşamda üniversite öğrencilerinin rahatsızlık verici düşünceleri ve duyguları azaltmak ya da dindirmek için giriştiği eylemlerden biri dijital araçlar karşısında geçirilen zamandır. Dijital araçlarla geçirilen zaman uzadıkça, bağımlılık riski ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle sosyal kaygının, dijital bağımlılık üzerindeki etkisinde, dijital araç kullanım süresinin aracılık rolü ortaya çıkmaktadır.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada; üniversite öğrencilerden oluşan bir örneklem üzerinde, sosyal kaygının dijital bağımlılık üzerindeki etkisi ile dijital araç kullanımının aracılık rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Betimleyici istatistik sonuçları, üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı ve dijital bağımlılık düzeylerinin çok yüksek olmadığını göstermektedir. Katılımcıların cinsiyetine göre sosyal kaygı düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir. Bu noktada kadınların sosyal kaygı düzeyleri erkeklere göre daha fazladır. Literatür incelendiğinde; bizim ulaştığımız sonuçları destekleyen araştırmalar bulunmaktadır (Ciba, 2018; Şahin Baltacı vd., 2021). Arslan ve Bardakçı'ya göre özellikle toplumumuzda kadınların davranışlarının ve konuşmalarının erkeklere nazaran daha fazla eleştiriye maruz kalması, onların sosyal ortamlarda kendilerini kaygılı hissetmelerine neden olmaktadır (Arslan ve Bardakçı, 2021). Ülkemizin gelişmiş bölgelerinde kadınların değişen rolleriyle birlikte, ailelerine ve topluma karşı daha çok sorumluluk üstlenmeleri ve kadınlardan beklentinin günden güne artması, beraberinde kaygı düzeyini artırmaktadır (Gündoğdu vd., 2011). Yine kadınların cinsiyete dayalı bir takım biyolojik özellikleri, onların psikolojik rahatsızlıklarını artırabilmektedir (Şahin Baltacı vd., 2021). Türkiye'deki bazı çalışmalarda ise cinsiyetin sosyal kaygı üzerinde anlamlı farklılık oluşturmadığı saptanmıştır (Arslan, 2019). Bazı çalışmalar erkeklerin sosyal kaygı düzeyinin daha yüksek olduğuna vurgu yapmaktadır (Doğan, 2009; Alemdağ ve Öncü, 2015). Seçilen örneklem ve araştırılan konunun kapsamına göre ulaşılan sonuçların farklılık gösterdiği söylenebilir.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin cinsiyetinin, dijital bağımlılık düzeyi açısından anlamlı farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle hem erkekler hem de kadınların dijital bağımlılık puanları birbirlerine yakındır. Alan yazında burada ortaya çıkan sonucu destekleyen çalışmalar söz konusudur (Aslan vd., 2015; Balcı vd., 2019; Aslan, 2020; Taşlıyan vd., 2021; Karagün vd., 2018; Demirel vd., 2022; Karapınar vd., 2022). Ancak bazı araştırmalar erkeklerin kadınlara oranla dijital bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir (Karapınar vd., 2022; Dere, 2022; Barmola ve Gawas, 2022). Bu durum erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre dijital cihazlara daha rahat ulaşabilmeleri, toplumsal anlamda ve aile üyeleri tarafından denetime daha az tabi tutulmalarının yanında, sosyal ortamlarda kızlara oranla daha az iletişim kurmayı tercih etmeleriyle açıklanmaktadır (Aslan ve Bardakçı, 2021). Bazı araştırmalar ise (Sezgin vd., 2021; Çırak ve Tuzgöl, 2022; Rigelsky vd., 2021; Durmuş vd., 2018) kadınların dijital bağımlılık puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğuna vurgu yapmaktadır. Kadınların dijital bağımlılık düzeylerinin yüksekliği, onların erkeklere göre daha ilişkisel olma (Sun vd., 2010), günlük yaşam içinde sosyal ilişkilerini kesintisiz sürdürme ve bunun varlığını koruma istekleriyle açıklanabilmektedir (Çırak vd., 2022). Bu durumun kadınların dijital cihazları daha fazla düzeyde kullanmalarına neden olduğu söylenebilir.

Üniversite gençliğinden seçilen bir örneklem üzerinde yürütülen bu araştırma sonucunda sosyal kaygının, dijital bağımlılık üzerinde pozitif anlamlı etkisinin varlığı ortaya konulmuştur. Gençler arasında sosyal kaygının giderilmesinin bir yolu olarak başvurulan dijital ortamlar, önemli boş zaman faaliyetlerinden biri olarak karşımıza çıkmakta ve onların "gerçek yaşam" kişiliklerinin bir dalı şeklinde değerlendirilmektedir

(Kuss vd., 2017). Burada ortaya çıkan sonuçlar, literatürdeki diğer çalışmalarla (Weinstein vd., 2015; Baltacı, 2019; Darcin vd., 2016; Saikia vd., 2019; Bayar ve Budak, 2021; Jaiswal vd., 2020; Ran vd., 2022) benzerlik göstermektedir. Bazı araştırmalar ise dijital bağımlılığın sosyal kaygıyı artırdığını belirlemiştir (Weinstein vd., 2015; Ko vd., 2014; Aslan ve Barakçı, 2021; Ye vd., 2021; Ostovar vd., 2016; Akın ve İskender, 2011). Bu haliyle sosyal kaygı ile teknoloji bağımlılığı arasındaki nedensel ilişki, çift yönlü olabilir. Spesifik olarak, sosyal kaygı teknoloji bağımlılığını çağrıştırmalıdır. Tersine, teknoloji bağımlılığı sosyal kaygıya neden olabilir (Ran vd., 2022). Sosyal ortamlarda başkalarıyla iletişim kurmakta güçlük çeken ve bu tür bir sosyal etkileşimi dijital araçları kullanarak kurmayı seçen bireyler, daha fazla sosyal kaygı özellikleri gösterebilir. Buna karşın sosyal çevrelerinde mutlu olan ve bu ortamda değerlendirilmekten çekinmeyen bireylerin, genellikle farklı çevrimiçi iletişim araçlarını aramadıkları ve böylece teknoloji bağımlısı olma ihtimallerinin azaldığı söylenebilir (Baltacı, 2019). Sosyal kaygılı kişiler, bu sorunlarından kurtulmada, onlara birçok fırsat sunan dijital araçları tercih edebilmektedir. Ayrıca, yalnızlık yaşayan öğrenciler; farklı sorunlarını gidermek ve yeni sosyal beceriler inşa etmek yerine, olumsuz yaşam sonuçlarına neden olan dijital bağımlılık gibi sorunlar geliştirebilirler. Bu tür olumsuz sonuçların, bireyleri sağlıklı sosyal faaliyetlerden izole etmesi ve onları daha fazla yalnızlığa sürüklemesi söz konusu olabilir (Kim vd., 2009). Dolayısıyla sosyal kaygı ve dijital bağımlılığın birbirlerini etkileme gücüne sahip önemli değişkenler olduğu söylenebilir.

Sosyal kaygı ile teknoloji bağımlılığı arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması, teknoloji bağımlılığı müdahaleleri için çıkarımlara sahip olmamızı sağlayabilir. Burada sosyal kaygıyı gidermek, ergenlerde ve yetişkinlerde teknoloji bağımlılığını azaltabilir (Ran vd., 2022). Üniversitelerdeki psikolojik danışma birimleri ve toplum ruh sağlığı merkezlerinin daha aktif kullanılması suretiyle, üniversite öğrencilerine sosyal kaygı ve teknoloji bağımlılığı ile mücadelede destekleyici hizmet sunması sağlanmalıdır. Korkmaz ve arkadaşlarına (Korkmaz vd., 2011) göre üniversite öğrencileri gibi yetişkinlik yaşamına yeni başlayan bireylerin, yaşadıkları gelecek kaygılarını azaltmaya yönelik hem toplumsal hem de yönlendirici önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu çerçevede üniversitelerin mezun olduktan sonra öğrencilerini izlemeye ve hem mesleki hem de psikolojik rehberlik sağlamaya yönelik birimler oluşturulması son derece önemlidir.

Dijital bir çağda yaşadığımız düşünüldüğünde bireylerden teknolojiyi kullanmamalarını istemek ya da önermek gerçeklikten uzak bir arzu olarak karşılanacaktır. Bu nedenle kullanıcıların, dijital cihazları belirli sürelerde ve gerekli olduğu alanlarda kullanmalarını telkin edecek, yüz yüze iletişimin, ortak alanda bulunmanın ve aynı duyguları paylaşarak duygusal temasın önemini onlara işaret edecek akademik, sosyal ve kültürel etkinlikler yapılmalıdır. Bu durum dijital bağımlılığı azaltmanın yanında bireylerin sosyal ortamlarda bulunmaktan endişe duyma ve kendilerini saklama davranışı olan sosyal kaygının da azalmasına zemin oluşturacaktır. Bu anlamda gerek akademik kurumlar gerek toplumsal kurumlarda bu konuya ilişkin farkındalık yaratacak uygulamaların hayata geçirilmesinde ilgili kurumların yöneticileri ile dijital bağımlılığın hedefinde olan gençlerin bir araya gelerek konuya ilişkin fikir alışverişinde bulunmalarının yerinde olacağı beklenmektedir. Küresel bir sorun olarak değerlendirilen dijital bağımlılığın en aza indirilmesinde dijital alanda geçirilen sürenin azaltılması, sosyal alanlarda geçirilen sürenin artırılması önemli etken olacaktır.

Sonuç olarak bu çalışmada üniversite öğrencilerinden seçilen bir örneklem üzerinde, sosyal kaygının dijital bağımlılık üzerindeki etkisi mercek altına alınmıştır. Teknolojinin günden güne değişmesi ve gelişmesi, bu noktada teknolojik araçların toplum üzerindeki etkisine ölçmeye yönelik araştırmalara ihtiyacı artırmaktadır. Özellikle teknoloji bağımlılığı ile modern toplumun dokusundan geçen sosyal kaygı arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada sosyal kaygı tek bir değişken olarak ele alınmış ve araştırılmıştır. Gelecekteki araştırmalarda sosyal kaygı boyutlarının (olumsuz değerlendirilme korkusu, yeni durumlarda sosyal kaygı ve huzursuzluk, genel durumlarda sosyal kaygı ve huzursuzluk) dijital bağımlılık üzerindeki etkisi incelenebilir. Ayrıca gelecekteki araştırmalar, daha büyük bir örneklem üzerinde, toplumun farklı kesimlerini hedef alabilir.

Yine gelecekte dizayn edilecek araştırmalarda yalnızlık ile dijital bağımlılık arasındaki ilişkide sosyal kaygının aracılık rolü incelenebilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%75), Yazar-2 (%25)

Conceiving the Study: Author-1 (%75), Author-2 (%25)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abu-Taieh, E. M., AlHadid I., Masa'deh R., Alkhaldeh R. S., Khwaldeh S. ve Alrowwad A. (2022), Factors Affecting the Use Of Social Networks and Its Effect On Anxiety and Depression Among Parents and Their Children: Predictors Using ML, SEM and Extended TAM. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1), s.13764.
- Akın, A. ve İskender, M. (2011), Internet Addiction and Depression, Anxiety and Stress. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(1), s.138-148.
- Alemdağ, S. ve Öncü, E. (2015), Öğretmen Adaylarının Fiziksel Aktiviteye Katılım ve Sosyal Görünüş Kaygılarının İncelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(3), s.287-300.
- American Psychiatric Association (2013), Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th Edn. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Andreassen, C. (2015), Online Social Network Site Addiction: A Comprehensive Review. *Current Addiction Reports*, 2, s.175-184.
- Annoni, A. M, Petrocchi, S., Camerini, A. L. ve Marciano, L. (2021), The Relationship Between Social Anxiety, Smartphone Use, Dispositional Trust, and Problematic Smartphone Use: A Moderated Mediation Model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), s.24-52.
- Arslan, A. (2019), Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyal Kaygıları ve Genel Öz-Yeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *International e-Journal of Educational Studies*, 3(6), s.78-96.
- Arslan, A. (2020), Üniversite Öğrencilerinin Dijital Bağımlılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *International e-Journal of Educational Studies (IEJES)*, 4(7), s.27-41.
- Arslan, A. ve Bardakçı, S. (2021), Üniversite Öğrencilerinin Dijital Bağımlılıklarının Sosyal Kaygı Düzeyleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Millî Eğitim*, 50(230), s.899-922.
- Arslan, A., Kırık, A. M., Karaman, M. ve Çetinkaya, A. (2015), Lise ve Üniversite Öğrencilerinde Dijital Bağımlılık. *İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, s.34-58.

- Azher, M., Khan, R. B. ve Salim, M., et al. (2014), The Relationship Between Internet Addiction and Anxiety Among Students of University of Sargodha. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(1), s.288-293.
- Bağımlılıkla Mücadele Yüksek Kurulu (BMYK) (2023), Bağımlılık Nedir?, <https://bmyk.gov.tr/TR-67179/bagimlilik-nedir.html>, (Erişim: 21 Mart 2023).
- Balcı, A. (2018), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. 13. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Balcı, Ş. ve Baloğlu, E. (2018), Sosyal Medya Bağımlılığı ile Depresyon Arasındaki İlişki: “Üniversite Gençliği Üzerine Bir Saha Araştırması”. *Galatasaray İletişim Dergisi*, 29, s.210-233.
- Balcı, Ş., Bekiroğlu, B. ve Karaman, Y. S. (2019), Sosyal Medya Bağımlılığının Bir Belirleyicisi Olarak Öz Saygı: Konya Örneğinde Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 48, s.35-64.
- Balcı, Ş., Karakoç, E. ve Öğüt, N. (2020), Sağlık Çalışanları Arasında Sosyal Medya Bağımlılığı: İki Boyutlu Benlik Saygısının Rolü. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, s.296-317.
- Baltacı, Ö. (2019), The Predictive Relationships Between the Social Media Addiction and Social Anxiety, Loneliness and Happiness. *International Journal of Progressive Education*, 15(4), s.73-92.
- Barmola, K. C. ve Gawas, C. (2022), The Mediator Role of Internet Addiction Between Gender and Life Satisfaction. *The National Council of Churches Review (NCC Review)*, 3, s.774-783.
- Baumgartner, H. ve Homburg, C. (1996), Applications of Structural Equation Modeling in Marketing and Consumer Research: A Review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), s.139-161.
- Bayar, B. D. ve Budak, F. K. (2021), How Technology Addiction Affects Social Anxiety in Adolescent Girls? A Sample of Turkey's Southeast. *Medicine Science*, 10(4), s.1110-1116.
- Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993), Alternative Ways of Assessing Model Fit. In: Bollen KA & Long JS (Eds.), *Testing Structural Equation Models*. Beverly Hills, CA: Sage, 21(2), s.136-162.
- Byrne, B. M. (2016), *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming*. Routledge.
- Can, F. ve Bozgün, K. (2021), Sosyal Kaygı Ölçeği Kısa Formunun Türkçe'ye Uyarlanarak Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi. *Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Dergisi (MREFD)*, 3(2), s.156-168.
- Caplan, S. E. (2007), Relation Among Loneliness, Social Anxiety and Problematic Internet Use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 10, s.234-242.
- Cemiloğlu, D., Almurad, M. B., McAlaney J. ve Ali, R. (2022), Combatting Digital Addiction: Current Approaches and Future Directions, *Techology in Society*, 68.
- Ciba, B. (2018), *Üniversite Öğrencileri Arasında Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşe: Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Lefkoşe.
- Çırak, M. ve Tuzgöl Dost M. (2022), Nomophobia in University Students: The Roles of Digital Addiction, Social Connectedness and Life Satisfaction. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 12(64), s.35-52.
- Cohen, J. (1988), *The Analysis of Variance. In Statistical Power Analysis for The Behavioral Sciences* (Second Edition b.). New York: Lawrence Erlbaum Associates.

- Darcin, A. E., Köse, S., Noyan, C. O., Nurmedov, S., Yılmaz, O. ve Dilbaz, N. (2016), Smartphone Addiction and Its Relationship with Social Anxiety and Loneliness. *Behaviour & Information Technology*, 35(7), s.1-6.
- Demirel, M., Er, Y., Kaya, A. ve Çuhadar, A. (2022), Dijital Bağımlılık ve Boş Zaman Yönetiminin Günlük Hayata Etkisinin İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), s.1292-1306.
- Dere, Z. (2022), Examination of College Student's Technology Addiction Levels. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 15(1), s.309-337.
- Doğan, T. (2009), *Bilişsel ve Kendini Değerlendirme Süreçlerinin Sosyal Anksiyete Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Durmuş, H., Günay, O., Yıldız, S., Timur, A., Balcı, E. ve Karaca, S. (2018), Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve Üniversite Yaşamı Boyunca Değişimi. *Alfa Psikiyatri Dergisi*, 19(4), s.383-389.
- Elhai, J. D., Levine, J. C. ve Hall, B. J. (2019), The Relationship Between Anxiety Symptom Severity and Problematic Smartphone Use: A Review of the Literature and Conceptual Frameworks. *Journal of Anxiety Disorders*, 62, s.45-52.
- Erözkan, A. (2004), Üniversite Öğrencilerinin Sınav Kaygısı ve Başa Çıkma Davranışları, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13-38.
- Eskiler, E. ve Altunışık, R. (2017), The Mediation Role of Brand Commitment on The Effect of Role Model Behavior on Wom and Repurchasing Intention. *International Journal of Management Economics and Business*, ICMEB17 Special Issue, s.687-696.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981), Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), s.39-50.
- Gioia, F., Colella, G. M. ve Boursier, V. (2022), Evidence on Problematic Online Gaming and Social Anxiety over The Past Ten Years: A Systematic Literature Review. *Current Addiction Reports*, 9, s.32-47.
- Griffiths, M. D. (2012), Facebook Addiction: Concerns, Criticism, and Recommendations: A Response to Andreassen and Colleagues. *Psychological Reports*, 110(2), s.518-520.
- Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Billieux, J. ve Pontes, H. M. (2016), The Evolution of Internet Addiction: A Global Perspective. *Addictive Behaviors*, 53, s.193-195.
- Gündoğdu, R., Yavuzer, Y. ve Karataş, Z. (2011), Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Çatışma Çözme Becerilerinin ve Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1): 341-361.
- Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010), *Multivariate Data Analysis* Seventh Edition Prentice Hall.
- Hamarta, E. (2009), Ergenlerin Sosyal Kaygılarının Kişilerarası Problem Çözme ve Mükemmeliyetçilik Açısından İncelenmesi, *İlköğretim Online* (3), 729-740.
- Huan, V. S., Ang, R. P. ve Chye, S. (2014), Loneliness and Shyness in Adolescent Problematic Internet Users: The Role of Social Anxiety. *Child & Youth Care Forum*, 43, s.539-551.
- Jaiswal, A., Manchanda, S., Gautam, V., Goel, A. D., Aneja, J. ve Raghav, P. R. (2020), Burden of Internet Addiction, Social Anxiety and Social Phobia Among University Students, India. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 9(7), s.3607-3612.
- Jalalinejad, R., Ghasempoor, A. ve Ajdari, Z., et al. (2012), The Relationship Between Internet Addiction and Anxiety in The Universities Students. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(1), s.942-949.

- Karaca, S., Gök, C., Kalay, E., Başbuğ, M., Hekim, M., Onan, N. ve Barlas, G.Ü. (2016), Investigating The Association Between Computer Game Addiction and Social Anxiety in Secondary School Students. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 6, s.14-19.
- Karagün, E., Ekiz, Z. D. ve Kahveci, M. S. (2018), An Investigation on The Digital Addiction of the Students of Faculty of Sports of Kocaeli University. *SHS Web of Conferences*, 48, s.1-9.
- Karapınar, D. Ç., Kılıç, C. ve Daş, A. (2022), Dijital Bağımlılığın Kişilerarası İletişim Üzerine Etkisi: Atatürk Üniversitesi Örneği, *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9, s.1-20.
- Karasar, N. (2020), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kessler, C., Petukhova, M., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M. ve Wittchen, H. U. (2012), Twelve-Month and Lifetime Prevalence and Lifetime Morbid Risk of Anxiety and Mood Disorders in the United States. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 21, s.169-184.
- Kim, J., LaRose, R. ve Peng, W. (2009), Loneliness as the Cause and the Effect of Problematic Internet Use: The Relationship Between Internet Use and Psychological Well-Being. *Cyberpsychology & Behavior*, 12(4), s.451-455.
- Kırcaburun, K., Demetrovics, Z. ve Tosuntaş, Ş. B. (2019), Analyzing The Links Between Problematic Social Media Use, Dark Triad Traits, and Self-Esteem. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(6), s.1496-1507.
- Kline, R. B. (2011), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, New York: The Guilford Press.
- Ko, C. H., Liu, T.L., Wang, P. W., Chen, C. S., Yen, C. F. ve Yen, J. Y. (2014), The Exacerbation of Depression, Hostility, and Social Anxiety in the Course of Internet Addiction Among Adolescents: A Prospective Study. *Comprehensive Psychiatry*, 55(6), s.1377-1384.
- Korkmaz, Ö., Şahin, C. ve Usta, E. (2011), The Relationship Between Interaction and Audience Anxiety Levels and Internet Addiction of Adults. *Contemporary Educational Technology*, 2(3), s.200-212.
- Korkmazer, B., Yurdakul, F., Ozer, S. D., Yesil, O., Coskuntuncel, C. ve Sualp, B. N., et al. (2022), A Cross-Sectional Study on The Relationship Between Smartphone Addiction and Depression, Anxiety and Social Appearance Anxiety in Young Adults. *Journal of İstanbul Faculty of Medicine*, 85(1), s.91-97.
- Kratzer, S. ve Hegerl, U. (2008), Is "Internet Addiction" A Disorder of Its Own? – A Study On Subjects with Excessive Internet Use [In German]. *Psychiatrische Praxis*, 35, s.80-83.
- Kuss, D. ve Griffiths, M. (2017), Social Networking Sites and Addiction: Ten Lessons Learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), s.311.
- La Greca, A. M. ve Lopez, N. (1998), Social Anxiety Among Adolescents: Link Ages with Peer. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(2), s.83-94.
- La Greca, A. M., Ingles, C. J., Lai, B. S. ve Marzo, J. C. (2015), Social Anxiety Scale for Adolescents: Factorial Invariance Across Gender and Age in Hispanic American Adolescents. *Assessment*, 22(2), s.224-232.
- Lai, C. M., Mak, K. K. ve Watanabe, H. et al. (2015), The Mediating Role of Internet Addiction in Depression, Social Anxiety, and Psychosocial Well-Being Among Adolescents in Six Asian Countries: A Structural Equation Modelling Approach. *Public Health*, 129, s.1224-1236.
- LaRose, R., Lin, C. A. ve Eastin, M. S. (2003), Unregulated Internet Usage: Addiction, Habit, or Deficient Self-Regulation? *Media Psychology*, 5(3), s.225-253.
- Lyvers, M., Salviani, A., Costan, S. ve Thorberg, F. A. (2022), Alexithymia, Narcissism and Social Anxiety in Relation to Social Media and Internet Addiction Symptoms. *International Journal of Psychology*, 57, s.606-612.

- Nguyen, T. H., Lin, K. H., Rahman, F. F., Timur, K., Ou, J. P., Wong, W. K. ve Seng, H. (2020), Study of Depression, Anxiety, and Social Media Addiction Among Undergraduate Students. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 23(4), s.284-303.
- Nunes, C., Ayala-Nunes, L., Pechorro, P. ve La Greca, A. M. (2018), Short Form of the Social Anxiety Scale for Adolescents Among Community and Institutionalized Portuguese Youths. *International Journal of Clinical Health Psychology*, 18(3), s.273-282.
- Ostovar, S., Allahyar, N., Aminpoor, H., Moafian, F., Nor, M. B. M. ve Griffiths, M. D. (2016), Internet Addiction and Its Psychosocial Risks (Depression, Anxiety, Stress and Loneliness) Among Iranian Adolescents and Young Adults: A Structural Equation Model in A Cross-Sectional Study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 14(3), s.257-267.
- Paul, F. A., Swain, M. ve Banerjee, I. (2022), Cyber Addiction and The Role of Social Anxiety Disorders Among College-Going Students of the Central Kashmir: A Cross-Sectional Study. *Malaysian Journal of Psychiatry*, 31(1), s.39-43.
- Ran, G., Li, J., Zhang, Q. ve Niu X. (2022), The Association Between Social Anxiety and Mobile Phone Addiction: A Three-Level Meta-Analysis. *Computers in Human Behavior*, 130, s.107-198.
- Ren, Y., Yang, J. ve Liu, L. (2017), Social Anxiety and Internet Addiction Among Rural Left-Behind Children: The Mediating Effect of Loneliness. *Iran Journal of Public Health*, 46(12), s.1659-1668.
- Rigelsky, M., Megyesiova, S., Ivankova, V., Al Khouri, I. ve Sejvl, J. (2021), Gender Differences in Internet Addiction Among University Students in the Slovak Republic. *Adiktologie*, 21(1):1-8.
- Şahin Baltacı, H., Küçüker, D., Karataş, U. Y., Özkılıç, I. ve Özdemir, H. A. (2021), Psikolojik Danışma Merkezine Başvuran Üniversite Öğrencilerinin Depresyon, Sosyal Kaygı, Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. *OPUS– Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18, s.4718-4745.
- Saikia, A. M., Das, J., Barman, P. ve Bharali, M. D. (2019) Internet Addiction and Its Relationships with Depression, Anxiety, and Stress in Urban Adolescents of Kamrup District, Assam. *Journal of Family and Community Medicine*, 26(2), s.108-112.
- Schneier, F. R. ve Goldmark, J. (2015), Social Anxiety Disorder, Anxiety Disorders and Gender, D. J. Stein, B. Vythilingum (eds.), Springer International Publishing Switzerland.
- Seema, R., Heidmets, M., Konstabel, K. ve Varik-Maasik, E. (2022), Development and Validation of the Digital Addiction Scale for Teenagers (DAST). *Journal of Psychoeducational Assessment*, 40(2), s.293-304.
- Seong, J. K., Hwang, S. ve Ja, Y. C. (2008), Adolescents Internet Addiction and Psychiatric Symptoms Among Korean. *Journal of Clinical Psychology*, 78(3), s.165-171.
- Sezgin, E., Altun Ekiz, M. ve Kır, S. (2021), Genç ve Yetişkinlerde Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalık Düzeyi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(3), s.87-97.
- Shensa, A., Escobar-Viera, C. G., Sidani, J. E., Bowman, N. D., Marshal, M. P. ve Primack, B. A. (2017), Problematic Social Media Use and Depressive Symptoms Among U.S. Young Adults: A Nationally-Representative Study. *Social Science & Medicine*, 182, s.150-157.
- Sobel, M. E. (1982), Asymptotic Confidence Intervals for Indirect Effects in Structural Equation. *Sociological Methodology*, 13, s.290-312.
- Stein, B. M. ve Stein, D. J. (2008), Social Anxiety Disorder, *The Lancet*, 371, 1115-1125.
- Stritzke, W. G. K., Nguyen, A. ve Durkin, K. (2004), Shyness and Computer-Mediated Communication: A Self-Presentational Theory Perspective. *Media Psychology*, 6(1), s.1-22.

- Sun, Y., Lim, K. H., Jiang, C., Peng, J. Z. ve Chen, X. (2010), Do Males and Females Think in the Same Way? An Empirical Investigation On The Gender Differences in Web Advertising Evaluation. *Computers in Human Behavior*, 26(6), s.1614-1624.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013), *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson Publications.
- Taşlıyan, M., Karakuş, F. N. ve Çakıroğlu, Z. (2021), Dijital Bağımlılık İle Yaratıcı Düşünme Eğilimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), s.503-517.
- Turan, S., Öcal, T. ve Cengiz, Ö. (2022), Effect of Digital Game Addiction and Social Anxiety Levels On Recreational Active Adolescents. *Education Quarterly Reviews*, 5(1), s.40-47.
- Üniversiteler. YÖK Atlas: <https://yokatlas.yok.gov.tr/universite.php> adresinden alındı, 2022: 12 24.
- Weinstein, A., Dorani, D., Elhadif, R., Bukovza, Y., Yarmulnik, A. ve Dannon, P. (2015), Internet Addiction Is Associated with Social Anxiety in Young Adults. *Annals Clinical Psychiatry*, 27(1), s.4-9.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004), *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ye, S., Cheng, H., Zhai, Z. ve Liu, H. (2021), Relationship Between Social Anxiety and Internet Addiction in Chinese College Students Controlling for the Effects of Physical Exercise, Demographic, and Academic Variables. *Frontiers in Psychology*, 12, s.698748.
- Yeşilay (2023), Teknoloji Bağımlılığı Nedir?, <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/teknoloji-bagimliliği>, (Erişim: 22 Mart 2023).
- Yıldırım, M. ve Başdaş, Ö. (2021), Digital Game Addiction, Social Anxiety and Alexithymia in Adolescents. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(2), s.414-429.
- Yılmaz, G., Şar, H. ve Civan, S. (2015), Investigation of Adolescent Mobile Phone Addiction by Social Anxiety Effect of Some Variable. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 2(1), 20-37.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1200-1210, doi: 10.11616/asbi.1270565

Enflasyon ve Kamu Borçlarının İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama

The Effect of Inflation and Public Debt on Unemployment: An Application on Türkiye

Ahmet KADİROĞLU¹

Geliş Tarihi (Received): 24.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 25.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Borç, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir hükümet fon kaynağıdır. Gelişmiş ülkelerde borç, hükümet gelirleri ve harcamaları arasındaki uçurumu kapatmak için önemli bir para kaynağıdır. Bu çalışma, 1998-2020 dönemi için Türkiye'de kamu borcu ve enflasyonun işsizlik üzerindeki etkisini incelemektedir. Dış borç stoku, iç borç miktarı ve enflasyon oranının işsizlik üzerine etkisini ölçmek amacıyla Otoresif Dağıtıcı Gecikme modeli (ARDL) Hata Düzeltme Modeli (ECM) kullanılmıştır. Modelin etkinliğini ve yordama yeteneğini test etmek için birim kök testleri ve Granger nedensellik testleri de uygulanmıştır. Analiz sonuçları, Türkiye'de kamu iç borcunun ve enflasyonun işsizlik üzerinde ters yönlü etkileri olduğunu göstermektedir. Bu, Türkiye'de kamu iç borcunun ve enflasyonun işsizliği azalttığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan dış borç stokunun işsizlik üzerinde aynı yönlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Kamu Borcu, İşsizlik, Türkiye, ARDL.

&

Abstract: Debt is an important source of government finance in both developed and developing countries. In developed countries, debt is an important source of funds to close the gap between government revenues and expenditures. This study examined the impact of public debt and inflation on unemployment in Turkey for the period 1998-2020. Autoregressive Distributive Lag model (ARDL) Error Correction Model (ECM) was used to measure the effect of external debt stock, domestic debt amount and inflation rate on unemployment. Granger causality and Unit root tests tests were also applied to test the effectiveness and predictive ability of the model. The results of the analysis show that public debt and inflation have a negative impact on unemployment in Türkiye. This means that public debt and inflation reduce unemployment in Türkiye. On the other hand, external debt was found to have the same effect on unemployment.

Keywords: Inflation, Public Debt, Unemployment, Türkiye, ARDL.

Atıf/Cite as: Kadıroğlu, A. (2023). Enflasyon ve Kamu Borçlarının İşsizlik Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1200-1210. doi: 10.11616/asbi.1270565

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör. Dr., Ahmet Kadıroğlu, Bingöl Üniversitesi, ahmetkadiroglu0@gmail.com.

1. Giriş

Ekonomik büyüme genellikle Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (KBSYİH), Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ve insani gelişme endeksi kullanılarak ölçülür, ancak dış borç, işsizlik oranı ve enflasyon gibi faktörler de kalkınmaya katkıda bulunur. Dünya Bankası'na göre, herhangi bir andaki brüt dış borç, bir ekonomide yerleşik kişilerin yerleşik olmayanlara borçlu olduğu ve gelecekteki bazı tarihlerde anapara ve faiz ödemeleri için vadesi gelen tüm cari borçların ödenmemiş toplamıdır. Bazı maliye politikaları ve ekonomik durgunluk düzgün büyümeyi etkilediğinden, tüm ekonomilerde dış borç, işsizlik ve enflasyon kaçınılmazdır. Bununla birlikte, borcun etkinliği, şartları ve koşulları hakkındaki tartışma, ekonomik ve sağlık krizleri zamanlarında dış borç ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı tarafından yönlendirilmeye devam etmektedir (Evans, 2022: 24).

Kamu borcu, ülkenin hem yerel hem de ulusal hükümetlere olan borcunun toplamıdır. Vergilere alternatif olarak kamu harcamalarının ne kadarının borçlanma yoluyla finanse edildiğinin bir göstergesidir. Anyanwu 1997'ye göre borç, borçlanmadan kaynaklanır, dolayısıyla borç, sahipleri tarafından üretilmeyen ve hiçbir şekilde onlara ait olmayan bir kuruluştaki kullanılan para kaynaklarını ifade eder. Bir finansal araç veya eşdeğeri ile temsil edilen bir taahhüttür. Kamu borcu, hükümet tarafından borç alınan paradan kaynaklanır. İç (yerli) veya dış borç olabilir, bu durumda iç yatırımı finanse etmek için uluslararası pazardan veya ülke dışındaki kuruluşlardan ödünç alınır. Bu nedenle kamu borcu, faizli olsun ya da olmasın, ekonomide kendi vatandaşları ya da yabancılar tarafından hükümete karşı yapılan tüm alacaklar olarak görülmektedir. Genel olarak, bir hükümetin her türlü yükümlülüğü (ve para birimi yükümlülüğü) kamu borcuna dâhildir. Bu tür yükümlülükler arasında para birimi, kısa vadeli borç, dalgalı borç ve finanse edilen borç yer alır. Kamu borcu yerli veya yabancı, brüt veya net, pazarlanabilir veya pazarlanamaz, kısa vadeli, orta vadeli veya uzun vadeli, faizli veya faizsiz olabilir (Ogonna vd., 2016: 2).

Borcun uzun vadeli etkisi hakkında pek çok tartışma vardır; bazıları bunu gelecek nesiller için bir yük olarak görmektedir. Ancak diğerleri aksini iddia etmektedir; kamu borcunun bir durgunluk veya işsizlik döneminde oluşması durumunda, ne şimdiki ne de gelecek nesil üzerinde bir yük olmadığını savunmaktadırlar. Aslında, mevcut çıktı, istihdam ve gelirdeki artıştan yararlanmaktadır. Öte yandan, gelecek nesil, ulusun sermaye stokunun miras alacakları kısmından yararlanacaktır (Shuaibu vd., 2021: 91).

Ekonomik göstergeler, ilgililerin uygun ekonomik politikaların uygulanmasına katkıda bulunan ekonomik tahminler oluşturmasına yardımcı olur. Bu ekonomik göstergeler arasında işsizlik oranı, kamu borcu oranı ve enflasyon oranı yer almaktadır. Bir ülkenin kalkınması söz konusu olduğunda, altyapı, enerji veya tarım sektörü gibi çeşitli yatırım odaklı girişimler için kullanılabilirliğinden, dış borca sahip olmak avantajlıdır (Sweis ve Sabri, 2016: 134).

Kamu borçları, vergilere alternatif olarak borçlanma yoluyla devlet harcamalarının ne kadarının finanse edildiğini değerlendirmenin bir göstergesi olarak hizmet etmektedir. 1970'lerin başında gelişmekte olan ülkeler cari açıklarını ve diğer ekonomik faaliyetlerini finanse etmek için borçlanmışlar ve bu borçlanmalar büyüme ve kalkınmayı artırmayı amaçlamıştır. Kamu borçları biriktikçe, 1980'lerden itibaren uluslararası finans kurumları borçlu ülkelere hem teknik hem de finansal borç yönetimi yardımı sağlamaya başlamıştır. Yapılan ampirik çalışmalara göre bu uygulamalar, ekonomik büyümeyi teşvik etmeyi, borç yükünü ve işsizliği azaltmayı amaçlamaktadır (Okoye ve Onyebuchi, 2022: 116).

Kamu borcunun, özellikle yatırım fırsatlarının kısıtlı olması ve çözülmemiş artan işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kalması nedeniyle, Türkiye'nin önündeki ana engellerden biri olduğu açıktır. Türkiye, arz ve talebe dayalı serbest piyasa sistemini benimsemesine rağmen, bu politika herhangi bir kısıtlama olmadan mal ithal edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, gayri safi yurtiçi hasılda etkili olan ulusal sanayilere de yansımaktadır.

Ülkelerde uygulanan makroekonomik politikaların birincil hedeflerinden birisi de enflasyon ve işsizlik oranlarının minimum düzeylerde tutulmasıdır. Bu hedefi gerçekleştiren ülkelerde diğerlerine kıyasla ekonomik mutsuzluk seviyelerinin düşük düzeylerde olduğu kabul edilmektedir. Enflasyon ve işsizlik

üzerine ortaya konulan en eski görüşlerden birisi de Phillips eğrisidir. Phillips eğrisine göre işsizlik ve enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Enflasyon ve işsizlik değişkenlerinde meydana gelen artış karşısında büyüme, ihracat, yatırım ve tasarruf gibi ekonomik gelişmeler üzerine olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Yüksek enflasyonun olduğu ekonomilerde toplumun satın alma gücünde ve refah seviyesinde düşüş etkisi göstermekte olup, işsizlik oranında meydana gelen bir artış ise bireylerin suç işleme potansiyellerini artırmaktadır. Bu nedenle politika yapıcılar para ve maliye politikalarını kullanarak enflasyon ve işsizlik oranlarını düşük düzeylerde tutmaya çalışmaktadırlar. Ancak Phillips eğrisinin geçerli olduğu ekonomilerde bu her iki hedefe aynı ölçüde ulaşmak mümkün değildir (Özer, 2020: 180).

Bu çalışma, 1998-2020 dönemi için Türkiye'de kamu borcu ve enflasyonun işsizlik üzerindeki etkisini incelemektedir. Dış borç stoku, iç borç miktarı ve enflasyon oranının işsizlik üzerine etkisini ölçmek amacıyla Otoregresif Dağıtıcı Gecikme modeli (ARDL) ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) kullanılmıştır. Modelin etkinliğini ve yordama yeteneğini test etmek için birim kök testleri ve Granger nedensellik testleri de uygulanmıştır. Çalışmanın özgünlüğü; iç borç, dış borç ve enflasyon gibi üç temel makro ekonomik değişkeni, bağımsız değişkenler olarak beraberce ARDL analizine tabi tutmasına dayanmaktadır. Çalışmada 2020 yılına kadar gelmesi literatürde yeniliğe katkı sunmaktadır. Çalışma, giriş bölümünü takiben literatür taraması, ver ve metodoloji, bulgular ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

2. Literatür

Bu bölümde dış borç stoku, iç borç, enflasyon ve işsizlik ilişkisi ile ilgili literatür taramasına ilişkin ampirik çalışmaların özeti sunularak ilgili literatür tartışılacaktır. Ulusal ya da uluslararası literatürde kamu borcu ve enflasyonun doğrudan işsizlikle ilişkisini araştıran çalışmalara neredeyse rastlanılmamıştır. Kamu borcu ile ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak ekonomik büyüme ile ilişkisi üzerine kurulmuştur. Literatürde dış borç stoku, iç borç ve enflasyonun işsizlik üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar daha çok modele dâhil edilen diğer değişkenler yanında yer vererek incelenmiştir. Diğer taraftan enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar mevcuttur. Çalışmada dış borç stoku, iç borç, enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi farklı makroekonomik değişkenleri ele alarak inceleyen çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışma, literatürde belirlenen bu eksikliği gidermeyi amaçlamakta olup, kamu borçları ve enflasyonun işsizlik üzerindeki etkisini doğrudan incelemektedir.

Arshad ve Ali (2016), Pakistan'da 1974'ten 2013'e kadar olan dönemde faiz oranı, enflasyon oranı ve işsizlik oranı arasındaki bağlantıyı Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modeli ile analiz etmişlerdir. Sonuçlar, işsizlik oranı ile enflasyon oranı arasında önemli bir değiş tokuş sağlamamaktadır. Enflasyon oranı ve işsizlik oranı ile kısa vadede faiz oranı analizinde değiş tokuş mevcuttur. Ampirik sonuçlar Pakistan'da nüfus artışı ve döviz kurunun negatif, dış borcun ise işsizlik oranının belirlenmesinde pozitif rol oynadığını göstermektedir.

Igberi vd. (2016), Çalışmalarında, otomatik regresif dağıtılmış gecikme (ARDL) modeli ve Wald testi ekonometrik analitik araçlarını kullanarak Nijerya'da (1980-2015) artan kamu borcunun işsizlik üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırmanın bulguları, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Kamu borcunda meydana gelen artış, işsizlik oranını artırdığı; diğer taraftan, GSYİH büyüme oranındaki ortalama %1'lik artışın, işsizlik oranında yaklaşık %0,12'lik bir düşüş getireceğini de ortaya koymaktadır. Öte yandan, enflasyon oranındaki %1'lik artışın işsizliği yaklaşık %0,2 oranında azaltacağı tespit edilmiştir.

Demir (2018), dış borçların enflasyon üzerindeki etkilerini Türkiye'de 1990-2017 dönemi için Vektör Otoregresif (VAR) yöntemini kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, dış borçlarda meydana gelen artışın enflasyon üzerinde kısa dönemde azaltıcı ancak uzun dönemde artırıcı bir etki gösterdiği belirlenmiştir.

Eygü (2018), 1990-2017 döneminde yıllık veriler kullanarak Türkiye'de dış ticaret ve enflasyonun işsizlik üzerindeki etkisini çoklu regresyon analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, dış ticaret ve enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Yıldız (2019), Türkiye'de cari işlemler, ekonomik büyüme ve dış borç dengesi ilişkisini incelemek amacıyla 1998:Q1-2017:Q4 dönemi için VAR temelli analizler yapmıştır. Elde edilen nedensellik sonuçları; gayrisafi yurt içi hasıla üzerinde dış borç stokunun iki yönlü, gayrisafi yurt içi hasıla ve dış borç stoku üzerinde cari işlemler dengesinin ise tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye'de, cari açığın dış borçlar ile ekonomik büyümede ve ekonomik büyüme üzerinde ise dış borçların pozitif bir etkiye sahiptir.

Iwedi (2020), Nijerya'da iç borç ile enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada, 1960-2016 dönemini kapsayan zaman serisi verilerini kullanmıştır. Verileri analiz etmek için hem betimsel hem de granger nedensellik tekniklerini kullanmıştır. Çalışmanın sonucu, iç borcun nedensel olarak enflasyondan önce olduğunu gösterir ve iç borcun enflasyonu etkilediğini ima eder.

Cahyadin ve Ratwianingsih (2020), 1980-2017 yılları arasında seçilen ASEAN (Endonezya, Malezya, Tayland ve Filipinler) ülkelerinde ARDL-ECM ve Granger Nedensellik Testi ile ampirik döviz kuru, işsizlik ve dış borç modelini incelemiştir. Bulgular, her ampirik modelde (dış borç, döviz kuru ve işsizlik) kısa vadeli etkilerin olduğunu göstermiştir.

Gülcemal (2021), Türkiye'de dış borç stokunun ekonomik büyüme ve çeşitli makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini incelemek için ARDL-VECM eş bütünleşme ve Toda Yamamoto Nedensellik analizi ile 1990-2019 döneminde yıllık verileri kullanarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşmenin olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, dış borç stoku uzun dönemde enflasyon ve ekonomik büyüme tarafından pozitif yönde, ticari açıklık oranı tarafından ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Yıldız (2022), dış borçlanma politikasının istihdamı artırıp artırmadığını Türkiye'nin 1960-2019 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak test etmiştir. VAR eş bütünleşme ve nedensellik yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçları Türkiye'de dış borç stokunda meydana gelen artış karşısında işsizliğin kısa dönemde azaldığını, uzun dönemde arttığını göstermektedir.

Evans (2022), dış borç, enflasyon ve işsizlik oranının ekonomik kalkınmayı teşvik edip etmediğini 1991-2021 yılları arasında Johansen eş bütünleşme testi ve regresyon analizi ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, dış borcun enflasyonu artırdığını, GSYİH'nin enflasyonu azalttığını ancak işsizliğin enflasyonu etkilemediğini göstermektedir. Sonuç ayrıca, dış borcun işsizlik oranını olumlu etkilediğini ve GSYİH'nin da olumsuz etkilediğini göstermiştir.

3. Veri ve Metodoloji

Çalışmada, Dünya Bankası World Development Indicators, IMF ve Strateji ve Bütçe Başkanlığı Ekonomik Göstergeler sisteminden derlenerek oluşturulan 1998 - 2020 yılları arası yıllık verilerden hareketle, işsizlik oranı, enflasyon oranı, dış borçlar ve iç borçlar arasındaki ilişki ve bağlantı araştırılmaktadır. İşsizlik oranı bağımlı değişken olup enflasyon oranı, dış borçlar ve iç borçlar bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Enflasyon, dış borç ve iç borçların işsizlik oranı üzerindeki etkisi aşağıdaki model çerçevesinde analiz edilmiştir.

$$\ln Un = a + \beta_1 \ln enf + \beta_2 \ln eds + \beta_3 \ln dds + \varepsilon$$

$\ln Un$ = 1998 ile 2020 yılları arası yıllık işsizlik oranını ifade etmektedir ve bağımlı değişkendir. İşsizlik oranı Dünya Bankası World Development Indicators sitesinin verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

$\ln Enf$ = 1998 ile 2020 yılları arası yıllık enflasyon oranını göstermektedir. Enflasyon verileri IMF sitesinin verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

$\ln Eds$ = 1998 ile 2020 yılları arası yıllık dış borç stokunu göstermektedir. Dış borç stoku verileri Dünya Bankası World Development Indicators verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

$\ln Dds$ = 1998 ile 2020 yılları arası yıllık iç borç verilerini göstermektedir. İç borç verileri Strateji ve Bütçe Başkanlığı Ekonomik Göstergeler sitesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

ε = Hata terimini temsil etmektedir.

4. Bulgular

Çalışmada kullanılan değişken verilerinin özeti, işsizlik ve dış borçların en düşük standart sapmaya sahip olduğunu, iç borcun ise en yüksek standart sapmaya sahip olduğunu göstermektedir. Ancak öte yandan Jarque-Bera değerleri incelendiğinde işsizlik en düşük, iç borç ise en yüksek orana sahiptir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	lnUn	lnEnf	lnEds	lnDds
Ortalama	2.221191	3.156980	3.777476	14.76439
Median	2.178713	2.884253	3.768937	14.57361
En Yüksek	2.615204	4.656006	4.128496	18.64006
En Düşük	1.871802	1.832738	3.507261	12.00459
Standart Sapma	0.192509	1.016491	0.172889	1.319183
Çarpıklık	0.113843	0.120805	0.443550	1.129951
Basıklık	2.344510	1.266784	2.153559	4.751864
Jarque-Bera	0.682135	4.338417	2.129827	11.58293
Gözlem Sayısı	34	34	34	34

4.1. Birim Kök Testleri

ARDL modeli tahmin edilmeden önce serinin durağanlığı ve entegrasyon derecesi Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron birim kök testleri ile incelenmiştir. Bunu yapmaktaki amacımız serilerin hiçbirinin I(2) olmadığından emin olmaktır. Çünkü Peseran vd., (2001) tarafından sunulan kritik F sınırları, yalnızca değişkenler I(0) ve I(1) olduğunda uygulanabilmektedir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi		Phillips-Perron Testi	
	Düzeyde	Birinci Farkta	Düzeyde	Birinci Farkta
lnEnf	t-İstatistiği -0.7237 P: 0.9627	t-İstatistiği -4.8716 P: 0.0023**	t-İstatistiği -0.8242 P: 0.9529	t-İstatistiği -4.8684 P: 0.0023**
	t-İstatistiği -3.4201 P: 0.0664	t-İstatistiği -4.8532 P: 0.0024**	t-İstatistiği -2.3751 P: 0.3849	t-İstatistiği -8.1169 P: 0.0000**
lnUn	t-İstatistiği -2.6330 P: 0.2692	t-İstatistiği -5.3340 P: 0.0009**	t-İstatistiği -2.6330 P: 0.2692	t-İstatistiği -5.4686 P: 0.0005**
	t-İstatistiği -6.7491 P: 0.0000**	t-İstatistiği -13.6324 P: 0.0000**	t-İstatistiği -3.0154 P: 0.1434	t-İstatistiği -7.3401 P: 0.0000**

Not: Parantez içindeki değerler, ADF için gecikme uzunluklarını ve PP için bant genişliğini temsil etmektedir. Gecikme uzunluğunu seçmek için Schwarz Bilgi Kriterleri (SIC) kullanıldı. Bant genişliği, Newey West tarafından Bartlett Kernel kullanılarak belirlendi. ** %5'te anlamlı olmaktadır.

Modele ait değişkenler ADF ve PP birim kök testlerine tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular tablo 2'de sunulmuştur. birim kök testi sonuçlarına göre, modelde kullanılan tüm değişkenlerin düzey formlarında ele alındığında birim kök problemine sahip olduğunu, ancak birinci farklarından sonra durağanlaştığını göstermektedir. Bunu, her değişkenin Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) istatistiklerini karşılık gelen kritik değerleri ile karşılaştırıldığında tespit edilmiştir. Kullanılan tüm değişkenler için, mutlak terimleriyle ADF ve PP istatistikleri, yüzde 5 ve yüzde 10 anlamlılık seviyelerinde karşılık gelen kritik değerlerden daha düşüktür.

4.2. Granger Nedensellik Testi

İşsizlik oranı, enflasyon oranı, dış borç ve iç borç serileri için kurulan VAR Modelleri üzerinden yapılan Granger nedensellik analiz sonuçları tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Granger Nedensellik Analiz Sonuçları

H ₀ Hipotezleri	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Enflasyon İşsizliğin Granger nedeni değildir	10.55973	2	0.0051
Dış borçlar İşsizliğin Granger nedeni değildir	9.025073	2	0.0110
İç borçlar İşsizliğin Granger nedeni değildir	5.838694	2	0.0540
Hepsi	14.87620	6	0.0212
İşsizlik Enflasyonun Granger nedeni değildir	2.239592	2	0.3263
Dış borçlar Enflasyonun Granger nedeni değildir	3.893719	2	0.1427
İç borçlar Enflasyonun Granger nedeni değildir	0.752350	2	0.6865
Hepsi	4.843382	6	0.5641
İşsizlik Dış borçların Granger nedeni değildir	0.041207	2	0.9796
Enflasyon Dış borçların Granger nedeni değildir	0.986836	2	0.6105
İç borçlar Dış borçların Granger nedeni değildir	0.393246	2	0.8215
Hepsi	1.586978	6	0.9535
İşsizlik İç borçların Granger nedeni değildir	1.307878	2	0.5200
Enflasyon İç borçların Granger nedeni değildir	0.261499	2	0.8774
Dış borçlar İç borçların Granger nedeni değildir	2.137867	2	0.3434
Hepsi	5.720056	6	0.4553

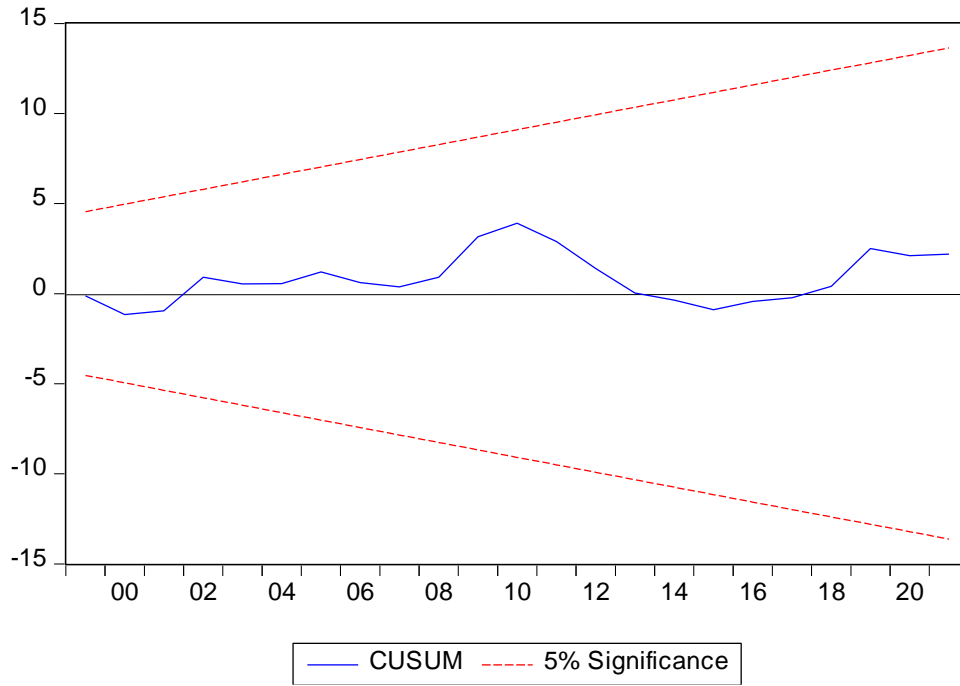
Granger nedensellik testi sonuçlarına göre enflasyondan işsizliğe ve dış borçlardan işsizliğe doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dış borç stoku, iç borçlar ve enflasyon ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisine yönelik sınamada ise enflasyon ve dış borçlardan işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik belirlenmiştir. Dolayısıyla, enflasyon ve dış borç stoku işsizliğin nedeni olduğu görülmüştür.

Tablo 4: ARDL (2, 0, 2, 1) Modeli İçin Tanısal Testler

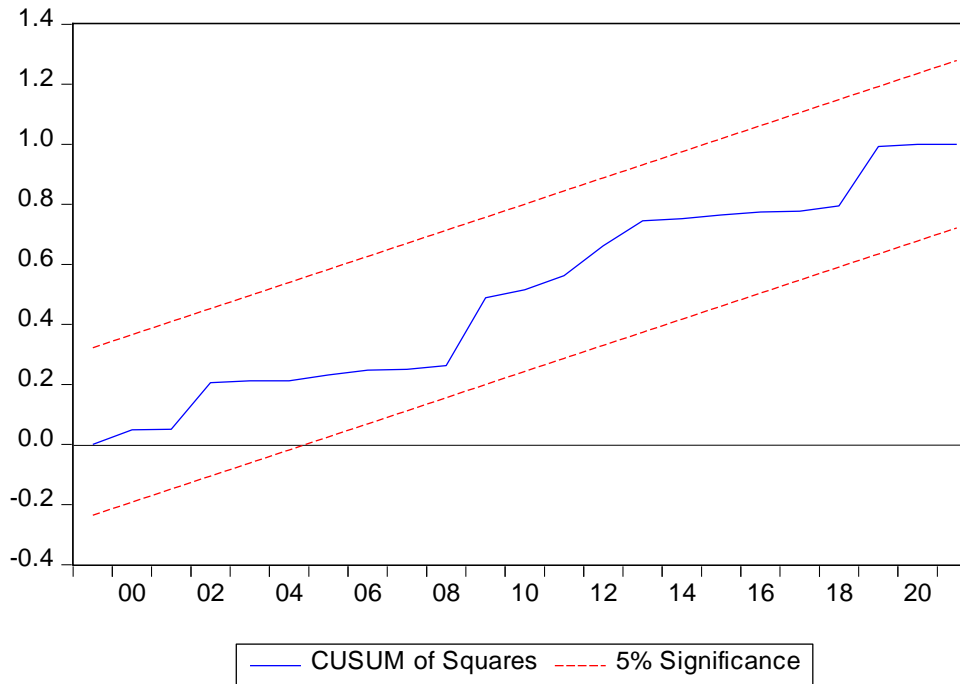
Test	Oto Korelasyon (LM-İst.)	Değişen Varyans (F-İst.)	Normal Dağılım (JB-İst.)
İstatistik	0.630722	0.371353	2.940672
Olasılık Değeri	0.5420	0.9251	0.229848

Serilere ait ARDL (2, 0, 2, 1) modeli için tanısal test sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur. Modele ait olasılık değeri değerleri incelendiğinde değişkenlerde oto korelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı ve serilerin normal dağılım sergilediği belirlenmiştir ($p > 0,05$).

Şekil 1: CUSUM Test Grafiği

Şekil 2: CUSUM Kareler Test Grafiği

4.3. ARDL- ECM

Tablo 5: ARDL (2, 0, 2, 1) Modeli İçin Hata Düzeltme Modeli

Model 1				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
C	1.519090	0.245734	6.181845	0.0000
D(LOGUN(-1))	0.314629	0.133388	2.358750	0.0272
D(LOGEDS)	0.190877	0.133845	1.426109	0.1673
D(LOGEDS(-1))	-0.305027	0.161676	-1.886660	0.0719
D(LOGB)	-0.038308	0.014195	-2.698709	0.0128
CointEq(-1)*	-1.037635	0.168240	-6.167583	0.0000

Bu kısımda, Türkiye’de kamu borcunun enflasyon ve işsizlik üzerindeki kısa vadeli etkisini belirlemek için, ilgili uzun vadeli ilişkiler Hata Düzeltme Modeli (ECM) ile tahmin edilmektedir. Tablo 5, Türkiye’de kamu borcunun enflasyon ve işsizlik üzerindeki etkisinin kısa vadeli katsayılarını göstermektedir. Hata düzeltme terimi (ECM(-1)) bir bozulmadan sonra dinamik modelde dengeyi yeniden sağlayan düzeltme hızını temsil etmektedir. ECM’nin sonucu, modelin dengeye doğru ayarlanma oranının %103 olduğunu göstermektedir. Model, hem negatif hem de istatistiksel olarak anlamlı olduğu için önceki bir beklentiyi takip etmektedir. ECM değeri, cari dönemde modele verilen şokun bir sonraki dönemde yaklaşık %103’lük bir ayarlama hızında geri yükleneyeceğini göstermektedir.

4.4. ARDL Sınır Testi ve Uzun Dönem İlişkinin Tahmini

İşsizlik oranı ile açıklayıcı değişkenler (İç borç, dış borç ve enflasyon oranı) arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için ARDL Sınır Testi sonuçları ve Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan kritik değer sınırları tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: ARDL (2, 0, 2, 1) Modeli İçin Sınır Test Sonuçları

Model 1				
F-Sınır Testi			Boş Hipotez: Düzey ilişkisi yok	
t-İstatistiği	Değer	Önem Düzeyi	I(0)	I(1)
F İstatistiği	8.412490	10%	2.72	3.77
K	3	5%	3.23	4.35
		2.5%	3.69	4.89
		1%	4.29	5.61

Oluşturulan model için ARDL sınır testinin sonucu, kamu borcu, enflasyon ve işsizlik arasında %10, %5, %2,5 ve %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bu değişkenlerin uzun vadede birlikte hareket ettiği ve kısa vadede herhangi bir sapmanın uzun vadede dengeye döneceği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Hesaplanan F İstatistikleri 8,41, %5 anlamlılık düzeyinde 4,35 üst sınırından büyük olduğundan, uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sıfır hipotezini reddedilir ve değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra seçilen ARDL (2,0,2,1) modelinin Akaike Bilgi Kriterlerine göre uzun dönem katsayıları belirlenmiş ve sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: ARDL (2, 0, 2, 1) Modeli İçin Uzun Dönem Eş Bütünleşme Analizi

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
LOGENF	-0.087610	0.015281	-5.733145	0.0000
LOGEDS	0.548285	0.104952	5.224160	0.0000
LOGDDS	-0.070015	0.014108	-4.962921	0.0001

Hem uzun dönemli ARDL formunun hem de basit eş bütünleşme analizinin sonucu, oluşturulan model için kamu iç borcunun ve enflasyonun işsizlik üzerinde ters yönlü etkileri olduğunu göstermektedir. Bu, Türkiye’de kamu iç borcunun ve enflasyonun işsizliği azalttığı anlamına gelmektedir. Ancak enflasyon işsizliği iç borçtan daha fazla azaltmaktadır. Diğer taraftan dış borç stokunun işsizlik üzerinde aynı yönlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu, Türkiye’de dış borç stokunun işsizliği artırdığı anlamına gelmektedir.

ARDL uzun dönem testinde dış borç stokundaki ortalama %1’lik artışın işsizlik oranında (Un) yaklaşık %0,54’lük bir artış getireceği tahmin edilmektedir. Bu, Türkiye’de hükümet daha fazla borç altına girdikçe (kamu borcu arttıkça), işsizlik oranının arttığını doğrulamaktadır. Bu bulgu, kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğunu bildiren Iwuoha (2020) ve Shuaibu vd. (2021)’deki bulgularla uyumludur. Yukarıdaki çalışmalara göre kamu borcundaki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi varsa, bu olumsuz etkinin istihdam yaratımını da olumsuz etkileyerek ekonomideki işsizlik oranını artıracığı bu çalışmanın görüşüdür. ARDL uzun dönem testinden elde edilen sonuç, iç borç oranındaki ortalama %1’lik artışın, işsizlik oranında (Un) yaklaşık %0,07’lik bir düşüş getireceğini ortaya koymaktadır. Ekonomi büyüdükçe (GSYİH arttıkça) işsizlik oranının düşmesine neden olacağı anlamına gelir. Öte yandan, enflasyon oranındaki %1’lik artışın işsizliği yaklaşık %0,08 oranında azaltacağı tespit edilmiştir. Bu bulgu, enflasyon oranının işsizlik üzerinde olumlu etkisi olduğunu bildiren Akcan (2018) ve Tenzin (2019)’daki bulgularla uyumludur.

5. Sonuç

Bu araştırma, Türkiye’de 1998-2020 yılları arasında artan kamu borç profilinin ve enflasyon oranının işsizlik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Eş bütünleşme testinin sonucu, modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu analizlerden elde edilen sonuçlar, kamu borcunun ve enflasyonun işsizlik oranını artırarak Türkiye’deki işsizliği etkilediğini göstermektedir. Bu, politika yapıcıların Türkiye’deki işsizlik üzerindeki etkilerine bakarak alınan borçlara (özellikle dış borçlara) karşı çok dikkatli olmaları gerektiği anlamına gelmelidir. Türkiye’nin dış borç biriktirme telaşı son derece dikkatli bir şekilde yapılmalı; hükümet, dış borç biriktirmeye devam etmeden önce bu çok önemli konuda uzmanların tavsiyelerini almalıdır.

Bu çalışmada, Türkiye’de kamu borçlanmasının ekonomide istenen etkiyi yaratmadığı; dolayısıyla kamu borcundaki artışın işsizliği azaltmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, hızla artan borç ödeme yükümlülükleri, kalkınmaya yönelik yeni projelerin uygulanmasına engel teşkil etmekte ve bu amaçla elde edilen gelirin bir kısmının geçmiş borçların ödenmesine ayrılması nedeniyle işsizlik durumunu kötüleştirmektedir. Bu bariz sorunun, ekonomide yaygın olan yolsuzluğun düzeyine, hükümetin harcama modeline ve borç alınan fonun, istihdam yaratması gereken verimsiz veya yatırım odaklı olmayan projelere yönlendirilmesine atfedildiğini not etmek uygun olacaktır. Bu amaçla, çalışmada şu önerilerde bulunmaktadır: ilk olarak, kamu borçlanması kesinlikle yalnızca istihdam yaratma kapasitesine sahip sermaye projeleri için yapılmalıdır. İkinci olarak, ekonomik sektör projelerinin borçlanma maliyeti kadar yüksek bir pozitif iç getiri oranına sahip olması gerekir. Üçüncüsü, hızlı geri dönüş sağlayan kamu sektörü projeleri için dış krediler uluslararası sermaye piyasasından, sosyal hizmetler için krediler ise imtiyazlı finansal kuruluşlardan temin edilebilir. Dahası, hükümet, kamu harcamaları ve satın alma süreçlerinde yüksek düzeyde şeffaflığı özümsemelidir. Son olarak, aşırı iç borçlanmanın cesareti kırılmalıdır çünkü bunlar özel sektör yatırımını dışlar ve sonuç olarak hükümet özel sektörle rekabet edemediği için işsizlik sorunlarımızı şiddetlendirir.

Araştırma çalışmasının nihai sonucu, enflasyonun ve dış borç stokunun işsizlik üzerinde negatif korelasyon ile önemsiz düzeyde etkili olduğudur. Dolayısıyla enflasyonun, Türkiye’nin makroekonomik faktörlerinden olan işsizlik üzerinde önemsiz düzeyde etkili bir role sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Enflasyon, sabit getirili yatırımcılar için ciddi bir sorundur. İşsizlik, hızlı teknolojik değişim, durgunluk döneminde iş çevrimi, bazı sektörlerde beğenilerin değişmesi gibi mevsimsel faktörler ve belirli ürün ve hizmetlere olan talebi etkileyen iklim koşulları, bireysel algılar ve çalışma ve iş arama isteğinden kaynaklanmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akcan, A. T. (2018). Makroekonomik değişkenlerin işsizlik ile ilişkisi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 263-285.
- Arshad, S., & Ali, A. (2016). Trade-off between inflation, interest and unemployment rate of Pakistan: Revisited. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, 5(4), s.193-209.
- Cahyadin, M., & Ratwianingsih, L. (2020). External debt, exchange rate, and unemployment in selected ASEAN countries. *Jurnal Ekonomi & Studi Pembangunan*, 21(1), s.16-36.
- Demir, E. (2018). *Dış borçların enflasyon üzerine etkisi: Türkiye örneği (1990-2017)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Evans, Y. (2022). The Effect of External Debt, Unemployment Rate, and Inflation on Economic Growth in Ghana. *Journal of Empirical Studies*, 9(2), s.24-34.
- Eygü, H. (2018). Enflasyon, işsizlik ve dış ticaret arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye örneği (1990-2017). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), s.96-112.
- Gülcemal, T. (2021). Dış borç kullanımı ve ekonomik büyüme: Türkiye için ekonometrik bir analiz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(Özel Sayı), s.194-212.
- Igberi, C. O., Odo, S. I., Anoke, C. I., & Nwachukw, U. G. (2016). The implications of rising public debt on unemployment in Nigeria: An auto regressive distributed lag approach. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 1(1), s.1-15.
- Iwedi, M. (2020). Granger causality analysis between domestic debt and inflation in Nigeria. *Journal of Development Economics and Finance*, 1(1): s.135-49.
- Iwuoha, J. C. (2020). Rising Unemployment in Nigeria: Public Debt to the Rescue? *Current Research Journal of Social Sciences*, 3(2): 280-90.
- Ogonna, I. C., Idenyi, O. S., Ifeyinwa, A. C. and Gabriel, N. U. (2016). The Implications of Rising Public Debt on Unemployment in Nigeria: An Auto Regressive Distributed Lag Approach. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 1(1): 1-15.
- Okoye, B. O., & Onyebuchi, O. K. (2022). Nexus between Public Debts, Poverty and Unemployment Rates in Nigeria: A Vector Auto-Regression (VAR) Approach. *International Journal of Management Studies and Social Science Research*. 4(6), s.116-127.
- Özer, M. O. (2020). Türkiye’de Enflasyon Ve İşsizlik Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişkinin Analizi: Phillips Eğrisine Fourier Yaklaşımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 179-192.
- Pesaran, Hashem M., Sing, Y. and Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of long run relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, s.289-326.

-
- Shuaibu, M., Muhammad, H. M., Abdullahi, S. I., & Gwazawa, U. G. (2021). Impact of public debt on inflation and unemployment in Nigeria: An ARDL vector error correction model. *Noble International Journal of Economics and Financial Research*, 6(5), s.91-98.
- Sweis, K. M. H., & Sabri, T. B. H. (2016). The effect of public debt on domestic product and unemployment (an empirical study on the Palestinian economy). *International Journal of Business, Economics and Management*, 3(10), s.133-143.
- Tenzin, U. (2019). The nexus among economic growth, inflation and unemployment in Bhutan. *South Asia Economic Journal*, 20(1), 94-105.
- Yıldız, F. (2019). Türkiye Ekonomisinde Dış Borç, Ekonomik Büyüme Ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisinin Analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416-3438.
- Yıldız, F. (2022). Dış borç istihdamı artırır mı? Türkiye'den ampirik bir kanıt. *Journal Of Management And Economics Research*, 20(1), s.214-226.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1211-1229, doi: 10.11616/asbi.1270613

City Branding in #stayhome Era: Impact of COVID-19 Pandemic on Official Tourism Instagram Account Uses of New York City and London

#evdekal Döneminde Şehir Markalama: COVID-19 Pandemisinin New York ve Londra Şehirlerinin Resmi Turizm Instagram Hesabı Kullanımlarına Etkisi

Nilüfer GEYSİ¹ , Ümit Laçın YALÇINKAYA²

Geliş Tarihi (Received): 24.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 12.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Abstract: The purpose of this research is to explore how Instagram was utilized in city branding context during COVID-19. By applying visual and textual content analysis method, this study aimed to identify any shifts in Instagram uses of two iconic tourism destinations, which were hit by the crisis particularly hard: New York City, and London. According to data collected from official tourism accounts of above-mentioned cities, the first confirmed cases significantly impacted city branding practices of both cities. The findings indicate that the most frequently used hashtags have changed, the number of informative posts has increased, the number of landscape photos in the post content has increased, while the number of photos containing elements such as cultural events, shopping and people has decreased. Furthermore, a significant decline in the number of inviting posts was observed. The study provides significant insights both to the city branding professionals, and to the scholars of this understudied area.

Keywords: City Branding, Destination Image, Tourism, Pandemic, Travelling.

&

Öz: Bu araştırmanın amacı, Instagram'ın COVID-19 sırasında şehir markalama bağlamında nasıl kullanıldığını keşfetmektir. Bu çalışmada, görsel ve metinsel içerik analizi yöntemi uygulanarak, krizden önemli derecede etkilenen iki ikonik turizm destinasyonu olan New York City ve Londra'nın Instagram kullanımlarındaki değişimlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu şehirlerin resmi turizm hesaplarından toplanan veriler, ilk vakaların her iki şehrin de markalama uygulamalarını önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Bulgulara göre, en sık kullanılan hashtaglerin değiştiği, bilgilendirici paylaşımların sayısının arttığı, paylaşım içeriklerindeki manzara öğelerinin sayısının arttığı; kültürel olaylar, alışveriş ve insan gibi unsurları içeren fotoğrafların sayısının ise azaldığı görülmüştür. Ayrıca, kullanıcıları şehre davet eden mesajların sayısında da önemli bir düşüş gözlemlenmiştir. Akademik olarak yeterince çalışılmamış bir alanda yapılan bu çalışmanın sonuçları hem şehir markalama uzmanlarına hem de akademisyenlere önemli iç görüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehir Markalama, Destinasyon İmajı, Turizm, Pandemi, Seyahat.

Atıf/Cite as: Geysi, N., Yalçinkaya, Ü. L. (2023). City Branding in #stayhome Era: Impact of COVID-19 Pandemic on Official Tourism Instagram Account Uses of New York City and London. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1211-1229. doi: 10.11616/asbi.1270613

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğretim Üyesi Nilüfer Geysi, Bahçeşehir Üniversitesi, nilufer.geysi@bau.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Ümit Laçın Yalçinkaya, Marmara Üniversitesi, lacinyalcinkaya@protonmail.com.

1. Introduction

Started from the last month of 2019 in China, the coronavirus disease 2019 (COVID-19) rapidly turned into a pandemic. In the absence of a precise treatment, public health authorities worldwide attempted to respond to the pandemic with nonpharmaceutical interventions, e.g., case isolation, household quarantine, closure of schools and/or workplaces, and travel restrictions (Ferguson et al., 2020; Rice et al., 2020). At first, Chinese government authorities stopped planes and trains scheduled to leave the city of Wuhan, the then-epicenter of the COVID-19, to contain the virus (Elegant, 2020). After that, the governments around the world followed by suspending the flights to and from China, then by restricting travel activities to other countries (BBC News, 2020). According to the World Tourism Organization (UNTWO); as of 20th April 2020, all the destinations in the world restricted traveling activities to some extent (2020a: 5).

Serious restrictions mentioned above, combined with the extensive media coverage of the frightening news about the disease tend to affect individuals' risk perceptions towards destinations (Reisinger and Mavondo 2005: 223), traveling behavior (Aro et al., 2009), and destination images (Hugo and Miller, 2017). In such an era in which most regions of the world are regarded as risky; creating strong images, as one of the primary purposes of city branding (Cai, 2002), can be beneficial (Rizzi and Dioli, 2010).

Social media platforms are considered tools with high importance for city branding efforts (Insch, 2011: 13). Especially in crisis situations, platforms enabling visual communication (e.g., Instagram, Facebook, and Pinterest) need special attention since using visual messages may be efficient as they have the capacity to affect human behaviors (Bergkvist et al., 2012). However, to the best of the authors' knowledge, social media strategies of city brands to attract visitors under the presence of the COVID-19 pandemic did not receive empirical attention yet. The purpose of this study is to examine the use of social media platforms in city branding practices during global health crises. Therefore, the main focus of the research is to analyze the observable patterns and trends found in the official tourism accounts of two significant tourist destinations, namely New York City (NYC) and London. By this, it is aimed to uncover the changes in their Instagram strategies before and after the pandemic hit them. Since COVID-19 constituted an unprecedented challenge to the branding bodies of the most captivating tourism destinations of the world, researchers believe that the result of a systematic analysis of the Instagram uses of the above-mentioned cities will provide valuable insights to practitioners in the realm of city branding. Thus, the significance of this academic research article stems from the empirical evidence it provides from a highly significant milestone in the history of city branding, and its innovative research approach. Based on a content analysis framework that is handling both the verbal and the visual material, research is aimed at paving the way for other related research studies that especially focuses on Instagram.

2. Theoretical Framework

2.1. City Branding

Cities, as tourist destinations, distinguish themselves from competitors not only by their physical offerings but also by their ability to attract consumers. City administrators and policy makers have learned that only in this way can they attract the attention of investors and tourists (Gümüş and Onurlubaş, 2021: 1832). Branding is a crucial concept for cities to showcase their unique characteristics to both internal and external audiences (Mearns, 2007). City branding, in its simplest definition, is the implementation of product branding strategies on cities (Avçılar and Kara, 2015: 81). Due to the complex nature of tourism, which involves increasing economic competition (Rizzi and Dioli, 2010; Dudek-Mańkowska and Grochowski, 2019), globalization (Kavaratzis, 2005), technological advancements (Oliveira and Panyik, 2015), and other compelling factors, branding becomes a strategic way for city management and development.

In the marketing and communication literature, brands are considered a key factor for an organization's long-term success (Todor, 2014). It is argued that the most important aim of any city brand is to boost economic returns (Torlak, 2015: 59). A brand, from a corporate perspective, can be defined as "a product or service made distinctive by its positioning relative to the competition and by its personality, which comprises a unique combination of functional attributes and symbolic values" (Hankinson and Cowking,

1993: 10). However, when applied to city branding, it can be interpreted as a “purposeful symbolic embodiment of all information connected to a city in order to create associations around it” (Lucarelli and Berg, 2011: 21). City branding is a means to communicate cultural values, historical background, and quality of the city (Zhang and Zhao, 2009).

Although this paper discusses branding theory based on “cities”, destination branding literature was also referred, because it covers a broader perspective according to the reviewed literature in the field of tourism (e.g., Ruiz-Real, Uribe-Toril and Gázquez-Abad, 2020). The distinction between the terms in the city branding literature is not sharp (Lucarelli and Berg, 2011), since the concept arises from different fields including corporate branding, destination branding, and marketing. Destinations, including cities (Hankinson 2004), are “places towards which people travel and there they choose to stay for a while in order to experience certain features or characteristics – a perceived attraction of some sort” (Leiper, 1995: 87). According to Blain et al. (2005: 331), a destination brand should “serve to consolidate and reinforce the recollection of pleasurable memories of the destination experience, all with the intended purpose of creating an image that influences consumers’ decisions to visit the destination in question”.

City branding is a useful way to practice city marketing that is related to “construction, communication, and management of the city's image, as it is accepted that encounters with the city take place through perceptions and images” (Kavaratzis, 2004: 58). The success of the city branding underlies creating a city image that creates strong emotional bonds with stakeholders (Ekinici, 2003: 22). Branding includes shaping people’s perceptions and images (Kavaratzis and Ashworth, 2005) that are “the sum of beliefs, ideas, and impressions that a person has of a destination” (Crompton, 1979: 18). Positive and distinguishing city image, as an important indicator of city branding, increases the number of potential visitors (Lin et al., 2007). Particularly, if a place was not visited earlier, the image of it has a crucial role in the decision-making process (Beerli and Martín, 2004) since visitors’ knowledge is limited (Sönmez and Sirakaya, 2002). It was also found that destination image affects destination attachment positively (Vaesna, Wu and Huang, 2013). A destination image can be cognitive or affective (Dichter 1985) which establishes the total image of the destination together (Stern and Krakover, 1993). The cognitive image is related to how the destination is perceived intellectually (Gartner, 1994). On the other hand, the affective image refers to emotions about the destination (Yüksel and Aygül, 2007). A powerful image must introduce reasons to people to “live in, invest in, work in or visit a place” based on different traits like “economic stability, quality of life, openness and infrastructure” (Gertner and Kotler, 2004: 55).

Attractiveness is an important matter for branding a city, considering both its resources and target groups. Branding may focus on different attractions of cities such as culture, history, lifestyle, environment, entertainment, sports, shopping, and food (Capone and Lazeretti, 2016; Chan, Peters and Marafa, 2015; Kneesel, Baloglu, & Millar, 2010; Richard and Wilson, 2004; Tellström, 2011). City brands can have different target groups such as tourists, investors, students, and media (Andersson and Ekman, 2009; Zenker, 2009). Residents of a place are also a significant target group for destination branding because they are representers of the city (Zenker, Braun, and Petersen, 2017). Furthermore, cities can endure if they can contribute to locals in terms of economic, social, cultural, and environmental aspects (Insch, 2011).

2.2. Instagram in the City Branding Context

The Internet, with platforms it enables, has become pivotal for branding a destination (Hanna and Rowley, 2015) and has altered the branding and communication practices of cities (Florek, 2011). Similarly, it has become an undeniable information source for travelers who seek extensive information about where to go (Pan, Maclaurin and Crotts, 2007) since they find it hard to decide (Sirakaya and Woodside, 2005). According to We Are Social’s report (2021), 38.7 percent of the Internet users are using it to research places, travel, and vacations. Despite the extensive use of online tools in city branding, it is argued that research on online city branding studies is narrow (Björner, 2013).

City branding studies focus on two different sides of the subject, visitor perceptions and destination-determined information. Like this research, several studies attempted to reveal how destinations use different digital platforms for branding, such as websites (Choi, Lehto and Morrison, 2007; Horng and Tsai, 2010), blogs (Tseng, 2015), Facebook (Glińska and Rudolf, 2019), Twitter (Baksi, 2020; Sevin, 2013), YouTube (Damiasih et al., 2021; Huertas, Míguez-González and Lozano-Monterrubio, 2017) and Instagram (Acuti et al., 2018; Benedek, 2018; Uzunoglu, 2017).

Instagram, as a visual social media platform, provides significant benefits to successfully implement city branding strategies (Uzunoglu, 2017). Along with its popularity as the fifth most used social media platform with more than one billion active users (We Are Social, 2021), it enables strong city brands by its features such as like, comment, share, and hashtags. Visuals including pictures, charts, and illustrations have been discussed by researchers in the field (e.g., i Agusti, 2018; Rakić and Chambers, 2011). They are “thought to send people along emotive pathways where textual/verbal material leaves them in a more rational, logical, and linear pathway of thought” (Joffe, 2008, 84). Considering the view that a brand is “a cluster of functional and emotional values that enables organizations to make a promise about a unique and welcomed experience” (De Chernatony, 2010: 31), Instagram should be closely followed and managed by the city brands.

It was also argued that including visuals in a message increases the engagement level when compared to text-based messages (Abbott et al., 2013). Houghton and Stevens (2011: 45) claimed that one of the most important reasons for the unsuccess of city branding is the “absence or inadequacy of a program for engaging and energizing local people, businesses and community groups in shaping, articulating and conveying the brand”. However, the power of Instagram in terms of city branding is not limited to visuals; prior research on social media platforms discussed like, sharing and, comments as an indicator of engagement (e.g., Cho, Schweickart, and Haase, 2014; Men and Tsai, 2013). Another advantage of Instagram is the availability of hashtags which are “tags or words prepended with ‘#’ used to indicate the content of the picture, allowing users to search for pictures and increase visibility” (Giannoulakis and Tsapatsoulis, 2016: 115). Thanks to the hashtag feature, Instagram users can follow their interests besides accounts of people and organizations. It is suggested that, with the use of hashtags, brands have the opportunity to have a larger organic reach, transmit their key messages to a specific group, and monitor the conversations (Hitz, 2020).

2.3 Health Risks as a Threat for City Brands

As discussed above, city branding strategies offer significant contributions to destination image management efforts. However, the image of a destination is known to be open for negative effects triggered by a variety of unpleasant events such as terrorist attacks (Sönmez, 1998; Ferreira et al., 2019), natural disasters (Chew and Jahari, 2014), and disease outbreaks (Mizrachi and Fuchs, 2016; Hugo and Miller, 2017).

Declared as a pandemic on the 11th of March 2020 (WHO, 2020), COVID-19 is considered to be one of the most subversive health emergencies that the world has ever witnessed. Inevitably, it has affected tourism activities around the globe. According to the publicly available data provided by UNTWO; in 2020, international tourist arrivals dropped by 74 percent compared to the year before, therefore it went “back to levels of 30 years ago” (2020a).

To a great extent, this major decline can be explained by travel restrictions implemented by governments worldwide. However, despite the initial figure of 100 percent as of 20.04.2020, travel restrictions have eased in 22 percent of the world in less than two months (UNTWO, 2020b: 6). The destinations that have eased their restrictions increased to 53 percent by 1 September, and to 70 percent by 1 November (UNTWO, 2020c: 13). Considering the rapid re-openings of tourism destinations, it can be argued that the travel restrictions alone are insufficient to fully explain the decline in international tourist arrivals. Thus, individuals’ risk perceptions, which are known to influence the intentions to travel greatly (Reisinger and Mavondo, 2005; Cui et al., 2016), must also be taken into account.

Perceived health risks by the global community have the potential to harm the tourism industry by eroding tourism demand (Mizrachi and Fuchs, 2016: 60). For instance, like many other countries in Asia, Taiwan's tourism industry had suffered significantly because of the SARS outbreak in 2003. Reportedly, a drop of nearly 72 percent was observed in tourist arrival numbers in the second quarter of the year (Mao, Ding, and Lee, 2010: 856). When the idea of traveling gets converged with the threats they perceive, "*tourists exercise their freedom and power to avoid risky situations*" (Sönmez, Apostolopoulos, and Tarlow, 1999: 13). In the case of COVID-19, several studies were conducted in different parts of the world to explore the concerns of individuals regarding traveling. Evidence suggests that the risk perceptions of individuals towards international tourism activities had affected negatively by the pandemic (Neuburger and Egger, 2020; Godovykh, Pizam, and Bahja, 2021; Nazneen, Hong, and Ud Din, 2020), which can be seen in the significantly decreased international tourist arrivals of 2020.

The negative perceptions towards tourism activities caused by the COVID-19 cannot be suppressed solely by image management efforts of the city brands, especially when there is an ongoing pandemic around the world. Furthermore, a destination cannot apply the conventional practices of image restoration developed within the field of public relations such as denial, attacking the accuser, or apology (Coombs and Holladay, 2009) against a health crisis. However, at least minimizing the impact of a crisis has been found to be possible by using crisis management practices (Glaesser, 2006). One of the successful examples of such attempts demonstrated by the government of Mexico in 2009: After the tourism industry in the country hit by a highly contagious disease called swine flu in late April, Mexican authorities started to manage the health crisis first by shutting down the airports, then by using the mass media, both traditional and digital, to provide the world with updated information regarding the situation (Pennington-Gray and Pizam, 2011: 320). When the outbreak started to decline, Mexican Tourism Board began to execute their three-phase image management plan (Speakman and Sharpley, 2012: 73) that highly relied on the use of the Internet and social media platforms (Pennington-Gray and Pizam, 2011: 321). Only in six months, the country managed to reach the normal levels of tourist activities back again (Speakman and Sharpley, 2012: 72).

It's argued that the Mexico case which took place in 2009 "*indicates that the role of the Internet and social media in disseminating updated information following a crisis is critical*" (Pennington-Gray and Pizam, 2011: 321). Therefore, it can be further argued that the role of digital technologies as such should be considered even more critical in the case of COVID-19, considering (1) the massive growth in the numbers of social media users worldwide, which is five times more (Kemp, 2021) compared to 2009 (Ortiz-Ospina, 2019), and (2) the fact that the COVID-19 is a global crisis rather than a country-specific one, in which the household quarantine was among the most widely used nonpharmaceutical interventions as noted above. In #stayhome era, using social media platforms had been a "*notable trend*" (Khodabakhsh and Ahmadi, 2020: 106) both to reach the news and information, and to communicate with the outside world.

2.4 COVID-19 in NYC & London

Even though the COVID-19 pandemic affected the images of tourism destinations globally, it hit two of the most well-known tourism destinations of the world (Euromonitor International, 2019) particularly harder. NYC and London, two highly regarded city brands (Papp-Váry, 2011), were harshly suffered from distinctly high numbers of the COVID-19 positive cases as well as confirmed deaths, especially in the early months of the crisis (GOV.UK, 2021; NYT, 2021). The high numbers, combined with their popularity as brands, resulted in the information about the worrisome situation in NYC and London being circulated a lot more³ compared to the other important tourism destinations. As noted above, high media coverage

³ As of 23rd of March, 2023; a Google search with the keywords "New York"+"COVID-19"+"Death" returns 119 million results. When repeated, the same search with the keyword "London" returns 72 million, whereas "Paris", "Dubai", and "Barcelona" returns 35, 8, and 7 million results, respectively.

affects the perceived risks of individuals negatively regarding an already crisis-stricken place. Thus, dream destination images of NYC and London were threatened due to the pandemic.

Based on the reviewed literature, this study aims to contribute to the field of research by providing empirical evidence on the social media strategies of city brands before and after the first COVID-19 cases. Specifically, the research aims to explore the change in the use of visual communication tools such as Instagram which are considered essential for city branding efforts. The following research question (RQ) constituted the basis of the research:

RQ: What are the observable effects of the COVID-19 pandemic, if any, on the Instagram uses of London and NYC for city branding purposes?

3. Research

3.1. Methodology

The study was constructed with a mixed methods research design. By utilizing the content analysis method, which is an instrument to derive meanings, intentions, consequences, and context from “*verbal, visual, or written data in order to describe and quantify specific phenomena*” (Downe-Wamboldt, 1992: 314), this study attempted to analyze the Instagram posts of the selected sample as a whole, both with their qualitative and quantitative aspects. Hence, the same analysis framework is systematically applied to the visual content as well as the textual part, e.g., captions and hashtags, of the posts.

The data were collected from the official tourism information Instagram accounts of NYC (@nycgo) and London (@visitlondon). In addition to their similarities in terms of both COVID-19 damage and city brand strength, another key reason for them to be selected was that they operate in the same language which allowed researchers to collect data and to evaluate findings by avoiding the pitfalls of translation-related issues. “@nycgo” is an Instagram account connected to *NYC & Company* which is “the official destination marketing organization (DMO) and convention and visitors bureau (CVB) for the five boroughs of New York City” (NYC Go, n.d.). On the other hand, “@visitlondon” is connected to *London & Partners*, “the official promotional agency for London” and supported by the *Mayor of London* (Visit London, n.d.).

For this study, posts disseminated by the above-mentioned Instagram accounts were analyzed for an 8-month timeframe, and data were evaluated by splitting it into two periods. The first period, which will be referred to as the *pre-crisis period* throughout the study, starts 4 months before the first COVID-19 positive case for each city. The second period, i.e., *crisis period*, starts with the first confirmed cases for each, since the first cases were expected to provide evident turning points for their branding strategies. Therefore, the analyzed periods varied: For NYC, the period between 01.11.2019 and 01.07.2020 was analyzed (First confirmed case: 01.03.2020), whereas, for London, the period between 12.10.2019 and 12.06.2020 was taken into account (First confirmed case: 12.02.2020).

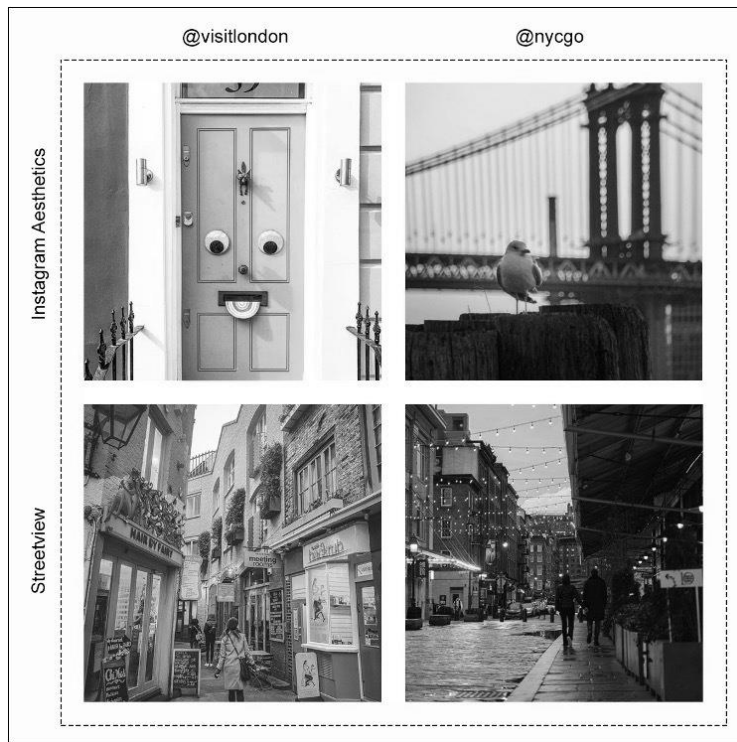
3.2. Codebook Development, Coding Procedure and Data Analysis

The codebook of this study was constructed using both inductive and deductive approaches (see Elo & Kyngäs, 2008) to ensure that it has the capacity to explore the effects of COVID-19 within the city branding practices of NYC and London on Instagram. In addition to their quantitative features (numbers of likes, comments, and posts), each item coded for the following variables: (1) targeted audiences and textual information - based on the previous city branding literature (Anholt, 2006; Blain et al, 2005; Sevin, 2013), (2) hashtags, (3) aim of the post, (4) availability of invitation, (5) relation to the pandemic, (6) dialogue intention. Finally, each item coded according to the visual elements the post contains, by developing the classification of Choi et al. (2007). Choi et al. presents a classification consisting of 11 elements as follows; (1) historic buildings and heritage, (2) cultural events and facilities, (3) parks and gardens, (4) shopping, (5) tourism facilities and infrastructure, (6) entertainment and gaming, (7) bird’s eye or scenic views, (8) local cuisine and dining, (9) sports/recreation activities and festivals, (10) people and local residents, (11) others (Choi et al., 2007: 124). However, this classification was built in order to analyze the visual material found in travel related websites. Thus, it does not particularly address the requirements of this study, which

focuses on travel related Instagram accounts. It has been argued that the Instagram community created their own visual culture (Manovich, 2017: 71-73) over the years, and any *classical* classification of visual elements would be inadequate to analyze the Instagram-specific content. Therefore, the researchers expanded the classification by adding 2 new items to it: street view, and Instagram aesthetics (see Figure 1).

After completion of the codebook, two researchers conducted a pilot study to test the codebook and establish an intercoder agreement. After the agreement, they coded the data independently between September and October 2020. The total agreement level across all variables ($\alpha = .814$) was indicated a high level of intercoder reliability (see Neuendorf, 2002). The collected data then were analyzed to calculate the descriptive statistics by using the *Microsoft Excel* software, which is a useful tool, especially when making comparisons between data sets (Carr, 2008: 45). The data evaluated first according to the months (1-8), then by the periods (pre-crisis & crisis) that the posts were published.

Figure 1: Examples of “Instagram Aesthetics” and “Streetview”

Note: The initial (in-color) figure is available at the following URL: <https://bit.ly/Instagram-Examples>

Source: Researchers' own collage, with the use of photographs retrieved from Instagram.

4. Findings

Within the scope of this research, as illustrated in Table 1, a total of 788 Instagram posts were analyzed. While @nycgo was observed to be more active in terms of posting frequency, @visitlondon was getting considerably more attention, i.e., likes and comments from its followers.

Table 1: General Statistics of the Analyzed Posts

Item	City	Pre-crisis period	Crisis period	Total
Number of posts	NYC	306	340	646
	London	76	66	142
Avg. likes per post	NYC	8497	6692	7594
	London	21246	22878	22062
Avg. comments per post	NYC	46	41	44
	London	207	184	196

4.1. Targeted Audiences

The study analyzed the audiences that were targeted based on three different categories: local audiences, global audiences, and general audiences (see Table 2). In London, there was not a significant change between the two periods. In NYC, number of posts targeting locals showed a marked increase (from 1% to 21%). Global citizens were the least targeted group among others. While there were not any posts regarding this topic in London, 1% of posts pointed out global audience in NYC in total. The posts that did not target a specific group primarily were coded as “general”.

Table 2: The Percentages of Targeted Groups in Total Posts

Target Audience	City	Pre-crisis period	Crisis period	Total
Locals	NYC	1	21	11
	London	4	5	4
Global	NYC	0	1	1
	London	0	0	0
General	NYC	99	78	88
	London	96	95	96

4.2. Aim of the Posts

As illustrated in Table 3, there was a significant difference between NYC and London in terms of pandemic warning. In the crisis period, 24% of all posts in NYC included an explicit warning; however, only 2% of London's posts aimed to warn its followers. Almost all posts were recorded as including positive emotions in both cities (by 99% in NYC and by 100% in London). Another important finding showed that the percentage of contents that aimed to boost local economics increased by 6% in NYC in the crisis period,

while it decreased by 23% in London. Although the percentage of posts aimed to inform increased in both cities, there were more posts with regard to this in NYC than in London (41% in total in NYC and 15% in total in London).

Table 3: The Change in the Percentage of Aim of the Posts

	Aim	Information		Pandemic warning		Positive emotions		Local economics		Other	
		NYC	Ldn	NYC	Ldn	NYC	Ldn	NYC	Ldn	NYC	Ldn
Pre-crisis period	1st month	24	23	-	-	100	100	17	32	1	0
	2nd month	37	11	-	-	99	100	16	47	0	5
	3rd month	49	5	-	-	99	100	32	45	1	0
	4th month	46	13	-	-	100	100	31	20	0	0
Crisis period	5th month	18	11	14	0	100	100	14	17	2	0
	6th month	41	50	36	0	99	100	34	0	3	0
	7th month	47	28	22	6	100	100	29	11	4	11
	8th month	65	5	20	0	97	100	38	18	6	9
	Pre-crisis period	39	13	-	-	99	100	24	37	1	1
	Crisis period	44	18	24	2	99	100	30	14	4	6
	Total	41	15	13	1	99	100	27	26	2	4

4.3. The Most Frequently Used Hashtags

The most frequently used hashtags by months and their percentages are as shown in Table 4. The hashtags varied to a great extent between two periods, both in terms of quantity and quality. According to the findings, in both accounts, there was a significant decline in the crisis period regarding the number of posts that are accompanied with hashtags such as “SeeYourCity” in the case of NYC and “VisitLondon” in the case of London, which were used for inviting the followers to travel in the pre-crisis period. On the other hand, hashtags that challenge the followers to send photos that they took from inside their houses, e.g., “NYCThroughMyWindow” and “LondonFromHome”, were used more often in the same period. @nycgo invented a couple of new hashtags in the crisis period such as #DineInNYC, #StillOpen, and #StillDelivering, which were functioning to inform the local community regarding the food shops that were still up. Another notable finding is that the hashtag use of @nycgo was slightly starting to get back to normal as of the last month of analysis, while a similar approach was not observed for @visitlondon.

Table 4: The Change in the Percentage of the Most Frequently Used Hashtags

The most frequently used hashtags		NYC									London			
		#SeeYourCity	#ThisIsNewYorkCity	#ILoveNY	#NewYorkCity	#StayHome	#NYCThroughMyWi	#DineInNYC	#StillOpen	#StillDelivering	#VisitLondon	#ChristmasInLondon	#LondonFromHome	#LondonTogether
		▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼
Pre-crisis period	1st month	65	61	61	59	-	-	-	-	-	82	0	-	-
	2nd month	71	67	70	70	-	-	-	-	-	58	21	-	-
	3rd month	57	52	44	48	-	-	-	-	-	90	10	-	-
	4th month	50	36	36	34	-	-	-	-	-	93	0	-	-
Crisis period	5th month	5	5	5	5	8	0	5	0	0	72	0	0	0
	6th month	0	0	3	7	31	24	21	0	20	13	0	38	0
	7th month	0	0	0	3	13	25	11	12	20	17	0	39	6
	8th month	15	10	8	41	5	15	13	0	0	0	0	9	5
	Pre-crisis period	61	55	54	54	-	-	-	-	-	87	8	-	-
	Crisis period	4	3	3	13	15	18	13	4	11	26	0	18	3
	Total	31	29	28	33	8	9	7	2	6	56	4	8	1

4.4. Visual Elements Found in the Post Content

The visual elements found in the Instagram posts were also showed a significant difference between the two periods, as illustrated in Table 5. The most decreased elements of use for @NYCgo were *cultural events and facilities, tourism facilities and infrastructure, people and local residents, and streetview*. In the case of @visitlondon, *shopping* was added, and *tourism facilities & infrastructure* was dropped from the above-listed items. When examined, the elements with the most increased use were found to be the *bird's eye or scenic views and local cuisine and dining* within the Instagram strategy of @nycgo. On the other hand, for @visitlondon, the identified items that were used more frequently in the crisis period were *historic buildings and heritage, scenic views, and Instagram aesthetics*.

Table 5: The Change in the Percentage of the Visual Elements Found in the Post Content

Elements Found in the Post Content		Historic buildings and heritage	Cultural events and facilities	Shopping	Parks and gardens	Tourism facilities and infrastructure	Entertainment and gaming	Birds eye or cenic views	Local cuisine and dining	Sports/recreation activities and facilities	People and local residents	Streetview	Instagram aesthetics	Other
		▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼	▼
NYC	Pre-crisis period	7	13	7	7	27	6	18	11	3	35	26	15	3
	Crisis period	5	0	1	6	11	0	36	30	1	12	12	14	9
London	Pre-crisis period	17	18	22	22	28	3	22	18	5	87	32	36	5
	Crisis period	23	0	0	6	18	0	29	15	0	20	14	41	12
Total	NYC	7	7	4	7	19	3	27	21	2	23	19	14	6
	London	20	10	12	15	23	1	25	17	3	56	23	38	8

Note: Posts were attributed to more than one element when needed in the coding process.

4.5. Other Notable Changes

Apart from the findings mentioned above, we noticed that the availability of a textual element that explicitly contains an intention to invite was dropped from 84 percent to 27 percent in the case of @visitlondon between pre-crisis and crisis periods. Similarly, it declined from 69 percent to 5 percent within the Instagram strategy of @nycgo.

On the other hand, in both accounts, we observed an increase in the posts in which an explicit textual statement to start a dialogue is available: @nycgo increased it from 2 percent to 10 percent, and @visitlondon increased its use from 26 percent to 39 percent between two periods.

The first pandemic-related contents were posted on 3.3.2020 by @nycgo, and on 16.3.2020 by @visitlondon. While 11% of all posts were related to the crisis in the first month of the crisis period in NYC, there were not any crisis-related posts in London in this period. 67% of all posts in the second month and 69% of all posts in the third month in NYC were crisis-related while it dropped to 41% in the last month. On the other hand, London gave place to the crisis by 63% in the second month, by 56% in the third month and by 18% in the last month.

4. Results and Discussion

According to the findings, the first confirmed COVID-19 cases seem to affect the Instagram strategies of NYC and London in many aspects. The most significant changes between the pre-crisis and the crisis periods for both cities were observed in the most frequently used hashtags, increased numbers of informative posts, increased use of *scenic views* as visual content, and decreased use of cultural events, shopping, people, and street views as the main element of the posts. These changes may be attributed to certain effects of the pandemic. For instance, the decrease in the use of cultural events, people, and street views are likely to be tied with both the measures to prevent the spread of the virus such as lockdowns, and the concerns of individuals regarding the pandemic that keeps them from leaving their homes. In both cases, the result is empty cities, where there is neither a person nor a cultural event to create an Instagram post of. Similarly, when examined, the change in the most frequently used hashtags found to be reflecting the spirit of *#stayhome* era.

The most notable change among all was the decline in the number of posts aimed at inviting potential visitors in both cities. Since its *raison d'être* is to attract individuals, a city brand that moves away from inviting tourists can be considered as an oxymoron. However, in the presence of a pandemic, it must be noted that a branding strategy that is responsible and well-mannered, i.e., calling the public to *#stayhome*, promoting local food shops for the sake of solidarity, providing the community with informative content, can only add to the positive image of a destination in the long term (Lindstedt, 2011). Analogously, city brands would not be expected to cover a health crisis as broadly as they did during the quarantine, since their main objective is considered as creating positive images (Lin et al., 2007). Thus, it is recommended to the city branding practitioners to focus on managing negative images which are "*obstacles that forestall a brighter future*", as Avraham (2004: 471) emphasized. Rethinking the concept of a *positive image* may be essential to comprehend the communication practices applied under a global health crisis.

Another practical implication of the research is related to the percentages of comments and dialogue-seeking posts. It can be claimed that cities limit themselves to a mass communication understanding and do not benefit from the technical opportunities of Instagram (Valentini et al., 2018). Moreover, the usage of hashtags shows that neither of the cities connect themselves to the larger discussions (see Zappavigna, 2018). They employ hashtags to associate their messages with general subjects such as *#seeyourcity* and *#IloveNY*. However, city brand managers can benefit from engagement opportunities to strengthen the relationships between the target audience and the cities during a crisis (Chen et al., 2020).

NYC seemed to target the locals a lot more in the crisis period in line with the suggestions that city branding should support locals as representatives of the city (Insch, 2011), whereas, London had not followed this practice. Another reflection of this strategic difference was found in the change of post contents. While NYC used its local cuisine as an element in Instagram posts and aimed to promote its local economy more often in the crisis period, London seemed to put little to no effort into this objective within its Instagram strategy. Thus, it can be claimed that the approach of London was different from NYC's, and also from the prevalent understanding in the literature in this regard.

In the light of the findings, this study fills the gap both in the tourism and city branding literature by drawing attention to the impacts of a global health crisis on digital city branding practices via official tourism formations. The revealed patterns also provide a basis for the future studies that can examine user reactions to destination brand contents in social media (e.g. Huertas and Marine-Roig, 2016).

To conclude, the importance of city branding strategies needs further emphasis with regards to the destination image management efforts in the digital sphere. In a substantially globalized world, future crises due to infectious diseases would not be considered surprising. Hence, the results of this study may provide a perspective to the city brands both for now and the future on how to manage health crises that affect their destination images by making use of digital technologies.

As with any empirical study, this research had limitations. Firstly, the opportunity to make a comprehensive international comparison is limited due to the number of selected cities. Further studies can include other important cities to see the effects of the crisis on city branding efforts from a broader perspective. The second limitation is the selected time frame which does not include the following phases of the pandemic. The speed of the spread of the pandemic slowed down in Summer 2020, however, in the following months it accelerated again. Therefore, analyzing a longer time frame can enrich the patterns.

The literature suggests that social media platforms are indispensable in today's tourism marketing and communications understanding. Therefore, further researchers are recommended to develop the above-detailed codebook in accordance with the requirements of the social media platform that they give their attention to; and encouraged to conduct a comparative study that discusses other digital media platforms in the city branding context.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%75), Yazar-2 (%25)

Conceiving the Study: Author-1 (%75), Author-2 (%25)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Abbott, W., Donaghey, J., Hare, J., & Hopkins, P. (2013). An Instagram Is Worth a Thousand Words: An Industry Panel and Audience Q&A. *Library Hi Tech News*, 30(7), p.1-6.
- Acuti, D., Mazzoli, V., Donvito, R., & Chan, P. (2018). An Instagram Content Analysis for City Branding in London and Florence. *Journal of Global Fashion Marketing*, 9(3), p.185-204. doi:10.1080/20932685.2018.1463859
- Andersson, M., & Ekman, P. (2009). Ambassador Networks and Place Branding. *Journal of Place Management and Development*, 2(1), p.41-51. doi:10.1108/17538330910942799
- Anholt, S. (2006). The Anholt-GMI City Brands Index: How the World Sees the World's Cities. *Place Branding*, 2, p.18-31.
- Aro, A. R., Vartti, A.-M., Schreck, M., Turtiainen, P., and Uutela, A. (2009). Willingness to Take Travel-Related Health Risks—A Study Among Finnish Tourists in Asia During the Avian Influenza Outbreak. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(1), p.68–73. doi:10.1007/S12529-008-9003-7

- Avçılar, M. Y., & Kara, E. (2015). Şehir Markası Kavramı ve Marka Şehir Yaratma Stratejilerine Yönelik Literatür İncelemesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (34), p.81.
- Avraham, E. (2004). Media Strategies for Improving an Unfavorable City Image. *Cities*, 21(6), p.471-479. doi:10.1016/J.Cities.2004.08.005
- Baksi, A. K. (2020). Identifying Destination Branding Using Twitter Data. *SCMS Journal of Indian Management*, 17(2), p.70-81.
- BBC News. (2020). *Coronavirus: Europe Plans Full Border Closure in Virus Battle*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-51918596>
- Beerli, A., & Martin, J. D. (2004). Factors Influencing Destination Image. *Annals of Tourism Research*, 31(3), p.657-681. doi: 10.1016/J.Annals.2004.01.010
- Benedek, I. (2018). Instagram As a Tool for Destination Branding–Case Study on the Major Cities of Romania. *Journal of Media Research-Revista De Studii Media* 11(31), p.43-53.
- Bergkvist, L., Eiderbäck, D., & Palombo, M. (2012). The Brand Communication Effects of Using a Headline to Prompt the Key Benefit in Ads with Pictorial Metaphors. *Journal of Advertising*, 41(2), p.67-76. doi:10.2753/JOA0091-3367410205
- Björner, E. (2013). International Positioning through Online City Branding: The Case of Chengdu. *Journal of Place Management and Development*, 6(3), p.203-226. doi:10.1108/JPMD-03-2013-0006
- Blain, C., Levy, S. E., & Ritchie, J. B. (2005). Destination Branding: Insights and Practices from Destination Management Organizations. *Journal of Travel Research*, 43(4), p.328-338. doi:10.1177/2F0047287505274646
- Cai, L. A. (2002). Cooperative Branding for Rural Destinations. *Annals of Tourism Research*, 29(3), p.720-742. doi:10.1016/S0160-7383(01)00080-9
- Capone, F., & Lazzeretti, L. (2016). Fashion and City Branding: An Analysis of the Perception of Florence as a Fashion City. *Journal of Global Fashion Marketing*, 7(3), p.166-180. doi:10.1080/20932685.2016.1166715
- Carr, N. T. (2008). Using Microsoft Excel® to Calculate Descriptive Statistics and Create Graphs. *Language Assessment Quarterly*, 5(1), p.43–62. doi:10.1080/15434300701776336
- Chan, C. S., Peters, M., & Marafa, L. M. (2015). Public Parks in City Branding: Perceptions of Visitors Vis-À-Vis Residents in Hong Kong. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14(4), p.1157-1165. doi:10.1016/J.Ufug.2015.10.016
- Chen, Q., Min, C., Zhang, W., Wang, G., Ma, X., & Evans, R. (2020). Unpacking the Black Box: How to Promote Citizen Engagement Through Government Social Media During The COVID-19 Crisis. *Computers in Human Behavior*, 110, 106380. doi:10.1016/J.Chb.2020.106380
- Chew, E. Y. T., and Jahari, S. A. (2014). Destination Image as a Mediator Between Perceived Risks and Revisit Intention: A Case of Post-Disaster Japan. *Tourism Management*, 40, p.382–393. doi:10.1016/J.Tourman.2013.07.008
- Cho, M., Schweickart, T., & Haase, A. (2014). Public Engagement with Nonprofit Organizations on Facebook. *Public Relations Review*, 40(3), p.565-567. doi:10.1016/J.Pubrev.2014.01.008
- Choi, S., Lehto, X. Y., & Morrison, A. M. (2007). Destination Image Representation on the Web: Content Analysis of Macau Travel Related Websites. *Tourism Management*, 28(1), p.118-129. doi:10.1016/J.Tourman.2006.03.002
- Coombs, W. T., and Holladay, S. J. (2009). *PR Strategy and Application: Managing Influence*. Wiley. Retrieved from <https://books.google.com.tr/books?id=s5esaaaacaj>

- Crompton, J. L. (1979). An Assessment of the Image of Mexico as a Vacation Destination and the Influence of Geographical Location upon That Image. *Journal of Travel Research*, 17(4), p.18-23. doi:10.1177%2F004728757901700404
- Cui, F., Liu, Y., Chang, Y., Duan, J., and Li, J. (2016). An Overview of Tourism Risk Perception. *Natural Hazards*, 82(1), p.643–658. doi:10.1007/S11069-016-2208-1
- Damiasih, D., Agustina, A. R., Azahari, A., & Susanto, D. R. (2021). A Review of YouTube for Tourism Promotion in Indonesia. *IJISTECH (International Journal of Information System and Technology)*, 4(2), p.615-628. doi:10.30645/Ijistech.V4i2.102
- De Chernatony, L. (2010). *Creating Powerful Brands* (4th Ed.). London: Routledge.
- Downe-Wamboldt, B. (1992). Content Analysis: Method, Applications, and Issues. *Health Care for Women International*, 13(3), p.313–321. doi:10.1080/07399339209516006
- Dudek-Mańkowska, S., & Grochowski, M. (2019). From Creative Industries to the Creative Place Brand: Some Reflections on City Branding in Poland. *Place Branding and Public Diplomacy*, 15, p.274-287. doi:10.1057/S41254-019-00141-7
- Ekinci, Y. (2003). From Destination Image to Destination Branding: An Emerging Area of Research. *E-Review of Tourism Research*, 1(2), p.21-24.
- Elegant, N. X. (2020). China Locks Down 3 Cities and Suspends Flights to Stop Virus. Retrieved from <https://fortune.com/2020/01/23/china-wuhan-lockdown-flights-suspended-virus-outbreak/>
- Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), p.107-115. doi:10.1111/J.1365-2648.2007.04569.X
- Euromonitor International. (2019). Top 100 City Destinations: 2019 Edition. Retrieved From <https://Go.Euromonitor.Com/White-Paper-Travel-2019-100-Cities>
- Ferguson, N., Laydon, D., Nedjati Gilani, G., Imai, N., Ainslie, K., Baguelin, M., Bhatia, S., Boonyasiri, A., Cucunuba Perez, Z., Cuomo-Dannenburg, G., Dighe, A., Dorigatti, I., Fu, H., Gaythorpe, K., Green, W., Hamlet, A., Hinsley, W., Okell, L., Van Elsland, S., Thompson, H., Verity, R., Volz, E., Wang, H., Wang, Y., Walker, P., Walters, C., Winskill, P., Whittaker, C., Donnelly, C., Riley, S., Ghani, A. (2020). *Report 9: Impact of Non-Pharmaceutical Interventions (NPIs) to Reduce COVID19 Mortality and Healthcare Demand*. Imperial College London. doi:10.25561/77482.
- Ferreira, M. L. Do A., Graciano, P. F., Leal, S. R., and Costa, M. F. Da. (2019). Night of Terror in the City of Light: Terrorist Acts in Paris and Brazilian Tourists' Assessment of Destination Image. *Revista Brasileira De Pesquisa Em Turismo*, 13(1), p.19–39. doi:10.7784/Rbtur.V13i1.1445
- Florek, M. (2011). Online City Branding. In Dinnie, K. (Ed.), *City Branding: Theory and Cases* (pp. 82-90). London: Palgrave Macmillan.
- Gartner, W. C. (1994). Image Formation Process. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 2(2-3), p.191-216. doi:10.1300/J073v02n02_12
- Gertner, D., & Kotler, P. (2004). How Can a Place Correct a Negative Image?. *Place Branding*, 1(1), p.50-57. doi:10.1057/Palgrave.Pb.5990004
- Giannoulakis, S., & Tsapatsoulis, N. (2017). Defining and Identifying Stophashtags in Instagram. In *Advances in Big Data: Proceedings of the 2nd INNS Conference on Big Data, October 23-25, 2016, Thessaloniki, Greece 2* (pp. 304-313). Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-47898-2_31

- Glaesser, D. (2006). *Crisis Management in the Tourism Industry*. Taylor & Francis. Retrieved from https://books.google.com.tr/books?id=th_gff3wicac
- Glińska, E., & Rudolf, W. (2019). City Brand Personality Projected by Municipalities from Central and Eastern Europe Countries—A Comparison of Facebook Usage. *Sustainability*, 11(19), 5440. doi:10.3390/Su11195440
- Godovykh, M., Pizam, A., and Bahja, F. (2021). Antecedents and Outcomes of Health Risk Perceptions in Tourism, Following the COVID-19 Pandemic. *Tourism Review, Ahead-of-Print* (Ahead-of-Print). doi:10.1108/TR-06-2020-0257
- GOV.UK. (2021). Official UK Coronavirus Dashboard. Retrieved from <https://coronavirus.data.gov.uk/details/deaths>
- Gümüş, N., & Onurlubaş, E. (2021). Şehir Marka Deneyiminin Şehir Memnuniyetine ve Şehir Marka Elçiliği Davranış Niyetine Etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(4), p.1832.
- Hankinson, G. (2004). Relational Network Brands: Towards a Conceptual Model of Place Brands. *Journal of Vacation Marketing*, 10(2), p.109-121. doi:10.1177/135676670401000202
- Hankinson, G., & Cowking, P. (1993). *Branding in Action: Cases and Strategies for Profitable Brand Management*. London: Mcgraw-Hill Book Company Limited.
- Hanna, S., & Rowley, J. (2015). Towards a Model of the Place Brand Web. *Tourism Management*, (48), p.100-112. doi:10.1016/J.Tourman.2014.10.012
- Hitz, L. (2020). Hashtag Marketing Tactics That Actually Work. Retrieved from <https://sproutsocial.com/insights/hashtag-marketing-tactics/>
- Hornig, J. S., & Tsai, C. T. S. (2010). Government Websites for Promoting East Asian Culinary Tourism: A Cross-National Analysis. *Tourism Management*, 31(1), p.74-85. doi:10.1016/J.Tourman.2009.01.009
- Houghton, J. P., & Stevens, A. (2011). City Branding and Stakeholder Engagement. In Dinnie, K. (Ed.), *City Branding: Theory and Cases* (pp. 45-53). London: Palgrave Macmillan.
- Huertas, A., & Marine-Roig, E. (2016). User Reactions to Destination Brand Contents in Social Media. *Information Technology & Tourism*, 15, p.291-315. doi:10.1007/s40558-015-0045-9
- Huertas, A., Míguez-González, M. I., & Lozano-Monterrubio, N. (2017). YouTube Usage by Spanish Tourist Destinations as a Tool to Communicate Their Identities and Brands. *Journal of Brand Management*, 24, p.211-229. doi:10.1057/S41262-017-0031-Y
- Hugo, N., and Miller, H. (2017). Conflict Resolution and Recovery in Jamaica: The Impact of the Zika Virus on Destination Image. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 9(5), p.516–524. doi:10.1108/whatt-07-2017-0030
- I Agustí, Paül, D. (2018). Characterizing the Location of Tourist Images in Cities. Differences in User-Generated Images (Instagram), Official Tourist Brochures and Travel Guides. *Annals of Tourism Research* (73), p.103-115. doi:10.1016/J.Annals.2018.09.001
- Insch, A. (2011). Branding The City as an Attractive Place to Live. In Dinnie, K. (Ed.), *City Branding: Theory and Cases* (pp. 8-14). London: Palgrave Macmillan.
- Joffe, H. (2008). The Power of Visual Material: Persuasion, Emotion and Identification. *Diogenes*, 55(1), p.84-93. doi:10.1177/0014180107087919
- Kavaratzis, M. (2004). From City Marketing to City Branding: Towards a Theoretical Framework for Developing City Brands. *Place Branding* 1(1), p.58-73. doi:10.1057/Palgrave.Pb.5990005
- Kavaratzis, M. (2005). Branding the City Through Culture and Entertainment. *Journal Aesop* 5, p.1-7.

- Kavaratzis, M., & Ashworth, G. J. (2005). City Branding: An Effective Assertion of Identity or a Transitory Marketing Trick?. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 96(5), p.506-514. doi:10.1111/J.1467-9663.2005.00482.X
- Kemp, S. (2021). Digital 2021: The Latest Insights into the 'State of Digital'. Retrieved from <https://wearesocial.com/blog/2https://wearesocial.com/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital>
- Khodabakhsh, S., and Ahmadi, S. (2020). The Relationship Between Subjective Happiness and Social Media Usage During the COVID-19 Pandemic: The Moderating Role of Resilience. *Aloma: Revista De Psicologia, Ciències De L'educació I De L'esport Blanquerna*, 38(2), p.105-112.
- Kneesel, E., Baloglu, S., & Millar, M. (2010). Gaming Destination Images: Implications for Branding. *Journal of Travel Research*, 49(1), p.68-78. doi:10.1177/0047287509336474
- Leiper, N. (1995). *Tourism Management*. Melbourne: RMIT Press.
- Lin, C. H., Morais, D. B., Kerstetter, D. L., & Hou, J. S. (2007). Examining the Role of Cognitive and Affective Image in Predicting Choice Across Natural, Developed, and Theme-Park Destinations. *Journal of Travel Research*, 46(2), p.183-194. doi:10.1177/0047287506304049
- Lindstedt, J. (2011). Place, Identity and the Socially Responsible Construction of Place Brands. *Place Branding and Public Diplomacy* 7(1), p.42-49. doi:10.1057/Pb.2010.36
- Lucarelli, A., & Olof Berg, P. (2011). City Branding: A State-of-the-Art Review of the Research Domain. *Journal of Place Management and Development*, 4(1), p.9-27. doi:10.1108/17538331111117133
- Manovich, L. (2017). *Instagram and Contemporary Image*. Retrieved from <http://manovich.net/index.php/projects/instagram-and-contemporary-image>
- Mao, C.-K., Ding, C. G., and Lee, H.-Y. (2010). Post-SARS Tourist Arrival Recovery Patterns: An Analysis Based on a Catastrophe Theory. *Tourism Management*, 31(6), p.855-861. doi:10.1016/J.Tourman.2009.09.003
- Mearns, W. (2007). The Importance of Being Branded. *University of Auckland Business Review* 9(2), p.55-58.
- Men, L. R., & Tsai, W. H. S. (2013). Beyond Liking or Following: Understanding Public Engagement on Social Networking Sites in China. *Public Relations Review*, 39(1), p.13-22. doi:10.1016/J.Pubrev.2012.09.013
- Mizrachi, I., and Fuchs, G. (2016). Should We Cancel? An Examination of Risk Handling in Travel Social Media Before Visiting Ebola-Free Destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 28, p.59-65. doi:10.1016/J.Jhtm.2016.01.009
- Nazneen, S., Hong, X., and Ud Din, N. (2020). COVID-19 Crises and Tourist Travel Risk Perceptions. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.3592321
- Neuburger, L., and Egger, R. (2020). Travel Risk Perception and Travel Behaviour During the COVID-19 Pandemic 2020: A Case Study of the DACH Region. *Current Issues in Tourism*, p.1-14. doi:10.1080/13683500.2020.1803807
- Neuendorf, K. A. (2002). *Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- NYC Go. (N. D.) Our Mission. Retrieved from <https://business.nycgo.com/about-us/who-we-are/>
- NYT. (2021). New York Coronavirus Map and Case Count. Retrieved from <https://www.nytimes.com/interactive/2020/us/new-york-coronavirus-cases.html>

- Oliveira, E., & Panyik, E. (2015). Content, Context and Co-Creation: Digital Challenges in Destination Branding with References to Portugal as a Tourist Destination. *Journal of Vacation Marketing*, 21(1), p.53-74. doi:10.1177%2F1356766714544235
- Ortiz-Ospina, E. (2019). The Rise of Social Media. Retrieved from <https://ourworldindata.org/rise-of-social-media>
- Pan, B., Maclaurin, T., & Crotts, J. C. (2007). Travel Blogs and the Implications for Destination Marketing. *Journal of Travel Research*, 46(1), p.35-45. doi:10.1177%2F0047287507302378
- Papp-Váry, Á. (2011). The Anholt-GMI City Brand Hexagon and the Saffron European City Brand Barometer: A Comparative Study. *Regional and Business Studies* 3(1), p.555-562.
- Pennington-Gray, L., and Pizam, A. (2011). Destination Crisis Management. In Wang, Y., and Pizam, A. (Eds.). (2011). *Destination Marketing and Management: Theories and Applications* (pp. 314-425). Wallington, Oxfordshire, UK ; Cambridge, MA: CABI.
- Rakić, T., & Chambers, D. (2011). Philosophies of the Visual (Method) in Tourism Research. In *An Introduction to Visual Research Methods in Tourism*. London: Routledge.
- Reisinger, Y., and Mavondo, F. (2005). Travel Anxiety and Intentions to Travel Internationally: Implications of Travel Risk Perception. *Journal of Travel Research*, 43(3), p.212-225. doi:10.1177/0047287504272017
- Rice, K., Wynne, B., Martin, V., and Ackland, G. J. (2020). Effect of School Closures on Mortality from Coronavirus Disease 2019: Old and New Predictions. *BMJ*, M3588. doi:10.1136/Bmj.M3588
- Rizzi, P., & Dioli, I. (2010). Strategic Planning, Place Marketing and City Branding: The Italian Case. *Journal of Town & City Management*, 1(3), p.300-317.
- Ruiz-Real, J. L., Uribe-Toril, J., & Gázquez-Abad, J. C. (2020). Destination Branding: Opportunities and New Challenges. *Journal of Destination Marketing & Management*, 17, 100453. doi:10.1016/J.Jdmm.2020.100453
- Sevin, E. (2013). Places Going Viral: Twitter Usage Patterns in Destination Marketing and Place Branding. *Journal of Place Management and Development*, 6(3), p.227-239. doi:10.1108/JPMMD-10-2012-0037
- Sirakaya, E., & Woodside, A. G. (2005). Building and Testing Theories of Decision Making by Travellers. *Tourism Management*, 26(6), p.815-832. doi:10.1016/J.Tourman.2004.05.004
- Sönmez, S. F. (1998). Tourism, Terrorism, and Political Instability. *Annals of Tourism Research*, 25(2), p.416-456.
- Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y., and Tarlow, P. (1999). Tourism in Crisis: Managing the Effects of Terrorism. *Journal of Travel Research*, 38(1), p.13-18. doi:10.1177/004728759903800104
- Sönmez, S., & Sirakaya, E. (2002). A Distorted Destination Image? The Case of Turkey. *Journal of Travel Research*, 41(2), p.185-196. doi:10.1177%2F004728702237418
- Speakman, M., and Sharpley, R. (2012). A Chaos Theory Perspective on Destination Crisis Management: Evidence from Mexico. *Journal of Destination Marketing & Management*, 1(1-2), p.67-77. doi:10.1016/J.Jdmm.2012.05.003
- Stern, E., and Krakover, S. (1993). The Formation of a Composite Urban Image. *Geographical Analysis* 25(2), p.130-146. doi:10.1111/J.1538-4632.1993.Tb00285.X
- Tellström, R. (2011). City Branding Through Food Culture. In Dinnie, K. (Ed.), *City Branding: Theory and Cases* (pp. 62-69). London: Palgrave Macmillan.
- Todor, R. (2014). The Importance of Branding and Rebranding for Strategic Marketing. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences*. 7(2), p.59.

- Torlak, M. (2015). Marka Şehir Oluşturma ve Bursa Şehrinin Markalaşması İçin Yol Haritası. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 7(2), p.59.
- Tseng, C., Wu, B., Morrison, A. M., Zhang, J., & Chen, Y. C. (2015). Travel Blogs on China as a Destination Image Formation Agent: A Qualitative Analysis Using Leximancer. *Tourism Management*, 46, p.347-358. doi:10.1016/J.Tourman.2014.07.012
- UNTWO. (2020a). COVID-19 and Tourism | 2020: A Year in Review. Retrieved from <https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020>
- UNTWO. (2020b). *COVID-19 Related Travel Restrictions: A Global Review for Tourism* (2nd Report as of 28 April). Retrieved from <http://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-04/travelrestrictions%20-%2028%20april.pdf>
- UNTWO. (2020c). *COVID-19 Related Travel Restrictions: A Global Review for Tourism* (8th Report as of 2 December 2020). Retrieved from <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-12/201202-travel-restrictions.pdf>
- Uzunoglu, E. (2017). Using Social Media for Participatory City Branding: The Case of @Cityofizmir, an Instagram Project. In Bayraktar, A., & Uslay, C. (Eds.), *Global Place Branding Campaigns across Cities, Regions, and Nations* (pp. 94-116). IGI Global.
- Valentini, C., Romenti, S., Murtarelli, G., & Pizzetti, M. (2018). Digital Visual Engagement: Influencing Purchase Intentions on Instagram. *Journal of Communication Management*, 22(4), p.362-381. doi:10.1108/JCOM-01-2018-0005
- Visit London (N. D.). About visitlondon.Com. Retrieved from <https://www.visitlondon.com/about-us?ref=footer>
- WHO. (2020). WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19 - 11 March 2020. Retrieved from <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- Yüksel, A., & Akgül, O. (2007). Postcards as Affective Image Makers: An Idle Agent in Destination Marketing. *Tourism Management*, 28(3), p.714-725. doi:10.1016/J.Tourman.2006.04.026
- Zappavigna, M. (2018). *Searchable Talk: Hashtags and Social Media Metadiscourse*. Bloomsbury Publishing.
- Zenker, S. (2009). Who's Your Target? The Creative Class as a Target Group for Place Branding. *Journal of Place Management and Development*, 2(1), p.23-32. doi:10.1108/17538330910942771
- Zenker, S., Braun, E., & Petersen, S. (2017). Branding the Destination Versus the Place: The Effects of Brand Complexity and Identification for Residents and Visitors. *Tourism Management*, 58, p.15-27. doi:10.1016/J.Tourman.2016.10.008
- Zhang, L., & Zhao, S. X. (2009). City Branding and the Olympic Effect: A Case Study of Beijing. *Cities*, 26(5), p.245-254. doi:10.1016/J.Cities.2009.05.002

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1230-1241, doi: 10.11616/asbi.1270880

Rusya Türklerinin İlk Siyasî Temsilcisi Abdürreşid İbrahim'in Sırâtümüstakim Dergisindeki Çin İzlenimleri*

The First Political Representative of the Russian Turks Abdürreşid İbrahim's Impressions of China in Sırâtümüstakim Magazine

Neslihan KILIÇ¹

Geliş Tarihi (Received): 25.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 22.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcisi olarak bilinen gazeteci, yazar Abdürreşid İbrahim aynı zamanda son dönemin Evliya Çelebisi olarak da tanınmaktadır. Amerika, Avustralya ve Güney Afrika ülkeleri hariç hemen bütün dünyayı gezen Abdürreşid İbrahim, bu seyahatlere dair izlenimlerini çeşitli mecralarda kamuoyuyla paylaşmıştır. *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet* adlı meşhur seyahatnamesinin yanında ayrıca dönemin süreli yayınlarında da seyahatlerine dair izlenimlerini kaleme almıştır. Bu izlenimlerin yayınlandığı süreli yayınlardan biri de *Sırâtümüstakim* dergisidir. Bu makalede Rusya Türklerinin/Müslümanlarının son dönem önemli şahsiyetlerinden Abdürreşid İbrahim'in *Sırâtümüstakim* dergisinde yayınlanan Çin ve Çin Müslümanlarına dair izlenimlerini içeren yazılarına yer verilmiştir. Abdürreşid İbrahim, *Sırâtümüstakim* dergisindeki yazılarında geleneksel İslam coğrafyasının Çin'e ve Çin Müslümanlarına kayıtsız kalmasını eleştirmekte, Müslümanların sorunlarının çözümünde İslam dünyasının bir ve beraber olmasının önemini vurgulamaktadır. Makalede *Sırâtümüstakim* dergisinin konuyla ilgili yazıları doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sırâtümüstakim, Sebilürreşad, Abdürreşid İbrahim, Çin Müslümanları

&

Abstract: Journalist and writer Abdürreşid İbrahim, known as the first political representative of the Russian Turks, is also known as the Evliya Çelebi of the last period. Abdürreşid İbrahim, who traveled almost all over the world excluding America, Australia and South Africa, shared his impressions of these travels with the public in various channels. In addition to his famous travel book called *Âlem-i İslam and İntişâr-ı İslâmiyet in Japan*, he also wrote down his impressions of his travels in periodicals of the period. One of the periodicals in which these impressions are published is the *Sırâtümüstakim* magazine. In this article, the writings of Abdürreşid İbrahim, one of the most important personalities of the Turks/Muslims of Russia, about China and Chinese Muslims published in the *Sırâtümüstakim* magazine are included. In his articles in the *Sırâtümüstakim* magazine Abdürreşid İbrahim, he criticizes the indifference of traditional Islamic geography to China and Chinese Muslims, and emphasizes the importance of the Islamic world being together in solving the problems of Muslims. In the article, the articles of *Sırâtümüstakim* magazine on the subject were examined by document analysis method.

Keywords: Sırâtümüstakim, Sebilürreşad, Abdürreşid İbrahim, Chinese Muslims

Atıf/Cite as: Kılıç, N. (2023). Rusya Türklerinin İlk Siyasî Temsilcisi Abdürreşid İbrahim'in Sırâtümüstakim Dergisindeki Çin İzlenimleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1230-1241. doi: 10.11616/asbi.1270880

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün kuruluşunun 30. Yılı anısına 2-3 Aralık 2022 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan "Rusya Türklerinin İlk Siyasî Temsilcisi Abdürreşid İbrahim'in Sebilürreşad Gazetesindeki Çin İzlenimleri" başlıklı sözlü bildirinin içeriğinin genişletilerek, geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

¹ Doç. Dr., Neslihan Kılıç, Dicle Üniversitesi, nsevenkilig@gmail.com.

1. Giriş

XVI. yüzyılda Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan, kolonizasyon ve Sanayi Devrimiyle hız kazanan Batı Medeniyetinin yükselişi, diğer taraftan da İslam Medeniyetinin bel kemiğini oluşturan Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesi, dönemin Müslüman aydınlarını bir arayışa yöneltmiş, bu arayış İslam coğrafyasının çok farklı yerlerinde ilginç şahsiyetlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu şahsiyetlerden biri de Abdürreşid İbrahim'dir.

Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcisi olarak tanınan İslamcı gazeteci, yazar, seyyah Abdürreşid İbrahim, Türk ve Müslüman toplumların birliğini sağlamak amacıyla çalışmalarda bulunmuştur (Özbek, 1999:74). Dünya Müslümanlarının ve özellikle de Rusya Türklerinin sorunlarına çözüm üretmek için İslam dünyasının çeşitli yerlerine seyahatler yapan Abdürreşid İbrahim, sık sık çıktığı seyahatler sebebiyle son dönemin Evliya Çelebisi olarak da anılmaktadır. Medeniyet tarihimizin en ünlü seyyahı Evliya Çelebi'yi seyahate sevk eden olayın, bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görmesi ve "Şefa'at Ya Resulullah" yerine "Seyahat Ya Resulullah" şeklinde duası olduğu anlatılmaktadır. Abdürreşid İbrahim de kendi ifadesine göre "Yeryüzünde geziniz.." (en-Nahl 16/36) ayetini yaşam felsefesi olarak benimsemiş; Amerika, Avusturalya ve Güney Afrika ülkeleri hariç hemen bütün dünyayı gezmiştir (Altunbay, 2016:528). Gezdiği ülkelerdeki özellikle İslam toplumlarının sorunlarını her fırsatta dile getirmiş ve bu seyahatlerinden İslam dünyasıyla ilgili edindiği izlenimlerini de *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet* adlı eserinde kaleme almıştır.

1908-1910 yılları arasında Asya ve Uzak Doğu ülkelerine seyahatler yapan Abdürreşid İbrahim, bu seyahatlerdeki izlenimlerini de *Sırâtımüstakim* dergisine göndermiş olduğu yazılarla paylaşmıştır. Abdürreşid İbrahim'in Çin ve Çin'deki Müslümanlarla ilgili izlenimlerine dair yazıları esas olarak *Sırâtımüstakim*'in 1908-1910 tarihleri arasındaki sayılarında tefrika edilmiştir. Bu yazılarında Abdürreşid İbrahim, Çin'deki İslam toplumunun eğitim ihtiyaçları, dini yaşayış ritüelleri, İslam algıları gibi konuların yanı sıra yazılarının satır aralarında dönemin ahvali ile ilgili çok değerli bilgiler de okuyucuya aktarmıştır.

Bu makalede Abdürreşid İbrahim'in *Sırâtımüstakim* dergisinde tefrika olarak yayınlanan Çin ülkesiyle ilgili yazıları konu edinilmiştir. XX. yüzyılın başlarında Müslüman bir Türk aydınının, Çin Müslümanları özelinde dönemin İslam dünyası hakkındaki izlenimlerinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Diğer nitel araştırma yöntemlerinde olduğu gibi doküman analizi yönteminde de araştırma konusu hakkında ampirik bilgi geliştirmek ve bir anlayış oluşturmak amacıyla veriler incelenir ve yorumlanır. Dergiler, gazeteler, sanat eserleri, romanlar, televizyon programları, internet siteleri bu araştırma yönteminde incelenebilecek dokümanlar arasındadır. Doküman analizi yönteminde araştırma konusunun veri setini teşkil edecek dokümanlar belirlendikten sonra ayrıntılı analiz yapabilmek için araştırma konusuna bağlı olarak incelenen dokümanın içeriğine göre başlıklar ve kategoriler belirlenir (Kıral, 2020:182). Bu çerçevede Abdürreşid İbrahim'in *Sırâtımüstakim*'de 1908-1910 yılları arasında yayınlanan Çin ve Çin Müslümanları hakkındaki yazıları çalışmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada söz konusu dergi yazıları mektupların kronolojik yayın tarihleri dikkate alınarak kategorize edilmiş ve alt başlıklar bu doğrultuda oluşturulmuştur.

Çalışmaya kaynaklık eden dergi koleksiyonuna erişimde Milli Kütüphanedeki dijital nüshaların orijinalinden ve İstanbul Bağcılar Belediyesinin transkribe ederek kurumsal web sayfasında yayınladığı *Sırâtımüstakim Mecmuası* Koleksiyonundan istifade edilmiştir.

2. Abdürreşid İbrahim'in Hayatı

Abdürreşid İbrahim, 23 Nisan 1857 tarihinde Sibiry'a'nın Tobolsk iline bağlı Tara kasabasında doğmuştur. Babası Buharalı Özbek bir aileden gelen Ömer Efendi, annesi ise Tara'daki medreselerde uzun yıllar muallimlik yapmış Afife Hanım'dır (Arabacı, 1). Döneminde yaşanan siyasi gelişmelerle yakından ilgili olan Ömer Efendi, iyi bir eğitim alması düşüncesiyle oğlu Abdürreşid İbrahim'i küçük yaşlardan itibaren çevre bölgelerdeki medreselere göndermiştir (Özbek, 1995:7). 1880 yılında İstanbul'a gelen Abdürreşid

İbrahim, buradan da hacca gitmiştir. Medine’de dönemin önemli ilim adamlarından dersler alarak eğitimini sürdürmüştür, 1885’te yeniden Tara’ya dönerek “Usûl-i Cedîd Okulu”² açmıştır.

Resim 1: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)

Kaynak: <https://trdergisi.com/tag/abdurreşid-ibrahim/> Erişim Tarihi: 5 Kasım 2022

1892 yılında Ufa şehrindeki Orenburg Şer’î Mahkemesine üye seçilerek kadılık görevinde bulunmuştur. Kadılık görevinden bir uyuşmazlık sebebiyle istifa eden Abdürreşid İbrahim, 1895’te yeniden İstanbul’a gelmiştir. Bu dönemde, Rus Çarlığı’nın Müslüman ve Türklere uyguladığı baskıyı konu edinen *Çolpan* (*Çoban*) *Yıldızı* isimli kitabını kaleme almış, aynı zamanda 1896’da gittiği İsviçre’de Rus sosyalistlere bu baskıdan söz ederek onların desteğini talep etmiştir.

1897 yılında çıktığı Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Fransa, Avusturya ülkelerini içine alan uzun seyahatinin ardından 1900 yılında Tara’ya dönen Abdürreşid İbrahim, 1902 yılında Petersburg’da Rusya’daki Müslümanların sorunlarını anlatmak üzere *Mir’at* isimli dergisini yayınlamaya başlamıştır. 1904 yılında ise Petersburg’da bir matbaa kurmuş, bu matbaasında siyasi ve dini içerikli çeşitli kitapların yanı sıra *Ülfet* ve *Tilmiz* gazetelerini de yayınlamıştır (Demiroğlu, 2002:5). Sayfalarında yer alan siyasi, ilmi ve sosyal içerikli yazıları ile bu gazeteler, Rusya Müslümanları tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmiştir.

1905 Rus ihtilaliyle birlikte yaşanan hürriyet havasında Rusya Müslümanlarının / Türklerinin milli-siyasi hak talepleri için başlattıkları hareketin başına geçen Abdürreşid İbrahim, bu hareketin ileri gelenleriyle birlikte çok sayıda toplantı ve kongre düzenlemiştir. Fakat Rusya’da yaşanan bu özgürlük havası uzun soluklu olmamış, dönemin Rus hükümetinin baskısıyla 1907 yılında gazetesi *Ülfet*, yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra da matbaası Rus hükümetince kapatılmıştır. Artan baskılar sebebiyle faaliyetlerini, hareketin önde gelen isimlerinden biri olan Akçuraoğlu Yusuf (Yusuf Akçura) ile

² Usûl-i Cedîd (Yeni Usûl), Orta Asya’da, XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkan kültürel ve siyasi bir harekettir. Hareketin önde gelen isimlerinden biri olan İsmail Gaspıralı’ya göre eski usul metotlarla eğitim-öğretimde mesafe kat etmek mümkün değildir. Gaspıralı, geliştirmiş olduğu ve usûl-i cedid ismini verdiği metotla çocuklara kırk günde Türkçe okuma yazma öğretebileceğini iddia etmiş ve bu iddiasını da halkın huzurunda yapılan bir sınavla kanıtlamıştır. Mevcut sistemde bir öğrencinin yıllarca süren eğitimine karşılık bu yeni metotla çok kısa sürede mesafe alınması kamuoyunun ilgisini çekmiş ve usûl-i cedid kısa zamanda hızla yaygınlaşarak bir döneme damgasını vurmuştur. Ayrıntılı bilgi için Kılıoğlu, Mehmet Erkan. (2019). Çarlık Rusyasında Ceditcilik/Yeni Usul Hareketi. *Journal of Awareness*, 4 (1), 65-90; Kılıç, Neslihan. (2020). Rusya Türklerinin/Müslümanlarının Sesi Olarak Gazeteci İsmail Gaspıralı, *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu*, Etimesgut-Ankara, c. 2, s. 340-356.

birlikte başka ülkelerde sürdürmeye karar vermiştir. 1908-1910 yılları arasında Sibirya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan ve Hicaz'ı kapsayan uzun bir seyahate çıkan Abdürreşid İbrahim, bu sayede dünya Müslümanlarının içinde bulunduğu zor şartları yakından müşahede etmiş ve seyahatteki izlenimlerini de *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet* isimli meşhur eserinde kaleme almıştır.

Resim 2: Abdürreşid İbrahim Ülfet Gazetesi Çalışanları ile Birlikte

Rusya Hükümeti tarafından kapatılan Ülfet gazetesi heyet-i tahriiyesi ile matbaa ve kütüphanesi heyet-i tahriiyesi

Kaynak: *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet*, s.9.

İtalyanların Trablusgarp'ı işgali üzerine Trablusgarp'a (1911), Rusların Sarıkamış'ı işgali üzerine de Sarıkamış'a giderek (1915) işgale karşı çeşitli faaliyetlerde bulunan Abdürreşid İbrahim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Stockholm'de kurulan Rusya'daki Yabancı Milletler Cemiyetinde de (Ligue des Allozenes de Russie) Rusya Müslümanlarının temsilciliğini üstlenmiştir (Uzun, 1988: 295).

Seyahat ettiği ülkeler içinde Japonya'ya ayrı bir önem veren Abdürreşid İbrahim, 1933 yılında Tokyo'ya gitmiştir (Arabacı, 2014:301). Japonya'da İslam dininin yayılması için çalışmalarda bulunarak 1939 yılında İslam dininin Japonya'da resmen tanınmasına ön ayak olmuştur (Barlak, 2020:687). Kendi gayretleri sonucunda Tokyo'da açılan caminin imamlığını da yapan Abdürreşid İbrahim, 17 Ağustos 1944 tarihinde Tokyo'da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.

Resim 3: Abdürreşid İbrahim'in Tokyo'daki Kabri

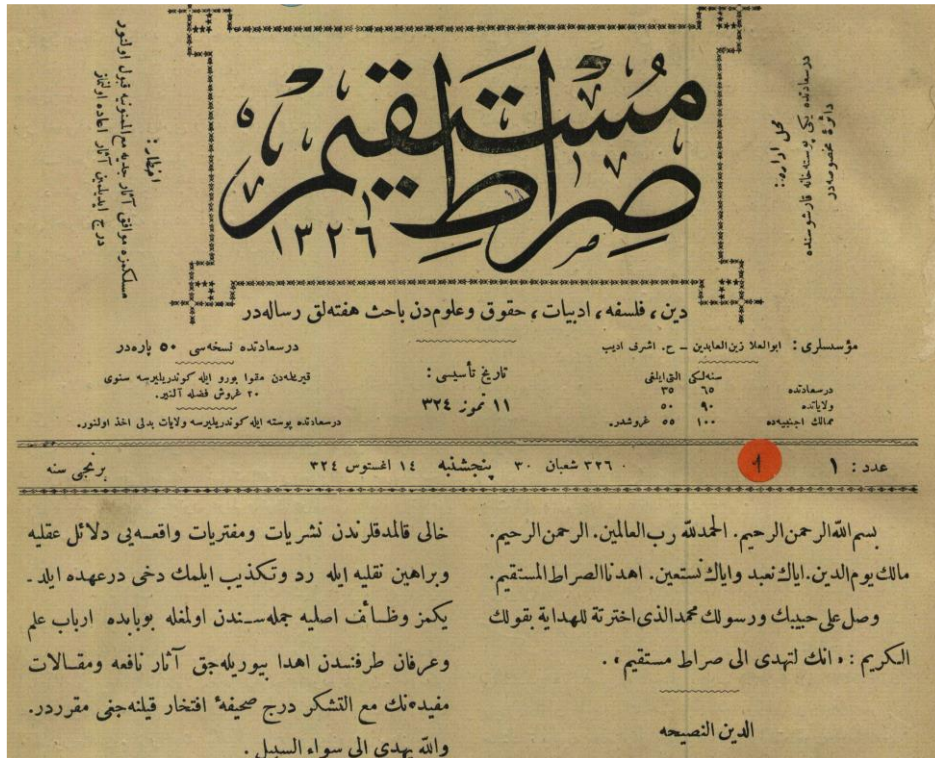

Kaynak: Sebilürreşad, Mayıs 1952.

3. Sırâtımüstakim

Sırâtımüstakim dergisi, 27 Ağustos 1908 tarihinde İstanbul'da Ebül'ulâ Zeynelâbidin ve Eşref Edip (Fergan) tarafından yayınlanmaya başlanmıştır. Derginin yayın hayatına başladığı ilk dönemde Ebül'ulâ Zeynelâbidin aynı zamanda derginin sorumlu müdürü iken daha sonra kendisinin milletvekili olması sebebiyle bu görevi Eşref Edip üstlenmiştir.

Resim 4: Sırâtımüstakim'in İlk Sayısı

Kaynak: Sırâtımüstakim, 27 Ağustos 1908, s.1.

Sırâtmüstakim, 8 Mart 1912 tarihli 183. sayısından itibaren *Sebilürreşâd* ismiyle yayın hayatına devam etmiştir (Kılıç, 2021:111). 182. sayıda “*Aynı mesleği daha etraflı bir surette takip etmek üzere Sebilürreşâd unvanı altında intişar edecektir*” ifadesiyle, derginin isminin değiştirileceği okuyucuya önceden haber verilmiştir (*Sırâtmüstakim*, 29 Şubat 1912:418). *Sebilürreşad* ismiyle yayınlanan ilk sayısında ise şu satırlarla okuyucuya yeniden merhaba demiştir:

“Üç buçuk seneden beri risâlemizin dine, vatana, ilim ve marifete, âlem-i İslâmın oldukça tearüfüne, intibâh ve tevhidine âcizâne ettiği hizmetler cümlelerin malûmudur. Kendisinin istikâmet ve ciddiyeti, Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve inâyeti sayesinde az zaman zarfında bütün âlem-i İslâm'a intişâr etti; sadâ-yı ikâzı bütün Rusya, Çin, Hindistan, hatta Japonyalara kadar inikâs eyledi. İnşallah-u Teâlâ hayâtı temîn olunan risâlemiz, bundan sonra gerek bu bâbda hâsıl olan meleke, gerek muâvenet-i tahrîriyyede bulunmayı katî olarak vaad eden zevât-ı muhteremenin himmetleriyle daha mütenevvi, daha mütekâmil ve daha ziyâde hâdim-i intibâh bir tarzda intişâr edecektir” (*Sebilürreşad*, 8 Mart 1912: 3).

İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde bulundurduğu yazarlarının haber ve yazılarına sayfalarında sıklıkla yer veren dergi, bu sayede Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya'da da okuyucuya ulaşmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Milli Mücadele'ye büyük destek veren derginin yazar kadrosunda Mehmet Akif (Ersoy), Babanzâde Ahmed Naim, Mardinîzâde Ebül'ulâ, İsmail Hakkı (İzmirli), Mithat Cemal (Kuntay), Ahmet Agayef (Ağaoğlu), Yusuf Akçuraoğlu, Gaspıralı İsmail, Abdürreşid İbrahim, Mehmet Şemsettin (Günaltay), Ömer Rıza (Doğrul) gibi dönemin önemli isimleri yer almıştır (Efe, 2008: 158).

Sebilürreşad, Ankara Hükümetinin Şeyh Said isyanını bastırmak için 4 Mart 1925 tarihinde çıkardığı Takrir-i Sükûn Kanunu'na istinaden 5 Mart 1925 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatılmıştır (Efe, 2009: 252).

4. Abdürreşid İbrahim'in Sırâtmüstakim Dergisindeki Yazıları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdürreşid İbrahim'in *Sırâtmüstakim*'de Çin izlenimlerini kaleme aldığı beş yazısı bulunmaktadır. Bu yazılarda ana hatlarıyla Çin'deki Müslümanların hayatı, Çinlilerin İslam ile olan ilişkileri, Hristiyan misyonerlerin Çin'deki tebliğ faaliyetleri, Osmanlı-Çin ilişkisi gibi konulara temas edilmiştir. Abdürreşid İbrahim, yazılarının satır aralarında ise sürekli olarak İslam dünyasının kurtuluşunun Müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmasıyla mümkün olacağına vurgu yapmaktadır. Yazıların esasları Abdürreşid İbrahim'in Çin'den İstanbul'a göndermiş olduğu mektuplara dayanmaktadır.

4.1. Abdürreşid İbrahim'in 11 Kasım 1909 Tarihli Yazısı

Abdürreşid İbrahim'in bu beş yazısından ilki “*Çin'deki Müslümanların Hayâtı*” başlığını taşımaktadır. Yazı, “*Kazan'da Münteşir Refk-i Muhteremimiz Beyânü'l-Hak Gazetesi Muharrirlerinden Olup “Devr-i Âlem” Seyâhatinde Bulunan Müslüman Seyyâh-ı Şehîri Abdürreşid İbrâhim Efendi Hazretleri Âfideki Mektûbu Pekin'den Yazıyor*” ifadeleriyle okuyucuya takdim edilmiştir (*Sırâtmüstakim*, 11 Kasım 1909:159). Dikkat edilirse yazıda Abdürreşid İbrahim'in Kazan'da yayınlanan *Beyânü'l-Hak* gazetesinin bir yazarı olduğu ve dünya seyahatinde bulunduğu ifade edilerek mektubun Pekin'den gönderildiği belirtilmiştir.

Abdürreşid İbrahim bu yazısında Pekin'de Çin Müslümanlarının eğitimi için Çin Müftüsü Abdurrahman Efendi'nin gayretleriyle kurulan bir mektepten söz etmektedir. Çin'de yetmiş-seksen milyon civarında Müslüman bulunmasına rağmen Çin'deki Müslümanların eğitim seviyelerinin çok düşük olduğunu, özellikle de din eğitimi noktasında büyük eksikliklerin bulunduğunu anlatmakta, kurulan bu mektebin sadece Pekin'deki Müslümanlara bile yeterli gelmeyeceğini belirtmektedir.

Abdürreşid İbrahim'in gözlemlerine göre Çin'deki Müslümanların dünya tasavvurlarında toplum, Müslüman Çinli ve Mecusi Çinli şeklinde ikili bir yapıdan oluşmaktadır. Buradaki Müslümanların başına bir hal geldiği zaman bütün Çinli Müslümanların bir araya gelerek organize bir tutum sergilediğini dile getiren Abdürreşid İbrahim, bu durumun İslam dünyasının bir başka yerinde örneği görülmeyen takdire şayan bir tutum olduğunu ifade etmektedir (*Sırâtmüstakim*, 11 Kasım 1909:160)

4.2. Abdürreşid İbrahim'in 25 Kasım 1909 Tarihli Yazısı

Abdürreşid İbrahim 25 Kasım 1909 tarihli ikinci yazısında yine Çinli Müslümanların hayatı hakkında Türk okuyucusuna bilgi vermektedir. Göndermiş olduğu mektuba göre din eğitimi noktasında oldukça zayıf olan Çinli Müslümanların dini yaşamlarını şekillendiren hususların başında temel dini bilgilerden ziyade günlük yaşam alışkanlıkları etkili olmaktadır. Abdürreşid İbrahim burada kadın-erkek bütün Çinli Müslümanların uzun saçlarını örnek olarak vermekte ve saçlarını örük şeklinde öreterek uzatan Müslümanların, bu alışkanlıklarından hiçbir şekilde vaz geçemediklerini ifade etmektedir. 70-80 yaşlarında bölgenin Müslüman liderlerinden biriyle aralarında geçen konuşmaya göre Abdürreşid İbrahim, bu zata saç uzatmanın Mecusi âdeti olduğunu anlatmaya çalışmış, konuyla ilgili pek çok ayet ve hadis getirmesine rağmen bir türlü onu saçlarını kesmeye ikna edememiştir. Yazıda yer alan ifadeye göre Abdürreşid İbrahim, adama; *"Gel, müsâade et de, şu şeytân kuyruğunu keselim, başınıza ulemâ-yi İslâm ziyneti olan güzel bir sarık saralım..."* demiş, bunun üzerine adam kaçıp gitmiştir. Yazının devamında;

"Pek acâîp oldu. Ben bu saç hakkında çok söyledim. Bazıları özürler beyân ediyorlar. Fakat bu ihtiyarın o kadar saçı da kalmamış. Öyle iken yine kesmek istemiyor. Demek ki artık bu; bir tabîat olmuş. Saçsız giderse imânsız gidecek gibi geliyor. Umûm Çinliler böyle, saçlarını gayet takdîs ediyorlar" ifadeleriyle Çinli Müslümanların saç konusundaki genel kanaatlerini belirtmektedir. Abdürreşid İbrahim, İslam dünyasında çeşitli örnekleri olan sosyolojik bir vaka olarak nitelendirdiği bu durumun ancak eğitim yoluyla düzeltilebileceğini ifade ederek yazısında ilginç bir örneğe yer vermektedir. Buna göre kendisi Pekin'de Müslümanların arasında dolaşırken ilk defa saçını kesmiş bir Müslüman gençle karşılaşmış ve ona saçını niçin kestiğini sormuştur. O genç de İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri'nin *Rûhu'l-Beyân* isimli tefsirinde saç uzatmanın Mecusilere özgü bir davranış olduğunu okuduğunu ve bunun üzerine saçını kestiğini ancak bu saç kesme olayından sonra toplumun şiddetli tepkisiyle karşılaşmış ve toplumdaki tecrit edildiğini söylemiştir. Abdürreşid İbrahim bu olayı anlattıktan sonra şu sözleriyle konunun zaman içinde hallolacağını ifade etmiştir;

"Demek oluyor ki Çinliler tek tük saçlarını kesmeye başlıyorlar. Bugün biri cesâret eder, keser; yarın diğeri onu taklîd eder; derken yavaş yavaş hepsi bu uzun kuyruklardan kurtulurlar. Bunlar ehemmiyetsiz şeyler. Fakat garibdir, milyonlarca ahâlîye mukaddes akîde olmuş, şimdiki hâlde Çinliler her şeye rızâ gösteriyorlar, lâkin şu saç kesmek husûsuna aslâ yanaşmıyorlar. Şimdilik "Müslümanların nazarında güzel olan Allah katında da güzeldir" diyeceğiz. Başka söze meydan da yoktur. Zâten bu gibi şeyleri terviç eden cehâlettir. İlim gelirse hep bunlar gider. Asıl mesele buradadır: İlim gelecek mi?.. Şimdiki hâlde bütün Çin ülkesinde ilim yoktur, bâ-husûs Müslümanlarda ilim nâmına hiçbir şey aramamalıdır. Yalnız şu kadar diyebiliriz ki: Arzu, istek vardır" (Sirâtmüstâkim, 25 Kasım 1909:190-192)

Çin'in Avrupa için büyük bir pazar olduğunu, Avrupalıların bu pazardan ellerinden geldiğince istifade etmeye çalıştıklarını düşünen Abdürreşid İbrahim, Avrupalıların bu büyük pazardan istifade edebilmek için Çin'i bölmeye çalışacaklarını belirtmektedir. Bu düşüncenin şimdilik imkânsız gibi görünebileceğini ancak yüz milyon nüfusa sahip Türkiye'den kaç farklı devletçiğin çıkartıldığını hatırlatmanın lazım geldiğini şu cümleleriyle anlatmaktadır;

"Türkiye ne oldu? Türkiye yüz milyon nüfusu olan bir Türkiye idi, şimdi Türkiye'nin karnından çıkmış kaç hükûmet var! Acaba şu taksimden Türkiye'nin haberi var mı? Bulgarya bizim mâlımız zannederlerdi. Bundan 13 sene mukaddem Ferdinand'a Sultan Hamîd Şarkî Rûm valiliği ihsan etmişti, Ferdinand İstanbul'a hâdim olarak girdi, 13 senede padişah olarak çıktı. Bosna-Hersek'i de muvakkat idare edeceklerdi. O da gitti" (Sirâtmüstâkim, 25 Kasım 1909:190-192)

4.3. Abdürreşid İbrahim'in 2 Aralık 1909 Tarihli Yazısı

Abdürreşid İbrahim 2 Aralık 1909 tarihli mektubunda Çin ülkesi ve Çinli Müslümanlar hakkında İslam dünyasında ciddi anlamda bir bilgi noksanlığının bulunduğunu, bu durumun insanlar arasında iletişimi sağlayacak olan Çin lisanının bilinmemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ağırlıklı olarak Çin'deki ticaret hayatı hakkında bilgilerin yer aldığı bu yazıda Çin'in bütün dünya için keşfedilmesi gereken büyük bir pazar olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çin'deki Müslümanlar arasındaki ticarete daha ziyade Hintli

Müslümanların aktif olduğunu ancak onların da İngilizlerin emellerine hizmet ettiğini şu cümleleriyle ifade etmiştir;

"Fakat şunu dahi zikredeceğim: Burada bulunan Hindistan Müslümanlarının birtakımları İngiliz polis hizmetinde bulunuyor. Bazıları da şimdiki halde resmen bu hizmette değilse de şu yoldan para kazanıp ticarete girmişlerdir. Bunlardan hiç hayır bekleme, belki şerlerinden Allah saklasın, hatta ne kadar sûfi filân görünseler de, bütün tabiatları bozulmuş, son nefeste insan boğmadan, haramilikten çekinmezler, bütün sanatları hafiyeliktir. Kendim bir iki sûfi fitnessinden maddî zararlara da dâcâr oldum. Husûsen şunlar arasında Kâbilliler de olursa, Allah saklasın her türlü habâseti irtikâb ederlermiş. Bunların ekserîsi Şanghay ve Hankan'da bulunurmuş. (Bunlar hep medenî İngilizler terbiyesi)" (Sırâtmüstâkim, 2 Aralık 1909:206-208).

Abdürreşid İbrahim, İslam dünyasının birlik ve beraberliğinin sağlanmasında ticaretin çok önemli bir rolünün bulunduğunu, bu durumun sadece maddi faydalar değil aynı zamanda manevi faydalar da doğuracağını şu cümleleriyle ifade etmiştir;

"İslâmlar arasında râbita-i ticâriyye olması, menâfi'-i maddiyyeden ziyâde menâfi'-i ma'nevîyye ve siyâsiyyeye hizmet ederdi. Her ne kadar saded hâricinde olsa da mühim bir mesele olduğundan yazmayı münâsib gördüm."

Abdürreşid İbrahim, tüccarlarla yapmış olduğu söyleşide Çin'in gelecekte büyük bir ticaret devine dönüşeceğine dair bir kanaate sahip olduğunu da şu cümleleriyle belirtmiştir;

"Ben buralarda bulunan tüccârân-ı mu'teberândan ekseriyle mülâkat ettim. Teâtî-i efkârda bulundum. Hep fikirleri biri birine yakındır. Hepsinin fikri: Çin ticâreti henüz başlamış; lâyıkıyla keşfolunduğu üzere istikbâli parlak, kaymağı bol, sütlü inek gibidir, lâkin bu kaymak da şimdilik hâricî tasallutâtan emîn değil, kimlerin yiyeceği de tayin olunamamıştır, dediler. Hâl-i hazırda İngilizlerin küllî istifade etmekte olduğu, belki İngiltere kuvve-i mâliyyesinin kısm-ı a'zamı Çin mahsûlü olup, İngilizlerin bundan sonra da istifâdeleri başkalara nisbeten çok olacağı rivâyet olunuyor."

Osmanlı tüccarlarının bu kadar büyük bir pazardan pay alamamasından duyduğu üzüntüyü ise şu şekilde anlatmıştır;

"Her yerde her kim ile müzâkere ettim ise bu fikri te'yîd ettikleri gibi, hep Müslümanlar Türk ve Osmanlı milletinin ticaret ve sanatından mahrum olmasına teessüf etmekte idi. Hem hakîkaten bu kahraman milletin şu ciheti şâyân-ı dikkattir. Ben hayli memleketi cevelân ettim, her nereye vardım ise İranlı Müslüman tüccarları var, Hindî Müslüman tüccarları var, velev ki kalîl olsun Arap da var, fakat maatteessüf Türk hiç yok, kat'iyen yok."

Mektubunun devamında İslam dünyasının Osmanlı Devleti'yle ilgili haberleri yakinen takip ettiğini ve Osmanlı Devleti'ne büyük bir teveccühün olduğunu şu cümleleriyle ifade etmiştir;

"Ben burada şunu dahi zikredeceğim: Her nerede olursa olsun millet-i İslâmiyyenin Osmanlı Türklerine muhabbetleri de acâyibdir. Hepsi Osmanlı ahvâline dair velev cüz'î olsun bir malumat almak istiyorlar. Osmanlı hâlinden cüz'î bir haber-i şâdmânî olsa cümleten izhâr-ı sürûr eyledikleri gibi, cüz'î bir teessüflü havâdis olursa hepsi birden teessüf ediyorlar."

Bunlar öyle diyorlar ki: Osmanlı hükûmetinin terakki etmesi umûm Müslümanlara şereftir, Osmanlı Devleti'nin hayatı, umum Müslümanların hayatıdır. Osmanlı milletinin maâzâllâh kaybolması, umûm Müslümanlar için kanlı bir ölümdür!.." (Sırâtmüstâkim, 2 Aralık 1909:206-208).

Abdürreşid İbrahim'in, mektubunu gönderdiği tarihler II. Meşrutiyet'in ilan edilerek yeni Osmanlı hükûmetinin kurulduğu tarihlerdir. Abdürreşid İbrahim de mektubunda buna atıfta bulunarak İslam dünyasının Osmanlı Devleti'ne karşı olan bu ilgisinin karşılıksız kalmamasını şu cümleleriyle vurgulamıştır;

"Şurada, bu münasebetle umûm Osmanlı milletinden bizim ricamız şudur ki: Bu kadar milyonlarca efrâd-ı ümmetin hüsn-i zanlarına sû-i tesîr ettirmemek için, yeni Osmanlı hükûmeti bunu nazar-i i'tibâra almalıdır. Benim fikrime kalırsa şimdi yeni Osmanlı hükûmetinin vazifesi gayet büyüktür, lâkin bu vazifeler içinde en büyük vazife de şark âlemine nazar-i i'tibârla münâsib muâmele esbabına teşebbüs etmektir" (Sırâtmüstâkim, 2 Aralık 1909:206-208).

4.4. Abdürreşid İbrahim'in 9 Aralık 1909 Tarihli Yazısı

Abdürreşid İbrahim, Asya Pasifik bölgesinde yapmış olduğu seyahatte Çin'den Singapur'a gitmek üzere vapura binmiş ve Güney Çin Denizini vapurla kat etmiştir. Bu seyahatle ilgili izlenimlerini aktardığı 9 Aralık 1909 tarihli mektubunda yine İslam dünyasının birlik ve beraberliğinin önemine vurgu yapmıştır. Vapurda İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan gibi pek çok farklı milletten insanın Çin'i keşfetmeye çalıştıklarını fakat İslam dünyasının Çin'e karşı kayıtsız kalmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Yolculukta kendisine Namazî Bey isminde ticaretle uğraşan bir dostu da eşlik etmektedir. Mektup esasen Namazî Bey ile yol boyunca yapmış olduğu sohbetin bir özetidir ve diğer mektuplardan farklı olarak Pekin'den değil Singapur'dan postaya verilmiştir. Yazısında İslam dünyasının birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir;

"Müslümanların kendi aralarında ciddî alâka ve samimi ittihâd husûle gelirse bütün Müslümanlar terakki ederek rahat yaşarlar. İdâre-i memleket her kimin elinde olursa olsun, elverir ki Müslümanların kendi aralarında ittifâk bulunsun. Bu ittihâd ve ittifâk sayesinde her zaman, her memlekette hukuk-i milliyeye ve dîniyyelerine mâlik olacakları şüphesizdir..." (Sırâtımüstâkim, 9 Aralık 1909:217-219).

Abdürreşid İbrahim, yaklaşık 100 saat süreceğini açıkladığı bu deniz yolculuğunda yanındaki dostu Namazî Bey ile çok çeşitli konular üzerine sohbet etmiştir. Bu konulardan biri de İslam dünyasının Batı'ya olan hayranlığı üzerinedir. Abdürreşid İbrahim, mektubunda belirttiğine göre Namazî Bey, Müslümanların Avrupalılara güvenmesinin yanlış olduğunu ancak İslam dünyasında gereksiz bir Batı hayranlığının bulunduğunu düşünmekte ve kendisi de Namazî Bey'in bu görüşlerine tamamen katılmaktadır.

Yazıda yer alan görüşlere göre Çin, İran ve Osmanlı halkının Batı hayranlığı ileride başlarına çeşitli belalar açacaktır. Özellikle kilit noktalarda Batılı kişilerin iş başında olması son derece tehlikelidir. Namazî Bey konuyla ilgili olarak Japonya'dan örnek vermekte ve Japonların pek çok hususu Avrupalılardan öğrenmelerine karşın Avrupalıları iş başına getirmediğini, başlangıçta Avrupalılardan işi öğrendiklerini ancak sonrasında kesinlikle onları yanlarında tutmadıklarını dile getirmektedir. Nitekim bugün milyarlarca iş üreten hiçbir Japon fabrikasında bir tek Avrupalı mühendis veya ustabaşının bulunmadığını söylemektedir. Konuyla ilgili olarak verdiği bir başka örnekte ise Osmanlı Devleti'nin, ordunun yeniden yapılanması kapsamında Almanya'dan Goltz Paşa'yı getirmesini eleştirmektedir. Bilindiği üzere 1878'de Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle sonuçlanan 93 Harbi'nden sonra Sultan II. Abdülhamid, Rus yayılmacılığına karşı Osmanlı ordusunun modernleşmesi gerektiğine karar vermiş ve Rus yayılmacılığının tehdidi altındaki bir diğer devlet olan Almanya ile askeri ve stratejik işbirliğine gitmiştir. Tarihimizde Goltz Paşa olarak bilinen Prusyalı General Colmar von der Goltz da bu kapsamda İstanbul'a gelmiş ve ordunun yeniden yapılandırılmasında etkin bir rol üstlenmiştir. Namazî Bey konuyla ilgili vermiş olduğu Goltz Paşa örneğinde bu durumun yanlış bir karar olduğunu çünkü Goltz Paşa'nın hiçbir zaman Osmanlı ordusuna gerekli bütün bilgileri vermeyeceğini, ileride Alman ordusuyla karşı karşıya gelinebileceği ihtimalini dikkate alarak eksik bilgiler vereceğini anlatmıştır. Konuyla ilgili yazının devamında Abdürreşid İbrahim, Namazî Bey'in görüşlerine tam manasıyla katıldığını şu cümleleriyle ifade etmiştir;

"İşte görünüz, bir İslâm tüccarının fikri ne yoldadır! Ben Namazî Bey'in fikrine tamamıyla muvafakat ediyorum. Bizim Osmanlı milleti, Osmanlı Devleti bütün milletlerden ziyâde Avrupa-peresttir, yalnız Osmanlılar değil, belki umum İslâmlar, "Avrupa" denilince perestîş ediyorlar vesselâm" (Sırâtımüstâkim, 9 Aralık 1909:217-219).

4.5. Abdürreşid İbrahim'in 2 Ağustos 1923 Tarihli Yazısı

Abdürreşid İbrahim, 9 Aralık 1909 tarihli mektubunda bundan sonraki süreçte Çin ahvaline dair yazı göndermeyeceğini, göndereceği yazıların Singapur, Pinan ve Hindistan ahvaline dair olacağını belirtmiştir. Nitekim çalışmamızın başında Abdürreşid İbrahim'in Çin ile ilgili yazılarının esas olarak 1908-1910 tarih aralığında olduğunu ifade etmiştik. Ancak *Sebilürreşad*'ın 2 Ağustos 1923 tarihli sayısında diğer bir ifadeyle Çin ile ilgili izlenimlerinin ilk yayınlanmaya başlanmasından yaklaşık 15 yıl sonra Abdürreşid İbrahim'in "*Çin'de İslâm ve Hâkân-ı Çin Tang-Vang*" başlıklı bir yazısı da yer almıştır. Satırlardan anlaşıldığı kadarıyla mektup, Rusya'nın Viladivostok kentinden gönderilmiştir.

Yazıda ana hatlarıyla Çin'in İslamlaşma serüveni ve Çin'deki İslamiyet'in durumu hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre geniş Çin ülkesinin tam göbeğinde Sinango beldesinde "Tang-Vang Sı" adıyla bilinen ve çok eski zamanlardan kalma bir mescit bulunmaktadır. Rivayete göre bu mescidin inşası meşhur Çin Hakanı Tang-Vang tarafından yapılmış olup, "Sı" kelimesi de Çince mescit anlamına gelmektedir. Buna göre "Tang-Vang Sı" ifadesi, banisi olan Hakan'a nispetle "Tang-Vang Mescidi" anlamına gelmektedir. Tang-Vang'ın iktidar dönemleri de Hz. Peygamber dönemine tekabül etmektedir. Mektupta yer alan bilgiye göre mescidin taş kitabesine hakkolunan yazıtta "Bu Mescit Hicretin 740. Yılında yapılmıştır" şeklinde bir yazı bulunmaktadır. Buna göre mescit ilk olarak Tang-Vang'ın iktidar döneminde yapılmış, sonraki dönemlerde de bugünkü haline göre Hicretin 740. yılında inşa edilmiştir. Abdürreşid İbrahim'in Çin ulemasından aldığı bilgiye göre Tang-Vang İslam'a önemli hizmetlerde bulunmuş bir Çin Hakan'ı olup, "Huy Huy Yallay" adında Mirac-ı Nebeviyye'den bahseden Çince bir şiir kitabı da bulunmaktaymış. Hatta bu eserinden dolayı da Tang-Vang'ın ismi zikredildiğinde "Âşıkun-Nebi" ifadesi kullanılmış. Abdürreşid İbrahim, Çin tarihiyle ilgili kaynakları tetkik ettiğini belirterek bu kaynakların Tang-Vang'ın İslam'a hizmetlerinden söz etmekle birlikte, kendisinin Müslüman olduğuna dair herhangi bir bilgi vermediklerini dile getirmektedir (Sebilürreşad, 2 Ağustos 1923:11-13).

Abdürreşid İbrahim'e göre Çin'de İslamiyet'in yayılmasında "şakk-ı kamer" hadisesinin önemli rolü bulunmaktadır. Rivayete göre Çin'in "Furuçen" bölgesindeki Hakan, Hz. Peygamber'in bir mucizesi olan ayın ikiye yarılmasını görmüş ve İslam'la müşerref olarak bölgede İslam'ın yayılmasına öncülük etmiştir. Abdürreşid İbrahim, İslam ulemasının Çinceyi bilmemesinin büyük bir eksiklik olduğunu, Çince yazılmış tarih kitaplarının tetkik edilmemesinin Çin'deki İslam hakkında bilgilerin eksik kalmasına yol açtığını düşünmektedir. Ona göre Çin'in geleneksel İslam dünyasından uzak oluşu karşılıklı bir ihmali doğurmuş, İslam âlimleri Çince öğrenmedikleri gibi Çinli Müslümanlar da Arapçayı öğrenmemişlerdir. Çinlilerin ibadetlerini yerine getirirken okudukları ayetler de tamamen problemlidir. Abdürreşid İbrahim burada bir anısını nakletmekte ve "Huco" beldesinde Ahmet isminde Mısırlı bir hafızla tanıştığını ve kendisine Çinli Müslümanlara niçin düzgün Kuran-ı Kerim okumayı öğretmediğini sorunca, Ahmet isimli hafız, bunun mümkün olmadığını, başlarda uğraştığını ancak Çinli Müslümanların beceremediklerini söylemiştir. Yazıda yer alan bilgiye göre Dersaâdet'ten Pekin'e Çin Müslümanlarına İslam'ı öğretmek için gönderilen Kuruçeşme Hafîbi Rızâ Efendi de çok uğraşmasına rağmen yerine bir adam bırakamamıştır.

Çin Müslümanlarının dünyadan kopuk olmalarının hac ibadetine de yansıtıldığını ifade eden Abdürreşid İbrahim, hacıların sayılarının azlığından da dert yanmaktadır. Ona göre Çin Müslümanları hac ibadetine gereken önemi vermiş olsalardı, Çin Müslümanlarının İslam, Kuran ve İslam dünyasıyla ilgili bilgi ve görgüleri de ona göre artardı. Maalesef, Çin Müslümanları hac ibadetine gereken önemi vermediklerinden hem geleneksel İslam dünyasından kopuk yaşamışlar hem de geleneksel İslam coğrafyasında yaşayan Müslümanlar, Çinli Müslüman kardeşlerinden habersiz olmuştur. Buna karşılık son dönemlerde Hristiyan Batı dünyası Çin'i büyük bir ticari pazar olarak gördüğünden, Çin'e özel bir önem vermiş ve misyonerler vasıtasıyla Çin'de Hristiyanlığın çok hızlı bir şekilde yayılması yönünde gayret göstermiştir. Abdürreşid İbrahim, konuyla ilgili başından geçen bir olaya da yazısında yer vermiştir. Buna göre Abdürreşid İbrahim, Çin'de seyahat ederken "Cek-Hay" vilayetinin "Şek-Ha" beldesinde bir Fransız misyonerle tanışmıştır. Fransız misyoner on yedi yıldan beri nihayetinde yirmi haneden müteşekkil küçük bir köyde Hristiyanlığı yaymak için canla başla çalışmaktadır. Ve bu on yedi yıllık süre zarfında bulunduğu bölgenin dışına hiç çıkmamıştır. Sadece iki aylığına Fransa'ya gitmek için izin almış ve işini hallettikten sonra tekrar geri dönecekmiş. Hristiyan misyonerlerin çabasının sadece bu örnekten ibaret olmadığını ifade eden Abdürreşid İbrahim, Çin'in farklı bölgelerinde karşılaşmış olduğu İngiliz ve Alman misyonerlerden söz etmekte Kanco ve Lanco bölgelerinde erkek misyonerlerin dışında beş kadın misyoner de gördüğünü belirtmektedir.

Bölgede bir tanecik olsun Müslüman bir âlimin bulunmamasından duyduğu derin üzüntüyü dile getiren Abdürreşid İbrahim, konuyla ilgili kötü bir olayı da anlatmaktadır. Buna göre "Damla Şâmi" adında Beyrutlu bir gazeteci bölgeye gelerek Hilal-i Ahmer adına yardım toplamak üzere kendisini Halifenin gönderdiğini söyleyerek yerel halktan yüklüce bir para toplamış ancak topladığı bu paralarla yüz yirmiden

fazla Çinli hanımla birlikte olduğu ortaya çıkmıştır. Bu adam Dersaâdet'e de gelmiş, Çin Müslümanları tarafından vekil tayin edildiğini söyleyerek Sultan Mehmed Reşâd'ın huzuruna kabul edilmiş, Sultan Mehmed Reşâd da Çin Müslümanlarına dağıtılması için kendisine sandıklar dolusu kitap hediye etmiş ancak bu adam Çin'e gelerek bu kitapları Çinli Müslümanlara satmıştır. Abdürreşid İbrahim, her toplumda bu tarz ahlakı bozuk kimselerin olabileceğini ancak İslam toplumunda bu tarz insanların sayısının fazla olduğundan dert yanmaktadır (Sebilürreşad, 2 Ağustos 1923:11-13).

5. Sonuç

Rusya Türklerinin ilk siyasi temsilcisi olarak bilinen Abdürreşid İbrahim, İslam dünyasının Batı Medeniyeti karşısında güç ve mevzi kaybettiği bir dönemim aydınıdır. Dönemin aydınlarında sıklıkla gördüğümüz İslam dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtuluş çaresine yönelik arayışlar, Abdürreşid İbrahim'de Türk ve Müslüman toplumların birliğini sağlamak amacıyla çalışmalarda bulunmak şeklinde tezahür etmiştir. Dünya Müslümanlarının ve özellikle de Rusya Türklerinin sorunlarına çözüm üretmek için İslam dünyasının çeşitli yerlerine seyahatler yapan Abdürreşid İbrahim, kendi döneminde ulaşım imkânlarının el verdiği ölçüde dünyanın pek çok yerine seyahatlerde bulunmuş, özellikle gezip gördüğü yerlerdeki Müslüman toplumlar hakkındaki aydınlatıcı bilgileri çeşitli mecralarda kamuoyuyla da paylaşmıştır. Asya-Pasifik bölgesine dair izlenimlerini kaleme aldığı *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet* adlı meşhur seyahatnamesi dışında dönemin çeşitli süreli yayınlarında da seyahatlerine dair izlenimlerini okurlarına aktarmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde yayın hayatına başlayan ve dönemin Türkçü, İslamcı ve Batıcı fikir akımları arasında İslamcı çizgide yayın yapan *Sırâtı müstakim* dergisi dönemin İslamcı aydınlarının sesi konumunda olan bir yayın organıdır. Abdürreşid İbrahim de *Sırâtı müstakim*'e başta Çin seyahati ile ilgili olmak üzere pek çok yazı göndermiştir. Makaleye konu olan yazılar Abdürreşid İbrahim'in Çin ve Çin Müslümanlarına dair izlenimlerini konu edinen yazıdır.

Abdürreşid İbrahim'in göndermiş olduğu mektupların *Sırâtı müstakim* dergisinde tefrika halinde yayınlanmasından oluşan bu yazılarda, üzerinde durulan temel husus; Çin Müslümanlarıyla geleneksel İslam coğrafyasının birbirini tanımamasıdır. İslam dünyasının içinde bulunduğu zor durumdan kurtuluşunun, Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde olmalarıyla mümkün olacağına inanan Abdürreşid İbrahim, bu düşüncesinin bir sonucu olarak gerek Çin Müslümanlarının gerekse geleneksel İslam coğrafyasındaki Müslümanların birbirlerini tanımalarına gayret etmiştir.

Çin'in gelecekte büyük bir ekonomik güç potansiyelini taşıdığını, İslam ülkelerinin Çin'le yakın ticari ilişkiler geliştirmesinin her iki tarafın hayrına olacağını ifade eden Abdürreşid İbrahim, bu konuda özellikle Osmanlı Devleti'ne büyük işlerin düştüğü kanaatindedir.

Çin Müslümanlarının İslam'ı anlama ve yaşama konusunda oldukça problemleri bir görünüm çizdiklerini ifade eden Abdürreşid İbrahim, bu konuda dünya Müslümanlarına büyük görevlerin düştüğünü, Müslümanların, sayıları 70-80 milyon civarında olan Çin Müslümanlarına gereken ilgi ve önemi göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

İslam coğrafyasının, Çin'e ve Çin Müslümanlarına gereken ilgi ve alakayı göstermemelerinin büyük bir talihsizlik olduğunu ifade eden Abdürreşid İbrahim, bu konuda ne yazık ki Batılı devletlerin Hristiyan misyonerler üzerinden çok önemli girişimlerde bulduklarını, bu vebalin de bütün Müslümanlara ait olduğuna işaret etmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynakça

- Altunbay, M. (2016). Sibiryâ'dan Japonya'ya Bir Türk Seyyah: Abdürreşid İbrahim Efendi ve Te'ârûf-i Müslimîn Dergisinde Eğitim Meselesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), s.527-535.
- Arabacı, C. *Abdürreşid İbrahim*. <https://www.muhammedbalci.com/ornekkisi/29.pdf> Erişim tarihi: 5 Kasım 2022.
- Arabacı, C. (1994). Abdürreşid İbrahim'in Türkiye Vatandaşlığı Serüveni ve Konya Hayatı. *Akademik*, 14(19), s.290-304.
- Barlak, H. (2020). Japonya'da İslâm Davetçisi Bir Türk: Abdürreşid İbrahim "Dinî Fikirleri ve Stratejisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (3), s. 671-692.
- Demiroğlu, H. (2002). *Ülfet Gazetesi (11 Aralık 1905-7 Haziran 1907/Petersburg) (1905-1907 Yılları Arasında Yapılan Rusya Türkleri Kongreleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Efe, A. (2009). Sebülürreşâd. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s. 251-253.
- Efe, A. (2008).Uzun Soluklu İslamcı Bir Dergi: Sebilürreşâd. *Marife*, 8(2), s.155-178.
- Kılıç, N. (2021). Türk Basın Tarihinde Gazetelerin İsim Değiştirmeleri. (Ed: S. Kılıç), *Halk Bilimi Bağlamında Medya ve İletişim*, s.95-129, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kılıç, N. (2020). Rusya Türklerinin/Müslümanlarının Sesi Olarak Gazeteci İsmail Gaspıralı. *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu*, Etimesgut-Ankara, c. 2, s. 340-356.
- Killoğlu, M. E. (2019). Çarlık Rusyasında Ceditcilik/Yeni Usul Hareketi. *Journal of Awareness*, 4 (1), 65-90.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15, s. 170-189.
- Özbek, N. (1999). Abdürreşid İbrahim. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, s. 74-75. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özbek, N. (1995). Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı. *Toplumsal Tarih* 4, no.19, s.7-12.
- Uzun, M. İ. (1988). Abdürreşid İbrahim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 1, s. 295-298.

Dergi Yazıları

- Sırâtümüstâkim, 11 Kasım 1909.
- Sırâtümüstâkim, 25 Kasım 1909.
- Sırâtümüstâkim, 2 Aralık 1909.
- Sırâtümüstâkim, 9 Aralık 1909.
- Sırâtümüstâkim, 29 Şubat 1912.
- Sebilürreşad, 8 Mart 1912.
- Sebilürreşad, 2 Ağustos 1923.

Katılım Bankalarının Hizmet Kalitesi İle Katılım Bankası Müşterilerinin Banka Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolünün Analizi

Analysis of the Intermediary Role of Customer Satisfaction in the Relationship between Service Quality of Participation Banks and Bank Loyalty of Participation Bank Customers

Salih AYDIN¹

Geliş Tarihi (Received): 27.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 29.06.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Katılım bankalarının diğer hizmet işletmelerinde olduğu gibi sektörde devamlılığını sağlaması için kendilerine bağlı müşteri portföyünü genişletmesi gerekmektedir. Bu çalışmada müşterilerin katılım bankalarına bağlılıkları için ön koşulun katılım bankalarının hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyetini sağlaması mıdır, sorusuna cevap aranmıştır. Hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti sağlanarak müşteri bağlılığı oluşturulabilir mi? müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığının gelişmesindeki aracılık rolü nedir? gibi sorular araştırmanın sorularıdır. Bu kapsamda hazırlanan anket formu tesadüfi örneklem yardımı ile katılım bankası müşterilerine gönderilmiş ve 257 kişiden cevap alınmıştır. Verilerin analizinde PLS-SEM programından yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı üzerinde direkt etkisine rastlanılmamıştır. Ancak dolaylı anlamda hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti, müşteri memnuniyeti ile müşteri bağlılığı arasında pozitif anlamda ilişki tespit edilmiştir. Aracılık rolü ile ilgili literatürde yer alan Zhao vd., (2010)'ne göre bu sonuçlar doğrultusunda katılım bankalarının hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı arasında müşteri memnuniyetinin tam aracılık rolü vardır. Zhao vd., (2010) çalışmalarında geliştirilen model ile çalışmada elde edilen sonuç örtüşmektedir. Çalışmada müşterilerin öncelikle sunulan hizmetle memnun edilmesi gerektiği, memnun olan müşterilerin ise banka bağlılıklarının oluşacağı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım bankası, Hizmet kalitesi, Müşteri Bağlılığı, Müşteri memnuniyeti

&

Abstract: Participation banks, as in other service businesses, need to expand their customer portfolio in order to ensure their continuity in the sector. In this study, an answer has been sought to the question of whether the prerequisite for customers' loyalty to participation banks is the service quality of participation banks and customer satisfaction. Can customer loyalty be created by providing customer satisfaction with service quality? What is the mediating role of customer satisfaction in the development of customer loyalty? Questions like these are the questions of the research. The questionnaire form prepared in this context was sent to participation bank customers with the help of random sampling and 257 people answered. PLS-SEM program was used in the analysis of the data. As a result of the study, no direct effect of service quality on customer loyalty was found. However, an indirect positive relationship was found between service quality and customer satisfaction, and between customer satisfaction and customer loyalty. According to Zhao et al., (2010) in the literature on the intermediary role, in line with these results, customer satisfaction has a full mediating role between the service quality of participation banks and customer loyalty. The model developed in the study of Zhao et al., (2010) and the result obtained in the study overlap. In the study, it was concluded that the customers should be satisfied with the service offered first, and that the satisfied customers would be loyal to the bank.

Keywords: Participation bank, Service quality, Customer loyalty, Customer satisfaction

Atıf/Cite as: Aydın, S. (2023). Katılım Bankalarının Hizmet Kalitesi İle Katılım Bankası Müşterilerinin Banka Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolünün Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1242-1260. doi: 10.11616/asbi.1271506

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Salih Aydın, Artvin Çoruh Üniversitesi, salihaydin@artvin.edu.tr.

1. Giriş

Bankacılık, bireylerin veya ticari kuruluşların bankacılık faaliyetlerinde bulunmadan yapamayacakları kadar günlük hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bireylerin birçoğu, ihtiyaç duyulduğunda paranın güvenilir bir şekilde saklanması veya çekilmesi için kişisel banka hesaplarına sahiptir. Bankalar servetin üretim, değişim ve dağıtım sürecini kolaylaştırması sebebiyle bireylerin yaşamlarında önemli bir rol oynamaktadır (Sulaiman vd., 2021: 2).

Diğer birçok sektörde olduğu gibi banka müşterileri de giderek daha sofistike hale gelmektedir. Bu nedenle hizmet sağlayıcı konumunda olan bankaların değişen müşteri ihtiyaçlarını her zamankinden daha hızlı karşılaması gerekmektedir. Bu nedenle bankalardan, müşterilerinin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılarken, müşteri kayıplarını en aza indirmek için mükemmel ürün ve hizmet sunmaları beklenmektedir (Tee, 2022: 17).

Küresel ekonomiye iyi entegre olmuş ülkelerde, bankalar hem yerli hem de yabancı rakipleri ile müşteri kazanmak için yoğun bir rekabet içerisindeyler. Bu rekabet, bankaların başarılı olması için kendilerini diğer bankalardan farklı kılmaya zorunluluğunu doğurmaktadır. Bankalar farklılıklarını sundukları güzel hizmetlerle ortaya koymaktadır. Bankaların güçlü bir kurumsal imaj oluşturması, müşteriler arasında bankaya bağlılık sağlaması açısından önem taşımaktadır (Özkan vd., 2020: 384-385).

Katılım bankacılığı, parasal işlemlerle mal ve hizmet hareketlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlandığı bankacılık türüdür. Geleneksel bankacılıkta para bir mal gibi alınıp satılabilirken katılım bankacılığında bu pek mümkün değildir. Katılım bankacılığı, faiz gibi bir takım dini hassasiyetleri olan müşterilerin bankacılık sektörüne dâhil edilmesi için önem arz etmektedir. Çünkü bu hassasiyeti taşıyan müşteriler konvansiyonel bankalarla çalışmak istememektedir (Özsoy vd., 2013: 188). Dini hassasiyetlere önem veren katılım banka müşterileri de bankalarına bağlılık noktasında yüksek özveri taşımaktadır.

Türkiye’de ilk İslami bankacılık örneklerine 1975’li yıllarda rastlansa da 2005 yılına kadarki süreçte bu bankalar özel finans kuruluşları olarak gösterilmiştir. 2005 yılına gelindiğinde özel finans kuruluşu vasfından “katılım bankası” statüsüne dönüştürülen katılım bankaları gelişimini hızlandırmıştır. 2008 krizi ile birlikte gelen süreçte katılım bankalarının bankacılık sektöründeki payı her geçen gün artmaktadır (Yıldız, 2023: 39). Türkiye’de 2022 sonu itibarıyla Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Emlak Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., Vakıf Katılım Bankası A.Ş. ve Ziraat Katılım Bankası A.Ş olmak üzere 6 banka faaliyet göstermektedir (TKBB, 2022).

Katılım bankalarının diğer bankalar gibi bankacılık sektöründe varlıklarını sürdürebilmeleri için müşteri bağlılığı kritik bir ölçüm unsurudur. Bankalar, sundukları hizmetlerin kalitesi ile kendilerine bağlılık gösteren müşteri yaratmaları sonucunda finansal işlemlerinin hacimlerini artırabilirler. Yüksek müşteri bağlılığı, katılım bankalarının diğer bankalarla rekabet etmesini sağlayacaktır. Yüksek müşteri bağlılığı yakalayan katılım bankaları, performanslarını artırabilir ve bankacılık sektöründe uzun vadeli bir ömre sahip olabilirler. Çünkü, müşteri bağlılığı bankacılık performansına ciddi etki eden bir kavramdır (Subağcıoğlu vd., 2022: 199-200). Bir bankaya olan müşteri bağlılığı ne kadar yüksek olursa, bankanın performansı da o kadar yüksek olmaktadır. Bu nedenle artan müşteri bağlılığının, katılım bankalarının performansını ve katılım bankacılığının geleceğini iyileştirmesi beklenmektedir.

Müşterilerin banka bağlılıklarını sağlayan en önemli faktörlerden birisi bankaların sunduğu hizmet kalitesidir. Bankalar ayakta kalabilmek için sürdürülebilir müşteri portföyü oluşturmak zorundadır. Müşteri devamlılığını sağlayabilmek için de sunulan hizmetin kalitesinin diğer bankaların hizmet kalitesinden daha yüksek olması gerekmektedir. Bu nedenle katılım bankalarının yeni müşteriler kazanmak ve mevcut müşterilerin devamlılığını sağlamak için hizmet kalitesini üst düzeyde tutmaları gerekmektedir. Katılım bankalarının mevcut bankacılık sektöründeki payı küçüktür. Bankacılık sektöründeki yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri için İslami hizmet kalitesini artırmaları ve İslami bankacılık hizmetleriyle müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada katılım bankası müşterilerinin banka bağlılıkları ile hizmet kaliteleri arasındaki ilişkide müşteri memnuniyetinin aracılık rolü incelenmiştir. Öncelikle kavramlara ilişkin literatürde yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra çalışmanın modeli çizilmiş ve çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan değişkenlerin hangi kaynaklardan elde edildiğine değinildikten sonra veri toplama süreci kısaca aktarılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapıldıktan sonra çalışmada elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Araştırma modelinin test sonuçları açıklandıktan sonra çalışmada elde edilen sonuçlar ve çalışma sonucuna göre oluşturulan önerilerin verilmesi ile çalışma nihayete erdirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Literatürde hizmet kalitesi, müşteri bağlılığı ve müşteri memnuniyetini ölçmeye yönelik farklı çalışmalar mevcuttur. Öncelikle bu alanda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra ise çalışmanın özgünlüğü ortaya konulmuştur. Çalışma, özellikle kavramlar arasındaki ilişkiyi aracılık rolü kapsamında ele alması ile ulusal literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Uluslararası literatürde ise kavramlar arası aracılık rolünün katılım bankaları müşterilerine yönelik yapılan çalışmaların sınırlı olması da çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

2.1. Hizmet Kalitesi

Hizmet, bir taraftan diğerine sunulan bir faaliyettir. Ayrıca, “bir taraftan diğerine teklif edilen ve mülkiyete yol açmayan maddi olmayan bir faaliyet veya kâr” olarak da tanımlanmaktadır. İyi hizmet şirkete iyi faydalar sağlamaktadır. Müşteriler bir ürün veya hizmetten memnun kalmadığında, sunulan ürünü ikinci kez satın almamaktadır (da Costa Ferreira vd., 2021: 47-48).

Gounaris ve diğerleri (2003)’ne göre hizmet kalitesi, rekabet ortamında ayakta kalabilmenin en önemli unsurudur. Çünkü sürdürülebilir rekabet avantajı, ancak mümkün olan en iyi hizmet sunularak elde edilebilir. Yüksek hizmet kalitesi, kârlılığı ve paydaşların memnuniyetini artırarak, yeni müşteriler kazandırarak, maliyeti düşürerek, kurumsal imajı güçlendirerek hizmet sağlayıcıları rakiplerinden farklılaştırmaktadır.

Hizmet kalitesi, müşterinin bir ürün veya hizmete yönelik değerlendirmesi ile ilgili olduğu için, hizmet sektöründe müşteri değeri yaratmada önemli bir faktördür. Hizmet kalitesi, bir müşterinin sunulan hizmete ilişkin normatif beklentisi ile bir kuruluşun sunduğu hizmete ilişkin kendi algısı arasındaki farkın düzeyidir (de Fatima Carvalho vd., 2020: 15).

Hizmet kalitesi, müşterilerin bir ürün/hizmet algısı ve beklentisinin çeşitli faktörlere göre karşılaştırılmasının sonucu olarak tanımlanmaktadır. Bu faktörler arasında güvenilirlik, uygunluk, dayanıklılık, estetik ve algılanan kalite gibi değişkenler yer almaktadır (Tani vd., 2021: 2). Birçok çalışmada hizmet kalitesinin ölçülmesinde farklı değişkenler kullanılmıştır. Tani ve diğerleri (2021), hizmet kalitesinin ölçülmesinde performans, özellik, güvenilirlik, uygunluk, dayanıklılık, hizmet verilebilirlik, estetik ve algılanan kalite olmak üzere sekiz değişkeni kullanmıştır. Parasuraman ve diğerleri (1994), ise güvenilirlik, somutluk, yanıt verilebilirlik, güven ve empati olmak üzere hizmet kalitesinin ölçülmesinde beş değişken kullanmıştır.

Bu çalışmada hizmet kalitesinin ölçülmesinde güvenilirlik, duyarlılık, teminat, empati ve donanım değişkenleri ele alınmıştır.

Güvenirlilik, hizmetin vaat edilenlere uygun olarak sunulabilmesidir. Duyarlılık, çalışanların tüketicilere yardım etme ve müşterilere hizmet vermeye hazır olma, verileri işleme hızı ve tüketici şikâyetlerini ele alma dâhil olmak üzere hızlı ve duyarlı hizmet sunma konusundaki istekliliğidir. Teminat ya da güvence, çalışanların doğru ürün bilgisi vermesi, misafirperverliği, dikkat ve nezaketteki özeni, bilgi verme becerisi ve güven aşılama yeteneğidir. Empati, çalışanların müşteri ile iletişim kurma becerisidir. Empati, ticari işletmenin müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını anlaması gibi bireysel olarak müşterinin yerine kendini koyma yeteneğidir. Donanım, fiziksel tesislerin tasarımını, sağlanan iletişim ekipmanlarını ve çalışanların temizliğini ifade etmektedir (Mahsyar ve Surapati, 2020: 206).

Caruana (2002), çalışmasında hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkide müşteri memnuniyetinin etkisini incelemiştir. 205 kişinin katılım gösterdiği bu çalışmada hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkisinde müşteri memnuniyetinin aracılık rolü tespit edilmiştir.

Yadav ve Rai (2019), çalışmalarında Hindistan bankacılık sektörünün en önemli dört bankasında işlem yapan müşterilerin memnuniyetinin hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkide aracılık etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, müşteri memnuniyetinin hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı üzerinde %83'lük bir oranda aracılık etkisinin varlığı kanıtlanmıştır.

Mohamad Yazid ve diğerleri (2021), çalışmalarında bankacılık sektöründe müşteri memnuniyetine yönelik fonksiyonel hizmet iyileştirme ve teknik hizmet iyileştirme arasındaki ilişkiyi ölçmek istemişlerdir. 212 müşteri üzerinde yapılan bu çalışmada hem fonksiyonel hem de teknik hizmet iyileştirmenin müşteri memnuniyetinde önemli rol oynadığı sonucu elde edilmiştir.

Teeroovengadum (2022), çalışmasında hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Mauritius'taki bankalarda işlem yapan 282 müşteriden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı arasında ilişki tespit edilmiş ve müşteri memnuniyetinin aracılık etkisi bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı arasında anlamlı ilişkilerin varlığı görülmektedir.

2.2. Müşteri Bağlılığı

Bir işletmenin temeli, kurumsal performans ve sürdürülebilirlik ile güçlü müşteri bağlılığı oluşturmaya ve bunu sürdürmeye dayalıdır. Çünkü bir müşterinin bağlılığını yakalamak demek, bağlılığını sağladığınız müşterinin sizlere yeni müşteri getirmesini sağlamak demektir. Çeşitli bankacılık hizmet modelleri ile müşteri bağlılığını güvence altına alabilmek için bankalar sürekli çalışmaktadır (Permana vd., 2022: 274).

Müşteri bağlılığı kavramı, herhangi bir ticari kuruluş için kritik bir öneme sahiptir. Bağlılık, çok boyutlu özellikleri içeren bir yapıdır. Müşteri bağlılığı, müşterilerde gelişen davranışsal eylemi ve ardından tekrar satın alma alışkanlıklarını yansıtmaktadır. Yeni müşterileri kazanmanın maliyeti mevcut müşterilerin devamlılığını sağlamanın maliyetinden daha yüksek olacağından, bağlılık duygusu taşıyan müşterileri elde tutmak bankalar için çok önemlidir (Islam vd., 2020: 1166). Levy ve Hino (2016), çalışmalarında bağlılık duygusu taşıyan müşterilerin ticari işletmeye karşı olumlu bir algı taşıdığını, sık sık işletme ile alım-satım ilişkisi kurduğunu ve diğer müşterilerin de işletmeden alım-satım yapmaları için çaba gösterdiğini belirtmişlerdir.

Bağlılık, müşterinin seçilen ürün veya hizmeti gelecekte de satın alma davranışını devamlı ve ısrarlı bir şekilde sürdürmesini ifade etmektedir (Amin ve Chandra, 2022: 1216). Bağlılık, müşterilere alınan değer diğer satıcılardan alınan değerden daha yüksek olduğu algısını oluşturur. Bu nedenle müşteri bağlılığı, işletmelere kar elde etmek için olağanüstü bir fırsat sunmaktadır (Christanto ve Santoso, 2022: 10).

Jung ve Yoon (2013), çalışmalarında bir müşterinin tekrar satın alma, yeni ürünü satın alma, başkalarına ürünü tavsiye etme ve alım satım miktarında azalma eğilimi göstermeme gibi özellikleri taşıması durumunda o müşterinin bağlılık duygusuna sahip bir müşteri olduğunu belirtmişlerdir.

Karakahraman ve Özsaatçi (2021), çalışmalarında Gaziantep ilinde faaliyette bulunan katılım bankalarının müşterilerinin algıladıkları hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti, tatmini ve bağlılığı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda müşteri bağlılığının hizmet kalitesinden etkilendiği vurgulanmıştır.

Yuliani ve Rahyuda (2021), çalışmalarında Endonezya'da bulunan bankalardaki müşterilerin müşteri bağlılıkları üzerinde etkili olan değişkenleri tespit etmeye çalışmışlardır. 145 banka müşterisi üzerinde

yapılan bu çalışmada kurumsal imajın müşteri bağlılığı üzerinde pozitif anlamlı bir etkisinin olduğunu kanıtlamışlardır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, bankacılık hizmetlerinden yararlanan müşterilerin bağlılıkları ile hizmet sektöründe faaliyette bulunan bankaların, hizmet kaliteleri arasında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

2.3. Müşteri Memnuniyeti

Müşteri memnuniyeti, müşterilerin temin ettikleri ürün veya hizmetin performansının, müşterinin beklentisini karşıladığında ortaya çıkmaktadır. Müşterilerin memnun kalmasındaki en önemli faktör işletmelerin sunduğu hizmetin kalitesidir. Hizmet kalitesini üst düzeye çıkaran işletmeler müşterilerin tatmin düzeylerini de artırmaktadır. Fayda sağlamak ve kurumsal imajı iyileştirmek isteyen işletmeler bu görevi yerine getirdiklerinde müşterilerini de memnun etmektedir (Leclercq-Machado vd., 2022: 3).

Jayasundara ve diğerleri (2016)'ne göre her rekabetçi işletme, müşterilerinin memnuniyet düzeyini değerlendirmek için çalışmalıdır. Müşteri memnuniyeti sonucunda bağlılık ortaya çıkacaktır. Araştırmacılar müşteri bağlılığının işletmenin devamlılığını sağladığını, bağlılık duygusu taşıyan müşterilerin işletmeyi savunduğunu ve işletmeye karşı daha hoşgörülü olduğunu belirtmişlerdir. Yoğun rekabet ortamında işletmenin devamlılığını sağlamak ve küresel dünyada hayatta kalabilmek için her müşterinin memnun edilmesine yönelik adımlar atılmalıdır.

Müşteri memnuniyeti, müşterinin beklentisi ile alınan hizmetin kalitesine ilişkin algısı arasındaki boşluktur. Bu nedenle müşteri memnuniyeti, kalite algısını güçlendirmekte ve tekrar satın almayı teşvik etmektedir. Müşteri memnuniyeti, araştırmacılar ve finans kurumları tarafından müşteri bağlılığını ve nihayetinde organizasyonel performans ve karlılığı artırmak için kullanılan temel bir araç olarak ilgi görmektedir (Tee, 2022: 18-19). Müşteri memnuniyeti, bir kişinin, bir ürünün algılanan performansını veya sonucunu kendi beklentileriyle karşılaştırmasından kaynaklanan zevk veya hayal kırıklığı duygusu olarak tanımlanmıştır (Islam vd., 2020: 1166).

Olorunniwo ve diğerleri (2006), Amerika Birleşik Devletlerinde bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankaların sundukları hizmet kalitesini müşteri bağlılığı üzerindeki etkisini ve müşteri memnuniyetinin bu iki değişkene etkisini incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda müşteri memnuniyetinin hizmet kalitesi ve banka müşteri bağlılığı ilişkisine kısmen aracılık ettiği kanıtlanmıştır.

Jamal ve Anastasiadou (2009), çalışmalarında Yunanistan'da 200 banka müşterisine sunulan hizmetin kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisini incelemişlerdir. Güvenirlilik, somutluk ve empati değişkenlerinin hizmet kalitesinin ölçülmesinde kullanıldığı çalışmada, hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Kheng ve diğerleri (2010), çalışmalarında Malezya Penang'daki banka müşterilerinin banka bağlılıkları üzerinde hizmet kalitesinin etkisini ölçmeye çalışmışlardır. Yapılan çalışma sonucunda hizmet kalitesindeki iyileşmenin müşteri bağlılığını olumlu etkileyeceği belirtilmiştir.

Munusamy ve diğerleri (2010), çalışmalarında Malezya'daki bankacılık sektöründe hizmet kalitesi boyutları ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada sadece maddi varlıkların oluşturduğu hizmet kalitesi boyutu ile müşteri memnuniyeti arasında pozitif ilişkiye rastlanılmıştır.

Patel ve Desai (2016) çalışmalarında Hindistan'da faaliyetlerini sürdüren bankaların müşterilerinin müşteri memnuniyet düzeyleri ile banka bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 350 kişiden toplanan veriler neticesinde müşteri memnuniyeti ile banka bağlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Hamzah ve diğerleri (2017), çalışmalarında Malezya'da faaliyet gösteren yerel bankaların müşterilerinin memnuniyet düzeylerine etki eden faktörleri ve müşteri memnuniyetinin bankalara etkisini incelemişlerdir. 375 müşteri üzerinde yapılan bu çalışmada elde edilen verilerin analiz edilmesinde YEM kullanılmıştır. Çalışma sonucunda müşterilere sunulan hizmetin kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmada müşteri memnuniyetinin banka itibarı üzerinde etkisi kanıtlanmıştır.

Leninkumar (2017), çalışmasında Sri Lanka'nın ticari bankalarında işlem yapan müşterilerin müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda müşterilerin memnuniyeti ile müşteri bağlılığı arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Fida ve diğerleri (2020), çalışmalarında Umman'da faaliyetini sürdüren 4 İslami bankanın müşterileri üzerinde hizmet kalitesinin etkisini incelemiştir. Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve bağlılığı üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada 120 bireysel müşteriye ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti ve bağlılığı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Literatürde hizmet kalitesi, müşteri bağlılığı ve memnuniyeti üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde 3 değişkenin farklı boyutlarda birbirleri ile ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Hizmet sektöründe faaliyette bulunan bankaların, hizmet kaliteleri ile bankalardan hizmet alan bireylerin memnuniyetleri ve bağlılıkları arasındaki ilişkiyi destekleyen çalışmalara yukarıda değinilmiştir. Bu ilişkiler neticesinde çalışmada test edilecek hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

H1: Hizmet kalitesi değişkeni müşteri bağlılığı değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

H2: Hizmet kalitesi değişkeni müşteri memnuniyeti değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

H3: Müşteri memnuniyeti değişkeni müşteri bağlılığı değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

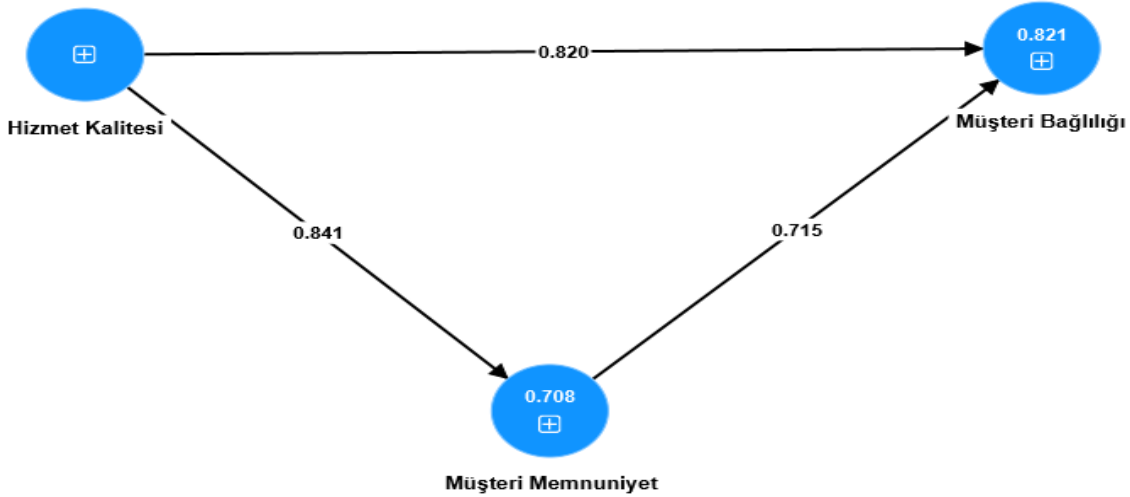
H4: Müşteri memnuniyeti değişkeninin hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı değişkenleri arasındaki ilişkide aracılık etkisi vardır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Katılım bankacılığını tercih eden bireysel müşterilerin memnuniyet düzeyleri ve bağlılıkları ile bankaların sunduğu hizmet kaliteleri arasındaki ilişkiyi gösteren araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Sekil 1: Araştırma Modeli

Şekil 1'de katılım bankalarının hizmet kalitelerinin müşteri bağlılığı ve memnuniyeti üzerindeki etkisi ölçülmektedir. Aynı zamanda müşteri memnuniyetinin hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkide aracılık etkisinin olup olmadığı da test edilmektedir.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Bu araştırma, Türkiye'de faaliyette bulunan katılım bankalarında işlem yapan bireysel müşteriler üzerinde yapılmıştır. Örneklem çerçevesinin oluşturulmaması sebebiyle kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Kolayda örneklem yöntemi yardımıyla katılım bankalarının herhangi birisinde işlem yapmış

257 bireysel katılım bankacılığı müşterisine ulaşılmıştır. Ulaşılan örneklem sayısının %87 güven düzeyi ve %5 hata payı ile anakütleyi temsil edeceği düşünülmektedir.

3.3. Veri Toplama Yöntemi

Katılım bankası müşterilerinin memnuniyet ve bağlılıkları üzerinde katılım bankalarının hizmet kalitesinin etkisini ölçmek amacıyla hazırlanmış bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniği seçilmiştir. Anket toplam 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bireylerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 6 soruya yer verilmiştir. İkinci bölümde katılım bankalarının hizmet kalitesi boyutunu ölçen sorulara yer verilmiştir. Hizmet kalitesi, güvenilirlik boyutu 4, duyarlılık boyutu 3, teminat boyutu 4, empati boyutu 4 ve donanım boyutu 4 olmak üzere toplam 19 soru ile ölçülmüştür. Anketin üçüncü bölümünde müşteri bağlılığı boyutu toplam 7 soru ve dördüncü bölümde müşteri memnuniyeti boyutu 6 soru ile ölçülmüştür.

3.4. Veri Toplama Araçları

Katılım bankalarının hizmet kalitesini ölçmek için Yadav ve Rai (2019)'nin "An Assessment of the Mediating Effect of Customer Satisfaction on the Relationship Between Service Quality and Customer Loyalty" adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Hizmet kalitesi ölçeği 5 boyut ve toplam 19 ifadeden oluşmaktadır. Müşteri bağlılığı ve müşteri memnuniyeti değişkenlerini ölçmek için Özkan ve diğerleri (2020)'nin "The effect of service quality and customer satisfaction on customer loyalty: The mediation of perceived value of services, corporate image, and corporate reputation" adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Müşteri bağlılığı ölçeği 7 ifade ve müşteri memnuniyeti ölçeği 6 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırmada ölçülmek istenen değişkenlere katılımcıların verdikleri cevaplar 5'li Likert (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) ölçeğiyle ölçülmüştür.

3.5. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenirlilik Analizleri

Tablo 1'de çalışmada ölçülen değişkenleri ait ifadeler yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenleri Ölçen Sorular

Değişken/Boyut	İfade Kodu	Araştırma Soruları
Hizmet Kalitesi	HK1	Çalıştığım katılım bankasının sunduğu hizmetler taahhüt ettiği gibidir.
	HK2	Bankanın müşterilerin hizmet alma noktasında yaşadığı problemleri çözebilecek donanımına sahip personeli vardır.
	HK3	Banka hizmet sunumunu her zaman doğru ve zamanında yapar.
	HK4	Banka müşteri ilişkilerinden doğan kayıtları her zaman hatasız yapar.
	HK5	Banka hizmetlerin ne zaman gerçekleştirileceği konusunda müşterilerine bilgilendirme yapar.
	HK6	Banka müşterilerine her zaman hızlı hizmet vermektedir.
	HK7	Banka her zaman müşterilerine yardımcı olma eğilimi taşımaktadır.
	HK8	Banka çalışanları müşterilere güven vermektedir.
	HK9	Banka müşterilerinin işlem sırasında kendilerini güvende hissetmelerini sağlamaktadır.
	HK10	Banka çalışanları her zaman müşterilere nazik davranır.
	HK11	Banka çalışanları müşterilerinin sorularını cevaplayacak yeteneğe sahiptir.
	HK12	Banka müşterilerine bireysel ilgi gösterir.
	HK13	Banka çalışanları müşterilerle özenli bir şekilde ilgilenir.
	HK14	Banka, müşterilerinin maksimum fayda elde etmesi için çaba gösterir.
	HK15	Bankanın müşteriler için uygun çalışma saatleri vardır
	HK16	Banka modern bir donanımına sahiptir.
	HK17	Banka görsel anlamda müşterilerinin dikkatini çekecek varlıklara sahiptir.

Katılım Bankalarının Hizmet Kalitesi İle Katılım Bankası Müşterilerinin Banka Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolünün Analizi

Analysis of the Intermediary Role of Customer Satisfaction in the Relationship between Service Quality of Participation Banks and Bank Loyalty of Participation Bank Customers

	HK18	Banka çalışanlarının profesyonel ve düzgün bir görünümü vardır.
	HK19	Banka müşterilerine hizmet verirken görselliği ön plana çıkaran materyaller kullanır.
Müşteri Bağlılığı	MB1	Gelecekte de bu banka ile çalışmaya devam edeceğim.
	MB2	Diğer katılım bankalarının bir takım başka avantajları olsa da bu banka ile çalışmaya devam edeceğim.
	MB3	Bu bankaya kendimi bağlı hissediyorum.
	MB4	Bu bankanın ürün ve hizmetlerini kullanmam karşılığında ödediğim bedelin karşılığını bankadan alıyorum.
	MB5	Bu bankanın bir müşterisi olmaktan dolayı çok mutluyum.
	MB6	Bana göre katılım bankacılığı sektöründe en iyi banka işlem yaptığım bankadır.
	MB7	Yakın çevreme bankacılık işlemlerini benim işlem yaptığım banka ile yapmalarını tavsiye ediyorum.
Müşteri Memnuniyeti	MM1	Bu bankanın ürün ve hizmetleri her zaman beklentimi karşılamaktadır.
	MM2	Bankadan aldığım hizmetlerden genel olarak memnun kalırım.
	MM3	Geçmişte diğer bankalarla olan ilişkilere dayanarak bu bankanın verdiği hizmetleri daha tatmin edici buluyorum.
	MM4	Bankanın ürün ve hizmet çeşitliliği benim için gayet tatmin edicidir.
	MM5	Bu bankanın maliyetleri ve aldığı komisyonlar diğer bankalara göre daha düşüktür.
	MM6	Bu banka her zaman müşteri memnuniyetini ön planda tutmaktadır.

Araştırmada ölçülmek istenen değişkenlerin yer aldığı model için öncelikle faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi ile birlikte değişkenlere ait birleşme ve ayrışma geçerliliği, iç tutarlılık güvenilirliği ve açıklanan ortalama varyans katsayıları hesaplanmıştır. Faktör yükleri, Cronbach's Alfa, Birleşik Güvenirlilik (CR) ve Açıklanan Ortalama Varyans (AVE) değerlerini gösteren ölçüm modeli sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Hair ve diğerleri (2017)'ne göre araştırmada ölçülmek istenen değişkenlerin içerisinde yer alan soruların faktör yüklerinin $\geq 0,70$ olması gerekmektedir. Soruların Cronbach's Alfa ve CR değerleri de yine $\geq 0,70$ olmalıdır. Ölçülmek istenen modelin geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanabilmesi için AVE değerinin ise $\geq 0,50$ 'nin üstünde bir değer alması gerekmektedir.

Tablo 2'de çalışmada kullanılan hizmet kalitesi, müşteri bağlılığı ve memnuniyeti değişkenlerinin faktör yükleri verilmiştir. HK5, HK11, HK15 ve MM5 ifadelerine ait faktör yükü değerleri 0,70'in altında gerçekleşmiştir. Ancak hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti değişkenlerine ait AVE ($\geq 0,50$) ve CR ($\geq 0,70$) değerleri eşik değerinin üstünde gerçekleşmiştir. Hair ve diğerleri (2017)'ne göre bu durumda boyutların analizden çıkartılmasına gerek yoktur. Çalışmada bu ifade kodlarının yer aldığı HK5, HK11, HK15 ve MM5 soruları analizden çıkartılmamıştır.

Tablo 2'deki Cronbach's Alfa, CR ve AVE değerleri incelendiğinde istenilen eşik üstünde değerlerin yakalandığı görülmektedir. Bu durumda faktör yükleri, Cronbach's Alfa, CR ve AVE değerlerine göre birleşme geçerliliğinin yakalandığı söylenebilir.

Tablo 2: Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişken/Boyut	İfade Kodu	Faktör Yüğü	Cronbach's Alfa	Birleşik Güvenirlik (CR)	Açıklanan Ortalama Varyans (AVE)
Hizmet Kalitesi	HK1	0,791	0,968	0,971	0,638
	HK2	0,717			
	HK3	0,725			
	HK4	0,740			
	HK5	0,689			
	HK6	0,706			
	HK7	0,750			
	HK8	0,783			
	HK9	0,742			
	HK10	0,768			
	HK11	0,698			
	HK12	0,721			
	HK13	0,745			
	HK14	0,716			
	HK15	0,661			
	HK16	0,735			
	HK17	0,745			
	HK18	0,715			
	HK19	0,755			
Müşteri Bağlılığı	MB1	0,810	0,955	0,963	0,789
	MB2	0,779			
	MB3	0,783			
	MB4	0,728			
	MB5	0,842			
	MB6	0,761			
	MB7	0,822			
Müşteri Memnuniyeti	MM1	0,792	0,944	0,956	0,783
	MM2	0,828			
	MM3	0,850			
	MM4	0,756			
	MM5	0,641			
	MM6	0,773			

Birleşme geçerliliği analizinden sonra test edilen modelin diğer modellerden farklılığını ortaya koymak için ayrışma geçerliliği analizi yapılmıştır. Çavuşoğlu (2021)'na göre ayrışma geçerliliği, bir yapının başka bir yapıyla ne kadar ilişkili olduğunu ve tek bir yapıyı kaç ögenin temsil edebileceğini açıklamaktadır. Çalışmada ayrışma geçerliliğini test edebilmek için HTMT katsayısına bakılmıştır. Henseler ve diğerleri (2016)'ne göre HTMT katsayısı 1'in altında olmalıdır.

Katılım Bankalarının Hizmet Kalitesi İle Katılım Bankası Müşterilerinin Banka Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolünün Analizi

Analysis of the Intermediary Role of Customer Satisfaction in the Relationship between Service Quality of Participation Banks and Bank Loyalty of Participation Bank Customers

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait ayrışma geçerliliğini gösteren sonuçlar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3’e göre HTMT katsayıları bütün değişkenler için 1’in altında gerçekleşmiştir. Bu durumda araştırma modeli için ayrışma geçerliliğinin de sağlandığı söylenebilir.

Tablo 3: Ayrışma Geçerliliği Analizi Sonuçları (HTMT Katsayıları)

	Hizmet Kalitesi	Müşteri Bağlılığı	Müşteri Memnuniyeti
Hizmet Kalitesi		0,848	0,872
Müşteri Bağlılığı	0,848		0,940
Müşteri Memnuniyeti	0,872	0,940	

4. Bulgular

4.1. Demografik Bulgular

Katılım bankalarını tercih eden müşterilerin memnuniyet düzeyi ve bağlılıklarına hizmet kalitesinin etkisinin ölçüldüğü bu çalışmada tesadüfi örneklem yardımı ile 257 katılım bankacılığı müşterisine ulaşılmıştır. Verilerin elde edilme sürecinde farklı sosyal medya araçları ve kişisel mail adreslerinden yararlanılmıştır. Tablo 4’te örneklem dâhilinde yer alan bireylerin demografik değişkenlerine ait istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 4’e göre araştırmaya katılım gösteren müşterilerin %91,4’ü erkeklerden oluşmaktadır. Yine araştırmaya dâhil olan müşterilerin yaklaşık %79’u evli bireylerden oluşmuştur. Yaş durumunu göre değerlendirme yapıldığında katılımcıların yaklaşık %74’ü 25-44 yaş arasında bulunan bireylerdir. Eğitim durumlarına göre müşterilerin sınıflandırılması sonucunda katılımcıların yaklaşık %50’si lisans düzeyinde bir eğitime sahip olduklarını belirtmişlerdir. Çalışılan sektör bakımından ise katılımcıların yaklaşık %23’ü özel sektörde % 45’i kamu sektöründe iş hayatlarını sürdürmektedir. Araştırma kapsamında incelenen müşterilerin %7’sinin herhangi bir işi yoktur. Gelir durumuna göre yapılan değerlendirmede ise müşterilerin %35’inden fazlasının geliri 18.000 TL üzerindedir. Çalışmanın veri toplama dönemi 2022 yılının ikinci yarısı olması nedeniyle o dönemde asgari ücret taban ücret olarak alınmıştır. O dönemde asgari ücret 5.500 TL olarak verilmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kategoriler		N	%
Cinsiyet	Kadın	22	8,6
	Erkek	235	91,4
Medeni Durum	Evli	202	78,6
	Bekâr	55	21,4
Yaş	25 yaş altı	15	5,8
	25-34 yaş arası	71	27,6
	35-44 yaş arası	120	46,7
	45-54 yaş arası	39	15,2
	55 yaş ve üzeri	12	4,7
Eğitim Durumu	Lise ve öncesi	29	11,3
	Önlisans	33	12,8
	Lisans	126	49,0
	Lisansüstü	69	26,8
Mesleki Durum	Özel sektör çalışanı	58	22,6

	Kamu sektörü çalışanı	116	45,1
	İşsiz	18	7,0
	Kendi işinin patronu	51	19,8
	Diğer	14	5,4
Gelir Durumu*	5.500 TL ve altı	13	5,1
	5.500 TL 10.000 TL arası	50	19,5
	10.001 TL 14.000 TL arası	64	24,9
	14.001 TL 18.000 TL arası	38	14,8
	18.000 TL üzeri	92	35,8

* Araştırmanın yapıldığı dönem itibari ile asgari ücret 5.500 TL olduğu için alt sınır bu şekilde belirlenmiştir.

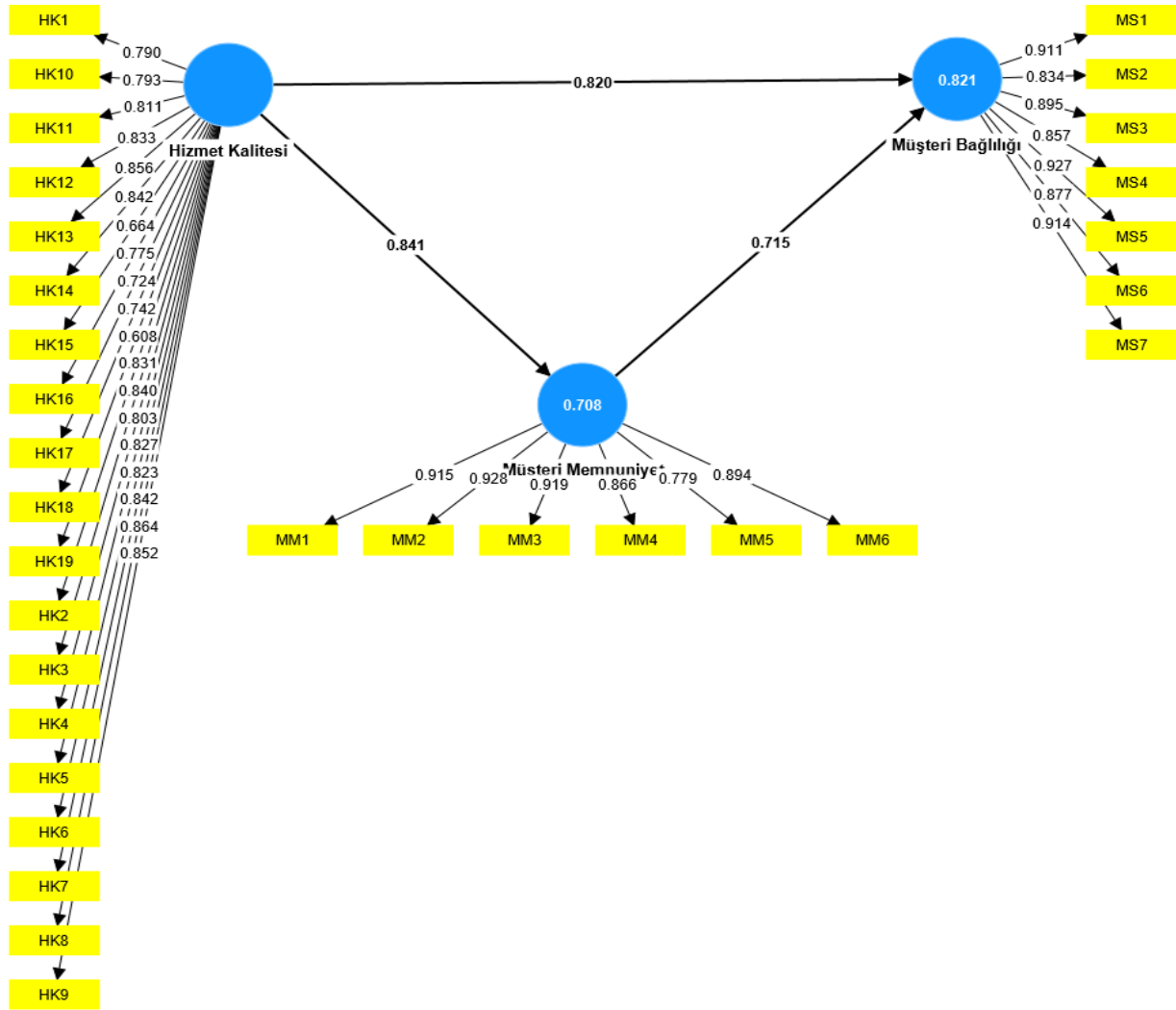
Katılım bankalarında işlem yapan müşterilerin bankalardan aldıkları hizmetin kalitesinin bağlılığa etkisinde müşteri memnuniyet düzeyinin aracılık rolünün incelendiği çalışmada, katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 4'te verilmiştir. Araştırma modelinin test sonuçlarına aşağıda değinilmiştir.

4.2. Araştırma Modelinin Test Edilmesi ve Sonuçlar

Katılım bankalarında işlem yapan müşterilerin bankalardan aldıkları hizmetin kalitesinin müşteri bağlılığına etkisinde müşteri memnuniyet düzeyinin aracılık rolünü incelemek için kısmi en küçük karelere dayalı yapısal eşitlik modeli SmartPLS 4.0.0 (PLS-SEM) programından yararlanılmıştır. Yıldız (2021)'a göre PLS-SEM'de verilerin analiz edilmesinde normal dağılım varsayımı aranmamaktadır. Aynı zamanda bu program verilerin analizinde non-parametrik analiz teknikleri ile hareket etmektedir.

PLS-SEM yardımıyla araştırma modelinin test edilmesi için oluşturulan modele Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Hipotez testlerine geçmeden önce araştırmada kullanılan değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olup olmadığı incelenmelidir. Yılmaz ve Yıldız (2022)'a göre değişkenler arasında doğrusal ilişkinin varlığını test etmek için VIF katsayıları hesaplanmıştır. Aynı zamanda endojen değişkenlerin R² değerleri hesaplanmıştır. Modelin tahmin gücünü göstermek için de Q² değeri hesaplanmıştır. Son olarak modelin etki büyüklüğünü göstermek için ise F² değeri bulunmuştur. Hesaplanan VIF, R², F², ve Q² değerleri olarak gösterilen yapısal model katsayılarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5: Yapısal Model Katsayıları

Değişken	VIF	R ²	F ²	Q ²
Hizmet Kalitesi → Müşteri Bağlılığı	3,424		0,078	
Hizmet Kalitesi → Müşteri Memnuniyeti	1	0,821	2,424	0,05
Müşteri Memnuniyeti → Müşteri Bağlılığı	3,424	0,708	0,834	0,03

Hair ve diğerleri (2017)'ne göre VIF katsayılarının 5'in altında gerçekleşmesi, araştırmada kullanılan değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Değişkenler arasında ilişkinin olması durumu analiz için problem ortaya çıkarmaktadır. Müşteri bağlılığı ve memnuniyeti değişkenlerine ait VIF katsayı değerleri 5'in altında gerçekleşmiştir. Bu durumda değişkenler arasında doğrusal ilişki problemi yoktur. Modele ait R² değerleri incelendiğinde müşteri bağlılığı değişkeninde 0,821, müşteri memnuniyeti değişkeninde 0,708 olarak gerçekleştiği görülmektedir. R² değeri ne kadar yüksek ise bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde etkisi o kadar yüksektir. Elde edilen değerlerin sonuçlarına bakıldığında bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi yüksektir. Özçelik (2022)'e göre F² değerinin 0,02 ve üzeri olması düşük; 0,15 ve üzeri olması orta; 0,35 ve üzeri olması ise yüksek olarak değerlendirilmektedir. Katsayının 0,02'nin altında gerçekleştiği durumlarda da bir etkiden söz etmenin mümkün olmadığı belirtilmektedir Tablo 5'e göre yapılan değerlendirmede hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkisi düşük (F²: 0,078) müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi (F²: 2,424) yüksek olarak gerçekleşmiştir. Hair ve diğerleri (2017)'ne göre endojen değişkenler için hesaplanan tahmin gücü katsayılarının (Q²) katsayılarının sıfırdan büyük olması gerekmektedir. Elde edilen sonuçların sıfırdan büyük olması egzogen değişkenlerin endojen değişkeni tahmin edecek güce sahip olması anlamına gelmektedir. Elde edilen Q² değerleri istenilen boyutta gerçekleşmiştir.

Çalışma kapsamında katılım bankalarının hizmet kalitelerinin müşteri bağlılığına etkisine müşteri memnuniyetinin aracılık etkisini tespit edilmeye çalışılmıştır. Hipotez sonuçlarının ve aracılık analizinin yapılmasında Zhao ve diğerleri (2010)'nin yöntemi seçilmiştir. Zhao ve diğerlerine göre eğer modelde dolaylı etkiler anlamlı ise aracılık etkisinden söz edilebilir. Zhao ve diğerlerine göre, dolaylı ve direkt etkilerin anlamlı, toplam etkilerin pozitif veya negatif çıkması durumunda kısmi aracılık etkisinden bahsedilmektedir. Eğer dolaylı etki anlamlı ve direkt etki anlamsız ise bu durumda tam aracılık etkisinin varlığı söz konusudur. Çalışma sonucunda direkt etki anlamsız dolaylı etki anlamlı çıktığı için tam aracılık etkisi kanıtlanmıştır.

Araştırma modeline ilişkin yol analizi, aracılık etkisi ve toplam etki sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına etkisini ortaya koyabilmek için öncelikle modelden aracı değişken çıkartılarak model analize tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına doğrudan etkisi anlamlı çıkmamıştır (p 0,086≥0,05). Ancak hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde ve müşteri memnuniyetinin ise müşteri bağlılığı üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra aracı değişken çalışmaya dâhil edilmiş ve yeniden analiz yapılmıştır. Dolaylı etkilerin anlamlı, direk etkinin anlamsız olduğunu gösteren sonuçlara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6'ya göre katılım bankalarını tercih eden müşterilerin bağlılıkları ile bankanın hizmet kalitesi arasında doğrudan bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti ve müşteri memnuniyeti ile müşteri bağlılığı arasında istatistiksel anlamda bir ilişki tespit edilmiştir. Aracılık etkisinin incelenmesi ile bütün etkilerin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Zhao ve diğerlerine göre bu durumda tam aracılık etkisi vardır. Sonuç olarak katılım bankalarının sunduğu hizmet kalitelerinin müşteri bağlılığı üzerinde müşteri memnuniyetinin tam aracılık etkisi tespit edilmiştir.

Tablo 6: Yapısal Model Etki Katsayıları

	Değişkenler	Standardize β	Standart Sapma	t-değeri	p-değeri
Yol Analizi	Hizmet Kalitesi→Müşteri Bağlılığı	-0,003	0,002	1,72	0,086
	Hizmet Kalitesi→Müşteri Memnuniyeti	0,819	0,03	27,552	0,000
	Müşteri Memnuniyeti→Müşteri Bağlılığı	1,002	0,001	860,333	0,000
Aracılık Etkisi	Hizmet Kalitesi→Müşteri Bağlılığı	0,821	0,029	28,015	0,000
Toplam Etki	Hizmet Kalitesi→Müşteri Bağlılığı	0,818	0,03	27,049	0,000
	Hizmet Kalitesi→Müşteri Memnuniyeti	0,819	0,03	27,552	0,000

Katılım Bankalarının Hizmet Kalitesi İle Katılım Bankası Müşterilerinin Banka Bağlılıkları Arasındaki İlişkide Müşteri Memnuniyetinin Aracılık Rolünün Analizi

Analysis of the Intermediary Role of Customer Satisfaction in the Relationship between Service Quality of Participation Banks and Bank Loyalty of Participation Bank Customers

Müşteri Memnuniyeti→Müşteri Bağlılığı	1,002	0,001	860,333	0,000
---------------------------------------	-------	-------	---------	--------------

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotez sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Ancak daha açıklamalı olması için Tablo 7'de hipotezlerin genel bir değerlendirmesine yer verilmiştir. Ayrıntılı açıklama Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Araştırmada Test Edilen Hipotezlerin Genel Değerlendirmesi

HİPOTEZ	DURUM	SONUÇ
Hipotez 1	H1: Hizmet kalitesi değişkeni müşteri bağlılığı değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.	<i>Ret</i>
Hipotez 2	H2: Hizmet kalitesi değişkeni müşteri memnuniyeti değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.	<i>Kabul</i>
Hipotez 3	H3: Müşteri memnuniyeti değişkeni müşteri bağlılığı değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.	<i>Kabul</i>
Hipotez 4	H4: Müşteri memnuniyeti değişkeninin hizmet kalitesi ile müşteri bağlılığı değişkenleri arasındaki ilişkide aracılık etkisi vardır.	<i>Kabul</i>

5. Sonuç ve Öneriler

İşletmelerin, küresel bir dünyanın gerektirdiği rekabetçi yaşama ayak uydurması gerekmektedir. Artık tüm sektörlerde işletmeler arasında inanılmaz bir rekabet söz konusudur. Rekabetin yoğun şekilde yaşandığı sektörlerden birisi de bankacılık sektörüdür. Faiz temelli konvansiyonel bankalar ile kâr temelli katılım bankaları kendi içlerinde ve birbirleri ile rekabet halindedirler.

Katılım bankaları ticari kazançlarda faizi kabul etmeyen, faiz yerine kâra katılımı esas alan bankalardır. Türk bankacılık sektöründe katılım bankaları, toplam aktifler bakımından %8,3, toplam toplanan fonlar bakımından %10,9, toplan kullandırılan fonlar bakımından %8,0, toplam özkaynaklar bakımından %6,3, toplam net kar bakımından %7,8, toplam şube sayısı açısından %12,2 ve toplam personel sayısı bakımından %8,5'lik paya sahiptir (TKBB, 2022). Katılım bankaları genel anlamda bankacılık sektöründe düşük paya sahip olsa da son yıllarda paylarını ciddi anlamda artırmışlardır.

Bankacılık sektöründe ayakta kalabilmenin en önemli yolu müşteri memnuniyetini sağlamaktır. Bankacılık müşteri temelli bir sektör olduğu için bağlılık duygusu taşıyan müşteri profili oluşturmak sektörde devamlılık için olmazsa olmaz bir kuraldır.

Bu çalışmada Türk bankacılık sektöründe faaliyette bulunan katılım bankalarını tercih eden müşterilerin müşteri bağlılığına bankaların hizmet kalitesinin etkisinde müşteri memnuniyetinin aracılık rolü incelenmiştir. Bu kapsamda hazırlanan anket formu tesadüfi örneklem yardımıyla katılım bankalarında aktif işlem yapan müşterilere gönderilmiştir. Toplam 257 katılım bankası müşterisi çalışmaya katılım göstermiştir. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analiz edilmesinde Smart PLS (PLS-SEM) programından yararlanılmıştır.

Çalışmada öncelikle ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Yapılan birleşme ve ayrışma analizlerinde çalışmanın analiz için uygun olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra çalışmaya katılım gösteren müşterilere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler aktarıldıktan sonra çalışmada oluşturulan modelin analizine geçilmiş ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Katılım bankalarının hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına direkt etkisinin test edildiği H1 hipotezi reddedilmiştir. Katılım bankalarının hizmet kalitesinin direkt olarak müşteri bağlılığı ile ilişkili olmadığı sonucu elde edilmiştir. Slack ve Singh (2020), müşteri bağlılığına hizmet kalitesinin doğrudan etkisinin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bu etkiyi artıran en önemli faktör olarak müşteri memnuniyeti gösterilmiştir. Nyan ve diğerleri (2020)'ne göre hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı üzerinde olumlu ancak

anlamsız bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuç ile literatürdeki diğer çalışmalarda elde edilen sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Katılım bankalarının hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine pozitif yönde etkisinin test edildiği H2 hipotezi kabul edilmiştir. Katılım bankaları hizmet kalitesini artırdığında müşterilerin memnuniyet düzeyleri de artmaktadır. Bankacılık sektöründe elde edilen bu sonuçla, diğer hizmet sektörleri üzerine yapılan çalışmalarda benzer sonuçlar elde edilmiştir. Gounaris ve diğerleri (2003) perakende, Chen ve Lee (2008) lojistik, Hossain ve Leo (2009) bankacılık ve Akbar ve Parvez (2009) telekomünikasyon sektörlerinde hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Hizmet sektörlerinde elde edilen hizmet kalitesi müşteri memnuniyeti arasındaki pozitif ilişki ile çalışmada elde edilen sonuç paralellik göstermektedir.

Katılım bankası müşterilerinin memnuniyetlerinin bağlılık üzerinde pozitif etkisinin test edildiği H3 hipotezi kabul edilmiştir. Memnuniyet düzeyi artan müşteriler belirli bir noktadan sonra bankalara karşı bağlılık duygusu besleyecek ve bankalara bağlı müşteri profiline ulaşacaklardır. Faullant ve diğerleri (2008) kış turizmi, Pantouvakis and Lymperopoulos (2008) ulaşım, Liang (2008) otelcilik ve Hume ve Mort (2010) sahne sanatları sektörlerinde müşteri memnuniyeti ile bağlılığı arasında pozitif ilişkileri kanıtlamışlardır. Literatürdeki çalışmalar ile çalışmada elde edilen, müşterilerin memnuniyet düzeyleri ile bağlılıkları arasındaki pozitif yönlü ilişki örtüşmektedir.

Katılım bankalarının hizmet kalitelerinin müşteri bağlılığına etkisinde müşteri memnuniyetinin aracılık etkisinin test edildiği H4 hipotezi kabul edilmiştir. Hizmet kalitesinin müşteri bağlılığına doğrudan etkisinin bulunmadığı bu çalışmada müşteri memnuniyeti aracılık rolü ile bu ilişkiyi düzenlemektedir. İsmail ve diğerleri (2006), işletmeler üzerinde yaptıkları çalışmada benzer sonuç elde etmişlerdir. Lau ve diğerleri (2013), bankacılık sektörü üzerine yaptıkları çalışmada müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığı ve hizmet kalitesi arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiğini belirtmişlerdir. Nshimiyimana (2020), ATM gibi hizmet kalite göstergeleri ile müşteri bağlılığı arasındaki ilişkide müşteri memnuniyetinin aracılık rolünü kanıtlamıştır. Çalışmada müşterilerin öncelikle sunulan hizmetle memnun edilmesi gerektiği, memnun olan müşterilerin ise banka bağlılığının oluşacağı sonucu elde edilmiştir. Literatürde ilgili kişilerin yaptığı çalışmalar ile bu çalışmada elde edilen sonuçlar birbirleriyle örtüşmektedir. Katılım bankacılığı üzerine bu kapsamda ulusal literatürde yapılmış çalışma sayısının sınırlı olması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Elde edilen sonuçların katılım bankalarının bankacılık sektöründeki rekabette devamlılıklarını sağlamaları için önemlidir. Yöneticilerin veya politika yapıcılarının çalışma sonuçlarına göre stratejiler geliştirmeleri, katılım bankalarının gelecek yıllarda sektördeki payının artmasına öncülük edecektir. Katılım bankaları ise müşterilerini korumak ve yeni müşteriler kazanmak için hizmet kalite göstergelerini ön plana çıkararak ve hizmet kalitesinden ödün vermeden hareket ederek bankacılık sektöründe rekabet edebilir durumda kalmalıdır.

Çalışmada kısıt olarak, örneklem sayısının daha yüksek sayıda gerçekleşmemesi, katılım bankalarının her birisi için ayrı ayrı bu analizin yapılmaması ve konvansiyonel banka ve katılım bankası müşterilerinin karşılaştırmasının yapılmaması gibi durumlar sayılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akbar, M. M. ve Parvez, N. (2009), Impact of Service Quality, Trust, and Customer Satisfaction on Customers Loyalty. *ABAC journal*, 29(1), s.24-38.
- Amin, A. M. ve Chandra, T. (2022), The Effect of Information Quality and Innovation on Customer Loyalty Mediating by Customer Satisfaction. In *International Conference of Business and Social Sciences*, s.1213-1231.
- Caruana, A. (2002), Service Loyalty: The Effects of Service Quality and The Mediating Role of Customer Satisfaction. *European journal of marketing*, 36(7/8), s.811-828, <https://doi.org/10.1108/03090560210430818>.
- Chen, C. H. ve Lee, H. Y. (2008), Empirical Analysis of the Customer Loyalty Problem in The International Logistics Market. *WSEAS Transaction on Business Economics*, 4(5), s.113-123.
- Christanto, Y. M. ve Santoso, S. (2022), The Influence of Service Quality, Corporate Image, and Customer Satisfaction on Customer Loyalty in Banking Sector in Yogyakarta. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 11(7), s.9-16, <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v11i7.2025>.
- Çavuşoğlu, S. (2021), Yeşil Reklam ve Yeşil Marka Farkındalığın Yeşil Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkisi: Yeşil Satın Alma Davranışının Aracılık Rolü. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), s.1355-1374, <https://doi.org/10.21547/jss.893209>.
- Da Costa Ferreira, C. F., Djo, M. K., Freitas, J. R. ve Abi, M. T. (2021), The Impact of Service Quality on Customer Satisfaction: A Study on Higher Education Students in Timor-Leste. *Timor Leste Journal of Business and Management*, 3, s.47-53, <https://doi.org/10.51703/bm.v3i2.35>.
- De Fatima Carvalho, H., de Sousa Saldanha, E. ve Amaral, A. M. (2020), The Mediation Effects of Customer Satisfaction on the Relations Between Product Price, Service Quality and Purchasing Decision. *Timor Leste Journal of Business and Management*, 2, s.14-26, <https://doi.org/10.51703/bm.v2i2.18>.
- Faullant, R., Matzler, K. ve Füller, J. (2008), The Impact of Satisfaction and Image on Loyalty: The Case of Alpine Ski Resorts. *Managing Service Quality: An International Journal*, 18(2), s.163-178, <https://doi.org/10.1108/09604520810859210>.
- Fida, B. A., Ahmed, U., Al-Balushi, Y. ve Singh, D. (2020), Impact of Service Quality on Customer Loyalty and Customer Satisfaction in Islamic Banks in the Sultanate of Oman. *Sage Open*, 10(2), s.1-10, [10.1177/2158244020919517](https://doi.org/10.1177/2158244020919517).
- Gounaris, S. P., Stathakopoulos, V. ve Athanassopoulos, A. D. (2003), Antecedents to Perceived Service Quality: An Exploratory Study in the Banking Industry. *International Journal of Bank Marketing*, 21(4), s.168-190, <https://doi.org/10.1108/02652320310479178>.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2017), Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM), (2nd Ed.), Sage, Thousand Oaks.
- Hamzah, Z. L., Lee, S. P. ve Moghavvemi, S. (2017), Elucidating Perceived Overall Service Quality in Retail Banking. *International Journal of Bank Marketing*, 35(5), s.781-804, <https://doi.org/10.1108/IJBM-12-2015-0204>.
- Henseler, J., Hubona, G. ve Ray, P. A. (2016), Using PLS Path Modeling in New Technology Research: Updated Guidelines. *Industrial Management & Data Systems*, 116(1), s.2-20. <https://doi.org/10.1108/IMDS-09-2015-0382>.

- Hossain, M. ve Leo, S. (2008), Customer Perception on Service Quality in Retail Banking in Middle East: The Case of Qatar. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2(4), s.338-350, <https://doi.org/10.1108/17538390911006386>.
- Hume, M. ve Sullivan Mort, G. (2010), The Consequence of Appraisal Emotion, Service Quality, Perceived Value and Customer Satisfaction on Repurchase Intent in the Performing Arts. *Journal of Services Marketing*, 24(2), s.170-182.
- Islam, R., Ahmed, S., Rahman, M. ve Al Asheq, A. (2020), Determinants of Service Quality and Its Effect on Customer Satisfaction and Loyalty: An Empirical Study of Private Banking Sector. *The TQM Journal*, 33(6), s.1163-1182, <https://doi.org/10.1108/TQM-05-2020-0119>.
- Ismail, I., Haron, H., Nasir Ibrahim, D. ve Mohd Isa, S. (2006), Service Quality, Client Satisfaction and Loyalty Towards Audit Firms: Perceptions of Malaysian Public Listed Companies. *Managerial Auditing Journal*, 21(7), s.738-756, <https://doi.org/10.1108/02686900610680521>.
- Jamal, A. ve Anastasiadou, K. (2009), Investigating the Effects of Service Quality Dimensions and Expertise on Loyalty. *European Journal of Marketing*, 43(3/4), s.398-420, <https://doi.org/10.1108/03090560910935497>.
- Jayasundara, C., Ngulube, P. ve Minishi-Majanja, M. K. (2016), A Theoretical Model to Predict Customer Satisfaction in Relation to Service Quality in Selected University Libraries in Sri Lanka. *South African Journal of Libraries and Information Science*, 75(2), s.179-194, <https://hdl.handle.net/10520/EJC61321>.
- Jung, H. S. ve Yoon, H. H. (2013), Do Employees' Satisfied Customers Respond with an Satisfactory Relationship? The Effects of Employees' Satisfaction on Customers' Satisfaction and Loyalty in A Family Restaurant. *International Journal of Hospitality Management*, 34, s.1-8, <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2013.02.003>.
- Karakahraman, Y. ve Özsaatçı, F. G. B. (2021), Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakatine Etkileri: Katılım Bankası Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), s.432-452, <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.708800>.
- Kheng, L. L., Mahamad, O. ve Ramayah, T. (2010), The Impact of Service Quality on Customer Loyalty: A Study of Banks in Penang, Malaysia. *International Journal of Marketing Studies*, 2(2), s.57-66,
- Lau, M. M., Cheung, R., Lam, A. Y. ve Chu, Y. T. (2013), Measuring Service Quality in the Banking Industry: A Hong Kong Based Study. *Contemporary Management Research*, 9(3), s.263-282, <https://doi.org/10.7903/cmr.11060>.
- Leclercq-Machado, L., Alvarez-Risco, A., Esquerre-Botton, S., Almanza-Cruz, C., de las Mercedes Anderson-Seminario, M., Del-Aguila-Arcentales, S. ve Yáñez, J. A. (2022), Effect of Corporate Social Responsibility on Consumer Satisfaction and Consumer Loyalty of Private Banking Companies in Peru. *Sustainability*, 14(15), 9078, <https://doi.org/10.3390/su14159078>.
- Leninkumar, V. (2017), The Relationship between Customer Satisfaction and Customer Trust on Customer Loyalty. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(4), s.450-465, <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v7-i4/2821>.
- Levy, S. ve Hino, H. (2016), Emotional Brand Attachment: A Factor in Customer-Bank Relationships. *The International Journal of Bank Marketing*, 34(2), s.136-150, <https://doi.org/10.1108/IJBM-06-2015-0092>.
- Mahsyar, S. ve Surapati, U. (2020), Effect of Service Quality and Product Quality on Customer Satisfaction and Loyalty. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBA)*, 4(1), s.204-211.
- Mohamad Yazid, M. F., Ishak, M. F., Che Mat, C. R., Mohd Ali, A. ve Saidun, Z. (2021), Effect of Service Recovery towards Customer Satisfaction in Banking Industry. *Journal of Information Technology Management*, 13(3), s.55-69, doi: 10.22059/jitm.2021.83113.

- Munusamy, J., Chelliah, S. ve Mun, H. W. (2010), Service Quality Delivery and Its Impact on Customer Satisfaction in the Banking Sector in Malaysia. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 1(4), s.398-404.
- Nyan, L.M., Rockson, S.B. ve Addo, P.K. (2020), The Mediation Effect of Customer Satisfaction on the Relationship Between Service Quality and Customer Loyalty. *Journal of Management and Strategy*, 11(3), s.13-27, <https://doi.org/10.5430/jms.v11n3p13>.
- Nshimiyimana, A. (2020), The Mediating Effects of Customer Satisfaction in the Relationship between ATM Service Quality and Customer Loyalty—A Case Study from Bank of Kigali. *European Journal of Business and Management Research*, 5(4), s.1-11, <https://doi.org/10.24018/ejbmr.2020.5.4.351>.
- Olorunniwo, F., Hsu, M. K. ve Udo, G. J. (2006), Service Quality, Customer Satisfaction, and Behavioral Intentions in the Service Factory. *Journal of Services Marketing*, 20(1), s.59-72, <https://doi.org/10.1108/08876040610646581>.
- Özçelik, M. (2022), Türkiye’de Mevduat Bankalarının Kârlılığını, Gelirlerini ve Hisse Değerlerini Etkileyen Faktörlerin Oran Analizi ve Yapısal Eşitlik Modeli İle Testi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), s.410-428, <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1162517>.
- Özkan, P., Süer, S., Keser, İ. K. ve Kocakoç, İ. D. (2020), The Effect of Service Quality and Customer Satisfaction on Customer Loyalty: The Mediation of Perceived Value of Services, Corporate Image, and Corporate Reputation. *International Journal of Bank Marketing*, 38(2), s.384-405, <https://doi.org/10.1108/IJBM-03-2019-0096>.
- Özsoy, İ., Görmez, B. ve Mekik, S. (2013), Türkiye’de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), s.187-206.
- Pantouvakis, A. ve Lymperopoulos, K. (2008), Customer Satisfaction and Loyalty in the Eyes of New and Repeat Customers: Evidence from the Transport Sector. *Managing Service Quality: An International Journal*, 18(6), s.623-643, <https://doi.org/10.1108/09604520810920103>.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1994), Alternative Scales for Measuring Service Quality: A Comparative Assessment Based on Psychometric and Diagnostic Criteria. *Journal of Retailing*, 70(3), s.201-230.
- Patel, H. D. ve Desai, M. P. (2016), A Study on Relation between Customer Satisfaction, Customer Loyalty and Intention to Switch from one Bank to another Bank in Surat City. *Adarsh Journal of Management Research*, 9(1), s.1-13, <http://dx.doi.org/10.21095/ajmr%2F2016%2Fv9%2Fi1%2F103771>.
- Permana, I., Hurriyati, R. ve Hendrayati, H. (2022), The Effect of Post-usage on Customer Loyalty: The Mediating Role of Satisfaction. In *6th Global Conference on Business, Management, and Entrepreneurship (GCBME 2021)*, s.274-280. Atlantis Press, <http://dx.doi.org/10.2991/aebmr.k.220701.054>.
- Slack, N. J. ve Singh, G. (2020), The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction and Loyalty and the Mediating Role of Customer Satisfaction: Supermarkets in Fiji. *The TQM Journal*, 32(3), s.543-558, <https://doi.org/10.1108/TQM-07-2019-0187>.
- Subagiyo, R., Djamaluddin, B., Ahsan, M. ve Haq, H. (2022), Islamic Commercial Bank Customer Loyalty with Customer Satisfaction as An Intervening Variable. *EQUILIBRIUM*, 10(1), s.199-224, <http://dx.doi.org/10.21043/equilibrium.v10i1.15901>.
- Sulaiman, S. M., Muhammad, M. A., Muhammad, A. D. ve Sabiu, T. T. (2021), Mediating Role of Customer Satisfaction Between Service Quality and Customer Loyalty with Non-Interest Bank in Nigeria. *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF)*, 4(1), s.1-30, <https://doi.org/10.18196/ijief.v4i1.10424>.

- Tani, A., de Sousa Saldanha, E. ve Barreto, D. M. (2021), The The Role of Customer Satisfaction on the Relationship between Service Quality, Price and Word of Mouth (WOM): The Experience of EDTL. EP in Dili, Timor-Leste. *Timor Leste Journal of Business and Management*, 3, s.1-16, <https://doi.org/10.51703/bm.v3i2.53>.
- Tee, D. K. (2022), Mediating Effect of Customer Satisfaction on the Relationship between Service Quality and Customer Loyalty in the Ghana Banking Industry. *International Journal of Research and Scientific Innovation (IJRSI)*, 9(4), s.17-26.
- Teeroovengadam, V. (2022), Service Quality Dimensions as Predictors of Customer Satisfaction and Loyalty in The Banking Industry: Moderating Effects Of Gender. *European Business Review*, 34(1), s.1-19, <https://doi.org/10.1108/EBR-10-2019-0270>.
https://tkbb.org.tr/Documents/sector_mukayese/TEMMUZ_2022.pdf.
- Yadav, M. K. ve Rai, A. K. (2019), An Assessment of the Mediating Effect of Customer Satisfaction on the Relationship Between Service Quality and Customer Loyalty. *IUP Journal of Marketing Management*, 18(3), s.7-23.
- Yıldız, E. (2020), *SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Reflektif ve Formatif Yapılar*. 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, N. (2023), Türkiye’de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Performans Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 36-49.
- Yılmaz, G. ve Yıldız, E. (2022), Müşteri Vatandaşlığı Davranışlarının Marka Evangelizm Üzerindeki Etkileri: Kahve Sektörüne Yönelik Bir Araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), s.44-60, <https://dergipark.org.tr/en/pub/cagsbd/issue/74597/1226895>.
- Yuliani, P. N. ve Rahyuda, I. K. (2021), The Role of Customer Satisfaction and Cooperation Image in Mediating the Effect of Service Quality on Customer Loyalty. *PalArch’s Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(08), s.595-610.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. ve Chen, Q. (2010), Reconsidering Baron and Kenny: Myths and Truths about Mediation Analysis. *Journal of consumer research*, 37(2), s.197-206, <https://doi.org/10.1086/651257>.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(2): 1261-1281, doi: 10.11616/asbi.1271715

Anadolu Ağızlarında Evlilik ile İlgili Söz Varlığı Üzerine Tematik Bir Tasnif Denemesi

A Thematic Classification Study on the Vocabulary Related to Marriage in Anatolian Dialects

Can SAĞIR¹

Geliş Tarihi (Received): 27.03.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 08.05.2023

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2023

Öz: Anadolu ağzları üzerine yapılan çalışmalar sayesinde yurdumuzun farklı bölgelerinde kullanılan ve yazıya geçirilmemiş pek çok sözcük toplanmıştır. Ağızlardan derlenen bu sözcükler Türk kültürünü yansıtmaları, Türkçenin ses ve biçim özellikleri ile zengin söz varlığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Türk dili ve kültüründe önemli bir yeri olan Anadolu ağzlarında evlilik ile ilgili söz varlığını tespit etmek ve bu sözcüklerin tematik olarak tasnifini ortaya koymaktır. Çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak taranan ve incelenen *Derleme Sözlüğü*'nden elde edilmiştir. Yapılan tarama sonucunda sözlükte 960 sözcük tespit edilmiştir. Evlilik kavram alanına ait bu sözcükler genel hatlarıyla yedi ana başlık ve alt başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen verilerden hareketle Anadolu ağzlarının evlilik temelli söz varlığındaki ve ifade gücündeki zenginlik ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Ağzlarının Söz Varlığı, Derleme Sözlüğü, Evlilik Kavramı, Tasnif.

&

Abstract: Thanks to the studies on Anatolian dialects, many words used in different regions of our country and not written down have been collected. These words compiled from dialects are very important in terms of reflecting Turkish culture and revealing the rich vocabulary of Turkish with its phonetic and morphological features. The aim of this study is to determine the vocabulary related to marriage in Anatolian dialects, which have an important place in Turkish language and culture, and to reveal the thematic classification of these words. The data of the study was obtained from the Compilation Dictionary, which was scanned and analyzed using document analysis, one of the qualitative research methods. As a result of the search, 960 words were identified in the dictionary. These words belonging to the conceptual field of marriage were generally classified under seven main headings and subheadings listed under them. Based on the data obtained as a result of the study, the richness in the marriage-based vocabulary and expressive power of Anatolian dialects were revealed.

Keywords: Vocabulary of Anatolian Dialects, Compilation Dictionary, Concept of Marriage, Classification.

Atıf/Cite as: Sağır, C. (2023). Anadolu Ağızlarında Evlilik ile İlgili Söz Varlığı Üzerine Tematik Bir Tasnif Denemesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1261-1281. doi: 10.11616/asbi.1271715

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör., Can Sağır, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, can.sagir@erzincan.edu.tr.

1. Giriş

Toplumun sosyal yapısındaki en küçük birim olarak kabul edilen aile, Türk toplumunun ve kültürünün temel yapı taşlarından birini oluşturur. Aile birliği de şüphesiz sağlam evliliklerle gerçekleşir. Günümüzde “erkekle kadın, aile kurmak için kanuna uygun olarak birleşmek, izdivaç etmek” (TS, 1998: 746) anlamında kullanılan *evlenmek* sözcüğü bu anlamda ilk olarak *eb* sözcüğünden türetilen *eble-* “evlendirmek” şekliyle Süci yazıtında (6. satır) tanıklanmıştır (Sağol, 2005: 662). Sözcüğün *ewlen-* biçimi ise ilk olarak Dîvânü Lugâti't-Türk'te “(ay) etrafında hâle oluşmak; bir evi mesken edinmek, kendini orada oturanlardan saymak; evlenmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 650) anlamlarıyla yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde *evlenmek*, *evlendirmek*, *evli* anlamlarında çok yaygın ve yerleşik olarak kullanılan *evlenmek* sözcüğünün Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında pek çok karşılığı bulunmaktadır (Aksan, 1971: 96).

Türklerde evlilik kutsal sayılmıştır. Bu durum atasözleri ve deyimler başta olmak üzere sözlü halk edebiyatı ürünlerinin pek çoğuna yansımıştır. Sözelimi, *Ev bark sahibi olmak* “aile sahibi olmak”, *ev bark yıkmak* “karı kocayı birbirinden ayırmak” deyimlerinde yer alan *ev bark* ikilemesi “aile kurma, evlenme” anlamlarında kullanılmıştır. Bu ikilemede yer alan *bark* sözcüğünün Orhon Yazıtlarında “ev, barınak, konut; mabet, türbe” olarak kullanılması da “ev”in kutsal sayılmasından kaynaklanmaktadır (Gökalp, 1991: 231). Evlilik, Türkler tarafından aynı zamanda toplumsal bir görev olarak sayılmış, bekarlık ayıp sayılmıştır (Erkul, 2002: 63). Bunun en büyük nedeni ise evliliğin soyun devamını sağlamada önemli bir rol oynamasıdır. Evlilik geçmişte olduğu gibi günümüzde de yalnızca evlenen kişileri değil aynı zamanda onların ailelerini, akrabalarını ve toplumda yaşayan herkesi ilgilendirir. Bu yüzden evlenmede eşlerin rızası kadar anne ve babanın da rızasının alınması gereklidir. Ayrıca evlilik süresince birtakım törenlerin düzenlenmesi ve bu törenlere evlenenlerin yakınları başta olmak üzere herkesin iştirak etmesindeki temel amaçlardan biri evliliği çevreye ilân etmektir.

Evlilik kurumuna böylesine önem veren Türk toplumlarında evlilik çerçevesinde oldukça fazla tabu ve gelenek meydana gelmiştir. Türklerin evlenme geleneklerinde *exogami* yani dışarıdan evlilik ve *monogami* yani tek eşlilik yaygındır (Ögel, 1971: 22-25). Bunun dışında kaynaklar, yaygın olmasa da zaruri durumlarda çokeşliliğin (poligami) varlığından söz etmektedir (Erkul, 2002: 60; Mandaloğlu, 2022: 488). Türklerde çok farklı evlenme biçimlerine de rastlanmaktadır. Günümüzde özellikle kentleşmenin yoğun olduğu bölgelerdeki evlenme biçimi genellikle belirli bir flört döneminden sonra *anlaşarak evlenme* yoluyla gerçekleşirken kentleşmenin yoğun olmadığı ve genellekselliğin ağır bastığı yörelerde; “kız kaçırma (düğünsüz evlenme), oturak alma evlilik (kızın, onurunu hiçe sayıp bohçasını alarak erkek evine gidip oturması şeklinde gerçekleşir), baş örtüsü kaçırma yoluyla evlilik (kıza ait bir eşyanın kaçırılması esasına dayanır), taygeldi evlilik (çocuklu dul bir kadın ya da çocuklu dul bir erkeğin birlikte yaşamasından doğan evlilik), berder evliliği (başlık sorununu ve yükümlülüğünü ortadan kaldıran bir evlilik biçimidir), kepir evliliği (zor kullanılarak gerçekleştirilen bir evlilik biçimidir)” gibi farklı evlenme biçimleri mevcuttur (Sezen, 2005: 187-94).

Evlilik ile ilgili gelenek ve görenekler, nesilden nesile aktarılıp günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların büyük çoğunluğu Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında devam ederken bir kısmı zaman içerisinde bazı inanışlar ve pratikler çerçevesinde şekillenip değişmiş, bir kısmı ise özellikle kent yaşantısında ya unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuştur. Evlenmede; *evlenme çağı*, *evlenmeyi istediğini belli etme*, *görücülük*, *kız isteme*, *söz*, *nişan*, *düğün* vb. aşamalar yer almaktadır. Bunların her birinin kendi içinde farklı aşamaları ve uygulamaları mevcuttur.

Anadolu ağızlarında evlilik kavramına ait zengin bir söz varlığı bulunmaktadır. Bunun en büyük sebeplerinden biri dil ve kültür arasındaki bağıntıdan kaynaklanmaktadır. Humboldt'a göre “diller, kendi başlarına ve özgür olarak doğmazlar. Bağlı oldukları kültür çevrelerinin özelliklerine göre ve o özelliklerle birlikte gelişirler” (Akarsu, 1998: 49). Bu bakımdan Anadolu coğrafyasında devam eden evlilik ile ilgili gelenek ve göreneklere, uygulamaları, inanışları, törenleri vb. zengin kültür unsurlarını ifade etmek için Anadolu ağızlarında ölçünlü dilde olmayan pek çok sözcük türetilmiştir. Yılmaz ve Bayraktar (2021: 19), Türkiye Türkçesinde evlilik kavramına dair 581 ad ve eylemin madde başı olarak yer aldığını tespit etmiştir. Anadolu ağızlarında ise evlilik kavramına ait tespit edilen sözcük sayısı bu sayının neredeyse iki katı kadardır. Bu sebeple Anadolu ağızlarında evlilik ile ilgili söz varlığı çalışmamıza konu olarak

seçilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ve “araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi” (Sak vd., 2021: 228) şeklinde tanımlanan doküman analizi yoluyla Anadolu ağzlarında evlilik ile ilgili söz varlığına ait veriler taranarak tasnif edilmiştir. Hedeflenen veriler için ise yazılı materyal olan *Türkiye’de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü* kullanılmıştır. Çalışmada tespit edilen 960 sözcük genel hatlarıyla yedi ana başlık altında tasnif edilmiş ve bu sözcükler kaynak eserdeki yazımına bağlı kalınarak aynen aktarılmıştır.

2. Evlilik Kavramı İle İlgili Genel Sözcükler

Bu başlık altında gelin, damat, evlenmek, gelin olmak, damat olmak gibi evlilik ile ilgili genel kavramları karşılamak amacıyla Anadolu ağzlarında kullanılan sözcükler listelenmiştir.

2.1. Evlenme/Nikâh İle İlgili Sözcükler

Evlenme ile ilgili ilk sözcüklere Eski Türkçeden itibaren rastlanmaktadır. Bunlara örnek olarak; ETY *eb>eble-* “evlendirmek” (Orkun, 2019: 156)², Uyg. *er ebçi bol-* “karı koca olmak, evlenmek” (Röhrborn, 1977: 391); DLT *ewlen-* “evlenmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 650) sözcükleri verilebilir. Günümüzde de *evlen-* şekliyle kullanılan bu sözcük doğrudan *eb>ev* “ev” den türetilerek bu anlamını kazanmıştır. Anadolu ağzlarında ise bu kavramı karşılamak için kullanılan ifadeler oldukça zengindir:

ayâni bağlamak “1. Nişanlamak, evlendirmek” (DS: 4433), **bacak çiftleme** “Evlenme” (DS: 457), **baş dermek I** “1. Evlendirmek” (DS: 556), **baş göz etmek** “Evlendirmek” (DS: 4447), **başı gülmek** “2. İyi evlilik yapmak” (DS: 4447), **başını bağlamak [başını dolamak]** “Nişanlanmak, evlendirmek” (DS: 4447), **başını bağlamak IV** “Evlenme vaadi ile aldatıp uzun bir zaman bekletmek” (DS: 560), **değişik etmek** “İki erkek bir diğerrinin kız kardeşiyle evlenmek” (DS: 1402), **duman kurmak** “Evlenmek” (DS: 1602), **erine düşmek** “İyi bir erkekle evlenmek” (DS: 1770), **evermeğ, evermek** “Evlendirmek” (DS: 4500), **evermek [evemek I, evenmek, evermeg]** “Evlendirmek” (DS: 1805), **gişiye gitmek** “Evlenmek (kadınlar için)” (DS: 2085), **göçürmek III** “Kız evlendirmek” (DS: 2122), **karsamba yapmak** “Evlendirmek” (DS: 4536), **kebin** “Evlenme, nikâh” (DS: 2714), **kebin** “Evlenme, nikâh” (DS: 4541), **kebin kesmeğ** “Evlendirmek, nikâh kıymak” (DS: 4541), **kebin kesmek** “Evlendirmek, nikâhlamak” (DS: 2714), **korsamba II** “1. Evlendirme” (DS: 4565), **köçmek I** “Kız evlenmek” (DS: 2947), **köçürmek I** “Kızı kocaya vermek, evlendirmek” (DS: 2947), **kösteklemek** “Evlendirmek” (DS: 2976), **nikâh kesdirmek** “Nikâh kıydırmak” (DS: 3251), **ocak yakmak** “Evlenmek” (DS: 3263), **övlenmek** “Evlenmek” (DS: 3363), **öylendirmek** “Evlendirmek” (DS: 3365), **satılmak I** “Kız evlenmek” (DS: 3550), **satmak** “Kız evlendirmek” (DS: 3551), **sevdimayı** “Evliliğin ilk ayları, balayı” (DS: 3593), **sürmek I** “Kızı gönülsüz, güç kullanarak evlendirmek, kaçırmak” (DS: 4714), **ulaştırmak** “Evlendirmek” (DS: 4033), **varmak II** “Evlenmek” (DS: 4802), **yirine düşmek II** “Kaygısız, üzüntüsüz, geçim derdinden uzak bir eve gelin gitmek” (DS: 4280), **yüz yümek** “Yeni evliler, kavgasız, gürültüsüz geçinmek” (DS: 4339), **tay gitmek** “Çocuklu kadın yeniden evlenmek” (DS: 4744).

2.2. Gelin ve Damat İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında *gelin, gelin olmak, gelin gitmek* ve *damat* kavramlarını karşılamak amacıyla Anadolu ağzlarında kullanılan sözcükler listelenmiştir. Ağzılarda *damat* kavramını karşılamak için genellikle *güvey, güveyi* sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu sözcüğün ilk örneklerine Eski Türkçe döneminden itibaren rastlanmaktadır; Yen. *küdegü* “güveyi” (Alimov, 2017: 219)³, Uyg. *küdegü* “güveyi” (Caferoğlu, 2015: 120), KB *küdegü* “güveyi” (Arat, 1947: 22)⁴, DLT *küdegü~küdegü* “damat, güveyi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 754). Güveyi sözcüğü günümüzde varlığını devam ettirse de bunun yerine dilimize Farsçadan geçmiş olan *damat* sözcüğü daha yaygın ve yerleşik olarak kullanılmaktadır. Gelin sözcüğü ise Yen. *kelin* “gelin” (Alimov, 2017: 2019)⁵, Uyg. *kelin* “gelin” (Caferoğlu, 2015: 104), KB *kelin* “gelin” (Arat,

² Suci Yazıtı, 6. satır.

³ E-3 (Uyuk-Turan) Yazıtı, 6. satır.

⁴ 50.beyit

⁵ E-3 (Uyuk-Turan) Yazıtı, 6. satır.

1947: 252)⁶, DLT *kelin* “gelin” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 702) örneklerinde görüldüğü üzere eski Türkçeden günümüze ulaşan ve aynı biçimde kullanılmaya devam eden sözcüklerden biridir. *Derleme Sözlüğü*’nden tespit edilen örneklerden hareketle Anadolu ağızlarında *gelin*, *gelin olmak*, *gelin etmek* kavramlarını ifade etmek için kullanılan sözcük sayısının *damat* kavramını ifade etmek için kullanılan sözcüklerden fazla olduğu görülmektedir:

al bağlamak “1. Gelin olmak” (DS: 4414), **al başlı** “Al duvaklı gelin” (DS: 4415), **allı yeşilli olmak** “Gelin olmak” (DS: 225), **çırak çıkarmak** “Kız gelin etmek” (DS: 1185), **dingil II** “1. Damat” (DS: 1503), **dodopal I** “Gelin” (DS: 1534), **donak evi** “Gelin evi” (DS: 1558), **firik IV** “1. Gelin” (DS: 1870), **gen VIII** “Gelin” (DS: 1989), **givey** “Güvey” (DS: 4509), **göçmek I** “Kocaya gitmek, gelin olmak” (DS: 2121), **göreken [göregân]** “Damat” (DS: 2158), **gövü** “Damat, güvey” (DS: 2170), **güey II** “Damat” (DS: 2215), **güve I [göveği, güva, güveği, güyae, güyöl]** “Damat, güveyi” (DS: 2239), **hak** “Gelin adayı” (DS: 4514), **hak II** “2. Gelin” (DS: 2253), **kepin II** “Nikah” (DS: 2748), **kıra çıkarmak [kıra çıkmak]** “Kızını gelin etmek” (DS: 2814), **oğulluk** “3. Damat” (DS: 3270), **yoldaş** “Eş, evlilikte eşlerden her biri” (DS: 4290), **yumma IV** “Gelin” (DS: 4316).

3. Evlenmeyi İsteme İle İlgili Sözcükler

Evlenmeyi istemek evlilik yolundaki ilk adımlardan biridir. Türklerde evlenme çağına gelmiş kız ve erkekler evlenmeyi istediklerini ailelerine doğrudan söylemezlerdi. Bunu kalıplaşmış birtakım davranışlarla dile getirirlerdi. Erkeklerin yemekteki pilava kaşık saplaması, sofraya fazladan bir kaşık koyması, ayakkabılarının ökçelerine basması, saçlarını ıslatarak sık sık taraması, ebeveynlerinin ayakkabılarını ters çevirmeleri ya da evin eşiğine çakmaları, yorgan kesmeleri; kızların aile büyüklerinin sözlerine sert çıkışmaları, süslenmeye önem vermeleri, baş bağlayış biçimlerinin değişmesi ya da Türkmen oymaklarında kırkması sarkmış, zülüfü örülerek ucu çembere geçirilmiş kızların gelin adayı olarak görülmesi buna örnek olarak gösterilebilir (Tezcan, 1983: 134-135; Yalman, 1977: 340). Anadolu ağızlarında da evlenmeyi isteme ile ilgili aşağıdaki sözcükler tespit edilmiştir:

ara görmeğ “Evlenme konusunda, araya girerek isteklendirmek, yardım etmek” (DS: 293), **çıtak IV** “Evlenmeye ilk yeltenen kimse” (DS: 1192), **kapamak** “Evlenmeleri istenen kız ve erkeği kandırarak bir odaya bırakmak” (DS: 4532), **yemeni çakmak** “Delikanlı, babasına evlenmek istediğini anlatmak” (DS: 4241), **ötmek** “2. Evlenmek istemek” (DS: 4629).

4. Evlilikle İlgili Geleneksel Uygulamalar

4.1. Kız İsteme ve Görücülük İle İlgili Sözcükler

Türklerde yaygın olan evlenme biçimlerinden biri olan görücü usulü evlenme eskiden beri Türk toplumlarında görülmektedir. Eski Türkçede *arçuçı* “iki adam arasında aracı; evlenme sırasında dünürler arasındaki elçi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 810) ve *sāwçı* “Oğuz lehçesinde dünürler arasında haber getirip götürülen elçi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 391) denilen araçlar vasıtasıyla evlenme yerine getirilirdi. Günümüzde ise bu âdet *görücü* denen kişiler ya da *dünürçülük* vasıtasıyla sağlanmaktadır. Anadolu ağızlarında da bu kavramı ifade etmek için kullanılan zengin bir söz varlığı bulunmaktadır:

ağ duğaklı “Düğünde gelini güveyi ile tanıştıran kadın” (DS: 88), **bitirmek** “Kız vermeye razı etmek” (DS: 711), **büyük dünür** “Beğenilen bir kızı kadınlar istedikten sonra tekrar isteyen erkek” (DS: 832), **dilekçi** “Kız istemeye giden kimse” (DS: 1492), **dilekçiliğ** “Evlenmek için kızı ailesinden isteyiş” (DS: 1493), **dilemek I** “1. Evlenmek için kızı ailesinden istemek” (DS: 1493), **dilerke** “Kız bakmaya giden görücü (kadın)” (DS: 1493), **düğüncü** “1. Bekâra kız arayan kadın ve erkek” (DS: 1625), **düğünlük basmak** “Kız istemek” (DS: 1625), **düğünlükçü** “Evlenmelerde erkek tarafından kız tarafına gönderilen erkek elçi” (DS: 1625), **düğür gitmek [dügür gitmek, düğürçü gitmek, düğüre gitmek, düğür getmek, düvür gitmek -1]** “Kız görmeye ve istemeye gitmek” (DS: 1626), **düğürlemek** “Kızı babasından istemek için birkaç kişi birlikte gitmek” (DS: 1626), **düğürleşmek** “Evlenecek kız ve oğlan yakınları tanışmak, birbirlerine gidip gelmek” (DS: 1626), **düğürmek [düyür düşmek]** “Kız istemek” (DS: 1626), **düğürşü [döğünşü, düğüş,**

⁶ 2380. beyit

düğüşe, düğüşü -2, düvürcü “2. Gelin almaya gelen kimseler” (DS: 1626), **dünür ana** “Kız istemeye giden oğlan annesi” (DS: 1632), **dünür başı** “Kız istemeye gidenlerin başı” (DS: 1632), **dünür, dünür [dövür, dügür, dügürçü, dügür II -1, 2; dügürçü -2,3; düngür -1, 2; düngürçü -1, 2; düngürçü -1, 2; düvürcü -1, düvürcü, düvür -1, düvürcü]** “1. Kız görmeye giden kimse, 2. Kız istemeye giden kimse, elçi” (DS: 1632), **dünürbaşılık [dünürlük -1]** “Kız isteyen kimseye verilen hediye” (DS: 1632), **dünürcü** “2. Gelin görmek için kız evinden oğlan evine giden kadın” (DS: 1632), **düyürçü** “Gelin görmeye gelen” (DS: 1642), **elçi, elçi lelcı III -1, elçim VI, elçin III** “1. Kız istemeye gönderilen kimse, görücü, dünür” (DS: 1706), **garşucu** “Kız istemeye gelenleri karşılayan kimse” (DS: 1930), **guda** “Görücü” (DS: 2187), **isteyci** “2. Kız istemeye giden kimse, dünürcü” (DS: 2560), **kaçalak** “Genç kızların görücüye çıkarken giydikleri giysi” (DS: 2586), **kız bitirmek** “Bir erkeğe kız istemek, söz kesmek” (DS: 2862), **kuda I** “1. Kız görmeye giden, görücü” (DS: 2990), **yavcı** “Görücü” (DS: 4204), **yörücü [yörüycü]** “Görücü” (DS: 4310).

4.2. Söz Kesme/Alma ve Nişan İle İlgili Sözcükler

Evlilik aşamalarından biri de söz kesimi ve nişandır. Türk kültüründe nişan törenin eskiden beri yapıldığı *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerde açıkça görülmektedir. *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek* adlı hikâyede geçen *küçük düğün* ifadesi ile “nişan merasimi” ve *ulu düğün* ifadesiyle de “asıl düğün merasimi” kastedilmektedir (Ergin, 2018: 133; Bakırcı, 2018: 15). Günümüzde *söz kesimi* ve *nişan* kavramları farklı coğrafyalarda kimi zaman birbirlerinin yerine kullanılmakta kimi zaman ise birbirinden bağımsız iki aşama olarak görülmekte ve uygulanmaktadır. *Nişan* sözcüğü Eski Oğuzcada *adaşlı-adaşlı* “nişanlı” (Ergin, 2018: 2), Çağatayca'da ise *ata-* “nişanlamak, namzet etmek”, *ataşla-* “nişanlamak”, *ataşlan-* “nişanlanmak”, *ataşlıg I* “namzed olmuş kız, yavuklu”, *ataşlıg* “yavuklu, nişanlı” (Ünlü, 2013: 67) sözcükleri ile karşılanmaktaydı. Günümüzde bu anlamıyla ve *adaşlı-adaşlı-adaşlı* biçimleriyle yalnızca Anadolu ağzlarında tanıklanan bu sözcüklerin ölçünlü dilde eski anlamlarını yitirdikleri görülmektedir. Türkçede yaygın ve yerleşik olarak kullanılan *nişan* sözcüğü ise dilimize Farsçadan geçmiştir. Bu başlık altında Anadolu ağzlarında bu kavramları karşılamak amacıyla kullanılan sözcüklere yer verilmiştir:

adaşlı [adaşlı, adaşlı 2; aday] “2. Nişanlı kız” (DS: 62), **askı I** “Nişan” (DS: 344), **ayânı bağlamak** “1. Nişanlamak, evlendirmek” (DS: 4433), **baş bağlamak** “Nişanlamak” (DS: 4446), **başı bağlanmak** “Nişanlanmak” (DS: 558), **beklik takma** “Söz kesme (evlenmede)” (DS: 604), **beli, bali** “1. Evli, nişanlı” (DS: 4452), **beylik III** “Nişanlanacak erkek tarafından seçilen nişan takıca kadınlar” (DS: 648), **ayânı bağlamak** “1. Nişanlamak, evlendirmek” (DS: 4433), **bitirim dünürlüğü** “Söz kesimi” (DS: 711), **büyük nişan** “Küçük nişandan sonra yapılan nişan” (DS: 832), **cerelenmek [cerelemek II]** “1. Nişan takmak” (DS: 885), **çıkı II** “Nişan töreni” (DS: 1167), **dakı** “3. Söz kesme, 4. Nişan” (DS: 1331), **deyikli** “Nişanlı kız” (DS: 1446), **düvâ III** “Nişan töreni” (DS: 1640), **gelinkız** “Nişanlı kız” (DS: 1981), **görü I** “Nişan töreni” (DS: 2162), **görükçü** “1. Sözlü, nişanlı” (DS: 2162), **görüşmelik** “Nişan töreni” (DS: 2164), **guyruşlanmak** “Kızı birine söylemek” (DS: 2204), **hak II** “1. Nişanlı” (DS: 2253), **haklı** “Nişanlı” (DS: 2255), **hunça** “Nişan töreni” (DS: 2443), **kapacan** “1. Nişan töreni” (DS: 2629), **kertme** “Nişan yapma” (DS: 4547), **kesim kesmek** “Düğün tarihini belirtmek, söz kesmek” (DS: 2765), **kız bitirmek** “Bir erkeğe kız istemek, söz kesmek” (DS: 2862), **kumaş çinetme** “Nişan töreni” (DS: 2999), **minnam** “Nişanlı” (DS: 3201), **nişannı** “Nişanlı, erkek yavuklu” (DS: 4606), **nişannı** “Nişanlı” (DS: 3252), **söz kesen** “1. Kızın kocaya verildiğini belirten kesin, son söz” (DS: 3685), **şerbet II** “Nişan” (DS: 3762), **şerbet içmek** “Nişan töreni yapmak” (DS: 3762), **terkil** “Nişanlı” (DS: 3892), **terküllü** “Nişanlı” (DS: 3892), **tevkül [tevkür]** “Söz kesme, nişan” (DS: 4756), **tevküllü [tevkirli, tevkül, tevkülü, tevkürlü]** “Nişanlı” (DS: 3903), **tutu III** “2. Evliliği belirten nişan” (DS: 4001), **ulaşık I** “Nişanlı” (DS: 4033), **ulaşmak I** “Nişanlanmak” (DS: 4033), **vergili** “Nişanlı” (DS: 4803), **vergili I [varımlı, virgili I]** “Sözü kesilmiş, nişanlı kız” (DS: 4096), **verüyhü olmaş** “Nişanlı, sözlü olmak” (DS: 4804), **yağlık bağlamak I** “1. Nişanlanmak, 2. Kız sevgilisine evlenme sözü vermek” (DS: 4123), **yaşanlamak VI** “Nişanlamak, söylemek, başını bağlamak” (DS: 4192), **yaşanlı** “Nişanlı” (DS: 4192), **yavuhlu, yavuklu [yavıklı]** “1. Nişanlı, sözlü” (DS: 4207), **yavuk I** “2. Nişan” (DS: 4207), **yavuklu** “1. Nişanlanmış kız” (DS: 4816), **yazılı II** “Nişanlı” (DS: 4217).

4.3. Çeyiz İle İlgili Sözcükler

Günümüzde yaygın ve yerleşik olarak kullanılan *çeyiz* sözcüğü dilimize Arapçadan geçmiştir. Eski Türkçede ise *çeyiz* için *sep* “gelinin çeyizi” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 814) sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Çeyiz genel anlamıyla gelin olacak kızın baba evinden oğlan evine götürdüğü mal, eşya vb. olarak tanımlanmaktadır. Kızın çeyizi aynı zamanda baba malından kızı düşen pay’dır (Ögel, 2001: 263). Bu çeyizi; kızın el işlemleri, kendi birikimiyle aldığı eşyalar, aile fertlerinin verdiği hediyeler gibi şeyler oluşturur. Bunlar da *çeyiz asma* ya da *çeyiz serme* denilen gelenek ile gelen misafirlere, konu komşuya gösterilir. Buradaki amaç bir nevi kızın marifetlerini ortaya koymaktır. Bu başlık altında Anadolu coğrafyasında çeyiz ve çeyiz ile ilgili âdetleri ifade etmek için kullanılan sözcüklere yer verilmiştir:

asgı “2. Çeyizin ipe asılarak sergilenmesi” (DS: 4425), **atıntı III** “Gelin çeyizi kesilirken akrabalara alınan hediye giysiler” (DS: 369), **başdıh I** “Çeyizini düzmek için güvey tarafından geline verilen para, ağırlık” (DS: 556), **başlık bozmak** “Çeyiz düzmek” (DS: 564), **belek I** “1. Çeyiz” (DS: 4452), **bohça I** “1. Çeyiz” (DS: 731), **cehiz gırdıcı** “Düğünde gelin tarafından güvey evine giderek, güvey velisinin yeni evlilere vereceği oda ve yemek takımlarını gören ve tespit eden iki üç kişilik topluluk” (DS: 875), **cehiz halkası** “Çeyiz asmak için kullanılan halka” (DS: 876), **cehiz I [ceh I, cehez, ceniz, ceviz]** “1. Gelin olan kızın, babasının evinden götürdüğü eşya, 2. Kızların gelin oldukları gün sandıklarına konan yemiş, hediye” (DS: 875), **cehiz ipi** “Yalnız çeyiz asmak için kullanılan ip” (DS: 876), **çeniz** “Çeyiz” (DS: 4477), **donak I** “2. Çeyiz” (DS: 1558), **dürü I** “4. Gelin çeyizi” (DS: 1635), **düzen ipi** “1. Gelinin çeyizlerini asmak için kullanılan ip” (DS: 1645), **düzen takan** “3. Gelin çeyizini düzenleyen, ipe asan kadın” (DS: 1645), **enek X** “Düğün eşyası” (DS: 1749), **enne II** “Kız tarafının gönderdiği çehiz” (DS: 1760), **eyilik** “Gelinin çeyizi arasına konulan oklava torbası” (DS: 1821), **gelin aşboğazı [gelin asboğazı]** “Gelinin beraber getirdiği eşya, çeyiz” (DS: 1979), **hadek** “Gelinin getirdiği çeyiz” (DS: 2250), **kaalât** “Gelin olacak kıza gerekli şeyler, çeyiz” (DS: 2577), **kalın** “Çeyiz” (DS: 4531), **kırdak** “1. Gelin eşyası, çeyiz” (DS: 2820), **kıvırdım** “1. Gelin çeyizi, 2. Evlenirken oğlanın babası tarafından kıza verilen ve kızın öz malı sayılan para ya da eşya” (DS: 2850), **marşaf** “1. Gelinin çeyiz olarak götürdüğü yatak” (DS: 3130), **musat yapmak** “Çeyiz sergilemek” (DS: 4600), **pısat** “1. Gelin olacak kızın çeyizi” (DS: 3446), **pusat IV** “2. Çeyiz” (DS: 3490), **seyisane [seyishana]** “Erkek evinin yaptığı çeyizi gelin evine götürme işi” (DS: 3597), **seysine** “Çeyizin araba, at ve eşeklere yüklenmiş durumu” (DS: 3599), **takıl II** “1. Çeyiz” (DS: 3807), **tengavut** “Çeyiz” (DS: 3878), **tohumdavarı** “Düğünden bir hafta önce oğlan evinden kız evine yollanan çeyiz” (DS: 3945), **veç** “Güvey evinden gelin evine gelen çeyizlik eşyalar” (DS: 4803), **yastık IV** “Düğünde, kız evinden oğlan evine giden giysi bohçası” (DS: 4195), **yokluk II** “Çeyiz” (DS: 4287).

4.4. Kına Gecesi İle İlgili Sözcükler

Kına gecesi ya da kına töreni gelin olacak kızın damat evine gitmeden önce genellikle kadınlar arasında ve düğünden bir gün önce kız evinde yapılan evliliğin önemli aşamalarından biridir. Kına töreni; kınanın hazırlanması, çeşitli türküler ve ağıtlar eşliğinde yakılması ve yıkanması gibi çeşitli aşamalardan oluşur. Türk kültüründe evlilik için yakılan kına, evliliğe geçişin, adanmışlığın bir simgesidir. Günümüzde gelin ve damada kına yakılmasıyla evlilikleri toplum tarafından tanınmış ve kutlanmış olur (Durdu ve Durdu, 2006: 235-253)⁷. Bu başlık altında kına gecesi ile ilgili Anadolu ağızlarında kullanılan sözcükler ve bu günlerde yapılan âdetlerle ilgili sözcükler yer almaktadır:

ara günü “Kına gecesinden iki gün önce, geline boya hazırlamak için toplanılan ve “boya günü” denilen gün ile kına gecesi arasındaki günler” (DS: 293), **dalabur II** “Kına gecesi” (DS: 1335), **darabul gecesi** “Köylerde güveyi evinde düzenlenen eğlence gecesi, sadece erkeklerin bulunduğu kına gecesi” (DS: 1365), **el kınası** “Gelinin yakın akrabalarının arasında kına yakılan gece” (DS: 1719), **elönü** “Düğünde çarşamba günü düzenlenen kına gecesi” (DS: 1726), **gezi III** “Düğünlerde ev ev kına gezdirme” (DS: 2023), **gına gecesi** “Gelinin ve damadın eline kına yakılan, gerdek gecesinden bir önceki gece” (DS: 2046), **haskına** “Kına gecesi” (DS: 2300), **göçer III** “Kına gecelerinde, kadınları çalgısıyla eğlendiren kadın” (DS: 2121), **kına düğünü [kına basma, kına toyu]** “Kına gecesi” (DS: 2805), **kınaya çıkmak** “Kına gecesi gelin giyinme ve süslenme odasından düğün salonuna gitmek” (DS: 2806), **nakıl II** “1. Kına gecesinde gelin evine

⁷ Anadolu halk kültüründe “kına”nın yeri ve önemi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Durdu, ve Durdu (2006, s. 235-253).

götürülen, üstü çiçeklerle donatılmış ağaç dalı" (DS: 3234), **sunma gecesi** "Kına gecesi" (DS: 3697), **tamşa II** "Kına gecesi" (DS: 3818).

4.5. Düğün İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında doğrudan *nikah* ve *düğün* kavramlarını karşılamak amacıyla Anadolu ağzlarında kullanılan sözcüklere yer verilmiştir:

askı günü "Düğünün, geline askı asılan ikinci günü" (DS: 344), **bısraç I** "Düğün evi" (DS: 670), **day düğün** "Gösterişli düğün" (DS: 1387), **dövet** "Düğün" (DS: 1568), **dumbucuk** "Düğün, eğlence" (DS: 1602), **duvan II** "Düğünün ikinci günü" (DS: 1614), **düğüşü günü** "Nikâhtan sonraki çarşamba günü" (DS: 1627), **dümbürtü** "1. Düğün, eğlence" (DS: 1629), **göreci** "Düğünün ertesi günü, paça günü" (DS: 2158), **hak günü** "Düğün günü" (DS: 2253), **heyhey II** "Düğün, eğlence, bayram" (DS: 2353), **kenderek [kendrek]** "Eğlence, düğün" (DS: 2741), **kenderek II** "Düğün" (DS: 2742), **oydüğün [toygat]** "Gösterişli, yemekli düğün" (DS: 3975), **pullu toy** "Paralı düğün" (DS: 4654), **sanad** "Düğün" (DS: 3534), **semet V** "2. Bir hafta süren düğünde cuma günü" (DS: 3579), **süphe** "Düğünden bir önceki gün" (DS: 3716), **takıl günü** "Düğünün başladığı ilk gün" (DS: 3808), **toy babası** "Düğün sahibi" (DS: 3975), **toy I** "1. Düğün" (DS: 4771), **urba görmek** "Düğün için çeşitli giyim eşyası satın almak" (DS: 4040), **vele II** "Düğün" (DS: 4094).

4.5.1. Düğün Çağrısı/Daveti İle İlgili Sözcükler

Türklerde evlilik törenine evlenenlerin yakınları başta olmak üzere komşular ve her iki tarafın değer verdiği kişiler davet edilir. Bu davetler genellikle sözlü ve birtakım ikramlar (şeker, çikolata, tatlı vb.) ile yapılırken günümüzde özellikle büyük yerleşim yerlerinde davetiye kartlarıyla yapılmaktadır. Bugün Anadolu coğrafyasının çeşitli yerlerinde düğüne davet eden kişiler *okuyucu ~ okucu ~ ohuyucu ~ ohucu* vb. sözcüklerle adlandırılmaktadır. Sözcüğün kökünde yer alan fiil eski Türkçede; ETY *okı-* "çağırarak, davet etmek" (Orkun, 2019: 824), Uyg. *okı-* "2. çağırarak, davet etmek" (Caferoğlu, 2015: 140), KB *okı-* "2. çağırarak" (Arat, 1947: 330)⁸, DLT *okı-* II "çağırarak" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 772) anlamlarında kullanılmaktaydı. Türklerde eskiden beri düğün daveti yapan bu kişilere ve düğüne davet edilenlere gönüllerini hoş tutmak için bir takım hediyeler verildiği görülmektedir. Buna örnek olarak Kutadgu Bilig'de yer alan; *bıçış⁹ kıl küçüñ yetse bıçıl ağı / usa tiş teri bir kesilsü çoğı* "hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş kirası ver; mümkün ise, diş kirası ver ki, gelenlerin ağızı kapansın" (Arat, 1947: 337)¹⁰ beyiti örnek verilebilir. Anadolu coğrafyasında da devam eden bu âdetler için ağzılarda kullanılan zengin bir söz varlığı bulunmaktadır:

azame [azeme] "Düğüne çağırarak kimse" (DS: 435), **danışık I** "2. Düğüne davet eden" (DS: 1361), **düğün okuyucu** "Misafirleri düğüne davet eden kimse" (DS: 1625), **düğürçü** "1. Misafirleri düğüne davet eden (kimse), 4. Düğün alayı" (DS: 1626), **dürü I** "5. Düğüne davet edilenlere düğün sahibi ve gelin tarafından verilen hediyeler, 7. Düğüne çağırılacaklara kumaş, koyun, koç, çevre göndererek yapılan çağrı, 11. Düğüne çağırılan kimseler" (DS: 1635), **fike II** "Düğün sahibi tarafından tutulan ve düğüne davet edilecek kimseleri bir takım tekerlemelerle çağırarak kadın" (DS: 1864), **gaalat** "Düğüne davet için gönderilen hediye" (DS: 1881), **geli II [gelig]** "Düğün çağırıcısı" (DS: 1977), **gelis [gelis II]** "Düğün çağırıcısı" (DS: 1983), **gezici** "Düğün davetçisi" (DS: 2023), **hıldırğan** "Çağırarak, davetçi" (DS: 2358), **hındırğan [hındırğan]** "Düğün davetçisi" (DS: 2364), **indekçi** "Düğün çağırıcısı" (DS: 2539), **kelis gezmek** "Çağırarak kadın kapı kapı gezmek, düğüne çağırarak" (DS: 2733), **kelişçi** "Düğüne çağırarak bulunan kadın, çağırarak" (DS: 2733), **nemer** "Güvey evinin düğün çağrısı için dostlarına verdiği küçük armağanlar (mendil, limon, portakal vb.)" (DS: 4605), **ohuntu** "1. Düğün çağrısı, 2. Düğün çağrısı ile birlikte gönderilen armağan" (DS: 3273), **ohuntu göndermek** "Düğüne çağırarak" (DS: 4611), **ohuyucu [ohucu]** "Düğüne çağrı yapan kadın" (DS: 3273), **ohuyuntu [oku -2, okuluk, okunculuk]** "Düğün çağrısı yapılan kimselere verilen çay şekeri, kibrit vb. küçük armağanlar" (DS: 4611), **oku [okuma, okundu, okuntu -1, okuyuntu -2]** "1. Küçük armağanlarla

⁸ 3257. beyit

⁹ "Büyüklerin konukluğuna, düğüne davetine gidenlere verilen ipekli kumaş, hediye" (Maimaitailı, 2013: 116).

¹⁰ 4661. beyit

yapılan düğün çağrısı" (DS: 3275), **okucu [okuntucu, okuyucu, okuyucu]** "1. Düğüne çağrı yapan (kimse), 2. Düğüne dışarıdan gelen yabancı" (DS: 3275), **okumak [okundu göndermek, oku vermek]** "Düğüne çağırarak" (DS: 4611), **okumak** "Düğün, mevlit vb. yerlere çağırarak" (DS: 3276), **okuncu [okunculuk]** "Düğüne çağırarak için gönderilen armağan (şeker, mendil, terlik, mum vb. küçük şeyler)" (DS: 3276), **okuntu** "Düğün çağrısı" (DS: 4611), **okunuk [okulu, okuyuntu -1]** "Düğün ya da bir yere çağrılmış olan" (DS: 3276), **okuyucu [oheyci, oku -1, okucu]** "Düğün çağrıcısı (genellikle kadın)" (DS: 4611), **okuyuntu** "Ekmek, çörek, şeker vb. küçük armağanlarla yapılan düğün çağrısı" (DS: 4611), **saçı** "3. Düğün çağrısı olarak gönderilen kibrit" (DS: 3508), **saçu** "Düğün çağrısı" (DS: 4660), **sanıdak** "Düğüne çağrılmadan gelen adam" (DS: 3537), **yolaça** "Nişandan sonra yapılan çağrı" (DS: 4288), **yolluğ, yolluk III** "4. Düğüne çağrılacak kişiye götürülen armağan" (DS: 4290).

4.5.2. Düğünden Önce, Sonra ve Düğün Esnasında Oynanan Oyunlar ve Yapılan Eğlencelerle İle İlgili Sözcükler

Anadolu coğrafyasında yapılan düğünlerde çeşitli ve geleneksel oyunlar bulunmaktadır. Bu oyunlar yöreden yöre farklılık gösterdiği gibi kına, nişan, çeyiz gibi evlilik sürecinin aşamalarında da farklıdır. Fakat bunlar içerisinde en yaygın ve neredeyse her yörede ortak olanı halaydır. Bu başlık altında Anadolu coğrafyasında düğünlerde ve törenlerde oynanan oyunlar ve bu oyunlar için kullanılan söz varlığına yer verilmiştir:

arap oyunu "Düğünlerde büyükler tarafından oynanan eğlenceli bir oyun" (DS: 299), **atalık II** "Düğün haftasının perşembe sabahı şafak sökerken aile halkının ve yakınlarının davul zurna ile oynadıkları oyun" (DS: 365), **boya gecesi** "Kız evinde gelinin saçları boyanırken yapılan eğlence" (DS: 744), **çevrim II** "Düğünlerde geceleri meşale yakıp etrafına toplanarak oynanan oyun" (DS: 1154), **dalabur I** "2. Düğünlerde gece köy meydanında yakılan ateş" (DS: 1334), **darabul** "Köy düğünlerinde geceleri, ateş etrafında, davul, zurna ile oynanan oyun" (DS: 1365), **depki IV** "Halay" (DS: 1430), **esdece** "Düğün ve toplantılarda herhangi bir oynarken onu destekleme anlamında söylenir" (DS: 1778), **esevele** "Düğünlerde söylenen mâni" (DS: 1781), **esir almaca** "Düğünlerde oynanan bir halk dansı" (DS: 1782), **gelin yanı [gelin yanısı I]** "Düğünün ertesi günü yapılan eğlence" (DS: 1982), **göçek I** "Köy delikanlı ve kızlarının düğünlerde oynadıkları bir çeşit oyun" (DS: 2121), **görüşük** "1. Nişanlı kızın evinde bir gece için, oğlan tarafıyla tanışmak üzere yapılan eğlenti" (DS: 2164), **gülbenk** "Düğünde silâh patlatarak yapılan eğlence" (DS: 2217), **gündüz** "Gelinin gideceği sabah yapılan oyunlu eğlenti" (DS: 2227), **heleke III** "Düğün eğlencesi" (DS: 2331), **helhele çağırarak** "Düğünlerde şarkı söylemek" (DS: 2333), **heng etmek** "1. Düğünlerde eğlence düzenlemek, eğlenmek" (DS: 4517), **kadı IV** "1. Düğünlerde oyun çıkarmak için kız evinden oğlan evine giden kimse" (DS: 2590), **kılvan** "Düğünün ertesi günü köy kız ve gelinlerinin gelin evinde yaptıkları eğlence" (DS: 2801), **marala** "Gece, düğün evinin yakınında yakılan ateş" (DS: 3127), **maşala III** "1. Düğünün ikinci gecesi meydana ateş yakılarak yapılan eğlence, 2. Düğünlerde, köy meydanında yakılan ateş" (DS: 3134), **mehenk** "Düğünde eğlence" (DS: 3151), **nanay** "Düğünlerde çalgısız olarak türküyü oynanan bir halk oyunu" (DS: 3238), **odaşenliği** "Düğün gecesi yapılan eğlenti" (DS: 3264), **paça V** "Düğünün ertesi günü yapılan eğlenti" (DS: 3375), **samah I** "Düğünde yapılan eğlence" (DS: 4667), **sandık gecesi [sandık gicesi]** "Salı gecesi erkek evinden geline gelen sandık için yapılan eğlence" (DS: 3536), **sarmaşık** "Gelin olacak kızın arkadaşlarıyla yaptığı kır eğlencesi" (DS: 3547), **semet V** "3. Düğünde oynanan yumurta oyunu" (DS: 3579), **seymen** "2. Düğünlerde belirlenen ereğe yapılan silah atış eğitimi" (DS: 4686), **suñsuñ** "Düğünlerde ateş çevresinde dönerek oynanan oyun" (DS: 3697), **sürükleme** "Düğünlerde oynanan bir çeşit oyun" (DS: 3723), **şapbanca** "Düğünlerde, karnına dümbelek bağlayarak çalan kimse" (DS: 3743), **şolulu** "Düğün ve şenliklerde erkeklerin oynadıkları bir oyun" (DS: 3790), **tey** "Düğün eğlencesi" (DS: 3903), **tura V** "2. Düğünlerde oynanan bir çeşit oyun" (DS: 3994), **vele** "Düğünde güvey evinden gelin evine gelen konukların yaptıkları oyun, gösteri ve konuşma" (DS: 4803).

4.5.3. Gelin Alma ve Düğün Alayı İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında Anadolu coğrafyasında *gelin alma* ve *düğün alayı* âdeti ile ilgili kullanılan sözcüklere yer verilmiştir:

baskıncı “Kına gecesinde ellerinde meşale, fenerlerle ve davul çalarak erkek evine baskına giden kız evinde bulunanlar” (DS: 543), **başdüşü** “Gelin almak için kız evine atlı giden kadınların başkanı” (DS: 557), **büyük kına** “Gelin alma günü” (DS: 832), **celep III** “Düğün alayı” (DS: 878), **cıccı** “Düğün evine gelinin köyünden giden düğüncüler” (DS: 894), **dönürüş** “Gelin alayı” (DS: 1586), **düğüncü** “2. Düğün alayına katılanlar” (DS: 1625), **düğüşü** “2. Gelin almaya gelen kimseler” (DS: 1626), **dünürşü [dünüş -1]** “2. Gelin almaya giden kadınlar” (DS: 1633), **düvür gitmek** “2. Gelini getirmeye gitmek” (DS: 1642), **gaygay I** “Düğün alayı” (DS: 1945), **gelin göçürmek** “Gelini güvey evine götürmek” (DS: 4507), **gelinci II [gelinçi]** “Gelini babasının evinden almaya gelen düğün alayı” (DS: 1979), **hakçı** “Gelin almaya gelenler” (DS: 2253), **ırama** “Düğüne giden davetli topluluğu” (DS: 2481), **kılavan I** “Düğün halkı” (DS: 2793), **oğuncu** “Düğüncülerin, çiftçilerin ya da başka bir topluluğun önünden giden, öncü” (DS: 3270), **sağmen** “2. Düğüne gelen konuklar” (DS: 4662), **selmen II** “Seymen, düğün alayının başı” (DS: 3577), **seyman [seymen -1]** “Düğünde yerel giysiler giyinmiş genç topluluğu” (DS: 4686), **seyman** “2. Güveyi gezdiren delikanlılar” (DS: 3598), **seymen [sağmen, samen -4, saymana, segmen, semen II -2, seymen, seyman -1, seymene]** “1. Köyden köye gelin almaya giden güvey yanlısı, atlı, davullu, zurnalı, silahlı ve cepken giyinmiş delikanlı alayı” (DS: 3598), **seymen başı** “Gelin almaya giden delikanlıların başkanı” (DS: 3598), **simen I** “1. Düğün alayı, 2. Düğün alayı önünde götürülen bayrak” (DS: 3636), **tahtıraman [tahtırvan]** “Eskiden gelinleri babası evinden alıp götürmeye yarayan atlı araba” (DS: 3804), **testemel** “Düğün alayının önünde giden atlı” (DS: 4755), **üzengilik II** “Gelin almaya gelenlerden alınan bahşiş” (DS: 4084), **zırzop** “Gelin alayına eşlik eden delikanlılardan her biri” (DS: 4390).

4.5.4. Düğünde Düzeni Sağlayan Kişiler İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında Anadolu coğrafyasında düğün günü düzeni sağlayan, gelin, damat ve düğünü yapan ailelere yardımcı olan ve onlara yol gösteren kişiler için kullanılan sözcüklere yer verilmiştir:

bayraktar [bayrakter] “Düğünü idare eden (kimse)” (DS: 583), **çeki VII** “Düğünlerde oyuna kaldıran kimse” (DS: 1112), **değneki** “Düğünlerde düzeni sağlayan efe” (DS: 1403), **gıvılcı** “Düğünlerde yakılan ateşin çevresine toplanan insanları kovalayan adam” (DS: 2061), **hacana** “Düğünde geline önderlik eden kadın” (DS: 2247), **kevan** “Evi, düğünü, çağrılıları ağırlayan, yöneten kadın” (DS: 4549), **kına yengesi** “Düğünlerde yol gösteren kadın” (DS: 2806), **köfteci** “Düğünlerde koruyucu baş hizmetçi, yasakçı” (DS: 2949), **sadıç [saduç, sağmen -1]** “2. Düğünde geline ya da güveye yol gösteren, önderlik eden” (DS: 4661), **tongur IV [tongür, tonkar]** “Düğünleri yöneten kimse” (DS: 3960), **zırzop III** “Düğünlerde hizmet eden köy delikanlısı” (DS: 4381).

4.5.5. Gelinin Süslenmesi ve Onlara Yardım Eden Kadınlarla İle İlgili Sözcükler

Gelinin düğün için hazırlanması, süslenmesi ve bu konularda onlara yardımcı olan kadınların olması eski Türk âdetlerinden biridir. Gelinlere yardım eden ve destanlarda *yenge* olarak adlandırılan bu kadınlar özel bir öneme sahip olup evlenen kıza düğün sırasında eşlik eder ve onlara her konuda yardımcı olur (Özdemir, 2021: 38). Bu yardımları karşılığında da para, altın, kumaş vb. kıymetli şeylerle ödüllendirilirler. Sayıları genellikle kırk olan bu kadınlara Köroğlu, Bozcigit, Alpamış, Manas gibi Türk destanlarında sıklıkla söz edilmektedir (Aça, 2002: 286-291; Arkan, 2007: 634; Ögel, 2010: 518; Üçüncü, 2006: 77-79). Bu başlık altında Anadolu coğrafyasında yapılan düğünlerde; gelinin hazırlanması, onlara yardım eden kadınlar ve bu kadınlara verilen hediyelerle ilgili sözcüklere yer verilmiştir:

baş dermek I “4. Gelinin başını süslemek” (DS: 556), **baş düzmek I** “Gelin başı süslemek” (DS: 4446), **başını bağlamak V** “Gelinin başını süslemek” (DS: 560), **bezekçi** “Gelin süsleyen kadın” (DS: 650), **çarşılıbilir** “Gelinin gereksinimlerini almakta yetenekli, güvey yanlısı kimse” (DS: 4476), **düğüşçü** “Düğün gecesini damat gelene kadar gelinin yanında bulunan kadın, yenge” (DS: 1626), **düğüşü** “1. Gelinin giyinmesine yardım eden kadın” (DS: 1626), **dünürşü** “3. Gelinin yanında bulunan yenge” (DS: 1633), **düzen hakkı** “Gelini süsleyen kadına verilen para” (DS: 1645), **düzenci** “Gelin olacak kıza süsleyen kadın” (DS: 1645), **düzücü** “2. Gelini süsleyen (kadın)” (DS: 1647), **fitoz I [fittoz]** “Gelinlerin başlarına çevre ile yapılan hotoz şeklinde saç biçimi” (DS: 1874), **gelin pırlaklanmak** “Gelin süslenmek” (DS: 1982), **soldıç** “Gelinin sol yanındaki arkadaşı” (DS: 3660), **takkalamak** “Gelin başı süslemek, düzeltmek” (DS: 3809), **talek** “Gelini

süsleyen kadın" (DS: 3815), **telci** "Gelin başı süsleyen kimse" (DS: 3868), **yazmak V** "Gelin yüzü süslemek" (DS: 4219), **yenge** "1. Geline kılavuzluk eden kadın" (DS: 4245), **yüz yazıcı** "Gelinlerin yüzüne tel yapıştıran" (DS: 4339).

4.6. Evlilik Anlaşmaları ve Toplantılarıyla İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında Anadolu ağzlarında *nişan*, *düğün*, *kına* gibi evlilik sürecindeki her bir aşama için yapılması gereken işlerin konuşulduğu toplantılar ve evlilik ile ilgili maddi unsurlar üzerine yapılan anlaşmalar için kullanılan söz varlığı yer almaktadır:

ağırlık bitirmek "Düğünden önce kız ve oğlan tarafı bir araya gelerek, yapılacak işler hakkında konuşmak, anlaşmaya varmak" (DS: 91), **ara kesmek I** "Nişandan önce söz kesmek, kız tarafı ile anlaşmak" (DS: 295), **boya günü** "Kına gecesinden iki gün önce mazi, düz, rastık taşından geline boya hazırlamak için yapılan toplantı" (DS: 744), **danışık asmak** "Düğün yapacak olan, düğün hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için memleketin ileri gelenlerini yemekli bir toplantıya çağırmak" (DS: 1361), **danışık I** "1. Düğün yapacak olanın danışmak için komşularını davet ettiği toplantı" (DS: 1361), **düğün dileği** "Nişandan sonra düğün gününü kararlaştırmak için erkek evinden kız evine gelen büyüklerin kızın büyükleri ile konuşması" (DS: 1625), **dünürlük** "2. Kız tarafı ile söz kesmek için yapılan toplantı" (DS: 1632), **gelin duvağı** "Cuma günü gelini görmek için yapılan toplantı" (DS: 1980), **gelin yüzü [gelin yolu]** "Gelin geldiğinin ertesi günü gelini görmek için yapılan toplantı" (DS: 1982), **gelinertesi [gelingiti, gelinkiti]** "Gelin geldiğinin ertesi günü, gelini görmek için yapılan toplantı" (DS: 1980), **gulvan** "Düğünlerde zifaktan sonra kadınlar tarafından yapılan eğlence, toplantı" (DS: 2044), **günsalık** "Düğün için kararlaştırılan zaman" (DS: 2230), **havala II** "Düğünde son gün yapılan toplantı" (DS: 2308), **kesim kesmek** "1. Düğün, nişan için erkek ve kız aileleri anlaşmak" (DS: 4548), **löker I** "Gelin olacak kıza arkadaşlarının yaptığı yemekli toplantı" (DS: 3090), **sözkesti [sözkestik]** "Nişandan önce yapılan küçük toplantı" (DS: 3685), **teklim yemeği** "Köylerde, düğün sahiplerinin giderlerine katılma biçimini saptamak amacıyla yakınlarının yaptıkları yemekli toplantı" (DS: 3866).

4.7. Evlilik Sürecinde Yapılan Törenler İle İlgili Sözcükler

Türklerde evlilik süresince uygulan birtakım törenler bulunmaktadır. Bunlar genellikle *gelin uğurlama*, *gelin alma*, *gelin hamamı* gibi gelin etrafında gelişen törenlerdir. Bu törenlerdeki asıl amaç gelin ve damadın evliliklerini mutlu ve huzurlu bir şekilde sürdürme temennisinden kaynaklanmaktadır. Bu başlık altında Anadolu coğrafyasında uygulanan törenler ve bunlara ait söz varlığı yer almaktadır:

baş çatması "Hamam günü gelin yıkanırken yapılan tören" (DS: 555), **baş dermek I** "2. Gelin getirmeye gitmeden önce sağdıçla güvey bir arada olarak halkla beraber tören yapmak" (DS: 556), **baş övmek**, **baş öğmek** "Geline, oğlan evinde çalgıcılar ve yenge tarafından öğütlü sözler söyleme töreni" (DS: 564), **beklik IV** "Nişanda söz kesiminden sonra yapılan merasim" (DS: 604), **donanmak** "Düğün yapılacağı gün gelin çıkmadan bir saat önce damadı evin ya da köyün meydanına getirip dualar okuyarak yapılan el öpme töreni" (DS: 1558), **güveyi donatmak [güveyi düzmek]** "Damadı giydirme töreni" (DS: 2241), **hak III** "Gelin alma töreni" (DS: 2253), **kına ezme** "Kına gecesini, misafirler dağıldıktan sonra akrabalar arasında yapılan tören" (DS: 2805), **oturma** "2. Çarşamba günü kız evinde yapılan tören" (DS: 3298), **öğdül III** "3. Düğünlerde nişan atma töreni" (DS: 3314), **öğmek II** "Gelini uğurlama töreni yapmak (genellikle gece)" (DS: 4621), **sandığönü** "Salı günü güvey evinden gelin evine gönderilen, içinde süs ve giyim eşyası bulunan sandık için yapılan tören" (DS: 3536), **semet V** "1. Düğünün ikinci günü gelini görmeye gitme töreni" (DS: 3579), **sepi I** "Düğünlerde yapılan bir çeşit tören" (DS: 4683), **şirincelik** "Nişan için yapılan şerbet töreni" (DS: 3784), **takı günü** "Düğün sırasında konukların geline armağanlarını vermek için tören yapılan gün" (DS: 3807), **tarçın** "Evlenen kızın, baba evine ilk kez gelme töreni" (DS: 3833), **tohum günü** "Gelinin mutluluğunu sağlayacağı inancıyla düğünden bir hafta önce kız evinde yapılan tören" (DS: 3945).

4.8. Evlilik Sürecinde ve Sonrasında Uygulanan Diğer Gelenek ve Görenekler İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında, Anadolu coğrafyasında gerek evlilik sürecinde gerek evlilik sonrasında gerçekleştirilen çeşitli âdetler, geleneksel uygulamalar ve bu uygulamalarda kullanılan *eşya*, *yiyecek*, *para*, *tahıl* vb. şeyler ile

İlgili ağzlardaki söz varlığına yer verilmiştir. Tespit edilen örneklerden hareketle Anadolu'daki evlilik ile ilgili çeşitli gelenek ve göreneklerin genellikle toplumsal birlik ve beraberliği sağlamak, evlenenlerin kötülüklerden ve nazardan korunmaları, bolluk ve bereket içinde yaşamaları, mutlu ve huzurlu bir evlilik sürdürmeleri amacıyla yapıldığı söylenebilir:

alğış ayak “Düğünlerde kullanılan ve üzerine iyi temennilerde bulunulan boza tası” (DS: 215), **asgı** “3. Gelin alayındaki at, araba, otomobile bağlanan armağan kumaş, havlu vb. nesnelere” (DS: 4425), **ayak dönme [ayah dönümü, ayak dönümü]** “Gelinin, evlendikten on beş gün sonra baba evine ilk gidişi âdeti” (DS: 402), **ayak döşegi [ayah eni, ayak eni -1]** “Nişan takılırken kızın ayağının altına serilen kumaş” (DS: 402), **ayak eni** “2. Evlenen kız baba evinden çıkarken ayaklarının altına güvey tarafından serilen kumaş” (DS: 402), **başına çevirmek, başına sallamak** “Geline getirilen hediyeleri gelinin başı üstünde davetlilere göstermek” (DS: 559), **çeper kurmak [çeper girmek]** “Gelin geçerken önüne ip gererek bahşiş istemek” (DS: 1142), **çığırdım** “Düğünlerde, davetlilerin verdikleri bir hediye, üç beş kat fazla olarak söyleme geleneği” (DS: 1161), **dakıya tutmak** “Düğünde gelen hediyeleri gelin veya damadın yanında göstermek” (DS: 1331), **ebede** “2. Düğünde geline getirilen armağanlar gösterilirken söylenen söz” (DS: 1652), **ekmek karıştırmak** “Düğünden bir hafta sonra kız evinden el öpmek için oğlan evine gitmek” (DS: 1696), **elöpe** “Düğünün ertesi günü gelinin, gelen kadın misafir ve çocukların elini öpmesi” (DS: 1726), **evkutluğu** “El öpmeden sonra kız tarafının oğlan evine gitmesi” (DS: 1810), **gelbere II** “Düğünde ilk gün güveyin ve sağdıçın evine asılan, üzeri bayrak, portakal, üzüm, iğde ile süslü çam dalı” (DS: 1971), **gelin cevezi** “Gelin attan inerken sağdıçın başından saçılan çerez” (DS: 1979), **gelin uğuru [gelin uğru]** “Gelin, damadın evine giderken duvağı üzerinden serpilip un, üzüm vb. şeyler” (DS: 1982), **gelingöre gitmek** “Hediye olarak gelin görmeye gitmek” (DS: 1980), **gelingöre II** “Gelin geldiğinin ertesi günü yapılan ziyaret” (DS: 1980), **gelinlik tutmak [gelinlik etmek]** “Gelin bir zaman kocasının akrabalarının yanında başını örtmek, konuşmamak” (DS: 1981), **gelinniyh I** “Gelinin bir zaman kocasının akrabalarının yanında konuşmaması âdeti” (DS: 1981), **gezeleme** “Düğünden sonra gelinin ve damadın akrabalarına yaptıkları ziyaret” (DS: 2021), **gezgiç** “2. Düğünden sonra her iki tarafın birbirlerine yaptıkları ziyaret” (DS: 2023), **görme I** “1. Nişandan sonra güvey annesinin, kendi akrabalarıyla kızı görmeye gelmesi” (DS: 2162), **görüş yapma** “Nişandan sonra, oğlan tarafının kızı görmeye gitmesi” (DS: 2164), **görüştürme** “Kızı nişanlandıktan sonra kayınvalide ya da diğer büyüklerin yanına çıkarma” (DS: 2164), **güvey gezdirmek** “Sağdıç güveyi hamamdan sonra kırdan gezdirmek” (DS: 2241), **güvey seyramı** “Güveyin arkadaşlarıyla kırdan gezmesi” (DS: 2241), **hamama dayanmak** “Gelin hamama gitmek” (DS: 2263), **havala günü** “Gelin geldikten sonraki ilk gün, duvak günü” (DS: 2308), **kızardı** “Düğünden sonra, gelinle güveyin el öpmek ve baklava yemek için kız evine gitme geleneği” (DS: 2862), **koltuğa vermek** “Düğün töreninde gelini güveyin koluna vermek” (DS: 2911), **lopa II** “Köy düğünlerinde, kız ve oğlan sağdıçlarının evinde çitanın üzerinde meyve dizilerek yapılan şah'ın, gece kız ve oğlan evlerine götürülürken aydınlatma aracı olarak kullanılan, sopaya geçirilip gaza batırılmış tezек parçası” (DS: 3086), **mevlut sepkisi** “Nişan törenlerinde şeker sunulduktan sonra özel şişelerle serpilip koku” (DS: 3175), **nal çakma** “Düğünlerde oyun oynarken sık sık ayağı kayanlara, kaymasına engel olunacağı inancıyla yapılan töre” (DS: 3235), **onbeşhamamı** “Gelin güvey hamamı” (DS: 3282), **özne gomağ** “Düğünden sonra, ilk gece güveyi gelinin yanına getirmek” (DS: 4631), **pazarlık kesme** “Düğünden birkaç gün önce oğlan evinin kızı yapacağı giysileri almak için kız ve oğlan ailelerinin birlikte şehre inmeleri” (DS: 3417), **saçı** “2. Gelinin başına saçılan şeker, arpa ve para gibi şeyler, 4. Armağanlar gelinin başı üstünde tutulan tepsiye konularak yüksek sesle konuklara gösterme geleneği” (DS: 3508), **saçı saçmak** “Gelinin başına para serpmek” (DS: 3509), **saçkı III** “Düğün günü gelinin havaya saçtığı buğday (ambara birkaç tane atılırsa bolluk, bereket olduğuna inanılır)” (DS: 3509), **samat günü** “Cuma günü yapılan gelin yazma günü” (DS: 3531), **sarmaşmak** “1. Gelin olan kız evlendiğinin ertesi günü akrabalarını görmeye gelmek” (DS: 3547), **semer II** “Düğün evinde sıralanarak oturuş” (DS: 3579), **sini okuntusu** “Oğlan evinin kız evine gönderdiği sini içinde gelin giysilerinin eve gelişi nedeniyle konuklara şerbet sunma” (DS: 3641), **söğleme tutmak** “Yeni gelin konuşmamak” (DS: 3674), **süzülmek II** “Yeni gelin ayakta durmak” (DS: 3731), **şeker ısırtma** “Düğün haftası içinde çarşamba günü duvak altında getirilen şekerin dağıtılması” (DS: 3757), **şerbet başı** “Gelin evinin gönderdiği şerbet bardağına oğlan evinin altın bağlayarak geri göndermesi” (DS: 3762), **şipindirik** “Gelini at üstünde götürürken görünmesin diye

çevresine çadır gibi gerilen kilim" (DS: 3782), **şükrançalık** "Gelin, güvey evine giderken güveyin pencereden gelinin başına saçtığı para ve çerez" (DS: 3794), **tahıl III** "Evde düğün olacağını belirtmek amacıyla bir ay önceden asılan bayrak" (DS: 3801), **tavuklama** "Düğünde sağdıç için gelen yemişleri bekar arkadaşların toplanarak yemeleri töresi" (DS: 3850), **tömbek IV** "Gelin çıkarken başına konulan süslü sepet" (DS: 3980), **tutma III** "Konukların götürüldüğü düğün hamamı" (DS: 4000), **uğur kesmek** "2. Güveyle gelinin yolunu kesmek" (DS: 4783), **üçgünleme** "Yeni gelin, üç gün sonra el öpmeye gitme" (DS: 4056), **velime** "1. Gelin getiren evin, ölülerinin canı için verdiği yemek" (DS: 4095), **yasak savmak** "2. Evlenme nedeniyle iki ya da üç gün kutlamaya gelenleri ağırlamak" (DS: 4191), **yaşmak tutmak** "Gelin, kocasının yakın akrabaları yanında fısıltıyla konuşmak" (DS: 4198), **yedi** "Düğünden yedi gün sonra, kaynatanın yaptığı çağrı" (DS: 4220), **yunak evi** "Düğünde gelini ya da güveyi yıkama törenini yapan ev" (DS: 4319).

5. Evlilik İle İlgili Maddi Unsurlar

Anadolu ağızlarında evlilik ile ilgili maddi unsurları ifade etmek için kullanılan oldukça zengin bir söz varlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında listelenen sözcükler Anadolu coğrafyasında söz kesimi, nişan, kına, düğün gibi evlilik aşamalarındaki maddi unsurları içermektedir. Bu unsurları genellikle; başlık parası, gelin ve damadın evlilik sürecinde birbirlerine verdikleri hediyeler, evlenenlere ailelerinin ve yakınlarının verdiği hediyeler, düğün için harcanan paralar ve verilen bahşişler, gelinin kullandığı kıyafetler vb. oluşturmaktadır. Türk geleneklerinde eskiden beri görülen bu uygulamalardaki temel amacın yardımlaşma olduğu söylenebilir. Eski Türklerde erkek tarafının kız ailesine *kalın* verme zorunluluğu olmasına karşın *kalın* vermeden yapılan evliliklerin de olduğu görülmektedir. Eski Türk yazıtlarından olan Süci yazıtındaki: *inim yēti, urım üç kızım üç erti ebledim oğlumun, kızımın kalınsız bērtim...* "yedi küçük erkek kardeşim, üç erkek evlâdım, üç kızım vardı, oğlumu evlendirdim. Kızımı kalınsız verdim..." (Orkun, 2019: 156)¹¹ ifadesinden de anlaşılacağı üzere *kalın* vermeden yapılan evliliklerin de olduğu görülmektedir. Kalın sözcüğü ETY *kalın* "çeyiz" (Orkun, 2019: 835); *kalın* "başlık" (Ölmez, 2015: 351), DLT *kalın* "kalın (mihir)" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 679) anlamlarında kullanılmaktadır. Günümüzde ise *kalın* sözcüğü yerine başlık parası ifadesi kullanılmaktadır. Fakat *kalın* sözcüğünün başlık parası olup olmadığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlar arasında genel kabul gören görüş ise *kalın*'ın başlık parası değil, babanın oğullarına verdiği "evlenme payı" olduğu yönündedir.¹²

5.1. Söz Kesme/Alma ve Nişan İle İlgili Maddi Unsurlar

5.1.1. Söz Kesimi ve Nişanda Verilen veya Alınan Hediyeler İle İlgili Sözcükler

alça III "Erkeğin nişanlısına verdiği hediye" (DS: 208), **askılık II** "Oğlandan, kıza gönderilen nişan hediyeleri" (DS: 344), **atgı IV [atkı III]** "Nişan törenlerinde kıza getirilen hediye" (DS: 368), **atgılı nişan** "Ortaya serilen bir çarşaf içerisinde gelen davetlilerin hediyelerini attıkları nişan töreni" (DS: 368), **bacı yolu** "Söz kesiminde amca ve dayıya verilen hediyeler" (DS: 458), **baş çevresi** "1. Nişan takılırken davetliler tarafından kızın başında döndürülerek verilen hediye" (DS: 555), **beklik** "Söz kesilen kıza takılan takı" (DS: 4452), **boğu I [bohca I, bohça I -5]** "Nişanlı kız tarafından erkeğe gönderilen hediye bohçası" (DS: 730), **bohça I** "2. Nişanlı kızlara oğlan evinin gönderdiği hediye, 3. Nişanlı kız ve erkeklerin birbirine verdikleri hediyeler" (DS: 731), **dakı [dahıntı, dakgı, dakkı]** "1. Nişan ve düğünde geline takılan ziynet" (DS: 1331), **dutu I** "1. Nişanlanan kızla erkeğin birbirlerine verdikleri hediyeler" (DS: 1613), **gelingöre I** "1. Nişan hediyesi" (DS: 1980), **gelinlik göre** "Oğlan tarafının nişanlı kıza götürdükleri hediye" (DS: 1981), **görme I** "2. Nişandan sonra hediye götürme" (DS: 2162), **görümlük [görümnük -1, 2; görüme]** "1. Nişanlanan kız ilk kez görmek için gidildiğinde oğlan tarafından kıza takılan ya da verilen armağan, yüzgörümlüğü" (DS: 2163), **honça I** "5. Oğlan evinden kız evine giden nişan hediyesi" (DS: 2402), **ilişik bırakmak** "Nişanlanan kıza ilk hediyesini götürmek" (DS: 2527), **inandık** "Nişan töreninde her iki tarafın birbirlerine verdikleri armağan" (DS: 2537), **kat IV** "Nişanlıya gönderilen armağan" (DS: 2681), **kesen** "2.

¹¹ Süci yazıtı, 6. ve 7. satırlar

¹² Kalın sözcüğünün anlamıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erkul, (2002:63), Yüksekaya (2004: 396-406), Yücel (2010: 1-4), Mandaloğlu (2013: 142-145; 2022: 490;).

Evlenme sözü kesen kız ve erkek evinin birbirine gönderdikleri armağan" (DS: 3685), **pazar harcı** "Nişanlanan kıza götürülen armağan" (DS: 3417), **pusat IV** "1. Güveyin geline gönderdiği nişan armağanı" (DS: 3490), **süthakkı** "Nişanda, oğlan evinin, kız annesine getirdiği armağan" (DS: 3726), **şekerbaşı II** "Nişanda, kız evinden gönderilen armağan" (DS: 3757), **şitari** "1. Söz kesmede anaya armağan edilen kumaş" (DS: 3788), **tevkür** "Nişanlı kıza takılan altın yüzük, küpe vb. armağanlar" (DS: 3903), **tutu II** "1. Nişanlılara tarafların gönderdiği armağan" (DS: 4001), **yanık II [yanıt]** "1. Nişanlı yanların birbirine gönderdikleri armağan" (DS: 4167), **yoklamak I** "1. Nişanlılar ve aileleri birbirlerine armağan vermek" (DS: 4287), **yön yöş** "1. Nişanlılıkta, iki yanın birbirlerine gönderdikleri armağanlar" (DS: 4308).

5.1.2. Nişanda Verilen/Alınan Bahşış ve Para İle İlgili Sözcükler

apandi "Düğünlerde, nişanlarda ve davetlerde alınan bahşış" (DS: 283), **çıkarma III** "Düğün ve nişan törenlerinde erkek tarafından gelen adamlarla kızın babasına ve kardeşlerine, kız tarafından da erkek tarafına karşılık olarak gönderilen bahşış" (DS: 1165). (Erkul, 2002: 63).

5.1.3. Nişandan Önce, Sonra ve Nişan Sırasında İkrâm Edilen Yiyecek ve İçecekler İle İlgili Söz Varlığı

barmak III "Nişan ve dikiş kesme merasimlerinde yapılan bir çeşit ekmek" (DS: 534), **dünür pidesi** "Nişanlıların birbirlerine gönderdikleri ekmek" (DS: 1632), **kalk git kahvesi** "Söz kesildikten sonra kız istemeye gelenlere verilen kahve" (DS: 2609), **keleş III** "Nişanlı gençlerin düğünden önce dostlarına ve akrabalarına verdikleri yemek" (DS: 2730), **sini** "Nişanda kız evine götürülen şeker tepsisi" (DS: 4697), **şirinlik I [şirince, şirinniyh]** "Nişan töreninde içilen şerbet ve yenilen meyve" (DS: 3784), **şirinniyh** "Nişan töreninde tutulan şeker, çikolata, lokum vb. yiyecekler" (DS: 4728).

5.2. Kına İle İlgili Maddi Unsurlar

5.2.1. Kınada Verilen veya Alınan Hediyeler İle İlgili Sözcükler

dakı "5. Gelin evlenmeden bir gün evvel kız evinde yapılan kına töreni ve bu törende getirilen hediyeler" (DS: 1331), **kına basması** "Kına gecesi geline verilen armağan" (DS: 2804), **kına kağnısı** "Kına günü oğlan evinin hazırladığı armağanları içine koyarak gelin evine getirdikleri kağnı" (DS: 2805), **kırkım II** "Gelin olacak kıza kına gecesi arkadaşlarının verdiği armağan" (DS: 2829).

5.2.2. Kınada Kullanılan Eşya ve Kıyafetler İle İlgili Sözcükler

çıkma V "Kına yakılırken ellere, ayaklara bir takım nakışlar çıkarmak için oyulmuş muşamba" (DS: 1170), **elin mumu** "Kına gecesinde gelinin çevresinde yakılan renkli, burğu biçiminde mumlar" (DS: 4493), **ginakica** "Kına çiçeği" (DS: 2079), **kına taşı** "Gelin ve güveye kına yakmak için kullanılan tas" (DS: 2806), **takadon** "Kına gecesinde kızların giydiği sırmalı giysi" (DS: 3805), **vele I** "2. Gelinlerin kına çaputu" (DS: 4094), **velvele II** "Kına çiçeği" (DS: 4095).

5.3. Düğün İle İlgili Maddi Unsurlar

5.3.1. Düğünden Önce, Sonra ve Düğün Esnasında Verilen/Alınan Hediyeler İle İlgili Sözcükler

ana topu "Düğünde, kız tarafına gönderilen hediye kumaş" (DS: 253), "3. Düğünde anaya alınan armağan" (DS: 4418), **baba yolluğu** "Düğünde oğlan evinin, kızın babasına aldığı hediye" (DS: 451), **bohça I** "4. Evlenenlerin karşı taraf hısmalarına gönderdikleri hediyeler" (DS: 731), **bağışlama** "Gelin, güvey evine gelince at ya da arabadan inmesi için kaynananın, kayınbabanın armağan ettiği hayvan, mal vb." (DS: 4440), **çek IX** "Düğüne götürülen hediye" (DS: 1112), **dakı [dahıntı, dakğı, dakkı, daku]** "1. Nişan ve düğünde geline takılan ziynet, 2. Düğünde gelen hediye" (DS: 1331), **damazluğ** "2. Gelin kapıya geldiği zaman güveyi evinden istenen hayvan" (DS: 1350), **dutu I** "3. Dul kadının evlenmek için söz verdiğini bildirir hediye" (DS: 1613), **dürü I** "2. Düğün hediyesi" (DS: 1635), **ebede** "3. Düğün günü geline verilen

armağanlar" (DS: 1652), **el öpmelik [el öhmelig, el öpümlük]** "Gelin ya da güveye, kaynana ya da kayınbaba tarafından verilen armağan" (DS: 1727), **ergencelik II** "Dul bir kadının, genç bir erkekle evlendiği zaman kocasına verdiği armağan, tazminat" (DS: 1768), **gelinniyh II** "Düğün günü verilen eşya, elbise" (DS: 1981), **gönüllük [gönül eminliği]** "Düğün arasında iki tarafın birbirine gönderdiği giyim armağanı" (DS: 2156), **görüşük** "2. Düğün armağanı" (DS: 2164), **götürü II** "Düğünde götürülen hediye, para" (DS: 2166), **halayih** "Düğün ve davetlere gönderilen hediye" (DS: 2257), **hança** "1. Davetlilerin düğüne götürdükleri armağan" (DS: 2272), **harç I** "Düğüne götürülen hediye" (DS: 2287), **helet** "Düğünde oğlan tarafının kız tarafına verdiği hediye" (DS: 2332), **irketlik** "İkinci kez evlenen kadının kocasına verdiği mal" (DS: 2552), **katkı** "Düğün günü davetlilerin öğleye kadar gönderdikleri armağan" (DS: 2684), **kete II** "Düğün armağanı" (DS: 2773), **kılıvan I** "Düğüne gelenlerin getirdikleri armağan" (DS: 2799), **kız kalını** "Kız evine düğüne verilen armağan" (DS: 2867), **lovla** "Düğün armağanı" (DS: 3088), **özengülük** "Geline, erkek evine geldiğinde, attan inerken güveyin anne ve babasının verdiği armağan" (DS: 3371), **saçı [saçılık -1]** "1. Düğün armağanı" (DS: 3508), **saçı [saçuluk]** "1. Düğün armağanı, 2. Oğlan evinin gelinin yakınlarına gönderdiği armağanlar" (DS: 4660), **saçılık** "2. Düğünden sonra konukların gelinin annesine verdikleri armağan, para" (DS: 3509), **sağdıç katı** "Düğünde erkek evinden gönderilen içinde gelinlik, duvak, iç giysileri bulunan bohça" (DS: 3513), **sanadak** "Düğün gecesi oğlan evinin kız evine armağan olarak verdiği canlı hayvan (koyun, keçi vb.)" (DS: 3534), **sandık V** "Düğünde özellikle salı günü erkek evinden gelin evine gönderilen, içinde giyim ve süs eşyası bulunan sandık" (DS: 3536), **satı II** "1. Düğün armağanı" (DS: 3550), **saysana** "Düğüne armağan olarak götürülen ekmek" (DS: 3561), **seyman** "3. Düğünde kız yanlısı ya da erkek yanlısının baskında aldığı armağan" (DS: 3598), **söğüc II** "Geline verilen armağan" (DS: 3674), **söğüş II** "Bir köyden başka köye düğün armağanı olarak gönderilen koyun, sığır vb. hayvanlar" (DS: 3675), **sövüş [söviş, söüş II]** "Düğünde güveye arkadaş ve akrabalarının verdikleri armağan" (DS: 3682), **söyletmelik [söğletmelik, söylehmelig]** "Düğün gecesi gelini konuşturmak için damadın verdiği armağan, para" (DS: 3684), **sungu, sunğu [sunma]** "2. Geline verilen armağan" (DS: 3696), **şışlik II** "Düğünde güreşen pehlivanlardan yenene verilen armağan" (DS: 3787), **takı** "1. Geline verilen armağan, 2. Güveye verilen armağan, 3. Düğüne gelenlerin getirdikleri armağan" (DS: 3807), **takı** "Düğünde geline ve güveye takılan armağan" (DS: 4733), **takı günü** "Çağrılıların geline armağan verdiği gün" (DS: 4734), **tomgavit** "Düğünde güvey evinden gelin evine gönderilen yiyecek, armağan" (DS: 4768), **üdü I** "1. Düğün armağanı" (DS: 4057), **ülü I** "1. Düğünde gönderilen çerez, armağan" (DS: 4064), **üzengilik I** "Düğünde geline kaynananın verdiği armağan" (DS: 4779), **yanıt** "Düğünde güveye gelin evinin gönderdiği armağan" (DS: 4813), **yol II** "1. Düğünde, oğlan evinin kız evine, kıza verdiği para, mal, armağan, 2. Düğünde, kız evinin oğlan ve yakınlarına verdiği armağan, 3. Düğün sahibinin, çağrılıya gönderdiği armağan, 4. Düğüne, çağrılının götürdüğü armağan" (DS: 4288), **yol yolağ** "Düğünde gelinin anne ve babasına erkek evinin yolladığı armağan" (DS: 4823), **yolluğ, yolluk III** "5. Kız evine gönderilen düğün armağanı" (DS: 4290).

5.3.2. Düğünden Önce, Sona ve Düğün Esnasında Verilen veya Alınan Bahşiş/Para İle İlgili Sözcükler

apandi "Düğünlerde, nişanlarda ve davetlerde alınan bahşiş" (DS: 283), **ardıç parası** "Düğünlerde delikanlılara verilen para" (DS: 304), **atı** "Düğün bahşişi" (DS: 368), **ayak kirası** "Gelin attan inerken verilen bahşiş" (DS: 403), **bağışış** "2. Geline düğüne veya düğünden sonra bağışlanan para" (DS: 486), **başbağı III** "1. Düğünlerde gelinlere elbise giydirilirken ve başları bağlanırken yenge hanımın çalgıcılara verdiği bahşiş" (DS: 554), **başından çevirmek** "1. Düğüne geline elini öptüğü kimse gizlice para vermek" (DS: 4447), **çıkarma III** "Düğün ve nişan törenlerinde erkek tarafından gelen adamlarla kızın babasına ve kardeşlerine, kız tarafından da erkek tarafına karşılık olarak gönderilen bahşiş" (DS: 1165), **çıkıklık II** "Evlenme sırasında kız tarafının istediği para" (DS: 1168), **emmicelik** "Bir kız evlenirken güveyin babası tarafından kızın amcalarına verilen para ya da herhangi bir eşya" (DS: 1741), **gapıcalıh** "Gelin evden çıkarken verilen bahşiş, para" (DS: 1916), **gırzap** "Düğünde, düğün sahiplerinden bahşiş alma geleneği" (DS: 2085), **haklamak II** "Düğünde çengiler, davetlilerin önünde ayrı ayrı çalıp oynayarak para almak" (DS: 2255), **kapıbağı [kapihakki]** "Gelin, oğlan evine giderken kız tarafından bir kişinin, erkek tarafından aldığı bahşiş, para, ödül" (DS: 2633), **kardeş haleti [kardeş yolu]** "Gelin evden çıkmadan önce, erkek kardeşinin ya da vekilinin damat sağdııcından aldığı para" (DS: 2656), **karşılama** "Düğünde çalgıcılar

para almak amacıyla birinin önüne gelip çalmak" (DS: 2669), **para çevirmek** "Düğünde oynayanın arkadaşı davulcunun alnuna para yapıştırmak" (DS: 3394), **saç** "2. Düğünde güveyin babasının verdiği para, bahşiş" (DS: 3508) **şabaş [şaba, şabe]** "Düğünde, oyundan sonra davulcunun topladığı para" (DS: 3732), **şabaş** "Düğünde çalgıcı ve oyuncular için toplanan para, sevinmelik" (DS: 4717), **uykuluk IV** "Düğünde, kız evine gelen oğlan evinin konuklarını ağırlayanlara verilen bahşiş" (DS: 4049), **zırzop almak** "Köy gençleri gelin arabasının önünü keserek armağan, sevinmelik almak" (DS: 4837), **zırzop yolu [zırzop parası]** "Gelin sahiplerinden, delikanlıların aldığı bahşiş" (DS: 4381).

5.3.3. Düğünden Önce, Sonra ve Düğün Sırasında İkrâm Edilen Yiyecek ve İçecekler İle İlgili Sözcükler

ana pilâvı "Gelinin annesinin düğünden birkaç gün sonra erkek evine gönderdiği etli pirinç pilâvı" (DS: 252), **apanti** "Gelin almaya gelenlere verilen tatlı ekmek" (DS: 283), **ardısıra I** "Düğünden sonra gelinle güveyin kız evini kutlama ziyareti" (DS: 307), **ardön I** "Evlenme töreninden sonra karşılıklı verilen ziyafetler" (DS: 307), **bayrakı ekmeği** "Düğün günü yenen yemek" (DS: 583), **cumana** "Düğünde kız ve erkek taraflarının birbirini yemeğe davet etmesi" (DS: 1015), **danışık çayı** "Düğün olurken köylüye verilen çay" (DS: 1361), **danışık I [danışık ekmeği]** "3. Düğüne başlarken verilen yemek" (DS: 1361), **dible** "1. Düğün günü, kız erkek evine gittikten sonra arkasından götürülen kızartılmış tavuk, tatlı gibi yemekler" (DS: 1480), **dure** "Düğünden yedi gün sonra erkek evinin kız evine verdiği ziyafet" (DS: 1605), **düğüncelik** "Düğün yapanlara komşuları tarafından yapılan erzak yardımı" (DS: 1625), **elöpmе** "Evlendikten bir hafta sonra gelin, güveyi ve akrabalarına kız babası tarafından verilen ziyafet" (DS: 1727), **erzah** "Gelin almaya giden dünürçüye erkek evinden giden yemeklik vb. şeyler" (DS: 1778), **ev çağırımı** "Evlenme nedeniyle yeni akraba olan ailelerin ilk kez birbirlerini yemeğe çağırmaları" (DS: 1802), **evinlik** "Yeni evlenen kız ilk kez el öpmеğe geldiğinde verilen ziyafet" (DS: 1808), **evirli [evirlik]** "Düğünden beş on gün sonra oğlan evinin kız evine, kız evinin de oğlan evine verdikleri ziyafet" (DS: 1809), **ferfere I** "1. Düğün yemeği" (DS: 1845), **gavum** "Düğünden sonra kız ve oğlan evinin birbirlerine verdikleri yemek" (DS: 1941), **güveğibaşı** "Düğün günü güveyinin yakın akrabalarından birinin verdiği akşam yemeği" (DS: 2239), **güveğiönü [güyæönü]** "1. Düğün gecesi gelin tarafından gönderilen tatlı ve yemek" (DS: 2240), **güveleme II** "Düğünde cuma gecesi dostlarından birinin damada ve arkadaşlarına verdiği yemek" (DS: 2240), **hança** "2. Gelin almaya giden dünürçüye erkek evinden verilen yemek" (DS: 2272), **hatim** "Düğünde davetlilere yedirilen yemek" (DS: 2306), **honça I** "2. Gelin ve damada ikram edilen meyve, çerez, 3. Gelin ve damat evlerine tepsi içerisinde gönderilen hediye, çerez, 4. Gelin evine kına ile gönderilen kuru yemiş, 6. Perşembe akşamı kız evinden oğlan evine gönderilen yemek, 7. Cuma günü geline götürülen baklava, börek vb. şeyler, 8. Geline giden yiyecek" (DS: 2402), **kakmık [kapmık]** "Düğün yemeği, şölen" (DS: 4530), **kakmık II** "Düğün gecesi erkeklere verilen içkili yemek" (DS: 2605), **kaliyet** "Kız evinden erkek evine götürülen yiyecek" (DS: 2609), **keyveni** "2. Düğün yemeği yapan kimse, aşçı" (DS: 4550), **kişi II** "Düğünden sonra yapılan yemek çağırısı" (DS: 2885), **konukluk** "Düğünden sonra kız evinin damat tarafına verdiği yemek" (DS: 2918), **loş** "Düğün yemeği" (DS: 4581), **manca görmek** "Düğün yemeği hazırlamak" (DS: 3117), **mancı II** "Düğün, mevlit ve yemekli toplantılar için yapılan yemek" (DS: 3118), **saç** "1. Düğünde erkek evinden kız evine gönderilen yiyecekler" (DS: 3508), **semah** "Düğün yemeği, şölen" (DS: 3578), **somat I** "1. Şölen, düğün sofrası" (DS: 3662), **sözkesen** "Düğün ya da bayram yemeğinde sofraya son gelen tatlı, meyve, pilav vb. yiyecek" (DS: 4706), **supha** "Düğün yemeği" (DS: 3698), **tahum kavut** "Güvey evinden gelin evine gönderilen çerez" (DS: 3804), **tatlı aş** "1. Düğün yemeği" (DS: 3844), **tomgavıt** "Düğünde güvey evinden gelin evine gönderilen yiyecek, armağan" (DS: 4768), **toylıg** "Düğün yemeği" (DS: 4771), **yanık II [yanıt]** "2. Köy düğününde, kız almaya giderken yolda verilen yemek, çörek" (DS: 4167), **yegi, yégi II** "1. Düğün sırasında, erkek evinden kız evine gönderilen yiyecek" (DS: 4223), **zırzop I** "Düğünde güvey evinden gelin yanlısı delikanlılara gelen yiyecek, içecek" (DS: 4837), **aşboğaz** "Erkek evinden kız evine gönderilen düğün erzakı" (DS: 351).

5.3.4. Düğünde Gelinin Kullandığı Eşya ve Kıyafetler İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında gelinlerin düğünde giydiği kıyafetler, bu kıyafetlerde kullanılan kumaşlar ve diğer malzemeler, gelinlerin kullandığı eşyalar vb. yer almaktadır.

5.3.4.1. Gelinlik İle İlgili Sözcükler

al II “3. Gelinlerin başına örtülen uzun, kırmızı örtü, duvak” (DS: 166), **bürüncük** “Duvak” (DS: 4468), **donak I** [**don I -3**] “1. Gelin elbisesi, kadın elbisesi” (DS: 1558), **duvah I** [**duğak, duvag, duvağ I, duvağı**] “Gelin duvağı” (DS: 1614), **dürü I** “10. Gelin olacak kızın elbiselerinin kesilip biçilme günü” (DS: 1635), **düzen II** “Gelin giysisi” (DS: 4489), **düzgün I** [**düzen VII -4**] “Gelin elbisesi” (DS: 1646), **eğrimli** “1. Sırmalı gelin elbisesi” (DS: 1685), **ellik günlük** “Düğün vb. toplantı yerleri için dikilen elbise” (DS: 1724), **eyrimli I** “Sırma işlemeli gelin elbisesi” (DS: 1827), **galiyet** [**gallet, galyet**] “Gelinlik” (DS: 1902), **gelin yanısı II** “Gelinin yüzüne örtülen örtü, duvak” (DS: 1982), **gerdirek** “Gelinlik” (DS: 1996), **gıldır II** “1. Gelinlik elbise” (DS: 2039), **gövürme I** “Gelinlik, elbise” (DS: 2171), **havala III** “Duvak” (DS: 2308), **hotaz I** “1. Gelin duvağı” (DS: 2419), **mantin** “2. Çiçekli atlastan yapılmış gelin elbisesi” (DS: 3126), **paçalık** “Gelinin paçağünü giydiği giysi” (DS: 3376), **paşalık** “Gelinlik elbise” (DS: 3406), **pusat IV** “3. Gelinlik giysi” (DS: 3490), **pusat kesmek** “Geline giysi biçmek” (DS: 4654), **sabgeten** “Gelinlerin başına takılan işlemeli beyaz duvak” (DS: 3507), **serpme II** “1. Gelin duvağı” (DS: 3591), **şip IV** “Telli gelin giysisi” (DS: 3781), **tenefeye gitmek** “Gelinlik dikmeye gitmek” (DS: 3878), **tonbozma** “Gelin giysisi biçme” (DS: 3958), **tutuk III** “Gelin duvağı” (DS: 4001),

5.3.4.2. Süs Eşyaları İle İlgili Sözcükler

arakçın [**arahçın -1, 2; arakçın -1, 2; arakçın -1, 2; arapçın, araşgın**] “2. Eskiden gelinlerin giydiği bir çeşit taç, takke” (DS: 294), **boduş IV** “Eskiden gelin elbiselerinin bilek kısımlarına sırma ile yapılan iş, nakış” (DS: 722), **cığa I** [**cağ V -3, cığ III, cığcığa I -1, cığcığı III, cığılğan, cığa I -2**] “1. Gelinlerin ve genç kızların düğünlerde başlarına süs olarak taktıkları parlak renkli tel veya tüy” (DS: 899), **çılğan** “Gelin tacı” (DS: 1173), **çingil VI** “2. Gelinlerin başörtülerine takılan pul dizisi” (DS: 1181), **dingel** “Gelin tacı” (DS: 1503), **dingil taşı** “Köy gelinlerinin başını süslerken duvağın altına konulan silindir şeklindeki kâğıt ya da bakır tas” (DS: 1506), **erehcin** “Düğün gecesini gelinlerin başına konulan bir çeşit şapka, bere” (DS: 1765), **gelberi V** “Gelin feslerinin önündeki güllü kısım” (DS: 1973), **gelin kuşağı II** “Gelinlerin taktıkları süslü kuşak” (DS: 1981), **hel I** “1. Gelin süsü, gelin teli” (DS: 2330), **hotuz II** “Gelin tacı” (DS: 2421), **kakma** “Gelinlerin başına takılan kalay ya da gümüş takı” (DS: 4530), **kambak VI** “Gelinlerin başlarına takılan süslü çember” (DS: 2614), **kepçe III** “Gelinlerin alın ve şakaklarına takılan içi çukur altın süs eşyası” (DS: 2744), **kılovan** “Gelinlerin başına takılan tel” (DS: 2801), **ortağ** “Gelin hamamında gelinin başına konulan, gümüşten yapılmış beş parmaklı süs eşyası” (DS: 3289), **parpara III** “Gelin giysilerinde süs olarak kullanılan, sarı, küçük para” (DS: 3398), **perpere** “Gelinliğe dikilen düğme gibi ince, yassı, madensel süsler” (DS: 4644), **saçaltını** “Gelinlerin saçlarına taktıkları küçük altınlar” (DS: 3508), **taylasan** “Gelin başlığı” (DS: 3853), **tozak VII** “Düğünlerde gelinin başına takılan çeşitli renge boyanmış kuş tüyleri” (DS: 3976).

5.3.4.3. Kumaş ve Örtüler İle İlgili Sözcükler

borda III “Gelin götürürken süs olmak üzere gelinin atına örtülen işlemeli kumaş” (DS: 740), **boyma** “Gelinlere örtülen kırmızı bir örtü” (DS: 746), **çalgır** “Gelinlerin başlarına bağlanıp arkadan ucu aşağıya sarkıtılan örtü” (DS: 1053), **dürü I** “6. Evlenecek kızın işlemek ve dikilmek üzere arkadaşlarına verdiği parçalar” (DS: 1635), **gıvrak I** “Gelinlerin yüzüne örtülen kırmızı ve pullu bir çeşit başörtüsü” (DS: 2064), **günlük III** “Gelin ata ya da arabaya bindiği zaman üzerine örtülen uzun örtü” (DS: 2230), **maharma** [**maharıma**] “Yeni gelinlerin kullandıkları kalın, büyük başörtüsü” (DS: 4583), **parlak** “Gelin ayakkabısı” (DS: 4636), **puru** “Gelinlerin kullandığı siyah ipekli başörtüsü” (DS: 3487), **pürlü II** “Gelinlerin başlarına örtülen üstü pulla işlenmiş ve çevresine yalancı altın dizilmiş kırmızı başörtüsü” (DS: 3499), **sevayi** [**sevaya**] “1. Telli gelinlik kumaşı” (DS: 3593), **şali II** “1. Yeni gelinlere giysi yapılan bir çeşit kumaş” (DS: 3739), **taka III** “Gelin giysisi yapılan telli, kalın ipek kumaş” (DS: 4733), **tefârik** “Gelin giysisi yapılan sırma işli bir çeşit ipek kumaş (eskiden)” (DS: 4746), **üsküfe** “1. Gelinlik yapılan, sırmalı bir çeşit eski kumaş, 2.

Kalın ipekli, değerli eski zaman kumaşlarından yapılan kolsuz düğün giysisi" (DS: 4073), **yolluğ**, **yolluk III** "3. Gelinin ayağı altına serilen kumaş" (DS: 4290).

5.3.5. Düğünde Kullanılan Diğer Eşyalar İle İlgili Sözcükler

al II "1. Düğünde güveyin boynuna atılan mendil büyüklüğünde kırmızı bez" (DS: 166), **çerge I** "3. Süslenmiş gelin arabası" (DS: 885), **donnuğ** "1. Düğünde atın başına takılan bez parçası" (DS: 1561), **fita III** "2. Düğünlerde güveyin oturacağı yerin belli olması için sandalyenin arkasına asılan ipek havlu" (DS: 1873), **kaburcak II** "Gelinlik giysisi ile birlikte hazırlanan, içine dikiş ve tuvalet eşyası konulan kutu" (DS: 2584), **koçu I** [**koço I**] "Gelin arabası" (DS: 2895), **köşe V** "2. Gelin ya da sünnet çocuğu için hazırlanan yer" (DS: 2979), **mayfa II** "Düğünlerde gelinin bindiği üstü kapalı at arabası" (DS: 3140), **maşalama** [**maşala II**, **maşıl**] "Düğün alanlarını gece aydınlatmakta kullanılan bir çeşit meşale" (DS: 4587).

5.4. Evlilik İle İlgili Diğer Maddi Unsurlar

Bu başlık altında listelenen sözcükler evlilik sürecinin hangi aşamasında gerçekleştiği tespit edilemediği için ayrıca sınıflandırılmıştır.

5.4.1. Evlilik Sürecinde Verilen/Alınan Hediyeler İle İlgili Sözcükler

barak VIII "1. Kız evinden oğlan evine gönderilen çiçek, 2. Kız evinden oğlan evine gönderilen mendil üzerine yapılan süs" (DS: 524), **belek bırakmak** "Gelin ya da güveye armağan vermek" (DS: 4452), **bırakıntı III** "Hediye, geline gelen hediye" (DS: 668), **bohçalık** "Kız evinin, oğlan ve akrabalarına gönderdiği çamaşır takımı" (DS: 732), **büyük dönürlük** "Kız evinde bir sepet içinde gösterilen, oğlan evinden gönderilen lokum ve hediyeler" (DS: 832), **çıkılık I** [**çıkışlık**] "Gelin olan kıza anne ve babası tarafından yapılan elbise" (DS: 1168), **dürü** "Kız evinden oğlan evine gönderilen armağan" (DS: 4488), **gaynata yolu** "Erkek evinden kız babasına armağan gönderilen elbise" (DS: 1948), **gelingöre I** [**gelingör**] "2. Geline götürülen hediye" (DS: 1980), **görüm II** "Gelin ya da damat için alınan elbise" (DS: 2163), **hak V** "Gelinin babasına verilen armağan" (DS: 2253), **halat III** "Erkek tarafının kız tarafına verdiği eşya" (DS: 2257), **hedeme I** [**hedemelik**] "Evlenmelerde kız tarafının erkek tarafından aldığı para, armağan" (DS: 2326), **heğbe** "Geline güveyden gelen armağan" (DS: 4517), **heyelik** "Evlenecek kızın babasına söz verilen armağan" (DS: 2353), **kalın götürmek** "Evlenecek erkek tarafından kız tarafına pazar günü armağan götürmek" (DS: 2609), **kırgım** "Geline yakınlarının verdiği armağan" (DS: 2821), **kulluk II** "Evlenecek erkeğin gelin ve akrabalarına verdiği hediye" (DS: 2996), **pusat** "1. Gelin için güvey evinin aldığı giyecek vb. eşyalar" (DS: 4654), **pusat görmek** "Güvey evi geline giysi vb. eşya almak" (DS: 4654), **sañırdak** "Oğlan evinin kız evi yakınlarına verdiği canlı armağan ya da para" (DS: 3537), **tabak III** "Güvey evinden gelin evine gönderilen giysi, takı ve süs gereçleri" (DS: 4731), **tabak III** "Kız evinin güvey evine gönderdiği armağan" (DS: 3796), **tekellif** "Kız evinin oğlan evine armağan olarak aldığı sekiz on çift ayakkabı" (DS: 3863), **tohum II** "Oğlan evinden geline giden armağan" (DS: 3945), **tohumkavudu** "Kız evinin damada verdiği para vb. armağanlar" (DS: 3946), **tohumkavut** [**tomgavıt**, **tomkavıt**] "Oğlan evinden kız evine yollanan armağan (daha çok koyun, keçi vb. şeyler)" (DS: 3946), **töre II** "Geline verilen armağan" (DS: 3983), **tutu II** "Güvey evinden gelin evine gönderilen ilk armağan" (DS: 4776), **üzgörmelik** "Güvey akrabalarının geline ilk gördüklerinde verdikleri armağan" (DS: 4779), **yanıç III** [**yanuç IV**] "Kız evinden güveye gönderilen giysi" (DS: 4167), **yanıt elbisesi** "Bayramda kız evine gönderilen armağan giysi" (DS: 4169), **yavuhlu**, **yavuklu** [**yavıklı**] "3. Geline götürülen giysi, çamaşır" (DS: 4207), **yoklamalık** "Geline, lohusaya, hastaya vb. götürülecek armağan" (DS: 4287), **yoklatmak** "Gelenekler gereği lohusaya, evlenene vb. armağan götürmek" (DS: 4287), **yollamış** "Yavuklu armağanı" (DS: 4290), **yolluğ**, **yolluk III** "1. Geline, yakınlarına verilen armağan" (DS: 4290), **yonyoş** "Oğlan evinden kız evine gelen armağan" (DS: 4295), **yüzgörümlüğü** [**yüzgörümcesi**, **yüzgörümlük -1, 2**] "2. Geline, oğlan evinin, akrabalarının verdiği armağan" (DS: 4336).

5.4.2. Evlilik Süresince Verilen/Alınan Para ve Bahşış İle İlgili Sözcükler

başlık I [başlıh I, başloğ] “1. Evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği para, mal ve ziynet eşyası, ağırlık” (DS: 562), **çivlamak IV** “Düğün sahibi parasını sonuna kadar harcamak” (DS: 944), **halın** “Kız tarafının damat tarafından aldığı para, mal” (DS: 2260), **hebe II** “Nişan töreninde oğlan tarafının kız tarafına verdiği para” (DS: 2324), **kalahat** “Kız evinden güveye yapılan giysi” (DS: 2608), **tohumluk II** “Kız evindeki yatılı konukların ağırlanması için oğlan evinden alınan gider karşılığı” (DS: 3946), **yegi, yégi I** “Başlık parası” (DS: 4223), **yimeklik** “Oğlan evinin kız babasına, başlık dışında verdiği harçlık” (DS: 4278).

6. Gerdek İle İlgili Sözcükler

Evlilik sürecinin son aşaması gerdek ya da gerdek gecesidir. Gerdek gecesi kavramındaki *gerdek* sözcüğünün dilimize Farsçadan geçtiği düşünülmektedir. Gerdek gecesinin günümüzdeki en yaygın anlamı “gelin ve damadın ilk kez birlikte oldukları gece” şeklindedir. Fakat Özşahin (2018: 172), gerdek gecesi kavramının anlamının “zıfaf gecesi anlamında olmadan çok daha önce ‘düğün gecesi; evlenme gecesi’ anlamlarında olduğunu belirtmektedir. Anadolu coğrafyasında bu gün ile ilgili çeşitli âdetler bulunmaktadır. Bu başlık altında Anadolu ağızlarında gerdek kavramı ile ilgili sözcükler yer almaktadır:

baş donanma “Güveyin gerdekten bir gece önce yaptırdığı şenlik” (DS: 556), **cille VI** “Gerdek gecesi gelin ile güveyi elele dolaştırma âdeti” (DS: 967), **duvak açma günü** “Gerdek gecesinin sabahı” (DS: 1614), **duvak günü [duvak düğünü]** “Gerdek gecesinin ertesi günü erkek evinde yapılan eğlence” (DS: 1614), **düzgünü I** “Gerdek gecesinden bir gün evvelki gün” (DS: 1646), **gireyi** “2. Güveyinin gerdeğe girdiğinin ertesi günü” (DS: 2082), **hırızman II [hırızma II]** “Gerdek gecesinden bir gün evvel yapılan gelin hamamı” (DS: 2370), **honça I** “1. Gelin evinden damat evine gönderilen gerdeklik yemek ve tatlı” (DS: 2402), **kapama gecesi** “Gerdek gecesi” (DS: 2630), **odalanmak II** “Gerdeğe girmek” (DS: 3264), **sağdıç beklemesi** “Gerdek akşamı sağdıçtan alınan yemekli eğlence sözü” (DS: 3513), **sesdenmelik** “Gerdek gecesi gelini konuşturmak için güveyin verdiği para” (DS: 4685), **şülen** “Gerdek gecesi gelinle güvey için hazırlanan yiyecek (baklava, tavuk vb.)” (DS: 3794), **takta gecesi** “Gerdekten iki gün önceki gece” (DS: 3810), **yastıkaltı** “Gelin ve güveyin ilk gece yedikleri çerez” (DS: 4196), **yastıkçerezi** “Gelinle güveyin ilk gece yedikleri çerez, tatlı vb. yiyecekler” (DS: 4815), **yüzgörümlüğü [yüzgörümcesi, yüzgörümlük -1, 2]** “1. Gerdek gecesi, gelinin yüzündeki duvağı açmak” (DS: 4336).

7. Hısım Akraba Adları İle İlgili Sözcükler

Bu başlık altında Anadolu ağızlarında evlilik yoluyla oluşan akrabalık terimleri ile ilgili sözcüklere yer verilmiştir:

analık “1. Kaynana” (DS: 4418), **babalık** “Kayınbaba” (DS: 4438), **baldız** “Bacanak” (DS: 4442), **çelibaba** “Kayınbirader, güveyin erkek kardeşi” (DS: 4477), **dönüşe** “Gelin ve damadın anne ve babası, dünür” (DS: 1586), **düğür II [dögürşü, düğülşü, düğür II -1, düğürşü -1, düngür -3, dünürşü -1, dünüş -2, dünüşü, düvür -2]** “3. Evlenenlerin anne ve babaları, 4. Bacanak” (DS: 1625), **düngür** “4. Damat, enişte” (DS: 1631), **görüm** “Kocanın kız kardeşi, görümce” (DS: 4511), **hınami** “1. Damat ve gelinin anne ve babaları, dünür” (DS: 2362), **kadinne** “Kaynana” (DS: 4528), **kuda I** “2. Birbirinden kız alıp veren aileler, dünür” (DS: 2990), **nazlibey** “Kayınbirader” (DS: 4604), **topçukal** “Kıza dünür giden kimse” (DS: 3963), **zama** “1. Enişte, 2. Güvey” (DS: 4829).

8. Evliliğin Sonlanması/Evlilikten Vazgeçme İle İlgili Sözcükler

Boşanma, evliliğin herhangi bir sebeple son bulmasıdır. Bu durum Eski Türklerden beri görülmekte fakat hoş karşılanmamaktadır. Bunun da en büyük sebebi evliliğin Türklerde kutsal sayılması ve aile bütünlüğünün bozulmasının istenmemesidir. Evlilikte olduğu gibi boşanma sürecinde de ailelerin onayının alınması önemlidir. Bundan dolayı erkek evlendikten sonra babasının izni olmadan evinden ayrılamazdı (Aksoy, 2011: 13). Günümüzde de boşanma özellikle kentleşmenin yoğun olmadığı bölgelerde sıklıkla ve hoş karşılanan bir durum değildir. Bu durum Anadolu ağızlarındaki söz varlığına da yansımıştır. Anadolu ağızlarında boşanma ile ilgili yalnızca bir sözcük tespit edilmiştir:

bohçasını atmak “Kız tarafı nişandan vazgeçip, hediyeleri geri göndermek” (DS: 732), **yordumak** “Evlenmekten caydırmak” (DS: 4297), **başı bozulmak** “Dul kalmak, boşanmak” (DS: 4447).

9. Sonuç

Türk millî kültürünü yansıması bakımından Türklerde evlilik ile ilgili gelenek ve görenekler oldukça değerlidir. Günümüzde özellikle sanayileşme ve kentleşme ile birlikte bu âdetlerin büyük oranda değiştiği ya da unutulduğu görülmektedir. Fakat Anadolu coğrafyasında, kentleşmenin yoğun olmadığı bölgelerde evlilik ile ilgili Eski Türk âdetleri hâlâ yaşatılmaktadır. Kültür ve dil arasındaki bağıntı dolayısıyla bu âdetler Anadolu ağzlarının söz varlığında da kendini göstermektedir.

Bu çalışmada Türkçenin zengin söz varlığını ve ifade gücünü yansıması bakımından önem arz eden Anadolu ağzlarındaki evlilik ile ilgili söz varlığı ele alınmıştır. Genel olarak yedi ana başlık altında değerlendirilen ağzlardaki bu kavram alanına ilişkin; *Evlilik Kavramı İle İlgili Genel Sözcükler*’den 70, *Evlilik İsteme İle İlgili Sözcükler*’den 5, *Evlilikle İlgili Geleneksel Uygulamalar*’dan 482, *Evlilik İle İlgili Maddi Unsurlar*’dan 357, *Gerdek İle İlgili Sözcükler*’den 21, *Hısım Akriba Adları İle İlgili Sözcükler*’den 22 ve *Evliliğin Sonlanması/Evlilikten Vazgeçme İle İlgili Sözcükler*’den 3 olmak üzere 960 sözcük tespit edilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda ise evlilik ile ilgili en çok sözcük *Evlilik İle İlgili Geleneksel Uygulamalar*’dan elde edilmiştir.

Çalışma sonucunda Türkçenin sözcük türetme olanaklarından geniş ölçüde yararlanan Anadolu ağzlarında, evlilik ile ilgili ölçünlü dilde olmayan pek çok sözcük bulunduğu görülmüştür. Bunun dışında geçmişte kullanılan fakat günümüzde unutulmuş ya da kullanımdan düşmüş pek çok arkaik sözcüğün de Anadolu ağzlarında varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir.

Kısaltmalar

- bkz.** : bakınız
DLT : Dîvânu Lugâti’t-Türk
DS : Derleme Sözlüğü
ETY : Eski Türk Yazıtları
KB : Kutadgu Bilig
TS : Türkçe Sözlük
Uyg. : Uygurca
vb. : ve benzeri
vd. : ve diğerleri
Yen. : Yenisey Yazıtları

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aça, Mehmet (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları
- Akarsu, B. (1998). *Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı*, 3. Baskı, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Aksan, D. (1971). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Aksoy, İ. (2011). Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(16), s.11-19.
- Arıkan, M. (2007). *Kazak Destanları 1/Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bakırcı, N. (2018). Dede Korkut Kitabı'nda ve Halk Hikâyelerinde Evlilik, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 (15), s. 1-20.
- Durdu, B. ve Durdu, A. (2006). Anadolu Halk Kültüründe Kına, *Cogito*, 44-45, s.235-253.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı I-II*, 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkul, A. (2002). Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, (Ed.: H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca), *Türkler III*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*, (Haz. Y. Çotuksöken), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kâşgarlı Mahmud (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 3. Baskı, (Haz. A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları, Metinler ve İncelemeler*, (Çev. R. Alimov), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maimaitiailı, N. (2013). *Kutadgu Bilig'in Söz Varlığı Açısından Açıklamalı Sözlüğü* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Mandaloğlu, M. (2013). İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (33), s. 133-159.
- Mandaloğlu, M. (2022). Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.481-498.
- Orkun, H. N. (2019). *Eski Türk Yazıtları*, 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, 1. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 4. Baskı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi I*, 5. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ölmez, M. (2015). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, 3. Baskı, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Özdemir, Ö. (2021). Kazak Türklerinin Destanlarında Geçiş Dönemlerine Bağlı İnanış ve Uygulamalar, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(45), s.23-47.
- Özşahin, M. (2018). Gerdek Sözü Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 12(22), s.169-173.
- Röhrborn, K. (1977-1996). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a-ärnök 1-6*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Sağol Yüksekaya, G. (2004). Kalın ve Çeyiz, (Ed.: E. Gürsoy Naskali ve A. Koç), *Hediye Kitabı*, s. 396-406, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sağol, G. (2005). Türklerde Evliliğin Algılanışı -"Evlenmek" Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle-, (Haz.: G. Kut ve F.B. Yılmaz), *Uygurlardan Osmanlıya: Şinasi Tekin'in Anısına*, s. 661-684, İstanbul : Simurg Yayınları.

- Sak, R., Şahin Sak, İ.T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250.
- Sezen, L. (2005). Türkiye’de Evlenme Biçimleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı)*, 11(27), s.185-195.
- Tezcan, M. (1983). Köy Gençlerinin Evlenme İsteklerine İlişkin Davranış Kalıpları, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(2), s.133-136.
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (1993). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üçüncü, K. (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış*, İstanbul: Töre Yayın Grubu.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yalman (Yalkın), A. R. (1977), *Cenupta Türkmen Oymakları I-II* (Haz.: S. Emir), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, Y. ve Bayraktar, D. (2021). Türkçe Sözlükte Evlilik Kavramlarının Köken Bakımından Tasnifi, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö9 (19), 19-34.
- Yusuf Has Hâcib (1947). *Kutadgu Bilig I*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Yusuf Has Hâcib (1959). *Kutadgu Bilig II*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yücel, H. (2010). Kazak ve Kırgız Türklerinde Evliliğin Gerçekleşmesi İçin En Önemli Şart: Kalıñ, *Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (22.02.2023), s.1-4.